ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ
ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

Β΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 13 - 14 - 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

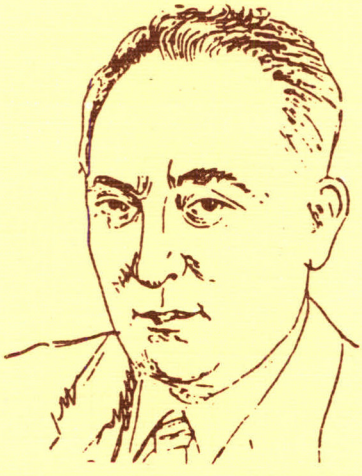

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1997

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ
ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

Β΄ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 13 - 14 - 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ
Η΄ (1996)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
1997

ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΤΑΦΥΛΑΣ: Γενικές παρατηρήσεις πάνω στο έργο του Γ. Αθάνα 151-167
ΑΝΘΗΣ ΒΕΡΓΗΣ: Γιώργος Αθάνας, ο πεζογράφος 169-176
ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΡΕΠΠΑΣ: Ο Γεώργιος Αθάνας ως δημοσιογράφος 177-212
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Γ. ΖΩΡΑΣ: Γράμματα του Γιώργου Αθάνα στον Γ. Θ. Ζώρα 213-223
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ 225-230

Δ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ: *ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΒΑΡΣΟΥ-ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΥ: Ο Πρόλογος του Κ. Παλαμά στην ποιητική συλλογή του Γ. Αθάνα «Πρωινό Ξεκίνημα»: Ένα ιδιότυπο δοκίμιο για την πολυσημία της ποίησης 233-240
ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΝΑΤΟΣ: Η καλλιέπεια του ποιητικού λόγου του Γ. Αθάνα 241-247
ΝΤΙΝΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ: «Αστέγνωτο Δάκρυ»: Θρηνοτράγουδα του Γ. Αθάνα για το χαμό του μικρότερου αδελφού 249-272
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΦΟΥΡΛΑΣ: Ποιητικές ορειβασίες του Γ. Αθάνα 273-280
ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ: «Δοκίμια Ανωνύμου» - Μια διαφορετική Συλλογή του Γεωργίου Αθάνα 281-312
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΖΟΡΜΠΑΣ: Το πρωινό ξεκίνημα του Γ. Αθάνα στην ποίηση. Ποιητικοί πρόγονοι, θεωρητικές απόψεις, ποιητικοί στόχοι 313-323
ΣΠΥΡΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ: Η ποίηση του Γ. Αθάνα στη μουσική 325-362
ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ: Ιστοριογραφικές προσπάθειες του Γ. Αθάνα 363-375
ΔΕΣΠΟΙΝΑ Ι. ΔΟΥΚΑ: Αίνος καί θρήνος: Η ποιητική μετάπλαση του βιώματος της Μικρασιατικής τραγωδίας από τον Γ. Αθάνα 377-399
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ 401-408

ΕΝΑΡΞΗ ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣ - ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ 409-413

Ε΄ ΕΝΟΤΗΤΑ: *ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ*

ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ: Ο Γ. Αθάνας κτίτωρ του κοιμητηριακού ναού των Αγίων Θεμιστοκλέους και Ευδοκίας 417-422
ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗΣ: Το θρησκευτικό στοιχείο στην ποίηση του Γ. Αθάνα 423-430
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ: Η ποίηση του Γ. Αθάνα στα σχολικά Αναγνωστικά (1925-1995) 431-486
ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΤΡΙΨΙΑΝΟΣ: Λαογραφικά στοιχεία στο ποιητικό έργο του Γ. Αθάνα 487-525

ΜΑΡΙΑ Α. ΔΗΜΑΚΗ: Η ακυκλοφόρητη στην Ελλάδα ποιητική συλλογή του Γ. Αθάνα «Ιταλικές Μακέττες» και η έκδοσή τους στην Πάδοβα 527-541
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ 543-556
ΧΑΡΑΛ. Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ: Συνθετική εικόνα των αδελφών Λογοτεχνών Γ. Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα - Καταληκτικός Χαιρετισμός 557-562
Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ: Απολογισμός του Συμποσίου 563-568
ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΣ Π. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ: Μνήμες Γ. Αθάνα - Καταληκτικός Χαιρετισμός 569-571

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ
1ο: Οι Αδελφοί Νόβα στην Ποίηση 573-582
2ο: Βιβλιογραφία Γ. Αθάνα, (1893-1987), πρώτη καταγραφή Βιβλιογραφία Θεμ. Αθανασιάδη (1894-1961), πρώτη καταγραφή 583-605
3ο: Γλωσσάρια Ποιητικών Συλλογών Γ. Αθάνα 607-654
4ο: Το τραγούδι της Νόβαινας (1835) 655-669
5ο: Φωτογραφικό Αρχείο Γ. Αθάνα 671-676
6ο: Αρχείο τοπικού τύπου 677-682
ΕΙΔΗΣΕΙΣ 683-689

Το «Νοβαίικο» αρχοντικό

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι αναντίρρητο ότι η ολοκλήρωση ενός Συνεδρίου συντελείται με την έκδοση των πρακτικών του. Αισθανόμαστε λοιπόν μεγάλη χαρά και ικανοποίηση, γιατί με τον προκείμενο τόμο θα γίνουν γνωστά όσα συντελέστηκαν κατά τις τριήμερες εργασίες του Β΄ Συμποσίου Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, που ήταν αφιερωμένο στους αδελφούς Λογοτέχνες Γιώργο Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Ελπίζουμε ότι, με τις συζητήσεις που θα επακολουθήσουν, θα δοθεί η ευκαιρία για την επανεκτίμηση του έργου τών δυο σημαντικών Ναυπακτίων Λογοτεχνών, που εξαιτίας εξωλογοτεχνικών αιτίων καλύφθηκε τα τελευταία χρόνια από τον πέπλο της σιωπής.

Η προσδοκώμενη αναγνώριση της λογοτεχνικής προσφοράς τους θα δικαιώσει και την Εταιρεία μας, που με μεγάλους κόπους και θυσίες, οργανώνει τα Συμπόσια στα οποία προεδρεύει ο Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας κ. Παν. Μαστροδημήτρης, και στοχεύουν να ξαναφέρουν στο προσκήνιο λογοτέχνες που στον καιρό τους είχαν διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στα λογοτεχνικά πράγματα.

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

Το «Νοβαίικο» αρχοντικό

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 13 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ
ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
Παπαχαραλάμπεια Αίθουσα

18.00 Εγγραφή Συνέδρων
Προεδρείο Έναρξης: ΝΙΚ. ΡΕΠΠΑΣ, Δήμαρχος Ναυπάκτου - ΧΑΡΑΛ. Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ, Πρόεδρος Ε.ΝΑ.Μ. - ΓΙΑΝ. ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ, Γεν. Γραμματέας Ιδρύματος Γεωργ. και Μαρ. Αθανασιάδη-Νόβα
18.30 Έναρξη Συμποσίου - Προσφωνήσεις - Χαιρετισμοί

Α΄ ΕΝΟΤΗΤΑ
Προεδρείο: ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ - ΓΕΡ. ΖΩΡΑΣ - Κ. ΣΑΡΔΕΛΗΣ

19.00 ΓΙΑΝ. ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ, Δρ Κοινωνικών Επιστημών *«Το Ίδρυμα Γεωργ. και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα, η Βιβλιοθήκη και το αρχείο του».*
19.15 ΘΩΜΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δάσκαλος *«Προγονικές ρίζες - Δημοτ. Τραγούδια».*
19.30 ΚΩΣΤΑΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Ιστοριοδίφης Πατρών *«Γεώργ. και Θεμ. Αθανασιάδης-Νόβας και Πάτρα (δεσμοί και Αναμνήσεις)».*
19.45 Παρεμβάσεις και συζήτηση.
20.05 Διάλειμμα.
20.15 Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου.
α΄ μέρος: Έξι μελοποιημένα ποιήματα Γ. Αθάνα και Θεμ. Νόβα.
β΄ μέρος: Έξι τραγούδια γνωστών Ελλήνων συνθετών.
21.00 Λήξη Συνεδρίας.
Δείπνο (Δήμος Ναυπάκτου).

ΣΑΒΒΑΤΟ 14 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

09.00 Τελετή στο Κοιμητήριο.
Επιμνημόσυνη Δέηση στον Κοιμητηριακό Ναό Αγ. Θεμιστοκλέους και Ευδοκίας (κτίτορας ο Γ. Αθάνας).

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Παπαχαραλάμπεια Αίθουσα

Β΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

Προεδρείο: ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ - ΜΙΧ. ΣΤΑΦΥΛΑΣ - ΚΩΝ. ΒΑΡΣΟΥ

10.00 ΚΩΣΤΑΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Φιλόλογος *«Η λογοτεχνική "Σχολή της Ρούμελης" και ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας».*

10.15 ΝΙΚΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Φιλόλογος *«Σχόλια στον "Παπαδιαμάντη" του Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα».*

10.30 ΓΙΩΡΓ. ΚΑΡΤΕΡ, Συγγραφέας - τ. Πρόεδρος Καλλιτεχνικής Επιτροπής Εθνικού Θεάτρου *«Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας: Το πάθος και η υπευθυνότητα στη θεατρική κριτική».*

10.45 ΘΑΝ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ποιητής - Δοκιμιογράφος *«Η πνευματική αδιαλλαξία ενός κριτικού».*

11.00 ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΔΕΛΗΣ, Συγγραφέας *«Η συμβολή του Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα στην ταξιδιωτική λογοτεχνία».*

11.15 Παρεμβάσεις - Συζήτηση.

11.45 Διάλειμμα.

Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

Προεδρείο: ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ - Γ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ - Μ. ΔΗΜΑΚΗ

12.00 ΑΜΑΡ. ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ, Ποιήτρια *«Οικογενειακές και προσωπικές μνήμες του Γ. Αθάνα».*

12.15 ΜΙΧ. ΣΤΑΦΥΛΑΣ, Λογοτέχνης - Δ/ντής π. «ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ» *«Γενικές παρατηρήσεις στο έργο του Αθάνα».*

12.30 ΑΝΘΗΣ ΒΕΡΓΗΣ (Κ. Δημητρίου), Λογοτέχνης *«Ο Διηγηματογράφος Γ. Αθάνας».*

12.45 ΧΡ. ΡΕΠΠΑΣ, Ιστορικός *«Ο Γ. Αθάνας ως δημοσιογράφος».*

13.00 ΓΕΡ. ΖΩΡΑΣ, Επίκ. Καθηγητής Τμ. Ξένων Πολιτισμών Πανεπ. Αθηνών *«Επιστολές του Γ. Αθάνα στον Γ. Θ. Ζώρα: Περιγραφή και σχόλιο».*

13.15 Παρεμβάσεις - Συζήτηση.

13.45 Λήξη πρωινής συνεδρίας.
Γεύμα (Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών).

ΣΑΒΒΑΤΟ 14 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Παπαχαραλάμπεια Αίθουσα

Δ' ΕΝΟΤΗΤΑ

Προεδρείο: ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ - Χ. ΤΕΡΕΖΗΣ - Κ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

17.30 ΚΩΝ/ΝΑ ΒΑΡΣΟΥ-ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΥ, Φιλόλογος *«Ο πρόλογος του Κ. Παλαμά στην ποιητική Συλλογή του Γ. Αθάνα "Πρωινό Ξεκίνημα", ένα ιδιότυπο δοκίμιο για την πολυσημία της ποίησης».*

17.45 ΒΑΣ. ΛΑΜΝΑΤΟΣ, Ποιητής - Λαογράφος *«Η καλλιέπεια του ποιητικού λόγου του Γ. Αθάνα».*

18.00 ΝΤΙΝ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ, Λογοτέχνης - Β' Αντιπρόεδρος Ε.ΝΑ.Μ. *«"Αστέγνωτο Δάκρυ": Θρηνοτράγουδα του Γ. Αθάνα για το χαμό του μικρότερου αδελφού».*

18.15 ΔΗΜ. ΦΟΥΡΛΑΣ, π. Επιθεωρητής Δημ. Εκπαίδ. - Αντιπρόεδρος Ε.ΝΑ.Μ *«Ποιητικές ορειβασίες του Γ. Αθάνα (από τα τραγούδια των βουνών)».*

18.30 Διάλειμμα.

18.45 ΕΥΓ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ, Φιλόλογος *«"Δοκίμια ανωνύμου": Μια διαφορετική ποιητική Συλλογή του Γ. Αθάνα».*

19.00 ΑΠ. ΖΟΡΜΠΑΣ, Δρ Νεοελληνικής Φιλολογίας *«Το Πρωινό Ξεκίνημα του Γ. Αθάνα στην ποίηση. Ποιητικοί πρόγονοι, θεωρητικές απόψεις, ποιητικοί στόχοι».*

19.15 ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Μουσικολόγος *«Η ποίηση του Γ. Αθάνα στη Μουσική».*

19.30 ΗΛ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Δρ Φιλολ. *«Ιστοριογραφικές προσπάθειες του Γ. Αθάνα».*

19.45 Παρεμβάσεις - Συζήτηση.

20.45 Λήξη απογευματινής συνεδρίας.

Δείπνο ('Ιδρυμα Γεωργ. και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα).

ΚΥΡΙΑΚΗ 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1995

Παρακολούθηση Θείας Λειτουργίας στο Μοναστήρι Μεταμορφώσεως του Σωτήρος

ΠΡΩΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

Συνεδριακός χώρος Ι. Μονής Μεταμορφώσεως Σωτήρος

Ε' ΕΝΟΤΗΤΑ

Προεδρείο: ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ - ΑΠ. ΖΟΡΜΠΑΣ - ΧΡ. ΡΕΠΠΑΣ

10.25 Προσφώνηση Καθηγουμένου π. Σπυρίδωνος, Αρχιμανδρίτη - Ιεροκήρυκα.

10.30 ΕΙΡΗΝ. ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ, Αρχιμανδρίτης - Ιεροκήρυκας *«Ο Γ. Αθάνας κτίτωρ του κοιμητηριακού ναού των Αγίων Θεμιστοκλέους και Ευδοκίας».*

10.45 ΧΡ. ΤΕΡΕΖΗΣ, Επίκ. Καθηγητής Πανεπ. Πατρών *«Το θρησκευτικό στοιχείο στην ποίηση του Γ. Αθάνα».*

11.00 ΓΙΩΡΓ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ, Φιλόλογος - Λέκτορας Παν. Πατρών *«Η ποίηση του Γ. Αθάνα στα σχολικά Αναγνωστικά».*

11.15 ΝΙΚ. ΤΡΙΨΙΑΝΟΣ, Φιλόλογος *«Λαογραφικά στοιχεία στο ποιητικό έργο του Γ. Αθάνα».*

11.30 ΜΑΡ. ΔΗΜΑΚΗ, Ὑπ. Δρ Φιλ. - Ὑπ. ΙΚΥ *«Η ακυκλοφόρητη στην Ελλάδα ποιητική συλλογή του Γ. Αθάνα "Ιταλικές Μακέττες" και η έκδοσή τους στην Padova με ιταλική μετάφραση του Filippo Maria Pontani».*

11.45 Παρεμβάσεις - Συζήτηση.

12.30 ΧΑΡΑΛ. Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ, Πρόεδρος Ε.ΝΑ.Μ. *«Συνθετική εικόνα των αδελφών λογοτεχνών Γ. Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα - Καταληκτικός Χαιρετισμός».*

12.40 ΠΑΝ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ, Καθηγητής Νεοελλ. Φιλολογίας Πανεπ. Αθηνών - Πρόεδρος Συμποσίου *«Απολογισμός του Συμποσίου - Κήρυξη λήξης».*

Γεύμα (Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος).

Ξενάγηση στους χώρους της Μονής.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Το Σάββατο, ώρα 09.30 μετά την τελετή στο Κοιμητήριο, πραγματοποιήθηκε επίσκεψη των Συνέδρων στο Αρχοντικό των Νόβα.
2. Εκτάκτως περιλήφθηκε στο πρόγραμμα της Δ' Ενότητας και η εισήγηση της Δέσποινας Δούκα, υποψηφίας Διδάκτορος Νεοελληνικής Φιλολογίας - Ὑποτρόφου ΙΚΥ, με θέμα: *ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΝΟΣ: Η ποιητική μετάπλαση του βιώματος της Μικρασιατικής Τραγωδίας από τον Γ. Αθάνα.*

ΧΡΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Ένας θεσμός, που ξεκίνησε από την *Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών* (ΕΝΑΜ) πέρυσι με την οργάνωση Συμποσίων Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, έγινε αποδεκτός με ευμενή σχόλια από τους συμπατριώτες μας, αλλά και από τους ευρύτερους φιλολογικούς και λογοτεχνικούς κύκλους.

Μετά το Α΄ συμπόσιο (Ναύπακτος 18-19-20 Νοεμ. 1994), που ήταν αφιερωμένο στόν Γιάννη Βλαχογιάννη, η Ε.ΝΑ.Μ οργάνωσε, με τη συνεργασία του Δήμου Ναυπάκτου και τη χορηγία του Ιδρύματος Γεωργ. και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα, το Β΄ Συμπόσιο (Ναύπακτος 13-14-15 Οκτ. 1995), που ασχολήθηκε αυτή τη φορά με το λογοτεχνικό έργο των δύο αδελφών Λογοτεχνών Γιωργ. Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Ήταν ένα τριήμερο πνευματικής πανδαισίας, όπου πανεπιστημιακοί, συγγραφείς και λογοτέχνες με εμπεριστατωμένες μελέτες ανέλυσαν τις προσωπικότητες των δύο αδελφών λογοτεχνών, αλλά και το αξιόλογο έργο τους, που, όπως γίνεται συνήθως για χίλιες δύο σκοπιμότητες, σκεπάσθηκε και αυτό από την καταχνιά της λησμονιάς.

Στην εναρκτήρια συνεδρίαση προσφώνησαν ο Πρόεδρος της ΕΝΑΜ κ. Χαρ. Χαραλαμπόπουλος, ο Γραμματέας του Ιδρύματος κ. Γιαν. Βαρδακουλάς και ο Δήμαρχος Ναυπάκτου κ. Ν Ρέππας πού κήρυξε την έναρξη των εργασιών του Συμποσίου.

Επίσης χαιρέτισαν το Συμπόσιο ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου κ. Ιερόθεος, Πρόεδρος του Ιδρύματος, ο Βουλευτής και π. Υφυπουργός κ. Θαν. Δημητρακόπουλος, ο Βουλευτής κ. Χρ. Σμυρλής-Λιακατάς, ο Βουλευτής και π. Υφυπουργός κ. Ανδρ. Καραγκούνης και ο π. Βουλευτής κ. Χρ. Φωτόπουλος. Παρέστησαν επίσης ο Περιφ. Διευθυντής Φωκίδος κ. Κ. Αγγελάκης, ο π. Υπουργός κ. Αλέκος Φλώρος, ο Αντιπρόεδρος του Ιδρύματος Νόβα ιατρός κ. Δ. Σισμάνης, οι Νομαρχιακοί Σύμβουλοι κ.κ. Ν. Μήτσης Πρόεδρος της Ο.Π.ΣΥ.Ξ., Παν. Βλαχογιάννης και Δ. Βλαχάκης, ο Δήμαρχος Πυλήνης κ. Φ. Ζησιμόπουλος, ο Αντιδήμαρχος κ. Λαουρδέκης

και μέλη του Δ. Σ. Ναυπάκτου, αντιπροσωπεία του Κλήρου της Μητρόπολης και του Μοναστηριού του Σωτήρος, ο Πρόεδρος της ΠΑΝ.ΣΥ. κ. Αλ. Σάββας, ο Πρόεδρος της Ε.Α.Λ. κ. Θεοδ. Πολιτόπουλος, ο Πρόεδρος της Εταιρείας Φωκικών Μελετών κ. Γ. Κουτσοκλένης, οι Κοινοτάρχες Σκάλας, Πλατάνου και Βομβοκούς, Δημοτικοί και Κοινοτικοί Σύμβουλοι, προϊστάμενοι Δημοσ. Υπηρεσιών, Διευθυντές και προσωπικό Σχολείων, αντιπρόσωποι Ομοσπονδιών και Συλλόγων και πολύ κόσμος.

Μετά τις ανακοινώσεις και τη συζήτηση η Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου υπό την άξια διεύθυνση της κ. Γιώτας Αντωνίου απέδωσε θαυμάσια και καταχειροκροτήθηκε 6 τραγούδια (παραδοσιακά και γνωστών Ελλ. Συνθετών), ως και 6 μελοποιημένα ποιήματα τῶν δύο αδελφών ποιητών (5 του Αθάνα και 1 του Θεμιστοκλή).

Η έκπληξη της βραδιάς πού προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση ήταν το άκουσμα της φωνής του Γ. Αθάνα από χαιρετισμό του σε μια ανάλογη εκδήλωση, που έγινε στα 1960 για τα 40 λογοτεχνικά του χρόνια.

Μετά τη λήξη της συνεδρίας δόθηκε δεξίωση προς τιμήν των επισήμων και των συνέδρων στο κοσμικό κέντρο του Σίνη που είναι στο Γρίμποβο, από το Δήμο Ναυπάκτου, όπου και πάλι η χορωδία έδωσε ευχάριστο τόνο με τα όμορφα τραγούδια της.

Την 2η μέρα το πρωί έγινε επιμνημόσυνη δέηση στους τάφους των Νόβα, που βρίσκονται στο προαύλιο του κτιτορικού ναού Θεμιστοκλέους και Ευδοκίας τον οποίο έκτισε με δαπάνη του ο Γ. Αθάνας, προεξάρχοντος του Σεβασμ. κ. Ιεροθέου και συμπαραστατουμένου από τετράδα ιερέων και διακόνων.

Στη συνέχεια έγινε επίσκεψη στο αρχοντικό των Νόβα, όπου ξενάγησε τους Συνέδρους με φιλόξενα αισθήματα ο ανεψιός του Γ. Αθάνα και Αντιπρόεδρος του Ιδρύματος, Ιατρός κ. Δ. Σισμάνης.

Στο πιάνο η σύζυγος του αείμνηστου Καθηγητή Γ. Ζώρα και αδελφικού φίλου του Αθάνα κ. Γεωργ. Ζώρα έπαιξε νοσταλγικούς ήχους από τα τραγούδια του.

Τις συνεδριάσεις διηύθυνε με το γνωστό του υψηλό κύρος και δεξιότεχνη ευχέρεια ο Καθηγητής της Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Παν. Μαστροδημήτρης.

Τη δεύτερη ημέρα ακούσθηκε, χάρις στον Σύνεδρο-Εισηγητή Γ. Κάρτερ, η φωνή του Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα από τη διάλεξη που πραγματοποίησε στην Κέρκυρα το 1961, την προηγούμενη του θανάτου του.

Οι συνεδριάσεις της 1ης και 2ης ημέρας έγιναν στήν Παπαχαραλάμ-

πειο Αίθουσα, όπου πήγαν όλα ομαλά χάρις στη μεγάλη επιμέλεια και εργατικότητα του εντεταλμένου προσωπικού του Δήμου και ιδιαίτερα της Γραμματέως του Δημάρχου κ. Αθηνάς Κανέλλου. Η συνεδρίαση της 3ης ημέρας έγινε στο Μοναστήρι του Σωτήρος στη Σκάλα, μετά τή θεία λειτουργία στο άνετο και εντυπωσιακό συνεδριακό κέντρο της Μονής, όπου και εδώ έγιναν όλα μ' ακρίβεια χάρις στην μεγάλη επιμέλεια των εντεταλμένων Μοναχών της Μονής. Στην αρχή προσφώνησε ο πανοσιολογιότατος Ηγούμενος π. Σπυρίδωνας και ακολούθως ο Πρόεδρος της Νομαρχιακής Επιτροπής Πολιτισμού - Τουρισμού κ. Δ. Αραπογιάννης, ο οποίος υποσχέθηκε την ενίσχυση του έργου της Ε.ΝΑ.Μ. Επίσης παρέστησαν ο Πρόεδρος της Νομαρχιακής Επιτροπής Παιδείας κ. Τέλωνας π. Δήμαρχος Αμφιλοχίας, ως και η σύζυγος του Νομάρχη κ. Βαϊνά.

Μετά τις εισηγήσεις και τη συζήτηση χαιρέτισε ο Πρόεδρος της ΕΝΑΜ, αφού έδωσε μια συνθετική εικόνα της προσωπικότητας των δύο αδελφών. Στη συνέχεια ο Πρόεδρος του Συμποσίου κ. Μαστροδημήτρης έκανε τον Απολογισμό του Συμποσίου και ο Ηγούμενος π. Σπυρίδωνας διηγήθηκε με γλαφυρότητα μνήμες από τον Γ. Αθάνα.

Την πρώτη συνεδρίαση του Συμποσίου μετέδωσε ο Ρ/Σ «ΛΕΠΑΝΤΟ» και την τελευταία ο Ρ/Σ «ΜΟΝΑΔΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ» του Μοναστηριού. Επίσης δόθηκαν συνεντεύξεις στον Ρ/Σ «ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ» από τον Γ. Γραμματέα του Ιδρύματος Νόβα κ. Βαρδακουλά και στον Ρ/Σ «ΛΕΠΑΝΤΟ» από τον Πρόεδρο της Ε.ΝΑ.Μ. όπως και στον Τ/Σ «TELE TIME».

(«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΗ» 77/Νοεμ.-Δεκ. 1995)

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ κ. ΧΑΡΑΛ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

Τελειώνοντας τον περασμένο Νοέμβρη στο Μοναστήρι του Σωτήρος το Α΄ Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, που ήταν αφιερωμένο στον Γιάννη Βλαχογιάννη, είχαμε αναγγείλει ότι γρήγορα θα γίνει το Β΄ Συμπόσιο.

Γιά τά δικά μας αντικειμενικά δεδομένα η υπόσχεση ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί και μάλιστα σε τόσο λίγο χρόνο. Ένδεκα μήνες η απόσταση μεταξύ των δύο Συμποσίων.

Είναι πράγματι άθλος. Άθλος που γίνεται ακόμα μεγαλύτερος εάν λάβει κανείς υπόψη του, ότι αυτή τη στιγμή ένας πολυσέλιδος τόμος με τα πρακτικά του Α΄ Συμποσίου βρίσκονται στα χέρια μας. Χάριτες οφείλουμε στο Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα, που με τη σημαντική χορηγία του καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών του Συμποσίου· χωρίς αυτή βεβαίως θα ήταν αδύνατη η οργάνωσή του.

Επίσης θερμές ευχαριστίες απευθύνουμε στους μόνιμους ενισχυτές και συμπαραστάτες μας: Τον Δήμο Ναυπάκτου, το Μοναστήρι του Σωτήρος και την Παπαχαραλάμπειο Δημόσια Βιβλιοθήκη. Αποτελούν την υλική και ηθική μας βακτηρία, που μας δίνει δύναμη και κουράγιο να συνεχίζουμε.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη της Ακαδημίας Αθηνών για τη σχεδόν σε ετήσια βάση οικονομική στήριξη των πνευματικών προσπαθειών μας. Ακόμα ευχαριστούμε τον ΕΟΤ και το Υπουργείο Υγείας για την οικονομική τους βοήθεια.

Όσοι δεν ακούσθηκαν κατά την παραπάνω απαρίθμηση των οικονομικών και ηθικών αρωγών μας, που όμως λόγω αρμοδιότητας θα ανέμενε κανείς ν' ακουσθούν, ας προβληματισθούν, γιατί στην προσπάθεια πραγματοποίησης μεγαλεπήβολων σχεδιασμών χάνουν την ορατή πραγματικότητα, που είμαστε εμείς τα μικρά σωματεία, με την χειροπιαστή όμως δράση.

Βεβαίως για να γίνει ένα Συνέδριο, πέραν της οικονομικής και οργανωτικής βοήθειας χρειάζεται και η συμμετοχή πνευματικών ανθρώπων, που θα αναλάβουν με τις εισηγήσεις τους την εξέταση και ανάλυση του θέματος για το οποίο οργανώνεται το Συνέδριο.

Πρέπει να τονίσουμε ότι και στα τρία Συνέδριά μας η προσέλευση εισηγητών και συνέδρων ήταν πολύ ικανοποιητική, πράγμα που μας κάνει να αισθανόμαστε ηθική ικανοποίηση, αφού τούτο αποτελεί τρανή απόδειξη του κύρους και της αξίας της ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, που είναι αποτέλεσμα μιας δεκατριάχρονης επίμονης και επίπονης προσπάθειας.

Ευχαριστούμε, λοιπόν, θερμά τον καθηγητή της Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Παναγιώτη Μαστροδημήτρη, που με προθυμία προεδρεύει των λογοτεχνικών συμποσίων μας και συμβάλλει με το επιστημονικό του κύρος στην εύρυθμη λειτουργία τους και στην εξαγωγή ορθών συμπερασμάτων.

Επίσης ευχαριστούμε τους Εισηγητές μας και ιδιαίτερα εκείνους που δεν έχουν σχέση καταγωγής με τη Ναυπακτία, τους Συνέδρους και όλους τους παρατηρητές του Συμποσίου μας.

Τέλος ευχαριστούμε θερμά τη Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου, που απόψε θα αποδώσει με τη γνωστή της πληρότητα μελοποιημένα τραγούδια των δύο αδελφών λογοτεχνών.

Όπως είναι φανερό με τα λογοτεχνικά Συμπόσια επιδιώκουμε να θυμίσουμε, να γνωρίσουμε συστηματικά και να αξιολογήσουμε το έργο συμπατριωτών μας λογοτεχνών, που στον καιρό τους έθεσαν και αυτοί το «λιθαράκι» τους, χαλίκι ή αγκωνάρι αδιάφορο, στο οικοδόμημα της Νεοελληνικής Γραμματείας.

Τα Συμπόσια εξετάζουν το «λιθαράκι» της προσφοράς των λογοτεχνών μας με το σκοπό να το ιχνογραφήσουν, επισημαίνοντας τη σύσταση και το μέγεθος.

Εάν το κατορθώνουμε αυτό, σημαίνει ότι τα Συμπόσια πετυχαίνουν τους στόχους τους.

Μετά τον Γιάννη Βλαχογιάννη, λοιπόν, η σειρά των αδελφών Γιώργου Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Ο πρώτος, που προσφυώς ονομάσθηκε «Κορυδαλλός του Επάχτου», πιότερο ποιητής, τραγούδησε κάθε γωνιά της Ρούμελης και στο πρόσωπό του, αυτή η λεβεντογέννα, βρήκε τον τραγουδιστή της. Ο Αθάνας δεν

τραγουδάει μόνο τη Ρούμελη. Στις ποιητικές του εμπνεύσεις παρελαύνουν και τα προβλήματα κοινωνικά, εθνικά και ανθρώπινα.

Ο δεύτερος, περισσότερο κριτικός και δοκιμιογράφος, με την οξεία παρατήρηση, την οξύνοια του πνεύματος, την ευθύτητα και τις λογοτεχνικές χάρες των έργων του ετάραξε τα πνευματικά νερά της εποχής του.

Μ' αυτούς, λοιπόν, τους δυο Ναυπάκτιους Λογοτέχνες θ' ασχοληθεί, αυτό το Ζήμερο, το Συμπόσιό μας, το οποίο θα αναδείξει και θα αξιολογήσει το έργο τους το λογοτεχνικό. Τονίζω, ιδιαιτέρως, ΜΟΝΟ το Λογοτεχνικό.

Εδώ δε θα προαναγγείλουμε την οργάνωση του Γ΄ Συμποσίου δικαιωματικά με τους αδελφούς Σταμ. Σταμ. και Χάρη Σταματίου.

Πέραν των πεζών οικονομικών λόγων υπάρχει και ένας βασικός οργανωτικός λόγος. Το έργο των αδελφών Σταματίου δεν είναι στην πλειοψηφία του συγκεντρωμένο αλλά διάσπαρτο σ' εφημερίδες και περιοδικά και γι' αυτό δυσκόλως προσπελάσιμο.

Εάν οι δυσκολίες αυτές υπερπηδηθούν, τότε θα οργανωθεί και το Γ΄ Συμπόσιό μας, που ας παραμένει ως προοπτική.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΓΕΩΡΓ. ΚΑΙ ΜΑΡΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ κ. ΓΙΑΝΝΗ ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑ

Το διοικητικό συμβούλιο του Ιδρύματος Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα, ευχαριστεί την Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, η οποία αφιέρωσε το δεύτερο Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, στους αειμνήστους αδελφούς Γεώργιο και Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα και την συγχαίρει, για την πολύμοχθη δράση της, με την οποία προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες για την πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της επαρχίας μας και τη διάσωση και διαφύλαξη της πολιτιστικής της κληρονομιάς.

Ευχαριστεί, τους κυρίους εισηγητές του Συμποσίου, που επωμίστηκαν το βάρος και την ευθύνη να παρουσιάσουν και να αξιολογήσουν το λογοτεχνικό έργο των αδερφών Νόβα και στους οποίους, προσφέρει ως αντίδωρο ευχαριστίας, από μια σειρά εργασιών τους.

Ευχαριστεί, τους ξένους και συντοπίτες ακροατές, που με την παρουσία

τους κοσμούν την αίθουσα και τιμούν την μνήμη και το λογοτεχνικό τους έργο.

Εύχεται δε, την πρόοδο και την ευόδωση των εργασιών του Συμποσίου, το οποίον, με τη συμμετοχή σε αυτό διακεκριμένων πανεπιστημιακών δασκάλων και λογοτεχνών, επιστέφει την όλη πνευματική και πολιτιστική κίνηση στην περιοχή μας.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΡΕΠΠΑ

Σεβασμιότατε, Άγιοι Πατέρες, κύριοι Βουλευτές, κύριε Περιφερειακέ Διευθυντά, κύριε Δήμαρχε, κυρίες και κύριοι Σύνεδροι, φίλες και φίλοι.

Με ιδιαίτερη χαρά και ικανοποίηση, χαιρετίζω την ευγενή αυτή πρωτοβουλία της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών και του Ιδρύματος Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα, σε μια εποχή πνευματικής στειρότητος και ενταφιασμού των αξιών.

Η Ναυπακτία και η Ναύπακτος έχουν το ζηλευτό και σπάνιο προνόμιο να σεμνύνονται για μια πλειάδα εκλεκτών τέκνων τους, των οποίων, η πνευματική και συνάμα καλλιτεχνική προσφορά και ακτινοβολία τους, εξασφαλίζει, περίοπτες θέσεις στο χώρο του ελληνικού πανθέου.

Εκλεκτοί, ανάμεσα στους εκλεκτούς και οι τιμώμενοι, κατά το τριήμερο αυτό Συμπόσιο, αδελφοί Γεώργιος και Θεμιστοκλής Αθανασιάδης Νόβας, αξίζουν ανεπιφύλακτα, αυτό το φιλολογικό μνημόσυνο.

Στους διακεκριμένους εισηγητές-ομιλητές, οι οποίοι με ιδιαίτερη προθυμία αποδέχτηκαν την ευθύνη να παρουσιάσουν το λογοτεχνικό έργο των δύο τιμωμένων συμπατριωτών μας, ανήκουν θερμά συγχαρητήρια και ευχαριστίες.

Έτσι, θα μπορέσουμε και εμείς, να δούμε με τα μάτια των δημιουργών, από μια άλλη οπτική γωνία, τις ευχάριστες και μελαγχολικές στιγμές της ζωής και τις ασήμαντες και τις ξεχωριστές.

Κηρύσσοντας, την έναρξη του Συνεδρίου, σας εύχομαι θερμά, καλή διαμονή στη φιλόξενη πόλη μας, καλή επιτυχία στη φιλόδοξη προσπάθειά σας και εκφράζω την ευχή και την ελπίδα, ότι η αξιέπαινη και λαμπρή αυτή εκδήλωση, θα συνεχιστεί και από άλλες, παρόμοιου χαρακτήρα.

Η πόλη μας και η επαρχία μας, παρά την πληθυσμιακή τους υστέρηση,

αποτελούν ακένωτη πηγή ευκαιριών για πνευματικές μυσταγωγίες και ανατάσεις.

Ευχαριστώ.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ κ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ

Αἰσθάνομαι ἰδιαίτερη τιμή, διότι παρευρίσκομαι σήμερα, με διπλή ιδιότητα, στο Συμπόσιο αυτό της Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, το οποίο διοργανώνει η Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών και το οποίο έχει θέμα τη μελέτη της προσωπικότητος του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα και του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα.

Η πρώτη μου ιδιότητα είναι του Μητροπολίτη της περιοχής αυτής και η δεύτερη ιδιότητα, που έχει στενή σχέση και συνάρτηση με την προηγούμενη, είναι η του Προέδρου του διοικητικού συμβουλίου του Ιδρύματος Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα.

Κατ' αρχάς πρέπει να εκφράσω την χαρά και την τιμή, διότι αξιώθηκα να ενθρονιστώ, ως Μητροπολίτης, σε αυτήν την ωραία και ιστορική περιοχή και Μητρόπολη, η οποία διακρίνεται για την επίδοση στα γράμματα, αφού ανέδειξε μεγάλες προσωπικότητες και ακόμη οι κάτοικοι, διαποτίζονται από την παράδοση της Ρωμιοσύνης.

Καίτοι βρίσκομαι στην αρχή της αρχιερατείας μου, εντούτοις είμαι ευχαριστημένος, γιατί συνάντησα εδώ έναν λαό με φιλόξενα αισθήματα, ζεστή καρδιά και αγάπη για την Εκκλησία και την Ελλάδα.

Έπειτα, θεωρώ πολύ σημαντικό, ότι στην περιοχή αυτή υπάρχουν πολλά κληροδοτήματα, στα οποία ο εκάστοτε Μητροπολίτης είναι Πρόεδρος, μεταξύ των οποίων βέβαια σημαίνουσα θέση κατέχει το Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα.

Η ύπαρξη κληροδοτημάτων δείχνει, ότι στην περιοχή αυτή οι άνθρωποι, συμπεριφέρονται ως πρόσωπα και όχι ως άτομα.

Είναι γνωστό, ότι το άτομο κλείνεται μέσα σε εγωιστικές επιλογές, είτε ατομικές, είτε οικογενειακές και δεν βλέπει το κοινωνικό σύνολο.

Αντίθετα το πρόσωπο διακρίνεται για την ελευθερία και την αγάπη.

Άλλωστε, είναι γνωστό, ότι δεν μπορεί να υπάρξει, να ζήσει καλά ο άνθρωπος, αν δεν ευσταθεί η κοινωνία, όπως το απέδειξε και ο Πλάτων.

Επίσης, το ότι ο Μητροπολίτης τίθεται Πρόεδρος στα ιδρύματα και κληροδοτήματα αυτά, δείχνει την επίδραση των κληρικών στο λαό μας, όπως απέδειξε και η σύγχρονη έρευνα.

Οι γνώσεις μου για τον Γιώργο Αθανασιάδη-Νόβα είναι γενικές και εγκυκλοπαιδικές.

Μου είναι γνωστός, από τα ποιήματα που διαβάζαμε και στα αναγνωστικά και από την πολιτική του σταδιοδρομία.

Χαίρομαι τα ποιήματά του, γιατί συναντώ σε αυτά μια αυθεντικότητα και ένα ρεαλισμό, που εντάσσεται μέσα στα Ρωμέικα παραδοσιακά πλαίσια.

Δεν είναι, ο ποιητής που αναμιγνύει το αρρωστημένο συναίσθημα με τη φαντασία και το στοχασμό, αλλά εκείνος που περιγράφει χώρους και τρόπους ζωής του λαού μας.

Πιστεύω, ότι το Συμπόσιο αυτό θα φωτίσει πολλές πλευρές των μεγάλων αυτών τέκνων της Ναυπάκτου, θα αποκαλύψει την προσωπικότητά τους, θα φανερώσει ανέκδοτο υλικό και θα συμβάλει σημαντικά στην αυθεντική γνώση.

Με αυτήν την έννοια πιστεύω, ότι θα είναι πρωτότυπο και θα προσφέρει πολύ υλικό για τη μεταγενέστερη ιστορική έρευνα.

Η βεβαιότητά μου αυτή προέρχεται τόσο από τους σοβαρούς εισηγητάς, που θα εισηγηθούν τα θέματα, όσο και από τα πρακτικά του προηγούμενου Συμποσίου, για τον Γιάννη Βλαχογιάννη τα οποία, είναι καταπληκτικά.

Η αναφορά, σε θέματα λογοτεχνικά, είναι απαραίτητη στην εποχή μας, που διακρίνεται για μια σκληρότητα.

Οι ποιητές, λογοτέχνες και γενικά οι πνευματικοί άνθρωποι, έχουν τη δυνατότητα, λόγω τρομερής ευαισθησίας, να κάνουν υπέρβαση της σκληρής πραγματικότητος, η οποία διακρίνεται για την ψευτιά, την υποκρισία και την αναλγησία, να αφουγκραστούν τις ευαισθησίες και τα οράματα του λαού μας και να προσφέρουν τον αγεώργητο, τον προγονικό θησαυρό, που υπάρχει στα έγκατα του τόπου μας, σαν πολύτιμο μετάλλευμα, κάτω από την επιφάνεια, όπου καλλιεργούνται μερικά καλλωπιστικά φυτά, που προέρχονται από ανατολικές και δυτικές παραδόσεις.

Μέσα από το πρίσμα αυτό, εκτιμώ και το έργο του Παπαδιαμάντη, όπως και του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα.

Μακάρι οι λογοτέχνες και οι πνευματικοί άνθρωποι να κατέχουν ηγετικές θέσεις. Θα ίσχυε αυτό που έλεγε ο Πλάτων, ότι οι ηγέτες πρέπει να είναι φιλόσοφοι και οι φιλόσοφοι ηγέτες. Μακάρι να είχαμε ηγέτες με ευαισθησίες ή τουλάχιστον να είχαν κοντά τους ανθρώπους με ευαίσθητες καρδιές και οράματα.

Πάντως, εδώ πρέπει να υπενθυμίσω, ότι οι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας μας ήταν ταυτόχρονα και ποιητές, υμνογράφοι. Και μάλιστα, αυτή η ποίηση και υμνογραφία έχει τεράστια αξία, αφού επηρεάστηκαν πάρα πολλοί μεγάλοι πνευματικοί άνθρωποι, τελευταία δε και αυτός ο Οδυσσέας Ελύτης.

Με αυτές τις λίγες σκέψεις, χαιρετίζω την έναρξη του Συμποσίου αυτού και εύχομαι, όπως πιστεύω ότι θα έχει, καλή επιτυχία, στους δε εισηγητές και όσους κουράστηκαν για την οργάνωσή του θερμά συγχαρητήρια και ολοκάρδιες ευχές.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ κ. ΘΑΝΑΣΗ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ευχαριστώ την Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, γιατί, χάρη στην πρόσκλησή της, έχουμε τη χαρά σήμερα να παρευρισκόμαστε εδώ, για να παρακολουθήσουμε το δεύτερο Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας.

Και να τη συγχαρώ για τη συνέπειά της, γιατί ακόμα δεν έσβησε ο απόηχος από το πρώτο συμπόσιο το αφιερωμένο στον Γιάννη Βλαχογιάννη και αυτό το οποίο εξήγγειλε σε αυτήν την αίθουσα γίνεται σήμερα πραγματικότητα.

Βεβαίως, τον Αθανασιάδη Νόβα, τον Γιώργο Αθάνα, περισσότερο τον γνωρίσαμε όλοι μας, σχεδόν, μέσα από τα αναγνωστικά.

Είχα την τύχη να τον γνωρίσω και από κοντά.

Και τον γνώρισα από κοντά στα φοιτητικά μου χρόνια, λόγω της πολιτικής ιδιότητας αυτή τη φορά.

Γιατί, ο Γιώργος Αθανασιάδης Νόβας —και γι' αυτόν θα πω δύο κουβέντες, διότι δεν είχα την χαρά και την τύχη να γνωρίσω, τον εξίσου σημαντικό και σπουδαίο άνθρωπο, τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα, άλλωστε πέθανε πολύ νωρίς το 1961, όπως είχα την τιμή και την τύχη να γνωρίσω τον πολιτικό Αθανασιάδη-Νόβα— ήταν μια πολυσύνθετη προ-

σωπικότητα, ποιητής και πολιτικός. Και μάλιστα πέτυχε με έναν θαυμαστό τρόπο και στους δυο αυτούς τομείς και ως ποιητής, ως λογοτέχνης, γενικότερα ως πνευματικός άνθρωπος, αλλά και ως πολιτικός να φθάσει στις κορυφές, αφού και στην Ακαδημία Αθηνών μπήκε, αλλά και πρωθυπουργός της χώρας έγινε, ανεξάρτητα εάν δεν πήρε ψήφο εμπιστοσύνης εκείνη την ταραγμένη περίοδο του 1965.

Αν είναι κάτι που θαυμάζω στον Αθανασιάδη-Νόβα, είναι πως αυτός ο αριστοκράτης, ο άνθρωπος των σαλονιών, όπως ήταν γνωστό άλλωστε και όπως κατά κόρον πρόβαλλαν ίσως οι πολιτικοί του αντίπαλοι, ίσως και για να τον πλήξουν, κατόρθωνε να πλησιάζει τον απλόν άνθρωπο, να ταυτίζεται μαζί του, να γίνεται ένας με αυτόν, όπως αυτό προκύπτει ανάγλυφα μέσα από τα ίδια του τα ποιήματα.

Και πρέπει να πω, ότι αυτή η ταύτισις είναι μια ειλικρινής ταύτισις. Δεν είναι πλαστή, διότι, δεν μπορεί κανένας να αποτυπώσει με την ψυχή του μέσα στα ποιήματα ακριβώς αυτήν την αγάπη για τον απλό άνθρωπο.

Μπαίνει βέβαια το ερώτημα, εάν επηρέασε ο ποιητής τον πολιτικό ή και αντίστροφα. Είναι, δύσκολο το ερώτημα.

Ίσως κάποιοι κακόπιστοι να πουν, ότι χάρις στο ότι υπήρξε μεγάλος πολιτικός, διακεκριμένος, κατέλαβε όλα τα ύπατα αξιώματα, κατόρθωσε και μπήκε και στην Ακαδημία Αθήνας.

Βεβαίως, έξω από την Ακαδημία έχουν μείνει πάρα πολλοί. Δεν ευτύχησαν να διαβούν το κατώφλι της.

Όμως ο Νόβας, κανένας σήμερα δεν μπορεί να ισχυριστεί, ότι πέρασε το κατώφλι της Ακαδημίας εκμεταλλευόμενος τα αξιώματα τα πολιτικά, τα οποία είχε. Επάξια πέρασε το κατώφλι της Ακαδημίας.

Και θέλω να πιστεύω, ότι η ιδιότητα του ποιητή ταλαιπωρήθηκε λίγο, από την ιδιότητα του πολιτικού. Μπορώ να πω ότι ο ποιητής Νόβας, ζημίωσε και βλάφτηκε από την ιδιότητα του πολιτικού, ιδιαίτερα, εκείνη την ταραγμένη περίοδο του 1965.

Όταν, καθώς θα θυμάστε, για να τον πλήξουν τότε γι' αυτήν του την πολιτική επιλογή, για την οποία, πολλοί έχουν επιφυλάξεις —και ο υποφαινόμενος ήταν ένας εξ αυτών, που είχε και διατηρεί τις επιφυλάξεις του, για τις πολιτικές επιλογές εκείνη την περίοδο του Αθανασιάδη Νόβα— εμφάνισαν αυτά τα γνωστά στιχουργήματα, που κάθε άλλο, παρά αντιπροσωπεύουν τον ποιητή Αθανασιάδη Νόβα.

Βεβαίως, η αγάπη του Νόβα για τον Έπαχτο και για την επαρχία, γενικότερα είναι διάχυτη σε όλο του το έργο.

Υπήρξε ένας πολύ μεγάλος ποιητής, πρέπει να το αναγνωρίσουμε και πρέπει να είμαστε υπερήφανοι σαν Ναυπάκτιοι, διότι σπάνια η πατρίδα μας και ιδιαίτερα η επαρχία μας και η πόλη μας γεννά πνευματικά τέκνα του αναστήματος του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα και του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

Με αυτά τα λίγα, ευχαριστώ και πάλι για την πρόσκληση και εύχομαι, επιτυχία στο δεύτερο Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ κ. ΧΡ. ΣΜΥΡΛΗ-ΛΙΑΚΑΤΑ

Σεβασμιότατε, αγαπητοί συμπατριώτες, ευχαριστώ και εγώ με τη σειρά μου την Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, που είχε το κουράγιο και τη δύναμη να οργανώσει το δεύτερο Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα.

Και θα ήθελα να σημειώσω σε αυτό το σημείο, το ότι η Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, είναι ένα ετεροδημότικο σωματείο, ένα σωματείο που δεν ζει εδώ, αλλά ζει έξω από την Ναύπακτο.

Και αυτό, έχει ιδιαίτερη σημασία, γι' αυτούς, για μας, για σας, για όλους μας, που έχει το κουράγιο, έχει τη δύναμη, έχει την αγάπη για τον τόπο και καταφέρνει, μέσα από αυτήν την δραστηριότητα, να συντηρεί, να διατηρεί και να προβάλλει το έργο της περιοχής.

Και στο συγκεκριμένο σημείο, να πούμε, ότι αναφέρεται στην Ναυπακτιακή Λογοτεχνία, που σήμερα είναι αφιερωμένο αυτό το συμπόσιο στους αδελφούς Αθανασιάδη-Νόβα.

Εγώ, σαν πολύ νεότερος, θυμάμαι το Γιώργο Αθανασιάδη Νόβα, μέσα από τα βιβλία του δημοτικού σχολείου και θα ήθελα οπωσδήποτε να ακούσω τους προβληματισμούς των αξιόλογων εισηγητών, που κανείς βλέποντας τον κατάλογο διακρίνει αρκετά σοβαρούς ανθρώπους, που έχουν ένα αξιόλογο έργο μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Και πραγματικά αξίζει τον κόπο, πέρα από αυτά που θα ακούσουμε αυτές τις μέρες, να διαβάσουμε κιόλας και να αποτυπωθεί στη μνήμη μας, η σημασία αυτού του έργου του πολιτικού, γιατί ίσως, περισσότερο, σαν πολιτικό τον ξέρουμε τον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα και λιγότερο τον Θεμιστοκλή, και ταυτόχρονα, τον λογοτέχνη.

Τα αδέρφια αυτά, έχουν οπωσδήποτε ένα σημαντικό έργο στο χώρο της λογοτεχνίας, τιμούν τον τόπο τους, τον τίμησαν ιδιαίτερα τον τόπο τους. Σήμερα, προσπαθούμε εμείς να τους τιμήσουμε, θυμούμενοι την προσφορά τους σ' αυτόν τον τόπο.

Και θα ήθελα, κλείνοντας, να ευχαριστήσω την Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών και όλους όσοι, είχαν το κουράγιο, τη δύναμη και την πρωτοβουλία, να οργανώσουν το δεύτερο συμπόσιο, για να μπορέσουμε μέσα από αυτήν την διαδικασία να δούμε τι επιτέλους έχουν κάνει οι συμπατριώτες μας, που ευτυχώς για μας και για τον τόπο είναι πάρα πολλά.

Ευχαριστώ πολύ.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ κ. ΑΝΔΡΕΑ ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗ

Σεβασμιότατε, αγαπητοί συνάδελφοι, αγαπητέ Πρόεδρε και Προεδρείο, εκλεκτοί πατριώτες μου.

Οφείλω να ευχαριστήσω το Προεδρείο για την τιμή που μου έκανε, να με καλέσει σε αυτήν την ζεστή συγκέντρωση, που τιμάμε τους δύο αδελφούς, τον πολιτικό Γιώργο Αθάνα, Αθανασιάδη-Νόβα και τον αδερφό του Θεμιστοκλή Νόβα, που για μένα, αποτελεί ιδιαίτερη τιμή.

Και εγώ δεν είμαι Ναυπάκτιος, είμαι Ξερομερίτης, θυμούμαι, εκτός από τα βιβλία που διαβάσαμε όλοι μας υποχρεωτικά, τα ωραία του ποιήματα, εγώ του έδωσα την πρώτη μου παρθενική ψήφο.

Και την έδωσα ακριβώς, γιατί φοιτητής ων τότε, ήθελα να τιμήσω, τον πνευματικό άνθρωπο, τον δημοσιογράφο, τον ποιητή, τον λογοτέχνη και τον πολιτικό Αθανασιάδη-Νόβα.

Το έργο του είναι μεγάλο και θα μπορούσα να πω σαν πολιτικός τώρα πλέον, ότι σε αυτήν την εποχή που υπάρχει μια σύγχυση για πρόσωπα και για πράγματα, για θεσμούς και για πολιτικές, οφείλουμε όλοι μας, να αναμνησθούμε τον Αθανασιάδη-Νόβα, γιατί χρειάζεται και ένας επαναπροσδιορισμός νομίζω όλης αυτής της καταστάσεως που έχει δημιουργηθεί στον τόπο μας.

Είχε κοινωνική άνωση, ο Αθανασιάδης Νόβας, γιατί είχε όλα αυτά τα προσόντα, διότι, μιλούσε στην ψυχή του λαού, μιλούσε στην ψυχή του απλού ανθρώπου. Γι' αυτό και τα ποιήματά του, δεν ήταν μόνο έμμετρα

ποιήματα, ήταν ποιήματα που άγγιζαν τον απλό άνθρωπο και τον εξέφραζαν, τον απλό άνθρωπο.

Βεβαίως, σαν πολιτικός διέπρεψε, έφτασε στα ύπατα αξιώματα, εγώ, καμιά φορά πηγαίνω στην βιβλιοθήκη της Βουλής και προσπαθώ να μελετήσω τους λόγους του, αλλά εκεί ακριβώς βρίσκω τον ποιητή Αθανασιάδη-Νόβα.

Οφείλουμε λοιπόν όλοι μας μέσα από αυτήν την σημερινή μυσταγωγία, τη λογοτεχνική, να πάρουμε τα μηνύματά μας κι εγώ, να σας ευχαριστήσω για μια ακόμη φορά, για την τιμή που μου κάνατε, να με καλέσετε.

Σας ευχαριστώ.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ π. ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ κ. ΧΡ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

Σεβασμιότατε, Άγιοι Πατέρες της Εκκλησίας, κύριε Δήμαρχε, κύριε Πρόεδρε του Συμποσίου καθηγητή κύριε Μαστροδημήτρη, κύριοι εισηγητές και κυρίες εισηγήτριες, κυρίες και κύριοι σύνεδροι.

Με ιδιαίτερη εκτίμηση δέχθηκα την τιμητική πρόσκληση της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών να παραστώ στο σημερινό συμπόσιο, που πραγματοποιείται προς τιμήν των αειμνήστων Γεωργίου και Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

Χαιρετίζω την εκδήλωση, που για εμάς τους Ναυπάκτιους έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον και αποτελεί σημαντικό γεγονός.

Πιστεύω, ότι η προβολή στον πνευματικό χώρο και των δύο αδελφών, αλλά κυρίως του Γεωργίου Αθάνα, είναι εξίσου σημαντικό γεγονός και για όλους τους Έλληνες, αφού με τα συγγραφικά τους έργα, λογοτεχνικά και ποιητικά και τα ποικίλα, θα περιοριστώ, καθ' υπόδειξη του κυρίου Χαραλαμποπούλου, του Προέδρου, μόνο σε αυτά τα λίγα, αυτές τις δύο λέξεις, και τα ποικίλα, πολλαπλά αξιώματά τους στην κοινωνία, έγιναν παγκοίνως γνωστοί και έτυχαν μεγάλης αναγνωρίσεως.

Θα ήταν παράλειψη, αν δεν επεσήμαινα, ότι αξίζουν θερμά συγχαρητήρια στον Πρόεδρο κύριο Χαραλαμπόπουλο και τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών.

Καθώς επίσης, θα ήταν μεγαλύτερη παράλειψή μου, αν δεν ευχαριστούσα θερμά τους εισηγητές του Συμποσίου, καθηγητές, συγγραφείς, ποιητές,

λογοτέχνες, ιστορικούς, λαογράφους και ιδιαίτερα τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κύριο Παναγιώτη Μαστροδημήτρη, που, όπως γνωρίζουμε όλοι και όπως είδαμε από το πρόγραμμα, θα προεδρεύσει το τριήμερον του Συμποσίου.

Κυρίες και κύριοι, εκείνος, που θα επιχειρήσει να μιλήσει για το έργο των αδερφών Νόβα, ή να συντάξει μια έκθεση για τη ζωή και για το έργο τους, βρίσκεται μπροστά σε ανυπέρβλητες δυσχέρειες.

Όχι, για το τί πρέπει να πει, αλλά γιατί έχει το δικαίωμα γι' αυτά που του επιτρέπεται να παραλείψει, από μια ζωή γεμάτη από ενεργητικότητα, πολύπλευρη, συγγραφική παραγωγή, στον πεζό λόγο και στην ποίηση.

Όχι του ενός, αλλά και των δύο μαζί αδελφών, που αναδείχθηκαν πραγματικά, τιτάνες του πνεύματος και της αρετής.

Όταν διαβάζουμε τα ποιήματά τους ή τα διηγήματά τους, αισθανόμαστε, ότι βγαίνουν από ανήσυχη ψυχή και ευαίσθητη καρδιά.

Ευαισθησία προς τον κόσμο, ψυχική ευγένεια, φυσιολατρία, αγάπη στην απλή ζωή, κυρίως της επαρχίας μας και μεγαλύτερη αγάπη, στις παραδόσεις. Τις δικές μας παραδόσεις.

Μετουσιώνουν σε λόγο ελληνικό, τα νοήματα που πηγάζουν, όχι από τις ρευστές κοινωνικές διαρθρώσεις και τις υλικές επιδιώξεις, αλλά από τις ρίζες της ζωής, βαθιά εκεί που υπάρχει καθαρός ο άνθρωπος με τα αιώνια υπεριστορικά του στοιχεία.

Πρόκειται για μια ποίηση της ανεπιτήδευτης λαϊκότητας, την οποία, όπως γράφει ο ποιητής δοκιμιογράφος, κύριος Θανάσης Παπαθανασόπουλος, που αύριο θα τον ακούσουμε ομιλούντα, σε τεχνικό και ουσιαστικό επίπεδο, επαναλαμβάνω, την ποίηση του Γεωργίου Αθάνα, τη θαυμάζει, ακόμα και ο Καβάφης. Που, δεν συνήθιζε, να μοιράζει εύφημες μνείες στους ομοτέχνους του.

Οι δύο αδελφοί, αδιαμφισβήτητα κορυφαίοι, έφυγαν από τη ζωή. Το φωτεινό παράδειγμά τους ζει πάντοτε. Σε κρίσιμες στιγμές της ιστορίας, ο άνθρωπος φέρνει στη σκέψη του τις μεγάλες του μορφές.

Σήμερα το κτίσμα του ανθρώπινου πολιτισμού συγκλονίζεται. Οι κατακτήσεις των ανθρώπων βρίσκονται σε κίνδυνο. Οι ισχυροί του κόσμου διασταυρώνουν λόγια φιλοφροσύνης, τα μέσα καταστροφής ισχυροποιούνται, η ζωή μας όμως παρουσιάζεται ανερμάτιστη, παραδομένη στην ύλη.

Οι αδελφοί Νόβα μπορούν να μας καθοδηγήσουν στο δρόμο της έμπρακτης αγάπης στους συνανθρώπους μας.

Οι αστραπές της σοφίας μπορούν να ταράξουν τη ναρκωμένη μας σκέψη. Οι μεγάλες αρετές, που κατηύθυναν τα βήματά τους στη ζωή, μπορεί και σήμερα να μας οδηγούν, νέοι και νέες της Ναυπάκτου. Προσέξτε, λοιπόν, τα βήματά σας. Σε σας εναποθέτουμε τις ελπίδες μας.

Ευχαριστώ.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ κ. ΠΑΝΑΓ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗ

Σεβασμιότατε, κύριοι Βουλευτές, κύριε Δήμαρχε, κυρίες και κύριοι Σύνεδροι, κυρίες και κύριοι της Ναυπάκτου, της περιοχής και των Αθηνών Ναυπάκτιοι.

Ήρθαμε πάλι, εφέτος, να τιμήσουμε δύο συμπατριώτες σας, μετά την επιτυχία του περσινού Συνεδρίου, που αφιερώθηκε στον ιστοριοδίφη και λογοτέχνη Γιάννη Βλαχογιάννη.

Εφέτος, καλούμαστε να αποτιμήσουμε το έργο και την προσφορά, δύο άλλων τέκνων της Ναυπάκτου και ελπίζω ότι, και πάλι, η επιτυχία του Συνεδρίου θα είναι τέτοια, ώστε να μας οδηγήσει και σε περαιτέρω, άλλες δηλαδή, συγκεντρώσεις εδώ, για την αποτίμηση του έργου και άλλων λογοτεχνών της πατρίδας σας.

Θέλω να ελπίζω, με την ευλογία του Σεβασμιοτάτου και τη συμπαράσταση όλων των τοπικών παραγόντων, της Εταιρείας, του Προέδρου της, του Δήμου και όλων των άλλων, ότι θα βοηθηθούμε, ώστε να ακουσθεί ο λόγος των δύο τέκνων της Ναυπάκτου και να βγουν, χρήσιμα συμπεράσματα για την επιστήμη και την έρευνα.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΒΡΑΔΙΑΣ «ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΗ»

Μετά το πέρας της Συνεδρίας η *Μικτή χορωδία Ναυπάκτου* μας χάρισε μια όμορφη μουσική βραδιά με την Διεύθυνση της Μουσικολόγου Γιώτας Αντωνίου. Στο πιάνο ήταν η Άννα Παολίνου.

Στην αρχή ο Γεν. Γραμματέας κ. Ν. Τριψιάνος, παρουσιάζοντας την χορωδία είπε τα εξής:

Τώρα η Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου θα παρουσιάσει στο α΄ μέρος παραδοσιακά τραγούδια, που έχουμε αγαπήσει, ως και τραγούδια των μεγάλων συνθετών, Μάνου Χατζιδάκι και Μίκη Θεοδωράκη. Στο β΄ μέρος θα παρουσιάσει μελοποιημένα ποιήματα του Γ. Αθάνα και του Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα.

Το έργο της Χορωδίας είναι γνωστό και διεθνώς, και τιμά τη Ναύπακτο και την Ελλάδα.

Πρόκειται για μια σπουδαία πολιτιστική προσπάθεια που στηρίζεται στο μεράκι των μελών της και στην άξια διεύθυνση της Μουσικολόγου κ. Γιώτας Αντωνίου.

Η χορωδία θα τραγουδήσει στο α΄ μέρος τα τραγούδια:

1. *Κάτω στου Βάλτου τα χωριά (Δημοτικό Ακαρνανίας)*
2. *Η Παρασκευούλα (Δημοτικό)*
3. *Τσάμικος (του Μάνου Χατζιδάκι)*
4. *Ο Λεβέντης (του Μίκη Θεοδωράκη)*
5. *Στ' άλογα (του Θεοδ. Αντωνίου)*
6. *Μήλο μου κόκκινο (Δημοτικό)*

Επίσης στο δεύτερο μέρος θα τραγουδήσει τα μελοποιημένα ποιήματα των Αδελφών Νόβα:

1. *Άι Δημήτρης (Στίχοι Γ. Αθάνας «Πρωινό Ξεκίνημα», Μουσική Σπ. Καψάσκης).*
2. *Στης Εκκλησιάς τα σκαλοπάτια (Στίχ. Γ. Αθάνας «Αγάπη στον Έπαχτο», Μουσ. Διον. Λαυράγκας).*
3. *Η κορδελίτσα (Στιχ. Θεμ. Αθανασιάδης-Νόβας «Λουλούδια στα μαλλιά της», Μουσ. Σπ. Καψάσκης).*
4. *Ο Ριγανάς (Στίχ. Γ. Αθάνας «Αγάπη στον Έπαχτο», Μουσ. Σπ. Καψάσκης).*
5. *Λαλούν τ' αηδόνια (Στίχ. Γ. Αθάνας «Αγάπη στον Έπαχτο», Μουσ. Διον. Λαυράγκας).*
6. *Αρχοντοπούλα στο χορό (Στίχ. Γ. Αθάνας «Πρωινό Ξεκίνημα», Μουσ. Σπ. Καψάσκης).*

Υποδεχθείτε τη χορωδία μ' ένα θερμό χειροκρότημα!

Ο Γενικός Γραμματέας της Ε.ΝΑ.Μ. κ. Ν. Τριψιάνος, έκλεισε τη βραδιά λέγοντας:

«Ευχαριστούμε και συγχαίρουμε τη Μικρή Χορωδία Ναυπάκτου. Έδωσε τον καλύτερο εαυτό της και μας γοήτευσε. Ελπίζουμε ότι θα βοηθηθεί από τους δυνάμενους να συνεχίσει το αξιόλογο πολιτιστικό της έργο.

Και τώρα η έκπληξη της βραδιάς: Θα ακουστεί η φωνή του Γιώργου Αθάνα από μια ανάλογη τελετή που οργάνωσε στην αίθουσα "ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ" στην Αθήνα στις 23 Ιαν. 1960 ο Σύλλογος Αποφοίτων Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας για τα 40 λογοτεχνικά του χρόνια.

Εάν ζούσε τα ίδια περίπου θα έλεγε και εδώ απόψε.

Ας τον ακούσουμε!»

Η απομαγνητοφώνηση του χαιρετισμού έχει ως εξής:

«Βαθύτατα συγκινημένος, σαν γλυκύτατη αισθάνομαι ανάγκη, την υποχρέωση να ευχαριστήσω εγκάρδια όλους όσους επέτυχαν να προβάλουν απόψε με λόγο και με τέχνη, όλους όσους ευαρεστήθηκαν να τιμήσουν απόψε με παρουσία και με εκδήλωση, το ποιητικό μου έργο.

Μεγαλώνει την ηθική μου ικανοποίηση το γεγονός ότι την πρωτοβουλία της ωραίας αυτής γιορτής είχε ο Σύλλογος των Αποφοίτων της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας (χειροκρότημα).

Έτσι, η μεγάλη τιμή που μου γίνεται, αναβλύζει από ιερή πηγή, αναβλύζει από την αγνή ψυχή του ελληνικού μας σχολειού. Κι ό,τι απόψε μου προσφέρθηκε, δεν το παίρνω σαν κλωνάρι δάφνης, γιατί δεν αξίζω τη δόξα του. Το δέχομαι, όμως, σαν άγριο κρίνο του βουνού, που πάντοτε λαχτάρησα τη χάρη του (χειροκρότημα).

Θέλω να εξομολογηθώ ότι, δυο πράγματα ικανοποιούν απόλυτα τη μετριόφρονη ποιητική μου φιλοδοξία. Το ένα, που κάποια τραγούδια μου μελοποιημένα στάθηκαν τυχερά να τραγουδιώνται από πολλούς σαν παλιά τάχα λαϊκά τραγούδια και λίγοι να ξέρουν πως οι στίχοι τους είναι δικοί μου. Το άλλο, πως κάποια ποιήματά μου, άλλα ευτύχησαν να μεταφυτευτούν και να ριζώσουν στα βιβλία των σχολείων μας, στα διδακτικά μας βιβλία, για ν' ανθοβολούν απ' τις σελίδες τους ανθρώπινο συναίσθημα και φρόνημα εθνικό στις τρυφερές ψυχές των νέων παιδιών της Ελλάδας. Μεγαλύτερη τιμή δεν ονειροπόλησα να προσδοκήσω. Και αυτής της μεγάλης τιμής την αξία, μου διατρανώνετε απόψε τόσο φιλόφρονα και τόσο πανηγυρικά.

Σας ευχαριστώ και πάλι εγκάρδια, όλους, όλους! (χειροκρότημα)

Αφοι ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ

Α΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Το ίδρυμα Νόβα
2. Προγονικές ρίζες
3. Σχέσεις με την Πάτρα

Η αφίσα του Συμποσίου

ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜ. ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ

ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ

Επιτρέψτε μου, αρχίζοντας την εισήγησή μου, να σας θυμίσω δυό-τρεις στροφές από το ποίημα του Γιώργου Αθάνα «Οι Χωριανοί»:

Όλοι μας γνωριζόμαστε από μικρά παιδιά,
με το μικρό του τόνομα ένας τον άλλο κράζει.
Στα μυστικά μας δεν μπορεί να βάλουμε κλειδιά,
ξέρει καθένας στ' αλλουνού τα μάτια να διαβάζει.

Σαν όπως τα τρεχούμενα μοιράζουμε νερά
και τα σπαρτά ποτίζουμε καθείς με την αράδα,
έτσι τις μοιραζόμαστε και θλίψη και χαρά.
Για βρέχει σ' όλο το χωριό για σ' όλο είναι λιακάδα.

Χώρια απ' τις έγνιες της ζωής, τους χάρους τους πικρούς,
μεσ' τις καρδιές μας έχουμε παντοτεινόν Απρίλη,
κι όσες τσουκνίδες βγαίνουνε μονάχες στους αγρούς,
εκεί ξεμοναχιάζονται πνιχτές στο χαμομήλι...

Στο συμβολικό χαμομήλι της ζεστής καρδιάς και της αλληλεγγύης, που πνίγοντας τις τσουκνίδες της φιλαυτίας, φέρνει, υπό την επίδραση του άγραφου κώδικα ηθικής συμπεριφοράς στην κοινοτική συμβίωση, πιο κοντά τον άνθρωπο στο συνάνθρωπό του, παραστάτη και σύντροφο.

Στο ποίημα αυτό είναι αποτυπωμένο, με την αμεσότητα και την ευαισθησία της γραφίδας του ποιητή, το πνεύμα του κοινοτικού βίου των Ελλήνων, το πνεύμα της συνεργασίας και της συμβιωτικής αλληλεγγύης, που όσο κι αν φαίνεται αφυδατωμένο στις μέρες μας, κάνει αισθητή την παρουσία του, όταν σείεται το έδαφος της ψυχής της κοινωνίας μας από μια δοκιμασία κατ' εξοχήν ηθική.

Γαλουχημένοι με αυτό το πνεύμα, που οι πηγές του αναβλύζουν από το κήρυγμα του Χριστιανισμού, οι τιμώμενοι σήμερα αείμνηστοι συμπολίτες μας Γεώργιος και Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας, πολύ πριν γείρουν για πάντα στη γη, είχαν διαθέσει το μεγαλύτερο μέρος των κληρονομικών περιουσιακών τους στοιχείων για κοινωφελείς σκοπούς. Οι Πηγές Νόβα στο Γρίμποβο, απ' όπου υδρεύεται ολόκληρη η περιοχή του Δήμου Ναυπάκτου, είναι δώρημά τους· το μεγάλο περιβόλι τους, στην ίδια περιοχή, στο οποίο χτίστηκε με δαπάνες του ΕΟΤ το τουριστικό ξενοδοχείο «Ξενία-Ευδοκία», από το όνομα της μητέρας τους και το οποίο θα περιέλθει σε λίγα χρόνια στο Δήμο Ναυπάκτου, με την φιλοδοξία συγχρόνως, να συνεισφέρει κι αυτό την αρωγή του στην όλη προσπάθεια για την άνοδο του επιπέδου του τουρισμού στην πόλη μας, είναι κι αυτό δώρημά τους· η κατοικία τους στην Αθήνα, από τα έσοδα της οποίας βραβεύεται, μέσω της Ακαδημίας Αθηνών, η καλύτερη κάθε χρόνο ποιητική συλλογή, νέου κατά προτίμηση ποιητή, με το βραβείο «Γ. Αθάνα», είναι κι αυτό δώρημά τους.

Μετά το θάνατο του αδελφού του, ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, συνέστησε, με την υπ' αριθ. 7353/18.10.1979 πράξη του συμβολαιογράφου της πόλης μας Νικολάου Παπαθανασοπούλου, κοινωφελές ίδρυμα υπό την επωνυμία *Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα*, το οποίο έχει εγκριθεί με το υπ' αριθ. 897/18.9.1980 Π.Δ. — ΦΕΚ τεύχος πρώτο, αριθ. 222 — με το οποίο έχει κυρωθεί και ο Οργανισμός του.

Το Ίδρυμα εδρεύει στην πόλη μας, στεγάζεται στο ισόγειο της οικίας Νόβα και διοικείται από εννεαμελές Διοικητικό Συμβούλιο, του οποίου προεδρεύει ο εκάστοτε Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου, από τα μέλη του δε αυτά εκλέγονται ο Αντιπρόεδρος, ο Γενικός Γραμματέας και ο Ταμίας.

Σκοπός του Ιδρύματος αυτού είναι, κατά το εγκριτικό διάταγμα:

— *Η διατήρηση της οικίας Νόβα στη Ναύπακτο, που θα κληροδοτηθεί στο Ίδρυμα, για να είναι πρότυπο επαρχιακού αρχοντικού και τοπικό μουσείο, με τις βιβλιοθήκες του, τους πίνακές του, τα αγαλματίδια, τις φωτογραφίες και ιδίως τα χειρόγραφα των Γ. Αθάνα, Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα, επίσης, αν ευρεθούν, των Γιάννη Βλαχογιάννη, Σταμ. Σταμ., Χάρη Σταματίου και Γιάννη Ροντήρη, όπως και των αειμνήστων καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθανασίου και Αντωνίου Ροντήρη και άλλων επιφανών τέκνων της Ναυπακτίας και ακόμη η ανεύρεση χειρογράφων και εγγράφων που αφορούν την κοινωνική ζωή και την ιστορική εξέλιξη της επαρχίας Ναυπακτίας.*
— *Η έκδοση των συγγραφικών καταλοίπων των Γ. Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη Νόβα.*
— *Η επιβράβευση των μαθητών και μαθητριών των Γυμνασίων και Λυκείων Ναυπάκτου, που αριστεύουν, με προτίμηση των καταγομένων από την Αράχωβα Ναυπακτίας —υπό ίσους όρους— σε κάθε δε περίπτωση με την προτίμηση εκείνων, που προέρχονται από τις πτωχότερες οικογένειες.*
— *Η ενίσχυση σοβαρών πνευματικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων στην πόλη της Ναυπάκτου, με την προτίμηση των εκδηλώσεων που αναφέρονται στο Γιάννη Βλαχογιάννη και τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου του 1571.*
— *Η χορήγηση υποτροφίας ανωτέρων σπουδών σε πράγματι ταλαντούχο, εξαιρέτου επίδοσης και ήθους, απόφοιτο του Λυκείου Ναυπάκτου.*
— *Η τέλεση κάθε χρόνο θρησκευτικού μνημοσύνου στη μνήμη του ιδρυτή, της συζύγου του και του αδελφού του και*
— *Η φιλοξενία επισήμων προσώπων, ιδίως ακαδημαϊκών και των μελών των οικογενειών Σισμάνη και Βούλγαρη.*

Την περιουσία του Ιδρύματος αποτελούν:

α) *Η χρήση του πολιτικού γραφείου του ιδρυτή, που παραχώρησε στο ισόγειο της οικίας του.*
β) *Μετοχές των Τραπεζών Εθνικής και Πίστεως, που ανέρχονται σήμερα σε 148 και 144, αντίστοιχα.*
γ) *Όλα τα, κατά το χρόνο του θανάτου του, υπάρχοντα στην οικία του στην Αθήνα: έπιπλα, βιβλιοθήκες, πίνακες, εικόνες, σκεύη, κομψοτεχνήματα, ρουχισμός κλπ., όπως και κάθε κληρονομία και κληροδοσία προς το Ίδρυμα.*

Τα περιουσιακά αυτά στοιχεία αναγράφονται στο άρθρο 3 του εγκριτικού του Ιδρύματος Προεδρικού Δ/τος, ενώ ο διαθέτης στην με αριθμό 13362/12.9.1986 δημοσία διαθήκη του ορίζει, ότι στο Ίδρυμα περιέρχονται ακόμη:

δ) *Οι βιβλιοθήκες του ιδίου και του αδελφού του Θεμιστοκλή, στις οποίες υπάρχουν, μεταξύ των άλλων, σειρά πολυτίμων βιβλίων και τευχών, ως η χειρόγραφη ιστορία της Ναυπάκτου «που βρήκα σε παλαιοβιβλιοπωλείο της Φλωρεντίας», όπως γράφει, και η σειρά «33 τευχών τυπωμένων των περισσοτέρων το 1571 και 1572 στη Βενετία και αφιερωμένων όλων στην εξύμνηση της ενδόξου Ναυμαχίας της Ναυπάκτου του 1571».*

ε) *Οι τόμοι των αδιάθετων λογοτεχνικών έργων του αδελφού του Θεμιστοκλή και του ιδίου.*

στ) *Όλα τα ευρισκόμενα, κατά το χρόνο του θανάτου του, «σε Τράπεζες περιουσιακά μου στοιχεία, καταθέσεις Τραπεζών και Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου κλπ. όπως ταύτα θέλουν είναι διαμορφωμένα τη στιγμή εκείνη» και*

ζ) *«...τα εκτυπούμενα μετά το θάνατό μου έργα εμού και του αδελφού μου Θεμιστοκλή».*

Μετά και τις διατάξεις αυτές της τελευταίας θέλησής του, απέμεινε το οικογενειακό του σπίτι, πλην του χώρου που παραχώρησε για τη στέγαση του Ιδρύματος, με τα δύο παραθαλάσσια οικόπεδα, στα οποία εγκαθιστά, με τη διαθήκη του, κληρονόμο του τον υιοθετημένο μικρανεψιό του Αριστείδη Δημ. Σισμάνη με τους ακόλουθους περιορισμούς: ότι θα διατηρηθεί αναπαλλοτρίωτο και θα περιέλθει μετά το θάνατο του τελευταίου στο παιδί του Δημήτριο Αριστ. Νόβα Σισμάνη, εάν και εφ' όσον αυτός καταστεί καλός και χρηστός πολίτης, διατηρώντας ακέραιες τις γνήσιες ελληνοχριστιανικές αρχές και παραδόσεις των οικογενειών Νόβα και Σισμάνη· σε περίπτωση δε, που θα αποποιούνταν οι τιμώμενοι την κληρονομιά ή το καταπίστευμα, όλο αυτό το ακίνητο θα περιέλθει στο Ίδρυμα· εκφράζει δε την ευχή το σπίτι αυτό «να το διατηρήσουν σαν ένα κειμήλιο επαρχιακού αρχοντικού, ως έχει, με τις συλλογές σπανίων χαρτών και χαλκογραφιών, τα διάφορα κομψοτεχνήματα και τα προσωπικά κειμήλια της ζωής μας, ως και την παραδοσιακήν του ιστορία προσφοράς και φιλοξενίας. Να δύνανται να φιλοξενούνται σ' αυτό, όπως ανέκαθεν, διακεκριμένοι επισκέ-

πτες της πόλης μας —πολιτικοί, ακαδημαϊκοί, λογοτέχνες κλπ.— και να τους παρέχεται παραδοσιακή ελληνική υποδοχή».

Η οικονομική κατάσταση του Ιδρύματος είναι την ώρα που γράφτηκε η εισήγηση αυτή, η ακόλουθη:

Υποκ/μα Εθνικής Τράπεζας Ναυπάκτου:
Κατάθεση σε λογαριασμό επί προθεσμία δολλάρια ΗΠΑ 168.921
Ομόλογα Εθνικής Τράπεζας, αξίας 61.077.984 δρχ.
Λογαριασμός Ταμιευτηρίου ΕΤΕ δρχ. 12.332.186
Κατάθεση στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο Ναυπάκτου δρχ. 193.933
και μετρητά στο ταμείο 189.418 δραχμάς

Με τους τόκους των καταθέσεων αυτών και τα μερίσματα των μετοχών ανταποκρίνεται το Ίδρυμα στις λειτουργικές του ανάγκες και στις ποικίλες δραστηριότητές του με την υπογράμμιση, ότι οι προσφέροντες τις υπηρεσίες τους στο κοινωφελές αυτό Ίδρυμα δεν λαμβάνουν αμοιβή. Στο σημείο αυτό πρέπει, νομίζω, να προσθέσω, ότι ένα μεγάλο μέρος των οικονομικών αυτών οφείλεται σε εισοδηματικές ενισχύσεις της οικογενείας Βούλγαρη, της οποίας γόνος ήταν η σύζυγός του Μαρία· αυτό το ομολογεί και ο ιδρυτής στη διαθήκη του γράφοντας, ότι «τά έργα αυτά ευποιΐας δεν θα μπορούσα να τα πραγματοποιήσω χωρίς την ενίσχυση των δικών της (της συζύγου του) εισοδημάτων και προσθέτοντας «ευελπιστώ, ότι θα παράσχουν ετησία οικονομική ενισχυση στο Ίδρυμα οι ανεψιοί μου Ιωάννης, Παύλος και Νικόλαος Βούλγαρης, ως και η ανεψιά μου Άννα Βούλγαρη-Καλισσόνι, στους οποίους ανήκει σήμερα ο Οίκος Σωτηρίου Βούλγαρη, Ρώμης, πατρός της αειμνήστου συζύγου μου...».

Η μέχρι σήμερα πορεία του Ιδρύματος απεικονίζεται στον ακόλουθο απολογισμό:

Βράβευση 18 αριστούχων μαθητών των Γυμνασίων και Λυκείων της πόλης μας.

Οικονομική ενίσχυση σε 7 φοιτητές διαφόρων πανεπιστημιακών σχολών των ΑΕΙ της χώρας μας.

Συμμετοχή στις δαπάνες για την πραγματοποίηση Συνεδρίων και Συμποσίων της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών και την έκδοση του επιστημονικού περιοδικού «Ναυπακτιακά», χρηματοδότηση των εργασιών αναστηλώσεως του Μοναστηριού Άη Γιάννη Βομβοκούς, του Διορθόδοξου Αντιαιρετικού Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στη Ναύπακτο το 1993, έχει δε ακόμη ενισχύσει το Σύλλογο Αιμοδοτών Ναυπάκτου « Άγιοι

Ανάργυροι», τον Πνευματικό Όμιλο Δαφνιωτών Ναυπακτίας για τις εκδόσεις του περιοδικού του «Η Δάφνη», τη Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου, το Πολιτιστικό Κέντρο Σιμιωτών Ναυπακτίας και έχει συμβάλει οικονομικά στην έκδοση των βιβλίων «Διγενής Ακρίτας» του Θανάση Παπαθανασόπουλου και «Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ναυπακτίας» του Ντίνου Μακρυγιάννη. Ακόμη το Ίδρυμα έχει κάμει τρεις εκδόσεις: Την εργασία του Μιχάλη Σταφυλά «Γιάννης Βλαχογιάννης» ως συμμετοχή του στις εκδηλώσεις για το «Έτος Βλαχογιάννη», όπως έχει ανακηρυχθεί το 1995, του Δημήτρη Νικορέντζου «Γ. Αθάνας, ο κορυδαλλός της Ρούμελης» και του ομιλητή «Η Προετοιμασία της Εθνεγερσίας του 1821».

Αυτός είναι ο απολογισμός της δραστηριότητας του Ιδρύματος και μάλιστα σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα, αν ληφθούν υπόψη οι δυσκολίες για τη συγκέντρωση των περιουσιακών και λοιπών στοιχείων του Ιδρύματος, που αντιπάλαισε με τη γνωστή γραφειοκρατία διαφόρων υπηρεσιών.

Όταν ακόμη ζούσε ο αείμνηστος ευεργέτης, είχε μεταφερθεί ένα τμήμα της Βιβλιοθήκης στην πόλη μας, στεγαζόμενο στο χώρο του πολιτικού του γραφείου, ενώ τα υπόλοιπα βιβλία —σημαντικό αυτό τμήμα της όλης Βιβλιοθήκης— είχε μεταφερθεί σε ενοικιασμένη αποθήκη στην Αθήνα, απ' όπου τα τελευταία χρόνια μεταφέρθηκε στον ίδιο χώρο στη Ναύπακτο, αυτούσια και χωρίς καμία απώλεια, όπως αυτό σημειώθηκε στην περίπτωση της Βιβλιοθήκης Βλαχογιάννη. Για την απογραφή των βιβλίων αυτών, είχε αρχίσει τη σχετική εργασία η γραμματέας του Σαπφώ Αναστασιάδη, χωρίς όμως να ολοκληρωθεί, για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή της. Ήδη έχει αρχίσει νέα απογραφή, για να υπάρχουν πίνακες των περιεχομένων σε κάθε βιβλιοθήκη βιβλίων, ώστε, όταν τεθεί σε λειτουργία, να διευκολύνεται με τους πίνακες αυτούς κάθε αναγνώστης και ερευνητής.

Επίσης, μεταφέρθηκε στο χώρο του Ιδρύματος το υπόλοιπο των ανατύπων εργασιών των Αδελφών Αθανασιάδη Νόβα, που σ' αυτό δεν περιλαμβάνονται δυστυχώς όλοι οι τίτλοι των βιβλίων τους. Δεν υπάρχουν οι τίτλοι των πιο κάτω εργασιών ή υπάρχουν σε ένα το πολύ δύο αντίτυπα.

Του Γ. Αθάνα

Οι ποιητικές του συλλογές: «Πρωινό Ξεκίνημα», «Αγάπη στον Έπαχτο», «Ειρμός», «Δροσεροί Καϋμοί», «Τραγούδια των Βουνών», πρώτη σειρά, «Ιταλικές Μακέττες», «Αστέγνωτο Δάκρυ» και «Ευδοκία» και από τα πεζά του «Δέκα Έρωτες» και «Βαθειές Ρίζες», διηγήματα και το δοκίμιο «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου».

Του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη Νόβα

Η ποιητική του συλλογή «Λουλούδια στα μαλλιά της» και οι εργασίες του: «Ένα μήνα στο Βόρειο Πόλο», ταξειδιωτικές εντυπώσεις, «Χίος, το νησί των γλυκών και των μύρων», δοκίμια, «Ανάλεκτα», αισθηματικά και λογοτεχνικά δοκίμια, «Η Πρώτη Άνοιξη», και οι μεταφράσεις του Γκαίτε «Βέρθερος», του Μέντζες «Πόση αγάπη χρειάζεται ο άνθρωπος», του Ντε Φιλίππο Εντουάρδο «Αχ, αυτά τα φαντάσματα» και του Μπέττι Ούγκο «Το νησί με τα κατσίκια».

Ένα μέρος από τα βιβλία, από τα οποία υπήρχε ικανός αριθμός αντιτύπων, στάλθηκε για τον εμπλουτισμό των: Δημοσίων Βιβλιοθηκών, των Δημοτικών Βιβλιοθηκών, των Βιβλιοθηκών των Φιλοσοφικών Σχολών των Πανεπιστημίων μας, Μεγάλων Βιβλιοθηκών, όπως η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, η Βιβλιοθήκη της Ουνέσκο, η Βιβλιοθήκη της Ελληνοαμερικανικής Ένωσης κλπ. και των Βιβλιοθηκών των Λυκείων και Γυμνασίων του νομού Αιτωλοακαρνανίας.

Όπως πιο πάνω έχει σημειωθεί, κατά διάταξη της διαθήκης, περιήλθαν στο Ίδρυμα και τα σε Τράπεζες περιουσιακά στοιχεία του διαθέτη, μεταξύ των οποίων και το περιεχόμενο δύο θυρίδων στην Εθνική Τράπεζα, στο Υποκατάστημα της οδού Σταδίου. Οι θυρίδες αυτές ανοίχτηκαν μετά μακρά διαδικασία με την παρουσία του οικείου Οικονομικού Εφόρου, ειδικού εκτιμητή, διότι υπήρχαν και χρυσά νομίσματα, δύο εκπροσώπων του Δ.Σ. του Ιδρύματος και συμβολαιογράφου, που συνέταξε την Έκθεση της Απογραφής. Στις θυρίδες αυτές βρέθηκαν κι απογράφηκαν:

Μια σειρά αδημοσίευτων ποιημάτων με τίτλο «Παληός Έπαχτος», στα οποία είναι ζωγραφισμένος ο παληός Έπαχτος με τις γειτονιές, τους τύπους του, τα ήθη και έθιμά του, που τα προλογίζει με τη στροφή:

Και το κορμί μου τό πλασες με το γλυκό σου χρώμα
και την ειδή ζωγράφισες με τις γραμμές του Κάστρου.
Με την πνοή σου την ψυχή μου φτέρωσες. Ακόμα
και την πορεία χάραξες του αυγερινού μου άστρου.

Επίσης, μια σειρά, η τρίτη σειρά των *Τραγουδιών των Βουνών*, που είναι καταχωρισμένα, ανάλογα με το αρχικό γράμμα του πρώτου στίχου κάθε ποιήματος, σε εικοσιτέσσερες ενότητες, όσα και τα γράμματα του αλφαβήτου μας.

Εκτός από τις δύο αυτές ποιητικές συλλογές, σε άλλο φάκελλο βρέθηκαν τέσσερες ακόμη σειρές ποιημάτων αδημοσίευτων με τίτλους:

— *Σονέττα*
— *Ξενικά*, συλλογή ποιημάτων που γράφτηκαν στο εξωτερικό
— *Οικογενειακά*
— *Ερωτικά* και

χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη και άλλης ποιητικής εργασίας του στους φακέλλους, που έχουν συγκεντρωθεί και φυλάσσονται στα Γραφεία του Ιδρύματος.

Αδημοσίευτο έργο είχε αφήσει, κατά το θάνατό του, και ο αείμνηστος Θεμιστοκλής, όπως πληροφορήθηκα, την επιμέλεια και τη φροντίδα δημοσίευσης του οποίου έφερε σε πέρας η φίλη του αείμνηστη Ουράνα Διοματάρη. Στις θυρίδες του Γιώργου, στην Εθνική Τράπεζα, δεν βρέθηκε γραφτό του Μίστου.

Φυσικά, τα ποιήματα αυτά του Γ. Αθάνα, πρέπει και μάλιστα το ταχύτερο δυνατόν να δημοσιευθούν, όπως επίσης πρέπει να δει το φως τη δημοσιότητας και η άλλη αδημοσίευτη εργασία του, κείμενα και αλληλογραφία του, για να εκτιμηθεί η λογοτεχνική και ιστορική της αξία, αλλά και για να μη μείνει τίποτε αδημοσίευτο.

Είναι ευχής έργο η παρουσία στο Φιλολογικό αυτό Συμπόσιο ειδικών πανεπιστημιακών δασκάλων και λογοτεχνών. Γιατί, διατυπώνοντας τη γνώμη τους για την αξιοποίησή τους, μπορούν να βοηθήσουν το Δ.Σ. του Ιδρύματος στο σχεδιασμό για τη δημοσιοποίηση των καταλοίπων όλης αυτής της πνευματικής εργασίας του Γιώργου Αθάνα. Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί, ότι, μετά το άνοιγμα των πιο πάνω θυρίδων, προστέθηκαν στα περιουσιακά στοιχεία του Ιδρύματος: μία πλάκα χρυσού, μικρή σε βάρος, 3,5 χρυσές λίρες, 4 χρυσά δολλάρια Αμερικής, 10 χρυσά γαλλικά φράγκα, 9 κωνσταντινάτα και διάφορα άλλα μικροαντικείμενα χρυσά και επίχρυσα.

Η αξιολόγηση του έργου και της συμβολής των Αδελφών Αθανασιάδη-Νόβα είναι το θέμα του αρχόμενου Συμποσίου. Εκ προοιμίου, ας μου επιτραπεί να πω, ως Επαχτίτης, ότι με το πνευματικό τους έργο τίμησαν τον Έπαχτο· με τα δωρήματά τους κληροδότησαν το μέγιστο τμήμα της περιουσίας τους στην πόλη μας, η Δημοτική Αρχή της οποίας, τιμώντας τη μνήμη τους ονόμασε το τμήμα της κεντρικής οδού, μεταξύ λιμένος και οδού Εθνικής Αντίστασης, οδό Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα και την εφαπτόμενη βόρεια του «Ξενία» οδό Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

Δεν θ' αποφύγω τον πειρασμό. Θα σας διαβάσω ένα αδημοσίευτο

ποίημα του Γιώργου Αθάνα από την τρίτη σειρά των Τραγουδιών των Βουνών, με το οποίο θα κλείσω την εισήγησή μου αυτή:

Άϊκουσα μεσ' απ' το βουνό και μεσ' απ' το λαγκάδι
την κρουσταλλένια σου φωνή, ραγίστηκε η καρδιά μου.
Θα φλετουρίξω σαν πουλί, θα τρέξω σα ζαρκάδι,
να ρθω να σ' εύρω, αγάπη μου, να σ' εύρω περδικά μου.

Καρτέρα στην κρυψώνα μας, στη μυστική φωλιά μας.
Την πλέκουν της αγράμπελης και της μυρτιάς ο κλώνος.
Σου φέρνω το καλύτερο φιλάκι απ' τα φιλιά μας.
Τώχει πικράνει ο χωρισμός, τώχει γλυκάνει ο πόνος.

ÜBERSICHT

«GEORG UND MARIA ATHANASIADI-NOVA STIFTUNG»

Mit seinem Testament gruendete der Dichter G. Athanas eine wohltaetige stiftung, mit folgendem Zweck:

(a) die Herausgabe der unveroeffentlichten Werke von ihm selbst und seines Bruders Themistoklis,

(b) die Preisberteilung an die besten Gymnasium und Lyceumschueler,

(c) die Erteilung von Stipendien an Lyceumsabsolventen von Nafpaktos zum Zweck eines Universitaetsstudiums,

(d) die finanzielle unterstuetzung von kulturellen Veranstaltungen in unserer stadt, inbesondere zum Audenken an Jannis Vlahojannis, wie auch von Feierlichkeiten zur weltgeschichtlichen Seeschlacht v. Lepando, 1571.

Die Stiftung hat bis heute im Sinne des Gruenders grosse Erfolge zu verzeichnen.

G. Athanas schenkte seiner Heimat Nafpaktos ebenfalls:

(a) die Nova-Quellen, die die stadt mit Wasser versorgen, (b) das Grundstueck, im Gribovo Viertel, wo das Hotel «XENIA-EVDOKIA» erbautwurde. Der Athener Akademie schenkte G. Athanas seine Athener Wohnung, damit aus dieser Mieteinnahme jaerlich einem jungen griechischen Dichter ein Preis verliehen werden kann.

JANNIS VARDAKOULAS

ΘΩΜΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΓΟΝΙΚΕΣ ΡΙΖΕΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΝΟΒΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Δυο θάλασσες αντάμωσαν στο γραφικό ακρογιάλι.
Η μια είναι πρασινόφυλλη — γαλαζονέρα η άλλη.
Και παίζει η αύρα του γιαλού στα φύλλα του πλατάνου.
Σαν ψαροπούλα μελαψή στην αγκαλιά τσοπάνου.

Γ. ΑΘΑΝΑΣ: «Πρωινό ξεκίνημα», σελ. 27

Οι αδερφοί Νόβα —Γεώργιος και Θεμιστοκλής— προς μνήμη των οποίων γίνεται το σημερινό συμπόσιο, αντάμωσαν με το λογοτεχνικό ωκεανό και αφού περπάτησαν σ' αυτόν επί πολλά έτη, μας έδωσαν με τον καλύτερο τρόπο την ψυχή και τη ζωή του λαού.

Χρέος και καθήκον του κάθε Ναυπάκτιου είναι να θυμάται τους συμπολίτες του, που μπορεί το σώμα τους να μην κινείται ανάμεσά μας, η ανάσα τους να 'σβησε, έμεινε όμως το έργο τους ασάλευτη παρακαταθήκη σε μας και στις γενιές που θα 'ρθουν. Τούτο παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις, από τη στιγμή που υπήρξαν αληθινοί κελαηδιστές των γραμμάτων, του ωραίου και τ' ανθρώπινου. Από τη στιγμή που τραγούδησαν τον Έπαχτο με την αστείρευτη πένα τους, κατέγραψαν αυθόρμητα και ανυπόκριτα τον καημό, το θάνατο, το δάκρυ, τη χαρά του απλού ξωμάχου.

Μέσα σ' αυτούς, που είναι πολλοί και τους γνωρίζουμε, ανήκουν και οι αδερφοί Αθανασιάδη-Νόβα. Ο καθένας ξέχωρα και με το δικό του τρόπο δημιούργησε πνευματικό έργο άξιο, ζηλευτό και μεγάλο, που έτυχε τιμών

και διακρίσεων, όταν και οι δυο βρίσκονταν στη ζωή. Ερευνώντας προσεκτικά την προσφορά τους διακρίνουμε μια κοινή πορεία με μια κοινή αφετηρία, που ήταν ο Έπαχτος με τα νερά του, τα πλατάνια του, τους συμπαθείς Επαχτίτες με τις χαρές και τις λύπες τους.

Βέβαια ένα έργο, για να ψηλώσει στο χώρο των γραμμάτων, απαραίτητα πρέπει ν' απλωθεί στο ευρύ κοινωνικό σύνολο, να γίνει κατανοητό και αρεστό. Αυτό προσπάθησαν και οι εξαίρετοι συμπολίτες μας, για να μείνει το δημιούργημά τους αθάνατο.

Ο Γεώργιος Αθάνας γίνεται αληθινός λυράρης της ρουμελιώτικης λεβεντιάς από την πρώτη του ποιητική συλλογή, που είχε τον τίτλο *Πρωινό ξεκίνημα*. Ο Κωστής Παλαμάς, πατριάρχης της ελληνικής ποίησης, διακρίνει το μέλλον του νεαρού τότε ποιητή και προλογίζοντας την πρώτη αυτή ποιητική συλλογή θα πει: «*Δείχνει μέσα στο βιβλίο του πως ξέρει και πως έχει αποθηκευμένα για την τέχνη του πράγματα και περισσότερα και διαφορετικότερα απ' ότι φαίνεται στους στίχους του*». Ο δε Ταγκόπουλος παρουσίασε τον Αθάνα σαν μια αποκάλυψη.[1] Πολλοί θα τον χαρακτηρίσουν σα βουκολικό, σαν τραγουδιστή των τσοπάνων, ένα είδος νεόκοπου Κρυστάλλη. Όμως αυτό θα είναι μια βιαστική κρίση αφού ο Αθάνας τραγούδησε τον κόσμο και την ψυχή της επαρχίας μας, αλλά στη νέα μεταμόρφωσή της, την αστική.[2]

Θα μας δώσει με το λόγο του —πεζογραφικό και ποιητικό— άφθονο λαογραφικό υλικό, προσωπικά βιώματα, έντονη νοσταλγία της πατρικής γης και αίσθηση της ρουμελιώτικης ζωής. Τις πραγματικές ανθρώπινες διαστάσεις που θα τις βρούμε μόνο στην επαρχία. Εκεί όπου ο άνθρωπος φτιάχνει τον κόσμο του σύμφωνα με τα μέτρα, που του έδωσε ο Θεός. Διατηρώντας μια οντότητα για την οποία μπορεί να υπερηφανεύεται.[3] Και όλα αυτά με μια δροσιά πρωτόγνωρη, με μια αφηγηματική καθαρότητα και με μια εναλλαγή της ηθογραφίας και του ρεαλισμού.[4] Μελετώντας το έργο του δε θα δυσκολευτούμε να παραδεχτούμε ότι είναι ένα πηγαίο

---

1. *Νέα Εστία*, σελ. 137, τεύχος 997, έτος 1969.
2. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Ναυπάκτιοι Λογοτέχνες*, ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 3, σ. 191.
3. *Νέα Εστία*, σ. 137, τεύχος 997, έτος 1969.
4. Δημήτρης Σταμέλος, *Ρουμελιώτικη πεζογραφία*, σ. 122.

ανάβλυσμα, ένα ασυνείδητο αυτοσχεδίασμα, αφού ποτέ δεν επέτρεψε στη δημιουργική του λειτουργία να παραχαράξει τα αισθήματά του, να παραφθείρει τις σκέψεις του, να παραλλάξει τον ηθικό του χαρακτήρα. « *Έχω απόλυτη ενότητα με το έργο μου. Λησμονώ ότι το έγραψα. Ενθυμούμαι ότι το έζησα*».

Πάντα χαμηλόφωνος, σιγαλός, τρυφερός, γραφικά συναισθηματικός με απόλυτη σαφήνεια και λαγαράδα. Ο Κ. Δημαράς μελετώντας τους στίχους του είπε: «*Δεν κινδυνεύει να συναντήσει κανείς έναν τόνο υπερβολής, μια αταίριαχτη ύψωση της φωνής*». Ο Αθάνας δε θέλησε να προκαλέσει δόνηση-σεισμό, δε θέλησε να σκορπίσει τραγικότητα και θλίψη, του αρκούσε το σιγαλό κτύπημα της λύρας με το οποίο ανέσταινε την ύπαιθρο σκορπίζοντας χαρά, αγαλλίαση και τέρψη. Άλλωστε δεν υπάρχουν σκιές και σύννεφα στην ποίησή του, δύσκολα και πολύπλοκα προβλήματα.[5] Ξεκίνησε παραδοσιακά και έμεινε. Αυτό φανερώνει και το πιστεύω του ποιητή, που δε θέλησε να προδώσει τη λαϊκή του έμπνευση και τις αρχές του.[6]

«*Τα πάτρια εδάφη, εστίες, βωμοί, τάφοι, ήθη και έθιμα, δοξασίες, αρχές, πεποιθήσεις, ιδεώδη παν ό,τι αποτελεί το γήινο βάθρο της ρεαλιστικής υποστάσεως και την υπεργήινη έξαρση του ιδεαλιστικού νοήματος της πατρίδος, τα πάτρια σαν καθολικό περιεχόμενο όλων των ζωντανών αξιών της εθνικής παράδοσης*», αποτέλεσαν για τον Γ. Αθάνα τη βάση της έκφρασής του, κάτι που ομολογεί ο ίδιος στην ομιλία του στην Ακαδημία στις 24 Μαρτίου 1966 μιλώντας για τον «Πατριωτισμό των Ελλήνων».

Στην αντίπερη όχθη του ίδιου ποταμού, που πήγαζε από τον ορεινό όγκο της Ναυπακτίας και διέσχιζε ολόκληρη την Ελλάδα, βρισκόταν ο Θεμιστοκλής Νόβας, αδερφός του Γεώργιου Αθάνα και κατά ένα χρόνο μικρότερος. Δημοσιεύει τα πρώτα του τραγούδια στα 1925 με τον τίτλο *Λουλούδια στα μαλλιά της*, που όμως γρήγορα τ' αφήνει για να δοθεί στη δημοσιογραφία, στις ταξιδιωτικές εντυπώσεις και στο θέατρο, που με τόση αγάπη υπηρέτησε. Τον συναντάμε υπογράφοντας τα δημοσιεύματά του με τα ψευδώνυμα Θέμος Αθάνας ή Άγγελος Αποσπερνός.

Το έργο του «*συνδυάζει μια ποικιλία εκφραστικών κανόνων, που έχουν ωστόσο ένα σταθερό αισθητικό κίνητρο, την αναζήτηση της ομορφιάς μέσα*

---

5. Κώστας Μιχ. Σταμάτης, *Γιώργος Αθάνας*, σ. 2.
6. *Ό.π.*, σ. 3.

από τη συγκίνηση της γνήσιας τέχνης. Το κριτικό του δοκίμιο, είτε στο θέατρο αναφέρεται είτε σε φυσιογνωμίες πνευματικές ή πολιτικές έχει πυκνότητα ύφους, διεισδυτική όραση, ιστορική τεκμηρίωση. Αδρός και παραστατικός στην έκφραση, με ύφος προσωπικό, συγκινεί και πείθει».[7]

Υπηρετεί με πρωτόγνωρο πάθος και συνέπεια το χώρο, που διάλεξε και τον εκφράζει. Ο ίδιος είχε πει: «*όταν έχεις υπηρετήσει μια εποχή έχεις υπηρετήσει όλες τις εποχές. Έχεις υπηρετήσει την ιστορία*».[8] Αυτό καταδεικνύει την υπευθυνότητα και τον αγώνα για το τέλειο, ώστε να είναι διαχρονικό, κλασικό.

Στο χώρο της δημοσιογραφίας προσπαθεί μέσα στην εμπειρική δημοσιογραφική πραγματικότητα του ελληνικού τύπου να καλλιεργήσει τα επιστημονικά δεδομένα. Νιώθει την υποχρέωση να ενημερώσει, να διδάξει, να εφαρμόσει.[8α] Θεωρεί την εφημερίδα θυγατέρα της ελευθερίας.

Ως κριτικός ο Θεμιστοκλής Νόβας γέμισε μια εποχή με την παρουσία του. Ο λόγος του ήταν κέραιος και έβγαινε πρώτα απ' την καρδιά. Άλλωστε στον πρόλογο της «Δραματουργίας» του έγραψε: « *Έπρεπε να είμαι δίκαιος, όχι ψυχρός. Δεν εξιστορώ, συμμετέχω*».

Η δίψα για πρώιμη γνώση του έξω κόσμου, για ανώτερη γνώση, για πλατιά μελέτη, τον αναγκάζουν να ταξιδεύει. Φεύγει - φεύγει και ξετυλίγει τον εαυτό του. Γνωρίζει χώρες, ανθρώπους, συνήθειες, αποκτά εμπειρίες. Τα καταγράφει με τη διεισδυτική του ματιά και τα προσφέρει στο διψασμένο αναγνώστη. Κάποια όμως εποχή γύρω στο 1933 θα τον τραβήξει και η ελληνική επαρχία. Θα τρέξει στα κακοτράχαλα βουνά μας να γευτεί τον ελατήσιο αέρα, τη μυρωδιά της ρίγανης, ν' ακούσει τα κουδούνια των προβάτων. Άλλες ομορφιές αυτές. Ασύγκριτες. Θα πει: «*Γνώρισα απίστευτες ομορφιές στον κόσμο... Αλλά εδώ είναι η πατρίδα μου, η άγονη, η ματωμένη, η τραγουδισμένη ένδοξη πέτρα*». Γυρίζει στις πηγές του, για να αναζωογονηθεί, να καθαρίσει τις σκέψεις του με σκοπό να συνεχίσει το έργο του. Σ' αυτές τις πηγές απ' όπου πηγάζει το ποτάμι των αδερφών Νόβα. Είναι η αφετηρία του μακρού λογοτεχνικού δρόμου, που έχουν να

---

7. Δημήτρης Σταμέλος, *Ρουμελιώτικη πεζογραφία*, ό.π., σ. 140.

8. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, *Ναυπάκτιοι λογοτέχνες*, ό.π., σ. 209.

8α. Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας, *Η Τέταρτη εξουσία*, Πρόλογος Ουράνας Διοματάρη, σ. 8.

διαβούν. Ο καθένας βέβαια από την όχθη του, αλλά και οι δυο στο ίδιο ποτάμι.

Σ' αυτή τους την πορεία καταλυτικό ρόλο έπαιξε το γενεαλογικό του δέντρο,[9] τόσο από την πλευρά του πατέρα τους όσο και από την πλευρά της μητέρας τους. Η ηπειρώτικη εργατικότητα και μεθοδικότητα, αλλά και η ρουμελιώτικη λεβεντιά και ορμητικότητα γαλούχησαν με τον καλύτερο τρόπο τον χαρακτήρα τους, το πνευματικό τους είναι.

Η καταγωγή τους από την πλευρά του πατέρα τους έλκεται από την Ήπειρο. Στη Βίτσα του Ζαγοριού της Ηπείρου σώζεται ακόμα το προγονικό σπίτι της οικογένειας Νόβα έχοντας στην είσοδο την επιγραφή: «*Οἶκος Νόβα - 1710*». Η οικογένεια Νόβα εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο αμέσως μετά την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους το 1829. Είχε έρθει από την Τοσκάνα της Ιταλίας, όπου είχαν ξενιτευτεί εξ αιτίας των διωγμών του Αλή-Πασά. Από τα τρία αδέρφια: τον *Αλέξη*, τον *Παναγιώτη*[9α] και τον *Χριστόδουλο*, ο τελευταίος μνημονεύεται σαν γραμματέας των οπλαρχηγών στην πολιορκία των Αθηνών. Η εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο συμπίπτει με την εγκατάσταση ενός μέρους των Σουλιωτών (Τζαβελαίων - Μποτσαραίων, Πανομαραίων) και Παργιανών (Δημολιτσαίοι κ.ά.). Όμως η Ναύπακτος τότε δεν ικανοποιούσε φαίνεται τους δραστήριους Ηπειρώτες και μετακίνησαν την έδρα των επιχειρήσεων στην Πάτρα, χωρίς να πάρουν μαζί τους τις οικογένειές τους.

Στα 1835 την 1η Μαΐου οι παλιοί κλέφτες και αξιωματικοί της Επανάστασης Χοσάδας, Ρουπακιάς και Καλαμάτας, οι οποίοι είχαν γίνει ληστές, εισήλθαν στο Νοβέικο σπίτι στη Ναύπακτο. Σκότωσαν τη γριά μητέρα τους, αιχμαλώτισαν τη σύζυγο του Παναγιώτη Νόβα, Χρυσή, η οποία καταγόταν από το Μονοδένδρι του Ζαγοριού, και την εννιάχρονη κόρη του Αλέξη Νόβα, Ειρήνη. Σύμφωνα με άλλη άποψη είχαν απαγάγει την κόρη της Χρυσής, Βασιλική. Και η μεν Χρυσή Νόβα[9β] ξέφυγε η δε Ειρήνη ανταλ-

---

9. Βλ. «Γενεαλογικό Σημείωμα», σ. 158-163, στην ποιητική Συλλογή *Αστέγνωτο δάκρυ*.

9α. Γεννήθηκε το 1785 και απέθανε στις 10.7.1865 σε ηλικία 80 ετών.

9β. Η Χρυσή απεβίωσε στις 19 Μαΐου 1882 (Δημοτολόγιο Δήμου Ναυπακτίδος). Η εφημ. «ΑΙΩΝ» (24 Μαΐου 1882) γράφει σχετικά:

« *Ἐν Ναυπάκτῳ ἀπεβίωσεν ἐν προχωρημένῃ ἡλικίᾳ ἡ Χρυσῆ Π. Νόβα, μάμμη ἐκ θυγατρός τῶν κ.κ. Θεμ. Γ. Ἀθανασιάδη καί Παναγιώτου Νόβα, γυνή σεβασμία καί*

λάχτηκε με το ποσό των 3.500 δρχ. Πολύ μεγάλο ποσό για την εποχή εκείνη.

Από τα αρχεία της μονής του Προδρόμου Δερβέκιστας (Ανάληψη), βεβαιώνεται η απαγωγή και μάλιστα λέει η θύμηση σε Μηναίο της Μονής: «*1835 Μαΐου 1 ήλθαν οι ληστές έως Ναύπακτον και εχάλασαν το σπίτι του Νόβα Ιωαννίτη και του πήραν μερικές γίδες. Εσκοτώθηκεν η μάνα του, εσκλάβωσαν τη γυναίκα του και τη θυγατέρα του, ελάβωσαν και το Φαρμάκη τον ταγματάρχη παρά κυβερνήτου, σε λίγο έλλειψε να χάσει τη ζωή του, εξ αιτίας του κυρίου Νόβα Ιωαννίτου τα έπαθον αυτά*».[10] Στήν αναφορά αυτή για πρώτη ίσως και μοναδική φορά του προσάπτεται το όνομα «Ιωαννίτης», που δήλωνε ασφαλώς την καταγωγή του.

Το γεγονός της απαγωγής το βεβαιώνουν επίσης και οι επίσημες αναφορές, παρά τις όποιες μικροδιαφορές που έχουν μεταξύ τους, και που εστάλησαν από τους αρμόδιους υπηρεσιακούς παράγοντες της εποχής εκείνης. Τέτοιες είναι: Του υπομοιράρχου Δ. Καρπούνη της μοιραρχίας Ακαρνανίας και Αιτωλίας προς το Αρχηγείο Χωροφυλακής Αθήνας, που έγινε στις 5 Μαΐου 1835 και έλεγε: «*Οἱ ἀρχιλησταί Χοσάδας, Καλαμάτας, Ρουπακιᾶς μέ ἄλλους πεντήκοντα ἕως ἑξήκοντα συλληστάς των ἐπιπεσόντες τό ἑσπέρας τῆς πρώτης τοῦ παρόντος πρός τήν δύο εἰς τό προάστιον τῆς πόλεως Ναυπάκτου ἀπεγύμνωσαν τήν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Π. καί Α. Νόβα, ἐφόνευσαν τήν γραία μητέρα των καί λαβόντες μεθ' αὐτῶν τοῦ ἑνός τήν γυναίκα καί τήν θυγατέραν ἔφυγον ἐκεῖθεν καταδιωχθέντες παρά τῶν*

ἐνάρετος». Βλ. και Γ. Τσατσάνη, *Η Μεγάλη Λομποτινά*, Αθήνα 1993, σ. 271. Στα 1881 από την εφημ. «ΑΙΤΩΛΙΑ» (Οκτ. 1881) πληροφορούμαστε «*...Αἰχμαλωσία 'Αθανασιάδου ὑπό ληστῶν ἐντός τῆς πόλεως Ναυπάκτου...*» και Τσατσάνη, *ό.π.*, σ. 278. Επίσης η «ΣΤΟΑ» (30.9.1881) αναφέρεται σε κάποιον ληστή που «*ἔμεινε ἐνεδρεύων μετά τινων συντρόφων του πλησίον τῆς οἰκίας τοῦ κ. 'Αθανασιάδου, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, τήν ἐπιστροφήν αὐτοῦ ἐκ τῆς παραλίας*». Βλ. και ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 4 (1988-89), σ. 760. Πάντως στο δημοτολόγιο πέραν της οικογένειας του Γιώργου Αθανασιάδου υπάρχει και οικογένεια του Ιωάννου Αθανασιάδου, εμπόρου (γεν. 1810, θάν. 7.2.1885 σε ηλικία 75 ετών). Προφανώς ο Γιώργος και ο Γιάννης ήταν αδέλφια (βλ. Μαρία Μπακαδήμα - Σωτ. Τσατσά, *Συμβολαιογραφικές πράξεις Ναυπάκτου ετών 1835-1839* και ιδιαίτερα το συμβόλαιο 230-62/30.6.1838, σ. 93).

10. Δ. Λουκόπουλος, *Θέρμος και Απόκουρο*, Αθήνα 1990, σ. 356.

ἐξελθόντων κατοίκων τῆς Ναυπάκτου, ἀφοῦ ἔγινε μεταξύ τῶν δύο τούτων μερῶν, τῶν κατοίκων καί τῶν ληστῶν πόλεμος δύο ὡρῶν, ὅπου ἐπληγώθησαν τέσσαροι ἐκ τῶν κατοίκων, ὁ Ἰ Φαρμάκης καί τρεῖς ἄλλοι καί ἐφονεύθη εἷς ληστής.»...[11]

Του μοιράρχου Αχαΐας και Ήλιδος προς το Αρχηγείο Χωροφυλακής στην Αθήνα, που έγινε στις 3 Μαΐου 1835 και έλεγε: «*Λαμβάνω τήν τιμήν νά εἰδοποιήσω τό Ἀρχηγεῖον, ὅτι τήν 3 τρέχοντος κατά τό μεσονύκτιον ὁ ἀρχιληστής Χοσάδας μέ 80 ὁπαδούς ἐκατέβηκαν εἰς τήν Ναύπακτον καί ἐπάτησαν τήν οἰκίαν τοῦ Νόβα (κειμένην ἐκτός τοῦ φρουρίου), ἐσκότωσαν τήν μητέρα του, ἐπῆραν τή σύζυγό του, τήν θυγατέραν του καί ὅσα χρήματα εὑρέθησαν εἰς τήν οἰκίαν.*

Κάποιος Φαρμάκης, ὅστις ἐκατοικοῦσε πλησίον τοῦ Νόβα, ἀκούοντας τάς φωνάς τῶν γυναικῶν ἐξῆλθε τῆς οἰκίας του καί θεωρῶν τά τρέχοντα ἐκτύπησε τούς ληστάς, ἀλλ' ἀφοῦ ἐθανάτωσε δύο, ἐπληγώθη καί ὁ ἴδιος βαριά καί οὕτως οἱ λησταί ἀνεχώρησαν.»...[12]

Του Εκτάκτου Επιτρόπου και Νομάρχη Ακαρνανίας και Αιτωλίας Α. Μοναρχίδη προς την επί Εσωτερικών Β(ασιλικήν) Γραμματείαν της Επικρατείας, που έγινε στις 7 Ιουλίου 1835 και έλεγε: « *Ὅτι οἱ λησταί περί τούς 90 τόν ἀριθμόν περιφερόμενοι πρό τινῶν ἡμερῶν εἰς τό κάτω τμῆμα τῆς Δωρίδος ἐπραγματεύοντο τήν διά λύτρων ἀπόδοσιν τῆς αἰχμαλώτου θυγατρός τοῦ Νόβα.*

Ὅτι ὁ Ἔπαρχος τῆς Δωρίδος εἰδοποιηθείς τήν κατά τά χωρία ἐκεῖνα διημέρευσιν, τῶν ληστῶν, διέταξε νά κινηθοῦν οἱ ἐκεῖ ἐθνοφύλακες καί κάτοικοι κατά τῶν ληστῶν, καί τήν α΄ τοῦ ἐνεστῶτος ἐκινήθησαν ἐναντίον των, ἀλλά κακῶς προετοιμασμένοι καί ἄνευ πολεμοφοδίων ἐπλησίασαν εἰς τούς ληστάς, εἰς θέσιν Βαθύ, ὅτινες ἐνεδρεύοντες ἐπέπεσον κατά τῶν ἡμετέρων καί τούς διεσκόρπισαν, ἐφόνευσαν καί τόν ἀξιωματικόν, τῶν πρώην ἑλλ. στρατευμάτων Βασίλειον Μαστραπᾶ, ἐπλήγωσαν εἰς τήν κεφαλήν καί τινα Τριαντάφυλλον Ἀποκουρίτην καί ἄλλον τινά πολίτην ἀνεψιόν τοῦ ἀρχιληστοῦ Χοσάδα, ἐφονεύθη δέ καί ἡ γυνή τοῦ δημογέροντος Βλαχοκατούνου, καί τό ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, λαβόντες τά λύτρα ὑπέρ τάς 3.500

---

11. Χ. Χαραλαμπόπουλος, *Γιάννης Π. Φαρμάκης οπλαρχηγός*, σ. 15.
12. Χ. Χαραλαμπόπουλος, *ό.π.*, σ. 16.

δρχ. ἀπέστειλαν τήν κόρην τοῦ Νόβα εἰς Ναύπακτον καί ἀνεχώρησαν.»...[13]

Ο λαός, που υμνεί τοπία και ήρωες, ό,τι θαυμάζει, ό,τι τον συγκινεί, ήταν αδύνατο να μην τραγουδήσει την απαγωγή. Ο ντόπιος τραγουδιστής συγκλονισμένος απ' το γεγονός, άφησε την ψυχή του λεύτερη και με τη μεγάλη του ευαισθησία είπε:

ΤΗΣ ΝΟΒΑΙΝΑΣ

Κανένας δεν το πάτησε το κάστρο του Επάχτου
(Νόβαινα, μωρή Νόβαινα, Τσατσούλα Παναγιώταινα)
ο Ρουπακιάς το πάτησε με το γέρο Χοσάδα.
Πήραν άσπρα, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρια,
πήραν του Νόβα τα παιδιά, του Νόβα τη γυναίκα.
Μπροστά την παν τη Νόβαινα, πίσω κοντανεμένει.
— *Περπάτα κυρά Νόβαινα, και μην κοντανεμένεις.*
Μη σε βαραίνουν τα φλουριά, μη σε βαραίνει η φούντα;
— *Δε με βαραίνουν τα φλουριά, δε με βαραίνει η φούντα,*
μον' με βαραίνει το παιδί, που τάφησα στην κούνια.

Πηγές: *Θαν. Παπαθανασόπουλος*, Δημοτικά Τραγούδια, αρ. 204, σ. 71. *Ανδρέας Καρκαβίτσας* (Άπαντα, σ. 1614) μόνο το πρώτο 4στιχο.

Παραλλαγές του δημοτικού αυτού τραγουδιού υπήρξαν πολλές και μας τις δίνουν οι συλλογές: Ειρ. Σπανδωνίδη στα *Τραγούδια της Αγόριανης* (σελ. 38, 39, 319), η *Πανδώρα* (XIII, σ. 343, 32), ο Μ. Λελέκος στο *Επιδόρριον* (σ. 45) και τέλος ο Δ. Ντούζος στα *Λαογραφικά ορεινής Ναυπακτίας* (σ. 24) γράφει την ακόλουθη:

Κανένας δε, γειά σου Νόβαινα, Τσατσούλα Παναγιώταινα,
κανένας δεν το πάτησε το κάστρο του Επάχτου.
Ο Ρουπακιάς, γειά σου Νόβαινα, Τσατσούλα Παναγιώταινα,
Ο Ρουπακιάς το πάτησε με όλο του τ' ασκέρι...

(Ερμηνευτικά: Τσατσούλα = μεγαλοκυρά, μοσχοαναθρεμμένη.[14])

---

13. Χ. Χαραλαμπόπουλος, *ό.π.*, σ. 17.

14. Ευγενία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, *Η Ναυπακτία, άνθρωποι και τόποι, στο δημοτικό τραγούδι*, ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ (1983), σ. 165-168.

Αυτή λοιπόν η απαγωγή αποτέλεσε την αφορμή, χωρίς να πουλήσουν την περιουσία τους, οι αδελφοί Νόβα να φύγουν για την Ερμούπολη της Σύρου και ν' ασχοληθούν με το εμπόριο. Με την αριθ. 467/22-8-1843 συμβολαιογραφική πράξη, που συνέταξε ο συμβολαιογράφος Ερμούπολης, Ν. Γ. Ύψηλάντης, χώρισαν την κοινή τους περιουσία.

Ο Αλέξης Νόβας εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Η κόρη του Ειρήνη παντρεύτηκε τον Τηλ. Βλασσόπουλο. Ο Παναγιώτης Νόβας εκράτησε την περιουσία των Πατρών και της Ναυπάκτου. Την μοναχοκόρη του Βασιλική την παντρεύτηκε ο Γεώργιος Αθανασιάδης[14α] από το χωριό Λιασκόβετσι (τη σημερινή Λεπτοκαριά) του Ζαγοριού. Ο γάμος έγινε το 1847 στην Ερμούπολη, αλλά εγκαταστάθηκαν στην Ναύπακτο, έχοντας τις επιχειρήσεις τους στην Πάτρα.

Ο Γεώργιος Αθανασιάδης μετά της Βασιλικής Παναγή-Νόβα απέκτησαν τρία αγόρια. Τον Δημήτριο,[15] που πέθανε νέος, τον καιρό που σπούδαζε, και ο οποίος έγραψε το ερωτικό ειδύλλιο, *Ποιμενίς*. Ο Γεώργιος Αθάνας θα του αφιερώσει το ποίημα «Τομίδιον» (Ανωνύμου, *Δοκίμια*, σ. 44):

... Ἔγραφε καί ὁ νεώτερος, ἀλλ' εἰς πεζόν ἐκεῖνος,
πάντοτε εἰς καθαρεύουσα, στιλπνότητος μετρίας,
ὅταν δέ ἦτο φοιτητής, Σχολῆς δέν ἠξεύρω τίνος,
ἐξέδωκεν τομίδιον μικρᾶς μυθιστορίας...

Ἐρωτικόν εἰδύλλιον εἶχεν ὑπόθεσίν του,
μυρίπνους ἐξεχείλιζεν περιπαθείας πόνος.
Πρωτόλειον τήν εὐγενῆ προδίδον ἔφεσίν του.
Κριθήτω μέ κριτήρια ἑνός περίπου αἰῶνος...

Τον Πάνο,[16] ο οποίος διατέλεσε Κοινοτάρχης Ναυπάκτου και απ' ότι φαίνεται απ' την εφημερίδα «ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ», που εκδόθηκε στις 19 Μαρτί-

---

14α. Γεννήθηκε το 1813 και απέθανε στις 30.12.1881 σε ηλικία 68 ετών. Η γυναίκα του Βασιλική Παν. Νόβα, γεννήθηκε το 1821 και απέθανε στις 23.5.1906 σε ηλικία 85 ετών.

15. Γεννήθηκε το 1857 και πέθανε στις 2.6.1877.

16. Γεννήθηκε το 1862 και πέθανε στις 9.2.1943. Ο Πάνος εγκατέλειψε νωρίς το πατρικό του επώνυμο Αθανασιάδης και επωνυμείται Νόβας (βλ. παραπ. σημ. 9β), όπου παρατηρούμε ότι στα 1882 λέγεται Νόβας (ίσως για να τιμήσει τον παππού του

ου 1906, ήταν πράκτωρ ατμοπλοϊκής εταιρείας της οποίας τα πλοία εκτελούσαν δρομολόγια στα μεγαλύτερα λιμάνια της χώρας. Για τους αδερφούς Νόβα υπήρξε ο δεύτερος πατέρας, αφού ορφάνεψαν σε βρεφική ηλικία. Ο Γεώργιος Αθάνας για να τον τιμήσει του αφιέρωσε την ποιητική συλλογή: *Απλοϊκές ψυχές*, γράφοντας στην αφιέρωση «*στον θείο μου Πάνο Νόβα*» αποσιωπώντας το επώνυμο Αθανασιάδης.

Και τον Θεμιστοκλή,[17] πατέρα των τιμώμενων σήμερα. Διατέλεσε καθηγητής φιλόλογος στο Ελληνικό Σχολείο της πόλης. Ήταν λόγιος και τούτο φαίνεται από το ποίημα που του αφιέρωσε ο Γ. Αθάνας:

ΕΙΣ ΠΑΛΑΙΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Εἰς παλαιά χειρόγραφα τοῦ ἀτυχοῦς πατρός μου
—νέος ἀκόμη καί ἄλκιμος μετέστη ἀδοκήτως—
ἀνεῦρον καί ποιήματα! —ὁποῖος θησαυρός μου!—
εἰς γλῶσσαν καθαρεύουσαν γραφέντα, ὡς εὐνοήτως.

Νήπιον ἔτι ὠρφάνευσα, πρίν ἤ τάς συμβουλάς του,
πρίν ἤ τάς παραινέσεις του ἀκούσω διά ζώσης...
Ἀναπολῶ ἕν ποίημα... Ἐκ στίχου του ἑκάστου
παλμός ἀνέθρωσκε θερμός φιλοπατρίας τόσης![18]

.....

Μητέρα των αδελφών Αθανασιάδη-Νόβα, υπέρ των οποίων τελούμε το σημερινό συμπόσιο, ήταν η Ευδοκία Ν. Σισμάνη από τη γνωστή οικογένεια

Πάνο Νόβα και να διατηρηθεί το επώνυμο), ενώ ο αδελφός του Γιώργος διατηρεί το επώνυμο Αθανασιάδης. Πάντως ο Πάνος στο παλιό Δημοτολόγιο του Δήμου Ναυπακτίας αναφέρεται ως Νόβας ή Αθανασιάδης. Η σύζευξη των δύο επωνύμων έγινε από τους δύο λογοτέχνες αδελφούς Γιώργο και Θεμιστοκλή στα 1920 μέ 1925 για να τιμηθεί κατά δήλωση του Γ. Αθάνα στον Ντίνο Μακρυγιάννη, ο θείος τους Πάνος Νόβας, που τον είχαν σαν πατέρα τους.

17. Γεννήθηκε το 1849 και πέθανε στις 23.8.1893. Κατά τον Κ. Τριανταφύλλου (βλ. εδώ ανακοίνωσή του) υπήρχε και τέταρτος αδελφός που έμενε στην Πάτρα, ο Κώστας Αθανασιάδης, δικηγόρος, που είχε παιδιά τον Ανδρέα, Δικηγόρο και τον Γιώργο, Καθηγητή Φυσικής Πανεπιστημίου και Ακαδημαϊκό.

18. Ανώνυμος, [Γ. Αθάνας]: *Δοκίμια - στίχοι*, Αθήναι 1971, σ. 43.

των Σισμαναίων, που 'χε τ' αρχοντικό της στην Αράχωβα της Ναυπακτίας.

Η προέλευση της οικογένειας Σισμάνη είναι αβέβαιη.

Ο Πουκεβίλ τη θέλει να προέρχεται από τους αρχαίους Σέρβους Βασιλιάδες, οι οποίοι αποκαλούνταν συνήθως Τρίβαλλοι, απ' τους βυζαντινούς συγγραφείς, που 'χαν κατακτήσει την Αιτωλία.[19]

Ο Καρκαβίτσας από την άλλη πλευρά πίστευε ότι προέρχονταν από τη βουλγαρική δυναστεία των Σισμανιδών.

Η πρώτη περίπτωση, όπως μας αναφέρει ο Τάκης Χριστόπουλος δεν πρέπει να μας απασχολήσει, γιατί δε στηρίζεται σε κανένα στοιχείο, ενώ η δεύτερη, πάλι κατά τον ίδιο είναι αξιοπρόσεχτη, καίτοι ο Καρκαβίτσας ανακατώνει τους Σέρβους και τους ταυτίζει φυλετικά με τους Βουλγάρους στο σλαβικό του παραλήρημα.

Η οικογενειακή παράδοση θέλει την καταγωγή Βουλγαρική, χωρίς να αποκλείουμε το γεγονός να διαμορφώθηκε μεταγενέστερα από τις απόψεις του Πουκεβίλ.[20]

Μάλιστα κάποτε ο Ιβάν Σισμάνωφ, Βούλγαρος λογοτέχνης, καθηγητής της Ιστορίας και της Συγκριτικής Φιλολογίας του πανεπιστημίου της Σόφιας, δέχτηκε την επίσκεψη του Γ. Αθάνα στο σπίτι του και ο ποιητής μόλις τον αντίκρισε απόμεινε απολιθωμένος, γιατί φυσιογνωμικά ήταν ολόφτυστος ο θείος του, ο μπάρμπα Μήτσος Σισμάνης.

Ο Κώστας Σισμάνης, αρματωλάρχης, θεωρείται ο γενάρχης των νεότερων Σισμαναίων. Ο Κ. Σάθας τον συγκαταριθμεί ανάμεσα σε κείνους που επαναστατούν το 1770 εναντίον των Τούρκων.[21]

Ο Ι. Κοτίνης μας αναφέρει ότι σκοτώθηκε στη Ζηλίτσα το 1772.[22] Ζηλίτσα είναι η σημερινή Κυδωνιά της Ναυπακτίας.

Ο Γ. Αθάνας θα μας τραγουδήσει την συμμετοχή του Κώστα Σισμάνη στον Ιερό Αγώνα για τη λευτεριά της πατρίδας μας.

Ραγιάδες ήρθε ο Μόσκοβος, αδράχτε τα ντουφέκια
ριχτείτε απάνω στην Τουρκιά τούτο το καλοκαίρι!

---

19. Χριστόπουλος, *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο*, 1965, σ. 113.
20. *Ό.π.*, σ. 115.
21. Κ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, 1869, σ. 486.
22. Ι. Ν. Κοτίνης, *Ιστορία Ναυπάκτου και Επαρχίας*, 1905, σ. 105.

Κώστας Σισμάνης τ' άϊκουσε, σταυρώνει τα κουστέκια
κι διασελώνει την Οξυά με διαλεγμένο ασκέρι.
Ας όψεται ο Παπάζογλους που τάζει και δε φτάνει!
Ανάθεμά του κι ο Λουρής που ρόγιασε Αρβανίτες!
Μες στη Ζηλίστα σκότωσαν τον καπετάν Σουσμάνη
τον έκλαψε όλη η Ρούμελη κι αχώρια οι Κραβαρίτες!

Πηγή: Γ. Αθάνας: *Τα τραγούδια των βουνών*, σειρά 1η, σελ. 151.

Σε άλλο ποίημα:

Ζηλίστα με το χάλκωμα, Ζηλίστα με το ασήμι,
Μαστοροχώρι μια φορά, δασκαλοχώρι τώρα,
Κονάκι των αγάδωνε, των ασκεριών συρίμι,
της λευτεριάς το φλάμπουρο ψηλοσηκώνεις φόρα.
Το κεφαλάρι σου όμορφο σε ποιον δεν έχει αρέσει
Κι όντας τα χαμοκέρασα κι όντας πολλά τα χιόνια!
Κώστας Σουσμάνης έφτασε τον Τούρκο να βαρέσει
μα ο χάρος τον καρτέραγε στα μαρμαρένια αλώνια.

Πηγή: Γ. Αθάνας: *Τα τραγούδια των βουνών*, σειρά 2η, σελ. 212.

Οι συγγενικές σχέσεις των απογόνων του αρματωλάρχη Κ. Σισμάνη, με τις οποίες θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, είναι γνωστό ότι δεν έχουν διευκρινιστεί πλήρως, δηλαδή υπάρχουν σημεία όπου η παράδοση διαφωνεί με τα σωζόμενα στοιχεία. Π.χ. Η συγγενική σχέση του αρματωλάρχη Κ. Σισμάνη με τον Θανασούλα. Ο εκλεκτός συμπολίτης μας, ερευνητής, κ. Χ. Χαραλαμπόπουλος, αφού έλαβε υπόψη του τα έγγραφα και την παράδοση όπως έχει διασωθεί από τον Πουκεβίλ, τον Ανδρέα Καρκαβίτσα, τον Ιωάννη Ν. Κοτίνη, τις ενθυμήσεις του Κώδικα της Μονής Ταξιαρχών Αιγίου, τον Κώδικα Ιατρίδη, καθώς και τις μελέτες του Τάκη Χριστόπουλου, του Γεωργίου Μποσινάκου και της Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου φώτισε το θέμα αυτό και ανέδειξε την ιστορία της πολύπαθης οικογένειας των Σισμαναίων, μέχρι ενός σημείου, αφού νέα έγγραφα έρχονται στο φως από τη συνεχιζόμενη αρχειακή έρευνα.[23]

23. Χ. Χαραλαμπόπουλος, «Ναυπακτιακά Σύμμικτα, Σισμαναίοι», ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 3, σ. 524.

Μετά από αυτά καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι:

Ο Θανάσης (Θανασούλας) Σισμάνης, ήταν γιος του Ιωάννη και σύμφωνα με την παράδοση δολοφονήθηκε από αποσταλμένους του Αλή Πασά στη Δορβιτσά γύρω στα 1789. Υπάρχει σχετικό τοπωνύμιο στου *Σισμάνη (μνήμα).*

Ο Νικόλαος και ο Γιάννης ήταν αδέρφια (Κώδιξ Ιατρίδου, όπου αναφέρονται ως αυτάδελφοι, ως και ομολογία 1-2-1790 του κτηματολογίου της Ι. Μ. Προυσού, όπου αναφέρεται: «*τα οποία (χωράφια) βρήκαμε από τον πατέρα μας*». Έμμεσα εξάγεται το συμπέρασμα ότι ήταν γιοι του Θανάση. Τούτο αναφέρει και ο Πουκεβίλ όχι ονομαστικά.

Παιδιά του Νικόλαου ήταν ο Μήτσος (Κώδικας Ιατρίδου), ο Θανάσης και ο Γεωργούλας, ο οποίος θεωρείταν γιος του Θανασούλα, όμως με την από 28-10-1829 αναφορά του Νικολάκη Γ. Σισμάνη αναθεωρείται η επικρατούσα άποψη.

Ο Γιάννης δε γνωρίζουμε αν είχε παιδιά. Ενδεχόμενα να είχε μόνο κορίτσια. Ο Γιάννης Αθ. Σισμάνης και ο ανηψιός του Μήτσος Ν. Σισμάνης θανατώθηκαν κι αυτοί άνανδρα από τον Αλή Πασά. Περί του θανάτου των, μας δίνουν πληροφορίες: ο Πουκεβίλ, ο οποίος είχε διαπιστευτεί πρόξενος της Γαλλίας στην αυλή Αλή Πασά στα 1806 και χρονολογεί το χαλασμό το 1805, ο Καρκαβίτσας, ο οποίος στηρίχτηκε στα λεγόμενα της νεότερης γενιάς των Σισμαναίων, όταν τους επισκέφτηκε στα 1890 κατά το ταξίδι του στα Κράβαρα και η θύμηση του κώδικα Ιατρίδη η οποία μνημονεύει τα παρακάτω:[24]

Κατά δέ τό αωγ΄ (1803) ἀπελθών εἰς Ἄρταν καί ὁ αὐτά/δελφ(ος) αὐτοῦ Ἰωάννης Σισμάνης, καί παρουσιασθείς πρός τόν ἐκεῖ τηνικαῦτα διατρίβοντα Βελῆ πασιᾶν, κατά διαταγήν αὐ/τοῦ, ἅμα ἐξελθών εἰς τήν αἴθουσαν, συνελήφθη παρά τῶν τοῦ ἡγεμόν(ος) δορυφόρων, ὅτε δύο ἐξ αὐτῶν ἐφόνευσεν ὁ ἀκολουθ/ῶν αὐτῷ Τουρκαλβαν(ός) ὁπλοφόρ(ος), Μελέτσος καλούμεν(ος). Ἔπεσε δέ καί αὐτός, πιστότατος φανείς, καί τῆς ἰδίας ζωῆς μή φει/σάμενος. Ὁ δέ Σισμάνης ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ βληθείς, ἔδωκε τέλος τοῦ βίου διά πνιγμονῆς, του Βελῆ πασιᾶ τοῦτο προστάξαντος. / Συγχρόνως δέ καί ὁ τούτου πατήρ, ὁ Νέος τῆς Ἠπείρ(ου) Φάλαρις, ἐβύθισεν ἐν τῇ λίμνῃ τῶν Ἰωαννίν(ων) τόν τοῦ

24. Ευγενία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 3, σ. 151.

Νικολά(ου) Σισιμάνη / υίόν, όνόματι Μήτσιον, εἰκοσιπενταετῆ τήν ἡλικίαν.

Το ξεκλήρισμα των Σισμαναίων το τραγούδησε η λαϊκή μουσα με τραγούδια που ακούγονται ακόμα και σήμερα:

Το λεν' οι κούκοι στα βουνά κι οι πέρδικες στα πλάγια,
το λεν' οι Κραβαρίτισσες κι οι Κραβαριτοπούλες
Παν' οι αρχόντοι στον πασά, παν οι κοτζαμπασήδες,
Πάνε τα Σισμανόπουλα, ο Μήτσος κι ο Γιαννάκης.
Ο Μήτσος πάει τα φλουριά, Γιαννάκης την Ελένη
— Πολλά τα έτη αφέντη μου! — Καλώς τον κυρ Γιαννάκη!
— Γιαννάκη, τι παλάβωσες και πήρε ο νους σ' αέρα,
και χάλασες τρία χωριά, τρία κεφαλοχώρια,
Γρανίτσα, το Τρανό Χωριό, Ζελίστα ξακουσμένη!
— Έφταιξ', αφέντη μ', ἔφταιξα, και να με συμπαθήσεις.
— Δεν είναι για συμπάθισμα, για να στο συμπαθήσω.
Τα παλαμάκια βάρεσε και τον τζελάτη κράζει.

Πηγή: Καρκαβίτσας, *Ἅπαντα*, σελ. 1658· *Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών: Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια*, τ. Α', σελ. 199· Γιάννη Βλαχογιάννη, *Ἅπαντα*, τ. Δ', σελ. 325.

Για την Ελένη, που αναφέρεται στο τραγούδι, ο Καρκαβίτσας τη θέλει ανηψιά του Θανασούλα, πολύ δύσμορφη και την οποίαν ήθελε ο Πασάς για το χαρέμι του, κάτι που φυσικά δε δέχτηκαν οι Σισμαναίοι. Κατά την Ευγενία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, η Ελένη πιθανώς, να ήταν κόρη του Γιάννη, μια και ο Γιάννης την πήγαινε κατά το τραγούδι στον Πασά και όχι ο ανηψιός του Μήτσος. Όσο για το Τρανό Χωριό, πάλι κατά την ίδια δεν ήταν παρά η Γρανίτσα και όχι το ομώνυμο χωριό της Ευρυτανίας, καθώς μας αναφέρει ο Καρκαβίτσας, αφού οι Σισμαναίοι δεν είχαν καμιά δικαιοδοσία εκεί. Κατά την παράδοση το τρίτο χωριό ήταν ο Πλάτανος, τον οποίο αναφέρει και η παραλλαγή που μας δίνει η Ειρ. Σπανδωνίδη:[25]

...Γιαννάκη μ', τι παλάβωσες, τι πηρ' ο νους σ' αγέρα,
Και έκαψες το Κράβαρι (κι ούλο το βιλαέτι)

25. Ευγενία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 1, σ. 148.

Ζελίτσα και τον Πλάτανο, τα δυο κεφαλοχώρια;...

Υπάρχουν πολλές παραλλαγές τραγουδιών που μας μιλούν για το θάνατο του Γιάννη και του ανηψιού του Μήτσου. (Βλ. Ειρ. Σπανδωνίδη: *Τραγούδια της Αγόριανης*, Αθήνα 1939, σ. 17· Νικολ. Ι. Λάσκαρης: *Η Λάστα και τα μνημεία της*, 1902, σ. 452· Γ. Μποσινάκος: *Στ' απόσκια της Αράχωβας*, 1973, σ. 776).

Από το φονικό χέρι του Αλή Πασά διαφεύγει προσωρινά ο Γεωργούλας, ο οποίος καταφεύγει στην Ιθάκη. Όμως απεσταλμένοι του Αλή τον δολοφονούν την ώρα που κολυμπούσε στη θάλασσα. Για το θάνατό του ο Γ. Αθάνας θα γράψει το ποίημα:

Τους Σουσμαναίους Αλήπασας βουλή να ξεσβελιάσει!
Πέντε ως τώρα σκότωσε, Γιωργούλας μένει ακόμα.
Διαβαίνει στο Ξερόμερο τα Εφτάνησα να πιάσει
τι Κράβαρι κι Απόκουρο δεν τον βαστάει το χώμα.
Στο Θιάκι αναμερίζεται, τσασίτης καταφτάνει
«Το τίνος είναι το κορμί στο πέλαγο ριγμένο;
Δεν είναι το από μάλαμα μον' είναι του Σουσμάνη!
Στην ξενιτιά της θάλασσας το σόι ξεκληρισμένο

(Βλ. Χ. Χαραλαμποπούλου: *Οι Σισμαναίοι στην ποίηση του Αθάνα*, ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ 3, σ. 537).

Το τελευταίο από τα παιδιά του Νικόλαου Αθ. Σισμάνη και της Κικιάνας, ο Θανάσης, φαίνεται ότι σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Σ' αυτόν αναφέρεται το απόσπασμα από τα πρακτικά της από 1-7-1853, συνεδρίασης της Βουλής (Πρακτικά βουλής Γ΄ Περιόδου, Γ΄ Συνόδου)... «*ὅτι μή ἀρνούμενος τάς θυσίας τοῦ ρηθέντος Καναβοῦ, παρατηρεῖ, ὅτι δίκαιον εἶναι ν' ἀναρτηθῶσι καί τά ὀνόματα (εἰς τήν βουλήν) τοῦ Παναγιώτη Σωτηρόπουλου, Ἀθανασίου Σισμάνη καί Εὐθυμίου Ξύδη, οἵτινες πολλῶν καί ἀνδρείων ἡγούμενοι μαχητῶν, τα μέγιστα συνετέλεσαν εἰς τήν ἀνέγερσιν τῆς πατρίδος καί μεγάλας ἀπέκτησαν ἀξιώσεις εἰς τήν τοῦ ἔθνους*».[26]

---

26. Χ. Χαραλαμπόπουλος, «Ιστοριολαογραφικά Ναυπακτίας», ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ Γ΄ (1985), σ. 202.

Από την πολυμελή οικογένεια των Σισμαναίων απόμεινε μόνο ο Νικόλαος, γιος του Γεωργούλα, ο μετέπειτα πατέρας των νεότερων Σισμαναίων και παππούς των Γ. και Θ. Νόβα. Σώθηκε από το ξεκλήρισμα του Αλή, γιατί η μητέρα του τον μετέφερε στο Αίγιο. Μετά ένα έτος τον παίρνει στην Αράχωβα η γιαγιά του η Κικιάνα, που ήταν απ' τη Χώμορη και την ονομαστή οικογένεια των Δεσποταίων. Πηγαίνει στην Κων/πολη για σπουδές και επιστρέφοντας στην Αράχωβα ο Αλής του απέδωσε όλα τα κτήματα και τα προνόμια. Κατά την επανάσταση αιχμαλωτίσθηκε από τους Τούρκους και δραπέτευσε στα 1829. Το 1835 παντρεύεται την κόρη του οπλαρχηγού των Κραβάρων Γιάννη Μακρυγιάννη (υποστράτηγου της Φάλαγγας) από την Στύλια με την οποία αποκτά δώδεκα παιδιά, έξι αγόρια: Τον Γεώργιο και τον Περικλή, που έγιναν πολλές φορές βουλευτές, τον Θανασούλα, τον Μήτσο και τον Κωνσταντακάκη, που έγιναν Δήμαρχοι και τον μικρότερο τον Ιωάννη, που σταδιοδρόμησε στο στρατό (αντιστράτηγος) και έξι κορίτσια που παντρεύτηκαν με τους: Γιολδάση, Γαρδίκα, Τούλα, και τον Θεμιστοκλή Γ. Αθανασιάδη-Νόβα.[27].

Ο Νικόλαος Σισμάνης μαζί με τους Σκαλτσά και Φαρμάκη επαναστατεί εναντίον του 'Οθωνα, το 1848, ενέργεια που θα του στοιχίσει αργότερα τη ζωή. Δολοφονείται στις 8 Σεπτεμβρίου του 1863 στο ξωκλήσι του Πλατάνου «η Παναγία», που είναι στην πλαγιά του Ξηροβουνιού από πολιτικούς του αντιπάλους, που ανήκαν στην παράταξη του 'Οθωνα. Ο Δεληγιώργης θα πλέξει το εγκώμιό του στη Βουλή και θα ζητήσει την συνταξιοδότηση της πολυμελούς οικογένειας του τίμιου πολιτικού.[28] (Είχε εκλεγεί δύο φορές βουλευτής).

Με το θάνατό του κλείνει ο φόρος αίματος των Σισμαναίων.

Τον Ιανουάριο του 1892, ενώθηκαν τα δυο γενεαλογικά δέντρα, των Νοβαίων και των Σισμαναίων, αφού ο Θεμιστοκλής Γεωργ. Αθανασιάδης παντρεύτηκε την Ευδοκία Σισμάνη. Δυστυχώς δεκαοχτώ μήνες μετά το γάμο και συγκεκριμένα στις 23 Αυγούστου 1893 ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης πέθανε, αφήνοντας ορφανά τα δυο παιδιά του, Γεώργιο, που γεννήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1893 και τον Θεμιστοκλή, που γεννήθηκε στις 5 Ιανουαρίου 1894 [29]

---

27. Γ. Αθάνας, *Αστέγνωτο Δάκρυ*, σ. 161.
28. Γ. Μποσινάκος, *Στ' απόσκια της Αράχωβας*, σ. 119.
29. Δημοτολόγια του Δήμου Ναυπάκτου, *Οικογένεια Αθανασιάδη-Νόβα.*

Την προστασία, τόσο των παιδιών, όσο και της χήρας ανέλαβε ο θείος τους Πάνος (Αθανασιάδης) Νόβας, ο οποίος έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους σε συνδυασμό με την πλούσια προγονική κληρονομιά. Μια κληρονομιά που τα αδέρφια όχι μόνο δεν άφησαν να ξεχαστεί, τουναντίον φρόντισαν να δοθεί φως στα σημεία που δεν είχαν πλήρως διερευνηθεί ιστορικά. Επισκέπτονταν τους τόπους καταγωγής τακτικά και αντλούσαν δυνάμεις ψυχικές πίνοντας νερό απ' τις πηγές της Ρούμελης και της Ηπείρου. Ο ίδιος ο Γ. Αθάνας έλεγε:

Κρατιέμαι από ψηλά βουνά
με τον καθάριο αέρα
Απόναν έλατο ψηλό
και από μια κρύα βρυσούλα...

SUMMARY

THE FAMILY TREE OF NOVAS BROTHERS AND THE TRADITIONAL SONG

The family tree of George and Themistoklis Athanasiadis-Novas originates from Epirus on their father's side and from Arachova of Nafpaktia on their mother's side.

It resembles with a big tree, every branch of which had its own participation in the hellenic society, from the position of the soldier, the political or the mental worker.

The people, that is shaked and bursts out, when it admires something or is affected from something, made songs of the Novas brothers ancestors' actions.

This descent and the fable that was created about Novas' and Sismanis' families, certainly had a catalytic role in the formation of George and Themistoklis Novas' personalities.

Besides, they admitted that many times they had resort to the origins of their family tree, in order to inhale fresh air, drink cold water and fill their soul with ancestral power, so that they marched the difficult way of life.

THOMAS N. PANAGIOTOPOULOS

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΓΕΩΡ. ΚΑΙ ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΝΟΒΑΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΑ: ΔΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Θὰ δώσω μιὰ σύντομη ἀναγωγὴ στὶς ρίζες τοῦ Γιώργου καὶ Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη Νόβα. Θὰ σᾶς δώσω ἔτσι καὶ σελίδες Πατρινῆς ἱστορίας. Ἀλλά —σπεύδω νὰ ἐξηγηθῶ ἐξ ἀρχῆς— οἱ δύο ἀδελφοὶ Ἀθανασιάδη Νόβα εἶναι πρὸ παντὸς ἀτόφια Ρούμελη, ἀντιπροσωπευτικὴ παρουσία της, εἶναι πάντα ἡ Ναύπακτος. Ἂς τὸ ἀκούσετε αὐτὸ κι ἀπὸ μένα ποὺ ἦρθα ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ εἶμαι γείτονάς σας, ὄχι μόνο στὸ Μοριά, ἀλλὰ καὶ στὴ Ρούμελη. Μόνο ὁ Μόρνος μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέρα πατρίδα μου. Εἶμαι κοντινός σας πολὺ καὶ βαθειὰ ἀφοσιωμένος στὴν ὡραία καὶ ἱστορική σας πόλη. Ὅπως εἶναι καὶ ὅλοι οἱ Πατρινοὶ διὰ μέσου τῶν αἰώνων.

Ὁ πατέρας τους, Θεμιστοκλῆς Γεωργίου Ἀθανασιάδης ἦταν Ἠπειρώτης. Ἔχομε ἐδῶ στὴ Ναύπακτο τὴν ἀφοσιωμένη καὶ πολύτιμη γραμματέα τους τὴν Σαπφὼ Ἀναστασιάδου, Ἠπειρωτικῆς καταγωγῆς καὶ αὐτή, ποὺ μαζί της πρόλαβεν ὁ ὡραῖος ποιητὴς τῶν Ἑλληνικῶν βουνῶν Γιῶργος Ἀθάνας νὰ πάει στὴν προγονικὴ γῆ, τὴν Ἤπειρο, στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, γιὰ προσκύνημα ὕστατο κι ἀποχαιρετισμό. Εὔχομαι μιὰν ἡμέρα νὰ γράψει γιὰ τοὺς Νόβα καὶ τὶς μεγάλες ὧρες ποὺ ἔζησε στὸ γραφεῖο του, θὰ εἶναι μεγάλη προσφορὰ στὴ Ναύπακτο ποὺ ζεῖ.

Ὁ παππούλης τοῦ Νόβα Γεώργιος Ἀθανασιάδης στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνα κατέβηκε στὴ Σῦρο πρῶτα καὶ ἐμπορεύθηκε. Σύντομα ὅμως ἔφυγεν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ἦρθε στὴν Πάτρα. Ἡ Πάτρα ἀναπτυσσόταν τότε πιὸ γρήγορα καὶ ἀπὸ τὴ Σύρο καὶ τὸν Πειραιᾶ στὴν ἀρχή. Εἶχε γιὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ ἕναν ὡραῖο νέο, τὸν Δημήτριο, ποὺ ἀπέθανε

φοιτητὴς Νομικῆς ποὺ εἶχε τυπώσει ἤδη μιὰ συλλογὴ διηγημάτων μὲ τὸν τίτλο «Ποιμενίς». Ὁ πατέρας τῶν Νόβα Θεμιστοκλῆς γεννήθηκε στὴν Πάτρα στὸ σπίτι τους στὴν ὁδὸ Κολοκοτρώνη 57, λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν πλατεῖα Ὄλγας. Εἶχε μαγαζὶ ἐκεῖ κοντά, στὴν ὁδὸν Ἁγίου Νικολάου, κεντρικώτατο ἕως σήμερα δρόμο τῶν Πατρῶν, κοντὰ στὴ διασταύρωση μὲ τὴν ὁδὸ Ρήγα Φερραίου, τὸ κτήριο αὐτὸ διατηρεῖται καὶ ἀνῆκε τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν Πατρινὸ νομάρχη Κεφαλληνίας Γεωργίου.

Αὐτὸς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ πατέρας τῶν Νόβα, πανδρεύθηκε τὴν Εὐδοκία Σισμάνη στὴ Ναύπακτο καὶ ἐπῆγε σώγαμβρος ἐδῶ, στὴ Ναύπακτο. Οἱ Σισμάνη ἦταν ἀπόγονοι τοῦ Κώστα Σισμάνη, πολεμικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρούμελης στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1770, ἐπολιτεύοντο ἀπὸ παλαιὰ στὴν Ναύπακτο ὡς δήμαρχοι καὶ ἦταν συγγενεῖς τῶν Νόβα. Ὁ Χριστόδουλος Νόβας, ἀδελφὸς τοῦ Παναγῆ καὶ τοῦ Ἀλέξη Νόβα, ἦρθε στὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸ 1829, μόλις ἐλευθερώθηκε ἡ πόλις, ἐμπορευόταν δὲ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς στὴν Πάτρα, ὅπου ἔφθασεν ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Εἶχεν ἐμπορικὸ κατάστημα στὴν Πάτρα καί, ὅπως γράφει στὸ Ἡμερολόγιό του ὁ Νικολ. Κασομούλης (ἔκδ. Ἐμμ. Πρωτοψάλτη, σελ. 23, 26, 30), τὸν Μάϊο 1835 τὸν ἐλήστευσαν ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα στὴ θέση Σοχάδα. Οἱ Νόβα ἐμπορεύθηκαν στὴν Πάτρα καὶ στὴ Ναύπακτο ἀπὸ παλαιά.

Τὸ γνωστὸ περιβόλι Νόβα, ὅπου σήμερα τὸ ξενοδοχεῖο Ξενία ποὺ ἐδώρησαν οἱ δύο Ἀθανασιάδη Νόβα στὸ Δῆμο τελικὰ τῆς Ναυπάκτου (μὲ τὸ πλούσιο νερὸ ποὺ ὑδρεύει τὴν πόλη) ἦταν παλαιότατο κτῆμα τους. Γράφει γι' αὐτὸ ἤδη τὸ 1884 ὁ Μιχ. Σ. Γρηγορόπουλος στὸ βιβλίο του «Περιήγησις ἐν Ἑλλάδι» (σελ. 92) —ἡ περιήγησις ἔγινε στὰ προηγούμενα ἔτη— «Κατὰ δὲ τὸ προάστειον [τῆς Ναυπάκτου] Κεφαλόβρυσον ἐκτείνεται μέγας κῆπος, τοῦ Νόβα καλούμενος, λίαν φιλοκάλως διασκευασμένος καὶ βρίθων διαφόρων ὀπωροφόρων δένδρων καὶ εὐρωπαϊκῶν ἀνθέων μετὰ τεχνικῶν σκιάδων, ἀναβρυτηρίων ὑδάτων καὶ δεξαμενῶν, ἐφ' ἑκάστης δὲ τῶν τεσσάρων γωνιῶν αὐτοῦ ὑψοῦται ἀνὰ εἷς πύργος μετ' ἐκτάκτου κομψότητος ᾠκοδομημένος. Τὸν ἀληθῆ τοῦτον παράδεισον ὁ πρώην βασιλεὺς Ὄθων ἐπισκεφθεὶς κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διάβασίν του, ἐζήτησε ν' ἀγοράσῃ ἐπὶ ἀδρῷ ἀντιτίμῳ, ἀλλ' οἱ ἰδιοκτῆται ἠρνήθησαν τὴν πώλησίν του» (πρβλ. καὶ τὴν ἐργασίαν μου «Ἡ Ναύπακτος τῶν μετεπαναστατικῶν χρόνων καὶ ὁ ἱεράρχης της Ἄνθιμος Ὀλύμπιος», Ἀθῆναι 1987/8, σελ. 231).

Ὁ πατέρας τῶν δύο Νόβα Θεμιστοκλῆς ἀπέθανε στὴν Ναύπακτο νέος, ἡ γυναῖκα του ἦταν ἔγγυος στὸ δεύτερό τους παιδί, γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἐβάπτισαν, ὅταν γεννήθηκε, καὶ τοῦ ἔδωσαν τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του. Γιῶρ-

γος καὶ Θεμιστοκλῆς ἦταν τὰ μόνα ἀδέλφια. Ἡ Εὐδοκία ἡ μητέρα τους ἐκληρονόμησε τοὺς ἄτεκνους Νόβα κι ἔτσι τὰ παιδιὰ ἐπῆραν καὶ τὰ δύο ἐπώνυμα Ἀθανασιάδου καὶ Νόβα (ὄχι ἀσυνήθιστο φαινόμενο, στὴν Πάτρα ἔχομε τοὺς Κανακάρη Ρούφους π.χ.), Γιῶργος Ἀθανασιάδης Νόβας μὲ τὸ φιλολογικὸ ψευδώνυμο Ἀθάνας (δὲν ἦταν καὶ ψευδώνυμο, συγκοπὴ ἦταν τοῦ ἐπιθέτου Ἀθανασιάδης) καὶ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης Νόβας ποὺ τὸν ἐλέγαμε πάντα Μῆστο (συγκοπὴ καὶ αὐτὸ τῆς λ. Θεμιστοκλῆς). Καὶ ἦταν ὁ Μῆστος ἀξιολογώτατος καθ' ὅλα, ἰσάξιος τοῦ ἀδελφοῦ του Γιώργου σὲ μόρφωση καὶ πνευματικὴ ἀξιωσύνη, λογοτέχνης κι αὐτὸς δυνατός, ἰδίως στὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία καὶ τὴν θεατρικὴ κριτική, πολὺ διαβασμένος καὶ συγκροτημένος. Ἀνέκαθεν δὲ ὁ δεσμὸς ποὺ εἶχαν τὰ δύο ἀδέλφια ἦταν πολὺ δυνατός, ὁ Μῆστος πάντοτε ὑπάκουος στὸ Γιῶργο καὶ ὁ Γιῶργος ἀγαποῦσε πολὺ ἐμφανέστερα τὸ Μῆστο καὶ ὅταν ἐπέθανε (1961) τοῦ ἀφιέρωσε τὴν ποιητική του συλλογὴ «Ἀστέγνωστο δάκρυ».

Τὰ παιδιὰ ἐστάλησαν νὰ βγάλουν τὸ Γυμνάσιο στὴν Πάτρα καὶ τὰ δύο στὸ Β' Γυμνάσιο Πατρῶν ποὺ τότε εἶχε ἱδρυθῆ καὶ διακριθῆ, ὅπως καὶ τὸ Α'. Ἡ μητέρα τους στάθηκεν πολὺ δυνατὴ στὴν ἀγωγὴ καὶ ἀνάδειξή τους. Ἐπίσης, ὁ θεῖος τους Πᾶνος Νόβας ποὺ ἔζησεν ὡς τὰ χρόνια μας. Ὅταν ἀπέθανεν αὐτὴ ἡ ἄξια μητέρα ἡ Εὐδοκία, τὸ 1955 ὁ Γιῶργος τῆς ἀφιέρωσε μιὰν ἀξιόλογη ποιητικὴ συλλογὴ ποὺ φέρνει τὸ ὄνομά της. Καὶ σ' αὐτὴ δὲν λησμονεῖ τὴ νόνα, τὴ μάμμη, ποὺ ἦτο Πατρινιά, γιατί, ὅπως εἴπαμε, στὴν Πάτρα γεννήθηκε καὶ ὁ παπποῦς τῶν Γιώργου καὶ Μήστου Νόβα, ἐνῶ παντρεύθηκε καὶ ἐπῆρε Πατρινιά, καὶ γιὰ τὴ νόνα αὐτή —τὴν κυρούλα λέμε στὴ Ρούμελη, γιαγιά, νενὲ λένε οἱ Μικρασιάτες— ἔχει ἕνα ποίημα ἰδιαίτερο ὁ Ἀθάνας πολὺ τρυφερό. Ἐκεῖ ἀναφέρει τὴν Πατρινὴ ζωὴ τῆς οἰκογενείας, τὶς Ἰτιὲς τῶν Πατρῶν, τὸ Γυρί, τοῦ Τζίνη, τοὺς Ρούφους, τὸ Γούναρη, τὸν Βουρδέρη, τὴν ἐφημερίδα Νεολόγο, τὸν θεῖο Μίμη, τὸ Λίλη, τὴν Μπιμπὴ συγγενεῖς. Καὶ γράφει (: σελ. 37-40 τῆς συλλογῆς, ἔκδοσις εἰς Ἀθήνας 1955 Σκαζίκη):

Πέθανε ἡ Νόνα
κ' ἡ πολυθρόνα
μένει ἀδειανή!
Μαῦρο σκουφάκι,
μισὸ γαντάκι,
γλυκιὰ φωνή...
. . . . . .

Πέθανε ἡ Νόνα
κ' ἡ πολυθρόνα
μένει ἀδειανή,
θυμίζοντάς μας
τὴν ἀρχοντιά μας
τὴν Πατρινή!...

Αὐτὰ τὰ γράφει καὶ τὰ αἰσθάνεται ὁ ἴδιος ὁ Γιῶργος Ἀθάνας.

Στὴν Πάτρα οἱ δύο Νόβα ἔκαναν καὶ τὸ στρατιωτικό τους, ὁ Γιῶργος ὡς λοχίας Εὐζώνων μὲ φουστανέλλα στὴν ΙΙΙ Μεραρχία — ὑπηρέτησε συνέχεια τέσσαρα χρόνια. Θυμᾶμαι προσωπικῶς ποὺ μοῦ ἔλεγε πὼς κάθε βράδυ, ἀπὸ τὴν ὥρα ποὺ ἡ σάλπιγγα ὅριζε παύση ἐργασιῶν ἕως τὸ σιωπητήριο ἀργά, κατέβαινε μὲ τὰ πόδια, κάθε δειλινό, ἀπὸ τοὺς στρατῶνες, στὰ Σύνορα ποὺ λέμε ἐμεῖς οἱ Πατρινοί, ἕως τὴν παραλία, ὁδὸ Γερμανοῦ ὁλόκληρη καὶ ὁλόκληρη τὴν ὁδὸ Ἁγίου Νικολάου καὶ ξαναπήγαινε μὲ τὰ πόδια τὴν ἴδια διαδρομὴ πάλι ὡς τὸν στρατῶνα. Στὴν Πάτρα πάλι, τὸν χειμῶνα τοῦ 1915-1916 ἐκπαιδεύθηκεν ὁ Θεμιστοκλῆς στὴ Νομαρχία, ἀπὸ τότε προοριζόταν γιὰ νομάρχης. Τότε ἔγραφε καὶ στὴν ἐφημερίδα Νεολόγο Πατρῶν καὶ κριτικὴ κινηματογράφου, ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας κινηματογραφικὸς κριτικός. Ἔγραφαν καὶ τὰ δυὸ παιδιὰ ἀπὸ μαθηταὶ σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ Πατρῶν, φιλολογία, ποιήματα, λόγους, πεζογραφία. Ὁ Γιῶργος καὶ μετὰ τὸ στρατιωτικό του ἔμεινε κι αὐτὸς στὴν Πάτρα ὡς δημοσιογράφος. Κατόπιν ἐπολιτεύθηκε στὴν Αἰτωλοακαρνανία, κέντρο του εἶχε τὴ Ναύπακτο, ἀλλὰ καὶ στὴν Πάτρα ἐρχόταν τακτικὰ γιὰ νὰ πάρει τὸ βαποράκι γιὰ τὸν Ἔπακτο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ γιὰ τὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ πάρει τὸ τραῖνο.

Νὰ προσθέσουμε καὶ κάτι ἄλλο. Στὴν Πάτρα ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια ἔζησαν δυὸ πρωτεξάδελφες τῶν Νόβα, οἱ ἀδελφὲς (ἄγαμες) τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Γιώργου καὶ αὐτοῦ Κ. Ἀθανασιάδη. Ὁ πατέρας αὐτὸς Κ. Ἀθανασιάδης, α' θεῖος τῶν δύο Νόβα ποὺ συζητοῦμε, γεννήθηκε κι αὐτὸς στὴν Πάτρα τὸ 1866, ὅπως δηλ. καὶ ὁ ἀδελφός του Θεμιστοκλῆς, ἦταν δικηγόρος, ὅπως δικηγόρο εἶχε καὶ τὸν ἄλλο γυιό του Ἀνδρέα. Ὁ καθηγητὴς τῶν Φυσικῶν Γεώργιος Ἀθανασιάδης ξεκίνησε τὴ σταδιοδρομία του (ἔπειτα ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολη) ὡς καθηγητὴς στὸ Α' Γυμνάσιο Πατρῶν καὶ ἐτύπωσε στὴν Πάτρα τὸ πρῶτο του βιβλίο. Κατόπιν ἐπῆγε στὴν Ἀθήνα καὶ ἐκεῖ ἀναδείχθηκε, ἔφθασεν Ἀκαδημαϊκός.

Ἐπίσης στὴν Πάτρα ἐζοῦσαν καὶ ἄλλες δύο πρωτεξάδελφές τους, αἱ Εὐανθία καὶ Μάσιγκα Λούρου, στενὲς συγγενεῖς τοῦ ἄλλου ἀκαδημαϊκοῦ, διασήμου κι αὐτοῦ στὴν ἐποχή του γυναικολόγου ἰατροῦ Ν. Λούρου. Εἶχαν δικό τους σπίτι στὴν Ἄνω χώρα Πατρῶν (ὁδὸ Μπότσαρη) καὶ ἡ Εὐανθία παντρεύθηκε τὸν Ναυπάκτιο ταγματάρχη στὸ ἐπιτελεῖο τῆς ΙΙΙ Μεραρχίας Πατρῶν Κώστα Κασσαβέτη, ἡ Μάσιγκα ἔμεινε ἀνύπαντρη καὶ ἔγραφε καὶ στίχους, τοὺς ἔχω στὸ γραφεῖο μου. Ἐπῆγαν στὰ τελευταῖα χρόνια τους —πρὸ 30ετίας— στὴν Ἀθήνα καὶ ἐκεῖ ἤδη ἀπέθαναν.

Μ' αὐτοὺς τοὺς στενοὺς συγγενεῖς του εἶχε μεγάλη ἀγάπη ὁ Γιῶργος ἰδίως, τὰ σπίτια τους ἦταν γεμᾶτα ἀπὸ φωτογραφίες του καὶ στιγμιότυπα καὶ κάρτες. Τὸ σπίτι τῶν Ἀθανασιάδη τοῦ Φυσικοῦ ἦτο κι αὐτὸ στὴν ὁδὸ Κολοκοτρώνη ἀριθ. 10 καὶ ἦταν ἰδιοκτησία τους, ἦταν τὸ πατρικὸ Κ. Ἀθανασιάδη. Ὁ Γιῶργος ἐπεσκεπτόταν τὰ δύο σπίτια σὲ κάθε ταξίδι του. Ἐπίσης καὶ τοὺς παλιοὺς συμμαθητάς του καὶ φίλους ἀπὸ τὰ θρανία, τὸν Σπῦρο Παναγόπουλο μὲ πολλὴ κοινωνικὴ δράση, ἀσφαλιστὴ ποὺ ἔμεινε πολλὰ χρόνια στὴ διοίκηση τοῦ ἀρχαίου ἐμπορικοῦ συλλόγου «Ἑρμῆς» στὴν πλατεία Γεωργίου Α' καὶ τὸν Κώστα Παπαγγελοῦτσο, δικηγόρο καὶ γιὰ χρόνια διευθυντὴ τῆς ἐφημερίδος «Πελοπόννησος» ποὺ διατηρεῖται ἕως τώρα. Ὑπῆρξε καὶ συνεργάτης στὸ περιοδικό μου Ἀχαϊκὰ ἀπὸ τὸ 1937 μὲ στίχους γιὰ τὸ Ἀρσάκειο Πατρῶν, γιὰ τὸν Κορινθιακὸ κόλπο ποὺ ἔχομε μπροστά μας. (Καὶ μιὰ εἰκόνα οἰκειότητος: Ἐμᾶς τοὺς Πατρινοὺς φίλους μᾶς ἐκαλοῦσαν κάθε ἑορτὴ τῶν Φώτων νὰ περνοῦμε τὸ τέλος τῶν ἑορτῶν τὸ μεσημέρι στὸ σπίτι τους ἐδῶ στὴ Ναύπακτο. Ἦταν μιὰ ἀρχὴ τοῦ σπιτιοῦ Βούλγαρη στὴ Ρώμη τῆς κυρίας Μαρίας, τῆς γυναίκας του, νὰ μαζεύονται στὸ τραπέζι ὅλη ἡ οἰκογένεια, μικροὶ καὶ μεγάλοι, τὸ μεσημέρι, κι ἔπειτα ἀργὰ νὰ πηγαίνει ὁ καθένας στὸ δρόμο του. Βλ. περισσότερα στὰ ὅσα ἔγραψα στὸ περ. Νέα Ἑστία, τεῦχος 1476, 1ης Ἰανουαρίου 1989, σ. 38-40. Γενικώτερα εἰς Ἱστορ. Λεξικόν μου Πατρῶν, γ' ἔκδοσις, Πάτραι 1995, στήλη 147-149).

Ἡ Πάτρα δέ, ὡς πόλις, ὡς Δῆμος Πατρέων μὲ ὅλα τὰ πνευματικὰ σωματεῖα ἐτίμησε τὸν Γ. Ἀθάνα μὲ μεγάλη συγκέντρωση τὴν Κυριακὴ 12.3.1961. Πολλὲς φορὲς οἱ δύο Νόβα ἔδωσαν διαλέξεις στὴν Πάτρα, προσκεκλημένοι ἀπὸ τὴ Διακίδειο Σχολὴ Λαοῦ, τὸν Μορφωτικὸ Σύλλογο Κυριῶν, τὸ Λύκειο Ἑλληνίδων κλπ. Φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Γ. Ἀθάνα μὲ μεγάλη συγκέντρωση —κράτησε δύο ὧρες— ἔγινε στὴ Διακίδειο τὴν Κυριακὴ 13.1.1987, ὅπου ἐμίλησεν ὁ Ναυπάκτιος διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς καθηγητὴς Π. Φ. Χριστόπουλος καὶ ἀπήγγειλε ποιήματα

τοῦ τιμωμένου ὁ τ. δήμαρχος Ναυπάκτου Τάκης Κούμπιος μὲ ἐξαιρετικὴ τέχνη. Τοῦ Μήστου στὴν ἴδια αἴθουσα ἔγινε φιλολογικὸ μνημόσυνο τὸν Μάϊο τοῦ 1962. Ὁ Μῆστος στὶς ὁμιλίες του στὴν Πάτρα ἐμιλοῦσε πάντα ἐγκωμιαστικῶς γιὰ τὴν πνευματικότητα τῆς Πατρινῆς κοινωνίας (Γιάννης Ἀνδρικόπουλος εἰς περ. Νέα Ἑστία τῆς 15.9.1991, σ. 1252). Θεωροῦσε τὴν Πάτρα δεύτερη πατρίδα, ὅπως ρητῶς τὸ ἐτόνιζε (βλ. ἄρθρο του στὸ περ. Ἀχαϊκὰ Χρονικὰ Ἀθηνῶν, τεῦχος 18/19, 1978, σ. 13-16). Γιὰ τὴν κηδεία καθενὸς ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Νόβα ἔγραψε λεπτομερῶς ὁ Πατρινὸς Τύπος, ἰδιαιτέρως ἡ ἐφ. Πελοπόννησος ἔχει τοὺς λόγους στὴν κηδεία τοῦ Μήστου τοῦ Τάκη Κούμπιου καὶ τοῦ Προέδρου τῶν Ναυπακτίων Πατρῶν δικηγόρου Δήμου Τσακανίκα στὸ φύλλο τῆς 18.5.1961 (εἶναι καὶ ὁ ἐπιτάφιος ὁ δικός μου — μὲ ὅρισεν ὁ ἴδιος ὁ Ἀθάνας). Ὁ Μῆστος ἔκαμε νομάρχης Κερκύρας, Χίου, Μαγνησίας, Θ/νίκης καὶ Ἀχαΐας τὸ 1945-6, στὸ τέλος προβιβάστηκεν ἐπιθεωρητὴς Νομαρχιῶν.

Ὁ Χρῆστος Παλαμᾶς, ἀδελφὸς τοῦ ποιητῆ Κωστῆ Παλαμᾶ, παλιὸς κι αὐτὸς καὶ γιὰ πολλὰ ἔτη νομάρχης στὴν Πάτρα, διετύπωσε πὼς τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ Ναύπακτος εἶναι προάστεια τῶν Πατρῶν, ἤθελε νὰ δείξη τὸν μεγάλο δεσμὸ ποὺ ἑνώνει τὰς πόλεις αὐτὰς τὰς ἱστορικὰς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς, πέραν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ρούμελης καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, ἀποτελοῦν πράγματι μιὰ ὀργανική, ἱστορική, πραγματικὴ ἑνότητα, μὲ μιὰ βαθειὰ πνευματική, οἰκονομικὴ καὶ ἱστορική, τὸ τονίζω, ἐπικοινωνία. Ὅ,τι εἶναι τῆς Αἰτωλίας εἶναι καὶ τῆς Ἀχαΐας καὶ ὅ,τι τῆς Ἀχαΐας εἶναι τῆς Αἰτωλίας. Οἱ δύο ἀδελφοὶ Ἀθανασιάδη Νόβα ἐνσαρκώνουν ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἑνότητα, τὸν ὀργανικὸ ἱστορικὸ κύκλο αὐτῆς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἂς ξεχωρίσουμε αὐτὲς τὶς μεγάλες ἀντιπροσωπευτικὲς πνευματικὲς μορφὲς τοῦ τόπου μας καὶ ἂς τὶς στεφανώσουμε μὲ τὴ δόξα ποὺ ἔχουν γιὰ τὴ Ναύπακτο, γιὰ τὴν Στερεά, γιὰ τὴν Πάτρα, γιὰ τὴ Δυτικὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα ὅλη.

GEORGE AND THEMISTOKLIS ATHANASSIADIS-NOVAS AND PATRA: LINKS AND MEMORIES

The two brothers and writers George and Themistoklis Athanassiadis-Novas had very close relations with the city of Patra, since they attended High School there and their first literature anxieties were expressed in periodicals and newspapers of this city. These relations are analyzed in this article, where someone can find references to the relatives of the Novas brothers from Patra.

COSTAS TRIANTAPHYLLOY

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον κύριο Βαρδακουλά. Η ανακοίνωσή του αποτέλεσε το προοίμιο των εργασιών και των ανακοινώσεων που θα ακολουθήσουν.

Μας έδωσε μιαν εικόνα του Ιδρύματος Αθανασιάδη, μας αποκάλυψε και τα όσα στοιχεία ακούσατε, για τα ανέκδοτα έργα που υπάρχουν των αδελφών Νόβα (περισσότερα του Γιώργου Αθάνα). Και ευχόμαστε να ανοίξει το πουγγί του το Ίδρυμα και με τη βοήθεια της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, να εκδοθούν αυτά τα πράγματα και να μη μένουν, εσαεί ανέκδοτα.

Ευχαριστούμε τον κύριο Παναγιωτόπουλο, ο οποίος, διαφώτισε πτυχές γενεαλογικές του δέντρου των Νοβαίων και Σισμαναίων, συνδυάζοντας τις πτυχές αυτές με τραγούδια δημοτικά, αλλά και με τραγούδια του Γιώργου Αθάνα, εμπνευσμένα από τις ίδιες.

Ευχαριστούμε και συγχαίρουμε τον κύριο Τριανταφύλλου, για τα τόσα γλαφυρά στοιχεία που μας κατέθεσε εδώ, τις ζωντανές για εκείνον μνήμες, που σχετίζονται με τους αδελφούς Αθανασιάδη-Νόβα. Και του ευχόμαστε μακρότητα ημερών, για να συνεισφέρει αυτά τα πολύτιμα στοιχεία, που εκείνος ως μέλισσα διαλέγει στις ώρες της σχόλης του.

Τελειώσαμε, κυρίες και κύριοι, τις ανακοινώσεις της αποψινής συνεδρίας και, όπως προβλέπει το πρόγραμμα, θα προχωρήσουμε σε μια μικρή συζήτηση, αν υπάρξουν αυτοί που θα θελήσουν να παρέμβουν και να παρατηρήσουν ο,τιδήποτε που να αναφέρεται στους τρεις προλαλήσαντες. Μετά από την ενδεχόμενη αυτή συζήτηση, θα ακολουθήσει ένα διάλειμμα, και μετά θα ακούσουμε τη Μεικτή χορωδία της Ναυπάκτου.

Λοιπόν, κατά σειρά, ποιος θέλει να παρέμβει, σε μια ή και σε δυο ή και στις τρεις από τις προηγούμενες ομιλίες; Όποιος θέλει να σηκώνεται πάνω, επειδή αυτά καταγράφονται από το μαγνητόφωνο και κατόπιν απομαγνητοφωνούνται και προχωρούν για τα πρακτικά. Θα ήθελα όποιος σηκώνεται να λέει το όνομά του και θα δώσω με τη σειρά το λόγο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ορίστε, ο κ. Παπαθανασόπουλος.

ΘΑΝ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Στα όσα αξιόλογα μας είπε ο κύριος Βαρδακουλάς, ένα απλό συμπλήρωμα θα κάνω, γιατί πράγματι, τα στοιχεία του ήταν και

ακριβή και επαρκή, μια μικρή προσθήκη ήθελα να κάνω. Ότι στο κατά κάποιον τρόπο ανέκδοτο έργο του Αθάνα πρέπει να συμπεριληφθούν μερικά βιβλία, τα οποία συνολικώς αποτιμώ γύρω στις 1000 σελίδες. Επειδή δεν έκανε μνεία επ' αυτού ο κύριος Βαρδακουλάς, αυτή είναι η συμπλήρωσή μου, δεν έχω να πω τίποτε άλλο. Απλώς, συμπλήρωση κάνω. Πρόκειται, για ένα τεράστιο έργο του Αθάνα, το δοκιμιακό έργο. Το οποίο, επειδή έβγαινε σε ανάτυπα, επειδή δημοσιεύονταν σκόρπια εδώ και εκεί, δεν το έχει συγκεντρώσει κανείς. Δεν ξέρω αν ο ίδιος μάζευε αυτά τα πράγματα για το Ίδρυμα. Το έργο αυτό είναι σκόρπιο σε τρια μεγάλα περιοδικά, το ένα είναι στα «Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών». Η Ακαδημία Αθηνών μου επέτρεψε και πήρα τα πρακτικά αυτά και τα εφωτοτύπησα. Βγάζω γύρω στις 400 σελίδες δοκιμιακά έργα, ήδη από τα «Πρακτικά» της Ακαδημίας. Τέλειωσα αυτήν την έρευνα, τώρα αναδιφώ την «Νέα Εστία». Υπάρχουν σπουδαία πράγματα και εκεί· δεν θα μαζέψω τα ποιήματά του, που υπάρχουν στη «Νέα Εστία», δημοσιευμένα κατά καιρούς, διότι αυτά έχουν ήδη περάσει από τον ίδιο τον συγγραφέα στις ποιητικές συλλογές του. Θα προχωρήσω, τέλος, σε όσα έχουν περάσει στην «Επετηρίδα του Παρνασσού», όπου ο Αθάνας υπήρξε πρόεδρος. Συνεπώς, απλώς θέλω να προσθέσω στην τόσο αξιόλογη ομιλία του κυρίου Βαρδακουλά, ότι υπάρχει και το δοκιμιακό έργο του Αθάνα, το οποίο δεν έχει ακόμη συγκεντρωθεί. Τίποτε άλλο.

ΓΙΑΝ. ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Να σας ευχαριστήσουμε, αγαπητέ Θανάση, γι' αυτό που μας είπες και να σου πούμε, ότι θα πρέπει να μας κάμεις μια εξειδικευμένη πρόταση για την αξιοποίηση και του δοκιμιακού έργου του Αθάνα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Κύριε Βαρδακουλά να απαντήσετε συγκεντρωτικά.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Μάλιστα κ. Πρόεδρε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Όχι, κ. Παπαθανασόπουλε, δεν υπήρξε Πρόεδρος του «Παρνασσού» ο Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, αλλά απλό μέλος του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Και, βεβαίως, δεν μιλούμε πλέον για «Επετηρίδα του Παρνασσού», αλλά για το περιοδικό «Παρνασσός» της νέας περιόδου, όπου ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας δημοσίευε κατά καιρούς κείμενά του.

Ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, παρακαλώ. Κύριε Τριανταφυλλόπουλε, έχετε το λόγο.

Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Εγώ, επειδή λόγω κοπώσεως δεν άκουσα πιθανώς καλά αυτά που είπατε, να ρωτήσω ξανά, πέραν των όσων αναφέρατε ότι απόκεινται στο Ίδρυμα, υπάρχουν στο Αρχείο του Ιδρύματος αντίτυπα των δοκιμίων; Με ενδιαφέρει τούτο βιβλιογραφικά. Τα δοκίμια του Αθανασιάδη-Νόβα, του Θεμιστοκλή, ο Παλαμάς, ο Μαλακάσης, ο Ψυχάρης, ο Παπαδιαμάντης κτλ. Υπάρχουν, αυτά; Στα βιβλιοπωλεία των Αθηνών υπάρχουν; Ποιος το ξέρει; Ναι, δηλαδή ένας ερευνητής σήμερα, όταν θέλει να κάνει μια εισήγηση και να μιλήσει για τη δοκιμιογραφία του Μίστου, πού πρέπει να ψάξει, εκτός από τις βιβλιοθήκες;

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Προφανώς, στις βιβλιοθήκες, πού αλλού; Εδώ βέβαια, υπάρχει η

Βιβλιοθήκη των αδερφών Νόβα στην Ναύπακτο, όπως είπα προηγουμένως, ακόμη, όμως, δεν έχει τεθεί σε λειτουργία, θα δούμε τι θα γίνει. Θα ανοίξει, θα υπάρξει κάποιος υπάλληλος, ο οποίος θα την κλείνει, θα έρχονται εκεί να διαβάζουν, να ερευνούνε; Ακόμη, είναι στο στάδιο της επεξεργασίας.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Το θέμα είναι ότι εγώ, από τη Χαλκίδα, δεν μπορώ να έρθω στη Ναύπακτο για να διαβάσω αυτά τα δοκίμια...

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Εμείς θα σας τα δώσουμε...

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Όχι, δεν είναι το θέμα τί θα μου δώσετε εμένα, το θέμα είναι ότι αυτά που σας μένουνε ως απόθεμα, πρέπει να προωθηθούν σε ένα ή δυο κεντρικά βιβλιοπωλεία των Αθηνών, από αυτά που έχουν αποθήκες, για να μπορούμε να τα βρίσκουμε. Αυτό είναι το θέμα. Και το αίτημά μου.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Ένα αυτό· και το δεύτερο, είναι το εξής: Απαντώ σε εσάς. Ότι στείλαμε σε όλες τις βιβλιοθήκες τις δημόσιες και τις δημοτικές στην Ελλάδα μια σειρά από τα βιβλία του Γιώργου και μια σειρά από τα βιβλία του Μίστου. Και εκεί μέσα, είναι τα βιβλία αυτά, τα οποία αναφέρατε. Στη Χαλκίδα δηλαδή...

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Δεν θέλω να σας κάνω φιλοφρόνηση· είδα την περσινή βιβλιοθήκη σας και κατά το κοινώς λεγόμενο, μου τρέχανε τα σάλια. Αλλά, στη βιβλιοθήκη της Χαλκίδας δεν μπορώ να βρω ούτε τη χθεσινή εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Έτσι είναι τα πράγματα. Τίποτε άλλο και ευχαριστώ πολύ.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Παρακαλώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ:Τουλάχιστον στη δημοτική βιβλιοθήκη Χαλκίδος, στη δημοσία, μπορείτε να μπείτε, κύριε Τριανταφυλλόπουλε, ενώ εδώ δεν μπορείτε να μπείτε.

Ο κύριος Κουντούρης έχει το λόγο. Και μετά, θα απαντήσετε.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ: Κουντούρης Νίκος, δικηγόρος, πολιτικός χρονογράφος, φίλος της Ναυπάκτου.

Άκουσα με προσοχή τους προλαλήσαντες, με τις στέρεες εισηγήσεις τους κι έχω δύο απορίες, βασικά μου έδωσε το ερέθισμα ο κύριος Τριανταφύλλου, ο σεβαστός κύριος Τριανταφύλλου. Και αν δεν μπορέσει να μου απαντήσει πλήρως ο κύριος Τριανταφύλλου, επικουρικά θα παρακαλέσω τον κύριο Βαρδακουλά, να μου λύσει αυτές τις απορίες. Άκουσα από τον κύριο Τριανταφύλλου, ότι οι τιμώμενοι δύο αδερφοί Αθανασιάδη-Νόβα, ήσαν υιοθετημένοι από τους Νόβα, καταγόμενους από την Ιταλία. Η πρώτη μου απορία, είναι: Εφ' όσον, θανόντος του πατρός τους, ζούσε η μητέρα τους, και μάλιστα από καλή οικογένεια το γένος, και με πολύ εύρωστη οικονομική κατάσταση, πώς οι δυο αδερφοί, εν ζωή ούσης της μητρός των, υιοθετήθηκαν από τον Νόβα, δεν ξέρω το όνομά του; Πρώτον αυτό. Πώς επετράπη, τουλάχιστον από τη μητέρα τους, η υιοθεσία αυτών των δύο αδερφών; Διότι, θα ήτανε λογικόν, αν δεν ζούσαν και οι δυο γονείς τους, κάποιοι να ανελάμβαναν την ανατροφή τους, την εκπαίδευσή τους και την εν γένει μόρφωσή τους. Και η δεύτερη απορία μου είναι, εφ' όσον έγινε αυτό και για τους λόγους που θα έχουν την καλοσύνη να μας πουν οι δυο προμνησθέντες από μένα, η υιοθεσία των

δυο αδερφών, από τον Νόβα, εξ Ιταλίας ορμώμενο, επέδρασε, και σε ποιο βαθμό, στην σταδιοδρομία και στην εν γένει παίδευση των δύο αδερφών; Δηλαδή, επηρεάστηκαν από ιταλικές ρίζες, οι δύο τιμώμενοι Ναυπάκτιοι αδερφοί; Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ:Πρώτα εσείς, κύριε Βαρδακουλά. Απαντήστε και στους τρεις.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Κατ' αρχήν, να απαντήσω στον κύριο Παπαθανασόπουλο. Να του πω και πάλι, ότι τον ευχαριστούμε πάρα πολύ για την υπόδειξη την οποία μας κάνει και καλό θα είναι, όσα στοιχεία έχει, έστω με μια επιστολή απευθυνόμενος προς το Ίδρυμα, να μας πει ποια είναι αυτά τα στοιχεία και πού μπορούμε να προστρέξουμε για να τα βρούμε. Και τί, κατά την άποψή του, νομίζει ότι πρέπει να γίνει; Διότι, το Ίδρυμα έχει υποχρέωση να δημοσιοποιήσει ό,τι υπάρχει σχετικά, γραμμένο από τους αδερφούς Νόβα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο δεύτερος ήταν... ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος. Κύριε σχεδόν απαντήσατε. Έτσι δεν είναι;

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Ναι, του απάντησα του κυρίου Τριανταφυλλόπουλου, του είπα ότι όσα βιβλία είχαμε τα κάναμε δέματα και τα στείλαμε σε όλες τις δημόσιες και δημοτικές βιβλιοθήκες της χώρας μας, στις σχολές των Πανεπιστημίων, τις Φιλοσοφικές σχολές κλπ. Και ειδικά για τον κύριο Τριανταφυλλόπουλο, όπως και για τους άλλους κυρίους εισηγητές, είπα στην αρχή ότι έχουμε ετοιμάσει από μια σειρά, την οποία θα τη δώσουμε ως αντίδωρο ευχαριστίας, για τον κόπο, στον οποίο υπεβλήθησαν, να 'ρθουν εδώ και να κάνουν τις ανακοινώσεις τους.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε πολύ.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Το τρίτο...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Το τρίτο, θα το απαντήσει ο κύριος Τριανταφύλλου.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Όχι, εγώ δεν έχω να πω τίποτα, δεν τα ξέρω αυτά τα θέματα. Εκείνο που ξέρω, είναι ότι λέγονταν, πράγματι, Αθανασιάδη-Νόβα. Τώρα, δεν αποκλείεται κάποιοι συγγενείς τους στην Πάτρα, οι οποίοι να είχαν μια μεγάλη οικονομική ευχέρεια, να πήραν τα παιδιά εκεί και να τα βοήθησαν να σπουδάσουν και να μην έγινε η υιοθεσία κατά τρόπον νομικόν, αλλά να έγινε έτσι, εν τοις πράγμασι. Εδώ, όμως, παρίσταται ο κύριος Δημήτριος Σισμάνης, Αντιπρόεδρος του Ιδρύματος Νόβα, ο οποίος είναι ανηψιός των τιμωμένων απόψε και μπορεί να δώσει κάποια πληροφορία, αν έχει υπόψη του κάτι.

ΣΙΣΜΑΝΗΣ: Δεν πρόκειται για υιοθεσία.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Ναι, έτσι νομίζω κι εγώ. Δεν είναι υιοθεσία.

ΣΙΣΜΑΝΗΣ: Είναι συγγενής ο Νόβας. Θείος τους. Και πήραν το όνομά του. Άρα δεν ήταν άδικο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Να μας πει ο κύριος Τριανταφύλλου, θέλει κάτι;

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Και αυτό ξέρετε, συμβαίνει...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ε, τότε ο κύριος Σισμάνης, σας έδωσε το μικρόφωνο. Να καταγραφούν, αυτά. Μόνο, τελειώνετε κύριε Βαρδακουλά.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Και τότε, συμβαίνει το εξής: Πολλές φορές, υπάρχει κάποιος

συγγενής, ο οποίος, δεν έχει παιδιά. Κι αυτός, επειδή έχει κάποια ευχέρεια, σπουδάζει, βοηθάει κάποια παιδιά συγγενών του. Αυτό, δεν σημαίνει υιοθεσία. Τώρα, αν μετά θάνατον έρθει ο βοηθηθείς και προσθέσει και το όνομά του και λέγεται ξέρω 'γω Βαρδακουλάς ή κάπως αλλιώς, αυτό είναι άλλο θέμα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Αβέρωφ-Τοσίτσας. Εντάξει; Θέλετε κύριε Σισμάνη, κάτι να πείτε; Η κυρία Κοντράρου. Βέβαια, δεν είχατε σηκώσει το χέρι, αλλά ελάτε να τα πείτε, τι θέλετε να πείτε. Να μην μπερδευόμαστε. Ελάτε στο μικρόφωνο, κυρία Κοντράρου, για να συμπεριληφθείτε στα πρακτικά. Κύριε Κουντούρη, σας παρακαλώ.

ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ: Από στόματος Αθάνα, ο Γεώργιος Αθανασιάδης, όταν παντρεύτηκε την μοναχοκόρη του Παναγιώτη Νόβα, μπήκε σώγαμπρος στο Νοβέικο και γι' αυτό τα δύο ονόματα, Αθανασιάδης-Νόβας, έμειναν ενωμένα στην οικογένεια. Του Αλέξη Νόβα επίσης η μοναχοκόρη Ειρήνη παντρεύτηκε τον συνταγματάρχη του Γενικού Επιτελείου Τηλέμαχο Βλασσόπουλο. Υιό του γενικού προξένου της Ρωσίας, στην Πάτρα, κατά τη διάρκεια της εθνεγερσίας του 1821, ο οποίος τόσες υπηρεσίες προσέφερε στον ιερό αγώνα. Αυτό, για το θέμα ή μη της υιοθεσίας.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Αυτό, θα το ακούσουμε και στην ανακοίνωση της κυρίας Κοντράρου, η οποία είναι διδάκτωρ φιλολογίας. Και ο κύριος Τριανταφύλλου, θέλει κάτι να συμπληρώσει;

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ: Μόνο μια λέξη θέλω να πω, ότι εγώ είπα το εξής, ότι ο Νόβας, ήρθε στην Ναύπακτο από την Ιταλία. Δεν ήταν Ιταλός, ούτε έζησε στην Ιταλία. Όλες αυτές οι οικογένειες, βλέπω ότι είναι Ηπειρώτικες και Ναυπάκτιες. Εις την Πάτρα, ήτανε ο διάδρομος που επέρασαν, λόγω της αναπτυσσόμενης οικονομικής ακμής. Μόνο τούτο να πω, ότι οι Νόβα αυτοί και οι Αθανασιάδη, αυτοί που ήρθανε από το εξωτερικό, έστω και από την Ήπειρο, ήσαν τα μεγάλα κεφάλαια που έγινε η Νέα Ελλάς. Όταν δε ελευθερωθήκαμε το '21, δεν υπήρχαν, όπως είναι σήμερα, τράπεζες ανασυγκροτήσεως και επιδόματα και παροχές και αποζημιώσεις· δεν υπήρχαν κεφάλαια. Δεν μας έδινε κανείς. Τα κεφάλαια, τα έδωσαν οι Έλληνες της διασποράς. Οι οποίοι, ήρθαν, εγκατεστάθηκαν, μάλιστα πήρανε και εθνικά κτήματα, μοίραζε η καημένη η Ελλάδα, δεν είχε να πληρώσει τους αγωνιστάς και τους έδινε κτήματα. Και τα αγόραζαν αυτά τα κτήματα. Θέλω να πω, εκινήθη η χρηματαγορά, η εμπορική κίνησις, η οικονομική κίνησις, χάρη σε αυτούς τους Νοβαίους, τους Αθανασιάδηδες κτλ., οι οποίοι είναι Έλληνες, όλοι, πέρα για πέρα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ πολύ. Κοιτάξτε, έχω το ρολόι μπροστά μου και θέλω να τα ρυθμίσω έτσι τα πράγματα, ώστε να μη βγούμε έξω από τα περιθώρια. Λοιπόν, θέλετε τώρα κι εσείς, θέλει και ο κύριος Κουντούρης. Ορίστε. Σας ακούμε.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Ερώτησε ο κύριος, στο δεύτερο σκέλος της ερώτησής του, εάν η συγγένεια με τους Νόβα στην Πάτρα και η υιοθεσία, όπως είπε, επηρέασε... έτσι δεν είπατε; Αν επηρέασε τα παιδιά, τον Γιώργο και τον Μίστο. Ε, φυσικό είναι να τα επηρέασε. Είπατε αν επηρέασε τα παιδιά στη σπουδή τους. Επόμενο ήταν,

ανεξάρτητα από την οικονομική δυνατότητα, την οποία είχε η οικογένεια, η μητέρα, η κυρα Ευδοκιά, όπως τη λέγαμε. Τότε, συγγενείς στενοί, είχαν οικονομική ευχέρεια μεγάλη. Επόμενο ήταν, και με την επιμέλεια που διέκρινε τα παιδιά αυτά, και τον Μίστο και τον Γιώργο, να βοηθηθούνε και να προαχθούνε πολύ περισσότερο από ό,τι άλλως θα επιτύγχαναν. Τίποτε άλλο δεν έχω να σας πω.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε. Θέλετε, κύριε Κουντούρη τίποτε άλλο; Λοιπόν, παίρνω κι εγώ το λόγο, να πω δυο λόγια, και θέλει και ο κύριος Σαρδελής έπειτα. Επειδή, μείνανε κάποιοι υπαινιγμοί και κάποιες αιχμές, εδώ, βεβαίως, δεν ήρθαμε ως τιμητές, ούτε ως κριτές του πολιτικού βίου του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα. Και επειδή παρίστανται και εκκλησιαστικοί άντρες, «ο αποθανών δεδικαίωται από τας αμαρτίας αυτού», αν δεν κάνω λάθος. Έτσι το λέει η Εκκλησία. Όμως, πλανώνται ακόμη ορισμένες εντυπώσεις από την «αποστασία του '65» και θα ήθελα να προσθέσω απόψε εδώ ότι προχθές, στις 9 Οκτωβρίου του 1995, γράφτηκε στην εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» χρονογράφημα από τον αγαπητό φίλο κ. Λευτέρη Παπαδόπουλο —χωρίς ο καλός δημοσιογράφος να γνωρίζει ότι θα γίνει Συνέδριο για τους δύο αδερφούς—, αναφερόμενο στα όσα «σκαρώθηκαν» τότε σχετικά με αυτά τα πράγματα, τα οποία έπιασαν τόπο στον κόσμο... Επειδή, εν πάση περιπτώσει, υπήρχε συμπάθεια του τότε πολιτευομένου και πρωθυπουργοποιηθέντος Γ. Αθανασιάδη-Νόβα προς τα ανάκτορα. Επακολούθησε η γνωστή δυσφημιστική εκστρατεία του τύπου εναντίον του ποιητή, η οποία, έπιασε τόπο στον κόσμο. Και, βεβαίως, πέρα του ότι δεν πήρε ψήφο εμπιστοσύνης ο τότε πρωθυπουργός, του έμειναν και μερικά πράγματα, για τα οποία δεν είχε καμία ιδέα. Δεν είχε συντάξει ο ίδιος τα στιχουργήματα με τη λέξη «γαργάλα τα», τα οποία πέρασαν στον λαό. Και τα ομολογεί αυτά ένας άνθρωπος δημοκρατικών φρονημάτων, και ο οποίος δεν είχε καμία σχέση, θα έλεγα, με τον Αθανασιάδη-Νόβα. Ο κ. Λευτέρης Παπαδόπουλος, λοιπόν, σημειώνει στο χρονογράφημά του, ότι ο μακαρίτης Κώστας Σταματίου, ο γνωστός συνάδελφός του δημοσιογράφος, κατά την ώρα που δούλευαν στην εφημερίδα σ κ ά ρ ω σ ε αυτούς τους στίχους, ισχυριζόμενος πειστικά, ότι ανακάλυψε ένα νέο ποίημα του Αθάνα! Για πρώτη φορά στη ζωή του ο ποιητής στάθηκε αδύνατο να αντιδράσει... Το κλίμα ήταν ευνοϊκό, οι στίχοι πέρασαν στις εφημερίδες, έμεινε η ρετσινιά. «*Φωνή λαοῦ, όργή Θεοῦ*»! Αυτά ας τα λάβουν υπόψη τους οι παριστάμενοι πολιτικοί, οι οποίοι κάτι υπαινίχθηκαν προηγουμένως σχετικά. Βεβαίως, από εκεί και πέρα θα κρίνουν οι ιστορικοί. Εδώ δεν ήρθαμε, όπως είπε και ο Πρόεδρος κύριος Χαραλαμπόπουλος, να κρίνουμε το πολιτικό έργο του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα, αλλά το λογοτεχνικό. Θέλω να κάνω και μιαν άλλη παρατήρηση. Ένας από τους προλαλήσαντες τρεις ομιλητές ανέφερε ότι είναι ίσου μεγέθους ως πνευματικοί άντρες και οι δύο αδελφοί Νόβα. Λοιπόν, θα ήθελα να προσθέσω ότι, αν ζούσε περισσότερο από τα 60 του χρόνια ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης, ίσως να αποκτούσε το ίδιο σε μέγεθος έργο με τον αδελφό του, τον Γιώργο. Η πολιτική, εδώ, έπαιξε και πάλι το ρόλο της. Ο Γιώργος

έγινε περισσότερο γνωστός με τα ωραία ποιήματά του, ορισμένα από τα οποία έχουν μείνει στη μνήμη του λαού επειδή μελοποιήθηκαν. Ο Θεμιστοκλής έχει αφήσει, όπως ελέχθη, στέρεα κείμενα κριτικής για το θέατρο και για την λογοτεχνία. Και άριστες ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Αυτά ήθελα να πω, προς ώρας. Ο κύριος Σαρδελής θέλει επίσης κάτι να προσθέσει.

ΣΑΡΔΕΛΗΣ: Το χρονογράφημα του κυρίου Παπαδόπουλου, αποκαλύπτει, με καθυστέρηση 30 ετών, την πολιτική εμπάθεια, για να μην πω μισαλλοδοξία της εποχής εκείνης. Θέλω να θυμίσω το εξής: Ότι η εφημερίδα «Καθημερινή», το 1965, εκείνες τις μέρες, διέθετε ένα πάρα πολύ σημαντικό ποσόν και θα το έδιδε σε εκείνον που θα αποκάλυπτε αν ο Νόβας έγραψε το γνωστό ποίημα. Βεβαίως, κανείς δεν βρήκε το ποίημα αυτό και τη σιωπή του κυρίου Σταματίου ας την κρίνετε εσείς, ή η ιστορία.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν αυτά, στο περιθώριο του συνεδρίου. Ορίστε ο κ. Τριανταφυλλόπουλος.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Κύριε Πρόεδρε, άκουσα με κατάπληξη όσα είπατε εσείς και ο κ. Σαρδελής! Αν όντως ο κ. Παπαδόπουλος γράφει ότι οι στίχοι αυτοί ήταν του Κώστα Σταματίου, τότε έχουμε μια περίπτωση κρυπτομνησίας του Σταματίου. Και τούτο, γιατί οι στίχοι είχαν δημοσιευτεί αρκετά χρόνια νωρίτερα στο μυθιστόρημα του Πέτρου Πικρού *Λαμπηδόνα του βυθού*, έκδοση Σαλιβέρου.

Πρέπει να προσθέσω πως έγραψα τότε στη «Μεσημβρινή» —αυτή ήταν που προσπαθούσε, με τη βοήθεια των αναγνωστών της, να εξιχνιάσει ποιος πράγματι έγραψε το τετράστιχο, και όχι «Η Καθημερινή», όπως είπε ο κ. Σαρδελής από παραδρομή της μνήμης— πού είχαν πρωτοδημοσιευτεί οι στίχοι. Η εφημερίδα μου απάντησε ότι το πρόβλημα δε λυνόταν οριστικά με την υπόδειξή μου. Από καθαρά φιλολογική άποψη είχε δίκιο: θα μπορούσε ο Π. Πικρός, να το έχει δανειστεί, όπως και άλλους στίχους άλλων ποιητών στο ίδιο βιβλίο, από τον Γ. Αθάνα. Σήμερα δεν έχω πολλές αμφιβολίες, πρόκειται για σκαλάθυρμα του μυθιστοριογράφου. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, το βέβαιο τώρα είναι ένα: πως οι στίχοι δεν είναι του Κ. Σταματίου. Δέχομαι το ελαφρυντικό της κρυπτομνησίας, αλλά εξακολουθώ να μην μπορώ να καταπιώ τον τραχύτατο εμπαιγμό του Γ. Αθάνα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν, διορθώνει ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, ότι όχι η «Καθημερινή», αλλά η «Μεσημβρινή» έκανε το ερώτημα. Αλλά, τέτοιο εύρημα δεν βρέθηκε. Ο κ. Τριανταφυλλόπουλος παρενέβη με επιστολή του στην «Μεσημβρινή» και την πληροφόρησε ποιος ήταν αυτός που έγραψε τους στίχους αυτούς. Και προφανώς, έμεινε στην μνήμη, του κυρίου —του μακαρίτη— Σταματίου, ο οποίος το διαφοροποίησε κάπως, από ό,τι αντιλαμβάνομαι. Και, εν πάση περιπτώσει, η αλήθεια, είναι διαφορετική, από αυτή που έμεινε και που δυστυχώς ή ευτυχώς δεν απαλείφεται εκ των υστέρων. Λοιπόν, κυρίες και κύριοι, τελειώσαμε την αποψινή συνεδρίαση, θα κάνουμε το διάλειμμα των 10 λεπτών και θα προσέλθουμε με κάποια καθυστέρηση οπωσδήποτε, να ακούσουμε τα μελοποιημένα ποιήματα του

Γ. Αθάνα από την «Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου» και κατόπιν θα κλείσουμε τη συνεδρίαση.

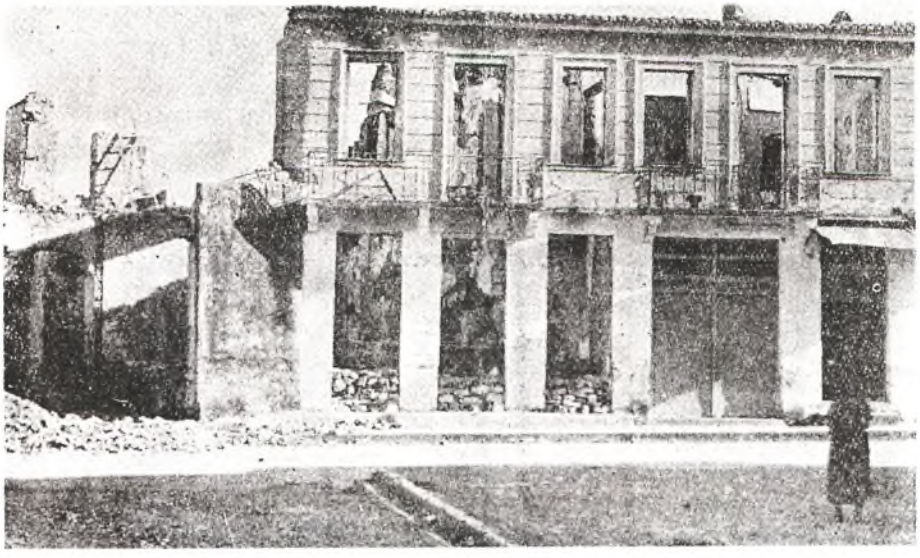

Το παλαιό «Νοβαίικο» αρχοντικό.
Κτίσθηκε στα 1829 και κάηκε την 1.7.1944

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

Β΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Η λογοτεχνική σχολή της Ρούμελης
2. Σχόλια στον «Παπαδιαμάντη»
3. Θεατρική κριτική
4. Η πνευματική του αδιαλλαξία
5. Ταξιδιωτική λογοτεχνία

Θεμ. Νόβας

ΚΩΣΤΑΣ Ι. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ «ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ» ΚΑΙ Ο ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

Ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης-Νόβας, ο ποιητής, ο διηγηματογράφος, ο κριτικός, ο δημοσιογράφος, ο ταξιδιώτης, ο ευρύτερα και καθολικότερα πνευματικός άνθρωπος, είναι, αναμφισβήτητα, μια σημαντική παρουσία στα Νεοελληνικά Γράμματα. Το έργο του, πολυειδές και πολύμορφο, κείται στο κέντρο της αυθεντικής νεοελληνικής Παράδοσης, ενώ, ταυτόχρονα, αναπτύσσεται στη διάσταση μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής παιδείας. Τέλος, εκπροσωπεί ένα λαμπρό και εξαίρετο ανθρώπινο ήθος.

Αυτό, λοιπόν, το έργο —έργο ενός ρουμελιώτη και ενός ευρωπαίου—εγείρει το κρίσιμο ερώτημα: Υπάρχει άραγε λογοτεχνική «Σχολή της Ρούμελης»; Κι αν ναι, ποια είναι η θέση του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη σ' αυτή;

1. Ανιχνεύσεις

Το ερώτημα, άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα, έχει τεθεί από καιρό.[1]

---

1. Ενδεικτικά βλ. Δημήτρη Γιάκου, «Σχολή της Ρούμελης» (Μερικοί χαρακτηρι-

Είναι, βλέπεις, η τάση των κριτικών και των γραμματολόγων μας, είτε για λόγους συστηματικούς είτε για λόγους καίρια ερμηνευτικούς, να ενοποιούν τα επιμέρους και να ανάγονται —κάποτε και με αυθαίρετες γενικεύσεις— στα καθόλου. Άλλωστε, η αναμφισβήτητη ύπαρξη ομογενών ή ομοειδών λογοτεχνικών κύκλων (πρβλ. «Επτανησιακή Σχολή», «Ρομαντική Σχολή» κλπ.) ενθαρρύνει εν προκειμένω ανάλογες αναζητήσεις και αποκρυσταλλώσεις.

Αλλ' ευθύς αμέσως ανακύπτουν οι πρώτες δυσχέρειες. Γιατί, ποια σχέση —πέραν του κοινού γεωγραφικού στίγματος— μπορεί να έχουν διαφορετικές και ετερόκλητες λογοτεχνικές επιδόσεις; Ποια σχέση, έξαφνα, μπορεί να έχουν ο Γιάννης Βλαχογιάννης και ο Μίνως Ζώτος ή ο Γεράσιμος Κασόλας και ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου; Άλλος κόσμος ο ένας, άλλος ο άλλος. (Αλλά και καθαρά γεωγραφικά κριτήρια να ισχύσουν, και πάλι οι δυσχέρειες είναι μεγάλες. Γιατί —όπως είναι γνωστό— η Ρούμελη διακρίνεται για τη μορφολογική της πολυείδεια και την εδαφική της ποικιλομορφία — κάθε κατατόπι και ιδιαιτερότητα. Εδώ υπάρχει και η χιονισμένη, αγέρωχη βουνοκορφή και το κλειστό οροπέδιο και η προσηνής γραμμή του ειρηνικού λόφου. Εδώ συναντάς και τον ορμητικό ποταμό και τα μυστικά δάση και την ανοιχτή πλουτοφόρα πεδιάδα. Στη Ρούμελη αντικρύζεις και το ακίνητο τέναγος και το δαντελωτό ακρογιάλι και τον γλαφυρό κόλπο και τη μαρμαίρουσα λίμνη. Σε σμικρογραφία ο κόσμος όλος! Υπάρχουν, λοιπόν, διαφορετικά βιωματικά και αισθητικά πλαίσια[2]).

Τέλος, πώς είναι δυνατόν προσωπικότητες με καθολική εποπτεία και φύση κοσμογονική (άρα έκρητικά απροσδι-όριστη), όπως είναι λ.χ. ο Κωστής Παλαμάς, να ενταχθούν στα —όσο και να πεις— στενά και περιορισμένα όρια μιας λογοτεχνικής «Σχολής»; Και δεν είναι κάθε ορισμός και περι-ορισμός;

Ωστόσο, μια εποπτική θεώρηση του έργου των «ρουμελιωτών» λογο-

---

σμοί). Περιοδ. *Αιτωλικά Γράμματα*, τχ. 2 (Σεπτ.-Οκτ. 1960), σσ. 60-66. Κ. Θ. Δημαρά, «Ρουμελιώτικα». Εφημ. *Το Βήμα*, φ. 20 Φεβρ. 1959. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, «Η εσωτερική περιπέτεια του Κωστή Παλαμά». Στον τόμο *Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, Ε'. Ο λυρικός λόγος. Αθήνα 1948, σσ. 163-181. Του ίδιου, «Η ψυχή και το πνεύμα της Ρούμελης». *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο*, 1958, σσ. 11-16.

2. Κώστα Τριανταφυλλίδη, «Η ψυχή του τόπου μας». Περιοδ. *Ρίζα Αγρινιωτών*, 1 (Δεκ. 1989), σσ. 15-17.

τεχνών θα ενετόπιζε έναν κοινό ρυθμό — στοιχείο βαθύτερο και υποστασιακότερο. Και είναι αυτός ο ρυθμός σύστοιχος προς το ύφος του τοπίου και τη σκληρή και πικρή μοίρα του απαρηγόρητου τόπου μας.

«*Ο τόπος μας* —γράψαμε πρόσφατα[3]— *παράμερος κι έξω απ' τους μεγάλους θορύβους της Ιστορίας, έχει τη δική του, μοναδική φυσιογνωμία. Και είναι του τοπίου και του ανθρώπου: απότομοι βράχοι και σκληρή πέτρα και μόχθος και κάματος πολύς· αλλά και ευγένεια και καλοσύνη και ανάλαφρη καμπύλη ερωτική. Η αρρενωπή τραχύτητα, συνδυασμένη, κατά τρόπο θαυμαστό, με μια βαθιά ανθρωπιά και βελούδινη ευαισθησία, συνθέτουν το μοναδικό και ανεπανάληπτο πρόσωπο της Αιτωλίας - Ρούμελης*».

Αυτό, λοιπόν, θαρρώ πως είναι το δεσπόζον: μια αισθητική αδρότητα, προωθημένη σε ηθική αδιαλλαξία και εξυψωμένη σε μια ποιότητα ηθικού κάλλους, τη λεβεντιά!

Όθεν, ντόμπροι και ακέραιοι (και ακέριοι) οι συγγραφείς μας γίνονται οι φορείς ενός «αρσενικού» ήθους — θα το αποκαλέσουμε Ρουμελιωτισμό.[4]

2. Η διφυία του ψυχισμού

Αλλά ο κριτικός πλάι στη ντομπροσύνη (ή τη στιβαρότητα ή πες το και τραχύτητα) συναντά ένα άλλο στοιχείο. Θα το αποκαλούσαμε: «Ευγένεια» — με όλη την ιστορική και ψυχολογική φόρτιση του όρου. Μια θηλύτητα (κοντά στην αρρενωπότητα· ίσως ένα αναγκαίο ομόζυγό της), που εκδηλώνεται ως συμπόνια και τρυφεράδα και ροπή εναγκαλιστική του σύμπαντος κόσμου. Είναι αυτό που κάνει τον Παλαμά άλλοτε να ζει ταυτιστικά με τους βόγγους και τους καημούς της λιμνοθάλασσας (να την ενδύεται, ο «αγαπητικός» της):

. . . . . .

Αη Σώστη, εσύ με ξάφνισες, του πλατιού πέλαου βόγγοι
και τα καράβια τ' άφταστα και τα διαβατικά!

---

3. Ό.π., σ. 15.

4. Βλ. και Κ. Ι. Τριανταφυλλίδη, «Γιάννης Βλαχογιάννης - Γιάννης Μακρυγιάννης: κοινή Μετάληψη». Ανακοίνωση στο Α' Συμπόσιο Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας *Γιάννης Βλαχογιάννης*, Ναύπακτος 18-19-20 Νοεμβρίου 1994 (εν «Ναυπακτιακά» Ζ' (1995), 111-121).

Μ' έδειρες, λιμνοθάλασσα, με πήρες, Μεσολόγγι.
Δαρμοί, πληγές αγιάτρευτες, ονείρατ' αδειανά.
(«Καημοί της λιμνοθάλασσας»)

κι άλλοτε, σαν μάνα, να νανουρίζει στην αγκαλιά του το φάντασμα του χαμένου παιδιού του:

Ωραίε νεκρέ, μονάρχη εσύ του μυστικού ουρανού μου
αστέρινε, ήρθες πάλι,
σ' έφερε η νύχτα, φάντασμα του λατρευτού μου
στην ορφανή μου αγκάλη.
Και σε κρατούσα όπως ποτέ δεν κράτησε μητέρα
το πρωτογέννητο παιδί στην αγκαλιά της,
και κάποιου πόνου μια ψυχή, χυμένη απ' άλλο αέρα,
την όψη σου την άγιαζε με τ' αντιφέγγισμά της.
Κι ήσουν ωραίος, όπως ποτέ κανένας έρωτάς μου
δεν ήτανε στης νιότης μου τα χρόνια,
και σώπαινες, όπως ποτέ δε μίλησαν τ' αηδόνια
των ποιητών στα βάθη της καρδιάς μου.
(«Η πολιτεία και η μοναξιά»)

Κι όχι μόνο· αλλά κι ένα συναφές στοιχείο (: φωνή της γης και αρχέγονη αφή) αναδύεται μέσα από το έργο των ποιητών μας. Ιδού κάποιοι στίχοι του Μίλτου Μαλακάση:

. . . . . .
Η στουρναρόπετρα βαρειά Βαράσοβα, όπου κρύβει
όρνια κι αητούς και κάπρους, μια φορά,
το λυγαροπλεγμένο σας, στο φρύδι της, καλύβι,
τόχε ανοιγμένο πάντα, να σας καρτερά...

Εκεί η ζωή σας να περνάει, γραφτό, πάππου προς πάππου,
και δίπλα στα καλάμια του νερού
περάτες και γιδάρηδες ψαρόμαλλοι — και κάπου
σαν αγιασμένοι από τη στάχτη του καιρού...
. . . . . .
(«Κρυονερίτες»)

Είναι το στοιχείο που σφριγά, αδρότερο και κυριαρχικότερο, στην ποίηση του Γεωργίου Αθάνα:

ΝΙΟΚΑΣΤΡΟ

Μικρό που είναι το Νιόκαστρο, μεγάλο που φαντάζει
το Μάη το μήνα πόρχονται ξεκαλοκαίριο οι βλάχοι!
Ποιος τραγουδεί, ποιος ντουφεκά, ποιος σκούζει, ποιος χουγιάζει,
λες πανηγύρι γίνεται, λες γάμος, λες αμάχη!

Γίδια βοσκάν στ' ανάπλαγο και πρόβατα στις βάθες·
περνάν οι φίλοι ψένουνε ζυγούρια και μηλιόρια,
περνάει κι ένας φυγόδικος με τα φυσέκια αρμάθες,
μαρμάρα δευτερόγενη διαλέει και ψένει αχώρια...
(«Τραγούδια των βουνών» [Α΄]

Έχει παρατηρηθεί —ιδίως στους μεσολογγίτες ποιητές— ότι εναλλάσσουν συχνά την έξαρση και τον ιδανισμό με έναν αλόγιστο αισθησιασμό. Μέγας δυνάστης εδώ η λιμνοθάλασσα, η θολή και βογγερή: «*Θα πάμε στο Μεσολόγγι και θα συναπαντήσουμε [...] τον ποιητή* (Παλαμά) *αιχμάλωτο των πέντε αισθήσεών του και μερικών άλλων ακόμη. Από τα χώματα εκείνα, από τα νερά της ακίνητης λιμνοθάλασσας, που θρέφει τη ρέμβη και την ανεμελιά, πηγάζει η καταλυτική του ηδυπάθεια, αυτή η αγάπη της εδώ ζωής. Γιατί έν' από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του τραγουδιού του Παλαμά είναι το δέσιμό του με τη γη και με τον κόσμο τον υλικό και με την αίσθηση. Αυτός ο ιδεολάτρης κι ο χιμαιροκυνηγός είναι πλασμένος από πολύ χώμα και πολύ νερό, το αρμυρό νερό της λιμνοθάλασσας...*».[5]

3. Η αισθητική της απώλειας

Δεν ξέρω αν το βίωμα της πλησμονής οδηγεί πάντοτε —με την προστατευτική του διαλεκτική— στο αίσθημα του κενού. Εκείνο πάντως που είναι εμφανές σε πολλούς δημιουργούς του τόπου μας, είναι ένα ενώδυνο (ή και ενήδονο) αίσθημα «χαμένου παραδείσου». Ίσως η διαρκής υπαρξιακή ανησυχία, ίσως η συναισθηματική απληστία συντελούν σ' αυτή την αισθητική α-πορία.

Δεν είναι, έξαφνα, καθόλου τυχαίο, ότι τα έξοχα μεσολογγίτικα του Μαλακάση, ας πούμε «Ο Μπαταριάς», «Ο Τάκη-Πλούμας», «Το λένε τ'

5. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, Τα Πρόσωπα... Ε΄, σ. 170.

ἀηδονάκια...», παρά τη θαλερή τους επιφάνεια, ενέχουν κάτι το ελεγειακό —το σχεδόν αποχαιρετιστικό.

Πιο ανέκκλητο εμφανίζεται στον Κωσταντίνο Χατζόπουλο:

Τώρα που πεθαίνουν τα λουλούδια,
τώρα που σωπαίνουν τα πουλιά,
όνειρο χλωμό περνάς στο νου μου,
πεθαμένη αγάπη μου παλιά.

Έτσι μες στην άχνη, σαν και τώρα,
μιας φθινοπωριάτικης αυγής,
είδα να σου ανοίγουνε κρεβάτι
στην αραχνιασμένη μέσα γης.

Και την άλλη μέρα, σαν και τώρα,
όταν βγῆκε ο ήλιος στα βουνά,
βρήκε δίχως λούλουδα τη χώρα,
δίχως χελιδόνια την ερμιά.

. . . . . .

(«Τραγούδια της ερημιάς»)[6]

και στον Πέτρο Δήμα τρυφερότερο και ελεγειακότερο στην αβρή του μελαγχολία:

Τα πρωτοβρόχια αρχίζανε νωρίς στην Κυραβγένα.
Θυμάσαι;... Στην απόμερη σε πρόσμενα σπηλιά·
κι ερχόσουν! Ήταν τα λινά γοβάκια σου βρεγμένα,
μύριζαν κρίνα και βροχή τα σκόρπια σου μαλλιά.

. . . . . .

Αχ, έλα! ας ήτανε να 'ρθεις από τα Περασμένα,
δροσάτη αγάπη, μάγεμα των είκοσι χρονώ!

---

6. Το ποίημα εδώ στην οριστική του μορφή, όπως καταγράφεται σε μια χειρόγραφη επιλογή με τίτλο *Πρώτα Λυρικά*, που είχε καταρτήσει —προφανώς για να εκδοθεί— ο ίδιος ο Ποιητής. Η έκδοση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί τον πρόλαβε ο θάνατος (1920). (Βλ. Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, *Τα Ποιήματα* (Φιλολογική επιμέλεια Γιώργος Βελουδής), Αθήνα 1992, σσ. 361 και 474-3).

Τα πρωτοβρόχια αρχίσανε νωρίς στην Κυραβγένα,
κι είναι, χωρίς το βλέμμα σου, το δάσος σκοτεινό.
(«Αφιέρωμα», από τα «Δέκα μικρά ποιήματα»)

Μας αρκούν τα λίγα αυτά δείγματα.

4. Η πνευματική ετεροείδεια

α΄

Αλλά, πέραν αυτών, το πνεύμα της Ρούμελης έχει και μιαν άλλη διάσταση: την ετεροείδεια. Εννοώ μια διάνοιξη προς τον κόσμο των ευρωπαϊκών αξιών και ευαισθησιών. Το φαινόμενο ανιχνεύεται σε πολλούς· εντοπίζεται όμως αδρότερο και ευκρινέστερο σε τρεις λογοτέχνες μας: τον Κωσταντίνο Χατζόπουλο, το Ζαχαρία Παπαντωνίου και τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

«*Από τη μια μεριά ο "στέρεος" ρουμελιώτης, ο κάθετος στις επιλογές του και ευκρινής στα ηθικά και αισθητικά του κριτήρια, κι από την άλλη ο αβρός ευρωπαίος, ο σχεδόν βελούδινος, ο εραστής των χαμηλών αισθητικών τόνων και κυνηγός των αποχρώσεων, ο διαλυμένος, πες, μέσα στα μαγικά τοπία και τους μυστικούς δρυμούς του Βορρά*».[7]

Ειδικότερα: Ο Κωσταντίνος Χατζόπουλος ζει εν-τελώς αυτόν το γόνιμο αισθητικό διχασμό. «*Μέσα του πάλευαν δυο ψυχές, η ψυχή του ρουμελιώτη και η ψυχή του ευρωπαίου. Η πρώτη (αναπόφευκτες εδώ οι γενικεύσεις) αναπαύεται σε στέρεα, αδρά και ευκρινή σχήματα· η δεύτερη αναζητεί τα αχνά περιγράμματα και αναπαύεται στην αοριστία και την ασάφεια του φευγαλέου. Έτσι φθάνουμε στην αντιπαράθεση ενός "πλαστικού" και ενός "μουσικού" ιδεώδους*».[8]

«*Η περίπτωση του Ζαχ. Παπαντωνίου είναι αρκετά εύγλωττη. Αυτός*

---

7. Κώστα Τριανταφυλλίδη, «*Ακροβασία*»-δοκίμια. Αθήνα 1994, σ. 115. Η περίπτωση του Παλαμά είναι διαφορετική. Ο Παλαμάς κοινωνεί του ευρωπαϊκού —και, ευρύτερα, του παγκόσμιου— πνεύματος στα πλαίσια της γνωστής διανοητικής του ανησυχίας και του «φιλοσοφικού» χαρακτήρα του έργου του. Πάντως, βλ. και Roger Milliex, «Ο Παλαμάς κ' οι ευρωπαϊκές αξίες» (Μετάφρ. Γιώργου Πράτσικα). Αφιέρωμα του περιοδ. *Νέα Εστία* (397 Χριστούγεννα 1943, σσ. 316-350).

8. Κώστα Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 124.

ο μοναδικός στυλίστας του λόγου μπορούσε να συνδυάζει άνετα την ψυχή του καρπενησιώτη με την ιδιοσυγκρασία του παριζιάνου και να φιλοτεχνεί τα αβρά πορτραίτα των κυριών των παρισινών βουλεβάρτων ταυτόχρονα με τις αδρές ελληνικές απεικονίσεις "αλά παλλ'κάρ'"»![9]

Ο Θέμος Αθανασιάδης —που από μαθητής ακόμα έδωσε δείγματα των εξαιρετικών πνευματικών του ικανοτήτων— λειτουργεί στην τομή δυο πνευματικών τάσεων, ενός βέρου ρουμελιωτισμού και μιας έκτακτης ευρωπαϊκής λεπταισθησίας. Στα πρώτα —λιγοστά— του ποιήματα[10] ανιχνεύει κανείς τα στοιχεία μιας αιτωλικής-ναυπακτιακής ιθαγένειας· εύκολα όμως ανάγεται και σε μορφικά και «μουσικά» πρότυπα — θα τα ενετόπιζε στα τραγούδια του Χάινε.[11].

Το διήγημά του «*Χριστούγεννα στο μύλο*» (1910) —από τα τρία όλα κι όλα που φαίνεται πως έγραψε— είναι ένα ηθογραφικό σύνθεμα, με καίριες όμως ψυχολογικές και κοινωνικές προεκτάσεις. Η μικρή ηρωίδα είναι ένα εύοσμο και ευπαθές κρίνο του βουνού (ίσως μακρυνή ανάμνηση μιας χαμσουνικής ηρωίδας), που σκορπά τη μοσχοβολή μιας ακραίας αγνότητας — γι' αυτό και είναι προδιαγραμμένο του θανάτου. Σ' αυτό το εξιδανικευτικό κλίμα εκδηλώνεται η φίνα και ωραιόπαθη ιδιοσυγκρασία του συγγραφέα μας.

Αλλ' εκεί όπου ο ρωμαντισμός του από διάθεση μετατρέπεται σε συνειδητή διαθλαστική όραση και λυρική ρέμβη, είναι τα ταξιδιωτικά του. Εκεί πια τα ευκρινή και πλαστικά σχήματα του ελληνικού νότου διαλύονται μέσα στη ρευστή και ομιχλώδη ατμόσφαιρα του ρωμαντικού Βορρά.

Βρίσκεται στη Βενετία — το μεταίχμιο:

«*Ο γονδολιέρης... κωπηλατεί όρθιος στην πρύμη μ' όλη τη δύναμη των δυο χεριών και του ενός κουπιού. Τα παλάτια εξαφανίζονται δεξιά κι αριστερά μας βιαστικά σαν οράματα και —καθώς η γόνδολα ταλαντεύεται, ανήσυχη κι αυτή— οι γραμμές τους χάνουν την ευθύτητά τους, τσακίζουν και συμπλέκονται σ' ένα αλλόκοτο σχήμα.*

---

9. Του ίδιου, ό.π., σσ. 125-126.

10. Περιλαμβάνονται στη μοναδική ποιητική του συλλογή με τίτλο *Λουλούδια στα μαλλιά της* (παλιά λυρικά) (1925). Σύμφωνα με σημείωμα του ίδιου του Ποιητή, έχουν γραφεί «σε παλαιότερα χρόνια».

11. Βλ. και Τάκη Φ. Χριστόπουλου, λήμμα «Αθανασιάδης-Νόβας Θεμιστοκλής», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. Α' (1964), σσ. 255-9.

Έτσι βλέπει κανείς τη Βενετία, αφού πρέπει να την δει από την γόνδολα. Αν ήμουνα ζωγράφος, δεν θά 'δινα ποτέ στο Κανάλε Γκράντε την ηλιθία εκείνη στασιμότητα της φωτογραφίας. Η Βενετία είναι όπως φαίνεται και όχι όπως είναι [...].

Και μια πένθιμη πομπή. Δυο γόνδολες κατάμαυρες, κλειστές και στολισμένες με άνθη. Είναι οι νεκροφόρες άμαξες της Βενετίας. Ευτυχισμένοι νεκροί! Δεν έχουν ανάγκη ν' αλλάξουν ακάτιο· με την ίδια τους γόνδολα μπορούν να περάσουν το ποτάμι του Θανάτου».[12]

Και μια σελίδα, ειδυλλιακή αυτή, από το ταξίδι της Ελβετίας:

«Αλλά καιρός να χαμηλώσω τον τόνο της φωνής μου για να μην ταράξω την αρμονία της ελβετικής σιωπής. Το Λουγκάνο μας διδάσκει την ανυπολόγιστη ομορφιά της γαλήνης. Γαλήνη στην απαλότητα των γραμμών, γαλήνη στην κίνηση της ζωής, γαλήνη στις διαθέσεις [...]. Εδώ, μέσα σ' αυτήν τη φωλιά της πράσινης χλόης και του γαλανού νερού, τη φρουρημένη απ' τους ασπρομάλληδες τιτάνες των Άλπεων, υπάρχει το μυστικό της επίγειας Νιρβάνας».

Και πιο κάτω:

«Λουγκάνο της ειρήνης και της ομορφιάς, ποιητικό, τρυφερό και πολυχαϊδεμένο. Λουγκάνο με τα γαρύφαλα και με τα μαύρα μάτια των κοριτσιών σου, αλησμόνητη φωλιά μιας μέρας παραδεισιακής, περσότερο κι από το ν' αρέσεις, είσαι πλασμένο για να σ' αγαπούν»[13].

β'
(Επισημάνσεις)

Αυτή την άνετη συνύπαρξη του ρουμελιώτη και του ευρωπαίου επισημαίνουν πολλοί:

«Τον θυμάμαι πάντα με συγκίνηση τον λαμπρόν εκείνον λόγιον... Ήταν ένας χαριτωμένος και έξυπνος άνθρωπος, ένα κράμα Ευρωπαίου και Επαχτίτη, που και τα γραπτά του και ο προφορικός του λόγος, εκτός από μια αστραφτερή διατύπωση, είχαν και βάθος και συγκίνηση» (Πέτρος Γλέζος, περιοδ. «Ιωλκός», τ. 13/1967).

---

12. Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα, *Περιπλανήσεις*. Αθήνα 1964, σσ. 210-211.
13. Ό.π., σσ. 386-7 και 390.

Άλλος κριτικός του σημειώνει:

«*Αλλά κάτω από τούτη την αριστοκρατική επιφάνεια έπνεε η ψυχή της Ρούμελης — η τόσο αδελφική μ' εκείνην της Κρήτης. Του είπα την εντύπωσή μου ύστερ' από την πρώτη μας συζήτηση. Με άκουσε ευχαριστημένος. Ύστερα μου είπε: «Οι άλλοι δεν νιώθουν πως από τη γη δεν μπορεί να χωριστεί ο παράδεισος!»*». (Μ. Γ. Παρλαμάς, εφημερ. «Μεσόγειος» Ηρακλείου, φ. 8 Φεβρ. 1971).

«*Σ' ένα μωραΐτικο πανηγύρι άκουσα να τραγουδάν κάποιο τσάμικο και μού 'καναν εντύπωση οι στίχοι του:*

Κανένας δεν το πάτησε το κάστρο του Επάχτου.
Ο Ρουπακιάς το πάτησε με το γερο-Χουσάδα.
Πήραν ασπρά, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρια,
πήραν του Νόβα τα παιδιά, του Νόβα τη γυναίκα...

Όταν αργότερα γνώρισα τους δυο αδελφούς Νόβα, τον ποιητή Αθάνα και τον σημερινό καλεσμένο μας, το λογοτέχνη κ. Αθανασιάδη-Νόβα, κ' έμαθα πως επρόκειτο για την προμάμμη τους, κατάλαβα, γιατί οι δυο λογοτέχνες μας, πέρα απ' τις Γερμανίες και τις Ιταλίες, όπου σπούδασαν, έμειναν τόσο βαθιά Ρουμελιώτες». (*Ελένη Χαλκούση*, στη γνωστή ραδιοφωνική συνέντευξη — Ιούνιος 1952. Βλ. και *Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα*, «Ανάλεκτα». Αθήναι 1965, σσ. 109-110).

Επιλεγόμενα

Ο Θέμος Αθανασιάδης-Νόβας υπήρξε μια ολοκληρωμένη πνευματική προσωπικότητα. Ολοκληρωμένη όχι μόνο με την έννοια του εύρους των ενδιαφερόντων και των πραγματώσεων, αλλά και με την έννοια της ακραίας συνέπειας στην ηθική και αισθητική επιταγή. Ήταν ηθικά και αισθητικά «*στέρεος*» (: Μιλούσε ore rotundo και έγραφε calamo rotundo). Γι' αυτό και το ενήμερο (και ανήμερο) πνεύμα του αναπαυόταν στις κορυφώσεις και τις μεγάλες μορφές του πνευματικού μας Πανθέου, όπως είναι ο Σολωμός, ο Παπαδιαμάντης και ο Παλαμάς.

Εποπτικός στις θεωρήσεις του και διεισδυτικός στις αποτιμήσεις και τις εμβιώσεις του, είχε επιπλέον την ικανότητα να κινείται άνετα στα πιο ετερόκλητα πεδία του επιστητού και να συλλαμβάνει τις πιο λεπτές αποχρώσεις των πνευματικών και αισθητικών φαινομένων. Λοιπόν «*άπλη-*

στος» — αυτός ο αλκοολικός των ταξιδιών και περιπαθής κυνηγός των συγκινήσεων και των ωραιοτήτων.

Άνθρωπος του στοχασμού και άνθρωπος της δράσης, ήταν άνετος στις σχέσεις του, λεπτός στις επεμβάσεις του — και γινόταν αγαπητός. Άρχοντας!

Έτσι, τριανταπέντε, πες, χρόνια από την εκδημία του οι μελετητές του μιλάμε γι' αυτόν με μια χαρακτηριστική οικειότητα. Είναι για όλους «*ο αλησμόνητος Μίστος!*».

RÉSUMÉ

LA «SCHOLIE» LITTERAIRE DE ROUMELIE ET THÉMISTOCLES ATHANASIADES-NOVAS

La question consernant l'existence ou non d'une «scholie» litteraire dans la région de Roumelie a été posé depuis longtemps. Mais la réponse n'est pas facile, vueque dans la litterature en question on distingue clairement des éléments héteroclètes et mêmes dans les cadres esthétiques differents. Nonobstant il est sans doute observable dans l'oeuvre litteraire des auteurs de Roumelie un rythme commun parmi eux ayant comme point de départ le style local et la chance dure des hommes.

C'est ce rythme commun qu'on peut l'appeler «Roumeliotisme» et dont quelques traits communs sont les suivants.

a. la double nature de phséchysme

b. l'esthétique de la perte

c. la differenciation spirituelle

Le dernier de ceux-ci consistant d'une pérséverence sur la tradition hellénique et en même temps d'une ouverture vers le monde des valeurs et des sensibilités européennes est aisement justifiable à travers l'oeuvre de Thémistocles Athanasiades-Novas.

K. I. TRIANTAFYLLIDÉS

Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ *ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ* ΤΟΥ ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ*

Τὸ δοκίμιο τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης — Τὸ Πάσχα τῆς λογοτεχνίας μας* ὁλοκληρώνει ἕναν μικρὸ κύκλο ἄλλων πέντε ὁμότροπων δοκιμίων γιὰ πρόσωπα τῶν γραμμάτων μας.[1] Ἐπισφραγίζει συγχρόνως τὴ βιολογικὴ καὶ λογοτεχνικὴ ζωὴ τοῦ Νόβα. Habent sua fata sernones. Ἐννοῶ μὲ τοῦτα ὅτι τὸ δοκίμιο αὐτὸ ἦταν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα, ὁμιλία ποὺ εἶχε ἐκφωνηθεῖ στὸν «Παρνασσό», περίπου ἕνα μήνα προτοῦ συμπληρωθοῦν τὰ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη, στὶς 7 Δεκεμβρίου 1960, καὶ ἐπαναλήφθηκε στὴν Κέρκυρα, στὶς 13 Μαΐου 1961. Τὴν ἑπομένη ὁ Νόβας πέθανε. Δὲν θὰ εἶναι μακάβριο, ἐλπίζω, ἂν παραλλάξει κανένας τὰ λόγια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκράτειρας: «Καλὸν ἐντάφιον ὁ Παπαδιαμάντης».

Ἡ ἐπιμελήτρια τῆς μεταθανάτιας ἔκδοσης τοῦ δοκιμίου προτάσσει μιὰ

---

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνεπτυγμένη καὶ διασκευασμένη μορφὴ τῆς εἰσήγησής μου στὸ Συνέδριο.

1. Τὰ δοκίμια αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: *Διονύσιος Σολωμός — Ἠθικὴ μεγαλοφυΐα, Κωστῆς Παλαμᾶς — Ποιητὴς ἐλέῳ θεοῦ, Μιλτιάδης Μαλακάσης — Ὁ πρῶτος μετὰ τὸν ἕνα, Ψυχάρης — Ὁ ἔνοπλος προφήτης τοῦ δημοτικισμοῦ*, ἐκδεδομένα αὐτοτελῶς ἀπὸ τὶς «Ἐκδόσεις Ἄλφα Σκαζίκη» καὶ χωρὶς χρονολογία. Ὅλα ἔχουν, μεταθανατίως, περιληφθεῖ στὸ βιβλίο του *Ἥρωες*, ποὺ ἐπιμελήθηκε ἡ Οὐράνα Διοματάρη.

τριακοντασέλιδη γενικὴ εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα, γραμμένη ἀπὸ τὸν Κλέωνα Παράσχο, ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει στὸν *Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη* δυὸ περίπου σελίδες. Θεωρῶ ἀναγκαῖο, προτοῦ ἀρχίσει ὁ δικός μου σχολιασμός, νὰ μεταφέρω ἐδῶ μερικὲς γραμμὲς τοῦ Παράσχου:

Στὸν κύκλο τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Θέμου, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλῶ τώρα, ἡ ἀναφερόμενη στὸν Παπαδιαμάντη εἶναι ἡ τελευταία. Καὶ ἡ πλατύτερη, νομίζω, κ' ἡ πιὸ μεστή, καὶ ἂν ὄχι ἀκριβῶς κ' ἡ πιὸ προσωπικὴ — τόνο προσωπικὸ ἔχουν καὶ ὅλες οἱ ἄλλες— ἀλλ' ἐκείνη, πάντως, ποὺ ἔχει τὴν περισσότερη allure, — μιλεῖ ἐδῶ ἕνας ἄνθρωπος τέλεια σίγουρος γιὰ ὅ,τι λέει καὶ ποὺ σὰ νὰ μὴ δέχεται ἀντίρρηση στὰ ὅσα λέει. Καὶ σὲ τούτη τὴν ὁμιλία θυμᾶται κάθε τόσο ὁ Θέμος, δίπλα στοὺς θαυμαστές, δηλαδὴ στοὺς δίκαιους κριτές, τοὺς κατήγορους τοῦ σκιαθίτη, ποὺ τοὺς ἀντικρούει μὲ ὅση ζέση καὶ ὀξύτητα — καὶ βιαιότητα — δὲν ἀντίκρουσε τοὺς ἐπικριτὲς κανενὸς ἄλλου ἀγαπημένου του συγγραφέα (σ. 27).

Ὑπογραμμίζω δύο πράγματα. Πρῶτον, ὅτι τὸ δοκίμιο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι τὸ καλύτερο ἀπὸ τὰ ἕξι. Αὐτὴ καθαυτὴν ἡ κρίση τοῦ Παράσχου — πού, μὲ τὴν ἄδειά σας, συμμερίζομαι — δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Θὰ μποροῦσε, λογουχάρη, νὰ ὑπερεῖχε τὸ δοκίμιο γιὰ τὸν Χρηστομάνο, χωρὶς φυσικὰ αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Χρηστομάνος ἦταν σπουδαιότερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἂν ὅμως ἀναλογιστεῖ κανένας ὅτι ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Μαλακάσης — ἀλλὰ καὶ ὁ Σολωμός, καὶ ὄχι μόνον ὡς ἐκστατικὸς ποιητὴς τῶν «Ἐλεύθερων Πολιορκημένων» — εἶναι γεωγραφικὰ καὶ ψυχικὰ ἐγγύτεροι πρὸς τὸν Νόβα, καί, ἀκόμη, ὅτι ὁ Χρηστομάνος εἶχε τὸν ἴδιο ἔρωτα μὲ τὸν Νόβα, τὸ θέατρο, αὐτόματα προκύπτει τὸ ἐρώτημα πῶς συμβαίνει νὰ τὸν θερμαίνει περισσότερο μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ συγγραφικὴ ἰδιοσυγκρασία, ὁ Παπαδιαμάντης. Μὲ ἄλλα λόγια, πῶς κατορθώνει ὁ Σκιαθίτης νὰ ὑπερκεράσει στὴν ψυχὴ τοῦ Ἐπαχτίτη Νόβα τοὺς δυό, τουλάχιστον, Ρουμελιῶτες ποιητὲς καὶ νὰ προσδώσει αὐτὴ τὴν «περισσότερη allure» στὸ δοκίμιο γιὰ τὸ ὁποῖο μιλοῦμε; Καὶ γιατὶ ὁ Νόβας ἀντικρούει μὲ περισσότερη ζέση καὶ ὀξύτητα καὶ βιαιότητα —προσθέτω: καὶ δικαιοσύνη[2]— τοὺς κατήγορους τοῦ Παπαδιαμάντη, παρὰ ἐκείνους τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Μαλακάση ἢ τοῦ Ψυχάρη; Ἀφήνω μετέωρα τὰ ἐρωτήματα.

---

2. Ἡ ἀντίκρουση, λογουχάρη, τοῦ Καρυωτάκη, στὸν *Μιλτιάδη Μαλακάση* εἶναι καὶ ἄδικη καὶ ὑπὲρ τὸ δέον σκληρή. Δὲν μπορεῖ νὰ γέλασε τελευταῖος ὁ Μαλακάσης, ὅταν ὁ Καρυωτάκης αὐτοχειριάσθηκε.

Τὸ δεύτερο ποὺ θέλω νὰ ὑπογραμμίσω εἶναι ὅτι ὁ Παράσχος, μὲ τὴ φράση «δίπλα στοὺς θαυμαστές, δηλαδὴ στοὺς δίκαιους κριτές», ἐκφέρει μιὰ ταυτότητα ποὺ ἔχουν ἐξορκίσει οἱ ἀρνητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη. Μὲ γλώσσα δῆθεν ἀντικειμενικὴ — καὶ συχνὰ μὲ ἀγοραία καὶ ἀβάσταχτα κοινότοπη εἰρωνεία — μυκτηρίζουν τὴν κρίση ἐκείνων ποὺ ἀγαποῦν τὸν Παπαδιαμάντη, προφανῶς λησμονώντας ὅτι ὁ θαυμασμὸς καὶ μόνο εἶναι ἡ ἀρχὴ γιὰ τὴν κριτικὴ τῶν θαυμαστῶν ἔργων. Ἡ γραμματολογία ἔρχεται πολὺ πολὺ πιὸ πίσω.

Ἐνδέχεται τώρα νὰ κατηγορηθῶ ὅτι ἐπιχειρῶ, δόλια ἀλλὰ ἄκομψα, νὰ δημιουργήσω τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ταυτότητα ἢ ἐξίσωση ἀνήκει στὸ Νόβα. Δὲν τοῦ ἀνήκει, τὸν ἀφορᾶ ὅμως ἀπολύτως: εἶναι καὶ αὐτὸς ἕνας θαυμαστὴς τοῦ Παπαδιαμάντη, ἄρα καὶ δίκαιος κριτής του.[3]

Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος λέει πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσει τὴ ζωή του μόνο μὲ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ Νόβας, ὅπως ἤδη εἴδαμε, ἄρχισε μὲ τὸν Ζακύνθιο, πέρασε ὕστερα ἀπὸ τὶς ἄλλες του ἀγάπες καὶ ἔκλεισε τὸν κύκλο τους καὶ τὸν βίο του μὲ τὸν Σκιαθίτη. Καὶ πάλι πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ θαυμασμός του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη αὐτὸς καθαυτὸν δὲν εἶναι κάτι ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο. Παύει ὅμως νὰ εἶναι ἐντελῶς αὐτονόητος — ὅπως, λογουχάρη, ἐντελῶς αὐτονόητος ἦταν ὁ θαυμασμὸς τοῦ Κόντογλου —, ὅταν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ὁ Νόβας εἶναι ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, λατρεύει τὰ ταξίδια καὶ τὸ θέατρο, κι ἔχει ζήσει τὶς κατακρημνίσεις δύο παγκόσμιων πολέμων. Ἐπιπλέον, γνωρίζει καλὰ τὴν ἀνατρεπτικὴ νεώτερη λογοτεχνία, τὶς ἀμφισβητήσεις ἀπὸ σκηνῆς καὶ τὰ σύγχρονά του φιλοσοφήματα καὶ κοινωνιολογήματα, αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ ὑπεκκαίουν τὴν ἀναιρετικότητα τῆς λογοτεχνίας, ἑλληνικῆς καὶ ξένης, καὶ τοῦ θεάτρου, ντόπιου καὶ ἀλλοδαποῦ. Ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν εὐνοϊκὲς προϋποθέσεις γιὰ νὰ προσεγγίσει κανεὶς οὐσιαστικὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Παπαδιαμάντη. Θὰ μποροῦσε δηλαδὴ ὁ Νόβας νὰ ἐπιτρέψει μὲν στὸν ἑαυτό του νὰ

3. Δὲ θυμοῦμαι νὰ ἔχω δεῖ πουθενὰ νὰ μνημονεύεται τὸ δοκίμιο αὐτὸ τοῦ Νόβα ἀπὸ μελετητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἄγνοια ἢ προκατάληψη; Φοβοῦμαι τὸ δεύτερο. Ὡστόσο ἐγὼ παρακινήθηκα νὰ τὸ διαβάσω ἀπὸ ἄνθρωπο, ποὺ δύσκολα κάνει τέτοιες ὑποδείξεις. Καὶ πιστεύω πὼς ἡ προτροπή του, ἔστω καὶ ἂν ἔγινε μὲ τὸ συνηθισμένο συγκαταβατικό του ὕφος, ἰσοδυναμεῖ μὲ σπουδαῖο ἔπαινο.

δεχτεῖ τὴ γοητεία τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ νὰ μὴν προχωρήσει παραπέρα ἀπὸ τὴ μαγεία τῆς γραφῆς του, στὴν ἀγάπη καὶ στὸν ἔλλογο θαυμασμό. Ἡ ρουμελιώτικη καταγωγή του τὸν προφύλαξε ἀπὸ τὸ θανάσιμο σφάλμα νὰ θεωρήσει τὴν παπαδιαμαντικὴ διηγηματογραφία sub specie τῆς πολιτικῆς, τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἀντὶ νὰ κρίνει τὸν Παπαδιαμάντη τοῦ παραδόθηκε. Ἦταν μιὰ παράδοση δίχως ἐπιφυλάξεις καὶ μίζερους σχολαστικισμούς, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ υἱικό *μας* ποὺ προσθέτει, τρίτος αὐτὸς ὕστερα ἀπὸ τὸν Καβάφη καὶ τὸν Δημήτρη Χατζή, στὸ ὄνομα ἐκείνου: «ὁ Παπαδιαμάντης μας» — ὅπως λέμε «ὁ πατέρας μου».[4] Ἀρχίζω λοιπὸν μὲ τὴν περικοπὴ ποὺ περιέχει αὐτὴ τὴν παραδοχὴ τῆς υἱικότητας: *Μέσα στὸν κόσμο τῆς τέχνης δυὸ πράγματα, δυὸ θαύματα, θὰ μείνουν ἀνερμήνευτα γιὰ πάντα: τὸ μειδίαμα τῆς Τζοκόντας τοῦ Νταβίντσι καὶ ἡ ἀφηγηματικὴ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη μας* (σ. 66).

Ὁ Κλ. Παράσχος θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπιγραμματικὴ διατύπωση ποὺ ἐπιδιώκει ὁ Νόβας κάποτε τὸν «*ὠθεῖ σὲ συσχετίσεις λίγο βίαιες καὶ σὲ ὑπερβολές*» (σ. 35) καὶ ὡς παράδειγμα παραθέτει τὸ ἀνωτέρω χωρίο. Δὲν εἶμαι κι ἐγὼ καθόλου βέβαιος ὅτι ἡ συσχέτιση Νταβίντσι καὶ Παπαδιαμάντη εἶναι εὔστοχη, ὡστόσο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ μὴν προσπεράσουμε τὴν ταπεινὴ ὁμολογία τοῦ Νόβα ὅτι ἡ παπαδιαμαντικὴ μαγεία δὲν ἐπιδέχεται, οὔτε τώρα οὔτε μελλοντικά, ἑρμηνεία.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχει προηγηθεῖ ὁ Ξενόπουλος, ποὺ ἀρκετὰ νωρὶς εἶχε παραδεχτεῖ πὼς δὲν ὑπάρχει μέθοδος γιὰ νὰ ἀναλυθεῖ στὰ συστατικά της ἡ παπαδιαμαντικὴ μαγεία.[5] Ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ξενόπουλος διατύπωσε τὴ γνώμη του τὸ 1911, μιὰ ἐποχὴ κάπως ἀθώα ἀκόμη, ἐνῶ ὁ Νόβας τὸ 1960, ὅταν ἡ θεωρία λογοτεχνίας καὶ οἱ νέες μέθοδοι ἀνάλυσης τῶν κειμένων ἔχουν προχωρήσει ἀρκετὰ στὶς μικροσκοπικὲς ἐξετάσεις καὶ τὶς λεπτεπίλεπτες ἐγχειρήσεις. Πιστεύω ὅτι ὁ Νόβας

---

4. Βλ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Οἰκογενειακὴ συγκέντρωση», προλογικὸ σημείωμα στὴν ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ ΕΛΙΑ (1981) τοῦ τεύχους τῆς *Νέας Ζωῆς* (Ἀλεξανδρείας) τοῦ ἀφιερωμένου στὸν Παπαδιαμάντη (Ἀπρίλιος 1980).

5. «Ὅ,τι σώζει καὶ συχνάκις μεγαλύνει αὐτὰς τὰς ἀλλοκότους συνθέσεις εἶνε ἡ διάθεσις, τὴν ὁποίαν δι' ἀ σ υ λ λ ή π τ ω ν μ ε θ ό δ ω ν γεννοῦν». (Γρ. Ξενόπουλου, «Τὸ ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη», *Παναθήναια*, 31 Ἰαν. 1991. Παραπέμπω στὴ σελ. 17 τοῦ τόμου *Χρῆστος Μηλιώνης*, ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη, ὅπου ἀνατυπώνεται ἡ μελέτη τοῦ Ξενόπουλου. Ἡ ἀραιογράφηση δική μου).

δὲν ἦταν ἀπληροφόρητος γιὰ τὴν πρόοδο τῆς φιλολογικῆς τεχνολογίας. Ἁπλῶς δὲν ξυπάστηκε. Ὅπως δείχνει ὅλο του τὸ δοκίμιο, γνώριζε ὅτι τὸ θαῦμα τὸ δέχεσαι ἢ τὸ ἀπορρίπτεις δίχως ἀναλύσεις.

Αὐτὴ ἡ βεβαιότητα διατυπώνεται καὶ ἀλλοῦ: *Ὁ Παπαδιαμάντης δὲ σηκώνει τεχνολογία. Τὸ αἰσθητικό του μυστήριο θὰ μείνῃ μυστήριο* (σ. 66). Ἐντούτοις «Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας» τὸν ὑποχρεώνει νὰ φανεῖ ἐλαφρὰ ἀνακόλουθος. Παραθέτω ὅλη τὴ σχετικὴ περικοπή:

Ἄλλη δύναμή του εἶναι ἡ μαεστρικὴ κίνηση τῶν ἡρώων του. Προσέξτε τὸ "Μοιρολόγι τῆς φώκιας", ἀκόμα καὶ πάντοτε τὸ "Μοιρολόγι". Πῶς τὸ σκηνοθετεῖ, πῶς τὸ φωτίζει, πῶς κινεῖ τὰ πρόσωπά του, ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, μέσα σ' ἐλάχιστη ὥρα καὶ σ' ἐλάχιστο χῶρο καὶ σ' ἐλάχιστο φῶς. Καὶ μ' ἐλάχιστα λόγια. Αὐτὴ ἡ μικρὴ ἱστορία δίχως ἱστορία εἶναι σκηνοθετημένη σ' ἕνα πολλαπλό "ἀνάμεσα": ἀνάμεσα στοὺς βράχους καὶ στὴ θάλασσα, ἀνάμεσα στὸ φῶς καὶ στὸ σκοτάδι, ἀνάμεσα στὰ νιάτα καὶ στὰ γηρατειά, ἀνάμεσα μοιρολογιοῦ καὶ ποιμενικοῦ ἄσματος, ἀνάμεσα ζωῆς καὶ θανάτου. Εἶναι ἕνα μυστικὸ "περίπου", ὅπου πρὶν προφτάσεις νὰ καταλάβῃς τί συμβαίνει ἔχουν ἤδη ὅλα συμβεῖ. Καὶ στὸ βάθος αὐτοῦ τοῦ ἀνεκλάλητου "περίπου" ἡ Μοίρα — πολυσάλευτη καὶ ἀσάλευτη — ὑπὸ μορφὴ καραβιοῦ: μιᾶς γολέτας μὲ σηκωμένα πανιὰ — σὰν τὸ θρυλικὸ καράβι τοῦ "Ἰπτάμενου Ὁλλανδοῦ" τοῦ Βάγνερ. Τέτοια (ἀνατριχιαστική) σκηνοθεσία δὲν ξαναγίνεται. Ἔχει τὸ ρῖγος τῆς τραγωδίας καὶ τὸ θάμπος τοῦ παραμυθιοῦ (σ. 63).

Ἂν ὁ Παπαδιαμάντης στὸ «Μοιρολόγι της φώκιας» κατόρθωσε ἐν ἐλαχίστῳ — ἀλλὰ δίχως τὴν ἐλάχιστη μείωση τῆς ἔντασης — νὰ συμπυκνώσει μὲ τρόπο μεγαλοφυὴ τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση (la condition humaine), κατὰ τὴ σύγχρονη γλώσσα, ἢ τὸν κλύδωνα τοῦ βίου, κατὰ τὴν εἰκονικότερη γλώσσα τῆς ὑμνογραφίας, ὁ Νόβας μὲ σύστοιχη λεκτικὴ οἰκονομία ἔγραψε τὸ καλύτερο πιθανότατα σχόλιο γιὰ τὸ διήγημα, τουλάχιστον σχετικὰ μὲ τὴ σκηνοθεσία καὶ τὴ σκηνογραφία του.[6] Λίγες σελίδες πιὸ μπροστὰ χαρακτηρίζει τὸ ἴδιο διήγημα ὡς «μικρὸ θαῦμα» (σ. 59) καὶ ὁ χαρακτηρισμός, οὐσιαστικά, συμπίπτει μὲ ἐκεῖνον τοῦ δεινοῦ Λορεντζάτου, ποὺ ὀνόμασε «Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας» *ἀχειροποίητο*.

---

6. Τὸ διήγημα διδάσκεται στὴ Β' Λυκείου. Δὲ σηκώνει, καθὼς πιστεύω, ἐκτεταμένη «δομικὴ» ἀνάλυση, ὅσα ὅμως ἐπισημαίνει ὁ Νόβας πρέπει νὰ ὑποδειχθοῦν στοὺς μαθητές.

Τὰ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη ἦταν ἡ ἀφορμὴ νὰ γραφτοῦν τὰ μελετήματα τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου καὶ τοῦ Φώτη Κόντογλου. Τὸ δοκίμιο τοῦ Νόβα προηγήθηκε — μὲ τὴ μορφὴ τῆς ὁμιλίας — χρονολογικά, καὶ ἀπὸ μιά, τουλάχιστο, ἄποψη ὑπῆρξε πρόδρομός τους. Ἂν δὲν ἔφτασε στὴν κοφτὴ καὶ σχεδὸν ὀργισμένη βεβαίωση «*ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἔκανε τέχνη*», ὅμως δὲν στάθηκε πάρα πολὺ μακριά: «*ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραφε ὅ,τι ζοῦσε καὶ ζοῦσε ὅ,τι ἔγραφε*» (σ. 42). Ὕστερα ἀπὸ τοῦτο, ἀναμενόμενο ἦταν νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν Παπαδιαμάντη ἐναντίον τῆς διαβολῆς ὅτι τὸ ἔργο του ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητας.

Ὅμως οἱ κριτές του τὸν κατηγορῆσαν ἀφιλοσόφητο καὶ ἀπροβλημάτιστο. Δυστυχῶς, Κυρίες καὶ Κύριοι, ἡ ἐποχή μας ἔχει πάθει φιλοσοφομανία καὶ ὑπερπροβληματισμό [...]. Οἱ σημερινοὶ διανοητὲς νομίζουν πὼς μόνον αὐτοὶ ἔχουν ἀνησυχίες καὶ προβλήματα. Ἀλίμονο! εἶχαν ὅλες οἱ ἐποχές. Εἶχε καὶ ὁ Παπαδιαμάντης τὰ δικά του. Ἂν δὲν τὰ προβάλλει στὰ βιβλία του, εἶναι γιατὶ τὰ ἔχει λύσει ἐντός του [...]. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲ θέτει στὸν ἀναγνώστη του προβλήματα, δίνει λύσεις τῶν προβλημάτων, δίνει μιὰ λύση γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ βαθύ, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ δύσκολο (σ. 48).

Ἀσφαλῶς φαίνεται ἁπλοϊκὴ ἡ γλώσσα τοῦ Νόβα καὶ ἀρκετὰ ἀφελὴς ἡ προσπάθειά του νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ τέτοιο ὅπλο τοὺς τιμητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀλλὰ τί οὐσιωδέστερο εἶπαν καὶ ἐκεῖνοι καὶ οἱ ἐπίγονοί τους —πολὺ σοβαροφανέστεροι καὶ σοφιστικότεροι αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς γεννήτορές τους— ἀπὸ τὴν πελώρια ἀλήθεια τοῦ Νόβα, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης δὲν βαττολογεῖ, γιατὶ ἔχει λύσει ἐντός του ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς;

Μὲ τὴν ἴδια, φαινομενικά, πρωτοβάθμια ἐπιχειρηματολογία, ποὺ συχνὰ θυμίζει τὴν εὐθεία γραμμὴ τῆς ποιητικῆς διαλέκτου τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀντιμετωπίζει ὁ Νόβας παρόμοιες αἰτιάσεις: «*Δὲ βλέπω στὸν Παπαδιαμάντη, γράφει κάποιος κριτής του, τὸ δράμα τῆς ἀμφιβολίας*». Ὁ Νόβας σημειώνει ἕνα δικαιότατο θαυμαστικὸ στὸ τέλος τῆς φράσης καὶ ἀρχίζει τὸ σχόλιό του ἔτσι: « *Ὡσὰν ἡ ἀμφιβολία νὰ εἶναι σπουδαιότερη ἀπ' τὴν πίστη, ἐνῶ ἡ πίστη εἶναι εὐλογία θεοῦ καὶ ἡ ἀμφιβολία κατάρα*» (σ. 48).

Δὲν εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τοὺς φραστικοὺς τρόπους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν γραπτῶν τοῦ Κόντογλου. Χρειάζεται συχνὰ νὰ *κενοῦται*, δηλαδὴ νὰ ὑφίσταται *κένωση*, ἡ γλώσσα, γιὰ νὰ καταισχυνθεῖ ἡ πλαστὴ εὐαισθησία τῆς σοφιστικῆς. Ὅ,τι ὅμως μὲ ἐκπλήσσει ἰδιαίτερα στὸν

τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει τέτοιους ψευδοπροβληματισμοὺς ὁ Νόβας, εἶναι τὸ παπαδιαμαντικὸ χωρίο ποὺ ἐπιλέγει: «*Ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Παπαδιαμάντης, προλαβαίνοντας τοὺς κριτές του, ἔχει σαρκάσει τὸν αἰώνιο προβληματισμό: "Ὅλα τὰ παλιά*[7] — γράφει — *τὰ ἀπὸ δεκαπέντε αἰώνων λελυμένα δογματικῶς καὶ ἠθικῶς ζητήματα εὑρίσκονται ἑκάστοτε ἄνθρωποι νοσοῦντες ἐξ ἐλαφρότητος καὶ ρεκλαμομανίας διὰ νὰ τ' ἀνακαινίζουν καὶ νὰ τ' ἀνακατεύουν*"» (σ. 49).

Εἶναι φανερὸ τί λογῆς εἶναι ἡ δογματικὴ καὶ ἠθικὴ λύση γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγο ἐδῶ ὁ Παπαδιαμάντης. Ἂν εἶχε ἐπικαλεστεῖ τὴν περικοπὴ αὐτὴ ὁ Κόντογλους, πολλοὶ ἀσφαλῶς θὰ μόρφαζαν, ἀλλὰ κανεὶς δὲ θὰ αἰφνιδιαζόταν. Ἀλλὰ ὁ Νόβας; Καὶ αὐτὸς ὀπαδὸς τῶν δογματικῶν λύσεων; Δὲ μοῦ φαίνεται ὑπερβολικὴ ἡ ὑπόθεση ὅτι κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες τοῦ δοκιμίου, προσωπικὰ προσβεβλημένοι ἀπὸ τοὺς παπαδιαμαντικοὺς χαρακτηρισμούς, θὰ ξέσπασαν νοερὰ στὸ σαμάρι, δηλαδὴ τὸν Νόβα, καταλογίζοντάς του ἐπιστροφὴ σὲ παρωχημένες ἀντιλήψεις.

Ἕνα ἐξίσου ἐπικίνδυνο χωρίο προσάγει, ὅταν ἀπαντᾶ σὲ ὅσους θεωροῦν ἀφιλοσόφητο τὸν Παπαδιαμάντη. Τὸ χωρίο εἶναι ἀπὸ τὴ *Φόνισσα*: «*Καὶ ἡ λύπη ἦτο χαρὰ καὶ ἡ θανὴ ἦτο ζωὴ καὶ ὅλα ἦσαν ἄλλα ἐξ ἄλλων. Ἆ! ἰδού... Κανὲν πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι φαίνεται, ἀλλὰ πᾶν ἄλλο — μᾶλλον τὸ ἐναντίον. Ἀφοῦ ἡ λύπη εἶναι χαρὰ καὶ ὁ θάνατος εἶναι ζωὴ καὶ ἀνάστασις, τότε καὶ ἡ συμφορὰ εὐτυχία εἶναι καὶ ἡ νόσος ὑγεία...*».

Δὲ θὰ ἀντιγράψω κατὰ λέξη ὅσα ἀντλεῖ ὁ Νόβας ἀπὸ τὴν περικοπὴ αὐτή, ποὺ τὴν θεωρεῖ πρόδρομο «*ὅλων σχεδὸν τῶν κατοπινῶν, τῶν πιὸ τολμηρῶν, τῶν πιὸ μοντέρνων σχολῶν τῆς φιλοσοφικῆς λογοτεχνίας: τοῦ πιραντελλισμοῦ, τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τοῦ σουρρεαλισμοῦ, τοῦ ἀμπσουρντισμοῦ*» (σ. 51). Μὲ ἐνδιαφέρει κυρίως νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι διακρίνει καθαρὰ πὼς ὁ Παπαδιαμάντης παρακάτω, γράφοντας «*Εἶχεν ἐξαρθῆ εἰς ἀνώτερα ζητήματα.... Ἄρχισε πράγματι νὰ ψηλώνῃ ὁ νοῦς της*», ἀνατρέπει τοὺς ἀνάποδους στοχασμοὺς τῆς Φραγκογιαννοῦς.[8] Μὲ ἐνδιαφέρει, γιατὶ

---

7. Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει *παλαιά*.

8. Ἐδῶ εἶναι ἀναγκαῖες μερικὲς διευκρινήσεις: πρῶτον, ὁ Παπαδιαμάντης περιγράφει τὴν κατάσταση τῆς πνευματικῆς σύγχυσης —ὄχι ὅμως καὶ ἀνεστιότητας— τῆς ἡρωίδας του ἀλλὰ ὁ ἴδιος, παρὰ τοὺς ἀναπόφευκτους πειρασμούς, δὲν εἶναι ἔκκεντρος, ὅπως ὁ Πιραντέλο ἢ ὁ Σάρτρ. Δεύτερον, ἡ φράση τοῦ Ἔλιοτ «Ἡ ἀληθινὴ ὑγεία μου εἶναι ἡ ἀρρώστια μου» προέρχεται, καθὼς πιστεύω, ἀπὸ τὸ «ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν

συχνότατα οἱ μελετητὲς τῆς *Φόνισσας* πιστεύουν σοβαρὰ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης συνυπογράφει τὴ φιλοσοφία τῆς Χαδούλας. Θὰ περίμενα μόνο νὰ προσθέσει ὁ Νόβας ὅτι ἡ εἰρωνεία τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς ἐξάρσεις τῆς ἡρωίδας του παίρνει σβάρνα καὶ ἐκείνους ποὺ τὶς κληρονόμησαν.

Ἀφοῦ ὅμως βρισκόμαστε στὴ ναρκοθετημένη ἀπὸ τὶς ἄστοχες καὶ μεγαλοφάνταστες ἑρμηνεῖες περιοχὴ τῆς *Φόνισσας*, πρέπει νὰ σταθοῦμε σὲ μιὰ τολμηρὴ ἀποτίμησή της ἀπὸ τὸν Νόβα:

[...] τέλος τὴ Φραγκογιαννοῦ ἀπ' τὴ "Φόνισσα" — "τὸ δυνατότερο καὶ ὡραιότερο ἀπὸ ὅσα ἔργα ξέρω τοῦ Παπαδιαμάντη", καθὼς λέει ὁ Κωνσταντῖνος Χατζόπουλος.

Καὶ πραγματικὰ μὲ τὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Παπαδιαμάντης "πῆρε μεγάλα πέλαγα" — γιὰ νὰ θυμηθῶ τὴ δική του ἔκφραση ποὺ χαρακτηρίζει τὴ Φραγκογιαννοῦ, τὴν ἡρωίδα τοῦ ἔργου. Μεγάλα πνευματικὰ πέλαγα. Μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ σταθῇ ἀντιμέτωπος τοῦ Δοστογέφσκι.

Μὴ φοβηθῆτε, Κυρίες καὶ Κύριοι, πὼς τὸ λέω αὐτὸ ἀπὸ πνευματικὸ σωβινισμό. Τὸ λέω, γιατὶ τὸ πιστεύω. Μεταξὺ "Φόνισσας" καὶ "Ἐγκλήματος καὶ Τιμωρίας", ἐγὼ προσωπικὰ προτιμῶ τὴ "Φόνισσα". Θέλετε νὰ παραδεχτῶ ὅτι τὸ "Ἔγκλημα καὶ Τιμωρία" εἶναι μεγαλοφυέστερο; Ἔστω. Ἡ "Φόνισσα" ὅμως εἶναι βαθύτερη, ψυχικότερη, καὶ μόνον αὐτὴ δικαιωμένη. Ἡ ἡρωίδα της ἡ Φραγκογιαννοῦ σκοτώνει ὄχι ἀπὸ μεγαλομανία, σὰν τὸν ἥρωα τοῦ Δοστογέφσκι, ἀλλ' ἀπὸ σοφία ζωῆς, ἔστω ἀπὸ πλάνη ζωῆς. Σκοτώνει ὄχι ἀπὸ ἕνα σχιζοφρενικὸ δικαίωμα, ὅπως ὁ Ρασκολνίκωφ, ἀλλ' ἀπὸ προορισμένο καθῆκον. Δὲν εἶναι ἐγωίστρια, εἶναι ἀλτρουίστρια. Πλανημένη βέβαια, ἀλλὰ εἰλικρινής (σ. 64-65).

Ὁ Κλέων Παράσχος θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Νόβα γιὰ τὴ Φραγκογιαννοῦ καὶ τὸν Ρασκόλνικωφ δὲν εἶναι ἀβάσιμη. Πιστεύω ὅτι οἱ σχέσεις Ντοστογέφσκι καὶ Παπαδιαμάντη, τώρα μάλιστα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας *Τὸ Ἔγκλημα καὶ τὴν Τιμωρία* στὴν παπαδιαμαντικὴ μετάφραση, ἀποτελοῦν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον θέμα διδακτορικῆς διατριβῆς, γιὰ

ἀσθενείᾳ τελειοῦται» (Πρὸς Κορ. Β', 12, 9) καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ ἐκείνη ποὺ βάζει ὁ Παπαδιαμάντης στὸ νοῦ τῆς Χαδούλας, δηλ. «Καὶ ἡ νόσος ὑγεία». Τρίτον, δὲν ἀποκομίζω ἀπὸ τὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ φράσεις «εἶχεν ἐξαρθῆ» κλπ. λέγονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα μὲ ἀνάλαφρο κέφι.

τοῦτο καὶ ἀποφεύγω νὰ τὶς ἐγγίσω ἐδῶ. Ἐντούτοις ἡ περικοπὴ τοῦ Νόβα μὲ ὑποχρεώνει νὰ σταθῶ σὲ ἕνα τουλάχιστο σημεῖο. Ἐνῶ δηλαδὴ ἔχω ἀρκετὲς ἀντιρρήσεις καὶ ἐνδοιασμοὺς γιὰ τὰ κίνητρα ποὺ ἀποδίδει ὁ Νόβας στὴ Φραγκογιαννοῦ — τὸ «προορισμένο καθῆκον», λογουχάρη, μὲ δυσκολεύει πολύ[9]—, πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι χρησιμοποιεῖ γι' αὐτὴν τοὺς χαρακτηρισμοὺς «ἀπὸ πλάνη ζωῆς» καὶ «πλανημένη βέβαια». Ἡ πλάνη, μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει στὴ θεολογικὴ γλώσσα ἡ λέξη, εἶναι τὸ κύριο, ἂν ὄχι τὸ μοναδικό, κλειδὶ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς *Φόνισσας*. Μὲ τὴν παραδοχή, ἔστω καὶ παραχωρητικά, ὅτι ἡ Φραγκογιαννοῦ βρίσκεται στὰ δίχτυα τῆς πλάνης, ὁ Νόβας ἀρνεῖται νὰ συνταχθεῖ ἐντελῶς μὲ τὴν ὄχι μικρὴ μερίδα τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς *Φόνισσας*, ποὺ τείνουν νὰ παραστήσουν τὴ Φραγκογιαννοῦ ὡς ἰδεώδη καὶ ἁπλανὴ τύπο ἐπαναστάτη.

Αὐτὴ ἡ παραδοχή, ὅπως ἤδη ὑπαινίχθηκα, προϋποθέτει κάποια γνώση ἀληθινῆς θεολογίας καί, ἐπιπλέον, καθολικὴ γνωριμία μὲ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ σεβασμὸ τῆς διάνοιας ποὺ τὸ γέννησε. «Θεολόγος λοιπὸν καὶ ὁ Νόβας;» ἀκούω τὸ κάπως ἐρεθισμένο ἐρώτημα. Θὰ ἀφήσω νὰ ἀπαντήσει ὁ ἴδιος.

Ἀκόμα κι ἂν δὲν ἦταν γεννημένος ἡ συνειδητὸς θρῆσκος ὁ Παπαδιαμάντης, ἀκόμα καὶ τότε ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ γράψῃ θρησκευτικά, ἀφοῦ ἔδινε ἠθογραφία τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ τόπου του. Πῶς μποροῦσε, ζωγραφίζοντας τὴ Σκιάθο ἐκείνου τοῦ καιροῦ ν' ἀγνοήσῃ τὴ θρησκευτικότητά της; Σὲ τέτοιο αἰσθητικὸ σφάλμα ἔπεσε πολὺ ἀργότερα ἄλλος λογοτέχνης μας, ποὺ ἀγνόησε τὴ θρησκευτικότητα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ τόπου του, ἄρα ἔδωσε ψευδῆ μαρτυρία. Καὶ τὴν ἀγνόησε ὄχι γιατὶ δὲν τὴν εἶχε ζήσει, ἀλλὰ γιατὶ δὲν ἦταν πλέον τῆς μόδας ὅταν ἔγραφε. Θυσίασε τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια στὴ λογοτεχνικὴ ἐπικαιρότητα. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲ θυσιάζει τὴν ἀλήθεια ποτέ (σ. 54).

Δὲ θυμᾶμαι νὰ ἔχω συναντήσει στὴν ἀπέραντη παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία αὐτὴ τὴ σπουδαία παρατήρηση, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Νόβας τὴ θεωρεῖ αἰσθητική, ἀλλὰ ποὺ ἀνήκει κυρίως στὴ θεωρία λογοτεχνίας. Μαρτυρεῖ κριτικὴ ὀξύνοια καὶ πνεῦμα παρρησίας. Καὶ πρέπει νὰ προσθέσω στὰ λεγόμενα τοῦ Νόβα ὅτι, ἂν ὁ Παπαδιαμάντης — καὶ ὁ Μωραϊτίδης, ἀργότερα ὁ

9. Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ἡ Φραγκογιαννοῦ πάσχει ἀπὸ σχιζοφρένεια, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ἄλλης μορφῆς ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Ρασκόλνικωφ.

Κόντογλου καὶ ὁ Πεντζίκης — εἶχε ἀποσιωπήσει τὴ θρησκευτικότητα τῆς Σκιάθου[10], δὲ θὰ ἦταν ἁπλῶς μισερὸ καὶ μίζερο τὸ ἔργο του, ἀλλὰ θὰ βρισκόμασταν στὸ ἔλεος τῶν νεώτερων ἱστοριογράφων τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ποὺ ἀγνοώντας πεισματικὰ τὶς μαρτυρίες τῆς ζωῆς βασίζονται δεισιδαιμόνως, ἢ μᾶλλον δεισιγράπτως, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν στὶς γραπτὲς πηγές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μάλιστα παραμερίζουν θαρραλέα ὅσες δὲν τοὺς βολεύουν. Μὲ ἄλλα λόγια, δίχως αὐτὴ τὴν ἀδιάψευστη μαρτυρία τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Μωραϊτίδη, ὅ,τι δηλαδὴ ὁ Νόβας ἀδίστακτα καὶ δικαιότατα ὀνομάζει «ἱστορικὴ ἀλήθεια», ἡ ἐκκλησιαστικὴ πνευματικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ θὰ ἦταν ἀνεπαρκῶς γνωστή.[11]

Ἀδύνατο νὰ εἰκάσω τώρα ποιός εἶναι ὁ λογοτέχνης —μήπως ὁ Καζαντζάκης;— ποὺ παρέβλεψε, κατὰ τὸν Νόβα, τὴ θρησκευτικότητα τῆς ἐποχῆς του. Ἐπιτρέπεται πάντως νὰ θυμηθοῦμε τὸν Ροΐδη: ποιά ἀληθινὴ εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμο τῆς Ἑλλάδας τοῦ καιροῦ του ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὴ διηγηματογραφία του;

Μὲ τὰ παραπάνω δὲν ἔχει, ἀσφαλῶς, λάβει ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση τὸ ἐρώτημα γιατί ἀποδίδω στὸν Νόβα θεολογικὴ θεώρηση τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου, ἀφοῦ ἡ περικοπὴ γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦμε θὰ μποροῦσε πράγματι νὰ γραφτεῖ ἀπὸ ὁποιονδήποτε εὐσυνείδητο μελετητή. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι εὔκολο νὰ διαπιστώσει κανεὶς ὅτι στὸ δοκίμιο τοῦ Νόβα ὑπάρχουν θεολογικὰ ὀλισθήματα. Παρ' ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ μὲ πολλὴ ἔμφαση ὅτι εἶναι σχεδὸν ἀπίστευτο νὰ συναντοῦμε ἐτοῦτες τὶς γραμμές, ποὺ λίγοι Ἕλληνες διανοούμενοι θὰ τολμοῦσαν νὰ συνυπογράψουν:

Ἔχουν φτάσει νὰ ὑποπτευθοῦν ὅτι ἀγαποῦσε περισσότερο τὴν ἐκκλησία παρὰ τὸ θεό. Θὰ μποροῦσα νὰ τὸ πιστέψω, ἂν δὲν ἤξερα —ὅπως ἤξερε— ὅτι θεὸς πᾶ νὰ πῆ ἐκκλησία (σ. 44).

---

10. Ἀλλὰ μήπως γιὰ τὰ *λείμματα* τῆς ἀληθινῆς πίστης στὴν ἐκβαυαρισμένη Ἀθήνα μιλάει κανένας ἄλλος περισσότερο ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη;

11. Παράδειγμα τέτοιας ἀνεπαρκοῦς μαρτυρίας παρέχει ἡ πρόσφατη κυπριακὴ λογοτεχνία, ὅπου, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ τελευταία ποιητικὴ συλλογὴ *Μεθιστορία* τοῦ Κυρ. Χαραλαμπίδη, ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀγώνα 1955-1959 καὶ τὸ ὀρθόδοξο πνεῦμα τῶν Κυπρίων ἔχουν ἀφανιστεῖ.

Ὁ Κλέων Παράσχος, καθὼς εἴδαμε, γράφει ὅτι ὁ Νόβας ἀντιμετώπισε τοὺς κατηγόρους τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ ὀξύτητα καὶ βιαιότητα. Ὑπῆρχε ἀπὸ τὰ χρόνια κιόλας τοῦ Παπαδιαμάντη μιὰ ὑφέρπουσα ἄρνηση. Ἡ «ἐπιστημονική» της θεμελίωση ἐπιχειρήθηκε μὲ ὁρισμένα μελετήματα ἢ ἀπόψεις ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ ἀφιέρωμα τῆς *Νέας Ἑστίας* (1941). Ἡ γραμματολογικὴ σφραγίδα μπῆκε τὸ 1948. Ὁ Νόβας ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτό του νὰ ὀργιστεῖ μὲ τὴν ἄρνηση αὐτή. Τὴν προσυπογράφω ἀνενδοίαστα, θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ἀποφύγω τὴν παράθεση ἀποσπασμάτων, ἀφοῦ σήμερα εἶναι κοινοὶ τύποι καὶ κοινότατα παραδεκτὰ ὅσα ἔγραφε τὸ 1960 ὁ Νόβας. Ἐντούτοις, ἐπειδὴ τὸ βιβλιαράκι του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι δυσεύρετο, ἀντιγράφω μικρὰ τμήματα γιὰ χάρη τῶν ἀναγνωστῶν καὶ γιὰ νὰ γίνουν κάπως αἰσθητὲς ἡ βιαιότητα καὶ ἡ ὀξύτητα τῆς ἀντικριτικῆς του:

Σήμερα ὑπάρχουν δύο κόσμοι στὸν κόσμο: ἡ θρησκεία καὶ ὁ μαρξισμός. Ὁ Παπαδιαμάντης ἦταν μὲ τὴ θρησκεία. Καὶ ἐναντίον τοῦ μαρξισμοῦ; Ἴσως οὔτε τὸν ἤξερε, πάντως τὸν ἀγνόησε. Στὴν ἐποχή του δὲν ὑπῆρχε ἐδῶ ὡς πνευματικὸ ρεῦμα, δὲν ὑπῆρχε καλά-καλὰ οὔτε ὡς ἁπλὸς ὅρος. Καὶ ὅμως, ἐπιστήμονες ἄνθρωποι, κρίνοντάς τον εὔκολα ἐκ τῶν ὑστέρων, τοῦ ἀρνοῦνται πνευματικὸ μεγαλεῖο, ἀκριβῶς γιατὶ δὲν ἦταν μαρξιστής. Μαρξιστὴς avant la lettre; Αὐτὸ εἶναι ἱστορικὸς παραλογισμός (σ. 53).

Ὁ τόνος δὲν εἶναι ἐδῶ βίαιος καὶ ὀξύς, ἀκριβῶς γιατὶ ὁ παραλογισμὸς αὐτοκαταλύεται καὶ τὸ μόνο ποὺ ταιριάζει στὴν περίσταση εἶναι ἡ εἰρωνικὴ ὑπογράμμισή της. Ἀλλὰ μὲ τὰ παρακάτω τὰ πράγματα ἀλλάζουν: *Σᾶς μίλησα γιὰ πνευματικὲς αἱρέσεις, ἤδη συζήτησα δυό. Ἂς συζητήσω μιὰ τρίτη — τὴν ἀσεβέστερη. Ἡ αἵρεση αὐτὴ θὰ περίμενε κανεὶς νὰ προέλθη ἀπὸ ἕναν ἐπαναστάτη, ἀπὸ ἕνα βίαιο σὲ σκέψη καὶ σὲ ὕφος ἄνθρωπο τῶν Γραμμάτων μας. Προέρχεται ἀπὸ ἄχρωμο καὶ ἄοσμο. Ἄργησε νὰ παραδοξολογήσῃ καὶ δὲν ἔχει τὸ ταλέντο νὰ παραδοξολογῇ. Ἡ ἐποχὴ ποὺ καταλοῦσε τάχα τὰ εἴδωλα εἶχε περάσει κι αὐτὸς δὲν πῆρε εἴδηση. Ἀνήκει στοὺς καθυστερημένους, δηλαδὴ στοὺς βραδύνοες [...]. "Οἱ στιγμές, ἔχουν πῆ, ἀμφιβάλλουν, οἱ αἰῶνες ὄχι". Ὁ κριτικὸς τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι βέβαια οὔτε ὁ αἰώνας οὔτε ἡ στιγμή: εἶναι ἡ ἀνυπαρξία [...]* (σ. 57).

Ἐμπάθεια; Γιατί ὄχι; Ὅταν ὁ ἀναίσθητος ἔχει μπροστά του τὸ θαῦμα, ἀλλὰ ἀρνεῖται καὶ τὸ θαῦμα καὶ τὸν θαυματοποιό, ἐκεῖνος ποὺ ἀγγίζει καὶ τὰ δυὸ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ φωνάξει ποῦ πραγματικὰ κινεῖται ἡ ζωὴ καὶ ποῦ ἐξαερώνονται τὰ φαντάσματα. Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε, παραινεῖ ἡ Γραφή. Ὁ Νόβας ἄκουσε τὴν παραίνεση.

Ἐπιθυμῶ νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὸν τόπο τῆς ὀργῆς, ὅσο δίκαιη καὶ ἂν εἶναι. Κλείνω, λοιπόν, τὸ γραπτό μου μὲ μιὰ καίρια διάκριση τοῦ Νόβα: *Καὶ οὔτε σωβινισμὸς εἶναι νὰ ὑποστηρίξω πὼς ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι μεγαλύτερος ἀπ' τὴν παράλληλή του ἰταλίδα Γκράτσια Δελέντα — ἂν αὐτὴ εἶναι ὄντως μεγάλη — (ποὺ δὲν εἶναι). Γιατὶ ἡ Δελέντα ἁπλῶς ἐθιμογραφεῖ. Ὁ Παπαδιαμάντης ἠθογραφεῖ.*

Ἡ Δελέντα ὡστόσο πῆρε τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν τὸ πῆρε. Οὐδεὶς φθόνος. Ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως, πέρα κι ἀπάνω ἀπ' τὴν ἠθογραφία του, ἔδωσε κανόνα ζωῆς, μάλιστα ὅλης τῆς ζωῆς, τῆς ἐπίγειας καὶ τῆς ἐπουράνιας. Μπορεῖ νὰ σταθῆ περήφανος μεταξὺ ἀνθρώπινης ἀδικίας καὶ θείας δικαιοσύνης. Τοῦ ἀξίζει ἕνας παράδεισος (σ. 65-66).

Καὶ μόνο γιὰ τὴ διάκριση ἐθιμογραφίας καὶ ἠθογραφίας, ποὺ ἂν εἶχε προσεχτεῖ θὰ μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπὸ ἀτελεύτητες συζητήσεις καὶ παράλογες ἀπορρίψεις, ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας δικαιοῦται νὰ κατέχει στὴν παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία «γωνίαν Παραδείσου».

Ὑστερόγραφο: Εἶχα ταχυδρομήσει στὴν Ε.ΝΑ.Μ. τὸ κείμενο τῆς ἀνακοίνωσής μου, ὅταν ἀπὸ τὸν φίλο Ἀπόστολο Ζορμπᾶ, ἔλαβα φωτοτυπημένο ἕνα ἀκόμη, πρώιμο αὐτὴ τὴ φορά, δεῖγμα τῆς ἀγάπης τοῦ Θέμου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Πρόκειται γιὰ τὸ ποίημα «Ὁ Ἐρημίτης ποὺ πέθανε», δημοσιευμένο στὸ βιβλίο του *Πρώτη Ἄνοιξη*, Ποιήματα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα 1970. Ἐπειδὴ ἡ συλλογὴ ἔχει ἐξαντληθεῖ καὶ τὸ ποίημα δὲν εἶναι, ὑποθέτω, πολὺ γνωστὸ στοὺς φίλους τοῦ Θέμου ἀλλὰ καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸ παραθέτω ἐδῶ:

Ο ΕΡΗΜΙΤΗΣ ΠΟΥ ΠΕΘΑΝΕ

Στὸν νεκρὸ τοῦ Παπαδιαμάντη

Μεγάλε μου τραγουδιστή, θλιμμένε μου ἐρημίτη!
Φτωχός σου ἐγὼ προσκυνητής, στὸ ἀσκητικό σου σπίτι
δὲ θὰ σοῦ φέρω οὔτε χρυσὸ καὶ σμύρνα οὔτε λιβάνι,
μονάχα ἀπ' ἀγριολούλουδα πλεγμένο ἕνα στεφάνι!

Κι οὔτε, κοσμοκαλόγερε, μὲ μύρα θὰ σὲ ράνω.
Δάκρυα θὰ χύσω μοναχὰ στὸ σκήνωμά σου ἀπάνω!
.....
Γκλάν-γκλάν, ὁ ἦχος τοῦ βραχνοῦ σημάντρου ἀργοκυλάει,
μὲ τὴ δική μου προσευχὴ γιὰ τὴν ψυχή σου πάει...

Τὸ ποίημα εἶναι δημοσιευμένο στὸ τμῆμα «Ἐφηβικά-Νεανικά» τῆς *Πρώτης Ἄνοιξης*. Δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ *Ἑλλάς*, στὶς 13.1.1911, δύο μέρες δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ ποιητὴς ἦταν τότε γύρω στὰ δεκάξι. Τὸ ποίημα δὲν εἶναι κακό, κάθε ἄλλο, γιὰ τὴν ἡλικία αὐτὴ καὶ φανερώνει ὅτι ὁ ἔρωτας τοῦ Θέμου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, αὐτὸς ποὺ ἔμελλε νὰ σφραγίσει τὰ χείλη του, ἦταν ἔρωτας πρωινός.

RÉSUMÉ

L'auteur partage l'opinion de Cléon Paraschos selon laquelle l'essai de Thémistocle Athanasiadis-Novas sur Papadiamantis serait son meilleur essai sur un personnage de la littérature grecque. Ici, il commente cet essai et met l'accent sur quelques jugements opportuns de l'essayiste.

N. TRIANTAFYLLOPOULOS

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΤΕΡ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ: ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΚΑΙ Η ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ

Ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης Νόβας, υπήρξε (περισσότερο απ' ότι άλλο υπήρξε) κριτικός του θεάτρου. Κι αν διαλέξαμε να μιλήσουμε σήμερα για το Νόβα ως κριτικό, είναι γι' αυτό το λόγο. Ή μάλλον θα 'ταν πιό σωστό να λέγαμε ότι διαλέξαμε σε τούτη την ιδιότητά του ν' αναφερθούμε, επειδή πιστεύουμε πως, ως κριτικός ο Νόβας, εγκλείει κι όλες του τις άλλες πνευματικές αξίες· και του ποιητή και του στοχαστή και του συγγραφέα και του δημοσιογράφου και του επιστήμονα και του Ανθρώπου.

Ο Θ.Α.Ν. υπήρξε πρωταρχικά, πνεύμα κριτικό. Πολύ εύστοχα, η γραμματέας του-λογοτέχνις, η αείμνηστη Ουράνα Διοματάρη, ανακαλύπτει την πρώτη παρουσία του κριτικού αυτού πνεύματος, στο νεανικό του εκείνο δημοσίευμα στο *Νεολόγο Πατρών* του 1916 για τους *Μεγάλους νεκρούς*, στο οποίο κρίνει τον Γάλλο κριτικό Εμίλ Φαγκέ.

Το κριτικό πνεύμα του Νόβα, διαλάμπει κυριαρχικά στην *Αθηναϊκή Δραματουργία* του· σ' εκείνο το ντοκουμέντο της θεατρικής μας ιστορίας. Από τον πρόλογό του (γραμμένο πριν από σαράντα ακριβώς χρόνια) κι από άλλα δικά του κείμενα, αλιεύουμε μερικές αποδεικτικές ομολογίες του, σχετικές με το υπέρτατο πάθος του για τη θεατρική κριτική. Θέλω να βεβαιωθούμε —πέρα από τη βεβαιότητά μου— πως ο Θ.Α.Ν. ήταν συνειδητά και πάνω απ' όλα, κριτικός του θεάτρου.

Υπήρξε, ασφαλώς, κι εξαίρετος λογοτέχνης, ένας στιλίστας, ένας λάτρης και κριτικός του βιβλίου, αλλά μας εκμυστηρεύεται:

Αγαπούσα το βιβλίο περισσότερο από το θέατρο, αλλ' αγαπούσα την κριτική του θεάτρου, περισσότερο απ' την κριτική του βιβλίου.

Ο Θ.Α.Ν. υπήρξε και δημοσιογράφος και μάλιστα από τους πιό σημαντικούς της εποχής του. Ακούστε, ωστόσο, πως το θεατρικό του πάθος επικυριάρχησε της δημοσιογραφικής του «μονομανίας»:

Τη δημοσιογραφική επιστήμη —έγραφε το 1943—, *την έχω εγκαταλείψει από καιρό, κυρίως όμως, δεν αισθάνομαι την όρεξη να την ξαναρχίσω. Άλλοτε, υπήρξε η μονομανία μου. Τώρα με απασχολεί μόνο το θέατρο. Δεν θέλω να το προδόσω...*

Ο Νόβας υπήρξε και ποιητής, ευαίσθητος και λυρικότατος. Πως όμως ν' αρνηθεί την ποίηση, αυτός ο παθιασμένος της κριτικής; Βρίσκει το λόγο του Βίκτορος Ουγκό και τον ενστερνίζεται:

Μέσα στον αληθινό κριτικό, υπάρχει πάντα ένας ποιητής.

Ο Θ.Α.Ν. διετέλεσε έπειτα, πολλές φορές, Νομάρχης. Σίγουρα, η επιτυχία του σε τούτο το υπεύθυνο δημόσιο λειτούγημα, χρωστάει πολλά στη θητεία του στην κριτική του θεάτρου. Σε μιαν επιστολή του, το 1942, αντιπαραθέτει το πάθος του για τη θεατρική κριτική με το «νομαρχιλίκι»:

Έχω χάσει πολύ και πολύτιμο καιρό, πέντε χρόνια στη Χίο. Νομαρχιλίκι και πνευματική εργασία, δεν συμβιβάζονται, όταν θέλει να είναι κανείς ευσυνείδητος... Σκέπτομαι πως αν αυτά τα πέντε χρόνια ήμουν στην Αθήνα και συνέχιζα το κριτικό μου έργο, θα είχα ήδη εξαντλήσει την εξέταση όλων των θεατρικών προβλημάτων, ώστε και μόνον οι σκόρπιες κριτικές μου ν' αποτελούν σήμερα ένα σχεδόν πλήρες σύστημα θεατρικής επιστήμης.

Εδώ διαφαίνεται η πρώτη σκέψη του Θ.Α.Ν. για τη συγκέντρωση των κριτικών του, στον τόμο της *Αθηναϊκής Δραματουργίας*, που κυκλοφόρησε το 1956. Όμως εδώ, χαρακτηρίζει σαφώς και το περιεχόμενό της: «*Σύστημα θεατρικής επιστήμης*». Έτσι, λοιπόν, δικαιολογημένα διαφωνών με τον κατοπινό εαυτό του, που έλεγε: «*Το σύστημά μου είναι να μην έχω σύστημα*».

Είχαμε την τύχη να ζήσουμε αρκετές στιγμές κοντά στον Θ.Α.Ν. Έρχεται ακόμα ολοζώντανος στη μνήμη μου τα χειμωνιάτικα κυριακάτικα

βραδινά του 1945 (ήταν τότε Νομάρχης Αχαΐας) στο παλιό μας σπίτι στην Πάτρα, ανάμεσα σε μουσική και ποίηση. Η ηλικία μου τότε, δεν μου επέτρεπε —αν και οι πνευματικές μου ανησυχίες είχαν ήδη εκδηλωθεί— ν' αναπτύξω μιαν ανταλλαγή αισθητικών απόψεων μαζί του. Θυμάμαι όμως, την ολύμπια μορφή του. Είχε κάτι από τα χαρακτηριστικά του Γκαίτε. «*Άνοιξε η πόρτα και νόμισα πως είδα τον Γκαίτε*», είπε ένας Αθηναίος δημοσιογράφος, μόλις τον πρωταντίκρισε. Τον θυμάμαι ν' απαγγέλνει τους στίχους του:

Ψυχή των περασμένων χρόνων
ποια νοσταλγία σ' ανάστησεν απόψε βράδυ;...

Η φωνή του ήταν πλούσια σε δραματικές αποχρώσεις, είχε έναν συγκινητικό εκφραστικό παλμό. Είναι «*καθαρή σαν τα βουνά και τα νερά της Ρούμελης*», του είχε πει ο Τάκης Μπαρλάς, ύστερα από μια ομιλία του στον «Παρνασσό». Ακούγοντας την ωραία φωνή του, ένιωθες πως τούτος ο άνθρωπος είχε τη γνώση και την αίσθηση του θεάτρου, ακόμα κι αν δεν ήξερες την πολύτιμη εισφορά του σ' αυτό.

Σε τούτο το σημείο, που αναφέρομαι στη φωνή του, θα 'θελα ν' ανακοινώσω ότι υπάρχει ηχογραφημένη η ομιλία του Θ.Α.Ν. για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, που έκανε στην Κέρκυρα, στις 13 Μαΐου το 1961, την παραμονή, δηλαδή, του θανάτου του. Αυτή η ταινία είναι η μοναδική που διασώζει τη ζωντάνια της φωνής του. Ήταν ένα σημαντικό απόχτημα της Φωνοθήκης μου, που σήμερα, με την ευκαιρία του Συμποσίου, θεωρώ υποχρέωση να το προσφέρω στο Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα.

Αντίγραφο της μαγνητοταινίας δωρίζω επίσης, μ' αισθήματα μεγάλης εκτίμησης, στην Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών.

Κι επιστρέφω στο θέμα μου... Το κριτικό έργο του Νόβα, κάλυψε τη θεατρική τετραετία 1931-1935.

Θα πρέπει ίσως ν' αναφερθούμε για λίγο σ' εκείνη την εποχή, για να μπορέσουμε να εκτιμήσουμε ακριβέστερα τη σημασία της φωτοδοσίας του Θ.Α.Ν. στο θέατρο. Ήταν μια εποχή γιομάτη ενδιαφέρον...

Στις 23 Μαρτίου το 1930, η κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου καταθέτει στη Βουλή το νομοσχέδιο για την ίδρυση του Εθνικού Θεάτρου. Στις 19 Μαρτίου το 1932, το Εθνικό Θέατρο εγκαινιάζει τις παραστάσεις του με τον «Αγαμέμνονα». Και με την κριτική του για τούτη την τραγωδία του

Αισχύλου, αρχίζει η *Αθηναϊκή Δραματουργία*. Η επανίδρυση του Εθνικού Θεάτρου, σημειώνει την αφετηρία της νεώτερης θεατρικής μας ιστορίας. *Παράξενη εποχή!*, θα γράψει αργότερα ο Νόβας:

> *Το θέατρο έγινε καλλίτερο απ' τους ηθοποιούς, οι ηθοποιοί μένουν καλλίτεροι απ' τα έργα. Η τοποθέτηση αυτή εξηγεί το νέο πνεύμα κι εξηγείται απ' αυτό. Ένας νέος κύριος του θεάτρου εμφανίζεται: ο σκηνοθέτης... Και δεν είναι η μόνη μεταβολή. Αλλάζουν όλα. Αλλάζει η ηθοποιΐα, η σκευή, το κοινωνικό φαινόμενο. Αλλάζει ο θεατής. Αλλάζει η κριτική. Να συνεννοούμαστε όμως: αλλάζουν οι λύσεις, μένουν τα προβλήματα.*

Και στα προβλήματα κείνου του καιρού, ήρθε να πάρει θέση ο Θ.Α.Ν. εφοδιασμένος με μια θεατρική πολυμάθεια, άμεσα επιβλητική, με μια κατάρτιση πάνω στα θέματα του παγκόσμιου θεάτρου, εντελώς σπάνια. Είπε, «*αλλάζει η κριτική*». Εμείς διευκρινίζουμε: με την παρουσία του αλλάζει η κριτική. Με την παρουσία του η κριτική γίνεται (κατά πως την πίστευε κείνος), «*η συνείδηση της θεατρικής τέχνης*».

Οι μελέτες του για «*Το ιταλικό θέατρο*» (1924), για «*Το θέατρο στην Τουρκία*» (1926), για «*Τα θέατρα στη Βιέννη*» (1922), τα θεατρικά του δοκίμια, τα γραμμένα πριν από το 1930, είναι δείγματα της άρτιας συγκρότησης του κριτικού. Πέρα όμως, από την πολυμάθεια, πέρα από την κατάρτιση και μαζί μ' αυτά, το οξύτατο θεατρικό του κριτήριο, είναι κείνο που λίγο αργότερα θ' αναγνωριστεί και θα επιβραβευτεί: «*Απονέμοντας η Ομάδα των Δώδεκα το βραβείον Γουλανδρή στην "Αθηναϊκή Δραματουργία"*—επισημαίνει ο Ηλίας Βενέζης, ως εκπρόσωπος της Ομάδας— *θέλησε να τιμήση ένα εξαίρετο κριτικό πνεύμα και ένα βιβλίο πολύτιμο*».

Από τούτο το βιβλίο θα 'θελα εδώ να μεταφέρω μόνο την τελευταία παράγραφο του προλόγου του, γιατί σ' αυτήν θαρρώ ενσωματώνεται αυτούσιο το πνεύμα της κριτικής του ποιητικής:

> *Αγαπητέ αναγνώστη· το βιβλίο αυτό είναι γραμμένο με πάθος. Με πάθος, αλλά χωρίς εμπάθεια. Έπρεπε να είμαι δίκαιος, όχι ψυχρός. Δεν εξιστορώ. Συμμετέχω.*

Και τώρα, μη έχοντας χρόνο για περισσότερες προσεγγίσεις, θα προσπαθήσω να περιορίσω, ή, κατά το δυνατό, να επικεντρώσω το θέμα μου, στην υπευθυνότητα με την οποία ο Θ.Α.Ν., ως κριτικός του θεάτρου, αντιμετώπιζε το προτιμητέο λειτούργημά του. «*Οι κριτικοί έχουν την*

ευθύνη των υπευθύνων». Ο ίδιος το είπε. Ήταν ο κανόνας της δικαιοσύνης του.

Η πρώτη πάντα ευθύνη του θεατρικού κριτικού (όπως κάθε κριτικού στο χώρο του), είναι εκείνη απέναντι στη θεατρική εποχή του. Ας ακούσουμε την απολογητική κατάθεση του Νόβα για τούτη την ευθύνη του:

Έπρεπε, λοιπόν, να βοηθήσω την εποχή μου να γράψη το δράμα της. Το έγραψε; Αυτό είναι άλλο θέμα... Το σύνθημά μου ήταν: προς σύγχρονη δραματουργία!... Δεν είμαι —γράφει— *απ' τους ανθρώπους που ντρέπονται (ή κάνουν πως ντρέπονται) την εποχή τους. Σέβομαι τα γούστα κάθε εποχής, αλλά ομολογώ πίστη στα γούστα της εποχής μου. Σύνθημα ανανεωτικό, αλλά όχι καταλυτικό... Μήπως όλη η κριτική εργασία μου δεν είναι υπέρ των νέων; Μην ανησυχήτε, δεν θα προσθέσω: εναντίον των παλαιών. Ξέρω να σέβομαι την ιστορία. Αλλά πιστεύω στην εποχή μας, αγαπώ την εποχή μας, προτιμώ την εποχή μας.*

Το πνεύμα της ευθύνης είναι σαφές ότι δεσπόζει στο κριτικό του έργο. Εκεί μετριέται κι ο άνθρωπος: το ήθος του, η εντιμότητά του, το θάρρος του. Σ' ένα από τα κείμενα του Θ.Α.Ν. βρίσκουμε τούτο τον επιγραμματικό του λόγο:

Η κριτική δεν χρειάζεται μόνο πνεύμα, χρειάζεται και συνείδηση. Και ούτε αρκεί η συνείδηση. Χρειάζεται ακόμα και θάρρος και ηρωισμός.

Ο θεατρικός κριτικός, αντιμετωπίζοντας ένα αισθητικό γεγονός, αντιμετωπίζει παράλληλα κι ένα επάγγελμα βιοποριστικό. Βασικά, το επάγγελμα του ηθοποιού. Η σύγκρουση ανάμεσα στην αντικειμενική ευθύνη του και τη συνείδησή του, έχει πιθανότητες πιο πολλές, παρά σε κάθε άλλον κριτικό τέχνης. Ίσως γι' αυτό έλεγε ο ευσυνείδητος Νόβας ότι «*με την κριτική μας δεν κάνουμε μόνον φίλους, κάνουμε προπάντων εχθρούς*».

Από την άλλη πλευρά —κι είναι γνωστό—, οι άνθρωποι του θεάτρου, κυρίως οι ηθοποιοί, πάσχουν από μιαν υπέρμετρη ευθιξία. Αρκετοί απ' αυτούς, είχε γράψει κάποτε ο Ρόμπερτ Μίλερ, ο θεατρικός κριτικός της «Ντέιλι Μέιλ», «*είναι εγωπαθείς και επιδειξιομανείς. Έχουν την τάση να πείθουν τον εαυτό τους πως ό,τι κάνουν έχει μεγάλη σπουδαιότητα*». Αλίμονο, λοιπόν, αν ο κριτικός φανεί σκληρός μαζί τους. «*Κάλλιο να 'χεις κακό επιτύμβιο σαν πεθάνεις, παρά να πέσεις σε στόμα ηθοποιού όσο ζεις*», λέει ο Άμλετ εν ονόματι του Σαίξπηρ. «*Μήπως η έχθρα των ηθοποιών, δεν έδιωξε κοτζάμ Λέσσιγκ από την κριτική του θεάτρου;*», μας υπενθυμίζει ο

Νόβας, χωρίς ο ίδιος να έχει κακοπαθήσει απ' το θεατρικό σινάφι.

Αναφέραμε τον Λέσσιγκ, που ο Θ.Α.Ν. τον θαυμάζει ιδιαίτερα. Αξιολογεί τις εργασίες του, τις αναλύει, ενώ ταυτόχρονα αυτοαναλύεται και διατυπώνει τη δική του νομοθεσία, παρόλο που δεν θέλει να παραδεχτεί πως νομοθετεί:

Εγώ —λέει— *δεν βάζω νόμους, αλλά βρίσκω νόμους.*

Η διαφορά δεν είναι μεγάλη. Ο λόγος που επιβάλλεται γίνεται νόμος. Και σε τούτο συμφωνεί:

Ότι, επιβάλλεται δημιουργεί δίκαιο.

Κι αν ο λόγος του Νόβα είχε επιβληθεί, μας το μαρτυρεί, όσο πιο εύγλωττα μπορεί να το μαρτυρήσει, ένας ηθοποιός που μεγάλωσε το θέατρο: ο Νίκος Παρασκευάς. Είχε γράψει στο Νόβα:

Αυτός που περιμένει σαρανταπέντε ολόκληρα χρόνια ν' ακούσει μια καλή λέξη για το θέατρο — στέκει μπροστά στον κριτικό με σκυμμένο κεφάλι. Και του ψιθυρίζει ένα ευχαριστώ.

Όταν η θεατρική κριτική είναι υπεύθυνη, τότε αποδίνει δίκαιο, όταν αποδίνει δίκαιο, τότε το θέατρο μπορεί να γράψει την ιστορία του. Κι ακόμα, κάτι περισσότερο: μπορεί να διασφαλίσει το μέλλον του. Σ' αυτό το συλλογισμό, μας κατευθύνει η δυνατή πίστη του Γιέρζι Γκροντόφσκι —του πιο διάσημου σύγχρονου σκηνοθέτη της Πολωνίας και ίσως, του πιο εμπνευσμένου ερευνητή της εκφραστικής του σημερινού θεάτρου— ο οποίος διατείνεται ότι:

Τίποτα δεν κάνει τον ηθοποιό να επιζεί, εκτός από την κριτική, όταν του αποδίνει δικαιοσύνη.

Για τον Γκροντόφσκι, ηθοποιός παναπεί όλο το θέατρο. Το θέατρο, επομένως, το θεατρικό γεγονός, μπορεί να «επιζήσει» μέσα από την κριτική του, όταν η κριτική είναι δίκαιη. Δίκαιη... Η μια σκέψη φέρνει την άλλη και ζητάει κι αυτή τη διασφάλισή της. Πότε μια κριτική είναι δίκαιη; Ποια διαδικασία της θεατρικής κριτικής παρέχει εχέγγυα για τη δικαιοσύνη της;

Όταν παρακολουθώ ένα έργο —λέει ο Νόβας, εκεί που μας αποκαλύπτει τη μέθοδο της κριτικής του— *εγκαταλείπομαι ολόκληρος στην εντύπωση, δεν το κρίνω. Η κρίση μου στηρίζεται έπειτα στην εντύπωσή μου, ως θεατή. Έτσι νομίζω γίνομαι δικαιότερος. Και γίνομαι.*

Η δικαιοκρισία του Νόβα ήταν αδιαμφισβήτητη κι αποδεχτή απ' όλο σχεδόν το θεατρικό κύκλωμα. Κάποτε ένας πρωταγωνιστής του Εθνικού Θεάτρου, του είπε: «*Προτιμάμε να μας βρίζετε σεις, παρά να μας εγκωμιάζουν οι άλλοι*».

Οι άλλοι —διευκρινίζει ο Νόβας— *ήταν αυτοί που έχουν έτοιμη γνώμη εκ των προτέρων.*

Ο Θ.Α.Ν. ως θεατρικός κριτικός, δίδαξε δικαιοσύνη, δίδαξε υπευθυνότητα, δίδαξε ήθος. Μας έμαθε πως «*η κριτική δεν χρειάζεται μόνον πνεύμα, χρειάζεται και συνείδηση*». Μας έμαθε πως «*η κριτική είναι η συνείδηση της τέχνης*». Απέδειξε πως «*παραγωγική κριτική είναι μόνον εκείνη, που αποτελεί ένα κριτικό έργο τέχνης*». Απέδειξε πως «*για όλους τους συγγραφείς το αθανατότερο στοιχείο, όχι ως αυτοσκοπός, αλλά ως αποτελεσματικότερο μέσο, είναι το ύφος*». Εδώ, πρέπει τελικά να σταθούμε...

Είπαμε «ύφος» κι η λέξη μας παραπέμπει στην υποδειγματική, την ανεπανάληπτη κι αστραφτερή όψη των κειμένων του Νόβα. Ύφος μαζί και πνεύμα! Αλήθεια μαζί και κάλλος! Ο ίδιος αγωνιά για το ύφος:

Να πης πράγματα γνωστικά και να τα πης ωραία. Ιδού η διπλή αγωνία της κριτικής.

Κι αλλού:

Είμαστε υποχρεωμένοι να έχουμε ζωντανό ύφος, για να κρατάμε τον αναγνώστη σε πνευματική εγρήγορση.

Για το ύφος του Νόβα μιλούν οι κριτικές του, αλλά μιλούν επίσης και οι κριτικοί του. Ο Γιάννης Χατζίνης επισημαίνει:

Το ύφος του είναι σπινθηροβόλο, θα λέγαμε ότι εκπέμπει διαρκώς σήματα για να προκαλή την ίδια μας τη νοημοσύνη, ότι μας κρατάει σε διαρκή διέγερση με τα συνεχή φραστικά του ευρήματα.

Ο Πέτρος Χάρης:

Είναι ένας αληθινός στυλίστας, ίσως ο πιο κομψογράφος από τους κριτικούς μας.

Ο Μπάμπης Κλάρας:

...διαλεκτικά αποδεικτικός, επιγραμματικός και πνευματώδης στο

ύφος. Χαίρεσαι πάντα την τόλμη και την ειλικρίνεια, τα σπινθηροβολήματα του στοχασμού και το πάθος της ψυχής.

Ναι, ακριβώς... Τέτοιο ήταν το ύφος, τέτοια ήταν η κριτική γραφή του Θ.Α.Ν., αυτή που συνέβαλε αναμφίβολα, στη διαμόρφωση της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου και που του διαφύλαξε θέση περίοπτη σ' αυτή την ίδια ιστορία.

SUMMARY

THEMISTOCLES ATHANASSIADES NOVAS: PASSION AND RESPONSIBILITY IN THE THEATRE CRITIQUE

Out of the texts left by Themistocles Novas, it is easy for someone to conclude, that beyond anything else in the literature circles, he was a very significant theatre critic.

His work in exercising theatre critique covered the 1931-1935 period. That particular period in Greece witnessed a high theatrical interest, mainly because the National Theatre was inangurated, and a number of expression elements of theatre culture and creation had changed. Novas presence during this cruciol turn of theatre evolution, contributed in many ways in the making of the new greek theatre history.

His entire work of theatrical critique, included in his book. «Athenian Dramaturgy», constitute a complete «system of theatre science».

It is worth while noting that beyond the value of Nova's theatrological work. The personal literary style of his writing is the characteristique that particularly is appreciated.

GEORGE N. CARTER

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΜΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ
Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΔΙΑΛΛΑΞΙΑ ΕΝΟΣ ΚΡΙΤΙΚΟΥ

Γεννημένος στὴ Ναύπακτο ὁ Θέμος Νόβας, ἔφερνε μέσα του τὴν ψυχὴ καὶ τὴν ἀγνότητα τοῦ ρουμελιώτικου χώρου — τὴν ἴδια ψυχὴ ποὺ μετουσίωσαν σὲ τέχνη ὁ Παλαμᾶς, ὁ Παπαντωνίου, οἱ Χατζοπουλαῖοι, ὁ Γκόλφης, ὁ Μαλακάσης. Ἕνας ἐκλεκτὸς λοιπὸν τῆς μεγάλης ρουμελιώτικης χορείας κι ὁ Θέμος Νόβας μᾶς ἄφησε πίσω του ἕνα ἔργο στοχαστικὸ καὶ καλογραμμένο ἀπὸ ὅπου προβάλλει ζωντανὴ ὅλη του ἡ μαχητικότητα καὶ ἡ πνευματική του ἀδιαλλαξία, γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ περίμεναν μιὰ ὑπεύθυνη γνώμη, δηλαδὴ μιὰ κρίση ἀληθινὴ κι ἀπροκατάληπτη.

Στὰ πρῶτα ξεκινήματά του, μαθητὴς ἀκόμα τοῦ σχολαρχείου, γράφει στίχους, μελετάει λογοτεχνία και ἀντιπολιτεύεται τὸν ἀδελφό του Γ. Ἀθάνα ἀπὸ μιὰ ἐφημεριδούλα ποὺ ἔβγαζαν τότε στὴν Ναύπακτο μαζί.

Ἀργότερα σπουδάζει νομικά, χωρὶς αὐτὸ νὰ τὸν ἐμποδίζει νά 'ρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ νεοελληνικὰ κείμενα καὶ τὴ λογοτεχνικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς του. Διαρκῶς καταρτίζεται, πλουτίζει τὸν ἐσωτερικό του κόσμο μὲ βιώματα ποὺ θὰ τὰ μεταπλάσει κατόπιν σὲ τέχνη. Ἑτοιμάζεται ν' ἀγωνιστεῖ μὲ τὸν τρόπο του.

Κατόπιν κυκλοφορεῖ μιὰ ἰδιόμορφη πλακέτα ποιημάτων μὲ τὸν χαρα-

κτηριστικὸ τίτλο *Λουλούδια στὰ μαλλιά της*. Πρόκειται γιὰ μιὰ σειρὰ ἀπὸ τραγούδια ποὺ οἱ πηγές τους βρίσκονται στοὺς λυρικοὺς τῆς Ρούμελης.

Παρὰ τὸν ἁβρό τους τόνο καὶ τὴν ἐκλεπτισμένη μουσικότητά τους, ὁ ποιητὴς δὲν ἐξάντλησε τὴν ποιητικὴ πρόθεση σὲ μιὰ κούφια ὡραιολογία. Στὰ πρῶτα του ἐκεῖνα λυρικὰ σχεδιάσματα κρύβεται πολλὴ ὁμορφιὰ καὶ πολλὴ ἀλήθεια. Ὁ ἀναγνώστης βρίσκεται μπροστὰ σὲ μιὰ ἀσυνήθιστη αἴσθηση πραγμάτων καὶ ψυχικῶν καταστάσεων. Τὰ περισσότερα ἀποτελοῦν μιὰ ἐντελῶς προσωπικὴ καταγραφὴ αἰσθηματισμοῦ καὶ ρεμβικῶν ἀναπολήσεων.

Ὡστόσο ὁ Θέμος Νόβας δὲν περιορίστηκε μονάχα στὸ καθαρὰ ποιητικό του ἔργο. Ὑπῆρξε κι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀντιπροσωπευτικοὺς συγγραφεῖς ταξιδιωτικῶν. Ἄριστες ἦταν οἱ ἐντυπώσεις ποὺ ἄφησαν οἱ ἁδρές του περιγραφὲς ἀπὸ τὸ Βόρειο Πόλο. Ἀλλωστε ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Ἕνα μήνα στο Βόρειο Πόλο* εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς μετρημένους στὰ δάκτυλα Ἕλληνες ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὴ θρυλικὴ Θούλη, τὴν παγωμένη αὐτὴ ἄκρη τῆς γῆς. Ἡ ποιητική του εὐπάθεια, ποὺ πάντοτε βρισκόταν σὲ μιὰν ὄξυνση καὶ σὲ μιὰ διαρκὴ βασανιστικὴ ἐγρήγορση, συνέλαβε τὸ θέμα του καὶ τὸ ἀπέδωσε σὲ ἀξεπέραστες λογοτεχνικὲς γραμμές, ποὺ θὰ μένουν ὑπόδειγμα καλλιέπειας καὶ ζωντανοῦ ὕφους. Ἡ ποιητικὴ σύλληψη τοῦ Βόρειου Πόλου προσφέρεται χωρὶς φωτοσκιάσεις, μὲ μιὰ οὐσία καὶ ἔκφραση ποὺ συμβαδίζουν καὶ ποὺ δίνουν στὸ βιβλίο τὴ σφραγίδα μιᾶς ἄκρας ἐκλεκτικότητας, ἑνὸς καθαροῦ γραψίματος.

Στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ ταξιδιωτικοῦ συγγραφέα ἀνήκει καὶ τὸ μικρό, ἀλλὰ μεστὸ βιβλίο γιὰ τὴ Χίο, *Τὸ νησί τῶν γλυκῶν καὶ τῶν μύρων*, ὅπως τὴν ὀνομάζει. Στὸ νησὶ αὐτὸ ὁ Θέμος Νόβας ὑπηρέτησε μιὰ σειρὰ ἐτῶν σὰ Νομάρχης, καὶ τὸ πέρασμά του ἀπὸ κεῖ ἄφησε βαθιὰ τὰ ἴχνη του. Τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ δὲν τὸ συναντᾶ συχνὰ κανεὶς σὲ ταξιδιωτικὰ γραφτά. Λυρικό, εὔχυμο, ποιητικό. Προπαντὸς αὐτό: ποιητικό. Παραθέτω ἕνα μικρὸ κομμάτι: « *Ἀλλὰ τὸ λουλούδι σύμβολο τῆς Χίου εἶναι τὸ γιασεμί, ὁ "χῖος ἴασμος" τῆς ἀρχαιότητας, τὸ μεθυστικότερο γιασεμὶ τοῦ κόσμου. Ἀνθίζει καὶ μοσκοβολᾶ παντοῦ, στὶς σκάλες καὶ στὰ μπαλκόνια τῶν σπιτιῶν, στὶς μπουτουνιέρες τῶν κυρίων, στὰ μαλλιὰ καὶ στὸ στῆθος τῶν γυναικῶν, στὴν ψυχὴ ὅλης τῆς χιώτικης κοινωνίας. Θὰ ἔλεγα σχεδὸν πὼς ὁ χρόνος τῆς Χίου δὲν ἀρχίζει, ὅπως παντοῦ, τὴν πρωτοχρονιά. Ἀρχίζει ὅταν ἀνθίζουν τὰ πρῶτα γιασεμιὰ καὶ τελειώνει ὅταν μαραθοῦν τὰ τελευταῖα. Ἡ Χίος δὲν παρακολουθεῖ οὔτε τὸ Ἰουλιανὸ οὔτε τὸ Γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, ἀκολουθεῖ τὸ ἡμερολόγιο τῶν λουλουδιῶν της*».

Καὶ παρακάτω θὰ συνεχίσει: «*καὶ νὰ δῆτε... ποὺ μερικοὶ πονηροὶ χιῶτες ὅταν ὀσφράθηκαν τὴν ἀδυναμία μου μοῦ φέρναν λουλούδια κάθε φορὰ ποὺ ἐρχόταν νὰ μοῦ ζητήσουν κάτι. Ἦταν ὁ μόνος τρόπος νὰ μὲ δωροδοκήσουν καὶ νὰ πετύχουν τὸ ρουσφέτι τους. Ἀλλὰ μὴν ἀνησυχεῖτε! Ἄνθρωποι ποὺ δωροδοκοῦν μὲ λουλούδια δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ζητήσουν ἄδικα πράγματα*».

Ἀφήνοντας τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ταξιδιωτικὸ συγγραφέα καὶ παρακάμπτοντας προσωρινὰ τὴν προσφορά του σὰν κριτικοῦ τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, ἂς τὸν δοῦμε ἀπὸ μιὰ ἄλλη πλευρά· ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς λογοτεχνικῆς του κριτικῆς. Γιατὶ ὁ ζωντανὸς αὐτὸς ἐπαχτίτης, μὲ τὴν ἀπέραντη μόρφωση καὶ τὸν ἄρτιο φιλολογικὸ ἐξοπλισμό, ἦταν σὲ θέση νὰ μᾶς πεῖ πολλὰ ἐνδιαφέροντα πράγματα γύρω ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴ παραγωγὴ τῆς χώρας μας, καὶ νὰ προβεῖ σὲ ἀξιολογικὲς τοποθετήσεις προσώπων καὶ κειμένων. Ἔτσι τύπωσε μιὰ σειρὰ βιβλία —εκρήξεις ἐνθουσιασμοῦ θὰ τὰ χαρακτήριζα— σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Μαλακάση, τοῦ Ψυχάρη καὶ τελευταῖα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὁ Σολωμὸς γιὰ τὸν κριτικό μας ἦταν ἡ ἠθικὴ μεγαλοφυΐα, ὁ πρῶτος λαμπρὸς ὀγκόλιθος στὸ νεοελληνικὸ πολιτιστικὸ οἰκοδόμημα. Κάπου παρατηρεῖ: «*Ἡ ἐπίδραση τοῦ Σολωμοῦ στὴν ποίηση εἶναι πολὺ μικρὴ ἂν συγκριθεῖ μὲ τὴν ἐπίδρασή του στὴν κοινωνία καὶ στὸ Ἔθνος. Αὐτὴ ἡ γύρω ἀπὸ τὸ ἔργο του κριτικὴ ἄνθιση τῶν τελευταίων ἐτῶν δὲν κατόρθωσε νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ποιητικὴ παραγωγή μας. Ἔμεινε ἁπλὴ συζήτηση. Σολωμικὸ ποιητὴ ἐγὼ δὲν βλέπω σήμερα κανένα, σολωμικοὺς ὅμως ἕλληνες βλέπω πολλοὺς καὶ παντοῦ*».

Κι ἀλλοῦ διαβάζουμε: «*Ὁ Σολωμὸς ἄλλωστε ἂν ἔκαμε τὴν ποίηση ἑλληνική, ἔκαμε καὶ ποιητικὴ τὴν Ἑλλάδα*». Κι ἐξηγώντας τὸ ποίημα τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὴ δόξα τῶν Ψαρῶν, παρατηρεῖ πὼς ἡ δόξα τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἡ λιτότερη δόξα τῆς ἱστορίας.

Τὸν Παλαμᾶ, σὲ μιὰ ἄλλη μελέτη του, τὸν χαρακτηρίζει σὰν ποιητὴ ἐλέῳ Θεοῦ. Σὰν μιὰ φωνὴ ποὺ ἦρθε στὴν ὥρα της γιὰ νὰ ταράξει τὸ τέλμα τῆς ἐθνικῆς κατάπτωσης μετὰ τὸν ἄτυχο πόλεμο τοῦ '97. Παρατηρεῖ: «*Σήμερα ξέρομε ὅτι ἡ Ἑλλάδα μας στὰ '97 ἔχασε μὲ τὸ Δεληγιάννη μιὰ πολεμικὴ κι ἐκέρδισε μὲ τὸν Παλαμᾶ μιὰ πνευματικὴ νίκη*». Στὸ '97 λοιπὸν ὁ Θέμος Νόβας βλέπει τὶς βασιλόφλεβες τοῦ παλαμικοῦ οἴστρου. Καὶ παρακάτω θὰ προσπαθήσει νὰ συλλάβει τὴν ἀσύλληπτη παλαμικὴ πεμπτουσία, γράφοντας: «*Ἔμεινε ποιητὴς γιατὶ ἐφιλοσόφησε χωρὶς νὰ γίνει φιλόσοφος, γιατὶ ἐθνικολόγησε χωρὶς νὰ γίνει πολιτικός, γιατὶ ἐθρη-*

σκολόγησε χωρὶς νὰ γίνει ἱεροκήρυκας, ἀκριβῶς γιατὶ ἔγινε μόνο ποιητής, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε ὁ πρῶτος ποιητὴς τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλοι μπορεῖ νὰ τραγουδῆσαν γλυκύτερα· κανεὶς δὲν τραγούδησε μεγαλοφυέστερα».

Ἔτσι εἶδε τὸν Παλαμᾶ σὰν τὸ ἔσχατο ὅριο τῆς φιλοσοφικῆς ποίησης. Πέρα ἀπ' αὐτὸν ὑπάρχει φιλοσοφία, ἀλλὰ δὲν εἶναι ποίηση. Ὁ Παλαμᾶς εἶδε, αἰσθάνθηκε, σκέφθηκε ἀλλὰ προσπέρασε τραγουδώντας.

Πολλὰ θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατηρήσει καὶ γιὰ τὸ κριτικὸ ἀντίκρυσμα ποὺ κάνει ὁ Θέμος Νόβας στὸ ἔργο τοῦ Μαλακάση καὶ τοῦ Ψυχάρη.

Παραλλάζοντας κάπως ἐκεῖνο ποὺ γράφει ὁ ἴδιος γιὰ τὸν Μαλακάση, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε μὲ τὴ σειρά μας πὼς μιὰ σκιαγραφία τῆς πνευματικῆς δραστηριότητας τοῦ Θέμου Νόβα κινδυνεύει νὰ γίνει μιὰ ἀνάγνωση τῶν κριτικῶν του ἐργασιῶν.

Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ μεσολογγίτη ποιητῆ Μίλτου Μαλακάση τρέφει βαθὺ σεβασμὸ κι ἀπέραντη ἐκτίμηση. Γιὰ τὸ Θέμα Νόβα ὁ Μαλακάσης ἦταν «*ὁ πρῶτος μετὰ τὸν ἕνα*» δηλ. μετὰ τὸν Παλαμᾶ. « *Ὁ Μαλακάσης —θὰ μᾶς πεῖ— εἶναι ὁ ρουμελιώτης πρίγκηπας τοῦ ἑλληνικοῦ λυρισμοῦ. Ἄλλος μὲ τὴ μελαγχολία του καὶ τὸ ἀπαθές του πάθος θὰ ἦταν ποιητὴς τῆς παρακμῆς, ἕνας ποιητὴς τοῦ λυκόφωτος. Ὁ Μαλακάσης δὲν εἶναι. Αὐτὸς ὁ ἀρητόρευτος κι ὁ ἄβρὸς κι ὁ μουσικότατος ποιητὴς μένει πάντα ὅλος ζωὴ κι ὅλος νιάτα. Αὐτὸς ὁ ἀριστοκράτης ἔχει ψυχὴ λαοῦ. Νά τί τοῦ δίνει τὸ δικαίωμα νὰ λέγεται διδάσκαλος. Χωρὶς νὰ διατάζει ἦταν ἕνας ἀρχηγός· χωρὶς νὰ γράφει ἐθνικὰ θέματα ἦταν ἐθνικὸς ποιητής. Ἰδοὺ τὸ παράδοξο μεγαλεῖο τοῦ Μαλακάση. Ὁ Μαλακάσης εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους μαζὶ μὲ τὸ Χάϊνε, ποιητὴς ποὺ κατόρθωσε νὰ ὑψωθεῖ στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν ἀξιῶν χωρὶς τὰ λεγόμενα μεγάλα θέματα. Εἶναι ὁ μεγάλος ποιητὴς τῶν μικρῶν ποιημάτων». Ἡ αἰσθηματικὴ μελαγχολία τοῦ Μαλακάση εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημεῖα ποὺ ζωηρὰ ὑπογράμμισε ὁ Θέμος Νόβας. Ἡ μελαγχολία τοῦ μεσολογγίτη βάρδου εἶναι ἀνάλαφρη, γλυκιὰ καὶ μεθυστική. Γίνεται ζήλεια, γίνεται νοσταλγία, γίνεται βαρυθυμία, γίνεται παράπονο, ἀλλὰ δὲν γίνεται ποτὲ μεγάλος πόνος. Εἶναι ἕνα ἐξαίσιο ρομαντικὸ κέφι.*

Ἀλλὰ μὲ τὸν ποιητὴ τοῦ Μπαταριᾶ καὶ τοῦ *Τάκη Πλούμα*, μὲ τὸν ποιητὴ τῶν δύο ἀνοίξεων, τὸν Μαλακάση, δὲν ξεμπερδεύει κανεὶς εὔκολα. Ἂς ἀνοίξουμε στὰ μάτια μας ἄλλες σελίδες τοῦ ἐπαχτίτη κριτικοῦ, κι ἂς ἀντικρύσουμε τὴν ἐθνικὴ προσφορὰ τοῦ «ἔνοπλου προφήτη τοῦ δημοτικισμοῦ» τοῦ Γιάννη Ψυχάρη. Διαβάζουμε κάπου: « Ἡ πνευματικὴ ἐπανάσταση τοῦ δημοτικισμοῦ ἔφερε τὴν πολιτικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1909 ἔφερε

τὴν ἐθνικὴ νίκη τοῦ 1912. Αὐτὴ μὲ δυὸ λόγια εἶναι ἡ νεοελληνικὴ ἱστορία καὶ κανεὶς ψευτοϊστορικὸς δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὴν παραχαράξει. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκατάλυτη δόξα τοῦ Ψυχάρη: ὅτι ἔβαλε μιὰ καινούργια δύναμη —τὸ δημοτικισμὸ — στὴν ὑπηρεσία μιᾶς αἰώνιας δύναμης - τοῦ Ἔθνους».

Καὶ γιὰ τὸ θρυλικὸ «Ταξίδι» ὁ Θέμος Νόβας θὰ μᾶς πεῖ κάπου: «*ἐγὼ ποὺ ποτὲ δὲν μὲ τράβηξε ἡ συζήτηση γιὰ τὴ γλώσσα (γεννήθηκα δημοτικιστὴς ὅπως γεννήθηκα Ἕλληνας) θαυμάζω τὸ βιβλίο αὐτὸ προπάντων γιὰ τὴ σκέψη του καὶ γιὰ τὸ αἴσθημά του. Τὸ θαυμάζω γιὰ τὸ ἐθνικὸ πάθος του*».

Κι ἀλλοῦ θὰ γίνει ἐπιτιμητικὸς ὄχι μόνον γιὰ τὴ γλωσσικὴ ἀκαταστασία τοῦ τόπου μας μὰ καὶ γιὰ τὴ στενοκεφαλιὰ τῶν ἰθυνόντων ποὺ θέλουν σώνει καὶ καλὰ νὰ μᾶς παιδεύουν μὲ λέξεις κούφιες καὶ τύπους νεκρούς. Γράφει λοιπόν: «*κι ἀλήθεια ἀποκεῖ ποὺ βγάλαμε τὸν Τοῦρκο, δὲν τὸν βγάλαμε μὲ τὸ τυφέκιον, τὸν βγάλαμε μὲ τὸ ντουφέκι. Νά γιατὶ μποροῦμε νὰ περηφανευόμαστε πὼς ὁ δημοτικισμὸς μεγάλωσε τὴν Ἑλλάδα*».

Τὴν τελευταία του ὁμιλία γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, γιὰ τὸ Πάσχα αὐτὸ τῆς λογοτεχνίας μας, τὴν ἔκανε στὴν Κέρκυρα. Στὶς 14 Μαΐου 1961, τὴν ἐπόμενη τῆς ὁμιλίας του ἐκείνης πέθανε τόσο ἀδόκητα, αὐτὸς ποὺ τόσα εἶχε γιὰ νὰ μᾶς προσφέρει ἀπὸ τὰ πλούσια ἀποθέματα τῆς εὐρυμάθειας καὶ τῆς πείρας του.

Ἀφήσαμε τελευταία τὴν πλέον σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ Θέμου Νόβα, τὶς βραβευμένες ἀπὸ τὴν «ὁμάδα τῶν δώδεκα» κρίσεις του γιὰ τὴν ἑλληνικὴ θεατρικὴ ζωή. *Ἡ ἀθηναϊκὴ δραματουργία* στέκει πλάι στα καλύτερα βιβλία τοῦ εἴδους της γιατὶ μιλάει ἀπροκάλυπτα, ὠμά, «*μὲ πάθος ἀλλὰ χωρὶς ἐμπάθεια*», ὅπως θὰ μᾶς πεῖ ὁ ἴδιος στὸ μεστὸ πρόλογό της.

Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ βιβλίο αὐτό; Ὁ συγγραφέας του θὰ τὸ χαρακτηρίσει μὲ τὸν ὑπότιτλο «κριτικὴ τοῦ θεάτρου». Καὶ πραγματικὰ εἶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ κριτικὲς ποὺ ἔγραψε κατὰ καιρούς, γιὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ ἀνέβηκαν στὰ ἀθηναϊκὰ θέατρα ἀπὸ τὸ 1932 καὶ μετά.

Γιατὶ ὁ Νόβας ἔχει τὸ πάθος τοῦ θεάτρου. Γνώριζε ὁλόκληρο τὸ εὐρωπαϊκὸ θέατρο κι ἔδωσε τὸ ἄνθος τῆς πείρας του γιὰ τὴν ποιοτικὴ ἄνοδο τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς. Γι' αὐτὸ μίλησε ἀπροκάλυπτα. Ἀλλὰ ἀπὸ πότε αἰσθάνθηκε νὰ φυτρώνει μέσα τὸ πάθος του γιὰ τὸ θέατρο; Ὁ ἴδιος θὰ μᾶς πεῖ πὼς παιδὶ ἀκόμα, πῆγε νὰ δεῖ τὴ «Γαλάτεια» τοῦ Βασιλειάδη ποὺ τὴν ἔπαιζε ἕνας πλανόδιος θίασος ποὺ πέρασε κι ἀπὸ τὸν Ἔπαχτο. Κι ἦταν, γράφει στὴ «δραματουργία» του, «*ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἔβλεπα θέατρο στὴ ζωή μου. Εἶδα ἀπὸ τότε σχεδὸν ὅλα τὰ θέατρα τοῦ κόσμου, τὸ θεατρικό*

μου ὅμως ἐκεῖνο βάφτισμα, ἡ "Γαλάτεια" τοῦ φτωχοῦ καφενείου τῆς Ναυπάκτου, μένει μπροστὰ στὰ μάτια μου ζωντανό».

Σὰν κριτικὸς ὁ Θέμος Νόβας, γέμισε μιὰ ἐποχὴ μὲ τὴν ἐπιβλητικὴ παρουσία του. Ὁ λόγος του ἦταν κέραιος κι ἔβγαινε πρῶτα ἀπ' τὴν καρδιά. Διαβάζουμε στὸ τέλος τοῦ μεγάλου προλόγου τῆς «Δραματουργίας» τοῦτα: « *Ἂν οἱ ποιητὲς ἔχουν τὴν εὐθύνη τῶν ψυχῶν, ὅπως θέλει ὁ Οὐγκώ, τότε οἱ κριτικοὶ ἔχουν τὴν εὐθύνη τῶν ὑπευθύνων. Ἡ κριτικὴ εἶναι ἡ συνείδηση τῆς τέχνης. Ἀγαπητὲ ἀναγνώστη, τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι γραμμένο μὲ πάθος. Μὲ πάθος ἀλλὰ χωρὶς ἐμπάθεια. Ἔπρεπε νὰ εἶμαι δίκαιος, ὄχι ψυχρός. Δὲν ἐξιστορῶ, συμμετέχω*».

Ὁ Νόβας γνώριζε πολλά. Συνδεόταν προσωπικὰ μὲ κορυφαίους ξένους συγγραφεῖς, ἠθοποιούς, σκηνοθέτες καὶ κριτικοὺς τοῦ θεάτρου καί, ὅπως φαίνεται κι ἀπ' τὰ θεατρικὰ μελετήματά του, κατεῖχε ὅλο τὸ ἰταλικὸ θέατρο καὶ μιλοῦσε μὲ θαυμαστὴ εὐχέρεια γιὰ κάθε θεατρικὸ ζήτημα.

Σὰν θεατρικὸς κριτικὸς δημιούργησε δικό του τύπο. Ὅπως δικό τους τύπο δημιούργησαν ὁ Φῶτος Πολίτης καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Δημόσιας οἰκονομίας Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης.

Ὁ Φῶτος Πολίτης δίδασκε πὼς «*αἱ κρίσεις γράφονται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀρχικοῦ καὶ οὐσιώδους σκοποῦ τῆς κριτικῆς: πρὸς καλλιέργειαν τοῦ πόθου τῆς ποιήσεως. Μέσα ἀπὸ τὴν ζωήν μας, σὰν ἄνθρωποι ζωντανοὶ καὶ ὑγιεῖς καὶ ἐλεύθεροι, θὰ αἰσθανθῶμεν νὰ προβάλλη ὁ πόθος τῆς ποιήσεως καὶ τὸν πόθον αὐτὸν προσπαθεῖ ν' ἀφυπνίση ὁ κριτικὸς καὶ νὰ καλλιεργήση μὲ τὰ μέσα ποὺ τοῦ παρέχει ἡ ζωὴ τοῦ τόπου του*».

Ἀντίθετα ὁ Ἀνδρεάδης, ἀνοιχτὸς ἄνθρωπος καθὼς ἦταν καὶ φίλος τῶν κοσμικῶν συγκεντρώσεων, ἔβλεπε τὴ θεατρικὴ παράσταση ἀκριβῶς ἢ σχεδὸν σὰν κοσμικὴ συνάθροιση. Τὸ θέατρο λοιπὸν γι' αὐτὸν κάθε ἄλλο παρὰ ἐκκλησία ἦταν. Γι' αὐτὸ καὶ μιλοῦσε στὶς κριτικές του γιὰ ἠθοποιούς, γιὰ ἐνδύματα καὶ γιὰ κάθε τι ποὺ τὶς περισσότερες φορὲς δὲν εἶχε καὶ μεγάλη σχέση μὲ τὴν παράσταση.

Ὁ Θέμος Νόβας στάθηκε στὴ μέση καὶ δημιούργησε τὸ δικό του τύπο. Σὲ μιὰ παράσταση πρῶτα ἦταν θεατὴς καὶ κατόπιν κριτικός. Γιὰ τὸν *Ἀγαπητικὸ τῆς βοσκοπούλας* θὰ μᾶς πεῖ τοῦτα: « *Ἀλλὰ ὁ κριτικὸς θὰ μιλήσει παρακάτω, προηγουμένως θὰ ἐξομολογηθεῖ τὴ συγκίνησή του ὁ θεατής. "Ὁ ἀγαπητικὸς τῆς βοσκοπούλας" εἶναι ἡ μόνη (παράσταση τοῦ Ἐθνικοῦ) ποὺ χειροκροτήθηκε. Μὲ ἀληθινὰ χειροκροτήματα*».

Ὁ ἴδιος ἀλλοῦ μᾶς ἐξομολογεῖται τὸ σύστημά του σὰν κριτικοῦ: « *Ὅταν παρακολουθῶ ἕνα ἔργο ἐγκαταλείπομαι ὁλόκληρος στὴ συγκίνηση — δὲν*

τὸ κρίνω. Ἡ κρίση μου στηρίζεται ἔπειτα στὴ συγκίνησή μου ὡς θεατή. Ἔτσι νομίζω πὼς γίνομαι δικαιότερος».

Κάποτε τοῦ ἐπιτέθηκαν ἐχθροὶ καὶ φίλοι γιὰ μιὰ μακροσκελὴ κριτικὴ ποὺ ἔγραψε γιὰ κάποια παράσταση. Τοὺς ἀπάντησε μ' ἐκεῖνο τὸ ἁβρὸ χιοῦμορ βάνοντας τὰ πράγματα στὴ θέση τους: «*Ναί, γράφει, ἀπασχολήθηκα... ἀλλ' ἀπὸ πότε ἡ ἀξία ἑνὸς ἔργου κρίνεται ἀπὸ τὸ μῆκος τῆς κριτικῆς; Ὥστε λοιπὸν δύο στῆλες κριτικῆς ἀριστούργημα, μιὰ στήλη = μέτριο, μισὴ στήλη = ἀποτυχία; Σὰν πολὺ ἀμερικάνικο εἶναι αὐτὸ τὸ σύστημα. Ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ νομίζω ὅτι κριτικὴ εἶναι τὸ περιεχόμενο, ὄχι τὸ μῆκος. Ἕνα μετριότατο ἔργο μπορεῖ νὰ δώσει ἀφορμὴ γιὰ τρεῖς καὶ τέσσερις στῆλες κριτικῆς. Ὁ κριτικὸς στὸ κάτω δὲν εἶναι σκλάβος τῶν ἔργων ποὺ κρίνει. Ὁ κριτικὸς κατὰ βάθος γράφει ὄχι "γιά", ἀλλὰ "ἐξ ἀφορμῆς" τῶν ἔργων. Θὰ ζαρώσουν τὰ μοῦτρα τους οἱ δραματικοὶ συγγραφεῖς, τὸ ξέρω, ἀλλὰ ἡ κριτικὴ εἶναι ἕνα ἰσότιμο φιλολογικὸ εἶδος. Ταῦτα φθέγγεται ὁ μεγαλύτερος θεατρικὸς κριτικὸς τῆς ἐποχῆς, ὁ Γερμανὸς Ἄλφρεδ Κέρ. Ἡ κριτικὴ —λέγει— πολλὲς φορὲς εἶναι καὶ σπουδαιότερη καὶ καλύτερη ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ κρίνει*».

Ὁ Θέμος Νόβας ἦταν ἕνας ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ ἴδιος θὰ μᾶς πεῖ συνεπαρμένος ἀπὸ τή γύρω του σφύζουσα πραγματικότητα: «*πιστεύω στὴν ἐποχή μας. Ἀγαπῶ τὴν ἐποχή μας. Προτιμῶ τὴν ἐποχή μας. Δὲν ἀνέχομαι νὰ τὴν ποδοπατοῦν ἐν ὀνόματι τοῦ κλασικισμοῦ. Καὶ μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ δὲν ἐδίστασα νὰ γράψω ὅτι καὶ ὁ Σαίξπηρ, ἔχει πλέον ξεπεραστεῖ. Ὄχι ὅτι οἱ σύγχρονοι εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ τὸν Σαίξπηρ ἀλλὰ ἔχουν φτάσει μακρύτερα, ὅπως ἔχουν φτάσει μακρύτερα καὶ ἀπὸ τὸν Ἴψεν*».

Μὲ τὸ «Ἐθνικὸ» δὲν τὰ πήγαινε καὶ καλά. Οὔτε ἔτρεφε ἐμπιστοσύνη στὰ στελέχη του. Ἠθοποιοί, σκηνοθέτες, σκηνογράφος τὴν ἐπομένη τῆς πρεμιέρας ἄκουγαν τὸν ἀναβαλλόμενο. Κι ὄχι γιατὶ ὁ κριτικὸς ἦταν προκατειλημμένος κι ἐχθρευόταν συστηματικὰ τὴν προσπάθεια τοῦ κρατικοῦ θεάτρου. Φώναζε προπαντὸς γιατὶ δὲν ἔβλεπε πουθενὰ αὐτὴ τὴν προσπάθεια.

Μὲ τὸν Φῶτο Πολίτη βρισκόταν σὲ μιὰ διαρκῆ διένεξη. Κρίνοντας κάποτε τὸν «Ἀγαμέμνονα», τοῦ Αἰσχύλου, παρατηροῦσε: «*ὁ σκηνοθέτης, θέλοντας νὰ δραματοποιήση τὸ ἔργο, ἔμπασε τὸ χορὸ στὴν πλοκή. Ἀπὸ κριτὴ τὸν ἔκαμε πρόσωπο τοῦ δράματος. Αὐτὸ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου καίριο σφάλμα τοῦ Πολίτη...*».

Σ' ἄλλη σελίδα τῆς «δραματολογίας» του, θίγοντας τὸ ζήτημα τῆς

ἀπαγγελίας τοῦ «Ἀγαμέμνονα», παρατηρεῖ: «*ὁ κ. Πολίτης φαίνεται νὰ πιστεύει ὅτι τὸ κοινὸ ἄκουσε, ἔνιωσε ἀλλὰ δὲν συγκινήθηκε ἀπὸ τὸ ἔργο —γιατὶ τὸ ἔργο ἦταν ποίηση, καὶ ἡ ποίηση δὲν συγκινεῖ τὴν ἐποχή μας. Ἀλλὰ ἐγὼ τὸ βεβαιώνω ὅτι τὸ κοινὸ δὲν ἔνιωσε τίποτα, ἁπλούστατα γιατὶ δὲν ἄκουσε τίποτε*». Καὶ καταλήγει: «*Τὸ κοινὸ κουράστηκε. Καὶ ἂν στὸ τέλος ἐχειροκρότησε, τὰ χειροκροτήματα ἦταν ἄψυχα καὶ συγκαταβατικά. Αὐτή, δυστυχῶς, εἶναι ἡ χωρὶς ὑποκρισίες ἀλήθεια*».

Κρίνοντας ἄλλοτε μιὰ μέτρια παράσταση τοῦ «Ἰουλίου Καίσαρα» στὸ «Ἐθνικό», παρατηροῦσε: «*Ἡ συνωμοσία ἀποδόθηκε κατὰ τὸν ἀναιμικότερο τρόπο... Ὅλα ἐκεῖνα τὰ κινούμενα πρόσωπα δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀνθρώπων ποὺ συνεννοοῦνται μᾶλλον γιὰ μιὰ ἐκδρομὴ παρὰ γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ πρώτου ἄρχοντα τῆς χώρας*».

Τὸ θέατρο λοιπὸν εἶναι σφύζουσα πραγματικότητα. Κι ὅταν παίζονται ἱστορικὰ ἔργα πρέπει τὰ πρόσωπά τους νὰ κινοῦνται ὅπως τὰ ζωντανὰ πρόσωπα. «*Τὸ θέατρο εἶναι ζωή, δὲν εἶναι γαλαρία πορτραίτων*».

Ὅταν πέθανε ὁ Πολίτης, ἔγραψε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά του κριτικὰ ἄρθρα. Ἐκεῖ φαίνεται σ' ὅλη τὴν ἔκτασή της καὶ στὶς πολύμορφες ἀποχρώσεις της *ἡ πνευματική του ἀδιαλλαξία*. Τὸν παραδέχεται γιὰ ὀργανωμένο, δηλ. γιὰ συγκροτημένο ἄνθρωπο. Δὲν πιστεύει ὅμως στὴν ἔμπνευσή του. Δὲν πιστεύει στὸ «λαϊκισμό» του. Ὁ Πολίτης ἦταν ἕνας σχολαστικὸς καὶ σχολαστικὰ εἶδε τὸ Σολωμὸ καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Τὸ δεύτερο μάλιστα δὲν τὸ αἰσθάνθηκε καθόλου. Θὰ μᾶς πεῖ: «*ὁ λαϊκισμός του μπορεῖ νὰ ἦταν κάποτε χρήσιμος, ἄλλοτε συγκινητικός, ἦταν ὅμως πάντοτε ἐπιτήδευση (ὅταν δὲν ἦταν δημαγωγία)*». Κι ἀλλοῦ: «*ὅσο κι ἂν παριστάνει τὸ λαϊκιστή, δὲν ξέρει τὸ λαὸ παρὰ ἀπὸ δεύτερο χέρι*».

Σ' ἄλλο σημεῖο τοῦ ἄρθρου θὰ γίνει δριμύτερος: «*ὁ Πολίτης ὅμως ἔκαμε κάτι ἄλλο: ἐν ὀνόματι ἀναγνωρισμένων ἀξιῶν ἀρνήθηκε ὅλες τὶς ἄλλες. Ἀρνήθηκε πρῶτα τὸν Παλαμᾶ. Ἀπὸ δῶ ἀρχίζει ἡ κριτικὴ τραγωδία του. Ὁ Παλαμᾶς πολεμήθηκε ἀλλὰ δέν ἔπεσε. Ποῦ νὰ πέσῃ; Πέφτουν τὰ βουνά; Τὸ κόλπο νὰ παίξει τὸ Σολωμὸ ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ ἦταν τελείως ἀψυχολόγητο. Μόνο μέσον τοῦ Παλαμᾶ εἶναι σήμερα νοητὸς ὁ Σολωμός. Ὁ Σολωμὸς ἵδρυσε τὴ νεοελληνικὴ ποίηση, ὁ Παλαμᾶς τὴν ἐτριπλασίασε. Ὁ Σολωμὸς ἵδρυσε τὸ ποιητικὸ Κράτος, ὁ Παλαμᾶς τὸ ποιητικὸ Ἔθνος τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τοῦ Πολίτη ἤχησε στὸ κενό. Ὁ Παλαμᾶς μένει ἡ πρώτη πνευματικὴ δόξα τῆς Χώρας. Μὲ αὐτὸν ζοῦμε καὶ ὑπάρχουμε καὶ ἐσμέν, μὲ αὐτὸν διεκδικοῦμε τὴ διεθνὴ ἀναγνώριση. Μὲ αὐτὸν εἴμαστε περήφανοι καὶ εὐτυχισμένοι*»). Τότε ποὺ οἱ νεκρολόγοι τῆς

εὐκαιρίας βγῆκαν κι ἔγραψαν γιὰ τὸ «μεγάλο» ἔργο τοῦ Πολίτη —κι ἂς τὸν εἶχαν παραγνωρίσει ὅσο ζοῦσε— ὁ Θέμος Νόβας, μὲ τὴν πνευματικὴ συνέπεια ποὺ τὸν διέκρινε, ἔμεινε σταθερὸς στὴ γραμμή του ἀναφορικὰ μὲ τὸ θέμα Πολίτη.

Ἐδῶ δὲν θἄπρεπε νὰ παραλείψουμε τὶς ἀπόψεις τοῦ ἐπαχτίτη κριτικοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαία τραγωδία καὶ τὸν κινηματογράφο. Παραπάνω εἴδαμε τὴν ἀντίθεσή του μὲ τὸ σκηνοθετικὸ ἔργο τοῦ Ἐθνικοῦ. Ὁ Νόβας χτύπησε τὶς παραστάσεις τοῦ «Ἀγαμέμνονα» καὶ τοῦ «Καίσαρα». Τὴν πρώτη τὴ θεώρησε σὰν αὐθαίρετο κατασκεύασμα ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ εἶχε μόρφωση ἀλλὰ δὲν εἶχε ἔμπνευση. Ἀκριβῶς σ' αὐτὸ ὀφειλόταν καὶ τὸ γλίστρημα τοῦ σκηνοθέτη νὰ παρουσιάσει τὸ χορὸ σὰν πρόσωπο τῆς τραγωδίας ποὺ συμπάσχει μαζὶ μὲ τὸν ἥρωα. Ποτὲ στὰ παγκόσμια θεατρικὰ χρονικὰ δὲν ἔγινε τέτοιο τόλμημα. Γι' αὐτὸ στὰ μάτια τοῦ κριτικοῦ μας πῆρε τὴ χροιὰ τῆς ἀνευλάβειας. Τὴν παράσταση τοῦ «Ἰουλίου Καίσαρα» τὴ χαρακτήρισε «ψυχρή». Ἐδῶ ὁ Πολίτης μοιραζόταν τὴν εὐθύνη μὲ τοὺς ἠθοποιοὺς ποὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ λαθεμένη ἄποψη πὼς τὰ πρόσωπα ἑνὸς ἱστορικοῦ ἔργου δὲν ἔχουν τὴν εὐχέρεια νὰ κινηθοῦν ἄνετα καὶ νὰ μεταδώσουν στὸ κοινὸ ρῖγος καὶ συγκίνηση.

Ἀκόμα ὁ Νόβας μελέτησε —αὐτὴ εἶναι ἡ κυριολεξία— καὶ τὸ θέμα τῆς ἀπαγγελίας τοῦ ἀρχαίου τραγικοῦ στίχου. Γι' αὐτὸν ἀπαγγελία ὑπάρχει ὅταν ὁ ἠθοποιὸς ἀκολουθεῖ περισσότερο τὸ ρυθμὸ τοῦ στίχου καὶ λιγότερο τὸ νόημα. Ὅταν παίχτηκαν στὸ «Ἐθνικὸ» οἱ «Πέρσες», παρατηροῦσε: «*Ἡ σκηνοθεσία τῶν "Περσῶν" ἦταν ἀπὸ σοφὴ ἀρχὴ ξεκινημένη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ὁμορφιά, ἡ ἀξία τοῦ ἀρχαίου δράματος χωρὶς πλοκὴ καὶ πολλὲς φορὲς χωρὶς κίνηση, εἶναι ὁ λόγος, μόνον ὁ λόγος. Εἰδικὰ ὁ Αἰσχύλος, εἰδικώτερα οἱ "Πέρσες" του, εἶναι περισσότερο ἔπος καὶ λιγότερο δράμα, εἶναι θεατρικὸ ποίημα. Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὁ σκηνοθέτης τοῦ "Ἐθνικοῦ" τὴν εἶχε παραγνωρίσει στὸν "Ἀγαμέμνονα", τὴν ἀναγνώρισε τώρα. Ἐπιτέλους, μπορεῖ κανεὶς νὰ συνεννοηθεῖ καμιὰ φορὰ μ' αὐτὸν τὸν ἀσυνεννόητο ἄνθρωπο*».

Ἡ φροντίδα τοῦ Θέμου Νόβα γιὰ τὸ σοβαρὸ καὶ φιλολογικὰ τεκμηριωμένο στήσιμο τῶν ἀρχαίων τραγικῶν ἦταν κάτι ποὺ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τοῦ ἁπλοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἦταν πάθος.

Κάπου θὰ μᾶς πεῖ γιὰ τὸ ἀξεπέραστο κάλλος τῆς τραγωδίας: «*Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία δὲν ξαναγράφεται, ἀκόμα κι ἂν παρουσιαστεῖ αὔριο ἕνας νέος Αἰσχύλος. Καὶ Αἰσχύλος βέβαια δὲν παρουσιάζεται δεύτερος, παρουσιάζονται ὅμως πολλοὶ ψευτοαισχύλοι ποὺ ζητοῦν νὰ ξαναγρά-*

ψουν τὴν ἑλληνικὴ τραγωδία. Οἱ εὐτυχέστεροι ἀπὸ αὐτοὺς γράφουν ἀστικὸ δράμα, οἱ ἄλλοι γράφουν φάρσα. Οἱ πρῶτοι δηλαδὴ νοθεύουν τὴν τραγωδία, οἱ δεύτεροι τὴν παρωδοῦν. Κανείς τους δὲν τὴν ξαναγράφει.

Σπεύδω νὰ ἐξηγήσω ὅτι δὲν ἐννοῶ φυσικὰ τοὺς μεγάλους δημιουργοὺς τοῦ χριστιανικοῦ θεάτρου, τοὺς Σαίξπηρ, τοὺς Κάλδερον, τοὺς Σίλλερ, ἢ ἔστω τοὺς Γάλλους τραγικούς. Οὔτε αὐτοὶ βέβαια ξανάγραψαν τὴν ἑλληνικὴ τραγωδία, αὐτοὶ ὅμως δημιούργησαν δικό τους τραγικὸ θέατρο. Καὶ ἴσα-ἴσα, ἡ διαφορὰ τοῦ θεάτρου αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖο εἶναι ἡ ζωντανότερη ἀπόδειξη τῆς γνώμης μου ὅτι δὲν ξαναγράφεται ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία».

Κάπου θὰ παραδεχτεῖ τὸν Εὐριπίδη σὰν πατέρα τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τραγωδίας γιὰ τὸ Νόβα εἶναι ὅτι ἡ μοίρα κυβερνάει τὸν ἄνθρωπο, κι ὁ ἡρωισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κυβερνάει τὴ μοίρα. Τὴ μοίρα ποτὲ δὲν τὴν νικάει ὁ ἡρωισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὅπως τὸ θέλει ὁ Ντ' Ἀνούντσιο, ἀλλὰ τὴν ὑπομένει καρτερικά.

Ἄτεγκτος ἦταν ὁ Νόβας στὴν προσπάθεια μερικῶν σκηνοθετῶν νὰ ἐμφανίσουν τὴν ἑλληνικὴ τραγωδία σὰν χριστιανικὸ μυστήριο. Ὅταν ὁ Φῶτος Πολίτης σκηνοθέτησε τὸν «Οἰδίποδα» τοῦ Σοφοκλῆ σὰν χριστιανικὸ μυστήριο, βγῆκε καὶ διαμαρτυρήθηκε: «*ὁ Οἰδίπους λοιπὸν ἐκχριστιανισμένος; Καὶ ποῦ; Στὴν Ἑλλάδα, στὴν Ἀθήνα, στὴν πρωτεύουσα τοῦ κλασικισμοῦ. Τὸ πείραμα εἶναι ἀπαράδεκτο ἀκόμα κι αἰσθητικά. Περισσότερο ὅμως ἀπαράδεκτο εἶναι ὡς πνευματικὴ ἑρμηνεία*». Καὶ συμπληρώνει: «*ἀλλὰ τὸ κακὸ ἔγινε χειρότερο. Ὁ Κούν, ἀμέσως κατόπιν σκηνοθετεῖ τὴν ἐξαίσια "Ἄλκηστη" τοῦ Εὐριπίδη —τὸ χαριέστατο καὶ σκηνικὰ τολμηρότερο δράμα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου— καὶ τὸ σκηνοθετεῖ, οὔτε λίγο οὔτε, πολύ, περίπου σὰν Καραγκιόζη. Ὄχι δὲ ἀπὸ τυχαῖο σφάλμα, ἀλλ' ἀπὸ σκηνοθετικὸ πρόγραμμα.*

Ἰσχυρίζεται ὅτι γιὰ νὰ καταλάβουμε οἱ νέοι Ἕλληνες τοὺς ἀρχαίους, πρέπει νὰ τοὺς κάνουμε κι αὐτοὺς νεοέλληνες. Ἐγὼ νομίζω ὅτι μέσα μας ὑπάρχει πολὺ περισσότερος ἀρχαιοελληνισμὸς ἀπὸ ὅσον οἱ ἴδιοι ὑποπτευόμαστε. Ἡ ἑλληνικὴ τραγωδία ἀστικὸ δράμα. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον ἀλλοίωση, εἶναι μείωση».

Αὐτὰ βγῆκε κι ἔγραψε μένοντας πιστὸς στὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος σοφὰ μᾶς εἶχε πεῖ ὅτι ἡ τραγωδία προσφέρει «*οὐ πᾶσαν ἡδονὴν ἀλλὰ τὴν οἰκείαν*», ὄχι μιὰ ὁποιαδήποτε εὐχαρίστηση ἀλλὰ τὴ δική της. Ὅταν κάποιο ἀθηναϊκὸ θέατρο ἀνέβασε τὴν «Ἀντιγόνη» τοῦ Ἀνούϊγ, ὁ κριτικός μας ξεσηκώθηκε τὸ ἴδιο, ὅπως ὅταν ἀνέβηκε ἡ «Μήδεια» τοῦ ἴδιου συγγραφέα. Παρατηροῦσε ὅτι: «*τὸ κοινὸ ποὺ τὴν εἶδε, σχεδὸν δὲν χειροκρότη-*

σε. Κατὰ τὴν γνώμη μου, ἔπρεπε νὰ τὴν ἀποδοκιμάση. Μόνον ἔτσι θὰ καταλάβαιναν οἱ ξένοι, ὅτι στὴν κοιτίδα τῆς τραγωδίας εἶναι ἱεροσυλία ἡ παρωδία της».

Μὲ τὴν «Ἀντιγόνη» του ὁ Ἀνούϊγ πολιτικολογεῖ «καὶ οἱ πολιτικὲς ἐπιτυχίες τῆς τέχνης εἶναι ἐφήμερες καὶ ὕποπτες». Πιστεύει πὼς ἡ «Ἀντιγόνη» δὲν εἶναι τραγωδία, δὲν εἶναι κὰν θέατρο. Ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι στενόκαρδα καὶ μικροχαρῆ. «*Καὶ τοὺς λείπει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ γνωρίσματα τῆς τραγωδίας —ἡ μεγαλειώδης θλίψη— ὅπως θἄλεγε ὁ Ρακίνας. Οἱ ἄνθρωποι στὰ ἔργα τοῦ Ζιρωντού, τοῦ Ἀνούϊγ καὶ ἐν μέρει τοῦ Σὰρτρ μιλᾶνε γιὰ τὰ πάθη τους, κοινολογοῦν τὸν ἐσωτερικό τους κόσμο, αὐτοαναλύονται. Ὅμως ὁ ἥρωας ποὺ αὐτοαναλύεται, δὲν μᾶς πείθει γιὰ τὸ δράμα του. Κι ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσει δράμα. Ὁ Πὼλ Βαλερύ, ὑπερασπιζόμενος τὸν ἀτυχὴ Οἰδίποδα, τραβοῦσε τὰ μαλλιά του γιὰ τὴν "ὑπέρτατη ὕβρι νὰ καταντήσει λεία καὶ βορὰ τῆς ψυχανάλυσης».*

Κι ἐρχόμαστε νὰ δοῦμε ποιές ἦταν οἱ ἀπόψεις τοῦ Θέμου Νόβα σχετικὰ μὲ τὴ νέα τέχνη τοῦ κινηματογράφου. Ὁ κινηματογράφος, ὅταν ἐμφανίστηκε δειλά, γιὰ πρώτη φορά, στὶς 22 Μαρτίου 1895, ξάφνιασε τὸν κόσμο. Κανεὶς δὲν καταλάβαινε γιατί πρόκειται. Αὐτὴ ἦταν ἀρχή. Πολλοὶ βγῆκαν κι εἶπαν πὼς ὁ κινηματογράφος, κι ἂν ἀκόμα ἐξελιχτεῖ πάνω στὴν ἀρχική του γραμμή, θὰ εἶναι ἕνα λειψὸ κατασκεύασμα, γιατὶ δὲν θὰ μπορεῖ ν' ἀποδείξει τὴν «πολλαπλῆ ἐνόραση» τοῦ σύμπαντος, κι οὔτε θὰ κατορθώσει τὴ συμπύκνωση Χώρου καὶ Χρόνου.

Ὁ Θέμος Νόβας ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴν Ἑλλάδα ποὺ ἀσπάστηκε τὸ μήνυμα τῆς νέας αὐτῆς ἐκδήλωσης τέχνης. Ἂν καὶ θρεμμένος μὲ θεατρικὴ παιδεία δὲν εἶδε στὸν κινηματογράφο παρὰ τὸν οἰκονομικὸ ἀντίπαλο τοῦ θεάτρου. Στὸ τεχνικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ μέρος δὲν ἔχουν καὶ πολλὰ κοινά, οἱ δύο αὐτὲς πνευματικὲς ἐκδηλώσεις. Ὁ Νόβας πολέμησε τὴ θεωρία τοῦ μεταφυσικοῦ κινηματογράφου, ὅπως πολέμησε καὶ τὶς ἀστήριχτες ἀπόψεις μερικῶν γιὰ τὸν ἐντελῶς ρεαλιστικὸ τρόπο προβολῆς τῆς ζωῆς. Ὁ ρεαλισμὸς τεχνοτροπία. Ἡ ἄποψη γιὰ τὴ ρεαλιστικὴ ἕβδομη τέχνη ἔλεγε πὼς ὁ κινηματογράφος εἶναι τὸ μέσον τὸ ἀπὸ τὴ φύση προορισμένο ν' ἀποδίδει ὅλες τὶς ρυτίδες κι ὅλες τὶς ἀτέλειες τοῦ σύμπαντος. Ἀλλὰ ἐδῶ ἀσφαλῶς σταματάει ἡ τέχνη κι ἀρχίζει ἡ ἄψυχη φωτογραφία.

Ὅσο γιὰ τὸν κινηματογράφο τῆς λεγόμενης «πολλαπλῆς ἐνόρασης» κινδυνεύει νὰ γίνει μηχανικὸ τρύκ. Ὁ Νόβας θὰ παρατηρήσει κάπου γιὰ τὶς θεωρίες τῆς ρεαλιστικῆς ἀπεικόνισης καὶ τῆς πολλαπλῆς ἐνόρασης πὼς «*οἱ δύο αὐτὲς κακὲς θεωρίες ξεκινοῦν περίπου ἀπὸ τὴν ἴδια κακὴ ἀρχή, τὴν*

ἀρχὴ ὅτι ὁ κινηματογράφος εἶναι μόνον θέαμα. Γιὰ νὰ καταλήξει περίπου στὴν ἴδια πλάνη ὅτι ὁ κινηματογράφος δὲν ἐπιδρᾶ ποτὲ ὡς πνεῦμα παρὰ μόνον ὡς ἐντύπωση».

Σχετικὰ μὲ τὸν ἐξπρεσιονισμὸ τοῦ κινηματογράφου θὰ παρατηρούσαμε τὰ ἴδια μὲ τὸν ἐξπρεσιονισμὸ τοῦ θεάτρου. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ δογματίσει πὼς οἱ τεχνοτροπίες δὲν πρόσφεραν κι οὔτε πρόκειται νὰ προσφέρουν τίποτε στὸν κινηματογράφο. Γιατὶ «*ὁ κινηματογράφος ἄρχισε ὡς κινούμενη φωτογραφία, ὡς ἀνεπιτήδευτος νατουραλισμός*». Ὅμως ἡ κίνηση ἔγινε γιὰ τοὺς κινηματογραφιστὲς πάθος καὶ ἀντικειμενικὸς σκοπός. Πρῶτα ἡ κίνηση, ὡς συνεχὴς κίνηση, κατόπι ὁ ἴλιγγος. Κι' ἐδῶ βασιζόταν ἡ συγκίνηση τῶν θεατῶν.

Σὰν ἐμφανίστηκε ὁ μεγάλος σκηνοθέτης Γκρίφιθ, τὰ πράγματα πῆραν τὴ θέση τους. Πρῶτος αὐτὸς φωτογράφισε τὴ στάση, τὴ στατικὴ σκηνὴ μὲ κινητὸ ὅμως φακό. Δημιούργησε τὸν κινηματογραφικὸ δυναμισμὸ καὶ ἔφερε σὲ ἰσορροπία ἀντιμαχόμενες δυνάμεις ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν κατεύθυνσή του ὑπηρετοῦσαν τὸ σκοπὸ τῆς νέας τέχνης. Ἔτσι ἡ μηχανὴ μπῆκε στὴν ὑπηρεσία τῆς τέχνης, καὶ ἡ τέχνη στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἀπὸ τοὺς ἠθοποιοὺς ποὺ τὸ ἀνάστημά τους δημιούργησε παράδοση γιὰ τὴ νέα τέχνη ἀναφέρουμε δύο, τοὺς σπουδαιότερους: Τὸν Σαρλὼ καὶ τὴν Γκρέτα Γκάρμπο. Γιὰ τὸ μεγαλύτερο ὄνομα τοῦ κινηματογράφου, τὸν Σαρλώ, ὁ Νόβας θὰ παρατηρήσει: «*ὁ Σαρλὼ εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ὕψωσε τὸν κινηματογράφο ἀπὸ τέχνη ἁπλῆς κίνησης σὲ τέχνη ἠθοποιΐας. Ὁ πρῶτος ποὺ τόλμησε νὰ μιλήσει ὡς πνεῦμα πρὸς πνεύματα, ὡς καρδιὰ πρὸς καρδιές. Ὁ Σαρλὼ ἔκαμε τὸν κινηματογράφο θέατρο γιὰ νὰ τὸν κάμη κινηματογράφο. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν δὲν ὑπῆρχε παρὰ σχεδὸν τὸ φαινόμενο, μὲ τὸν Σαρλὼ ἀρχίζει ἡ ἐπικοινωνία. Ὁ τύπος του γίνεται παγκόσμιος. Πλάι σ' αὐτόν (καὶ στὸ ὕψος του) θὰ σταθῆ ἀργότερα μιὰ γυναίκα: ἡ Γκρέτα. Οἱ τύποι συμπληρώνονται. Αὐτὸς μᾶς κάνει νὰ γελᾶμε γιὰ νὰ μὴ μᾶς ἀφήσει νὰ δυστυχήσουμε. Καὶ οἱ δύο εἶναι μεγάλοι. Εἶναι οἱ μεγαλύτεροι ἠθοποιοὶ τοῦ κινηματογράφου. Ὄχι. Οἱ μεγαλύτεροι ἄνθρωποι».*

Γιὰ τὴν Γκρέτα μιλάει διθυραμβικά. Θὰ μᾶς πεῖ κάπου: «*Τὴν περασμένα βδομάδα βρῆκα τὴν κ. Κοτοπόλη στὸ δρόμο. Πήγατε, μὲ ρωτᾶ, νὰ δῆτε τὴν Γκρέτα; Λέω: ὄχι. Κι εἶχα πάει ὡς τότε δυὸ φορές. Ἀλλὰ δυὸ φορὲς δίνουν νομίζετε τὸ δικαίωμα νὰ πῆτε πὼς εἴδατε τὴ Γκρέτα; Ἡ Γκρέτα δὲν "βλέπεται" σὲ δυὸ φορές, εἶναι τὸ δυσκολώτερο θέαμα τέχνης. «Μέσα σου ὑπάρχει ἕνα μυστήριο» τῆς λέει στὸ φίλμ ὁ Ἱσπανὸς ἐραστής της. Αὐτὴ ἀπαντᾶ: "σὲ κάθε ἀνθρώπινη ὕπαρξη ὑπάρχει ἕνα μυστήριο". Λόγια*

τοῦ ρόλου ἢ ἀλληγορία τῆς τέχνης; Ἡ Γκρέτα εἶναι μυστηριώδης γιατὶ εἶναι ἀνθρώπινη».

Τὴ «θεία γυναίκα», τὴ Γκρέτα, τὴ θεωρεῖ διάδοχο τῆς Δοῦζε. Ἐκείνη δόξασε τὸ θέατρο. Ἡ Γκρέτα τὸν κινηματογράφο. Διαβάζουμε: «*Τὰ πάντα μπορεῖ αὐτὴ ἡ γυναίκα, ἀκόμα καὶ νὰ φαίνεται ἄσχημη. Στιγμές-στιγμὲς παίρνει τὴν πόζα τῆς ἀσχήμιας. Ἐπίτηδες. Σᾶς ἀφήνει νὰ εὐλευθερωθεῖτε ἀπ' τὴ γοητεία της, σᾶς βιάζει νὰ δυσπιστήσετε ἂν εἶναι ὡραία. Κρύβει τὴν ὁμορφιά της γιὰ νὰ δείξει τὴν τέχνη της. Θέλει τὴν κρίση σας, ὄχι τὴ συγκίνησή σας. Ἔπειτα ξαναγίνεται ὄμορφη. Ἀφοῦ τὴ θαυμάσετε σᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴν ἀγαπήσετε πάλι*». Ἡ κρίση τοῦ Θέμου Νόβα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ κινηματογράφο εἶναι ἀρνητική. Τὸν ἀποκαρδιώνουν οἱ μετριότητες. Δὲν παραδεχόταν τίποτε ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τῶν Ἑλλήνων σκηνοθετῶν.

Τελειώνοντας, δὲν τρέφω τὴν αὐταπάτη πὼς ἐξάντλησα τὸ θέμα. Γιατὶ ὁ Θέμος Νόβας εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ θέμα. Εἶναι παράδειγμα. Παράδειγμα συνέπειας, πνευματικῆς γενναιότητας καὶ ἐθνικισμοῦ. Προσοχὴ στὸ τελευταῖο. Στὰ ζητήματα τῆς τέχνης μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴ γιὰ παρεξηγήσεις. Ὁ ἐπαχτίτης κριτικὸς ἦταν συνεπὴς πρὸς τὴν ἐποχή του. Τὴν ὑπηρέτησε καὶ στὸ ὄνομά της θεώρησε ξεπερασμένους τὸν Σαὶξπηρ καὶ τὸν Ἴψεν. Ὁ ἴδιος μᾶς ἔχει πεῖ: «*ὅταν ἔχεις ὑπηρετήσει μιὰ ἐποχὴ ἔχεις ὑπηρετήσει ὅλες τὶς ἐποχές. Ἔχεις ὑπηρετήσει τὴν ἱστορία*».

Ὁ Νόβας ἦταν ἀπὸ τοὺς λίγους κριτικούς μας ποὺ ἔκρινε πρῶτα μὲ τὴν καρδιὰ κι ἔπειτα μὲ τὰ σχολαστικὰ μέτρα. Κι ἐπέμενε πὼς ὁ κριτικὸς ἔχει ὄχι μόνο τὸ δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ τὸ καθῆκον νὰ τραγουδᾶ —ὅταν χρειάζεται— τὴν κριτική του. Γιατὶ «*πέρα ἀπὸ τὴν ἐφήμερη κρίση μιᾶς βραδιᾶς ὑπάρχει —πρέπει νὰ ὑπάρχει— ἡ ἱστορικὴ τοποθέτηση*».

Ὁ Ἄλφρεδ Κὲρ θὰ μᾶς πεῖ κάπου γιὰ τὸ ρόλο τοῦ κριτικοῦ: «ὁ ἀληθινὸς κριτικὸς ἂς κάνει κριτικὴ τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀγάπης. Δαυϊδικὴ κριτικὴ ποὺ σὰν τὸν βιβλικὸ βασιλέα μεταχειρίζεται δυὸ ὄργανα, τὴν ἅρπα καὶ τὴ σφεντόνα».

Τὴν ἅρπα καὶ τὴ σφεντόνα τοῦ Θέμου Νόβα.

SUMMARY

«THE MENTAL IRRECONCILABLENESS OF A CRITIC»

Themistoklis Athanasiadis-Novas wasahead theatrical critic and many times in his criticism for various theatrical performances he was opposed to the other great theatrical critic of his era, Photos Politis. His theatrical criticism was gathered in the unique book he printed during his life, «Athenean Dramaturgy» (Ἀθηναϊκὴ Δραματουργία).

He was positive for th new art of cinema and he particularly admired Greta Garbo nad Charlie Chaplin. Themistoklis Athanasiadis-Novas from the Greek actors especially praised Marika Kotopouli.

THANASSIS PAPATHANASSOPOULOS

Γιώργος Αθάνας

ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΔΕΛΗΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ ΣΤΗΝ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας (1895-1961, Μαΐου 14) ἀνήκει στοὺς πρωτοπόρους τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας, στοὺς δημιουργοὺς τοῦ νέου —νέου ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοια— λογοτεχνικοῦ εἴδους, ποὺ πάει, δυστυχῶς, νὰ ἐκλείψει μαζὶ μὲ ἕνα ἄλλο, ἐπίσης, νέο λογοτεχνικὸ εἶδος, τὴ μυθιστορηματικὴ βιογραφία. Διότι ἡ καλὴ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία, ἐκείνη ποὺ ἔδωσε βιβλία ἐμπνευσμένα ἀπὸ ἑλληνικοὺς καὶ ξένους τόπους, βρίσκεται σὲ παρακμὴ καὶ δὲν γράφονται πιὰ ἔργα ἄξια λόγου ποὺ νὰ τὴν ἀνανεώνουν ἢ νὰ τὴν συντηροῦν, ἔστω, σ' ἕνα ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο. Γι' αὐτό, ἴσως, καταργήθηκε τὸ ἐπώνυμο λογοτεχνικὸ βραβεῖο. Πραγματικά, ταξιδιωτικὰ λογοτεχνικὰ βιβλία, ὅπως τοῦ Καζαντζάκη, τοῦ Οὐράνη, τοῦ Πέτρου Χάρη, τοῦ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, τοῦ Φώτη Κόντογλου, τοῦ Παπαντωνίου, ποὺ ἔφτασαν τὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία «εἰς ὕψος νοητόν», στὴν ἀκμή της, ἐγώ, τοὐλάχιστον, δὲν γνωρίζω καὶ δὲν μὲ ἐμποδίζει νὰ τὸ λέγω αὐτὸ καμιὰ ἐξαίρεση, ἂν ὑπάρχει καὶ αὐτή. Ἀπὸ τὸ 1955 ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος κάνει μιὰ σοβαρὴ ἐπισήμανση: ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη (τοῦ 1955) εὐνοοῦσε τὸ ταξίδι καὶ οἱ ταξιδιῶτες πλήθαιναν, φοβόταν, ὡστόσο, ὅτι τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ ταξιδιοῦ εἶχε ἀρχίσει νά χάνεται.[1] Ἀπὸ τότε στὰ

---

1. Βλ. τὸν πρόλογο στὰ *Ταξίδια...* τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου ὑπὸ τὸν τίτλο «Ὁ ταξιδιώτης». Ἐκδ. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Εστίας» στὴ σειρά τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (1982), σ. 8.

ὀνόματα αὐτὰ τὰ μεγάλα τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ ἐκεῖνο τοῦ Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη-Νόβα, καὶ μάλιστα μεταξὺ ἐκείνων τοῦ Καζαντζάκη, τοῦ Κόντογλου καί τοῦ Οὐράνη. Καὶ τοῦτο, ὄχι μόνο γιατὶ χρονικῶς προηγεῖται, ἀλλὰ γιατί, καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς τῆς συντροφιᾶς του πρῶτος αὐτός, κατὰ τὴ γνώμη μου, μᾶς εἰσήγαγε ὡρίμως καὶ αὐθεντικῶς στὴν ἔννοια τῆς ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας, ἡ ὁποία, ὡς τότε, ἦταν μᾶλλον θολὴ καὶ ἀπροσδιόριστη.

Χρονικῶς ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας προηγεῖται μᾶλλον ὅλων, διότι πρῶτος αὐτὸς ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις στὸ «Νεολόγο τῶν Πατρῶν», ἀλλὰ καὶ στὸν ἡμερήσιο ἀθηναϊκὸ τύπο,[2] ἐνῶ στὴν ἔκδοση βιβλίου ἀκολουθεῖ.[3] Καὶ στὴ μιά, πάντως, καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ ἀπόσταση εἶναι μικρή, καὶ ἂν θέλαμε νὰ τοὺς ἐντάξουμε σὲ γενιά, θὰ τοὺς ἐντάσσαμε στὴ γνωστὴ γενιὰ τοῦ '30, γιατὶ τὴ δεκαετία τοῦ '20 καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '30 συμβαίνουν ὅλα, κάνει τὴ δική της ἐξόρμηση ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία.

Δὲν εἶδα, δυστυχῶς, (καὶ μακάρι νὰ κάνω λάθος) νὰ ἐπισημαίνεται ἡ πρωτοποριακὴ συμβολὴ τοῦ Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη-Νόβα στὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ ἐπιμόνως προβάλλονται μόνο δυό-τρία ὀνόματα καὶ ἄλλα ποὺ εἶναι πολὺ μεταγενέστερα ὡς πρὸς τὸ λογοτεχνικὸ αὐτὸ

---

2. Στὸν *Ἐλεύθερο Τύπο* τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν Τουρκία, ὅπου ἔμεινε ἕναν ὁλόκληρο χρόνο, ἀπὸ Νοέμβριο 1925 - Ὀκτώβριο 1926. Οἱ ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις δημοσιεύτηκαν ἀπὸ 8 Νοεμβρίου 1925 - 5 Ἰουλίου 1926, ἐνῶ στὶς 4 καὶ 5 Νοεμβρίου 1924 δημοσιεύεται κείμενό του στὴν ἐφημερίδα *Ἐλεύθερον Βῆμα* τῶν Ἀθηνῶν, τὸ σημερινὸ δηλ. *Βῆμα*, ὑπὸ τὸν τίτλο «Τὸ δράμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας». Ἐπίσης στὸ *Ἐλεύθερον Βῆμα* δημοσιεύονται οἱ ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀπὸ 26 Ἀπριλίου 1925-23 Μαΐου 1925 καὶ 12 Ἰουλίου 1925. Ἐπίσης τὶς ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἰταλία, δημοσιεύει στὴν *Πολιτεία* τῶν Ἀθηνῶν, 5 Ἀπριλίου 1921 - 23 Σεπτεμβρίου 1922 - 6 Φεβρουαρίου 1922. Ἐνῶ 1η Ἰανουαρίου 1922 - 13 Μαΐου 1922 δημοσιεύει στὴν *Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων* τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν Αὐστρία, κ.λ.π.

3. Ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβα κυκλοφόρησε τὸ βιβλίο του *Ἕνα μήνα στὸν Βόρειο πόλο* τὸ 1932, ἐνῶ ὁ Καζαντζάκης τὸ βιβλίο του *Τί εἶδα στὴ Ρουσία* τὸ 1928 καὶ ὁ Κόντογλου τὰ *Ταξείδια* του *σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς...* τὸ 1928, ἐπίσης. Ὁ Οὐράνης πρωτοδημοσιεύει ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις στὸ *Ἐλεύθερον Βῆμα* στὰ 1930, καὶ ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος κυκλοφορεῖ τὸ πρῶτο ταξιδιωτικό του βιβλίο, τὶς *Μορφὲς τῆς ἑλληνικῆς γῆς* τὸ 1937.

εἶδος. Ἀλλὰ καὶ γενικῶς, νομίζω, ὁ ἴδιος ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ εὐγενὴς αὐτὸς Ναυπάκτιος, καὶ τὰ ἔργα του βρίσκονται στὸ περιθώριο τοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἔργων του ἢ μέρους αὐτῶν, ἀπὸ τὴν ἀείμνηστη τώρα συγγραφέα καὶ γραμματέα του, ἀγαπητή μου φίλη, Οὐράνα Διοματάρη, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετητῶν εἶναι ἀπὸ ἀσήμαντο ὡς ἀνύπαρκτο.[4] Πιστεύω λοιπὸν ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας ἀδικεῖται μεγάλως καὶ ἐκεῖ μόνο ποὺ μνημονεύεται, ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζω, εἶναι στοὺς κριτικοὺς τοῦ θεάτρου. Ἀλλὰ ἐμεῖς ἔχουμε τὴ γνώμη: ὅτι καὶ στὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία ἡ προσφορά του ὑπῆρξε ἐξίσου σημαντική. Διότι ἔγραψε κείμενα ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως, ποὺ εἰσάγουν τὸν ἀναγνώστη τους στὴν ψυχὴ καὶ στὴν καρδιὰ ἑνὸς τόπου καὶ ἑνὸς λαοῦ, καὶ δὲν τὸν περιφέρουν ὡς ἀποσκευὴ ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι, ἀπὸ ἀεροδρόμιο σὲ ἀεροδρόμιο καὶ ἀπὸ μουσεῖο σὲ μουσεῖο. Τὸ λέγω αὐτό, γιατὶ πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συγχέουν τὸ ταξιδιωτικὸ βιβλίο μὲ τὴν ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία. Εἶναι πολὺ λίγα τὰ ταξιδιωτικὰ βιβλία ποὺ εἶναι ἄξια νὰ πάρουν μιὰ θέση στὸ νέο αὐτό, ἀλλὰ πολύτιμο κεφάλαιο τῆς λογοτεχνίας μας.

Εἶπα πιὸ πάνω, ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία εἶναι νέο, σχετικὰ λογοτεχνικὸ εἶδος, ποὺ στὸν καιρὸ τῆς ἀκμῆς του ἔγινε «σημαντικότατος κλάδος τῆς λογοτεχνίας», ἐνῶ «ἄλλοτε ἦταν καὶ δὲν ἦταν».[5]

Πραγματικὰ «*μόνο τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια ἄρχισε νὰ λογαριάζεται καὶ στὸν τόπο μας καὶ νὰ ἔχει ραγδαία ἐξέλιξη... Προετοιμαστήκαμε, ἔκαμε δειλὰ βήματα στὴν ἀρχή, ἔπειτα τολμηρὰ ἀλλὰ καὶ πιὸ σταθερά, τέλος ἀκολούθησε μιὰν ὁμαδικὴ ἀνάγκη, ποὺ ἐκδηλώθηκε στὰ χρόνια τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπιστίας ἀνάμεσα στοὺς δύο μεγάλους πολέμους τοῦ αἰώνα μας. Καὶ τότε ἀκριβῶς ἔγραψε τὶς περισσότερες ταξιδιωτικὲς σελίδες του ὁ Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας*», γράφει ὁ Πέτρος Χάρης.[6] Ὁ ὁποῖος Θεμιστοκλῆς δὲν ἀνήκει μόνο σὲ κείνους ποὺ προετοίμασαν τὴν ἄνθηση τῆς

---

4. Τὰ ταξιδιωτικὰ τοῦ Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη-Νόβα —ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *Ἕνα μήνα στὸν Βόρειο πόλο*— συγκρότησαν ἕναν ὀγκώδη τόμο 526 σελίδων, ποὺ τὸν ἐπιμελήθηκε καὶ τὸν σχολίασε ἡ Οὐράνα Διοματάρη. Τίτλος του: *Περιπλανήσεις* (1964).

5. Βλ. σημ. 1, σ. 11.

6. Πέτρου Χάρη, *Ἕλληνες πεζογράφοι*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», ... Γ΄ (1968), σ. 115.

ταξιδιωτικῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργο του εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ὄμορφα καὶ πιὸ εὔοσμα ἄνθη καὶ μάλιστα ἐκεῖνο τὸ πρωτοποριακό του βιβλίο *Ἕνα μήνα στόν Βόρειο πόλο* (1932), ἀλλὰ καὶ πάρα πολλὲς ἄλλες ταξιδιωτικές του σελίδες.

Ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας ἦταν ἕνας παθιασμένος ταξιδιώτης. Εἶχε συνεχῶς ἀνοιγμένα τὰ φτερά του νὰ πετάξει σὲ καινούργιους τόπους καὶ καινούργιους λαούς, μακριὰ ἢ καὶ στὴ δύσκολη στὰ ταξίδια Ἑλλάδα τοῦ καιροῦ του, πότε ὡς ἀπεσταλμένος καὶ ἀνταποκριτὴς ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων καὶ πότε γιατὶ αὐτὸ ἦταν μιὰ δική του ἐσωτερική, πνευματικὴ ἀνάγκη. Γιὰ «*τὸ ταξίδι, μὲ τὴν πρόσθετη πείρα ποὺ προσφέρει, τὴ βαθύτατα ἀνθρώπινη πείρα, εἶναι καὶ μιὰ σπουδαία ἀφορμὴ δημιουργίας...*».[7] Κι αὐτὸ ἦταν αἴτημα ζωῆς γιὰ τὸν Θεμιστοκλῆ.

Ὑπάρχει ἡ ἐντύπωση, ὅτι ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας ἦταν κοσμοπολίτης, ὅτι κατεχόταν ἀπὸ ἕνα κοσμοπολίτικο ἰσοπεδωτικὸ πνεῦμα. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Διαβάζοντας τὶς ταξιδιωτικές του σελίδες χρειάζεται λίγη προσοχὴ νὰ μὴν παρασυρθοῦμε ἀπὸ φραστικούς-ἐξωτερικοὺς χρωματισμοὺς τοῦ λόγου ἢ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ταξίδεψε πολὺ στὸ ἐξωτερικό. Γιατὶ ταξίδεψε, ἐπίσης, πολὺ καὶ στὸ ἐσωτερικό. Ἀλλὰ ὄχι γι' αὐτό. Καὶ δὲν ταξίδεψε μόνο στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο· ταξίδεψε, ὁμοίως, πάρα πολὺ καὶ στὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Ἀνατολῆς, Κωνσταντινούπολη, Μικρὰ Ἀσία, Ἱεροσόλημα, ἀμέσως, σχεδόν, μετὰ τὸ ξερίζωμα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας, καὶ ἔμεινε ἕναν ὁλόκληρο χρόνο ὡς ἀνταποκριτὴς τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας «Ἐλεύθερος Τύπος». Στὴν ἴδια ἐφημερίδα καὶ στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα», δημοσίεψε[8] τὶς ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις, ἀλλὰ καὶ ἄρθρα καὶ εἰδήσεις πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Ἀλλὰ ἡ πιὸ μεγάλη διαπίστωση τῆς ἑλληνόψυχης ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη-Νόβα προέρχεται ἀπὸ τὰ ταξίδια του σὲ ξένες χῶρες. Ἐκεῖ ποὺ κρύβεται ὁ κίνδυνος τοῦ ξυπασμοῦ καὶ ν' ἀρχίσεις νὰ βλέπεις ἀφ' ὑψηλοῦ τὸν τόπο σου καὶ τὴν παράδοσή του. Ὁ εὐγενὴς Ναυπάκτιος δὲν κατατρυχόταν ἀπὸ τὸ μικρόβιο τῆς ξενομανίας, κι ὅπου καὶ ἂν βρισκόταν τὸν «κεντοῦσε» ἡ Ἑλλάδα. Βιάζεται νὰ ἀναφωνήσει: «Ἔλατα! Ἔλατα!»,[9] τίτλος ἑνὸς σύντομου ἀλλὰ μεστότατου ταξιδιωτικοῦ του κειμέ-

7. Βλ. σημ. 1, σ. 9.

8. Ὁ Θεμιστοκλῆς πρωτοδημοσίευσε ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις στὸ *Νεολόγο* τῶν Πατρῶν, φ. 23.8.1919, καὶ μετὰ στὴν *Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων* τὸ 1922.

9. Βλ. *Περιπλανήσεις* (1964), σ. 477.

νου γιὰ τὴ Ναυπακτία ἢ νὰ ἀφεθεῖ στὸ λυρικὸ μεθύσι τοῦ καλοκαιρινοῦ Κεφαλόβρυσου μὲ κείνη τὴ γάργαρη, πολύχρωμη καὶ ὁρμητική του γλώσσα νὰ τρέχει χυμώδης καὶ μεθυστική: « *Ἡ καλοκαιρινὴ Ναύπακτος εἶναι τὸ Κεφαλόβρυσο. Ὡς τοπεῖο, ὡς δροσιά, ὡς ζωή. Ἕνα κομμάτι ἀκρογιαλιᾶς γεμάτο νερὰ καὶ πλατάνια... Ἀγαπητοί μου Ναυπάκτιοι, χωρὶς ἄλλο δὲν φανταστήκατε ποτέ, ὅτι δροσίζεστε... στὸ ἴδιο ἀκριβῶς μέρος ποὺ ἔκαναν τὸν περίπατό τους οἱ πρόγονοί σας ἐδῶ καὶ τρεῖς ὁλόκληρους αἰῶνες... Λοιπὸν ναί, τὸ κομψό, τὸ μοντέρνο, τὸ φαληρίζον Κεφαλόβρυσο χρονολογεῖ ζωὴν τριῶν καὶ πλέον αἰώνων...*»[10], γράφει ὁ Θεμιστοκλῆς στὰ 1924.

Δὲν ἔχουμε πολλοὺς καλοὺς ὁδηγοὺς γιὰ ξένους λαοὺς καὶ τόπους. Ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας εἶναι ἕνας πολὺ καλὸς ὁδηγός, θὰ ἔλεγα μοναδικὸς στὸν ὁποῖο μποροῦμε ἀνεπιφύλακτα νὰ ἐμπιστευθοῦμε τὸ ταξίδι μας, ὅπως αὐτὸ τὸ ἐννοεῖ ἡ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία. Δὲν εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀρχοντιά του καὶ ἡ παιδεία του· εἶναι κυρίως τὸ γεγονός, ὅτι ὅταν ταξιδεύει ἐπαναστατοῦν ὅλες του οἱ αἰσθήσεις.

Ταξίδεψε σχετικὰ νέος. Καὶ τὸ ταξίδι δὲν εἶναι εὔκολη ὑπόθεση ἂν θέλεις νὰ βιώσεις τὴν πεῖρα του καὶ προπαντὸς αὐτὴ τὴν πεῖρα νὰ τὴν μετουσιώσεις σὲ τέχνη. Γιατὶ ἕνα τέτοιο ταξίδι προϋποθέτει ταλέντο. Γιατὶ τὸ ταξίδι εἶναι ταλέντο, γιατὶ διαφορετικὰ δὲν θὰ εἴχαμε ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ κάποια ταξιδιωτικὰ βιβλία, τουριστικῆς περισσότερο σημασίας σὰν κι αὐτὰ ποὺ βραβεύει συχνὰ ἡ Ἕνωση Δημοσιογράφων Τουρισμοῦ ἢ ἄλλοι φορεῖς.

Εἶναι ταλέντο τὸ ταξίδι καὶ ταλέντο σπουδαῖο γιὰ κείνους ποὺ μποροῦν (καὶ μποροῦν σήμερα οἱ περισσότεροι) νὰ ταξιδέψουν. Γιατὶ ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία χωρὶς ταξίδι δὲν γίνεται.

Βέβαια, τὸ νὰ μπορεῖς νὰ ταξιδεύεις, δὲν φτάνει. Σήμερα λόγου χάρη ὅλοι ταξιδεύουν. Ναί, ἀλλὰ κάνουν τουρισμό. Καὶ ὁ τουρισμὸς εἶναι ἕνα εὐτελέστατο προϊόν, ὑποπροϊόν, τοῦ ταξιδιοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ καλὸ ταξίδι, ἡ καλὴ δηλ. ταξιδιωτικὴ λογοτεχνία χρειάζεται ταλέντο καὶ ἐσωτερικὴ προετοιμασία γιὰ νὰ μετουσιωθεῖ σὲ δημιουργία, σὲ τέχνη.

Ὁ Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας εἶχε ὅλα τὰ προσόντα ἑνὸς πολὺ καλοῦ ταξιδιώτη. Αὐτὸ τὸ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀράδες τῶν ταξιδιωτικῶν του σελίδων. Ἡ καρδιά του ἀναφτερᾶ. Εἶναι καὶ νέος, στὴν ἄνοιξη τῆς ζωῆς του. Ἡ νιότη ἔχει σημασία, παίζει τὸ ρόλο της.

---

10. *Περιπλανήσεις* (1964), σ. 516.

Κυριαρχικό, θὰ ἔλεγα. Γιατὶ ἡ νιότη καὶ τὸ ταξίδι πᾶνε μαζί, ταιριάζουν σὰν δυὸ ἐρωτευμένοι. Γιατὶ καὶ ἡ νιότη ἀρχίζει τὸ δικό της ταξίδι ποὺ δὲν ξέρει πῶς καὶ πότε θὰ τελειώσει. Γιατὶ γνωρίζει, παρόλη τὴν ἀνεμελιά της, ὅτι κάποτε θὰ τελειώσει. Καθὼς τὸ ταξίδι σὲ τόπους καὶ λαούς, δικούς σου ἢ ξένους, ἀδιάφορο, πού, στὸ τέλος, μαζὶ μὲ τὴ χαρὰ δοκιμάζεις καὶ τὴ λύπη, τὴ χαρμολύπη, γιὰ νὰ θυμηθῶ μιὰ πολλὴ ὄμορφη λέξη τῆς Ἐκκλησίας μας.

Τὴ Λαμπρὴ τοῦ 1925 βρίσκεται σὲ προσκύνημα στὴν Ἱερουσαλήμ,[11] στὰ Χριστοτόπια. «Σὲ λιτανεία ψαλμῶν ἀναλύεται ἡ ψυχή του», γίνεται «εὐαγγελικός μελωδός». « *Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα... Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἡ ἐκδρομή μας παίρνει τὴν ἁγιότητα προσκυνήματος. Γινόμαστε οἱ Ἕλληνες τοῦ Εὐαγγελίου... Μὲ τὸ αὐτοκίνητο διασχίζουμε τὴν ἀγορὰ τῆς Ἰόππης. Πανσπερμία φυλῶν. Στὰ βάθη τῶν ἄθλιων μαγαζιῶν ἔχουν λησμονηθῆ οἱ τύποι τῶν Σάυλωκ... Ἐπιτέλους βγαίνουμε στὸ πράσινο ὕπαιθρο, στοὺς παραδείσους τῶν πορτοκαλιῶν... Ἔπειτα ἀρχίζουν οἱ φράχτες τῶν φραγκοσυκιῶν ποὺ προστατεύουν τοὺς μεθυστικοὺς ἀμπελῶνες. Τί γεωμετρικὴ ἁρμονία στὴ διάταξη τῶν κλιμάτων!» Καὶ ἀπὸ τὴ λυρικὴ αὐτὴ πτήση πάνω ἀπὸ τὴν Παλαιστίνη, προσγειώνεται στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς Μεσογείου, στὴ δική μας ἀνοργανωσιά, στὴ δική μας τσαπατσουλιά. Καὶ ξεσπάει: «Κύριοι Ἕλληνες ἀμπελουργοί, πόσα δὲν θὰ σᾶς ἐδίδασκε ἡ ἀγροτικὴ Παλαιστίνη!...»*. Τέτοιες ἀποστροφὲς τοῦ λόγου του θὰ βροῦμε πολλὲς στὰ ταξίδια του, στὰ ταξίδια του στὸ ἐξωτερικό, κυρίως ὅταν περιγράφει τὶς προηγμένες βόρειες χῶρες τῆς Εὐρώπης. Ἡ Ἑλλάδα τὸν «κεντάει» πάντοτε πολλαπλῶς. Ἀλλὰ τί μποροῦσε νὰ περιμένει κανεὶς ἀπὸ μιὰν Ἑλλάδα μετὰ μάλιστα ἀπὸ τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ καὶ 1½ ἑκατομμύριο πρόσφυγες; Καὶ ἀκόμα ἀπὸ μιὰν Ἑλλάδα ποὺ ἀπὸ τὸ 1912 δὲν εἶχε πάψει νὰ πολεμάει γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἐθνικῶν πόθων τῶν Πατέρων τοῦ Γένους; Ὄχι, βέβαια, πὼς ἂν δὲν συνέβαιναν αὐτὰ τὰ πράγματα θὰ ἦταν καλύτερα. Πρὸς Θεοῦ!...

Ἂς μείνουμε λίγο ἀκόμα στὰ Χριστοτόπια: «*... Ἡ ψυχὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ δὲν ἐκπορθεῖται μὲ κοσμικὰ ὅπλα. Γιὰ τὴν πόλη τῶν πόλεων ἕνας ὁδηγὸς ὑπάρχει: τὸ Εὐαγγέλιο, καὶ μιὰ ἐκδρομή: ἡ λιτανεία... Ὅταν φτάνουμε στὸ ξέφωτο μᾶς λένε: Ἡ αὐλὴ τοῦ Ναοῦ. Ἁπλὴ ἐξήγηση, ἀλλὰ ἠχεῖ σὰν προσταγμα Κυρίου... Μαζί μας εἴχαμε ἀπαγορευμένα εἴδη ποὺ θά*

11. *Περιπλανήσεις* (1964), σ. 27 κ.ἑ.

'πρεπε νὰ πετάξουμε: ἐγωϊσμοὺς πονηριές, δυσπιστίες, ἀβεβαιότητες. Ψ'άχνω τὸ σάκο μου γλήγορα-γλήγορα, βρίσκω κάτι, τὸ βγάζω, τὸ ζυγίζω στὸ χέρι μου καὶ φράπ, τὸ πετῶ. Ἦταν ὁ ὀρθολογισμὸς τοῦ μορφωμένου Φιλισταίου, ἡ ματαιότερη ἱστορία ἀπὸ ὅσες ἔχουν γραφῆ "Ὁ Βίος τοῦ 'Ιησοῦ" τοῦ Ρενάν...»,[12] ποὺ τότε, στὸν Μεσοπόλεμο συγκαταλεγόταν ἀκόμα μεταξὺ τῶν νεανικῶν ἁμαρτημάτων πολλῶν φιλολογούντων.

Τὸ Ὄρος τῶν 'Ελαιῶν εἶναι γιὰ τὸν Θεμιστοκλῆ 'Αθανασιάδη-Νόβα «*τὸ μεγαλοπρεπέστερο βῆμα τῆς οἰκουμένης*», διότι «*ἀπὸ τὸ ὕψος του καὶ κατὰ μέτωπο τοῦ θανάτου ἐκήρυξε τὰ αἰωνιότερα λόγια Του ὁ γλυκύτερος τῶν θεῶν...*». 'Ενῶ ἡ Βηθλεὲμ «ἡ πρώτη ὥρα τῆς ἀνθρωπότητας». Πυκνός, γνωμικός, οὐσιώδης ὁ λόγος του.

«*Τὸ θαῦμα* —γράφει— *ἡ ἑορτὴ τῶν ἑορτῶν εἶναι τὸ Ἅγιον Φῶς. Πολλοὶ μὲ ρωτᾶνε: Τὸ εἶδες λοιπόν; πῶς συμβαίνει; Μὰ ἂν ξέραμε πῶς συμβαίνει δὲν θὰ ἦταν θαῦμα, δὲ θὰ ἦταν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Τὸ θαῦμα συμβαίνει θαῦμα. Αἰῶνες τώρα, κάθε μεσημέρι τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, ξαναγίνεται μὲ ἀναλλοίωτο θρίαμβο...*». Καὶ καταλήγει: «*Δεκάδες χιλιάδες στόματα παραληροῦν τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ὁ θάνατος ἐ ν ι κ ή θ η*».[13]

'Ο χρόνος δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διαβάσουμε περισσότερες ταξιδιωτικές του σελίδες. Καὶ δὲν νομίζω, ὅτι κρίνουν τὸν ταξιδιώτη Θεμιστοκλῆ 'Αθανασιάδη-Νόβα ὅ,τι ἀκούσαμε ἢ μὲ ὅ,τι ἀκούσουμε τώρα ἀπὸ τὸ βιβλίο του *Ἕνα μήνα στὸν Βόρειο πόλο*, μὲ τὸ ὁποῖο καὶ τελειώνω τὴ σύντομη αὐτὴ εἰσήγησή μου γιὰ τὸν πρωτοπόρο αὐτὸν δημιουργὸ τῆς ταξιδιωτικῆς μας λογοτεχνίας.

... 'Η ψυχή μας ἔχει μεταβληθεῖ σὲ μαγνητικὴ βελόνη, στραμμένη πρὸς τὸ ἀόρατο κέντρον του. Προχωροῦμε μ' ὅλες τὶς προφυλάξεις. 'Ιδιαίτερος ἀξιωματικὸς παρακολουθεῖ καὶ τὶς ἐλάχιστες κινήσεις τοῦ παγογράφου, μήπως καὶ σημειωθῆ προσέγγιση μ' ἐπικίνδυνους ὀγκόπαγους. 'Η τραγωδία τοῦ «Τιτανικοῦ» δὲν ἔχει ἀκόμα λησμονηθῆ.

'Αλλ' ὡς τὸ μεσημέρι ἡ θάλασσα εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ πάγους. 'Αναρίθμητα παγοπούλια πλέουν ἀπάνω στὸ μελανιασμένο, θά 'λεγες ἀπ' τὸ κρύο νερό. Μὲ τί ζεστὸ πούπουλο πρέπει νά 'ναι ντυμένα γιὰ ν' ἀντέχουν σ' αὐτὴ τὴν ψυχρολουσία. 'Η ἀκοή τους σατανική. Μόλις

12. *Περιπλανήσεις* (1964), σ. 40.
13. *Περιπλανήσεις* (1964), σ. 49.

χτυπᾶμε τὰ χέρια μας ἀπ' τὸ ὕψος τῆς πλώρης μὲ μιᾶς τὰ πιάνει ἕνας ἄγριος πανικὸς καὶ βουτοῦν στὸ νερό. Τὰ ξαναβλέπουμε σὲ μεγάλη ἀπόσταση μακριά μας. Ἡ βουτιά τους βαστᾶ ὡς πέντε λεπτά. Ἔχει ἐξακριβωθῆ πὼς μπορεῖ νὰ φτάσουν σὲ κάθετο βάθος πενήντα μέτρων ἀναζητώντας τὴ ζωντανή τους τροφή. Ὑπάρχει ὅμως κ' ἕνα εἶδος πουλιῶν ποὺ δὲν ἐννοοῦν νὰ κουραστοῦνε σ' ἐπικίνδυνες ἀναζητήσεις. Εἶναι οἱ φτερωτοὶ τεμπέληδες τοῦ Πόλου, οἱ ληστογλάροι, ὅπως τοὺς λένε ἐδῶ. Κάθονται ἀπάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ καὶ ρεμβάζουν ἀμέριμνοι. Ὅταν πεινάσουν, ὁρμοῦν κι ἁρπάζουν τὴν τροφὴ ἀπ' τὸ στόμα τῶν ἀδερφιῶν τους. Ἡ ἀγνή, ἡ δροσερὴ κοινωνία τοῦ Πόλου ἔχει κι αὐτὴ τοὺς κακούργους της.

Πρὸς τὸ μεσημέρι διασταυρονόμαστε μ' ἕνα βαπόρι περιηγητῶν, τὴ «Στουτγάρδη» τοῦ Βορειογερμανικοῦ Λόϋδ. Γυρίζει ἀπ' τὸν Πόλο. Ἔφτασε, καθὼς μᾶς ἀναγγέλλει, σὲ γεωγραφικὸ πλάτος 79 μοιρῶν. Ἕνα βαπόρι, μιὰ ἀνθρώπινη μηχανή, εἶναι τὸ πιὸ ἀπροσδόκητο φαινόμενο σ' αὐτοὺς τοὺς ἔρημους κόσμους. Ταξιδευτὲς μὲ ταξιδευτὲς ἀλλάζουμε ἕναν ἄγριο χαιρετισμό. Παρατήρησα ὅτι στὴν ἀπώτερη αὐτὴ ἐρημιὰ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ κραυγάση. Ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ γεμίση τὸ χάος μὲ τὴν ἰαχὴ τοῦ θριάμβου του, μὲ τὴ χαρά του ὅτι εἰς πεῖσμα τῶν τυφλῶν στοιχείων τῆς φύσης κατόρθωσε νὰ φτάση ἴσαμ' ἐκεῖ ποὺ τελειώνει ὁ κόσμος.

Ὥρα 1½ μ.μ. Ἀντικρύζουμε τοὺς πρώτους πάγους. Ἄλλοι ἄκακοι καὶ διακριτικοὶ περνοῦνε στὸ πλάι μας χωρὶς νὰ μᾶς γγίξουν. Ἄλλοι χτυποῦν μὲ λύσσα ἀπάνω στὴν πλώρη μας καὶ τὸ βαπόρι τραντάζεται καὶ βογγᾶ σὰ λωβωμένο κῆτος. Τοὺς προσέχω κατάπληκτος. Εἶναι καλλιτεχνήματα τῆς δημιουργίας. Ὁ ἀνησυχότερος γλύπτης δὲ θὰ τολμοῦσε τὰ σχήματά τους. Ὁ εὐγενέστερος ζωγράφος δὲ θὰ κατόρθωνε τὸ χρῶμα τους. Τί χρῶμα; Ἕνα ὀνειρῶδες πρασινογάλανο φῶς ἐκ τῶν ἔνδον ποὺ ἐξαϋλώνει κάθε τους μόριο. Τὸ διατηροῦν κ' ἐκεῖ ποὺ ἡ θάλασσα εἶναι σκούρα καὶ κάτω ἀπ' τὸν πιὸ θολό, ἄψυχο οὐρανό.

Ἀλλὰ καθὼς προχωροῦμε τὰ χτυπήματα πυκνώνονται. Νομίζεις πὼς κάποιος γίγαντας κρυμμένος, ἕνας Κύκλωπας τοῦ Πόλου, σφενδονίζει ἐναντίον μας τεράστια μάρμαρα ζητώντας τὸ ταξίδι νὰ μᾶς ἀνακόψη. Ἔπειτα μᾶς ἔρχεται ἕνα φύσημα, μιὰ ριπὴ ἀνέμου σὰν ἀπ' τὴν πρώτη μέρα τῆς ἀνθρωπότητας. Τόσο φιλτραρισμένη, τόσον ἀγνή. Ἄμωμος αἰθέρας. Κι ἀμέσως κατόπιν πίσω ἀπ' τὴν καμπὴ τοῦ ὁρίζοντα ἀναπηδᾶ ἡ μεγάλη παράταξη τῶν λευκῶν φαλάγγων. Ἔρχονται.

Πλησιάζουν. Ὅλος ὁ ὁρατὸς κόσμος τῆς στιγμῆς αὐτῆς φαίνεται νὰ κινιέται μαζί τους. Εἶναι ἡ φανταστικὴ ἔφοδος τοῦ Πόλου ἐναντίον τῶν ἱερόσυλων ἐπιδρομέων του. Ν' ἀμυνθοῦμε; Ἕνας τρόπος ὑπάρχει: νὰ ἐλαττώσουμε τὴν ταχύτητά μας γιὰ νὰ γίνῃ ἡ σύγκρουση λιγότερο αἰσθητή. Καὶ ἡ σύγκρουση ἔρχεται παταγώδης, μοιραία. Τὸ σκάφος κλονίζεται σὰν νὰ τὸ ἔπληξαν στὰ πλευρά, ταλαντεύεται, γέρνει καὶ μὲ ἀγώνα σχεδὸν ἀνθρώπινο ξαναβρίσκει τὴ χαμένη ἰσορροπία του. Οἱ πάγοι μᾶς κυκλώνουν ἀπὸ παντοῦ, μᾶς πολιορκοῦν, μᾶς περισφίγγουν. Οἱ τολμηρότεροι πέφτουν ἀπάνω στὴν κώχη τῆς πλώρης, σπάζουν στὰ δυὸ καὶ μ' ἕνα βόγγο ζωντανοῦ πλάσματος καταποντίζονται.

Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ ταραγμένη αὐτὴ λεπτομέρεια μπροστὰ στὸ ὑπερφυσικὸ θέαμα τῆς λευκῆς εἰρήνης; Μυριάδες, νομίζεις, λευκὰ φτερὰ ἀνοιγοκλείνουν ἀθόρυβα μέσα στὸ ἄπειρο. Ἕνα Ὡσανὰ ἀρχαγγέλων. Ἡ ψυχὴ τοῦ βασανισμένου ἀνθρώπου λύνεται ἀπ' τὰ κοσμικά της δεσμά, νιώθει νὰ φυτρώνουν φτεροῦγες στὰ πλευρά της κ' ἔξαλλη ἀπ' τὴ χαρὰ τοῦ ρυθμοῦ πετᾶ κι αὐτὴ μέσα στὸν ἄϋλο Εὐαγγελισμὸ τοῦ Ὑπερπέραν.

Εἶναι ἡ πρώτη μέθη τοῦ ὁράματος. Ἔπειτα προσέχεις τὴ νέκρα τῶν κόσμων. Καταλαβαίνεις πὼς σ' αὐτὴ τὴ γωνιὰ τῆς γῆς ἡ δημιουργία ἔχει σταματήσει στὴν πρώτη της μέρα. Στὸ πρῶτο θεϊκὸ γεννηθήτω! Ὑπάρχει φῶς, μόνο φῶς καὶ τίποτε ἄλλο. Ὁ Πόλος εἶναι ἕνας ἀπέραντος λευκὸς κόσμος ὅπου δὲ συμβαίνει τίποτε. Ἕνα βουβὸ ἄσπιλο πανόραμα τῆς προϊστορίας. Καὶ τότε στὴν πρωτεϊκή του φρεσκάδα αἰσθάνεσαι πὼς χάνεις τὴν ἀνθρώπινή σου ὀντότητα. Ὅτι ἐκμηδενίζεσαι, ὅτι ξαναγίνεσαι ἕνα ἄμορφο σπέρμα ποὺ περιμένει τὸ λόγο τοῦ Δημιουργοῦ. Ἂν μποροῦσε κανεὶς ἀπ' τὸ ὕψος αὐτὸ τοῦ κόσμου ν' ἀγναντέψῃ ὁλόκληρη τὴ γῆ!

SUMMARY

THE CONTRIBUTION OF THEMISTOKLIS ATHANASIADIS-NOVAS TO THE TRAVELLING LITERATURE

Themistoklis Athanasiadis-Novas had a pioneer role in the development of travelling literature. The nobleman from Nafpaktos preceded, regarding the publication in Athens' and Patras' daily press of travelling impressions, over Kazantzakis, Costas Ouranis and Fotis Kontoglou. He followed them, a very short while later, in editing a book of travelling impressions in 1932 («A month in the North Pole» — « Ένα μήνα στὸν Βόρειο πόλο»).

These happen between 1920 and 1932, when Themistoklis Athanasiadis-Novas is a young man, about 25 years old and travelling is for him a great mental event, not a tour.

Among the great representatives of our travelling literature, Themistoklis Athanasiadis-Novas plays a leading part not only regarding the publication of travelling impressions, but also literary his texts are of high inspiration and introduce their reader to the soul and heart of a place and a people. This becomes clear from extracts of Themistoklis travelling impressions, of his travels abroad or his interior travels around Greece and Hellenism, Turkey, Ierusalem etc.

Themistoklis Athanasiadis-Novas is considered unfairly criticized and marginal, regarding his general contribution to the mental, theatrical and literary life of this place.

COSTAS SARDELIS

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ

Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Οικογενειακές και προσωπικές μνήμες
2. Γενικές παρατηρήσεις στο έργο του
3. Ο πεζογράφος
4. Ο δημοσιογράφος
5. Επιστολές του στον Γ. Θ. Ζώρα

Γιώργος Αθάνας

ΑΜΑΡΥΛΛΙΔΑ-ΕΛΕΝΗ ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Ακύμαντη σαν όραμα, ζεστή σαν προσευχή, έρχεται εμπρός μας και ξετυλίγεται ολάκερη η ζωή και το έργο του Γιώργου Αθάνα. Η ιστορία αρχίζει σαν παραμύθι από το βράδυ της 9ης Φεβρουαρίου 1893 που η θεία μοίρα γεννοβολούσε τον ποιητή.

Ευθύς ο Έπαχτος, ως ταπεινή γενέτειρά του πόλη, κάρπισε κι όλα βαφτήκανε ολάσπρα και χρυσά. Και μοσχοβόλησαν τα λουλούδια κι απανωσήκωσαν το λυγερό κορμί τους, σαν να του πρόσφεραν κάποια ευχή. Αργά, ζεστά, καλοσυνάτα, η Μάνα του, η Βάβα του κι η Νόνα του άρχισαν να του γνέθουν της φαντασίας το μεταξένιο ιστό... Θάταν, δε θάταν τριώτεσσάρων χρόνων, όταν κλεφτά, σκυφτά και σιωπηλά ο μικρός 'Αθάνας, άνοιγε του περιβολιού την πόρτα κι έτρεχε πέρα απ' τη βρύση, πέρα απ' το αιώνιο κελάρυσμά της, σ' έναν απέραντο κήπο με παραμύθια.

Στην αστείρευτη δροσοπηγή της Βάβας-Φλωρέζας, της κουρασμένης δουλεύτρας του σπιτιού, το καλυβάκι το φτωχό και ταπεινό, ένα χαλέπιτο έτοιμο να σαρωθεί, στην πρώτη πνοή του ανέμου — πόσο ωραίο φάνταζε στα μάτια του μικρού παιδιού, όταν αρχίναγε η χαμηλή τρεμουλιαστή φωνή, να διηγείται λησμονημένες ιστορίες, του Έπαχτου και της Τζιάς.

Τα μαγεμένα λόγια της λατρευτής του Βάβας, έρχονταν πάντα στα όνειρά του κι έριχναν τη χρυσὴ σκόνη τους στις απλές, ανθρώπινες και γεμάτες φως δημιουργίες του. Η γλυκιά της όψη, το λιανό-μικρό κορμί της και τα υπέροχα μάτια της, τα θαλασσιά, έμειναν ζωγραφισμένα για πάντα στην καρδιά του. Τα βασιλικά και τα τσιτσέκια της, ευωδιάζουν την λαμπρή θύμηση.

Η Βάβα-Φλωρέζα, κάθεται εκεί αντίκρυ στο μυντέρι και προσμένει πλέκοντας ή ποτίζοντας, το μικρό επισκέπτη της, που λατρεύει τα ξωτικά παραμύθια. Τον παίρνει στην αγκαλιά της και με χίλια παινέματα κι ευχές αρχίζει το παραμύθι της, και τότε ο μικρός Γιώργος ο γιος του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα και της Ευδοκίας Σισμάνη, έμπαινε στο μαγεμένο κόσμο του παραμυθιοῦ, χανότανε στα παλάτια και βυθιζότανε στα έγκατα του μύθου, στην πολυχρωμία ενός κόσμου άλλου, αλλόκοτου, γιγάντιου, μοναδικού. Αργά, στο γέρμα του ήλιου, η Βάβα Φλωρέζα, έσβηνε τη μακριά διηγησή της και σήμαινε το σχόλασμα της λειτουργίας της, δίχως τυμπανοκρουσίες και δίχως προσευχές με τη γνωστή μας φράση «Και ζήσανε καλά κι εμείς καλύτερα».

Ο μικρός ποιητής, γιομάτος από την κορφή ως τα νύχια το φαρφουρένιο όνειρο, γιομάτος βασιλιάδες, γίγαντες, θεριά. Έπαιρνε το νυχτωμένο στρατί κι όδευε το μεγαλόπρεπο αρχοντικό των Νοβαίων. Τα τσαρουχάκια του, μπάτσιζαν με πείσμα το μακρύ δρόμο κι όποιο απαντούσε περαστικό τον ρώταγε. «Να σου πω ένα παραμύθι;» «Ποιος όμως στεκόταν ν' ακούσει ένα παιδί, ποιος φανταζόταν πως ο μικρός Γεωργάκης με τα τσοδούλικα τσαρουχάκια του, θ' ανέβαινε τις μαρμάρινες σκάλες της Ακαδημίας και θα περνούσε στο χρυσοποίκιλτο θόλο των Αθανάτων; Κι ακόμη ποιος θα πρόσμενε πως αυτό το παιδί του Έπαχτου, με την αστραφτερή θωριά θα γινότανε ο εκλεκτότερος του λαού και θ' ανέβαινε διαδοχικά όλα τ' αξιώματα της Πολιτείας; Βουλευτής, Υπουργός, Πρόεδρος της βουλής και Πρωθυπουργός. Η Βάβα-Φλωρέζα το μάντευε! Τό 'νιωθε απ' τις κρυφές συνομιλίες πούχε μαζί του τις ατέλειωτες αυτές ώρες.

Ο Γιώργος Αθανασιάδης Νόβας είναι γόνος μιας σοϊλίδικης γενιάς. Οι Νοβαίοι ήταν έμποροι στα Γιάννενα, όταν ακόμη άρχοντας ήταν ο θρυλικός Αλή-Πασάς. Μετά όμως τη φοβερή δίωξη που έκανε στους Χριστιανούς, φύγανε στην Ιταλία, πλουτίσανε και γυρίσανε στην Ελλάδα μετά την επανάσταση του 21. Σταθήκανε στην Ναύπακτο μαζί με τους Σουλιώτες, τους Μποτσαραίους, Τζαβελαίους, Βεϊκαίους και γίνανε οι πρώτοι οικιστές της. Ο πάππος του ο Γιώργος Αθανασιάδης, παντρεύτηκε τη μοναχοκόρη των Νοβαίων και έμεινε για πάντα μαζί τους. Σε λίγο ο Γιώργος Αθανασιάδης από το Λιοκοβέτσι του Ζαγοριού της Ηπείρου, είχε δεθεί με το Νοβέικο τόσο, ώστε όλοι τον φώναζαν Αθανασιάδη-Νόβα.

Τα δυο αυτά ονόματα τα κληρονόμησε ο πατέρας του ποιητή μας, ο Θεμιστοκλής και τα έδωσε στα παιδιά του. Όμως και η μητέρα του Γιώργου Αθάνα δεν υστερούσε σε αρχοντιά από τον πατέρα του. Ήταν

κόρη του Γερουσιαστή και Βουλευτή Νικολάου Σισμάνη που είχε τις ρίζες του σε μια παλιά αρματωλική οικογένεια, η οποία είχε πρωταγωνιστήσει σε εθνικούς ηρωικούς αγώνες.

Ο ποιητής μας δεμένος, σαν από θεία εντολή μ' αυτή την υψηλή καταγωγή, που τη νιώθει μέσα του να δρα και να τον κυβερνά βασανιστικά, αντιδρά σ' αυτή εσωτερικά αναζητώντας τον απλό χωριάτη. Αυτό φαίνεται καθαρά, από το ποίημά του «*Νοσταλγία της γης*» από τη συλλογή του «*Είρμός*». Εκδ. Αθήνα 1929, σ. 32.

Του κάκιου αναζητώ σ' εσάς πρόγονοι
τ' όνομά του φτωχού της γης εργάτη
που ευλαβικά τη χερολάβα εκράτει
κ' η μοναχή χαρά του ήταν να οργώνει.
Ξενιτεμένοι Ζαγορίσιοι εμπόροι
με τα πολλά φλουριά, στους μπεζαχτάδες
κ' αιματόχαροι εσείς πολεμιστάδες
πυργωμένοι στων κραββάρων τα όρη.
Τα σταυρωτά αίματά σας ρέουν εντός μου,
κι άλλον, παρ' άλλον στη ζωή, με υψώνουν
οι κοφτερές σας πάλες δε με ζώνουν
τα πλούτη σας, δεν είναι ο θησαυρός μου!
Πρόγονε ταπεινέ, που το καυχιέμαι,
πως με τ' αλέτρι σου έζησες μονάχα,
απ' το δικό σου εγώ το γένος τάχα
ολόϊσιο κορφινό κλαδί κρατιέμαι.

Ο Θεμιστοκλής Αθανασιάδης, δεν ευτύχησε να δη το Γιωργάκη του μεγάλο, να πηγαίνει στο σκολειό, ν' ανεβαίνει το ανηφόρι της ζωής με σβελτάδα και προκοπή. Δεν ευτύχησε να δει τα όνειρα πούκανε γι' αυτόν πραγματωμένα.

Ήταν μια ζεστή καλοκαιριάτικη νύχτα του 1893, όταν στη δροσερή λιθόστρωτη βεράντα του σπιτιού του, που είχε για περιστύλιο πέτρινες κολόνες και για στεφάνι μια καρπισμένη κληματαριά, άφηνε έτσι ξαφνικά ο Θεμ. Γ. Αθανασιάδης την τελευταία του πνοή. Ο χρόνος στάθηκε για μια στιγμή και το ευτυχισμένο αρχοντικό βυθίστηκε στο πένθος. Το παραδεισένιο περιβόλι του σπιτιού, τα μυρωδάτα γιασεμιά και τ' αγιοκλήματα, οι

κόκκινες τριανταφυλλιές, τα καρποφόρα δέντρα και τα μυριστικά, γυράνε πένθιμα τις κορφές τους, στην φοβερή είδηση του θανάτου.

Ο ποιητής μας, παιδί ενός έτους μόνον, έγινε τότε μάρτυρας της τραγικότερης εικόνας της ζωής κι ο αδελφός του, ο Θεμιστοκλής αγέννητος ακόμη, σκίρτησε στα σπλάχνα της μάννας του, νιώθοντας ακέραιο τον πόνο της ορφάνιας. Μήπως όμως η αίσθηση πρόωρης έλλειψης του πατέρα σημάδεψε θετικά τη ζωή των δύο ορφανών; Μήπως τα δάκρυα τα μοιρολόγια τα χλομά μερόνυχτα που ακολούθησαν απ' τη θανή του πατέρα, γράψανε μέσ' την ψυχή των παιδιών, σαν ιερή συμφωνία ανεκπλήρωτο πόθο των γυναικών τους να φτιάξουν ωραίους ανθρώπους, μεγάλες καρδιές γαλήνιες και ταπεινές προσωπικότητες. Γιατί και οι δύο σαν ανδρωθήκανε χρησιμοποιήσαν τις δυνάμεις τους, για να καταξιώσουνε τις ελπίδες του πατέρα τους και να δοξάσουνε με τα έργα τους τον πολυαγαπημένο τους Έπαχτο. Ο Θεμιστοκλής έγραφε δροσερά και ωραιότατα πεζογραφήματα, ενώ ο Γιώργος έπλεκε μουσικές στροφές. Στις εμπνεύσεις τους διακρίνει κανείς τη βαθιά θρησκευτική τους πίστη, καθώς επίσης και την απέραντη ευαισθησία τους, σε κάθε έκφραση της ζωής και ιδιαίτερα όταν αναφέρονται στη ζωή του τόπου τους.

Η επαφή τους με τον Έπαχτο που τους γέννησε και έθρεψε δεν είναι μόνο, στενά βιολογική, δεν είναι μόνο το πέρασμα για την μεγάλη πρόοδο. Είναι μια επαφή εσωψυχική, που δένεται με χίλιες αναμνήσεις, χίλια ονείρατα και ελπίδες. Οι δύο απόγονοι των Αθανασιάδηδων και Νοβαίων μεγάλωσαν με την προσταγή της αυστηρής τους Νόνας-Νόβαινας, ή «*στόλισμα της γης ή σκέπασμα της γης*» κι ήταν σα να τους παραδίδει τα ιερά όπλα των προγόνων τους στη νέα μάχη της ζωής και να τους έλεγε: Ή ταν ή επί τας.

Τα παιδικά τους χρόνια πέρασαν, τα δύο παιδιά παίζοντας μοναχά τους στον απέραντο κήπο με τις πορτοκαλιές και τα τρεχούμενα νερά, πηγαίνοντας στο κοντινό σκολειό, στην μικρή τους εκκλησία και ακούγοντας τις σοφές νουθεσίες της Νόνας τους. Η μεγαλύτερη όμως απόλαυσή τους ήταν να χωρίζουνε το περιβόλι σε δύο κράτη και να χτίζουν εκεί καθένας τη δική του πολιτεία. Χάραζαν δρόμους ύψωναν σχολειά, φτιάχνανε γεφύρια κι εκκλησιές, γινόντουσαν οι δάσκαλοι, οι ιερείς και οι πολιτικοί και εκδίδανε χειρόγραφες εφημερίδες. Νιώθανε έτσι πως διευθύνανε ολάκερο τον κόσμο. Οι σπουδές των δύο παιδιών άρχισαν πολύ πριν πάρουν την πλάκα και το κοντύλι. Η Νόνα τους, σπουδασμένη στη Χιλλ των Αθηνών, φρόντισε να τους μάθει να διαβάζουν σ' ένα παλιό αβάκιο. Έτσι ο Γιώρ-

γος κι ο Θεμιστοκλής μπορούσαν από πολύ νωρίς να μαθαίνουν την ιστορία του τόπου τους και να εισχωρούν με ευκολία στο νόημα των αρχαιοελληνικών και εκκλησιαστικών κειμένων.

Ο Γιώργος όμως την κάθε γνώση την πέρναγε από της ποίησής του το φίλτρο και της έδινε μια άλλη εικόνα και μια άλλη έκφραση πιο λαμπερή. Ήτανε σχολιαρόπαιδο του Δημοτικού όταν είχε συνθέσει την πρώτη ποιητική του συλλογή, την οποία μάλιστα τιτλοφορούσε «*Εθνική Μούσα*» κι ήταν μικρό —τόσο μικρό παιδάκι— όταν διάβαζε την εφημερίδα «Ακρόπολη» και παρακολουθούσε από 'κει την πυρετική ατμόσφαιρα του Μακεδονικού αγώνα και τους ηρωισμούς, ενός αληθινού λεβέντη του Ελληνισμού, του Παύλου Μελά. Στο ολιγόφυλλο τετραδιάκι του σχολειού που επιγραφότανε «*Εθνική Μούσα*» ο Γιώργος Αθάνας τραγουδούσε με το δικό του αίσθημα τις κατακόρυφες, γιγάντιες στιγμές της ιστορίας. Κι ύψωνε την παιδιάστικη λεπτή φωνή του πάνω απ' τις ζωντανές μορφές των πολέμαρχων κι έδινε δυνάμεις στους άνδρες για την τέλεια νίκη, την μιά, την αιώνια.

Ο μικρός Αθάνας φαίνεται πως από τότε είχε συνωμοτήσει με τη μούσα του, να ζουν την κάθε τους στιγμή ποιητικά, γι' αυτό κανένα όραμα, κανένα θέαμα, κανένα αίσθημα, κανένα γεγονός μικρό ή μεγάλο, δεν έμεινε θλιμμένο από τη λησμονιά. Ό,τι διασταυρώθηκε με το βλέμμα ή το αίσθημα του ποιητή έγινε ωσαννά και τραγουδήθηκε σα νάτανε κάτι έξοχο και μοναδικό.

Η πνευματική γενιά του Γιώργου Αθάνα ανδρώθηκε μέσα σ' ένα ελπιδοφόρο κλίμα πνευματικής ανάστασης και αληθινής προόδου. Οι διανοούμενοι είχανε βρει το φως τους και τη ζεστή λαλιά τους κι όδευαν κατ' ευθείαν στη δημιουργία ενός κόσμου άλλου στηριγμένου — όχι βέβαια στο λογιωτατισμό και στη στείρα αντιγραφή της αρχαιολογικής σοφίας αλλά στο δόγμα των νεότερων που ήταν, «Αναγεννηθείτε στα νάματα μιας νέας και πιο περήφανης παιδείας».

Η παρουσία του Αθάνα στα γράμματα δεν ήτανε επίκαιρη, παροδική!!. Μετά από τις γυμνασιακές σπουδές του στην Πάτρα και αφού γράφτηκε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, άρχισε να δημοσιογραφεί στην παλιά του φιλενάδα την «Ακρόπολη». Ο Γαβριηλίδης, ο διευθυντής της «Ακρόπολης» του εμπιστεύτηκε το ρεπορτάζ του Μακεδονικού Αγώνα. Τον έστειλε το 1912 —αστράτευτο ακόμα— στα χαρακώματα της Μακεδονίας, για να ζει από κοντά τα γεγονότα και να μεταδίδει τις πολεμικές ανταποκρίσεις του, που δεν ήταν φτωχές δημοσιογραφικές ειδήσεις,

αλλά ζωντανές κραυγές ενός ανθρώπου που μαχότανε μαζί με το στρατό για τη λευτεριά του τόπου. Πρέπει εδώ να σημειώσω, ότι το καθολικό αίσθημα των Ελλήνων εκείνου του καιρού, συγκλονιζότανε σε κάθε κίνηση πατριωτική, ο Αθάνας όμως, έπασχε κι ένιωθε μια φλογερή ανάγκη ν' ανταποδώσει στην Πατρίδα την τιμή να τον κάμει πολίτη της. Τι περηφάνια, και τι ευτυχία, όταν κρυφομιλούσε με τη μούσα του, για θέματα εθνικά. Το δείχνουν οι αστραπές που βγάζουν οι στίχοι του, όταν μιλούν για την πατρίδα. [Βλ. Ποίημα «Πατρίδα» από τα *Τίμια Δώρα*].

Θυμᾶστε τα τσαρουχάκια που φόραγε ο ποιητής μας σαν ήτανε μικρός τότε που πήγαινε κλεφτά στο χαλέπιτο της Βάβας-Φλωρέζας τέτοια τσαρούχια φαρδιά φόρεσε σαν έγινε Λοχίας των Ευζώνων. Ας αφήσουμε όμως τον ίδιο να μας διηγηθεί — με το γνωστό τρεχάτο του ρυθμό. (Βλ. ποίημα «Τα τσαρουχάκια μου» από τα *Τίμια Δώρα*).

Και τώρα δείτε τα ένδοξα τσαρούχια των Βαλκανικών πολέμων, πόσο τιμήθηκαν από τον Σπύρο Μελά τη μέρα που η Ακαδημία Αθηνών δεχότανε στις 3 Δεκεμβρίου του 1955 τον εύζωνα, τον ποιητή και δημοσιογράφο μέσα στους κόλπους της. Αυτή την ιστορία θα σας υπενθυμίσω, κύριε συνάδελφε είπε ο Μελάς στον Αθάνα εμπρός στην ολομέλεια κι άρχισε να διηγάται:

> *Μια μέρα, από τις πιο γιορτινές της Αττικής... αντικρίσαμε μ' αληθινή ευφροσύνη να κινείται στους κύκλους μας και ν' ανεμίζεται λεβέντικα, η χιονάτη φουστανέλα νεαρού λοχία των Ευζώνων. Μάτια λαμπερά, φρύδια πυκνά βουνίσια, ρόδινα μάγουλα, μουστάκι που μόλις ίδρωνε, μέση δαχτυλίδι, περπατησιά ελαφίσια, μεγάλες μαύρες φούντες, σε κόκκινα τσαρούχια που του άνοιγαν το δρόμο...*
>
> *Ακόμα δεν είχανε σβήσει στον αέρα οι αντίλαλοι των ύμνων που το έθνος είχε ψάλει στο αθάνατο ευζωνάκι των δοξασμένων Βαλκανικών πολέμων. Κάθε φορά που παραμεριζότανε ο νεαρός εκείνος λοχίας των ευζώνων οι ματιές μας τον περιέβαλλαν με καμάρι και με στοργή. Τα νιάτα του, η ομορφιά του και η λεβεντιά του φάνταζαν σαν εθνικό αγαθό... Ε, λοιπόν κύριε, αυτός ο λοχίας των ευζώνων είσαστε σεις !... Και σας διαβεβαιώνω, ότι ποτέ η πραγματική εικόνα δεν ταίριασε πιο πιστά με την ιδανική και πιο κάτω λέει... Με το βλέμμα ψάχναμε να βρούμε σε ποιο μέρος του στήθους, το μπλε σας ντουλαμά, είχατε τρυπώσει τη ρουμελιώτικη φλογέρα, που οι αντίλαλοι απ' τους γλυκύτατους σκοπούς της είχανε πλημμυρίσει τον αέρα της Αθήνας γνήσιοι*

και δροσάτοι, με το «Πρωινό ξεκίνημα» σαν την πρώτη ποιητική συλλογή σας...

Γι' αυτή την πρώτη ποιητική συλλογή τη γεμάτη μοσχοβολιά υπαίθριου αέρα, ο Κωστής Παλαμάς έγραφε προλογώντας τη δεύτερη έκδοσή της. Ο ποιητής με το *Πρωινό ξεκίνημα* δείχνει χωρίς να το υποπτεύεται ίσως και κάποιο άλλο προτέρημα: Βλέπεις πως μπορεί να μουσουργήσει σε πολυπλοκότερα όργανα. Η ποτνία ιστορία που απασχολεί για μια στιγμή, κι αρχίζει και κεντρίζεται, περιορίζεται, δεν κοιτάζει προς την έκταση, ίσα ίσα για να μη χάσει την ένταση που ξεχωρίζει από χάρη το τραγούδι του. Ξεκαβαλικεύει τα τωρινά. Τον κοσμάκη της επαρχίας από «τα παλιά τ' αμπέλια τα ξεθυμασμένα» ως το «*μικρό σπιτάκι που μοσχοβολά με τα στολιστά παραθυράκια*», τα λογής γνωρίσματα και χαρίσματα τα συμμαζεύει, τα ζυγιάζει και τα μετράει σε ζυγαριές, που είναι το όντι χρυσές... Είναι τα μάγια τα ποιητικά σαν το περιδέραιο της μάγισσας που το φορούσες κι άσκημη να ήσουνα και γριά, θ' αχτιδοβολούσες από ομορφιά κι από νιάτα. Όμως είναι και η δεξιότης, η ευγενεστάτη και χαριεστάτη αρετή του ελληνικού πνεύματος. Αρετή βέβαια, του Ελληνικού νου, αλλ' όχι και μοναδική, ούτε η μόνη ουσιαστική, που σα να το ευλογεί το βιβλίο τούτο.

Ο Γιώργος Αθάνας όταν γνώρισε για πρώτη φορά τον Παλαμά και τούδωσε τα πρώτα επίσημα φτερώματα της φαντασίας του, του ζήτησε τη συμβουλή του, για τη μεγάλη απόφαση «Να συνεχίσει». Κι ο Παλαμάς γεμάτος ενθουσιασμό για την Αγία του Θεού σφραγίδα που διέκρινε στα έργα του νέου, του είπε «*Να συνεχίσετε, είστε από το γένος των ποιητών*».

— Μα ξέρετε, ξανάπε σεμνά κι ευγενικά, ο νεαρός ποιητής, η οικογένειά μου είναι πολιτική και μοιραία θα στραφώ και προς τα εκεί.

— Μα αγαπητέ μου, απήντησε ο Παλαμάς, η ποίηση δε μάχεται την πολιτική. Αυτό ήθελε ο Γιώργος Αθάνας να παντρέψει την πρώτη τέχνη των τεχνών, την εκλεκτότερη και την ομορφότερη, με τον αντρίκιο κι υψηλό χαρακτήρα της πολιτικής. Και το κατάφερε!

Στις μακρινές πολιτικές περιοδείες του στα χωριά από το Ελληνικό χώμα, από τον κορυδαλλό, από τους σπουργίτες, από τις καταπράσινες θημωνιές και την ολόχρυση νεροσυρμή του ταπεινού ρυακιού, έγραφε και σφράγιζε με τη βούλα των αθανάτων την κάθε του στιγμή.

Και δεν ξεχνώ, ούτε θα ξεχάσω ποτέ, λέει ο Μελάς στον Αθάνα, ότι, στο λιμάνι της Σάμου, όταν μιλούσατε στο λαό, για το Λυκούργο

Λογοθέτη, τον ήρωα του νησιού και σας είχα, ως Υπουργό της Παιδείας, αφήσατε την επίσημη έδρα σας, για να ανεβείτε στο βήμα και ν' απαγγείλετε αυτοσχέδιους στίχους για την Ελλάδα.

Κι ακόμη πρέπει να συμπληρώσουμε στις μνήμες του Μελά, ότι ο περήφανος εύζωνας με την καθαρά ελληνοπρεπή κορμοστασιά, καθισμένος στο παραγώνι κάποιας αποκάλυψης του φοβερού Ευρωπαϊκού πολέμου, έβγαζε συχνά-πυκνά τα μπαρουτοκαπνισμένα του χαρτιά, στοιβασμένα συνήθως, στο βάθος της χλαίνης του και σημείωνε, κι έκλαιγε και τραγουδούσε... Τα ποιήματα αυτά, μ' όλο που έχουν γύρω-τριγύρω τους ένα επίχρισμα λυρισμού, παρουσιάζουν την ιστορία μιας πατριωτικής ψυχής που την παίδεψαν και την ανεμόδειραν τρομερά οι φρικαλεότητες, αλλά κι οι δόλιοι σκοποί του μεγάλου πολέμου. Μέσα τους, κλείνουν το ημερολόγιο των αισθημάτων ενός αγνώστου ποιητή, λοχία των ευζώνων...

Αυτοί οι στίχοι του αλλοτινού λοχία, αποτέλεσαν την τρίτη ποιητική του συλλογή που τυπώθηκε στα 1923, έχει τίτλο *Καιρός πολέμου* και τιμήθηκε με το πρώτο βραβείο του Φιλαδέλφειου Ποιητικού Διαγωνισμού, διάκριση, πολύ σημαντική για κείνη την εποχή.

Ξεχάσαμε όμως να μνημονεύσουμε την παντοτινή του αγάπη που είδε το φως της δημοσιότητος ένα χρόνο πριν: την *Αγάπη στον Έπαχτο* το 1922. Μια μικρή συλλογή με 112 δωδεκάστιχα, αφιερωμένα στο μεγάλο εραστή του, τον Έπαχτο, που αγρυπνούσε ως το τέλος της ζωής του γι' αυτόν, κι εκείνος η Απολλώνια λύρα του Αθάνα. Κι ακόμη λησμονήσαμε ν' αναφέρουμε πως ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, όσο έσκαβε μέσα του τόσο ανακάλυπτε και νέες χρυσοφόρες εστίες, τις οποίες όμως δεν κρατούσε ζηλότυπα εντός του, αλλά τις παρέδιδε στον κόσμο, να τις μοιραστεί μαζί του. Στα 1918 είχε δημοσιεύσει στις επιφυλλίδες της «Ακρόπολης» *Τὸ πράσινο καπέλο* (Εκδ. Αθήνα 1922), που είναι μια ηθογραφική νουβέλα, που αναβλύζει δροσιά και κλείνει μέσα της μια σπάνια διάθεση, να παίζει με τις μικροπαρεξηγήσεις της ζωής. που είναι όμως και τα πιο χαριτωμένα στολίδια της.

Εντελώς περαστικά, διαβατάρικα θάλεγε κανείς, δέκα χρόνια αργότερα το 1932 φάνηκε, μια άλλη συλλογή, *Ειρμός* που όμως εξαντλήθηκε αμέσως και δεν ξανατυπώθηκε. Δεν είχα την τύχη να την ιδώ. Μόνο που έμαθα πως περιείχε δύο από τα ωραιότερα ποιήματα του Αθάνα «Τις ασάλευτες κυρίες των επαρχιών» και «Το καράβι της Ελπίδας». Αυτά είναι δύο διαμαντάκια που θα γεμίζουν πάντα με φως τη λογοτεχνική μας παρακαταθήκη. Γιατί δε βρέθηκε κανείς —καθόσον εγώ τουλάχιστον γνω-

ρίζω— που να εικονογραφήσει με τόση δύναμη, τις φοβερές εκείνες ώρες του ξεριζωμού.

Ο θρήνος όμως του Αθάνα για τις μικρές χαμένες πατρίδες δεν εξαντλείται σ' αυτό το λιγόστροφο ποίημα. Συνεχίζει το μακρόσυρτο μοιρολόι του, σ' ένα άλλο βιβλίο του, που επιγράφεται «Αΐνος και Θρήνος». Εδώ το υψηλό και το τραγικό στοιχείο της πικρής ώρας του ξεριζωμού, χαράζει τους ορίζοντες της ιστορίας και τους χρωματίζει με το άλικο χρώμα της καρδιάς. Ό,τι και να πει κανείς γι' αυτά του τα πονήματα, δεν θα μπορέσει ποτέ να δώσει την τέλεια εικόνα τους.

Όπως είπαμε κι απ' την αρχή, ο Αθάνας, δεν υπήρξε ποτέ μονομερής. Ήτανε πολυδιάστατος! Κατόρθωσε να λειτουργήσει όλες τις διαστάσεις του πνευματικού και ψυχικού του περισσεύματος με εξαιρετική μαεστρία. Έγινε ποιητής, δημοσιογράφος και πολιτικός και το εκπληκτικότερο δεν υστέρησε πουθενά. Παντού επρώτευσε! Η ποίησή του τον έστειλε στην Ακαδημία Αθηνών και τον τοποθέτησε μεταξύ των αθανάτων, η δημοσιογραφία τον είδε συνιδιοκτήτη, της ημερήσιας εφημερίδας του «Νέου Κόσμου», που εκδόθηκε το 1933-1936, όπως επίσης και αντιπρόεδρο της Ενώσεως Συντακτών (1926) και η πολιτική τον χάρηκε σ' όλα τα αξιώματά της, ώσπου τον είδε το 1965 και Πρωθυπουργό, αφού προηγουμένως είχε γίνει Πρόεδρος της Βουλής, για δύο συνεχείς περιόδους.

Στο μεταξύ το παιδί του Έπαχτου, παντρεύτηκε την ωραία κόρη μιας ξακουστής Ελληνικής οικογένειας, που ζούσε στη Ρώμη, της οικογένειας Βούλγαρη και έμεινε για πάντα εραστής του μικρού χωριού της Ελληνικής γης. Η κήρυξη του νέου πολέμου τον Οκτώβρη του '40 δε βρήκε τον Αθάνα στην Ελλάδα, γιατί η πολιτική κατάσταση που προηγήθηκε είχε διαλύσει τη Βουλή, στην οποία ήταν Αντιπρόεδρος. Έφυγε στην Ευρώπη κι αφιερώθηκε στην πρώτη του αγάπη, στην ποίηση. Έγραψε χιλιάδες στίχους εμπνευσμένους απ' τα βουνά της Ναυπάκτου, ένα απόσπασμα από τον ΚΑΣΤΑΝΟΛΟΓΓΟ τα βουνά της Ναυπάκτου, της γενιάς του που ήταν μια επικολυρική χρονογραφία και πολλά έμμετρα και πεζά, που δυστυχώς δεν σωθήκανε, καήκανε την 1η Ιουλίου του 1944 μαζί με το υπέροχο σπίτι του ποιητή μας στον Έπαχτο. Κι αυτή ήτανε η πιο μεστή, η πιο ώριμη δημιουργία του Αθάνα. Ήταν 14 χρόνων δροσοσταλίδες και ιερά φιλιά απ' τα αγιοχώματα του Έπαχτου.

Έγραψε ακόμα «Το χρονικό» που συμπεριλαμβάνεται στη συλλογή του *Απλοϊκές ψυχές*. Η ψυχή του ποιητή μάτωσε σαν είδε τις γλώσσες της φωτιάς να σκίζουν και να καίνε το αγνό θυμάρι και τη λεμονιά, που ανθούσε

στο περιβόλι, το αγιόκλημα και την κληματαριά που ίσκιαζε τη βεράντα και δρόσιζε κάποιες καλοκαιριάτικες βραδιές τους ύπνους του πατέρα του. Μα πιο πολύ μάτωσε και δάκρυσε η ψυχή του ποιητή, σαν είδε να πετιούνται στον καπνισμένο αγέρα οι δουλεψές του, οι πιο τρανές και οι πιο αγαπημένες.

Τούτη η μαύρη μοίρα, μ' όλο που έθλιψε βαθύτατα τον ποιητή δε του στέρεψε το πάθος να τραγουδά κι ν' ανιστορεί τα περασμένα, τα τωρινά και τα μελλούμενα. Το 1954 δημοσιεύει την πρώτη σειρά απ' τα *Τραγούδια των Βουνών* του. Κι εδώ, ντύνεται την ολοκέντητη φορεσιά του ποιητή λαού, παίρνει τη φλογέρα του και αρχίζει κάτω απ' τον πλάτανο, δίπλα στο βοσκοτόπι, με συνοδεία τη λαγαρή βρυσοπηγή, να τραγουδά. Η δεύτερη σειρά απ' τα *Τραγούδια των βουνών*, μ' όλο που και η πρώτη είχε τρομερή απήχηση στον κόσμο της πρωτεύουσας, εκδόθηκε πολύ αργότερα.

Στη συνέχεια ο Αθάνας εξέδωσε την *Εὐδοκία*. Μια πολύφωνη λυρική συλλογή που διανεύει μυστικά στον κάθε αναγνώστη. Τα ποιήματά του αυτά διακρίνονται για το φιλοσοφικό στοχασμό τους, χωρίς όμως να χάνουν το γλυκό και δροσερό τους ύφος. Πριν φτάσουμε όμως στο τέλος της ποιητικής του δημιουργίας, θάθελα να σας θυμίσω την παράλληλη ύπαρξη του στοχαστικού Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα που πέρασε αθόρυβα μέσα στη Νεοελληνική μας λογοτεχνία και μέσα στη ζωή του μονάκριβου αδελφού του ποιητή μας.

Ο Θεμιστοκλής σαν κριτικός θεάτρου και σαν πεζογράφος έγραψε μια άλλη ιστορία. Ήταν τύπος αριστοκρατικός, σεμνός κι ευγενικός. Και τούτα τα χαρίσματά του, πλάνεψαν τους λίγους που τον έζησαν από κοντά, κι έμειναν παντοτινοί υμνητές του.

Ο Γιώργος Αθάνας δεμένος με την ακατάλυτη χρυσοκλωστή της αγάπης, δεν μπόρεσε να μην τραγουδήσει τη θανή του. Εξέδωσε μια ποιητική συλλογή, αφιερωμένη ολάκερη στο μικρό του αδελφό. *Αστέγνωτο δάκρυ* επιγράφεται. Αστέγνωτο έμεινε το δάκρυ του και μοιρολογάει καθώς φαίνεται ως το τέλος. Το διαβατάρικο βλέμμα του ποιητή δεν άφησε τίποτα παραπονεμένο. Όλα τα είδε, όλα τα έζησε και τα αιχμαλώτισε στης πένας του την προσταγή. Η καλοσυνάτη ψυχή του τίποτε δεν αρνήθηκε, καμιά ύπαρξη που ορθώνει τη ζωή της στο πανωσκέπασμα τούτης της γης. Ένιωθε υπέρτατο δέος εμπρός στη δημιουργία του Θεού κι έβανε τους στίχους του, κι έβανε τις απλοϊκές λέξεις του κι έβανε την εσώτερη μουσική του να προσπέφτουν στην ουσία της θείας αποκάλυψης, ταπεινοί προσκυνητές και υμνητές της. Η επαφή του αυτή με το ανώτερο, το άπιαστο, μα

και το παντοτινό, του έδινε πολλές φορές, ύφος παράξενα προφητικό.

Μόλις ο άνθρωπος πέτυχε να πατήσει το ασημένιο φεγγάρι των ποιητών, μια Αθηναϊκή εφημερίδα ή «Καθημερινή» δημοσίευε ένα ποίημα του Αθάνα, που είχε όμως γραφτεί 10 χρόνια πριν. Επιγράφεται «Γη και Σελήνη» και περιέχεται σε μια από τις ωραιότερες συλλογές του τα *Τίμια Δώρα* που εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 1969. Το ποίημα αυτό μαζί μ' ένα άλλο που περιλαμβάνεται στην ίδια συλλογή, με τον τίτλο *Ελάτου σάρκα*, είναι τα πιο χαρακτηριστικά της συλλογής.

Το πιο παράξενο για την πολύπραγη ζωή του Γιώργου Αθάνα είναι, πως κατάφερε να περάσει ανάμεσα από συγκλονιστικές πολιτικές στιγμές, τέτοιες, που φθείρουν και καταβάλλουν κάθε διάθεση για έντεχνη δημιουργία και να μείνει πιστός στους άκρατους συγκινησιακούς παλμούς της μούσας του. Φαίνεται όμως πως ο Αθάνας έζησε την κάθε του στιγμή ποιητικά. Η λυρική ψιλή φωνούλα που τραγουδούσε μέσα του, επέμεινε να βγει στο φως, να γίνει στίχος, να γίνει ποίημα και ν' ακουστεί στον κόσμο. Δεν σκοτιζότανε αυτή, για τις πολιτικολογίες και τις ταλαιπωρίες του. Γι' αυτό δε μας εξέπληξε διόλου η πληθωρική σοδειά του καρπερού, ως φαίνεται, περιβολιού του, που βρίσκεται στην τελευταία συλλογή του, τις *Μονοκοντυλιές*.

Τα ποιήματα του Αθάνα, έχουν μια εσωτερική μουσικότητα, που δείχνουν την αίσθηση πως χορεύουν με τη λέξη και διασκεδάζουν με τη ρίμα. Πολλοί μουσικοί τα διάλεξαν, για να μας τα δώσουν στα χείλια μας, να τα λέμε μελωδικά. Θα θυμάστε βέβαια τις υπέροχες καντάδες του αείμνηστου Λαυράγκα, «Στης εκκλησιάς τα σκαλοπάτια», «Όλα τα λούλουδα τ' Απρίλη», «Λαλούν τ' αηδόνια και πλαντάζω», που τραγουδήθηκαν τόσες φορές κάτω απ' τ' ανθισμένα παραθύρια χιλιάδων κοριτσιών. Οι περισσότεροι νομίζουν πως είναι παλιά δημοτικά τραγούδια. Λαθεύουν όμως, γιατί οι στίχοι είναι του Γιώργου Αθάνα, από τη συλλογή του *Αγάπη στον Έπαχτο*.

Σήμερα συγκεντρωθήκαμε εδώ για να ξαναθυμηθούμε το έργο του Γιώργου Αθάνα! Στο νου μας έρχεται το ροδομάγουλο αγόρι του Έπαχτου, με τη λεβέντικη κορμοστασιά και το αετίσιο βλέμμα. Στο νου μας έρχεται, το τοσοδούλικο μικρό παιδί, με τα κόκκινα τσαρουχάκια που λάτρευε τα παραμύθια. Είναι ο ποιητής, ο δημοσιογράφος, ο πολιτικός, που έβγαζε τα μπαρουτοκαπνισμένα του χαρτιά στο μιντέρι, κάποιας προκάλυψης κι άρχιζε να γράφει, να τραγουδά, να διηγάται. Είναι ο λοχίας των Ευζώνων!

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΘΗΣΑΥΡΙΣΤΟ

ΣΤΗΝ ΑΜΑΡΥΛΛΙΔΑ

Του Γ. Αθάνα

1. Περνάς σαν άσπρο σύννεφο
στον ξάστερο ουρανό
πνιγμένο από της πρωινής
δροσούλας τον αχνό.

2. Σχήμα, χρώμα, κίνηση
όλα αιθέρια
απλώνω παρακλητικά
τ' αμαρτωλά μου χέρια,

3. με την καρδιά μου σφαλιστή
το αίμα κοχλαστό
ν' αγγίξω την αγνότη σου
κι' εγώ να εξαγνιστώ.

23-6-1978

SUMMARY

George Athanas, was sinking for endless hours in his thoughts, searching the memories of his childhood and investigating the roots of his family.

He is proving that on both sides, that from his mother's «Nova family» as well as from his father's «Athanasiades family», he comes from a high class pedigree the roots of which held on historical and brave generations.

His love for Epachtos becomes an inexhaustible source for creation of poetic and literary compositions, as many as his books.

His advice to me was always an urging for creation in the place of my forefathers.

He used to say «from there we receive and in this we deliver» and he was advising me to create and offer to my special homeland even if it is embittering us, almost always.

The proofs of this historical retrospection are also given in references of well known historians who eagerly resorted to confirming them.

AMAR. KONTRAROU

ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΤΑΦΥΛΑΣ

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Ήταν λίγον καιρό πριν πεθάνει. 26 Μαΐου 1986. Εδώ στὸν Έπαχτο. Είχαμε έρθει για μια ζωντανή μετάδοση της εκπομπής «Συγγραφείς και πόλεις» της ΕΡΤ, που ήταν αφιερωμένη στον Γιάννη Βλαχογιάννη.

Είχα σκοπό να τον επισκεφθώ στο σπίτι του. Εκείνος με πρόλαβε. Έβαλε τη Σαπφώ να μου τηλεφωνήσει στο ξενοδοχείο. «Ελάτε. Θέλει να σας δει». Πήγα. Με περίμενε στο γραφείο του άψογα ντυμένος μ' εκείνο το λεπτό γούστο που ντυνότανε πάντα, με τη γνωστή σ' όλους εγκαρδιότητα και με την αμείωτη, καταπληκτικά αμείωτη πνευματική του διαύγεια. Ήταν ακριβώς 93 χρόνων.

Μιλήσαμε για πολλά πράγματα. Ήταν ενημερωμένος και για την τελευταία λεπτομέρεια της πνευματικής ζωής. Και με μια μνήμη έφηβου. Ακόμα και σε ημερομηνίες.

Χάρηκε που είχε μάθει πως ετοίμαζα μια μελέτη για το έργο του. Μου είπε: «Έχω σε θυρίδα της Εθνικής Τράπεζας χειρόγραφά μου, ανέκδοτα κείμενα και σημειώσεις. Συνεννοήσου με την Ουράνα και τη Σαπφώ, σαν θα κατεβούμε στην Αθήνα για να δεις ό,τι θα σου χρειαστεί».

Υπάρχει λοιπόν εκτός από το γνωστό μας έργο κι ανέκδοτο, που πιστεύω πως κι όταν προστεθεί στο ώς τώρα δημοσιευμένο δεν πρόκειται ν' αλλάξει τις εκτιμήσεις της κριτικής ως προς το εύρος και την αξία του δημιουργού του.

Και τούτο γιατί ο Αθάνας υπήρξε πολυγραφότατος αλλά και σταθερά προσηλωμένος στην παραδοσιακή γραφή και την θεματογραφία. Δεν μπο-

ρούσε ν' αποδεχθεί τις μοντέρνες εισαγόμενες τεχνοτροπίες με τα εξωπραγματικά και εξωλογικά στοιχεία, τους σουρεαλισμούς του πρώτου καιρού και τις υπερβολές που έκαμαν ένα πλήθος ανθρώπων να θεωρούν τους ποιητές παρανοϊκούς.

Ο Αθάνας με την προσήλωσή του στην Ελληνική ποιητική Παράδοση, μας άφησε υποδειγματικό έργο με στίχους σμιλεμένους, με ρυθμό και με ανεπανάληπτη ρίμα που νιώθεις την επιθυμία να τους πεις τραγουδιστά, έτσι καθώς συχνά έχουν ένα χορευτικό παιχνίδισμα.

Το παραδέχεται και ο ίδιος πως έμεινε ολοζωής πιστός στις απόψεις του. Στα ποιητικά του «Δοκίμια» διαβάζουμε πως «Αμετακίνητοι έμειναν οι αρχικοί μου στόχοι».

Ο θάνατός του, στις 10 Αυγούστου του 1987, μπορεί να μας στέρησε την παρουσία του, αλλά την παρουσία του έργου του κανένας θάνατος δεν πρόκειται να μας την στερήσει.

Γιατί ο Αθάνας ανήκει στη γενιά των ποιητών που εκφράσανε σε πολλούς και ποικίλους αναβαθμούς, πάντα όμως με πηγαία και αυθόρμητη διάθεση την εποχή τους αλλά και τους ανθρώπους τῆς ἐποχῆς τους. Ο Αθάνας έχει και κάτι παραπάνω: Εκφράζει και τους ανθρώπους της περιοχής του. Τα χρόνια που έζησε —που ζήσαμε— ήταν δύσκολα και γιομάτα από αναταραχές, από πολέμους, από προσφυγιές και αδικίες, από συμμαχικές προδοσίες και εξαρτήσεις, από εχθρικές κατοχικές αγριότητες κι από εμφύλιες αιματηρές αντιπαραθέσεις. Ο λαός μας όπως όλοι οι λαοί μεταπολεμικά συνθλίβονταν ανάμεσα στη θανατερή πάλη του παλιού με το καινούργιο, της καθυστέρησης με την πρόοδο, του πολύχρωμου φασισμού με τη Δημοκρατία.

Ήταν ο Αθάνας 16 χρόνων όταν με το Κίνημα του 1909 τα προανακρούσματα της Μεταβολής που κυοφορούνταν, έφερναν τις πρώτες εθνικές ελπίδες. Η βίαιη όμως αναστολή τους με το ξέσπασμα των βαλκανικών πολέμων, του παγκόσμιου που επακολούθησε, του δικού μας διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής όπου αποκαλύφθηκε το αληθινό στυγνό πρόσωπο των συμμάχων μας, με όλες τις εξάρσεις και τις αθλιότητες του μεσοπολέμου, έφεραν τους πνευματικούς ανθρώπους —και τον Αθάνα φυσικά— μπροστά στις ευθύνες τους.

Αφού οι ευθύνες εκφράζονται πάντα, σε σχέση με την εποχή που τις δημιουργεί η πατριδολατρεία ήταν ο μόνος δρόμος που μπορούσαν κι έπρεπε ν' ακολουθήσουν, όσοι από τη φύση τους την ίδια κι από τις ψυχοκοινωνικές τους δομές ήταν αποδέκτες των μηνυμάτων του λαού τους και τους καιρού τους.

Ο Αθάνας αυτόν το δρόμο ακολούθησε, όπως και πολλοί άλλοι λογοτέχνες, με πρωτοπόρο πάντα τον Παλαμά, που συχνά στο έργο του ανιχνεύουμε και ευρύτερες κοινωνικές προεκτάσεις. Η πατριδολατρεία του Αθάνα παίρνει συγκεκριμένη ποιητική μορφή στη συλλογή *Καιρός Πολέμου*, που κυκλοφόρησε στα 1924 και βραβεύτηκε στον «Φιλαδέλφειο» ποιητικό διαγωνισμό. Από τον πρόλογό του θα δούμε κάποια χαρακτηριστικά σημεία, που είναι σημαντικά για την τεκμηρίωση των απόψεών μας.

«Τα ποιήματα της συλλογής αυτής έχουν γραφεί στη Μακεδονία, τον καιρό του ευρωπαϊκού πολέμου. Τα περισσότερα είναι αυτοσχεδιάσματα, σημαδεμένα με το μολύβι σ' ένα κομμάτι χαρτί που ξέφτισε φυλαγμένο στην τσέπη της ευζωνικής χλαίνης. Όταν διάβαζα κάποτε μερικά από αυτά στούς συναδέλφους μου, θυμάμαι πόσο βαθιά ένιωθα, ότι, οι στίχοι αυτοί εκφράζανε, άτεχνα ίσως, πιστά όμως τον πόνο τους, τα αισθήματά τους, τις ιδέες τους, όπως τ' ανατάραζε και τις ξεσήκωνε ο μεγάλος πόλεμος. Το σημειώνω αυτό για να τονίσω πως η συλλογή «Καιρός Πολέμου» δεν ξεδιπλώνει απάνωθέ της τη σημαία καμιάς συμμαζεμένης ιδεολογίας, τέτιας ή άλλης, αλλά μονάχα λαλεί με τον λυρικό της τρόπο, την ιστορία μιας πατριωτικής ψυχής, που την παίδεψαν και την ανεμόδεραν πολύ, οι φρικαλεότητες μα και οι σκοπο ί του μεγάλου πολέμου...»

Από την επισήμανση των φρικαλεοτήτων του πολέμου, αλλά κι από την έξαρση της πατριωτικής ψυχής, ο Αθάνας προβάλλει μιαν άποψη που πολλές φορές έχει κακοποιηθεί ή παραποιηθεί: Ο πατριδολάτρης δεν είναι αναγκαστικά και φιλοπόλεμος. Αντίθετα. Όποιος στ' αλήθεια αγαπάει την πατρίδα του είναι φίλος της ειρήνης, γιατί μονάχα μέσα σ' ένα κλίμα ειρήνης μεγαλουργούν οι λαοί και νιώθουν τη χαρά της δημιουργικής δράσης.

Έτσι λοιπόν η ποίηση του Αθάνα εμπεριέχει πλούσια μηνύματα ευαισθησίας κι ανθρωπιάς που η χρονική απόσταση αντί να μειώσει την εμβέλειά τους, επειδή εκπορεύονται από συγκεκριμένα γεγονότα, τα κάνει επίκαιρα και διαχρονικά. Και η ποίησή του κερδίζει και θα κερδίζει σε διάρκεια. Και ποιος από τους μεγαλύτερους ποιητές δεν θα υπέγραφε ποιήματα αυτής της συλλογής όπως τα *Λόγια της μάνας* ή τις *Μάνες των πολεμιστών*.

Η φιλειρηνική διάθεση του Αθάνα δεν είναι παρόρμηση της στιγμής ή πολιτικό σύνθημα —όπως το συναντάμε σε πολλούς ποιητές— αλλά μια

βαθύτατη πίστη που διατηρήθηκε ίσαμε το τέλος της ζωής του κι εκδηλωνότανε σε κάθε ευκαιρία. Απόδειξη πως πολύ αργότερα, στα 1972 όταν τύπωσε το βιβλίο *Αίνος και θρήνος*, αφιέρωμα στα 50 χρόνια από το μικρασιατικό ξερίζωμα, στον πρόλογό του περιγράφει το οδυνηρό χρονικό τῶν πολέμων από τότε που ένιωσε τον κόσμο και μέσα από τις εμπειρίες του, για να καταλήξει με τούτα τα καυτά λόγια:

Δὲν διστάζω να καταραστώ τον πόλεμο... Σώσον ημάς Πυρηνική Βόμβα και Ακτίνες Λέηζερ. Ειρήνη απωλεσμένε παράδεισέ μας, τερπνό και ζωογόνο χρονικό διάλειμμα των μεσοπολέμων, ας είμαστε ευχαριστημένοι που ξαναβρίσκουμε κάθε τόσο τις χλοερές σου παρυφές. Ευτυχώς που είναι ακατάλυτα, σαν τα Όπλα του Πολέμου και τα Όνειρα της Ειρήνης...

Από το πρώτο κι όλας ποιητικό βιβλίο του Αθάνα, το *Πρωϊνό Ξεκίνημα*, ο Παλαμάς είχε επισημάνει πως ο ποιητής μας παρουσιάζει το ε γ ώ του περιορισμένο σε καθαρά παραστημένο κόσμο. Ο κόσμος αυτός βρίσκεται έξω από εκείνον και μαζί, μέσα σ' εκείνον.

Εννοεί, φυσικά, ο Παλαμάς την επαρχιακή ζωή από την οποία εμπνέεται συχνά ο Αθάνας και που, όπως λέει συνεχίζοντας τον πρόλογό του «*στέκεται μεταξύ του αγροτικού ειδυλλιακού χωριού και της πολύτυρβης αστικής πολιτείας*». Το ίδιο στέκεται κι ο αναγνώστης αφού «*κάθε φορά που διαβάζω την "Αρχοντοπούλα στο χορό"*» θα επιβεβαιώσει ὁ Παλαμάς «*ξαναγροικώ να βράζει μέσα όλο το κοιμισμένο μου επαρχιώτικο αίμα, σα να θέλει να ξαναποχτήσει την πρωτόγονη ρουμελιώτικη ροδοκοκινάδα του και κρέμουμαι χωριατόπουλο, στο χοροστάσι μέσα από την άσπρη φούστα της βασίλισσας του χορού*».

Καθώς η φλόγα της φωτιάς λιγιέται στην ορμή της
έτσι λιγιέται κι η Μαριώ και παίζει το κορμί της
Άσπρη φούστα και βελέσι
Δω θα πέσει, κει θα πέσει.

Υπάρχουν σ' αυτό το πρώτο βιβλίο του Αθάνα και ποιήματα που είναι εφάμιλλα των αντίστοιχων του Χάϊνε μ' εκείνα τα απαλά, υποβλητικά αλλά μαζί και τόσο ζωντανά περιγραφικά στοιχεία. Στα «Ξόμπλια του φεγγαριού» διαβάζουμε:

Θάμα κι αυτό τ' αποψινό
Στο περιβόλι το πυκνό

καθώς κοιμότουν σκοτεινό
μπήκε η κυρά-Σελήνη

και ξύπνησε για μια στιγμή
τ' αηδόνι και το γιασεμί
και τη μουντή νεροσυρμή
που ολόχρυση έχει γίνει.

(Τώρα πια, αυτές οι εικόνες, τα περιβόλια κι οι νεροσυρμές ανήκουν στο παρελθόν και στην ποίηση).

Ο Αθάνας στην παλιά εκείνη απαίτηση του Γκαίτε προς τους ποιητές: «*Θέλουμε να μας δημιουργήσετε κόσμο πέρα από τον κόσμο*» απαντάει στην πράξη διαφορετικά: *Θέλουμε να δημιουργήσουμε κόσμο μέσα από τον κόσμο μας.*

Ακριβώς αυτό κάνει με τον *Ειρμό*, την ποιητική συλλογή που κυκλοφόρησε το 1929. Οι στίχοι του κυλάνε στο ίδιο κλίμα αλλά με άλλους ρυθμούς. Εδώ ο Αθάνας δεν είναι απλός παρατηρητής του κόσμου ή τραγουδιστής της ομορφιάς, αλλά εκφραστής των ψυχικών διακυμάνσεων του ανθρώπου και —ως ένα σημείο— διακριτικός διερμηνευτής των κοινωνικών γεγονότων. Φαίνεται καθαρά πως συμπορεύεται και συμπάσχει με τους πονεμένους και αδικημένους ταυτόχρονα όμως συμπορεύεται και συνευχαριστιέται με τους καλοζωϊσμένους. Δεν γυρίζει την πλάτη σε κανέναν. Οι φανατισμοί δεν τον αγγίζουν, ούτε οι εκ των προτέρων απορρίψεις.

Αν και η ποίηση του Αθάνα είναι δημιουργική απόρροια ζωής, τα λυρικά στοιχεία βρίσκουν τρόπο να ενυπάρχουν σε υπερεπάρκεια στους στίχους του όπως ενυπάρχει με μια φυσική θάλεγα αρμονία, το ρομαντικό στοιχείο με το ρεαλιστικό, η φαντασία με την πραγματικότητα. Έτσι αυτός που ζωντάνευε ποιητικά την ψυχή του λαού της Ρούμελης και ειδικότερα της Ναυπακτίας, δεν κάνει τίποτ' άλλο παρά ν' ανταποδίδει τις εμπνεύσεις που του προσφέρει η ίδια η ζωή των συμπατριωτών του, η ιστορία τους, τα ήθη, οι αγώνες τους και οι αγωνίες τους όσο να ξεπεράσουν το φαινόμενο της ψωμοχλίψης. Οι τρεις υπότιτλοι που βάζει στον *Ειρμό* μαρτυρούν του λόγου το αληθές: Καλοί Καιροί, Μαύρη Μοίρα, Νέο Άνθισμα. Δεν είναι ποιητής της απαισιοδοξίας ο Αθάνας γι' αυτό μετά τη Μαύρη Μοίρα μας οδηγεί στο Νέο Άνθισμα. Είναι άλλωστε επιβεβαιωμένο ιστορικά πως κάθε Ανάσταση περνάει νομοτελειακά από κάποια Σταύρωση.

Αλλά ο Αθάνας καταφέρνει κι ένα άλλο εξωποιητικό, αυτό πλην όμως

ευεργετικότατα πνευματικό. Χρησιμοποιεί την πιο ωραία γλώσσα, τόσο καλά και μακριά από ακρότητες που αφοπλίζει και τους πιο συντηρητικούς της καθαρεύουσας. Ο καθηγητής Λούβαρις, για παράδειγμα, σημειώνει σχετικά: «*Η γλώσσα του Αθάνα, μας δεικνύει τον δρόμον, τον οποίον πρέπει να ακολουθήσει η προς την δημοτικήν κίνησις αν θέλει να σταθεί εις γλώσσαν και δημοτικήν και ελληνικήν*». Πρέπει να σταθούμε κι εμείς σ' αυτόν τον χαρακτηρισμό «και δημοτικήν και ελληνικήν» γιατί με τις ξένες λέξεις που εισορμούν καθημερινά και ορμητικά στο ελληνικό μας λεξιλόγιο κινδυνεύουμε να μην έχουμε ούτε ελληνική, ούτε δημοτική. Αφήνω δα τις νεόκοπες, που χρειαζόμαστε διερμηνέα για να τις καταλάβουμε.

Σ' αυτό το βιβλίο, τον *Ειρμό* διαβάζουμε και το ποίημα «Το Καράβι της Ελπίδας», που είναι το δίχως άλλο ένα ορόσημο στον νεοελληνικό πνευματικό και εθνικό μας βίο, γιατί εμπεριέχει όλα τα μεγάλα οράματα των νεοελλήνων. Είναι ένα κείμενο που μπορούμε χωρίς δυσκολία να το εντάξουμε στα διαχρονικά της ελληνικής ποίησης —περίπου στα κλασικά— γιατί δίνει με ένταση την πίστη στο δίκιο και με λεπτότητα την αισιοδοξία για το ξαναγέννημα της Ελπίδας που χάθηκε με τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Σ' αντίθεση μ' όλους τους άλλους ποιητές που θρήνησαν σπαραχτικά τον ξεριζωμό του ελληνισμού από τις πανάρχαιες ρίζες του και μας οδήγησαν σε δρόμους κατασκότεινους, ο Αθάνας αντιπαραθέτει στην απελπισία την ελπίδα, στην άταχτη φυγή την εθνική βεβαιότητα της επιστροφής. Το εθνικό όνειρο και όραμα που εκφράζεται με το «Πάλι με χρόνους και καιρούς...» που θρέφει πάντα τις ελπίδες μας.

Μας εξομολογιέται ο ίδιος γιατί και πώς έγραψε αυτό το ποίημα: «*Πόνεσα πολύ*» θα μας πει, «*όσο σε καμιάν άλλη περίσταση της ζωής μου. Για την καταστροφή. Για τον ξεριζωμό. Χτυπήθηκα και δάρθηκα. Λίγους μήνες είχα ζήσει εκεί. Κι όμως ωσάν να είχα ρίξει κι εγώ τις δικές μου ρίζες, άκουγα την ψυχή μου να ολοφύρεται σπαραχτικά τις μέρες του ξεριζωμού*».

Με το ποίημα αυτό ο Αθάνας δεν κάνει τίποτ' άλλο παρά να προκαλεί στο διηνεκές τη μνήμη του έθνους.

Στα 1971 ο Αθάνας με το ψευδώνυμο «Ανώνυμος», τύπωσε στίχους του με τον γενικό τίτλο *Δοκίμια*. Στάθηκε μια έκπληξη γιατί οι στίχοι αυτοί ήταν γραμμένοι σε μια γλαφυρή αλλά και ακραία καθαρεύουσα. Ήταν ένα παιχνίδι δημιουργίας αυτή η συλλογή, που κι ο ίδιος έτσι τη χαρακτήριζε:

Παιγνίδιον, θα είπωσι τινές, οι στίχοι σου είναι.
Ποία μου ἡ παράβασις καί ποίον μου το λάθος;
Ποίαι εις εμέ είναι δυνατόν ν' αποδοθούν ευθύναι;
Παιγνίδιον είναι χάριτος η Τέχνη κατά βάθος.

Φυσικά παιγνίδι χάριτος μόνο, δεν είναι, δεν μπορεί να είναι η Τέχνη. Ποιητική αδεία, που λέμε, έφταση σε μια τέτοια άποψη ο Αθάνας αφού ο ίδιος επανειλημμένα παραδέχτηκε πως η Τέχνη, η όποια Τέχνη, εκφράζει τον άνθρωπο και την εποχή του, είναι κοινωνικό δηλαδή φαινόμενο που επηρεάζει αποφασιστικά και τις γενικότερες διαδικασίες και τις ιστορικές εξελίξεις. Και παράλληλα επηρεάζεται απ' αυτές. Με το Θούριο του Ρήγα και με τα επαναστατικά εμβατήρια πολεμούσαν οι πρόγονοί μας. Με τραγούδια σε ποίηση Σεφέρη και τόσων άλλων ποιητών, αντιμετωπίζαμε την πίκρα της πρόσφατης Απριλιανής δικτατορίας.

Ο Αθάνας σ' αυτό το βιβλίο ήθελε να κάμει την Τέχνη του παιγνίδι —όχι στ' άλλα του βιβλία. Και σ' αυτό όμως, ανάμεσα στον αυτοσαρκασμό και το παιγνίδισμα των λέξεων αναπηδάνε οι προεκτεταμένες του εξομολογήσεις και οι καθημερινές χαρές ή πίκρες.

Στα 1975 με την συλλογή του *Μονοκοντυλιές*, μας δίνει εκατοντάδες επιγραμματικά τετράστιχα που τα προσδιορίζει ο ίδιος σαν μικροσκοπικά, εξηγώντας πως «*εκφράζουν φευγαλέες σκέψεις από εκείνες που εμείς οι επαρχιώτες ξεπετούμε αποφθεγματικά σε στιγμές θυμοσοφικής διάθεσης, αντιμετωπίζοντας με το ίδιο μέτρο και τα μικρά και τα μεγάλα της ζωής. Είναι γνωμικά, αν θέλετε, σπινθηροβολήματα ξάστερης ώρας*».

Τις *Μονοκοντυλιές* σ' αντίθεση με τα *Δοκίμια* δεν τις προσδιορίζει σαν παιγνίδια της Τέχνης. Αυτές είναι κι αν είναι σπαθιές στο κατεστημένο το πολυπλόκαμο, τηλεγραφήματα προς τις συνειδήσεις των ανθρώπων.

Πολιτεία, Πολιτεία
έγινες εσύ αιτία
που ο πολίτης απαθής
βλέπει να κακοπαθείς.

Αν συμβεί καμιά φορά
και εξαναστεί το άστυ
κάλλιο του λαού βορά
παρά θύμα του Δυνάστη.

Θα σε κυβερνάν αιώνια
δοξασμένη μου ανθρωπότη
του στρατάρχη τα γαλόνια
και τα ράσα του Δεσπότη.

Πιο απ' τις γνώσες κι απ' τα πάθη
κι απ' την κάθε επιτυχιά μου
μέστωσαν την ανθρωπιά μου;
τ' αναπόφευχτά μου λάθη.

Στο σκολειό που πήγα
έμαθα καλά:
να μιλάω λίγα
που να λεν πολλά.

Κι ένα ακόμα πολύ χαρακτηριστικό:

Πότε νιώθεις συμπολίτη
ότι σου ανήκει ο χώρος
κι η Πατρίδα και το Σπίτι;
— Όταν είμαι ψηφοφόρος.

Στα 1982 τυπώνει μια σειρά από άλλα τετράστιχα — κάπου 900 με τον τίτλο *Ανά τον θερισμένον αγρόν*. Μέσα απ' αυτά τα τετράστιχα αναπηδάνε οι εμπειρίες της ζωής, οι παρατηρήσεις, οι στοχασμοί, οι αγωνίες κι οι πίκρες των ανθρώπων — και του ίδιου του ποιητή. Ιδίως οι πίκρες του καθώς νιώθει να βρίσκεται στα πρόθυρα του βιολογικού του τέλους κι έχει συνειδητοποιήσει αυτήν την πραγματικόττα — στα τελευταία ιδίως τετράστιχα της συλλογής:

Πολύ σ' αγάπησα ζωή, του Απάνω Κόσμου, εσένα.
Πόσο ευτυχούσα βλέποντας τη φυσική ομορφιά σου
Όταν θα πάω στ' αγύριστα του Κάτω Κόσμου ξένα
ας ήταν να νειρεύομαι, όχι άλλο, τη θωριά σου.

Και ένα άλλο χαρακτηριστικό γραμμένο με φόβο θανάτου:

Στο Κοιμητήρι περπατώ με κουρασμένο βήμα
Τάφους μετρώ και σταματώ στο πατρικό μου μνήμα.
Σωπαίνω. Μοιάζει να ρωτώ το ανθισμένο χώμα:

—Μήπως θ' ανοίξεις για να μπω;
—Μή βιάζεσαι! Όχι ακόμα!

Θα 'θελα να σταθώ λίγο περισσότερο στο *Αστέγνωτο Δάκρυ*, το βιβλίο που είναι εμπνευσμένο από το θάνατο του αδερφού του και ομοτέχνου του, του Μίστου. Συγκλονιστικό γεγονός για τον ποιητή ετούτος ο χαμός που στάθηκε για το υπόλοιπο της ζωής του μια πληγή αγιάτρευτη. Ο ευαίσθητος και τρυφερός Αθάνας κλαίει νυχτοήμερα τον Μίστο του. Και φυσικό είναι το κλάμα ενός ποιητή να γίνεται πονεμένο ελεγείο, που συγκινεί βαθύτατα, που φέρνει δάκρυα και στον αναγνώστη του. «*Ανάθεμά τον ποιος θα πει, τ' αδέρφια δεν πονιούνται. Ταδέρφια σκίζουν τα βουνά...*». Έτσι δε λέει κι ένα δημοτικό μας τραγούδι;

Μα εδώ δεν είναι μόνο τ' αμάραντα λουλούδια που εναποθέτει ένας ποιητής στον τάφο του αδερφού του. Είναι ο οικογενειακός δεσμός, η ομορφιά της αγάπης που εκφράζεται με τόση και τέτοια ένταση πόνου. Μια αγάπη που σε πολύ λίγα τραγούδια τη συναντάμε με τη συναισθηματική φόρτιση που ανακαλύπτουμε στον Αθάνα. Και δεν εννοώ φυσικά τη μορφή αλλά και το βάθος της ανθρώπινης οδύνης που δίνεται με μιαν απροσδόκητη και συγκλονιστική αμεσότητα. Έκφραση αυτής της οδύνης μέσα από το ιστορικό της γενιάς του είναι το ποίημα «Το κλειδί και το μάρμαρο», που νομίζω πως είναι ένα από τα αριστουργηματικά της νεοελληνικής μας λογοτεχνίας. Στο *Αστέγνωτο δάκρυ*, ο Αθάνας καλεί τον αδερφό του και μιλάνε για τη ζωή που πέρασαν, για το σπίτι τους, τα λουλούδια και τις γυναίκες που αγάπησαν. Τα νησιά που ταξίδεψαν, τη δάφνη του περιβολιού τους, τις όμορφες στιγμές της σιωπής τους. Κι ο ποιητής ρωτάει ακόμα την πεθαμένη τους «μανούλα» (την Ευδοκία της ομώνυμης συλλογής του) αν συναντήθηκε με το Μίστο εκεί στον άλλο κόσμο «*που πέταξε προτύτερα από μένα*». Κι αυτό που λέει είναι σαν να παραπονιέται που πέθανε πρώτος εκείνος παίρνοντας τη σειρά του στο προβάδισμα του θανάτου.

Πόσο θερμαίνει την ψυχή μας η αληθινή ποίηση. Αυτή που πηγάζει από τα κατάβαθα των μεγάλων δημιουργών και υψώνεται ως τα μεσούρανα με την ακατάλυτη δύναμη του λόγου. Οι στίχοι αυτής της συλλογής είναι το απόσταγμα της πίκρας που αφήνει ο θάνατος. Στίχο με στίχο, λέξη με λέξη, οι αναμνήσεις ζωντανεύουν μπροστά μας, τόσο που το *Αστέγνωτο Δάκρυ* γίνεται βιογραφία και αυτοβιογραφία, ποιητικό χρονικό περίτεχνο και λιτό. Ας θυμηθούμε εδώ ένα μικρό ελεγείο:

Είμαστε οι δυό μας τόσο μονιασμένοι / πούμοιαζε σαν να τα είχαμε όλα ειπεί / Κι ο ένας πλάι στον άλλον καθισμένοι / απολαβαίναμε ώρες τη σιωπή... / Απ' όλη τη ζωή σου, αυτό μου μένει / σαν κάτι που δεν πέθανε, μα ζει / Στον τάφο σου, όπως πάντα μαθημένοι / έρχομαι και σωπαίνουμε μαζί...

*

Ο Αθάνας δεν είναι μόνο ποιητής. Έγραψε και ωραιότατα πεζογραφήματα που πολλά έχουν τη θεματογραφία της ποίησής του. Οι τύποι των ηρώων του είναι ολοζώντανοι, η ψυχογραφία τους διεισδυτική, και οι περιγραφές των τοπίων χρωματίζονται με την μεστή επιδεξιότητα του λόγου που ξέρει και το ανάλογο κάθε φορά λεξιλόγιο να χειρίζεται και ο διάλογός του να είναι πάντα αληθοφανής. Πολλές φορές είναι και ολότελα αληθινός αυτός ο διάλογος, όπως ο ίδιος τον άκουγε καθώς επικοινωνούσε τόσο συχνά και τόσο άμεσα με τους συμπατριώτες του. «*Αυτό το αποθησαύρισμα χιλιάδων ατόφιων λαϊκών λέξεων όπως ανασαίνουν στο στόμα του λαού*» θα επισημάνει ο Θανάσης Παπαθανασόπουλος «*είναι κάτι που θα εκτιμηθεί ιδιαίτερα από τους μελετητές του έργου του*». Κι ο Δημήτρης Γιάκος θα προσθέσει: «*δίπλα στο ανεξάντλητο γλωσσικό θησαύρισμα που μοσκοβολάει θυμάρι της Ρούμελης και θυμίζει το στόμα του αθάνατου λαού μας*» θα βρεθεί ο αφηγηματικός του λόγος. Ο Γιάννης Γαϊτάνης εξάλλου θα σημειώσει πως το έργο του Αθάνα κλείνει μέσα του έναν ολόκληρο λαογραφικό θησαυρό.

Δυο-τρεις αράδες μονάχα θα θυμηθούμε από το διήγημά του «Τα χριστουγεννιάτικα τσαρούχια», για να δούμε πόσο ανεξάντλητος είναι στις συνήθειες των συντοπιτών του.

Από μικρός είχε μια μανία: να κοιτάζει στο χωριό του τα πόδια των ανθρώπων κι όταν ήταν ποδεμένοι —τις πιο πολλές φορές μπορεί να ήταν ξυπόλυτοι— ...Αυτός φορούσε γουρνοτσάρουχα πέδιλα καμωμένα από το πετσί του χριστουγεννιάτικου γουρουνιού. Στα μέρη μας σφάζουνε τα θρεφτά γουρούνια την παραμονή των χριστουγέννων. Κι είναι τα μόνα γουρούνια που γίνονται γδαρτά κι όχι μαδητά. Γιατί είναι μεγάλα και τετράπαχα. Δεν ξένονται για να ροδοκοκκινίσει η πέτσα τους και να τρώγεται κριτσανιστά που είναι σα μύγδαλο καβουρδισμένο. Τώρα το πετσί τους γδέρνεται, αλατίζεται και απλώνεται στον ήλιο. Απ' αυτήν βγαίνουν τα γουρνοτσάρουχα της φαμελιάς. Το πάχος

γίνεται γλύνα, οι χοντράδες γίνονται τσιγαρήθρες κι έπειτα μένουν τα κόκκαλα για μαγειρευτά, τα εντόσθια για πηχτές και για ματιές, το κρέας για λουκάνικα και για παστουρμά. Μ' ένα καλό γουρούνι περνάει τον υπόλοιπο χειμώνα η φτωχοφαμελιά...

Δεν είναι φυσικά δυνατό ν' αναλυθεί εδώ στον περιορισμένο χρόνο όλο το έργο του Γιώργου Αθάνα. Ούτε και η πολυκύμαντη πορεία του μέσα στην καθημερινή, ιδιωτική ή δημόσια ζωή του, που άλλοτε τον γέμιζε χαρές κι άλλοτε λύπες, άλλοτε με Ωσανά κι άλλοτε με Σταύρωσον αυτόν — όπως άλλωστε όλους τους επώνυμους από τα πρώτα ακόμα χρόνια της ελληνικής παρουσίας, στο προσκήνιο της Ιστορίας.

Συμπερασματικά όμως μπορούμε να πούμε πως ο Αθάνας όχι μόνο με τα νεανικά του βιώματα, αλλά και με τη συνεχή επαφή του με τον Έπαχτο και τους ανθρώπους του τόπου του, έμεινε ένας αξεδίψαστος εραστής της ελληνικής επαρχίας, της ρουμελιώτικης επαρχίας.

Στις περιοδείες του μελετούσε τη συμπεριφορά των ανθρώπων, τις κρυφές ομορφιές της φύσης, το ειδυλλιακό αγροτικό περιβάλλον. Κι ακόμα την ψυχολογία του λαού με τα σκαμπανεβάσματα των προτιμήσεών του. Η Ναυπακτία δεν του έδινε μόνο τις ψήφους της αλλά και τις εμπνεύσεις μαζί με τα θέματα και το δομικό υλικό. Του έδινε εκείνη την ψυχική ευφορία και την κοινωνική σιγουριά και καταξίωση που βοηθάει αποτελεσματικά την Δημιουργία. Και βέβαια δεν είναι τραγουδιστής του βουνού και της στάνης στον τύπο του Κρυστάλλη κι ας έγραψε *Τα τραγούδια των βουνών*. Το κλίμα του είναι εντελώς διαφορετικό. Μένει πάντα ο εκφραστής των πόθων ενός συγκεκριμένου λαού που οι οραματισμοί του περιορίζονται στις μικρές χαρές που τους προσφέρει με τσιγκουνιά η ζωή παράλληλα με την έμφυτη εγκαρτέρηση μπροστά στις πολλές λύπες και τα πολλά βάσανα.

Αποκλεισμένοι παλιότερα οι άνθρωποι της Ναυπακτίας στα βουνοχώρια τους, έπαιρναν συνήθως των ομματιών τους κι έφευγαν αναζητώντας καλλίτερες μέρες στην πρωτεύουσα ή σε ξένες χώρες ιδίως στην Αμερική.

Ο Αθάνας βλέποντας την κοινωνία καλώς καμωμένη και πως όλα είναι θέλημα Θεού βρήκε σωστό πως το χρέος του είναι να τραγουδάει με τρυφερότητα τη ζωή και τη φυσική ομορφιά σαν συγκεκριμένες έννοιες. Τη ζωή όπως είναι κι όχι όπως θα 'πρεπε να είναι. Και πάνω απ' όλα τη λεβεντιά, τον ηρωισμό και την πατριωτική αυτοθυσία των συμπολιτών του — όταν καλούνταν να δώσουν το παρόν μπροστά στο θάνατο. Κι οι πολεμιστές,

όσοι δεν άφηναν τα κόκκαλά τους στα πεδία των μαχών, ξαναγύριζαν στη φτώχεια τους και στην εγκαρτέρησή τους. Κάθε τέσσερα χρόνια ψήφιζαν τον όποιον «άνθρωπό» τους κι ο χορός καλά κρατούσε, με την παράκληση να γυρίσει λίγο και γι' αυτούς η ρόδα της χαράς...

Μέσα σε μια τέτοια ατμοσφαιρα ήταν αναγκασμένος να κινείται ο Αθάνας. Όταν σαν πολιτικός δεν του ήταν δυνατό να κινήσει τη ρόδα της χαράς για λογαριασμό αυτών που αγαπούσε, μετέτρεπε σαν ποιητής την απραγματοποίητη επιθυμία τους σε χαρά δημιουργίας. Έμπαζε στα κείμενά του κάποιες ομορφιές που μας απογειώνουν από το καθημερινό άγχος κι απ' την δολοφονία των ελπίδων. Χορευτικοί, τραγουδιστικοί πολλές φορές οι ρυθμοί του —όπως κι όλας το είπαμε και παραπάνω— μπολιάζουν με αισιοδοξία τη δύσκολη ζωή. Αυτό είναι ένα προσόν που το έχουν μόνο οι χαρισματικοί ποιητές, αφού αντιτάσσουν την ομορφιά στην όποιαν ασχήμια. Γι' αυτό και σαν πλησιάζουμε την ποίησή του αναμφίβολα κερδίζουμε. Απ' αυτήν δεν μπορούμε να ζητήσουμε τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο. Αυτός είναι ο Αθάνας και νομίζω πως δεν έχουν δίκιο όσοι τον παραλληλίζουν ή τον συγκρίνουν με άλλους ομοτέχνους του.

Οι Ναυπάκτιοι τον αγάπησαν και τον κρατούν στη μνήμη τους με νοσταλγία. Και νομίζω πως τους εκφράζει όλους εκείνο το μοιρολόϊ του Ντίνου Μακρυγιάννη που ακούστηκε τη μέρα της κηδείας του στις 12 Αυγούστου του 1987: « *Έπαχτε... βάλε για μαυρομάντηλο / του Κάστρου τον πευκώνα / το λιμανάκι δάκρυ σου / τον Άη Δημήτρη εικόνα / Κι άνοιξε την αγκάλη σου / ως το Ριγάνι ορθώσου / το φέρετρό του να δεχτείς / για πάντα φυλαχτό σου*».

Κυρίες και Κύριοι,

Σ' ένα ποίημά του, από τα πρώτα της συλλογής *Τα τραγούδια μου*, ο Αθάνας τελείωνε με τούτο το τετράστιχο:

Δε θέλω δόξα. Μόνο σαν πεθάνω
Ας χαράξουν σ' ένα μάρμαρο απάνω:
«Τραγούδησε με απλούς σκοπούς και τρόπους
για τους καλούς και τους γερούς ανθρώπους»

Ο ίδιος χαρακτήρισε έτσι την ποίησή του και είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε αυτόν τον αυτοπροσδιορισμό.

Τελειώνοντας θέλω να κάνω μια εξομολόγηση: Προσπάθησα μόνο να κάνω μια περιδιάβαση στους ποιητικούς κόσμους του Γιώργου Αθάνα. Μακρυά από μένα η πρόθεση κριτικής. Πιστεύω πάντα στα λόγια του

Ράινερ Μαρία Ρίλκε: Η κριτική είναι το χειρότερο μέσο για ν' αγγίξεις ένα έργο τέχνης: Καταντάει πάντα σε αποτυχημένες, λίγο ή πολύ παρανοήσεις. Δε μπορούμε όλα να τα συλλάβουμε και να τα εκφράσουμε — όσο κι αν θέλουν πολλοί να μας πείσουν για το αντίθετο.

Κι ακόμα θα 'θελα να επισημάνω κάποιες απόψεις του που δίνουν παράλληλα σε βάθος τον χαρακτήρα του.

Με την παρθενική του ομιλία στην Ακαδημία, ο Αθάνας τάραξε τα λιμνάζοντα ύδατα του Ιδρύματος. Μιλώντας για τη Λυρική Ποίηση είπε:

Η ποίηση έχει δύο κατηγοριών εχθρούς. Τους εξωτερικούς που είναι τα ανελεύθερα καθεστώτα και ο μηχανικός πολιτισμός, και τους εσωτερικούς που είναι οι «φιλοσοφικοί χρυσοθήρες του ανεύρητου θησαυρού» της καλλιτεχνικής δημιουργίας, οι ερασιτέχνες που «κατακλύζουν τον ναό της Τέχνης χωρίς να πρόκειται να χειροτονηθούν ποτέ ιερείς του» από τη μια μεριά, κι από την άλλη οι αναγνωρισμένοι ποιηταί, οι οποίοι από πλάνην καταπατούν το δόγμα της ποιητικής ορθοδοξίας. Όσο κι αν αλλάζει στις διάφορες εποχές η μορφή του ποιητικού λόγου, η ουσιαστική του αξία κρίνεται πάντοτε με τα ίδια αναλλοίωτα κριτήρια που καθιέρωσαν οι αιώνες με βάση τις ακατάλυτες και ασυμπλήρωτες θεωρίες των Αρχαίων Ελλήνων που πίστευαν στη θεία προέλευση της ποιητικής εμπνεύσεως. Τα τυποποιημένα εργαστηριακά προϊόντα των τελευταίων χρόνων μπορεί ν' αποτελούν νέον ποιητικόν είδος, αλλά δεν έχουν καμμίαν ουσιαστική σχέση με τη λυρική ποίηση και κακώς χρησιμοποιούν το όνομά της. Εκείνο που ξεκινώντας από τον Τέρπανδο γνώρισε δια μέσου των αιώνων η ανθρωπότης για λυρική ποίηση, έχει ένα και μόνο κύριο χαρακτηριστικό: την άμεση συγκίνηση της ψυχής. Το ποιητικό μήνυμα ηχεί ως Άγγελος Κυρίου να σαλπίζει το εγερτήριο της Δευτέρας Παρουσίας και οδηγεί όλους τους ανθρώπους «επί πτερύγων ανέμων» σ' έναν παράδεισο από τον οποίον μολονότι αμάρτησαν, δεν έχουν ακόμα απομακρυνθεί ο Αδάμ και η Εύα.

Και κατέληξε με τούτα τα λόγια.

Δεν είναι οι πολεμικοί θρίαμβοι και οι επιστημονικές επιτυχίες που εξωραΐζουν τον ιστορικό βίο της Ανθρωπότητος και δημιουργούν την αίγλη της αθανασίας. Είναι η ποιητική προβολή των μεγάλων γεγονότων, η ποιητική αποθέωση των μεγάλων δημιουργών. Ας επιτραπεί σ' έναν μικρό ποιητή να ψιθυρίσει ότι για να σωθεί πραγματικά η Ανθρω-

πότης περισσότερο από έναν στρατηλάτη κι από έναν ατομικόν επιστήμονα, της χρειάζεται ένας νέος Όμηρος. Και θα σωθεί η Ανθρωπότης. Δεν θα σωθεί για την ηθική της, και για τη λογική της και για την επιστήμη της. Θα σωθεί για την ομορφιά της. Θα γυμνωθεί σαν τη Φρύνη μπροστά στον Άρειο Πάγο και η ομορφιά της θα την αθωώσει. Αν ο κόσμος έχει γίνει σήμερα πολύ χρήσιμος, πρέπει να ξαναγίνει πάλι πολύ όμορφος για να ισορροπήσει και να αναγεννηθεί.

Σε μια συνέντευξη που έδωσε ο Αθάνας στον Φρέντυ Γερμανό, αμέσως μόλις έγινε Ακαδημαϊκός (και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ελευθερία») διακήρυξε κάτι που στο Πνευματικό εκείνο Ίδρυμα το είχαν ολότελα ξεχάσει.

«*Πιστεύω*», είπε, «*ότι ο ουσιαστικότερος απ' όλους τους σκοπούς του τμήματος της Ακαδημίας που ανήκω, είναι η αντιμετώπιση του μορφωτικού προβλήματος του λαού μας... Σκέπτομαι να πρωτοστατήσω σε μια σχετική εκστρατεία...*». Δεν μπόρεσε να πείσει τους συναδέλφους του στην Ακαδημία για μια τέτοια εκστρατεία. Εκείνοι, άλλωστε, είχαν ξεχάσει το πρώτο άρθρο του ιδρυτικού της που της παρέχει το δικαίωμα, συνεπώς και την υποχρέωση να «*επεμβαίνει να καθοδηγεί και να διαφωτίζει την Κυβέρνηση*». Αυτό το άρθρο μένει ως τα σήμερα σαν απολίθωμα κάποιων παλιών οραματισμών — περίπου όπως και η ίδια η Ακαδημία.

Ο Αθάνας όμως, ως τη στερνή του πνοή πίστευε στην υποχρέωση που έχουν οι δημιουργοί απέναντι στο λαό, γιατί και οι ίδιοι είναι δημιουργήματα αυτού του λαού. Και σε κάθε ευκαιρία διακήρυχνε αυτήν την πίστη του. Άλλωστε κι όλο του το έργο, όπως είναι προσιτό σ' όλους τους ανθρώπους κι όπως αποφεύγει τις αμπελοφιλοσοφίες πολλών συναδέλφων του, διαπαιδαγωγεί και προβληματίζει καθώς δίνει πολλές ευκαιρίες να σκεφτόμαστε και να ερμηνεύουμε τα γεγονότα μέσα από την πιο απλή και πειστική λογική.

Σ' εκείνη τη συνέντευξη μίλησε για πολλά που φανέρωναν τον αληθινά πνευματικόν άνθρωπο, τον ανεπηρέαστο από τα πάθη του καιρού του, ενώ η αντικειμενική του κρίση ήταν πάντα δεδομένη.

Όταν του ζητήθηκε να πει τη γνώμη του για τον Καζαντζάκη απάντησε:

Είναι μεγάλο ταλέντο. Έχει την ικανότητα να «μπαίνει» στο πνεύμα της εποχής —φαντασία, ρεαλισμός, γερές περιγραφές, κλπ.— και να

δημιουργεί μέσα σ' αυτό το κλίμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αποτελεί εθνικό κεφάλαιο και πρέπει να μπει στην Ακαδημία...

Τα είπε αυτά όταν οι περισσότεροι Ακαδημαϊκοί έφτυναν στον κόρφο τους στο άκουσμα του ονόματος του Καζαντζάκη κι όταν νεκρόν τον περνούσαν από την Αθήνα για την Κρήτη απαγόρευσαν την απόδοση τιμών και το λαϊκό προσκύνημα, όπως παλιότερα και για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο μόνος που άφοβα άναψε ένα κερί μπροστά στο φέρετρο του Μεγάλου Έλληνα συγγραφέα ήταν ο Αθάνας. Με το προσκύνημά του αυτό διέσωσε την τιμή της Ακαδημίας την οποία προηγούμενα εξευτέλισε άλλος ακαδημαϊκός που στάλθηκε στη Σουηδία για ν' αποτρέψει την απονομή του Βραβείου Νόμπελ στον Καζαντζάκη.

Τότε σ' εκείνη τη συνέντευξη μιλώντας για την Αμερικάνικη Λογοτεχνία χωρίς περιστροφές είπε: «*Είναι περίεργο πως από ένα τέτοιο ζωντανό λαό —με τόση ζωτικότητα και αυτοπεποίθηση— βγήκε ένα τόσο αρρωστημένο πράγμα*».

Η προσφορά του Αθάνα στον ευρωπαϊκό χώρο είχε πολύ εκτιμηθεί όταν πολλές φορές εκπροσώπησε την Ελλάδα σε διεθνή Συνέδρια. Στο Πανευρωπαϊκό Φόρουμ που έγινε στη Νεάπολη της Ιταλίας το 1958 όλοι οι εισηγητές εκφράσανε φόβους πως ο τεχνικός πολιτισμός θα κλονίσει την κυριαρχία του πνεύματος. Ο μόνος που είχε αντίθετη άποψη ήταν ο Αθάνας που ανάμεσα στ' άλλα είπε και τα παρακάτω που χειροκροτήθηκαν θερμά κι έκαμαν πολλούς ν' αλλάξουν γνώμη:

Το βασίλειον του πνεύματος είπε, *δεν θα κλονισθεί και δεν θα καταρρεύσει ποτέ. Το Πνεύμα μπορεί να ανακαλύψει την «αντιύλη» η ύλη όμως δεν θα ανακαλύψει ποτέ το «αντιπνεύμα». Δεν είναι η διάσπασις της ύλης που θα σώσει την ανθρωπότητα αλλά το αδιάσπαστον του πνεύματος. Αρκεί οι άνθρωποι του πνεύματος να μην είναι μόνον υπερήφανοι δια την αποστολήν των αλλά και πιστοί εις το χρέος των, αισθανόμενοι πάντοτε ότι πρώτιστον καθήκον των τυγχάνει να ευρίσκονται πλησίον εις την ψυχήν του λαού. Διότι ο αληθινός ποιητής, ο αληθινός λογοτέχνης γεννάται ωσάν ενσαρκωμένος φύλαξ Άγγελος της ψυχής του λαού που τον εγέννησεν εκ των σπλάχνων του...* (Χρησιμοποιώ τη μετάφραση του λόγου του από τα Ιταλικά όπως μου την έδωσε ο ίδιος ο Αθάνας).

Σ' εκείνο το Φόρουμ προτάθηκε η ίδρυση της «Πανευρωπαϊκής Κοινότητας Συγγραφέων» από τον Ιταλό λογοτέχνη Τζιανκάρλο Βιγκορέλλι και

η συγκρότηση ενός είδους τακτικού Κοινοβουλίου των Συγγραφέων. Ο Αθάνας παίρνοντας το λόγο αντιπρότεινε την ίδρυση «Διεθνούς Ένωσης Συγγραφέων», που οι σκοποί της όπως είπε «*δεν θα περιορισθούν μόνο στην υπεράσπιση των επαγγελματικών συμφερόντων και των ηθικών δικαίων των λογοτεχνών, αλλά υπεράνω των πολιτικών αντιθέσεων και των ιδεολογικών συγκρούσεων θα αποβλέψουν στην καλλιέργεια της συναδέλφωσης και της ειρηνικής συμβιώσεως των λαών...*».

Διαπιστώνουμε απ' όλον τον βίο και την πολιτεία του τιμώμενου σήμερα Γιώργου Αθάνα, σε συνδυασμό με τις διατυπωμένες σε διεθνές επίπεδο απόψεις του πως έβλεπε με ευρύτητα το ρόλο των συγγραφέων αφού μέσα σ' αυτήν τη Διεθνή Ένωση ήθελε να συμπεριληφθούν και οι συγγραφείς του τότε Ανατολικού μπλοκ, για να μπορέσουν όλοι μαζί να καλλιεργήσουν την ειρηνική συμβίωση των λαών. Αυτό ήταν το μεγάλο όραμα κι ο μεγάλος πόθος του.

Ως προς το Κοινοβούλιο των Συγγραφέων ο Αθάνας αντιτάχθηκε λέγοντας μ' εκείνο το πηγαίο και καταλυτικό χιούμορ που τον διέκρινε: «*Αν δεν απατώμαι*», είπε, «*τυγχάνω ο μόνος μεταξύ σας που έχω το ευτυχές ατύχημα να είμαι πολιτικός και κοινοβουλευτικός. Ακούστε τη συμβουλή μου: Ας κρατήσουμε τη μέλλουσα Κοινότητά μας μακρυά από την πολιτική. Έξω και υπεράνω της πολιτικής. Αι κυβερνήσεις έχουν καθήκον να υποστηρίξουν την πρωτοβουλίαν μας έστω και αν δεν την προαναγγείλομεν εις αυτάς. Ως προς το Κοινοβούλιον, ας μη προσθέσωμεν εις τα υπάρχοντα τα οποία άλλωστε κινδυνεύουν, ένα ακόμα που ασφαλώς δεν πρόκειται να τονώσει τον κοινοβουλευτικόν θεσμόν...*».

Αυτή ακριβώς η ευχή του Αθάνα, να κρατηθεί το πνεύμα της Κοινότητας έξω και υπεράνω της πολιτικής, είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ, ανάγκη να υλοποιηθεί, αφού έχουν τόσο ανατραπεί οι έννοιες ώστε να νιώθουμε σαν να βρισκόμαστε στα πρόθυρα ενός τεχνολογικά προηγμένου Μεσαίωνα, όπου μια νέα Ρώμη θα υποτάσσει τους λαούς άλλοτε με το διπλωματικό γάντι κι άλλοτε με την ωμή βία — όπως το βιώσαμε δίπλα μας— χριστιανοί να βομβαρδίζουν άμαχους χριστιανούς στη Βοσνία, προς όφελος των μουσουλμάνων. Κι όπως περίπου προφήτεψε ο Ιωάννης στην επίκαιρη των ημερών μας Αποκάλυψη απ' όποια μεριά κι αν την ερμηνεύουμε.

SUMMARY

GENERAL NOTES ON GEORGE ATHANAS'S WORKS

(Michael Stafylas's introduction in the Convention of Naupactos 13-15 November, 1995)

It was shortly before he —Athanas— died, on the 26th May 1986. Here at Naupactos. We had come for a live broadcast of the Radio-television Station programme: «Writers and towns», which was dedicated to Yiannis Vlahoyannis.

I intended to visit him at his home, but he anticipated me by telling Sappho to phone me at the hotel. «Come, he would like to meet you», she said. I went. he was waiting for me in his office very well-dressed in that fine taste that he always dressed himself, with his well known to everybody warm-heartedness and his unimpaired, astonishingly unipaired, spiritual clarity. He was exactly 93 years old.

We talked about various things. He was aware even about the smallest detail of spiritual life. And with an adolescent's memory, even concerning to dates.

He was glad having heard that I was preparing an essay on his works. He said to me: «I have put in a box of the National Bank some manuscripts of mine, unpublished texts, and notes. Communicate with Urana and Sappho, when we go to Athens, for anything you need».

Then, there is, also, apart from the known published works, an unpublished one, for which I believe when it is added to that so far published, the appreciations referring to the width and value of the Author's works will not change.

And this, because Athanas was a prolific writer, and not only but also steadly devoted to the traditional way of writing and choice of subjects. he could not accept the modern imported techniques with the unrealistic and Irrational elements, the surrealism and exaggerations of the first times which made a large number of people regard poets as paranoiacs.

Athanas, by his devotion to our Greek Traditional Poetry, left exemplary works of verses constructed in excellent metre, rhythm and rhymes that you feel for some of them the desire to tell them in singing as they are written in such a dancingful play.

He himself accepts that he remained faithful in his views for all his life. In his poetical «Essays» we read that «My first aims have remained firm». For this reason it is certain that any views we shall formulate afterwards, are not going to be discredited or altered after the publication of his unedited texts.

M. STAFYLAS

ΑΝΘΗΣ ΒΕΡΓΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ
Ὁ πεζογράφος

Ὁ Γιῶργος Ἀθάνας ὑπῆρξε μιὰ ἀπ' τὶς ἀξιόλογες μορφὲς τῆς νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Ἡ γενέτειρα Γῆ, δίκαια τὸν τιμάει σήμερα. Ἦταν ἕνας πνευματικὸς ὁδοιπόρος ποὺ προσπάθησε νὰ δώσει στὸ Λόγο οὐσία καὶ περιεχόμενο ζωῆς. Καλλιέργησε μὲ συνέπεια ὅλα τὰ εἴδη. Τὸν ἔντεχνο ποιητικὸ Λόγο, τὸν πεζὸ ἀφηγηματικό, τὸν πρόχειρο, ἐφήμερο τοῦ δημοσιογράφου, τὸν ρητορικό, πήλινο κοινοβουλευτικό, ποὺ ἀναπλάθεται εὔκολα, σὲ διάφορα ἀληθοφανῆ σχήματα καὶ τέλος, ἀσχολήθηκε μὲ τὸν προσηνῆ, τὸν φιλόφρονα, προσποιητὸ καὶ εὐπροσήγορο Λόγο τῶν σαλονιῶν, σὰν κοσμικὸς καὶ εὐπατρίδης ποὺ ἦταν. Γι' αὐτὸ καὶ βλέπουμε, διαβάζοντας πεζά του κείμενα, ὡραῖες περιγραφές, σκόρπια κοινωνικὰ μηνύματα, διαφόρων πολιτικῶν ἀποχρώσεων, ἠθικὲς παραινέσεις καὶ ἄλλα παρόμοια εὐχάριστα. Μὲ λίγα λόγια:

Εὔπλαστη ἔκφραση, σὲ ἔμπειρα χέρια, μέσα σ' ἕνα συναισθηματικὸ χῶρο. Αὐτὸς ἦτανε ὁ Λόγος τοῦ Γ. Ἀθάνα.

Ταλαντοῦχος, ἐπεδόθη μὲ ἰδιαίτερη ἀγάπη στὰ Γράμματα. Εἶχε τὴν τύχη νὰ προέρχεται καὶ ἀπὸ λογία οἰκογενειακὴ παράδοση. Μ' ἕνα ἰδιαίτερο ὕφος, καλλιέργησε ὁ Ἀθάνας, ἄγονους πνευματικοὺς χώρους. Σπόρος, καθαρὰ ἑλληνικός. Ἡ παράδοση κι ἕνας ἀγέραστος, θαλερὸς λυρισμός. Ἔδωσε στὰ γεωργήσιμα ἐδάφη, σχήματα ὁμορφιᾶς κι ἀνθρώπινης ἔκφρασης, μὲ γλαφυρότητα, ντοπιολαλιά, χιοῦμορ καὶ λαϊκὴ θυμοσοφία.

Τὸν Ἀθάνα, τὸν γνώρισα, στὰ πρῶτα μου λογοτεχνικὰ βήματα. Μαθητὴς σὰν ἤμουνα στὸ Γυμνάσιο Θέρμου. Μὲ σύστησε ὁ φωτισμένος μου

δάσκαλος, ὁ Γυμνασιάρχης καὶ ποιητὴς Γιάννης Λιανός, σὲ μιὰ ἐκδρομὴ ποὺ ἔκανε ἡ τάξη μας στὸν Ἔπαχτο. Ὁ Λιανὸς εἶχε ἰδιαίτερες σχέσεις μὲ τὸν Ἀθάνα. Ὑπηρέτησε σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν πόλη, πολλὰ χρόνια, σὰν καθηγητής. Ἀλλὰ πέρα ἀπ' αὐτό, ὁ Ἀθάνας, ἦταν γνωστὸς κι ἀγαπητός, στὸ μαθητόκοσμο κείνης τῆς ἐποχῆς, ἀπ' τὰ Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Ἀπὸ τότε λοιπόν, ἔζησα στὴν πνευματική του σκιά. Σὲ δύσκολες καὶ καλὲς ὧρες.

Ἐγώ, ἕνας ἁπλὸς ἀναγνώστης, θ' ἀναζητήσω σήμερα, μέσα στὸν πεζὸ Λόγο τοῦ Γ. Ἀθάνα, τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ ὡραιοποιοῦν τὰ κείμενα καὶ θὰ σταθῶ λιγότερο στὰ περιττά. Μ' ἐνδιαφέρει κεῖνος ὁ ἀνθρώπινος, τρυφερὸς ἀπόηχος, π' ἀφήνει στὴν ψυχή μας ἡ αὔρα τοῦ καλαίσθητου Λόγου, ὅταν γιορτάζουν οἱ αἰσθήσεις, ἀναζητώντας στὴν Τέχνη τὸ τέλειο, χωρὶς τελειωμό.

Γιὰ νὰ πλησιάσουμε ὅμως ἀπὸ κοντά, τὸ πεζογραφικὸ ἔργο τοῦ Ἀθάνα, θὰ πρέπει, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ν' ἀνατρέξουμε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα, γιὰ νὰ δοῦμε σὲ ποιούς χώρους κινήθηκε ἡ πεζογραφία μας, κεῖνον τὸν καιρό. Γιὰ νὰ συγκρίνουμε καὶ ν' ἀξιολογήσουμε, δημιουργοὺς καὶ κείμενα.

Μ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ συλλογισμό, ἀμέσως θυμόμαστε τὸ Θάνο Βλέκα, τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ καὶ τὸ Λουκῆ Λάρα τοῦ Δημήτρη Βικέλα. Ἀξιόλογα ἔργα, τὰ ἀντιπροσωπευτικότερα μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς.

Στὰ χαράματα λοιπὸν τῆς ζωῆς του ὁ πεζὸς Λόγος. Ἀλλὰ ἂς προχωρήσουμε στὶς ἀναζητήσεις, στὸ χῶρο τοῦ διηγήματος. Δημιουργοὶ καὶ θεμελιωτές του, ὁ Κωνσταντῖνος Θεοτόκης καὶ ὁ Γεώργιος Βιζυηνός. Μᾶς ἄφησαν ἔξοχα διηγήματα.

Ἀλήθεια, ποιός μπορεῖ νὰ ξεχάσει τὸν *Κατάδικο*, τὴ *Ζωὴ καὶ τὸ Θάνατο τοῦ Καραβέλα*, τὸ *Ἁμάρτημα τῆς μητρός μου* κι ἄλλα μερικά. Τὴν ἴδια, πάνω-κάτω ἐποχή, παρουσιάζεται καὶ ὁ Παπαδιαμάντης, ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτῆς τῆς πρώτης περιόδου, εἶναι περισσότερο δογματικά. Δὲν συγκρίνονται οὔτε ἔχουν κείνη τὴν ἀπαράμιλλη γοητεία καὶ τὸ κάλλος τῆς μετέπειτα λογοτεχνικῆς του δημιουργίας.

Ἀκολούθησαν ἀξιόλογοι διηγηματογράφοι, ὅπως νὰ ποῦμε, ὁ Χατζόπουλος, Καρκαβίτσας, Βλαχογιάννης, Βουτυρᾶς, Ξενόπουλος. Ὅλοι προσπαθοῦσαν νὰ τιθασέψουν τὸν πεζὸ Λόγο καὶ νὰ τὸν διαπλάσουν ἀνάλογα, σὲ σχήματα καὶ μορφές.

Αὐτὰ εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ Γιῶργος Ἀθάνας καὶ δοκίμασε τὶς δυνάμεις του νεώτατος. Βρῆκε καὶ μιὰ εὐκαιρία. Δούλευε στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολη» κι ἐδῶ πρωτοδημοσίευσε σὲ συνέχειες, «*Τὸ Πράσινο Καπέλο*».

Ἦταν μόδα ἐκείνη τὴν ἐποχή, ποὺ κράτησε πολλὰ χρόνια. Ξεκίνησε ἀπ' τὴ Γαλλία. Οἱ ἐφημερίδες καταχωροῦσαν λαϊκὰ ἀναγνώσματα σὲ συνέχειες, μὲ πολλὰ συναρπαστικὰ ἐπεισόδια, ποὺ κρατοῦσαν ἀδιάπτωτο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ καὶ βέβαια σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα τὴν κυκλοφορία τῶν ἐφημερίδων.

Τώρα τί εἶναι, αὐτὴ ἡ νουβέλα, ὅπως χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, «*Τὸ Πράσινο Καπέλο*». Μιὰ κωμικοτραγικὴ ἱστορία, ποὺ προκαλεῖ τὴν θυμηδία καὶ τὰ εἰρωνικὰ σχόλια. Ἕνα γυναικεῖο καπέλο, παλιᾶς μόδας ποὺ ἀλλάζει συνεχῶς κεφάλια. Τ' ἀγόρασε ὁ φραγκοράφτης Παυλῆς γιὰ τὴ Βγενούλα, τὴν πρώτη του γυναῖκα. Πέθανε ἡ Βγενούλα στὴ γέννα, τὸ καπέλο τὸ κληρονόμησε ἡ δεύτερη γυναῖκα τοῦ Παυλῆ, ἡ Ἀγγέλα, ἡ ὁποία τἄφκιαξε μ' ἕναν λιμοκοντόρο καὶ τὄσκασε. Τὸ καπέλο στὸ μεταξὺ ἀλλάζει κεφάλια. Τὸ φοράει ἡ τρίτη γυναῖκα τοῦ φραγκοράφτη ἡ Κωστάντω. Πεθαίνει κι αὐτὴ καὶ τὸ καπέλο καταλήγει στὴν τέταρτη γυναῖκα, τοῦ Παυλῆ, τὴν Κανελιά. Ἐκείνη τὴν ἐποχή, φαίνεται πὼς ἐπιτρέποντα καὶ ὁ... τέταρτος γάμος. Ὁ νεαρὸς συγγραφέας Ἀθάνας μιὰ κι ἔβλεπε πὼς ἡ ἱστορία τοῦ καπέλου, ἐνδιέφερε τοὺς ἀναγνῶστες τῆς ἐφημερίδας κι ἔβγαζε γέλιο... πέθαινε τὶς γυναῖκες τοῦ φραγκοράφτη καὶ τὸν πάντρευε συνέχεια. Ἀφήνω ποὺ τὸ καπέλο τὸ φόρεσε ἐνδιάμεσα καὶ μιὰ ἀστεφάνωτη ἀγαπητικιὰ τοῦ Παυλῆ, ἡ Μαρούλα, μὲ τὴν ὁποία συζοῦσε κάμποσο καιρό. Ἐναλλάσσονται κωμικὲς σκηνές, ἕνα πράσινο γυναικεῖο καπέλο, ἀλλάζει κεφάλια καὶ περιφέρεται στοὺς δρόμους τῆς μικρῆς πολιτείας, ἀκούγονται διάφορα σχόλια πικρόχολα, γελάει ἡ κοινωνία. Μὲ λίγα λόγια ὁ κορμὸς τοῦ ἔργου εἶναι πλασμένος μὲ ἠθογραφικὰ στοιχεῖα. Ἐδῶ διαγράφονται καὶ τονίζονται ἔντονα οἱ φυλετικές μας ἀρετὲς καὶ σατιρίζονται ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχοζωϊκοῦ μας κόσμου. Ὁ Ἀθάνας περιγράφει καὶ ἀναπαριστάνει σκηνὲς τοῦ καθημερινοῦ βίου, μὲ φυσικότητα, χάρη καὶ χιοῦμορ. Δημοσιογραφικὰ κείμενα, ὅπου ὅμως σκιαγραφοῦνται χαρακτῆρες μὲ κάποια γραφικότητα, χωρὶς νὰ ἀγγίζουν τὸ τραγικὸ αἴσθημα, τῆς ἀνθρώπινης ὀδύνης καὶ φθορᾶς.

Στοὺς «*Δέκα ἔρωτες*» κυρίαρχο στοιχεῖο ἡ γυναῖκα στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ γυναῖκα τοῦ ἔρωτα, ἡ ἀγαπητικιά, ἡ νοικοκυρὰ τοῦ σπιτιοῦ, ἡ τίμια. Προσέχει νὰ μὴν ἀκουστεῖ τ' ὄνομά της καὶ ἐκθέσει τὸ σόι της. Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, ὁ συγγραφέας, δίνει κοινωνικὲς προεκτάσεις στὶς ἱστορίες του. Δημιουργεῖ τύπους καὶ χαρακτῆρες. Ὑπάρχει στὸ διήγημα «*Πέπω*» σύγκρουση ψυχολογικῶν βιωμάτων, μ' ἕνα τραγικὸ τέλος.

Τὸ διήγημα «*Σὰν ἕνας περήφανος ἄντρας*» ἔχει στέρεο ψυχογραφικὸ

ὑπόστρωμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ «*Καλούδα*» τὸ καλύτερο τῆς συλλογῆς. Ἄφθονο τὸ ρεαλιστικὸ στοιχεῖο. Εἶναι ἕνα ἀντιπολεμικὸ διήγημα, ἀπ' τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ στὸ εἶδος. Ὁ Γάλλος στρατιώτης ποὺ σκοτώθηκε ἀπ' τὸν ἐρωτικό του ἀντίζηλο κι ἂς ἔγραφαν στὸν τάφο του: Mort pour la France.

Πάντα, σ' αὐτὴ τὴ συλλογή, νὰ σταθοῦμε λίγο. Ὑπάρχουν κι ἄλλα διηγήματα, ἔξω ἀπ' τὸ καθαρὰ ἠθογραφικὸ πλαίσιο, στὰ μέτρα τῆς αἰσθητικῆς καὶ τοῦ προβληματισμοῦ. Ὅπως νὰ ποῦμε τὸ διήγημα «*Χωριάτης*» κι ἀκόμα « *Ἡ Χρυσὴ Κάσα*».

Στοὺς «*Δέκα ἔρωτες*» ὁ Ἀθάνας, προσγειώνεται εὔκολα στὸ χῶρο τῶν ἀναζητήσεων. Σὲ πολλὰ διηγήματά του, ὑπάρχουν συμβολικὰ στοιχεῖα, μικροὶ κραδασμοὶ κοινωνικοί.

Στὴν τρίτη συλλογή του, ποὺ τιτλοφορεῖται « *Ἁπλοϊκὲς ψυχὲς*» ὑπάρχουν καλὲς σελίδες ποὺ μᾶς γοητεύουν. Ἐδῶ διαφαίνεται ἡ ὑπακοὴ στὸν κοινωνικὸ δρόμο τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς εὐπρέπειας. Προβάλλει ἀνθρώπινες ἀδυναμίες κι ἀδιέξοδα. Παρακολουθεῖ τὸ ἔνστικτο τῆς φυλῆς ὁ Ἀθάνας.

Κι ἐδῶ διακρίνει κανείς, τὸ ἠθογραφικὸ στοιχεῖο. Ἡ παράδοση εἶναι τὸ ὄχημα ποὺ μεταφέρει τοὺς στοχασμοὺς καὶ τὶς σκέψεις του. Καλὰ διηγήματα ὑπάρχουν καὶ σ' αὐτὴ τὴ συλλογή, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἀναφέρω τὸ διήγημα « *Ὁ τέταρτος ἄντρας*» καὶ τὸ ἄλλο ποὺ τιτλοφορεῖται «*Λοχαγὸς ἀπόστρατος*». Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο, δὲν ἠθογραφεῖ ἁπλῶς. Ἀνοίγει διαδρόμους καὶ ἀνιχνεύει στὸν ψυχικὸ κόσμο τῶν ἡρώων του. Προσπαθεῖ νὰ γνωρίσει τὸ βάθος, ἀναζητάει τὸ παρελθόν, συναισθάνεται τὸ ἀνθρώπινο μεγαλεῖο καὶ συνειδητοποιεῖ τὸ χρέος, γιὰ τὴν ἀναβίωση καὶ τὴ συντήρηση αὐτοῦ τοῦ μεγαλείου.

Ἀκόμα θ' ἀναφέρω τὸ διήγημα «*Δυὸ καπετάνιοι*» ποὺ εὔστοχα ψυχογραφεῖται ἡ ἀντιζηλία δυὸ καϊκτσήδων. Ὁ ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ μιὰ ἄλλη φωνή. Ἐδῶ ὁ Ἀθάνας, προσπαθεῖ ν' ἀπαλύνει τὸ σκληρὸ αἴσθημα τῆς ἀνθρώπινης ὀδύνης.

Ἡ τελευταία συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα, μὲ τὸ συμβολικὸ τίτλο «*Βαθειὲς Ρίζες*» περιλαμβάνει δεκαέξι διηγήματα. Ἀπ' αὐτὰ ὁ «*Καστανόλογγος*» καὶ «*Λοχαγὸς ἀπόστρατος*» εἶχαν καταχωρηθεῖ καὶ στὶς « *Ἁπλοϊκὲς Ψυχές*». Ὑπάρχουν σ' αὐτὸ τὸν πολυσέλιδο τόμο, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 365 σελίδες διηγήματα ποὺ μᾶς γοητεύουν, ἀληθινά, ἀνθρώπινα, ἀντλημένα θέματα ἀπ' τὴν ἀστείρευτη λαϊκὴ ψυχή.

Ἁπλὲς ἱστορίες, καθημερινὰ ἐπεισόδια, περιγράφονται μὲ χάρη καὶ γλαφυρότητα. Κι ἐδῶ ὁ Ἀθάνας, συνεχίζει, ὥριμος πιὰ πεζογράφος, νὰ εἶναι ὁ ζωγράφος τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἀναπλάθει γνήσιους χαρακτῆρες καὶ

ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερα ἀξίες καὶ ἰδέες, αὐτὰ τὰ ἀειθαλῆ γνωρίσματα ποὺ στηρίζουν τὸν ἄνθρωπο. Ἀλησμόνητα ἔχουν χαραχθεῖ στὴ μνήμη μας μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ διηγήματα. Θ' ἀναφέρω μερικά: «*Τὸ αἷμα*», γιὰ παράδειγμα, εἶναι ἕνα τέλειο ψυχογραφικὸ κείμενο, ὅπου οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ τοῦ αἵματος, ἀποτελοῦν τὴν ἀκατάλυτη δύναμη μιᾶς οἰκογένειας. Θὰ σταματήσω καὶ στὸ διήγημα «*Ἀρσενικὸ παιδί*» ποὺ θυμίζει λίγο, χῶρο Παπαδιαμάντη καὶ στὸ ἄλλο, τὸ πολὺ διασκεδαστικὸ «*Θεία ἑτοιμοθάνατος*». Λαμπρὲς σελίδες γραμμένες μὲ ὕφος καὶ γλαφυρότητα. Ἕνας Ἀθάνας πηγαῖος κι αὐθόρμητος. Ἕνας πεζογράφος ποὺ δὲν ἀκολουθεῖ πρότυπα, ἀλλὰ καταλαβαίνει ἀπὸ ἀνθρώπινη φύση.

Ξεφυλλίζοντας τὴ συλλογὴ «*Βαθειὲς Ρίζες*» σταματᾶμε στὰ ἀριστουργηματικὰ κείμενα μὲ τοὺς τίτλους «*Ἡ παραίτηση τῆς Βέτας*», «*Στὸν Καστανόλογγο*» καὶ «*Τὰ Χριστουγεννιάτικα Τσαρούχια*».

Κι ὅταν κλείσει κανεὶς τοῦτο τὸ βιβλίο μένει μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ Ἀθάνας, ξέρει πολὺ καλὰ μὲ ποιά στοιχεῖα ἀναστήθηκε αὐτὸς ὁ λαὸς καὶ μὲ τί ὑποστυλώματα κρατήθηκε στὴ μακραίωνη ἱστορία του. Παρακολουθεῖ ἀπὸ κοντὰ τοὺς κραδασμοὺς τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, τὴν ὀδύνη τοῦ βίου. Μετέχει στὴ γιορτὴ τῶν αἰσθήσεων, ὡραιοποιεῖ τὴ ζωὴ καὶ μερικὲς φορὲς σαρκάζει. Μᾶς καταγράφει μιὰ ἐποχή. Καὶ εἶμαι τῆς γνώμης, πὼς ἡ Τέχνη ποὺ ἀνήκει στὴν ἐποχή της, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς διάρκειας. Αὐτὸ βγαίνει μέσα ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Γιώργου Ἀθάνα.

Ὁ πεζογράφος, ὑπογραμμίζει καὶ καταγράφει τὴν ἐθνική μας παράδοση, σὰ συνείδηση ἱστορικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ἑνώνει ὅλα τὰ παρόντα ἑλληνικά, στὸ διηνεκὲς διάστημα. Δὲν ἀφήνει νὰ παραδοθεῖ ἡ ζωὴ σὲ βίαιους ρυθμούς, ἀνυπεράσπιστη. Σὲ δύσκολες ὧρες, παρουσιάζεται αὐτόκλητος ὑπερασπιστής.

Ἀκόμα, μιὰ ἀπ' τὶς μεγάλες προσφορὲς τοῦ Γιώργου Ἀθάνα, στὰ νεοελληνικὰ Γράμματα, εἶναι τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ γλῶσσα. Ὁ Ἀθάνας συντήρησε τὸ δημοτικὸ Λόγο, καὶ τοῦ προσέδωσε δυνάμεις καὶ ἀνανεωτικοὺς χυμούς. Κατέχεται ἀπὸ μιὰ φωτεινὴ γλωσσογονία, ἀπὸ μιὰ γλωσσοπλαστικὴ δύναμη. Μάζευε μὲ ζῆλο καὶ κατέγραφε, τοπικοὺς ἰδιωματισμούς, ἐκφράσεις, ντοπιολαλιές, σὰν ἕνας ἐπιστήμονας γλωσσολόγος. Ἀνάπλαθε καὶ δημιουργοῦσε λέξεις καὶ ἀναζητοῦσε τὶς ἀπαρχαιωμένες τους ρίζες. Γενικά, ἡ λέξη, ἡ ἔκφραση, ἦτανε γιὰ τὸν Ἀθάνα, τὸ κέντρο βάρους τῆς ἀφήγησης. Ἕνας πλοῦτος κι ἕνα θησαύρισμα, ὄχι μὲ τὴν ὑλική του ἔννοια. Ἀλλὰ μὲ τὸ μέτρο τῆς οὐσίας, τῆς διάρκειας.

Αὐτὸ θὰ τὸ ἀντιληφθεῖ κανεὶς ὅταν διαβάσει τὸ ἔργο του. Πάνω σ' αὐτό, ἔχω νὰ καταθέσω καὶ μιὰ προσωπικὴ μαρτυρία.

Στὰ 1950, ἔβγαζα τὴν ἐφημερίδα «Ρουμελιώτικο Μέλλον», δούλευα καὶ στὸ 'Εθνικὸ Ἵδρυμα Ραδιοφωνίας, τακτικὸς συνεργάτης. Γιὰ νὰ καλύψω δημοσιογραφικά, μιὰ προεκλογικὴ περίοδο, περιώδεψα στὴ Ρούμελη καὶ γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ραδιοφωνίας. Συνάντησα καὶ παρακολούθησα, ὑποψηφίους κάθε παράταξης. Καὶ στὴ Ναυπακτία βρῆκα τὸν 'Αθάνα, μὲ τὴν παρέα του. Τὸν ἀκολούθησα γιὰ λίγες μέρες. Θυμᾶμαι λοιπόν: Σὲ κανένα χωριό, δὲν «ἔβγαλε» πολιτικὸ λόγο. Κάθονταν στὸ καφενεῖο κι ἔλεγε διάφορες ἱστορίες ἀπ' τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὴ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία. Διάνθιζε τὶς ἀφηγήσεις του μὲ ἀνέκδοτα καὶ πολλὰ εὐτράπελα. Εἶχε λοιπὸν ἕνα δεφτέρι καὶ σημείωνε λέξεις, φράσεις, παροιμίες, λαϊκὲς ἱστορίες. Πολλὰ θέματα γιὰ διηγήματα, τὰ πῆρε ἀπὸ πραγματικὰ περιστατικά, ποὺ τοῦ διηγήθηκαν οἱ χωρικοί, ὅπως μὲ βεβαίωσε ὁ ἴδιος.

Θέλω νὰ ὑπογραμμίσω συμπερασματικὰ πὼς τὸ πεζογραφικὸ καὶ γενικότερα τὸ ἔργο τοῦ Γιώργου 'Αθάνα, θὰ μείνει στὴν ἑλληνικὴ Γραμματεία, σὰν ἕνα διατηρητέο μνημεῖο Λόγου, ὅπως κεῖνα τὰ παλιὰ ἀρχοντικά, γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν μιὰ μακρινὴ ἐποχή. Εἶναι τὸ μόνιππο ὄχημα κείνου τοῦ καιροῦ. Εἶναι ἀπ' τὶς καθάριες βουνίσιες πηγές, ποὺ ξεδιψᾶνε τὸν σημερινὸ κουρασμένο ἄνθρωπο, ἀπ' τὰ διάφορα σουρεαλιστικὰ χαλαζόπληκτα, δῆθεν πνευματικὰ προϊόντα, ποὺ πᾶνε νὰ μᾶς κατακλύσουν. Γιατὶ σήμερα: Ἕνα-ἕνα, γκρεμίζονται τὰ ὀχυρὰ καὶ οἱ ἐπάλξεις ποὺ τὶς φρουροῦσαν οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ λόγιοι, οἱ ἐμπνευσμένοι δάσκαλοι τοῦ Γένους. Πολλοὶ ἀπὸ μᾶς, ποὺ αὐτοαποκαλούμεθα λόγιοι καὶ συγγραφεῖς ἀντὶ νὰ καλλιεργήσουμε τὰ σύμβολα τῆς ζωῆς, ἐγκαταλείψαμε λιποτάχτες τὰ ὁπλοστάσια τῶν ἰδεῶν καὶ συμμαχήσαμε μ' αὐτοὺς ποὺ πᾶνε νὰ μᾶς ἀποχρωματίσουν, ἀπ' ὅλα ὅσα μᾶς χαρακτηρίζουν σὰ φυλή.

Τὸ ἔργο τοῦ 'Αθάνα, θὰ σηματοδοτεῖ τὸ χθές, θὰ μᾶς θυμίζει τὸν τρόπο ζωῆς στὴν ἑλληνικὴ ὕπαιθρο, πρὶν ἀπὸ ἕναν αἰῶνα.

Γιατὶ σήμερα, ἄλλαξε καθοριστικὰ ἡ ζωὴ σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο. 'Αλλοιώθηκε ἡ φυσιογνωμία του. Τὸν ἔρωτα ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ 'Αθάνας καὶ ποὺ σὰν κλέφτης παρουσιάζονταν τὰ βράδια, στὰ σκοτεινὰ κι ἀπόμερα, τώρα γυρίζει ἐλεύθερος καὶ προκλητικὸς μέρα μεσημέρι, σὲ δημόσια κέντρα, μ' ἕνα λερωμένο τζὶν καὶ χαπάκια ἀντισύλληψης στὸ σακκίδιο. Ποιός ἔρωτας... Τρέμεις μὴ κουβαλάει μαζί του καὶ τὸ θάνατο. Γιατὶ ἔχουν συνεταιρισθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια, αὐτοὶ οἱ δύο.

Τὴν φυσικὴ ὁμορφιὰ ποὺ περιγράφεις Γιῶργο 'Αθάνα, μὲ πάθος καὶ

μεράκι, νὰ τὴν ξεχάσεις αὐτοῦ στὰ νησιὰ τῶν Μακάρων. Τὸ τραγούδι τοῦ νεροῦ, ὁ ἀχὸς τῆς πολυτραγουδισμένης Ἐπαχτίτικης ἀκρογιαλιᾶς, δὲν ἀκούγεται. Ὅλα μετατράπηκαν σὲ κέντρα συναλλαγῆς καὶ μεταπρατισμοῦ.

Δύσκολα θὰ βρεῖς σήμερα ἕναν περήφανο ἄντρα στὴν ἀγάπη σὰν τὸν Πετράκη, τὸν ἥρωα στὸ ὁμώνυμο διήγημα. Οὔτε ἡ κυρὰ-Ἄννα ἐνδιαφέρεται γιὰ ἀρσενικὸ παιδί, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἄντρα της. Σήμερα οἱ γυναῖκες νοιάζονται περισσότερο γιὰ τὴ σιλουέττα τους, τ' ἀποσμητικά τους καὶ οἱ διάφοροι Ἀποστόληδες, γιὰ τὶς ἐπιδοτήσεις τῆς Ε.Ο.Κ.

Τὸ «*Αἷμα*» ποὺ μὲ τόσο ψυχογραφικὸ τρόπο μᾶς παρουσιάζεις, δὲν εἶναι ὁ δεσμὸς καὶ ὁ κρῖκος ἕνωσης τῆς οἰκογένειας. Σήμερα, εἶναι αἰτία διάλυσης. Δὲν κλέβουν στὶς μέρες Χριστουγεννιάτικα τσαρούχια, ἀλλὰ ὑπεξαιροῦν καὶ σφετερίζονται τὸ Εἶναι, τὴν ὑπόστασή μας, ἀλλοιώνουν τὴν ψυχή μας. Κυρίαρχος σκοπὸς ζωῆς, τὸ συμφέρον, πάνω ἀπὸ δεσμοὺς καὶ φιλίες.

Ἀλησμόνητε Γιῶργο Ἀθάνα. Κάποτε σοῦ ὑποσχέθηκα, πὼς θ' ἀσχοληθῶ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο σου. Δὲν τό 'κανα. Μοῦ τὸ ὑπενθύμισες μ' ἕνα ἀστεῖο εὐφυολόγημα, στὸ νοσοκομεῖο, λίγες μέρες, πρὶν σ' ἀποχαιρετήσουμε, γιὰ τὸ μεγάλο σου ταξίδι.

Αὐτὴ τὴν ὑπόσχεση, μοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία, νὰ πραγματοποιήσω σήμερα, σ' αὐτὴ τὴ γιορτὴ τῶν Γραμμάτων, ποὺ ὀργάνωσε ἡ Ἑταιρεία Ναυπακτιακῶν Μελετῶν, ἐδῶ στὴ γενέτειρα Γῆ, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη σου.

SUMMARY

GEORGE ATHANAS, THE PROSE WRITER

Athanas, one of the mast significant figures of the Neohellenic Literature, cultivated all Kinds of Literature. In order to criticize his work, we must go back to the beginning of the century, when prose was being formed in Greece.

George Athanas tried his force in this Kind as a young man. His first book, titled «The green hat» (Τὸ πράσινο καπέλο) was published in serials in «Akropolis» ('Ακρόπολις) newspaper. It is a journalistic reportage with elements of aesthetic prose.

Then, he gave us three collections of short stories, «Ten love cases» (Δέκα Ἔρωτες), «Naive souls» ('Απλοϊκὲς ψυχές), «Deep roots» (Βαθειὲς ρίζες).

The topics which George Athanas deals with are simple every day stories various incidents that are described with grace and elegance.

Athanas is the painter of the popular soul. He reforms genuine characters and he particularly underlines values and ideas, these ageless features which support a man.

Generally, George Athanas records for us in his work an era. He also knows very well which elements this people was resurrected with and whide it was pillared in its perpetual history.

He showed a particular concern for the sustenance and the reformation of our language.

Finally, Athanas' prose and literary work in general, will remain in the Neohellenic Literature, as a preserved monument. It will mark the past and will remind us of the way of living in the Greek countryside a century ago.

ANTHIS VERGIS

ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΡΕΠΠΑΣ

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ

Το ξεκίνημα

Το 1933 ο Γεώργιος Αθάνας βρισκόταν στο αποκορύφωμα της λογοτεχνικής του δημιουργίας. Επίσημα δήλωνε πως ήταν «δημοσιογράφος και πολιτευόμενος». Έτσι ακριβώς αυτοχαρακτηρίζεται σε μια επιστολή του που δημοσιεύθηκε, το Μάιο του 1933, στην ημερήσια αθηναϊκή εφημερίδα «Νέος Κόσμος». Με την επιστολή του αυτή έδινε κάποιες εξηγήσεις για μια δημοσιευμένη, στην ίδια εφημερίδα, συνέντευξη που είχε πάρει από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.[1]

Βέβαια εκείνο τον καιρό ένας καλός δημοσιογράφος ήταν κατά κανόνα και ένας καλός λογοτέχνης.[2] Μπορούσε ακόμα να ήταν και ένας καλός πολιτικός.

---

1. Βλ. παρακ. σημ. 75.

2. Από τα πρώτα μέλη της Ένωσης Συντακτών ήταν οι Κωστής Παλαμάς, Γρηγόριος Ξενόπουλος, Παύλος Νιρβάνας, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Σπύρος Μελάς, Γεώργιος Βλάχος, Νίκος Καρβούνης, Τίμος Μωραϊτίνης, Γεράσιμος Λύχνος, Δημήτριος Λαμπράκης, Μπάμπης Άννινος, Διονύσιος Κόκκινος και Γεώργιος Βεντήρης. Αργότερα εντάχθηκαν και οι Δημήτριος Καμπούρογλους, Ρώμος Φιλύρας, Κώστας Βάρναλης, Γιάννης Κορδάτος, Κώστας Ουράνης, Φώτος Πολίτης, Στρατής Μυριβήλης, Σωτήρης Σκίπης και Αιμίλιος Χουρμούζιος (Φυλλάδιο Έκθεσης τύπου της ΕΣΗΕΑ 2/18 Απριλίου 1984 με τίτλο *Αθήνα 150 χρόνια Πρωτεύουσα, 150 χρόνια Δημοσιογραφία, 70 χρόνια ΕΣΗΕΑ*).

Τα χαρίσματα αυτά, εκτός από τον Αθάνα, τα είχαν και άλλοι σύγχρονοί του πολιτικοί. Ας μην πάμε μακρυά. Ας σταθούμε σε κάποια ηχηρά πρωτοσέλιδα επτάστηλα πολιτικά άρθρα δημοσιευμένα, το 1933 στην ίδια εφημερίδα, με τις υπογραφές του Γεωργίου Παπανδρέου, του Αλεξάνδρου Παπαναστασίου, του Γεωργίου Καφαντάρη και άλλων. Στα κείμενά τους ο χειμαρρώδης πολιτικός λόγος τους διανθίζεται και από δόκιμα λογοτεχνικά στοιχεία.

Ο Γεώργιος Αθάνας ξεκίνησε να σκαρώνει τα πρώτα λογοτεχνικά και δημοσιογραφικά κείμενά του στις αρχές του 1908, σε ηλικία 15 χρονών. Τα έστελνε στο εβδομαδιαίο περιοδικό «Ελλάς» που είχε αρχίσει να εκδίδει στην Αθήνα ο Σπύρος Ποταμιάνος από τις 2 Δεκεμβρίου 1907.

Η έκδοση αυτή έχει συχνά χαρακτηριστεί ως εφημερίδα. Στην πραγματικότητα όμως ήταν ένα αρχικά εβδομαδιαίο 16σέλιδο μοντέρνο για την εποχή εκείνη πλούσια εικονογραφημένο περιοδικό ποικίλης ύλης που απευθυνόταν κατά κύριο λόγο στους νέους και φιλοξενούσε έργα εκκολαπτόμενων πεζογράφων και ποιητών.

Ο Γεώργιος Αθάνας σπούδαζε τότε, μαζί με τον αδελφό του Θεμιστοκλή, στο Β΄ Γυμνάσιο Πατρών.[3] Η πρώτη επαφή του ως συνεργάτης με το περιοδικό του Ποταμιάνου ήταν η συμμετοχή του σ' ένα μαθητικό διαγωνισμό μαθηματικού προβλήματος. Το όνομά του υπάρχει ανάμεσα στα ονόματα εκείνων που ήταν οι λύτες του.[4]

Εκείνη την εποχή έστειλε για δημοσίευση στο ίδιο περιοδικό δύο έργα του — δεν προσδιορίζεται το συγκεκριμένο είδος τους. Δεν ευτύχησαν όμως να ιδούν το φως της δημοσιότητας. Όπως αναφέρεται στη στήλη αλληλογραφίας με τους αναγνώστες, για το πρώτο πήρε την ακόλουθη απάντηση: «πολὺ καλόν, ἀλλὰ τὸ ἀδικεῖ εἴς τινα μέρη ἡ γλώσσα».[5] Για το

3. Κώστας Τριανταφύλλου, *Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών*, Έκδοση Γ΄, Πάτρα 1995, στήλες 147-149.

4. π. *Ελλάς* τχ. 13/24-2-1908, σ. 15 και 16/2-3-1908, σ. 14. Στο τχ. 10 / 11-2-1908 σ. 15 (στήλη αλληλογραφίας) είναι καταχωρημένη η εξής απάντηση στον Γ. Θ. Αθανασιάδη: «Δεν υπάρχει τίποτε περίεργον προς φωτογράφησιν και περιγραφήν; Δοκιμάσατε!». Στο πρώτο τεύχος αναφέρεται με λάθος πατρώνυμο ως «Γ. Δ. Αθανασιάδης». Οι αμέσως επόμενες παραπομπές αναφέρονται στο ίδιο περιοδικό.

5. Τχ. 21/20-4-1908, σ. 15.

δεύτερο έργο του πήρε την απάντηση από την ίδια στήλη ότι «ἐτέθη εἰς τὴν σειράν»,[6] χωρίς να υπάρξει άλλη συνέχεια.

Το περιοδικό του Ποταμιάνου κατακλυζόταν εκείνο τον καιρό από νεανικές συνεργασίες. Πολύ λίγες όμως έβλεπαν το φως της δημοσιότητας. Ακόμη και κάποιες από εκείνες που είχαν κριθεί ως δημοσιεύσιμες. Οι λιγοστές σελίδες του περιοδικού δεν προσφέρονταν για την επέκταση του μικρού φιλολογικού του σαλονιού. Ο εκδότης του για να διατηρήσει την επαφή με τους μικρούς αυτούς λογοτέχνες και λογοτεχνίζοντες, καθιέρωσε μια μόνιμη στήλη υπό τον τίτλο «Από τας Επαρχίας — Μικραί ανταποκρίσεις».

Εδώ δημοσιεύονταν βραχύλογες ανταποκρίσεις ποικίλου περιεχομένου από πόλεις και κωμοπόλεις της Ελλάδας. Στην ίδια στήλη είδε το φως της δημοσιότητας το πρώτο δημοσιογραφικό κείμενο —ίσως και το πρώτο κείμενο «γενικώς»— του Γεωργίου Αθάνα. Τον Ιούνιο του 1908 δημοσιεύθηκε η ακόλουθη λακωνική ανταπόκρισή του από τη Ναύπακτο:

> *«Ἡ κίνησις τῆς πόλεώς μας* έγραφε ο νεαρός Αθάνας— *καθίσταται ζωηροτέρα ἕνεκεν τῆς ἐπανόδου μαθητῶν καὶ φοιτητῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι σήμερον ἐκράτουν μακρὰν τῆς πατρίδος των τὰ μαθήματα».*[7]

Σε όλες τις περιπτώσεις που προαναφέραμε, υπέγραφε με την ένδειξη «Γ. Θ. Αθανασιάδης». Στους αμέσως επόμενους μήνες του 1908 δεν έστειλε άλλες ανταποκρίσεις από τη Ναύπακτο. Μια δεύτερη ανταπόκριση από την ίδια πόλη δημοσιεύθηκε στις αρχές Σεπτεμβρίου. Συντάκτης της ήταν ο Δημ. Ευαγγ. Καλαντζόπουλος. Αναφερόταν στη συγκομιδή της σταφίδας που προμηνυόταν[8] «κατὰ ποιότητα καὶ ποσότητα ἐξαίρετος».[9]

Στα φύλλα Αυγούστου - Δεκεμβρίου 1908 της «Ελλάδος» του Ποταμιάνου έχουν δημοσιευθεί αρκετές ανταποκρίσεις από την Πάτρα, όπου σπούδαζε, όπως προαναφέρθηκε, ο Γ. Αθάνας. Δεν γνωρίζουμε όμως τα ονόματα των συντακτών τους επειδή όλες είναι καταχωρημένες υπό διάφο-

---

6. Τχ. 23/4-5-1908, σ. 15 και 30/22-6-1908, σ. 10.

7. Τχ. 30/22-6-1908, σ. 10.

8. Στις αρχές Σεπτεμβρίου η συγκομιδή της σταφίδας δεν προμηνυόταν αλλά είχε τελειώσει από πολύ καιρό. Κάποιες ανταποκρίσεις λοιπόν δημοσιεύονταν με μεγάλη καθυστέρηση.

9. Τχ. 41/7-9-1908.

ρα ψευδώνυμα.[10] Κάποια από αυτά θα πρέπει να ανήκαν σε μαθητές που δεν θα ήθελαν να εντοπιστούν από τους αυστηρούς καθηγητές τους και να κατηγορηθούν ως «ἐφημεριδογράφοι τυρβάζοντες περὶ πολλὰ καὶ ἀλλότρια ζητήματα».

Πολεμικός ανταποκριτής στο Μακεδονικό Μέτωπο

Ο Γ. Αθάνας το 1911 είναι 18 χρονών. Θα ξεκινήσει τις νομικές σπουδές του αλλά και ένα καινούργιο κύκλο συνεργασίας με την «Ελλάδα» του Ποταμιάνου. Τώρα το περιοδικό κυκλοφορεί δυο φορές την εβδομάδα (Πέμπτη και Κυριακή). Τα ποιήματα που δημοσιεύει σ' αυτό, τα υπογράφει με το ψευδώνυμο «Γ. Αθάνας». Ο αδελφός του τα δικά του ποιήματα τα υπογράφει αρχικά ως «Θεμιστοκλής» και στη συνέχεια ως «Θέμος» Αθανασιάδης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο ίδιο περιοδικό έγραφαν τότε δύο ακόμη Ναυπάκτιοι. Ο Χάρης Σταματίου και ο Ιωάννης Α. Ροντήρης — γόνος της ομώνυμης πολύκλαδης ιστορικής οικογένειας από τον Πλάτανο. Ο πρώτος δημοσίευε ηθογραφικά κείμενα με το ψευδώνυμο «Χάρης Επαχτίτης».[11] Ο δεύτερος ποιήματα, συνήθως ερωτικά.[12] Το ίδιο περιεχόμενο είχαν και τα ποιήματα που δημοσίευαν οι αδελφοί Γεώργιος[13] και Θεμιστοκλής[14] Αθανασιάδη.

---

10. Όπως: «Ερασιτέχνης Δημοσιογράφος» (τχ. 39/24-8-1908, σ. 11), «Πατρινός» (τχ. 43/21-9-1908, σ. 10 κ.ε.), «Ανταποκριτής» (τχ. 46/12-10-1908, σ. 10 κ.ε.), «Σύλλας» (τχ. 48/26-10-1908, σ. 11 κ.ε.), «Βοσπορίτης» (τχ. 52/23-11-1908, σ. 12 κ.ε.), «Mefistofele» (τχ. 54/7-12-1908, σ. 12).

11. Όπως: «Η ζωντοχήρα» (τχ. 236 (43)/28-5-1911, σ. 7), «Η κρεμάλα του γαμπρού» (τχ. 238 (45)/5-6-1911, σ. 4), «Το φέσι (τχ. 240 (47)/12-6-1911, σ. 12), «Ο Μπαλαούρος» (τχ. 241 (48)/16-6-1911, σ. 12), «Στο Μοναστήρι» (τχ. 242 (49)/16-6-1911, σ. 4) κ.λ.π.

12. Όπως: «Τότε-τώρα» (τχ. 259 (66)/18-8-1911, σ. 14), «Ο γάμος μας» (τχ. 270 (77)/30-9-1911, σ. 13), «Ρουθ» (τχ. 277 (84)/18-11-1911, σ. 12) κ.λ.π. Ο Ιωάννης Ροντήρης ήταν ο πρώτος, από όσους αναφέρονται εδώ, που δημοσίευσε στην «Ελλάδα» ποίημά του με τίτλο «Δύο άστρα» (τχ. 18/30-3-1908, σ. 15). Ο ίδιος έστελνε ανταποκρίσεις από την Πάτρα με το ψευδώνυμο «Σύλας» (βλ. τχ. 47 / 19-10-1908 σ. 11).

13. Όπως: «Στα καστανά ματάκια» (τχ. 226 (33)/24-4-1911, σ. 9), «Η σκουρι-

Τον Ιούλιο του 1911 ο Αθάνας συνέχιζε να συνεργάζεται με την «Ελλάδα». Κατοικούσε τότε προσωρινά στην Αθήνα. Επιστρέφοντας στη Ναύπακτο έγραψε ένα ερωτικό ποίημα με τίτλο «Οκτάστιχα» και υπότιτλο «Απ' την ασθένειά της».[15] Την πραγματική ή προσχηματική ασθένεια κάποιας εκλεκτής της καρδιάς του που δεν άντεχε ούτε στο σύντομο χωρισμό τους.

Όμως οι τρικυμισμένοι εκείνοι καιροί δεν προσφέρονταν για έρωτες και ξεγνοιασιά. Στα τέλη της επόμενης χρονιάς ο τότε 19χρονος Αθάνας θα βρεθεί στη Θεσσαλονίκη με την ιδιότητα του πολεμικού ανταποκριτή της «Ακροπόλεως». Μπήκε και εκείνος στο δυναμικό δημοσιογραφικό επιτελείο που είχε συγκροτήσει ο πολυτάλαντος και ευρηματικός πρύτανις της δημοσιογραφίας εκείνου του καιρού, ο πολύς Βλάσης Γαβριηλίδης.

Ο νεαρός Αθάνας μοιραζόταν τις στήλες της «Ακροπόλεως» μαζί με έμπειρους δημοσιογράφους που αλώνιζαν την πολεμοκρατούμενη περιοχή της Ηπειρομακεδονίας: τους Γεώργιο Βεντήρη, Κώστα Ουράνη, Άριστο Καμπάνη, Θαλή Κουτούπη, Σταμ. Σταματίου (Σταμ-Σταμ) και άλλους.

Έτσι εντυπωσιακά —ίσως και απρόσμενα— άνοιξε για τον Αθάνα ο πρώτος κύκλος της δημοσιογραφικής του ενασχόλησης. Οι δύο επόμενοι κύκλοι ανοιγόκλεισαν το 1921 και στην τετραετία 1933-36. Ο πρώτος στο μικρασιατικό μέτωπο και ο δεύτερος στο μέτωπο της σφοδρής πολιτικής αντιπαράθεσης του μεσοπολέμου.

Όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια, ο Αθάνας ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία και σε άλλες ενδιάμεσες εποχές. Εμείς όμως εδώ θα σταθούμε στους τρεις βασικούς κύκλους που προαναφέραμε για δύο λόγους. Πρώτον γιατί αντιπροσωπεύουν το σημαντικότερο μέρος της δημοσιογραφικής του δουλειάς και δεύτερον επειδή επηρέασαν —κυρίως οι δύο πρώτοι κύκλοι— το λογοτεχνικό του έργο.

ασμένη πόρτα» (τχ. 240 (47)/12-6-1911, σ. 12), «Στην ίδια λεύκα» (τχ. 246 (53)/30-6-1911, σ. 4), κ.λ.π.

14. Όπως: «Η τρελλή» (τχ. 226 (33)/24-4-1911, σ. 7), «Λουλούδια» και «Παπαρούνες» (τχ. 228 (35)/1-5-1911, σ. 14), «Ο πόθος του θανάτου» (τχ. 229 (36)/5-5-1911, σ. 7), «Δάκρυα ματιών» (τχ. 230 (37)/8-5-1911, σ. 7), «Σε μια φτωχούλα» (τχ. 232 (39)/15-5-1911, σ. 12), «Memoria» (τχ. 256 (63)/12-8-1911, σ. 7), «Νυκτερινός πόθος» και «Νυκτερινά πλανέματα» (τχ. 269 (76)/27-9-1911, σ. 13), «Ωδαί» (τχ. 283 (90)/10-11-1911, σ. 4).

15. Τχ. 262 (69)/10-11-1911, σ. 11.

Η πρώτη ανταπόκρισή του από την απελευθερωμένη Θεσσαλονίκη δημοσιεύθηκε στις 5 Νοεμβρίου 1912. Ο νεαρός ρεπόρτερ περιγράφει με ακρίβεια και γλαφυρότητα το ταξίδι του με το ατμόπλοιο «Αρκαδία» από το λιμάνι του Πειραιά ως τον όρμο Καραμπουρνού της Καλαμαριάς. Με τον ίδιο τρόπο εκθέτει τα όσα ιστορικά και θαυμαστά γεγονότα διαδραματίζονται στην καταξιωμένη από την «απ' αιώνων» ιστορία μεγάλη πρωτεύουσα της Ελληνικής Μακεδονίας.

Δεν του ξεφεύγει η παραμικρή λεπτομέρεια καθώς αναφέρεται στο χρονικό της απελευθέρωσης της πόλης, στην παράδοσή της στον Ελληνικό Στρατό μέσα σε αποθεωτική ατμόσφαιρα, καθώς και στις σπασμωδικές αυτενέργειες Τούρκων και Βουλγάρων, που κορυφώθηκαν με την ανατίναξη της πυριτιδαποθήκης του τουρκικού στρατού.[16]

Μετά από λίγες ημέρες έστειλε μια δεύτερη ανταπόκριση που αναφέρεται στην παγίωση της ελληνικής κυριαρχίας στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της,[17] για να ακολουθήσει μια πολύμηνη δημοσιογραφική σιωπή του.

Ώσπου στις 23 Ιουνίου 1913 επανεμφανίζεται με την ιδιότητα «του εν Θεσσαλονίκη» ανταποκριτού της εφημερίδας «Ακρόπολις». Σε μια εκτενή ανταπόκρισή του αναφέρεται στο χρονικό της βίαιης αποβολής από τη συμπρωτεύουσα βουλγαρικών στρατευμάτων που στάθμευαν εκεί, μετά τις γνωστές στασιαστικές τους κινητοποιήσεις.[18]

Από τότε και μέχρι τις 21 Σεπτεμβρίου 1913 θα στείλει στην «Ακρόπολη» γύρω στις 20 ανταποκρίσεις από τη Θεσσαλονίκη, τις Σέρρες, τη Δράμα και την Καβάλα. Οι περισσότερες αναφέρονται σε άφθαστους ελληνικούς ηρωϊσμούς στα πεδία των μαχών, από τη Δοϊράνη ως τη Τζουμαγιά. Όλες τις υπογράφει με το οικογενειακό του όνομα: Γ. Αθανασιάδης.

Θα σταθούμε σε μερικές από τις ανταποκρίσεις του αυτές, ξεκινώντας από εκείνες που αναφέρονται σε ηρωϊσμούς Ναυπακτίων μαχητών. Για τον καταγόμενο από τη Ζελίστα[19] Ανθυπασπιστή του 5ου Ευζωνικού Συντάγματος Ανδρέα Παπαϊωάννου που τραυματίστηκε μαχόμενος ηρωϊκά

16. Εφημ. *Ακρόπολις* φ. 10158/5-11-1912, σσ. 1-2. Οι αμέσως επόμενες παραπομπές αναφέρονται στην ίδια εφημερίδα.

17. Φ. 10168/10-11-1912, σ. 2.

18. Φ. 10265/23-6-1913, σ. 3.

19. Σημερ. Κυδωνιά.

στην περιοχή Δοϊράνης.[20] Για τον καταγόμενο από τη Βετολίστα[21] Ανθυπολοχαγό Δημοσθένη Κοκκοτάκη, ο οποίος ξεπερνώντας τους αφόρητους πόνους του πολυτραυματισμού του και το ένστικτο για επιβίωση, παρότρυνε τους στρατιώτες του να πέσουν όλοι παρά να χαθεί η Σημαία.[22]

Ακόμη έγραφε για τον καταγόμενο από την Κοζίτσα[23] Ανθυπολοχαγό Ιωάννη Ράικο που μαχόταν όρθιος στην πρώτη γραμμή και τραυματίστηκε σοβαρά.[24] Για τον καταγόμενο από την Ναύπακτο (;) Ανθυπολοχαγό Αντώνη Κοκοτίνη που έπεσε ηρωϊκά στη μάχη του Πρέντελ Χαν.[25]

Ο Αθάνας δεν θα παραλείψει να αναφερθεί και σε ηρωϊσμούς απλών στρατιωτών. Για τον καταγόμενο από τη Βρώστιανη[26] Σπύρο Βασιλόπουλο ή Παπατράμπα έγραφε πως ήταν «ένας πελώριος έλατος ίσαμε 'κει πάνω». Είχε τρία σοβαρά τραύματα αλλά αγωνιζόταν ασταμάτητα και με κέφι. Και διάσωσε τον ακόλουθο διάλογο που είχε με ένα συμμαχητή του:

— Ορέ τι έγινες έτσι Σπύρο; Κανα μελίσσι σ' έφαε;

— 'Οχι ορέ Νάσο, σε μια βατουλιά έπεσα και γρατζουνίστηκα. Περασούλα είναι, μη χολοπαθάς...[27]

Στις 27 Ιουλίου θα στείλει μια εκτενή ανταπόκριση από τη Θεσσαλονίκη με περιγραφή των πανηγυρικών εκδηλώσεων για την υπογραφή της ειρήνης. Δημοσιεύθηκε πρωτοσέλιδη. Περιγράφονται με ρέουσα δημοσιογραφική γλώσσα εντυπωσιακές σκηνές από τον εορτασμό, όπως: οι χαιρετιστήριοι πυροβολισμοί, η παρέλαση της Μουσικής στους κεντρικούς δρόμους μαζί με τη φρουρά και η φρενίτιδα του λαϊκού ενθουσιασμού με κυρίαρχο σύνθημα «Ζήτω ή Μεγάλη Ελλάς!...».[28]

Στα μέσα Αυγούστου ο Αθάνας αρχίζει μια δημοσιογραφική περιοδεία στην Ανατολική Μακεδονία. Φτάνει με τραίνο στις Σέρρες από όπου στέλνει τις πρώτες ανταποκρίσεις του. Εντυπωσιάζεται από τη φυσική ομορφιά

20. Φ. 10358/26-7-1913, σ. 2.
21. Σημερ. Τερψιθέα.
22. Φ. 10358/26-7-1913, σ. 2.
23. Σημερ. Αμπελακιώτισσα.
24. Φ. 10359/27-7-1913, σ. 3.
25. Φ. 10361/29-7-1913, σ. 3.
26. Σημερ. Ρηγάνι.
27. Φ. 10361/29-7-1913, σ. 3.
28. ΦΦ. 10401/30-7-1913 και 10403/31-7-1913, σ. 3.

της περιοχής αλλά και από το γεγονός ότι οι τεράστιες καταστροφές του πολέμου έρχονται σε δεύτερη μοίρα μπροστά στη χαρά για την εθνική απελευθέρωση. Σε μια ανταπόκρισή του υπάρχει ο ακόλουθος χαρακτηριστικός υπότιτλος: «Ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν Σερρῶν — Αἱ φωναὶ τῶν ἀψύχων θρηνοῦν, ἐνῶ οἱ κάτοικοι γλεντοῦν εὐτυχισμένοι».[29] Η περιγραφή της πόλης των Σερρών γίνεται με έξοχο τρόπο.[30]

Από τη Δράμα θα στείλει εκτενείς ανταποκρίσεις για τις μεγάλες καταστροφές που προκάλεσαν Τούρκοι και Βούλγαροι στην άτακτη φυγή τους στην πόλη αυτή, καθώς και τη γειτονική Ξάνθη.[31] Στα τέλη Αυγούστου φτάνει με αυτοκίνητο στην Καβάλα. Εντυπωσιάζεται από την πόλη και προβλέπει ότι στο μέλλον θα είναι η «σφριγηλοτέρα» μετά τη Θεσσαλονίκη πόλη της Μακεδονίας.[32]

Επιστρέφοντας στη Θεσσαλονίκη θα γράψει τις τελευταίες ανταποκρίσεις του για την ανάγκη εξωραϊσμού της συμπρωτεύουσας και αξιοποίησης των καταρρακτών της Νάουσας και των ιαματικών πηγών της περιοχής.[33]

Ιδρυτικό μέλος της Ένωσης Συντακτών

Ο Γ. Αθάνας συνέχισε τη δημοσιογραφική συνεργασία του με την «Ακρόπολη», όπου το 1917 πρωτοδημοσίευσε σε συνέχειες την περίφημη ηθογραφική νουβέλλα του «Το πράσινο καπέλο».[34]

Ενωρίτερα είχε πρωτοστατήσει στην ίδρυση της «Ένωσης Συντακτών της Ελλάδος». Αυτό έγινε το 1914 ύστερα από ένα τυχαίο γεγονός —πολλά και σπουδαία έχουν ξεκινήσει στον τόπο μας από τυχαία γεγονότα. Ένας συντάκτης αθηναϊκής εφημερίδας πέθανε πάμπτωχος. Η ταφή του έγινε με έξοδα του Δήμου. Το γεγονός αυτό συγκλόνισε κάποιους συναδέλφους του. Ανάμεσά τους βρισκόταν και ο Αθάνας. Στις 14 Δεκεμβρίου 1914 συγκεντρώθηκαν στο εντευκτήριο των «Φίλων του Λαού» όπου κατάρτισαν και συνεπέγραψαν το καταστατικό της νεοσύστατης Ένωσης.

---

29. Φ. 10421/19-8-1913, σ. 2.
30. Φ. 40422/20-8-1913, σ. 2.
31. ΦΦ. 10423/21-8-1913, 10424/22-8-1913 και 10427/26-8-1913.
32. Φ. 10431/30-8-1913, σ. 2.
33. ΦΦ. 10449/17-9—1913, 10452/20-9-1913 και 10453/21-9-1913.
34. Δημ. Γιάκος, *Γεώργιος Αθάνας, Λογοτεχνία των Ελλήνων* τ. Α', σ. 154.

Στις αρχές Ιανουαρίου 1915 όρισαν Πρόεδρό τους τον Γιάννη Κονδυλάκη.[35]

Δυστυχώς το πλούσιο αρχείο της Ένωσης Συντακτών το έκαψαν οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής που είχαν επιτάξει το κτίριο όπου στεγάζονταν τα Γραφεία της.[36] Από ένα διασωθέντα πίνακα εγγεγραμμένων 165 μελών της Ένωσης, που χρονολογείται από τις αρχές —μάλλον— της δεκαετίας του '30,[37] μαθαίνουμε ότι επιζούσαν τότε 43 ιδρυτικά μέλη της.[38] Ας γυρίσουμε όμως στο δημοσιογραφικό έργο του Αθάνα.

Το 1919, όταν υπηρετούσε ως έφεδρος λοχίας των Ευζώνων στην Πάτρα, συνεργαζόταν με την εφημερίδα «Φως», όπου αρχικά, δημοσίευε χρονογραφήματα με το ψευδώνυμο «Η Φούντα». Όταν απολύθηκε από τις τάξεις του Στρατού εντάχθηκε στο συντακτικό προσωπικό της εφημερίδας και δημοσίευε τα κείμενά του με την υπογραφή του.[39]

Πολεμικός ανταποκριτής στο Μικρασιατικό μέτωπο

Ο Γ. Αθάνας εργάστηκε ως πολεμικός ανταποκριτής στη Μ. Ασία κατά το 4μηνο Ιουνίου-Σεπτεμβρίου 1921, στο αποκορύφωμα της νικηφό-

---

35. Φυλλάδιο ΕΣΗΕΑ, *ό.π.*

36. Προφορική ανακοίνωση του παλιού δημοσιογράφου και Διευθυντή της Βιβλιοθήκης της ΕΣΗΕΑ κ. Πατρίκιου, τον οποίο ευχαριστώ και από αυτή τη θέση για την ευγενική του ανταπόκριση στην παράκλησή μου για παροχή στοιχείων.

37. Η έντυπη κατάσταση των μελών φέρει ασυμπλήρωτη την ένδειξη: «193...».

38. Ήταν οι ακόλουθοι με αλφαβητική σειρά: Ηρακλής Αποστολίδης, Β. Βεκιαρέλης, Ηλίας Βουτιερίδης, Δημήτριος Γατόπουλος, Π. Γιάνναρος, Νικόλαος Ζαρίφης, Θρασ. Ζωϊόπουλος, Ιωάννης Ζωγράφος, Βασ. Ηλιάδης, Βασ. Θεοδωρίδης, Παύλος Καλαποθάκης, Θεόδωρος Καλογεράκος, Γεώργιος Καραουλάκης, Νικόλαος Καρβούνης, Ευάγγελος Καραθάνος, Διον. Κόκκινος, Γεώργιος Κορομηλάς, Ιωάννης Κουτήφαρης, Ν. Κρανιωτάκης, Ευστ. Καραβίας, Γερ. Λύχνος, Αθαν. Μίχας, Σπυρ. Μουσούρης, Σταμ. Μπράνιας, Ιωάννης Μύταλης, Σπυρ. Μελάς, Γεώργιος Νούλης, Κ. Οικονομίδης, Ι. Οικονομόπουλος, Παν. Οικονόμου, Γ. Σακελλαρόπουλος, Νικ. Σανταμούρης, Γεώργιος Σερούλης, Ζεφ. Σταυρούλης, Σταμ. Σταματίου, Γεώργιος Συριώτης, Αθαν. Τριγονίδης, Ανδρέας Τσαμόπουλος, Γεώργιος Τσιμπιδάρος, Σ. Φίλιππας, Τάκης Φώτης, Κ. Παπαλεξάνδρου, και φυσικά ο Γ. Αθάνας. Σύνολο 43 σε 165 εγγεγραμμένα μέλη. Στον ίδιο κατάλογο περιλαμβάνεται και ο Θέμος Αθανασιάδης με χρονολογία εγγραφής το 1920.

39. Κ. Τριανταφύλλου, *ό.π.*

ρας προέλασης του Ελληνικού Στρατού. Αντιπροσώπευε τη μεγάλη αθηναϊκή ημερήσια εφημερίδα «Πολιτεία». Κατά διαστήματα έστελνε ανταποκρίσεις και στην εφημερίδα «Αθηναϊκή».[40] Ο ίδιος, πολλά χρόνια αργότερα, έγραψε ότι έστελνε ανταποκρίσεις και στην εφημερίδα της Σμύρνης «Σμυρναϊκόν Θάρρος».[41]

Τα κείμενά του έφταναν στην Αθήνα τηλεγραφικά και ταχυδρομικά. Σε κάποια τυπωμένα σημεία τους έχει αφήσει το αποτύπωμά της η στρατιωτική λογοκρισία με ενδιάμεσα κενά ή με τρεις αστερίσκους στη θέση ονομάτων προσώπων και τόπων, που κρίνονταν ως απόρρητα στοιχεία.

Εκείνη την εποχή η «Πολιτεία» διατηρούσε και άλλους ανταποκριτές στο μικρασιατικό μέτωπο. Μόνιμος ανταποκριτής της στη Σμύρνη ήταν ο Ιωάννης Στογιάννης. Έκτακτοι απεσταλμένοι της —εκτός από τον Αθάνα— ήταν και οι Α. Δράκος, Ν. Καρβούνης, Α. Μεταξάς, Α. Αθανασόπουλος, Α. Δρόσος και Κ. Μισαηλίδης. Ο Αθάνας έστειλε τις περισσότερες και πληρέστερες ανταποκρίσεις. Κάπου κοντά του βρίσκονται και οι Ν. Καρβούνης και Κ. Μισαηλίδης. Ήταν και εκείνοι λογοτέχνες και ήξεραν να δίνουν πληρότητα και πνοή στα κείμενά τους.

Οι πρώτες ανταποκρίσεις του Αθάνα ήταν σύντομες και τηλεγραφικές, διατυπωμένες σε απλή καθαρεύουσα. Το λογοτεχνικό ύφος είναι διάχυτο ακόμη και σ' αυτά τα κείμενα όπου φυσιολογικά θα κυριαρχούσε η χωρίς τελείες ξηρά αφήγηση με ασύνδετα σχήματα και γενικές απολύτους, με «μακαρονικό» τρόπο όπως θα έγραφε και ο Κοραής.

Ας φέρουμε εδώ ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα. Πρόκειται για ένα από τα πρώτα τηλεγραφήματά του που είναι διατυπωμένο με μια χαρίεσσα λογοτεχνική καθαρεύουσα απαλλαγμένη από την παραμικρή εκζήτηση. Το τηλεγράφημα αναφέρεται σ' ένα πρωϊνό ξεκίνημα του Στρατού μας για τη μάχη. Η προπαγανδιστική σκοπιμότητα του κειμένου είναι εμφανής. Ο Αθάνας έγραφε λοιπόν από το Γενικό Στρατηγείο στις 29 Ιουνίου 1921:

«Τὴν χαραυγὴν τῆς σήμερον αἱ ἐσωτερικαὶ κλιτύες τῶν προφυλακῶν ἀντήχησαν ἀπὸ τὴν χαρμόσυνον τύρβην τῶν ἐγειρομένων στρατευμάτων.

---

40. Βλ. παρακ. σημ. 52.

41. Στον Πρόλογο της ποιητικής συλλογής του *Αίνος και Θρήνος*, Αφιέρωμα στα 50 χρόνια του ξερριζωμού, Βιβλιοπωλείο της Εστίας (1972), Πρόλογος σσ. 11-12.

»Ὑπεράνω τῶν ἀνατολικῶν κορυφογραμμῶν λαμπυρίζει λαμπρὸς ὁ Αὐγερινός — ὡσεὶ δεικνύων τὴν νικηφόρον κατεύθυνσιν τοῦ Στρατοῦ μας.

»Ὑπὸ τὸ λυκόφως ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις. Ἡ ψυχικὴ διάθεσις τῶν ἀνδρῶν εὔθυμος καὶ ζωηρά. Προχωροῦν μὲ ἀπόλυτον πεποίθησιν ἐπὶ τὴν νίκην.

»Ὡραία καὶ φαιδρὰ ἡ πρωῒα εὑρίσκει τὸν στρατόν μας ἐπὶ τοῦ ἐχθρικοῦ ἐδάφους. Αἱ ἐμπροσθοφυλακαὶ ἐμπλέκονται εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸ πυροβολικόν μας προσθέτει εἰς τὸν ὁρίζοντα φλογώδεις λάμψεις. Ἡ προέλασις ἐξακολουθεῖ ἀκάθεκτος.

»Πρὸ τῆς ἐκκινήσεως, τὸ Στράτευμα, διεσκέδασαν αἱ Μουσικαὶ τῶν Σωμάτων. Ἐπλήρουν τὰς κοιλάδας καὶ τὰς λοφοσειρὰς ἁρμονιῶν ἐξυψωτικῶν τοῦ γοήτρου τοῦ Στρατοῦ μας...»[42]

Ὅλες οι μεταγενέστερες ανταποκρίσεις του Αθάνα είναι γραμμένες σε μια ρέουσα δημοσιογραφική γλώσσα εκείνου του καιρού. Μερικές θυμίζουν πρωτότυπα πολεμικά διηγήματα. Ὅλα τα κείμενά του τα υπογράφει με την ένδειξη «Γ. Αθάνας» παρεμβάλλοντας κάποτε και το αρχικό γράμμα του πατρωνύμου του.

Παρακολουθούσε από πολύ κοντά τα γεγονότα. Κάποτε και από την πρώτη γραμμή του μετώπου. Ἦταν ένας κλασσικός πολεμικός ανταποκριτής. Οι ανταποκρίσεις του δημοσιεύονταν με τις ενδείξεις: «τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου μας», «τοῦ παρακολουθοῦντος ἀπεσταλμένου μας», «τοῦ παρακολουθοῦντος πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ μας», «τοῦ πολεμικοῦ ἀπεσταλμένου μας» κ.λ.π.

Ἡ πρώτη ταχυδρομική ανταπόκρισή του δημοσιεύθηκε στις 25 Ιουνίου 1921. Είναι εκτενέστατη και περιγράφει με παραστατικό τρόπο την αιφνιδιαστική προσβολή —τη νύχτα της 22/23 Ιουνίου— από πολυάριθμες και βαρειά εξοπλισμένες τουρκικές δυνάμεις εναντίον των ολιγαρίθμων ελληνικών τμημάτων που φρουρούσαν τη σιδηροδρομική γραμμή στην ορεινή και δυσπρόσιτη περιοχή του Σιμάβ ανάμεσα Προύσας και Ουσάκ. Η εξέλιξη της μάχης ήταν νικηφόρα για τους Ἕλληνες. Ο Αθάνας περιγράφει με συγκλονιστικές λεπτομέρειες τον άνισο αγώνα που εξελίχθηκε σε πάλη

42. Εφημ. *Πολιτεία*, φ. 1287/30-6-1921, σ. 4. Οι αμέσως επόμενες παραπομπές αναφέρονται στην ίδια εφημερίδα.

σώμα με σώμα. Ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο Ναυπάκτιος Λοχαγός Κων/νος Μάλλιος.[43]

Από το τέλος Ιουνίου οι ανταποκρίσεις του όλο και πληθαίνουν. Είναι η εποχή της δυναμικής προέλασης των ελληνικών δυνάμεων με αντικειμενικό σκοπό την κατάληψη της Κιουτάχειας.

Στις 28 Ιουνίου από τον ακραίο σιδηροδρομικό σταθμό του Οτουράκ, έγραφε για όσα είχαν συμβεί εκεί την προηγούμενη ημέρα:

«Ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμὸς τοῦ Ὀτουρὰκ παρουσίαζε ταραχώδη κίνησιν. Λόφοι τροφίμων καὶ βουνὰ πυρομαχικῶν ἰσοπεδοῦντο ἐντὸς ὀλίγων στιγμῶν, μακραὶ σειραὶ αὐτοκινήτων, κλιναμαξῶν, ἁραμπάδων, καμήλων, ἡμιόνων, διεσκόρπιζε τὰ λοφόβουνα αὐτὰ τοῦ μετουσιωμένου χρυσοῦ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντα. (...)

»Καὶ παρ' ὅλον τὸν κονιορτὸν ποὺ ἀνύψωναν πανταχόθεν τὰ νέφη του, παρ' ὅλον τὸν ἱδρῶτα ποὺ ἐστάλαζε πανταχοῦ τὴν ἁλμυρὰν βροχήν του, ὅλη αὐτὴ ἡ κίνησις, ἡ δρᾶσις, ἡ διασταύρωσις, εἶχον χαράν, φῶς καθαρότητα, λαμπρότητα, αἴγλην (...).

» Ἐν τῷ μεταξὺ μία ὡραία δύσις ἐσπατάλα τὰ ὡραῖα της χρώματα ὑπεράνω τῶν πρασίνων ἀγρῶν καὶ τῶν δασωδῶν κορυφογραμμῶν.

»Αἱ καθημεριναὶ ἀμετάβλητοι αὐταὶ ὡραιότητες τῆς φύσεως ἀνεμιγνύοντο μὲ τὴν ἔκτακτον μοναδικὴν ἱστορικότητα τῶν στιγμῶν, ὡσὰν διὰ νὰ καταλαγιάσουν, νὰ κατευνάσουν τὴν νευρικὴν ἀνυπομονησίαν ἐκείνων ποὺ εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ τὶς αἰσθανθοῦν...».

Αναφερόμενος σε μια επικίνδυνη έφιππη πρωϊνή πορεία, δεν αφήνει απροσπέραστο το μεγαλείο της φύσης και την τραγική αντίθεσή του με τη φρίκη του πολέμου. Γράφει:

«Ἡ χλόη ἦτο κατάδροσος κάτω ἀπὸ τὰ πέταλα τῶν ἀλόγων μας. Τὰ πουλιὰ ἐτιτίβιζαν στίχους εἰρήνης καὶ ἀγάπης.

»Οἱ ἀγροί μας ἐπεδείκνυαν τὰ πλούτη τους μὲ κομπασμόν. Λαμπρός, στρογγυλός, ταχυκίνητος ἥλιος ἐκυλοῦσε πορφυρᾶν ρόδαν ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Ἀφιὸν Καραχισάρ...»[44]

Στις 7 Ιουλίου δημοσιεύεται η πρώτη πρωτοσέλιδη ανταπόκρισή του για τις αλλεπάλληλες σφοδρές μάχες του Στρατού μας που του άνοιξαν το

---

43. ΦΦ. 1282/25-6-1921, σ. 3 και 1286/29-6-1921, σσ. 3-4.
44. Φ. 1292/5-7-1921, σσ. 3-4.

δρόμο για την κατάληψη της Κιουτάχειας και του Εσκή Σεχίρ. Με τους τραυματίες στρατιώτες «τυλιγμένους εἰς τοὺς ἐπιδέσμους των, μὲ τὰ αἵματα χυμένα ἐπάνω εἰς τὰς στολάς των, νὰ ἀκτινοβολοῦν ὅλοι χαρὰν καὶ ὑπερηφάνειαν...».[45]

Ακολουθούν αλεπάλληλες ανταποκρίσεις του που παρουσιάζουν ανάγλυφο όλο το τραγικό μεγαλείο του πολέμου. Κάποιες από αυτές δημοσιεύονται με καθυστέρηση επειδή καθυστερεί η στρατιωτική λογοκρισία της Σμύρνης. Εκείνος που δεν καθυστερεί είναι ο Ελληνικός Στρατός. Ο Αθάνας παρακολουθεί την ακάθεκτη προέλασή του και καταγράφει τα πάντα. Ακόμη και τις εντυπώσεις του για την κατάσταση των ερειπίων των αρχαιοτήτων της Φρυγίας. Θα σημειώσει βιαστικά ότι οι αρχαίοι φρυγικοί τύμβοι ήταν πρωτότυποι: «κωνωειδεῖς, ἐσκαμμένοι ἐσωτερικῶς, κατασκευασμένοι μᾶλλον ἐξ ἀπολιθωθείσης ἀργίλλου». Και θα ζητήσει να αποσταλούν εκεί αρχαιολόγοι για ειδικές έρευνες.[46]

Ο Αθάνας θα βρεθεί από τους πρώτους στην απελευθερωμένη Κιουτάχεια — το βυζαντινό Κοτύαιον με την ομώνυμη Επισκοπή. Ιδιαίτερο τόνο στην υποδοχή του Στρατού μας έδιναν Έλληνες και Αρμένιοι μαθητές με τους δασκάλους τους, κρατώντας όλοι ελληνικές σημαιούλες. Ανάμεσά τους βρισκόταν και ο Τούρκος Δήμαρχος Χουσεΐν Χουσνί. Προσέφερε στον Έλληνα Αρχιστράτηγο, πάνω σε ασημένιο δίσκο, ψωμί και αλάτι ως σύμβολα φιλοξενίας και υποταγής, σύμφωνα με το πανάρχαιο ελληνικό έθιμο.[47]

Πάντα έχει κάτι να γράψει για τις πανάρχαιες ελληνικές εστίες της Μικρασίας. Στις 15 Ιουλίου έγραφε από την Κιουτάχεια για τον Ελληνικό Στρατό που αναπαυόταν στο Σιβρίν Χισάρ:

«Ἀναπαύονται οἱ γενναῖοι μας εἰς ὡραίους τόπους δασώδεις, καταρδεύτους, πλήρεις σεβασμίων ἐρειπίων ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Ναῶν τῆς λατρείας τοῦ Ὀλύμπου, ἡ ὁποία ἔδωσε τὸν Μ. Ἀλέξανδρον καὶ τῆς λατρείας τοῦ Γολγοθᾶ, ἡ ὁποία ἔδωσε τοὺς Ἡρακλείους καὶ τοὺς Κομνηνούς. Ἀναπαύονται καὶ πανηγυρίζουν τὴν Νίκην, πανηγυρίζουν τὸν θρίαμβον κατὰ τὸν ἰδικόν των τρόπον.

45. Φ. 1294/7-7-1921, σ. 3.
46. Φ. 1296/9-7-1921, σ. 3.
47. Φ. 1305/18-7-1921, σ. 3.

»Αἱ ἀγέλαι τῶν Μεραρχιῶν διετάχθησαν νὰ χορηγήσουν ἄφθονα σφάγια καὶ πυκνοὶ καπνοὶ ἀνέθυρον ἀπὸ τὰ στρατόπεδά μας, ὡς ἄλλοτε ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ στρατόπεδα!...».

Στην Κιουτάχεια ο Αθάνας κάλυψε με ακρίβεια και καλλιέπεια την εκεί επίσκεψη του Βασιλιά Κωνσταντίνου, του Διαδόχου Γεωργίου, του Πρωθυπουργού Δημ. Γούναρη, του Υπουργού Στρατιωτικών Δημ. Θεοτόκη και ανωτάτων επιτελών αξιωματικών.

«Εθνικό Πάσχα» χαρακτηρίζει τη Δοξολογία που τελέσθηκε στον Ν. Αγίων Ταξιαρχών της πόλης. Δίπλα του ορθώνονταν «ὡσεὶ ἀλληλοφρουρούμενα καὶ ἀλληλοϋποστηριζόμενα» τα μέγαρα της Μητρόπολης και του Ελληνικού Σχολείου. Απουσιάζει ο Μητροπολίτης Αγκύρας Γερβάσιος. Κυνηγημένος από τους Κεμαλικούς έχει καταφύγει στην Πόλη. Απουσιάζουν και αρκετοί Έλληνες πρόκριτοι γιατί βρίσκονται στην εξορία. Κάποιοι έχουν γυρίσει από το Εσκή Σεχίρ. Άλλοι βρίσκονται πολύ μακρυά. Στη Σεβάστεια και το Ερζερούμ. Ρίγη ενθουσιασμού και συγκίνησης προκάλεσε η εμπνευσμένη χαιρετιστήρια προσφώνηση που έγινε από το δάσκαλο Ανδρέα Εφραιμίδη. Ο Αθάνας δημοσιεύει ολόκληρο το λόγο του τον παλλόμενο από πατριωτισμό.[48]

Ο δημοσιογραφικός του κάλαμος πετάει στην κυριολεξία. Δεν παραλείπει να στείλει και κάποια χαρακτηριστικά πολεμικά ανάλεκτα. Μεταφέρουμε εδώ το πιο βραχύλογο. Στο Δορύλαιο ρώτησε ένα αρειμάνιο Κραβαρίτη εύζωνο αν ξέρει πού θα κρεμάσει το παράσημό του. Εκείνος του αποκρίθηκε θαρρετά και σε άψογα ρουμελιώτικα:

— Ξιέρου. Στου κ' μπί!..[49]

Στην Κιουτάχεια θα πάρει μια πολύ σύντομη συνέντευξη από τον παλιό του γνώριμο Πρωθυπουργό Δημήτριο Γούναρη. Ο κατοπινός τραγικός πρωταγωνιστής στην υποτιθέμενη κάθαρση του ελληνικού μικρασιατικού δράματος, δήλωσε ικανοποιημένος από την εξέλιξη των πραγμάτων. Η σύντομη συζήτηση των δύο ανδρών έγινε έξω από μεγαλόπρεπο Διοικητήριο της πόλης που το χρησιμοποιούσε τώρα ο Ελληνικός Στρατός.

Ο Αθάνας ρώτησε κάποια στιγμή τον Πρωθυπουργό:

— Και η εξωτερική κατάστασις κύριε Πρόεδρε;

---

48. Φ. 1306/19-7-1921, σ. 3.
49. Φ. 1316/29-7-1921, σ. 4.

Εκείνος ξέφυγε με έξυπνο τρόπο. Κοιτάζοντας προς το Διοικητήριο του αποκρίθηκε:

— Βλέπω ότι η εξωτερική κατάστασις του Διοικητηρίου είναι μεγαλοπρεπεστέρα της εσωτερικής.[50]

Οι πρωτοσέλιδες ανταποκρίσεις του Αθάνα θα συνεχιστούν και τον μήνα Αύγουστο. Στις 2 Αυγούστου θα στείλει μια εκτενέστατη ανταπόκριση με τίτλο «Προς Γόρδιον Δεσμόν», υπονοώντας την ετοιμαζόμενη κρίσιμη προέλαση του Ελληνικού Στρατού για την εκείθεν του Σαγγαρίου περιοχή. Ακολουθούν πολυσέλιδες ανταποκρίσεις του για τη δράση της πρώτης Μεραρχίας καθώς και εκείνη των άλλων ελληνικών τμημάτων στην πέραν του Σιβρίν Χισάρ περιοχή που την υπερασπίζονται 40 χιλιάδες άνδρες τουρκικού τακτικού στρατού.[51]

Από ένα δημοσίευμα της εφημερίδας «Πολιτεία» εκείνων των ημερών, μαθαίνουμε ότι ο Αθάνας έστελνε ανταποκρίσεις και στην εφημερίδα «Αθηναϊκή».[52] Συνεχίζοντας τις συναρπαστικές ανταποκρίσεις του, θα βρει την ευκαιρία να περιγράψει και το δράμα κάποιων εθνικών μειονοτήτων της περιοχής. Αναφέρεται συγκριμένα σε Τάταρους, Κιρκάσιους και Κούρδους που έχουν μετακινηθεί από τους Κεμαλικούς με απατηλά τεχνάσματα από τις πανάρχαιες πατρογονικές εστίες τους και τώρα βουλιάζουν μέσα σε ένα ατέλειωτο τέλμα φτώχειας και καταπίεσης.[53]

Υποδέχονται τον Ελληνικό Στρατό με το βλέμμα συνεπαρμένο από μια παράξενη γυαλάδα από την ελπίδα του λυτρωμού και τους βασανιστικούς ελώδεις πυρετούς που κατατρέχουν τούτες τις ορεσίβιες φυλές, τις καταδικασμένες να αργοπεθάνουν μέσα σε αφιλόξενους καμπίσιους υγρότοπους.

Την ίδια δυστυχία θα συναντήσει φρικιαστικά ξετυλιγμένη και στους δρόμους του Σιβρίν Χισάρ, της άλλοτε κραταιάς βυζαντινής Ιουστινιανούπολης. Το θέαμα που αντίκρυσε ήταν συγκλονιστικό. Γράφει:

«Παντοῦ σπίτια κατάκλειστα καὶ ὀρθάνοιχτα, ὅλα σιωπηλά, θλιμμένα, νεκρικά, ἔμοιαζαν μὲ πελώριους τάφους, περικλείοντας τὴ ζωὴ ὁλόκληρων ἐποχών (...). Δειλὰ-δειλὰ ἐνεφανίσθησαν μετ' ἀρκετὴν ὥραν τὰ πρῶτα ἀνθρώπινα φάσματα, Χριστιανοί, Τοῦρκοι καὶ 'Αρμένηδες...»

---

50. Φ. 1306/19-7-1921, σ. 3.
51. ΦΦ. 1320/2-8-1921, 1322/4-8-1921, σσ. 1-3, 1323/5-8-1921, σ. 3.
52. Φ. 1326/8-8-1921, σ. 3.
53. Φ. 1333/15-8-1921, σ. 3.

Στους Αρμένιους είχε πέσει το μεγαλύτερο μέρος της δυστυχίας. Από τις 600 οικογένειές τους είχαν απομείνει μόνο οι 100 και εκείνοι χωρίς τους άντρες τους. Όλους τους άλλους οι Κεμαλικοὶ έλεγαν ότι τους είχαν στείλει εξορία. Όμως η τραγική αλήθεια ήταν άλλη. Τους είχαν πνίξει από πολύ καιρό μέσα στα βαθειά και πολύστροφα νερά του Σαγγάριου. Οι δικοί τους μάταια περίμεναν το γυρισμό τους.[54] Όπως περιμένουν από το 1974 οι Ελληνίδες μανάδες τα παιδιά τους που χάθηκαν στην Κύπρο...

Το ασταμάτητο δημοσιογραφικό οδοιπορικό του Αθάνα συνεχίζεται με εναλλασσόμενες συγκλονιστικές περιγραφές. Η μια πρωτοσέλιδη ανταπόκριση διαδέχεται την άλλη κάτω από τον ίδιο πάντα υπέρτιτλο: «Μέσα από τὶς φλόγες...».

Στα τέλη Αυγούστου, τούτο το αδιάκοπο κυνηγητό με το θάνατο, γίνεται μέσα στην καφτή κόλαση της Αλμυράς Ερήμου — λίγες δεκάδες χιλιόμετρα μακρυά από την Άγκυρα. Με τις στολές των Ελλήνων μαχητών ολόασπρες από τη σκόνη. Μια πηχτή σκόνη κολλημένη πάνω στα καταϊδρωμένα πρόσωπα που μοιάζουν με μάσκες ερμηνευτών αρχαίας τραγωδίας. «Δράκοντες με σιδερένιες μπότες» αποκαλεί ο Αθάνας αυτούς τους παράξενους οδοιπόρους της φωτιάς και του χαμού, που δεν τους λείπει ούτε το θάρρος, ούτε το κέφι. Ως και μια επιγραφή με την ένδειξη «Εξπρές Άγκυρα» έχουν βάλει πάνω σε ένα κατάφορτο αραμπά. Μη και δεν έκαναν το ίδιο οι μαχητές του '40; Πάνω σε αυτοκίνητα και τραίνα έβαναν την επιγραφή «Αθήνα - Ρώμη»...

Κάποιοι άλλοι ξεγελάνε την πείνα τους τρώγοντας μισοβρασμένο σιτάρι. Και λένε στον επιθεωρητή τους στρατηγό ότι «τρώνε τα κόλλυβα του Κεμάλ». Τέλος κάποιοι άλλοι, ενώ σκάβουν μέσα στο κατάξερο χώμα της ερήμου, βρίσκουν ένα κομμάτι αρχαίας επιγραφής με την ένδειξη ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΦΙΑΝ... Τη συνδυάζουν με τον Μεγαλέξανδρο και ενθουσιάζονται. Θέλουν να τη σώσουν, να τη στείλουν στην Ελλάδα στην πανάρχαια Μητροπολιτική Πατρίδα. Και τριγύρω τους να χορεύει ξέφρενος ο χαλασμός της μάχης. Η ζωή και ο θάνατος να περπατάνε πλάι-πλάι. Οι οιμωγές των τραυματιών να αντηχούν πάνω από τριγυρινούς νιόσκαφτους ρηχούς τάφους που σκεπάζουν τον ανθό του Ελληνισμού.

Όλα αυτά γίνονται στην περιοχή Τζιχάν Μπιχλί, λίγο πιο πέρα από τα ανατολικά κράσπεδα της Αλμυράς Ερήμου, όπου ζουν σε πανάθλια

54. Φ. 1340/23-8-1921, σ. 3.

κατάσταση οι πιο πολλοί Κούρδοι. Εδώ υπάρχει ένα κεφαλοχώρι. Ο Αθάνας το παρονομάζει «Τρεμοχώρι» γιατί οι δύστυχοι οι κάτοικοι του τρέμουν σαν το φυλλοκάλαμο από την βαρειά ελονοσία. Υποδέχονται τον Ελληνικό Στρατό με πανηγυρισμούς.[55]

Στις 13 Αυγούστου 1921 ο Αθάνας βρίσκεται στις ελληνικές προφυλακές, κάπου «πέραν» του ποταμού Σαγγάριου. Για αρκετές ημέρες οι εκτενείς πρωτοσέλιδες ανταποκρίσεις του από την περιοχή αυτή, είναι η μια πιο συγκλονιστική από την άλλη.[56] Ώσπου στις 9 Σεπτεμβρίου θα πληροφορήσει τους αναγνώστες της «Πολιτείας» ότι οι ελληνικές δυνάμεις «απεσύρθησαν ανενόχλητοι εντεύθεν του Σαγγαρίου».[57] Στο εκκρεμές της αμείλικτης ιστορικής πραγματικότητας είχαν αρχίσει να σημαίνουν οι πρώτες ώρες της τελευταίας και πιο οδυνηρής πράξης της ελληνικής μικρασιατικής τραγωδίας.

Η τελευταία ανταπόκριση του Αθάνα από το μικρασιατικό μέτωπο δημοσιεύθηκε στις 17 Σεπτεμβρίου 1921.[58] Η δημοσιογραφική αποστολή του είχε τελειώσει. Την πρωτοχρονιά του 1922 θα δημοσιεύσει ένα εκτενέστερο κείμενο με τίτλο «Τα πολεμικά γεγονότα του 1921».[59]

Η τελευταία περίοδος της δημοσιογραφικής του ενασχόλησης

Ο Αθάνας κατά την 10ετία 1922-1932 ασχολήθηκε περισσότερο με τη λογοτεχνία και την πολιτική από ότι με τη δημοσιογραφία. Η παγιωμένη καταξίωσή του στο δημοσιογραφικό κόσμο φάνηκε το 1926 όταν εξελέγη Αντιπρόεδρος της Ένωσης Συντακτών.[60] Δεν ξέχασε ποτέ την Πάτρα όπου έγραψε τα πρώτα δημοσιογραφικά του κείμενα. Κατά την 2ετία 1929-30 έγραφε στην εφημερίδα «Πρόοδος» του Χαρ. Λαμπρόπουλου.[61]

---

55. Φ. 1344/27-8-1921, σσ. 1, 3, 4.

56. ΦΦ. 1345/28-8-1921, σσ. 1, 3, 1348/31-8-1921, σσ. 1, 3, 1351/3-9-1921, σ. 1, 1353/5-9-1921, σ. 3, 1356/8-9-1921, σ. 1.

57. Φ. 1359/9-9-1921, σ. 4.

58. Φ. 1364/17-9-1921, σ. 3.

59. Φ. 1451/1-1-1921, σσ. 9-10.

60. Τάκης Φ. Χριστόπουλος, *Αιτωλοακαρνανική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. Α', σ. 252 (λήμμα Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας).

61. Κ. Τριανταφύλλου, *ό.π.*

Όπως προαναφέρθηκε, τον είχαν απορροφήσει περισσότερο η λογοτεχνία και η πολιτική. Το 1926 εξελέγη Βουλευτής για πρώτη φορά με το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Ώσπου φτάνουμε στις 4 Μαΐου 1933 όταν εκδόθηκε το πρώτο φύλλο της αθηναϊκής εφημερίδας «Νέος Κόσμος» με ιδιοκτήτη-Διευθυντή τον Αντώνιο Νικολόπουλο και Διευθυντή σύνταξης τον Ιωάννη Νάσκο, παλιό αξιωματικό της Χωροφυλακής που είχε μεταταγεί στο νεοσύστατο τότε Σώμα της Αστυνομίας Πόλεων και χρηματίσει Αρχηγός του.

Τον Νάσκο διαδέχθηκε μετά από δύο περίπου χρόνια ο Σάββας Κωνσταντόπουλος ο εκδότης μετά από πολλά χρόνια της ημερήσιας αθηναϊκής εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος». Δεν ανταποκρίνεται λοιπόν με την πραγματικότητα η συχνά επαναλαμβανόμενη πληροφορία ότι ο Αθάνας υπήρξε συνεκδότης και συνδιευθυντής της εφημερίδας αυτής.[62] Εκτός πια αν είχε αποδεδειγμένα αφανή οικονομική συμμετοχή.

Ο «Νέος Κόσμος» είχε για υπότιτλο την ένδειξη «Εφημερίς Φιλελευθέρων Αρχών». Από άποψη ειδικότερης πολιτικής γραμμής ακολουθούσε απαρασάλευτα εκείνη του Ελευθερίου Βενιζέλου. Μάλιστα στο πρώτο φύλλο της δημοσίευσε πρωτοσέλιδη φωτογραφία του με την ακόλουθη ιδιόχειρη αφιέρωσή του: «Δια τον Νέον Κόσμον με τα καλυτέρας ευχάς δια την προκοπήν του».

Στο ίδιο φύλλο άρχισε να δημοσιεύεται μια έρευνα του Αθάνα με θέμα τις ανάγκες και τα ζητήματα των κατοίκων των προσφυγικών οικισμών της Αττικής. Ένας πρωτοσέλιδος «δείκτης» πληροφορούσε τους αναγνώστες ότι η διεύθυνση της εφημερίδας είχε αναθέσει την έρευνα «εις τον τέως βουλευτήν και επίλεκτον δημοσιογράφον κ. Γ. Αθανασιάδην-Νόβαν».

Το εισαγωγικό κείμενο της έρευνας είναι γραμμένο σε απλή καθαρεύουσα. Σε όλη την έκτασή του είναι διάχυτη η ευαισθησία του συντάκτη του απέναντι στο προσφυγικό πρόβλημα. Ο Αθάνας είχε ζήσει από κοντά τα βάσανα της προσφυγιάς. Ανάμεσα σε άλλα έγραφε και τούτα τα λόγια τα αναβρυστικά από τα βάθη της ψυχής του:

«Ἀπὸ πολὺ κοντὰ παρηκολούθησα ἐπανειλημμένως τὴν τεραστίαν προσπάθειαν τῆς προσφυγικῆς ἀποκαταστάσεως εἰς τὴν Μακεδονίαν ἰδία καὶ τὴν Θράκην.

62. Βλέπε πρόχειρα Δ. Γιάκο, *ό.π.*

»Δικαιοῦμαι ἀκόμη νὰ προσθέσω ὅτι ἔχω λάβει τήν εὐκαιρίαν νὰ συνεισφέρω καὶ ἐγὼ τὴν μικράν μου συνδρομὴν ὑπὲρ τῶν προσφυγικῶν ζητημάτων ὡς μέλος τῆς μεγάλης καὶ μονίμου Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1926-1928.
»Διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς μπορῶ νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἔχω γνωρίσει πλησιέστατα τὸν προσφυγικὸν πόνον καὶ ἔχω κοινωνήσει βαθύτατα τὴν δριμυτάτην πικρίαν του...».

Η έρευνα δημοσιεύθηκε σε συνέχειες —με κάποια ενδιάμεσα χρονικά κενά— μέχρι τις 25 Μαΐου 1933. Περιλάμβανε αρχικά τους προσφυγικούς συνοικισμούς Νέας Ιωνίας, Ποδαράδων, Ελευθερούπολης, Σαφράπολης, Ιννέμπολης, Νεάπολης, Περισσού, Καλογρέζας και άλλους μικρότερους.

Τα κείμενα συνοδεύονται από αποκαλυπτικές φωτογραφίες —τραβηγμένες από τον ίδιο τον Αθάνα— όπου έχει αποτυπωθεί και αποδοθεί στην αιωνιότητα ανάγλυφο το δράμα της προσφυγιάς. Οι αναφορές είναι ακριβείς. Περιγράφουν χωρίς βερμπαλισμούς και πλατειασμούς τη σκληρή καθημερινότητα. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί φαντάζουν στο βλέμμα του συντάκτη της έρευνας ως κάτι το παράξενο. Θυμίζουν πρόχειρες εγκαταστάσεις κάποιας εφήμερης παραγκοστημένης πανηγυριώτικης αγοράς.[63].

Το βλέμμα του πέφτει παντού με συμπάθεια και προβληματισμό. Καταγράφει τα πάντα όπως ακριβώς προβάλλουν μέσα στο απέραντο φυσικό σκηνικό της φτώχειας και της εγκατάλειψης. Από τη μια μεριά λάμπει η νοικοκυρωσύνη. Από την άλλη θρασομανούν τα κάθε λογής προβλήματα. Λείπουν τα πάντα: σπίτια, σχολεία, ύδρευση, υγειονομική περίθαλψη, εργασία, επισιτισμός, ακόμη και το ψωμί της ημέρας. Η φυματίωση θερίζει μικρούς και μεγάλους.

Η φωτογραφική μηχανή του Αθάνα έχει καταγράψει συγκλονιστικές καταστάσεις που θαρρείς και έχουν τυπωθεί από το αρνητικό φιλμ ασπρόμαυρης κλασικής νεορεαλιστικής ιταλικής κινηματογραφικής ταινίας.

Ας δούμε μερικά αντιπροσωπευτικά φωτογραφικά στιγμιότυπα. Εδώ στέκει ο άνεργος υπαίθριος τσαγκάρης, δίπλα του προβάλλουν λίγα ανοιξιάτικα λουλούδια μέσα από μια τενεκεδένια γλάστρα. Στις προσφυγογειτονιές ακόμη και ο Μάης είναι φτωχός από λουλούδια, παρατηρεί ο Αθάνας.

---

63. Εφημ. *Νέος Κόσμος*, φ. 1/4-5-1933. Οι αμέσως επόμενες παραπομπές αναφέρονται στην ίδια εφημερίδα.

Σε άλλη σελίδα διακρίνεται σε πρώτο φωτογραφικό πλάνο η μικρή κρεβατωμένη φυματική κόρη που μοιάζει σαν το μαραμένο λουλούδι που χτυπήθηκε άξαφνα από την παγωνιά. «Ασάλευτη, αμίλητη, απαθής» σημειώνει ο Αθάνας, που συμπληρώνει παρακάτω με επιγραμματικό τρόπο: «μαραμένα νειάτα, χαμένα όνειρα, σβησμένοι πόθοι, φρούδες ελπίδες, πεθαμένες χαρές...».[64] Σε μια στενάχωρη παράγκα είναι στοιβαγμένα 330 προσφυγόπουλα. Μετέχουν της ελληνικής παιδείας ξυπόλυτα και πεινασμένα, χωρίς καμμία προοπτική.

Η παρουσίαση δραματικών καταστάσεων συνεχίζεται με «θησαυρίσματα περιστατικών», όπως χαρακτηρίζεται από τον συντάκτη της έρευνας μια σειρά από αφηγήσεις πονεμένων ανθρώπων που δεινοπαθούν βυθισμένοι μέσα σε ένα απέραντο τέλμα φτώχειας και εγκατάλειψης.[65]

Από το φύλλο της 14ης Μαΐου το κείμενο της έρευνας αναφέρεται σ' ένα καινούργιο οδοιπορικό οδύνης σε προσφυγικές γειτονιές της Καισαριανής και του Βύρωνα. Οι ίδιες σκηνές καταγράφονται και εδώ με τη γραφίδα και το φωτογραφικό φακό. Όπως: το λιπόσαρκο κοριτσάκι με τα θλιμμένα μάτια να αγοράζει με πίστωση δωδεκάμισυ δράμια σαρδέλες παστές για εξαμελή οικογένεια. Ο άστεγος με μοναδική περιουσία ένα σακκούλι και εφτά πεινασμένα σκυλιά.[66] Το μαγέρικο που ψευτοπορεύεται γιατί δεν υπάρχουν πελάτες με λίγες πενταροδεκάρες για ένα πιάτο με λαδερό φαΐ.[67] Ο πλανόδιος πωλητής γλυκών που τον συμβουλεύουν οι δύστυχοι οι Καισαριχανιώτες να πάει να πουλήσει την πραμμάτεια του σε άλλη καλοστεκούμενη γειτονιά, γιατί εδώ η δική τους η ζωή είναι πικρή, τους λείπει ακόμη και το ψωμί.[68]

Κορφολογήσαμε κάποιους άχαρους και αμύριστους ανθούς από το νεκροπερίβολο της πρόσφατης ιστορίας μας. Γιατί ιστορία εθνική έχει καταγράψει ο Αθάνας και σε τούτη τη δημοσιογραφική του έρευνα, όπου προβάλλεται αδιάθλαστη όλη η εικόνα του δράματος της προσφυγιάς του '22, στο δύσκολο ξεκίνημά της στα φτωχικά χώματα της πανάρχαιας Μητροπολιτικής της Πατρίδας.

---

64. Φ. 5-5-1933.
65. Φ. 6-5-1933.
66. Φ. 14-5-1933.
67. Φ. 20-5-1933.
68. Φ. 25-5-1933.

Στα τέλη Μαΐου ο Αθάνας θα ξεκινήσει μια νέα δημοσιογραφική αποστολή. Εν όψει των εκλογών θα αναλάβει τη δημοσιογραφική κάλυψη των δραστηριοτήτων των στελεχών της συνασπισμένης υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο μείζονος αντιπολίτευσης στη Θεσσαλονίκη και την ευρύτερη περιοχή της.

Στις 30 Μαΐου ο «Νέος Κόσμος» δημοσιεύει ένα μακροσκελέστατο πρωτοσέλιδο άρθρο του με τίτλο «Διατί θὰ νικήσωμεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην». Τις επόμενες ημέρες ο Αθάνας επισκέπτεται τα θαλασσοχώρια του Θερμαϊκού. Παίρνει μικρές συνεντεύξεις από αγρότες, εργάτες και ψαράδες. «Τα δίχτυα του Κονδύλη έσπασαν και δεν πιάνουν πια προσφυγικά ψάρια» θα γράψει σε μια ανταπόκρισή του.[69]

Όσο περνούν οι ημέρες, άλλο τόσο φορτίζεται το προεκλογικό κλίμα. Στο χορό του δημοσιογραφικού-πολιτικού αγώνα μπαίνουν ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και ο Γεώργιος Καφαντάρης, γράφοντας πύρινα αντικυβερνητικά άρθρα.[70] Η δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου που ακολούθησε, όπως ήταν φυσικό, επιβάρυνε ακόμη περισσότερο την ηλεκτρισμένη σε επικίνδυνο βαθμό πολιτική ατμόσφαιρα.

Ο Αθάνας γράφει και εκείνος με την ορμητικότητα που απαιτεί ο «θερμός» προεκλογικός αγώνας. Ωστόσο δεν του λείπει ο λογοτεχνικός οίστρος ούτε και η αυτοκριτική. Ένα άρθρο του για τις εξαιρετικά ευαίσθητες ισορροπίες που παρουσίαζαν τα προεκλογικά πράγματα στη Μακεδονία, άρχισε με την ακόλουθη ειδυλλιακή περιγραφή:

«Οἱ αἱματοπότιστοι καὶ δαφνοσπαρμένοι Μακεδονικοὶ κάμποι, ἔχουν τὴν ἐποχὴν αὐτὴ τὸ ὡραιότερον στόλισμα τῆς εἰρηνικῆς των ζωῆς. Τὶς χρυσοκίτρινες θημωνιὲς τῶν θερισμένων σταχυῶν.

»Χαίρεται τὸ μάτι τοῦ ἀνθρώπου νὰ κυττάζῃ καὶ νὰ βλέπῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὁλόγυρα τὶς γραφικὲς αὐτὲς καρποδέσμες ποὺ σὰν μικροὶ βωμοὶ ἀφιερωμένοι εἰς τὴν αἰωνίαν Δήμητραν ὑψώνονται μέσα εἰς τοὺς

---

69. Φ. 31-5-1933.

70. Αλεξάνδρου Παπαναστασίου, «Η διπλή ιεροσυλία» (φ. 30-5-1933), Γεωργίου Παπανδρέου, «Τρεις ζητωκραυγαί δεν ρίπτουν την Δημοκρατίαν, ρίπτουν όμως το προσωπείον της Κυβερνήσεως», την οποία χαρακτηρίζει «Κυβέρνησιν απάτης» (φ. 1-6-1933), Γεωργίου Καφαντάρη, «Αι επικρίσεις κατά του Κοινοβουλευτισμού» (φ. 3-6-1933), Γεωργίου Παπανδρέου, «Διατί πρέπει να ηττηθή η Κυβέρνησις», με υπότιτλο «Αποδοκιμασία δια το παρελθόν, χαλινός δια το μέλλον» (φ. 22-6-1933).

ἱδρωποτισμένους ἀγρούς καὶ περιμένουν μετὰ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ θερισμοῦ τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ ἁλωνίσματος...».

Παρακάτω θα προσγειωθεί στην καταθλιπτική πραγματικότητα που είχε δημιουργήσει η πολιτική εξαχρείωση εκείνου του καιρού. Ο Αθάνας την αντιδιαστέλλει με τους νωπούς ακόμη αιματηρούς εθνικούς αγώνες και με τις ωραίες εντυπώσεις που μπορεί να αποκομίσει κανείς από τους γόνιμους γεωργικούς μόχθους του πληθυσμού. Και ξεσπάει παρατηρώντας ότι ο άνθρωπος αυτός είναι αδύνατον να συμβιβαστεί με την απαράδεκτη πολιτική κατάσταση. Γράφει συγκεκριμένα:

«Δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ χωρήσῃ μὲ ἀηδίαν καὶ μὲ πικρίαν εἰς τὸν στῖβον τῶν συγχρόνων μας πολιτικῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι, κακῇ τῇ μοίρᾳ, ἔχουν προσλάβει καὶ πάλι τὴν εἰδεχθῆ μορφὴν ἐμφυλίου σπαραγμοῦ...».

Κύριους υπαίτιους για τον πολιτικό εκτραχηλισμό θεωρεί τους κυβερνητικούς. Τους χαρακτηρίζει «διψαλέους ἐραστὰς τῆς ἡδονῆς τῆς ἐξουσίας» και τους καλεί να συνειδητοποιήσουν την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα που επικρατεί στη Μακεδονία. Καταλήγοντας επισήμαινε το γεγονός ότι το Λαϊκό Κόμμα αναλάμβανε για πρώτη φορά τη διενέργεια εκλογών μετά τον πόλεμο και δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει τις ιδιαιτερότητές τους.[71]

Ο Αθάνας θα καλύψει με εκτενέστατες ανταποκρίσεις την προεκλογική συγκέντρωση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, την οποία συγκρίνει με εκείνη της υποδοχής του Ελληνικού Στρατού, όταν απελευθερώθηκε το 1912.[72] Ο Βενιζέλος κερδίζει την εκλογή και ο «Νέος Κόσμος» κυκλοφορεί πανηγυρικός με δύο πρωτοσέλιδα κείμενα. Ανταπόκριση του Αθάνα από τη Θεσσαλονίκη με τίτλο «Ὑπὸ ἀπειλὴν καὶ τρόμον» καὶ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Παπανδρέου με τίτλο «Χαιρετίζομεν τὸν λαὸν τῆς Β. Ἑλλάδος».[73]

Ο Αθάνας μαζί με τον Παύλο Ζάννα συνοδεύουν τον Βενιζέλο, στο σιδηροδρομικό ταξίδι του για την Ευρώπη, μέχρι τον σταθμό της Γευγελής. Με την ευκαιρία του παίρνει μία συνέντευξη για τις εκτιμήσεις του γύρω από την τρέχουσα πολιτική κατάσταση.

---

71. ΦΦ. 27-6-1933 και 1-7-1933.
72. ΦΦ. 1 και 2-7-1933.
73. Φ. 3-7-1933.

Το κείμενο της συνέντευξης μπαίνει σε έκτακτο Παράρτημα του «Νέου Κόσμου». Προκαλεί πολιτικό σάλο επειδή παρουσιάζει κάποιες σκέψεις του Βενιζέλου για την περαιτέρω δυναμική στρατηγική και τακτική του απέναντι στην Κυβέρνηση. Περισσότερο συζητείται το σημείο εκείνο της συνέντευξης όπου ο Βενιζέλος φερόταν να εκμυστηρεύεται στον Αθάνα ότι είχε άδικο να αποτρέψει τον Πλαστήρα από σχεδιαζόμενο κίνημά του «ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς γαλήνης τοῦ τόπου», όπως αναφέρεται επί λέξει στο δημοσίευμα.[74]

Ο Βενιζέλος για να κοπάσει ο θόρυβος έστειλε από τη γαλλική λουτρόπολη Μπανιόλ επιστολή —που δημοσιεύθηκε στον Νέο Κόσμο— με την οποία παραδεχόταν ότι έγινε η επίμαχη συζήτηση. Εξηγούσε όμως ότι δεν φανταζόταν ότι έδινε συνέντευξη γιατί τότε θα μιλούσε «μετά πολλής περισσοτέρας επιμελείας» για να μην επιβαρύνει «τὴν κατάστασιν ἀρκετὰ ἤδη δύσκολον».

Η Διεύθυνση της εφημερίδας επικαλέσθηκε λόγους δημοσιογραφικού καθήκοντος. Την ίδια επίκληση έκαμε και ο Αθάνας, εξηγώντας ότι είχε πράξει το καθήκον του «ως δημοσιογράφος και πολιτευόμενος».[75]

Ο Αθάνας, τρεις μήνες περίπου αργότερα, θα ξεκινήσει μια νέα δημοσιογραφική αποστολή. Στις 25 Σεπτεμβρίου 1933 ο «Νέος Κόσμος» πληροφορούσε τους αναγνώστες του ότι την προηγούμενη ημέρα ο διακεκριμένος —όπως τον χαρακτήριζε— συνεργάτης του Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, αναχώρησε την προηγούμενη ημέρα για την Κωνσταντινούπολη συνοδεύοντας τον Ελευθέριο Βενιζέλο στο ιδιωτικό ταξίδι του στη Βασιλεύουσα ως επίσημος προσκεκλημένος του Τούρκου Πρωθυπουργού Ισμέτ Ινονού. Η εφημερίδα, κλείνοντας το εγκωμιαστικό κείμενό της για τον Αθάνα, προεξοφλούσε ότι οι ανταποκρίσεις του θα αποτελούσαν «αληθές δημοσιογραφικόν γεγονός».

Η μετάβαση του Βενιζέλου στην Κωνσταντινούπολη θεωρήθηκε από το περιβάλλον του ως μία πρώτη πανηγυρική υλοποίηση του Πρωτοκόλλου Ελληνοτουρκικής Φιλίας που είχε συνυπογράψει, από ελληνικής πλευράς πρόσφατα στην Άγκυρα ο Πρωθυπουργός Παναγής Τσαλδάρης. Η Τουρκία από την πλευρά της είχε ειδικούς λόγους να κλιμακώνει επιθέσεις φιλίας προς κάθε κατεύθυνση, σε μια εποχή γενικής πολιτικής αστάθειας

74. Φ. 3-7-1933.
75. Φ. 14-7-1933.

στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια και αμφισβήτησης των κυριαρχικών δικαιωμάτων της στα στενά των Δαρδανελλίων.

Στο παιχνίδι αυτό των εντυπώσεων επιστρατεύθηκε και ο Γενικός Πρόξενος της Τουρκίας στην Αθήνα. Κατέβηκε στην αποβάθρα του Πειραιά να αποχαιρετήσει τον Βενιζέλο, υπερβαίνοντας τα επιτρεπόμενα όρια διπλωματικής συμπεριφοράς. Μόλις το ατμόπλοιο «Ρομάνια» έλυσε τα πρυμνήσια, κινήθηκε προς την άκρη της προκυμαίας κραυγάζοντας προς τον Βενιζέλο και τους συνοδούς του: «Η καρδιά μας ταξιδεύει μαζί σας!».[76]

Ο Αθάνας θα καλύψει το ταξίδι του Βενιζέλου στην Κωνσταντινούπολη με αλεπάλληλες εκτενείς ανταποκρίσεις. Στις 25 Σεπτεμβρίου, στις 7 το βράδυ, η «Ρομάνια» αγκυροβολεί στο λιμάνι της Πόλης. Στο σκάφος ανεβαίνουν ο Πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού, ο Υπουργός Εξωτερικών Τεφήκ Ρουσδή και ο Έλληνας Πρέσβης Σακελλαρόπουλος. Μετά τις καθιερωμένες τιμές η συνοδεία καταλήγει στο ξενοδοχείο «Πέρα Παλλάς», όπου οι Τούρκοι κυβερνητικοί αξιωματούχοι παραθέτουν επίσημο δείπνο προς τιμήν της ελληνικής αποστολής.

Ο Βενιζέλος σε δηλώσεις του προς την τουρκική εφημερίδα «Μιλλιέτ» υπογραμμίζει τον ιδιωτικό χαρακτήρα του ταξιδιού του και την ανάγκη προώθησης και σύσφιγξης της ελληνοτουρκικής φιλίας.[77] Την επομένη ημέρα συναντήθηκε στα ανάκτορα του Ντολμά Μπαξέ με τον Μουσταφά Κεμάλ. Η δίωρη συνομιλία τους έγινε με απόλυτη μυστικότητα.[78]

Αντίθετα μεγάλη δημοσιότητα δόθηκε στην δίωρη συνέντευξη τύπου που παραχώρησε κατά κύριο λόγο ο Ισμέτ Ινονού στις 27 Σεπτεμβρίου σε αίθουσα του ξενοδοχείου «Πέρα Παλλάς». Ο Αθάνας τη χαρακτήρισε ως ιστορική βάση για την αμοιβαία εκτίμηση μεταξύ των δύο λαών και αφετηρία για την εκκαθάριση προαιωνίων διαφορών.

Ο Τούρκος ηγέτης απάντησε σε γραπτά ερωτήματα των δημοσιογράφων. Οι αναφορές του για την Ελλάδα και τους Έλληνες ξεπέρασαν τα όρια των φιλοφρονήσεων που γίνονται σ' αυτές τις περιπτώσεις. Χαρακτήρισε ως οφειλόμενη υποχρέωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να συμβάλει —όπως είπε— μετά το διαμελισμό της, στη συγκρότηση «ἐθνικῶν

76. Φ. 1-10-1933.
77. Φ. 26-9-1933.
78. Φ. 27-9-1933.

κρατῶν» «ἐντὸς τῶν ἰδικῶν της ἐθνικῶν καὶ ἐδαφικῶν ὁρίων».[79] Θεώρησε ως οδηγηρά τα μέτρα ανταλλαγής των πληθυσμών, αλλά ωστόσο απαραίτητα για την εκκαθάριση μακροχρόνιων προστριβών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Στο σημείο αυτό της ομιλίας του έκαμε την ακόλουθη εμφαντική δήλωση:

«Ἐφεξῆς τὰ ἐδάφη τῆς Ἑλλάδος κατοικοῦνται ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ τῆς Τουρκίας ὑπὸ Τούρκων».

Ο Ινονού, υπερακοντίζοντας τον ίδιο τον εαυτό του, δεν παρέλειψε να εκφράσει την εκτίμησή του για τη δύναμη, το χαρακτήρα και την ανδρεία των Ελλήνων κατά την Επανάσταση του '21 και το θάρρος και την καρτερία τους στην τελευταία φάση της μικρασιατικής εκστρατείας στην περιοχή του Σαγγάριου. Αναφέρθηκε ακόμη και στο απαραβίαστο των συνόρων μεταξύ των δύο Χωρών.

Οι διαβεβαιώσεις αυτές του Ινονού ηχούν παράξενα στη σημερινή εποχή της τουρκικής κατοχής στην Κύπρο και των εξ ανατολών μεθοδεύσεων με σκοπό την τουρκοποίηση των Ελλήνων Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης και την αμφισβήτηση της εθνικής κυριαρχίας μας στο Αιγαίο.

Ο Αθάνας έμεινε έκθαμβος από τις διαβεβαιώσεις αυτές του Τούρκου Πρωθυπουργού.[80] Τις πίστεψε, τις ανάλυσε και τις πρόβαλλε με όλη τη δύναμη της απλόχωρης ρουμελιώτικης ψυχής του. Σε μια ανταπόκρισή του, αναφερόμενος στην πολυδιαφημισμένη ελληνοτουρκική φιλία, αναρωτιόταν:

«Τίς οἶδεν ποία νέα δύναμις πέπρωται νὰ παραχθῆ ἀπὸ τὸν ἐναγκαλισμὸν τῶν φυλῶν ποὺ συνέζησαν ἐπὶ αἰῶνας ἀλληλομαχόμεναι...».

Κάπου όμως ξυπνάει μέσα του και ο ελληνοκεντρικός λογοτέχνης. Έγραφε σε μια ταχυδρομική ανταπόκρισή του:

«Ἦτο μία μελαγχολική φθινοπωρινὴ ἑσπέρα ὅταν ἐφθάναμε στὴν Κωνσταντινούπολη. Σκοτεινὰ σύννεφα ἀναστατωμένα ἀπὸ ἕνα τραχὺν μαυροθαλασσίτην ἄνεμον, ἐκρεμοῦσαν ἐπάνω ἀπὸ τὸν θόλον τῆς Ἁγί-

---

79. Η φρ. «ἐντὸς τῶν ἰδικῶν της ἐθνικῶν καὶ ἐδαφικῶν ὁρίων» φανερώνει τι κρυβόταν πίσω από τις μεγαλόστομες φιλειρηνικές και φιλελληνικές διακηρύξεις του Ισμέτ Ινονού.

80. Φ. 29-9-1933.

ας Σοφίας καὶ προσέδιδαν εἰς τὸ προαιώνιον τοπίον τὴν πραγματικότητα καὶ τοῦ θρύλου κάποιαν τραγικήν μεγαλοπρέπειαν.

» Ὅταν κάποτε τὰ σύννεφα ἤνοιξαν κατάχρυσο μισοφέγγαρο, ἔκαμε πλέον ἐπίκαιρον ἐμφάνισίν του εἰς τὸν οὐρανὸν τῆς Σταμπούλ. Ἐστάθη λίγο δυτικώτερα ἀπὸ τὸν Κεράτιο κόλπο. Εἶδα τὴν ἄλλη ἡμέρα, ἐκεῖ ποὺ εἶχε ἐμφανισθῆ τὸ μισοφέγγαρο τῆς ὑποδοχῆς, εὑρίσκεται ἡ Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ...

» Ἡ συμβολικὴ αὐτὴ παρατήρησις δὲν ἔγινε χωρὶς λόγον. Ἤθελα νὰ μὴ κρύψω τὸ ἱερὸ ρῖγος ποὺ διαπέρασε τοὺς μυχοὺς τῆς ψυχῆς μου στὸ πρῶτο ἀντίκρυσμα τῆς Πόλης καὶ τῆς Ἁγια Σοφιᾶς...».

Στη συνέχεια θα γράψει ότι το ίδιος ρίγος του «εδόνησε σύγκορμον» όταν, λίγη ώρα αργότερα, είδε τον Βενιζέλο και τον Ινονού να αγκαλιάζονται με εγκαρδιότητα και να φιλιούνται «σταυρωτά σαν παλιοί αδελφικοί φίλοι».

Ο Αθάνας εξαίρει και τη συμβολή του Παναγή Τσαλδάρη στην προώθηση της ελληνοτουρκικής φιλίας. Τη θεωρεί ως ικανή να διαμορφώσει ένα νέο αυτόχθονα πολιτισμό στην Εγγύς Ανατολή, κατά τα πρότυπα του Βυζαντινού Κράτους, εφ' όσον το οικοδόμημά της «ὑψωθῆ ὑπεράνω τοῦ Αἰγαίου, ὑπεράνω τοῦ Ὀλύμπου, ὑπεράνω τῶν ὑψιπέδων τῆς Μ. Ἀσίας...».[81]

Επιστρέφοντας στην Αθήνα θα δημοσιεύσει μια σειρά «παραλειπομένων» από την επίσκεψη του Βενιζέλου στη λουτρόπολη της Γιάλοβας, το Ντολμά-Μπαξέ, τα Πριγκηπόνησα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Δεν θα παραλείψει να αναφερθεί σε συνεντεύξεις που έδωσε σε ξένους δημοσιογράφους, στην οργάνωση και λειτουργία του κινητού προσωπικού του Γραφείου —με επικεφαλής τη σύζυγό του Έλενα— καθώς και τις κάποιες ανθρώπινες εκμυστηρεύσεις του κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του.[82]

Στις 7 Οκτωβρίου θα δημοσιευθεί ένα πρωτοσέλιδο άρθρο του με σύνοψη εντυπώσεων και συμπερασμάτων από την επίσκεψη του Βενιζέλου στην Κωνσταντινούπολη. Στο επίκεντρο του κειμένου βρίσκεται η περιλάλητη ελληνοτουρκική φιλία. Την θεωρεί ότι αποτελεί εφεξής «τὴν Μεγάλην Ἰδέαν τοῦ Γένους». Συνεχίζοντας τις ρητορικές επισημάνσεις του για το ζήτη-

81. Φ. 30-9-1933.
82. ΦΦ. 1-5, 7, 9-11, 14-10-1933.

μα αυτό, σημείωνε ότι «ἡ μεγαλυτέρα χρονολογία εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὴν 29 Μαΐου 1453, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἔγραψεν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὅταν ἐθεμελίωνε τὴν ἑλληνοτουρκικὴν φιλίαν...».

Από την επίσκεψή του στο Γραφείο του Οικουμενικού Πατριάρχη Φωτίου, θυμόταν τον αναρτημένο σε περίοπτη θέση ένα πίνακα του Μπελλίνι με αναπαράσταση της επίσκεψης του Μωάμεθ Β΄ του Πορθητή στον Πατριάρχη Γεννάδιο τον Σχολάριο, καθώς και την αναρτημένη δίπλα του φωτογραφία του Μουσταφά Κεμάλ. Θυμόταν ακόμη ότι «ἀθελήτως» τοποθετούσε ανάμεσα στις δύο αυτές εικόνες τον Πατριάρχη Φώτιο και τον Ελευθέριο Βενιζέλο να συναπαρτίζουν όλοι ένα τεράστιο φανταστικό πίνακα «ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀντηνακλῶντο καὶ ἐκθαμβωτικῶς τὰ χρυσοπόρφυρα χρώματα τῆς αἱματηρᾶς ἀμφιλύκης τοῦ παρελθόντος μὲ τὰ χρυσορόδινα τῆς εἰρηνικῆς χαραυγῆς τοῦ μέλλοντος...».

Ὡσπου βγαίνοντας —όπως σημειώνει ο ίδιος— από τους ιστορικούς ρεμβασμούς, αναθυμάται και την πρόσφατη ιστορική πραγματικότητα. Ὅπως: τη συζήτηση το 1923 στη Λωζάνη για τη μεταφορά του Οικουμενικού Θρόνου στη Θεσσαλονίκη ή το Ἅγιο Ὄρος, την εκτός Τουρκίας απέλαση, το 1925, του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντίνου, αλλά και την κατάργηση του οθωμανικού Χαλιφάτου με την τοποθέτηση του Σεϊχουλισλάμη «ἐν εἰδώλῳ εἰς τὸ Στρατιωτικόν των Μουσεῖον». Καταλήγοντας θα επισημάνει την ανάγκη κοινής ανάπτυξης Ελλάδας και Τουρκίας με προσήλωσή τους στην ιδέα της ειρήνης, με ετοιμότητα να αποκρούσουν κάθε επιβουλή εναντίον τους.[83].

Ο Αθάνας στις 15 Οκτωβρίου θα ακολουθήσει τον Βενιζέλο σε περιοδεία του στην Κρήτη. Οι μνήμες από την πρόσφατη δολοφονική απόπειρα εναντίον του ξυπνούν και επιδεινώνουν ακόμη περισσότερο το ήδη βαρύ πολιτικό κλίμα. Ο λόγος του στα Χανιά ξεσηκώνει τους πολυπληθείς οπαδούς του. Η Κυβέρνηση σπεύδει να ερμηνεύσει τις αντιδράσεις αυτές ως ενέργειες στεφόμενες κατά της πολιτικής και πολιτειακής τάξης.[84]

Τα πνεύματα θα ηλεκτριστούν ακόμη περισσότερο όταν έγινε γνωστό από τις εφημερίδες ότι ο Βενιζέλος υπέγραψε μαζί με Κρήτες οπλαρχηγούς και παλιούς συναγωνιστές του, ένορκο πρωτόκολλο τιμής ότι «ἂν παραστῇ ἀνάγκη, θὰ θυσιασθοῦν ὅλοι ὑπεραμυνόμενοι τῆς Δημοκρατίας».

---

83. Φ. 8-10-1933.
84. 16-10-1933.

Ο Αθάνας σε πρωτοσέλιδο άρθρο του με τίτλο «Ο βρυχηθμός της Κρήτης», έσπευσε να εξηγήσει ότι ο λόγος του Βενιζέλου στα Χανιά, δεν αποτελούσε έναυσμα, αλλά κατευνασμό του λαϊκού αναβρασμού. Γι' αυτό και καλούσε όσους ασχολούνταν με τα κοινά και επηρέαζαν τον δημόσιο βίο της Χώρας, «νὰ ἀποβάλουν πάντα κομματικὸν φανατισμόν, νὰ ἀπαλλαγοῦν πάσης προσωπικῆς προκαταλήψεως καὶ νὰ διαθέσουν ἁπάσας τὰς δυνάμεις των ὑπὲρ τῆς ἐξομαλύνσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, τῆς συνδιαλλαγῆς τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐπανασυνδέσεως του κρίκου τῆς κοινῆς πολιτικῆς συνειδήσεως».

Διαφορετικά προέβλεπε ότι υπήρχε άμεσος κίνδυνος εμφύλιου σπαραγμού και μάλιστα «ἐὰν ἀποτολμηθῆ νέα προσωπικὴ ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Φιλελευθέρων, ὅπως προτρέπουν ὁρισμένα κυβερνητικὰ ὄργανα».

Συνεχίζοντας το δριμὺ «κατηγορώ» κατά της Κυβέρνησης, ανέφερε ότι στις ευρύτερες λαϊκές μάζες είχαν προκαλέσει βαθειές ζυμώσεις και καλλιεργήσει «αὐτομάτως τὴν ἰδέα ὀργανώσεως ἀντιδράσεως καὶ ἀντιστάσεως» συγκεκριμένες αιτίες, όπως: «ὁ ἀπροκάλυπτος προπαγανδισμὸς τοῦ ἐγκλήματος ὑπὸ τῶν ἐξημμένων κυβερνητικῶν, ἡ ἀποτελμάτωσις τοῦ ἔργου τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ μονόπλευρος λειτουργία τῆς Βουλῆς...».

Καταλήγοντας καλούσε τους λεγομένους αδιαλλάκτους «νὰ κατανοήσουν ὅτι ὁ βρυχηθμὸς τῆς Κρήτης δὲν ἀποτελεῖ κενὴν φαντασίωσιν».[85]

Τις επόμενες ημέρες θα στείλει αλεπάλληλες εκτενείς ανταποκρίσεις από την περιοδεία του Βενιζέλου στα περίχωρα των Χανίων, στο Ρέθυμνο και το Ηράκλειο.[86] Στις 3 Νοεμβρίου θα βρεθεί στη Χίο καλύπτοντας περιοδεία του Αρχηγού των Φιλελευθέρων εν όψει της εκλογής γερουσιαστών.[87]

Το 1934 θα συνεχίσει τη συνεργασία του —πάντα με τον «Νέο Κόσμο»— με ποικίλα θέματα. Θα κάμει την αρχή με μια ακόμη ενθουσιαστική αναφορά του στην ελληνοτουρκική φιλία που όσο τον συγκινεί, άλλο τόσο τον απομακρύνει από την ιστορική πραγματικότητα. Στις 21 Μαρτίου στην αεροπορική βάση του Τατοΐου προσγειώθηκαν πέντε τουρκικά πολεμικά αεροσκάφη με τα πληρώματά τους για να πάρουν μέρος στις

85. 18-10-1933.
86. ΦΦ. 19-23/10-1933.
87. ΦΦ. 4-5/11/1933.

εορταστικές εκδηλώσεις για την 113η επέτειο της Εθνικής μας Παλιγγενεσίας.

Ο Αθάνας χαιρετίζει το γεγονός με ικανή δόση υπερβολής, γράφοντας ανάμεσα σε άλλα: «γιὰ πρώτη φορὰ ἔπειτα ἀπὸ ἕνα αἰώνα πανηγυρισμοῦ τῆς 25ης Μαρτίου, ἡ Ἐθνική μας ἑορτὴ ξεβγαίνει ἀπὸ τὰ στενὰ ἐθνικιστικά της ὅρια, σπάζει τὰ δεσμὰ τοῦ σωβινισμοῦ της καὶ κάπως πιὸ συνειδητά, κάπως πιὸ πραγματικά, παίρνει ἕνα χρῶμα ἀνθρωπιστικό, ἕνα πνεῦμα εὐρύτερο». Με την ευκαιρία θύμιζε τη συνέντευξη γιά την ελληνοτουρκική φιλία που είχε δώσει τον Σεπτέμβριο του '33 στὸ ξενοδοχεῖο «Πέρα Παλλάς» της Κωνσταντινούπολης ο Ισμέτ Ινονού, σημειώνοντας με έμφαση ότι «ὁ βραχύσωμος Κοῦρδος Πασᾶς ἐνσαρκώνει μιὰ τίμια ψυχή».[88]

Την ίδια όμως εποχή η Τουρκία ξεκινούσε ένα νέο, μελετημένο σε όλες τις λεπτομέρειές του, σχέδιο συρρίκνωσης του Ελληνισμού στην Κωνσταντινούπολη. Το 1934 η Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας ψήφισε δύο ανθελληνικούς νόμους. Τον 2596 που απαγόρευε στους Έλληνες κληρικούς να φέρουν ράσα έξω από τις εκκλησίες, εξαιρώντας μόνο τον Οικουμενικό Πατριάρχη και τον νόμο 2525, που υποχρέωνε όσους ομογενείς της Τουρκίας είχαν επώνυμο με κατάληξη -όγλου, να τα τροποποιήσουν. Ακόμη η τουρκική κυβέρνηση έφερε στο προσκήνιο της αντιορθόδοξης δράσης τον διαβόητο «τουρκορθόδοξο» παπα-Ευτύμ, διορίζοντάς τον εκπρόσωπο της ελληνικής μειονότητας στην τουρκική Εθνοσυνέλευση.[89]

Όπως έχει αποδειχθεί, η Τουρκία κινητοποιούσε έντεχνα και δυναμικά τους μηχανισμούς καταπίεσης και εξοβελισμού των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, σε περιόδους κορύφωσης της επίθεσης φιλίας από την πλευρά της απέναντι στην Ελλάδα. Μια τέτοια μακρά περίοδος διατυμπανισμού —πάντα από τουρκικής πλευράς— της υποτιθέμενης ελληνοτουρκικής φιλίας, προηγήθηκε του τελευταίου εκείνου μεγάλου Ελληνοδιωγμού το '55 στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Οι γείτονές μας επιμένουν να αγνοούν ένα θεμελιακό αξίωμα που ισχύει σ' αυτές τις περιπτώσεις: την ειλικρίνεια και στα λόγια και στην πράξη. Η φιλία μεταξύ των λαών είναι αυτοσκοπός και όχι μέσον για την επίτευξη κάποιου ειδικότερου σκοπού.

---

88. Φ. 25-3-1934.

89. Βασ. Γεωργίου, *Η σκιά της Άγκυρας πάνω στην Ελληνική Θράκη*, Αθήνα 1991, σ. 102.

Μετά την απαραίτητη αυτή παρέκβαση γυρίζουμε στο θέμα μας. Πριν από το Πάσχα του 1934 και ολόκληρη τη Μ. Εβδομάδα, ο Αθάνας δημοσιεύει μια σειρά από επιφυλλίδες υπό τον γενικό τίτλο «Περὶ τὸ Θεῖον Δρᾶμα».[90] Στο πασχαλινό φύλλο του «Νέου Κόσμου» δημοσιεύει την «Πασχαλινή χαρά στὸ Ἅγιο Ὄρος». Ένα κείμενο νοσταλγικής μνήμης από παλιότερη πασχαλινή επίσκεψή του στη Μονή Γρηγορίου του Αγίου Όρους. Έγραφε στην αρχή:

«Δὲ θὰ ξεχάσω ποτὲ τὴ ζωή μου τὴν πασχαλινὴ στὸ Ἅγιο Ὄρος, ὅπως δὲν θὰ ξεχάσω τοῦ πατρικοῦ μου σπιτιοῦ τὶς πασχαλινὲς χαρὲς κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιο τῆς ἀλησμόνητης μαννούλας[91] *ποὺ μάταια, μάταια θὰ καρτερῶ καὶ θὰ προσμένω τώρα πειὰ τὸ στοργικό της Χριστὸς Ἀνέστη...».*[92]

Στις αρχές Μαΐου πραγματοποιεί ένα σύντομο ταξίδι αναψυχής στον Πύργο της Ηλείας. Οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις του δημοσιεύονται πρωτοσέλιδες. Παρουσιάζουν το σφυγμό της ζωής στην Ηλειακή αγροτούπολη. Μαζί με το οξύτατο σταφιδικό ζήτημα και τα απέναντί του «ἀλυσιτελῆ μέτρα» της Κυβέρνησης, περιγράφει με γλαφυρό τρόπο και το «Κρόνιον». Το περίφημο καφενείο που είναι συνδεδεμένο με την παλιότερη ιστορία του Πύργου. Γράφει:

«Ἕνα εἶδος χρηματιστηρίου εἶναι τὸ "Κρόνιον". Καθημερινῶς κυκλοφοροῦν εἰς αὐτὸ αἱ πολιτικαὶ ἀξίαι, ζητοῦνται, προσφέρονται, πέφτουν, ἀνεβαίνουν, παίζονται...».[93]

Ο Αθάνας επισκέφθηκε και την επαρχία Τριφυλίας αλλά δεν πρόλαβε να γράψει και να δημοσιεύσει τις εντυπώσεις του. Αιτία: η εσπευσμένη

---

90. ΦΦ. 2-3-1934 (Μ. Δευτέρα): «Κάτω από την ρίζα της ξηραμένης συκιάς», 3-4-1934 (Μ. Τρίτη): «Πρώτος ο αναμάρτητος τον λίθον επ' αυτώ βαλέτω», 4-4-1933 (Μ. Τετάρτη): «Μυστικός Δείπνος και η αγωνία της Γεσθημανή», 5-4-1934 (Μ. Πέμπτη): «Ἴδε ὁ ἄνθρωπος! Ἆρον, ἆρον σταύρωσον αὐτόν!», 6-4-1934 (Μ. Παρασκευή): «Ο Σταυρός του Γολγοθά», 7-4-1934 (Μ. Σάββατο): «Τὸν Ἰησοῦν ζητεῖτε; Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἠγέρθη!». Όλες αυτές οι επιφυλλίδες έχουν δημοσιευθεί με την ονομαστική ένδειξη: «Τοῦ ποιητοῦ κ. Γ. Αθάνα».

91. Η μητέρα του Ευδοκία το γένος Σισμάνη, είχε πεθάνει τον προηγούμενο χρόνο.

92. Φ. 8-4-1934.

93. ΦΦ. 5, 10, 12, 14-15, 17, 22 και 24-5-1934.

ἀναχώρησή του για τα νησιά του Βορείου Αιγαίου ως μέλος της δημοσιογραφικής συνοδείας του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Από τη Χίο θα πληροφορήσει τους αναγνώστες του «Νέου Κόσμου» ότι ήταν έτοιμος να περιγράψει «τὰ δασωμένα βουναλάκια καὶ τὸν ἀνθόσπαρτο κάμπο τῆς Τριφυλίας» αλλά δεν πρόλαβε. Τους αποζημίωσε όμως με θαυμάσιες ταξιδιωτικές εντυπώσεις από τις περιοχές που επισκέφθηκε ο Βενιζέλος: την πόλη της Χίου, τα Καρδάμυλα, τα καμποχώρια και τα μαστιχοχώρια του νησιού, τη Μυτιλήνη και τη Λήμνο.

Τον Αύγουστο του 1934 θα επισκεφθεί τον Νικόλαο Πλαστήρα στις Κάννες. Επιστρέφοντας στην Αθήνα δημοσιεύει ένα εκτενέστατο πολιτικό άρθρο με τίτλο «Ἄπλετον φῶς εἰς τὰ ἔγκατα τῆς Πλαστηριακῆς συνωμοσίας», όπου χαρακτήριζε ως πολιτική πλεκτάνη την αποδιδόμενη συνωμοτική δράση στον θρυλικό «Μαῦρο καβαλλάρη». Στο ίδιο άρθρο παρουσίαζε κάποιες σκέψεις του τελευταίου για τον τρόπο ομαλοποίησης του πολιτικού βίου.[94] Ευθύς αμέσως δημοσιεύει ένα δεύτερο πολιτικό άρθρο με τίτλο «Τὸ τέλος Τσαλδάρη».[95]

Τον Ιούλιο και τον Αύγουστο ο Αθάνας θα πραγματοποιήσει δύο έκτακτες δημοσιογραφικές αποστολές στην επαρχία Αιγιαλείας όπου κάλυψε ισάριθμα σοβαρά γεγονότα: τη μεγάλη καταστροφική πυρκαγιά στην Μονή του Μεγάλου Σπηλαίου[96] και τα αιματηρά γεγονότα από τις κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών στο Αίγιο.[97] Το Σεπτέμβριο δημοσίευσε σε δώδεκα συνέχειες ταξιδιωτικές εντυπώσεις από τη συμμετοχή του σε κρουαζιέρα στη Δυτική Μεσόγειο.[98]

Με την είσοδο του 1935 δημοσίευσε σε δύο συνέχειες ένα άρθρο του με την πολιτική ανασκόπηση του 1934. Τη χρονιά που πέρασε τη χαρακτήριζε ως ένα ατέλειωτο φαύλο κύκλο νοσηρού πολιτικού κλίματος και υπονόμευσης του κοινοβουλευτισμού.[99] Τα επόμενα κείμενα του δεν είναι πολιτικά. Δημοσιεύει —πάντα στον «Νέο Κόσμο»— τα κείμενά τριών διαλέξεων του που πραγματοποίησε το Φεβρουάριο στην αίθουσα του Φιλολογικού

94. ΦΦ. 23 και 25-8-1934.
95. Φ. 26-8-1934.
96. ΦΦ. 19 και 20-7-1934.
97. Φ. 28-8-1934.
98. ΦΦ. από 9 μέχρι 30-9-1034 με κάποιες ενδιάμεσες διακοπές.
99. ΦΦ. 1 και 2-1-1935.

Συλλόγου «Παρνασσός»: για τη γιορτή της Μητέρας,[100] το δημοτικό τραγούδι[101] και τον Γιάννη Βλαχογιάννη και το έργο του.[102]

Ένα πασχαλινό, ιστορικό διήγημά του με τίτλο «Ύστερα από την Έξοδο» θα δημοσιευθεί στο φύλλο του Πάσχα.[103] Θα ακολουθήσουν μια βιβλιοκρισία για το ιστορικό έργο «Κλέφτες στο Μοριά» του Γιάννη Βλαχογιάννη και το ιστορικό χρονικό «Βαρνάκοβα, το προαιώνιο Βυζαντινό Μοναστήρι με τους Αυτοκρατορικούς τάφους των Κομνηνών».[104]

Ο ερχομός του 1936 βρίσκει τον Αθάνα σε πυρετική προεκλογική ενασχόληση. Μετέχει του συνδυασμού του «Κόμματος των Προοδευτικών» του Γεωργίου Καφαντάρη. Ανήμερα τα Φώτα φτάνει στη Ναύπακτο. Αποβιβάζεται στην προκυμαία υπό τους ήχους μουσικής μπάντας που έχει μετακληθεί, ειδικά για την περίσταση, από την Πάτρα. Το πυκνό πλήθος τον συνοδεύει με ζητωκραυγές μέχρι το αρχοντικό του Πάνου Νόβα. Εκφωνεί λόγο από τον εξώστη του κατηγορώντας τον πολιτικό —όπως τον χαρακτηρίζει— γιγαντισμό και τονίζοντας την ανάγκη εξασφάλισης ομαλού πολιτικού βίου μετά από συνεχή δοκιμασία τριών ετών.[105]

Ο «Νέος Κόσμος» καλύπτει την περιοδεία του στο Μεσολόγγι και το Αγρίνιο, όπου του επιφυλάσσεται ενθουσιώδης υποδοχή.[106] Στις 25 Ιανουαρίου —παραμονή των εκλογών— συνιστά «εκθύμως» την υπερψήφισή του χαρακτηρίζοντάς τον ως «διακεκριμένον πολιτικόν και εκλεκτόν συνεργάτην».[107]

Ο Αθάνας εκλέγεται βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας. Στις 7 Φεβρουαρίου μαζί με τον αρχηγό του θα τιμήσουν με την παρουσία τους στον καθιερωμένο ετήσιο χορό των Ναυπακτίων στην Αθήνα.[108] Στις 6 Μαρτίου θα εκλεγεί Αντιπρόεδρος της Βουλής. Η επιστροφή του ως συνεργάτης στις στήλες του «Νέου Κόσμου», θα γίνει κατά τρόπο δραματικό. Ο ξαφνικός θάνατος του Ελευθερίου Βενιζέλου, στις 18 Μαρτίου, στο Παρίσι, τον

100. Φ. 2-2-1935.
101. ΦΦ. 6 και 7-2-1935.
102. Φ. 24-2-1935.
103. Φ. 28-4-1935.
104. Φ. 8-6-1935.
105. Φ. 1-1-1936.
106. Φ. 14-1-1936.
107. Φ. 25-1-1936.
108. Φ. 9-2-1936.

συγκλονίζει. Μετέχει στην ερανική επιτροπή που συγκεντρώνει χρήματα με σκοπό την ίδρυση «Ινστιτούτου Μελετών» για τη ζωή και το έργο του Βενιζέλου.[109] Μετέχει ακόμη στην τιμητική συνοδεία κατά τη διακομιδή της σορού του με αντιτορπιλλικό από το Πρίντεζι ως τα Χανιά.

Ο «Νέος Κόσμος» είχε στείλει στα Χανιά μια ομάδα αποτελούμενη από επίλεκτους συντάκτες του, τους Στέφανο Χαρμίδη, Παναγιώτη Δημητρακαρέα, Μανόλη Ρέππα και Κων/νο Μάγερ. Η εφημερίδα από πολλές ημέρες είχε αφιερώσει εκτενέστατα κείμενα για τη ζωή και το έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Εκτενέστατα ήταν και τα ρεπορτάζ των συντακτών του από τα Χανιά, που κάλυψαν μέχρι και την ταφή του, στις 31 Μαρτίου.

Την επόμενη ημέρα ο «Νέος Κόσμος» δημοσίευσε ένα πεντάστηλο πρωτοσέλιδο άρθρο του Αθάνα με τίτλο «Η κηδεία του Ελευθερίου Βενιζέλου». Ένα κείμενο γραμμένο με θερμή πνοή και μοιάζει περισσότερο με λόγο εκφωνημένο σε πολιτικό μνημόσυνο. Μεταφέρουμε εδώ μια χαρακτηριστική περικοπή του:

«Όσον καὶ ἂν θελήσουν νὰ τὸν ἀρνηθοῦν πολλοί, ὁ Βενιζέλος ἐπέρασε μέσα ἀπὸ ὅλους μας, ἐσκόρπισε τὰ δυναμογόνα μόρια τῆς μεγάλης του ἐπιρροῆς πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἐνέπνευσε φίλους καὶ ἐχθρούς, ἐδώρησεν ὀντότητα εἰς ὀπαδοὺς καὶ εἰς ἀντιπάλους, ἐδημιούργησε πίστιν καὶ ἀντίπιστιν, ἐχάλκευσε πεποιθήσεις καὶ ἀντιπεποιθήσεις, δὲν ἐσφυρηλάτησε μόνον τὸ ναὶ ἀλλὰ καὶ τὸ ὄχι τῆς ἐποχῆς του, τῆς ἐποχῆς μας.

»Δὲν τοῦ ἀνῆκεν ὁ ἕνας μόνον πόλος τοῦ ἄξονος τῆς περιστροφῆς μας, τοῦ ἀνῆκεν καὶ ὁ ἄλλος — ἰδικοί του ἦσαν καὶ οἱ δύο πόλοι. Τὸ ἄστρον του ἐπέρασε μέσα ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν ὅλων μας. Ἄλλοι ἐκράτησαν τὸ φῶς καὶ ἄλλοι τὴν σκιάν του. Ἄλλοι ἐκράτησαν τὸ πῦρ καὶ ἄλλοι τὴν τέφραν.

» Ὅλοι κρατοῦμε κάτι ἀπὸ αὐτὸν συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα καὶ ὅσοι τὸ ὁμολογοῦμεν καὶ ὅσοι τὸ ἀποκρύπτομεν. Καὶ ὅσοι τὸ γονιμοποιοῦμεν καὶ ὅσοι τὸ ἀποστειρώνομεν — ὅλοι κρατοῦμε κάτι ἀπὸ αὐτόν (...).

---

109. Φ. 21-3-1036. Οι πρώτες καταθέσεις ήταν 5.000 δραχμές του «Νέου Κόσμου», ανά 1.000 των Γ. Αθάνα, Στυλ. Σεφεριάδη, Θεμ. Τσάτσου, Κων/νου Τσάτσου και ανά 500 των Κων/νου Τριανταφυλλόπουλου και Χρ. Σγουρίτσα. Την επόμενη κιόλας ημέρα οι εισφορές είχαν φτάσει τις 34.075 δραχμές.

» Ὁ Βενιζέλος ἔζησε μέσα στὴν βαθύτερη ζωὴν ὅλων μας. Καὶ γι' αὐτὸ δὲν πέθανε καὶ γι' αὐτὸ δὲν θὰ πεθάνει ποτέ».

Κλείνοντας το πολιτικό αυτό άρθρο του το χρωματίζει διακριτικά με μια αυθόρμητη και ψυχοστάλαχτη λογοτεχνική γραφή που θυμίζει —χωρίς να μιμείται— εκείνη του Παπαδιαμάντη. Ξετυλίγοντας το συμβολικό στοχασμό του μέσα από τις μνήμες του τις πικρές, στέκει στην αξέχαστη γι αυτόν ασέληνη μαρτιάτικη εκείνη νύχτα. Όταν το καράβι το πολεμικό με το νεκρό Βενιζέλο αρμένιζε μέσα στη σιωπηλή απεραντωσύνη της θάλασσας. Γράφει:

«Αἱ μαρμαρυγαὶ τῶν ἄστρων, οἱ φλοῖσβοι τῶν κυμάτων, αἱ ριπαὶ τῶν ζεφύρων, τὰ φτερουγίσματα τῶν γλάρων, τὰ ἀρώματα τῶν γειτονικῶν ἀκτῶν, ὅλα πνοαί, ὅλα ἐκφάνσεις τῆς πονεμένης Πατρίδος, ἐνηρμονίζοντο εἰς μίαν ἄρρητον ὑπόκρουσιν γαληνίου, οὐρανίου, αἰωνίου θρήνου. »Τὸ πένθιμον πέρασμά μας ἀπὸ πελάγη καὶ κόλπους, ἰδίως μέσα ἀπὸ τὸ ἀστρόφωτο σκότος τῆς νυκτός, ἦτο ἕνα ἀνείπωτον μυστήριον, ἐπροκαλοῦσε κάποιαν ἀσύλληπτον ἱστορικὴν ἀνάτασιν, ἐζωντάνευε ὅλους τοὺς μύθους καὶ ὅλους τοὺς θρύλους τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς...».[110]

Η δικτατορία του Μεταξά θα αποκόψει τον Αθάνα από τη δημοσιογραφική οικογένεια. Στο αρχείο της ΕΣΗΕΑ έχουν διασωθεί λιγοστά έγγραφα[111] για τη σχέση του με την « Ένωση Συντακτών της Ελλάδος» όπως ονομαζόταν τότε ο συνδικαλιστικός φορέας των επαγγελματιών δημοσιογράφων.

Από τα έγγραφα αυτά προκύπτει ότι στις 17 Δεκεμβρίου 1935 ο Αθάνας υπέβαλε αίτηση προς το διοικητικό Συμβούλιο της Ένωσης για να εγγραφεί μέλος της. Φαίνεται ότι έγινε τότε κάποια «εκκαθάριση» των μητρώων της. Τον επόμενο μήνα προσκόμισε πιστοποιητικό εγγραφής του στα μητρώα αρρένων καί απόσπασμα «λευκού» ποινικού μητρώου του Πρωτοδικείου Μεσολογγίου.

Υπάρχει ακόμη και ένα συμπληρωμένο από τον ίδιο —στις 8-11-1938— ερωτηματολόγιο για τη λήψη στεγαστικού δανείου ως μέλος της Ένωσης. Δηλώνει ηλικία 45 χρονών, έγγαμος με την Μαρία Αθανασιάδου

---

110. Φ. 31-3-1936.

111. Τα διασωθέντα έγγραφα είναι τοποθετημένα σε ατομικούς φακέλους ταξινομημένους με αλφαβητική σειρά.

ετών 35 και κατοικία του το ξενοδοχείο «Ακροπόλ». Αφήνει ασυμπλήρωτες τις στήλες «Οἰκονομικὴ κατάστασις», «Ἔκτακτοι πόροι» και «Ποίας ἐφημερίδος τὸ Λογιστήριον, εἰς ἣν ἐργάζεσθε, θέλετε νὰ ἐξουσιοδοτήσετε νὰ καταβάλῃ τὸ τοκοχρεωλύσιον εἰς τὸν Ὀργανισμὸν Στεγάσεως». Στο ερώτημα «ποσὸν τὸ ὁποῖον δύνασθε νὰ καταβάλετε ἀνέτως κατὰ μήνα ὡς τοκοχρεωλύσιον» απαντᾶ: «Δύναμαι νὰ προκαταβάλω τὸ σύνολον». Τέλος στην ερώτηση «πόσων δωματίων (μέχρι τεσσάρων) διαμέρισμα επιθυμείτε νὰ παραγγείλετε», απαντά μονολεκτικά: «τεσσάρων».

Επίμετρο

Ο τρίτος κύκλος της δημοσιογραφικής ενασχόλησης του Αθάνα, συμπίπτει χρονικά με την λογοτεχνική και πολιτική του ωρίμανση. Συμπίπτει ακόμη με μια εποχή κατάφορτη από δραματικά γεγονότα και το ξετύλιγμα ενός οραματισμού του για το ξεκίνημα μιας ειρηνικής ζωής στην Ελλάδα την κατάκοπη από τους ασταμάτητους πολέμους και την πολιτική-οικονομική κρίση.

Μέσα του αναδεύονται η οδύνη για χαμένους ανθρώπους και χαμένες πατρίδες, μα και ένα σκίρτημα ελπίδας ότι η ελληνοτουρκική φιλία μπορεί να γίνει πραγματικότητα. Η θέση του αυτή είναι πολιτική. Οπωσδήποτε εκπέμπει διαφορετικά μηνύματα από εκείνα που εκπέμπουν προηγούμενα κορυφαία λογοτεχνικά έργα του όπως «Η Γουμέντζα», «Ο Αράπης του Νάρες», «Ο Σαλπιγκτής» και το «Στερνό καράβι» (ιδίως το τελευταίο) —όλα εμπνευσμένα από το ελληνικό έπος και δράμα της Μικρασίας.

Ανεξάρτητα από αυτό το λογοτεχνικό και το δημοσιογραφικό έργο του Αθάνα έχουν σε πολλά σημεία μια άμεση, μια ομφαλιακή σχέση. Κάποια από τα δημοσιογραφικά του κείμενα —ιδιαίτερα οι πολεμικές ανταποκρίσεις του— μπορούν να ανθολογηθούν ως λογοτεχνικά κείμενα ή να αξιολογηθούν ως καθοριστικά για τη διαμόρφωση ενός μεγάλου φάσματος από το πολυσήμαντο ποιητικό και πεζογραφικό έργο του.

Η συγκέντρωση και αξιολόγηση του συνολικού δημοσιογραφικού του έργου απαιτεί πολλή έρευνα και πολλή προσοχή. Και αυτό επειδή κοντά στα άλλα, σε παλιές εφημερίδες υπάρχουν καταχωρημένα κείμενα —ανώνυμα ή με ψευδώνυμο— που μοιάζουν να είναι του Αθάνα.

Κάποια γνωστά ή λανθάνοντα αρχεία εφημερίδων της κατηγορίας αυτής θα δώσουν ασφαλώς κάποιες σπουδαίες πληροφορίες. Όπως έδωσαν

τελευταία ακόμη και με αποκάλυψη άγνωστης εργογραφίας του Παπαδιαμάντη.

Από την πλευρά μας άρχισε ήδη μια τέτοια προσπάθεια εντεταγμένη στη συγκέντρωση όλων των δημοσιογραφικών κειμένων του. Με όλες τις δυσχέρειες που υπάρχουν αυτόν τον καιρό στις δύο μεγάλες βιβλιοθήκες της Αθήνας (Εθνική-Βουλής) όπου η ανάγνωση παλιών εφημερίδων είναι από πολύ δύσκολη μέχρι αδύνατη για «τεχνικούς» λόγους.

SUMMARY

ON THE WORK OF «GEORGE ATHANAS AS A JOURNALIST»

A historic review and appreciation of an, unknown to the wide public, journalistic activity of this great Author and Poet from Nafpactos during the period from 1912 to 1936 and especially:

— During the years 1912 and 1913 as a war correspondent of the athenian newspaper «ACROPOLIS», he followed the Greek army liberating Macedonia and reported from the cities of Thessaloniki, Drama, Serres and Kavala.
— In 1921 as a war correspondent of the athenian newspaper «POLITIA», he covered the Greek forces expedition to Minor Asia and reported from the war front lines.
— During the years 1933 through 1936 as a press contributor to the athenian newspaper «NEOS COSMOS» he produced articles giving analysis to the political situation and reports on the visits of Eleftherios Venizelos, to Constantinople and other Greek cities.

This study is a concise appreciation and analysis of the journalistic work done by GEORGE ATHANAS. It also includes some short extracts of his texts which are considered to be, not only of journalistic but also of literary interest and value.

CHRISTOS K. REPPAS

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Γ. ΖΩΡΑΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΘΑΝΑ ΣΤΟΝ Γ. Θ. ΖΩΡΑ (ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ)

Στο προσωπικό αρχείο του Γ. Θ. Ζώρα (1908-1982) φυλάσσονται 70 επιστολικά κείμενα που του είχε στείλει ο Γιώργος Αθάνας (1893-1987) από το 1946 κ.ε. Η έκταση και το περιεχόμενό τους ποικίλλει, αφού άλλα είναι γραμμένα σε μονόφυλλα, άλλα σε cart postale, και άλλα σε επισκεπτήρια, ενώ μερικά έχουν σταλεί τηλεγραφικώς. Τα εκτενέστερα έχουν γραφεί σε 16 προσωπικά επιστολόχαρτα του Αθάνα ή σε επιστολόχαρτα ιταλικών ξενοδοχείων όπου συχνά διέμενε (όπως το Hotel Monte Bianco της Aosta, το Majestic της Ρώμης, το Excelsior και το Bauer Grunwald της Βενετίας), ενώ πιο σύντομα είναι όσα έχουν γραφεί σε 34 cart postale, σταλμένες κυρίως από ιταλικές πόλεις, αλλά και από διάφορα άλλα μέρη της Ευρώπης και της χώρας μας. Ο αποστολέας συνήθως υπογράφει τις επιστολές και τις κάρτες με το λογοτεχνικό του ψευδώνυμο *Γ. Αθάνας*, και μόνο επτά φορές με το κανονικό ονοματεπώνυμό του (*Γ. Αθανασιάδης-Νόβας*). Επίσης σε δύο cart postale, σταλμένες από τη μονή της Grottaferrata (Κρυπτοφέρης) και από τη Verona, υπογράφει με κατάλληλα ψευδώνυμα, ανάλογα με τον τόπο όπου βρίσκεται (ως *il monaco ex Giorgio* και ως *Guido da Verona* αντίστοιχα). Η σύζυγός του Μαρία, το γένος Bulgari, συνυπογράψει μόνο με το βαπτιστικό της όνομα επτά φορές, ενώ δύο carte postale τις έχει στείλει και υπογράψει μόνη της. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε 3 κάρτες σταλμένες από τη Ρώμη συνυπογράφουν —κατά τη γνωστή συνήθεια— και διάφοροι γνώριμοι και κοινοί φίλοι, όπως ο Επίσκοπος Αρίστης

κ. Βασίλειος (τότε Αρχιμανδρίτης στον ελληνορθόδοξο ναό του Αγίου Ανδρέα της Ρώμης), οι καθηγητές Giuseppe Schirò, Ευάγγελος Λουίζος, Μανούσος Μανούσακας, Άλκηστις Πρωίου, Κωνσταντίνος Νίκας, κ.ά. Ανυπόγραφα και επιγραμματικού περιεχομένου είναι τα συνήθως στιχηρά ευχετήρια ή τα συγχαρητήρια που ο Αθάνας απηύθυνε με διάφορες ευκαιρίες σε μέλη της οικογενείας μου. Αυτά συγκεκριμένα έχουν σταλεί με 3 τηλεγραφήματα και 16 επισκεπτήρια που φέρουν τυπωμένο στο κέντρο τους το ονοματεπώνυμό του *Γ. Αθανασιάδης-Νόβας*, άλλοτε μόνο του και άλλοτε με τίτλους αξιωμάτων που κατά καιρούς κατέλαβε: *Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων, Αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως, Ακαδημαϊκός*, στοιχεία χρήσιμα για χρονολόγηση, όταν δεν αναγράφονται ημερομηνίες.

Αποδέκτες των περισσότερων επιστολικών κειμένων είναι ο Γεώργιος και η Γεωργία Ζώρα, ενώ στους γιούς τους (Θεόδωρο και Γεράσιμο) έχουν σταλεί 13 ευχετήρια. Αποδέκτης μιας cart postale είναι και ο αείμνηστος Γεράσιμος Σαλβάνος (1886-1975), γνωστός φιλόλογος-εκπαιδευτικός και συγγραφέας, πατέρας της Γεωργίας Ζώρα. Φυσικά το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα εκτενέστερα γράμματα, αφού εκεί ο λογοτέχνης αφήνει τη γραφίδα του ανεμπόδιστη να περιγράψει όχι μόνο τοπία και μνημεία, αλλά και τα συναισθήματα και τις μύχιες σκέψεις του. Αρκεί για παράδειγμα να διαβάσουμε τη λυρική εξεικόνιση ενός αλπικού τοπίου της Βόρειας Ιταλίας, σε επιστολή του που έστειλε στις 17 Ιουλίου 1961 από το Pré-St-Didier. Γράφει: « *Έχω "καθύπερθέν" μου το Λευκόν Όρος πάντοτε συννεφιασμένο και χιονόδαρτο, όπου χάθηκαν πάλι αυτές τις ημέρες μερικοί θαυμαστές του. Ένα ορμητικό ποτάμι που τρέχει αφρούς και όχι νερό, περνάει κάτω απ' το ξύλινο αλπικό μπαλκόνι μου — η Dora. Αντίκρυ μου βράχοι, έλατα, καταρράχτες, πράσινες πλαγιές. Απόφυγα τη γειτονική Courmajeur (4 χιλ.), πρώτα γιατί είναι ψηλότερα (1200 μ., εδώ έχω 1010) και κάνει πολύ κρύο, δεύτερο γιατί είναι κοσμικώτερη και κάνει ζέστη! Δεν μπορώ να βλέπω τις διεθνείς πολύχρωμες παντελονοφορούσες*». Ωστόσο οι φυσικές ομορφιές δεν μπορούν να τον κάνουν να ξεχάσει το βαθύ πένθος του για τον θάνατο του αδελφού του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα (1894-1961). Σημειώνει, λοιπόν, στην ίδια επιστολή: «*ανέβηκα προς το Mont-Blanc, αναζητώντας μέσα στα έλατα, στους καταρράχτες, στα χιόνια —μάταια!— λίγη παρηγοριά. Είναι σκληρό και δύσκολο να παρηγορηθής, ν' αυτοπαρηγορηθής, μέσα στη μοναξιά και μάλιστα στη μοναξιά της ξενιτειάς*».

Από τα γράμματά του αποδεικνύεται ότι συχνά τον προσείλκυσαν οι

ομορφιές της Ιταλίας, που κοντά τους αισθανόταν πνευματική γονιμότητα και ψυχική ευφορία. Κυρίως διέμενε στη Ρώμη, με την οποία ώς τον θάνατό του αισθανόταν ερωτευμένος, όπως ο ίδιος εξομολογείται σε επιστολή του σταλμένη από εκεί, στις 18 Μαΐου 1979: «*Παρά τα διάφορα παρατράγουδα η Ρώμη παραμένει Αιωνία Πόλις κ' εμείς αιώνιοι εραστές*». Εκεί βέβαια βρισκόταν σε οικογενειακό περιβάλλον, ανάμεσα στα αδέλφια και τα ανήψια της συζύγου του, τους γνωστούς χρυσοχόους και κοσμηματοπώλες Bulgari. Έγραφε στις 27 Δεκεμβρίου 1958 από τη Ρώμη: «*Ως εικός εδώ περνούμε οικογενειακά και χωρίς... ταβερνούλες! Δεν είδα ακόμη κανέναν από τους φίλους. Προχθές άρχισε η όπερα με το νέο έργο του Pizzetti. Έχει ωραία μουσική σε πολλά μέρη. Συγκινητικό που διηύθυνε ο ίδιος με τα 80 του χρόνια*». Άλλοτε πάλι στη Ρώμη εύρισκε την ευκαιρία να απομονωθεί και να ξεκουραστεί από τις λογοτεχνικές του ενασχολήσεις και τις πολυσχιδείς δραστηριότητες. Λ.χ. όταν επισκέφθηκε, στις 7 Μαΐου 1968, το φημισμένο ελληνόρρυθμο μοναστήρι της Grottaferrata (Κρυπτοφέρρης) έγραφε, σε σατιρικό τόνο, τα εξής: «*Εγκάρδιους χαιρετισμούς και θεοσεβείς ευλογίας από την Κρυπτοφέρρην, όπου μονάζω, θεώμενος μακρόθεν τα εγκόσμια και επικαλούμενος άφεσιν αμαρτιών, εξ ύψους παρηγορίαν, βίον αγγελικόν. E basta!*». Και τέλος υπέγραφε ως il monaco ex-Giorgio.

Όμως και σε πολλά άλλα μέρη της Ιταλίας συχνά ταξίδευε ο Αθάνας και εύρισκε κατάλληλο περιβάλλον για έμπνευση, όπως αποδεικνύεται από τα στιχουργήματα που έγραψε γι' αυτήν με τίτλο *Ιταλικές Μακέττες*. Εξάλλου, εκτός από αυτήν τη συλλογή, στη γειτονική χώρα συνέθεσε ή ξαναδούλεψε και άλλα έργα του με ελληνικό θεματολόγιο. Φαίνεται λ.χ. ότι στη Βενετία επεξεργάστηκε και έδωσε την τελική μορφή στα διηγήματα και στα ποιήματα που περιλήφθηκαν, αντίστοιχα, στις δύο συλλογές του *Βαθιές Ρίζες* (1968) και *Τίμια Δώρα* (1969). Έγραφε στις 4 Ιουλίου 1968 από τη μαγευτική αυτή πόλη: «*Στον κ. Σαραντόπουλο-Κολλάρο άρεσαν πολύ τα διηγήματά μου και θέλει να τα εκδώση εικονογραφημένα από τον κ. Σπύρο Βασιλείου. Τα ποιήματά μου όλο και τα συμπληρώνω εδώ. Άλλως τε δεν θέλω να συμπέση η έκδοσι*». Και μετά από έναν μήνα, στις 17 Αυγούστου, επανερχόταν στο ίδιο θέμα, γράφοντας: «*κατασπαράζονται από αλλεπάλληλες διορθώσεις οι παληοί στίχοι. (Κάπου-κάπου αναφαίνεται και κανένας νέος!). Τα διηγήματα τυπώνονται, ελπίζω, από τον Κολλάρο. Ελπίζω να ξεκαθαρίσω και τα ποιήματα*».

Όμως παρόλες τις ομορφιές της Ιταλίας και τις εκεί συγγραφικές του δραστηριότητες, ο Αθάνας συχνά ένοιωθε έντονη νοσταλγία για την Ελλά-

δα. Σε επιστολή του σταλμένη από τη Βενετία στις 6 Ιουνίου 1968, σημείωνε τα εξής: «*Κατά βάθος νοσταλγώ την Ελλάδα μα και τους καλούς φίλους, τόσο πολύ μερικές φορές που η γέφυρα των στεναγμών κινδυνεύει να ραϊστή και να πέση από τους στεναγμούς! Επειδή είστε μάλλον δύσπιστοι, σας την εσωκλείω με τα κατάδηλα σημάδια της... διαρραγής της!*». Πρόκειται για συνημμένη cart postale που εικονίζει το φημισμένο μνημείο. Πίσω από τη φωτογραφία έχει σημειώσει, με φιλοπαίγμονα διάθεση, τα εξής: «*Πόσο να βαστάξη πλέον από τους ανθρώπινους στεναγμούς κι' αυτή η παληογέφυρα; Καιρός είναι να πέση!*». Σε άλλη επιστολή του, που έστειλε από την ίδια πόλη στις 17 Αυγούστου 1968, απογοητευμένος προφανώς από την έντονη κοσμοπολίτικη κίνηση και τα νέα ήθη, εκμυστηρεύεται ότι επιθυμεί τη γρήγορη επάνοδό του στην Ελλάδα: «*Με πολλήν αηδίαν για τη σύγχρονη εμφάνισι του κοσμοπολιτισμού, περνούμε τις παραθαλάσσιες εδώ ημέρες μας μάλλον κλεισμένοι στα δωμάτιά μας, γράφοντας και διαβάζοντας, περιδιαβάζοντας δε παρά θιν' αλός, όταν απομακρυνθούν νεαροί και γηραλέοι... γυμνοσαλίγκαροι, αλλά και όταν ο καιρός το επιτρέψη! Διότι έχομε συνεχείς βροχές και τρικυμίες. Τούθ' όπερ συχνά μας κάνει να αναφωνούμε: —Πούσαι, Φαληράκι!*».

Ο Αθάνας, και ως πολιτικός και ως λογοτέχνης, είχε αποδείξει πάμπολλες φορές την αγάπη του για την ιδιαίτερη πατρίδα του. Θα ήθελα εδώ να προσθέσω ακόμη μια μαρτυρία για την προσπάθειά του, σε καιρούς χαλεπούς, να προβάλει διεθνώς τη Ναύπακτο και την ιστορία της. Κατά τη λήξη του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας του Βενετικού Πολιτισμού, που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία στις 1-5 Ιουνίου 1968, στην περίφημη Fondazione Cini, ο Αθάνας πήρε τον λόγο για να θυμίσει ότι σε μερικά χρόνια θα συμπληρώνονταν 400 χρόνια από τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου και τόνισε το χρέος των Ευρωπαίων να διοργανώσουν ειδικόν εορτασμό στη γενέτειρά του. Έγραφε συγκεκριμένα στις 6 Ιουνίου 1968: « *Έχασα το πολύ ενδιαφέρον Συνέδριο "Venezia e l'Oriente", γιατί αδιαθέτησα και αναγκάστηκα να κρεββατωθώ 3-4 ημέρες (...) πάντως χθές στην Chiusura του Συνεδρίου έκαμα την πρόταση του εορτασμού των 400 χρόνων της Ναυμαχίας και είχα ευμενή απήχησι. Ίδωμεν!*». Καὶ στὶς 25 του ίδιου μήνα συμπλήρωνε: «*Είδα και τον Conte Cini προσωπικώς. Ελπίζω να πάρη πρωτοβουλία η Fondazione, γιατί από μας τους Έλληνες δεν... νομιμοποιείται πρωτοβουλία, από δε το Βατικανό θα παρεξηγηθῆ*». Οι προσπάθειες αυτές του Αθάνα καρποφόρησαν και, παρά το δυσμενές κλίμα που επικρατούσε στον Ευρωπαϊκό χώρο απέναντι στην Ελλάδα, εξαιτίας τού τότε

δικτατορικού καθεστώτος, έγινε το 1971, δυνατή η πραγματοποίηση του εορτασμού που περιλάμβανε: σύγκληση Διεθνούς Συνεδρίου στη Βενετία (8-10 Οκτωβρίου), τελετή στην Ακαδημία Αθηνών (11 Οκτωβρίου), και τοπικές εορταστικές εκδηλώσεις στη Ναύπακτο (13-14 Οκτωβρίου).

Από τα στοιχεία που επιλεκτικά σταχυολογήσαμε από την αλληλογραφία του Αθάνα με τον Γ. Θ. Ζώρα και που τα παρουσιάσαμε εδώ με συντομία, καθώς και από ορισμένες επιστολές που ακολουθούν ως Επίμετρο, γίνεται πρόδηλη η ανάγκη μιας γενικότερης και σε βάθος έρευνας —αλλά και έκδοσης— των πολυάριθμων επιστολικών κειμένων του Αθάνα, που φυλάσσονται και σε άλλα Αρχεία. Έτσι θα φωτισθούν οι άγνωστες στους πολλούς στιγμές της πολυκύμαντης ζωής του και θα αναδειχθούν οι κρυφές αλλά ουσιώδεις πτυχές της πολυσύνθετης προσωπικότητάς του, τις οποίες έως τώρα μπορούμε μόνο να εικάσουμε μέσα από τις λυρικές σελίδες των λογοτεχνικών του έργων. Το ίδιο ασφαλώς θα πρέπει να γίνει και για τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα. Στο Αρχείο Γ. Θ. Ζώρα σώζεται μόνο μία εκτενής και πολύ ενδιαφέρουσα επιστολή του, που έχει σταλεί από τη Ναύπακτο στις 2 Ιουλίου 1943 και φέρει μαύρο περιθώριο, εξαιτίας του θανάτου τού θείου του Πάνου Νόβα († 9.2.1943). Με αυτή παρακαλούσε τον Γεώργιο Ζώρα να φροντίσει την εκτύπωση σε αυτοτελές τεύχος της ομιλίας του για τον Μιλτιάδη Μαλακάση, σε περίπτωση που δεν δημοσιευόταν ως επιφυλλίδα στην εφημερίδα *Ελεύθερο Βήμα*. Επίσης ανέφερε ότι ο τότε Διευθυντής του περιοδικού *Νέα Εστία* κ. Πέτρος Χάρης, στη στήλη της «Αλληλογραφίας» του τεύχους 385, της 15ης Ιουλίου 1943, απέρριπτε ένα ποίημα που του είχε στείλει για δημοσίευση, με το εξής σχόλιο: «*κ. Θ. Αθαν. Δεν είναι απλά τα πράγματα όσον νομίζετε. Και το ποίημα δεν μας φαίνεται τόσον αξιοσημείωτον*». Επρόκειτο για μια μετάφραση που είχε κάνει στα ελληνικά ενός ολιγόστιχου αντιπολεμικού στιχουργήματος του Γερμανού ποιητή Mentzel, με τίτλο «Γυρισμός απ' τον πόλεμο». Ζητούσε λοιπόν από τον αποδέκτη της επιστολής να ερωτήσει τον κ. Χάρη τί εννοούσε με τα γραφόμενά του. Ωστόσο, μετά δέκα χρόνια βρίσκουμε το ποίημα αυτό δημοσιευμένο, μαζί και με άλλα «Γερμανικά τραγούδια», στο τεύχος 636 της *Νέας Εστίας*, της 1ης Ιανουαρίου 1954 (αργότερα συμπεριλήφθηκε στη μεταθανάτια συλλογή του: *Πρώτη Άνοιξη. Ποιήματα*, Αθήνα 1970, σ. 95).

Η χρησιμότητα αξιοποίησης των επιστολικών κειμένων, νομίζουμε ότι είναι πρόδηλη. Γι' αυτό, τελειώνοντας, θα πρότεινα στους οργανωτές του Συνεδρίου και στο Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα να

μεριμνήσουν για την περισυλλογή και την έκδοση του σχετικού υλικού. Πιστεύω ότι όλοι όσοι γνώρισαν και αγάπησαν τον Γιώργο Αθάνα και έχουν στην κατοχή τους επιστολικά του κείμενα θα βοηθήσουν μια τέτοια προσπάθεια, καταθέτοντας τα πρωτότυπα ή φωτοαντίγραφα των αυτογράφων του ίδιου του ποιητή, αλλά και του αδελφού του.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1
Επιστολή Γ. Αθανασιάδη Νόβα

Ρώμη, 30.7.61

Αγαπητά μου κουμπαράκια (μπορεί να παράγεται και εκ του «κουμπαράς» = θησαυροφυλάκιον αγάπης!).

Έλαβα την κάρτα σας και πολύ σας ευχαριστώ για τη θύμιση. Από το φάκελλο, μόλις τον άνοιξα, κύλισε κ' ένα μαύρο μαργαριτάρι, που χάθηκε στο άπειρο... Άλλοτε να επιγράφετε στο φάκελλο: «Προσοχή! περιέχει μαργαριτάρι!». Έλαβα εδώ και μια κάρτα του φίλου μας Lavagnini από την Ortisei. Χθες το πρωί στη Via Tritone άστραψε φως και γνώρισε ο υποφαινόμενος τη Signorina Gerlini! Μόλις είχεν επιστρέψη, προ ολίγων ωρών, από την Irlanda! Αυτό θα ειπή τύχη! Νοσταλγεί φοβερά την Αθήνα μας, αλλά βρήκα ότι και τα βόρεια κλίματα τής κάνουν καλό. Ήτανε μια χαρά με το γαλαζωπό κουκουλάρικό της. Αναχωρώ την προσεχή Τετάρτη βράδυ δια Brindisi - Πάτρας - Ναύπακτο. Από εκεί θα τηλεφωνηθούμε. Σκοπεύω, φυσικά, ν' ανεβώ και στην Αθήνα... Αλλά με περιμένουν και τα Ψηλά Βουνά της Ναυπακτίας, όπου επικειμένων εκλογών, υπάρχει φόβος να αναδυθῆ το Μέλαν Όρος, υψηλότερον του Λευκού, που απήλαυσα στη Val d' Aosta.

Εάν το... κυλήσαν στο άπειρο μαύρο μαργαριτάρι επανήλθεν (μπίλια του πεπρωμένου στη ρουλέττα της ζωής!) εκεί που ξεκίνησε, του δίδεται πολλούς χαιρετισμούς. Από τη Μαρία (θα παραμείνη) έχετε πολλούς χαιρετισμούς αγάπης.

Σας ἀσπάζομαι
Γ. Αθάνας

Εν απουσία μου και εν αγνοία μου (συνεργούσης και της... θήκης του μαύρου μαργαριταριού!) έγινα και θιασάρχης του εορτασμού των 180 χρόνων του Σπύρου Μελά!

2
Επιστολή Γ. Αθανασιάδη Νόβα

Ρώμη, 26.12.61

Αγαπητή κουμπαρούλα,

Ευχαριστούμε για τις ευχές σας. Ελπίζω να ελάβατε και σεις τις δικές μας. Πολύ εχάρηκα που ο Γερασιμάκης πέρασεν έτσι ελαφρά και παλληκαρίσια την αρρώστεια του. Ατυχώς κ' εγώ, από ένα μικρό κρυολόγημα, πέρασα κρεββατομένος τα Χριστούγεννα. Τώρα είμαι καλά και αναμένω τον Ήλιο για να βγω! Ελπίζω να περάσατε ωραία τις γιορτές με τους καλούς φίλους, τους μαύρους κρίνους, τα λευκά σατέν, τους γλυκοθλιμένους πανσέδες (ελπίζω να είναι εντελώς καλά) και όλο το θελκτικό επιτελείο της Φιλοσοφικής Σχολής! Ο κουμπαρούλης σας εδώ βλέπει μόνον τους συγγενείς του και θυμάται τους φίλους του!

Λυπήθηκα που δεν επρόλαβα εδώ το Γιώργο να... συνδιασκεδάσουμε! Αλλ' όπως βασίμως πληροφορούμαι αυτή τη φορά δεν διασκέδασε και πολύ! Πέρασε τη Ρωμαϊκή του χειμερινή σαιζόν μεταξύ... καθήκοντος και νοσταλγίας.

Η επίσκεψι του κ. Γκρόνκι στας Αθήνας φαίνεται ότι αναβάλλεται, δηλαδή ματαιούται. Έτσι ο Ελληνοϊταλικός μπορεί να συνεχίση ανενόχλητα την αδράνειά του! Σκορπίστε εκ μέρους μου, έτσι εν είδει χιονονιφάδων, πολλούς χαιρετισμούς εις όλους τους φίλους και δεχθήτε σεις ολόκληρη τη χιονοστιβάδα των χριστουγεννιάτικων χαιρετισμών!

Γ. Αθάνας

3
Επιστολή Γ. Αθανασιάδη-Νόβα

Βενετία, 6.6.68

Αγαπητέ Γιώργο,

Έλαβα το γράμμα σου και χάρηκα που είσθε όλοι καλά και με καλό κέφι. Έχασα το πολύ ενδιαφέρον Συνέδριο «Venezia e l'Oriente», γιατί αδιαθέτησα και αναγκάσθηκα να κρεββατωθώ 3-4 ημέρες. Έχασα μαζί κ' ένα επίσημο γεύμα που είχε προς τιμή μου παραθέσει στη βίλλα του ο Conte Cini, με τον οποίον είχα και πολλά να ειπώ για το Lepanto. Πάντως χθες στην Chiusura του Συνεδρίου έκαμα την πρόταση του εορτασμού των 400 χρόνων της Ναυπαχίας και είχα ευμενή απήχησι. Ίδωμεν!

Πολύ με τάραξε ψυχικά η δολοφονία του Κέννεντυ... Τον έκλαψα σήμερα σταλάζοντας δάκρυα και στίχους στα κανάλια της Βενετίας... Δεν αλλάζει η Μοίρα του Ανθρώπου σε καμμιά εποχή και σε κανένα πολιτισμό! Άφησε τα δέκα παιδάκια του και τα πολλά του εκατομμύρια, με τα οποία μπορούσε να ζήση όσο ευχάριστα ήθελε, για να υπηρετήση την πατρίδα του, το λαό της, την ανθρωπότητα. Τί κακούργος, αί;!! Δεν έπρεπε να ζήση. Δυο πιστολιές και τετέλεσται!

Ελέχθησαν και από τους δικούς μας πολλά ενδιαφέροντα πράγματα στο Συνέδριο (το τελευταίο ιδίως). Δεν το ήξερα. Θα χρησιμοποιούσα κ' εγώ το υλικό που έχω για το Lepanto —όχι τη βιβλιογραφία. Γι' αυτό περιμένω τη Σαπφώ να προχωρήσουμε. Κρίμα να μην είσαι κ' εσύ εδώ! Ο κ. Μυρτίδης νομίζω ότι γλέντησε στη Βενετιά με την καρδιά του! Φεύγει αύριο. Σε αγαπά πολύ, καθώς και όλοι όσοι ήρθαν εδώ. Όλοι;

Λογαριάζω πάντα να πεταχτώ με τη Σαπφώ στην Ισπανία και για τη Βιβλιογραφία και για τον πανηγυρισμό του 1571. Έλεγα να αποσυρθώ λίγες μέρες στο Sirmione ή στη Ravenna, αλλά ο άστατος καιρός και μάλιστα μετά την αδιαθεσία μου με κάνουν δισταχτικό. Κατά βάθος νοσταλγώ την Ελλάδα μα και τους καλούς φίλους τόσο πολύ μερικές φορές που η γέφυρα των στεναγμών κινδυνεύει να ραϊστή και να πέση από τους... στεναγμούς μου! Επειδή είστε μάλλον δύσπιστοι, σας την εσωκλείω με τα κατάδηλα σημάδια της... διαρραγής της! Ελπίζω ότι στο τέλος Ιουνίου θα έλθετε.

Σας ασπάζομαι όλους μικρούς και μεγάλους γενεές τρεις!

Γ. Αθάνας

4

Επιστολή Γ. Αθανασιάδη-Νόβα

[Αθήνα], Πάσχα 1970

Γιώργος-Γίτσα
Γίτσα-Γιώργος
Στη φωλίτσα
Φιλοστόργως
Μεγαλώνουν σαν παληά
Τα γλυκόλαλα πουλιά,
Τα πουλιά και τα λιοντάρια
Τα καλά τους παλληκάρια!

Ίντα;
Πασχαλινή κι' άϊ-Γιωργίτικη ευχή
του χίλια ενιακόσια εβδομήντα!
Γ. Αθάνας

5
Επιστολή Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα

Ναύπακτος, 2.7.43

Αγαπητέ φίλε,

Ο αδελφός μου μ' επληροφόρησε πως σας είχε μιλήση για την ομιλία μου περί Μαλακάση και ότι προσφερθήκατε φιλικώτατα να βοηθήσετε στην έκδοσί της είτε από τον «Αετό» είτε από άλλον εκδότη. Το χειρόγραφο βρίσκεται τώρα στα χέρια της δ. Ελένης Αναστασιάδη (Μητροπόλεως 14α), στην οποία έγραψα σήμερα να το δόση στον κ. Συριώτη για να δημοσιευθή ως επιφυλλίδα στο «Ελεύθερο Βήμα». Αν όμως δεν μπορέσει εκεί να δημοσιευθή λόγω ελλείψεως χώρου, τότε να το δόση σε σας για ν' αναλάβετε τη φροντίδα της εκτυπώσεως σε τεύχος. Πιστεύω ότι η δ. Αναστασιάδη θα σας κρατήση ενήμερο σχετικώς, αν δεν σας κάνει εντούτοις κόπο, της τηλεφωνείτε καμμιά μέρα. Έχω κουραστεί πλέον μ' αυτά τα βάσανα των εκδόσεων και είναι η τελευταία φορά που αποπειρώμαι —και πάντως η τελευταία που σας ενοχλώ. Κρατώ ακόμα αδημοσίευτη και την ομιλία μου για τον Παλαμά.

Για κάτι άλλο θα σας παρακαλέσω επίσης, αν συναντάσθε καμμιά φορά με τον Πέτρο Χάρη: Δεν είμαι βέβαιος, αλλά πιθανώτατα η δ. Αναστασιάδη του παρέδοσε ένα άλλο δικό μου χειρόγραφο, «Πολεμική Ποίηση». Είναι η μετάφραση ενός μικρού πολεμικού τραγουδιού του Γερμανού Menzel με 2-3 σελίδες εισαγωγικές. Στο τελευταίο λοιπόν τεύχος της Ν. Εστίας» [15 Ιουνίου] βλέπω στην Αλληλογραφία τα εξής: «Θ. Αθαν. — Δεν είναι απλά τα πράγματα όσον νομίζετε. Και το ποίημα δεν μας φαίνεται τόσον αξιοσημείωτον». Δεν ξέρω αν η απάντηση αυτή αφορά εμένα ή άλλον με τα ίδια αρχικά. Θα σας παρακαλέσω να το εξακριβώσετε και να μου γράψετε. Θα με ξάφνιαζε πολύ, αν αφορούσε εμένα. Βέβαια, απόλυτο δικαίωμα του περιοδικού είναι να δημοσιέψη ή όχι ένα κομμάτι που του στέλνεται χωρίς να ζητηθή. Δεν πρόκειται λοιπόν να παραπονεθώ για τη μη δημοσίευση. Μου χρειάζονται μόνον κάπως περισσότερες εξηγήσεις: ποια είναι αυτά τα πράγματα που δεν είναι τόσο απλά όσο εγώ τα

νομίζω; Δεν καταλαβαίνω και θα ήθελα να φωτιστώ. Κάντε μου τη χάρη να διευκρινίσετε σεις το ζήτημα, θα με υποχρεώσετε. Όσο για το ποίημα, κι' εγώ ο ίδιος στην εισαγωγή μου έγραφα πως δεν είναι τίποτε «μεγάλο» και «σπουδαίο», είναι όμως αληθινό και χαρακτηριστικό του πνεύματος αυτού του πολέμου (τόσο διαφορετικού από τον προηγούμενο), εν πάσει δε περιπτώσει το καλύτερο από τα ελάχιστα άλλωστε πολεμικά ποιήματα που έπεσαν στα χέρια μου. Ο φίλος Χάρης είναι ελεύθερος να μην το βρίσκει αξιοσημείωτο. Ζήτημα γούστου. Διατηρώ πάντοτε την άποψή μου: Μου αρέσουν τα ποιήματα που γράφονται για τους ανθρώπους και όχι για τα άλογα. Δε θέλω να σας ανακατέψω σε καυγάδες, ούτ' εγώ άλλωστε έχω τώρα όρεξη για καυγά. Απλώς μια πληροφορία ζητώ: Η απάντηση ήταν για μένα ή όχι; Σας ευχαριστώ.

Φιλικώτατα
Θεμ. Αθανασιάδης

Υ.Γ. Και εκ μέρους του Γεώργου σας παρακαλώ, αν ιδήτε τους εκδότες των «Πειραϊκών Γραμμάτων», να τους λέγατε να μας στέλνουν το περιοδικό, είτε ταχυδρομικώς στο όνομα του Γεώργου, είτε στο εδώ Πρακτορείον Εφημερίδων. Έτσι θα μπορέσουμε ίσως και να συνεργασθούμε σ' αυτό.

RIASSUNTO

LETTERE DI GIORGIO ATHANAS A GIORGIO ZORAS

Nell'archivio personale di mio padre, professor Giorgio Zoras (1908-1982), è conservato un carteggio costituito da una settantina di documenti di diversa natura: lettere, cartoline, brevi messaggi su biglietti da visita, comunicazioni telegrafiche ecc., inviate a lui dal poeta ed ex primo ministro Giorgio Athanas (1893-1987) dal 1946 in poi. Un'importanza particolare dimostrano le lettere inviate dall'Italia, dove il poeta si recava molto spesso incantato dalle bellezze di questo Paese. Soggiornò soprattutto a Roma, in un ambiente sentito come familiare, tra i parenti della moglie Maria Bulgari, appartenente alla famiglia degli famosi orefici e gioiellieri. Lì, come emerge dalla sua corrispondenza, riusciva ad estraniarsi e a ritemprarsi dalle fatiche letterarie o politi-

che e dalle molteplici attivita. Sarebbe comunque utile una ricerca più ampia e approfondita degli innumerevoli documenti che costituiscono la corrispondenza di Athanas conservata anche in altri archivi. Si potrebbero così chiarire i momenti particolari della sua vita agitata e i lati segreti, ma essenziali della sua complessa e ricca personalità, che finora abbiamo potuto ricavare solamente dalla sua produzione letteraria.

GERASIMOS ZORAS

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον κύριο Τριανταφυλλίδη. Και πάλι μας χάρισε ένα τέταρτο με τα ωραία κείμενά του. Και, βεβαίως, ένα συνέδριο χρειάζεται ποικιλία. Αυτή μας την χάρισε σήμερα ο κ. Τριανταφυλλίδης, με το χαρακτηριστικό χάρισμα της ευγλωττίας του, όπως την «προοιμίασα» παρουσιάζοντας τον ομιλητή. Τον ευχαριστούμε.

Ευχαριστούμε τον κύριο Τριανταφυλλόπουλο για την ενδιαφέρουσα ανακοίνωσή του. Αλλά σήμερα, έχουμε ανθρώπους ευφραδείς, με ωραία άρθρωση που μιλούν όπως ο κύριος Τριανταφυλλίδης και ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος. Τώρα όμως, αναμένεται ο κύριος Κάρτερ. Μια φωνή, «από τα παλιά», που θα τη θυμάστε στο ραδιόφωνο. Ας γίνει ο κύριος Κάρτερ παράδειγμα και πρότυπο για τους σημερινούς εκφωνητές, ραδιοφώνων και τηλεοράσεων, οι οποίοι καταστρέφουν, περισσότερο από τους δασκάλους και τους καθηγητές, τα ελληνικά μας.

ΚΑΡΤΕΡ: Ευχαριστώ, κύριε Πρόεδρε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Κάρτερ, είναι δημοσιογράφος, συγγραφέας, ποιητής και πολλά άλλα. Θα τον απολαύσουμε αναπτύσσοντας το θέμα του, που και αυτό έχει ως επίκεντρο τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα. Και ειδικότερα, το πάθος και την υπευθυνότητα στη θεατρική κριτική του. Σας ακούμε, κύριε Κάρτερ.

ΚΑΡΤΕΡ: Κύριε Πρόεδρε, σας ευχαριστώ πάρα πολύ, για τα καλά σας λόγια.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Είναι σπάνια η περίπτωση να σας βρει κανείς και να εκθειάσει τη χροιά της φωνής σας και την άρθρωση της ομιλίας σας.

ΚΑΡΤΕΡ: Σεμνύνομαι.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον κ. Κάρτερ για την ανακοίνωσή του, την θαυμαστική προς τον Αθανασιάδη Νόβα. Άλλωστε ο κ. Κάρτερ έχει γράψει και βιβλίο με τίτλο «Θεατρική θεώρηση», όπου συγκεντρώνει εκατό από τις κριτικές του, τις σχετικές με το θέατρο. Και τον ευχαριστούμε επίσης εκ μέρους της «Εταιρείας των Ναυπακτιακών Μελετών», αλλά και εκ μέρους του «Ιδρύματος Αθανασιάδη Νόβα», για την προσφορά του της κασέτας της ταινίας με τη φωνή του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

Και ευχόμαστε, αν υπάρξουν οι τεχνικές δυνατότητες, να ακούσουμε και τη φωνή του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη Νόβα, όπως και του αδελφού του.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε και τον κ. Πρόεδρο Θαν. Παπαθανασόπουλο, για την

ανακοίνωσή του. Και τώρα, το βαρύ πυροβολικό της φωνητικής. Ξέρετε έχουνε έρθει θαυμαστές του κ. Σαρδελή από όλην την επαρχία της Ναυπάκτου να τον ακούσουν. Αλλά είναι βέβαια φοβερός όταν μιλάει για ρωμιοσύνη και ορθοδοξία. Σήμερα μπορεί να χαμηλώσει λιγάκι τους τόνους... Άλλωστε δεν ξέρω αν έχει κουρασθεί το ακροατήριο. Θα μας μιλήσει ο κ. Σαρδελής πάλι για τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα και τα ταξιδιωτικά του έργα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε και τον κύριο Σαρδελή για τη ζωντανή του ανακοίνωση και σε δέκα λεπτά σας περιμένουμε εκ νέου εδώ. Τώρα διάλειμμα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε την κυρία Κοντράρου για τις οικογενειακές λυρικές μνήμες που μας διάβασε. Και παρακαλούμε τον κύριο Σταφυλά να ρθει να μας μιλήσει, και να παρατηρήσει γενικότερα, επί του έργου του Αθανασιάδη-Νόβα όσα προαιρείται.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον κύριο Βέργη γι' αυτήν την αναφορά στο διηγηματογραφικό έργο του Αθάνα, την τόσο συγκινημένη και ανθρώπινη. Παρακαλώ, τον προτελευταίο ομιλητή, τον ιστορικό κύριο Ρέππα, που θα μας μιλήσει για τον δημοσιογράφο Αθάνα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Και η τελευταία ανακοίνωση, ευχαριστούμε κύριε Ρέππα για την δημοσιογραφική ενασχόληση του Γιώργου Αθάνα, για την οποία μας μιλήσατε. Και παρακαλώ τον τελευταίο ομιλητή, τον κύριο Ζώρα, να μας μιλήσει για τις επιστολές του αρχείου του πατέρα του, επιστολές που έλαβε από τον Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα αλλά και από τον αδερφό του, τον Θεμιστοκλή.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Ζώρας μας έκανε να ξεχάσουμε για λίγο ότι έχουμε αργοπορήσει, ήταν και μέσα στον χρόνο. Πριν σας δώσω τον λόγο για μια μικρή συζήτηση που μπορεί να ακολουθήσει..., να τελειώσω ένα λεπτό και θα σας δώσω τον λόγο. Επειδή είναι συναφές με την ανακοίνωση του κυρίου Ζώρα. Όταν πήγα στη Βενετία, στο «Ελληνικό Ινστιτούτο», κατέλαβα το ίδιο δωμάτιο στο οποίο είχε φιλοξενηθεί ο Γ. Αθανασιάδης-Νόβας. Η καμαριέρα του Ινστιτούτου, με πληροφόρησε ότι εκεί ο Νόβας αρρώστησε, ότι τον περιποιήθηκε πολύ και ότι της έδωσε ένα «γενναίο» φιλοδώρημα. Αλήθεια, μου είπε, τι δουλειά έκανε αυτός ο κύριος; Της απάντησα ότι διετέλεσε Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Τότε εκείνη πρόσθεσε: «Era un vero presidente!» (Ὑπήρξε ένας αληθινός Πρόεδρος!!!). Ήταν η πράξη αυτή ένα καλό δείγμα της αρχοντικότητας και της απλοχεριάς, που διέκρινε τον μακαρίτη. Για τον άλλον Νόβα δεν γνωρίζω σχετικά.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ποιος θέλει να μιλήσει για τις σημερινές ανακοινώσεις;

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Σχετικά με το *Πράσινο Καπέλο*, υπήρχε κάποιο μπέρδεμα κι εγώ μπερδεύτηκα, όταν το διάβασα, αλλά το διάβασα προσεκτικότερα μετά. Δεν υπάρχει, εις το διήγημα του Αθάνα, αυτό. Τέταρτος νόμιμος γάμος, από την εποχή της νεαράς του Θεοδοσίου, που έχει και τον αστικό κώδικα, που στο σημείο αυτό άλλαξε το 1982 με τις τροποποιήσεις τις μεγάλες του οικογενειακού

δικαίου, εξακολουθούσε να ισχύει, η φράση του Θεοδοσίου στην νεαρά εκείνη, την οποία περιέλαβε και ο Αρμενόπουλος μετά και ο αστικός κώδικας του '46. Σύμφωνα με την οποία ρήση, η εκκλησία τον πρώτο γάμο ευλογεί, τον δεύτερο επιτρέπει, τον τρίτο ανέχεται, τον τέταρτο απαγορεύει. Δεν ήταν δυνατόν ο Νόβας, να την πάθαινε στο σημείο αυτό. Πάντως, πρέπει να ομολογήσω ότι είναι λίγο δυσνόητος, στο σημείο αυτό. Θέλει, πολύ προσεκτικό διάβασμα, για να καταλάβεις, ότι άλλες δυο γυναίκες που φόρεσαν το σκουφί αυτό, το πράσινο καπέλο, ήταν ερωμένες και όχι νόμιμοι σύζυγοι. Επίσης, είδα ότι διεξήλθατε όλα τα διηγήματα του Αθάνα, που υπάρχουν στα τρία βιβλία του, στους *10 έρωτες*, στις *Βαθειές ρίζες* και στο άλλο το *Απλοϊκές ψυχές*. Και στο *Πράσινο καπέλο*, βέβαια.

Αλλά υπάρχει ένα διήγημα, το οποίον δεν συμπεριέλαβε ποτέ σε καμιά του συλλογή. Δημοσιεύτηκε σε ένα παιδικό περιοδικό, που έβγαζε η βασίλισσα τότε για τα ανταρτόπληκτα, το *Σπίτι του παιδιού*. Επιγράφεται «Το μυστικό του Ομέρ Βρυώνη» και αναφέρεται στον Γιάννη τον Γούναρη, τον κυνηγό του Αλή Πασά, που έμαθε το μυστικό, ότι τα Χριστούγεννα θα χτυπούσε το Μεσολόγγι...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Δεν τα συγκρατούμε όλα, σιγά σιγά.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: ...Και πήγε και το πρόδωσε το μυστικό και σώθηκε το Μεσολόγγι. Στην πρώτη πολιορκία, το '21 αυτό. Μετά έπεσε, το '26.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ας προσέξει ο κύριος Βέργης την περίπτωσή σας.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ο κύριος Ρέππας, που είπε ότι στενοχωρήθηκε που ο Ναυπάκτιος ήρωας ήταν απότακτος, εξαρτάται, γιατί ήταν απότακτος. Αν βέβαια, έγινε απότακτος για ποινικά αδικήματα, τότε αλλάζει το πράγμα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Θα απαντήσετε μετά.

Ευχαριστώ τον κύριο Πρόεδρο και ήταν διαφωτιστικά αυτά που μας είπε, ιδίως για όσες κυρίες και κυρίους, εδώ, σκέπτονται να κάνουν 4ο γάμο. Να το αποφύγουν.

ΖΟΡΜΠΑΣ Α.: Πολύ ενδιαφέρουσα η πληροφορία του κ. Παπαθανασόπουλου ότι συγκεντρώνει το δοκιμιακό, ας πούμε έργο του Αθάνα.

Μόνο θέλω να παρατηρήσω ότι πρέπει να υποστηριχθούν τα δοκίμια αυτά με τους αρμόδιους φιλολογικούς πίνακες: των πρώτων δημοσιεύσεων, του βιβλιογραφικού και φιλολογικού απόηχου που τυχόν είχαν καθώς και με την παράθεση υποσελιδίων παραπομπών για τα χωρία, τα έργα και τους συγγραφείς που αναφέρονται στα δοκίμια. Γιατί ο Αθάνας στα δοκίμιά του αναφέρει πολλούς συγγραφείς και παραθέτει πολλά χωρία από έργα άλλων.

Δεν αρκεί δηλαδή μόνο η συγκέντρωση και έκδοση των σκόρπιων αυτών δοκιμίων, όσο σημαντικό, βεβαίως, κι αν είναι αυτό. Εννοείται ότι πρέπει να εκδοθούν κατά είδος. Π.χ. ιστορικά, φιλολογικά,...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν, η δεσποινίς Δούκα θα μας μιλήσει στην αυριανή συνεδρία. Είναι εκτός προγράμματος. Η ανακοίνωσή της δεν περιλαμβάνεται στο πρόγραμ-

μα. Ελπίζω, ότι θα βρούμε χρόνο, να τη φιλοξενήσουμε. Γιατί, όπως γνωρίζω, κατέβαλε μεγάλο κόπο για να συντάξει την ανακοίωσή της.

ΔΟΥΚΑ: Η επισήμανση που θα κάνω τώρα θα επαναληφθεί και στην αυριανή μου, εκτός προγράμματος ανακοίνωση. Νομίζω, όμως, ότι και εδώ πέρα έχει τη θέση της. Πολύ σωστά ο κύριος Σταφυλάς μας μίλησε προηγουμένως για τη σταθερότητα που επέδειξε ο Γιώργος Αθάνας στα θέσφατα και στα διδάγματα της παραδοσιακής ποίησης και της παραδοσιακής μετρικής, σε όλη τη διάρκεια της λογοτεχνικής του παραγωγής. Αυτή η σταθερότητα μαρτυρείται και από τον ίδιο τον Αθάνα και από όλους τους μελετητές που ασχολήθηκαν με το συγκεκριμένο θέμα. Ένα πρόχειρο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Αντρέα Καραντώνη. Θα 'θελα, όμως, να καταθέσω εδώ μια παρατήρησή μου: Μια παρατήρηση, που θέλει να επισημάνει ότι πρέπει ο Αθάνας να έδειξε έναν όψιμο, έστω, γόνιμο άνοιγμα και προς τα διδάγματα της μοντέρνας ποίησης. Στη συλλογή του 1972 *Αίνος και Θρήνος*, στις σελίδες 29 έως και 35, φιλοξενείται το ομώνυμο ποίημα «Αίνος και Θρήνος». Το ποίημα αυτό, είναι γραμμένο σε ελεύθερο στίχο.

Διαβάζω, πάρα πολύ σύντομα, ένα κομμάτι, για να έχετε μια άποψη:

Οι ελληνικές φάλαγγες / απλώνονται / στις νωχελικές κοιλάδες, / στα βαθυχάραθρα βουνά, / στα ουρανογείτονα υψίπεδα / της Μικρασίας.
Απλώνονται / σαν μπρούτζινοι βραχίονες / με ατσαλένια δάκτυλα / γιγάντων.
Ανασκαλεύοντας τα πανάρχαια εδάφη / ψάχνουν ωσάν για να βρουν / ανάμεσα στους δεντροφύτευτους βολβούς / παλιούς βολβούς πρωτοφύτευτους / και να τους ανεβάσουν πάλι / από τα σκοτεινά βάθη της Γης / στ' Ουρανού το φως και τη βροχή / να ζωντανέψουν οι ρίζες τους / ν' ανθίσουν πάλι και να καρπίσουν / όπως παλιά! / Και παλιότερα! Και παλιότερα!

Νομίζω, ότι η σημασία της ελεύθερης χρήσης αυτού του στίχου, μεγενθύνεται, αν σκεφτούμε, ότι το ποίημα φέρει όμοιο τίτλο με όλη τη συλλογή. Ευχαριστώ για την προσοχή σας, δεν ξέρω αν θα ήθελε να το σχολιάσει ο κύριος Σταφυλάς ή κάποιος από τους άλλους μελετητές. Ευχαριστώ πολύ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, δεσποινίς Δούκα, ο κύριος Ανδρειωμένος. Συμπίπτει ο κύριος Ανδρειωμένος να είναι και στο πάνελ, εδώ, έτσι ώστε να δικαιολογεί και την παρουσία του στο προεδρείο. Διότι αλλιώς, μου έγινε η παρατήρηση, αυτοί που κάθονται δεξιά και αριστερά, τί ρόλο παίζουν; Όταν θέλουν, παίζουν τον ρόλο που θέλουν. Δεν τους απαγορεύει κανείς να μιλήσουν. Ορίστε, κ. Ανδρειωμένε.

ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ: Τρεις πολύ σύντομες ερωτήσεις, φιλολογικής περισσότερο, φύσεως. Η πρώτη, στον κύριο Βέργη, ο οποίος μας είπε ότι υπάρχουν κείμενα του Αθάνα τα οποία είναι δημοσιευμένα σε περισσότερα του ενός βιβλία. Αυτό που θα ήθελα να ρωτήσω, είναι το εξής: υπάρχουν διαφορές σε αυτά τα κείμενα; Μεταξύ

των δυο διαφορετικών δημοσιεύσεων; Η δεύτερη ερώτηση απευθύνεται στον κύριο Ζώρα και έχει να κάνει με την παρατήρησή του, με την πληροφορία που μας έδωσε, ότι εκτός των άλλων υπάρχουν και έμμετρα στιχουργήματα στις επιστολές που έχει στείλει ο Αθάνας προς τον αείμνηστο πατέρα του; Αυτό που θα 'θελα να ρωτήσω είναι: Κρίνει ο ίδιος, ότι υπάρχει κάποια λογοτεχνική αξία σε αυτά τα στιχουργήματα; Και το τρίτο, που αφορά και πάλι τον κύριο Βέργη, είναι μια παρατήρηση δική μου, σχετικά με μια πολύτιμη νομίζω πληροφορία που μας έδωσε: 'Οτι, ως δημοσιογράφος, έβλεπε τον Αθάνα, να σημειώνει λέξεις τοπικές, τις οποίες στη συνέχεια περνούσε στα ποιήματά του. Νομίζω ότι, ακόμα και ο σημερινός αναγνώστης μπορεί να υποψιασθεί κάτι τέτοιο, αν λάβουμε υπόψη, ότι σε ένα μεγάλο αριθμό ποιητικών βιβλίων του Αθάνα, υπάρχουν εξαντλητικά γλωσσάρια στο τέλος. Αυτό δείχνει νομίζω και το γλωσσικό του ενδιαφέρον, αλλά και το πώς λειτουργούσε ως «γλωσσολόγος», εκτός από ποιητής.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Συναφώς προς τα όσα λέγει ο κύριος Ανδρειωμένος, αναφέρω ότι πολλοί ποιητές και πεζογράφοι είχαν δείξει ανάλογο ενδιαφέρον, επισκεπτόμενοι το αρχείο του *Ιστορικού Λεξικού* της Ακαδημίας Αθηνών. 'Οπως ο Βάρναλης, ο Σικελιανός και άλλοι. Και αντέγραφαν λέξεις από τὰ ανέκδοτα δελτία του «Λεξικού», και σχημάτιζαν γλωσσάρια. Οι λέξεις αυτές περνούσαν έπειτα στα ποιήματά τους.

Λοιπόν, από τους ερωτώμενους, κύριο Βέργη, κύριο Ρέππα, κύριο Σταφυλά και κύριο Ζώρα, ας πάρει πρώτα το λόγο αυτός που έχει λιγότερες ερωτήσεις. Ποιος; Ορίστε.

ΖΩΡΑΣ: Θα ήθελα να πω, ότι αυτά τα στιχουργήματα είναι από δύο μέχρι εννέα στίχους το εκτενέστερο. Και βέβαια, εδώ πέρα, δεν υπήρξε χρόνος. Γι' αυτό πολλά κομμάτια τα παρέλειψα. Θα δώσω ίσως το εκτενέστερο για τα πρακτικά.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα, ωραία. 'Αλλος;

ΖΩΡΑΣ: Το εκτενέστερο, πιστεύω ότι έχει μεγαλύτερη αξία, είναι συνήθως ευχετήρια, τα οποία έχουν διατυπωθεί με έμμετρο τρόπο, νομίζω ότι το εκτενέστερο, αυτό το οποίο και θα δώσω, έχει και λογοτεχνική αξία.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Μα κάποιος ομιλητής είπε, ο κύριος Βαρδακουλάς, νομίζω, ότι μέσα στα κατάλοιπα έχουν βρεθεί και στιχουργήματα αυτού του είδους. Μάλιστα. Λοιπόν, ο κύριος Σταφυλάς.

ΣΤΑΦΥΛΑΣ: 'Ενα χρόνο πριν πεθάνει ο Νόβας, ήρθαμε εδώ για κάποια εκδήλωση και μιλήσαμε για τον ελεύθερο στίχο. Δεν τον απέρριπτε, αλλά θυμούνταν πάντα τους πρώτους σουρρεαλιστές και μάλιστα, ενδεικτικά, θυμήθηκε ένα: «ανθούντα κόκκινα τζιτζέρια στις κομβιοδόχες των εισαγγελέων». Μου λέει τότε: αν αυτό είναι ποίημα, τότε εγώ δεν είμαι ούτε ποιητής, ούτε Ναυπάκτιος.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: «Στα διάκενα του ουρανού, ζυμώνω μια κουλούρα». 'Εγραφε, ένας άλλος. Λοιπόν. Πώς;

ΣΤΑΦΥΛΑΣ: Δεν είπα εγώ για τα διηγήματα, ήταν του κυρίου Βέργη.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Λοιπόν, ο κύριος Ρέππας. Κι εσείς, μια απάντηση έχετε.
ΡΕΠΠΑΣ: Κύριε Πρόεδρε, ήτανε μια υποθετική...
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Εντάξει, εντάξει. Οικονομία χρόνου. Ο κύριος Βέργης.
ΒΕΡΓΗΣ: Να πω, για τα διηγήματα αυτά, δεν έχουν καμία διαφορά, αυτά που δημοσιεύονται στις *Βαθιές ρίζες* με εκείνα που πήρε από τις *Απλοϊκές ψυχές*. Είναι τα ίδια διηγήματα, αυτούσια, όπως δημοσιεύονται στη μια συλλογή, έτσι είναι και στην άλλη συλλογή.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Για τα καπέλα, τώρα.
ΒΕΡΓΗΣ: Λοιπόν, *Το πράσινο καπέλο*, είναι μια ιστορική κωμική, καθώς αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, και με χιούμορ. Ε, και εγώ έκανα χιούμορ, πάνω σε αυτόν τον τέταρτο γάμο.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Να το γράψετε όμως, γιατί ο κύριος Εισαγγελεύς [δηλ. ο κ. Παπαθανασόπουλος] δεν αστειεύεται.
ΒΕΡΓΗΣ: Χιούμορ έκανα κύριε Παπαθανασόπουλε.Και είχα υπόψη μου και τη μελέτη την οποία έκανες, στα ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ. Κάτι έχεις γράψει για τον διηγηματογράφο Αθάνα.
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι.
ΒΕΡΓΗΣ: Και είχα υπόψη μου, αυτήν την εξήγηση που δώσατε. Αλλά, έκανα χιούμορ.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν, κυρίες και κύριοι, τελειώσαμε. Καλή όρεξη, στις δυόμισι θα είμαστε εκεί.

Δ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Ο Πρόλογος του Κωστή Παλαμά στο «Πρωινό Ξεκίνημα»
2. Η καλλιέπεια του ποιητικού του λόγου
3. «Αστέγνωτο Δάκρυ»
4. «Τραγούδια των Βουνών»
5. «Δοκίμια Ανωνύμου»
6. Το «Πρωινό Ξεκίνημα» στην ποίηση
7. Μελοποιημένη ποίηση
8. Ιστοριογράφος
9. «Ειρμός»

Γ. Αθάνας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΒΑΡΣΟΥ-ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΥ

Ο ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ Κ. ΠΑΛΑΜΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ «ΠΡΩΪΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ»: ΕΝΑ ΙΔΙΟΤΥΠΟ ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

Ἂν ὁ Γ. Ἀθάνας τιμᾶ μὲ τὸ ἔργο του τὴν πόλη μας, ὁ Παλαμᾶς τὸν τιμᾶ, διόλου εὐκαταφρόνητα, προλογίζοντας τὴν ποιητική του συλλογὴ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*.

Ἐπέλεξα ὡς θέμα τῆς εἰσήγησής μου αὐτὴ τὴν ἰδιότυπη λογοτεχνικὴ «σχέση» γιατὶ εἶναι, νομίζω, μιὰ ἀπ' τὶς λίγες φορὲς ποὺ συναντοῦμε κριτικὴ ἑνὸς ποιητικοῦ ἔργου πλασμένη ὄχι ἀπὸ ἕναν κριτικό, ἀλλὰ ἀπὸ ἕναν ποιητή, καὶ μάλιστα δόκιμο, φτασμένο. Ἕνας ποιητὴς μπορεῖ πάντα νὰ προσεγγίσει τὸν ὁμότεχνό του δι-αἰσθητικὰ καὶ συμ-παθητικὰ καὶ νὰ ἰσορροπήσει τὴν πιθανὴ ἔλλειψη θεωρητικῆς κατάρτισης μὲ τὴν ὑπέρβαση κάθε εἴδους φορμαλιστικῶν διλημμάτων. Χαρὰ λοιπὸν νὰ κρίνει ὁ ποιητής, χαρὰ καὶ κίνδυνος μαζί· κίνδυνος γιατί, ὡς κοινωνὸς τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου, μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὁ πλέον ἀμείλικτος πέλεκυς.

Τὸ εὐτυχὲς στὴν περίπτωσή μας δὲν εἶναι μόνον ἡ στοργὴ καὶ ὁ χειμαρρώδης ἐνθουσιασμὸς μὲ τὰ ὁποῖα ἐναγκαλίστηκε ὁ Παλαμᾶς τὸ ἔργο τοῦ

'Αθάνα ἀλλὰ κυρίως τὸ ὅτι ὁ πρόλογός του ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιότυπο μὰ παραστατικὸ δοκίμιο τῆς θεωρίας τῆς Λογοτεχνίας. Μιᾶς 'Επιστήμης ποὺ μελετᾶ τὶς σχέσεις τοῦ δημιουργοῦ μὲ τὸ ἔργο του καὶ αὐτὲς τοῦ ἔργου μὲ τὸν ἀναγνώστη καὶ τὴν κοινωνία καὶ ποὺ ὁπωσδήποτε ἦταν τότε ἄγνωστη στὸν Παλαμᾶ. Διαβάζοντας κανεὶς τὶς 6 περίπου σελίδες ποὺ προοικονομοῦν τὴν ποιητικὴ συλλογὴ δὲν ὑποψιάζεται ἁπλῶς τὸ χαρακτήρα της ἀλλά, μέσα ἀπὸ ἕνα προσεκτικὸ κοίταγμα, ἀνακαλύπτει μερικὰ ἀπὸ τὰ πλέον ἀλάνθαστα κριτήρια τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Τὸ ὕφος βέβαια τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἔντονα προσωπικό, ἐνίοτε παράδοξο καὶ σκοτεινὸ καὶ ἡ γλώσσα του ὑπὲρ τὸ δέον γλαφυρή. Οἱ ἐκφράσεις του ἐγγίζουν κάποτε τὴν ὑπερβολή. Ὅμως, μὲς ἀπὸ τὸν περιρρέοντα αὐτὸ λόγο, ἀναδεικνύονται διαπιστώσεις ποὺ πέρασαν πολλὰ χρόνια ὡς ν' ἀπομονωθοῦν καὶ νὰ διατυπωθοῦν ἀπὸ ἕλληνες καὶ ξένους λογοτέχνες, φιλολόγους καὶ εἰδικότερα κειμενογλωσσολόγους.

Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τυχαῖο τ' ὅτι ὁ Παλαμᾶς διάλεξε νὰ προλογίσει τὸ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα* ἔργο, ποὺ ἔχει περάσει στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ὡς μιὰ «*ἀπ' τὶς κορυφαῖες ποιητικὲς προσφορὲς τοῦ 'Αθάνα*» καὶ τοῦ ἔχει χαρίσει τὸν τίτλο τοῦ «*πηγαίου ἐξυμνητοῦ τοῦ φυσικοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος ἀλλὰ καὶ τοῦ ζωγράφου τοῦ ψυχικοῦ τοπίου τῆς ἑλλ. ἐπαρχίας ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἀρχίζει νὰ διαμορφώνεται κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰώνα μας*». Παρουσιάζοντας κανεὶς ἕνα ἄρτιο ποιητικὸ ἔργο, ἔχει τὴν εὐκαιρία, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση τῶν ἀρετῶν του, ν' ἀποκρυσταλλώσει ἐπαγωγικὰ τὸ σύνολο τῶν στοιχείων ποὺ καθιστοῦν ἕνα ὁποιοδήποτε ποιητικὸ ἔργο ἄρτιο.

Καὶ οἱ πρωταρχικὲς ἀρετὲς τὶς ὁποῖες ἐπισημαίνει ὁ Παλαμᾶς ἐπικαλούμενος μιὰ φράση τοῦ Καρόλου Μύλλερ ἀπὸ τὴν «Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας» εἶναι «*ἡ μετριότης κι ἡ δεξιότης*», οἱ εὐγενέστερες καὶ χαριέστερες ἀρετὲς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Κι ἐπειδὴ ἡ μετριότητα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παρασάγγας ἀπέχει ἀπὸ τὴ σημερινή ταπεινὴ ἔννοια τῆς λέξης, εὔκολα καταλαβαίνουμε πὼς ὅ,τι πρωτίστως καταξιώνει τὸν ποιητὴ εἶναι ἡ συναίσθηση τοῦ μέτρου. Τοῦ μέτρου καὶ ὄχι τοῦ μετρίου.

Συναίσθηση ποὺ ὁριοθετεῖ τὶς θεματικὲς ἐπιλογὲς καὶ προσδιορίζει τὸν ἐξέχοντα ρόλο τῆς γλώσσας. Γιατί, ἡ λεπτὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στὸ θέμα καὶ τὴν ἀπόδοσή του ἀποτελεῖ μιὰ ἀπ' τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ ν' ἀριστεύσει τὸ μέτρο. Στὶς θεματικές του ἐπιλογὲς ὁ 'Αθάνας εἶναι ἀσφαλὴς καὶ ἀλάνθαστος, καθὼς δουλεύει μὲ ὑλικὸ ποὺ τὸ κατέχει σὲ βιωματικὸ ἐπίπεδο. Λέει ὁ ἴδιος: « *Ἔχω ἀπόλυτη ἑνότητα μὲ τὸ ἔργο μου.*

Λησμονῶ ὅτι τὸ ἔγραψα. Ἐνθυμοῦμαι μόνον ὅτι τὸ ἔζησα». Οἱ ἐμπειρίες ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ ἐξαιρετικὰ ταραγμένη (Ἐπανάσταση στὸ Γουδί, Βαλκανικοὶ πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος, Μικρασιατικὴ καταστροφή) τροφοδότησαν τὴ Μοῦσα του μὲ ἀποστροφὴ πρὸς τὴ βαναυσότητα καὶ καλλιέργησαν τὸν ἔρωτα γιὰ τὸ χριστιανικὸ καὶ φιλελεύθερο πνεῦμα, τὴν ἀγνὴ ἀνθρώπινη ψυχὴ μέσα σὲ μιὰ μόνιμη νοσταλγία τῆς ἥσυχης καὶ εἰρηνικῆς ζωῆς.

Ἡ ἄμεση σχέση δημιουργοῦ καὶ ἐποχῆς εἶναι ἕνα θέμα πολυσυζητημένο· δὲν θὰ σταθῶ στὸ πῶς καὶ γιατί ἡ ἐποχὴ ἐπηρεάζει τὸν ποιητή. Τὸ ἐντυπωσιακὸ στὴν περίπτωσή μας εἶναι πῶς ὁ ποιητὴς κατορθώνει νὰ ἐκφράσει τὴν ἐποχή του καὶ μάλιστα τὰ μεταβατικά της στοιχεῖα, θέτοντας τὴν προσωπική του σφραγίδα. «*Γιατὶ ἡ ποίηση στὸ Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*», λέγει ὁ Παλαμᾶς, «*στέκεται ἀνάμεσα στὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ στὸ μεγαλότολμο λυρισμὸ καὶ ἡ ἐπαρχία τοῦ ποιητῆ στέκεται ἀνάμεσα χωριοῦ καὶ πολιτείας*». Αὐτὲς οἱ τόσο σημαντικὲς διαπιστώσεις, πού, διάσπαρτα, ἀπαντοῦν στὸν πρόλογο, ἀποδεικνύουν πὼς τὸ καλλιτεχνικὸ ἅλμα τοῦ Ἀθάνα δὲν ἀντικατοπτρίζει παρὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη. Πραγματικά, μὲ τὴν εἰσροὴ τῶν μικρασιατῶν στὴ χώρα μας, τὰ πληθυσμιακὰ νούμερα ἐκτινάσσονται κι ὁ ἐπαρχιωτικὸς κόσμος γίνεται ραγδαῖα ἀστικός. Μπορεῖ κάποια τραγούδια τοῦ Ἀθάνα νὰ εἶναι τόσο πηγαῖα ποὺ νὰ περνοῦν γιὰ αὐθεντικὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ νἄχουν γίνει κτῆμα τοῦ λαοῦ καθὼς ἐκφράζει καταστάσεις βιωμένες κι ὁ ψυχικός του κόσμος βρίσκεται σὲ τέλεια ἁρμονία μὲ τὸν κόσμο τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἡ προσεκτικότερη ὅμως ἀνάγνωση δείχνει πὼς τὰ πάγια στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς Μούσας πλουτίζονται μὲ προσωπικὰ εὑρήματα καὶ ποικιλία ρυθμῶν, γεγονὸς ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀθάνας ἐξελίσσεται μαζὶ μὲ τὴν ἐποχή του καί, τόσο θεματικὰ ὅσο καὶ τεχνικά, ἀπηχεῖ τὴ μεταβατικότητά της. Λίγο ἀστός, πολὺ ἐπαρχιώτης, ὁ ποιητὴς ἐκπροσωπεῖ τὸν ἕλληνα τῆς ἐποχῆς μιὰ ποὺ ἡ εὐρύτερη προσωπικότητα κάθε δημιουργοῦ ἔχει κάτι τὸ κοινὸ μὲ τὶς βαθύτερες προσωπικότητες τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πρόκειται γιὰ ὅ,τι ὀνομάζουμε «*κοινὰ συναισθηματικὰ δεδομένα*».

Τ' ὅτι σ' ὅλη αὐτὴ τὴν πορεία ὁ Ἀθάνας δὲν ἀψηφᾶ τὴν αἴσθηση τοῦ μέτρου, τ' ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ γνώση κι ἐπίγνωση τῶν ἱκανοτήτων του τὶς ὁποῖες ἀξιοποιεῖ στὸ ἔπακρον καὶ ἔπαρκον, ἀναγνωρίζει κι ὁ Παλαμᾶς: «*Δὲν ἀπαιτοῦμε περισσότερα ἀπ' ὅ,τι μιὰ τέτοια ποίηση μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρῃ, ποὺ ζωὴ καθὼς παίρνει ἀπ' τὸν τόπο της, ἔτσι καὶ τοῦ δίνει, καὶ τὴν ἀπολαμβάνουμε καθὼς ἕναν περίπατο ἀνοιξιάτικο ποὺ μᾶς φέρνει ἴσα, ὁλόϊσα σ' ἕνα φραγμένο περιβολάκι· τὰ ρόδα του, καὶ μετρημένα καὶ ἀραιά,*

καὶ χωρὶς τὴν ἀνεξάντλητην ἐκείνην ποικιλία τῶν εἰδῶν —τῆς τέχνης τὴν πολυπροσωπία— κρατοῦνε μολαταῦτα τὸ καθένα τους ὅλο τὸν Ἀπρίλη στὰ φυλλαράκια τους». Κάπως ἔτσι σκέφτεται κι ὁ Ἀθάνας: « *Ἀπόλυτη εἰλικρίνεια καὶ αὐστηρὴ συνέπεια διέπουν τὴν οὐσία τῶν πνευματικῶν μου καρπῶν. Ἡ μορφή τους εἶναι ἁπλή, ὄχι ἀπὸ ἐπιτήδευση, ἀλλὰ ἀπὸ φυσιολογικὴ μετάδοση*». Αὐτὸ ποὺ τὸν καταξιώνει καὶ τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν λυρικῶν λαϊκῶν δημιουργῶν εἶναι ἡ ἁπλότητα καὶ ἡ διαύγεια μὲ τὶς ὁποῖες χτίζει τὸν κόσμο του.

Ἁρμονία τοῦ δημιουργοῦ μὲ τὸν κόσμο του· ἡ πρωταρχικὴ προϋπόθεση τῆς δημιουργίας. Μόνον ὅταν ὁ κόσμος ποὺ πλάθει ὁ δημιουργὸς —ἀνεξάρτητα ἀπ' τὶς μορφὲς ποὺ ἐπιλέγει— εἶναι ἀληθινός, μόνον τότε καὶ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο ὑπάρχει δυνάμει ἡ βεβαιότητα δημιουργὸς καὶ ἀναγνώστης νὰ συναντηθοῦν, ἐπιτελώντας ἔτσι τὸν ὑψηλότερο σκοπὸ τῆς Τέχνης.

Ὑπάρχει, γράφει ὁ Παλαμᾶς, κάποιο ρητὸ ἀπὸ ἕνα στίχο τοῦ Γκαῖτε: «*Θέλουμε νὰ μᾶς δημιουργήσετε κόσμο πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο*» καὶ συνεχίζει, μεταγράφοντάς το καὶ παρατηρώντας: Ὅμοια σοφὸ εἶναι καὶ τοῦτο τὸ ρητό: «*Θέλουμε νὰ μᾶς δημιουργήσετε κόσμο μέσα ἀπὸ τὸν κόσμο σας*». Ἂν αὐτὰ ἀκούγονται σὰν γλωσσοδέτης, ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τὰ συμπυκνώσω: «*Θέλουμε νὰ δημιουργήσετε μέσα ἀπὸ τὸν κόσμο σας ἕναν κόσμο πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο (μας)*». Ποιά ἡ σχέση τοῦ ὑποκειμενικοῦ ποιητικοῦ κόσμου μὲ τὸν ἀντικειμενικό; Τὸ ἐγὼ τοῦ ποιητῆ εἶναι αὐστηρὰ καὶ ἀπαράβατα ὑποκειμενικὸ καὶ ἀπαιτεῖται πάντα ἡ λυρικὴ ἀλχημεία γιὰ νὰ μετουσιωθεῖ σὲ ἀντικειμενικό; Διαφωνεῖ ὁ Παλαμᾶς: «*Συχνὰ τὸ ὑποκείμενο εἶναι, τὸ ἴδιο, καὶ ἀντικείμενο. Τὰ ξεχωρίσματα σὲ τέχνη ποὺ σύγκειται ἀπὸ ἐσωτερικότητα καὶ ποίηση ποὺ εἶναι μονάχα ἐξωτερικὴ βρίσκω πὼς εἶναι κολοκυθένια. Ἀναλύω ἐμένα καὶ μιλῶ γιὰ μένα· κι εἶναι τὸ μίλημά μου τοῦτο σημαντικό, γιατὶ μονάχα ἔτσι ἀναλύω ἐσένα καὶ μιλῶ γιὰ σένα*». Ὑπάρχει πειστικότερη ἀνασκευὴ στὸν ἀφορισμὸ *Ἡ Τέχνη γιὰ τὴν Τέχνη* ἀπὸ τὴν προηγούμενη φράση; Ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσουμε καὶ τὸ ἐγὼ τοῦ πραγματικοῦ ποιητῆ μπορεῖ νὰ δονήσει τὸ ἐγὼ τοῦ καθενός μας. Τὸ διασαφηνίζει ὁ Παλαμᾶς: « *Ἐννοεῖται πὼς ἐδῶ στοχάζομαι γιὰ τὸ ὑποκείμενο τῶν ποιητῶν ποὺ ἀξίζουν· ὅταν τὸ ἐγὼ εἶναι ρηχὸ καὶ κρύο, δός του ὅλη τὴν ἔμφαση ἀπὸ τὸ πάθος τῆς Σαπφῶς, νὰ σοῦ τὰ κάμῃ ρόϊδο*».

Ἀναμφισβήτητα, δίνεται μεγάλη βαρύτητα, ἂν ὄχι προτεραιότητα σ' αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς ὀνομάζουμε ταλέντο, ψυχή, πνοὴ καὶ ποὺ ὁ Σεφέρης τὸ περιγράφει ὡς εὐαισθησία, τοποθετώντας τὸ πρῶτο ἀνάμεσα στὰ τρία βασικὰ στοιχεῖα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. « *Ἡ εὐαισθησία*», γράφει,

«*κάνει τὸν ποιητή. Ἡ διάνοια, ἡ λογικὴ ὀξύτητα, ἡ μάθηση εἶναι πράγματα πολὺ σπουδαῖα, ἀλλὰ τὸ θεμέλιο εἶναι ἡ ευαισθησία*». Ἀνάλογη εἶναι ἡ θέση τοῦ Ἔλλιοτ: «*Ὁ αἰσθησιακὸς συντελεστὴς τῆς διάνοιας κάνει τὴ διαφορά*». Λέμε πὼς ὁ ποιητὴς εἶναι ἄνθρωπος ὅπως ὅλοι μας, ὑπερευαίσθητος ὅμως, ἱκανὸς νὰ συλλαμβάνει τὶς μικρότερες δονήσεις, τὰ πλέον διακριτικὰ ἐρεθείσματα· ὄχι ἀπομονωμένος ἀπὸ τὸν κόσμο, ἀλλὰ πιὸ κοντὰ στὸν κόσμο ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἔτσι ποὺ νὰ μπορεῖ μὲ τὰ κάτοπτρά του νὰ φωτίζει τὶς ἀλήθειες καὶ νὰ μεγεθύνει τὶς ὁμορφιές του. Ἡ φύση καὶ ἡ ἁπλὴ ζωὴ τοῦ Ἀθάνα διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὰ καθημερινά, παραμένοντας ἀληθινές, χάρις στὴν πιὸ ἀθώα συνωμοσία· ὁ ποιητὴς πείθει τὸν ἀναγνώστη νὰ δεῖ τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἄλλη τους πλευρά: «*Τὸ κοινότερο χορτάρι / γίνεται τὸ πιὸ ὄμορφο / τοῦ Μαγιοῦ λουλούδι / Στου σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή / Τὸ χειρότερο πουλί / Λέει τὸ πιὸ γλυκὸ τραγούδι*».

Γιὰ νὰ λάμψει ἡ εὐαισθησία ἀπαιτεῖται ὁ συντονισμός της μὲ τὸ ποιητικὸ ρῆμα. Πρέπει νὰ ταυτιστεῖ τὸ ἀντικείμενο μὲ τὴν ποιητικὴ λέξη μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ἡ ἀκρίβεια καὶ τὸ ποιητικὸ ρῆμα εἶναι τὰ δυὸ ἄλλα κριτήρια ποὺ διατυπώνει ὁ Σεφέρης στὴν ποιητική του θεωρία καὶ πού, χωρὶς νὰ τὰ ὀνομάζει, τὰ ἐπικαλεῖται συνεχῶς ὁ Παλαμᾶς. «*Ὁ ποιητὴς δὲν πρέπει νὰ ξεγλιστρᾶ οὔτε πρὸς τὴ ρητορεία οὔτε πρὸς τὴ συναισθηματικὴ θολούρα. Πρέπει οἱ λέξεις του νὰ καλύπτουν μὲ ἀκρίβεια ἕναν ὁρισμένο συναισθηματικὸ χῶρο καὶ οἱ εἰκόνες του νὰ εἶναι σαφεῖς γιὰ νὰ μποροῦν νὰ μεταδώσουν τὴν "εἰδική" συγκίνηση ποὺ θέλει κάθε φορὰ νὰ ἐκφράσει*». Ὁ Ἀθάνας εἶναι μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀκριβὴς γιατὶ ἔχει ἀπόλυτη συναίσθηση τοῦ μέτρου καὶ στὶς γλωσσικὲς ἐπιλογές. Δικαίως παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς: «*Μὲ τὴ γυναίκεια του καλαισθησία εἶναι ντυμένος πολὺ ἁπλᾶ καὶ πολὺ προσεχτικά. Αἰσθάνεσαι πὼς ξέρει καὶ ντύνεται· ὅ,τι τοῦ λείπει δὲν εἶναι ἀπὸ φτώχεια*». Ἡ ἀκρίβεια στὴν ποιητικὴ ἔκφραση οὐδεμία σχέση ἔχει μὲ τὴν κυριολεξία τοῦ πεζοῦ λόγου· εἶναι αὐτὴ ποὺ μετατρέπει τὴν κοινή, χιλιοεπωμένη λέξη σὲ ποιητικὸ ὑλικό, αὐτὴ ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἐπιλογὴ τῆς *τέλειας* λέξης, τῆς λέξης πού, θαρρεῖς, γεννήθηκε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὴ χρησιμοποιήσει ὁ ποιητής, καὶ μάλιστα στὴ συγκεκριμένη στιγμή.

Ἡ ποιητικὴ λέξη ἀποτελεῖ τὸ τρίτο κριτήριο τοῦ Σεφέρη «*Εἶναι ἕνας καρπὸς ποὺ ὡριμάζει μέσα στὸν ποιητὴ καὶ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴν ψυχή του, ἀφοῦ ἀπορροφήσει καὶ αἴσθημα καὶ σκέψη. Γύρω ἀπὸ κάθε λέξη ποὺ μεταχειρίζεται ἕνας δημιουργὸς ὑπάρχει ἕνα συναισθηματικὸ στεφάνι. Αὐτὸ εἶναι τὸ βάρος της*». Ὑπαινίσσεται ἐδῶ ὁ Σεφέρης πὼς ἡ ποιητικὴ λέξη ὑπερβαίνει τὸ γνωστικό της περιεχόμενο γιὰ νὰ «ἀρκεστεῖ» στὸ βιωματικό.

Δηλαδή, τὸ γνωστικὸ περιεχόμενο τῆς λέξης «θάλασσα» περιορίζεται στὴν περιγραφή της, τὸ βιωματικὸ ὅμως εἶναι ἀπέραντο, πολυποίκιλο, ἀνεξάντλητο καὶ διαφοροποιεῖται ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο. Αὐτὴ ἡ βιωματικὴ ἑρμηνεία τῆς ποιητικῆς γλώσσας κάνει τοὺς γλωσσολόγους νὰ μιλοῦν γιὰ συγκινησιακή, παραδηλωτικὴ χρήση της, γιὰ ὑπερσημασιοδότηση τῆς γλώσσας. «*Ἡ ποίηση*» λέει ὁ Richards, «*εἶναι ἡ ὑπέρτατη μορφὴ τῆς συγκινησιακῆς χρήσης τῆς γλώσσας*».

Κάπως ἔτσι θὰ ἔνιωθε κι ὁ Παλαμᾶς γιὰ νὰ ἐπιμένει πὼς τὸ ἔργο σοῦ ἀνοίγεται κι ἀνακαλύπτεις τὴν ἀξία του μέσα ἀπὸ τὰ *ξαναδιαβάσματα*. Γράφει: « *Ὁ Ἀθάνας μὲ τὸ "Πρωϊνὸ Ξεκίνημά" του ἀντέχει στὰ ξανακοιτάγματα καὶ κερδίζει ἀπὸ αὐτά. Ξεφυλλίζοντάς τον ξανά, ξαφνιάζεσαι· ξανοίγεις μαργαριτάρια μέσα σὲ στρείδια πού, ὡς τότε, πίστευες ἀδειανά*». Βρισκόμαστε στὰ 1922 καὶ ὁ Παλαμᾶς, ὄχι μόνον ἔχει συνειδητοποιήσει πὼς οἱ «*διαδοχικές, ἀλλεπάλληλες ἀναγνώσεις*» εἶναι ἡ τελικὴ καὶ ἀναμφισβήτητη πλέον δοκιμασία τῆς πυρᾶς γιὰ τὴν ποίηση ἀλλὰ καὶ ὅ,τι τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εἴδη τοῦ γραπτοῦ λόγου, θεοποιεῖ τὴ δύναμή της καὶ μαγεύει ἀθεράπευτα ὅσους τὴ συναντοῦν. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ γλώσσα τοῦ δημιουργοῦ ποὺ ἀξιοποιεῖ τὸν κοινὸ γλωσσικὸ κώδικα μὲς ἀπὸ τὶς κατάλληλες ἐπιλογὲς καὶ ἰδίως τὶς ἀποκλίσεις, μὲς ἀπὸ τὴν ἔνταση καὶ τὴν ἔκταση τῆς χρήσης της· ἡ σχέση ἀναγνώστη/ἑρμηνευτῆ μὲ τὸ κείμενο ἔχει κι αὐτὴ δημιουργικὸ χαρακτήρα.

Ὁ Παλαμᾶς προτρέπει νὰ προσεγγίζουμε τὸ στίχο, ὅπως τὴ γυναίκα πού, ὅπως λέει, μέρα μὲ τὴ μέρα τὴν ἀνακαλύπτει κανεὶς κι ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ δὲν ἔχει τέλος. Χρειάστηκε νὰ περάσουν 60 περίπου χρόνια γιὰ νὰ μιλήσουν γλωσσολόγοι ὅπως ὁ Jonathan Culler γιὰ δημιουργικότητα τῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνικὴ ἀναγνωστικὴ ἱκανότητα. Μόλις τὸ 1986, ὁ Οὐίλιαμ Ἔμπσον μὲ τὸ βιβλίο του *Ἑφτὰ τύποι ἀμφισημίας* ἐπηρέασε βαθειὰ τὴν λογοτεχνικὴ καὶ κριτικὴ σκέψη, ἐξαίροντας τὴν ἀξία τῶν πολλαπλῶν ἀναγνώσεων.

Γιὰ τοῦτο εἶπα στὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ ποιητὴς συχνὰ ὑπερβαίνει τὸν κριτικὸ — καὶ χρονικὰ καὶ ποιοτικά· γιατὶ ἐργάζεται κατ' εἰκασίαν ἀλλὰ μὲ πάθος καὶ διαίσθηση. Γνωρίζει τὰ πράγματα ἐκ τῶν ἔσω καὶ ἐπιπλέον εἶναι τολμηρός. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως ἔπαινος ποὺ ἁρμόζει στὸν Παλαμᾶ εἶναι γιατὶ στὸν προλογό του δὲν ὑπάρχει ἴχνος εἰρωνείας ἢ ἀπόρριψης. Ἔχει ξεπεράσει κάθε μικρόπνοο πάθος καὶ μπορεῖ νὰ θαυμάζει στὴν ποίηση τοῦ Γ. Ἀθάνα τὴ δύναμη ποὺ ἔχει ὁ γνήσιος στίχος νὰ συνθέτει καὶ ν' ἀφαιρεῖ,

ταγμένος στὴ μοναδική του ἀποστολή, τὴ δημιουργία. Ὁ στίχος, ποὺ κατὰ τὸν Henri Regnier, «*Γεννιέται αἰώνιος, γιατὶ εἶναι θεῖος*».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γ. Ἀθάνα, *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*. Ἰωάννης Ν. Σιδέρης, Ἀθῆναι, Ἔκδοσις Δευτέρα.

Χάρη Πάτση, *Μεγάλη Ἐγκυκλοπαίδεια Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Τόμος Πρῶτος, σσ. 153-176.

R. Wellek - A. Warren, *Θεωρία Λογοτεχνίας*, Δίφρος. Κεφάλαιο 9ο, «Λογοτεχνία καὶ Κοινωνία». Κεφάλαιο 18ο, «Ἡ Ἀξιολόγηση».

Θανάση Νάκα, *Γλωσσοφιλολογικὰ Α΄*, Κάλβος. Ι. Σχέσεις ποίησης καὶ γλώσσας, σσ. 9-27.

——, *Γλωσσοφιλολογικὰ Β΄*, Σμίλη, σσ. 207-252.

Γ. Μπαμπινιώτη, *Γλωσσολογία καὶ Λογοτεχνία. Ἀπὸ τὴν Τεχνικὴ στὴν Τέχνη τοῦ Λόγου*. Ἀθήνα 1984.

J. Hawthorn, *Ξεκλειδώνοντας τὸ Κείμενο. Μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ θεωρία της Λογοτεχνίας*. Παν/κές Εκδόσεις Κρήτης. Ηράκλειο 1993, σσ. 93-113, 187-219.

RÉSUMÉ

LA PRÉFACE (LE PROLOGUE) DE C. PALAMAS DANS LE RECUEIL POÉTIQUE «DÉPART MATINAL» DE G. ATHANAS. UN ESSAI SIGNIFICATIF SUR LA POLYVALENCE DE LA CRÉATION POÉTIQUE

G. Athanas a dû être reconnaissant à l'égard de C. Palamas pour l'amour avec lequel ce dernier a entouré (a embrassé) son oeuvre poétique. J'ignore si Palamas a ressenti une certaine fierté lorsqu'il a pris conscience que tout ce qu'il avait écrit dans un langage tumultueux (orageux) et pas toujours précis (ponctuel) sur un ton grandiloquent et parfois obscur, constituent néanmoins un prototype éloquent (évocateur, révélateur) et un essai de théorie littéraire, une science inconnue à l'époque.

D'un texte dense de six pages surgissent des critères inébranlables du discours poétique.

1. Le sens de la versification et non ce la vérification (banalité).

2. La polyvalence de l'oeuvre poétique telle qu'on le perçoit à travers des lectures multiples.

3. La relation continue subjectif/objectif, la cohérence du caractère poétique avec son monde (du «moi» poétique avec son environnement).

4. La relation de l'oeuvre poétique avec le devenir de l'environnement.

Béni soit le poète qui, à travers ses sélections thématiques, techniques et expressives, perçoit la sensibilité de l'époque.

CONSTANTINA VARSOU-KRAVARTOYANNOU

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΝΑΤΟΣ

Η ΚΑΛΛΙΕΠΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες καὶ Κύριοι,

Γιὰ νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ τὸ Γιῶργο Ἀθάνα, τὸ Νόβα, μέσα σέ δέκα-δεκαπέντε λεπτὰ τῆς ὥρας εἶναι δύσκολο πρᾶγμα ἂν ὄχι ἀκατόρθωτο. Γιατὶ ὁ Νόβας εἶναι κι ἀπέραντος καὶ βαθύς. Ὅμως, θὰ προσπαθήσω κι ὅσο οἱ δυνάμεις μοῦ τὸ ἐπιτρέψουν, νὰ βάλω κι ἐγώ, ὁ ταπεινός, ἕνα μικρὸ λιθαράκι στὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημα ποὺ χτίζεται τοῦτες τὶς τρεῖς μέρες, γιὰ τὸν Ἀθάνα ἐδῶ στὸν Ἔπαχτο, στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἀπὸ εἰδήμονες μαστόρους κι ἀρχιμαστόρους τῆς σκέψης καὶ τῆς διανόησης.

Ἡ πρωτοβουλία, βέβαια, ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ ἐποπτεία ἀνήκουν στὴν Ἑταιρεία Ναυπακτιακῶν Μελετῶν, ποὺ τόσα προσφέρει ἀθόρυβα, στὸ χῶρο τῆς Ναυπακτίας καί, πλατύτερα, στὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα. Γι' αὐτὸ συγχαίρω τὸν πρόεδρό της τὸν ἐκλεκτὸ κι ἀκούραστο ἱστοριοδίφη κ. Μπάμπη Χαραλαμπόπουλο, τοὺς ἀντιπροέδρους κ. Δημήτρη Φούρλα, λαογράφο καὶ κ. Ντῖνο Μακρυγιάννη, γνωστὸ λογοτέχνη καὶ ποιητή, καθὼς κι ὁλόκληρο τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς, ἐν λόγω, Ἑταιρείας.

Κυρίες και Κύριοι,

Καλλιέπεια εἶναι, ὅπως γνωρίζουμε ὅλοι μας, ἡ κομψότητα καὶ ἡ γλαφυρότητα τοῦ ὕφους. Ἡ καλλιλογία, ἡ κομψοέπεια, ἡ εὐγλωττία, ἡ εὐρημοσύνη. Ἤ, κατὰ τὸν Ἡσύχιο τὸν Ἀλεξανδρέα τὸν Γραμματικὸ τοῦ Ε'

αἰώνα μ.Χ., εἶναι ἡ *Καλλιλεξία*. Ὅμως, καλλιέπεια, δὲν εἶναι μόνο παράθεση λόγου στρωτοῦ καὶ εὐχάριστου, πρόζας ἢ ἔμμετρης ἐκφράσης. Εἶναι, γενικότερα, εὐρεία ἔννοια στὴν ἔκφραση τῶν αἰσθημάτων, στὴν ποιότητα καὶ στὸ βάθος τῶν συλλογισμῶν τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς σκέψης, στὴν ὕμνηση τῆς μέσης ἀνθρώπινης ψυχῆς, τοῦ ἁπλοῦ καί, συναισθηματικά, ἀγνοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὡραίου, τοῦ εὐγενικοῦ, τοῦ ἀνιδιοτελοῦς κι ἔχει, ἀκόμα, ἡ καλλιέπεια ἄμεση σχέση μὲ τὸ *Εἶναι* καὶ τὴν ψυχοσύνθεση τοῦ κάθε ἀνθρώπου καί, μάλιστα, δὲν εἶναι μόνο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν πεπαιδευμένων ἀτόμων, εἶναι καὶ τῶν ἀπαίδευτων.

Πέρα τῆς παιδείας, ἡ καλλιέπεια εἶναι θεία δωρεὰ καὶ θεία σφραγίδα. Κι ὅποιος δὲν ἔχει αὐτὸ τὸ χάρισμα τῆς καλλιέπειας, αὐτὸ τὸ σπερματικὸ καλλιτεχνικὸ στοιχεῖο μέσα του μὲ ἔκδηλη τὴν παρουσία τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θέλησης, τότε, ὅσες ἐπιστῆμες κι ἂν σπουδάσει, ὅσες γνώσεις κι ἂν ἀποχτήσει, ὅσες γλῶσσες κι ἂν μάθει, θὰ εἶναι πάντοτε ἕνας κακός, ἀνυπότακτος κι ἀπείθαρχος στρατιώτης τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Τέχνης. Θὰ εἶναι αὐτὸς πού, θὰ τὶς ὑποβιβάζει καὶ θὰ τὶς κηλιδώνει ἀπανωτά. Ἴσως, νὰ φουσκώνει καὶ νὰ κάνει τὸ δημιουργὸ μὲ ὑπεροπτικὴ συμπεριφορά, ὅπως συμβαίνει σήμερα, στὶς μέρες μας, μὲ τὸν εὐνουχισμὸ τῆς Τέχνης, ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν παράλογων καὶ σχιζοφρενικῶν «σχολῶν»* καὶ θεωριῶν, τοῦ Ἀπολλιναίρ, τοῦ Μαρινέττι, τοῦ Ἀντρὲ Μπρεττὼν καὶ τοῦ Πὼλ Ἐλυάρ. Αὐτοὶ οἱ ἄσπονδοι ἐχθροὶ τοῦ κλασσικισμοῦ, τῆς Ἀναγέννησης καὶ τῆς ὀρθόδοξης τέχνης, μετατόπισαν τὸν ἀξιολογικὸ ἄξονα τοῦ πολιτισμοῦ μας καὶ τὸν ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὴν ἠθικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀγωγή. Κι ἀκόμα, κατάργησαν τὸν ἔλεγχο τῆς σκέψης, ξέφυγαν ἀπὸ τὶς ἔννοιες καὶ θεμελιώδεις ἀρχὲς τοῦ καθαροῦ νοῦ, ἀποδυνάμωσαν τὴν κριτικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, ἐκπόρνευσαν τὴ λογικὴ κι ἔκαμαν τὴν τέχνη νὰ κινεῖται μέσα σ' ἕνα χῶρο λιμπεραλισμοῦ κι ἀναρχισμοῦ.

Δημιούργησαν, ἀκόμα, ἕνα σωρὸ ποιητικά, ζωγραφικά, γλυπτικὰ καὶ μουσικὰ ρεύματα, καθὼς καὶ ὡρολογιακὰ κατασκευάσματα, γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀναρχία κι ἔτσι, γέμισαν τὰ χαρτιά, τὰ ταμπλό, τοὺς δρόμους, τὶς πλατεῖες, τὰ πάρκα, μ' ἕνα σωρὸ μαζώματα κι ἀποβράσματα τοῦ παράλογου καὶ τῆς ἀσυναρτησίας. Θεμελίωσαν κι ἔχτισαν τὴν ὑπερρεαλιστικὴ καὶ σουρρεαλιστικὴ βιομηχανία ποὺ βγάζει ἀναρίθμητους ποιητές, πεζογράφους, γλύπτες, ζωγράφους καὶ μουσικούς, χωρὶς ἠθικὴ ὑπόσταση

---

* Περὶ πειραματισμῶν πρόκειται κι ὄχι περὶ σχολῶν.

καὶ διαχρονικὴ πορεία. Ὅλοι τους, δέ, κυλίουν τὸν Σισύφειο λίθο καὶ τοῦτο γιατὶ τὸ ἔργο τους δὲν ἔχει προσωπικὴ σφραγίδα καὶ λογοτεχνικὴ διάθεση. Εἶναι σουρρεαλιστικὰ κατασκευάσματα μὲ αἰσθητὴ τὴν ἀπουσία τῆς σκέψης. Κι ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ παρουσία τῆς σκέψης ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει καὶ δημιουργία. Κι ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν στὸν τόπο μας, γιατὶ δὲν ὑπάρχει ὑπεύθυνη κριτική.

Ὁ Γιῶργος Ἀθάνας, ἂν κι ἦταν βαθὺς γνώστης τῆς ἀναρχικῆς λαίλαπας, οὔτε τὴν ἀναζήτησε ποτὲ μὰ κι οὔτε τὴν ἀκολούθησε. Ἦταν γι' αὐτὸν διαρκῶς ἀποῦσα ἡ μὴ νοητὴ ποίηση· ἡ «ἐγκεφαλικὴ» ὅπως τὴ λένε οἱ «ἐπαΐοντες» τῆς ἐποχῆς μας. Ἐμεῖς προσωπικά, χωρὶς δισταγμούς, σὲ συνεντεύξεις ποὺ δώσαμε, παλιότερα, στὴν τηλεόραση καὶ στὸν τύπο, τὴν ὀνομάσαμε ἐγκεφαλίτιδα τῆς ποίησης, δηλαδή, λοιμώδη νόσο, φλεγμονὴ τῆς ποίησης.

Ἀναμφισβήτητα, ὁ Νόβας, δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, νὰ συνταιριαστεῖ, πολὺ περισσότερο, νά συγκριθεῖ μὲ τὴ σημερινὴ ἔκφραση τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ποὺ ἐκφράζει στιγμιαῖα αἰσθήματα, πλευρὲς σκοπιμότητας, προχειρότητα, τάσεις ἐπιδείξεως, ἀνάμεικτες καταστάσεις σοβαροῦ καὶ γελοίου, ἀνθρωπιὰ καὶ ἠθικὴ σὲ μέτρα εὐτράπελου καὶ πρόστυχου.

Ὁ Γιῶργος Ἀθάνας, δὲν ἀνήκει σ' αὐτὸ τὸ χῶρο. Εἶναι ὁ Ποιητὴς τῶν λεπτῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ὡραίων συλλογισμῶν. Εἶναι ὁ εὐπατρίδης τοῦ πνεύματος καὶ τῶν εὐγενικῶν τρόπων. Ἀγκαλιάζει τὸ ἔθνος, τραγουδάει ἀντάμα μὲ τὸ λαό, ἀφουγκράζεται τὴν ἀνάσα του, ξέρει καὶ γνωρίζει καλὰ τὰ ἰδανικά του, τὶς παραδόσεις καὶ τοὺς θρύλους του κι ὅλα αὐτὰ τὰ μεταπλάθει καὶ τὰ δίνει μὲ εὐγενικούς, δυνατοὺς καὶ περίτεχνους στίχους. Περιεργάζεται τὰ πάντα μὲ λεπτολογία καὶ μὲ μιὰν ἀσύνορη εἰσόρμηση πρὸς ὅλα τὰ πλάτια.

Τὸ πρῶτο περπάτημα τοῦ Νόβα, μέσα στὴ ποίηση μὲ τὸ *Πρωινὸ ξεκίνημα*, ὡς τὶς *Μονοκονδυλιές* καὶ στὰ *Τραγούδια τῶν βουνῶν*, μοιάζει μ' ἀληθινὴ ἱεροτελεστία ποὺ προχωρεῖ ἤρεμα, μεγαλόπρεπα, γιὰ νὰ φτάσει, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, στὴν τελείωση καὶ στὸ σκοπό. Κι ὅλα, ἀκόμα καὶ τ' ἀσήμαντα, πλουτίζονται καὶ ἀνυψώνονται μέσα στήν, αὐστηρά, ἔντεχνη ποιητική του πορεία. Μιὰ πορεία γαλήνια σὰν τὴν ψυχή του καὶ κάποτε ταραγμένη σὰν τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα του. Μά, ὅμως, μιὰ πορεία μακρύδρομη, διαχρονική, διδαχτική, ἀνυψωτική, συμβολική, ἑλληνικὴ καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ποιητικὴ καὶ συγκλονιστικὴ ποὺ ὑπογραμμίζει τὸ κῦρος τοῦ ποιητῆ καὶ βεβαιώνει τὴν ἀνεξίτηλη παρουσία του.

Ὁ Γιῶργος Ἀθανασιάδης-Νόβας, δίνει ψυχὴ καὶ λαλιὰ ἀκόμα καὶ σ' αὐτὰ ποὺ δὲν ἔχουν: στὰ βουνά, στὰ δάση, στὰ λόγγα, στὰ δένδρα, στὰ λουλούδια τῆς γῆς, στὰ μονοπάτια, στὶς στράτες καὶ σὲ κάθε ὕλη καὶ μορφὴ ποὺ συλλαμβάνει ἡ τρεχάτη καὶ γόνιμη φαντασία του. Κι ὅλα αὐτά, μετουσιώνονται σὲ ποίηση καὶ δίνονται προσεγμένα κι ἁρμονικά, δεμένα σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ νὰ προξενοῦν πότε τὸν θαυμασμὸ καὶ πότε τὴ σιωπή.

Ὁ Νόβας εἶναι συνεπὴς στὸ ποιητικό του χρέος κι ἀπόλυτα εἰλικρινής. Τὸ ἔργο του δὲν εἶναι ἄσαρκο. Εἶναι σαρκωμένο καὶ βαρύ. Ἔχει ποιητικὴ ἑνότητα καὶ μιὰ οὐράνια μελωδία. Εἶναι γλυκὸς ποιητής, ἀνθρώπινος. Ἐπεξεργάζεται, φοβερά, τὸ στίχο καὶ τὸν κάνει ἀνθηρό, ἄρτιο, εὐλύγιστο, χαρούμενο καὶ φιλοσοφημένο. Κι εἶναι ὅλη ἡ ποίησή του, ἕνα καταγάργαρο δροσερὸ καὶ πεντακάθαρο νερό, ποὺ πηγάζει, κατ' εὐθείαν, ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς ψυχῆς του, ὅμοια μὲ τὰ βουνὰ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, ποὺ μὲ τόση λαχτάρα τὰ περπάτησε καὶ μὲ τόση λυρικότητα τὰ τραγούδησε.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ γύρω κόσμου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐξομολόγηση συμβαδίζουν, εἶναι μαζὶ καὶ τὰ δύο στὴν ποίηση τοῦ Γιώργου Ἀθάνα. Λύρα κι ἁρμονία εἶναι χειροπιαστὲς καὶ ἀλληλοκοιτάζονται. Ἡ μιὰ ἰσορροπεῖ τὴν ἄλλη, ἡ μιὰ κρατάει κι ἀνυψώνει τὴν ἄλλη σὲ ὁριακὴ σχέση δημιουργίας.

Ἀφετηρία καὶ συνισταμένη τῆς Ποίησης, τῆς γνωστῆς καλλιέπειας τοῦ ἐκφραστικοῦ ποιητικοῦ λόγου τοῦ Νόβα, ἦταν ἡ ὁλοκληρωμένη προσωπικότητά του, ἡ, χαρακτηριστικά, ἔντονη, πολύπλευρη καί, μὲ διάφορες διακυμάνσεις ἀνθρώπινη ὑπόσταση καθὼς καὶ ἡ πνευματική του ὀντότητα, ὑποδειγματικά, ἐκφραστικά, ζωηρὰ καί, ἀποδεδειγμένα ἀποδοτική, κοινωνική του παρουσία μὲ τὸν συνεχῆ συμβολισμὸ ἑνὸς ἰδιότυπου καί, ἰδιαίτερα, ἀξιόλογου πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου, ποὺ ἀπασχόλησε, ἀπασχολεῖ καὶ θ' ἀπασχολήσει κάθε πνευματικὸ ἄνθρωπο, κάθε ἐρευνητὴ τῆς ἑλληνικῆς πνευματικότητας. Κάθε δυνάμενο, ἀνεπηρέαστα καὶ ἀξιοκρατικά, ν' ἀσχοληθεῖ καὶ νὰ κρίνει μιὰ μορφὴ σὰν τὴ μορφὴ τοῦ Νόβα μὲ εὐρύτητα στὸν ποιητικὸ χῶρο τῶν νεοτέρων ἑλληνικῶν χρόνων καὶ τῶν σύγχρονων ἑλληνικῶν Γραμμάτων.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Εἰδικότερα μὲ τὴν ἐπιτυχῆ, ἢ ὄχι, πολιτική, μὲ τὴν εὔστοχη ἢ ἄστοχη πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐνέργεια, ποὺ καὶ πάλι, θὰ πρέπει νὰ κρίνεται ψύχραιμα καὶ ποτὲ μὲ δόλο καὶ ἐπικριτικὴ σκοπιμότητα, δὲν πρέπει νὰ συσχετίζεται ἡ συμπεριφορὰ τοῦ πολιτικοῦ μὲ τὴν οἰστρηλασία, τὴν πη-

γαία ροὴ τοῦ ἔμμετρου λόγου. Ὡς πρὸς αὐτό, ὁ Νόβας εἶναι ἕνας ἀδικημένος ποιητής.

Ὁ Νόβας κρίνεται, εὐτυχῶς, ἀπὸ λίγους, ἴσως, ὁρισμένους παθιασμένα, μὲ αἰσθήματα πολιτικῆς ἀντιθέσεως. Ἀνεπίτρεπτα, ἄδικα, γιὰ ἕναν πνευματικὸ ἄνθρωπο τοῦ ἀναστήματος τοῦ Γιώργου Ἀθάνα καὶ τῆς εὐφυΐας του. Ἐδῶ, θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο: ὁ Νόβας δὲν ἐκτιμήθηκε ὅπως θὰ ἔπρεπε ἀπὸ τὴ γενέτειρά του, τὸν Ἔπαχτο. Γι' αὐτὸ στὸ σημεῖο αὐτό, κάνω μιὰ παρένθεση γιὰ νὰ παρακαλέσω τὴν καθ' ὅλα ἄξια καὶ καρποφόρα Ἑταιρεία Ναυπακτιακῶν Μελετῶν, νὰ ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωση, μαζὶ μὲ τὸ Ἵδρυμα Νόβα, νὰ φροντίσουν κι οἱ δυό τους ὥστε νὰ στηθεῖ ἐδῶ στὸν Ἔπαχτο, ἡ προτομὴ τοῦ Γιώργου Ἀθάνα στὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του. Τοῦτο θαρρῶ πὼς εἶναι χρέος τους καὶ χρέος ὅλων μας. Κι ἀκόμα, θὰ ἤθελα νὰ ρωτήσω! Ἔχουμε, πράγματι, πολλοὺς σημερινοὺς «ἐγκεφαλικοὺς» ποιητὲς ποὺ νὰ πλησιάζουν τὸ Νόβα; Ἂν ἔλειπαν, ἀγαπητοί μου, οἱ μεγάλοι μουσικοί μας, Μίκης Θεοδωράκης καὶ Μάνος Χατζιδάκης, ποὺ μὲ τὴ θεία τους μουσικὴ ἐπένδυσαν ὁρισμένους στίχους, ἀπὸ ἀληθινὰ ποιήματά τους καὶ τοὺς ἔβγαλαν στὸ προσκήνιο, στὴν ἐπιφάνεια· σίγουρα δὲν θὰ τοὺς ἤξερε κανείς. Γιατὶ στὰ σουρρεαλιστικὰ καὶ ὑπερρεαλιστικά τους «ποιήματα» δὲν ἐκφράζουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση, τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα καὶ συναισθήματα, ἀλλὰ καταστάσεις χαοτικὲς καὶ ἄλογες ποὺ κινοῦνται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς αἰσθητικῆς. Ἔτσι, ἡ σημερινὴ κατάντια τῆς ποίησης δικαιώνει ἀπόλυτα τὰ προφητικὰ λόγια τοῦ Σεφέρη στὴν εἰσαγωγὴ τῆς μετάφρασής του: *Ἔρημη Χώρα τοῦ Ἔλιοτ*, πὼς οἱ ποιητὲς τοῦ εἴδους αὐτοῦ, εἶναι εὐχαριστημένοι, ἂν ἔχουν τρεῖς ἀναγνῶστες σ' ὁλόκληρο τὸν Κόσμο. Λόγια ἀληθινὰ ποὺ μᾶς θυμίζουν τὶς προφητεῖες τοῦ συντοπίτη μας Ἅγιου, τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ.

Ὁ Νόβας, ὅπως γνωρίζουμε, ἦταν πλούσιος καὶ ἔζησε μιὰ ζωὴ ἄνετη χωρὶς σκοτοῦρες γιὰ τὸν ἐπιούσιο. Ὅμως οἱ παρορμήσεις του καὶ τὰ σκιρτήματά του, γιὰ τὴν ἔκφραση καὶ τὴ δημιουργία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου, εἶχαν τὴν παρουσία καὶ τὴν ἐμφάνιση τοῦ σεμνοῦ, τοῦ ἁπλοῦ, τοῦ εὐπρεποῦς ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου τῆς καθημερινότητας, τοῦ μόχθου μὲ τὰ διακρινόμενα αἰσθήματα, τὶς ὁμορφιὲς τῆς ἥσυχης ζωῆς τὴν ἐπιβλητικότητα καὶ τὴν μεγαλοπρέπεια τῶν ὡραίων καὶ ἤρεμων ἑλληνικῶν χώρων. Κι ἀκόμα εἶχαν οἱ παρορμήσεις του, τὶς ἡρωικὲς θέσεις τῆς ἀγροτιᾶς, τὴν ἀρχοντικὴ καὶ ἑλληνοπρεπῆ ὁμορφιά, τὰ ἁγνὰ αἰσθήματα, τὰ ὑψηλόφρονα μηνύματα

τῆς ἀνθρωπιᾶς καὶ τῆς λεβεντιᾶς μὲ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ὡραίου καὶ τὸν σεβασμὸ τῶν ἀξιῶν, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς πατρίδας.

Μέσα στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ Γιώργου Ἀθάνα, ὑπάρχει ἕνας χείμαρρος αἰσθημάτων φιλοσοφικῶν καὶ στοχαστικῶν διαθέσεων. Ὑπάρχουν αἰώνιες ἑλληνικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες, ἀκατάλυτες μέσα στὸ χρόνο. Ἀξίες ποὺ θεμελιώνουν οἰκογένειες, ἀνθρώπινες συμβιωτικές ὁμάδες, κοινωνίες, λαούς, ἔθνη. Κι ὅλα αὐτὰ μᾶς τὰ δίνει ὁ Νόβας μὲ ἀμείωτο λυρικὸ κραδασμὸ καὶ δροσεράδα. Μὲ ἀξιοσημείωτη ἀνανέωση τῶν ἐκφραστικῶν ποιητικῶν τρόπων, ἀλλά, πάντοτε μέσα στὰ πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς τεχνοτροπίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ ποιητὴς δὲν ἀπομακρύνθηκε ποτέ του.

Λένε κάπου, ἐκεῖ στὸ Ἀννάμ, στὴν Ἰαπωνία, στὴν Κίνα καὶ στὶς Ἰνδίες, πὼς ὁ ποιητὴς εἶναι ἕνας ἀπόστολος τῶν Θεῶν, ὅπου τοῦ ψιθυρίζουν στ' αὐτί του καθημερινά, οἱ ἄγγελοι τὰ μυστικὰ τῆς Γνώσης καὶ τῆς Ἀλήθειας. Ἂν συμβαίνει αὐτό, τότε ὁ ποιητὴς εἶναι θεῖος καὶ δικαιώνονται ἀπόλυτα, τὰ λόγια τοῦ μεγάλου Γκαῖτε πώς, «*πάνω ἀπ' ὅλα, σὰν Θεό, ἔχει τάξει ἡ μοίρα τὸν ποιητή*». Κι ὁ Νόβας ὡς ποιητής, τὴ Γνώση καὶ τὴν Ἀλήθεια ἔχει στὸ Ἔργο του, αὐτὰ τὰ δυὸ ὑπηρέτησε κι αὐτὰ τὰ δυὸ ἦταν τὰ φτερά του. Αὐτά, δέ, τὰ δυὸ βρίσκονται σπαρμένα διάχυτα σ' ὁλάκερο τὸ ποιητικό του ἔργο. Ἀκόμα, ὁ Νόβας, στάθηκε μακριὰ ἀπὸ μεμψιμοιρίες καὶ μικροψυχίες. Γι' αὐτό, θὰ μείνει ἕνας ἀγνὸς καὶ ὑποδειγματικὸς ποιητὴς μὲ ἀκατάλυτη ὁρμή, βαθειὰ σκέψη, μ' ἀπέραντη καλλιέπεια καί, πού ἡ ποιησή του θὰ συγκινεῖ πάντοτε, θὰ γαληνεύει, θὰ εὐφράνει τὴν ψυχὴ καὶ θὰ γίνεται πότε διδαχὴ καὶ πότε δέηση.

Ἀγαπητοί μου, τέλειωσα κι εὐχαριστῶ γιὰ τὰ αἰσθήματά σας. Ἐπιτρέψτε μου ὅμως, νὰ ἐκφράσω μιὰ τελευταία σκέψη ποὺ αὐθόρμητα ἔρχεται στὰ χείλη μου.

Νιώθω στὴν ἀποψινὴ ἐκδήλωση καὶ αἰσθάνομαι ἐδῶ κοντά μας, μεγαλόσωμη, ἐκφραστικὴ κι ἀρχοντικὴ τὴν παρουσία τοῦ Γιώργου Ἀθάνα. Τὸ ὀνοματικὸ ἀνάστημα τοῦ Νόβα τὸ ἀντίστοιχο μὲ τὸ πνευματικό του μέγεθος τὸ πολύπλευρο, τὸ ἀειθαλές, τὸ ἀΐδιο· καὶ τὴν ἐπιβλητικὴ κι εὐγενικὴ ματιά του, τὴν ἀντίστοιχη μὲ τὴν ἔκταση τῆς ποιητικῆς του ἔκφρασης καὶ τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας.

SUMMARY

THE ELEGANCE OF THE POETICAL SPEECH OF GEORGE ATHANAS

Mention and analysis of G. Athanas poetical speech. Flach back to the surrealistic poetry of absurdity and incoherence. Comparison and appreciation of rational and modern poetry. Brief outline of G. Athanas political and social life, where his patriotic and human feelings will be briefly analised.

BASILIS LAMNATOS

PER.25 LAMNATOS

ΝΤΙΝΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

«ΑΣΤΕΓΝΩΤΟ ΔΑΚΡΥ»: ΘΡΗΝΟΤΡΑΓΟΥΔΑ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΧΑΜΟ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΤΕΡΟΥ ΑΔΕΡΦΟΥ

Ὁ Παλαμᾶς, κυρίες καὶ κύριοι, προλογίζοντας τὴν πρώτη ποιητικὴ Συλλογὴ τοῦ Γιώργου Ἀθάνα, «*Πρωϊνὸ ξεκίνημα*», *σὲ δεύτερη ἔκδοση τὸ 1922, ἔγραψε προφητικὰ γιὰ τὸν ποιητὴ ὅτι «ἔχει ἀποθηκευμένα (μέσα του) γιὰ τὴν τέχνη πράγματα καὶ περισσότερα καὶ διαφορετικότερα ἀπ' ὅτι φαίνεται στοὺς στίχους του*».

Καὶ ἡ προφητεία του αὐτὴ ἐπαληθεύτηκε, διότι ὁ Ἀθάνας στὴ διάρκεια τῶν ἑξήντα καὶ πλέον ἐτῶν γόνιμης προσφορᾶς ποὺ μεσολάβησαν, μᾶς παρουσίασε ἕνα ἐντυπωσιακό, ὀγκῶδες καὶ ἀναμφισβητήτου πνευματικοῦ κύρους ἔργο.

Μέσα στὸ σύνολο τῆς ποιητικῆς του προσφορᾶς, ἡ ὁποία ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Ἠλίας Βενέζης, «*ξεκίνησε ἀπὸ ρίζες γερές, τὴν παράδοση καὶ τὸ ἦθος τοῦ λαοῦ μας*» κι ἔχει «*τὴν ἐσωτερική της ἑνότητα, τὴ δική της πειθὼ καὶ τὴν ἀγέραστη φυσιογνωμία της*», ἐξέχουσα θέση κατέχουν τὰ «*Τραγούδια τῶν Βουνῶν*», ὅπου μὲ παθιασμένη πένα καὶ λυρικὸ μεθύσι, ξαναζωντάνεψε τὰ βουνὰ καὶ τὴν ἱστορία τῆς Ρούμελης καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ναυπακτίας, τὰ ὁποῖα μὲ ξέχωρη βιωματικὴ ἀκρίβεια τὰ κέντησε ἕνα πρὸς ἕνα, τάκαμε πίνακα καὶ μὲ τὸ σεμνὸ λόγο του, τὰ κρέμασε φωτεινὰ μετέωρα «*Στῆς γῆς τὸ τέμπλο ἀπάνωθε καὶ στ' οὐρανοῦ τὴν κόχη*».[1]

---

1. Θεμ. Ἀναστασιάδης-Νόβας, *Ἥρωες*, χ.χ., σ. 180.

Χωρὶς νὰ εἶναι σήμερα στὶς προθέσεις μου νὰ ἀξιολογήσω τὸ ὀγκῶδες ἔργο τοῦ Ἀθάνα, δίπλα ἀπὸ τὰ «*Τραγούδια τῶν Βουνῶν*», θὰ τοποθετήσω καὶ τὰ θρηνοτράγουδά του «*Αστέγνωτο Δάκρυ*», ὅπου με την ἴδια ἀγάπη, τέχνη καὶ λυρικὴ κορύφωση, ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἴσαμε τὸ τέλος, θρηνολογεί τὸν πρόωρο χαμὸ τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του Μήστου.

Πρόκειται γιὰ ἕνα πρωτόγνωρο πλεόνασμα ἀγάπης ἀνάμεσα στοὺς δύο ἀδελφούς, ἡ ὁποία τὶς περισσότερες φορὲς φτάνει μέχρι τὴν ὑπέρτατη ἔνταση φίλτρου καὶ στοργῆς.

Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες καὶ Κύριοι Σύνεδροι,

Τὸ «*Αστέγνωτο Δάκρυ*», εἶναι τὸ 13ο ἔργο τοῦ Ἀθάνα καὶ τὸ ἀφιερώνει στὴ μνήμη τοῦ ἀδελφοῦ του Θεμιστοκλῆ, «*ποὺ τίμησε τὴν Ἑλλάδα σὰν ἄνθρωπος καὶ τίμησε τὸν Ἄνθρωπο σὰν Ἕλληνας*». Τυπώθηκε σὲ πολὺ λίγα ἀντίτυπα καὶ μόνο γιὰ τοὺς συγγενεῖς, διότι ὁ ποιητὴς προτιμοῦσε νὰ διατηρήσουν τὸν οἰκογενειακό τους ἀποκλειστικὰ χαρακτήρα, γιατὶ πίστευε ὅτι αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ κλάψει τοὺς προσφιλεῖς του, τὸ κάνει στὰ ἄδυτα τοῦ σπιτιοῦ του καὶ τῆς καρδιᾶς του...

Ὅταν ὅμως

Δεκαδιπλώθηκεν ὁ χρόνος
. . . . . .
δεκαδιπλώθηκεν κι ὁ πόνος!
. . . . . .
ἀπ' τὴν ἐπώδυνη ταφή..., (125)[2]

ἀποφάσισε καὶ τὰ ἔκδοσε, μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι:

Δὲ θά 'ναι στίχοι ὅσα θὰ γράψω,
θά 'ναι πνιγμένοι μου λιγμοί(22)

Ὁ ποιητὴς δὲν ἔκανε ἐπιλογὴ στὰ ποιήματα. Τὰ ἔδωσε στὴ δημοσιότητα σὰ μιὰ δική του ἐπιμνημόσυνη δέηση στὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ἀδερφοῦ του. Τὸ κάθε ποίημα εἶναι ἕνας σφάχτης κι ἕνας λυγμός. Εἶναι

2. Ὁ ἀριθμὸς μέσα στὴν παρένθεση, ἀνταποκρίνεται στὴ σελίδα τῆς ποιητικῆς συλλογῆς «*Ἀστέγνωτο Δάκρυ*», ὅπου εἶναι δημοσιευμένο τὸ ἀντίστοιχο κείμενο ἢ ποίημα.

τὰ δάκρυα ποὺ μάζεψε φιλάργυρα σὲ μιὰ μυστικὴ δακρυδόχη, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ δείξει προτίμηση, νὰ τὰ ξεχωρίσει...

Ὅμως οἱ ὧρες αὐτὲς συμπίπτουν γιὰ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἔτυχε νὰ δεχτοῦν ἀπὸ τὴ Μοίρα ἕνα πολύτιμο ἀδερφὸ σὰν ἀνεκτίμητο δῶρο, κι ἕναν ἀδόκητο ἀδερφικὸ θάνατο σὰν ἀνελέητο πλῆγμα...

Τὰ πρῶτα ποιήματα τῆς συλλογῆς γράφτηκαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1961 (ὁ ἀδερφός του πέθανε στὶς 14 Μαΐου), στὸ ἀπόμερο καὶ ἀπόμακρο χωριὸ τῆς Ἀόστας Pré Saint Didier στοὺς ἰταλικοὺς πρόποδες τοῦ Monte Bianco.

Ἀπὸ τὶς χρονολογίες ποὺ σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὰ χειρόγραφά του, ὕστερα ἀπὸ ἕνα ταξίδι αὐτοπαρηγοριᾶς ποὺ ἔκαμε στὸ Ζαγόρι τῆς Ἠπείρου —πατρίδα τῆς πατρογονικῆς του γενιᾶς— ἔφυγε γιὰ τὸ Saint Vincent τῆς Βορείου Ἰταλίας, ὅπου εἶχε συγκληθεῖ τὸν χρόνο ἐκεῖνο στενὸ Συνέδριο τῆς Κοινότητας Εὐρωπαίων Συγγραφέων, ποὺ τὸν εἶχαν ἐκλέξει Μέλος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου. (9)

Ἔτσι μετὰ τὸ Συνέδριο βρέθηκε στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Pré Saint Didier, ὅπου ἀποσύρθηκε γιὰ αὐτοσυγκέντρωση. Ἐκεῖ, μέσα στὴν ἀπόλυτη μοναξιὰ τοῦ ξένου τοπίου, μὲ πνιχτοὺς λυγμούς, μπόρεσε τελείως ἀπερίσπαστα, ἀλλὰ πονεμένα κι ἀχόρταγα, ν' ἀναπολήσει ὅπως αὐτὸς ἤθελε τὴ ζωή του με τὸν ἀδερφό. Μιᾶς ζωῆς ποὺ ἐπειδὴ πλησίαζε πρὸς τὸ τέλος ἔπαιρνε τὴ γοητεία ἀνεπανάληπτου ὀνείρου...

Ἐκεῖ ὁ χρόνος μηδενίστηκε κι ὅλες οἱ ἀναρίθμητες λεπτομέρειες τῆς παιδικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς μετέπειτα ζωῆς τους, μέχρι τὴν ὥρα τοῦ πικροῦ ἀποχωρισμοῦ, τοῦ γέμισαν τὴ σκέψη ἀπ' τὴν ὁποία τά 'παιρνε ἡ λαγαρὴ πένα του καὶ τά 'κανε μοιρολόϊ...

Ὁ ἴδιος θὰ μᾶς πεῖ σὲ στίχο του:

Ἔχω στὰ βάθη τῆς καρδιᾶς μιὰν ἄκρη μου
τὶς μυστικὲς ὅπου ἀποσύρομαι ὧρες (105)

Καὶ σ' ἄλλο ποίημά του:

Θὰ φύγω ἀλλοῦ, μακρυά, σὲ ξένους τόπους
καὶ θὰ διαλέξω ἀπόμερο κρυφὸ
σ' ἀδιάβατα παρθένα μέσα δάση,
ποὺ μήτε μάτι, μήτε αὐτὶ θὰ φτάση,
νὰ κλάψω τὸν χαμένο μου ἀδερφό.

Μὲ γόους, μὲ κοπετοὺς νὰ τὸν θρηνήσω
δάκρυα, καρδιά, τὸ αἷμα σου νὰ χύσω

ἀπ' τῶν ματιῶν τ' ἀστείρευτα κρουνιὰ
ὡς νά 'μαι ἐγὼ ὁ στερνὸς ποὺ ἀπομένει
ἀπ' ὅλη τὴν ἀνθρώπινη γενιά!

Κανέναν ἄλλον πιὰ σκοπὸ δὲν ἔχω
παρὰ τὴ γῆ ὅσο ζῶ νὰ παρατρέχω,
ἐλπίζοντας σὲ βάθος μακρυνὸ
πὼς θ' ἀντικρύσω τὴ μορφή σου πάλι!
Μὰ γέρνω ἀπελπισμένος τὸ κεφάλι
καὶ σὲ θρηνῶ, 'Αδερφέ μου, σὲ θρηνῶ... (21)

Ἡ Γραμματέας του Σαπφὼ 'Αναστασιάδη, ἡ ὁποία, ἂν καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ζεῖ στὴ Ναύπακτο, δυστυχῶς δὲν εἶναι σήμερα ἀνάμεσά μας γιὰ λόγους ὑγείας, βρῆκε ἀργότερα στὰ χειρόγραφά του ἕνα χαρακτηριστικὸ κείμενό του, μέσα ἀπ' τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν νὰ γράψει τὸ μοναδικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο μοιρολόϊ του.

Λέει συγκεκριμένα:

Τὰ ποιήματά μου αὐτά, ποὺ ἐπιγράφω « 'Αστέγνωτο Δάκρυ», δὲν εἶναι ἄλλο τί παρὰ τὰ συγκομένα ἐκεῖνα μοιρολόγια ποὺ ξεφωνοῦμε αὐθόρμητα, πηγαῖα, ἀνεξέλεγκτα, τὴν ὥρα τῆς κηδείας τοῦ ἀγαπημένου μας, μὴ δυνάμενοι νὰ πιστέψουμε ἀκόμα τὸν ὁριστικὸ διαπαντὸς χωρισμό... Τὶς τραγικὲς ἐκεῖνες στιγμὲς στριφογυρίζουν στὴ σκέψη μας ἀθέλητα, ζωηρὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ ζωή του, ἀπὸ τὴ ζωή μας. Καὶ κάθε τόσο μᾶς συγκλονίζει ἕνας στεναγμὸς πόνου, ἕνα ἀναφυλλητὸ ὀδύνης. Μᾶς ξεφεύγει ἕνα ξεφωνητὸ ἢ ἕνας ψίθυρος μοιρολογιοῦ.

Δέκα χρόνια πέρασαν... Ὅμως γιὰ μένα ἡ κηδεία τοῦ 'Αδελφοῦ μου δὲν ἐτελείωσεν ἀκόμα. 'Εξακολουθῶ νὰ τὸν ξεπροβοδίζω ἀπὸ τὴ ζωή μας πρὸς τὴν Αἰώνια Ζωὴ μὲ τὸν πόνο μου ἀμείωτο, μὲ τὸ δάκρυ μου ἀστέγνωτο. Ἄλλοτε ξεφωνίζω, κι ἄλλοτε ψιθυρίζω, κι ἄλλοτε σωπαίνω τὰ μοιρολόγια μου. Πῶς βρέθηκε νὰ τά 'χω καὶ γραμμένα, πολλὲς φορές, δὲν μπορῶ νὰ τὸ καταλάβω... (7)

Κι ὄντως ὁ «μακρόσυρτος θρῆνος» συνεχίστηκε ὅλα τὰ ἑπόμενα χρόνια τῆς ζωῆς του, διότι ὅπως μᾶς ἐξομολογήθηκε στὸ Μότο τῆς συλλογῆς του ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1971:

Στῆς ζωῆς μου ἕως τὴν ἄκρη
θά 'ναι ἀστέγνωτο τὸ δάκρυ.

Δὲν μπορεῖ νὰ τὸ στεγνώσῃ
μήτε ἡ Λήθη, μήτε ἡ Γνώσῃ (15)

Ἔχοντας ὑπόψη της ὅλα αὐτὰ ἡ Σαπφώ, ἔγραψε στὸν πρόλογο (7-8) ὅτι, εἶναι ἴσως, μοναδικὸ ἕνα βιβλίο ὅπου ἀδερφὸς θρηνεῖ τὸν ἀδερφό του. Ἀλλὰ μοναδικὸς δὲν ἦταν τάχα κι ὁ στενός, ἀχαλάρωτος δεσμὸς ποὺ τοὺς ἔδεσε τὴ ζωή; Ἀπὸ φυσικό τους εἶχαν μιὰ βασικὴ διαφορά: Ὁ Μήστος ἦταν «ἐσωστρεφής», ἐκλεκτικὸς σὲ ὅλα — ἀκόμα καὶ στὶς φιλίες του, μὲ ἀριστοκρατικὴ φινέτσα, εὐγενικὴ συμπεριφορὰ καὶ πάνω ἀπ' ὅλα πρᾶος μειλίχιος καὶ καλοσυνάτος. Ὁ Γιῶργος —ὁ ποιητής μας— «ἐξωστρεφής», κοσμικός, ἀνοιχτόκαρδος, προσηνής, εὐπροσήγορος, παραδομένος ὁλόψυχα στὴν ἀγάπη τοῦ κοινοῦ, δημοκράτης καὶ ζοῦσε ἀνεξάρτητος μὲ τὸ δικό του νόμο.

Ἀλλὰ ἂς δοῦμε καὶ τὴν προσωπική τους γνώμη, μέσα ἀπὸ ἕνα νοηματικὸ καὶ ἄκρως στοχαστικὸ ποίημα, ὅπου συμπληρωματικὰ ὁ ἕνας σκιαγραφεῖ τὸν ἄλλο, μὲ μιὰ εὔγλωττη καὶ ἐκ βαθέων ἀποκαλυπτικὴ στιχομυθία:

Ἡ σκέψη σου αἴθριο φῶς λαμποκοποῦσε
κι ὁ λόγος σου ἦταν ἄψευδος χρησμός,

σφιχτόδετος, λιτός, ὅλος οὐσία!
Πολλὲς φορές, ἀδέκαστος κριτής,
μοῦ 'πες, μὲ τὴν κοφτή σου παρρησία,
πὼς ἤμουν «ἕνας μέτριος ποιητής».

«Καλὸς καὶ δίκαιος», εἶπα, «οἱ δυό μου στόχοι».

(καί)

Ἀντεῖπες μὲ χαμόγελο γλυκύ:
«Καλός, ναί, εἶσαι. Δίκαιος ὅμως ὄχι!
Σὲ κάνει ἡ καλοσύνη ἐπιεικῆ...» (90-91)

Καὶ ὁ ποιητής, κολακευμένος ἀπὸ τὰ τελευταῖα τοῦτα λόγια τοῦ ἀδερφοῦ του, παραδέχεται ὅτι ναί:

« Ἤσουν πιὸ φίλος μὲ τὶς Μοῦσες.
Ἤσουν στὶς γνῶσες πιὸ σοφός!» (53)

Ὑπῆρξε ὅμως μεταξύ τους, πιὸ βαθιὰ κι ἀπ' τὸ αἷμα, ἀπόλυτη ψυχικὴ συναρμογή, ἀδιάσπαστη, ἀδιατάραχτη. Γιατί, παρὰ τὶς παραπάνω διαφορές, τὸ προσεπίκτητο φύραμα παιδείας καὶ πείρας, ποὺ διαμόρφωσε στὴ

διαδρομὴ τῆς ζωῆς τους τὸ χαρακτήρα τους, ἦταν τὸ ἴδιο ἀγνό, τὸ ἴδιο διαλεχτό, τὸ ἴδιο καλὰ δουλεμένο, γιατὶ ἡ ἡλικία τους ἦτανε:

. . . . . .
μ' ἑνὸς χρόνου διαφορά. (64)

Πέρασαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς τους μαζὶ στὴν ἴδια στέγη, στὸ ἴδιο τραπέζι, μὲ τὴν ἴδια εὐγένεια ψυχῆς, τὴν ἴδια θέρμη καρδιᾶς, τὴν ἴδια καλλιέργεια πνεύματος.

Προσπαθοῦσαν νὰ εἶναι ἀχώριστοι, σὰ νὰ μὴ χόρταινε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο. Μὰ κι ὅταν τῆς ζωῆς οἱ ἀνάγκες τοὺς χώριζαν, πάλι ἀχώριστοι ἔμεναν...

Ἔπειτα ἀπὸ τέτοια ψυχικὴ καὶ βιοτικὴ ταύτιση, φυσικὸ ἦταν ὁ πρόωρος, ξαφνικὸς θάνατος τοῦ μικρότερου ἀδερφοῦ νὰ συνταράξει ὡς τὰ μύχια τὸν ποιητή μας, νὰ τοῦ ἀνοίξει πληγὴ ἀγιάτρευτη, νὰ τὸν συμποτίσει ἀπαρηγόρητο πόνο, νὰ τοῦ πλημμυρίσει γιὰ πάντα τὰ μάτια μὲ «ἀστέγνωτο δάκρυ» (8-9) καὶ ν' ἀρχίσει τὴν ἀναζήτησή του.

Θὰ σὲ ζητῶ στῆς γῆς τὰ μονοπάτια
στῆς θάλασσας τὰ πέρατα, παντοῦ!
Τὰ γαλανά σου θὰ ξανοίγω μάτια
στὸν πατρικὸ οὐρανό μας τοῦ Ἐπάχτου...

Μὲς τοὺς ἁρμονικοὺς τῆς πλάσης ἤχους,
κύματα, φυλλωσιές, συρμὲς πουλιά,
θ' ἀκούω ἐσὲ νὰ μοῦ ἀπαγγέλης στίχους
μὲ τὴ μελωδική σου τὴ λαλιά (23)

Καὶ συνεχίζει:

Δὲν ἦρθες τὸ φθινόπωρο, δὲν ἦρθες τὸ χειμώνα,
ποὺ δάκρυζεν ἡ κυκλαμινιά, ριγοῦσε ἡ ἀνεμώνα...
Μὰ τώρα πού 'ρθε ἡ ἄνοιξη, βαστώντας στὴν ἀγκάλη
τὸ γιασεμί σου[3], *δὲ θὰ 'ρθῆς μήτε καὶ τώρα πάλι;*
. . . . . .

3. Τὸ γιασεμὶ ἀπὸ τότε ποὺ ὑπηρέτησε στὸ νησὶ τῶν γιασεμιῶν, τὴ Χίο, ἔγινε τὸ λουλούδι τῆς προτίμησής του.

γιατί:

Ἡ πασχαλιά μας φέτος δὲ λουλούδιασε
ἀπάνω ἀπ' τὸ κλειστό σου παραθύρι...
Μὴν πῆρες τὸν ἀνθό της ὅλο ἀντάμα σου
στοῦ παραδείσου, ἐσύ, τὸ πανηγύρι;.
. . . . . (107)

Ἂν ναί:

Στεῖλε μας καὶ ἕναν ἀνθό της μήνυμα
πὼς εἶσαι εὐτυχισμένος! Τὸ προσμένω! (109)

Ἀλλὰ ἂς πάρουμε Κυρίες καὶ κύριοι Σύνεδροι, τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή, διότι ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀπὸ μόνη της ἕνα πλῆρες χρονικὸ τῆς καθημερινῆς οἰκογενειακῆς τους ζωῆς ποὺ πέρασαν κοντὰ στὸ γραφικὸ καστρολίμανο τοῦ Ἐπάχτου, ἀπολαμβάνοντας «τὰ μεγάλα τοῦ μικροῦ τους κόσμου». Τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν εἶναι σπάνια καὶ πρωτόγνωρα, τόσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ποιητή, ὅσο καὶ γιὰ τὸ «Μικρό» —ὅπως ἀποκαλεῖ τὸν Μῆστο— τὸν ὁποῖο παρακολουθεῖ ἀπὸ τὴν παιδική του ἡλικία μέχρι καὶ πέρα ἀπὸ τὸ θάνατό του.

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ εἰλικρινῆ καὶ φωτεινὴ ἀγάπη, ἡ ὁποία κάθε φορὰ ἀνανέωνε τὸ νόμο της κι ὁμόρφαινε ἀέναα τὴν παρουσία της στὸ χῶρο τῆς ζωῆς. Ποτὲ δὲν κινδύνεψε νὰ θεωρηθεῖ παθολογική, σκοτεινὴ καὶ τυφλή, διότι ὁ προστατευτικὸς ἴσκιος τοῦ μεγαλύτερου, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, τὸ ὡρίμασμα καὶ τὴν τρυφερότητά του, μεταβάλλεται σὲ φῶς του γονητευτικὸ καὶ πατρικὴ στοργή, γιατὶ οἱ ἀδερφοὶ Γιῶργος καὶ Μῆστος, ἔμειναν ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς ὀρφανοὶ κι ἔζησαν τὴ ζωή τους ποὺ ἦταν γεμάτη «ποίηση καὶ ἀνθρωπιὰ» μὲ τὴ Μητέρα τους, πού:

Ὑπάκουη στὴ σκληρή της Μοίρα,
νιόπαντρη δεκοχτὼ χρονῶν,
(σ') ὅλη τὴ ζήση (της) ἔμεινε χήρα,
κλῶσσα τῶν δυό της ὀρφανῶν[4]
(39),

4. Ἡ Μητέρα του Εὐδοκία, ἦταν τὸ γένος Νικολάου Σισμάνη ἀπὸ τὴν Ἀράχωβα Ναυπακτίας.

τὴν ἀρχοντικὴ Νόνα-Νόβα[5] καὶ τὸν ὑπέροχο Μπάρμπα-Πᾶνο[6] ποὺ τὸν εἶχανε σὰν πατέρα.

Καὶ πρὶν τὸ θάνατο τοῦ πατέρα τους, ὑπῆρξε συγκατοίκηση τῶν δύο μεγάλων Ἠπειρώτικων οἰκογενειῶν Νόβα καὶ Ἀθανασιάδη. Ἔτσι προέκυψε μιὰ δεμένη, ἀρχοντικὴ οἰκογένεια ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ καλοῦ καιροῦ ποὺ σπάνια γνωρίζει ἡ ἐποχή μας, μὲ παράδοση πατριαρχική, ἀλληλοσεβασμὸ καὶ ἀγάπη.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ περιουσιακή τους ἐπιφάνεια στὴ Ναύπακτο ἦταν ἤδη γνωστὴ ὡς «Νοβέϊκα», συνετέλεσε στὸ νὰ μείνουν συνδεδεμένα τὰ δύο ὀνόματα Ἀθανασιάδη-Νόβα, μὲ τὰ ὁποῖα σταδιοδρόμησαν τὰ δύο ἀδέρφια.

Ὅσοι γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ τὸ Μῆστο Ἀθανασιάδη-Νόβα, διαπιστώνουν εὔκολα πόσο οἱ θρηνητικοὶ τοῦτοι στίχοι τοῦ ποιητῆ ποὺ ἄλλοτε ἀδρά, ἄλλοτε ἀμυδρὰ καὶ ἄλλοτε ὑπαινιγματικά, σκιαγραφοῦν πιστὰ τὸν κόσμο του, ἀπὸ τὰ παιδικά του ἀκόμα χρόνια καὶ μέχρι τοὺς κρυφοὺς ἔρωτές του, ἀναπολώντας τὸ ἐξαίσιο τῆς νιότης του ὄνειρο —τὴ «μακρυνὴ» αἰθέρια φίλη τοῦ βορρᾶ— κι ἁπλώνοντας τὸ χέρι μὲ στοργὴ σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἄγνωστες, ἀλλὰ νεραϊδογέννητες κόρες τῶν «Περιπλανήσεων», ποὺ εἶχε συναντήσει στὰ ταξίδια του καὶ περιέγραψε ἁβρὰ καὶ συγκινητικὰ μὲ τὴν ὀρθοφρόσυνη καὶ εὐκολονόητη πένα του (12).

Τὰ αὐθόρμητα καὶ εἰλικρινῆ αἰσθήματα ποὺ κυριαρχοῦν σ' ὅλη τὴ συλλογή, πλαισιώνονται μὲ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα δὲν προσθέτει καθόλου φαντασία ἢ διακοσμητικὰ ψηφιδωτά. Εἶναι ὅλα μιὰ ἁπλὴ ἀντιγραφὴ τῆς πραγματικότητας γύρω:

---

5. Ἡ γιαγιά τους Βασιλικὴ Γεωργ. Ἀθανασιάδη, ἦταν τὸ γένος Παναγιώτη Νόβα. Σύμφωνα μὲ τὸ δημοτολόγιο Ναυπάκτου, γεννήθηκε στὴν Πάτρα τὸ 1821 καὶ πέθανε στὴ Ναύπακτο τὸ 1906. Ὁ δημοδιδάσκαλος Ι. Κοτίνης (Ἐφημ. Ἀκρόπολις, 29-5-1906) στὸν ἐπικήδειο ποὺ ἐκφώνησε, ἀναφέρει ὅτι: «τὸ πρῶτο φῶς εἶδεν ἐν Ζαγορίῳ εὐάνδρου Ἠπείρου, μέσω τοῦ δολοπρεποῦς περιβάλλοντος ἐν ἔτει 1825. Μόλις ἀποσπαργανωθεῖσα ἐγκατέλειπε μετὰ τῶν γονέων της τὸ προσφιλὲς μέν, ἀλλ' ἀτυχὲς πατρῶον ἔδαφος, ἐγκατασταθείσης τῆς οἰκογένειας αὐτῆς ἐν τῇ ἐλευθέρα Ἑλλάδι, ὅτε ἐν ἔτει 1834 συμβάσης τῆς αἰχμαλωσίας τῆς οἰκογενείας της ἐγκατεστάθη ἐν Σύρῳ».

6. Πάνος Νόβας. Προύχοντας καὶ Κοινοτάρχης τῆς Ναυπάκτου. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα τους Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη, ἀνέλαβε καὶ μεγάλωσε τοὺς δύο ἀδελφοὺς Γιῶργο καὶ Μῆστο.

Πρῶτον, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ:

σὲ χρυσὲς κορνίζες κρεμαστές...
πρώτη, ἀπ' ὅλες πρώτη τοῦ πατέρα,
τὸν γνωρίσαμε —ὄνειρο σωστό—
μοναχὰ καὶ μοναχὰ ἐκεῖ πέρα
ὄμορφο, γαλήνιο, γελαστό... (130)
.....
Τόσα μας κειμήλεια πᾶν καμένα!

(μόνο)

Ἡ φωτογραφία ἔχει σωθῆ...
τὴ θωρῶ μὲ μάτια δακρυσμένα:
.....
.....
Ἄχ νὰ ζωντανεύατε ξανὰ
λίγο σὰν καὶ τότε, νὰ χαροῦμε (131)
.....
.....
Κρίμα ποὺ κάηκεν ὁ παλιὸς κομός,
τὸ τελευταῖο συρτάρι του ν' ἀδειάσω (132)

Δεύτερον, τὴν καθημερινή τους ζωή:

Ζούσαμε ὡσὰν πιασμένοι ἀπὸ χέρι
στὴ λύπη, στὸν ἀγώνα, στὴ χαρά.
Οἱ δυὸ ψυχὲς πετοῦσαν ταίρι-ταίρι
μ' ἕνα ζευγάρι, θά 'λεγες φτερά (66)
.....
Ποτέ μας δὲ χωρίζαμε
ἀκριβέ μου, ἐσύ, ἀδερφέ,
κι εἶχαν νὰ τὸ κάμουν ὅλοι
στὸ χωριό μας καὶ τὴν πόλη... (48)
.....
.....
Ἀπὸ τὸ χάραμα τῆς μέρας
ὁ ζῆλος μου ἤτανε κρυφὸς
νὰ σ' ἀγαπῶ καὶ σὰν πατέρας
ὄχι μονάχα ὡς ἀδερφός (38)
.....
.....

Ἔκαμα ὅ,τι κι ἂν μπόρεσα, γεννήθηκε ὀρφανό,
νὰ μ' ἔχει ἄγγελο φύλακα τὸν πιὸ μεγάλο ἐμένα...
Ποτὲ ἀδερφοὶ δὲν ἔζησαν, πικρὰ τὸ ξεφωνῶ,
δὲν ἔζησαν τόσο μαζὶ καὶ τόσο ἀγαπημένα! (35)

Καὶ ἀλλοῦ:

Μᾶς πηγαίναν στ' ἀκρογιάλι,
πλατάνια καὶ νεροσυρμές,
λέγαν πολιτικὰ οἱ μεγάλοι
κ' ἐμεῖς . . . . . .
σκαρώναμε στὴν ἄμμο κάποιες
μορφές, ποὺ εἶχαν πολλὰ νὰ εἰποῦν,
ἢ κυνηγούσαμε τὶς πάπιες
ὥσπου στὴ θάλασσα νὰ μποῦν (80) καὶ

Τρίτον, τὸν παραδεισένιο καὶ καταπράσινο κήπο τους:

Στὸ παράθυρο ἀπέξω
ἡ βαγιά (κι) *ἡ ροδιά...* (59)
.....
Τόσο σιμά σου ἡ Δάφνη μας ἀνθοῦσε
ποὺ ἂν ἅπλωνες τὸ χέρι σου μποροῦσε
νὰ κόψης τὸ πιὸ ὡραῖο της κλωνί! (104)
.....
.....
...βλέπω καὶ τὰ μικρὰ πουλιά,
.....
νὰ φτερουγοῦν στὴ μεσκουλιά (70)
Νὰ χαρδακίζουν, νὰ λαλοῦνε,
(σά) *νὰ θέλουν τάχα αὐτὰ νὰ εἰποῦνε*
ὅσα δὲν πρόφτασες νὰ εἰπεῖς... (71)

Περισσότερο ὀρφανὸς ὁ Μῆστος[7] ἀπὸ τὸν ποιητή μας, δέχεται ἰδιαίτερη στοργὴ καὶ περιποίηση ἀπὸ τὴ νιόνυμφη ἀκόμα μὰ καὶ χήρα Μάνα του Εὐδοκία, ἡ ὁποία τὸν «ανάζησε ὀρφανούλι μὲς στὰ σπλάχνα της!», (72) καὶ

7. Ὁ Μῆστος ἔμεινε κοιλάρφανος καὶ γεννήθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του τὸ 1894. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε πῆρε καὶ τὸ ὄνομα Θεμιστοκλῆς.

γιὰ λόγους ἀσφάλειας τὸν φρόντιζε, τὸν περιποιόταν καὶ τὸν ἀποκοίμιζε πάντοτε κοντά της, στὸ πλευρό της.

Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς φροντίδας ἦταν οἱ σκηνὲς ζήλιας ἀπὸ τὸν μεγαλύτερο:

Πολλὲς φορὲς σὲ ζήλευα. Μεσάνυχτα
ὄνειρα μὲ ξυπνούσανε παράξενα
κι ἔτρεχα —τὸ ρολόϊ τοῦ τοίχου ἠχοῦσε—
σὰν ὑπνοβάτης ἔτρεχα κι ἐρχόμουνα
νὰ κοιμηθῶ κι ἐγὼ μαζί σας λίγο... (73)
. . . . . .
. . . . . .
στὸ σιδερένιο πράσινο κρεβάτι
(«Τῆς Μάλτας» τὸ προσδιορίζει ὁ προπάππος μας
στὸ προικοσύμφωνο τῆς ἀκριβῆς του κόρης,
κι ἀνάμεσα στὰ γυριστὰ στολίδια του
εἶχε μπλεγμένο τὸ μονόγραμμά του.)
Σ' ἐκεῖνο ἐπάνω, ὡραῖο μὰ κακότυχο,
νιόνυμφη ἀκόμα χήρα ἡ Μητερούλα μας
σ' ἀποκοιμοῦσε μὲ λαχτάρα στὸ πλευρό της...
. . . . . .

Ἐνῶ:

Ἐγώ, ἕνα χρόνο μόνο μεγαλύτερος,
στὴν κάμαρα τῆς Νόνας μας κοιμόμουνα
σ' ἕνα μικρὸ περίκλειστο κρεβάτι —
Εἶχε καὶ ἡ κουρτίνα του παραμυθένιες ζωγραφιὲς
ὅπου περιπλανόμουν μαγεμένος... (72)

Καὶ καταλήγει:

. . . . . .
Πῶς, στὰ παλιά μας ξαναγύρισες
καὶ σ' ἄλλο τώρα πράσινο κρεβάτι
κοιμᾶσαι, στῆς Μητέρας τὸ πλευρό;
Ζηλεύω, σὰν καὶ τότε, πάλι! (73)

Ὅμως ἀργότερα, ὅταν πλέον μεγάλωσαν, ὁμολογεῖ ὅτι τὸν φρόντιζε καλύτερα καὶ ἀπὸ πατέρας:

Τὸ δρόμο τῆς ζωῆς ἐγὼ σοῦ ἄνοιγα
στὸν ἀνθισμένο μὰ τραχὺν ἀνήφορο
χαιράμενος τὶς πιὸ βαριὲς φροντίδες,
κι ἀκολουθοῦσες πρόθυμος κι ἀλύγιστος
νὰ φτάσουμε ψηλὰ στὶς ἀετόραχες
δυσπρόσιτες πνευματικὲς πατρίδες...

Τὸ δρόμο τῆς ζωῆς ἐγὼ σοῦ ἄνοιγα
κι οὔτε εἴχαμε ἀποσώσει τὸν ἀνήφορο
τοῦ ἰδανικοῦ βουνοῦ μας τοῦ δύσβατου.
Πῶς μπόρεσες, Μικρέ, καὶ μὲ προσπέρασες;
Πῶς βιάστηκες, ἐσύ, ὁ σιγαλοβάδιστος
τὸ δρόμο νὰ μοῦ ἀνοίξῃς τοῦ θανάτου; (40)

καὶ

στῶν οὐρανῶν τὴ βίβλο τὴ χρυσὴ
θά 'σαι γραμμένος μεγαλύτερός μου! ἐσύ; (31)

Τὰ θρηνοτράγουδα τοῦ Ἀθάνα, κυρίες καὶ κύριοι Σύνεδροι, κορυφαία κατασταλαγμένη ποιητικὴ οὐσία καὶ ἀνεπίσχετος ἀνθρώπινος κραδασμός, ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ μορφώσει ὁ ποιητής μας νέους στοχασμοὺς καὶ νὰ μεταμορφώσει τὴ λαχτάρα του γιὰ τὸν ἀξαφνοθάνατο Ἀδερφό, ποὺ τοῦ 'κλεψε «τὰ πρωτεῖα τοῦ θανάτου».

Ἡ τύψη ποὺ τὸν διακατεῖχε, τὸν διαπερνοῦσε, τοῦ ροκανοῦσε τὰ σωθικά του καὶ ἡ γεμάτη ἀγωνία ἀμφιβολία του, ἦταν μήπως ἂν πάλευε αὐτὸς σύγκαιρα μὲ τὸ Χάρο, κατόρθωνε νὰ τὸν νικήσει καὶ ν' ἀποφύγει ἔτσι τὸ χαμὸ τοῦ Μικρότερου.

Ἤθελε σὰν ὁ τελευταῖος τῆς γενιᾶς του ἀπόγονος νὰ φέρει αὐτὸς στὸν ἄγνωστο Πατέρα, τὴν ἀλησμόνητη Μάνα καὶ τὴν ὁλομέλεια τῆς Πατριᾶς, ὅλο τὸν ἠθικὸ θησαυρό της.

Γι' αὐτὸ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ Χάρο τοῦ λέει:

. . . . . .
. . . . . *Χάρε*
τὴ ζωὴ ἀγαπᾶ!
Τὴ δική μου πάρε,
ποὺ ξενοσκορπᾶ
κι ἄφησε νὰ ζήσῃ
ὁ μικραδερφός

πῶχει ἀπομυζήσει
τόσο πλούσιο φῶς! (25)

Κι ὅταν στὶς 14 Μαΐου τοῦ 1961 συνέβη τὸ μοιραῖο[8] καὶ τό 'μαθε ὁ ποιητής μας, συγκλονίσθηκε σύγκορμα. Ἔμεινε μὲ τὴν αἴσθηση ὅτι «χάθηκε ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου ὅλου» (136) καὶ μὲ σκηνὲς πεπειραμένου τραγωδοῦ ἀνέκραξε:

Μ' ἔσκισε ὁ κεραυνὸς στὴ μέση
καὶ χωρισμένος πιὰ στὰ δυό
δὲν ξέρω τώρα ποῦ ἔχω θέση:
στὸν Ἄλλο Κόσμο ἢ στὸν ἐδῶ; (41)
. . . . . .
Δὲν ἔχω ποῦθε νὰ πιαστῶ
καὶ ποῦθε φῶς νὰ πάρω!
Πρέπει, μὰ πρέπει, νὰ βιαστῶ
νὰ σμίξω μὲ τὸ Χάρο! (29)

Διότι

...Πῶς μπορεῖ νὰ ζήσουμε χωρὶς
νὰ δίνῃ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο τὴ χαρά του;
τὸ κώνιο ἂν ἐσὺ πίνεις τοῦ θανάτου
πῶς νὰ τὸ πιῶ (ἐγώ) τὸ μέλι τῆς ζωῆς; (45)

Περίμενε νὰ μαραθοῦν τὰ λουλούδια, νὰ βουβαθοῦν τὰ πουλιά. Νὰ στερέψουν οἱ πηγές, νὰ ἐξαφανισθοῦν τὰ σύννεφα. Νὰ σβύσουν τ' ἀστέρια...

Νὰ μὴν ξαναβγεῖ τὸ φεγγάρι! Νὰ μὴν ξανατείλει πιὰ ὁ ἥλιος!

Ἀπὸ τότε ποὺ ἀδόκητα χάθηκες
τὸν ἀποχαιρετῶ μὲ σπαραγμὸ καὶ ὀδύνη
τὸν ὅμορφο δικό μας κόσμο:
τὸν ἥλιο, τὸ φεγγάρι, τὰ τριαντάφυλλα,
τ' ἀηδόνια, τὰ νερὰ ποὺ τρέχουν
καὶ τὰ γιασεμιά...
Τὰ ἔλατα καὶ τὰ πλατάνια,
τὶς ὄμορφες κοπέλες —
τὸν ἀγαπημένο (μας) Ἔπαχτο! (138)

---

8. Πέθανε στὴν Κέρκυρα τὴν ἑπομένη μιᾶς διάλεξης γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, καλεσμένος τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας Λογοτεχνῶν.

Ἄχ! Ἂν ἤξερα...
πὼς θὰ ξανάρθης ἐδῶ πέρα
— ἂς ἔφευγα γιὰ πάντα ἐγώ!
Γιατ' ἤξερες, γιατὶ μποροῦσες
νὰ ζήσης πιὸ ὄμορφα στὸ φῶς! (53)

. . . . . .
...ἀγαποῦσες τὴ ζωὴ πολὺ
κι ἤξερες νὰ ζήσης τόσο ὡραῖα!
Πετοῦσες σὰν τὸ ἀνάλαφρο πουλὶ
τριγύρω ἀπ' τῶν πραγμάτων τὴν ἰδέα...

Ν' ἀγγίζης λαχταροῦσες ὅ,τι ἀγνό,
ὅ,τι ὄμορφο κι εὐγενικὸ τολμοῦσες
τὴ Γῆ νὰ σμίγης μὲ τὸν Οὐρανό,
κριτὲς τοῦ κόσμου νὰ καλῆς τὶς Μοῦσες. (31)

Τώρα

. . . . . *εἰπέ μου*
πῶς νὰ τὸ ἀντέξω, πῶς νὰ τὸ δεχτῶ
νὰ ζῶ καὶ νὰ μὴ ζῆς ἐσύ, Ἀδερφέ μου; (30)

. . . . . .
Μιὰ ζωὴ ἦταν ἡ ζωή μας
καὶ τὴ ζήσαμε, στὰ δυὸ μαζί. (142)

. . . . . .
Εἴμαστε οἱ δυό μας τόσο μονιασμένοι
πού 'μοιαζε σὰ νὰ τὰ εἴχαμε ὅλα εἰπῆ,
κι ὁ ἕνας πλάϊ στὸν ἄλλον καθισμένοι
ἀπολαμβάναμε ὧρες τὴ σιωπή.

Γι' αὐτό:

Ἀπ' ὅλη τὴ ζωή σου αὐτὸ (πού) μένει
σὰν κάτι ποὺ δὲν πέθανε μὰ ζεῖ:
Στὸν τάφο σου, ὅπως πάντα μαθημένοι
ἔρχομαι καὶ σωπαίνουμε μαζί. (43)

Ὅταν ὕστερα ἀπὸ πολλὲς μέρες, μῆνες, χρόνια συνειδητοποίησε τὸ θά-

νατό του ακόμα περισσότερο, ἀναπήδησε σὲ κάποια στιγμὴ ἀπὸ τὸ γραφεῖο του καὶ δίκην ντελάλη ξεφώνισε:

Ἀλίμονο! Ποτὲ δὲ θὰ ξυπνήσης
στὸ ἀπέριττο γραφεῖο σου νὰ καθίσης
ὀλύμπιος, σοβαρός, στοχαστικός...
Πολλὰ κι ἂν εἶχες νὰ μᾶς πῆς ἀκόμα
τὰ πῆρε ὅλα τ' ἀνθισμένο χῶμα
τοῦ Μάη, ποὺ ἐκεῖνος σὲ ἔδρεψε ὁ κακός. (57)
. . . . . .
. . . . . .
Μὴ μοῦ πῆτε πῶς πιὰ δὲ θὰ γυρίσει!
Δὲν τὸ πιστεύω! Ἐγὼ τὸν καρτερῶ
στῆς ἀγάπης ἀπόδιπλα τὴ βρύση
νὰ τὸν ποτίσω ἀθάνατο νερό...

(Νά) ζήσουμε, ὅπως πρῶτα, πάλι ἀντάμα
σύμφωνοι, ἀγαπημένοι, τρυφεροί...
Ἕνα τόσο μικρὸ νὰ κάνη θάμα
τόσο μεγάλη ἀγάπη δὲν μπορεῖ; (42)

Ἀλλὰ τὸ Μῆστο δὲν τὸν ἔχασε μόνο ὁ ποιητής μας, κυρίες καὶ κύριοι, τὸν ἔχασε καὶ ἡ κυρὰ Μαρία ἡ γυναίκα του[9], ἡ ὁποία τὸν ἀγαποῦσε πολὺ καὶ μὲ τὴν τρυφερὴ συντροφιά της, τῆς ἄρεγε νὰ τὸν πειράζει καὶ νὰ παιζογελᾶ μαζί του:

Μὲ ποιόν παιδιάστικα θὰ παίζει
τώρα ἡ Μαρία στὸ τραπέζι
καὶ νὰ τὸν λέει γλυκὰ «Μικρό»;
Ἦταν καλύτερα ποὺ ἐκείνη
μακρυὰ στὴν ξενιτιὰ εἶχε μείνει
καὶ δὲν τὸν φίλησε νεκρό... (33 καὶ 137)

Ἀλλὰ τὸ ἴδιο τάχατες δὲν συνέβη καὶ μὲ τὴ Σαπφώ, ποὺ σὰν ἀποκλειστικὸς ἄνθρωπος τοῦ σπιτιοῦ, ἔμεινε βουβὸς μάρτυρας τοῦ δράματος ποὺ παιζόταν ὁλόγυρά της κι ἀποτυπωνόταν στὸ «ἀστέγνωτο δάκρυ»;

---

9. Ἡ γυναίκα τοῦ Ἀθάνα ἦταν τὸ γένος Σ. Βούλγαρη τῆς μεγάλης καὶ γνωστῆς Ἠπειρώτικης οἰκογένειας, ἐγκατεστημένης στὴν Ἰταλία (Ρώμη).

Τὸ ὅτι ἡ Σαπφὼ ἦταν στὸ κέντρο τῶν γεγονότων μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς μὲ τὸ στίχο του, σὲ κάποια στιγμὴ κόπωσης, πόνου, λύπης καὶ στεναγμοῦ:

Μοῦ ξεψυχᾶ ἡ φωνὴ στὰ χείλη
καὶ ψιθυρίζω τῆς Σαπφὼς
νὰ μὴ σοῦ ἀνάβει τὸ καντήλι
μιὰ κι ἔφτασες στὸ μέγα φῶς! (49)

Ἀμ' στὴν Οὐράνα[10] ποὺ ἦταν ἡ σκιά του, τὸ δεξί του χέρι, δὲν τῆς πίκρανε τὴ γλύκα τῆς ζωῆς της; ποὺ τὸν εἶχε πλάϊ της στὸ τιμόνι «μὲ τὴν ἀσύγκρητή του συντροφιά» (94) καὶ τὸν φρόντιζε περισσότερο καὶ καλύτερα ἀπὸ Μάνα, ἀπ' Ἀδερφὴ καὶ Σύζυγο;

Καὶ ψιθυρίζω τῆς Οὐράνας,
ποὺ στὰ χαρτιά σου ἱερουργεῖ:
— Εἶναι στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Μάνας,
δὲ θέλει τώρα ἄλλη στοργή! (49)

Ἀλλὰ ἡ προτροπὴ τοῦ ποιητῆ δὲν εἰσακούστηκε καὶ ἡ φροντίδα τῆς Οὐράνας συνεχίσθηκε.

Ἔσκυψε μὲ μανία καὶ πόνο πάνω στὰ γραφτά του καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ποιητῆ μας, τίναξε τὰ χνούδια ἀπ' ὅλα τὰ παλιὰ χειρόγραφά του.

Ἔτσι μὲ τὴν προσωπική της ἐπιμέλεια, μᾶς ξεδίπλωσε δώδεκα βιβλία του, ποὺ θὰ μείνουν ἀληθινὸ πνευματικὸ μνημεῖο στὴν ἑλληνικὴ καὶ παγκόσμια λογοτεχνία[11].

---

10. Ἡ Οὐράνα Διοματάρη, χιώτισσα τὴν καταγωγή, ἦταν Γραμματέας τοῦ Μήστου μέχρι τὸ θάνατό του.

11. Τὰ βιβλία τοῦ Μήστου ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὸ θάνατό του, μὲ ἐπιμέλεια τῆς Οὐράνας Διοματάρη κι ἔξοδα τοῦ ἀδελφοῦ του εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Περιπλανήσεις (ταξιδιωτικά), 1965
β) Ἀνάλεκτα, 1965
γ) Προσωπογραφίες (δοκίμια), 1966
δ) Ἡ τέταρτη ἐξουσία, 1966
ε) Στὴν Τουρκία μὲ δημοσιογραφικὸ φακό, 1967
στ) Θεατρικὰ Μελετήματα
ζ) Κοινωνιολογικὰ καὶ Πολιτικὰ
η) Στὴν ἐπαρχία

Ὅταν πλέον ἡ ψυχὴ τοῦ Μήστου πού,

Γεννήθηκε μὲ τ' ἄνθη ἑνὸς Ἀπρίλη
καὶ πέθανε μὲ τ' ἄνθη ἑνὸς Μαγιοῦ...
Λὲς κι ὁ Θεὸς στὴ γῆς τὸν εἶχε στείλει
νὰ ζήση τὴ ζωὴ ἑνὸς Λουλουδιοῦ, (37)

βεβαιώθηκε ὅτι ἔφτασε στὰς αἰωνίους μονάς, ἄνοιξε διάλογο μὲ τὴ Μάνα του:

Τὸν γνώρισες τὸ Μῆστο μας, Μανούλα, ὅταν ἐκεῖ
στὸν Ἄλλο Κόσμο πέταξε πρωτύτερα ἀπὸ μένα;
Μὲ πρόλαβε! Δὲν τό 'θελα! Μακρυά μου ὥρα κακή,
τὰ γαλανὰ ματάκια του τὰ βρήκανε σβησμένα...

Σχώρα με ποὺ τὸν ἄφησα νὰ φύγη ἔτσι νωρίς,
μικρότερον, καλύτερον κι ἀκόμα ὡραῖος τόσο!
Εἶναι ἡ ποινή μου ἀβάσταχτη νὰ ζῶ τώρα χωρὶς
ποτέ μου νὰ τὸν ξαναδῶ καὶ νὰ τὸν καμαρώσω!

. . . . . .

Ἂν ἔφτασε ὅπου βρίσκεσαι καὶ τώρα εἶστε μαζὶ
θὰ σοῦ λέει, πὼς σύντροφο ἔχω καλό, κ' ἐκεῖνος.
Μὰ ὅσο ἡ καρδιά μας θὰ χτυπᾶ κ' ἡ σκέψη μας θὰ ζῆ
δὲ θὰ γλυκάνει ὁ πόνος μας, δὲ θὰ σωπάσει ὁ θρῆνος! (35)

Καὶ διερωτᾶται:

. . . . . .

Σὰν (ἡ Μητέρα μας) ξαναβρῆκε τὸν πατέρα
(νά) τοῦ μίλησε καλὰ γιὰ μᾶς;
Περίστροφη τοῦ νοῦ μου σφαίρα
πόσες εὐθύνες μοῦ θυμᾶς! (38-39)

Ἐπιμένει καὶ ἐπισημαίνει τὶς εὐθύνες του συχνά, διότι ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, ἔμειναν ὀρφανὰ ἀπὸ πατέρα, τὸν ὁποῖο δὲν γνώρισαν οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος.

θ) Διοικητικά
ι) Ἥρωες
ια) Διοίκηση και Λογοτεχνία

Ὅμως τὸ «Μεγάλο» τὸν παρηγοροῦσε ὅτι τουλάχιστο:

Ἐμένα μ' εἶχε κἀν χαϊδέψει
κι ἂς μὴν τὸν εἶχα ἐγὼ αἰστανθῆ.

Μὲ κάθισε στὰ γόνατά του
μέ χόρεψε, μ' εἶχε γνοιαστῆ...
Μὰ ἐσὲ δὲν ξέρω ἄν, μυστικά του,
δὲν ξέρω, ἂν σ' εἶχε ὑπονοιαστῆ. (38)

Κυρίες καὶ Κύριοι Σύνεδροι,

Κάποτε ὁ συνεχόμενος μακρόσυρτος θρῆνος ποὺ «τὸν ἄξιζε ὁ χαμένος του Ἀδερφός!...» (95) ἔγινε ἀκατάσχετο παραμιλητό, ὀξὺ καὶ χρόνιο παραλήρημα...

Ἡ πένα του συναντώτας τὸ δάκρυ του πού 'πεφτε ἀσταμάτητα πάνω στὸ χαρτὶ κρυστάλλωσε καὶ μαζί του κρυστάλλωσε καὶ ὁ χρόνος.

Ἀδιάκοπα βακχικὰ ποιητικὰ παραμιλήματα, ἀποτελοῦν τὸ δεύτερο μέρος τῆς συλλογῆς του.

Ἀπὸ τὸ δακρύβρεχτο καὶ ἀκατάληπτο αὐτὸ παραμιλητό, σταχυολογῶ ἀνάλεκτα μερικὰ ἀποσπάσματα —μὲ τὰ ὁποῖα καὶ τελειώνω κ. Πρόεδρε— γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ πάρουμε μιὰ γεύση τῆς ἀνεπανάληπτης αὐτῆς λυρολογίας, ποὺ σημάδεψε τὴν ἀγάπη τους καὶ τὸ πέρασμά τους «ἀπὸ τὴν ἐπίγεια πατρίδα» (154) ποὺ εἶχαν τὴν ἐντολὴ τῆς Μοίρας νὰ κελαηδοῦν στὸ Ἄπειρο...

. . . . . .
. . . . . .
δὲν ξέρω τί θὰ ἦταν ἡ ζωή, ἀλλὰ ζωὴ
δὲν θὰ ἦταν αὐτὸ ποὺ θὰ ζοῦσα
χωρίς ἐσένα! (134)

. . . . . .
Πῶς μπόρεσα κι ἄρχισα νὰ ξαναζῶ ὅπως ζοῦσα;
Τόσο λίγο μοῦ κόστισεν ἡ ἀπουσία σου;
Εἶναι δυνατόν;
Μοιάζει σὰ νὰ πρόδωσα τὴν ἀγάπη σου.
Σὰ νὰ πρόδωσα τὴ Μνήμη σου.
Δὲ σὲ πενθῶ ὅσο σοῦ πρέπει;
Δὲ σὲ θρηνῶ ὅσο σοῦ ἀξίζει;

Χώρισα τὴν ψυχή μου ἀπὸ τὴν ψυχή σου;
ὦ ἀνελέητη σκέψη!
ὦ ἀποτρόπαιη ἀμφιβολία!
διατί προσπαθεῖς νὰ ρίξης κι ἄλλο δηλητήριο
στὸν φαρμακωμένο μου πόνο;
Πονῶ, πενθῶ, θρηνῶ.
Εἶναι λίγο τὸ βλέπω.
Ὑπάρχουν, λοιπόν, ὅρια ἀνυπέρβλητα
καὶ στὸν πόνο καὶ στὸν θρῆνο;
Δὲν μπορῶ νὰ τὰ σπάσω,
νὰ τὰ ὑπερβῶ;
Δὲν μπορῶ νὰ σὲ θρηνήσω
περισσότερο; (135)
. . . . . .
Ζωὴ καὶ θάνατος τὴν ἴδια πῆραν μορφή!
Ἐνσωματώθηκαν στὴν ἴδια ὕπαρξη.
Μιά τους ἡ λειτουργία κ' ἡ ἐνέργεια.
Πῶς συμπιέστηκαν στὴν ἴδια ὀντότητα;
Αὐτοὶ ὅλοι ποὺ μὲ συλλυποῦνται
. . . . . *Δὲν εἶναι*
οὔτε ζωντανοί, οὔτε πεθαμένοι!
Εἶναι σκιὲς μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου. Ὑπάρξεις
ἀμφίβολες, ἀβέβαιες.
Ναί, κάποιες φορές δὲν εἴμαστε οὔτε ξυπνητοί,
οὔτε κοιμισμένοι.
Τὴν ἴδια στιγμὴ βλέπουμε παραδεισιακὰ ὄνειρα,
καὶ ταυτόχρονα στενάζουμε γιὰ τὰ ἐπίγεια βάσανά μας... (137).
. . . . . .
τὸν ὅμορφο κόσμο τῆς μητρικῆς μας γῆς
. . . . . .
Τὸν ἀποχαιρετῶ μὲ σκληρή πίκρα —
δύο φορὲς σκληρότερη, δύο φορὲς πικρότερη —
γιατὶ τὸν ἀποχαιρετῶ καὶ γιὰ σένα
ποὺ δὲν πρόφτασες, Γλυκέ, νὰ τὸν ἀποχαιρετήσης...
Κι ὦ τὴν ἀπύθμενη ὀδύνη!
Ἀποχαιρετῶ τὴ ζωή σου! Τὴ ζωή μας!

Τώρα ποὺ τὸν ἔχασες ἐσύ,
τώρα μόνο νιώθω σ' ὅλη του τὴν ἔκταση,
σ' ὅλη του τὴν ἀξία,
τί θησαυρὸ ἀνεκτίμητο
πρόκειται κ' ἐγὼ νὰ χάσω,
φεύγοντας ἀπ' τὸν κόσμο! Φεύγοντας ἀπ' τὸν Ἔπαχτο! (139)
. . . . . .
Μοῦ ἐμφανίζεσαι τώρα ζωντανὸς στὰ ὄνειρά μου!
. . . . . .
(καί) μὲ ξαναοδηγεῖς στῆς ζωῆς τὸ δρόμο
. . . . . .
Ἔγιναν οἱ νύχτες μου
εὐτυχέστερες ἀπὸ τὶς ἡμέρες μου.
Ζώντας πάλι μαζί σου ἀπὸ νύχτα σὲ νύχτα
δὲ θὰ σὲ χωριστῶ πιὰ ποτέ!
Κι ἔτσι, ἀνεπαίσθητα
θὰ ἑνώσουμε κάποια στιγμὴ
τὶς μικρές μας νύχτες
σὲ μιὰ μεγάλη κι αἰώνια Νύχτα. (140-141)
. . . . . .
Τί σημασία ἔχει
ποιός μας εἶναι σήμερα ὁ ζωντανὸς
καὶ ποιός ὁ κεκοιμημένος;
. . . . . .
Θὰ ξαναζήσουμε μαζὶ —τεθνεῶτες κ' οἱ δύο—
τὴν οὐδέτερη Αἰωνιότητα... (143)
. . . . . .
Ἕνα ποίημα ἦταν ἡ ζωή σου, ἕνα ποίημα
εὐγενικιᾶς ἀνθρωπιᾶς
καὶ ἀπρόσωπου Ἔρωτα!
Ὢ πόσον ὄμορφη, μπόρεσες νὰ ὑψώσης ἀπὸ τὴ γῆ
πρὸς τὸν οὐρανὸ
τὴ ζωή σου! (145)
. . . . . .
Ὅσο ψηλὰ κι ἂν βρέθηκα
εἶχα πάντοτε τὴν αἴσθηση
ὅτι ψηλότερα στεκόταν ὁ Τάφος

ὅπου ἀναπαύεσαι, πλάϊ στοὺς Γονεῖς μας,
ἤρεμος, γαλήνιος, ὀλύμπιος,
βέβαιος ὅτι τίποτα πιὰ δὲν πρόκειται ποτὲ
ν' ἀλλάξη...
.....
Ὁ Τάφος!
Αὐτὸς εἶναι τὸ ψηλότερο σκαλοπάτι
ποὺ μένει ἀκόμα ν' ἀνεβῶ μιὰ μέρα.
Τὸ σκαλοπάτι πού,
ἀπὸ τὰ πρόσκαιρα ἀξιώματα τῆς ζωῆς
θὰ μὲ κατεβάση, ἀνεβάζοντάς με,
στὴν αἰώνια ταπεινότητα τοῦ θανάτου, (149)
στὸν ὁποῖο θέλω νὰ εἰπῶ:
— Σ' εὐχαριστῶ ποὺ μὲ ἄφησες
νὰ ἐκτελέσω ἄνετα κ' ἐξαντλητικὰ
τὸ καθῆκον μου στὴ Ζωή!
Τώρα, νά, εἶμαι δικός σου!
Ἕτοιμος εἶμαι ν' ἀναλάβω τὴν ἐκτέλεση
τῶν καθηκόντων μου στὴ Ζωὴ τὴν Ἄλλη.
Εἶμαι δικός σου ὅλος χαρά!
Θ' ἀναπαυθῶ πλάϊ στὴν καλή μου Μητέρα!
Πλάϊ στὸν ἀγνώριστο Πατέρα!
Καὶ πλάϊ σου, ἀλησμόνητε Ἀδερφέ!
Σ' ἔχουν τώρα καὶ Σένα μαζί τους.
Σὲ λίγο θά 'χετε, ὅλοι σας, μαζὶ κ' ἐμένα.
Ὅλη ἡ ἅγια Σύναξη τῶν προγόνων!
Τί μεγαλόπρεπη θὰ πρέπει νά 'ναι!
Τόσες Μητέρες! Τόσοι Πατέρες!
Τόσοι Πάπποι, Προσπάπποι!
Τόσες Βάβες, Προσβάβες!
Ὅλος ὁ ἀχνὸς ἀπὸ τὸ αἷμα τῆς Γενιᾶς,
ὅλος ὁ ἀθέρας ἀπὸ τὸ χνῶτο της.
Τελευταῖοι-Τελευταῖοι κ' ἐμεῖς!
Ἐμεῖς Ἀδερφέ μου, θά 'μαστε
μόνον παιδιά! Αἰώνια παιδιά!
Γιατὶ δὲν ἐγίναμε ποτὲ Πατέρες.
Γιατὶ ἡ καρδιά μας δὲν ἄλλαξεν! Ἔμεινε παιδιάτικη...

Καὶ κλείνοντας τὴν ὀξώπορτα πίσω μας
ἀπομείναμε ὁλομόναχοι —
ἀπορφανισμένα στερνοπαίδια,
στὸν προαιώνιο τῆς πατριᾶς μας χῶρο!
Ὅσο πόφυγες κ' ἐσὺ σὰν κρυφὰ καὶ σὰν
προμελετημένα
κι ἄφησες ὅλους τοὺς θησαυροὺς κι ὅλα τὰ χρέη
τῆς Γενιᾶς μας σ' ἐμένα!
Γιατί τάχα βιάστηκες νὰ φύγῃς πρῶτος;
Δὲν τὸ ἄντεχες νὰ βαστάξῃς
τὶς πολύπικρες φροντίδες
τοῦ πιὸ στερνοῦ; Τοῦ στερνοθάνατου;
Μὲ πίστευες πιὸ δυνατόν, πιὸ ἱκανὸν
νὰ σβήσω ἐγὼ τὰ φῶτα τοῦ Σπιτιοῦ μας;
Καὶ νὰ ὀργανώσω τὴ Μεγάλη Κηδεία
γιὰ ὅλο τὸ σόϊ μας;
Δὲν ἀποδείλιασα ποτὲ στὴ ζωή μου, τὸ ξέρεις.
Δὲν θ' ἀποδειλιάσω καὶ τώρα.
Θὰ ἑτοιμάσω μόνος μου τὰ κόλλυβα.
Μόνος μου θὰ ζυμώσω τὰ ψυχούδια.
Θὰ μεταφέρω τὸ εἰκονοστάσι τοῦ Σπιτιοῦ
στὸν Τάφο μας, μόνος μου.
Καὶ θά 'ρθω! Ἔρχομαι
Προετοίμασέ μου ἕνα ὄμορφο λιμανάκι,
σὰν τοῦ Ἐπάχτου, ν' ἀπιβιβαστῶ.
Δός μου τὸ χέρι σου τ' ἀκριβὸ νὰ πιαστῶ
γιὰ νὰ πατήσω στέρεα στὴν κρύα πέτρα.
Ὁδήγησέ με γρήγορα στοὺς Ἄλλους
κι ἄκουσέ με τί θὰ τοὺς εἰπῶ:
«Πρόγονοι σεβαστοί»,
Ὁλομέλεια τῆς Γενιᾶς μας,
ἐγὼ κλείδωσα τὸ Σπίτι μας γιὰ πάντα
καὶ πῆρα τὸ χρυσὸ κλειδὶ μαζί μου.
Νά το! Σᾶς τὸ παραδίνω τιμημένο!
Ἐγὼ ἀνασήκωσα γιὰ τελευταία φορὰ
τὴ μαρμαρένια πλάκα:
«Τάφος οἰκογενειακός...»

Καὶ τῆς πρόσθεσα ἀσήκωτο βάρος:
Κανεὶς πιὰ δὲν θὰ τὴν ἀνασηκώση στὸ μέλλον!
Αὐτὸς ὁ Τάφος, ὁ Τάφος μας,
δὲν ἔχει πιὰ καμμιὰ δοσοληψία μὲ τὴ Ζωή!
Ἀνήκει μόνο στὸ θάνατο,
ποὺ κι αὐτὸς δὲν ἔχει πιὰ
καμμιὰ δοσοληψία μὲ τὸ Σόϊ μας!
Λυτρωθήκαμε ὅλοι μας
κι ἀπ' τὴ Ζωὴ κι ἀπ' τὸ Θάνατο!
Πρόγονοί μου σεβαστοί,
Ὁλομέλεια τῆς Πατριᾶς μας,
ἔρχομαι νὰ σᾶς φέρω τὸ κλειδί,
ποὺ δὲν ἔχει ἀντικλείδι!
Ἔρχομαι νὰ σᾶς βεβαιώσω
γιὰ τὴν αἰώνια ἀκινησία τοῦ μαρμάρου,
ποὺ δὲν περιμένει ἄλλο μας ὄνομα!
Ὁ στερνὸς ἐγὼ
ἔρχομαι νὰ παραδώσω στὸν Πρῶτο
τὸ Κλειδὶ καὶ τὸ Μάρμαρο!
Εἶναι ὁ Γενάρχης·
Εἶμαι τὸ στερνοπαῖδι.
Ἔχω τὴν ἐντολὴ τῆς Μοίρας
νὰ κελαηδῶ στὸ Ἄπειρο
τὴν τίμια διέλευση τῆς Γενιᾶς μας
ἀπὸ τὴν ἐπίγεια Πατρίδα
καὶ τὴν ὁλοκληρωτικὴ μετοικεσία της
στὴν Πατρίδα τῶν οὐρανῶν.

Θυμήσου, ὅμως Ἀδερφέ μου
ὅτι Σύ, κι ὄχι ἐγώ,
ἤσουν ὁ στερνός.
Μοῦ παραχώρησες τὰ δικαιώματά σου.
Ἀνάλαβα τὰ χρέη σου.
Βοήθησέ με τώρα
νὰ παραδώσω στὸν Πατριάρχη μας
τὸ Κλειδὶ καὶ τὸ Μάρμαρο
Συνόδεψέ με νὰ ψάλλουμε μαζὶ
στὸ Ἄπειρο

τὰ νεκρώσιμα τοῦ Βίου μας
καὶ τὰ 'Αναστάσιμα τῆς Μετοικεσίας μας.
Ἔρχομαι! (150-154)

Κι ὁ πηγαιμός του, κυρίες καὶ κύριοι, «στὴν Πατρίδα τῶν οὐρανῶν», πραγματοποιήθηκε στὶς 10 Αὐγούστου 1987· ὁπότε τερματίσθηκε καὶ ἡ κουραστικὴ θρηνοτυρανία του, τὴν ὁποία εἶχε κάνει ὅρκο, νὰ τὴ συνεχίσει «ἕως τὴν ἄκρη τῆς ζωῆς του».

SUMMARY

«NON-DRYING TEAR» ('Αστέγνωτο Δάκρυ):
PLAINTIVE SONGS BY G. ATHANAS
FOR THE LOSS OF HIS YOUNGER BROTHER

G. Athanas' collection of poems «Non-drying tear» is a unique book through which by a bacchic delirium he laments the ultimely end of his younger brother Mistos (Themistoklis).

His sudden death upset the whole being of Athanas and he waited the flowers to be withered, the birds to become mute, the clouds to disappear, the stars to fade out, ... the moon not to come out again, the sun not to rise again!

And when he got conscious of his brother's death, by his clear pen, he composed a strange and singular lamentation through which it is demonstrated, besides the absolute psychic and biotic identification between them, a luminary love too, which renewed its law all the time and beautified its presence in their lives.

NTINOS MAKRYGIANNIS

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΦΟΥΡΛΑΣ

ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΟΡΕΙΒΑΣΙΕΣ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μιλήσει
τόσο καλὰ γιὰ ἕναν ποιητὴ
ὅσο ἡ ἴδια του ἡ ποίηση
Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας
(*Ἥρωες*, σ. 74)

I

Ἔλατα σταυραδέρφια μου κι ὀξυές μου φιλενάδες,
ἔβγα τ' Ἀπρίλη ἀκαρτερῶ νὰ πάρω ἀνηφοράκη,
διαβῶ τὰ πορορφάραγγα, περάσω τὶς λαγγάδες,
σταθῶ ψηλὰ στὸν ἴσκιο σας νὰ στρώσω τὸ γιατάκι.

Δὲ θέλω κι ἄλλη συντροφιὰ σὰν ἔχω τὴ δικιά σας —
στὶς ἐρημιές, στὶς μοναξιὲς δουλεύονται οἱ λεβέντες!
Κι ἂν βαργεστήσω ἀμίλητος, εἶναι ὁ Θεὸς κοντά σας:
Θὰ κατεβαίνει δυὸ σκαλιὰ νὰ λέμε τρεῖς κουβέντες!
(*Τραγούδια τῶν Βουνῶν*, Α-69)[1]

---

1. Γ. Ἀθάνας, *Τραγούδια τῶν Βουνῶν*, σειρὰ πρώτη, 1953, σειρὰ δεύτερη, 1980. Οἱ παραπομπὲς μέσα στὸ κείμενο συντομογραφικὰ Α (πρώτη), Β (δεύτερη) καὶ ἀκολουθεῖ ὁ αὔξ. ἀριθ. τοῦ ὀκταστίχου.

Κύριε Πρόεδρε, ἀγαπητοὶ σύνεδροι,

Ἔχει εἰπωθεῖ πὼς «*ἐμεῖς οἱ Ρωμιοί, ποιός λίγο — ποιός πολύ, ὅλοι μας πατᾶμε μὲ τό 'να πόδι στὸ βουνὸ καὶ μὲ τ' ἄλλο στὴ θάλασσα*».[2] Ὁ Γιῶργος Ἀθάνας, ἂν καὶ γεννημένος στὴ θαλασσινὴ Ναύπακτο, φαίνεται νὰ πατάει γερὰ καὶ μὲ τὰ δυό του πόδια στὰ βουνὰ τῆς Ναυπακτίας καὶ τῆς ἄλλης Ρούμελης.

Τ' ὁμολογεῖ στὰ «*Τίμια Δῶρα*» του:

Στ' ἀκροθαλάσσι εἶδα τὸ φῶς, μὰ τὰ βουνὰ
τά 'χω ἀγαπήσει ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα μου.
Ἦταν ἐλατοσκέπαστα, ψηλά, τρανὰ
ἐκεῖνα ὁπού γεννήθηκε ἡ μητέρα μου.[3]

Κι ἀλλοῦ διασαλπίζει μὲ περίσσια περηφάνεια:

Κρατιέμαι ἀπ' τὰ ψηλὰ βουνὰ μὲ τὸν καθάριο ἀγέρα...
Γειά σου καημένη 'Αράχοβα...
Γειά σου χωριὸ τῆς μάνας μου πού ἦταν Σισμανοπούλα.[4]

Ἡ μάνα του, λοιπόν, τοῦ εἶχε ἐνσταλάξει «παιδιόθεν» τὴν ἀγάπη στὰ βουνὰ καὶ τὴ βουνίσια ζωή.

Ἀλλὰ καὶ τὶς σχολικές του διακοπὲς τὶς περνοῦσε πάντα στὰ βουνά: στὴ δροσερὴ Ἀράχοβα, στὴ Μπέλιστα μὲ τὸ νερὸ τὸ ἀφίρι, στὸν εὐσκιόφυλλο Καστανόλογγο, στὸν Κοκκινιά, στὸν Ἀρδίνη, στὸν ποταμὸ τὸ Φίδαρη. Καὶ ὡς ἄνθρωπος τῆς πολιτικῆς δράσης τὰ βουνὰ εἶχε λημέρια καὶ μετερίζια του. Ἡ εὐζωνικὴ «παλιόκαπα» ἦταν τ' ἀποκούμπι του. Ὥστε δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ἔχουν ξεχωριστὴ θέση στὴν καρδιά του καὶ στὴν ποίησή του.

Αὐτὰ τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ἐλᾶτε νὰ τ' ἀνεβοῦμε καὶ νὰ τὰ χαροῦμε. Ὁδηγός μας τὰ «*Τραγούδια τῶν Βουνῶν*» τοῦ Ἀθάνα.

---

2. Θαν. Πετσάλη-Διομήδη, *Ἡ Κυρὰ τῆς Ὕδρας*, ἔκδ. Ἑστίας, σ. 52. Ἐπίσης Δημ. Βικέλα: «Περὶ τοῦ Ἕλληνος δύναταί τις ἀληθῶς νὰ εἴπῃ ὅτι ἔχει τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τὸν ἄλλον ἐπὶ τῆς θαλάσσης», *Ἀπὸ Νικοπόλεως εἰς Ὀλυμπίαν* (1886), ἔκδ. ΣΩΒ, 1979, σ. 64.

3. Γ. Ἀθάνας, *Τίμια Δῶρα*, ἔκδ. Ἑστίας, 1969, σ. 14.

4. Γ. Ἀθάνας, *Εἰρμός*, 1929, σ. 26.

II

Καὶ *πρῶτα μιὰ ὀρειβασία* γλήγορη, στὰ πεταχτά, μιὰ ὀρειβασία μὲ διασκελίσματα Δράκου: ἀπὸ κορφὴ σὲ κορφή:

Βουνὰ τὰ κατατόπια μου, πάλε βουνὰ ὁ καημός μου!
Νὰ εἶχα ποδάρι σίδερο καὶ χάλκωμα τσαρούχι
νὰ ξεκινήσω μοναχός, νὰ σεργιανίσω ἀτός μου
Ἀραποκέφαλα κι Ὀξυά, Βαρδούσια καὶ Βελούχι!

Καὶ παραπάνω τ' Ἄγραφα, ψηλὴ κορφὴ τὴ Νιάλα,
νὰ κυρ διαβῶ στὸν Κόζακα, στὸν Ἔλυμπο νὰ φτάσω!
Νὰ φάω ἀπὸ λαγὸ τυρὶ κι ἀπ' ἄγριο γίδι γάλα,
τὴ λιμασμένη μου ψυχὴ βουνίλα νὰ χορτάσω!

(Α-73)

Μιὰ *δεύτερη ὀρειβασία* ἔχει ὡς ἀφετηρία σημαδιακιά: τὰ Τριπόταμα, ἐκεῖ ποὺ ἔσμιγαν οἱ τρεῖς κλάδοι τοῦ Ἀχελώου: ὁ Ἄσπρος, ὁ Ἀγραφιώτης κι ὁ Μέγδοβας, ποὺ ἀλλοίμονο! ἔχουν πιὰ χαθεῖ μέσα στὴν τεχνητὴ λίμνη τῶν Κρεμαστῶν. Τόποι, δρόμοι, χωριά, βλαχοκάλυβα, τὰ μοναστήρια τῆς Τατάρνας καὶ τοῦ Ἀρέθα, τὸ πήδημα τοῦ Κατσαντώνη, ἡ κλεφτουριὰ τοῦ Βάλτου:

Τριπόταμο καὶ Τρίκλινο, τρεῖς στράτες καὶ τρεῖς κράχτες:
Θέλεις σκαλώνεις Ἄγραφα, θέλεις τραβᾶς Τζουμέρκα,
θέλεις κρεμᾶς Φραγκόσκαλα νὰ βρεῖς τοὺς καταράχτες...
Ὁλοῦθε νιὲς οἱ ποταμιές, τὰ κορφοβούνια γέρ'κα!

Κεῖθε τὸ Βάλτο ρίχνομαι, τὸν κλέφτη παρασταίνω,
ἁράδα παίρνω τὰ χωριά, τὶς βλαχομάντρες σβάρνα,
ἀρνάκια ψαίνω στὸ Πλατὸ καί, γιὰ νὰ ξαμαρταίνω,
στ' Ἀρέθα τάζω λαγιαρνί, δαμάλι στὴν Τατάρνα!

(Α-89)

Τρίτη ὀρειβασία στ' ἀγραφιώτικα βουνά, στὰ τσελιγκάτα καὶ στὰ φρετζάτα, μὲ τὶς χιλιάδες τὰ γιδοπρόβατα καὶ τὶς κοπὲς τ' ἀλόγατα. Καὶ μὲ τοὺς ξαϊκουστοὺς Σαρακατσαναίους τσελιγκάδες: τὸ Μαλαμούλη, τὸν

'Ακρίβο, τὸ Βελέντζα, τὸν Τσιγαρίδα, τὸ Σαλαγιάννη, τὸν Πατσαούρα. 'Ανθρώπους τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς στάνης, ἀλλὰ καὶ δυνατοὺς κομματικοὺς φίλους καὶ κουμπάρους:

Κουμπάρος ἤρθα στ' Ἄγραφα καὶ τὴ χαρὰ δὲν κρύβω·
τὰ βλαχοτόπια γνώρισα, τοὺς τσελιγκάδες εἶδα...
Στὸ Μαλαμούλη προσπερνῶ, διαβαίνω στὸν 'Ακρίβο,
Βελέντζα, μὴ μὲ καρτερεῖς! Δὲ θά 'ρθω, Τσιγαρίδα!

Τὸ Σαλαγιάννη χαιρετῶ καὶ πάω στὸν Πατσαούρα
στὴ Σάϊκα, στὸν Καταραχιά, στ' ἀγναντερὰ Μαράθια,
νὰ φάω ψιμάρνι στὸ σουβλί, νὰ πιῶ νερὸ στὴ γκούρα,
νὰ ἰδῶ τὸν ἥλιο τὴν αὐγὴ στῆς θάλασσας τὰ βάθια!

(Α-130)

'Εποχή, φυσικά, τοῦ Μεσοπολέμου· κάπου ἐκεῖ κοντὰ στὰ 1930. Γιατὶ μεταπολεμικὰ ἔσβησε ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία καὶ οἱ Σαρακατσαναῖοι τῶν 'Αγράφων ἐγκαταστάθηκαν στὰ καμποχώρια τοῦ Ξηρομέρου, τοῦ Βελεστίνου καὶ τοῦ 'Αρμυροῦ, τῆς Θήβας καὶ τῆς Λειβαδιᾶς.[5]

Τέταρτη ὀρειβασία ἀνατολῆς μεριά, ὀρειβασία σύντονη, κοπιαστική:

'Ανατολῆς μὲ τράβηξαν τῆς Ρούμελης οἱ δρόμοι
καὶ μὲ τὸν Ἥλιο μάλωσα στῆς Λιάκουρας τὴ ράχη.
Μὲ γκρέμισε στὰ Σάλωνα, μὲ τίναξε στὴ Στρώμη,
ψηλὰ στὰ πετροκάλυβα μὲ σύμμασαν οἱ βλάχοι!

Τὴ νύχτα βγῆκε ὁ Ἄστερας, μοῦ σήκωσε τὰ φρένα
καὶ πῆρα τὰ βουνὰ μπλαστρί, τὰ κορφοβούνια ράμα,
μὲ δέκα δράκους πάλεψα, τοὺς ξέκαμα ὡς τὸν ἕνα
κι ἔφτασα στὴ 'Αγόριανη κατὰ ποὺ τὸ εἶχα τάμα!

(Α-86)

---

5. Γιὰ τοὺς Σαρακατσαναίους τῆς Εὐρυτανίας βλέπε α) Δ. Λουκόπουλος, *Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη*, ΣΩΒ 1934, β) Γιάν. Μποτός, *Οἱ Σαρακατσαναῖοι*, 1982, γ) Γεώργ. 'Αγραφιώτης, *Οἱ Σαρακατσαναῖοι τῶν 'Αγράφων*, 1994.

Πέμπτη ὀρειβασία στὴν καρδιὰ τῆς Ρούμελης:

Τρίκορφο, δῶσ' μου τὰ κλειδιὰ νὰ μπῶ στὸ Παλιοξάρι!
Γκιώνα, κατέβα κι ἄνοιξε νά 'ρθῶ στὸ Λιδωρίκι!
Βαρδούσια μου, λαχάνιασα, μόν' κάν'τε μου τὴ χάρη
στὰ Μετερίζια βγάλ'τε με κι ἀπέκει στὸ Γαρδίκι!

'Ορὲ βουνά, κι ὀρὲ γκρεμοί, κι ὀρὲ παρθένα δάσα!...
Ἂν κόβονται τὰ γόνατα, κι ἂν πνίγεται τ' ἀστήθι,
βγῆκες ψηλὰ σὲ διάσελο καὶ πῆρες μιὰν ἀνάσα;
σὰν τὸ Χριστὸ φτερώνεσαι τὴν ὥρα ποὺ ἀναστήθη!

(Α-85)

Καὶ μιὰ *ἕκτη ὀρειβασία* στὴν καρδιὰ τῆς Ρούμελης, ἀλλὰ καὶ στὴν πηγὴ τοῦ κλεφταρματολισμοῦ. «*Ρεμβασμὸς καὶ προσκύνημα*», καθὼς σημειώνει ὁ ἀδερφὸς τοῦ ποιητῆ.[6] Ἂς θυμηθοῦμε πρῶτα τὸ κλέφτικο τραγούδι:

Ποιός εἶδε τέτοιο θάμασμα, παράξενο μεγάλο,
— Ἄϊ, Δροσούλα μ', ἄϊ —
νὰ κουβεντιάζουν τάϊ βουνά...

Κι ὁ ποιητής μας:

Κραίνει ἡ 'Οξυὰ τῶν Βαρδουσιῶν κι ἐκεῖνα ἀπιλογιῶνται.
Τὰ δυὸ βουνὰ ἐρωτεύονται σὰν ὁμορφούλια ὁπού 'ναι,
μὲ τὶς ὀξυὲς χαϊδεύονται, τοὺς ἔλατους φιλιῶνται
καὶ μὲς στὴν κατσιφάρα τους ἀγκαλιασμένα σμοῦνε...

Σαδῶ ἡ Σιτίστα ἡ ταπεινή, σακεῖθε ἡ 'Αρτοτίνα,
ὁ Φίδαρης ἀνάμεσα — τὴ νερομάνα του ἄκου!
'Αντίκρυ μὴ λοξοδρομᾶς, μόν' ἔμπα καὶ προσκύνα
στὸ Μοναστήρι τ' 'Αϊ-Γιαννιοῦ καὶ τοῦ Θανάση Διάκου!

(Α-142)

---

6. Θεμ. 'Αθανασιάδη-Νόβα, *Ἥρωες*, σ. 196.

'Αλλ' ἔχουμε καὶ μικρότερες διαδρομές: ἐπισκέψεις στὰ ὀρεινὰ Κραβαροχώρια, γνωριμιὲς μὲ τόπους κι ἀνθρώπους.

«Νύφη» ἡ 'Αράχοβα μὲ «γαμπρὸ» τὸν Καστανόλογγο καὶ «κουμπάρο» τὸν Κοκκινιά. (Β-16)

'Ο Καρφοπεταλιάς, τὸ φοβερὸ βραχοβούνι τοῦ Νεοχωριοῦ, ἄσυλο καὶ καταφύγιο «τῷ καιρῷ ἐκείνῳ»:

Νεχώρι, Παλιονέχωρο, στὸν Καρφοπεταλιά σας,
γκρεμίλα τὸ κατσάβραχο, καστέλι τὸ τσοκάρι.
Ποτὲ στὴν 'Αποκλείστρα του τὰ γυναικόπαιδά σας
δὲν τὰ ζυγῶσαν Γκέκηδες, τὰ φτάσαν Γιανιτσάροι!
(Β-180)

«*'Αντρομάνα διαλεχτή*» ἡ Κλεπά, ποὺ πολλὰ παιδιά της τὰ εἶδε «*καπεταναίους μὲ τὸ σπαθί, δασκάλους μὲ τὴν πέννα*» (Β-181), στὰ Κουτουλίστια ὁ ἡγούμενος Δαμιανὸς «*ἔχει ἀπ' τοὺς πρώτους ὁρκιστεῖ γιὰ τὸ Μεγάλο 'Αγώνα*» (Β-138), «*περδικόβρυση καὶ περδικοφωλίτσα*» ἡ Συνίστα, ἀργατεύεται καὶ ξενοδουλεύει (Β-182). 'Η Μπέλιστα κι ὁ 'Αι-Δημήτρης μὲ τὶς γλυκὲς θύμησες (Α-28, Β-183), «*παλάτι τοῦ παραμυθιοῦ*» τῆς Καστανιᾶς τὸ χάνι — τὸ ξαϊκουστὸ Χάνι τοῦ Λιόλιου (Β-178). 'Ο Πέρκος «*μὲ τὸ καλὸ κρασί*» κι ἡ Περίστα μὲ τὶς «χαμοκρατούμενες» κι ὄμορφες Περιστιάνες (Β-194). «*Ψιμάρνι στ' 'Αχλαδόκαστρο, στὸ Διασελάκι πίτες*» (Β-173). «*Κεφαλοχώρι ὁ Πλάτανος*» (Β-173, 174), ἡ «*Βονόρτα μὲ τ' ἀφρόμηλα*» (Β-175), ἡ Χώμορη μὲ τ' ἀρχοντικὰ τὰ Μοναστήρια καὶ τοὺς Δεσποτάδες (Β-177). Στὴ Δορβιτσιὰ «*στοιχειὸ θὰ ὑψώνεται ὁ Σταυρός: Δαμασκηνὸς θὰ γράφει*» (Β-201), στὴ Σίμου πουλάκι «*πικροκελαηδεῖ καὶ κλαίει τὸ Θύμνιο Ξύδη*» (Β-210), τὸ παλληκάρι τοῦ Εἰκοσιένα τ' ὄμορφο. 'Η Στράνωμα μὲ τὰ δαμάσκηνα καὶ τὰ σύκα της (Β-198), ἡ Φαμήλα μὲ τὸ θρυλικὸ Σακαρέλο της (Β-196) καὶ ἡ Στύλια, ὅπου ἑκατοχρονίτισσα ἡ καπετάνισσα, «*ἡ βάβα ἡ Μακρυγιάνναινα*», ἡ βάβα τοῦ ποιητῆ (Β-197). «*Τὰ Λεβεντοχώρια*» (Β-188). Τὸ «*μεγάλο ἀρχοντοχώρι*» ἡ Λομποτινὰ μὲ τοὺς Καναβαίους καὶ τοὺς Σωτηραίους ν' ἀλληλομαχοῦν (Β-189). «*Δασκαλοχώρι ἡ Ζηλίστα*» (Β-190). Κι ἡ Βοϊτσιὰ μὲ τὰ ἐκλογικά της τερτίπια (Β-192).

III

Θὰ κλείσω μ' ἕνα τραγούδι-ὕμνο πρὸς τὴ Ρούμελη καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ποιητής —συντροφιά του κι ἐμεῖς— ἀνηφορίζει ἀχάραγα κάπου ἀνάμεσα στὴ «ζωγραφισμένη» Σαράνταινα καὶ τὰ «περήφανα» Βαρδούσια. Καὶ νά, μπροστά μας διαβαίνει μιὰ ροδομάγουλη καὶ κρινομάγουλη Βλαχούλα, δηλ. ἡ προσωποποιημένη Ρούμελη καὶ Ἑλλάδα. Ὑπογραμμίζει ὁ Μίστος: «*Εἶναι ἡ αὐριανὴ μητέρα τῶν πολεμιστῶν, ἡ ἡρωοτόκος. Γι' αὐτὸ τὸ πέρασμά της δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα ἡρωϊκή... Σταθεῖτε προσοχή, καθὼς περνᾶ, νὰ τὴ χαιρετήσουμε, ὅπως τῆς πρέπει*».[7]

Ἀνηφορίζω ἀχάραγα στῆς Ντριστοβᾶς τὴ ράχη:
Ζερβὰ ἐχω τὴ Σαράνταινα, δεξά μου τὰ Βαρδούσια.
Γρικάω κοπάδια ὁλόγυρα νὰ σαλαγᾶν οἱ βλάχοι
σ' ἀμάλαγο ἀνθολίβαδο, σὲ λαγκαδιὰ νερούσια.

Βλαχούλα βλέπω νά 'ρχεται· τὰ ρόδα καὶ τὰ κρίνα,
στὸν οὐρανὸ ἀνθοκλώναρο, στὴ γῆς καταβολάδα!
— Ποῦθ' ἔρχεσαι; — Ἀπ' τὴν Ἄμπλιανη! —Ποῦ πᾶς; —Στὴν Ἀρτοτίνα!
Πέρασε, ἀτόφια Ρούμελη! Πέρασε ἀκέρια Ἑλλάδα! [8]

(Α-83)

Εὐχαριστῶ.

---

7. Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ἥρωες*, σ. 194.
8. Βλ. καὶ Κ. Παλαμᾶ:

> *Καὶ μὲ τὴ σμαλτομάγουλη τῆς Ἄμπλιανης παιδούλα*
> *ἡ βλάχα ἡ ἀντρογύναικα τοῦ λόγγου ἡ πελεκήτρα,*
> *φεύγοντας πρὸς τὰ κρύα νερά, πρὸς τὰ ψηλὰ Βελούχια,*
> *ξαφνίζουνε τραχήλαλες τοῦ ἀντίλαλου τ' αὐτιά,*
> *καὶ σκούζει σὰ νὰ δέρνεται μὲ τὰ σκληρὰ τσαρούχια*
> *λευκόπετρη, στὸ διάβα της ἡ ξεροποταμιά;*
>
> (*Ἅπαντα*, 3, σ. 154, ἀριθ. 34).

SUMMARY

POETICAL MOUNTAINEERING OF G. ATHANAS (FROM «THE SONGS OF THE MOUNTAINS» — Τραγούδια τῶν Βουνῶν)

The mountains (and the mountaineer life) have a distinguished position in the heart and the poetry of G. Athanas. He lived them from his childhood, he walked them as a man of the political action, he knew them well, he loved them, he enjoyed them, he sang them in «The songs of the mountains». His poetical mountaineering is an infallible guide of the Roumeli mountains and mountain villages.

DIMITRIOS FOURLAS

ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

«ΔΟΚΙΜΙΑ ΑΝΩΝΥΜΟΥ»
ΜΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑ

Ο Γιώργος Αθάνας είναι κατεξοχήν λυρικός ποιητής. Ως κύριο εκφραστικό του μέσο χρησιμοποιεί τη γλώσσα του λαού, μια καθάρια και ατόφια δημοτική, την οποία διανθίζει με «αχάλαγες» λέξεις, λέξεις που έρχονται κατευθείαν από τα φτωχοκάλυβα της Ρούμελης. Όλες οι ποιητικές του συλλογές είναι γραμμένες στη δημοτική γλώσσα. Όμως στα 1971 εκδίδεται μια συλλογή που επιγράφεται *Ανωνύμου, Δοκίμια - Στίχοι.*[1]

Ο Ανώνυμος αυτός ποιητής δεν είναι άλλος από τον Γιώργο Αθάνα, μια και τη συλλογή αυτή την αναγνωρίζει ως δημιούργημα δικό του και την παραθέτει στην εργογραφία του. Η μεγάλη έκπληξη στη συλλογή είναι η χρήση ενός ακραίου ιδιώματος καθαρεύουσας, που θυμίζει ποιητές του 19ου αιώνα. Αυτή τη γλώσσα ο ίδιος τη χαρακτηρίζει «*σεμνή*».

Γιατί άραγε ο δημοτικιστής Αθάνας ζήτησε να επενδύσει, 16 χρόνια προ του θανάτου του, τις ποιητικές του σκέψεις σε μια γλώσσα που το μέλλον της ήταν προκαθορισμένο;

Ας αφήσουμε τον ίδιο να απαντήσει:

> *Τοὺς στίχους μου ἀποδέχομαι, ἐσπέρας ἐπελθούσης,*
> *πρὸς τὸ ἀπελθὸν παλινδρομῶν ἐκ φόβου πρὸς τὸ μέλλον,*

---

1. Στο εσώφυλλο υπάρχει η σημείωση: «*Copyright 1971, Ἀνωνύμου. Post Restante, Ταχυδρομικὸν παράρτημα Νεαπόλεως (Ἱπποκράτους 164β), Ἀθῆναι*». Βλ. Θανάση Παπαθανασόπουλου, *Ο Λυρικός κόσμος του Αθάνα*, Ναύπακτος 1991, σ. 28-29.

νὰ ἐνδύσω μὲ χιτώνιον σεμνῆς καθαρευούσης,
τοῦ εὐθανάτου βίου της νὰ συμμετάσχω θέλων! [2]

Ο σχεδόν 80χρονος ποιητής λόγω της προχωρημένης ηλικίας του φοβάται, όπως εξομολογείται ο ίδιος, το μέλλον, και γι' αυτό γυρίζει προς το «ἀπελθόν», προς το περασμένο από μια ψυχική τάση της στιγμής, γιατί στη συνέχεια όλες οι άλλες συλλογές είναι στη δημοτική γλώσσα. Αλλά το κάνει και για έναν άλλο λόγο: Να συμμετάσχει κι αυτός, όχι βεβαίως ως βαρυπενθών συγγενής, στο μνημόσυνο της καθαρεύουσας που ο ποιητής αισθάνεται —παρά την απελπισμένη αντίσταση των τελευταίων προμάχων της— να μην έχει πλέον μέλλον. Σ' αυτή τη γλωσσική μορφή τον οδηγεί ένας ακόμη λόγος:

Εἰς τὸ ὑποσυνείδητον ἡ μητρική μου γλῶσσα
πηγὴ εὐθείας γνώσεως, ἀψόρρους θησαυρός μου...
Ἀλλ' ἐκ βαθέων ἐνίοτε προβάλλεται ἀνηβῶσα
καὶ ἡ καθαρεύουσα, ἠχὼ τῆς φράσεως τοῦ πατρός μου.[3]

Και επεξηγεί ο ποιητής:

Ἐκείνου κληρονόμημα καὶ δὴ ἐξ ἀδιαθέτου
ἡ ἀπρόοπτος καὶ ἀθέλητος, ὡσεὶ μοιραία, χρῆσις
λογίας γλώσσης καθαρᾶς, ὡς ἔνεστιν ἀνέτου,
εἰς τὰς στιχουργικάς μου αὐτὰς τερπνὰς ἐπιχειρήσεις...[4]

---

2. Στα χρησιμοποιούμενα παρακάτω ποιήματα γίνεται σιωπηρώς διόρθωση των προφανών τυπογραφικών λαθών. *Ἀνωνύμου Δοκίμια*, Ἀθῆναι 1971, σ. 8, ποίημα «Πάροιθε», 3η στροφή. Πβ. στη σ. 20 και το ποίημα «Τί ἄραγε», όπου θέτει το ερώτημα της «προς τὰ ὀπίσω» στροφής:

Τί ἄραγε, μὲ ἀπώθησεν καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω ἐστράφην;
Τῆς ρίζης, τάχα, κραδασμὸς νοσταλγικῆς αἰτίας
ἢ μήπως ἀπειθάρχητος ἀνησυχία τοῦ γράφειν;
Χρησμὸς νὰ εἴπω δὲν τολμῶ ἀδήλου προφητείας!

3. Ό.π., σ. 11, ποίημα «Οὔσης Ὀψίας», 1η στροφή.
4. Ό.π., 2η στροφή.

Ο πατέρας του Αθάνα, ο φιλόλογος Θεμιστοκλής Γ. Αθανασιάδης[5] πέθανε σε ηλικία 44 ετών, ενώ ο ποιητής μας είχε ηλικία μόλις 6 μηνών.[6] Κληρονομιά λοιπόν του άγνωστου πατέρα η καθαρεύουσα. Και να πώς ο ίδιος εξηγεί αυτή την επίδραση:

Εἰς παλαιὰ χειρόγραφα τοῦ ἀτυχοῦς πατρός μου
— νέος ἀκόμη καὶ ἄλκιμος μετέστη ἀδοκήτως —
ἀνεῦρον καὶ ποιήματα! — ὁποῖος θησαυρός μου! —
εἰς γλῶσσαν καθαρεύουσαν γραφέντα ὡς εὐνοήτως.[7]

Θησαυρός λοιπόν τα ποιήματα του πατέρα, και απ' αυτά αναθυμιέται ένα ποίημα:

Ἀναπολῶ ἓν ποίημα... Ἐκ στίχου του ἑκάστου
παλμὸς ἀνέθρωσκε θερμὸς φιλοπατρίας τόσης.[8]

Ὡσεὶ ἐκ τοῦ τάφου ὁ Πατὴρ ποιητικῶς μοί ὡμίλει
καὶ ὦ, πόσον τὴν εὐαίσθητον ψυχήν μου συνεκίνει!
Εἰς τὴν πηγὴν ἴσως αὐτὴν ἡ Μοῦσα μου ὀφείλει
τὴν γλωσσικήν της ἔκφρασιν ἐν τῇ παρούσῃ εὐθύνῃ.[9]

Η ποιητική λοιπόν αυτή συλλογή αποτελεί μια σπουδή, ένα μνημόσυνο στον πατέρα που δεν γνώρισε. Αλλά δεν είναι μόνον αυτό. Του Γ. Αθάνα τ' αρέσει να παιχνιδίζει με τη γλώσσα. Αυτό φαίνεται συχνά και στα ποιήματα που έγραψε στη δημοτική. Τα γυρίσματα, «τα τσακίσματα» τα οποία κάνει, αποδείχνουν ότι είναι μάστορας στη ρίμα. Με τούτη τη συλλογή άριστος γνώστης και της καθαρεύουσας δοκιμάζει[10] τις δυνάμεις του,

---

5. 1849-23.8.1893.
6. Γεννήθηκε στις 10.2.1893.
7. Ό.π., σ. 43, ποίημα «Εἰς παλαιὰ χειρόγραφα», 1η στροφή.
8. Ό.π., 2η στροφή, 2ο δίστιχο.
9. Ό.π., 3η στροφή. Πβ. και το ποίημα «Τομίδιον», σ. 44, που αναφέρεται στον αδελφό του πατέρα του, Δημήτρη Γ. Αθανασιάδη, που πέθανε σε ηλικία 20 ετών, όντας φοιτητής (1857-2.6.1877).
10. Και ο τίτλος της συλλογής «*Δοκίμια*» είναι ενδεικτικός. Πβ. και το ποίημα «Τὸ πείραμά μου», σ. 210.

αθλείται στον ποιητικό στίβο με ένα όργανο που δεν το έχει ξαναχρησιμοποιήσει στον ποιητικό λόγο. Ξεκίνησε ως παιγνίδι[11] και κατέληξε σε ενδιαφέρουσα ποιητική συλλογή. Και ο ποιητής μένει έκπληκτος όσο πλαταίνει το παιγνίδι και γεύεται αχόρταγα τις απρόβλεπτες συγκινήσεις.

Οὔσης ὀψίας, εἰς μυστικὸν προσκεκλημένος δεῖπνον
ἔκπληκτος τῆς μυήσεως γεύομαι τῆς παρούσης.
Ὡς νὰ μοὶ ὑπαγορεύεται τὸ κείμενον καθ' ὕπνον
ἀχειροποίητον φορεῖ στολὴν καθαρευούσης.[12]

Είναι ωστόσο βέβαιο πως γράφοντας ποιήματα στην καθαρεύουσα, αισθάνεται ωσάν να προδίδει τη δημοτική στην οποία εθήτευσε υποδειγματικά, γι' αυτό και σ' άλλα ποιήματά του προσπαθεί να δικαιολογήσει αυτό του το εγχείρημα:

Γράφων εἰς καθαρεύουσαν τοὺς πενιχρούς μου στίχους,
προσφέρω τὴν ὑστάτην μου ἀναίμακτον θυσίαν...
Ἀλλ' οὕτω ἐνδύων τοὺς ρυθμούς, οὕτω μορφῶν τοὺς ἤχους,
ζωοποιῶ τὴν ἔμπνευσιν, ἐξαίρω τὴν οὐσίαν;[13]

Μπορεί λοιπόν ο ποιητής με την καθαρεύουσα «*νὰ φυσήσῃ πνοὴν ποιητικὴν εἰς πτερωτὰς ἰδέας, νὰ ἐκδηλώσῃ εὐαισθησίαν, νὰ προσφέρῃ συγκίνησιν;*».[14]

---

11. Βλ. σ. 208 το ποίημα «Παιγνίδιον»:

«Παιγνίδιον, θὰ εἴπωσί τινες, οἱ στίχοι σου εἶναι».
Ποία μου ἡ παράβασις καὶ ποῖον μου τὸ λάθος;
Ποῖαι εἰς ἐμὲ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδοθοῦν εὐθῦναι;
Παιγνίδιον εἶναι χάριτος ἡ Τέχνη κατὰ βάθος.

12. Ό.π., σ. 11, ποίημα «Οὔσης ὀψίας», 3η στροφή.

13. Ό.π., σ. 14, ποίημα «Ἀμφιβολίαι», 1η στροφή. Πβ. σ. 169, ποίημα «Ὁρόσημον»:

Τὸ θλιβερὸν προνόμιον διεκδικῶ νὰ μείνω
ὁ τελευταῖος στιχουργὸς ὁ γράψας εἰς λογίαν.
Ὅσοι τὴν ἐκαλλώπιζον ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ
δὲν εἶχον τάχα ἑλληνικὴν καὶ σκέψιν καὶ καρδίαν;

14. Ό.π., σ. 14, 2η στροφή.

Και ο ποιητής δίνει μόνος του την απάντηση:

Τίς οἶδε! Ὄργανον τυφλὸν καθίσταται ὁ τεχνίτης
ἀνεξελέγκτου Δαίμονος, ὅστις τὸ πᾶν διέπει.
Ἐκεῖνος ὁ Ἐπιμηθεύς, ἐκεῖνος καὶ ὁ Προφήτης
Εἰς πᾶσαν Τέχνην — πρὸ παντὸς εἰς τὰ πτερέοντα ἔπη! [15]

Για τον ποιητή είναι όλα θέμα έμπνευσης, θέμα του εσωτερικού δαίμονος.[16]

Μα όλες αυτές οι δικαιολογίες για τη χρήση της καθαρεύουσας δεν καθησυχάζουν τον ποιητή. Δεν είναι βέβαιος ότι πράττει σωστά. Η δημοτική του συνείδηση εξεγείρεται και του θέτει ξεκάθαρα το ερώτημα:

Εἰς γλῶσσαν καθαρεύουσαν τολμᾶς νὰ στιχουργήσῃς;
Εἰς γλῶσσαν ζωντανῶν νεκρῶν, ἢ μᾶλλον νεκρῶν ζώντων;
Εἰς τὸν βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος βωβὸς θὰ ἱερουργήσῃς
ἄνευ αἰσάκου καὶ σπονδῆς, ἐνώπιον ἀπόντων! [17]

Μα ο ποιητής πρέπει να υποστηρίξει την πράξη του και προσπαθεί να συγκινήσει τους αντιρρησίες τονίζοντας ότι η λαλουμένη είναι κόρη της γλώσσας των προγόνων μας.

Οὐκοῦν, οὐδένα συγκινεῖ, προσθέτω οὐδεμίαν,
ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων μας, ὅσον καὶ ἂν ἐκφράζῃ
τοῦ Ἔθνους ἀνεκτίμητον κοινὴν κληρονομίαν,
ὅσον καὶ ἂν ὡς κόρη της ἡ λαλουμένη ὁμοιάζει; [18]

Όμως δεν έχει τόσο σημασία, κατά τον ποιητή, ο τύπος, το ένδυμα, αλλά το περιεχόμενο, η έμπνευση.

Ἀλλ' ἂν ὑπάρχουν ἔμπνευσις, αἴσθημα, φαντασία
καλαισθησίας ἔλεγχος, τί ἄλλο ἤθελε λείπῃ

---

15. Ό.π., 3η στροφή.
16. Στον εσωτερικό δαίμονα αναφέρεται αρκετές φορές. Βλ. ενδεικτικά στις σ. 17, 184, 204, 205, 210.
17. Ό.π., σ. 15, ποίημα «Τολμᾶς;», 1η στροφή.
18. Ό.π., 2η στροφή.

μορφὴν νὰ λάβῃ αὐθεντικὴν ἡ λυρικὴ οὐσία;
Τοσοῦτον καταλυτικοὶ μποροῦν νὰ εἶναι οἱ τύποι;[19]

Ναι, ο τύπος δεν μπορεί να αναιρεί την ουσία, αλλά όμως όταν ο τύπος αυτός δεν διευκολύνει την ουσία να γίνει ευχερώς κατανοητή, καλύτερα να αποφεύγεται, παρότι ο δημιουργός έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να χρησιμοποιεί τα μέσα με τα οποία μπορεί να εκφραστεί καλύτερα. Το ζητούμενο είναι αν θα έχει την ανταπόκριση του κοινού ή γράφει μόνο για τον εαυτό του χωρίς να αναζητεί αναγνώστες[20]-αποδέκτες.

Όμως δεν αρκείται σ' όλα αυτά τα επιχειρήματα.

Αισθάνεται την ανάγκη να υποβάλλει το ερώτημα: Πώς έχουν το δικαίωμα οι ζωγράφοι[21] να εκφράζονται «*κατὰ τὸ δοκοῦν*» χρησιμοποιώντας ποικιλόμορφα σχήματα και χρώματα, και οι μουσικοί ποικιλότροπα ηχητικά σύνολα;

καὶ δὲν ἀσκεῖ δικαίωμα ὁ ποιητὴς νὰ γράφῃ
οὐχὶ ἀνάρθρως, ἀλλὰ κἂν τὴν γλῶσσαν τῶν προγόνων;[22]

Και είναι κατηγορηματικός:

Ἄλλοι ὡς παραδοξότητα καὶ ἄλλοι ὡς προδοσίαν
τὴν καθαρεύουσαν γραφὴν θέλουσι κατατάξῃ.

---

19. Ό.π., 3η στροφή.
20. Βλ. ό.π., σ. 185, ποίημα «Ἀφήσατε»:

Ἐλπίζω ὅτι θὰ εὑρεθῇ κἂν εἷς μου ἀναγνώστης
— πολλοὺς δὲν ὀνειρεύομαι, τὸ λέγω ἀπεριφράστως —

Πβ. σ. 212, ποίημα «Οὐκ οἶδα»:

Μᾶλλον ἀπαρατήρητον θὰ παραμείνῃ δῶρον
ἐξ ἴσου μεταξὺ ἐχθρῶν καὶ λεγομένων φίλων...
Θὰ τὸ ἀνευρίσκω ἀπώλητον ἐπὶ τῶν τροχοφόρων
μὲ ἀφιέρωσιν θερμὴν χωρὶς κομμένον φύλλον!

Παρά τις παραπάνω επιφυλάξεις προσδοκά αναγνώστες και απευθύνεται σ' αυτούς. Βλ. ποιήματα «Σὺ μόνον» (σ. 123), «Δακρυόεν» (σ. 207), «Ὁ θρῆνος καὶ ὁ γέλως» (σ. 209).

21. Ό.π., σ. 19, ποίημα «Ὡροσκοπῶ».
22. Ό.π., 1η στροφή, 2ο δίστιχο.

Ὡς ἐκ βαθέων ἀνέβλυσε δὲν εἶχον ἐξουσίαν
ἰσχύουσαν τὴν φυσικὴν ροήν της ν' ἀποφράξῃ.[23]

Προϊόν λοιπόν του εσωτερικού δαίμονος, που πολλές φορές τον αναφέρει ο Αθάνας. Όμως είναι βέβαιος ότι δεν θα βρει επιεικείς δικαστές.

Ἐὰν ἤμην μέγας ποιητὴς ποσῶς δὲν ἀμφιβάλλω
τὸ γλωσσικό μου τόλμημα πὼς θὰ συνεχωρῆτο...
Οὕτω τυννὸς καὶ ταπεινός, ἢ σφάλλω ἢ δὲν σφάλλω,
φοβοῦμαι δὲν θ' ἀκούσω, εἰ μὴ τὸ «καταδικασθήτω»! [24]

Το εγχείρημα αυτό του ποιητή ενίοτε προκαλεί φόβο, μήπως κάποιοι του προσάψουν ότι χρησιμοποιώντας την καθαρεύουσα προβάλλει ιδέες και θέσεις ανάλογες με τους καθαρολόγους, που ταυτίζονταν με κύκλους συντηρητικούς. Γι' αυτό ξεκαθαρίζει τη θέση του:

Εἰς ἄπταιστον, ὡς προσπαθῶ, ἀλλ' ἴσως ἐπταισμένην,
ἂν γράφω καθαρεύουσαν τοὺς ταπεινούς μου στίχους,
θὰ εἶχε, ἂν ὄχι ἄλλο τί, τὴν κρίσιν ἐσπευσμένην
πὼς τρέφω, ὅστις θὰ ἐπίστευεν, ἰδέας ἀντιστοίχους.[25]

Μα είναι δυνατόν ο Γ. Αθάνας να αρνηθεί την ομορφιά της δημοτικής, που τόσο πιστά υπηρέτησε;

Πῶς θὰ ἠδυνάμην ν' ἀρνηθῶ τὸ κάλλος καὶ τὸ σφρῖγος
τῆς λαλουμένης γλώσσης μας, ἣν καὶ τιμῶ μεγάλα;
Τὴν ἔπλασε ὁ πολὺς λαὸς μὲ πάθος καὶ μὲ ρῖγος
πᾶσα της λέξις ἐνθυμοῖ τὸ μητρικό μας γάλα.[26]

---

23. Ό.π., σ. 205, ποίημα «Ὡς ἐκ βαθέων», 1η στροφή. Πβ. και ποίημα το «Πείραμά μου» (σ. 210).

24. Ό.π., σ. 205, 2η στροφή.

25. Ό.π., σ. 16, ποίημα «Ἡ θυγάτηρ», 1η στροφή. Μετοχή «ἐπταισμένη» δεν απαντιέται.

26. Ό.π., 2η στροφή. Επίσης δεν υπάρχει τύπος *ἐνθυμόω - ἐνθυμοῖ*, αλλά μόνο *ἐνθυμέομαι -ἐνθυμίζω*.

Όταν έγραφε ο Αθάνας, η δικτατορία είχε επαναφέρει την καθαρεύουσα στα σχολεία, χρησιμοποιώντας την ως ιδεολογικό όργανο, που συνέχιζε να είναι η γλώσσα της διοίκησης και των νόμων, ενώ η δημοτική ήταν κυρίαρχη στη λογοτεχνία. Επομένως η καθαρεύουσα ήταν μια ζώσα πραγματικότητα.

Ἐν τούτοις ζῶσα ὕπαρξις, κ' ἐν πνεύματι κ' ἐν τύποις,
τῆς ἐπιστήμης λειτουργός, θεραπαινὶς τῶν νόμων,
εἶναι καὶ ἡ καθαρεύουσα. Γνωρίζω τί θ' ἀντείπῃς...
Ἀλλ' ἡ θυγάτηρ στρέφεται πρὸς τὴν Μητέρα εὐγνώμων! [27]

Ο ποιητής εξάντλησε την επιχειρηματολογία του σε αρκετά ποιήματά του για να δικαιολογήσει τη χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας. Ήταν ένα θέμα που τον έκαιγε και προσπάθησε να πείσει. Το ερώτημα είναι αν έπεισε τον αναγνώστη του ή καλύτερα αν είχε αναγνώστες. Γιατί μπορεί από τη μια μεριά η ανωνυμία και από την άλλη το καθαρολόγο εκφραστικό γλωσσικό όργανο να μη βοήθησαν στην ύπαρξη αναγνωστών και τούτο να αδίκησε την ίδια τη συλλογή, που πράγματι παρουσιάζει ενδιαφέρον.

Το άλλο ερώτημα που τίθεται είναι γιατί η ανωνυμία; Γιατί ο ποιητής απέκρυψε κατά τη δημοσίευση το όνομά του; Μέσα στην ψυχή του έγινε πραγματική μάχη. Από τη μια ο Αθάνας με τον καθαρό δημοτικό λόγο, που τον καθιέρωσε στη Λογοτεχνία, και από την άλλη ένας άλλος ποιητικός λόγος που έρχεται από περασμένες εποχές και δεν συγκινεί πλέον αλλά δείχνει και τις ποιητικές ικανότητες του εμπνευστή του. Εκείνος βρήκε ωστόσο τη χρυσή τομή, τα «*κλεψίγαμα*» δημιουργήματά του να τα φέρει στη ζωή αλλά να μην τα αναγνωρίσει. Το λέει μάλιστα παραστατικά ο ίδιος:

Βαθεῖα ἐπιθυμία μου νὰ ἐπιζήσουν ἦτο
τὰ στιχουργήματά μου αὐτά, τέκνα ἐκ κλεψιγαμίας.
Νὰ γράψω ἂν ἐδίστασα πολὺ τὸ «τυπωθήτω»,
δὲν ἦτο τοῦτο ἔνδειξις δειλῆς ἀδυναμίας.[28]

27. Ό.π., 3η στροφή.
28. Ό.π., σ. 211, ποίημα «Τυπωθήτω», 1η στροφή.

Ένας Ρουμελιώτης, και ο Αθάνας ήταν γνήσιος Ρουμελιώτης, δεν μπορεί να είναι δειλός· άλλωστε έχει έντονο το αίσθημα της ευθύνης:

Έλεγχος συνειδήσεως, συναίσθησις εὐθύνης
ἀνέβαλον τὴν τελικὴν ἀπόφασιν ἐπί τι...
Γνώριζε πρὶν εἰς τὸ κοινὸν τὸν λόγον ἀπευθύνῃς
πόσον δυσκόλως τέρπεται, πόσον εὐκόλως πλήττει.[29]

Αλλά υπάρχει κι άλλος λόγος. Ο ποιητής δεν επιζητεί να δρέψει ποιητικές δάφνες

Ἄλλως τε εἰς τὰς προθέσεις μου δὲν εἶναι τὰς τιμίας
ἡ δρέψις οἱουδήποτε ποιητικοῦ στεφάνου.[30]

Ἀπόδειξις ὅτι τυφλὸν φίλαυτον δὲν μ' ἐξώθει
εἶναι ἡ ἀνωνυμία μου, ἣν αὐστηρῶς τηρήσω.
Τύχη ἀληθεύσῃ: «Οὐδὲν κρυπτὸν ὃ οὐκ ἐφανερώθη!»
Θὰ τιμωρήσω ἐμαυτὸν πρὶν ἢ τὸν συγχωρήσω![31]

Βέβαια η ανωνυμία δεν κρατήθηκε τελικά μυστική. Ο δημιουργός έρχεται και αναγνωρίζει το «κλεψίγαμο».[32] Άραγε ποια τιμωρία υπόβαλε στον εαυτό του που πρόδωσε το μεγάλο μυστικό;

Όμως —το είπαμε και παραπάνω— ο Αθάνας κάνει ένα παιγνίδι[33] που στην αρχή τον φόβιζε, αλλά η συνέχεια τον ικανοποιούσε, τον έκανε να χαμογελάει πονηρά. Έτσι βάζει και τον γρίφο της ανωνυμίας, άστους να ψάχνουν να τον βρουν:

τίς εἶμαι. Τίς καὶ διατί νὰ ἔχω ἀποκρύψει
τὸ ἀληθές μου ὄνομα στεγνῶς, εἰς τρόπον ὥστε[34]

---

29. Ό.π., 2η στροφή.
30. Ό.π., σ. 210, ποίημα «Τὸ πείραμά μου», 2η στροφή, 2ο δίστιχο.
31. Ό.π., 3η στροφή.
32. Ό.π., σημ. 28.
33. Ό.π., σημ. 11.
34. Ό.π., σ. 13, ποίημα «Τίς εἶμαι;», 1η στροφή, 2ο δίστιχο. Πβ. ποίημα «Πρόλογος» (σ. 7).

οὐδεὶς νὰ πληροφορηθῇ τὴν ἀκριβῆ μου φύσιν,
τὴν ὅλην μου ἐπίδοσιν καὶ τὸν ἐν γένει βίον...
Ὡς ἔχει, ὁ γρῖφος μου οὐδαμῶς προσφέρεται εἰς λύσιν:
Ἀνήκω εἰς πλῆθος δυστυχῶν; Ἀνήκω εἰς δρᾶκα ὀλβίων;[35]

Και ο γρίφος βέβαια παραμένει μέχρις ότου ο ίδιος ο ποιητής ανακοινώνει τη λύση του. Πάντως δεν αποζητεί φήμη και δόξα, «παίζει» για δική του ευχαρίστηση:

Μὲ ποίαν τάχα πρόθεσιν νὰ στιχουργῶ ἐπιμένω;
Νὰ τέρπω; Ἢ μόνον νὰ ταρπῶ; Νὰ λυτρωθῶ, νὰ πείσω;
Φήμην δὲν ἀπεκδέχομαι. Δόξαν δὲν ἀναμένω:
Ἐφ' ὅσον παίζω ἐν παικτοῖς, συμπαίκτας ἂς ἑλκύσω![36]

Η προκείμενη συλλογή περιλαμβάνει 207 τρίστροφα ποιήματα, ενώ ο στίχος είναι 15σύλλαβος με προσεγμένη ομοιοκαταληξία.[37] Ποιές είναι οι επιρροές που ο Αθάνας δέχτηκε σ' αυτή την καθαρολόγα ποιητική του περιπλάνηση αναφέρει ο ίδιος:

Προσέρχομαι εἰς τοὺς τάφους σας ἐνθάρρυνσιν νὰ αἰτήσω
Σοῦτσοι, Παπαρρηγόπουλοι καὶ Κάλβοι καὶ Καβάφαι.[38]

Και αλλοῦ:

Ὁ Σοῦτσος ἢ ὁ Ραγκαβῆς προθύμως θὰ υἱοθέτει.[39]

— ναί! ὁ Παπαρρηγόπουλος — θὰ ἔγραφεν φρυάττων:[40]

Ιδιαίτερα οι ρομαντικοί καθαρολόγοι του 19ου αι. μοιάζουν να είναι οι πρόγονοί του σ' αυτή την ποιητική αναζήτηση. Η γλώσσα του, την οποία

35. Ό.π., 2η στροφή.
36. Ό.π., 3η στροφή.
37. Χωρίς ρίμα είναι το ποίημα «Πανθεϊσμός» (σ. 168).
38. Ό.π., σ. 169, ποίημα «Ὀρόσημον», 3η στροφή, 2ο δίστιχο.
39. Ό.π., σ. 185, ποίημα «Ἀφήσατε», 2η στροφή, 3ος στίχος.
40. Ό.π., σ. 205, ποίημα «Ὡς ἐκ βαθέων», 3η στροφή, 2ος στίχος.

προσδιορίζει με διάφορες ονομασίες, όπως: «*σεμνῆς καθαρευούσης*»,[41] «*καθαρεύουσα*»,[42] «*λογίας γλώσσης καθαρᾶς*»,[43] «*γλώσσης καθαρᾶς, ὀλίγον τι λογίας*»,[44] «*γλῶσσαν καθαρεύουσαν*»,[45] «*γλῶσσαν ζωντανῶν νεκρῶν, ἢ μᾶλλον νεκρῶν ζώντων*»,[46] «*γλῶσσα τῶν προγόνων*»,[47] «*εἰς ἄπταιστον... ἀλλ' ἴσως ἐπταισμένην, ἂν γράφω καθαρεύουσα*»,[48] «*εἶναι καὶ ἡ καθαρεύουσα*»,[49] «*εἰς λογίαν*»,[50] «*τῆς ἐκφραζούσης γλώσσης*»,[51] «*ἂν γλῶσσαν ἔκπτωτον λαλῶ καὶ ἀπεσκορακισμένην, ὀθνείαν προσλαμβάνουσαν μορφὴν ἀρχαϊζούσης*»,[52] «*τὴν καθαρεύουσαν γραφήν*»,[53] «*εἰς γλῶτταν... Ἑλληνικήν, προγονικήν*»,[54] δεν είναι η απλή καθαρεύουσα, η λεγόμενη γλώσσα των εφημερίδων, αλλά μια αρχαΐζουσα, όπως ο ίδιος τη χαρακτηρίζει:

> *Ἂν γλῶσσαν ἔκπτωτον λαλῶ καὶ ἀπεσκορακισμένην,*
> *ὀθνείαν προσλαμβάνουσαν μορφὴν ἀρχαϊζούσης,*
> *μὴ τὸ ἀποδίδετε ποσῶς εἰς γνώμην μου ἐσφαλμένην:*
> *Οὕτω καθυπηγόρευσεν ἡ ἔμπνευσις τῆς Μούσης.*[55]

Ο Αθάνας στη δημοτική γλώσσα χρησιμοποιεί, όπως είπαμε παραπάνω, «*ἀχάλαγες*», γνήσιες λέξεις, που έρχονται κατευθείαν από το στόμα

---

41. Ό.π., σ. 8, ποίημα «Πάροιθε», 3η στροφή, 3ος στίχος.
42. Ό.π., σ. 11, ποίημα «Οὔσης ὀψίας», 1η στροφή, 4ος στίχος· 3η στροφή, 4ος στίχος· σ. 14, ποίημα «Ἀμφιβολίαι», 1η στροφή, 1ος στίχος· σ. 44, ποίημα «Τομίδιον», 2η στροφή, 2ος στίχος.
43. Ό.π., σ. 11, ποίημα «Οὔσης ὀψίας», 2η στροφή, 3ος στίχος.
44. Ό.π., σ. 12, ποίημα «Γράφε», 3η στροφή, 1ος στίχος.
45. Ό.π., σ. 15, ποίημα «Τολμᾶς», 1η στροφή, 1ος στίχος· σ. 43, ποίημα «Εἰς παλαιὰ χειρόγραφα», 1η στροφή, 4ος στίχος.
46. Ό.π., σ. 15, ποίημα «Τολμᾶς», 1η στροφή, 2ος στίχος.
47. Ό.π., 2η στροφή, 2ος στίχος· σ. 19, ποίημα «Ὡροσκοπῶ», 1η στροφή, 4ος στίχος.
48. Ό.π., σ. 16, ποίημα «Ἡ θυγάτηρ», 1η στροφή, 1ο δίστιχο.
49. Ό.π., 3η στροφή, 3ος στίχος. Βλ. και σημ. 42.
50. Ό.π., σ. 169, ποίημα «Ὀρόσημον», 1η στροφή, 2ος στίχος.
51. Ό.π., σ. 182, ποίημα «Ἡ γλῶσσα», 1η στροφή, 2ος στίχος.
52. Ό.π., σ. 183, ποίημα «Ἐξομολόγησις», 1η στροφή, 1ο δίστιχο.
53. Ό.π., σ. 205, ποίημα «Ὡς ἐκ βαθέων», 1η στροφή, 2ος στίχος.
54. Ό.π., σ. 210, ποίημα «Τὸ πείραμά μου», 1η στροφή, 2ος και 3ος στίχος.
55. Ό.π., σ. 183, ποίημα «Ἐξομολόγησις», 1η στροφή.

του λαού. Και εδώ λειτουργεί περίπου το ίδιο· φέρνει στην επιφάνεια λέξεις από κείμενα ακόμη του Ομήρου και του Αισχύλου, λέξεις όμως που τις αφομοιώνει ποιητικά. Δε γίνονται τα ποιήματά του συρφετός λέξεων, γνωστών και αγνώστων· έχουν σχήμα, λόγο και περιεχόμενο. Ας δούμε μερικές από αυτές τις αρχαϊκές λέξεις, που αποτελούν σήματα σ' αυτή τη συλλογή του: *Ἵμερος, διαθρύπτω, ἀνηβῶ, αἴσακος, τριβακός, ἰθυπορῶ, συβήνη, ἀκκισμός, εἰλυφάζω, νεοχμός, νάπη, νῖκος, εἰλίγδην, ὀθνεῖος, ἀψόρρους, ἰατταταί, νυνδί, αὐδή, αὐτμή, τυννός, ρύβδην* κ.ά.[56]

Η καθαρολόγα συλλογή του Αθάνα είναι πράγματι πνευματικό γύμνασμα του δημιουργού, με το οποίο εκείνος μετράει τις γλωσσικές του ικανότητες. Μέσω αυτής ο «*γαληνιαῖος, ἀλύπητος, φιλομειδὴς πρεσβύτης*»,[56α] όπως αυτοχαρακτηρίζεται μας δίνει με τη σοφία των 80 χρόνων του, μηνύματα που αποτελούν «*ἀληθῶς γλυκύπικρον ἀπόσταγμα τῆς πείρας*».[57]

Ἀπόσπασμα τοῦ αὐθεντικοῦ «φύλλου Μητρώου» μου εἶναι,
καὶ εἰς ἀληθῆ ἀναφέρεται τοῦ βίου μου συμβάντα.
Ὡς τέχνη θέλει ν' ἀγνοῇ τοὺς νέους τρόπους —κρῖνε!—
τοῦ λυρισμοῦ τὰ ἰσότοπα καὶ τοῦ ρυθμοῦ τὰ κβάντα![58]

Ίσως η ανωνυμία τον βοηθάει να είναι πιο ειλικρινής, πιο αποκαλυπτικός, προσιτός, ζεστός.

Η συλλογή παρουσιάζει ιδιαίτερα ευρύτερο ενδιαφέρον καθώς καταγράφει προσωπικά βιώματα του ποιητή, ο οποίος όμως και παρατηρεί, κρίνει, σχολιάζει και σατιρίζει κοινωνικά φαινόμενα, προβλήματα της ζωής και του ανθρώπου.

Σε προχωρημένη ηλικία, πολύπειρος και σοφός στοχάζεται, συμβουλεύει, παραινεί αλλά και αυτοαναλύεται.

Καὶ ἄστεα πολλῶν χωρῶν καὶ ἀγροικίας εἶδον,
τὸν νόον ἔγνων καὶ μικρῶν ἀνθρώπων καὶ μεγάλων.[59]

---

56. Βλ. Γλωσσάριο (Παράρτημα).

56α. Ό.π., σ. 10, ποίημα «Βραδέως ἀποσυρόμενος», 1η στροφή, 4ος στίχος.

57. Ό.π., σ. 7, ποίημα «Πρόλογος», 2η στροφή, 1ος στίχος.

58. Ό.π., σ. 12, ποίημα «Γράφε», 2η στροφή.

59. Ό.π., σ. 172, ποίημα «Ὑπενθυμίζω», 1η στροφή, 2ο δίστιχο. Πβ. σ. 9, ποίημα «Ἀνθοῦν ἐκ νέου»: «*ἔμφορτος πείρας, ἄπορος ὁρμῶν, παθῶν, ἰμέρων*» (3η στροφή, 2ος στίχος)· σ. 203, ποίημα «Ψηφιδωτόν»: «*τὴν ἐμπειρίαν τῆς ζωῆς μακρῶν ἐνιαυτῶν*» (2η στροφή, 1ος στίχος).

Εἰς κόκκον πεποιθήσεως συνώψισα τὴν πεῖραν
ὅτι εἶναι μία ἡ ζωὴ τῶν ὄντων κατὰ βάθος.
Κοινὴν ἔχομεν οἱ ἄνθρωποι τὴν Φύσιν καὶ τὴν Μοῖραν,
αἱ δὲ τυχὸν διαφοραὶ καταμετρῶνται λάθος.[60]

Και επισημαίνει την αναμφισβήτητη αλήθεια:

Ὡς ἡ μικρότης κάποτε δὲν λείπει ἀπ' τοὺς μεγάλους
οὕτω οἱ μικροὶ ἐγκρύπτουσιν πολλάκις μεγαλεῖον...
Ὑπενθυμίζω εἰς ταπεινοὺς καὶ εἰς ὑπερφιάλους
ὅτι ὅλοι ὁμοῦ εἰς τοῦ χάροντος θὰ στοιβαχθοῦν τὸ πλοῖον...[61]

Αναφερόμενος στον πολίτη που ασκεί εξουσία συμβουλεύει:

Ἐγκαίρως ν' ἀποσύρεσαι καὶ δὴ ἄνευ θορύβου,
ἄνευ ἀσκόπου θλίψεως ἢ ἐπάρσεως ματαίας,
ἐξ οἱουδήποτε ἐθνικοῦ ἔχεις ἀθλήσει στίβου,
ὅσας καὶ ἂν προσέφερες ὑπηρεσίας σπουδαίας.[62]

Και συνεχίζει:

Ἄσημος ζῆθι ἐφεξῆς ἐν μέσῳ τῶν ἀσήμων,
ποτὲ μὴ ἐπικαλούμενος τὰς ἀγαθάς σου πράξεις
καὶ μόνον τὴν περισυλλογὴν δυνάμεων δοκίμων
πρὸς ὕστατον καθῆκον τι, ὅθου νὰ ἐπιφυλάξεις.[63]

Ως άνθρωπος της δημοσιότητας, δημοσιογράφος ο ίδιος πίστευε στην αξία του τύπου και γι' αυτό παραγγέλλει:

Συντάσσω διαθήκην μου, ρητῶς δηλῶν καὶ γράφων,
μηδὲ κηρίων θέλω ἐκεῖ, μηδὲ ἀνθέων δεσμίδας·

---

60. Ό.π., σ. 172, ποίημα «Ὑπενθυμίζω», 2η στροφή.
61. Ό.π., 3η στροφή.
62. Ό.π., σ. 177, ποίημα «Ἄσημος ζῆθι ἐφεξῆς», 1η στροφή.
63. Ό.π., 2η στροφή.

θέλω νὰ ἐπιθέτωσιν εἰς τὸν ἁπλοῦν μου τάφον,
πρωΐαν τε καὶ δειλινόν, δύο ἐφημερίδας...[64]

Ο Αθάνας καταπιάνεται και με το πρόβλημα της βασιλείας και θέτει το ερώτημα:

Ἔχουσι τάχα οἱ Βασιλεῖς τὴν ἐξουσίαν θεόθεν,[65]

Ἄρχουσιν ἐπὶ τῶν λαῶν ἐπιταγῇ μοιραΐα,
καὶ εἰς θεσμοὺς ἀνάγονται ἀγράφους καὶ ἀλύτους;
Ἢ μόνον εἶναι ὄργανα τοῦ Κράτους κορυφαῖα
εἰς νόμους ὑποκείμενα γραπτοὺς κ' εὐμεταβλήτους;[66]

Και απαντά με ειλικρίνεια ο ίδιος:

Ματαίως συμβουλεύομαι τῆς Ἱστορίας τοὺς τόμους!
Ὁτὲ τὰ μέν, ὁτὲ τὰ δὲ ἰσχύουσιν ἐκ περάτων...
Πλειότερον φωτίζουσι τοὺς βασιλείους νόμους
τὰ σμήνη, ναί, τῶν μελισσῶν, αἱ ἀγέλαι τῶν προβάτων...[67]

Μια προωθημένη για τον Αθάνα άποψη.

Ο ποιητής δε βλέπει τα προβλήματα μονοσήμαντα· τα εξετάζει πότε γελαστός, πότε καυστικός, πότε αυτοσαρκαζόμενος. Ο ίδιος άλλωστε τονίζει:

Ἴσως, περὶ τοὺς στίχους μου, οἱ δύσπιστοι βομβοῦντες,
διερωτῶνται ἂν σοβαρῶς τοὺς μέλπω ἢ εὐτραπέλως.

---

64. Ό.π., σ. 120, ποίημα «Δύο ἐφημερίδας», 3η στροφή. Πβ. και ποίημα «Σοφίας βιβλίον» (σ. 84, 3 στροφή).

Τὸ ἀνάκλιτρον τοποθετῶ ἐγγὺς τοῦ παραθύρου,
πανευδαιμόνως ἐντρυφῶ σελίδα πρὸς σελίδα!
Ἐνήμερος τοῦ μηδενός, ἐνήμερος τοῦ ἀπείρου,
Σοφίας Βίβλον τὴν ἐμὴν πιστεύω ἐφημερίδα!

65. Ό.π., σ. 147, ποίημα «Βασιλεία», 1η στροφή, 2ος στίχος.
66. Ό.π., 2η στροφή.
67. Ό.π., 3η στροφή.

Μὴ λησμονῆτε ὦ ἀγαθοί, ἐπὶ τῆς γῆς βιοῦντες,
πὼς ἀναβλύζει ἐκ τοῦ αὐτοῦ νασμοῦ ὁ γόος καὶ ὁ γέλως![68]

Ο Γ. Αθάνας και με τούτη τη συλλογή δείχνει τις ποιητικές του ικανότητες, τη γνήσια ποιητική φλέβα και το κυριότερο ότι υπήρξε γνώστης και δεινός χειριστής της γλώσσας μας σ' όλες της τις μορφές. Έχει δίκιο όταν επισημαίνει:

Ἡ γλῶσσα ρέει ἀδιάσπαστος — τῆσδε μορφῆς ἢ ἄλλης
χρώμενος, πάντοτε ὁμιλεῖς αὐδὴν καὶ αὐτμὴν προγόνων![69]

Και η συλλογή αυτή δεν είναι μόνο έκφραση προσωπικών βιωμάτων του Αθάνα, αλλά και καθρέπτης, όπου μπορεί κανείς να δει τον εαυτό του.

Δὲν εἶμαι εἷς μόνος καὶ αὐτὸς ὁ δρῶν καὶ ὁ λαλῶν·
πολλοὶ ἐμπλέκονται εἰς αὐτοὺς τοὺς στίχους μου ἀνωνύμως.
Χωρὶς ἐξουσιοδότησιν νὰ ἔχω τῶν πολλῶν
τὰς ἐξομολογήσεις των κατέγραψα προθύμως.[70]

Και επιλέγει:

Πολλοί, ἄνευ ὑπεκφυγῶν καὶ ἄνευ δισταγμῶν,
θὰ ἴδουν εἰς τοὺς στίχους μου, ὡς εἰς θαμβὸν καθρέπτην,
τὸ ἀπόκρυφόν των πρόσωπον ἁμαρτωλῶν στιγμῶν,
ἀφ' ὧν, δὲν ξεύρω αὐτοί, μὰ ἐγὼ ἐγκαίρως ὑπερέπτην.[71]

---

68. Ό.π., σ. 206, ποίημα «Κλαυσίγελως», 1η στροφή· πβ. σ. 207 ποίημα «Δακρυόεν», σ. 209 ποίημα «Ὁ θρῆνος καὶ ὁ γέλως», σ. 7 ποίημα «Πρόλογος», 1η στροφή, 4ος στίχος, σ. 20 ποίημα «Τί ἄραγε;» σ. 21 ποίημα «Ἀθυμίαι» κλπ.

69. Ό.π., σ. 182, ποίημα «Ἡ γλῶσσα», 2η στροφή, 2ο δίστιχο. Πβ. σ. 41 ποίημα «Τὰ μόρια»· σ. 185, ποίημα «Ἀφήσατε».

Επισημαίνεται ότι το ρ. χρῶμαι συντάσσεται με δοτική. Εδώ ο ποιητής χρησιμοποιεί γενική, ίσως για λόγους ρίμας. Πάντως και στο ποίημα «Γράφε» (σ. 12) «Ἂν χρῶμαι γλώσσης καθαρῆς, ὀλίγον τί λογίας», συντάσσει το χρῶμαι με γενική, θέλοντας ίσως να αποφύγει την αρχαιοπρεπέστατη δοτική.

70. Ό.π., σ. 203, ποίημα «Ψηφιδωτόν», 1η στροφή.

71. Ό.π., 3η στροφή.

Είναι εμφανής η δύναμη της ποιητικής τέχνης του Αθάνα και στα καθαρολόγα ποιήματά του. Η περιεκτικότητα του λόγου, η βαθύτητα των στοχασμών, η ευρύτητα των νοημάτων τη χαρακτηρίζουν σε γενικές γραμμές. Επίσης καταφανή είναι και τα εκφραστικά του μέσα. Ο ποιητής χρησιμοποιεί ποικιλία λογοτεχνικών σχημάτων, όπως ασύνδετα, αντιθέσεις, παρομοιώσεις, παρηχήσεις, ερωτήσεις κλπ.

Ας αναφέρουμε μερικά παραδείγματα.

Εὑρίσκομαι ἤδη γεγονὼς περὶ τὴν ἀμφιλύκην,
ἔμφορτος πείρας, ἄπορος ὁρμῶν, παθῶν, ἰμέρων.
(«Ἀνθοῦν ἐκ νέου», 9)

Τεχνίτης ἄτολμος ἐγὼ κ' ἐκ τούτου ταπεινόφρων,
ὡροσκοπῶ τὸ μέλλον μας διὰ τοῦ παρελθόντος...
(«Ὡροσκοπῶ», 19)

Ἄπληστος ἦ μεμψίμοιρος δὲν ἤμην! Πάντῃ ἄλλο!
Τὸ μέτρον ἠκολούθησα, τὸ πλεῖον ἀπεποιήθην.
Τηρῶν τὴν ὀλιγάρκειαν ἐπίστευον δὲν σφάλλω,
ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἔσφαλλον, ἤδη μετεμελήθην.
(«Ἀθροίζων», 22)

Πλανῶμαι μὴ πειθόμενος, ἀκροβατῶ μὴ πείθων...
(«Ψ' ἄλλων», 31)

Χαῖρε ἡ ζωή, χαῖρε ἡ χαρά, χαῖρε ἡ θεία λήθη!
Χαῖρε οὐρανὸς τῶν οὐρανῶν, ἄβυσσος τῆς ἀβύσσου,
(«Παρθενικὸν κρίνον», 48)

Χοῦς ἐκ χοός, πνοὴ ἐκ πνοῆς γηίνων καὶ οὐρανίων,
(«Δρυμός», 54)

Θύω τῷ συνετῷ Θεῷ θείῳ καὶ τῷ ἀφρόνῳ[72]
(«Σχεδὸν ἀδιαφόρως», 63)

72. Ορθόν *τῷ ἄφρονι*. Η δοτ. «ἀφρόνῳ» προϋποθέτει ούσ. «ὁ ἄφρονος», που δεν μαρτυρείται.

Ὁ νοῦς ἀνδροῦται ἀκόρεστος, τὴν ὄρεξίν του ἂν ξέσῃς
ἀμφισβητεῖ τὰ σύμπαντα πρὸς τὸ μηδὲν κινεῖται.

(«Σκέψις καὶ πίστις», 64)

Ὁρῶν τὸ πονηρὸν πονῶ, τὸ στυγερὸν στενάζω.

(«Τὸ αἰσχρόν», 76)

Πᾶσα τοῦ Ἀνθρώπου πρόκλησις μηδαμινὴ καὶ ἀστεία:
Οὔτε τὸ Εἶναι φθείρεται, οὔτε ὁ Θεὸς ἀσχάλλει...

(«Ἡλίου δύοντος», 79)

Οὐδέποτε τόσην χαρὰν ἀνέβλυσεν ὁ πόνος
καὶ τόσον ἔθαλον ἀνθὸν ἐξ ἀκανθῶν τὰ βάτα!

(«Μπετόβεν», 81)

Τίς ἐν δικαίῳ εὑρίσκεται; Τίς ἐν ἀδίκῳ κεῖται;
Τίς νὰ γνωρίζῃ δύναται; Τίς δικαιοῦται κρίνειν;
Φοβοῦμαι, μόνον εἷς Κριτὴς πὼς δικαιοδοτεῖται!
Διακονοῦσιν οἱ λοιποὶ συμβατικὴν εἰρήνην...

(«Συμβατικὴν εἰρήνην», 145)

Ὁ πράττων τὸ καθῆκον του πολλάκις ἀδικεῖται.
Ὁ εἰσπράττων τὸ συμφέρον του συνήθως δικαιοῦται.
Ὁ συγκιρνῶν ἀμφότερα ἐπ' ἀμφοτέρων κεῖται
καὶ τὸ ἀληθές του πρόσωπον σπανίως φανεροῦται.

(«Καὶ μίαν σταγόνα», 148)

Ἠρέμως ἐναλλάσσονται ἡ νὺξ μὲ τὴν ἡμέραν,
τὸ σκότος χύνεται εἰς τὸ φῶς ὥσπερ καφὲς εἰς γάλα.
Τὸ ἀεὶ ἐγκλωβίζεται εἰς τὸ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐδῶ τὸ πέραν.
Πόσα μεγάλα ὡσὰν μικρά! Πόσα μικρὰ ὡς μεγάλα!

(«Ἐπαρχία», 165)

Τὸν Ἕλληνα, ὁ Ἀνθρώπινος κατέκλυζέ με οἶκτος,
ἀλλὰ τοῦ Ἀνθρώπου ἐδέσποζεν ἀμείλικτος ὁ Ἕλλην!

(«Ἀμείλικτος ὁ Ἕλλην», 166)

Ὅλα τοῦ τόπου φίλτατα, ὅλα ἐχθρικὰ τοῦ χρόνου!
Ὁ τόπος μήτρα τῆς ζωῆς — ὁ χρόνος τοῦ θανάτου·
(«Πανθεϊσμός», 168)

Μικρὰ τὰ πάθη τοῦ μικροῦ, μεγάλα τοῦ μεγάλου.
(«Ἀγὼν καὶ πόνος», 171)

Πόσον ταχέως παρέρχονται τῆς ἡλικίας τὰ ἔτη
ἀρχόμενα ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ λήγοντα εἰς ἄλλο,
ἐν τῷ μηκέτι ἀκμάζοντα, φθίνοντα ἐν τῷ οὐκέτι
καὶ κόσμον περικλείοντα μικρὸν ἐν τῷ μεγάλῳ!
(«Ὁ βιωθεὶς καιρός μας», 174)

τὰ κρείσσω ἐλάσσω νὰ ποιῶ καὶ τὰ ἐλάσσω κρείσσω.
(«Αὐθέκαστος», 181)

Ὁ νοῦς ἐπισκοτίζεται καὶ ἡ καρδία πάλλει.
Διχοτομεῖται! Φλογερῶς ποθεῖ τὸ ἄλλο δίχα!...
(«Παρὰ τρίχα», 188)

Μῦθοι, ἀπορίαι, ὄνειρα, σπουδάς, ἐμπειρίαι, λῆροι —
ἀπειροελάχιστον ἐγώ, ἀπειροστὴ Ἄνθρωπότης.
(«Ἀλύπως», 195)

τετελεσμένον παρελθόν, πεπερασμένον μέλλον!....
(«Χαίρετε, πλοῖα», 202)

Ὡς τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτὸς καθιστοῦν ἐμψύχους
ἰριδισμοί, μαρμαρυγαί, σκιάσεις, ἀποχρώσεις,
(«Παιγνίδιον», 208)

Βεβαίως όλα τα ποιήματα της συλλογής δεν είναι του αυτού ύψους. Σε μερικά, στην προσπάθεια διατήρησης της ρίμας, το νόημα γίνεται δυσνόητο και το ύφος χαλαρώνει.

Όμως συνολικά κρινόμενη η συλλογή αποτελεί και ένα άλλο δείγμα των μεγάλων ποιητικών δυνατοτήτων του Αθάνα και μάλιστα σ' ένα γλωσσικό πεδίο ξένο προς την μέχρι τότε ποιητική του παραγωγή.

Συμπερασματικά, η γλώσσα που χρησιμοποιεί και η όλη τεχνική ίσως να μην ελκύουν σήμερα αναγνώστες. Όμως οι ιδέες του, απόσταγμα μιας πολυτάραχης ζωής, είναι αξιόλογες και ως εκ τούτου ενδιαφέρουσες.

Θέλω ωστόσο και να νομίζω και να ελπίζω πως ο επαρκής αναγνώστης απαντώντας και στην πρόσκληση του ποιητή θα αναφωνήσει χωρίς φιλοφρονήσεις:

Δὲν εἶναι αἱ ἰδέαι του πτωχαί, δὲν εἶναι δὲ προσέτι ἐνδεδυμέναι πτωχικῶς.[73]

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΕΡΑΝΙΣΜΑ
ΣΤΟΧΑΣΜΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΩΝ

(Δεν περιλαμβάνονται τα ποιήματα που παρατίθενται στη μελέτη)

Εἶναι ἀληθῶς γλυκύπικρον τὸ ἀπόσταγμα τῆς πείρας·
δὲν ἐνθαρρύνει πρὸς ζωήν, πρὸς θάνατον δὲν πείθει
Ὅσας καὶ ἂν ἴσως ἤνοιξας ἀλλεπαλλήλους θύρας
θὰ εὕρῃς τελικῶς κλειστὴν τὴν πλέον φιλαλήθη...

(«Πρόλογος», 7)

☆

Ἐδῶ εἰς τὴν Γῆν μας, ὁ Θεὸς συγκατοικεῖ τοῦ Κόσμου!
Ὁ ἀπολεσθεὶς Παράδεισος τῆς Γῆς μας εἶναι ἡ Φύσις!

(«Πνευματοσκῶληξ», 27)

☆

Πνοή, ροή, ὀλίγον φῶς εἶναι ἡ ζωή μας μόνον!
Θηρεύει τὴν Ἀλήθειαν ὁ Ἄνθρωπος ματαίως.

---

73. Ὅ.π., σ. 185, ποίημα «Ἀφήσατε», 2η στροφή, 2ο δίστιχο.

Ἀλλάσσει καὶ ἡ Ἀλήθεια μορφήν, μορφὰς εἰς χρόνον...
Πᾶν ὅ,τι ἔζησεν ὡς «νῦν» θὰ καταλήξῃ «τέως».

Αἱ ἰδέαι θὰ μεταβληθοῦν, θ' ἀνατραποῦν αἱ πίστεις.
Τί δύναται ν' ἀντισταθῇ εἰς τὸ μοιραῖον ρέον;
Πείθεται ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς ἐκ τῆς διαδρομῆς της
πὼς μένει ὡς μόνον Ἀληθὲς καὶ Σταθερὸν τὸ Ὡραῖον!
(«Τὸ ὡραῖον», 28)

☆

Μὴν ἀπελπίζεσαι, Ἄνθρωπε, ἀμόλυντε καὶ σῶε!
Ἡ λύτρωσίς σου Ἄνωθεν θὰ ἐπέλθῃ, ὅπως συνήθως,
εἴτε μὲ νέαν Κιβωτὸν συγχρονισμένου Νῶε,
εἴτε μὲ νέον Γολγοθᾶν! Θαύματος δεῖ τὸ πλῆθος!
(«Θαύματος δεῖ», 32)

☆

Ἐξ ὁλοκλήρου τίποτε, φίλοι, δὲν μᾶς ἀνήκει.
Τὰ πάντα διανεμόμεθα μετά τινος ἑταίρου
γνωστοῦ ἢ ἄγνωστου ἀδιάφορον — μεγάλη σου εἶναι νίκη
ὅτι κρατεῖς μερίδιον! Ἀπόλαυσε καὶ χαίρου!
(«Ὁμόστεγοι», 33)

☆

Τοῦ ὑπαίθρου ἡ λάσπη ἐμφανής, τῆς πόλεως ὄχι ὅμως.
(«Εὔχομαι», 34)

☆

[Ἡ Γυναῖκα] Φρουρὸς τῆς παραδόσεως καὶ τῆς προόδου κλῶσσα,
οὐ μόνον αὕτη εἶναι τοκὰς τῶν νεοσσῶν τοῦ γένους,
ἀλλὰ καὶ ζῶσαν τὴν Σκιὰν φυλάττει τῶν προγόνων.
(«Καὶ γυναικῶν», 39)

☆

Ἀπολαμβάνων τὴν χαρὰν μὴν λησμονεῖς τὴν λύπην·
ἀμφότεραι συστρέφουσι τοῦ βίου σου τὸ νῆμα.
(«Κοινὸς θνητός», 50)

☆

Ὁ νοῦς ἀνδροῦται ἀκόρεστος, τὴν ὄρεξίν του ἂν ξέσῃς
ἀμφισβητεῖ τὰ σύμπαντα πρὸς τὸ μηδὲν κινεῖται.
Τὸ αἴσθημα κορέννυται καὶ δὴ ἂν τὸ κατασβέσῃς
μὲ δρόσον ζώσης πίστεως, ποὺ εἰς ἑαυτὴν ἀρκεῖται.

Δὲν εὔχομαι παντάπασιν νὰ μειωθοῦν αἱ πτήσεις
τῆς σκέψεως πρὸς τὸ ἄπειρον, πρὸς τὸ ἀχανὲς τοῦ ἀγνώστου.
Ἀλλ' εὔχομαι τῆς πίστεως ν' ἀσφαλισθοῦν αἱ κτήσεις
καὶ ἡ σκέψις μ' αἴσθημα εἰς αὐτὴν νὰ ἐπανακάμπτῃ νόστου.
(«Σκέψις καὶ πίστις», 64)

☆

Ὡραιοτέρα ἔρωτος μορφὴ δὲν εἶναι ἄλλη
ἀπὸ τὴν μακροβίωτον τῶν εὐτυχῶν συζύγων,
οἵτινες ἀναλίσκουσιν ἐν φειδωλῇ σπατάλῃ
ἔρωτα καὶ ζωὴν ὁμοῦ, ὀλίγον κατ' ὀλίγον.
(«Μή πρὸς Θεοῦ», 66)

☆

Ὦ εἶναι ἀποτρόπαιον μόνος κανεὶς νὰ φεύγῃ!
(«Μετὰ τὸ γεῦμα», 68)

☆

Ἄνθρωπε πολυμήχανε, σοφὲ καὶ τεχνοκράτη,
ἐλεύθερε, ἀτίθασε κ' αἰχμάλωτε συνάμα,
ἀλλάσσων θέσεις καὶ θεσμούς, σφικτῶς τὸν μίτον κράτει
τὸν ὁδηγοῦντα εἰς ψυχικῆς πηγῆς ἁγνίζον νάμα!
(«Ζέρεθρον», 75)

Τὰ θέμελα σαλεύονται τῶν Ἄστεων καὶ τῶν οἴκων
καὶ τὸ Ἱερὸν τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ Ναοῦ τὸ δῶμα...
Αἱ ἀρεταί μας πρόβατα μὲ φύλακα τὸν λύκον...
Εἰς τὴν ψυχήν μας ἔξωσιν κοινοποιεῖ τὸ σῶμα...

(«Ὅριον ἔθου», 78)

☆

Ἥρωες, ψευδεῖς καὶ ἀληθεῖς, κοσμοῦνται μὲ στεφάνους...
Μαρτύρων πλῆθος ἀφανῶν εἰς κρύπτας συνωθεῖται...
Ὑπὸ συνθήκας σκοτεινὰς καὶ πλάνας ἀπιθάνους
καὶ ἡ ἀδέκαστος Κλειὼ καὶ αὐτὴ δωροδοκεῖται.

(«Ἡ ἱστορία», 80)

☆

Τὴν φαντασίαν πτέρωσον, στερέωσον τὴν μνήμην,
ἰσορροπίαν λογικοῦ καὶ παραλόγου κράτει,
μὴν παραδίδεσαι τυφλῶς ποτὲ εἰς τὴν ἐπιστήμην,
ἥτις ἰκμάδα σπαταλᾶ καὶ σκλήρυνσιν εἰσπράττει.

(«Σοφώτερος», 82)

☆

Ἡ ὅρασίς σου φρόντιζε ποτὲ νὰ μὴ ἀπορρίπτῃ,
ποτὲ τῆς ἐνοράσεως τὰς Λαίηζερ ἀκτίνας!
Σοφὸς εἰς βίβλους πειστικὰς ἐκεῖνος ὅστις κύπτει.
Σοφώτερος ὅστις ἀντλεῖ ἀπὸ ἐνδομύχους κρήνας.

(«Σοφώτερος», 82)

☆

Ἄφες τὸν νοῦν νὰ ἐξαίρεται εἰς ὑψηλὰς αἰώρας!

(«Εἰς ὑψηλὰς αἰώρας», 83)

☆

Σοφίας Βίβλον τὴν ἐμὴν πιστεύω ἐφημερίδα!
(«Σοφίας βιβλίον», 84)

☆

Ὡς ἐκκρεμὲς τὸ παρελθὸν ζευγνύουν μὲ τὸ μέλλον
βλέψεις καὶ τύψεις, τὸ παρὸν σαλεύουσαι ἀενάως,
ὥστε νὰ περιστρέφεσαι καὶ σύ, σοφέ, μὴ θέλων,
εἰς τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τοῦ μοιραίου τὸ χάος!
(«Μὴ θέλων», 85)

☆

Πλάσμα εὐτυχές, μεμψίμοιρον, ἀψίκορον καὶ ἀγνῶμον,
Ἄνθρωπε, Βασιλεῦ τῆς Γῆς, τῆς ἁμαρτίας εἴλως,
ἂς εἶναι τὸ μειδίαμα τῆς ἀγωγῆς σου ὁ γνώμων!
Φίλον ποιήσας σεαυτόν, τῶν πάντων ἔσει φίλος!
(«Μειδίαμα», 88)

☆

Ποτὲ δὲν καταλύονται ὁ Λόγος καὶ τὸ Μέτρον!
Αὐτὰ συνδέουν τῆς ζωῆς τοὺς σωτηρίους κρίκους...
(«Τὸ νέον κῦμα», 90)

☆

Ποτὲ δὲν θέλει ἀποτραπῇ ἡ ἄνους ὁρμὴ τῶν νέων,
ὅπως ποτὲ καὶ ἡ φρόνησις νὰ ἐπέλθῃ δὲν θὰ λείψῃ...
Εἶναι σοφὸν καὶ δίκαιον, ὡς εἶναι καὶ γενναῖον,
νὰ εὐλογοῦν οἱ γέροντες τοὺς νέους ἐν περιλήψει.
(«Νὰ εὐλογοῦν», 91)

☆

Τὸ ἄγχος πνίγει τὴν χαρὰν καὶ τοῦτο πνίγει ἡ τρέλλα.
Οἱ σκυθρωποὶ ἐπινέμονται τὴν γῆν μὲ τοὺς ἐξάλλους.

Διέφερεν ὁ ἄνθρωπος τῶν ζώων διότι ἐγέλα!
Πλὴν τώρα τὸ μειδίαμα ἐχάθη εἰς κόσμους ἄλλους.
(«Τάλαινα», 95)

☆

Δὲν μὲν ἠνώχλησεν ἡ τριβὴ ποτὲ τῶν μικροτήτων,
ποτέ μου δὲν ὠρρώδησα ἐν μέσῳ τῆς θυέλλης.
Ἐξ ἴσου ἐδέχθην εὐμενῶς τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἧττον,
τὸ εὐτυχὲς καὶ τὸ ἀτυχές, ὡς ἐναλλὰξ τὰ στέλλεις.
(«Ὦ Μοῖρα», 97)

☆

Ὁ τερματίζων εὐτυχῶς, κηρύσσεται σπουδαῖος...
Πολλάκις ὁ δειλὸς φυγὰς δοξάζεται ὡς γενναῖος,
καὶ ὁ Ἥρως πίπτει ἀνώνυμος, ἐπιτελῶν τὸ χρέος!
Δὲν εἶναι ὁ βίος δίκαιος ὅσον κι ἂν εἶναι ὡραῖος...
(«Δὲν εἶναι ὁ βίος δίκαιος», 102)

☆

Ἡμεῖς ἐδοκιμάσθημεν — οἱ ἀπόγονοί μας τώρα
ἃς ἔχουν Εὐαγγέλιον καὶ δόγμα τῶν δογμάτων
πὼς εἰς τὰ ἔθνη ἀσφαλῆ καὶ ὡραῖα φέρουν δῶρα
ἡ ὁμόνοια μόνον τῶν ψυχῶν, ἡ σύμπνοια τῶν πνευμάτων.
(«Εὐχὴ καὶ κατάρα», 103)

☆

Μὲ ψέγουν, ὅμως χαμερπὴς δὲν μὲ μολύνει ρύπος.
Μὲ ὑβρίζουν, ὅμως μειδιῶ μεστὸς ἐπιεικίας.
Εἶναι ἡ ψυχή μου ἀειθαλὴς γαληνιαῖος κῆπος,
ἀνθῶν ἐγγὺς τῆς ἀρετῆς, τηλόθι τῆς κακίας...
(«Τηλόθι», 106)

☆

Ὦ Φύσις, μήτηρ τῆς ζωῆς καὶ μάμμη τῶν ἀνθρώπων,
μὲ ἡδύν, πρὸς τὸ ἐρωτικόν μᾶς σύρεις πάθος, δόλον!
Ἄνευ αὐτοῦ μηδὲ καὶ σὺ δὲν ηὗρες ἄλλον τρόπον
νὰ διαιωνίζῃς τὴν ζωὴν καὶ βασιλέων κι αἰπόλων.

(«Ἡδὺς δόλος», 108)

☆

Ὁ Ἔρως κρυπτοπόλεμος τῶν δύο φύλων — ὅμως
τὸ ἄρρεν, πλέον ἰσχυρὸν κι ἐλεύθερον, ὀφείλει,
ὡς ἐπιτάσσουν ἠθικὸς καὶ φυσικός τε νόμος,
νὰ σέβηται καὶ νὰ τιμᾷ τὸ καθηδῦνον θῆλυ!

(«Ὀφείλει», 110)

☆

Ἐκθαμβος μένω ἐνώπιον τοῦ ἀνοικτοῦ βιβλίου
τῆς Φύσεως, μυούμενος εἰς Σέ, Δημιουργία!

(«Ἐκθαμβος μένω», 127)

Ἂν ἐξαιρέσω εὐγενεῖς ὀλίγας διανοίας,
αἵτινες διῃκόνησαν τὸ ἀγαθὸν καὶ μόνον,
πλεῖστοι τῶν ὅσων ἔτυχον ἱστορικῆς εὐνοίας
ὑπῆρξαν ὄργανον τυφλὸν ἐπιβλαβῶν δαιμόνων.

(«Τὸ μέγα τηλεσκόπιον», 129)

☆

Εἰς τί ὠφελοῦσιν αἱ τροφαί, τὰ πλούτη καὶ τὰ σκῆπτρα
ὅταν ἀχὴν εἰς τῆς ψυχῆς τὴν ἄυλον σφαῖραν εἶσαι;
Προτιμωτέρα τοῦ πτωχοῦ ἡ ταπεινὴ καλύπτρα
ἢ ἐσὺ πορφύρα ζάπλουτος, ἐὰν ψυχῆς στερῆσαι.

(«Πτωχεῖαι», 130)

☆

Ἐκ τῶν πολλῶν ἐπέρχεται, καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ὀλίγων
ἡ σωτηρία τοῦ λαοῦ, ὅταν δὲν εἶναι ἀγέλη...

(«Τὸ πολύ», 131)

☆

Ἐὰν αἱ ἀντικειμενικαί, λεγόμεναι, συνθῆκαι
μοιραίως δὲν ἀνέκοπτον τὸ θάρρος καὶ τὸ πάθος,
πόσον θὰ ἦταν εὔκολοι αἱ κατὰ κράτος νίκαι,
καὶ πόσον ἀνεπαίσθητον θὰ ἦτο πᾶν σου λάθος!

(«Ἀδύνατον», 134)

☆

Ὁ νοῦς διαπυνθάνεται τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος
καὶ ἡ καρδία τοῦ ἁπαντᾷ: Ἐγὼ τὴν ξεύρω μόνον!
Δὲν εἶναι ὑπόθεσις ἁπλῆ κλίματος καὶ χλωρίδος,
αἱμάτων εἶναι καὶ ψυχῶν ζύμωσις ἀπὸ αἰώνων!

(«Πατρίς», 137)

☆

Δὲν ἐπαιτῶ ἀλλ' ἀπαιτῶ καὶ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην,
ὡς σέβομαι καὶ ὡς ἀγαπῶ κι ἐγὼ τοὺς ἄλλους ὅλους.
Πρὸς ὄφελος δὲν ἔκλινα, πρὸς κέρδος δὲν ἐτράπην.
Τὸν βίον περιέστρεψα εἰς δύο μόνον πόλους
τούτους: τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην.

(«Χαίρειν», 138)

☆

Ὁ βίος εἶναι ἀπαρχή, τελείωμα δὲν εἶναι.
Πέραν τοῦ τάφου ἀνοίγονται τοῦ Μυστηρίου αἱ πύλαι.
Εὔπιστος εἰς τὸ Δόγμα σου καὶ εἰς τὸ Θαῦμα μεῖνε.
Τὴν ἀνθρωπῆν σου νὰ ἐκδαρῇς μὴ προσπαθήσῃς, Φίλε!

(«Ἐπανακάμπτω εἰς τὰ γνωστά», 139)

☆

Ποτὲ δὲν εἶναι ἀσφαλὴς ἡ ἀνθρωπίνη φύσις.
Πῶς δὲν ὑπῆρξα Δικαστὴς ἀνυποκρίτως χαίρω.
Εἶναι εὔκολον τὸ δίκαιον εὐγλώττως νὰ κηρύσσῃς,
νὰ τὸ ἐφαρμόσῃς δύσκολον κατὰ τὰ περαιτέρω...

(«Τύπος καὶ οὐσία», 140)

☆

ἂν εἶναι τί σοφώτερον, μεστότερον ἐλέους,
ἀπὸ τὴν Χριστεπώνυμον ἀγάπην τοῦ πλησίον.

(«Πιστεύω ὅσα ἐπιστεύσατε», 146)

☆

Τῆς πίστεώς μου ἡ δύναμις μετακινεῖ τὰ ὄρη,
καὶ τῆς ἀγάπης μου τὸ πῦρ ξηραίνει τὰς θαλάσσας!

(«Πιστεύω ὅσα ἐπιστεύσατε», 146)

☆

Ἄβατος εἶναι τῆς ψυχῆς ἡ ἐσωτάτη κώχη
ἔνθα ἀπωθοῦσιν, ἄκοντες, ὅσα ματαίως ποθοῦσι...

(«Κωμωδίαν», 149)

☆

Ἀδύνατον ἐπὶ τῆς γῆς νὰ διευτυχήσῃς πλήρως.

(«Ὡς ἄλλος», 157)

☆

Τὸ εἶναι μεταξὺ ζωῆς πλανᾶται καὶ θανάτου
καὶ ἡ ζωή μας μεταξὺ σοβαροῦ καὶ ἀστείου.
Τοῦτο πυρὴν τοῦ δυνατοῦ, ἐκεῖνο τοῦ ἀδυνάτου,
τὸ μὲν τοῦ Προμηθέως πῦρ, τὸ δὲ τοῦ ἡφαιστείου...

(«Ἀναμέσον», 159)

☆

Ὅλα τοῦ τόπου φίλτατα, ὅλα ἐχθρικὰ τοῦ χρόνου!
Ὁ τόπος μήτρα τῆς ζωῆς — ὁ χρόνος τοῦ θανάτου·
τὰ πάντα, ρέων, ρευστοποιεῖ καὶ ἀβέβαια τὰ ἐμφανίζει
διὰ ν' ἀπομείνῃ ὁ θάνατος ὡς μόνη βεβαιότης!

Ἀλλὰ θὰ ἦσο ἄνευ αὐτοῦ, ζωή, τόσον ὡραία;

(«Πανθεϊσμός», 168)

☆

Πάντοτε, πανταχοῦ, ἐν παντὶ τιμίως ἐπιτέλει,
πρὸς ἄλλους ἢ πρὸς ἑαυτόν, ὅ,τι φρονεῖς καθῆκον.
Ἔχε ἀνθρωπίνους τὰς ἀρχάς, χριστιανὰ τὰ τέλη,
προχώρει ἄνευ θλίψεως πρὸς τὸν ἐντάφιον οἶκον!

(«Τοιάδε ἀρχῆθεν», 170)

☆

Τὰ μυστικότερα αἴτια, οἷα καὶ ἂν εἶναι — ὀφείλει
ὁ πάσχων ν' ἀντιτάσσεται μὲ ὅπλον ἕν: τὴν πάλην!
Τὸ λάβαρον τοῦ ἀγῶνος του ποτὲ νὰ μὴ ὑποστείλῃ
ὑπὲρ τῆς τωρινῆς ζωῆς, ἕως τὴν ζωὴν τὴν ἄλλην.

(«Ἀγὼν καὶ πόνος», 171)

☆

Τανῦν εἰς θέσιν καταστὰς νὰ κρίνω τὰ ἐπελθόντα,
δικαίως αὐτοελεγχόμενος, διαπιστῶ εὐγνωμόνως
πὼς μὲ ηὐχαρίστουν ψυχικῶς, ἀκόμη καὶ νικῶντα,
οὐχὶ τὰ ἐπιτεύγματα, ἀλλ' ὁ ἀγὼν καὶ μόνος!

(«Ἀλκίμαχος», 173)

☆

Κεφάλαιον προσωπικὸν ὁ βιωθεὶς καιρός μας,
ἀτόκως κατατίθεται μαζί μας εἰς τὸ χῶμα!

(«Ὁ βιωθεὶς καιρός μας», 174)

Ἐμὲ αὐτὸν ὡς ἔλασσον ἠγάπων, ὄχι ὡς μεῖζον!
(«Ὡς ἔλασσον», 180)

☆

Ποτὲ δὲν ἐπεχείρησα δι' εὑρεσιεπείας
τὰ κρείσσω ἐλάσσω νὰ ποιῶ καὶ τὰ ἐλάσσω κρείσσω.
Μὲ τὴν συνείδησιν ἁγνήν, διὰ μεθόδου ἡπίας,
τὸ μέτρον προσεπάθησα τιμίως νὰ τηρήσω.
(«Αὐθέκαστος», 181)

☆

Γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ γραφή, σφηνοειδὴς ἢ ἄλλη,
δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γραμματική — ἰδού τὸ ἀθῶον ψεῦμα!
Οἱ βιολόγοι ἂς κινηθοῦν ἡ ἀλήθεια νὰ προβάλῃ:
Αἷμα εἶναι ἡ Γλῶσσα τῆς Φυλῆς, ὀπός, ψυχὴ καὶ πνεῦμα!
(«Ἡ γλῶσσα», 182)

☆

Ἀλλ' ὦ σεβάσμιαι Σκιαὶ τοῦ Κόντου, τοῦ Ψυχάρη,
ἀφήσατε τὴν γλῶσσαν μας νὰ ῥέῃ, νὰ ἀναρρέῃ!...
Τοὺς φθόγγους μου ἀνεζήτησα, «ρηγί, μαργαριτάρι»,
καθ' ἅπαν τὸ ἑλληνικόν — προσέχων νά 'ναι ὡραῖοι!
(«Ἀφήσατε», 185)

☆

Ἀλλ' ὅταν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Παραδείσου φθάνω
ὁρῶ τὸν ἀληθῆ Θεὸν τοῦ Κόσμου: Εἶναι ὁ Πόνος!
(«Εἶναι ὁ πόνος», 193)

☆

Ἀνθισταμένη μου ψυχή, νίκας κλεινὰς κατάγεις!
Ὁ θάνατος μοναδικὴ περίπτωσίς σου ἥττης.
(«Νυνδί», 197)

☆

Ἀξίζει ἄραγε ὁ ἀγὼν διὰ τὴν αὔξησίν του; [τοῦ χρυσοῦ]
Τί μᾶς προσθέτουν τελικῶς δύο ἢ τρεῖς του σβῶλοι
ὅταν πρὸς προσαπόκτησιν ἢ καὶ πρὸς φύλαξίν του
φθείρεται ἡ οὐσία τῆς ζωῆς, ἐνίοτε καὶ ὅλη;
(«Ὁ θύλαξ», 198)

☆

Ἀσύλληπτον τὸ θέλγητρον τῶν παλαιῶν πραγμάτων!
Ὀφείλεται εἰς τὴν πάτιναν τοῦ ἀριστοτέχνου χρόνου,
ἢ μὴν εἰς τῶν ἰδίων μας τὴν χρῶσιν αἰσθημάτων,
ἅτινα καταστάλαγμα εἶναι χαρᾶς καὶ πόνου;
(«Τὰ παλαιά», 200)

☆

εἶναι ἡ ζωὴ κλαυσίγελως κ' ἐν γένει κι ἐπιμέρους

Ἂς ἀποφεύγῃ ὁ ποιητὴς μονόχορδος νὰ μείνῃ,
ὅσον κι ἂν εἶναι τοῦ ρυθμοῦ τεχνίτης καὶ τοῦ τόνου.
Συμμέτρως εἰς τὴν λύραν του ἂς προσπαθῇ νὰ ἐντείνῃ
καὶ τὴν χορδὴν τοῦ γέλωτος καὶ τὴν χορδὴν τοῦ πόνου!
(«Κλαυσίγελως», 206)

☆

Ὡς τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτὸς τὰς καθιστοῦν ἐμψύχους
ἰριδισμοί, μαρμαρυγαί, σκιάσεις, ἀποχρώσεις,
οὕτως αἱ λέξεις εἰς λεπτὰ νοήματα καὶ εἰς ἤχους
χαρίζουν, μόνον παίζουσαι, μορφὰς μαγείας ζώσης.
(«Παιγνίδιον», 208)

Εἶναι ἡ ζωή μας σύμμεικτος καὶ πανομοιοτύπως
τῆς εὐτυχίας ἔπεται μοιραίως ἡ δυστυχία.

(«Ὁ θρῆνος καὶ ὁ γέλως», 209)

☆

Νὰ ἐγγίζῃς εἰς τοῦ βίου σου τὸ τέρμα,
νεανικὴν νὰ ἔχῃς τὴν καρδίαν
καὶ ροδαλόν τῶν παρειῶν τὸ δέρμα,
ἐν τῇ ψυχῇ σου ἀνέφελον εὐδίαν.

. . . . . .

Καὶ πίστευε: ἂν ἔζῃς ἐκ δευτέρου
τὸν κόσμον θὰ κατέκτας τῶν ὀνείρων...
Ὢ ὑποτροπὴ τοῦ μείρακος ἱμέρου!
Ὢ ἐσχάτη πλάνη καὶ τῆς πρώτης χείρων!

(«Ὢ ἐσχάτη πλάνη», 213)

ΑΝΩΝΥΜΟΥ

ΔΟΚΙΜΙΑ

ΣΤΙΧΘΙ

ΑΘΗΝΑΙ 1971

Σημείωση: Αναμφισβήτητο τεκμήριο ότι η συλλογή είναι πνευματικό προϊόν του Γ. Αθάνα.

SUMMARY

«ANONYMOUS' ESSAYS»: A DIFFERENT POETIC COLLECTION BY GEORGE ATHANAS

The reasons why Athanas, a follower of the demotic Greek, composed a whole poetic collection (207 poems) in the formal Greek language, keeping his anonymity, are examined in this article.

The poems are classified in groups and are researched the content, the purposes and the influences.

The poets of the 19th century who wrote in the formal Greek, and especially Dimitrios Paparrigopoulos and Alexandros Ragavis, are the lingual originals for Athanas, who is however more propelled in the syntax and the use of many archaisms too.

EUGENIA KARAGIANNIS-CHARALAMBOPOULOS

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΖΟΡΜΠΑΣ, δ.φ.

ΤΟ ΠΡΩΙΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ. ΠΟΙΗΤΙΚΟΙ ΠΡΟΓΟΝΟΙ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ, ΠΟΙΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ.

Ὁ Γ. Ἀθάνας δὲν ἔγραψε κάποιο εἰδικὸ ἄρθρο γιὰ τὶς περὶ ποιήσεως ἀπόψεις του. Οὔτε τὸ δοκιμιακό του ἔργο εἶναι συγκεντρωμένο ὥστε νὰ παρακολουθήσουμε κάπως συστηματικὰ ἀνάλογες θέσεις του ἔνθετες σὲ ἄλλα κείμενα.

Ὅμως ὑπάρχουν διατυπωμένες κάποιες ἀπόψεις του οἱ ὁποῖες παρέχουν τὸ ὑλικὸ καὶ μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴν ποίησή του.

Οἱ ἀπόψεις του αὐτὲς ποὺ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας καὶ ποὺ δείχνουν ὅτι τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ θέμα γιὰ χρόνια ἀπαντῶνται σὲ τρεῖς ὁμιλίες του ποὺ ἐξεφώνησε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Αὐτὲς εἶναι:

Ἡ λυρικὴ ποίηση,[1] τὴν ὁποία ἐξεφώνησε τὸ 1955 κατὰ τὴν ὑποδοχή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Ποιητικὸς λόγος,[2] τὴν ὁποία ἐξεφώνησε τὸ 1965.

Ποιητικὸν χρέος,[3] τὴν ὁποία ἐξεφώνησε τὸ 1970.

---

1. Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ἡ λυρικὴ ποίηση*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 30 (1955), σ. 438-461.

2. Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ποιητικὸς λόγος*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 40 (1965), σ. 564-577. Ἐν Ἀθήναις 1968.

3. Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ποιητικὸν χρέος*. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 45 (1970), σ. 132-153. Ἐν Ἀθήναις 1971.

Ὁ Γ. Ἀθάνας ὡς ποιητὴς πρωτοπαρουσιάστηκε στὰ Γράμματά μας ἐπισήμως τὸ 1919 σὲ ἡλικία 26 ἐτῶν μὲ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*.

Ὡς ποιητὴς ὑπηρέτησε τὴν παραδοσιακὴ ποίηση, ἐπιλογὴ ὅπως φαίνεται συνειδητὴ ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 1915 ὁ Παπατσώνης εἰσάγει τὸν ἐλεύθερο στίχο στὴν ποίησή μας.

Ἂν ἀναζητήσουμε προγόνους καὶ σὲ αὐτὴν τὴν συλλογὴ —ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπόμενες— θὰ συναντήσουμε ἐμφανῶς τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Δροσίνη. Τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ ἴδιος πολὺ ἀργότερα:

Πῶς θὰ μποροῦσα νὰ φιλοδοξήσω μεγαλύτερην ἱκανοποίηση ἀπὸ αὐτὴν ποὺ συναισθάνομαι ὅταν, ὁμιλῶντας σήμερα στὸ σεμνὸ τοῦτο τέμενος τῆς σοφίας, ἀφουγκράζομαι, σὰ μακρινὴν ὑπόκρουση στοὺς δικούς μου φτωχοὺς λόγους, τὴν ἐνορχήστρωση τῶν πλούσιων ρυθμῶν τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τόσων Δασκάλων! Ἡ « Ἀσάλευτη Ζωή» ἀκινητεῖ « Ἐμπρὸς στὸ Ἄπειρο». Ἀπὸ τὰ «Σπασμένα Μάρμαρα» ἀναβλύζει «Παγὰ Λαλέουσα». Τὰ «Θεῖα Δῶρα» συνταιριάζονται στὴν «Αἰολικὴ Ἅρπα». Ὁ βαρύς, ὀλύμπιος ἀντίλαλος τοῦ Πατριάρχη τῆς Νεοελληνικῆς Μούσας Κωστῆ Παλαμᾶ, ἡ φιλοσοφικὴ ἔκσταση τοῦ ἀπόκοσμου ψάλτη Ἀριστομένη Προβελέγγιου, τὸ εὔχαρι μέθυ τοῦ τραγουδιστῆ τῆς εἰδυλλιακῆς γαλήνης Γεωργίου Δροσίνη, οἱ ἄβροὶ τόνοι τοῦ λυρικοῦ ψιθυριστῆ Παύλου Νιρβάνα, οἱ στοχαστικοὶ ρυθμοὶ τοῦ ἀριστοτέχνη μαέστρου Ζαχαρία Παπαντωνίου, οἱ αὐθόρμητοι κελαϊδισμοὶ τῆς εὐγενικῆς ρέμβης τοῦ Σωτήρη Σκίπη, ἐναρμονίζονται κάτω ἀπ' τὸ θόλο τῆς σεπτῆς αὐτῆς αἴθουσας καὶ διαλαλοῦν τὴν ἀθανασία τῆς Ἑλληνικῆς λυρικῆς ἐμπνεύσεως, τὴν ἀδιάσπαστη συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς λυρικῆς παραδόσεως![4]

Αὐτὴ τὴν λογοτεχνικὴ συγγένεια καὶ τὴν ὀφειλὴ στοὺς παλαιότερους, ἰδίως τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Δροσίνη, τὴν ἀναφέρει μὲ μόλις συγκεκαλυμμένη ὑπερηφάνεια, ἀφοῦ τὴν δέχτηκε ὡς χρῖσμα ἀπὸ τοὺς ἴδιους. Γράφει σχετικῶς γι' αὐτὸ κάνοντας καὶ κάποιες πλάγιες ἀναφορὲς σὲ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν Ποίηση καὶ τὴν ποίησή του:

Ἀναθυμιέμαι τ' ἀλησμόνητα πρωινά τοῦ «Συλλόγου τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων» ὅπου, στὸ Γραφεῖο τοῦ Δροσίνη, πολλὲς φορὲς εἶχα συναντη-

4. *Ἡ λυρικὴ ποίηση*, ὅ.π., σ. 439-440.

θῆ μὲ τὸν Παλαμᾶ, μὲ τὸν Προβελέγγιο, μὲ τὴν Δημήτρη Καμπούρογλου, μὲ τὸν Μπάμπη Ἄννινο καὶ ἄλλους κορυφαίους τῆς λογοτεχνίας μας. Ἔπειτα ἀπὸ φιλικὰ πειράγματα καὶ χαριεντισμοὺς μεταξύ τους, ἔστρωναν συχνὰ τὴ συζήτηση στὰ προβλήματα τῆς πνευματικῆς πορείας τοῦ τόπου μας. Δὲν ἔλειπαν, φυσικά, ἀνησυχίες καὶ ἀντιρρήσεις γιὰ τὰ ξενότροπα παραστρατήματα μερικῶν δικῶν μας νεωτεριστῶν. Καὶ δὲν ἦταν τὸ πνεῦμα κανενὸς ἀντιδραστικοῦ συντηρητισμοῦ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν κύκλο τους. Ὄχι! Ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς αἰώνιας καὶ ἀναλλοίωτης, στὴ βαθύτερή της οὐσία, ἀξίας τῆς Τέχνης μέσα στὴν ἀνθρώπινη ζωή. Ἦταν τὸ πνεῦμα τῆς παράδοσης, τῆς ζωντανῆς καὶ γόνιμης παράδοσης, ποὺ δὲν φιλοδοξεῖ πιὸ πολὺ τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ γίνῃ ἡ νόμιμη μητέρα τῆς προόδου. Κάποια ἡμέρα, ἐπάνω σὲ μιὰ τέτοια συζήτηση, ὁ Παλαμᾶς γύρισε καὶ μοῦ εἶπε: « Ἐσὺ ἔρχεσαι ἀπὸ κοντά μας!». «Ναί», συμφώνησεν ὁ Δροσίνης, «τὸν αἰσθάνομαι κ' ἐγὼ ν' ἀκολουθῆ τὸ δρόμο μας...». Ἐνοιωσα τὴ στιγμὴ ἐκείνη μὲ κατάνυξη ὅτι ἐπῆρα τὸ βάπτισμα καὶ τὸ χρῖσμα καὶ τὴν ἐντολή. Καὶ τὰ σεβάστηκα πάντα στὴ μικρὴ πνευματική μου πορεία· γιατὶ συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα μὲ τὶς ἐσωτερικὲς μυστικὲς φωνές, ποὺ ὑπαγόρευαν στὴ συνείδησή μου τὸ ποιητικό της πιστεύω.[5]

Ἐμφανῶς ἀνιχνεύονται στὴν ποίησή του καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ποιητές. Καὶ ὁ Ἀθάνας διακρίνεται γιά τὴν πατριδολατρεία του, εἰδικῶς πρὸς τὸν γενέθλιο τόπο, ὅπως καὶ ὁ Παλαμᾶς. Ἐπιπλέον καὶ πρὸς τὴν οἰκογένεια στράφηκαν καὶ οἱ δύο ἔχοντας μάλιστα κάτι κοινό: ὁ Παλαμᾶς ἔμεινε ὀρφανὸς ἀπὸ μάννα, ὁ Ἀθάνας ἀπὸ πατέρα.

Κοινὸ στοιχεῖο μὲ τὸν Δροσίνη ἔχει τὸν χαμηλὸ τόνο καὶ τὴν χρησιμοποίηση καθημερινῶν καὶ ἁπλῶν θεμάτων στὴν ποίησή του, παρμένων κυρίως ἀπὸ τὴν φύση, καθὼς καὶ εἰδυλλιακῶν στιγμῶν τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῆς ἀπόμερης ζωῆς τῆς ἐπαρχίας καὶ τῶν ταπεινῶν ἀνθρώπων. Ὅπως τὰ ποιήματα τοῦ Δροσίνη χαρακτηρίστηκαν «σκίτσα ποιητικά»,[6] ἔτσι μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν πολλὰ ποιήματα τοῦ Ἀθάνα.

Ἡ ποίηση τοῦ Ἀθάνα, σημείωσε ὁ Λ. Πολίτης, ἀποτελεῖ ἕναν τελευταῖο ἀντίλαλο τῆς ποίησης ποὺ καλλιεργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ.

---

5. Ὅ.π., σ. 440.

6. Λ. Πολίτη, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης ³1980, σ. 191.

Συνεχίζει μὲ τρυφερότητα τὴν ὀρθόδοξη παλαμικὴ παράδοση τοῦ στίχου καὶ τῆς ὁμοιοκαταληξίας.[7]

Ἕνας ἄλλος, τελευταῖος, δάσκαλος τοῦ ποιητῆ Γ. Ἀθάνα εἶναι τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Κάποια δημοτικοφανῆ θέματα, ἕνας τόνος-ἀπόηχος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ὁ δεκαπεντασύλλαβος στίχος δὲν σπανίζουν στὴν ποίησή του. Τὰ ἱστορικὰ τοῦ τόπου του, τῆς οἰκογένειάς του ἀλλὰ καὶ μιὰ ἐποχὴ ἐθνικῆς ἀνατάσεως καὶ μὲ ζωντανὸ καὶ δρῶντα τὸν προφορικὸ πολιτισμὸ —ἰδίως τὸ διάστημα 1910-1922 τὸ ὁποῖο σὲ μεγάλο μέρος του παρακολούθησε ἀπὸ κοντὰ στὰ χαρακώματα τοῦ μετώπου— δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀφήσουν ἀνεπηρέαστο τὸν ποιητή.

Καὶ εἶναι ἄκρως διαφωτιστικὴ καὶ χρήσιμη στὸ σημεῖο αὐτὸ μιὰ μαρτυρία τοῦ ἀδερφοῦ του. Λέει σὲ μιὰ συνέντευξή του:

[Ἡ μάνα μου] ἦταν ἕνα φαινόμενο —πῶς νὰ τὸ πῶ;— μουσικῆς πίστης. Δὲν μπόρεσε ἢ δὲν θέλησε ποτὲ νὰ μάθῃ ἕνα τραγούδι τῶν πόλεων. Σ' ὅλη της τὴ ζωὴ τραγουδοῦσε μόνο δημοτικὰ τραγούδια. Καὶ κάθε φορὰ ποὺ τὰ τραγουδοῦσε ξαναγινόταν ἕνα μικρὸ κορίτσι τοῦ βουνοῦ. Δίκαια τῆς ἀφιερώνει τὸ τελευταῖο ποιητικὸ βιβλίο του, τὰ Τραγούδια τῶν Βουνῶν, ὁ ἀδερφός μου ποιητὴς Ἀθάνας.

Τὸ πρῶτο μάλιστα τετράστιχο τοῦ βιβλίου εἶναι ἀκριβῶς ἡ μαγικὴ ἱστορία αὐτῶν τῶν παράξενων τραγουδισμῶν:

Κρυφοκοιτάω τὴ Μάνα μου χωρὶς νὰ τὸ μαντεύῃ.
Τὴ βλέπω κραίνει στὰ πουλιά, διανεύει στὰ λουλούδια,
ξεχνιέται στὸ παράθυρο, καὶ τὰ βουνὰ ἀγναντεύει
τὰ νιάτα της θυμάμενη μ' ἀγαλιανὰ τραγούδια...[8]

---

7. Ὅ.π., σ. 226.

8. Ἡ μουσικὴ στὴ ζωή μας. Στό: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ἀνάλεκτα*. Ἐκδόσεις «Ι. Σιδέρης» 1965, σ. 120-121. Στὸ τετράστιχο ἀκολουθῶ τὴν ὀρθογραφία τῆς ποιητικῆς συλλογῆς (Γ. Ἀθάνα, Τραγούδια τῶν βουνῶν. Σειρὰ πρώτη. Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, [1953], σ. 11).

Γιὰ τὴν πίστη του καὶ τὴν ἐκτίμηση στὸ Δημοτικὸ τραγούδι ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα γράφει στὸ *Ποιητικὸν Χρέος*, σ. 152:

Στὸν κύκλο τῶν Ἀκριτικῶν Τραγουδιῶν ὀφείλεται ἡ πανελλήνια συνειδητοποίησι τοῦ χιλιόχρονου Βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ ἄθλου. Ὁ κύκλος ἐκεῖνος περιέφραξεν, ἀόρατος ἀλλὰ ἀπροσμάχητος, περιέφραξε τὴν ψυχὴ τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀνετώτερα ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς θρησκείας...

Ἀπόψεις του γιὰ τὴν Ποίηση συναντᾶμε στὸ κείμενό του *Ἡ λυρικὴ ποίηση*. Πρόκειται γιὰ ὁμιλία ποὺ ἐξεφώνησε κατὰ τὴν ὑποδοχή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸ 1955.

Ἐκεῖ ὁ Ἀθάνας ἀναφέρθηκε στὴν παθολογία τῆς ἐποχῆς καὶ ἔδωσε κάποια χαρακτηριστικὰ συμπτώματα τῆς «ψυχολογικῆς νόσου»,[9] ὅπως λέει, ποὺ κατατρύχει τὴν ἐποχή του — ἐπομένως καὶ ἐκδηλώσεις τῆς Τέχνης. Ὥρισε δηλαδὴ τί θεωροῦσε ἀρνητικὸ γιὰ τὴν Ποίηση καὶ τοὺς θεράποντές της.

Ἀπαριθμεῖ, λοιπόν, αὐτὰ τὰ συμπτώματα:

1. *Ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν παράδοση. Ξεθύμασμα τῆς προπατορικῆς νοσταλγίας. Ὑποτονία τοῦ ρεμβασμοῦ. Ὑποθερμία τοῦ πάθους.*
2. *Ἐφιαλτικὴ ἐγκαταβίωση στὸ παρὸν ὡσὰν σὲ σεισμοπαθῆ φυλακὴ*

Στὰ κλέφτικα, τέλος, δημοτικά μας τραγούδια ὀφείλεται ἡ ἐπιβίωσι τοῦ πνεύματος τῆς Ἐλευθερίας, ἡ διατήρηση τοῦ ἡρωϊκοῦ φρονήματος τοῦ Γένους, ὀφείλεται ἡ ἀδιάσειστη προσδοκία τῆς ἀναστάσεως τοῦ Ἔθνους. «Πάλι μὲ χρόνους μὲ καιρούς, πάλι δικά μας θά 'ναι!».

Ἂν ἄλλοι ἐσπέριοι γράφουν: «Ξέρουμε ὅτι ἡ ποίησι εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλὰ δὲν ξέρουμε σὲ τί ἀκριβῶς» — ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες τὸ ξέρουμε ἀκριβέστατα: Εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐπιζοῦν οἱ βιώσιμες Φυλές. Εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ διαιωνίζωνται οἱ ζωντανὲς Πατρίδες... Ἴσως ὅμως ἐκεῖνο ποὺ δὲν τὸ ξέρουμε ὅλοι εἶναι ὅτι ὄχι μόνο μέσα στὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι βοήθησε, δικαίωσεν, ἔσωσε τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα. Ἂν μέσα στὴ Χώρα μας ἀνάφλεγε τὸ Ἑλληνικὸ φρόνημα, ἔξω στὶς ἄλλες χῶρες τῆς Εὐρώπης ἀνάφλεξε τὸ φιλελληνικὸ φρόνημα. Τὰ Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια, δημοσιεύθηκαν στὸ 1824, σὲ γαλλικὴ μετάφρασι ἀπὸ τὸν Κλὼντ Φλωριὲλ στὸ Παρίσι, μεταφράστηκαν σύγκαιρα ἀπὸ τὸν Βίλελμ Μύλλερ καὶ πολλοὺς ἄλλους στὰ Γερμανικά, τὸν Σὰρλ Μπρίνσλεϋ Σέρινταν στὰ Ἀγγλικά, ἀπὸ τὸν Ν. Γνέδιτς στὰ Ρωσικά. Ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Τομαζέο στὰ Ἰταλικά. Ἀγαπήθηκαν, θαυμάστηκαν, ἐπισύρανε τὴν προσοχὴ καὶ τὴ συμπάθεια ὅλου τοῦ καλλιεργημένου κοινοῦ. Ἀποκάλυψαν τὴν ἀείζωη ἑλληνικὴ ψυχὴ ἕως τὰ βάθη της! Ὁ Γκαῖτε εἶχεν ἤδη μεταφράσει δείγματά τους ἀπὸ χειρόγραφες συλλογὲς καὶ εἶχε διαδηλώσει τὸν ἀνεπιφύλαχτο θαυμασμό του. Ὁ Σοῦμπερτ καὶ ὁ Σοῦμαν εἶχαν μελοποιήσει μεταφράσεις τους. Ὁ Σοῦμαν μελοποίησε τὸ ὡραῖο δημοτικό μας τραγούδι: «Κόρη μου ὅταν σὲ φίλησα νύχτα ἦταν, ποιός μᾶς εἶδε;» Ὁ Γκαῖτε ἐθαύμαζε πολὺ τὸ ἄλλο δημοτικὸ τοῦ χοροῦ: «Γιὰ μιὰ βολὰ εἶν' τὰ λεβεντιά...». Δὲν ἦταν μόνο τὰ καρυοφίλλια τῶν Κλεφτῶν ἦταν καὶ τὰ τραγούδια τους, ποὺ γλυκολάλησαν στὴν παγκόσμια συνείδησι τὴν ἀθανασία τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τὴ δίκαιη ἀξίωσί του νὰ ζήσῃ ἐλεύθερο.

9. *Λυρικὴ ποίηση*, ὅ.π., σ. 453.

καὶ σπασμωδικὴ προσπάθεια ν' ἀποδράσουμε μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο.

3. *Ἀνευχαρίστητος ὑπερτροφικὸς ἀτομικισμὸς καὶ κοῦφος ἐγωϊστικὸς μυστικισμὸς μὲ μάταιη δῆθεν ἀναζήτηση νέων μορφῶν ψυχικοῦ βίου.*
4. *Ἡδονισμὸς χωρὶς εὐφραντικὴ ἀπόλαυση καὶ ἄγχος χωρὶς ἐξαγνιστικὴ ἀγωνία. Ὡραιοπάθεια χωρὶς ὡραιότητα.*
5. *Πανανθρώπινες φλυαρίες χωρὶς εἰλικρινῆ πίστη στὴν ἀνθρώπινη ἀγάπη καὶ ἀλληλεγγύη, χωρὶς ἀσφαλῆ ἀγκυροβολία στὴν αἰωνιότητα τῆς Ἀνθρωπότητος.*
6. *Ἀπαισιόδοξη προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον καὶ ἄγονη περιπλάνηση στὸ ἀπανταχοῦ χωρὶς σταθερὴ προσήλωση σὲ πολικὸν ἀστέρα ἠθικῆς προόδου.*
7. *Ἐπιφανειακὴ καὶ ἐπιτηδευμένη ἐκλέπτυνση τῶν ἐκφραστικῶν μέσων χωρὶς ἀντίστοιχη ἐκλέπτυνση καὶ τῶν ἐσωτερικῶν συγκινήσεων.*[10]

Εἶναι φανερό, νομίζουμε, πὼς ἡ ποίηση τοῦ Ἀθάνα δὲν βαρύνεται μὲ αὐτὰ ποὺ ὁ ἴδιος θεωροῦσε ἁμαρτήματα — καὶ ποὺ καὶ ἐμεῖς σχεδὸν ὅλοι ἁμαρτήματα θὰ τὰ θεωρούσαμε.

Ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε μόνο στὸ πρῶτο στοιχεῖο, τὴν «προπατορικὴ νοσταλγία».

Ἡ νοσταλγικὴ διάθεση καὶ ματιὰ εἶναι ἐμφανέστατη σὲ ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ ἔργο του. Συνειδητή, ἀσφαλῶς, ἐπιλογή του ἀφοῦ σὲ ἄλλο κείμενό του ἔγραφε:

Δὲν ξέρω κανένα λυρικὸ ποιητὴ ποὺ νὰ μὴν εἶναι νοσταλγός. Θὰ θυμηθῶ πάλι τὸν Μπωντλαίρ: «Κάθε λυρικὸς ποιητὴς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύσι του ἐνεργεῖ μοιραῖα μιὰν ἐπιστροφὴ πρὸς τὴ χαμένη Ἐδέμ». Καὶ χαμένη Ἐδὲμ ἐννοεῖ τὰ παιδικά μας χρόνια.[11]

Νοσταλγὸς τῆς Ναυπάκτου φαίνεται ὅτι στάθηκε στὴν ζωή του ὁ Γ. Ἀθάνας. Εἴτε ἀναθυμᾶται τὶς βαθιὰ καὶ πρωταρχικὰ ἀνθρώπινες στιγμὲς ἀπὸ τὴν ζωή μας —ὅπως ὅταν μιλάει γιὰ τὰ παραμύθια τῆς βάβας[12]— εἴτε

10. Ὅ.π., σ. 454.
11. *Ποιητικὸν Χρέος*, ὅ.π., σ. 140.
12. Γ. Ἀθάνα, *Πρωϊνὸ ξεκίνημα*. Ποιήματα. Ἔκδοσις δευτέρα. Μετὰ προλόγου Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἐκδότης Ἰωάννης Ν. Σιδέρης [1922], σ. 58.

τὸν τόπο καὶ τὰ κτίσματά του —ὅπως τὸ Κάστρο καὶ τὸ λιμάνι, τὸ πατρικὸ σπίτι καὶ περιβόλι[13]— εἴτε ὅταν βρίσκεται μακριά, μὲ τὴν νοσταλγία του κατευθύνεται στὴν μάννα καὶ τὸν γενέθλιο τόπο.

Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο ἀπὸ 17 λυρικά, ἄτιτλα, τετράστιχα τῆς ἴδιας ποιητικῆς συλλογῆς:

Καὶ τώρα ποῦ στὴν ξενητειά, μανούλα μου, θὰ λείπω
πάρε τὴν νοσταλγία μου καὶ σπεῖρε την στὸν κῆπο.
Θέλω τὴν ὥρα τὴν καλή, ποὺ πάλε θὰ γυρίσω,
τὸν πόνο μου ἀπριλιάτικα λουλούδια ν' ἀντικρύσω![14]

Μανούλα μου, ὅταν νοσταλγὸς πλανιέται ὁ λογισμός μου
ὅλα τὰ βλέπω ἀπόμακρα μὰ ἐσένα πάντα ἐμπρός μου:
Μὲ μιὰ τρεμούλα προσευχῆς στὰ χέρια καὶ στὰ χείλη
ν' ἀνάβης τάχα τοῦ σπιτιοῦ τὸ ἀκοίμητο καντῆλι![15]

Αὐτὴ ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία τοῦ νόστου, δηλαδὴ τῆς ἐπιστροφῆς στὸν γενέθλιο τόπο, εἶναι σαφέστατη στὸ ποίημα «Προσευχή» ποὺ ἀπευθύνει στὸ «μικρὸ κι ὅμορφο χωριό του», δηλαδὴ τὴν Ναύπακτο:

Δὲ λησμονῶ τί σοῦ χρωστῶ κι' εἶμαι ὅλο εὐχὲς νὰ σώσω
χίλιες φορὲς ἂν γίνεται νὰ σοῦ τὸ ξεπληρώσω!
Μὰ ἡ πειὸ μεγάλη πληρωμὴ ποῦ θέλω νὰ σοῦ κάνω
εἶνε νὰ 'ρθῶ στὸ χῶμα σου μιὰ μέρα νὰ πεθάνω.[16]

Ἡ ποίηση τοῦ Ἀθάνα ὑπηρετεῖ μὲ σαφήνεια τοὺς στόχους καὶ τὰ θέματά της. Ἀπευθύνεται σὲ ὅλους, καὶ τοὺς περισσότερο μυημένους — τὸν μέσο ἀναγνώστη, θὰ λέγαμε, τῆς Λογοτεχνίας— ἀλλὰ καὶ στοὺς ἁπλοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀγράμματους συμπολίτες του.

Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶχε ξεκαθαρισμένη ἄποψη:

Συμφωνῶ μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀμερικανοῦ ποιητῆ Ροβέρτου Φρόστ. Ἔγραφε: «Ποτὲ δὲ χώρισα τὸ κοινὸ σὲ εὐρὺ καὶ σὲ στενό. Τὸ θέμα

13. Ὅ.π., ἐνδεικτικῶς σ. 38, 33, 35, 29, 25, 14, 11.
14. Ὅ.π., σ. 71.
15. Ὅ.π., σ. 80.
16. Ὅ.π., σ. 6.

εἶναι πολὺ ἁπλούστερο: Ἤ μπορεῖς νὰ ἐπικοινωνήσῃς μὲ τοὺς Ἀνθρώπους ἢ ὄχι. Ἡ ποίησι δὲν εἶναι μέσον ἀπομονώσεως. Εἶναι μέσον ἐπικοινωνίας». Συμφωνῶ μὲ τὸν Ἰσλανδὸ Λάξνες, ποὺ γράφει: «Μόνον ὅταν κατορθώσῃς νὰ γράψῃς τὸ τραγούδι σου στὴν καρδιὰ τοῦ Λαοῦ, τότε μόνον εἶναι καλό. Ἄλλο μέτρο δὲν ὑπάρχει».

Αὐτὸ τὸ μέτρο ἐννοοῦσε ἀσφαλῶς ὁ Λογγῖνος ὅταν στὸ «Περὶ Ὕψους» σύγγραμμά του ἀποφαίνεται: « Ὅλως δὲ καλὰ νόμιζε ὕψη καὶ ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα καὶ πᾶσι». Γιὰ πάντοτε καὶ γιὰ πάντες. Σὲ τέτοιο ἐπίτευγμα πρέπει νὰ τείνῃ κάθε ἀγνὴ ποιητικὴ συνείδησι. Δὲν εἶναι εὔκολο. Ἐλάχιστοι θὰ φτάσουν στὸ ὕψος ἐκεῖνο. Οἱ πλεῖστοι θὰ πέσουν στὸ δρόμο. Ἀλλὰ τοὐλάχιστο θὰ ἔχουν πέσει στὸ ἀνοιχτὸ πεδίο ἔνδοξης μάχης, ὄχι στὸ βάραθρο μιᾶς ἄδοξης ἀνταρσίας.

Καμμιὰ εὐνοϊκὴ κριτικὴ δὲ μὲ ἱκανοποίησε προσωπικὰ ἐμένα τόσο, ὅσο ἐκεῖνο ποὺ ἔγραψε πρὸ χρόνων σοβαρὴ ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν: ὅτι «Στῆς Ἐκκλησιᾶς τὰ Σκαλοπάτια» εἶναι ἕνα παληὸ λαϊκὸ τραγούδι. Καὶ περηφάνεια μόνο μιὰ φορὰ ἔνιωσα γιὰ τὸ μικρό μου ποιητικὸ ἔργο: Ὅταν ἔμαθα ὅτι πολλὰ «Τραγούδια μου τῶν Βουνῶν» τ' ἀποστηθίσανε οἱ Ρουμελιῶτες τσελιγκάδες τῶν Ἀγράφων, τὰ συνταίριασαν σὲ δημώδεις σκοποὺς καὶ τὰ τραγουδᾶνε σὰν τραγούδια τῆς τάβλας καὶ τοῦ χοροῦ ὅταν τοὺς πνίγουν τὰ μαράζια τους κι ὅταν τοὺς φτερώνουν τὰ μεράκια τους.[17]

Ὁ λυρισμός, τὰ συναισθήματα, οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἁπλῆς ζωῆς ποὺ συναντῶνται στὴν ποίησή του ἀποσκοποῦν στὴν ἐπίτευξη ἐπικοινωνίας καὶ μάλιστα ποιοτικῆς:

Ἀνάλογη μὲ τὸν ποιητὴ διάθεσι, ἐκεῖνος σὰν πομπός, αὐτὸς σὰν δέχτης, πρέπει νὰ ἔχῃ κάθε φορὰ κι ὅποιος ἀκούσῃ τὸ ποίημα κι ὅποιος τὸ διαβάσῃ. Τὴ διάθεσι αὐτὴ θὰ μεταδώσῃ, βέβαια, —πρέπει νὰ μεταδώσῃ— ὁ ποιητής. Κύριο ὠφέλιμο ἔργο του εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς: Νὰ δημιουργῇ κάθε φορὰ ψυχικὲς καταστάσεις. Ἂν δὲν τὸ ἐπιτύχῃ δὲν μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ τὴ μέθεξη τοῦ ἀκροατῆ, τοῦ ἀναγνώστη. Καὶ χωρὶς τὴν ψυχικὴ μέθεξι τῶν τρίτων τὸ συγκλονιστικὸ βραχυκύκλωμα, ποὺ ὁλοκληρώνει τὴν ἀξία τῆς ποιητικῆς προσφορᾶς, δὲν συντελεῖται.

---

17. *Ποιητικὸν Χρέος*, ὅ.π., σ. 142.

Μέθεξι δὲν σημαίνει οὔτε μύησι σὲ θεωρίες, οὔτε προσηλυτισμὸ σὲ ἰδεολογίες. Σημαίνει ἁπλὰ καὶ μόνο δημιουργία ψυχικῆς καταστάσεως. Ἀπ' αὐτὴν θὰ βγῇ γιὰ τὸν καθένα τὸ πιὸ ταιριαστό του ὄφελος.[18]

Καὶ ἀλλοῦ ὁρίζει σαφέστατα τὸ βαρὺ χρέος τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ περιεχόμενο ποὺ πρέπει νὰ δίνει στὴν ποίησή του:

Μονάχα ψυχικές καταστάσεις ἔχει ἐντολὴ νὰ δημιουργῇ ὁ ποιητὴς κι ὄχι νὰ προπαγανδίζῃ πολιτικὰ φρονήματα, οὔτε νὰ θέτῃ πρόσκαιρους αἰνιγματικοὺς προβληματισμούς.[19]

Οἱ ποιητικοὶ στόχοι του ὁρίζονται τὸ ἴδιο σαφῶς στὸ εἰσαγωγικὸ ποίημα τῆς πρώτης αὐτῆς συλλογῆς του, στὸ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*:

Τὴν ὁμορφιὰ μιᾶς ἥσυχης κ' εἰρηνικῆς ζωῆς,
ποὺ ἀνθεῖ σὰν τὸ βασιλικὸ καὶ τρέχει σὰ ρυάκι,
ποὺ σὰ σπουργίτης κελαϊδεῖ στὴν ἄκρη τῆς σκεπῆς
καὶ σὰν καπνὸς ὑψώνεται σπιτίσιος τὸ βραδάκι —

— Αὐτὴ τὴν ὄμορφη ζωή, τὴν ταπεινὴ ζωή,
πῶχει ἀβασίλευτη χαρὰ κι' ἀγέραστη ἔχει νειότη,
νὰ ψάλλω σὰν κορυδαλλὸς ζηλεύω μιὰν αὐγὴ
προτοῦ πεθάνη μέσα μου ἡ ψυχὴ τοῦ ἐπαρχιώτη![20]

Εἶναι ἄκρως προσωπικὴ ἡ ποίηση τοῦ Ἀθάνα. Ὅμως καὶ ἔτσι, μέσα στὴν ἰδιότητά της αὐτή, κατόρθωσε καὶ περιέλαβε καταστάσεις, νοήματα, θέματα ποὺ πᾶνε πέρα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ βιωματικὴ περίπτωση.

Μιλᾶμε γιὰ τὶς περιπτώσεις ὅπου ἀναδεικνύεται ποιητικότατα ἡ λυρικὴ ὁμορφιὰ τῆς φύσεως, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τῆς βιωματικῆς στιγμῆς, τοῦ νόμου τῶν ἀνθρωπίνων, τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ τοῦ χώρου. Δηλαδὴ ἡ λυτρωτικὴ παρουσία τῆς φτωχικῆς ἐκκλησίας, ἡ κοπιαστικὴ καὶ τίμια ἐργασία τῶν φτωχῶν ἀνθρώπων, ἡ παρήγορη σκέπη τῆς γιαγιᾶς, ἡ νεότη-

---

18. Ὅ.π., σ. 141.

19. *Ποιητικὸς λόγος*, ὅ.π., σ. 575.

20. *Πρωϊνὸ ξεκίνημα*, ὅ.π., σ. 1. Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε αὐτὸ ποὺ εἶχε πεῖ παλαιότερα ὁ Ἀθάνας καὶ ἀκούσαμε ἀπὸ μαγνητοταινία σὲ κάποια συνεδρία τοῦ Συμποσίου: Ὅτι δηλαδὴ προσπάθησε νὰ βάλει στὴν ποίησή του ἀνθρώπινο αἴσθημα καὶ ἐθνικὸ φρόνημα.

τα καὶ τὸ ἐρωτικὸ αἴσθημα, ἡ ἤρεμη μὰ πλήρης δεσμῶν καὶ συνοχῆς ζωὴ τῶν χωρικῶν, τὰ σπίτια καὶ οἱ οἰκογένειες ὅπου

οἱ θυγατέρες ψέλνουνε καὶ λειτουργοῦν οἱ μάνες[21],

δηλαδὴ ἱερουργοῦν τὴν ζωὴ μέσα σὲ ἄφατη φτώχεια, κούραση καὶ στέρηση, ἀλλὰ καὶ χαρὰ καὶ κατάφαση.

Ἔτσι δημιουργεί καὶ ὑμνεῖ τὸν κόσμο καὶ τὴν ζωὴ ὡς ποιητὴς ὁ Ἀθάνας. Τὸν κόσμο τὸν ἁπλό, τὸν καθημερινό. Γιατὶ καὶ ὁ πόνος καὶ ἡ χαρὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πράγματα τόσο συνηθισμένα καὶ κοινά. Καὶ μὲ τὴν ποιητική του τέχνη τὸν ἀπέδωσε καλὰ καὶ στὴν πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ καὶ στὶς ἑπόμενες.

Τὴν ἐπαινετικὴ κρίση καὶ γιὰ τὰ δύο αὐτὰ τὴν διατύπωσε πρῶτος, ἀπὸ ὅσο ξέρουμε, ὁ Παλαμᾶς. Καὶ ἂς εἶναι ἡ ἐπιλογική:

> *Ὁ ποιητὴς τοῦ «Πρωϊνοῦ ξεκινήματος» εὐτύχησε τὸ ἐγώ του νὰ τὸ συνταιριάσῃ ἀξεχώριστα μ' ἕνα κόσμο. Κόσμος μὲ καθαρὸ σχῆμα καὶ μὲ περιωρισμένα σύνορα, ποὺ χρειάζονται καὶ στὸν πιὸ μεγαλόπνοο τεχνίτη, γιὰ νὰ μὴν πέφτῃ ὁλότελα στοῦ χάους τὰ ἀσύστατα καὶ στοῦ σκοταδιοῦ τὰ ἄμορφα. Καὶ τί ἄλλο εἶναι ὁ στίχος, ποὺ μέσα σ' αὐτὸν ἡ ποίηση παίρνει στὴν ἐντέλεια τὸ εἶναι της, τί ἄλλο εἶναι παρὰ τοῦ σχηματισμένου καὶ τοῦ περιωρισμένου τὸ σύμβολο, ἀκριβῶς γιὰ νὰ παίρνῃ τὸ τραγούδι τοῦ ποιητῆ, μέσα στὸ ἐμπόδιο τοῦτο, ὅλη του τὴν ἔνταση τὴ θριαμβευτική. Ὁ κόσμος τοῦ ποιητῆ μου εἶναι ἡ ἐπαρχία. Κάτι ποὺ στέκεται μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ εἰδυλλιακοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πολύτυρβης ἀστικῆς πολιτείας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ποίηση στὸ «Πρωϊνὸ ξεκίνημα» στέκεται ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ καθαρὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἀκόμα κι ἀπὸ τὸ στίχο τῶν ἔντεχνα στὴν ἱστορία μας συνεχιστῶν τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, — καὶ ἀπὸ τοὺς μεγαλότολμους λυρισμοὺς ποὺ πετοῦν ἀχαλίνωτοι καὶ χαλινωμένοι στὴ ράχη μεγαλόφτερων μανιακῶν Πηγάσων.*[22]

---

21. Ὅ.π., σ. 91.
22. Ὅ.π., σ. δ'-ε'.

SUMMARY

By this paper the acquaintance with G. Athana's views on poetry and a reference to his teatchers of poetics are made.

The writer, based on the relevant prose works of the poet and on his collections of poems *Matutinal Start* (1919), in the first place, as well as *War Time* (1924) and *Love for Epachtos* (1922), in the second place, cites down G. Athana's direct references to the matters wich he touches by his paper, and correlates them with the corresponding poetic attainments of the poet.

APOSTOLOS V. ZORBAS

ΣΠΥΡΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

Κυρίες και κύριοι, θα σας μιλήσω για τα μελοποιημένα ποιήματα του Γεωργίου Αθάνα, από τα οποία θα ακούσετε και μερικά.

Τα ποιήματα του Αθάνα και η μουσική είναι δύο δυνάμεις που συμβαδίζουν. Η πρώτη προδιαθέτει τη δεύτερη, που πηγάζει από αυτήν σαν το νερό από την πηγή.

Η μουσικότητα των ποιημάτων του, ο ρυθμός, η ομοιοκαταληξία, ο κανονικός στίχος, είναι ένας μαγνήτης για τους μουσικούς. Αλλά, δεν είναι

Σημείωση:
Ενώ ο τόμος βρισκόταν στο τυπογραφείο εκδόθηκε το βιβλίο του Δημήτρη Νικορέτζου: *Γεώργιος Αθάνας*, ο κορυδαλλός της Ρούμελης (Αθήνα-Ναύπακτος 1996). Στο βιβλίο περιέχεται (σελ. 149-190) Ανθολόγιο με τα μελοποιημένα ποιήματα του Γεωργ. Αθάνα, αρκετά από τα οποία δεν περιλαμβάνονται στην παραπάνω εισήγηση. Αναφέρονται ότι μελοποίησαν ποιήματα και οι συνθέτες, πέραν του Σπύρου Καψάσκη, του Γιάννη Σπανού και Διον. Λαυράγκα, Αλέκος Ξένος (1), Μενέλαος Παλλάντιος (1), Μιχ. Θεοφανίδης (Μιθήτας) (1), Marie Matin (Μαρία Γουναροπούλου) (4), Μιλτιάδης Κουτούγκος (1), Κυριάκος Στεφάνου (1), Γεώργιος Ραφτόπουλος (1), Μανώλης Καλομοίρης (1) και Χρίστος Β. Αλεξόπουλος που μελοποίησε τα περισσότερα (πάνω από τριάντα). Σημειωτέον ότι μερικά ποιήματα αποδόθηκαν μουσικά από περισσότερους του ενός μουσικούς: *Αρχοντοπούλα στο χορό* — Σπ. Καψάσκης και Αλ. Ξένος· *Όλα τ' Απρίλη* — Διον. Λαυράγκας, Πιέρος Πανταζής, Marie Matin και Μιθήτας, *Γλυκειά μου Ελλάδα* — Μαν. Καλομοίρης, Σπ. Καψάσκης.

Θεωρούμε σκόπιμο ότι με μέριμνα του Ιδρύματος Γεωργίου καί Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα πρέπει να συγκεντρωθεί η μουσική παρασημαντική σ' ένα φυλλάδιο και στη συνέχεια τα πιο ενδιαφέροντα τραγούδια να ηχογραφηθούν σε δίσκους.

μόνο τα ποιήματά του ένας τέλειος ρυθμός, μια σωστή τεχνική. Οι εικόνες που σου δίνουν και τα συναισθήματα που σου δημιουργούν, διαβάζοντάς τα, σου φέρνουνε μελωδίες πρωτόγνωρες στο νου.

Πολλοί μουσικοί έχουν τονίσει, ποιήματα του Αθάνα. Όπως καντάδες, ρομαντικά ντουέτα, πατριωτικά εμβατήρια, ποιήματα σε δημοτικό στυλ και σχολικά.

Χθες το βράδυ, εκτελέστηκαν τα πιο γνωστά τραγούδια του, από τη χορωδία της Ναυπάκτου. Δεν υπάρχει χορωδία ή παρέα που τραγουδάει, που να μην έχει τραγουδήσει τα δύο τραγούδια που τόνισε ο Κεφαλονίτης μουσουργός Διονύσιος Λαυράγκας. «*Στης εκκλησιάς τα σκαλοπάτια*» (1) και το «*Λαλούν τα αηδόνια*» (2). Έχουν γίνει ένα με την ελληνική ψυχή, τόσο πολύ, που οι περισσότεροι, δεν ξέρουν ποιος έχει γράψει το στίχο, ή ποιος έκανε τη μουσική. Τα μαθαίνουν, από στόμα σε στόμα, σαν το δημοτικό τραγούδι.

Τι τύχη, για έναν ποιητή ή για έναν μουσικό, να γίνουν ένα με το δημοτικό μας τραγούδι, ένα με τον λαό. Ο Διονύσιος Λαυράγκας, λαμπρός μουσικοσυνθέτης και ιδρυτής της λυρικής μας σκηνής, ξεχώρισε τα χαριτωμένα αυτά ποιήματα του Αθάνα και τα έκανε αθάνατα. Ακόμη ένα τραγούδι γνωρίζουμε ότι έχει τονίσει ο Λαυράγκας: Το « *Όλα τ' Απρίλη, τα λουλούδια*» (3). Ακούστε ένα μέρος του, από τη χορωδία και μαντολινάτα του Σπύρου Καψάσκη (Ακούγεται το τραγούδι).

Το ίδιο όμως ποίημα, ενέπνευσε και έναν άλλον μουσικοσυνθέτη. Ζακυνθινό αυτή τη φορά, τον Πιέρο Πανταζή. Αυτός τόκανε ένα ρομαντικό ντουέτο (4). Θα ακούσετε ένα μικρό κομάτι του, για να δείτε πόσο διαφορετικά συναισθήματα προκάλεσε το ίδιο ωραίο ποίημα σε δύο μουσικοσυνθέτες.

Το τραγουδούν ο Χρήστος Ρεβεζούλης και ο Λευτέρης Λιγνός (ακούγεται το τραγούδι).

Ο Σπύρος Καψάσκης συνεργάσθηκε με τον Γεώργιο Αθάνα. Η Ζακυνθινή του ιδιοσυγκρασία βρήκε πηγή έμπνευσης από την γλυκύτητα και λεπτότητα των ποιημάτων του Ναυπάκτιου ποιητή.

Ακούστε ένα ωραιότατο ποίημα του Γεώργιου Αθάνα. Το *Μια λέξη μόνο*, μελοποιημένο από τον Σπύρο Καψάσκη και τραγουδά το ντουέτο Χρήστος Ρεβεζούλης, Λευτέρης Λιγνός.

Ο Αθάνας σε αυτό το ποίημα λέει σε μια γυναίκα που ανήκε σε κάποιον άλλον άντρα, ότι δεν θέλει να ταράξει την αγάπη της και την ευτυχία της,

δεν θέλει χάδια και φιλιά, αλλά θέλει να της πει μια λέξη μόνο (5). Ποιά όμως; (Ακούγεται το τραγούδι).

Ο Γεώργιος Αθάνας, ήταν πολύ θερμός πατριώτης. Μέσα στα πατριωτικά του, ξεχωρίζει το *Γλυκιά μου Ελλάδα* (6), που το έγραψε, όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος, το 1940. Το μελοποίησε ο Σπύρος Καψάσκης. Ακούστε το από τη χορωδία της κόρης του Κικής Καψάσκη. (Ακούγεται το τραγούδι).

Τα ποιήματα του Γιώργου Αθάνα, επειδή είχαν μεγάλη παιδαγωγική αξία συμπεριελήφθησαν στα σχολικά αναγνωστικά. Και το προηγούμενο τραγούδι είναι ένα από αυτά που το λεν τα παιδιά, είτε σαν απαγγελία στην εθνική μας εορτή, είτε σαν τραγούδι.

Ποιος δεν θυμάται από τα σχολικά του βιβλία, τον *Άη Δημήτρη* (7), το τόσο νοσταλγικό ποίημα; Το έχει τονίσει ο Σπύρος Καψάσκης, με έναν τρόπο, που ταιριάζει απόλυτα με το νόημα του ποιήματος, που αποδίδει όλη τη νοσταλγία για το χωριό μας και το ταπεινό εκκλησάκι του, το οποίο τους χωρούσε όλους. Τα τραγούδι αυτό, το δίδασκε επί χρόνια ο Σπύρος Καψάσκης στους δασκάλους της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας, συνέχισε να το διδάσκει η κόρη του, που τον διαδέχτηκε στο Μαράσλειο και συνεχίζουμε η αδερφή μου και εγώ, που γίναμε καθηγητές Μουσικής, να το διδάσκουμε. Βλέπουμε, ότι το ποίημα αυτό, είναι διαχρονικό. Συγκινεί και τώρα με τον ίδιο τρόπο, τα παιδιά του σήμερα, με τα παιδιά του χθες. Το τραγούδι αυτό, ακούστηκε χθες από τη χορωδία.

Ακόμη ένα ωραίο ποίημα του Αθάνα που θυμίζει δημοτικό τραγούδι, είναι *Η Αρχοντοπούλα στο χορό* (8). Τι άλλος ρυθμός, θα ταίριαζε σε αυτό το ζωντανό και χαριτωμένο ποίημα, που σε ξεσηκώνει να σηκωθείς να χορέψεις και εσύ, παρά ένας καλαματιανός; Το ακούσατε κι αυτό, χθες.

Το καράβι της ελπίδας (9), είναι ένα τραγούδι που έχει τονίσει ένας νέος μουσικοσυνθέτης, που ασχολείται με παιδικές χορωδίες, ο Δημήτρης Κανάρης.

Όλα τα καράβια γύρισαν από τη Σμύρνη και τα Μουδανιά, φέρνοντας τα ιερά και όσια των Ελλήνων, όλα, εκτός, από ένα, που έφερνε την ελπίδα του γυρισμού. Πέρυσι που το δίδαξα σε ένα σχολείο, έκανα όλο το ακροατήριο να κλαίει. Ακούστε την πρώτη στροφή του, τραγουδισμένη από την μητέρα μου την Κική Καψάσκη, που το αγαπάει πολύ. (Ακούγεται το τραγούδι).

Οι Χωριανοί (10), είναι ένα πολύ γνωστό από τα αναγνωστικά βιβλία ποίημα, και απεικονίζει με πολύ ζωντανά χρώματα τους ανθρώπους ενός

χωριού, που είναι σαν αδέλφια και που δεν μπορούν να κρύψουν τίποτα ο ένας από τον άλλον.

Σε αυτό το ποίημα, η μουσική του Σπύρου Καψάσκη, είναι στηριγμένη στις σκάλες του δημοτικού τραγουδιού, που και αυτές με τη σειρά τους, είναι πάνω στους ήχους της βυζαντινής μουσικής. Είναι σε ρυθμό 7/8, με δύο τριημιτόνια, δηλαδή στη χρωματική κλίμακα, του πλαγίου δεύτερου ήχου. Ακούστε μια στροφή του, από την Κική Καψάσκη. (Ακούγεται το τραγούδι).

Ένα πολύ ωραίο ποίημα, τη *Διαμάντω* (11), έχει τονίσει ο Σπύρος Καψάσκης. Έχει ύφος δημοτικού τραγουδιού, που κάποιος φωνάζει τη Διαμάντω να μαζέψει τα γίδια της, που μπήκαν στον κήπο του παπά, ο οποίος άμα τα δει θα την καταραστεί βαρειά. Το τραγούδησε και αυτό χθες η χορωδία.

Το 1960, στην αίθουσα του Παρνασσού στην Αθήνα, είχε γίνει μια μεγάλη μουσικοφιλολογική βραδυά αφιερωμένη στον Γεώργιο Αθάνα. Το μουσικό μέρος είχε αναλάβει ο Σπύρος Καψάσκης.

Παρουσίασε τα σχολικά τραγούδια με τη χορωδία σπουδαστριών της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας και σολίστ τη νεαρά τότε κόρη του Κική. Τα ντουέτα και τις καντάδες τα παρουσίασε τότε με την αντρική χορωδία και μαντολινάτα του.

Ήταν μια ανεπανάληπτη βραδυά. Όπως μου λέει η μητέρα μου, στο τέλος ο Αθάνας πήρε από το ένα χέρι τον Σπύρο Καψάσκη και από το άλλο την κόρη του και χαιρετήσανε τον κόσμο, που τους χειροκροτούσε με πολλή αγάπη.

Σε αυτήν την συναυλία, τραγουδήθηκαν όλα αυτά τα τραγούδια, που αναφέραμε ως τώρα, με μεγάλη επιτυχία. Ακόμη η Κική Καψάσκη, τραγούδησε τον *Ύμνο στην Μητέρα* (12), που δείχνει και με την ποίηση του Γεώργιου Αθάνα και με την μουσική του Σπύρου Καψάσκη, πόσο και οι δύο, αγαπούσαν τις μητέρες τους. (Ακούγεται το τραγούδι).

Και άλλο ένα πολύ χαριτωμένο ποίημα του Αθάνα, *Ο Ριγανάς* (13), τραγουδήθηκε εκείνο το βράδυ, με μεγάλη επιτυχία.

Ακούστε το από τη φωνή της Κικής Καψάσκη, που τάχει τόσο αγαπήσει και τα μαγνητοφώνησε τώρα σε πρόχειρες μαγνητοφωνήσεις στο σπίτι της, για να ακουσθούν σε αυτή την εκδήλωση. (Ακούγεται το τραγούδι).

Σε εκείνη τη γιορτή ακούστηκε και το ποίημα που έχει γράψει ο αδερφός του Αθάνα, ο Θέμος Αθανασιάδης-Νόβας, *Η Κορδελίτσα* (14). Ένα χαριτωμένο ποίημα, σε μια χαριτωμένη και πεταχτή μουσική, σαν την

κορδελίτσα μιας κοπέλας, που ο ποιητής ήθελε να λύσει και να πετάξει σαν πεταλούδα. Το ακούσατε και αυτό χθες. Θα τελειώσουμε, με ένα μέρος από το τραγούδι, το τόσο λεπτό, που είχε γράψει ο Γ. Αθάνας σε μουσική Γιάννη Σπανού, *Στου τηλεφώνου το κοχύλι* (15). (Ακούγεται το τραγούδι).

Διαφορετική η μουσική αυτή, γιατί ο Γιάννης Σπανός ζει ακόμα, ενώ ο παππούς μου είχε πεθάνει το 1967, οπότε η μουσική του είναι ανάλογη με την εποχή του.

Μακάρι, πολλοί σύγχρονοι ποιητές να 'χαν τη χάρη, τη μουσικότητα, τη γλυκύτητα, τον πατριωτισμό και τα υψηλά ιδανικά του Γεώργιου Αθάνα.

Προσωπικά εγώ, με τις παιδικές μου χορωδίες στο σχολείο, πάντα θα τραγουδώ τραγούδια του αξέχαστου Γεώργιου Αθάνα. Όσο θα τραγουδιέται, από τις παρέες και από τα παιδικά στόματα, ο Γεώργιος Αθάνας θα ζει.

1

[3]

Στης εκκλησιάς τα σκαλοπάτια
θέλω έναν όρθρο να σε ιδώ,
Να σε κυτάξω μέσ' τα μάτια
και τίποτα να μη σου ειπώ!

Θέλω ένα λαύρο μεσημέρι
βαθειά στο δάσος να σε βρώ,
Να σου χαϊδέψω αβρά το χέρι
και τίποτα να μη σου ειπώ!

Θέλω κ' ένα βραδάκι ακόμα
κρυφά στον κήπο σου να μπω
Να σου φιλήσω αγνά το στόμα
και τίποτα να μη σου ειπώ!

(Από τη Συλλογή ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ Αθήναι 1922, σ. 7)

ΣΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΤΑ ΣΚΑΛΟΠΑΤΙΑ

Στίχοι
Γ. Αθάνα

Μουσική
Δ. ΛΑΥΡΑΓΚΑ

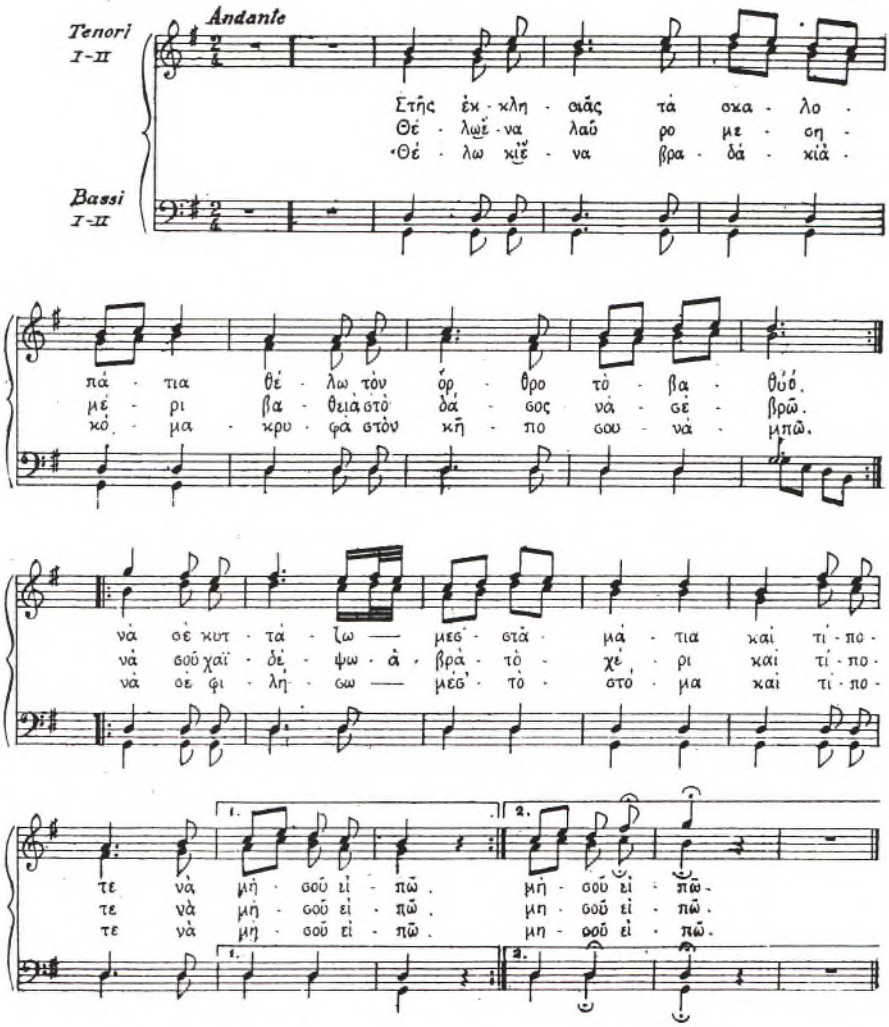

2

[6]

Λαλούν τ' αηδόνια και πλαντάζω,
ανθούν τα ρόδα και μεθώ,
Το φεγγαράκι κουβεντιάζω
και μοὔρχεται να τρελλαθώ.

Μια μαγεμένη ανατριχίλα
με περιζώνει κάθε αυγή.
Θαρρώ πως βγάζω ανθούς και φύλλα
κι απλώνω ρίζες μέσ' τη γη.

Μα ποιο μεθύσι και ποια τρέλλα
και ποια Ανοιξιάτικη χαρά
Μοιάζει με αυτό που φέρνεις; — ἔλα
κι' όλα τα νοιώθω μια φορά!

(Από τη Συλλογή ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ Αθήναι 1922, σ. 10)

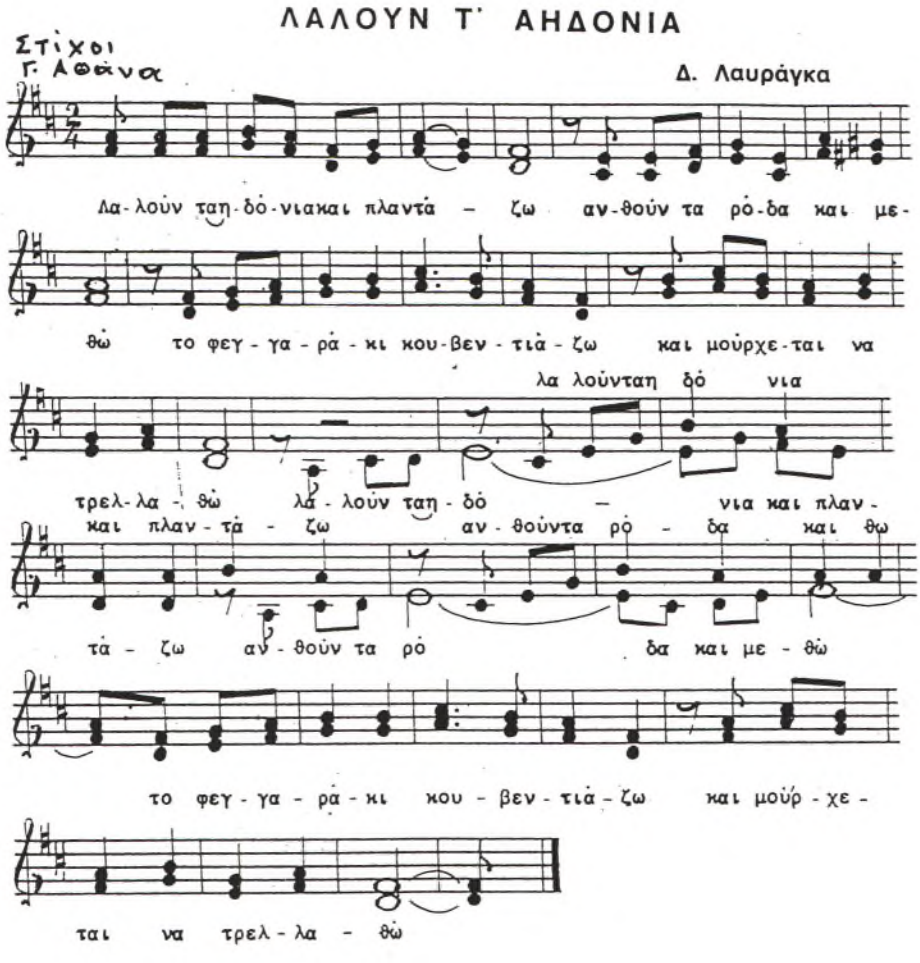
ΛΑΛΟΥΝ Τ' ΑΗΔΟΝΙΑ
Στίχοι Γ. Αθάνα
Δ. Λαυράγκα
Λα-λούν ταη-δό-νιακαι πλαντά – ζω αν-θούν τα ρό-δα και με-
θώ το φεγ-γα-ρά-κι κου-βεν-τιά-ζω και μούρχε-ται να
λα λούνταη δό νια
τρελ-λα-θώ λά-λούν ταη-δό – νια και πλαν-
και πλαν-τά-ζω αν-θούντα ρό-δα και θω
τά-ζω αν-θούν τα ρό δα και με-θώ
το φεγ-γα-ρά-κι κου-βεν-τιά-ζω και μούρ-χε-
ται να τρελ-λα-θώ

3

[5]

Όλα του Απρίλη τα λουλούδια
θά βγουν εκεί που θάν τους 'πω
Με χίλια χρώματα να γράψουν
στη χλόη απάνω: Σ' αγαπώ!

Σ' όλα τα κύματα μαθαίνω
του τραγουδιού μου το σκοπό
Πάνω στη θάλασσα να γράψουν
με τον αφρό τους: Σ' αγαπώ!

Αλλάζω τ' ουρανού την τάξη
κ' έτσι τ' αστέρια του σκορπώ
Που θε να γράφουν κάθε νύχτα
χρυσά κι' αιώνια: Σ' αγαπώ!

(Από τη Συλλογή ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ Αθήναι 1922, σ. 9)

ΟΛΑ Τ' ΑΠΡΙΛΗ ΤΑ ΛΟΥΛΟΥΔΙΑ

Γ. Αθάνα Δ. Λαυράγκα

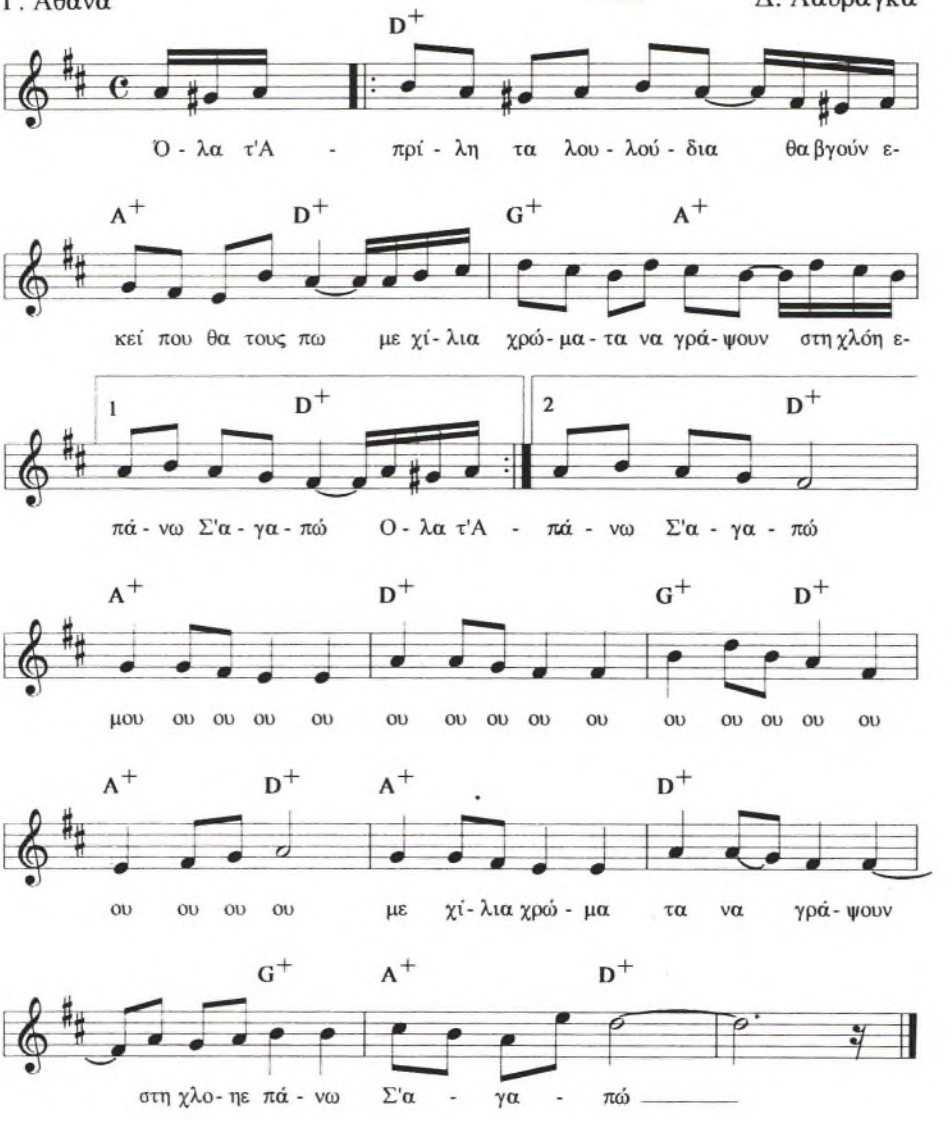

4

[5]

Όλα του Απρίλη τα λουλούδια
θά βγουν εκεί που θάν τους 'πω
Με χίλια χρώματα να γράψουν
στη χλόη απάνω: Σ' αγαπώ!

Σ' όλα τα κύματα μαθαίνω
του τραγουδιού μου το σκοπό
Πάνω στη θάλασσα να γράψουν
με τον αφρό τους: Σ' αγαπώ!

Αλλάζω τ' ουρανού την τάξη
κ' έτσι τ' αστέρια του σκορπώ
Που θε να γράφουν κάθε νύχτα
χρυσά κι' αιώνια: Σ' αγαπώ!

(Από τη Συλλογή ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ Αθήναι 1922, σ. 9)

ΟΛΑ Τ' ΑΠΡΙΛΗ

Γ. Αθάνα Πιέρου Πανταζή

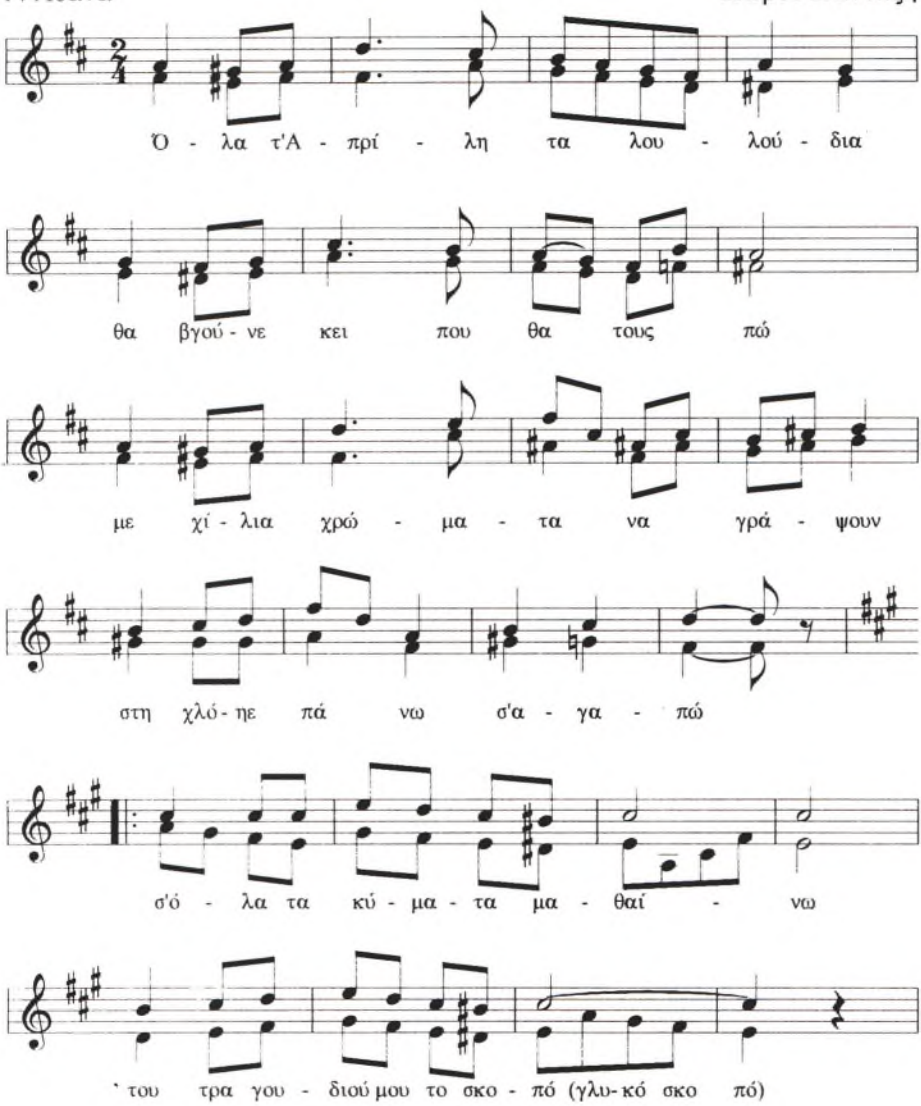

5

ΜΙΑ ΛΕΞΗ ΜΟΝΟ

Δε θέλω να ταράξω την αγάπη σου.
Άς είνε τυχερή κι ας είνε αιώνια!
Στον κήπο σου ας ανθούν πάντα τριαντάφυλλα
Κι ας κελαϊδούν στον ίσκιο τους αηδόνια.

Μα θέλω ευγενικά και θέλω αγνότατα,
Έτσι που να τ' ακούη μόνο η ψυχή σου,
Εκείνα που δεν είπε ο αγαπημένος σου
Να ειπώ για τη γλυκύτατ' ύπαρξή σου.

Εκείνα που δεν είπε, που δε σώπασε
Ευτυχισμένος στη θερμή σου αγκάλη
Εκείνα π' ούτε καν ποτέ τα σκέφτηκε
Τρυγώντας τα μελαχροινά σου κάλλη.

Θέλω να ειπώ τ' ανείπωτα, τ' ασώπαστα
Τ' άγραφα, τ' αδιανόητα λογάκια
Πούεινε σα χάδια του κορμιού σου αχαΐδευτα,
Σαν του χειλιού σου αφίλητα φιλάκια.

Όλα σου αυτά τ' ανύπαρχτα γλυκόλογα
Θέλω να τα αισθανθώ και να τα εκφράσω
Συμπυκνωμένα δυνατά κι αθάνατα
Σε μια μονάχα λέξη που θα πλάσω.

Σε μια καινούργια λέξη ωραία κι άγνωστη
Που μόλις το τραγούδι μου τη δώση
Στην άπειρη, πολύγλωσση ανθρωπότητα
Ο νους του κάθε ανθρώπου θα τη νοιώση.

Σε μια καινούργια λέξη αιθέρια κι άχραντη
Που μόλις το τραγούδι μου τη στείλη
Στους ουρανούς — απ' όλων των αγγέλων του
Θ' αντιλαλήση τα θεσπέσια χείλη.

ΜΙΑ ΛΕΞΙ ΜΟΝΟ

(ΓΙΑ ΔΥΟ ΦΩΝΕΣ ΚΑΙ ΠΙΑΝΟ)

Στίχοι
Γ. ΑΘΑΝΑ

Μουσική
ΣΠ. ΚΑΨΑΣΚΗ.

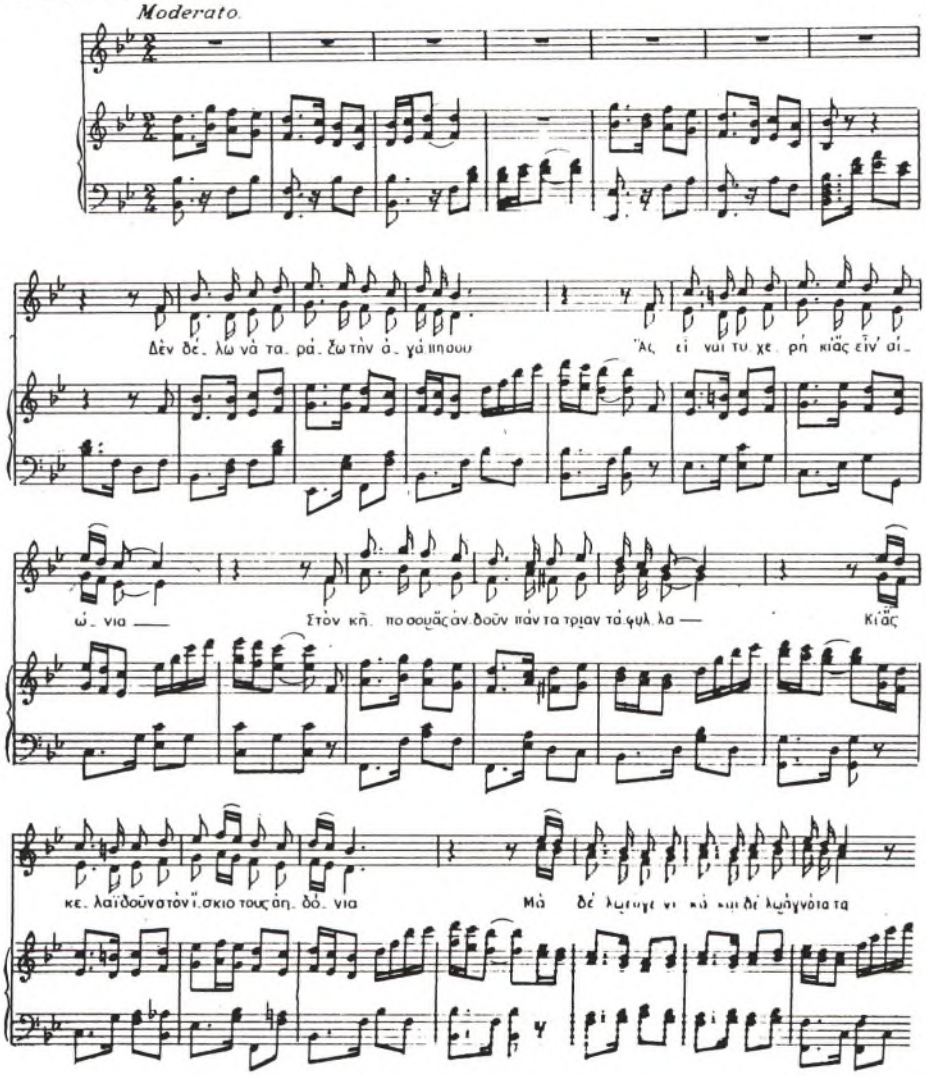

Σε μια καινούργια λέξη αψυά κι αξέχαστη
Με τέτοια μαγεμένη σημασία
Που δίχως να μιλή γι' αγάπη κ' έρωτα
Θα δίνη την πειο φίνα τους ουσία.

Δε θέλω να ταράξω την αγάπη σου...
Δε νοιώθω πόθο, πόνο, ζήλεια, φθόνο
Δε θέλω χάϊδι, ούτε φιλί, ούτε αγκάλιασμα
Μια λέξη θέλω να σου ειπώ, μια μόνο!

(Από τη Συλλογή ΔΡΟΣΕΡΟΙ ΚΑΫΜΟΙ, Αθήναι 1938, σ. 132-133)

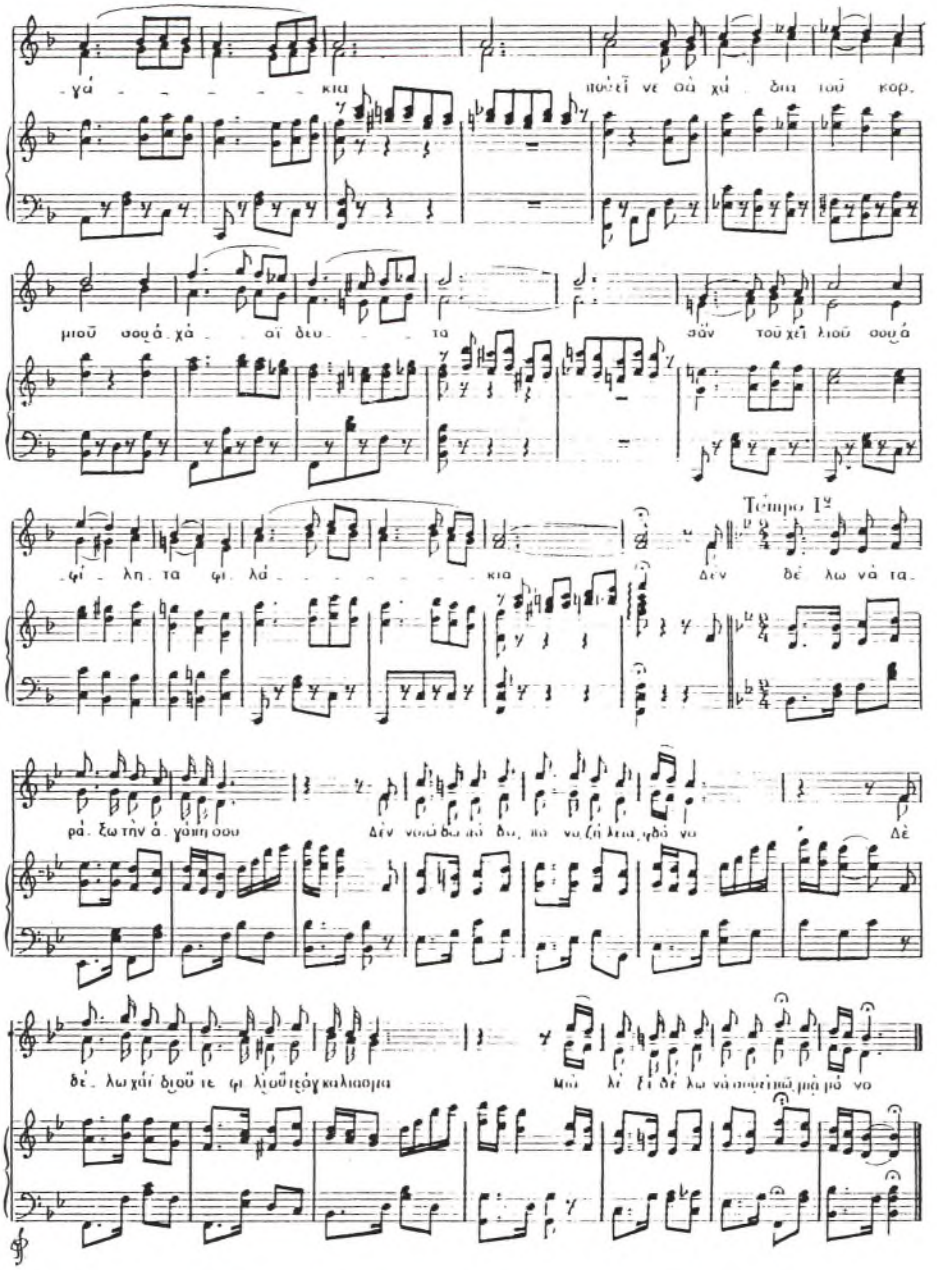

6

ΓΛΥΚΙΑ ΜΟΥ ΕΛΛΑΔΑ

Ἄρματα αν σου λείπουν και κανόνια,
σου περσεύει η πίστη κ' η καρδιά!
Τρεις χιλιάδες ένδοξα όλα χρόνια
τη χρυσή σου αγιάζουν Λευτεριά.

Κ' είναι κάθε χρόνος, κάθε αιώνας
ένα στίφος άυλο, ένας στρατός —
Ἄνισος στα σίδερα ο αγώνας,
άνισος και στα όπλα του φωτός!

Με το αστραφτερό σου οπλίσου δίκιο,
χτύπησε τη βία θαρρετή:
κάλλιο νά 'χης θάνατον αντρίκειο
παρά να 'ζηες δίχως αρετή!

Μα, γλυκιά μου Ελλάδα, δεν πεθαίνεις,
όπως δεν επέθανες ποτέ!
Ζης αιώνια, κι όλους ανασταίνεις
όταν ξαναλές «Μολών λαβέ!»

(Ποιητική Συλλογή ΕΥΔΟΚΙΑ, Εκδ. «ΑΛΦΑ», Ι. Μ. ΣΚΑΖΙΚΗ, Αθήνα 1955, σ. 15)

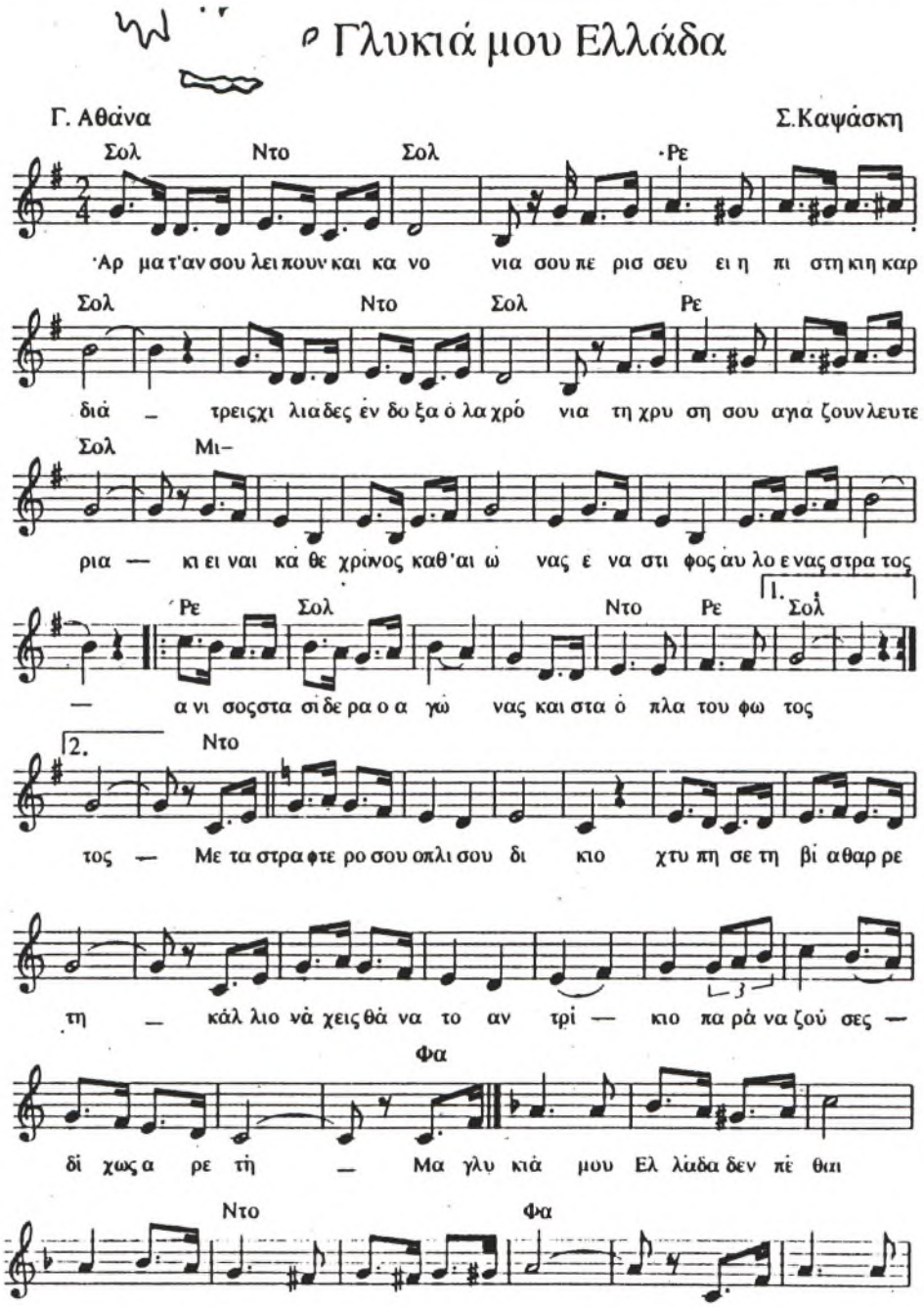

(Αγγελική Σπ. Καψάσκη-Μακρή: Ανθολογία Σχολικών Τραγουδιών, Αθήνα 1993, Εκδ. «ΚΑΨΑΣΚΗ», σ. 31-32. Βλ. και ΣΠΥΡ. ΚΑΨΑΣΚΗ: ΜΟΥΣΙΚΑ ΕΡΓΑ, Αθήναι, «Γλυκειά μου Ελλάδα», Χορωδία - Πιάνο).

7

Α΄Ι΄-ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Στο χωριό μας, που δεν είναι κι ομορφήτερο στην πλάση,
Μας αφήσαν οι γονιοί μας μια γερόντισσα εκκλησιά.
Δεν της έχουμε φκιασμένο μαρμαρένιο εικονοστάσι,
Τα καντήλια της δεν είνε κρουσταλλένια και χρυσά.

Φτωχικά ντυμένους έχει και τους γέρους της παπάδες,
Ταπεινοί κ' οι δυό της ψάλτες είναι πάντα εργατικοί.
Στα μανάλια της μεγάλες δεν ανάβουμε λαμπάδες·
Τον Αφέντη 'Αϊ-Δημήτρη το μικρό κεράκι αρκεί!

Κι όμως στο μικρό της χώρο, που όλους κι όλους δε μας πιάνει
Του Θεού το μεγαλείο το αισθανόμαστε τρανό!
Πουθενά πιό μυρωμένο δεν καπνίζει το λιβάνι —
Πουθενά το καντηλάκι δε σπιθάει πειο φωτεινό.

Την καλή μας εκκλησούλα!... 'Ολοι μας εκεί στη μέση
Χριστιανοί στην κολυμπήθρα γίναμε κλαψαριστά.
Θα γελάσουμε μια μέρα και γαμπροί στην ίδια θέση —
Θα σωπάσουμε μιαν άλλη με τα μάτια μας κλειστά...

Και στον 'Αδη, που η ψυχή μας φτερωτή θα περιτρέχη,
Θα γυρεύουμε να ιδούμε τους Αγίους τους σεβαστούς
Απαράλλαχτους, αλήθεια, έτσι όπως αυτή τους έχει
Στις ξυλένιες της εικόνες φτωχικά ζωγραφιστούς!

(Συλλογή ΠΡΩΙΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ (1922) σ. 9-10)

Αϊ – Δημήτρης

διφωνο

Γ. Αθάνα Σ. Καψάσκη

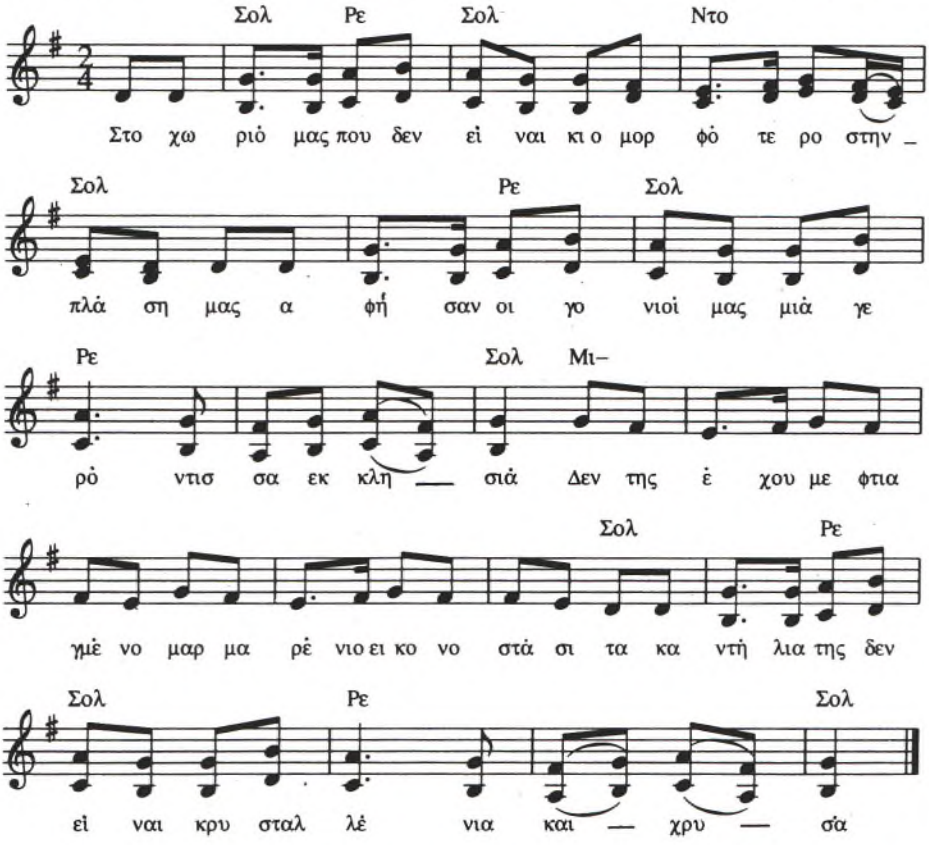

(Αγγ. Καψάσκη: Ανθολογία Σχολ. Τραγουδιών, εκδ. Δ΄ 1993, σ. 208-209)

8
ΑΡΧΟΝΤΟΠΟΥΛΑ ΣΤΟ ΧΟΡΟ

Στο χοροστάσι κ' η Μαριώ σήμερα θα κατέβη.
Απ' τον καιρό που αρφάνεψε πρώτη φορά χορεύει.
— Άσπρη φούστα και βελέσι
Νυφικά να τα φορέση! —

Αυτοί που λεν πως είδανε νεράϊδες να χορεύουν
Ας δούνε πρώτα τη Μαριώ κι έπειτα να παινεύουν.
— Άσπρη φούστα και βελέσι,
Μπροστινή μου ποιο σ' αρέσει; —

Ποιος ξέρει μάγια του χορού και μάγεψε το φίδι;
Μια σα σειρήτι γίνεται και μια σα δαχτυλίδι.
— Άσπρη φούστα και βελέσι —
Μια κολλάει στην ίδια θέση!

Καθώς η φλόγα της φωτιάς λιγιέται στην ορμή της.
Έτσι λιγιέται κ' η Μαριώ και παίζει το κορμί της.
— Άσπρη φούστα και βελέσι,
'Δω θα πέση, 'κει θα πέση! —

Χαρά στην αλαφράδα της! Χωρίς φτερά πετάει,
Κάτου στο χώμα δεν πατεί, στη γης δεν ακουμπάει
— Άσπρη φούστα και βελέσι
Ποιο πουλί σ' έχει ποδέση! —

Οι βιολιτζήδες τάργανα χαζίρι να τα σπάσουν!
Φτάνει το πιάτο της Μαριώς καινούργια ν' αγοράσουν.
— Άσπρη φούστα και βελέσι,
Ντούπιες και φλωριά πεσκέσι! —

Αρχοντοπούλα μας χρυσή, χαρά στο παλληκάρι
Χαρά στο βασιλόπουλο που θάρθη να σε πάρη!
— Άσπρη φούστα και βελέσι.
Ποιος μπορεί να σε παινέση! —

(Συλλογή ΠΡΩΙΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ (1922) σ. 19-20)

Αρχοντοπούλα στο χορο

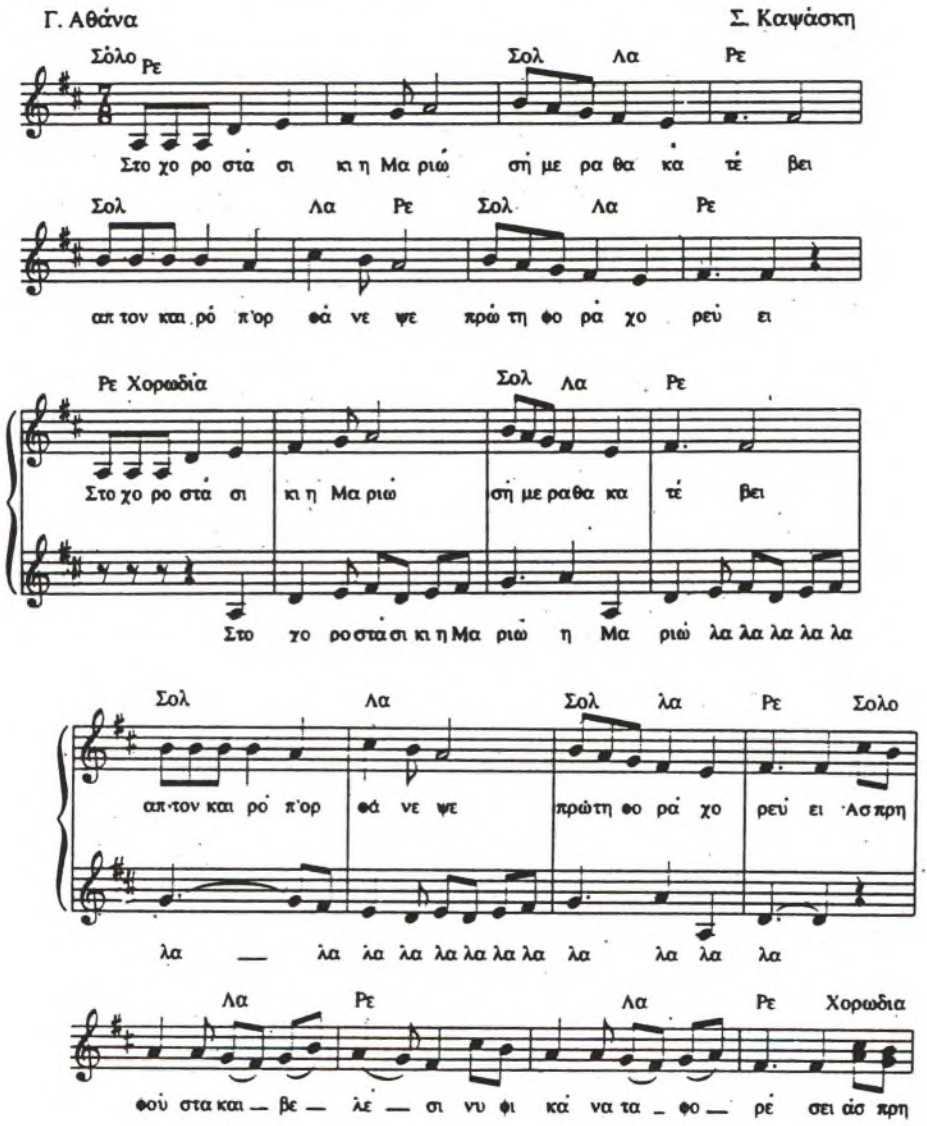

(Αγ. Καψάσκη: Ανθολογία Σχολ. Τραγουδιών, Έκδ. Δ', σ. 237-238. Βλ. και Σπ. Καψάσκη, Μουσικά έργα, ό.π., «ΑΡΧΟΝΤΟΠΟΥΛΑ» για Βαρύτονο - Χορωδία -Πιάνο).

9

ΤΟ ΚΑΡΑΒΙ ΤΗΣ ΕΛΠΙΔΑΣ

Όλα μας τα καράβια πίσω γυρίσανε!
Σπασμένα τα κατάρτια, σκισμένα τα πανιά,
ήρθαν από τη Σμύρνη κι από τα Μουντανιά.

Φέραν των Εκκλησιών μας τα Δισκοπότηρα,
παιδιά, γυναίκες, γέρους — γένος Γραικών πολύ·
τίς ρίζες της Φυλής μας απ' την Ανατολή.

Μα ένα καράβι μαύρο πίσω δε γύρισε.
Ποιους κάβους αρμενίζει, ποια πέλαγα περνά
και πουθενά δε βγαίνει, δε φτάνει πουθενά;

Χρόνια το καρτερούμε και χρόνια πέρασαν.
Δεν το είδε μήτε ναύτης, μήτε θαλασσαετός,
μήτ' ερημίτης φάρος, μήτ' άστρο της νυχτός!

Τάχα να 'χη βουλιάξει; Τάχα να στοίχειωσε;
Δε θα ξανάρθη τάχα στην πατρική του αχτή;
Ωιμέ! κ' έχει φορτώσει το πιο ακριβό φορτί...

Όλα τα χάσαμε, όλα! Και μόνο φόρτωσε
το πιο στερνό καράβι την ώρα του χαμού
φόρτωσε την ελπίδα του ξαναγυρισμού!

Έλα, χρυσό καράβι, έλα ξεφόρτωσε!
Δός μας το θησαυρό σου — κι άνοιξε τα πανιά
ολόϊσα για τη Σμύρνη και για τα Μουντανιά!

(Από τη Συλλογή ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΝΟΣ, Βιβλιοπ. Εστίας, Αθήνα 1972, σ. 192)

Το καράβι της ελπίδας

Γ. Αθάνα Δ. Κανάρη

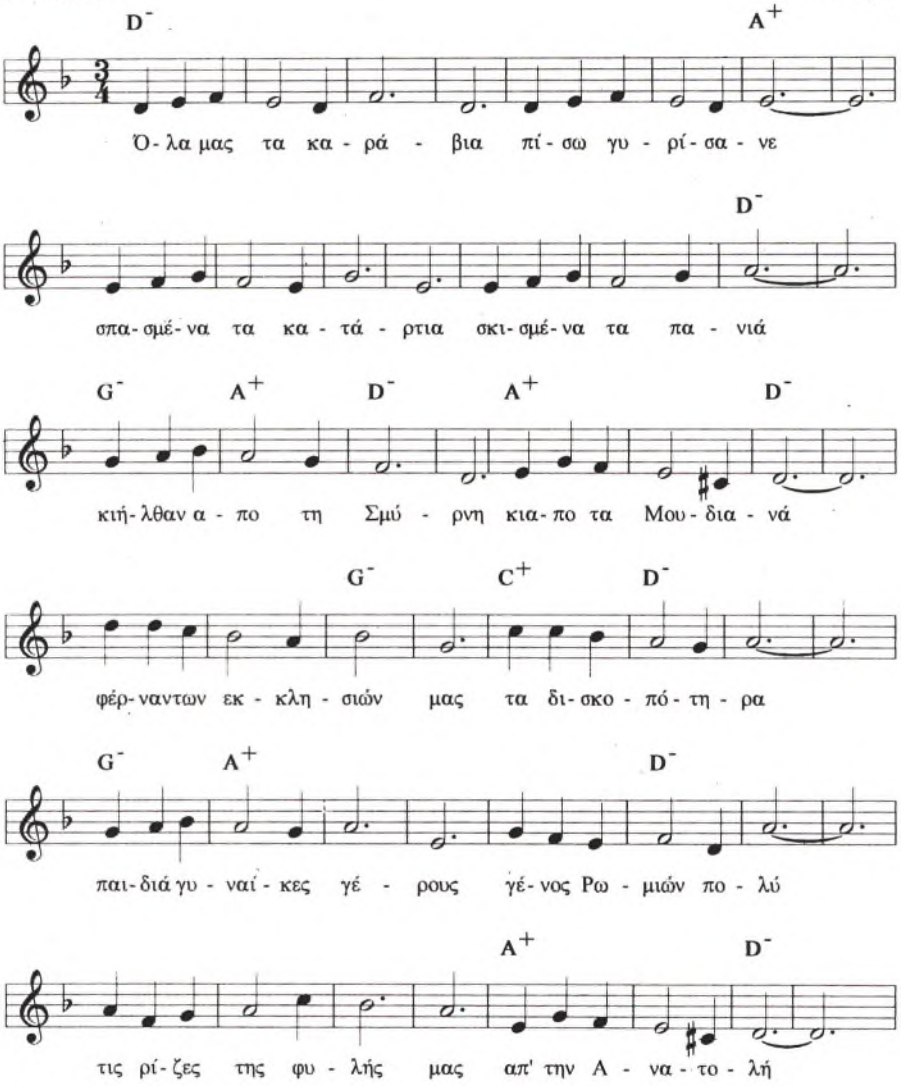

10

ΟΙ ΧΩΡΙΑΝΟΙ

Όλοι μας γνωριζόμαστε από ανήλικα παιδιά.
Με το μικρό του τόνομα ένας τον άλλον κράζει
Στα μυστικά μας δε μπορεί να βάλουμε κλειδιά.
Ξέρει καθένας στ' αλλουνού τα μάτια να διαβάζη.

Σαν όπως τα τρεχούμενα μοιράζουμε νερά
Και τα σπαρτά ποτίζουμε καθείς με την αράδα,
Έτσι της μοιραζόμαστε και θλίψη και χαρά.
Για βρέχη σ' όλο το χωριό για σ' όλο είνε λιακάδα!

Γάμος; Αστράφτει από χαρά και γέλιο το χωριό
Κι αντιλαλεί το νυφικό τραγούδι πέρα ως πέρα.
Θάνατος; Όλοι θλιβεροί κι απ' το καμπαναριό
Κατάμαυρο η καμπάνα μας τον βάφει τον αγέρα.

Διάπλατα της οξώπορτες η καλωσύνη ανοί
Και στο παλάτι του τρανού και στου φτωχού την τρούπα,
Κι όποιος περάση κι όποιος μπη, γιορτή-καθημερνή,
Θα βρη στρωμένο καναπέ, θα βρη γλυκό στην κούπα.

Χώρια απ' της έγνοιες της ζωής, τους χάρους τους πικρούς
Μεσ' της καρδιές μας έχουμε παντοτεινόν Απρίλη —
Κι όσες τσουκνίδες βγαίνουνε μονάχες στους αγρούς
Εκεί ξεμοναχιάζονται πνιχτές στο χαμομήλι...

(Συλλογή ΠΡΩΙΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ, σ. 62-63)

ΟΙ ΧΩΡΙΑΝΟΙ

Γ. Αθάνα Σπ. Καψάσκη

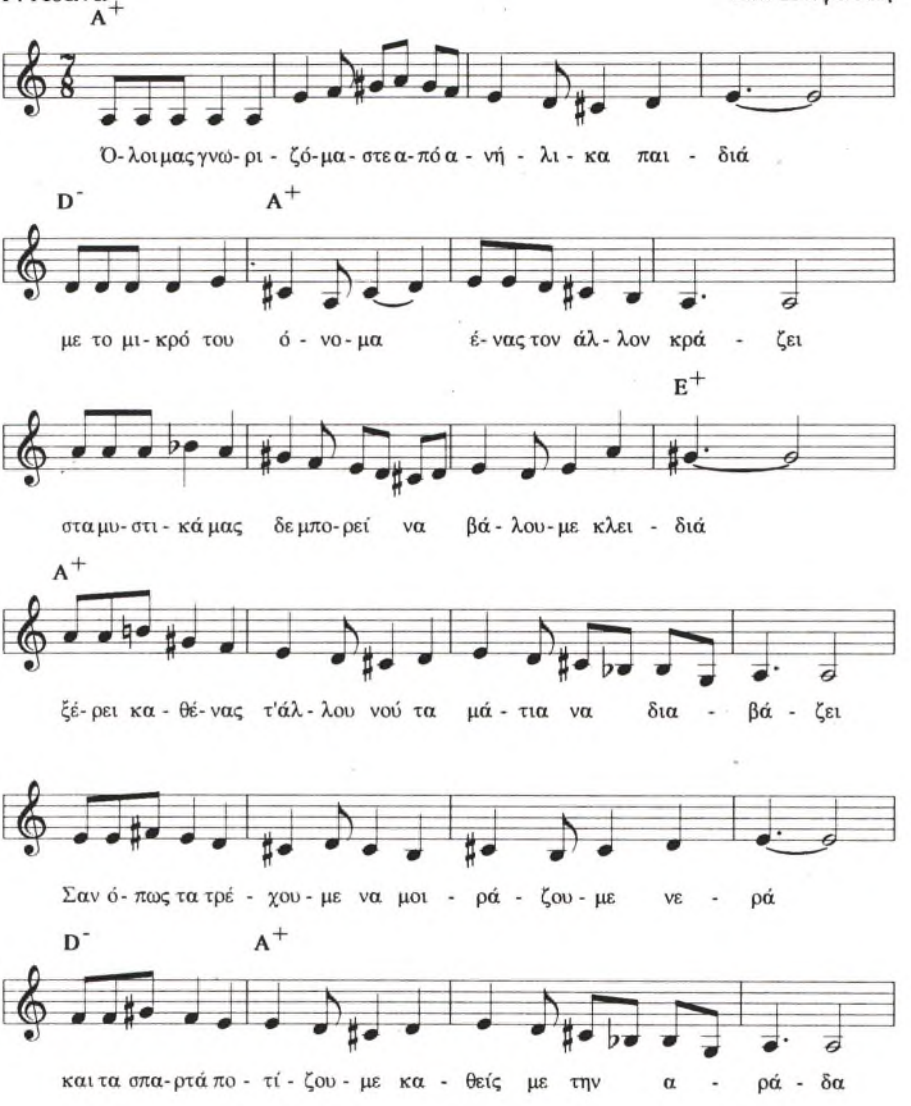

11

ΔΙΑΜΑΝΤΩ

Διαμάντω! Διαμάντω! Πούεισαι, μωρή Διαμάντω!
Πρώτη φορά ανεβαίνω στο λόγγο, στο βουνό
Και δε σε βλέπω ολόρθη απάνω στα τσοκάρια.
Και το λυπητερό σου τραγούδι δεν ακώ!

Διαμάντω! Διαμάντω! Πούεισαι, μωρή Διαμάντω!
Τα γίδια σου έχουν έμπη στον κήπο του παπά·
Και τρέξε να τα μάσης προτού τα πιάση μέσα
Και σέ, βρε κακομοίρα, καταραστή βαρειά!

Διαμάντω! Διαμάντω! Πούεισαι, μωρή Διαμάντω!
Για φέρε απ' τη σπηλιά σου ένα ξυλένιο αγγειό
Και γι' άρμεξέ μου γάλα μπροστά σου μονορούφι,
Βρασμένο στα μαστάρια κι αφράτο να το πιω!

Διαμάντω! Διαμάντω! Πούεισαι, μωρή Διαμάντω!
Δυστυχισμένο αγρίμι, που σα ζουλάπι ζης!...
Βρισιά!... ευτυχισμένη να σε φωνάξω πρέπει.
Τα όσα θέλεις τάχεις και τ' άλλα τ' αγνοείς.

Διαμάντω! Διαμάντω! Πούεισαι, μωρή Διαμάντω!
Για μάσε τα σκυλλιά σου, που πέσαν να με φαν...
Κι αν δε σε ιδώ μου φεύγει όλ' η ψυχή του λόγγου,
Που μέσα σου την έχει απαγγιασμένη ο Παν!

(Από τη Συλλογή ΠΡΩΙΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ, Έκδ. Δεύτερη, Εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1922, σ. 47-48)

ΔΙΑΜΑΝΤΩ

ΓΙΑ ΤΕΝΟΡΟ ΚΑΙ ΧΟΡΩΔΙΑ ΑΝΔΡΩΝ

Στιχοι: Γ. ΑΘΑΝΑ Μουσικη: Σ. ΚΑΨΑΣΚΗ

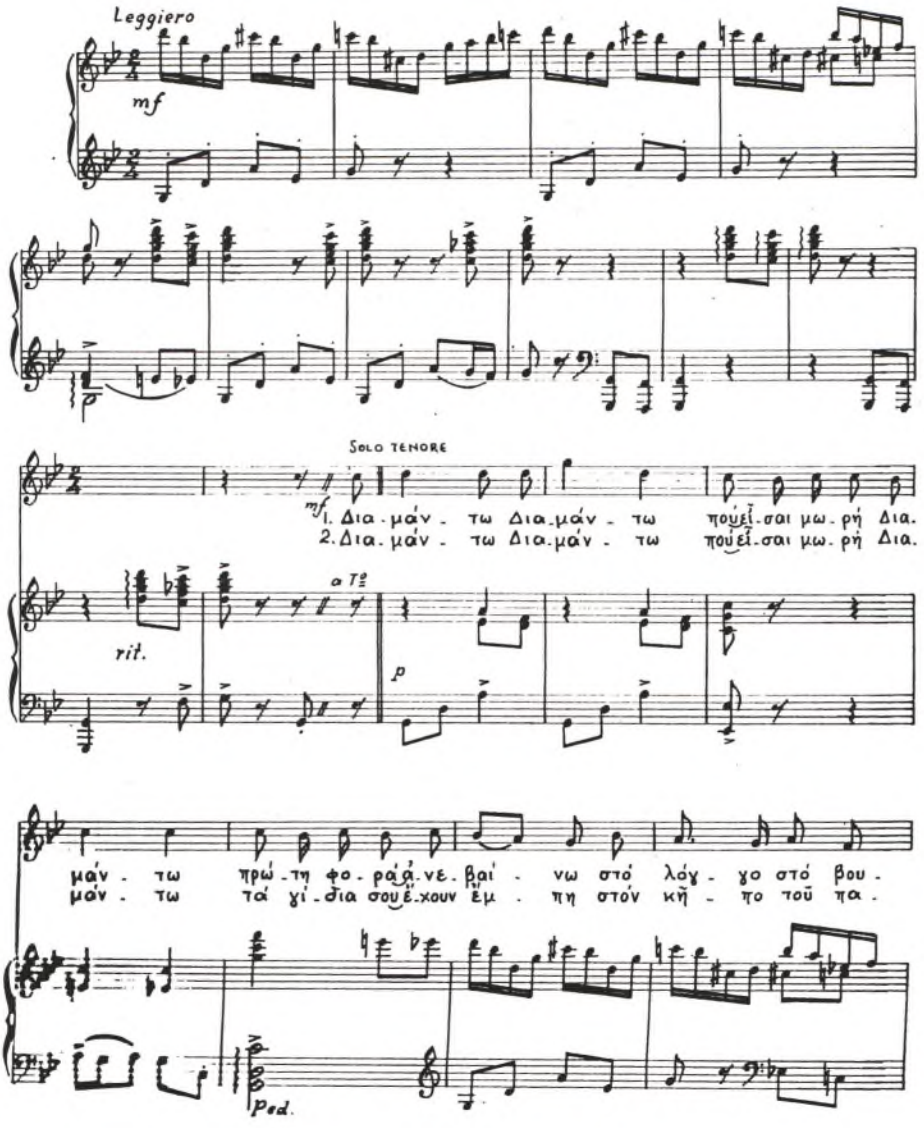

12

ΥΜΝΟΣ ΣΤΗ ΜΗΤΕΡΑ

Για σε το πρώτο κλάψιμο,
για σε το πρώτο γέλιο —
Εσύ 'σαι το θεμέλιο
που χτίζεται η ζωή!

Για σε το πρώτο φίλημα,
για σε το πρώτο χάδι —
Εσύ 'σαι τ' άυλο υφάδι
που υφαίνεται η ψυχή!

Για σε το πρώτο μίλημα,
για σένα η πρώτη κρίση —
Εσύ 'σαι η θεία βρύση
που αγιάζεται η ζωή!

Για σε το πρώτο βάδισμα,
για σένα η πρώτη αγκάλη —
Εσύ 'σαι το αναγάλλι
που θέλγει την ψυχή!

Για σε το πρώτο τάξιμο,
για σε το πρώτο δώρο —
Εσύ 'σαι δίχως κόρο,
μονάχα, στη ζωή!

Για σε το πρώτο πάλεμα,
για σένα η πρώτη νίκη —
Εσύ 'σαι το τσελίκι
που οπλίζεται η ψυχή!

Για σε το πρώτο δάκρυσμα,
για σένα η πρώτη οδύνη —
Εσύ 'σαι η ευχή που δίνει
αξία στη ζωή!

Για σε ανανέωση ο θάνατος,
για σε πιστρόφια ο χρόνος —
Εσύ 'σαι ο αιώνιος θρόνος
που υψώνεται η ψυχή!

(Από τη Συλλογή ΕΥΔΟΚΙΑ,
σ. 19-20)

ΣΤΗ ΜΗΤΕΡΑ

Γ. Αθάνα Σπ. Καψάσκη

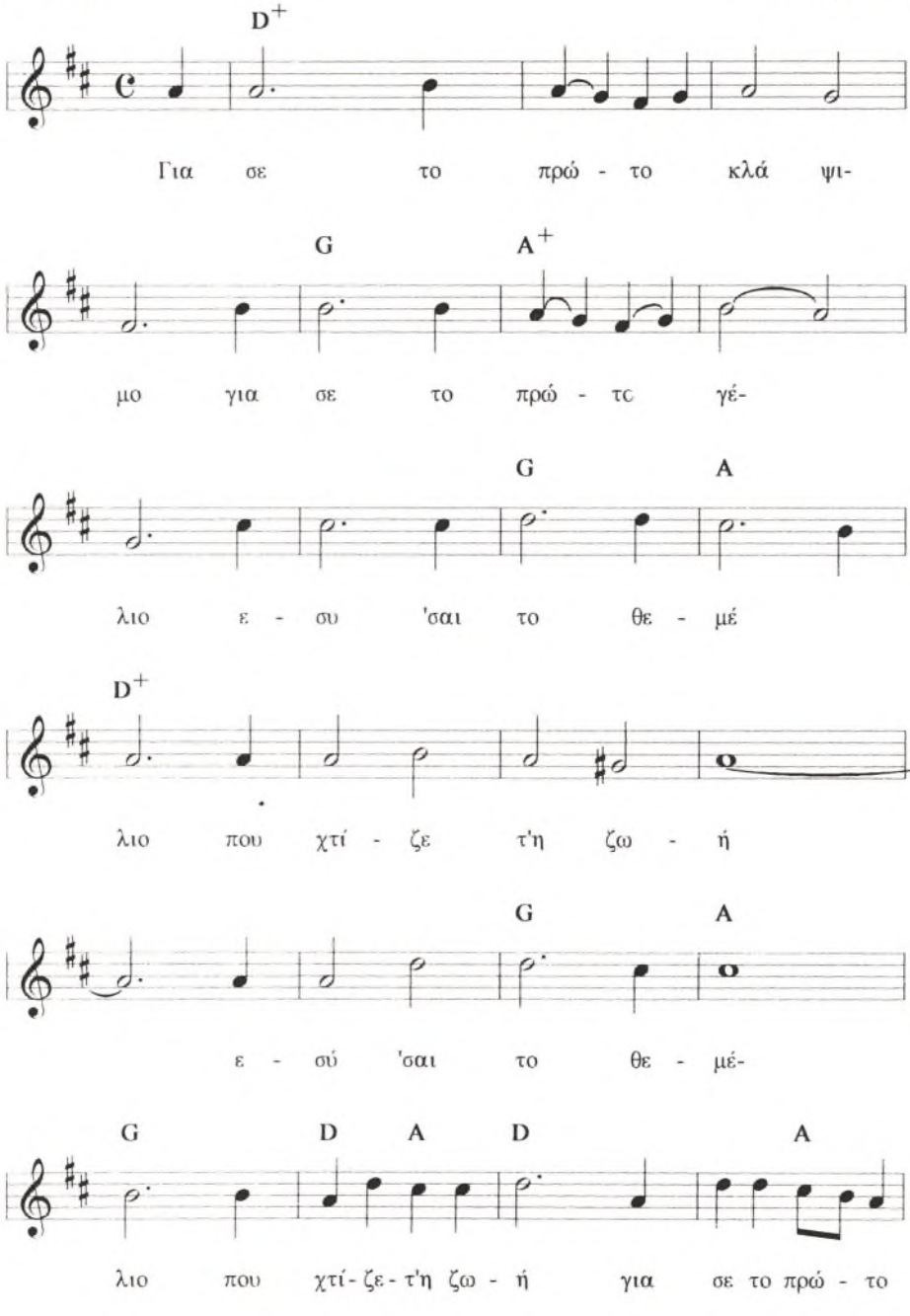

13

Ο ΡΙΓΑΝΑΣ

Απόψε όλα τα παλληκάρια
κι όλες οι νειές της γειτονιάς
Θα βγάλουνε τα ριζικάρια
— Έφτασε πάλι ο Ριγανάς!

Πάμε κι εμείς - Στον κλείδωνά τους
θα ρίξουμε χρυσό κουμπί
Να δούμε η ριζικάρισά τους
σαν τι τραγούδι θα μας 'πη.

Κι αν μας καλοκαρδίση πάλι
με το χρησμό του ο Λαμπαδάς
Θ' ανάψω μια φωτιά μεγάλη
μεσ' την καρδιά μου. Την πηδάς;

(Από τη Συλλογή ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ, σ. 49)

Ο ΡΙΓΑΝΑΣ

Γ. Αθάνα Σπ. Καψάσκη

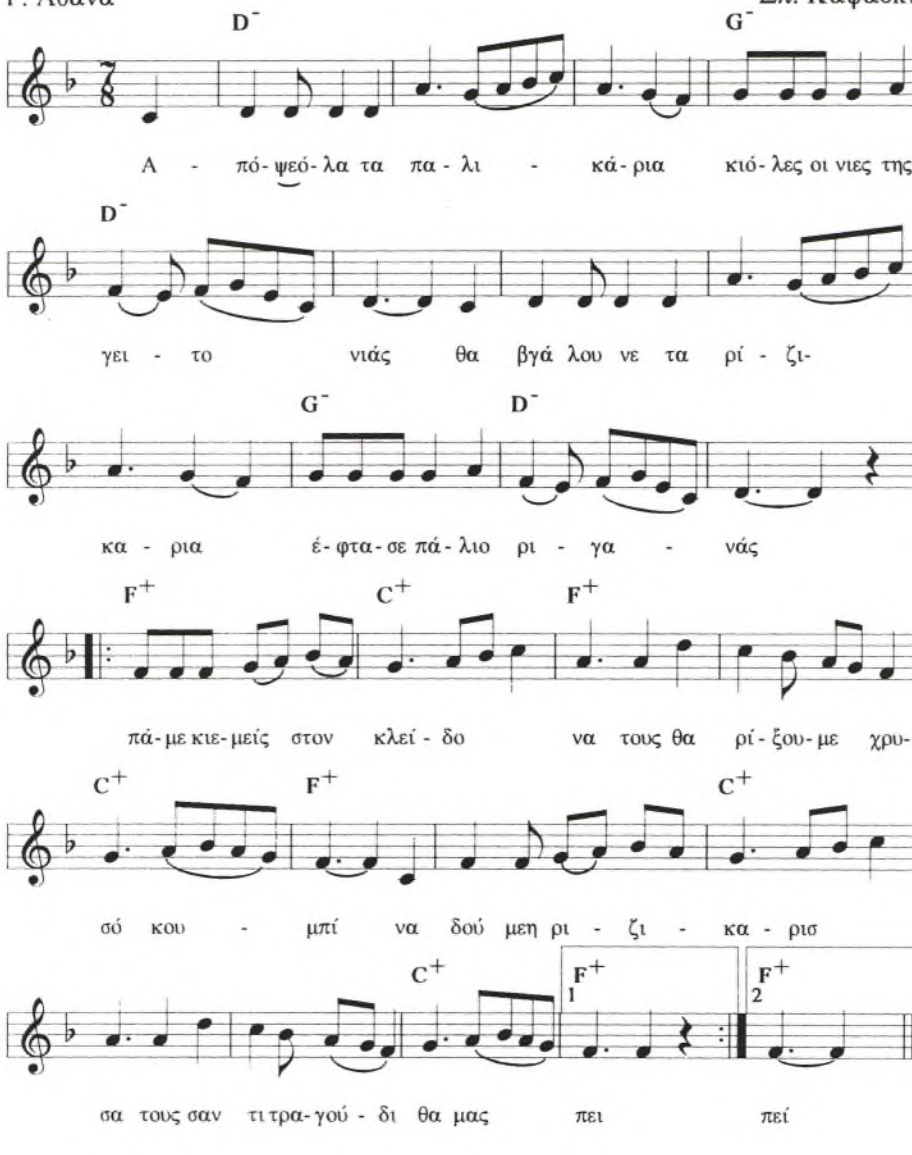

14

VIII

Την κορδελίτσα των μαλλιών σου,
μια κορδελίτσα βυσσινί,
σαν πεταλούδα καρφωμένη
που ούτε πετά κι ούτε πονεί·

την κορδελίτσα των μαλλιών σου,
όταν τ' αγέρι θα φυσά
κατά τη χώρα της αγάπης
που ανθίζουν όνειρα χρυσά,

θα 'ρθω χωρίς να καταλάβης
και, μ' ένα κίνημα απαλό,
θα την αφήσω να πετάξη
σαν πεταλούδα — στο καλό!

(Από την Ποιητική Συλλογή ΠΡΩΤΗ ΑΝΟΙΞΗ, όπου έχει συμπεριληφθεί και η Συλλογή «Λουλούδια στα μαλλιά της», σ. 29)

ΚΟΡΔΕΛΙΤΣΑ

ΓΙΑ ΑΝΔΡΙΚΗ ΧΟΡΩΔΙΑ

Στιχοι: Θ. ΑΘΑΝΑ

Μουσικη: Σ. ΚΑΨΑ

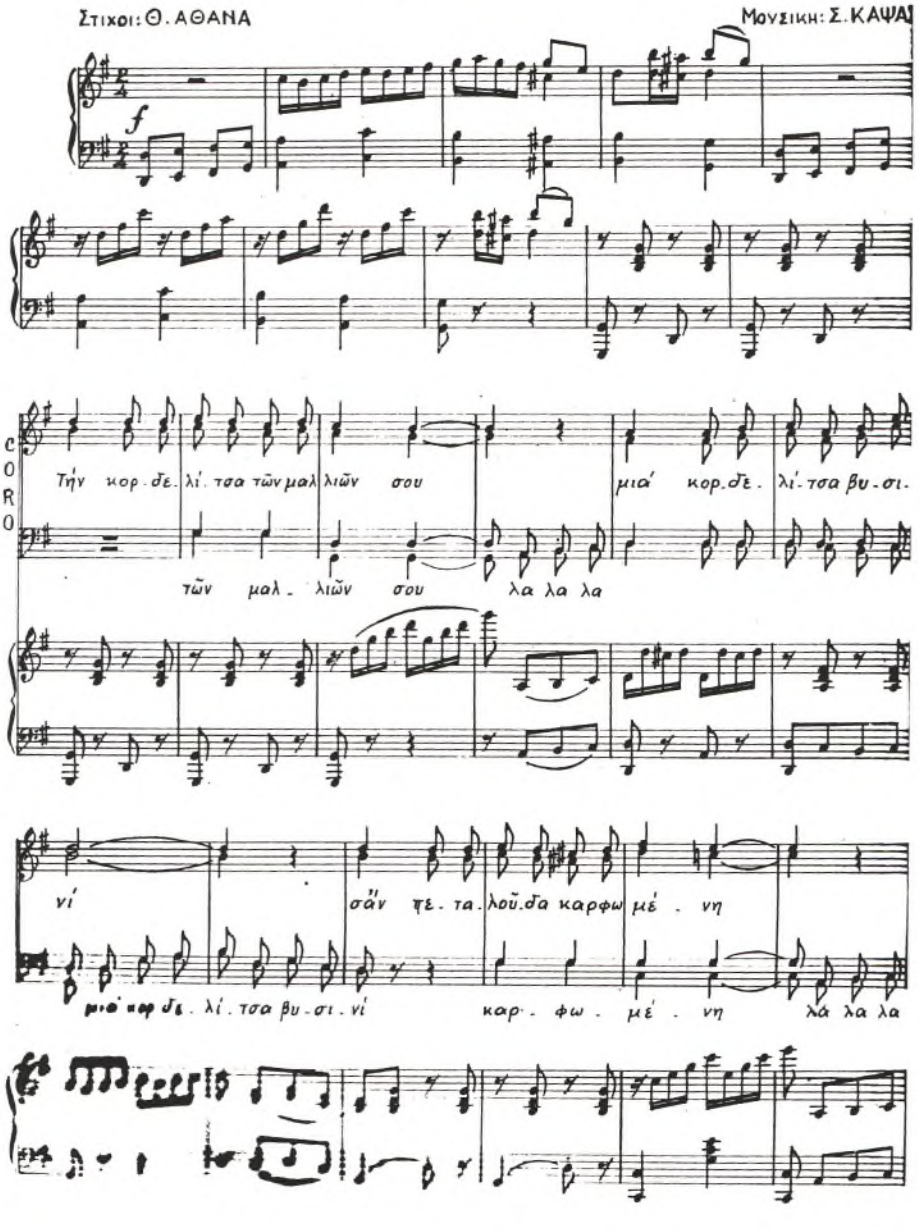

15

ΣΤΟΥ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ ΤΟ ΚΟΧΥΛΙ

Στου τηλεφώνου το κοχύλι
Τ' αφίλητά σου τρέμουν χείλη
Και μουσικά γλυκολαλούν

Κλείνω τα μάτια, τ' αντικρύζω
Μα λόγια πειά δεν ξεχωρίζω
Δε λένε λόγια — με φιλούν!

Λευκοί φτεροκοπούν αγγέλοι
Ανθούνε κρίνα, τρέχει μέλι
Παρθενική χαρά μεθώ...

Μόνο τη μακρυνή φωνούλα
Ξέρω από σε, γλυκειά μικρούλα,
Κι αυτή μου αρκεί να σε ποθώ!

Μέσ' απ' του αγνώστου κι απ' του ονείρου
Μέσ' απ' του χάους κι απ' του απείρου
Μου μίλησες τον κόσμο εσύ

Με τρέλλανε η μικρή σου τρέλλα
Πάρε το σύρμα-σύρμα κ' έλα
Στης μοναξιάς μου το νησί!

Έλα ν' ακούσης τα τραγούδια
Έλα να κόψης τα λουλούδια
Που εσύ έχεις σπείρη μυστικά!

Έλα στου αυτιού σου το κοχύλι
Να βάλω τα δικά μου χείλη
Και να σου αποκριθώ γλυκά!

(Από τη Συλλογή ΔΡΟΣΕΡΟΙ ΚΑΥΜΟΙ, Αθήναι 1938, σ. 42-43)

Σημ.: Από την αντιπαραβολή των ποιημάτων με τους μελοποιηθέντες στίχους διαπιστώνονται κάποιες διαφορές.

ΣΤΟΥ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ ΤΟ ΚΟΧΥΛΙ

Γ. Αθάνα Γ. Σπανού

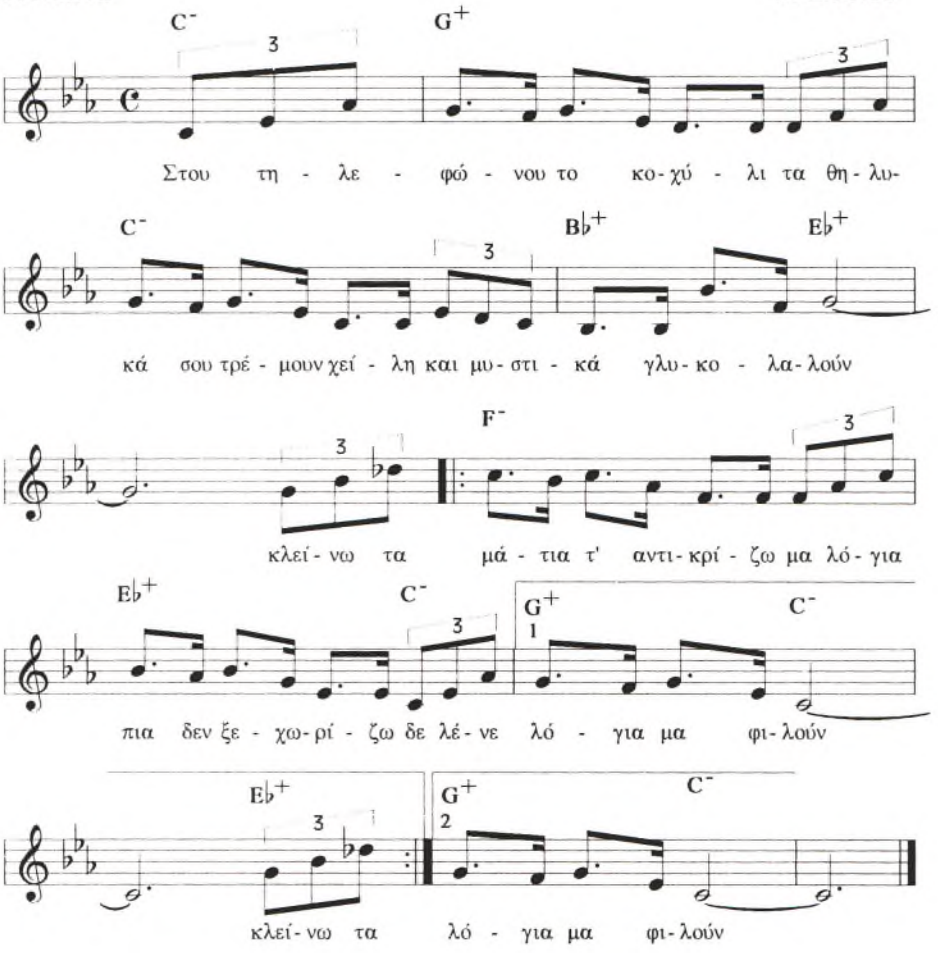

ΣΤΟΥ ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ ΤΟ ΚΟΧΥΛΙ

Από τη Β΄ Ανθολογία Γιάννη Σπανού
Στίχοι: Γ. Αθάνα

Στου τηλεφώνου το κοχύλι
τα θηλυκά σου τρέμουν χείλη
και μυστικά γλυκολαλούν.
Κλείνω τα μάτια, τ' αντικρύζω
μα λόγια πια δεν ξεχωρίζω,
δε λένε λόγια, με φιλούν.

Έλα ν' ακούσεις τα τραγούδια,
έλα να κόψεις τα λουλούδια

που σ' έχει στείλει μυστικά.
Έλα στ' αυτιού σου το κοχύλι
να βάλω τα δικά μου χείλη
και να σ' αποκριθώ γλυκά.

Μέσα απ' τ' Αυγούστου κι απ' τ' απείρου
μέσ' απ' το χάος κι απ' του ονείρου
μου μίλησες στον κόσμο εσύ,
με τρέλαν' η μικρή σου τρέλα
πάρε το σύρμα-σύρμα κι έλα
στης μοναξιάς μου το νησί.

(Κώστας Μυλωνάς: Ιστορία του Ελληνικού Τραγουδιού 2, 1960-1970, σ. 181-182)

SUMMARY

THE POETRY OF G. ATHANAS IN MUSIC

The article follows the next diagram:

1. Introductory remarks on Athanas' poetry, its musicality and the possibilities it gives for its melodization.
2. References to the melodized poems, some observations for them and classification in groups in proportion with their music.
3. Elements of music in each melodized poem.
4. Short biographical notes for the composers.

SPYROS LAMPROU

ΗΛΙΑΣ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Στὸν Βασίλη Λαμνᾶτο

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ μόνιμη καὶ κυριώτερη λογοτεχνικὴ ἐνασχόληση τοῦ Γ. Ἀθάνα ἦταν ἡ ποίηση, ἕνας τομέας στὸν ὁποῖο πραγματικὰ διέπρεψε, ἐνῶ παράλληλα δὲν παρέλειψε ν' ἀσχοληθεῖ κατὰ διαστήματα μὲ τὴ διηγηματογραφία[1] καὶ περιστασιακὰ μὲ τὴ δημοσιογραφία[2] κ.ἄ. Ὅμως ὁ πολιτικός-ποιητὴς καλλιέργησε καὶ ἀνέπτυξε σχέσεις καὶ μ' ἕναν ἄλλο τομέα, τὴν ἱστορία. Χρησιμοποιώντας ἐκδεδομένο ὑλικό, ὁ Γ. Ἀθάνας ἄφησε 17 ἐργασίες ποὺ παρουσιάσθηκαν σὲ διεθνῆ συνέδρια, δημοσιεύσεις σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, διαλέξεις καὶ πανηγυρικοὶ λόγοι στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κ.ἄ. ἢ μελέτες ποὺ φιλοξενήθηκαν σὲ ἐκδόσεις διαφόρων Συλλόγων. Ἡ θεματολογία τους ἔχει σχέση: α. μὲ πτυχὲς τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας· τὸν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ 1821 καὶ τὸ ἀλβανικὸ ἔπος τοῦ 1940 καὶ β. μὲ τὴν τοπικὴ ἱστορία τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τὴ

---

1. Ἀ. Βέργης (Κ. Δημητρίου), «Ὁ Διηγηματογράφος Γ. Ἀθάνας», *Πρακτικὰ Β΄ Συμποσίου Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας: «Γιῶργος Ἀθάνας (1893-1987). Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας (1894-1961)»* Ναύπακτος, 13-15 Ὀκτωβρίου 1995, Ἀθήνα 1996, σσ. 169-176.

2. Χ. Ρέππας, «Ὁ Γ. Ἀθάνας ὡς δημοσιογράφος», *Πρακτικὰ Β΄ Συμποσίου...*, σσ. 177-212.

βυζαντινὴ ἐποχὴ μέχρι τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ ζυγὸ τὸ 1829.[3]

Πρὶν παρουσιασθοῦν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ αὐτῶν τῶν ἔργων μὲ παράλληλους σχολιασμοὺς καὶ ἐπισημάνσεις, ὥστε νὰ ἐξαχθοῦν ὁρισμένα συμπεράσματα, θ' ἀρχίσουμε μὲ μία γενικὴ διαπίστωση. Ὁ ἀναγνώστης δὲν πρόκειται νὰ συναντήσει ὑποσημειώσεις ἢ κάποιες λεπτομερεῖς βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις, ὅπως συνηθίζεται στὶς ἱστορικὲς μελέτες. Ὑπάρχουν μόνο οἱ κύριες πηγὲς κάθε ἐποχῆς καὶ τὶς περισσότερες φορὲς ἡ ἀναφορὰ ἔχει σχέση μόνο μὲ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ἐνῶ ἀπουσιάζει ὁ τίτλος τοῦ ἔργου, ὁ τόμος, οἱ σελίδες κ.ἄ. Ἄλλες φορὲς πάλι ὅταν σχολιάζονται ἐκδεδομένα ἔγγραφα ἢ παρουσιάζονται βιογραφίες ἑλλήνων ἀγωνιστῶν τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ χαράξει μία εὐαίσθητη προσωπικὴ κριτικὴ ἐπηρεασμένη τόσο ἀπὸ τὴ γενέτειρά του, τὴ Ναύπακτο, καὶ τὸν εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο, τὴ Ρούμελη, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς ποιητή.

Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀγάπη τὸν ὠθεῖ ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἱστορία τῆς πόλεως καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴ γνωστὴ ναυμαχία τοῦ 1571. Στὴ Βενετία, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1971, ὅπου εἶχε προσκληθεῖ γιὰ νὰ συμμετάσχει στὸ συνέδριο ποὺ εἶχε ὀργανώσει τὸ Ἵδρυμα Giorgio Cinni γιὰ τὴν ἐπέτειο τῶν 400 χρόνων τῆς ναυμαχίας, ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς συνέδρους λέγοντας: « *Ἔρχομαι ἀπὸ τὴ Ναύπακτο ὅπου ἔχω γεννηθεῖ. Ἀπὸ τὰ πρῶτα μαθητικά μου χρόνια μὲ εἶχεν ἐντυπωσιάσει ἡ γιγαντομαχία τοῦ 1571. Ἄκουγα, μὲ ἀρκετὴ δόσι φαντασίας τὸν φλοῖσβο τῆς θάλασσας ἐκείνης ὡσὰν ἀπολαυστικὴ ἀφήγησι ἑνὸς μυθικοῦ θρύλου, ὡσὰν ἀνανεούμενο συνεχῶς μήνυμα μιᾶς ὑπέροχης ὁμαδικῆς ἀνδραγαθίας, ἱκανῆς νὰ προκαλῆ ἐσαεὶ ρῖγος καὶ νὰ ἐμπνέη θαυμασμό*».[4] Τελειώνοντας τὴν ἀνακοίνωσή του ἐνημερώνει

3. Τὸ ὑλικὸ αὐτῆς τῆς ἀνακοινώσεως εὐγενικὰ παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἑταιρείας Ναυπακτιακῶν Μελετῶν κ. Χαράλαμπο Χαραλαμπόπουλο, τὸν ὁποῖο θερμὰ εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

4. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571)», Δύο λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐν Βενετίᾳ καὶ Ἀθήναις, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 46 (1971), σσ. 165-188 καὶ αὐτοτελὲς σσ. 3-21 (Ἡ ὁμιλία στὴ Βενετία). Ὁ λόγος τῆς Βενετίας δημοσιεύθηκε στὸ περ. *Νέα Ἑστία*, 90 (Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1971), σσ. 1325-1337 (Τοῦ λοιποῦ Α γιὰ τὴν ὁμιλία τῶν Ἀθηνῶν καὶ Β γιὰ τὴν ὁμιλία τῆς Βενετίας)· ἐδῶ Β, σ. 4.

τοὺς συνέδρους λέγοντας: « *Ὅταν θὰ μᾶς κάμετε τὴν τιμὴ νὰ τὴν ἐπισκεφθῆτε* [τὴ Ναύπακτο] *σὲ λίγες ἡμέρες γιὰ λίγες ὧρες, ἐλπίζω νὰ πεισθῆτε ὅτι δὲν εἶναι πόλις ἀντιπαθητική. Τὸ προαιώνιο γραφικὸ κάστρο της ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκμυστηρεύεται πολλὰ στοὺς φίλους τῆς Ἱστορίας*».[5] Αὐτή, λοιπόν, ἡ ἀγάπη τὸν ὁδηγεῖ στὴν ἀγορὰ καὶ συλλογὴ 33 τομιδίων στίχων, τυπωμένων ἀμέσως μετὰ τὴ ναυμαχία, ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο μέχρι τὸ Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους, στὴ Βενετία, μὲ πλούσια μπαρόκ τυπογραφικὰ κοσμήματα στὰ ἐξώφυλλα.[6]

Ἂς μείνουμε ὅμως γιὰ λίγο στὶς δύο πολυσέλιδες ἐργασίες του γιὰ τὴ Ναυμαχία. Ἔχοντας ὑπ' ὄψη τοὺς βενετοὺς Paruta, Diedo, Sereno καὶ ἄλλους σύγχρονους ἢ μεταγενέστερους εὐρωπαίους ἱστορικούς, τὸν τοῦρκο Hadji-Kalifah ὁ Γ. Ἀθάνας προτιμᾶ νὰ μὴν ἀναφερθεῖ «*μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες στὴν προετοιμασία τῆς ναυμαχίας, οὔτε στὴ διεξαγωγή της, οὔτε στὸν ἀπολογισμό της*», γιατί τότε θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφερθεῖ σὲ ἀριθμοὺς καὶ μέσα σ' αὐτοὺς θὰ ἔχανε τὸν μίτο τῆς ἱστορικῆς ἀκρίβειας λόγω ἀσυμφωνίας τῶν πηγῶν.[7] Ἀντίθετα ἐπιδιώκει, ὅπως ἐξάλλου διαπιστώνεται ἀπὸ τὴ δομὴ τοῦ περιεχομένου, νὰ περιορισθεῖ «*στὴν προκύπτουσα γενικότητα καὶ σὲ ὁρισμένες ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες*».[8] Στὴν οὐσία εἶναι ἕνας ἔξυπνος ἐλιγμὸς ἐκ μέρους του γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴ Στατιστική, ἡ ὁποία τὸν ἐνοχλεῖ καὶ τὸν ἀνησυχεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, ἐπειδὴ «*τόσο ἀπειλητικὰ γιὰ τὸ χῶρο τῆς ἀφηγήσεως ἔχει εἰσβάλει στὴν περιοχὴ τῆς Ἱστορικῆς Ἐπιστήμης*».[9] Ἔτσι, λοιπόν, ἀπὸ τὴ μιὰ ἀποφεύγει τὴ Στατιστικὴ καὶ τὴν Τεχνολογία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τίθεται, αὐτὸς ὁ ποιητής, στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἱστορίας, ἐφ' ὅσον πιστεύει ἀκράδαντα ὅτι «*βαθύτερη οὐσία τῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ ποίηση*».[10]

Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου δὲν ἐνθουσιάζει τὸν Γ. Ἀθάνα μόνο γιὰ λόγους καταγωγῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν μαγεύει γιὰ τὸ μεγαλεῖο, τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ποίησή της. Ἔλαβαν μέρος 500 πλοῖα, 88.000 ἄνδρες καὶ δὲν ξεπέρασε τὶς 5 ὧρες. Θεωρεῖται ἡ τελευταία σταυροφορία —ἡ 13η— ἡ

5. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 21.
6. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 181 καὶ Β, σ. 16.
7. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 166.
8. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 167.
9. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 167.
10. « Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 5.

μόνη κατὰ θάλασσα, ἡ μόνη χωρὶς κατακτητικὲς βλέψεις, ἡ τελευταία κωπήλατη, ἡ τελευταία μὲ τὸν παλαιὸ τύπο γαλέρας. Ἦταν μία ναυμαχία ποιητική, γιατὶ ὅπως γράφει «*ἂν ἔχει καὶ ὁ πόλεμος τὴν ποίησή του, κανένας ἄλλος δὲν ὑπῆρξε περισσότερο ποιητικός*».[11]

Ἀπὸ τὴ Ναυμαχία αὐτὸ ποὺ ἐνδιαφέρει τὸν συγγραφέα καὶ ποὺ καταφέρνει νὰ παρουσιάσει μὲ λυρικότητα, ποιητικὴ ἔξαρση καὶ μὲ λόγο μεστὸ καὶ ἁπλὸ εἶναι οἱ ἀνεκδοτολογικές, ἠθογραφικὲς καὶ προσωπογραφικὲς λεπτομέρειες, ποὺ κρατοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη. Εἶναι ἡ λεγόμενη «Μικρὴ Ἱστορία».[12] Αὐτὴ τὸν συγκινεῖ καὶ μὲ αὐτὴ θὰ ἤθελε ν' ἀσχοληθεῖ, γιατὶ πιστεύει ὅτι ἀπὸ κάτι τέτοιες λεπτομέρειες ἀναδεικνύεται ὁ ἄνθρωπος-ἰδεαλιστής, πολεμιστὴς καὶ περιφρονητὴς τοῦ θανάτου. Λυπᾶται ποὺ λόγω τοῦ περιορισμένου χρόνου δὲν κατάφερε νὰ ὑπηρετήσει τὴ μικρὴ ἱστορία. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ συγκεντρώσει περὶ τὰ 800 λήμματα γιὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου.[13]

Γιὰ τὴ Ναύπακτο τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὁ Γ. Ἀθάνας ἀσχολήθηκε σὲ δύο μελέτες. Ἡ πρώτη[14] ἔχει σχέση μὲ τὸν λιμένα τῆς πόλεως, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι πολὺ καλὰ ὀχυρωμένος, ἐφ' ὅσον ἡ Ναύπακτος εἶναι πρωτεύουσα θέματος, ἕδρα μητροπολίτη καὶ στρατηγοῦ. Ἐδῶ ἀνθεῖ τὸ ἐμπόριο μὲ τὴ συμβολὴ ἰσραηλιτικῆς κοινότητας ἀπὸ 100 ἄτομα περίπου, ἐνῶ παράλληλα ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τῆς διαδρομῆς γιὰ Θεσσαλονίκη καὶ Κωνσταντινούπολη. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ μακρὰ καὶ ἐπίπονη διαδρομὴ ἀκολούθησε —ὅπως σχολιάζει ὁ συγγραφέας— ὁ ἐπίσκοπος Κρεμώνας Λουϊτπράνδος, τὸ 968, ὡς εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας Ὄθωνος.

Ἡ δεύτερη[15] ἔχει ὡς θέμα τὸ σχολιασμὸ ὁρισμένων στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν τὴν Παναγία τὴ Ναυπακτιώτισσα. Σχολιάζεται τὸ καταστατικὸ τῆς

---

11. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 166.

12. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 14.

13. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Α, σ. 181.

14. «Ἡ Ναύπακτος ὡς λιμὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα», Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πεπραγμένων τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης* (Τόμος Β'), Ἀθῆναι 1955, Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, περιοδικὸν «*Ἑλληνικά*», Παράρτημα ἀρ. 9 (1955), σσ. 289-295.

15. «Περὶ Παναγίας Ναυπακτιώτισσας», *Atti dell' VIII Congresso di Studi Bizantini*, II (1953), σσ. 73-78.

ὁμώνυμης ἀδελφότητας καὶ προτείνεται ὡς θέση τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοποθεσία κοντὰ στὸ κτῆμα Νόβα.

Καὶ οἱ δύο μελέτες βασίζονται τόσο στὶς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, ὅσο καὶ στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, ποὺ ὁ συγγραφέας γνωρίζει καὶ ἀξιοποιεῖ κατάλληλα.

Στὸν τομέα τῆς τοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ὁ Γ. Ἀθάνας μᾶς ἄφησε μία διάλεξη μὲ τίτλο «Ὀκτὼ Λόγιοι Μητροπολίτες Ναυπάκτου», ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴ Μεγάλη Αἴθουσα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός». Δυστυχῶς δὲν κατάφερα νὰ τὴν ἐντοπίσω. Σχετικὴ περίληψη ὑπάρχει στὸ βιβλίο τοῦ Σταυρογιαννόπουλου,[16] ὅπου γίνεται λόγος γιὰ διαπρεπεῖς ἀρχιερεῖς, ὅπως ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς († 1187), ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος († 1233), ὁ Θεόφιλος Κορυδαλλεὺς (1563-1646), ὁ Νεόφυτος Μαυρομμάτης (1703-1722)[17] κ.ἄ.

Δύο ἄλλες μελέτες ἀφοροῦν τὶς περιπέτειες ποὺ πέρασε τὸ Κάστρο τῆς πόλεως.[18] Θὰ μποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἱστορικὸ ἡμερολόγιο, γιατὶ ὁ συγγραφέας φέρνει στὴ μνήμη τοῦ ἀναγνώστη τὰ συγκλονιστικώτερα γεγονότα ποὺ συνέβησαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατημένους Ἕλληνες. Μὲ τὴ γνωστὴ λιτή, μεστὴ καὶ γλαφυρὴ διήγηση ὁ συγγραφέας μᾶς μεταφέρει στὴν ἐποχὴ τῶν Δωριέων, τοῦ στρατηγοῦ Εὐρυλόχου καὶ τοῦ ναυάρχου Φορμίωνος· μᾶς ὑπενθυμίζει τὴ σφαγὴ ποὺ ὑπέστησαν ἡ φρουρὰ καὶ οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Ἀντύπα. Ἰδιαίτερη μνεία γίνεται γιὰ τὴν περίοδο τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τοῦ 1821, μὲ τὸ θάνατο τοῦ Σπετσιώτη πλοιάρχου κατὰ τὴν πολιορκία (29 Μαΐου 1821), τὴν

16. Β. Σταυρογιαννόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ναυπακτίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, Ἀθῆναι 1970, σσ. 360-363.

17. Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, «Ἡ κατάσταση τῆς Αἰτωλίας τὸν 17ον αἰῶνα», *Ἀρχεῖα Ἑταιρείας Αἰτωλοακαρνανικῶν Σπουδῶν*, Α' (1958), σσ. 14-18, εἰδικώτερα γιὰ τὸν παραπάνω μητροπολίτη, σσ. 16-17.

18. «Τὸ κάστρο τοῦ Ἐπάχτου», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1931, σσ. 109-123. — «Ἡ μοίρα τῶν ἀψύχων. Τὸ κάστρο τῆς Ναυπάκτου» (24 Μαρτίου 1965), *Πανηγυρικοὶ λόγοι ἀκαδημαϊκῶν γιὰ τὴν 25η Μαρτίου 1821 καὶ τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940*. Ἐπιμέλεια Πέτρου Χάρη, Ἀθῆναι 1977 (= Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, 4), σσ. 706-733.

ἀποτυχημένη ἀπόπειρα πυρπολήσεως τουρκικῶν πλοίων τοῦ Γεωργίου Ἀνεμογιάννη-Παξινοῦ καθὼς καὶ τὸν μαρτυρικό του θάνατο, καὶ τέλος τὴν παράδοση τοῦ Κάστρου στὸν Αὐγουστίνο Καποδίστρια στὶς 18 Ἀπριλίου 1829.

Ἂς φύγουμε ἀπὸ τὴ Ναύπακτο γιὰ νὰ ἐξετάσουμε ἕναν ἄλλο τομέα μὲ τὸν ὁποῖο ἀσχολήθηκε ὁ Γ. Ἀθάνας, τὴ Γενεαλογία. Ὁ συγγραφέας ἀντλεῖ τὶς πληροφορίες του ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία ποὺ κατέχει πολὺ καλά, ἐνῶ ἡ κυριώτερη πηγή του εἶναι τὸ «*αὐτόσπαρτο, αὐτόφυο καὶ αὐτάνθιστο μέσα στὸν ἀπέραντο χῶρο τῆς λαϊκῆς εὐαισθησίας*»[19] δημοτικὸ τραγούδι, γι' αὐτὸ καὶ στὰ περισσότερα ἔργα του δὲν διστάζει νὰ παραθέσει ὁλόκληρα ἀποσπάσματα. Ἀφοῦ σχεδιάσει τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας θὰ ἑστιάσει τὴν προσοχή του σὲ ὁρισμένα πρόσωπα. Ὅμως στὸ Νότη Μπότσαρη θ' ἀφιερώσει πολλὲς σελίδες καὶ θὰ παρουσιάσει πολύτιμα στοιχεῖα τῆς ζωῆς του καὶ γενικὰ τῆς δράσης του μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἔχει ὁλοκληρωμένη τὴν ἠθικὴ καὶ πολεμική του φυσιογνωμία, ὄχι σὲ μεγένθυση, ἀλλὰ στὸ φυσικό της μέγεθος, ἐνῶ παράλληλα νὰ ἐπαληθεύονται καὶ νὰ ἐπικυρώνονται οἱ χαρακτηρισμοὶ ποὺ ἀποδίδονται στὸ Σουλιώτη πολέμαρχο.[20]

Ἡ λυρικότητα τῆς γενεαλογίας —ἂς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ συγγραφέας εἶναι ποιητής— διανθίζεται, ὄχι μόνο ἀπὸ δημοτικὰ τραγούδια,[21] ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διαλόγους, στοὺς ὁποίους πρωταγωνιστοῦν οἱ βιογραφούμενοι, μιὰ καὶ ζοῦν τὶς πιὸ ἡρωϊκὲς καὶ συγκλονιστικὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς τους. Ἡ βαθειὰ τραγικότητα εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικό τους, ὅπως τότε, στὴ Μονὴ Σέλτσου, στὰ Ἄγραφα, στὶς 24 Ἀπριλίου 1804, ὅπου πραγματοποιήθηκε ἡ πολύνεκρη μάχη γνωστὴ ὡς «χαλασμὸς ἢ χαμὸς τῶν Μποτσαραίων». Ὅταν ἡ Λένω Μπότσαρη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης πολεμώντας ἀπελπισμένα ἀντίκρυσε τὸν πατέρα της Νότη τὸν ρώτησε: «*Τί νὰ κάμω πατέρα;*» καὶ ἐκεῖνος τῆς ἀποκρίθηκε: «*Παιδί μου ἦρθε ἡ ὥρα σου! Σκοτώσου*». καὶ ἔτσι πράγματι ἔγινε.[22]

---

19. «Ἀνεξύμνητον ἔναυσμα» (24 Μαρτίου 1964), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σ. 697.

20. «Νότης Μπότσαρης» στὸ *Μνήμη Σουλίου*, Ἀθῆναι 1971, σ. 173.

21. Γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ στὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας βλ. «Ὁ πατριωτισμὸς τῶν Ἑλλήνων» (24 Μαρτίου 1966), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 749-750.

22. «Νότης Μπότσαρης», σ. 173.

Ἐὰν οἱ Σουλιῶτες ἐξυμνήθηκαν τόσο πολύ, κάποιοι ἄλλοι ἀπέκτησαν ἕναν Ὕμνο, τὸν «Ὕμνο τῆς Λεβεντιᾶς». Καὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι παρὰ οἱ Ρουμελιῶτες. Ἡ λεβεντιά, ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας στὴν εἰδικὴ μελέτη γιὰ τὴ Ρούμελη, εἶναι «*ἀναγνωρισμένο, ἀναμφισβήτητο καὶ ἀναφαίρετο χαρακτηριστικὸ τῶν Ρουμελιωτῶν... τὸ κύριο, τὸ ἰδιότυπο καὶ τὸ μοναδικὸ συστατικὸ τῆς ρουμελιώτικης ὁμάδας αἵματος*».[23] Ἡ λεβεντιά, ἂν καὶ ἐκφράζεται μὲ σωματικὴ ἀλκὴ καὶ ρώμη τὴ θεωρεῖ πνευματικὴ κατάσταση, ψυχικὴ λειτουργία καὶ ἠθικὴ δύναμη, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα ποὺ ἀποδίδει στὸ λεβέντη, ὁ ὁποῖος εἶναι εὐσταλής, ὡραῖος, γενναῖος, ταπεινός, δίκαιος, ἀνιδιοτελής, ἀπροσποίητος, νουνεχής, εὐαίσθητος, ἄκακος κ.λ.π.[24]

Ὁ λεβέντης βιώνει τὴ μοναξιὰ καὶ τὴν ἐρημιά, γιατὶ σύμφωνα μὲ τὸ συγγραφέα «*ὅσο σωπαίνεις στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τόσο μιλᾶς στὸ Θεὸ ἂν τὸν ἔχης μέσα σου. Κι ἄχ! μὲ τὸν Θεὸ δὲν ἀνταλλάζει ὁ ἄνθρωπος λόγια τῆς σοφίας, ἀνταλλάζει λόγια τῆς καρδιᾶς. Χαρά στον ποὺ ἡ καρδιά του εἶναι λογοῦ τῆς σιωπῆς! Αὐτὸς μπορεῖ ν' ἀρχίση μὲ τὸ Θεὸ μιὰ συνομιλία, ποὺ νὰ μὴν τελειώνη ποτέ. Τί ἔχουν νὰ ποῦν; Τίποτα! Κι αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν γιὰ μιὰ τέλεια συνεννόηση μὲ τὸ Θεό...*».[25]

Γιὰ τὸν Γ. Ἀθάνα ἡ σχέση Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου μέσω τῆς ἐλευθερίας εἶναι πολὺ στενή. Μόνο ὁ πραγματικὰ ἐλεύθερος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μετέχει τῆς θείας φύσεως καὶ νὰ ὑψώνεται ἐγγύτατα στὸ θρόνο τοῦ Θεοῦ, ἑνὸς Θεοῦ δημιουργικοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούλησή του προῆλθε ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου. Τὴν ἐλευθερία ἐξάλλου τὴν τροφοδότησε καὶ τὴν ἐνίσχυσε ἡ Ἐκκλησία.[26] Διὰ τῆς Ἐκκλησίας τὸ Γένος, «*τὸ αὐτοφυὲς καὶ αὐθύπαρχτο, τὸ ἀξερίζωτο καὶ τὸ ἀμάραντο, τὸ ἱκανὸ νὰ ζήση καὶ στὸ πιὸ χέρσο, τὸ πιὸ ἄνυδρο, τὸ πιὸ λιθόσπαρτο χωράφι τῆς πατρικῆς γῆς*»[27] μπόρεσε καὶ ἐπιβίωσε καὶ ἀνδραγάθησε. Γιὰ τὸ συγγραφέα τίποτα δὲν εἶναι τυχαῖο. Ὅλα ὀφείλονται στὴ θεϊκὴ εὔνοια γι' αὐτὸ καὶ «*ἕνας κρίνος ἐνδοξότερος ἀπὸ δάφνη, καὶ μία δάφνη ἀγνότερη ἀπὸ κρίνο συνθέτουν τὸν ὡραιότατο στέφανο τῆς 25ης Μαρτίου*».[28]

---

23. *Τὰ φυλλοκάρδια τῆς Ρούμελης*, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 10.
24. *Τὰ φυλλοκάρδια τῆς Ρούμελης*, σ. 12.
25. *Τὰ φυλλοκάρδια τῆς Ρούμελης*, σ. 20.
26. «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους» (24 Μαρτίου 1958), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σ. 549.
27. «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους», σ. 540. Βλ. καὶ «Δοξαστικὸ τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου» (15 Ἀπριλίου 1976), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σ. 1009.
28. «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους», σ. 548.

Σὲ δύο μελέτες[29] ὁ Γ. Ἀθάνας παρουσιάζει προσωπικές του ἀναμνήσεις ἀπὸ ἐμπειρίες ποὺ ἔζησε τὶς παραμονὲς τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου στὴ Ρώμη, καθὼς καὶ διάφορα σχόλια γιὰ τὴν ἡρωϊκὴ ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, στὴν ὁποία δὲν βλέπει *«τόσο τὴν ἐθνική μας πρωτοβουλία, ὅσο τὴν ἐθνική μας συνέχεια»*.[30]

Συγκεκριμένα λίγο πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Ρώμη θεώρησε σκόπιμο νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν τότε πρωθυπουργὸ Ἰωάννη Μεταξᾶ[31] καὶ νὰ τὸν ρωτήσει μήπως θὰ ἤθελε νὰ τοῦ δώσει ὁδηγίες σὲ περίπτωση ποὺ συναντοῦσε σημαίνοντα πρόσωπα ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δημοσιογραφίας. *«Ἡ ὁδηγία ἦταν σαφὴς καὶ λακωνική. Ἡ Ἑλλάς τοῦ λέει* [ὁ Ἰ. Μεταξᾶς] *ἐπιθυμεῖ νὰ παραμείνη οὐδετέρα καὶ φρονεῖ ὅτι συμφέρον ἔχουν οἱ μαχόμενοι ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων νὰ σεβασθοῦν τὴν οὐδετερότητά της. Προειδοποιεῖ ὅμως ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀντιμαχομένους ὅτι ὁποιοσδήποτε ἀπὸ αὐτοὺς ἐπιχειρήση νὰ παραβιάσει τὰ σύνορά της καὶ θίξη τὴν ἐθνική μας ἀνεξαρτησία θὰ συναντήσει ἀμείλικτη μέχρι ἐσχάτων ἀντίστασι ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Λαὸ σύσσωμον!...»*. Πράγματι στὴν Ἰταλία, ὁ Γ. Ἀθάνας ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ ἐκπροσώπους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ τοὺς διαβεβαίωσε γιὰ τὴ συνοχὴ τοῦ Ἔθνους σὲ τέτοιες περιστάσεις, καὶ τὴν πολεμικὴ παρασκευὴ τοῦ στρατοῦ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μαχητικό του πνεῦμα.[32]

Μὲ συγκίνηση ἀναφέρει τὴν ἐπίσκεψή του στὴν ἑλληνικὴ πρεσβεία τῆς Ρώμης, ὅπου πληροφορεῖται τὸ ὑψηλὸ ἠθικὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ παρ' ὅλους τοὺς βομβαρδισμοὺς ποὺ ὑφίστανται ἡ Δεκέλεια, ἡ Κόρινθος, ἡ Πάτρα.[33]

Τὸ ἴδιο συγκινημένος αἰσθάνεται ὅταν θυμᾶται τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς μὲ τὸ διπλωματικὸ συρμό. Ὅταν ἐγκατέλειψαν τὰ ἰταλικὰ σύνορα καὶ μπῆκαν στὰ γιουγκοσλαβικὰ στὸ γεμᾶτο ἀπὸ Ἕλληνες ὄχημα-ἑστιατόριο ξέσπασε μία φρενιτιώδης πατριωτικὴ ἐκδήλωση. Τότε μὲ προτροπὴ τῆς πριγκίπισσας τῆς Ἑλλάδος καὶ Μεγάλης Δούκισσας τῆς Ρωσίας Μαρίας (1876-1941), ὁ ποιητὴς γιὰ πρώτη φορὰ ἀπήγγειλε τὸ ποίημα *«Μολὼν*

---

29. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου» (27 Ὀκτωβρίου 1955), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 182-201. — «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης» (27 Ὀκτωβρίου 1959), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 267-279.

30. «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης», σ. 270.

31. Ὁ Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας ἦταν ἀντιπολιτευόμενος τοῦ Ἰ. Μεταξᾶ καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματός του Γεώργιος Καφαντάρης ἐξόριστος στὴ Ζάκυνθο.

32. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σ. 187.

33. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σ. 189.

Λαβέ», ποὺ εἶχε γράψει τὴ νύχτα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 στὴ Ρώμη. Ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τὸ θυμηθοῦμε.

Ἄρματα ἂν σοῦ λείπουν καὶ κανόνια,
Σοῦ περσεύει ἡ πίστι κ' ἡ καρδιά!
Τρεῖς χιλιάδες ἔνδοξα ὅλα χρόνια
Τὴ χρυσή σου ἁγιάζουν Λευτεριά.

Κ' εἶναι κάθε χρόνος, κάθε αἰώνας
Ἕνα στίφος ἄϋλο, ἕνας στρατός—
Ἄνισος στὰ σίδερα ὁ ἀγώνας,
Ἄνισος καὶ στὰ ὅπλα τοῦ φωτός!

Μὲ τὸ ἀστραφτερό σου ὁπλίσου δίκιο,
Χτύπησε τὴ βία θαρετή,
Κάλλιο νά 'χης θάνατον ἀντρίκειο
Παρὰ νά 'ζησες δίχως ἀρετή!

Μά, γλυκειά μου Ἑλλάδα, δὲν πεθαίνεις,
Ὅπως δὲν ἐπέθανες ποτέ!
Ζῆς αἰώνια, κι ὅλους ἀνασταίνεις
Ὅταν ξαναλές: «Μολὼν Λαβέ»![34]

Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀργότερα ἐπισκέπτεται τὸ Βορειοηπειρωτικὸ Μέτωπο ὡς Διευθυντὴς τοῦ Τμήματος Πολεμικῆς Δημοσιογραφίας θὰ δεῖ «*ἀπὸ κοντά, πρόσωπο μὲ πρόσωπο, τὴν Πίστι, τὴν Ἀνδρεία, τὴν Καρτερία, τὴν Ἔξαρσι ἐνσαρκωμένες στὸ ἀνώνυμο ἐνθουσιασμένο πλῆθος τῶν γενναίων παιδιῶν τῆς Ἑλλάδος*».[35]

Ὁ Γ. Ἀθάνας εὐαίσθητος στοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τῶν ἀπαν-

34. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σσ. 190-191. Βλ. καὶ Γ. Ζώρας, «Πῶς ἐπληροφορήθημεν τὸ «ΟΧΙ» εἰς τὴν ἰταλικὴν πρωτεύουσαν (Προσωπικαὶ ἀναμνήσεις)», *Παρνασσός*, Η' (1966), σσ. 473-481, ὅπου ὁ συγγραφέας παραθέτει τὶς δικές του μαρτυρίες, ἐνῶ ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος εἶναι «*Γλυκειά μου Ἑλλάδα*», σ. 481. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν Ἐπ. καθηγητὴ Γεράσιμο Γ. Ζώρα γιὰ τὶς χρήσιμες πληροφορίες του.

35. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σ. 191.

ταχοῦ Ἑλλήνων δὲν διστάζει νὰ μνημονεύσει τὴν ἡρωϊκὴ δράση τῶν Κυπρίων μὲ σκοπὸ τὴν ἐλευθερία τους ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ ζυγό,[36] ὑπενθυμίζοντας τὶς θυσίες τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ τὴ συμβολή τους στὴν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης. Παράλληλα προτρέπει τοὺς Μεγάλους τοῦ Πολέμου νὰ γίνουν καὶ Μεγάλοι τῆς Εἰρήνης καὶ «*νὰ κατανοήσουν ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ παραμείνουν μεγάλοι μεταξὺ μικρῶν, ἀλλὰ μεγάλοι μεταξὺ ἴσων*». Γιατὶ «*μόνον ἡ ἰσότητα τῆς Ἐλευθερίας ἐξασφαλίζει τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν μικρῶν, τὸ μεγαλεῖο τῶν μεγάλων, τὴν εἰλικρινῆ ἀλληλεγύη ὅλων*».[37]

Ὁ ποιητὴς δὲν ἀρκεῖται μόνο στὸ σχολιασμὸ τῶν γεγονότων. Ἐπιδιώκει τὴ σύσταση Συλλόγων, τὴν ὀργάνωση Συνεδρίων, τὴν ἀνέγερση μνημείων, ἀνδριάντων κ.λ.π.

Προτείνει τὴν ἵδρυση μίας Ἑνώσεως μὲ ἕδρα τὴ Βενετία μὲ σκοπὸ τὴ συνέχιση τῶν ἐρευνῶν γιὰ τὴ Ναυμαχία καὶ τὴν ὀργάνωση ἑνὸς Συνεδρίου κάθε δύο ἢ τρία χρόνια γιὰ τὸ ἴδιο θέμα.[38]

Ἡ εὐαισθησία τοῦ Γ. Ἀθάνα στρέφεται στοὺς χιλιάδες ἐκείνους ἀνώνυμους ἀγωνιστές-μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἔπεσαν στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1571, στὴ μεγαλύτερη ναυμαχία τοῦ κόσμου. Προτείνει, λοιπόν, τὴν ἀνέγερση ἑνὸς ταπεινοῦ Μνημείου, «*στὸ ὁποῖο ἕνα σπασμένο κουπὶ νὰ διαιωνίζῃ σὰν ἔκφρασι συγγνώμης τὴν τύψι τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως*». Στὸ μνημεῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ χαραχθεῖ ἕνα καὶ μοναδικὸ ὄνομα, τοῦ Aurelio Scetti, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ἁλυσσοδεμένος σὲ μία γαλέρα κατάφερε νὰ γράψει τὸ προσωπικό του ἡμερολόγιο καὶ νὰ σχεδιάσει φιγοῦρες τῆς Ναυμαχίας, ὑλικὸ τόσο χρήσιμο καὶ ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς μετέπειτα ἐρευνητὲς καὶ μελετητές.[39]

Γιὰ τὸν Σπετσιώτη πλοίαρχο Ὀρλάνδο, ποὺ σκοτώθηκε στὶς 29 Μαΐου 1821, ἐνῶ διεύθυνε τὴν πολιορκία τοῦ Κάστρου, προτείνει μία μαρμάρινη πλάκα μὲ τὸ ὄνομά του νὰ ἐντειχισθεῖ στὸν ἀνατολικὸ χερσαῖο πύργο σὲ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴ θυσία του.[40]

---

36. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σ. 195. — «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους», σσ. 557-558. — «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης», σσ. 275, 276. Οἱ λόγοι ἐκφωνήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ κυπριακοῦ ἀγῶνα (1955, 1958, 1959).

37. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου», σ. 200.

38. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 13.

39. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 13.

40. «Ἡ μοίρα τῶν ἀψύχων», σ. 718.

Μετὰ ἀπὸ ὅσα γράφτηκαν στὴν παροῦσα μελέτη γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ ναυπάκτιου ποιητῆ, εὔλογα γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: «Ὁ Γ. Ἀθάνας ἐκτὸς ἀπὸ ποιητὴς ἦταν καὶ ἱστορικός»; Τὴν ἀπάντηση θὰ μᾶς τὴ δώσει ὁ ἴδιος σὲ μιὰ ἐκ βαθέων δημόσια ἐξομολόγηση στὴ Βενετία, τὸ 1971. Ἀπευθυνόμενος στοὺς Συνέδρους δηλώνει τὴν ἀναρμοδιότητά του νὰ τοὺς ἀπασχολήσει μὲ τὸν κύριο ὄγκο τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, ἐνῶ σὲ κάποιο ἄλλο σημεῖο θὰ πεῖ τὰ ἑξῆς: «*Ὁ ἔχων τὴν τιμὴ νὰ ὁμιλῇ πρός ὑμᾶς δὲν εἶναι ἱστορικός. Οὔτε ἱστοριστής. Εἶναι ἁπλῶς φίλος τῆς Ἱστορίας. Τὴν θεωρεῖ ὁμογέννητη τῆς Ζωῆς καὶ ἀχώριστο σύντροφό της, σ' ὅλη τὴν μακραίωνη κι ἀτέρμονη διάρκειά της*».[41] Καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει καμμία ἀμφιβολία γιὰ τοὺς ἀκροατές του δὲν διστάζει νὰ ἐπαναλάβει: «*Εἶπα ὅτι δὲν εἶμαι ἱστορικός. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι εἶμαι ποιητής. Ἐκπροσωπῶ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὴν Λυρικὴ Ποίησι.*[42] *Τὸ ἀναφέρω γιὰ νὰ προεξοφλήσω τὴν ἐπιείκειά σας γιὰ τὰ ὅσα... ποιητικῇ ἀδείᾳ πρόκειται νὰ ἱστοριολογήσω...*».[43]

Αὐτὲς εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ προσπάθειες ποὺ ἐπιχειρήθηκαν ἀπὸ τὸν φιλίστορα ποιητὴ Γ. Ἀθάνα, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ δὲν ἄφησε ἱστορικὲς μελέτες μεγάλης ἀξίας, ὡστόσο ὑπηρέτησε, ὅσο μποροῦσε τὸ συγκεκριμένο χῶρο, μὲ εὐσυνειδησία, ἐργατικότητα, ταπείνωση καὶ ἀγάπη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ

(κατὰ χρονολογικὴ σειρά)

1. «Τὸ κάστρο τοῦ Ἐπάχτου», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1931, σσ. 109-123.
2. «Οἱ Μποτσαραῖοι», *Διαλέξεις τῆς Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος 1830*, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, ἀρ. 64, Ἐν Ἀθήναις 1931.

---

41. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 4.

42. Τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ 1955 μέχρι τὸ 1987 καὶ Πρόεδρος τὸ 1965 βλ. «Ἐπετηρίς. Τὰ μέλη, τὸ προσωπικό, οἱ ὑπηρεσίες καὶ τὰ δημοσιεύματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἔτος 1994 (69ον), σσ. 41, 39.

43. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου», Β, σ. 4.

3. «Περὶ Παναγίας Ναυπακτιώτισσας», *Atti dell' VIII Congresso di Studi Bizantini*, II (1953), σσ. 73-78.
4. «Τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου» (27 Ὀκτωβρίου 1955), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι ἀκαδημαϊκῶν γιὰ τὴν 28η Ὀκτωβρίου 1940*. Ἐπιμέλεια Πέτρου Χάρη, Ἀθῆναι 1978 (= Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, 5), σσ. 182-201.
5. «Ἡ Ναύπακτος ὡς λιμὴν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα», Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Πεπραγμένων τοῦ Θ' Διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης» (Τόμος Β'), Ἀθῆναι 1955, Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, περ. «*Ἑλληνικά*», Παράρτημα ἀρ. 9 (1955), σσ. 289-295.
6. «Ἡ κατάσταση τῆς Αἰτωλίας τὸν 17ον αἰῶνα», *Ἀρχεῖα Ἑταιρείας Αἰτωλοακαρνανικῶν Σπουδῶν*, Α' (1958), σσ. 14-18.
7. «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους» (24 Μαρτίου 1958), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 537-559.
8. «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης» (27 Ὀκτωβρίου 1959), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 267-279.
9. *Τὰ φυλλοκάρδια τῆς Ρούμελης*, Θεσσαλονίκη, Ἕνωση Ρουμελιωτῶν Βορείου Ἑλλάδος, 1960, 26 σελ.
10. «Οἱ ἀφανεῖς ἥρωες» (24 Μαρτίου 1962), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 627-647.
11. «Ἀνεξύμνητον ἔναυσμα» (24 Μαρτίου 1964), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 686-705.
12. «Ἡ μοίρα τῶν ἀψύχων. Τὸ κάστρο τῆς Ναυπάκτου» (24 Μαρτίου 1965), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 706-733.
13. «Ὁ πατριωτισμός τῶν Ἑλλήνων» (24 Μαρτίου 1966), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 734-753.
14. «Νότης Μπότσαρης» στὸ *Μνήμη Σουλίου*, Ἀθῆναι, Ἔκδ. «Οἱ φίλοι τοῦ Σουλίου», 1971, σσ. 175-197.
15. 16. «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571)», Δύο λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐν Βενετίᾳ καὶ Ἀθήναις, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 46 (1971), σσ. 165-188 καὶ αὐτοτελὲς σσ. 3-21 (Ἡ ὁμιλία στὴ Βενετία). Ὁ λόγος τῆς Βενετίας δημοσιεύθηκε στὸ περ. «*Νέα Ἑστία*», 90 (Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1971), σσ. 1325-1337.
17. «Δοξαστικὸ τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου» (15 Ἀπριλίου 1976), *Πανηγυρικοὶ Λόγοι*, σσ. 1002-1020.

SUMMARY

«G. ATHANAS'S HISTORIOGRAPHICAL EFFORTS»

G. Athanas (Athanasiadis-Novas) besides poetry took interest in history. His 17 studies were based on published works, which concern the National Liberation War in 1821, the greek-italian war in 1940 and the local Nafpaktian history from the byzantine times until its liberation from the ottoman oppression in 1829.

ILIAS C. NICOLAU

ΔΕΣΠΟΙΝΑ Ι. ΔΟΥΚΑ

ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΝΟΣ: Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΕΤΑΠΛΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ Γ. ΑΘΑΝΑ*

Στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ἡ πορεία τῆς Ἑλλάδας σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς ἐμφανίζεται, κατὰ γενικὴ ὁμολογία, ἀνοδική. Τὸ σύνολο τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, βαθύτατα τραυματισμένο ἀπὸ τὴν ἥττα τοῦ 1897 καὶ ἀποφασισμένο συνάμα νὰ ἐπιβιώσει, βαδίζει μὲ μεγάλα βήματα πρὸς τὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη, τὴν ἀστικοποίηση, ἀλλὰ καὶ τὴ στρατιωτικὴ ἑτοιμότητα ποὺ ὁραματίστηκε καὶ ἐπιδίωξε ὁ Χαρίλαος Τρικούπης. Κατὰ τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰώνα, ἡ Μεγάλη Ἰδέα, ἰδεολόγημα καὶ προσδοκία κληρονομημένη ἀπὸ τοὺς καιροὺς τῶν *Θρήνων γιὰ τὸ πάρσιμο τῆς Πόλης*,[1]

---

* Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἐδῶ τὴ θέση τὸν Ἐπίκουρο Καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ φίλο Γεράσιμο Γ. Ζώρα, ὁ ὁποῖος συζήτησε μαζί μου γιὰ τὸν Γ. Ἀθάνα. Εὐχαριστίες ὀφείλω, ἐπίσης, στὶς ἐργαζόμενες στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κυρίες Μάρα Σιάμπου, Ἑλένη Μανίνου-Σοφιανοῦ καί, κυρίως, Δέσποινα Τανιελιάν, οἱ ὁποῖες, μὲ τὴν εὐγένεια καὶ τὴ βοήθειά τους, διευκόλυναν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἔρευνά μου.

1. Οἱ περισσότεροι μελετητὲς τοποθετοῦν χρονικὰ τὴ δημιουργία τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης στοὺς Τούρκους (1453), ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν ὅτι ἡ πολυσυζητημένη αὐτὴ ἰδεολογία γεννήθηκε μετὰ τὴν Ἅλωση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204). Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, ὡστόσο, ἐπισημαίνει ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται ἄμεσα λόγος γιὰ Μεγάλη Ἰδέα ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κωλέττη στὶς 14 Ἰανουαρίου (π.ἡ.) τοῦ 1844 (βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Ἡ ἐποχή του - Ἡ ζωή του - Τὸ ἔργο του*. Μορφωτικὸ Ἵδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1986, σ. 95).

ποὺ εἶχε δεχτεῖ βαθύτατο πλῆγμα τὸ 1897, φαίνεται πὼς ἀγγίζει τὴν ὑλοποίηση μὲ τοὺς νικηφόρους Βαλκανικοὺς Πολέμους (1912-1913). Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο στὴν πλευρὰ τῶν νικητῶν (1914-1918), θὰ ἐπιτρέψει στὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο νὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐδαφῶν τῆς Μικρασίας, ὅπου κατοικοῦσαν ἀπὸ αἰῶνες συμπαγεῖς ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, στὸ πλαίσιο τῶν τελικῶν πληγμάτων ποὺ οἱ Μεγάλες Δυνάμεις σχεδίαζαν νὰ καταφέρουν στὴ χρεωκοπημένη πλέον Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἐξυπηρετώντας, βέβαια, ἴδια συμφέροντα. Τὸ ἔπος τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας (1920-1922) καὶ ἡ συνακόλουθη, τραγικὴ γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ Καταστροφὴ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1922 δημιούργησαν μιὰ νέα πραγματικότητα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῶν δύο πλευρῶν τοῦ Αἰγαίου (ἀπώλεια μυριάδων ψυχῶν, τεράστιες ὑλικὲς φθορές, βίαιο ξερίζωμα χιλιάδων Ἑλλήνων ἀπὸ ἕναν χῶρο ποὺ στέγασε τὴν προαιώνια ἱστορία τους, χῶρο-καημὸ γι' αὐτοὺς κατὰ τὴν τραγωδία τῆς προσφυγιᾶς, προβλήματα καὶ θετικὲς συνέπειες τῆς ἔνταξής τους στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία), ὁριοθετώντας τὸ τέλος μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἑνὸς συγκεκριμένου ὁράματος γιὰ τὴν Ἑλλάδα: *Οἱ πρεσβύτεροί μας*, γράφει ὁ Γιῶργος Θεοτοκᾶς,[2] *βούλιαξαν στὸ λιμάνι τῆς Σμύρνης ὄχι μόνο τὶς δυνάμεις τους, ἀλλὰ καὶ τὰ ἰδανικά τους, καὶ τὴν αὐτοπεποίθησή τους. Στὰ 1922 ἔπαυσαν νὰ ἔχουν ἐμπιστοσύνη στὴν Ἑλλάδα.* Ἡ Μεγάλη Ἰδέα, ὅμως, θὰ διατηρηθεῖ, σὲ ἀναμονὴ μιᾶς νέας πλέον ἑρμηνείας καὶ ἀντιμετώπισης.[3]

Ἡ λογοτεχνία —καὶ ἰδίως ἡ πεζογραφία— τῆς σύγχρονης καὶ μεταγενέστερης περιόδου κλήθηκε νὰ σκιαγραφήσει πτυχὲς τῆς καταστροφῆς: ἄλλοτε τὶς δυσκολίες στὸν πόλεμο τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου καὶ στὴν ὑποχώ-

---

2. Στὸ πρωτόλειό του *Ἐλεύθερο Πνεῦμα* (1929), ποὺ τὸ δημοσίευσε μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ὀρέστης Διγενής». Βλ. σήμερα, Γιῶργος Θεοτοκᾶς, *Ἐλεύθερο Πνεῦμα*. Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶς, [Ἐκδοτικὴ «Ἑρμῆς» Ε.Π.Ε.], Ἀθήνα 1973, σ. 63.

3. Ἡ διατήρηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας νοεῖται ἐδῶ τόσο μὲ τὴν ἔννοια τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ τοῦ καθοδηγητικοῦ ρόλου ποὺ θὰ ἔπαιζε ἡ Ἑλλάδα πρὸς τὴ Δύση καὶ τὴν Ἀνατολὴ —διάσταση ποὺ ἐμπεριέχεται στὴ μεταγενέστερη ἔννοια τῆς *ἑλληνικότητας* (βλ. τὶς ἐνδιαφέρουσες σχετικὲς παρατηρήσεις τοῦ Δ. Τζιόβα στὸ βιβλίο: Δημήτρης Τζιόβας, *Οἱ μεταμορφώσεις τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τὸ ἰδεολόγημα τῆς ἑλληνικότητας στὸ μεσοπόλεμο. Ὀδυσσέας*, [Ἀθήνα 1989])— ὅσο καὶ μὲ τὶς ποικίλες προεκτάσεις καὶ σημασίες ποὺ ἔδωσαν στὸ σύμβολο αὐτὸ Ἕλληνες λογοτέχνες μετὰ τὸ 1922 — μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀθάνας, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

ρηση ποὺ ἀκολούθησε τὴν ἥττα (Διδῶς Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, 1962), ἄλλοτε τὰ ὀδυνηρὰ βιώματα τῆς αἰχμαλωσίας (Ἠλία Βενέζη, *Τὸ Νούμερο 31.328*, 1925-1932· Στρατῆ Δούκα, *Ἱστορία ἑνὸς αἰχμαλώτου*, 1929), ἄλλοτε τὴ νοσταλγία τῆς «γλυκείας χώρας» τῆς Μικρασίας καὶ τῆς εἰδυλλιακὰ παρουσιασμένης ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες συγγραφεῖς προηγούμενης εἰρηνικῆς ζωῆς (Ἠλία Βενέζη, *Αἰολικὴ Γῆ*, 1943· Φώτη Κόντογλου, *Τὸ Ἀϊβαλί, ἡ Πατρίδα μου*, 1962· Κοσμᾶ Πολίτη, *Στοῦ Χατζηφράγκου*, 1963), ἄλλοτε, τέλος, τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργήθηκαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο μὲ τὴν ἔλευση 1.500.000 προσφύγων (Ἠλία Βενέζη, *Γαλήνη*, 1939).[4] Ἡ ποίηση συντήρησε τὴν πληγωμένη μνήμη διοχετεύοντάς την σὲ ποιήματα ἔκφρασης τοῦ εὐρύτερου *καημοῦ τῆς Ρωμιοσύνης*, ὅπως συνέβη λ.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Ἄξιο μνείας, ὡστόσο, εἶναι καὶ τὸ γενικότερο κλίμα τῶν ἀναπάντητων ἐρωτημάτων, τῆς ἀπαισιοδοξίας, τῆς παραίτησης καὶ τοῦ ὑπαρξιακοῦ κενοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσοπολέμου στὴν Ἑλλάδα, τὸ κλίμα τοῦ *καρυωτακισμοῦ*, ἕνα ἀπὸ τὰ γενεσιουργὰ αἴτια τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ Μικρασιατικὴ περιπέτεια.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἱστορικὸ καὶ πνευματικὸ πλαίσιο κυκλοφορεῖ στὰ 1929 ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Γ. Ἀθάνα *Εἰρμός*.[5] Ὁ Γιῶργος Ἀθάνας (φιλολογικὸ ψευδώνυμο τοῦ Γεωργίου Ἀθανασιάδη-Νόβα), γεννημένος στὶς 9 Φεβρουαρίου 1893, γόνος γνωστῆς οἰκογένειας τῆς Ναυπάκτου μὲ ἠπειρώτικες ρίζες, δικηγόρος μὲ λογοτεχνικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἔντονη δημοσιογραφικὴ δραστηριότητα, εἶχε παρακολουθήσει *τὴν <Μικρασιατικὴ> ἐκστρατεία τοῦ θέρους τοῦ 1921 μέχρι καὶ πέραν τοῦ Σαγγαρίου*[6] ὡς πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων *Πολιτεία* καὶ *Ἀθηναϊκή*, καθὼς καὶ τῆς σμυρναϊκῆς *Θάρρος*.[7] Πρὶν ἀπὸ τὸ 1929 εἶχε ἐκδώσει δύο ποιητικὲς συλλογές, τὸ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα* (1919) —ποὺ εἶχε ἀποσπάσει

4. Βλ. Κ. Μητσάκης, *Ἡ Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία στὸν Εἰκοστὸ Αἰώνα. Συνοπτικὸ Διάγραμμα*. Ἐκδόσεις Φιλιππότη, Ἀθήνα 1985, σσ. 24-25.

5. Γ. Ἀθάνας, *Εἰρμός. Ποιήματα. Καλοὶ Καιροί — Μαύρη Μοίρα — Νέο Ἄνθισμα*. Τύποις «Πυρσοῦ» Α.Ε., Ἐν Ἀθήναις, 1929.

6. «Πρόλογος» τοῦ Γ. Ἀθάνα στὴν ποιητική του συλλογὴ *Αἶνος καὶ Θρῆνος. Ἀφιέρωμα στὰ πενήντα χρόνια τοῦ ξεριζωμοῦ*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα [1972], σ. 13.

7. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 11-12.

εὐνοϊκὲς κριτικές, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴν τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ—[8] καὶ τὴν *Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο, τραγούδια 1918-1921* (1922), καθὼς καὶ τὸ ἠθογράφημα *Τὸ πράσινο καπέλλο* (1918-1923), κερδίζοντας τὸν τίτλο ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἄξιους συνεχιστὲς τῆς κληρονομιᾶς τῆς Γενιᾶς τοῦ 1880 καὶ ἑνὸς ταλαντούχου δουλευτῆ τοῦ στίχου: λυρισμός, ὕμνος τῆς ἑλληνικῆς φύσης, τῆς χριστιανικῆς πίστης, τοῦ ἔρωτα, τῆς ἁπλῆς καὶ ἥσυχης ζωῆς καὶ τῶν συναισθημάτων τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐπαρχίας, ἀξιοποίηση τῶν παραδοσιακῶν μετρικῶν καὶ στιχουργικῶν μορφῶν, χαρακτηρίζουν τὴν ποίησή του.

Κατὰ τὴν ἑπταετία 1923-1929, ὡστόσο, ὁ Ἀθάνας θὰ δημοσιεύσει δύο ποιητικὲς συλλογὲς μὲ διαφορετικῆς ἔμπνευσης περιεχόμενο: τὸ *Καιρὸς Πολέμου. Ποιήματα 1918-1919* (1923)[9] καὶ τὸν *Εἰρμό* (1929). Τὰ ποιήματα τῆς πρώτης *ἔχουν γραφῆ στὴ Μακεδονία τὸν καιρὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου* καὶ ἀποτελοῦν *τὸ στιχουργημένο ἡμερολόγιο τῶν αἰσθηματικῶν καὶ πνευματικῶν συγκινήσεων*[10] ποὺ δοκίμασε ὁ Ἀθάνας κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅταν ὑπηρετοῦσε ὡς λοχίας τῶν Εὐζώνων στὴν Τρίτη Μεραρχία τοῦ Δεύτερου Σώματος Στρατοῦ.[11] Ἔκφραση τοῦ ἐσωτερικοῦ διλήμματος τοῦ ποιητῆ μπροστὰ στὴ φρίκη τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἄρνησής του νὰ ἰσοπεδωθεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴ μηχανὴ τοῦ θανάτου, ἡ συλλογὴ θὰ πρέπει νὰ συναναγνωσθεῖ μὲ τὰ δύο ἐνδιαφέροντα ἀντιπολεμικὰ διηγήματα τοῦ Ἀθάνα «Καλούδα» (1930)[12] καὶ «Ἀνεμῶνες τῆς Μακεδο-

---

8. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ δημοσιεύτηκε ὡς «Πρόλογος» στὴ δεύτερη ἔκδοση τῆς συλλογῆς: Γ. Ἀθάνα, *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα. Ποιήματα.* Ἔκδοσις Δευτέρα. Μετὰ Προλόγου Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἐκδότης Ἰωάννης Ν. Σιδέρης, Ἀθῆναι [1922], σ. γ΄-η΄ = Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἅπαντα.* Τόμος Δέκατος Τέταρτος, [Ἀθήνα 1968], σσ. 469-476 (τὸ κείμενο φέρει χρονολογία: 1.6.1922).

9. Γ. Ἀθάνας, *Καιρὸς Πολέμου. Ποιήματα 1918-1919.* Πρῶτο Βραβεῖο Φιλαδελφείου Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ. Ἐκδότης: Ι. Ν. Σιδέρης, Ἀθῆναι [1923].

10. Προλογικὸ σημείωμα τοῦ Ἀθάνα στὴ συλλογή: Γ. Ἀθάνας, *Καιρὸς Πολέμου. Ποιήματα 1918-1919*, ὅ.π., σ. 7.

11. Βλ. Δημήτρης Γιάκος, λῆμμα «Ἀθάνας Γεώργιος», στὴ *Μεγάλη Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (Ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα μ.Χ. μέχρι σήμερα) σὲ δώδεκα ὑπερπολυτελεῖς τόμους.* Τόμος Πρῶτος, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Χάρη Πάτση Ε.Π.Ε., σ. 153.

12. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Δέκα Ἔρωτες. Διηγήματα.* Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, Ἀθῆναι [1930], σσ. 38-65.

νίας» (1968),[13] ποὺ ἀντλοῦν τὴν ἔμπνευσή τους ἀπὸ τὰ ἴδια γεγονότα. Τὰ ποιήματα τῆς δεύτερης συλλογῆς, τῆς ὁποίας τὸ ὑλικὸ προέρχεται ἀπὸ τὰ βιώματα τοῦ ποιητῆ κατὰ τὴ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία, ἐντάσσονται σὲ τρεῖς ἑνότητες μὲ ἐνδεικτικοὺς τίτλους: «Καλοὶ Καιροί», «Μαύρη Μοίρα» καὶ «Νέο ἄνθισμα»· διαγράφεται, ἔτσι, μιὰ πορεία συνειδητοποίησης, ἡ ἀναζήτηση ἑνὸς «εἰρμοῦ» ἀπὸ τοὺς εὐτυχισμένους καιροὺς πρὶν ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Μικρασίας, στὴ «μαύρη μοίρα» τῆς Μικρασιατικῆς Τραγωδίας καί, τέλος, στὴν ἐνσωμάτωσή της στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς Ἑλλάδας ἀλλὰ καὶ στὴν κοσμοθεωρία τοῦ ποιητῆ, καὶ στὸ ξεπέρασμά της μὲ ἕνα «νέο ἄνθισμα» μέσα στὴν εὐφροσύνη τῆς ἁπλῆς καθημερινῆς ζωῆς, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν «ἀπάντηση» τοῦ Ἀθάνα στὸ διαλυτικὸ «καρυωτακικὸ» κλίμα τῆς ἐποχῆς.

Μιὰ συνεξέταση τοῦ *Εἰρμοῦ* μὲ τὴν προγενέστερη συλλογὴ *Καιρὸς Πολέμου* μᾶς πείθει ὅτι οἱ δύο συλλογὲς μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὡς «σπουδὴ» πάνω στὸ θέμα τῆς ἠθικῆς δικαίωσης τῶν ἑλληνικῶν πολέμων ποὺ ἔζησε ὁ ποιητής.

Συγκεφαλαίωση αὐτῆς τῆς προβληματικῆς —μὲ ἐπίκεντρο τὰ γεγονότα τῆς Μικρασίας— ἀποτελεῖ ὁ «Πρόλογος»[14] στὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα *Αἶνος καὶ Θρῆνος. Ἀφιέρωμα στὰ πενήντα χρόνια τοῦ ξεριζωμοῦ* (1972), ἡ ὁποία μᾶς ἐνδιαφέρει κατὰ κύριο λόγο ἐδῶ. Πρόκειται γιὰ ἕνα ποιητικὰ γραμμένο αὐτοβιογραφικὸ δοκίμιο, πολὺ χρήσιμο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ ποιητῆ γύρω ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴ δικαί-

---

13. Βλ. Γ. Ἀθάνας, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, *Βαθιὲς Ρίζες*. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἰωάννου Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., [Ἀθήνα 1968], σσ. 241-254.

14. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 7-20. Ἕνα εἶδος «περίληψης» τοῦ «Προλόγου» τῆς συλλογῆς ἀποτελεῖ ἡ ὁμιλία ποὺ ἐκφώνησε ὁ Ἀθάνας στὴν Ἔκτακτη Πανηγυρικὴ Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν στὶς 21 Ὀκτωβρίου 1972, ἡ ὁποία ἔγινε «εἰς μνήμην τῆς Μικρασίας». Ἡ ὁμιλία ὁλοκληρώθηκε μὲ τὴν ἀπαγγελία, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητή, τῶν ἀκόλουθων ποιημάτων ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Αἶνος καὶ Θρῆνος*: «Μισὸς αἰώνας», «Ἐπιτομή», «Ὁ Μαρμαρωμένος», «Ἄν», «Ἡ Ψυχὴ τῆς Σμύρνης», «Προσευχὴ τῶν Ξεριζωμένων», «Τοπωνυμικά», «Ἰάλεμος», «Χρυσόστομος Σμύρνης», «Τὸ Καράβι τῆς Ἐλπίδας» (βλ. *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἔτος 1972, Τόμος 47ος, σσ. 134-141). Τὴ σημασία τῆς ἀπαγγελίας αὐτῶν τῶν ποιημάτων —ποὺ παρουσιάζουν ὁρισμένες διαφορὲς σὲ λέξεις, φράσεις, ὀρθογραφία καὶ στίξη ἀπὸ τὰ τυπωμένα στὴ συλλογὴ κείμενα— μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ πρώτη «ἀνθολόγηση» τοῦ *Αἶνος καὶ Θρῆνος* ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητή.

ωση τῆς Μικρασιατικῆς ἐξόρμησης εἰδικὰ καὶ τοῦ πολέμου εὐρύτερα. Διαπιστώνουμε καὶ ἐδῶ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐκφραστικῆς τοῦ Ἀθάνα, ποὺ ἀποκαλύπτονται καὶ ἀπὸ τὴ μελέτη ἄλλων κειμένων του: τὴν τάση του νὰ διευρύνει τὸ περιεχόμενο τῶν συμβεβηκότων στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία συνδέοντάς τα μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ μοίρα, τὸν τόνο νουθεσίας καὶ διδακτισμοῦ ποὺ διέπει συχνὰ τὸν λόγο του, καθὼς καὶ μιὰ ἰδιότυπη χρήση τοῦ χιοῦμορ ἀκόμη καὶ σὲ σοβαρότατα θέματα, ἡ ὁποία εἴτε δίνει «ἀνάσες» ἐλαφρότητας στὸ κείμενο, εἴτε ὑπογραμμίζει μὲ πικρία τὴν τραγικότητα τοῦ ποιητικοῦ ἢ τοῦ πεζοῦ λόγου.[15]

Μὲ συχνὴ παράθεση στίχων ἀπὸ τὶς συλλογὲς *Καιρὸς Πολέμου* καὶ *Εἰρμός*, ὁ ποιητὴς ἐπιστρέφει στοὺς ἀλλεπάλληλους πολέμους ποὺ ἔχει ζήσει εἴτε ὡς δημοσιογράφος εἴτε ὡς στρατευμένος (1912-1913, 1914-1918, 1940), ἀπὸ τὰ τέσσερά του χρόνια ποὺ *ἔκαμε γνωριμιὰ μὲ τὸν Πόλεμο* (1897),[16] ἰχνογραφώντας τὴν ἐπώδυνη προσπάθεια ἑνὸς καταρχὴν *ἀστράτευτου*[17] νὰ συμβιβάσει τὴν ἠθικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ἐπαναλαμβανόμενου πολέμου ποὺ *φέρνει τὴ Δικαιοσύνη, τὴ Λευτεριὰ*[18] καὶ κάνει *τὴν Ἑλλάδα ἐνδοξότερη, μεγαλύτερη, ἀσφαλέστερη*,[19] μὲ τὸ πολυαίμακτο ἀντάλλαγμά του ἀπὸ κάθε πλευρὰ καθὼς καὶ μὲ τὴ βαρύνουσα σημασία τῶν προσδοκιῶν τῆς εἰρήνης.

Ὁ προβληματισμός του, ποὺ καταλήγει στὴ θέση *ὁ πόλεμος δὲν θὰ λείψη ποτέ*,[20] ἐκτίθεται περαιτέρω, σὲ σχέση μὲ τὴ συμμετοχή του ὡς πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ στὴ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία καὶ τὴν ἠθικὴ δικαίωσή της: *Δὲν εἶχα τὴν αἴσθηση καὶ τὴν ὄρεξη οὔτε ἀνακτητικῶν, οὔτε κατακτητικῶν βλέψεων. Πίστευα πὼς μιὰ δυναμικὴ ἐπικράτηση τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖ, θὰ ἐξασφάλιζεν ἀκλόνητα τὰ ἱστορικὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ποὺ χιλιετηρίδες ὁλόκληρες εἶχαν ἀγωνι-*

15. Γιὰ τὸ τελευταῖο χαρακτηριστικό, βλ. λ.χ. τὴν εἰρωνική του δήλωση (Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 11): *Ὕστερα ἀπὸ τόση προεμπειρία ποὺ εἶχε ἀποκρυσταλλώσει τὴ διάθεσή μου καὶ τὴ στάση μου ἀπέναντι τοῦ Πολέμου, εὔκολο εἶναι νὰ μαντευθῆ μὲ πόση ψυχικὴ ἄνεση κι εὐφορία βρέθηκα στὴ Μικρὰ Ἀσία τὸ 1921* [...].

16. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 7.

17. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 8.

18. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π.

19. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π.

20. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 11.

στῆ γιὰ τὸν ἐκπολιτισμὸ τῶν τόπων ἐκείνων. Πίστευα πὼς ἡ κατοχύρωση τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Ἀνατολὴ θὰ ἦταν ἀναμφισβήτητα πρὸς ὄφελος καὶ τῶν ἄλλων ὅλων ἐκεῖ πληθυσμῶν. [...] *Δὲ μοῦ φαίνονταν ἀδύνατο στὶς ὀνειροπολήσεις μου ἕνα καθεστὼς συνεννόησης, ἀγάπης, συνεργασίας μὲ ἴσους ὅρους.* [...].[21] Ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ ποιητικὴ ἐξύμνηση, ὁ «αἶνος» τῆς νικηφόρας προέλασης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρασίας, ἀλλὰ καὶ ὁ «θρῆνος» *τῆς ἀνθρωποσφαγῆς καὶ τῆς φρίκης*[22] καὶ τῆς *ἀνομολόγητης τραγωδίας τοῦ ξεριζωμοῦ.*[23]

Ὁ «Πρόλογος» κλείνει μὲ τὴν *ἐπωδὸ* τοῦ πολέμου: ὁ Ἀθάνας, διευρύνοντας τὸν προβληματισμό του σὲ παγκόσμιο, πλέον, ἐπίπεδο, ἀναγνωρίζει τὴν ἄφευκτη ἀναγκαιότητα τῆς ὕπαρξής του σὲ ὅλες τὶς μορφὲς τῆς Ζωῆς, θεωρώντας πόλεμο καὶ εἰρήνη δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος. Τὸ ἀνθρωπιστικό του ἰδεῶδες τοῦ ὑπαγορεύει, ὡστόσο, τὴ μόνη ἐλευθερία ποὺ μποροῦν νὰ ἀσκήσουν οἱ ἄνθρωποι: τὸν περιορισμὸ τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἀέναη δημιουργία πάνω στὰ ἐρείπια ποὺ αὐτὸς ἀφήνει. *Ἡ ἀγωνία τῆς ἀναδημιουργίας εἶναι τὸ ψυχικὸ ἔρμα, ἡ βαθύτερη χαρὰ τῆς Εἰρήνης. Ἡ δικαίωσή της μὲ τὴν ἀπολησμονιὰ τῆς φρίκης τοῦ πολέμου καὶ μὲ τὴν ψευδελπίδα τῆς μὴ ἐπανάληψής του. Μὲ τὴ συναδέλφωση, τέλος, ἢ ἔστω μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ μόνον συνεργασία τῶν ἀλληλοσπαραχθέντων Λαῶν.*[24] Τὸ «κλείσιμο» τοῦ κειμένου μὲ τὴν ἀναφορὰ στὰ σύγχρονα ὅπλα τῆς φρίκης, ποὺ μόνον ἡ ἐπίγνωση τοῦ μεγέθους τῆς καταστροφικότητάς τους μπορεῖ νὰ συγκρατήσει ἕνα παγκόσμιο ὁλοκαύτωμα, ἀπηχεῖ, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ἀγωνία τοῦ μεταπολεμικοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴ διάψευσή του ὅτι ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος θὰ ἦταν ὁ τελευταῖος.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ «Προλόγου» στοιχειοθετεῖ τὸ εὐρύτερο «φιλοσοφικὸ» πλαίσιο —ἂν δεχτοῦμε ἕναν τέτοιον ὅρο γιὰ τὴν ποίηση— μέσα στὸ ὁποῖο κινοῦνται τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς *Αἶνος καὶ Θρῆνος*. Ἡ συλλογὴ παρουσιάζει μιὰν ἐνδιαφέρουσα ἰδιομορφία: διακρίνεται σὲ δύο μεγάλες ἑνότητες, Α καὶ Β, οἱ ὁποῖες συντέθηκαν σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους. Τὰ ποιήματα τῆς πρώτης ἑνότητας συνθέτει ὁ Ἀθάνας στὰ 1972,[25] μὲ

21. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 12.
22. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 13.
23. Βλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 14.
24. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 18.
25. *Ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Α΄ μέρους ἔχουν γραφεῖ τὸ ἔτος 1972*, σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ ποιητής (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 22).

ἀφορμὴ τὴν ἐπέτειο τῶν πενήντα χρόνων τῆς Μικρασιατικῆς Συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Μεγαλείου, ἐπιστρέφοντας στὰ βιώματά του τοῦ 1921-1922. Στὸ διάστημα τῶν πενήντα αὐτῶν χρόνων, ὡς ἐξέχων πολιτικός, πολλὲς φορὲς ὑπουργός, πρόεδρος τῆς Βουλῆς, πρωθυπουργός, ἀλλὰ καὶ γνωστὸς πλέον λογοτέχνης[26] καὶ Ἀκαδημαϊκός, ὁ Ἀθάνας ἔχει ζήσει «ἐκ τῶν ἔσω» τὴν ἐνσωμάτωση τῶν προσφύγων στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, τὸν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τὴν Κατοχή, τὸν Ἐμφύλιο σπαραγμό, τοὺς πολιτικοὺς κλυδωνισμοὺς τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Ὡστόσο, ἡ χρονικὴ ἀπόσταση καὶ ἡ παρεμβολὴ τόσων σημαντικῶν γεγονότων δὲν ὁδηγοῦν τὸν ποιητὴ στὴ σύνθεση ἑνὸς καλοδουλεμένου ἔργου, ὅπου ὅμως τὸ βίωμα ἀποκαλύπτεται ἀποστεγνωμένο· ἀντίθετα, ἡ ἀρχικὴ συναισθηματικὴ φόρτιση διατηρεῖ τὴ δύναμή της καὶ διοχετεύεται σὲ στίχους ποὺ συχνότατα δονοῦνται ἀπὸ συγκίνηση, ἐνῶ ὁ χρόνος ποὺ πέρασε φαίνεται νὰ ἐξασφάλισε μιὰν ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τοῦ βιώματος καὶ μιὰ συνθετικότερη ὀπτική.[27]

Ὡς δεύτερο μέρος τῆς συλλογῆς ὁ Ἀθάνας συμπεριλαμβάνει, μὲ συγχρονισμένη ὀρθογραφία καὶ ἐλάχιστες τροποποιήσεις,[28] τὴ «Μαύρη Μοί-

---

26. Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1929-1972 δημοσιεύτηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἄρθρων τοῦ Ἀθάνα στὶς ἐφημερίδες καὶ τὸν περιοδικὸ Τύπο, ἐνῶ κυκλοφόρησαν πολλὰ ποιητικὰ καὶ πεζογραφικά του ἔργα σὲ αὐτοτελεῖς ἐκδόσεις, ὅπως:

α) Ποιήματα: *Δροσεροὶ καϋμοὶ* 1938, *Τραγούδια τῶν βουνῶν* 1953, *Εὐδοκία* 1955, *Τίμια Δῶρα* 1969, *Ἀστέγνωτο Δάκρυ* 1971.

β) Πεζογραφήματα: *Δέκα ἔρωτες* 1930, *Ἁπλοϊκὲς ψυχὲς* 1931 [Ἔπαθλο Βικέλα Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1933], *Βαθιὲς ρίζες* 1968.

27. Πρβλ. Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 14: *Τὰ πενήντα χρόνια ποὺ πέρασαν μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα ν' ἀντικρύσουμε καθολικά, ἱστορικὰ τὸ Ἐθνικὸ Δράμα.*

28. Οἱ βασικὲς τροποποιήσεις τῆς δεύτερης ἑνότητας τοῦ *Εἱρμοῦ* («Μαύρη Μοίρα») κατὰ τὴν ἔνταξή της, ὡς Μέρους Β', στὴ συλλογὴ *Αἶνος καὶ Θρῆνος* (1972) εἶναι οἱ ἀκόλουθες (δὲν ὑπεισερχόμαστε σὲ λεπτομερειακὴ ἀπαρίθμηση διαφορῶν στὸ ἐσωτερικό, στὸ λεκτικὸ καὶ τὴ στίξη τῶν ποιημάτων):

α) ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος «Τὸ γέρικο σαράϊ» (*Εἱρμός*, ὅ.π., σ. 69) γίνεται «Σελκὶ-Σεράϊ» (*Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 144),

β) ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος «Οἱ φυγάδες» (*Εἱρμός*, ὅ.π., σ. 92) γίνεται «Τὸ καραβάνι τῆς φυγῆς» (*Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 169),

γ) τὸ ποίημα «Κιουτάχεια» (*Εἱρμός*, ὅ.π., σ. 109) παραλείπεται τελείως ἀπὸ τὸ *Αἶνος καὶ Θρῆνος*,

ρα», τὴ δεύτερη, ὅπως θυμόμαστε, ἑνότητα τῆς συλλογῆς *Εἰρμός*.[29] Ἡ ἰδιομορφία αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μελετήσουμε τὸν τρόπο λογοτεχνικῆς μετουσίωσης τῶν γεγονότων τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας ἀπὸ τὸν ποιητὴ ἑπτὰ μόλις, ἀλλὰ καὶ πενήντα χρόνια μετὰ τὴν Καταστροφὴ καὶ νὰ πιστοποιήσουμε τὴν κατὰ βάση ὅμοια ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος μέσα στὸν χρόνο, στοιχεῖο ποὺ ἐναρμονίζεται, ἄλλωστε, καὶ μὲ τὴν ποιητικὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Ἀθάνα·[30] μᾶς παρέχει, ὅμως, καὶ τὴ δυνατότητα νὰ παρατηρήσουμε τὴν ἀλλαγὴ τῆς προοπτικῆς μεταξὺ τῶν δύο συλλογῶν: στὸν *Εἰρμό*, μετὰ τὴ «Μαύρη Μοίρα» ἀκολουθοῦσε τὸ «Νέο Ἄνθισμα», ἡ ὑπερκέραση τῆς θλίψης μὲ τὴ στροφὴ στὶς χαρὲς τῆς ἁπλῆς ζωῆς· ἐδῶ, τὸ δεύτερο μέρος ἀποτελεῖ καὶ τὸ τελευταῖο τῆς συλλογῆς, αὐτὸ ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν «θρῆνο», ἂν ἀνατρέξουμε στὴ σημειολογία τοῦ τίτλου —μολονότι ἐπικαλύψεις μεταξὺ «αἴνου» καὶ «θρήνου» ὑπάρχουν στὰ περισσότερα ποιήματα τῆς συλλογῆς.[31] Τὸ ἐλπιδοφόρο μήνυμα δὲν ὑφίσταται πλέον μὲ ἐξωτερικοὺς ὅρους· πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ποιημάτων.

Πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρκετὰ σχηματικὴ κατάταξη τῶν ποιημάτων τοῦ *Αἶνος καὶ Θρῆνος* σὲ δύο ἑνότητες, θὰ μπορούσαμε νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰν οὐσιαστικότερη κατηγοριοποίησή τους μὲ βάση τὴν περίπτωση στὴν

δ) ἡ ποιητικὴ ἑνότητα «Ρεμβασμοὶ Προσφύγων», ἡ ὁποία ἀνήκει στὸ «Νέο Ἄνθισμα», τὸ τρίτο μέρος τοῦ *Εἰρμοῦ* (ὅ.π., σσ. 177-178), συμπεριλαμβάνεται στὸ δεύτερο μέρος τῆς συλλογῆς *Αἶνος καὶ Θρῆνος* (ὅ.π., σσ. 196-197).

29. Πρβλ.: *Στὰ ποιήματά μου ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν ἐξαντλημένη συλλογή μου «Εἰρμὸς» καὶ ποὺ ἀναδημοσιεύονται τώρα σὰν Β. Μέρος στὸ βιβλίο αὐτό* [...]. (Γ. Ἀθάνας, «Πρόλογος», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 13). Δὲν πρόκειται, βέβαια, γιὰ ἀναδημοσίευση ὁλόκληρου τοῦ *Εἰρμοῦ*, ἀλλὰ μόνο τοῦ δεύτερου μέρους τῆς συλλογῆς, ὅπως ἤδη σημειώσαμε.

30. Τὸ ἀνεξέλικτο τοῦ κόσμου τοῦ Ἀθάνα ἐπισημαίνει ὁ Π. <= Κλ. Παράσχος>, «Γ. Ἀθάνα: *Εἰρμός*», *Νέα Ἑστία*, Ἔτος Γ, τεῦχ. 58 (15 Μαΐου 1929), σσ. 392-393.

31. Ὁ Ἀντρέας Καραντώνης (*Ποιητικά. (Κριτικὰ Κείμενα)*. Ἐκδόσεις «Νικόδημος», Ἀθήνα 1977, σ. 176) ἐπισημαίνει τὴν ἀντιστοιχία «αἴνου» καὶ «θρήνου» μὲ τὰ δύο μέρη τῆς συλλογῆς. Χωρὶς νὰ ἀμφισβητοῦμε τὴν καταρχὴν σωστὴ αὐτὴ τοποθέτηση (ἡ ὁποία ἐνισχύεται καὶ ἀπ' ὅσα σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὸν «Πρόλογο» τοῦ *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 13-14, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ διαφορὰ τοῦ «τόνου» ποὺ παρατηρεῖται κατὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ Μέρος Α′ στὸ Μέρος Β′ — περισσότερο ὑμνητικὸς στὸ Α′, περισσότερο θρηνητικὸς στὸ Β), μιὰ προσεκτικότερη ἐξέταση μᾶς πείθει γιὰ τὴ συνύπαρξη τῶν δύο στοιχείων σὲ πολλὰ ποιήματα καὶ τῶν δύο ἑνοτήτων.

ὁποία ἑστιάζει τὸν φακό του ὁ ποιητὴς στὴν προσπάθειά του νὰ προσεγγίσει τὸ Μικρασιατικὸ δράμα. Ἔτσι ἔχουμε
α) τὰ ποιήματα τοῦ Αἴνου, ὡς καταχλείδα τῶν ὁποίων παρατηροῦμε ὅτι συχνὰ ὑποκρούεται ὁ θρῆνος,
β) τὰ ποιήματα τοῦ Θρήνου, ὅπου κάποτε ἐπισημαίνουμε τὴν ἀντιστροφὴ τῆς παραπάνω τεχνικῆς, μὲ τὸ ἐλπιδοφόρο ὅραμα μιᾶς εἰρηνικῆς ἐπιστροφῆς ποὺ θὰ ἀναιρέσει τὸ πένθος τῆς προσφυγιᾶς,
γ) τὰ ποιήματα τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν,
δ) τὰ ποιήματα τῶν Ἐπώνυμων καὶ Ἀνώνυμων Νεκρῶν,
ε) τὰ ποιήματα τῆς φιλικῆς συνοίκησης τῶν δύο λαῶν,
στ) τὰ ποιήματα τῶν προσωποποιημένων ἀψύχων,
ζ) τὰ ποιήματα τῆς μυθικῆς καὶ ἱστορικῆς κληρονομιᾶς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρασίας,
η) τὰ ποιήματα τοῦ Ἔρωτα μέσα στὴν ἀνηλεότητα τοῦ πολέμου,
θ) τὰ ποιήματα τῆς Αἰχμαλωσίας καὶ τῆς Προσφυγιᾶς.[32]

Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Ἀθάνας δὲν βρισκόταν στὸ

---

32. Στὴν κατηγορία τῶν «Προσφυγικῶν» ποιημάτων τῆς συλλογῆς ἀνήκει καὶ τὸ ποίημα «Σύντομο Χρονικὸ τοῦ Ἀϊβαλί. Νο 31328» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 74), ποὺ ἀναφέρεται ἄμεσα στὸν Ἠλία Βενέζη, φίλο τοῦ Ἀθάνα. Δυὸ χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, κατὰ τὴν Ἔκτακτη Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν 26η Μαρτίου 1974, σὲ ὁμιλία του μὲ τίτλο «Ἠλίας Βενέζης» ποὺ ἀναφερόταν στὸν πρόσφατα χαμένο συγγραφέα, ὁ Ἀθάνας ἀπάγγειλε ἐπιλογικὰ τὸ ποίημα «Μνήμη Ἠλία Βενέζη 4.8.1973»· ἡ συναφὴς πρὸς τὰ Μικρασιατικὰ θεματολογία τοῦ ποιήματος μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὸ παραθέσουμε ἐδῶ:
Δὲ σοῦ 'πεσε, ὄχι, τὸ χρυσὸ κοντύλι σου ἀπ' τὸ χέρι! / Ὡς τὴ στερνὴ στιγμὴ μὲ αὐτὸ πολέμησες τὸ Χάρο / Γενναῖα τὸ διασταύρωνες μὲ τὸ ψυχρὸ σπαθί του / γιὰ τὴ Ζωὴ παλεύοντας κι ὄχι γιὰ τὴ ζωή σου. / Γιατὶ ἀγαποῦσες τὴ Ζωὴ τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Ἀνθρώπου / ἀπ' τὴ δική σου πλιότερο — χαρά σου ἡ χαρά τους / κι ὁ πόνος τους βαθύτερος δικός σου πόνος ἦταν. / Μεγάλος κι ἀδαπάνητος τῆς ἀνθρωπιᾶς σου ὁ πλοῦτος! / Ὅμως σφιχτός σου κι ὁ δεσμὸς μ' αὐτὴ τὴ Γῆ ποὺ ζοῦσες, / τὴ Γῆ σου τὴν Αἰολικὴ καὶ τῆς Ἑλλάδας ὅλης... / Δικά σου ἦταν τὰ κύματα τοῦ Αἰγαίου καὶ δικά σου / τὰ χνάρια τῶν προγόνων σου στὰ Κιμιντένια Ὄρη. / Ὢ, πόσο θ' ἀγωνίστηκε γιὰ νὰ σὲ ξεριζώση / ὁ Χάρος ἀπ' τὰ χώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Εἶναι! / Κι ὦ, μὲ ποιό ἄλγος θά 'φυγε στὸν Οὐρανὸ ἡ ψυχή σου / στὸ χάος ἀνεμίζοντας τὶς ξεκομμένες ρίζες!... / Μὰ ἡ Γῆ σου δὲ σὲ λησμονᾶ ποτέ! Κοιμήσου τώρα, / χωρὶς τὴν ἀγωνία τοῦ νοῦ καὶ τῆς γραφῆς τὴν ἔνοια, / στὴν Ἐφταλοῦ σου, ἔχοντας καρσὶ τὰ Κιμιντένια... (*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἔτος 1974, Τόμος 49ος, σ. 116).

μικρασιατικὸ μέτωπο τὸν Αὔγουστο τοῦ 1922. Ἑπομένως οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴν Καταστροφή, ποὺ μεταπλάθει ποιητικά, θὰ πρέπει νὰ ἀντλήθηκαν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ἀπὸ τοὺς Μικρασιάτες πρόσφυγες καὶ νὰ ἐμπλουτίστηκαν ἀργότερα, τὸν καιρὸ ποὺ κάλυπτε δημοσιογραφικά, γιὰ λογαριασμὸ τῆς ἐφημερίδας *Νέος Κόσμος*, τὰ προβλήματα ποὺ οἱ τελευταῖοι ἀντιμετώπιζαν μετὰ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Ἑλλάδα.[33] Ἡ συνανάγνωση, ἑπομένως, τῶν δημοσιογραφικῶν του ἀνταποκρίσεων στὰ 1921 καὶ τῶν ἄρθρων του γιὰ τὸ προσφυγικὸ πρόβλημα κατὰ τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας θὰ μᾶς ἀποκαλύψει, πιθανότατα, μεγάλο μέρος τοῦ ὑλικοῦ ποὺ χρησίμευσε γιὰ τὴ σύνθεση τῶν ποιημάτων τῆς συλλογῆς *Αἶνος καὶ Θρῆνος*.[34] Τὴν εὔλογη «συγκοινωνία» μεταξὺ τῶν μικρασιατικῶν του ποιημάτων καὶ ἄλλων κειμένων του ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἴδιο θέμα ἀποδεικνύει καὶ ἡ μελέτη τοῦ διηγήματος τοῦ Ἀθάνα «Ὅταν πολεμούσαμε στὴν Ἀνατολή» (1930)·[35] τὸ συγκινητικὸ αὐτὸ κείμενο ἀπηχεῖ μέσα ἀπὸ τὴν τραγικὴ ἐρωτικὴ σχέση τῶν πρωταγωνιστῶν, τοῦ Πέτρου καὶ τῆς Ἑλλάδας, ὁλόκληρη τὴ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία καὶ τὶς διακυμάνσεις τῆς ψυχολογίας τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν κατὰ τὴ διάρκειά της, ἀπὸ τὴν πρώτη συνάντηση μὲ τὸ ἄγνωστο τοπίο τῆς Μικρασίας καὶ τὴν οἰκείωση μαζί του μέσα ἀπὸ τὴν καλοσύνη τῶν κατοίκων του ὡς τὴ χαρὰ τοῦ πολεμικοῦ θριάμβου καὶ τὸ δράμα τῆς συμφορᾶς, θέματα ποὺ μεταπλάθονται ποιητικὰ σὲ πολλὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς ποὺ μελετοῦμε.

Τὸ «Προανάκρουσμα»,[36] ποιητικὸ προοίμιο τῆς συλλογῆς καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ποιήματά της, ἀποτελεῖ συγκεφαλαίωση τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Ἀθάνα. Σὲ πολύστιχες στροφὲς ἰαμβικῶν δεκαπεντασυλλάβων, μὲ διάσπαρτες «μνῆμες» ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία καὶ ἄφθονα σχήματα λόγου —ἰδίως παρηχήσεις—, ὁ ποιητὴς ἀποκαλύπτει τὴν πρόθεσή του

33. Ἡ πληροφορία κατατέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Συμποσίου ἀπὸ τὸν κ. Χρ. Ρέππα.

34. Ἀρχική μας πρόθεση ἦταν νὰ ἐμπλουτίσουμε τὴν ἀνακοίνωσή μας μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνδυαστικῆς αὐτῆς μελέτης καὶ ὄχι νὰ περιοριστοῦμε στὴ διατύπωση προτάσεων ἐργασίας. Δυστυχῶς, ἡ ἀπόσυρση τῶν ἐφημερίδων ἀπὸ τὶς κεντρικὲς ἀθηναϊκὲς βιβλιοθῆκες γιὰ μικροφωτογράφηση δὲν μᾶς ἐπέτρεψε νὰ πραγματοποιήσουμε τὸν σκοπό μας.

35. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Δέκα Ἔρωτες. Διηγήματα*, ὅ.π., σσ. 92-114.

36. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 23.

νὰ γίνει ὁ Θρηνωδὸς τοῦ *χειρότερου δεινοῦ*[37] ποὺ γνώρισε τὸ Γένος καί, παράλληλα, ὁ Προφήτης-Ραψωδὸς τῆς Ἀνάστασής του, δηλαδὴ τοῦ ξεπεράσματος τῆς συμφορᾶς. Ὁ πόνος ποὺ δοκίμαζε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ Ἀθάνας δικαιώνει τὴ φιλοδοξία του αὐτή. Ἡ συλλογή, *πλούσια ὠδὴ μεγάλη, πένθιμη κι ἀναστάσιμη, αἶνος καὶ θρῆνος* — ὄχι *μοιρολόι ἀπελπισιᾶς*,[38] ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ προκαλέσει τὴν Ἐθνικὴ Μνήμη, κρατώντας την σὲ ἐγρήγορση γιὰ τὶς γενιὲς ποὺ θά 'ρθουν, μιὰ ποὺ ἡ διατήρησή της ἐγγυᾶται τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἔθνους. Ἡ ἐλπίδα γιὰ μελλοντικὴ εἰρηνικὴ ἐπιστροφὴ στὶς «χαμένες πατρίδες» ἀποτελεῖ τὴν παρηγοριὰ γιὰ τὸ Ἐθνικὸ δράμα τοῦ 1922. Αὐτή, καὶ ἡ πίστη πὼς ἡ πολυαίωνη ἱστορία τῆς Μικρασίας εἶναι ἀναπαλλοτρίωτο προνόμιο καὶ κληρονομιὰ τῶν Ἑλλήνων:

Πρὶν γεννηθῆ ὁ Πολέμαρχος καὶ πρὶν ὁ Κυβερνήτης
ἂς γεννηθῆ, πολύπαθη Φυλή μας, ὁ Προφήτης!
Κι αὐτὸς ἂς εἶναι ὁ Ραψωδός, ποὺ θ' ἀξιωθῆ νὰ ψάλη
τὸ δράμα τοῦ ξεριζωμοῦ μὲ πλούσια ὠδὴ μεγάλη,
πένθιμη κι ἀναστάσιμη, ἀμάραντέ μου Κρίνε,
καθὼς ὁρίζει ἀνέκκλητα τὸ Ἱστορικό μας Εἶναι![39]

Σὲ πολλὰ ποιήματα τοῦ πρώτου μέρους τῆς συλλογῆς ἡ συνεχὴς ἱστορικὴ παρουσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρασία πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν ποιητικὴ ἀνασκόπηση τοῦ παρελθόντος: ἡ μυθολογικὴ-ἱστορικὴ ἁλυσίδα περνᾶ ἀπὸ τοὺς Ἀργοναῦτες καὶ τὰ Τρωικὰ στὴν ἄνθηση Ἰώνων καὶ Αἰολέων καὶ στὴν περιπλάνηση τῶν Μυρίων, καὶ κατόπιν στὴν ἵδρυση τῆς κοσμοκρατορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων του, καὶ ἀπὸ κεῖ στὸν ἑλληνορωμαιοχριστιανικὸ πολιτισμὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ στὴν Ἅλωση τῆς Πόλης:

Ἀπ' τῆς Κολχίδας τοὺς γιαλοὺς ὡς μὲ τῆς Τροίας
ἡ χαραυγὴ χαμογελᾶ τῆς Ἱστορίας...

---

37. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π.
38. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π.
39. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π.

Μοσκοβολοῦν ἀπὸ τὰ μάκρη τῶν αἰώνων
τῶν Αἰολέων τ' ἀνθίσματα καὶ τῶν Ἰώνων...

Βουνὸ-βουνὸ ξανοίγοντας νέο μονοπάτι
στοῦ Εὐξείνου Πόντου τοὺς γιαλοὺς οἱ Μύριοι νά τοι!

Ὁ Μεγαλέξαντρος ὁρμᾶ, τὴ Γῆ τραντάζει
τὴν Ἱστορία σταματᾶ καὶ τὴν ἀλλάζει...

Τῶν Ἐπιγόνων του οἱ ἀδρὲς παραφυάδες
βλασταίνουν τὶς πολλές, μικρές, ὡραῖες Ἑλλάδες...
. . . . . .

Ὀργώνει ἡ Ρώμη, σὰν δικός μας μισθοφόρος,
τοὺς τόπους τούτους τοῦ Χριστοῦ νὰ πέση ὁ σπόρος...

Τοῦ Κωνσταντίνου τὴν τομὴ κυρώνει ὁ Χρόνος
τοῦ Βυζαντίου ὑψώνεται λαμπρὸς ὁ θρόνος...

Ἀσία καὶ Δύση καὶ Βορρᾶς ὀρέγονται ὅλοι
ἐσένα, Βασιλεύουσα τοῦ Κόσμου, Πόλη!
. . . . . .

Στὰ μαρμαρένια ἂν ἔπεσεν ἀλώνια Ἐκεῖνος
ποτίστηκε ἀπ' τὸ αἷμα του ὁ αἰώνιος Κρίνος!
Ὁ Βασιλιὰς μαρμάρωσε, θέριεψε ὁ Θρῆνος...[40]

Πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Ἱστορίας ποὺ συνδέθηκαν ἀξεδιάλυτα μὲ τὸν λαϊκὸ θρύλο καὶ τὴ Μεγάλη Ἰδέα, ὅπως ἡ πάλη τοῦ Διγενῆ στὰ μαρμαρένια ἀλώνια, ἡ Κόκκινη Μηλιὰ καὶ τὸ μαρμάρωμα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ποὺ ταυτίζεται σὲ ὁρισμένα ποιήματα μὲ τὸν τότε Βασιλιὰ τῆς Ἑλλάδας Κωνσταντίνο ποὺ εἶχε μεταβεῖ στὸ Μικρασιατικὸ Μέτωπο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1921, ἐπανέρχονται ὡς μοτίβα στὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς γιὰ νὰ συνδέσουν τὴ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία μὲ ἕνα ἔνδοξο καὶ αἱμα-

40. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Χάρμη» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 26-28).

τοβαμμένο παρελθόν, ἀποδεικνύοντας τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν ἐλευθερία τους ἀπὸ τὴν τουρκικὴ καταπίεση.

Ἡ Μικρασιατικὴ τοπογραφία, ποὺ πολλὲς φορὲς προσωποποιεῖται, συνηγορεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή:

Ψηλὰ τὰ δασερὰ βουνά, χλωρές τους οἱ κοιλάδες,
οἱ ποταμοὶ μακρόσυρτοι, γραμμένα τ' ἀκρογιάλια,
οἱ βράχοι μονοκόμματοι, κρυφὲς βαθιὰ οἱ σπηλιές τους...
Ὅλα μοῦ δώσανε γραφή, μοῦ ἐμπιστευτῆκαν δεῖγμα,
πρὶν φύγω μοῦ ὑποσχέθηκαν νὰ μὴ μὲ λησμονήσουν![41]

Ὁ ποιητής, μαζὶ μὲ τὶς χαροκαμένες Μητέρες, δηλώνει *καλόπιστος ἐχθρὸς* τοῦ πολέμου,[42] ὅμως ὁ Μικρασιατικὸς Πόλεμος κινεῖται σὲ μιὰν ἄλλη διάσταση καθὼς ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ φέρει τὴν Ἀγάπη καὶ τὴν Ὁμόνοια στοὺς δύο σύνοικους λαούς, σύμφωνα μὲ τὸ ἀνθρωπιστικὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἀθάνα:

Φέρναμε σ' ὅλους Λευτεριά, φέρναμε Ἀγάπη
τὸ Δίκιο ἀναγορεύαμε μόνο Σατράπη
τῆς ἀδικιᾶς ξεσκίζοντας ὅποιο κιτάπι![43]

Σὲ πολλὰ ποιήματα ὑμνεῖται ὁ ἄγνωστος στρατιώτης ποὺ κατανόησε τὸ μήνυμα τοῦ πολέμου καὶ τὸ νόημα τῆς ἀτομικῆς θυσίας, ἡ ὁποία, στὴ διάρκεια τῆς προέλασης, κοσμοῦσε τὶς νίκες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ στὴ διάρκεια τῆς ὑποχώρησης τὸν προφύλασσε ἀπὸ τὴν ἀτίμωση:

Οἱ Ἀξιωματοῦχοι μπορεῖ νὰ εἶχαν
γραφτὲς Διαταγὲς στὰ χέρια τους.
Τὸ πλῆθος τῶν ἁπλῶν στρατιωτῶν
εἶχαν μόνο μιὰν ἄγραφη γενικὴ Διαταγὴ
στὴν ψυχή τους![44]

---

41. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Ὁ Τόπος» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 92).

42. Βλ. τὸ ποίημα «Αἶνος καὶ Θρῆνος», Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 30, 31.

43. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Χάρμη» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 28).

44. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Αἶνος καὶ Θρῆνος» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 34).

Ὁ ποιητὴς δὲν μένει ἀσυγκίνητος μπροστὰ στὸ δράμα τοῦ θανάτου τῶν ἀνώνυμων Ἑλλήνων στρατιωτῶν, ὅπως δὲν μένει ἀνέγγιχτος ἀπὸ τὶς ἀπώλειες τῶν ἀντιπάλων, οὔτε ἀπὸ τὴν τραγωδία τῶν χαμένων στὰ βάθη τῆς Μικρασίας:

Ἀπ' τὸν κόρφο τῆς Πατρίδας κι ἀπ' τὶς πιὸ ψηλὲς ἀντένες
ἄϋλα κύματα σκορπιοῦνται στοὺς ἑλληνικοὺς αἰθέρες.
Τάχα φτάνουν ἐκεῖ πέρα στὶς Πατρίδες τὶς Χαμένες
οἱ κραυγὲς ἀπὸ τ' ἀδέρφια κ' οἱ λυγμοὶ ἀπὸ τὶς μητέρες;

Τάχα τὶς ἀκοῦν ἐκεῖνοι, ζωντανοὶ ἢ καὶ πεθαμένοι,
ἄλαλοι στὴ νέα σκλαβιά τους, ἄταφοι στὸ πάτριο χῶμα;
Πάντα ἐμεῖς θὰ τοὺς καλοῦμε, ὅσο κι ἂν ἀπελπισμένοι,
πάντα ἐμεῖς θὰ τοὺς καλοῦμε κι ἀπ' τὸν τάφο μας ἀκόμα![45]

Ἐλπίδα του, πλέον, εἶναι, ἡ καινούρια ἀνάσταση ποὺ θά 'ρθει κάποτε νὰ βασίζεται στὴν εἰρήνη, τὴν ἀδερφοσύνη καὶ τὴν κατανόηση τῆς ἀνάγκης ποὺ ἔχει καὶ γιὰ τοὺς δύο λαούς, Ἕλληνες καὶ Τούρκους, ὁ τόπος:

«[...] *Μόνο ἡ Φυλή σου ἀνάγλυφη σφραγίδα ἔχει χαράξει*
καὶ μόνο Αὐτὴ ἀναφαίρετα χρυσόβουλα κατέχει,
τέτοια ποὺ ἡ γῆ τὰ σέβεται κι ὁ οὐρανὸς τὰ στέργει...»
Σύγκορμος ἀναγάλιασα κ' ἔγινα ἕνας λόγος:
— «Γι' αὐτὸ ἤρθα καὶ πολέμησα! Γι' αὐτὸ θρηνῶ ποὺ φεύγω.
Γι' αὐτό...» Φωνὴ ψιθύρισε: «Γι' αὐτὸ καὶ θὰ ξανάρθης
ἂν ὄχι σὰν πολεμιστής, σὰν χρήσιμός τους φίλος».[46]

Ὁ Ἀθάνας ἐξάλλου, σὲ ἀρκετὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς, ὑμνεῖ τὴν εἰρηνικὴ συνοίκηση καὶ τὴν ἀγάπη τῶν δύο λαῶν, οἱ θετικὲς πλευρὲς τῶν ὁποίων ὠθοῦσαν —καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ ὠθήσουν— στὴν ἀλληλοσυμπλήρωση γιὰ τὸ καλὸ τὸ δικό τους καὶ τοῦ τόπου. Στὰ σχετικὰ ποιήματα διακρίνουμε τὴν ἀπὸ χρόνια σχηματισμένη ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ

45. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Μέσον Ἐρυθροῦ Σταυροῦ» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 116).

46. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Αἰωνομάχος» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 59).

Ἕλληνες συνιστοῦσαν τοὺς φορεῖς τῆς γνώσης καὶ τῆς μεταλαμπάδευσής της στοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς — μιὰν ἀκόμη διάσταση τῆς Μεγάλης Ἰδέας:[47]

Ἂν μ' ἔδιωξες, δὲ φθόνησα ποτέ μου νὰ σὲ διώξω·
τόσο καλὰ χωρούσαμε στὸν ἴδιο τόπο οἱ δυό μας!
. . . . . .
Ὡς ἤμουν ὁ παλιότερος, ἤμουν κι ὁ γνωμοδότης.
Καινούργιο δρόμο ἂν ἄνοιγες δεξί σου μ' εἶχες χέρι!
Τὸ πιὸ καλὸ ἂν ἐζήταγες ἐγὼ τὸ διάλεγά σου!
Πολλὲς φορὲς δὲν ἔφτανε μονάχα τὸ σπαθί σου
κ' ἡ πένα μου συμπλήρωνε τὸν ὁπλισμό σου, Ἀφέντη!
Χείμαρρε τῆς Ἀνατολῆς, χωρὶς τὴν ὕπαρξή μου
τὴν κοίτη ποὺ χρειάστηκες, δὲ θά 'βρισκες στὴ Δύση!
Ἐσ' ἤσουν ἡ ἄγρια ἡ Δύναμη κ' ἐγὼ ἡ ἅγια ἡ Γνώση.
Κυβέρναγες τὸν Πόλεμο, ἔκλωθα τὴν Εἰρήνη,
ὅμως μαζὶ βαδίζαμε καὶ χαίρονταν ἡ γῆ μας...[48]

Τὸ ὅραμα τῆς μελλοντικῆς εἰρηνικῆς ἐπανόδου τῶν Ἑλλήνων στὴ Μικρασία καὶ τῆς τελικῆς συμφιλίωσης καὶ συνοίκησης τῶν δύο λαῶν ἀποτελεῖ τὸ νέο περιεχόμενο ποὺ δίνει ὁ Ἀθάνας στὴ Μεγάλη Ἰδέα, ἡ ὁποία, μὲ αὐτὴ τὴ μορφή, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται μέσα στὸ ποιητικό του σύμπαν.

Αὐτὴ εἶναι, ἐξάλλου, καὶ ἡ παραμυθία ποὺ παρέχει στοὺς ξεριζωμένους, στὴ μεγάλη κατηγορία ποιημάτων τῆς συλλογῆς ποὺ ὀνομάζουμε «Προσφυγικά». Ὁ ποιητὴς καταφεύγει στὴν ἐπιτυχὴ ἐπινόηση νὰ τοποθετεῖ τὸν ἑαυτό του στὴ θέση τοῦ ἀκροατῆ ἀναθέτοντας σὲ Μικρασιάτες

47. Πρβλ. Δημαρᾶς, *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος*, ὅ.π., σσ. 95-96: *Ὁπωσδήποτε, ἂν ἡ μία ἀπὸ τὶς διαστάσεις ποὺ ἐδόθηκαν στὸ σύνθημα* <sc. Μεγάλη Ἰδέα> *ἀναφέρεται σὲ κάποια, μὲ κάποια ἀκαθόριστη μορφή, ἀλλιώτικη θεώρηση τῶν ἑλληνικῶν κρατικῶν πραγμάτων, μία ἄλλη διάσταση, ἀμεσότερα βγαλμένη ἀπὸ τὶς διατυπώσεις τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη, ἀναφέρεται σὲ καθαρῶς θέματα παιδείας: ἡ Ἑλλάδα, προορισμένη νὰ μεταλαμπαδεύσει τὸ φῶς τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν Εὐρώπη πρὸς τὴν Ἀσία, ὅπως ἄλλοτε εἶχε ἀσκήσει τὸ ἴδιο ἔργο στὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴν Δύση.*

48. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Ὁ Χρόνος τὸ γνωρίζει...» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 96-97).

πρόσφυγες —ποὺ ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα personnas του— νὰ ἀφηγηθοῦν τὴ δόξα καὶ τὸν ὄλεθρο· δὲν περιορίζονται, ὅμως, μόνο στὴν ἀναπόληση τοῦ παρελθόντος. Ὁ «θησαυρός», ἡ ἐλπίδα τῶν ξεριζωμένων νὰ ἐπιστρέψουν εἰρηνικὰ πλέον στὶς Χαμένες Πατρίδες, μιὰ ἐλπίδα ποὺ ἁρμόζει κατὰ τὸν Ἀθάνα στὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ[49] καὶ θὰ τοὺς ἀκολουθεῖ καὶ πέρα ἀπὸ τὸν τάφο, συντηρεῖται ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι ἄφησαν πίσω τους τὶς *βαθιόριζές* τους, οἱ ὁποῖες ταυτίζονται μὲ τὴν Ἐθνικὴ Μνήμη· τὶς σημαντικότερες ἀπὸ αὐτὲς ἀποτελοῦν ὄχι τόσο τὰ ἐρειπωμένα σπίτια καὶ οἱ ρημαγμένες τους περιουσίες, ὅσο οἱ Τάφοι τῶν προγόνων τους, «πηγάδια» νεκρῶν ποὺ φυλᾶνε τὸ μήνυμα τῆς Ἀνάστασης — χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν κόσμο τοῦ Ἀθάνα ἀντίληψη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ κοινὸ τόπο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση (βλ. πρόχειρα τὸ *Ἄξιον Ἐστὶ* τοῦ Ὀδυσσέα Ἐλύτη): *Ἡ Ζωή*, πρεσβεύει ὁ Ἀθάνας, *δὲν μπορεῖ νὰ κυβερνήσῃ τοὺς Τάφους. Οἱ Τάφοι ὅμως μποροῦν νὰ κυβερνήσουν τὴ Ζωή. Τὸ ἀντιστύλι τῆς ἐπιβιώσεως* [...] *στηρίζεται στὸ σαλευόμενο ἔδαφος τῶν τάφων.* [...] *Τὰ ἀχειροποίητα αὐτὰ φρέατα* <sc. οἱ τάφοι> *μποροῦν νὰ φτάσουν σὲ τόσο βάθος, ὥστε νὰ μᾶς φέρουν σὲ ἄμεση μυστικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ καθολικὸ ὑποσυνείδητο τῆς Φυλῆς.*[50]

Ὡστόσο, ἡ προσμονὴ τῶν προσφύγων —καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ— γιὰ μιὰ μελλοντικὴ εἰρηνικὴ ἐπάνοδο δηλητηριάζεται ἀπὸ τὸ μικρόβιο τῆς ἀμφιβολίας, καθὼς ὁ τελευταῖος παρατηρεῖ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας καὶ τῶν ἰδανικῶν στὶς νεότερες γενιές:

Πέρασαν τὰ χρόνια — Βλέπει τὴν ἀλήθεια
μ' ἄλλα ἡ νιότη τώρα πρίσματα, γωνιές!
Τὰ πατερικά μας τοῦτα παραμύθια
οἱ καινούργιες, ὄχι, δὲν τ' ἀκοῦν γενιές...

---

49. Πρβλ. τὸ ποίημα «Ἑλληνικὴ συνείδηση» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 119-120).

50. «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης. Λόγος τοῦ κ. Γεωργ. Ἀθανασιάδη Νόβα», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἔτος 1959, Τόμος 34ος, σσ. 327-328. Ὁ λόγος ἐκφωνήθηκε στὸ πλαίσιο τῆς Πανηγυρικῆς Συνεδρίας τῆς Ἀκαδημίας τὴν 27η Ὀκτωβρίου 1959.

Θά 'μαι ὁ τελευταῖος ποὺ σὲ ζωγραφίζω
στ' ἄδυτα τοῦ Θρύλου, μονοκοντυλιά,
σ' ἕνα φόντο μαῦρο, μ' ἕνα χρῶμα γκρίζο,
παιδικό μου φάσμα, Κόκκινη Μηλιά![51]

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς συλλογῆς, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν *Εἰρμό*, τὸ μήνυμα παραμένει τὸ ἴδιο, μιὰ λεπτομερέστερη, ὡστόσο, μελέτη μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ τόνος ἐδῶ χαμηλώνει προσεγγίζοντας περισσότερο τὸν «θρῆνο» — χωρὶς νὰ λείπουν καὶ τὰ ποιήματα συνολικῆς θεώρησης τῆς τραγωδίας· ὁ ποιητὴς ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ μεμονωμένες τραγικὲς περιπτώσεις Ἑλλήνων στρατιωτῶν, προσφύγων καὶ Τούρκων, τὸ προσωπικὸ δράμα τῶν ὁποίων ἀποκτᾶ συχνὰ μιὰν ὑπερατομικὴ διάσταση, καθὼς καὶ μὲ τὶς σχέσεις ποὺ ὁ ἴδιος ἀνέπτυσσε μαζί τους ὅταν τοὺς συναντοῦσε στὸ μέτωπο.

Παράλληλα, ἕνα θέμα ὅπως ὁ ἔρωτας μεταξὺ ὁμοφύλων ἢ ἀλλοφύλων σὲ περίοδο πολέμου — μιὰ ἀκόμη μορφὴ τῆς Ἀγάπης ποὺ διαρκῶς εὐαγγελίζεται ὁ ποιητής, ἀλλὰ καὶ ἕνας κοινὸς τόπος τῆς μεταπολεμικῆς λογοτεχνίας — διεκδικεῖ κυρίαρχη θέση, χαρίζοντάς μας μερικὰ ἀπὸ τὰ λυρικότερα ποιήματα τῆς συγκεκριμένης ἑνότητας.[52] Δὲν θὰ περιμέναμε, βέβαια, ὁ εἰκοσιοκτάχρονος τὸν καιρὸ τῆς Μικρασιατικῆς περιπέτειας Ἀθάνας νὰ μείνει ἀσυγκίνητος μπροστὰ σὲ τέτοια ἀδιέξοδα συναισθήματα, χώρια ποὺ ἡ ποιητικὴ μετάπλαση φαίνεται ὅτι βασίζεται σὲ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν προσωπική του ζωὴ στὴ Μικρασία:

Ἀλεξάνδρα, σὰν ποιοί νά 'μαστε; 'πέ μου,
σὲ ποιούς καιρούς καὶ σὲ ποιούς τόπους ζοῦμε;
Τίνος, ἀπ' ὅλους, τρομεροῦ πολέμου
τὴν κοσμοπλάστρα νίκη προσδοκοῦμε;
. . . . . .

51. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Κόκκινη Μηλιά» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 123).

52. Τὴν προτίμησή του γιὰ τὰ ἐρωτικὰ ποιήματα τῆς δεύτερης ἑνότητας τοῦ *Εἰρμοῦ* —καὶ δεύτερης ἑνότητας τοῦ *Αἶνος καὶ Θρῆνος*— ἐκφράζει ὁ Π. < = Κλ. Παράσχος>, «Γ. Ἀθάνα: *Εἰρμός*», ὅ.π., σ. 393.

Ὅποτε κι ἂν προστάξῃ ὁ Θεὸς εἰρήνη,
ὅποιος κι ἂν ρίξῃ τὴ στερνὴ σαΐτα,
ὁ ἔρωτας μονάχα θ' ἀπομείνη
πιὸ πάνω κι ἀπ' τὴ νίκη κι ἀπ' τὴν ἥττα...[53]

Ὁ ἑστιασμός, ἐξάλλου, τοῦ φακοῦ στὸ ἄτομο ἐναρμονίζεται μὲ τὶς θέσεις μεγάλου μέρους τῆς Γενιᾶς τοῦ 1880, συνεχιστὴς τῆς ὁποίας σὲ πολλὰ σημεῖα θεωρεῖται ὁ Ἀθάνας, καὶ πιστοποιεῖ ἀπὸ ἕναν ἄλλο δρόμο τὴν ἄποψη ποὺ διατύπωσε, μὲ ἄλλη εὐκαιρία καὶ γιὰ ἄλλη συλλογὴ τοῦ ποιητῆ, ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς σχετικὰ μὲ τὴ σύνδεση τοῦ οἰκείου μὲ τὸ λειτουργικὸ καὶ τὸ μεγαλήγορο ποὺ ἐπέτυχε ὁ Ναυπάκτιος δημιουργός.[54]

Ἂν ἡ συλλογὴ *Αἶνος καὶ Θρῆνος* σηματοδοτεῖ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ἀθάνα στὰ γεγονότα τοῦ 1921-1922 καὶ τὴν τελικὴ ποιητική τους μετάπλαση, ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὸν χῶρο «συνάντησής» του μὲ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Στὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς συναντοῦμε ἄφθονες λέξεις καὶ φράσεις ἀπὸ ἀρχαιοελληνικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα.[55] Ἐπιπροσθέτως, ὁ ποιητὴς ἀξιοποιεῖ δημιουργικὰ τοὺς τρόπους τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ (μορφικὴ ποικιλία καὶ πλοῦτος τοῦ ἰαμβικοῦ δεκαπεντασυλλάβου καὶ γενικότερα τοῦ ἰάμβου, χρήση τοῦ τροχαίου αὐτοδύναμα ἀλλὰ καὶ ἐναλλακτικὰ πρὸς τὸν ἴαμβο, καθὼς καὶ ἄλλων μετρικῶν μορφῶν) καὶ τὴν ποικιλία τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἐγκατασπείρει σολωμικὲς καὶ καβαφικὲς «μνῆμες»[56] καὶ φτάνει ὡς τὴν «ἐρωτοτροπία» μὲ τὸν ἐλεύθερο

---

53. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Στὶς ὄχτες τοῦ Πουρσάκ» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 149).

54. Βλ. τὸν «Πρόλογο» τοῦ Παλαμᾶ στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα *Πρωϊνὸ ξεκίνημα*, Ἔκδοσις Δευτέρα, ὅ.π., σσ. ε΄-ς΄ = *Ἅπαντα Παλαμᾶ*, ὅ.π., σσ. 472-474.

55. Ἀφθονοῦν οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς λέξεις ὅπως: *χάρμη, τρυφές, ἐλέη, κλέη, ἀνθώνας, θάλλει, ἰωχμός* κ.λπ., ἐνῶ «μνῆμες» ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία ἀποτελοῦν οἱ φράσεις:
σταμνὶ τῶν μύρων. — Πῶς σου ἔδυ τὸ κάλλος; / Πῶς σου ἐκάμφθη τὸ σθένος; / Πῶς ἀπέπτη σου ἡ Νίκη; // Πῶς στὴν ἴδια τὴ λύρα / θ' ἀποπνίξω τὸν Αἶνο / γιὰ νὰ κρούσω τὸ Θρῆνο; (οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Αἶνος καὶ Θρῆνος» τῆς συλλογῆς, σ. 35, παραπέμπουν στὰ «Ἐγκώμια» τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς). — *ἀμάραντε Κρίνε* (ἕνας πρωτότυπος συνδυασμὸς τοῦ «ἀμάραντου Ρόδου», ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ ὑμνογράφος τὴν Παναγία στὸν *Ἀκάθιστο Ὕμνο*, καὶ τοῦ Κρίνου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ) κ.λπ.

56. Πρόσεξε τὸ τρίστιχο: *Ἂν ἑνωθοῦν οἱ λάκκοι τους μέγα θ' ἀνοίξῃ χάσμα, / ποὺ*

στίχο στὸ ποίημα «Αἶνος καὶ Θρῆνος».[57] Ἡ ἐπιτυχημένη, ἐν πολλοῖς, χρήση σχημάτων λόγου, κυρίως παρηχήσεων καὶ τοῦ σχήματος τοῦ κύκλου —ἰδιαίτερα ἀγαπητοῦ στὸν ποιητὴ—[58] καθὼς καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα ἀξιοποίηση τῶν συνθέτων,[59] συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς ἐκφραστικῆς τῶν ποιημάτων. Δὲν λείπουν, βέβαια, καὶ τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα: ἕνας τόνος προχειρότητας ποὺ διαφαίνεται σὲ ὁρισμένα ποιήματα, ἀποκύημα, κατὰ τὴ γνώμη μας, τῆς στιχουργικῆς εὐχέρειας τοῦ ποιητῆ, τοῦ μεγάλου του πλεονεκτήματος ποὺ μποροῦσε ὅμως νὰ μετατραπεῖ σὲ μειονέκτημα ὁδηγώντας τον στὴν υἰοθέτηση «εὔκολων λύσεων»· μιὰ ἀκραία καὶ ὁρισμένες φορὲς ἐνοχλητικὴ χρήση καλολογικῶν σχημάτων· μιὰ πτώση τοῦ τόνου σὲ ἐκτεταμένα συνήθως ποιήματα, ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα τῆς ὁποί-

---

θά 'ναι ἡ Γῆς ἀνίκανη σὰν πρὶν νὰ τὸ γεμίση / καὶ θὰ καλῆ τὸν Οὐρανὸ νὰ τὸ γεμίση ἀστέρια! («Οἱ Ρίζες», *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 121), ποὺ θυμίζει ἔντονα τὸ γνωστὸ σολωμικὸ χωρίο: *Τὸ χάσμα ποὺ ἄνοιξε ὁ σεισμὸς εὐθὺς ἐγιόμισ' ἄνθη.* Ἐξάλλου, ἡ ἐπανειλημμένη χρήση τοῦ *ἀπόλειπεν* παραπέμπει πιθανότατα στὸ « Ἀπολείπειν ὁ θεὸς Ἀντώνιον...» τοῦ Καβάφη.

57. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 29-35. Παρακαλοῦμε τὸν ἀναγνώστη νὰ σημειώσει τὴ λέξη «ἐρωτοτροπία». Ὁ Ἀθάνας ἦταν αὐστηρὰ παραδοσιακὸς ποιητής· δὲν ἐπιζήτησε ποτὲ —ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε τουλάχιστον— τὸ χρίσμα τοῦ «μοντέρνου» δημιουργοῦ, ἀντίθετα καταφέρθηκε ἀρκετὲς φορὲς ἐναντίον τῶν ἀρνητικῶν πλευρῶν τῆς νεωτερικῆς ποίησης (βλ. λ.χ. τὴν ὁμιλία του μὲ τίτλο «Ποιητικὸν Χρέος» στὴν Ἔκτακτη Συνεδρία τῆς 8ης Ἀπριλίου 1970 στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἔτος 1970, Τόμος 45ος, σσ. 141-153· νὰ σημειώσουμε παρενθετικὰ ὅτι οἱ ὁμιλίες τοῦ Ἀθάνα στὴν Ἀκαδημία περιέχουν βασικὰ σημεῖα τῆς «παραδοσιακῆς» Ποιητικῆς του). Πιστεύουμε, ὅμως, ὅτι σπάνια ἕνας δημιουργὸς μένει ἀνέγγιχτος ἀπὸ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τοῦ καιροῦ του. Ἡ χρήση, ἑπομένως, τοῦ ἐλεύθερου στίχου στὸ συγκεκριμένο ποίημα καθὼς καὶ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς συλλογῆς ποὺ προσιδιάζουν στὴ νεωτερικὴ ποίηση, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ παρουσία τους σὲ παλαιότερα ρεύματα (ἡ «θήρα» λ.χ. σπάνιων λέξεων καὶ συνθέτων ἀπ' ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἢ ὁρισμένες εἰκόνες «ὑπερρεαλιστικῆς» σύλληψης) ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἀθάνας πραγματοποιεῖ στὸ *Αἶνος καὶ Θρῆνος* ἕνα «ἄνοιγμα» πρὸς τρόπους καὶ ἀντιλήψεις τῆς μοντέρνας ποίησης, χωρὶς —τὸ ἐπαναλαμβάνουμε— νὰ ἐνστερνίζεται τὸ σύνολο τῆς μοντέρνας Ποιητικῆς.

58. Ἡ ποιητική του συλλογὴ *Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο* (1922) χαρακτηρίστηκε ὡς «τὸ μόνο εἰδυλλιακὸ <νεοελληνικὸ> κυκλικὸ ποίημα» (ἡ πληροφορία στὸν Γιάκο, *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, ὅ.π., σ. 154).

59. Σύνθετα, ὅπως *βαθυχάραδρα, οὐρανογείτονα, πολεμόπαθη* κ.λπ.

ας ἀποτελεῖ τὸ «Αἶνος καὶ Θρῆνος»,[60] ὅπου, ὅμως, συναντοῦμε καὶ στιγμὲς ἐπιτυχημένου ἐπιγραμματικοῦ λόγου. Ἡ ὕπαρξη, ὡστόσο, στίχων ὅπως: *Στὰ βάθη προελαύνουμε τῆς Μικρασίας / φορώντας τοὺς χρυσοὺς φακοὺς τῆς Ὀπτασίας / στὸ θαῦμα ἐμπρὸς τῆς ἀναιώνιας παρουσίας...*[61] καθὼς καὶ ἡ παρουσία τῶν θετικῶν στοιχείων περιεχομένου καὶ μορφῆς ποὺ προαναφέρθηκαν ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κηρύγματα τῆς Γενιᾶς τοῦ 1880 ἀλλὰ καὶ ἀντιλήψεις τῶν λογοτεχνικῶν Γενεῶν ποὺ ἀκολούθησαν ἀφομοιώνονται δημιουργικὰ σὲ μιὰν εὐτυχισμένη στιγμὴ τῆς ποίησης τοῦ Γιώργου Ἀθάνα.

Δεῖγμα τῆς δημιουργικῆς αὐτῆς «συνάντησης» ἀποτελεῖ τὸ ποίημα «Λουτφιὲ» ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος τῆς συλλογῆς.[62] Κλείνουμε τὴν εἰσήγησή μας μὲ ἕνα ἀπόσπασμα τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς ἐπίτευξης τοῦ ποιητῆ,[63] ὅπου ὁ διαβασμένος ἀναγνώστης μπορεῖ μὲ ἄνεση νὰ διακρίνει ὡς δια-κείμενο τὸ «Νανούρισμα» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ,[64] ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν ἀφομοιωτικὴ ἱκανότητα καὶ τὸν προσωπικὸ τόνο τοῦ Γ. Ἀθάνα:

. . . . . .
Εἶσαι γιὰ μένα ἡ ξακουσμένη Ἀνατολὴ
ἡ πλουτοδότρα κ' ἡ κακοπεσμένη
στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ ἀσάλευτου Ὀσμανλῆ
ποὺ ὥρα τὴν ὥρα τὸ Κισμὲτ προσμένει.

---

60. Πρβλ. Π. < = Κλ. Παράσχος>, «Γ. Ἀθάνα: *Εἱρμός*», ὅ.π., σ. 393: *Ὅπου ἐπιχειρεῖ* [...] *νὰ ἐκφρασθῆ μὲ κάπως μοντέρνα μέσα* [...] *ἀποτυγχάνει. Αἰσθάνεται κανεὶς ὅτι τοῦ εἶναι ἐντελῶς ξένα. Ἐνῶ ἀντιθέτως τὰ μέτρα καὶ τοὺς ρυθμοὺς τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τὰ χειρίζεται μὲ ἄνεση καὶ χάρη.* [...] *Ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπηχεῖ μέτρα καὶ ρυθμοὺς ποὺ πρωτομεταχειρίστηκαν ἄλλοι καὶ μὲ τὰ ὁποῖα συνύφαναν, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, τὴν προσωπικότητά τους, πάλιν εἶναι πιὸ προσωπικός, παρ' ὅταν μεταχειρίζεται πιὸ μοντέρνους ἐκφραστικοὺς τρόπους.*

61. Οἱ στίχοι ἀπὸ τὸ ποίημα «Χάρμη» (Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σ. 26).

62. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 174-180.

63. Βλ. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, ὅ.π., σσ. 177-178.

64. Τὸ ποίημα ἀνήκει στὴ συλλογὴ *Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* (1886) καὶ φέρει χρονολογία: Μάρτιος 1884· βλ. Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἅπαντα*. Τόμος Πρῶτος, Γκοβόστης, [Ἀθήνα 1962], σσ. 32-35.

Εἶσαι γιὰ μένα ἡ σκλαβωμένη Ἀνατολὴ
μὲ φωτιά, μὲ τσεκούρι τουρκεμένη,
ποὺ μυστικὰ εἰκονίσματα φιλεῖ
καὶ μιὰ καινούρια Ἀνάσταση προσμένει.

Εἶσαι γιὰ μένα ἡ λαγγεμένη Ἀνατολὴ
ποὺ ξεπλανοῦν τὰ ξωτικά σου κάλλη.
Ἀμάν! πουλῶ τὴ νίκη ἕνα φιλί —
Ἀμάν! δίνω τὸν κόσμο μιὰν ἀγκάλη —

Εἶσαι γιὰ μένα ἡ στοιχειωμένη Ἀνατολὴ
ποὺ γιὰ φωτιὰ πεινάει, διψάει γιὰ αἷμα
δοξάζει Ἀκρίτες, Βασιλιάδες καταλεῖ
καὶ δὲ στεριώνει τὸ ἀκριβό της στέμμα.

Κι ὅμως δὲ θέλω νά 'σαι παρ' αὐτή,
ποὺ μ' εἶδες στὸ σπιτάκι σου νὰ μπαίνω
καὶ δὲ μ' ἐδέχτης σὰν καταχτητὴ
παρὰ σὰ φίλο ἀπὸ μακριὰ ἐρχομένο.

Αὐτή!... Κι ὁ νοῦς μου πιὰ δὲ λησμονεῖ
τὴν τραγωδία, ποὺ ζῆς, ἐνσαρκωμένη.
— Κοπέλα στὴν Καισάρεια χριστιανή,
στὸ Ἐσκῆ-Σεχὶρ γυναίκα τουρκεμένη!
. . . . . .

SUMMARY

ANTHEM AND LAMENTATION [*ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΝΟΣ*]: THE POETIC TRANSFORMATION OF THE EXPERIENCE OF THE ASIA MINOR TRAGEDY BY G. ATHANAS

The Nafpaktian writer G. Athanas (1893-1987) is widely known as «the singer of Roumeli» and the scholars of literature have dedicated pages to his idyllic poetry. However, his experiences from the twentieth century Greek Wars (Balkan Wars, First World War, Expedition to the Asia Minor) and the problem of their moral justification constitute an important aspect of his literary work. This aspect was expressed in the collections of poems *Time of War* [*Καιρὸς Πολέμου*] (1923), *Coherence* [*Εἰρμὸς*] (1929) and *Anthem and Lamentation* [*Αἶνος καὶ Θρῆνος*] (1972).

The present paper deals with the poetic transformation of Athanas' experiences from the Asia Minor Expedition, with particular emphasis on *Anthem and Lamentation*. This collection presents an interesting peculiarity: it is consisted of two main parts, the second of which comes from the preceding collection *Coherence*. Concentrated on the «Prologue» of *Anthem and Lamentation*, the scholar outlines the basic components of the collection, with parallel references to *Time of War* and *Coherence*. An attempt of categorizing the poems follows as well as an analytic presentation of their content, accompanied by typical poetic excerpts. The paper ends with a reference to the means of expression that «dress» Athanas' humanitarian messages, a reference that proves the influence of a great part of the Greek literature on *Anthem and Lamentation*.

This attempt includes a sufficient number of references to other parts of Athanas' work (e.g. his speeches as a member of the Academy of Athens and his short stories) as well as a number of suggestions for study, in order to show to future scholars the importance of G. Athanas' poetry of war.

DESPINA I. DOUKA

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ — ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Κύριε Τριανταφυλλίδη, δεν θα έχετε φαντάζομαι αντίρρηση, αν πω το πόσο νέος είναι ο Παλαμάς, πόσο σύγχρονος, μάλλον, και σήμερα, μετά από τόσα χρόνια. Και βεβαίως, όλους αυτούς τους ποιητές της γενιάς του '30 κλπ. και τον Αθάνα, τους έχει χρίσει, κατά κάποιον τρόπο. Τους έχει βαφτίσει, αναδείξει. Τον Ρίτσο, τον Βαφόπουλο, πολλούς άλλους. Και πόσο προσέχει σε έναν νέο ποιητή, ότι πρέπει να διαβάσει τη συλλογή του και να είναι ουσιαστικός. Δεν γράφει έναν πρόλογο, απλώς, διότι του προσεκόμισε τα ποιήματα, αλλά τα διαβάζει, εμβαθύνει. Πάντως, η κυρία Βάρσου, νομίζω ότι επέτυχε τον στόχο της και ότι μας πήγε παραπέρα από τις ανακοινώσεις και τη μεθοδολογία που μέχρι σήμερα είχαμε, για ανάλογες περιπτώσεις. Ευχαριστούμε και συγχαίρουμε. Και παρακαλούμε τον δεύτερο ομιλητή, τον κύριο Βασίλη Λαμνάτο, που είναι και λαογράφος και ποιητής, να μας μιλήσει και αυτός για κάτι ανάλογο, τηρουμένων των αναλογιών, δηλαδή για την καλλιέπεια του ποιητικού λόγου του Γεωργίου Αθάνα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, τον κύριο Λαμνάτο για την ενθουσιώδη ανακοίνωσή του. Και παρακαλούμε, τον κύριο Μακρυγιάννη, Αντιπρόεδρο της Εταιρείας και Λογοτέχνη, ο οποίος θα μας μιλήσει, για το *Αστέγνωτο δάκρυ, θρηνοτράγουδα του Γιώργου Αθάνα, για το χαμό του μικρότερου αδερφού.*

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, τον κύριο Μακρυγιάννη, για τη λυρικών τόνων εξαντλητική ανακοίνωσή του. Και, τελικά, θά ήθελα να του κάνω το ερώτημα: μας διαβάσατε, τελικά, ολόκληρη τη συλλογή, κύριε Μακρυγιάννη;

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ: Απόψε εδώ;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ναί. Μάλιστα.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ: Όχι κ. Πρόεδρε, ούτε 20%.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν, παρακαλώ τον επόμενο ομιλητή, τον άλλο Αντιπρόεδρο της Εταιρείας, τον κύριο Δημήτρη Φούρλα, να μας μιλήσει, για τις «ποιητικές ορειβασίες του Αθάνα», από τα τραγούδια, δηλαδή, των βουνών.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε και συγχαίρουμε τον κύριο Φούρλα, για την ευφραδή ανακοίνωσή του για τις ποιητικές ορειβασίες του Γιώργου Αθάνα, με τις μνήμες του κλέφτικου τραγουδιού και των ποιημάτων του Βαλαωρίτη και του Κρυστάλλη. Συνεχίζουμε, με την κυρία Καραγιάννη, την κυρία δηλαδή Χαραλαμποπούλου,

συνάδερφο φιλόλογο, που θα μας μιλήσει, για τα «Δοκίμια ανωνύμου. Μια διαφορετική ποιητική συλλογή του Γιώργου Αθάνα».
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Η κυρία Χαραλαμποπούλου μας έδωσε μια ενδιαφέρουσα ανακοίνωση, γιατί, αποκάλυψε μια πτυχή του ποιητικού «ενδύματος» του Γεωργίου Αθάνα διαφορετική από όσες γνωρίζαμε. Την ευχαριστούμε. Και παρακαλούμε τον κύριο Απόστολο Ζορμπά, διδάκτορα φιλολογίας και εκπαιδευτικό, ο οποίος θα αναφερθεί στο «Πρωϊνό ξεκίνημα», και αυτός, του Γεωργίου Αθάνα.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Ζορμπάς υπομνημάτισε την ποιητική συλλογή «Πρωϊνό ξεκίνημα» του Αθάνα με κείμενα του ίδιου (κριτικά-δοκιμιακά) και με το εισαγωγικό κείμενο του Παλαμά. Τον ευχαριστούμε. Και καλούμε, τον προτελευταίο αποψινό ομιλητή, τον κύριο Σπύρο Λάμπρου, «μουσικολογιότατο», ο οποίος θα μας μιλήσει για τη «μελισμένη» ποίηση του Γιώργου Αθάνα.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Λάμπρου έκανε μια περιδιάβαση στην μελοποιημένη ποίηση του Αθάνα. Και γι' αυτό τον ευχαριστούμε. Και ο τελευταίος ομιλητής, παρακαλώ, ο κύριος Ηλίας Νικολάου, διδάκτωρ φιλολογίας, που θα μας μιλήσει για τις ιστοριογραφικές προσπάθειες του Γιώργου Αθάνα.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Νικολάου συμπλήρωσε το πορτραίτο του Γεωργίου Αθάνα ως «αποτιμητή» της ιστορίας της ιδιαίτερης πατρίδας του. Όπως με πληροφορεί ο Πρόεδρος κύριος Χαραλαμπόπουλος, επειδή πρέπει να είμαστε στο εστιατόριο μετά τις 9 και επειδή έχουμε χρόνο, θα κάνουμε και τις παρεμβάσεις και τη συζήτηση. Αλλά θα προηγηθεί η ανακοίνωση της δεσποινίδας Δούκα, υποψηφίας διδάκτορος, η οποία, είναι και συναφής, θα έλεγα, προς την προηγούμενη ανακοίνωση, αφού στην ανακοίνωσή της, με τον τίτλο *Αίνος και Θρήνος* (εἶναι, όπως γνωρίζετε, ο τίτλος ποιητικής συλλογής του Γεώργιου Αθάνα), θα μας παρουσιάσει τη μετουσίωση σε ποίηση του βιώματος της μικρασιατικής τραγωδίας του 1922, όπως τουλάχιστον εμφανίζεται σε αυτήν την συλλογή αλλά και σε κείμενα ποιητικά, σε λόγους που εξεφώνησε ο ποιητής στην Ακαδημία Αθηνών και σε άλλα. Την παρακαλώ, να προσέλθει στο βήμα.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, τη δεσποινίδα Δούκα για την πολύ ενδιαφέρουσα και ολοκληρωμένη ανακοίνωσή της. Αλλά πολλά πράγματα μπαίνουν και στα πρακτικά... Έτσι μας έμεινε, δεσποινίς Δούκα, με την ανυπακοή που δείξατε στον δάσκαλό σας, μόνο ένα τέταρτο για συζήτηση... Παρακαλώ, ποιοι θέλουν να παρέμβουν στα θέματα, στις ανακοινώσεις της αποψινής συνεδρίας.
ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ: Στην πολύ ενδιαφέρουσα ανακοίνωση της κυρίας Βάρσου και στην επίσης πολύ εύστοχη, κατά τη γνώμη μου, παρατήρηση του καθηγητή κ. Μαστροδημήτρη που ακολούθησε, θα είχα να προσθέσω, τα εξής πολύ λίγα: Είθισται πολλές φορές να λέμε, ότι ο Παλαμάς έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στον χώρο της νεοελληνικής κριτικής για το λόγο ότι «ανακάλυψε» πολλούς ποιητές. Ας πούμε, τον Ανδρέα Κάλβο, σήμερα είδαμε και τον Γεώργιο Αθάνα. Θα ήθελα να προχωρήσω λίγο παραπέρα από αυτό και να πω ότι δεν πρόκειται για μια απλή

ανακάλυψη. Έχω την αίσθηση, από όσα έχω διαβάσει για τον Αθάνα τουλάχιστον, ότι ο Παλαμάς, με αυτήν την εισαγωγή του, με αυτόν τον πρόλογο του στο «Πρωϊνό ξεκίνημα»,, προσφέρει και ένα μοντέλο προσέγγισης του έργου του Αθάνα. Και αυτή, αν το θέλετε, είναι και η πραγματική ουσία της ανακάλυψης του Κάλβου από τον Παλαμά. Όχι ότι τον κάνει γνωστό στο πανελλήνιο, αλλά ότι μας δείχνει ένα δρόμο, για να τον προσεγγίσουμε, κατά τρόπο ολοκληρωμένο. Αυτό είχα να πω. Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Θέλετε κυρία Βάρσου, να απαντήσετε;

ΒΑΡΣΟΥ: Συμφωνῶ απόλυτα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Έκανες πως έκανες, Γιώργο, πάλι στον Κάλβο, μας γύρισες. Επειδή ο Κάλβος αποτελεί τη μεγάλη αγάπη του κυρίου Ανδρειωμένου. Δεν ξέρω αν μεγαλύτερη από όσην έχει στη γυναίκα του, τη Χρυσούλα. Εν πάση περιπτώσει, βεβαίως, τον ανακάλυψε και μας τον έμαθε, αλλά εγώ είπα ότι έχρισε ποιητές. Σας θυμίζω το «παραμερίστε να περάσει» ο Ρίτσος. Ελάτε, κύριε Παπαναστασίου, να μας πείτε τη δική σας παρατήρηση.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ: Σεβασμιότατε, κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι. Με μεγάλη προσοχή άκουσα τις απογευματινές ανακοινώσεις για το πνευματικό και συγγραφικό έργο του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα. Δεν είχα την τύχη να ακούσω τις πρωινές, τον φίλο μου τον Ντίνο Μακρυγιάννη και τον γλαφυρότατο φίλο μου Κώστα Τριανταφυλλίδη. Επειδή έχω μιαν εμπειρία, θα ήθελα να πω το εξής: Εις τα χωριά της Μακρυνείας, το 1960, που κουβάλαγαν νερό με την ποτίστρα, πήγα στον Νόβα και του λέω —είχαμε έναν συγγενικό δεσμό και φιλικό με την οικογένειά μου (από το Δαφνιά) και προπαντός με τον δάσκαλο. Είμαι υποχρεωμένος να το αναφέρω, τον Περικλή Παπαναστασίου, τον οποίο θεωρούσε σοφόν δάσκαλο, συγγενικό δεσμό. Τα χωριά μας, λέω, κύριε πρόεδρε, στερούνται νερό. Μου λέει, πόσα λεπτά θέλεις. 10.000.000, 15.000.000; Κάτσε να πάρω τηλέφωνο τον Νομάρχη. Πήρε τον τότε Νομάρχη τηλέφωνο, τον αείμνηστο Τσαούση, και του λέει ο Νομάρχης: Κύριε Πρόεδρε, το νερό της λίμνης, είναι ακατάλληλο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Επί της ανακοινώσεως, παρακαλώ, της κυρίας Χαραλαμποπούλου. Τώρα αυτά εἶναι άλλο θέμα.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ: Όχι κύριε Πρόεδρε, τελειώνω, και έκανε αυτό το έργο το θαυμάσιο, το οποίο συνεχίζεται έως σήμερα. Εν συνεχείᾳ, εγώ προσωπικώς του χρωστώ ευγνωμοσύνη, διότι με έστειλε στη Σουηδία, με το βιβλίο του Μίστου Αθανασιάδη *Ένας μήνας στο βόρειο πόλο*, το οποίο είχα ως πυξίδα. Και όταν γύρισα, μου λέει: Τι είδες, γιατρέ; Και του λέω: αυτά τα οποία είδα, εἶναι αυτά του τόσο ωραία περιέγραψε ο αδελφός σας. Τώρα, λέει, να σου πω και ένα ποίημα. Το δίστιχο αυτό, το θυμάμαι και θα σας το πω και τελειώνω.

Δεν θα ήθελα, να είμαι υπουργός στον τόπο αυτό,
πριν ο χάρος με καλέσει εις τον Άδη για να μπω.

Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε εμείς και να μας συγχωρείτε. Λοιπόν, ο κύριος Τερέζης, ο συνάδελφος, θέλει να κάνει κάποια παρέμβαση.

ΤΕΡΕΖΗΣ: Ναι, για την κυρία Δούκα. Ήθελα να διατυπώσω δύο παρατηρήσεις, στην πραγματικά αξιολογότατη εισήγηση της κυρίας Δούκα, η οποία με εντυπωσίασε και για τον τρόπο που την παρουσίασε, αλλά και για τις λεπτές προεκτάσεις, στις οποίες προέβη. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι διαφωνώ με τη χρήση του όρου «ιδεολόγημα» που έκανε σχετικά με τη μεγάλη ιδέα. Κατ' οικονομίαν, ίσως, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη «ιδεολογία», αν και, πάλι, δεν υπάρχει κάποια κεντρική αρχή, η οποία διαμορφώνει κάτι. Επομένως, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε, θέλοντας να είμαστε πιο αντικειμενικοί με τα πράγματα, περιφραστικά την φράση, «μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα», η οποία νομίζω ότι αποδίδει καλύτερα την πραγματικότητα. Το δεύτερο σημείο, πάλι έχει σχέση με τις ιστορικές σας παρατηρήσεις. Δεν θεωρώ ότι, αν και σε κάποιο σημείο διορθώσατε λίγο μια πρώτη παρατήρηση, δεν θεωρώ ότι μετά την μικρασιατική καταστροφή διατηρείται η μεγάλη ιδέα. Η μεγάλη ιδέα μπορεί να διατηρείται εκείνη την εποχή, όπως είπατε πολύ σωστά, σε ορισμένα κείμενα υπό τη μορφή μιας απαισιόδοξης αναφοράς στο παρελθόν. Αλλά, δεν μπορεί να παραμείνει πλέον ως ιστορικό και εθνικό αίτημα. Ο ελληνισμός αρχίζει μιαν αυτοαναφορά, έχουμε έναν απομονωτισμό στα συγκεκριμένα χωρικά όρια, τα οποία είναι και τα παρόντα. Και θα έλεγε κάποιος, ότι μια κοινωνική, ή αν θέλετε καλύτερα μια εθνική εσωστρέφεια, παρατηρείται στον ελληνισμό. Και με το δεδομένο, το πολύ συγκεκριμένο πληθυσμιακό δεδομένο, ότι αυτοί οι γόνιμοι πληθυσμοί της Μικράς Ασίας και της Κωνσταντινούπολης, σιγά σιγά, έρχονται στην Ελλάδα. Οπότε δεν υπάρχει εκείνο το αλυτρωτικό αίτημα, το οποίο θα οδηγούσε σε μια επαναβίωση, της μεγάλης ιδέας.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ναι, ευχαριστώ κύριε Τερέζη. Ο κύριος Κουντούρης. Και άλλος κανείς; Για ποιον, κύριε Κουντούρη;

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ: Για την κυρία Καραγιάννη. Νίκος Κουντούρης, ως μη επαχτιώτης, αυτοσυστήνομαι, δικηγόρος στο επάγγελμα και στην ιδιότητα, πολιτικός χρονογράφος. Ακούγοντας τη στέρεη εισήγηση, χωρίς να υποτιμώ και τις άλλες εισηγήσεις, της κυρίας Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, μου γεννήθηκαν οι εξής σκέψεις: Πρώτον, διαβάζοντας, ρουφώντας κυριολεκτικά, πρόσφατα, τα *Άπαντα* του μεγάλου Σουρή, σε επιμέλεια Έλλης Αλεξίου —και τη συστήνω αυτήν την έκδοση— νομίζω ότι ο στίχος των «δοκιμίων ανωνύμου» είναι πολύ επηρεασμένος από τη σατιρική και σκωπτική ποίηση του Γεωργίου Σουρή. Ο οποίος είναι πάντα σημερινός. Δεύτερον, το ότι έγραψε τα «δοκίμια ανωνύμου», κυρία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, όχι μόνο στην καθαρεύουσα, από ό,τι μας διαβάσατε ορισμένα αποσπάσματα, αλλά εις την αρχαΐζουσα, εν έτει 1971, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, φρονώ, δεν ήταν τυχαίο. Ταπεινή μου άποψη, είναι αυτή. Ήταν ένας σαρκασμός του βαθύτατα δημοκρατικού Γιώργου Αθάνα. Και

δημοκρατικός δεν είναι αυτός που έχει την ταμπέλα, είναι αυτός που πιστεύει στη δύναμη του λαού. Και δημοκρατία, και πάλι κατά την ταπεινή άποψή μου, δεν είναι τίποτε άλλο, από ό,τι ο λαός κρατεί. Και, Σεβασμότατε, ακούμε την λέξη κοινωνία σήμερα, συνεχώς. Κοινωνία και κοινωνία αμάρτησα και φταίει η κοινωνία. Η κοινωνία, δεν είναι τίποτε μπροστά στο λαό. Ο λαός, είναι η εν δυνάμει άφθαρτη κοινωνία. Σώσον Κύριε τον λαό σου, λέει η θρησκεία μας, όχι την κοινωνία σου. Είναι, επίπλαστες έννοιες, Σεβασμιότατε Δέσποτα. Λοιπόν, νομίζω, ήτανε σαρκαστικός και έγραψε εις την αρχαΐζουσαν και όχι εις την καθαρεύουσα, η οποία, κυρία Ευγενία Χαραλαμποπούλου, κατά την περίοδο της δικτατορίας δεν επεβλήθη η καθαρεύουσα, υπήρχε η καθαρεύουσα, ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Και αν δεν απατώμαι, συγχωρήστε με, έγινε επίσημη γλώσσα η νεοελληνική, η δημοτική αν θέλετε, από το 1978, επί υπουργίας του Γεωργίου Ράλλη.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: 1976. Τελειώνετε.

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ: Το 1976. Είχε απαγορευτεί, από τη δικτατορία, η χρήση της δημοτικής. Και για αυτό, φρονώ, ότι ο βαθύτατα δημοκρατικός και γενναίως τιμώμενος Αθανασιάδης-Νόβας, δεν έγραψε. Το έγραψε σαρκαστικά αυτό το κείμενο και έβαλε και *ανώνυμος*, όχι γιατί φοβόταν τους τότε κρατούντες. Και ένα τελευταίο: Ήθελα να ρωτήσω αυτούς που είναι κοντά στο έργο και ιδίως τον σεβάσμιο κύριο Γιάννη Βαρδακουλά. Γράφοντας ποιήματα ο τιμώμενος από το 1920, αν δεν απατώμαι, αν συγκράτησα καλά, δεν υπάρχει κανένα κείμενό του στην καθαρεύουσα; Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε κι εμείς. Είναι άλλος που θέλει να παρέμβει; Ο Σεβασμιότατος. Χάριν του αξιώματος και του σεβασμού που σας έχουμε. Λοιπόν, μπορείτε να απαντήσετε, πριν απαντήσουν οι ερωτώμενοι. Σεβασμιότατε, σας ακούμε.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΙΕΡΟΘΕΟΣ: Δεν πρόκειται να πω τίποτε περισσότερο, απλώς θέλω να τονίσω, δεν ξέρω πού αναφερόταν ο προηγούμενος προλαλήσας. Εκείνο που ήθελα να πω είναι το εξής, αυτό που έλεγε ο Αριστοτέλης. «Αρχή σοφίας, ονομάτων επίσκεψις». Δηλαδή, όταν κανείς πρόκειται να συζητήσει ένα θέμα, πρέπει να δει τα ονόματα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο Επίκτητος, το λέει.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΙΕΡΟΘΕΟΣ: Ο Επίκτητος, το λέει και ο Αριστοτέλης. Λοιπόν, λέω το εξής, ότι είναι πάρα πολύ σημαντικό ότι αν χρησιμοποιούμε έναν όρο, να λέμε τί ακριβώς εννοούμε, κάτω από τον όρο. Ως θεολόγος ξέρω πολύ καλά, ότι μέσα από την ιστορία της Εκκλησίας έχουν αλλάξει οι όροι. Π.χ., ο λαός. Μιλάμε για τον λαό του Θεού, όπως πολύ ωραία το είπατε, σώσον κύριε τον λαόν σου. Αλλά, τι εννοούμε με τον λαόν του Θεού; Δεν εννοούμε τον όχλο. Ο λαός, η λέξη λαός, πέρασε και με την μορφή και με τον όρο του όχλου. Αλλά όταν λέμε λαός, εννοούμε την κοινωνία του ανθρώπου, τον Θεό. Όπως, επίσης, μπορεί να μιλάει κανείς για μια κοινωνία, αφηρημένα και ανυπόστατα. Όταν μια κοινωνία υπάρχει

χωρίς να υπάρχει το πρόσωπο και η υπόσταση, τότε και αυτή είναι ακοινώνητη κοινωνία, είναι όχλος. Μια κοινωνία χωρίς υπόσταση, μετατρέπεται και γίνεται μια οχλαγωγία και όχλος. Και ένας λαός, πάλι, ο οποίος δεν έχει υπόσταση και πρόσωπο, γίνεται και αυτός όχλος. Επομένως νομίζω, ότι μπορεί να χρησιμοποιήσει κανείς μέσα από ορισμένες προοπτικές και από ορισμένες προϋποθέσεις και την λέξη λαός και την λέξη κοινωνία.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, Σεβασμιότατε. Εγώ, συμφωνώ μαζί σας, υπό την έννοια ότι η λέξη κοινωνία που χρησιμοποιείται παράλληλα στην εκκλησιαστική γλώσσα, έχει άλλες διαστάσεις. Και επομένως, σας παρακαλώ, κύριε Κουντούρη, να μην αντιδικήσουμε τέτοια ώρα. Στις 9 μας περιμένει το φαγητό... Λοιπόν, εν πάση περιπτώσει, νομίζω ότι η κυρία Καραγιάννη, η οποία μπορεί και να απαντήσει, το ανέφερε αυτό, ότι στην εποχή εκείνη, έγραψε αυτή τη γλώσσα. Και δεν είναι ο μόνος, διότι δεν είχε καταργηθεί ή απαγορευθεί η καθαρεύουσα, αλλά στα χείλη ενός στυγνού δικτάτορα παραποιήθηκε η γλώσσα. Και ίσως αυτό να έκανε και τον Νόβα να γράψει αυτό το κείμενο, το οποίο, βεβαίως, το έγραψε ανωνύμως. Δεν το κυκλοφόρησε, με το όνομά του. Ίσως διότι φοβήθηκε, ίσως διότι, εν πάση περιπτώσει, δεν ήθελε να δώσει λαβές για να κακοπεράσει στην ηλικία που βρισκόταν από την δικτατορία. Έχουμε και άλλα ανάλογα ποιήματα που γράφονται από άλλους ποιητές κατά την ίδια περίοδο. Θυμηθείτε το δίστιχο του Σεφέρη (1968):

Ἑλλάς· πῦρ! Ἑλλήνων· πῦρ! Χριστιανῶν· πῦρ!
Τρεῖς λέξεις νεκρές. Γιατί τὶς σκοτώσατε;

Κύριε Τριανταφυλλόπουλε, δεν ξέρω αν το αποδίδω σωστά. Διορθώστε με. Νομίζω ότι κάπως έτσι το είπε. Ήθελα να πω, δηλαδή, ότι θέλοντας να σατιρίσει τα τότε λεγόμενα από τους ανθρώπους εκείνους, οι οποίοι δεν ήταν βέβαια φιλόλογοι, δεν ήξεραν την γλώσσα. Έγραψαν λοιπόν, και άλλοι ποιητές τέτοια πράγματα, για να σατιρίσουν τη γλώσσα, που χρησιμοποιούνταν τότε από τους κυβερνώντες. Τη γλώσσα της εξουσίας. Εν πάση περιπτώσει, μπορούν να απαντήσουν αν θέλουν. Η κυρία Βάρσου είπε όχι στον κύριο Ανδρειωμένο. Η κυρία Χαραλαμποπούλου θέλει να απαντήσει στον κύριο Παπαναστασίου και στον κύριο Κουντούρη; Μετὰ ἀκολουθεί η δεσποινίδα Δούκα και μετά ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, ο οποίος σήκωσε το χέρι του τώρα.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Θέλω, πριν απαντήσει η κυρία Χαραλαμποπούλου.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ορίστε. Ελάτε.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Άκουσα, προσεκτικά, προσπάθησα, τις εκδοχές της κυρίας Χαραλαμποπούλου για τη χρήση της καθαρεύουσας. Πρέπει, όμως, να προδηλώσω το εξής, ότι εγώ, θεωρώ εμαυτόν, καθαρευουσιάνο, αλλά «ξαστοχισμένο», όπως θα έλεγε ο Σεφέρης. Εγώ, δηλαδή, είμαι δυστυχής που μιλάω τη δημοτική και δεν μπορώ να μιλάω την καθαρεύουσα. Έχω λοιπόν την εντύπωση, ότι

μια άλλη εκδοχή για την χρήση της καθαρεύουσας, από τον Νόβα, είναι αυτό που υπαινίχθηκε και η κυρία Δούκα. Κάνει ένα άνοιγμα, προς την μοντέρνα ποίηση. Και η μοντέρνα ποίηση έχει πλήρως αποδεχθεί την καθαρεύουσα, είτε το θέλουμε, είτε δεν το θέλουμε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ὥρα και Εμπειρίκον. Δεν την έχει, Νίκο, αποδεχθεί, δεν συμφωνώ, υπό την έννοιαν ότι ο Καβάφης ή ο Παπατσώνης ή κάποιοι ποιητές, που έγραψαν στην καθαρεύουσα ή και στην καθαρεύουσα, παρέσυραν ορισμένους, οι οποίοι δεν έχουν δικό τους θεμέλιο, για να κάνουν το ίδιο. Και βλέπετε, ότι για να τους ερμηνεύσουμε σήμερα, θέλουμε να κατεβάζουμε ακόμη και το ομηρικό λεξικό και δεν ξέρω τί άλλο. Ο Παπατσώνης, τα δικαιολογούσε βέβαια, αυτά, όταν ρωτήθηκε. Αλλά, βέβαια, δεν είναι εύκολο τώρα να γράφεις νεοελληνική ποίηση και να χρησιμοποιείς την ομηρική γλώσσα, ή να πετάς, μέσα μέσα, και ομηρικές λέξεις, για να δείξεις την ευρυμάθειά σου. Αυτή, είναι η δική μου άποψη. Ορίστε, κύριε Τριανταφυλλίδη.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ: Λοιπόν, έχω κι εγώ, την εντύπωση, ότι η σύγχρονη ποίηση δεν την αποδέχεται την καθαρεύουσα, με την έννοια ότι επαναφέρει την καθαρεύουσα ως εκφραστικό σύγχρονο μέσον. Αλλά ότι είναι μια διερεύνηση των δυνατοτήτων της καθαρεύουσας, να εισαχθεί και εκείνο ως όργανο καθ' ο ιστορική γλωσσική μας συνέχεια, ως όργανο καίριας έκφρασης. Πολλές φορές, όσοι πιστεύουμε στην δημοτική και στις εκφραστικές της δυνατότητες, καταφεύγουμε στην καθαρεύουσα ως πηγή εκφραστική που έχει τη δυνατότητα να εμπλουτίσει το σύγχρονο, γλωσσικό μας αίσθημα και το σύγχρονο γλωσσικό μας όργανο. Δηλαδή, είναι μια πίστη στη γλωσσική συνέχεια του έθνους.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Και ως προς τους Σούτσους ή τον Σουρή, που ανέφερε ο κύριος Κουντούρης, υφολογικά δεν διαφέρουν, μπορεί να διάβαζε και τους μεν, να διάβαζε και τον δε. Ὅταν μάλιστα έγραφε για να σατιρίσει. Λοιπόν, ελάτε κυρία Καραγιάννη.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ: Εγώ δεν μπορώ να διαγνώσω τι σκεφτόταν ο Γιώργος Αθάνας, όταν έγραφε τους στίχους. Εκείνο όμως που διαβάζω και καταλαβαίνω, την ώρα που διαβάζω τη συλλογή του Αθάνα, μπορώ να το πω, και είναι άποψη. Κατ' αρχήν. « *Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου*». Ο ίδιος λέει, και το διαβάζω «*ἡ γλῶσσα ρέει ἀδιάσπαστος*», και σε αυτό στέκομαι περισσότερο, «*τῆς δὲ μορφῆς ἢ ἄλλης, χρώμενος, πάντοτε*».

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Εδώ κάνει λάθος. Διότι, ἂν χρησιμοποιούσε την παλαιά σύνταξη θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει δοτική: «*Χρώμενος τῇ μορφῇ*»!

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ: Ασφαλώς. Εδώ ήθελα να κάνω το σχόλιο, κύριε Πρόεδρε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Σας πρόλαβα.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ: « *Τῆς δὲ μορφῆς ἢ ἄλλης χρώμενος, πάντοτε ὁμιλεῖς αὐδὴν καὶ οὐ μὴν προγόνων*». Εδώ διαπιστώνουμε ένα σημαντικό λάθος, όπως το είπατε, που πιθανόν να έγινε για λόγους ρίμας. Πέραν όμως αυτού, αισθάνομαι έναν ευρύ χώρο,

μέσα στον οποίον, ο Γιώργος Αθάνας κινείται γλωσσικά. Και αισθάνομαι, ακόμη, ότι έχει χρησιμοποιήσει, και θα το καταθέσω αυτό στα πρακτικά, διότι έχω κάνει τη συγκέντρωση του γλωσσαρίου από τη συλλογή αυτή, μια πάρα πολύ ευρύτατη γκάμα λέξεων, φθάνοντας μέχρι τον Όμηρο, μέχρι τον Αισχύλο και την εκκλησιαστική υμνογραφία. Ακούστηκε το «*οὖσης ὀψίας*», «*ἰαττταταί, νυνδί*», ακούμε αλλού «*νεοχμός*», πάρα πολύ ευρύ γλωσσάριο. Τώρα, αν το έκανε κι αυτό για να σαρκάσει τη δικτατορία δεν μπορώ να το υποστηρίξω. Ωστόσο, βλέπω ότι ως λέγει ο ίδιος «*οι ιδέες του δεν είναι καθόλου πτωχές και ότι δεν είναι προσέτι ενδεδυμέναι πτωχικώς*». Τίποτε άλλο. Αυτά.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ πολύ. Η δεσποινίδα Δούκα, αν θέλει να μιλήσει, αλλά να μην πλατειάσετε.

ΔΟΥΚΑ: ...Ευχαριστώ, κύριε Πρόεδρε, ευχαριστώ τον κύριο Τερέζη. Ήθελα λοιπόν να πω ότι πραγματικά έχετε δίκιο, αυτό είναι το κλίμα μετά το '22. Και στο αναλυτικότερο κείμενο της ανακοίνωσής μου υπάρχουν αυτές οι αναφορές, με μια πρόχειρη βιβλιογραφική παραπομπή, και στην έκθεση αυτού του προβληματισμού, στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», στον 15ο τόμο, όπως και στο βιβλίο του Δ. Τζιόβα: Οι μεταμορφώσεις του Εθνισμού. Ωστόσο, πολλές φορές, επειδή ο χρόνος είναι μικρός, κάποιες αναφορές που κάνουμε σε κάποιες ανακοινώσεις μπορεί να μην γίνουν κατανοητές. Και μάλιστα θέλω να πω ότι αυτήν την ενσωμάτωση των προσφύγων, μετά το '22, την υμνεί, με την έννοια ότι έδωσε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί πρόοδος, στον ελλαδικό χώρο, στα προσφυγικά του ο Αθάνας, μεταξύ άλλων. Και αυτό που θα ήθελα να δείξω είναι ότι αυτόν τον οραματισμό της συνένωσης των δύο πλευρών του Αιγαίου, που ήταν πριν η «μεγάλη ιδέα» με έναν τρόπο κατακτητικό, ο Αθάνας τον βλέπει πια ειρηνικά, χριστιανικά, με τη σύζευξη αυτών των δύο πλευρών. Όσο για τον όρο «ιδεολόγημα», ευχαριστώ πάρα πολύ για την παρατήρηση, με είχε προβληματίσει κι εμένα, πώς θα έπρεπε να το εκφράσω. Ο κύριος καθηγητής ξέρει ότι με προβληματίζει πολύ η ελληνική έκφραση...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Όχι, νομίζω ότι σας το 'χα πει κι εγώ αυτό, αντί του «ιδεολογήματος», «ιδεολογία».

ΔΟΥΚΑ: Δεν έχω εδώ πέρα τίποτε άλλο να πω και όταν μιλάμε για ευχαριστήρια, θα πρέπει να ευχαριστήσω και τον κύριο Ζώρα, τον επίκουρο καθηγητή, ο οποίος μου έδωσε και μια κατεύθυνση προς τα «Πρακτικά της Ακαδημίας», τα οποία πολύ με βοήθησαν στην έρευνά μου, αν και δεν ακούστηκαν αυτά εδώ, γιατί ο χρόνος δεν μας έπαιρνε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Δηλαδή, Δέσποινα, μόνο εμένα, δεν ευχαρίστησες, τελικά...

ΔΟΥΚΑ: Ευχαριστώ πολύ, για το χρόνο που μου δώσατε και για την ανοχή σας.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Δεν πειράζει. Εγώ είμαι μεγαλόψυχος! Λοιπόν, έχει κάποιος άλλος τίποτε; Δι' ευχών του αγίου Δεσπότου... Έχω απωθημένα, Σεβασμιότατε. Ήθελα κι εγώ κάποτε να γίνω δεσπότης, δεν τα κατάφερα, όμως...

ΕΝΑΡΞΗ ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Π. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ): Άγιε Καθηγούμενε της Ιεράς Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Άγιοι Πατέρες, κύριε Δήμαρχε, κύριε Πρόεδρε, κυρίες και κύριοι.

Σήμερα, συνεχίζουμε, με την καταληκτική συνεδρία του δευτέρου Συμποσίου Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας, κι αυτή τη φορά, στο φιλόξενο Μοναστήρι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, υπό τις ευλογίες της Εκκλησίας. Τις οποίες βεβαίως, επικαλούμαστε για το φωτισμό μας, καλώντας τον άγιο καθηγούμενο, πατέρα Σπυρίδωνα, να ευλογήσει τις εργασίες της σημερινής ημέρας και να χαιρετίσει, το συνέδριο.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ
π. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗ

Αγαπητοί μου αδελφοί, που έχετε αναλάβει αυτήν τη μεγάλη αποστολή, τη διενέργεια και τη διεξαγωγή αυτού του θαυμάσιου συνεδρίου, κύριε Πρόεδρε, Διοικητικό Συμβούλιο και μέλη της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών και αγαπητοί μου αδελφοί και αδελφές, που έχετε φτάσει μέχρι το μοναστήρι μας.

Σαν οικοδεσπότης, σας υποδέχομαι με χαρά, εκ μέρους όλης της αδελφότητος και εκφράζω, την θερμότατη ευχή, το συνέδριό σας, το οποίο μέχρι αυτή τη στιγμή, όπως πληροφορήθηκα, έχει προχωρήσει και έχει εξελιχθεί θαυμάσια, ευχόμεθα όλοι οι πατέρες να συνεχιστεί και σήμερα και να λήξει με μεγάλη επιτυχία.

Είμεθα στη διάθεσή σας, για να εξυπηρετήσουμε όλα τα μέλη του συνεδρίου, όλους τους ακροατάς και επισκέπτας και γι' αυτό μη διστάσετε,

σας παρακαλώ, να ζητήσετε ό,τι σας χρειαστεί και θα είναι ολοπρόθυμη ολόκληρη η αδελφότης, για να σας εξυπηρετήσει.

Αυτό το κάνουμε, οπωσδήποτε, σε κάθε ένα από τα επιστημονικά και λοιπά συνέδρια, τα οποία γίνονται εδώ, στο συνεδριακό αυτό ιεραποστολικό και πνευματικό κέντρο της μονής μας. Αλλά ιδιαιτέρως, θέλουμε να είμεθα στο πλευρό σας όχι μόνο με ευχές και ευλογίες, αλλά και με σύμπραξη και συμμετοχή, πνευματική και υλική, ώστε να διευκολυνθούν οι εργασίες του συνεδρίου. Μην διστάσετε, λοιπόν, να ζητήσετε ό,τι σας χρειαστεί.

Και θέλω να εκφράσω τη χαρά μου, γιατί εσείς συμπατριώτες μας, άνθρωποι πνευματικοί του τόπου αυτού, που ακτινοβολείτε πνεύμα και φως σε ολόκληρη την Ελλάδα μας, από την οποία ήδη συγκεντρωθήκατε σήμερα και όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό. Αισθάνομαι την ανάγκη να σας ευχαριστήσω γι' αυτό το οποίο κάμετε, όπου ευρίσκεσθε.

Είμεθα προορισμένοι, εμείς οι ελληνορθόδοξοι, να σκορπάμε φως στους ανθρώπους. Όχι υλικό και κτιστό φως, αλλά το άκτιστο φως, το πνευματικό φως, το θεϊκό φως, που έχει έλθει μέσα μας, από τότε που ο Κύριος μας δημιούργησε. Και σαν αρχαία Ελλάδα, αλλά και σαν ορθόδοξη πραγματικότητα.

Ιδιαιτέρως όμως, αυτός ο τόπος εδώ, η Ναύπακτος, η Ναυπακτία μας, η Αιτωλοακαρνανία θα έλεγα γενικότερα, είναι ένας τόπος, που έχει αναδείξει, μεγάλους και πολλούς άνθρώπους φωτός. Και έχουμε πραγματικά προσφέρει πολλά και στον ελληνισμό μας, αλλά και σε όλον τον άλλο κόσμο. Αξίζει να ονομάζεται η Ναύπακτος όπως ήδη ονομάζεται, πόλις φωτός. Και δεν σας το λέω αυτό, διότι το ενεπνεύσθην αυτήν την στιγμή, αλλά επειδή, ήδη εδώ, έχουν γίνει πάρα πολλά συνέδρια επιστημονικά, ευρωπαϊκά και διεθνή. Αλλά και επειδή με την πρωτοβουλία του Δήμου της Ναυπάκτου, του Δημάρχου και των άλλων πολιτιστικών φορέων, έχουν γίνει πολλές πολιτιστικές και πνευματικές εκδηλώσεις.

Από συζητήσεις που έχω με τους ξένους οι οποίοι επισκέπτονται το μοναστήρι, έχει ήδη περάσει διεθνώς η αντίληψη ότι η Ναύπακτος είναι ένας τόπος όπου συγκεντρώνονται πνευματικοί άνθρωποι. Είναι σημαντικό αυτό. Δεν την ονομάζουν μια βιομηχανική πόλη. Δεν την ονομάζουν, αν θέλετε ακόμα, μια τουριστική πόλη, που αναζητά το εύκολο χρήμα. Αλλά την ονομάζουν μια πόλη του πνεύματος. Όπου, συγκεντρώνονται από όλον τον κόσμο πλέον άνθρωποι του πνεύματος, της επιστήμης, των τε-

χνών. Και θα έλεγα, ότι η Ναύπακτος, σιγά σιγά, μετατρέπεται σε έναν ακαδημαϊκό χώρο. Αυτό πρέπει να μας χαροποιεί όλους, να μας κάνει να αισθανόμεθα πνευματικά υπερήφανοι, αλλά και να προσπαθούμε να φανούμε αντάξιοι σε αυτόν τον τίτλο που σιγά σιγά μας δίδει ο κόσμος.

Ήδη, η Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, με την πρωτοβουλία ολοκλήρου βεβαίως του διοικητικού συμβουλίου, αλλά και με το ζήλο και την εργασία του Προέδρου της, του κυρίου Χαραλάμπους Χαραλαμποπούλου, έχει κάνει πολλά. Και συνεχίζει να κάνει κι αυτό αποδεικνύει ότι έχει συνειδητοποιήσει την μεγάλη αξία του να είναι η Ναύπακτος, η Ναυπακτία, ένας πόλος έλξεως πνευματικών ανθρώπων κι από δω, από τις συναντήσεις αυτών των πνευματικών ανθρώπων, να εκπέμπεται προς όλον τον κόσμο πνευματικό φως.

Από την ψυχή μου και εκ μέρους όλης της αδελφότητος και όλων των φίλων του μοναστηριού, εκφράζω τα θερμά συγχαρητήρια προς τους διοργανωτάς αυτού του συνεδρίου, του Συμποσίου της Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας. Και εύχομαι, καλή συνέχεια, καλή ολοκλήρωση των εργασιών, με απόλυτη επιτυχία. Ο Θεός, να είναι μαζί σας.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Σας ευχαριστούμε, Άγιε Καθηγούμενε.

Παρίσταται, σήμερα εδώ και ο κύριος Δημήτρης Αραπογιάννης, Πρόεδρος της Νομαρχιακής Επιτροπής Πολιτισμού - Τουρισμού, τον οποίο καλώ, να χαιρετίσει το συνέδριο.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
κ. ΔΗΜ. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Πανοσιολογιώτατε, κύριε Πρόεδρε, κύριε Δήμαρχε, κυρίες και κύριοι Σύνεδροι.

Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, που απουσίαζε τις δύο πρώτες μέρες του συνεδρίου, λόγω απουσίας του Νομάρχη εκτός Αιτωλοακαρνανίας και της αρμόδιας επιτροπής Πολιτισμού - Τουρισμού που έχω την τιμή να εκπροσωπώ, για υπηρεσιακούς λόγους, βρίσκεται σήμερα εδώ, να χαιρετίσει αυτό το συνέδριο.

Και αφού σας μεταφέρω το χαιρετισμό του πρώτου αιρετού Νομάρχη του νομού μας, να σας πω, πως αξίζουν συγχαρητήρια, στους διοργανωτάς αυτού του συμποσίου.

Και εμείς εδώ, ήρθαμε να τιμήσουμε αυτούς που θέλει να τιμήσει το συμπόσιο, που πρόβαλαν την επαρχία της Ναυπακτίας, τον νομό μας και την Ελλάδα γενικότερα.

Θέλω να σας δηλώσω, ότι η διεύθυνση πολιτισμού τουρισμού, που για πρώτη φορά δημιουργήθηκε στην νομαρχιακή αυτοδιοίκηση και θα παρακολουθήσει σήμερα την λήξη αυτού του συνεδρίου, θα μπορέσει μαζί με το προεδρείο να συνοψίσει τα συμπεράσματα και να βοηθήσει στην επίτευξη αυτών των στόχων που θα θέσει.

Ήδη εμείς κάναμε μια καταγραφή της πολιτικής δραστηριότητας, όλων των πνευματικών ανθρώπων και τέκνων του νομού Αιτωλοακαρνανία, των ασχολουμένων με τα εικαστικά, με την λογοτεχνία και με ο,τιδήποτε έχει σχέση με τον πολιτισμό, με τον τουρισμό.

Και πολύ σύντομα, θα δώσουμε αυτήν την δυνατότητα μέσα από ορισμένα κείμενα τα οποία επεξεργαζόμαστε, σε όλους τους πολιτιστικούς φορείς, σε όλες τις εταιρείες, τις ομοσπονδίες του νομού μας, που, δόξα τω

Θεώ, έχουν ξεπεράσει τις 600, να μπορέσουμε να δημιουργήσουμε ένα πολιτιστικό δίκτυο στο νομό της Αιτωλοακαρνανίας, το οποίο θα προβάλλει τον νόμο μας, μια που μέχρι τώρα βρίσκεται ακόμα σε κάποια καθυστέρηση.

Εύχομαι, αυτό το συνέδριο να αποτελέσει όχι την αρχή, γιατί η αρχή έχει γίνει πριν από πολλά χρόνια από την Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών και αυτό είναι προς τιμήν του προεδρείου και ιδιαίτερα του προέδρου του κυρίου Χαραλαμπόπουλου, να βγάλει τα συμπεράσματα και τους προσεχείς μήνες να τα επεξεργαστούμε και από την πλευρά μας να βοηθήσουμε.

Καλή επιτυχία.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον κύριο Πρόεδρο, και για τον χαιρετισμό, αλλά και για τις υποσχέσεις που μας έδωσε, που θέλουμε να πιστεύουμε ότι θα υλοποιηθούν προς πάσα κατεύθυνση, σε ό,τι αφορά την Εταιρεία, τα Πρακτικά του Συνεδρίου και τον προγραμματισμό για τα περαιτέρω, των επόμενων ετών. Προς ενημέρωσή σας και όχι προς εκφοβισμόν, θα ήθελα να σας πω ότι, σύμφωνα με το πρόγραμμα, σήμερα θα υπάρξουν 5 ανακοινώσεις, θα επακολουθήσει μια συζήτηση, όπου μπορούν να γίνουν και προτάσεις για το επόμενο συνέδριο. Και κατόπιν, ο κύριος Χαραλαμπόπουλος θα μιλήσει για τη συνθετική εικόνα που δίνουν οι δύο αδελφοί Νόβα, και ο ομιλών θα προσπαθήσει να κάνει έναν σύντομο απολογισμό.

Ε΄ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Κτίτωρ ναού
2. Το θρησκευτικό στοιχείο στην ποίησή του
3. Η ποίησή του στα σχολικά Αναγνωστικά
4. Λαογραφικά στοιχεία στο ποιητικό του έργο
5. «Ιταλικές Μακέττες»

Η νότια πλευρά του Ναού

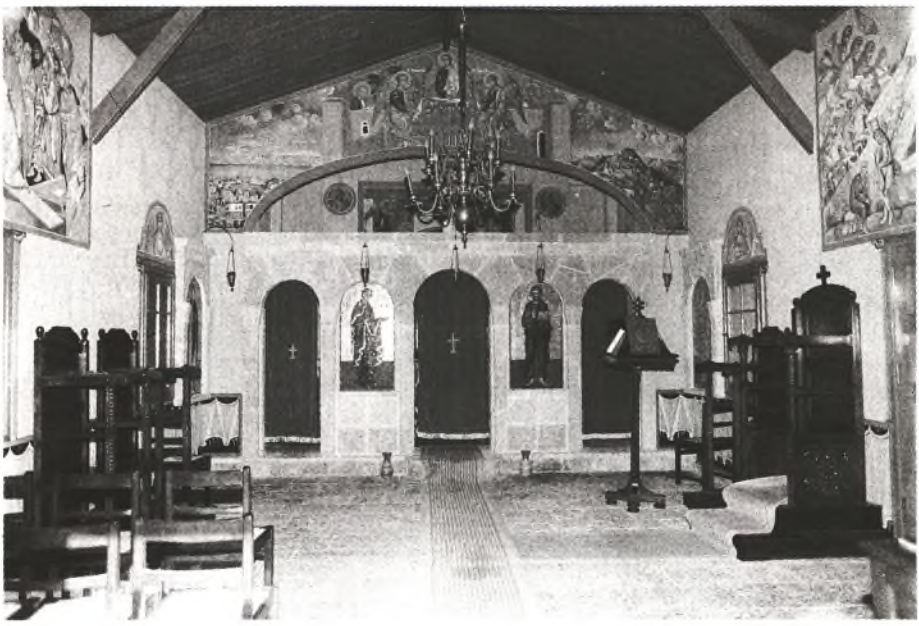

Το εσωτερικό του Ναού

ΑΡΧΙΜ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ ΚΟΥΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

Ο Γ. ΑΘΑΝΑΣ ΚΤΙΤΩΡ ΤΟΥ ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑΚΟΥ ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΔΟΚΙΑΣ

Ὁ Γ. Ἀθάνας ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ἕνας μεγάλος λογοτέχνης τοῦ αἰῶνος μας, μὲ σπουδαῖες ἐπιδόσεις σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς μορφὲς τοῦ γραπτοῦ λόγου. Οἱ προηγούμενοι ὁμιλητὲς τοῦ Συμποσίου αὐτοῦ, παρουσίασαν, ἔκριναν, ἀνέλυσαν καὶ πρόβαλλαν τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Γ. Ἀθάνα καὶ τὴν προσφορά του στὰ γράμματα.

Ἐγὼ μὲ τὴν εἰσήγησή μου αὐτὴ θὰ προβάλλω τὸν Γ. Ἀθάνα ὡς Χριστιανό, ὡς ἄνθρωπο μὲ βαθειὰ πίστη στὸ Θεὸ καὶ τὴν Ἐκκλησία, ὡς πρόσωπο μὲ σεμνὴ χριστιανικὴ συνείδηση, ποὺ γνώριζε νὰ θαυμάζει, νὰ ἀγαπᾶ καὶ νὰ ἐκτιμᾶ τὰ πραγματικὰ οὐσιώδη καὶ ἀξιόλογα πράγματα. Κι αὐτὸ θὰ τὸ κάνω ὄχι προβάλλοντας τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ποὺ διάχυτα ὑπάρχει στὰ ποιήματά του —ἄλλωστε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ θὰ ὁμιλήσει, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα, ὁ ἀμέσως ἑπόμενος ὁμιλητής— ἀλλὰ κάνοντας ἀναφορὰ καὶ παρουσιάζοντας τὸν κομψὸ καὶ καλοφτιαγμένο ναὸ τῶν Ἁγίων Θεμιστοκλέους καὶ Εὐδοκίας στὸ Κοιμητήριο τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴ Ναύπακτο, κτίτορας τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Γ. Ἀθάνας.

Σίγουρα ὁ ναὸς αὐτὸς ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ ἔκφραση τῆς γνησίας πίστεως, τῆς βαθειᾶς εὐλαβείας καὶ τῆς ἔντονης θρησκευτικότητος τοῦ μεγάλου ποιητῆ. Ποιός ξέρει ἄραγε πόσες παιδικὲς ἐμπειρίες, πόσες ἐφηβικὲς ἀναμνήσεις, πόσα —ἀργότερα— λατρευτικὰ βιώματα συναρμολογήθηκαν στὴν καρδιά του, μέχρι νὰ φθάσει στὴν ἀπόφαση νὰ γίνει κτίτορας ἑνὸς ναοῦ.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ κτίτορες τῶν ναῶν καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μονῶν στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μας, ἐθεωροῦντο ἀνέκαθεν πρόσωπα κύρους, ἁγιότητος καὶ ἀρετῆς καὶ ἐμνημονεύοντο σὲ εἰδικὲς δεήσεις στὶς καθημερινὲς λατρευτικὲς συνάξεις τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὁ Γ. Ἀθάνας κτίζοντας μὲ δική του πρωτοβουλία καὶ προσωπικά του ἔξοδα ἕναν ναό-στολίδι στὸ δυτικὸ Νεκροταφεῖο τῆς πόλεώς μας, κατέταξε τὸν ἑαυτό του στοὺς κτίτορες ἱερῶν καθιδρυμάτων καὶ ἁγιασμένων χώρων λατρείας.

Ὁ ναὸς κτίσθηκε στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ ’50 καὶ ἀφιερώθηκε στοὺς Ἁγίους Θεμιστοκλῆ καὶ Εὐδοκία, εἰς μνήμην τῶν γονέων τοῦ Γ. Ἀθάνα, Θεμιστοκλῆ Γ. Ἀθανασιάδη, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσε τὸ 1893 λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴν γέννηση τοῦ Ἀθάνα καὶ Εὐδοκίας Σισμάνη, ἡ ὁποία ἀπεβίωσε τὸ 1933.

Στὸ Ὀρθόδοξο ἁγιολόγιο μὲ τὸ ὄνομα Θεμιστοκλῆς ἀναφέρονται δύο ἅγιοι: Ὁ *πρῶτος* ἑορτάζει στὶς 21 Δεκεμβρίου καὶ ἀπαντᾶται σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς Συναξαριστές. Μπορεῖ κάλλιστα νὰ θεωρηθεῖ ὁ Προστάτης ἅγιος τῶν διωκομένων Χριστιανῶν. Καταγόταν ἀπὸ τὰ Μύρα τῆς Λυκίας καὶ ἔζησε στὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὅταν ἐπὶ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου ἔπασχαν ἀνήκουστα πράγματα οἱ Χριστιανοί, ὁ Θεμιστοκλῆς, βοσκὸς τὸ ἐπάγγελμα, ἔκρυψε πολλοὺς σὲ δυσπρόσιτα ὀρεινὰ μέρη. Καταγγέλθηκε γι’ αὐτό, ἀλλὰ ἀρνήθηκε νὰ δείξει τὰ κρησφύγετα τῶν διωκομένων. Καταδικάστηκε λοιπὸν καὶ αὐτός, σύρθηκε δὲ σὲ ἔδαφος, στὸ ὁποῖο εἶχαν τοποθετήσει σιδερένια καρφιά, καὶ ἔτσι παρέδωσε στὸν Θεὸ τὴν ἁγία του ψυχή. Ὁ *δεύτερος* ἅγιος μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἀναφέρεται ἀπὸ ἐλάχιστα ἁγιολόγια, φέρεται ὡς μάρτυς, ἄνευ ὑπομνήματος καὶ ἑορτάζει στὶς 10 Ἀπριλίου.

Μὲ τὸ ὄνομα Εὐδοκία ἀναφέρονται τέσσερες ἁγίες στὸ Ὀρθόδοξο ἑορτολόγιο: α) *Ὁσιομάρτυς Εὐδοκία*, ἡ ὁποία ἑορτάζει τὴν 1η Μαρτίου. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἡλιούπολη τῆς Συρίας. Περνοῦσε τὴ ζωή της μέσα στὴν πορνεία καὶ τὴν ἀκολασία. Μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀρρώστια της, δὲν συνέχισε τὴν προηγούμενη ζωή της. Ἐγκατέλειψε τὴν πόλη καὶ ἐπέστρεψε μετὰ ἀπὸ ἕνα χρόνο. Θέλησε νὰ μείνει ἄγνωστη καὶ γι’ αὐτὸ ἐγκαταστάθηκε στὰ τελευταῖα σπίτια τῆς πόλεως. Ἐκεῖ, γνώρισε μὲ θαυματουργικὸ τρόπο τοὺς Χριστιανοὺς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἀσπάστηκε τὴν διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου, βαπτίστηκε Χριστιανή, καθαρίστηκε μὲ τὴν μετάνοια ἀπὸ τὰ ἔκτροπα τῆς προηγούμενης ζωῆς της, ἔδωσε τὴν περιουσία της στὰ ὀρφανὰ καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἔγινε πιστὴ ἐργάτης τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ μάλιστα μέχρι μαρτυρικοῦ θανάτου.

β) *Μάρτυς Εὐδοκία*, ἡ ὁποία ἑορτάζει στὶς 4 Αὐγούστου. Καταγόταν ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Σὲ μιὰ ἐκστρατεία τους οἱ Πέρσες τὴν αἰχμαλώτισαν καὶ τὴν μετέφεραν στὴν Περσία. Ἐκεῖ κατάφερε νὰ ἐκχριστιανίσει πολλὲς Περσίδες καὶ Πέρσες. Ἔτσι τὴν ἀγάπησαν ὅλοι οἱ Χριστιανοί. Οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου τὴν συνέλαβαν ὅμως ἐξοργισμένοι καὶ τὴν μαστίγωσαν ἀλύπητα. Μετὰ ἀπὸ πολλὰ καὶ φρικτὰ μαρτύρια τὴν ἀποκεφάλισαν, παίρνοντας ἔτσι τὸ ἀμάραντο στεφάνι τοῦ μαρτυρίου.

γ) *Βασίλισσα Εὐδοκία*, ἡ ὁποία ἑορτάζει στὶς 13 Αὐγούστου. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἀθηναΐδα, κόρη τοῦ Ἀθηναίου σοφιστὴ Λεοντίου, ἡ ὁποία ἔγινε σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ. Βαπτίστηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κων/πόλεως Ἀττικὸ καὶ ἔλαβε τὸ ὄνομα Εὐδοκία. Ἐπισκέφθηκε τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἔκτισε ναούς, μοναστήρια καὶ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδοσίου ἐγκαταστάθηκε ὁριστικὰ στοὺς Ἁγίους Τόπους, συνεχίζοντας τὰ θεοφιλῆ της ἔργα. Ἀπέθανε τό 460 μ.Χ. καὶ ἐτάφη στὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου στὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν ὁποῖο εἶχε κτίσει ἡ ἴδια.

δ) Στὸ Ἱεροσολυμιτικὸ Κανονάριο ἀναφέρεται ὡς Ἁγία καὶ ἡ *μικρὴ κόρη Εὐδοκία*, ἡ μνήμη τῆς ὁποίας ἀνάγεται στὶς 10 Σεπτεμβρίου. Στοὺς ἄλλους Συναξαριστὲς δὲν ἀπαντᾶται.

Καὶ μετὰ τὴν σύντομη αὐτὴ ἀναφορὰ στοὺς Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας μας οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα Θεμιστοκλῆς καὶ Εὐδοκία, ἂς ἔλθουμε σὲ μιὰ σύντομη περιγραφή, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, τοῦ ναοῦ τὸν ὁποῖο ἔκτισε ὁ Γ. Ἀθάνας. Ὁ ναὸς εἶναι κτισμένος σὲ ἐξέχουσα θέση, στὴν βόρεια πλευρὰ τοῦ Κοιμητηρίου τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ναυπάκτου καὶ νῦν Μαντινείας Ἀλέξανδρο, στὶς 13 Ἰουλίου τοῦ 1986. Πρόκειται γιὰ ἁπλῆ μονόχωρη αἴθουσα, μὲ δίρριχτη στέγη καὶ ἐξωτερικὲς διαστάσεις 10,40 μ. x 6,45 μ., ἐνῶ τὸ ἱερὸ βῆμα στενεύει ἐξωτερικὰ κατὰ 0,35 μ. στὴν κάθε πλευρά. Εἶναι λιθόκτιστος μὲ πολὺ καλὴ δόμηση ἀπὸ ντόπιες πελεκητὲς πέτρες. Ἐργάστηκαν ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50 περίπου, μέχρι τὸ 1960, περισσότεροι ἀπὸ δέκα σπουδαῖοι τεχνίτες —περίφημοι πελεκάνοι τῆς γύρω περιοχῆς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη— ποὺ δυστυχῶς σήμερα σπανίζουν. Ἀναφέρω ὡς κυριότερους τοὺς τεχνίτες Πέτρο Τσουμῆ καὶ Βασίλειο Σκαφίδα ἀπὸ τὴ Σίμη, Σπῦρο Κουτσογιάννη ἀπὸ τὸ Παλαιοχωράκι καὶ Ἰωάννη καὶ Θωμᾶ Παπανδρέου ἀπὸ τὸν Πόδο.

Ὁ ναὸς διαθέτει τρία παράθυρα στὴν βόρεια πλευρά, ἐνῶ στὴ νότια δύο

καὶ μία πλαϊνὴ εἴσοδο. Ἡ κύρια εἴσοδος βρίσκεται δυτικὰ καὶ ἀποτελεῖ πραγματικὰ ἀρχιτεκτονικὸ κομψοτέχνημα.

Ἐπάνω καὶ δεξιὰ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὑψώνεται μικρὸ μονόλοβο καμπαναριό. Ἡ ξύλινη στέγη ἐξέχει περιμετρικὰ κατὰ 0,50 μ. περίπου. Ἰδιαιτερότητα παρουσιάζει τὸ περιστύλιο στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, μὲ ξύλινη στέγη καὶ δύο ἀψίδες ἀνατολικὰ καὶ δυτικά, πλάτους 2,30 μ. καὶ μήκους 8,60 μ.

Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος ἐξωτερικὰ σχηματίζει τρεῖς πλευρές, ἐνῶ ἐσωτερικὰ κανονικὸ ἡμικύκλιο. Στὸ κέντρο τὴν διατρυπᾶ δίλοβο κομψὸ παράθυρο.

Ἐσωτερικὰ ὁ ναὸς παρουσιάζει πολλὲς πρωτοτυπίες. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν, τὸ ξύλινο νταβάνι καὶ τὸ πέτρινο δάπεδο. Τὸ τέμπλο εἶναι λιθόκτιστο, βαρύ, ἐπιβλητικὸ καὶ καλοζυγισμένο. Ἔχει τρεῖς τοξωτὲς εἰσόδους πρὸς τὸ ἱερὸ βῆμα καὶ δύο ἐπίσης τοξωτές, ψηφιδωτὲς εἰκόνες, τοῦ Χριστοῦ δεξιὰ καὶ τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιώτισσας, σὲ στάση δεήσεως ἀριστερά. Οἱ εἰκόνες τῶν Ἁγίων Θεμιστοκλέους καὶ Εὐδοκίας, στοὺς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένος ὁ ναός, εἶναι καὶ αὐτὲς ψηφιδωτὲς καὶ βρίσκονται σὲ ὡραῖες θέσεις στὶς πλαϊνὲς πλευρὲς καὶ σχεδὸν κολλητὰ στὸ τέμπλο. Ψηφιδωτὴ εἶναι καὶ ἡ εἰκόνα τῆς Δεομένης Πλατυτέρας στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος, ὁ ὁποῖος καλύπτει τμηματικὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τοῦ Ναοῦ. Εἶναι ἔργο τοῦ γνωστοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου καὶ ἁγιογράφου Ράλλη Κοψίδη, μαθητοῦ τοῦ μεγάλου δασκάλου τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης Φώτη Κόντογλου. Ἀναλυτικώτερα ὑπάρχουν οἱ ἑξῆς τοιχογραφίες: Στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος, κάτω ἀπὸ τὴν Πλατυτέρα, εἰκονίζονται μποῦστο καὶ σὲ λειτουργικὴ στάση, ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος δεξιὰ καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀριστερά.

Στὸ κέντρο τῆς ἀψίδος ποὺ σχηματίζεται ἐπάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ τέμπλο, ὑπάρχει ἡ παράσταση τῆς φιλοξενίας τοῦ Ἀβραάμ, ποὺ ὡς γνωστὸν στὴν βυζαντινὴ ἁγιογραφία ἔτσι ἀπεικονίζεται ἡ Ἁγία Τριάδα. Στὴν ἴδια ἀψίδα δεξιὰ ὑπάρχει ὄμορφη ζωγραφιὰ μὲ τὸ ξακουστὸ Κάστρο τοῦ Ἐπάχτου καὶ ἀριστερὰ μὲ τὸ γραφικὸ λιμανάκι τῆς Ναυπάκτου.

Στὴν νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει μεγάλη τοιχογραφία τῆς Γεννήσεως, ἐνῶ στὴ βόρεια, τοιχογραφία τῆς Ἀναστάσεως μὲ τὴν ὀνομασία «ἡ εἰς Ἅδου κάθοδος». Ἐπάνω ἀπὸ ὅλα τὰ παράθυρα ζωγραφίστηκαν σὲ μποῦστο μορφὲς ἀγγέλων.

Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ καλύπτεται ὅλη ἀπὸ τοιχογραφίες. Στὸ κέντρο ἐπάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο εἰκονίζονται οἱ Ἅγιοι Κων/-νος καὶ Ἑλένη ὁλόσωμοι μὲ τὸν Τίμιο Σταυρὸ ἀνάμεσά τους, δεξιὰ ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔφιππος καὶ ἀριστερὰ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁμοίως. Δεξιὰ τῆς κυρίας εἰσόδου στὸ κάτω διάζωμα, εἰκονίζονται ὁλόσωμοι ἡ Ἁγία Παρασκευή, ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ Ἁγία Μαρίνα, ἐνῶ ἀριστερὰ ὁ Τίμιος Πρόδρομος, ὁ Προφήτης Ἠλίας καὶ ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος.

Τέλος ἐπάνω ἀπὸ τὴν κύρια εἴσοδο γράφηκε ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ ποὺ ἀφορᾶ τὴν ἀνέγερση καὶ τὴν ἁγιογράφηση τοῦ Ναοῦ: † ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ, ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕ-ΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΔΟΚΙΑΣ, ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΙΑΣ ΑΘΑ-ΝΑΣΙΑΔΗ ΝΟΒΑ, ΕΝ ΕΤΕΙ 1960, ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΩΝ ΠΡΟΓΟΝΩΝ ΤΩΝ, ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΚΥΡΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑ-ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, ΕΠΙ ΣΧΕΔΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΟΣ ΠΑΝΑΗ ΜΑ-ΝΟΥΗΛΙΔΗ.

ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ ΔΕ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ Ράλλη Κοψίδη ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Σοφίας ἐν ἔτει 1984.

Ὁ Ναὸς διαθέτει ἕναν ὄμορφο περίγυρο μὲ παραδοσιακὸ πλακόστρωτο, λουλούδια, καλλωπιστικὰ δένδρα καὶ αἰωνόβια κυπαρίσσια. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παραδοσιακὴ πέτρινη βρύση στὴν βόρεια πλευρά.

Δυτικὰ τοῦ Ναοῦ σὲ ἕνα μικρὸ πλάτωμα ὑπάρχουν δύο τάφοι, στοὺς ὁποίους ἀναπαύονται ὁ Γ. Ἀθάνας, οἱ γονεῖς του, ἡ σύζυγός του Μαρία καὶ ὁ ἀδελφός του Θεμιστοκλῆς. Τρεῖς πέτρινες πανέμορφες ἀψῖδες, πραγματικὰ ἀριστουργήματα, προσδίδουν ἰδιαίτερη χάρη καὶ ἐπιβλητικότητα στὸ τοπίο. Στὸν ἀριστερὸ τάφο ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ (Γ. ΑΘΑΝΑΣ) καὶ ΜΑΡΙΑ Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ (ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ ΡΩΜΗΣ). Στὸν δεξιὸ τάφο ἀναγράφονται: ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ, ΕΥΔΟΚΙΑ Θ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ (ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΗ) καὶ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ Θ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ (ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΣ).

Δύο ἄλλοι πέτρινοι τάφοι ὑπάρχουν πίσω ἀπὸ τὸ ἱερὸ βῆμα καὶ λίγο νοτιώτερα. Ὁ πρῶτος ἀναγράφει: ΤΑΦΟΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΙΣΜΑΝΗ καὶ ΚΩΣΤΑΣ ΣΙΣΜΑΝΗΣ ΑΡΜΑΤΩΛΟΣ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑ-ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1770. Ἐπίσης ὑπάρχει λιθανάγλυφη ἡ χρονολογία 1969. Στὸν μαρμάρινο Σταυρὸ τοῦ ἴδιου τάφου ἀναγράφονται: ΜΗΤΣΟΣ Ν. ΣΙΣΜΑ-

ΝΗΣ ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΝΥΑΠΑΚΤΙΔΟΣ καὶ ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΣΙΣΜΑΝΗΣ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΣ.

Στὸν δεύτερο τάφο ἔχει ἐντοιχισθεῖ λιθανάγλυφος Σταυρὸς μὲ τὴ χρονολογία 1869. Ὁ τάφος αὐτὸς βρισκόταν παλαιότερα στὸν γνωστὸ «Κῆπο Νόβα» (ὅπου σήμερα τὸ Ξενοδοχεῖο «ΞΕΝΙΑ»)καὶ μεταφέρθηκε τὶς τελευταῖες δεκαετίες στὴν σημερινή του θέση. Ἀναγράφει τὰ ἑξῆς: ΤΑΦΟΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΤΟΥ Π. ΝΟΒΑ ΚΑΙ Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ 1869 ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ. Στὸν μαρμάρινο Σταυρὸ ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: ΠΑΝΟΣ ΝΟΒΑΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΑΡΧΩΝ 21 ΜΑΪΟΥ 1862 - 9 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1943.

Κλείνοντας τὴν σύντομη αὐτὴ εἰσήγηση, ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Γ. Ἀθάνας, ἄφησε πίσω του ἕναν πανέμορφο ναό, ὁ ὁποῖος καλύπτει πολλὲς λειτουργικὲς ἀνάγκες τῶν σημερινῶν συμπολιτῶν του στὸ Νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἐπίσης θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρω ὅτι καὶ στὴν οἰκία Νόβα, ἐκεῖ ὅπου στεγάζεται καὶ τὸ Ἵδρυμα Γεωργίου καὶ Μαρίας Ἀθανασιάδη-Νόβα, στὴν κεντρικὴ ὁδὸ τῆς Ναυπάκτου, ὑπάρχει μικρὸ παρεκκλήσιο, μὲ ὑπέρθυρη ψηφιδωτὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας ἐξωτερικὰ καὶ μὲ εἰκόνες Vitro στὰ παράθυρα τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Γ. Ἀθάνας ἄφησε πίσω του φῆμη πιστοῦ καὶ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἐμμονὴ στὶς Ἑλληνορθόδοξες παραδόσεις.

SUMMARY

GEORGE ATHANAS FOUNTER OF THE CEMETERY TEMPLE OF SAINTS THEMISTOKLIS AND EYDOKIA

G. Athanas was distinguished for his deep Christian faith. He built, at the end of the '50s the temple of Saints Themistoklis and Eydokia, in the western cemetery of Nafpaktos (at Saint Stephan), in commemoration of his parents.

The temple is constructed with carved rocks. Internally most of its surface is painted with icons by Rallis Kopsidis.

In the temple's front yard, there are the graves of G. Athanas, his parents, his wife and of his brother Themistoklis.

Archimandrite IRINAEOS KOUTSOGIANNIS

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΘ. ΤΕΡΕΖΗΣ

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Στην ποίηση του Γιώργου Αθάνα το θρησκευτικό στοιχείο, με την αυστηρά ιδιαίτερη σημασία της έννοιάς του, είναι κατεξοχήν περιορισμένο. Δεν έχουμε δηλαδή απέναντί μας μια αυθεντική θρησκευτική ποίηση, αφού οι θεματικές περιοχές στις οποίες αναφέρεται ο νεοέλληνας λογοτέχνης έχουν σχέση με ζητήματα που αφορούν κυρίως στο λαϊκό ήθος της ελληνικής κοινωνίας —κατά μείζονα λόγο της επαρχιακής— και στα πρόσωπα ή στους χαρακτήρες που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιό της και ορισμένως το διαμορφώνουν. Παρά ταύτα και επειδή ακριβώς το ελληνικό ήθος δεν είναι αποκομμένο από την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση και βρίσκεται μαζί της, υπό την οπτική μάλιστα της αμοιβαιότητας, σε μια μόνιμη και ανανεούμενη διαλεκτική σχέση, συναντούμε σε ορισμένα κείμενα του Γ. Αθάνα αυτούσια θρησκευτικά θέματα. Σημειωτέον επίσης ότι θρησκευτικές αναφορές υπάρχουν και σε αρκετά άλλα, υπό τον τύπο της πλαισίωσης της κεντρικής θεματικής ή υπό την εκφορά στερεότυπων ή μη λαϊκών θρησκευτικών εκφράσεων.[1]

Στὴν ἀνὰ χείρας μικρὴ αὐτὴ μελέτη θὰ ἐπικεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὴν ποιητικὴ συλλογή του *Τίμια Δώρα* και πιο συγκεκριμένα θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις πτυχές των θρησκευτικών στοιχείων

1. Για τη σχέση της Ορθοδοξίας με το λαϊκό ήθος, βλ. ενδεικτικά Ph. Sherrard, *Δοκίμια για τον Νέο Ελληνισμό*, «Αθηνά», Αθήνα 1971, σ. 141-165.

που χρησιμοποιεί σε πέντε κείμενά της. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας, στα ποιήματα αυτά ο Γ. Αθάνας δείχνει ότι βιώνει άμεσα —ή τουλάχιστον ότι έχει συνειδητοποιήσει— τον τρόπο με τον οποίο η Ἐκκλησία της Ανατολής διαμόρφωσε τα στοιχεία της θρησκευτικής διδασκαλίας της. Παράλληλα, ότι τα συλλαμβάνει μέσα στη δυναμική ζωής που αναπτύσσει το λαϊκό σώμα και στις τελετές του εκείνες που έχουν ως άξονα και ως νοηματοδοτούσα αρχή τη δοξολογική αναφορά προς τον Θεό. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι η Εκκλησία ως τρόπος ζωής και διαλεκτικής σχέσης του ανθρώπινου με το θείο και όχι ως ένας απλός χώρος τελετουργιών αποτελεί το κέντρο των αναφορών του ποιητή, την περιοχή μέσα στην οποία συλλαμβάνει μέρος των αρχέτυπων θρησκευτικών αξιών στην ανάπτυξή τους. Τα ανωτέρω θα επιχειρήσουμε να καταστήσουμε σαφή με την ανάλυση των πέντε ποιημάτων που ακολουθεί.

Α) *Τη χάρη του Θεού*: Στο ποίημα αυτό ο Γ. Αθάνας επιχειρεί να φέρει σε λειτουργική συνάφεια το φυσιολατρικό με το θρησκευτικό στοιχείο. Ἔτσι, προβάλλει ως δεδομένη μια αμοιβαία επικοινωνιακή αναφορά ανάμεσα σε όρους που περιγράφουν τη φυσική ζωή, όπως άνοιξη, κελάηδησμα, αηδόνι, και στη θρησκευτική εκδήλωση της κατάνυξης. Και όχι μόνον αυτό, αλλά παράλληλα προβαίνει και σε συγκεκριμένους γλωσσικούς συμφυρμούς. Προτάσεις όπως: «τ' αγιοκλήματα θυμιατίζουν τη νιότη», «τα ρυάκια υμνολογούν τη χαρά», «τα κύματα τραγουδούν σκοπούς αγάπης» είναι εκφραστικές του τρόπου με τον οποίο ο ποιητής συλλαμβάνει τον εγγενή και εκκοσμικευμένο χαρακτήρα των θείων καταστάσεων. Τούτο σημαίνει ότι η φυσική ζωή μέσα στους νηφάλιους και ανανεωτικούς παλμούς της διαθέτει τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να αφομοιώσει τα θρησκευτικά αρχέτυπα της ύπαρξης και να τα καταστήσει οικείο τρόπο έκφρασής της. Και αντιμετωπίζοντας το θέμα ο Γ. Αθάνας υπό το πρίσμα της θείας αγάπης, αναφέρει ότι όλες αυτές οι φυσικές καταστάσεις που απολαμβάνει ο άνθρωπος αποτελούν δώρο και χάρη του Θεού.[2]

Τα όσα ανωτέρω είδαμε ανταποκρίνονται, και μάλιστα με εξαιρετική συνέπεια, σε όσα δέχεται και υποστηρίζει ο Χριστιανισμός της Ανατολής για το φυσικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τη δογματική διδασκαλία των

---

2. Βλ. «Τη χάρη του Θεού», *Τίμια Δώρα*, «Εστία», Αθήνα 1969, σ. 16-17. Για την έννοια της χριστιανικής αγάπης, βλ. ενδεικτικά Ν. Ματσούκα, *Κόσμος, Ἄνθρωπος, Κοινωνία κατά τον Μάξιμο Ομολογητή*, «Γρηγόρη», Αθήνα 1978, σ. 253-289.

Πατέρων της Εκκλησίας ο αισθητός κόσμος αποτελεί το φυσικό προϊόν της δημιουργικής εκδήλωσης των θείων ενεργειών. Υπό ένα τέτοιο πρίσμα σαφώς ανατιμάται στην κλίμακα των αξιών, καθότι εκλαμβάνεται ως άμεσος φορέας καὶ ἐκφραστής του ενυλοθέντος θείου θελήματος. Δεν είναι, επομένως, το μηχανικὸ αποτέλεσμα κάποιας απρόσωπης μεταφυσικής αιτίας και δύναμης, αλλά το έλλογο, αρμονικό και περικαλές σύστημα που προκύπτει από τον δημιουργικό έρωτα και τη συνειδητή κίνηση των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος.[3]

Β) *Το κερί*: Στο ποίημα αυτό ο Γ. Αθάνας αναφέρεται με γενικές και όχι ιδιαιτέρως αναλυτικές περιγραφές στο χώρο της Εκκλησίας, τον οποίο εκλαμβάνει ως περιοχή φιλοξενίας. Στο λειτουργικό πλαίσιό της προβάλλει τη διαλεκτική αντίθεση μεταξύ αμαρτίας και σωτηρίας καθώς και μεταξύ πτώσης και θείας δωρεάς, θέματα που αποτελούν κεντρικούς άξονες της χριστιανικής Ανθρωπολογίας και Ηθικής.[4] Υπό το πρίσμα αυτό αναζητά τη μεταποίηση του ανθρώπινου «είναι» μέσω της αφομοίωσης των θείων λυτρωτικών κινήσεων και ενεργειών. Παράλληλα προσδίδει στα στοιχεία που είναι ενταγμένα στη λειτουργική εκκλησιαστική ζωή αναγωγικές δυνατότητες. Έτσι, παρουσιάζει την εικόνα και το κερί ως τρόπους και διαμεσολαβητικούς παράγοντες για αναγωγή των πιστών από το εμπειρικό στο υπερβατικό, από το χρονικό στο αιώνιο και από το φυσικό στο υπερφυσικό. Ανταποκρινόμενος μάλιστα ο ποιητής στα ευαγγελικά και μεταμορφωτικά μηνύματα της χριστιανικής εκκλησιαστικής ζωής ανατιμά στην κλίμακα των αρχών του ηθικού βίου την ευλάβεια των πτωχών. Αυτή την ανατίμηση όμως την εντάσσει στο πλαίσιο του μεγαλείου του Θεού, ο οποίος αποδέχεται θετικά την υλική πτωχεία των ανθρώπων, διότι τα κριτήριά του είναι διαφορετικά από τα συνήθη της ανθρώπινης συμβατικότητας. Έτσι, τα ηθικά στοιχεία που φέρεται να εκτιμά κατεξοχήν ο Θεός είναι η συνειδητή πρόθεση για θρησκευτική αναγωγή και η αναζήτηση της σωτηρίας και της νοηματοδότησης της ζωής από τις υπερβατικές περιοχές. Όλη αυτή η ανθρώπινη αναφορικότητα είναι θεολογικά αποδεκτή σε απόλυτο βαθμό, διότι, εκτός των άλλων, καθιστά δυνατή την αναμονή του

3. Για τις θέσεις της Ορθόδοξης Ανατολής σχετικά με το φυσικό περιβάλλον, βλ. Αν. Κεσελόπουλου, *Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον*, «Δόμος», Αθήνα 1989.

4. Βλ. Ι. Ρωμανίδου, *Το προπατορικόν αμάρτημα*, «Δόμος», Αθήνα 1989, σ. 97-128.

θαύματος, ενός δηλαδή υπερφυσικού παράγοντα που είναι θεμελιακός για τη συγκρότηση της χριστιανικής δογματικής διδασκαλίας. Υπό τους όρους αυτούς, ο ποιητής εμφανίζει τους πιστούς να αποτελούν το άλας —δηλαδή το συντηρητικό στοιχείο— της ζωής, καθώς ωθούμενοι από μια διάπυρη όσο και νηφάλια προθεσιακότητα ανάγουν την ύπαρξή τους στα επίπεδα εκείνα στα οποία εξασφαλίζεται η απόλυτη σωτηρία. Όπως είναι φυσικό, σ' ένα τέτοιο κλίμα είναι αδύνατον να μην καθίσταται ο Χριστὸς το κεντρικὸ σημείο αναφοράς των πιστών. Τα ανωτέρω στοιχεία δίδουν τη δυνατότητα στον ποιητή να προβάλει έντονα τις χριστιανικές διαθέσεις της ελπίδας, της προσδοκίας, της πίστης και της προσκύνησης. Ιδιαιτέρως μάλιστα επισημαίνει και την ασκητική διάσταση της νηστείας, η οποία δεν αποτελεί μια τυπική θρησκευτική εκδήλωση. Τέλος, σημειώνει ότι οι πτωχοί, παρά την υλική πενία τους και την πείνα τους, νηστεύουν, κατευθυνόμενοι αποκλειστικά από την ανάγκη που έχουν για αγάπη και για έλεος, δηλαδή για καταστάσεις που μεταμορφώνουν τις σχέσεις και τα τρέχοντα δεδομένα του κοινωνικού σώματος.[5]

Γ) *Χαρμολύπη*: Στο ποίημα αυτό ο Γ. Αθάνας προβάλλει την περίφημη —ήδη από την εποχή της Καινής Διαθήθης— διαλεκτική αντίθεση της χριστιανικής διδασκαλίας ανάμεσα στο φως και στο σκότος, ανάμεσα δηλαδή στην καθεαυτή αλήθεια και στις δυνάμεις του ηθικού χάους. Πρόκειται για τη θεμελιακή κάθετη διατομή ανάμεσα στον παλαιό και στον νέο κόσμο, ανάμεσα στην προϊστορία και στην καθεαυτή ιστορία, ανάμεσα στον παλαιό και στον νέο Αδάμ.[6] Η δύναμη που προωθεί τις μεταβατικές και ανατρεπτικές αυτές διαδικασίες είναι ο ίδιος ο Θεός, τον οποίο ο ποιητής εμφανίζει με την παντοδυναμία και την παντογνωσία του να διαμορφώνει το νέο ευαγγέλιο της ζωής. Με τις ιδιότητές του αυτές, που έχουν άπειρες διαστάσεις, δημιουργεί τον κόσμο της εμπειρίας, μ' έναν τρόπο όμως που εξασφαλίζει και την αισθητική απόλαυση. Αυτός ο τρόπος της δημιουργικής παρέμβασής του συντελεί ώστε η ανθρώπινη αισθαντικότητα να χαίρεται για ό,τι υπάρχει και για ό,τι γίνεται στο φυσικό περιβάλλον. Στο ποίημα λοιπόν αυτό ο ποιητής επιχειρεί —και σε ικανό βαθμό το

5. Βλ. «Το κερί», *Τίμια Δώρα*, σ. 40-41. Πβ. Χρ. Γιανναρά, *Η ελευθερία του ήθους*, «Γρηγόρη», Αθήνα 1979, σ. 139-150.

6. Για μια σφαιρική θεώρηση του ζητήματος, βλ. O. Cullman, *Χριστός και Χρόνος* (σε μτφρ. Π. Κουμάντου), «Άρτος Ζωής», Αθήνα 1980.

κατορθώνει— να συνδυάσει το αισθητικό με το ηθικό στοιχείο, κάτι που ανταποκρίνεται στον ολιστικό τρόπο με τον οποίο ο Χριστιανισμός αντιμετωπίζει τα δεδομένα της πραγματικότητας, τόσο της φυσικής όσο και της κοινωνικής. Το καλόν δηλαδή, ως κορυφαία αισθητική κατάσταση-κατηγορία, συνάπτεται άμεσα με το αξιολογικό ζήτημα.[7]

Δ) *Ιδού ο νυμφίος έρχεται*: Στο εν λόγω κείμενό του ο Γ. Αθάνας τονίζει ότι στην Εκκλησία οι άνθρωποι αναζητούν το καλύτερο και πιο ουσιώδες μήνυμα, ώστε να μπορέσουν να νοηματοδοτήσουν καίρια την ύπαρξη και τη ζωή τους. Σε μια τέτοια αναζήτηση συμβάλλει διαμεσολαβητικά η ανάγνωση των τροπαρίων, τα οποία ανάγουν την ψυχή με το υπερλογικό περιεχόμενό τους σε μυστηριώδη ή μάλλον μυστικά επίπεδα. Υπό τους όρους ωστόσο μιας τέτοιας ακραίας αναφορικότητας θα βρισκόταν η κατάσταση έξω από τα θεολογικά στερεότυπα, εάν απουσίαζε η ταπεινότητα. Και τούτο, διότι με τον υπαρξιακό ρεαλισμό που τη διακρίνει ενισχύει τους πιστούς τη στιγμή που οδηγούνται στη μακαρία εκείνη πύλη που ευαγγελίζεται την είσοδο στον Παράδεισο. Ο ποιητής μάλιστα τους συλλαμβάνει στο υπαρξιακό επίπεδο της πλήρους επίγνωσής τους για τις προσωπικές αστοχίες και αδυναμίες τους. Τους παρουσιάζει λοιπόν τη στιγμή που αναλογίζονται ότι η θυσία στην οποία είχαν προβεί δεν είναι ανάλογη του συγκλονιστικού γεγονότος που πρόκειται και αναμένεται να επέλθει. Σε αυτή μάλιστα την ατμόσφαιρα της ακραίας αποκάλυψης της εσωτερικότητας και της κριτικής αυτοαναφοράς διατυπώνει την προσδοκία για μια ανεξάντλητη σε περιεχόμενο και ποιότητα αιωνιότητα, δηλαδή για μια κατάσταση απεγκλωβισμένη από τη φθορά. Παράλληλα και προκειμένου να μη διατηρήσει τις ερμηνείες και τις αξιολογήσεις στην άκαμπτη και αυστηρά κανονιστική διάσταση του ηθικού δέοντος, προβάλλει και τις αισθητικές διαστάσεις του Παραδείσου. Όπως και ανωτέρω διαπιστώσαμε, αυτή η προβολή είναι σύμφωνη με το πνεύμα του Χριστιανισμού της Ανατολής, κατά το οποίο ο κόσμος της εμπειρίας και το αισθητικό περιεχόμενό του πρέπει να ανατιμώνται.[8]

Ε) *Οι τρεις λαμπάδες*: Στο εκτενές αυτό ποίημα ο Γ. Αθάνας αναφέ-

---

7. Βλ. «Χαρμολύπη», *Τίμια Δώρα*, σ. 90. Πβ. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί Θείων ονομάτων*, P.G. 3, 693β-708β.

8. Βλ. «Ιδού ο νυμφίος έρχεται», *Τίμια Δώρα*, σ. 104-105. Πβ. Ol. Clément, Η Θεολογία μετά τον «Θάνατο του Θεού», «Αθηνά», Αθήνα 1973, σ. 123-192.

ρεται στη λαϊκή —απλοϊκή αλλά και συγχρόνως γνήσια— πίστη, περιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζεται ένα θρησκευτικό γεγονός από κάποιους ναυτικούς, από άτομα δηλαδή που ασκούν ένα επίπονο επάγγελμα, προσδιοριστικό ενός συγκεκριμένου τύπου συμπεριφοράς. Τους παρουσιάζει να προσκυνούν το σταυρό και να επικαλούνται τη Θεία χάρη κατά τη διάρκεια των μυστικών λειτουργικών διαδικασιών που τελούνται τη Μεγάλη Πέμπτη, την ημέρα δηλαδή που κορυφώνεται το Θείο πάθος. Και όχι μόνον αυτό, αλλά και να εξομολογούνται με βαθειά και ειλικρινή ταπεινότητα ενώπιον του Θείου δράματος τις αμαρτίες τους εκείνες που προήρχοντο από τις επαγγελματικές ή τις προσωπικές διαμάχες τους και με αυτό τον αποκαλυπτικό τρόπο να λυτρώνεται ο εσωτερικός κόσμος τους. Αυτό έχει ως συνέπεια κατά την ανάγνωση των δώδεκα Ευαγγελίων οι ναυτικοί να στέκονται και να παρακολουθούν ταπεινά, αισθανόμενοι συντριβή για την ποιότητα του πρότερου βίου τους.

Και το σκηνικό προεκτείνεται αναλόγως και στο θρησκευτικό κλίμα της Μεγάλης Παρασκευής. Είναι μάλιστα ιδιαιτέρως χαρακτηριστικό ότι οι ναυτικοί ανταγωνίζονται σχετικά με το ποιος κατά την Αποκαθήλωση θα μεταφέρει το Σταυρό. Ο ποιητής μετασχηματίζει τον προηγούμενο ανταγωνισμό τους στο χώρο εργασίας σ' έναν ανταγωνισμό σ' έργα αρετής και πίστης. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για ακραίες εκδηλώσεις, ορμικές αντιδράσεις και μη επιτηδευμένες κινήσεις, ενδεικτικές μιας μη υπολογιστικής αποκαλυπτικότητας. Παράλληλα, σε μια τέτοια έξαρση πάθους κυριαρχεί και μια θυμική πεποίθηση, που τους ενδυναμώνει την ελπίδα ότι δεν θα αντιμετωπίσουν κίνδυνο κατά τα ταξίδια τους. Εκείνο που προξενεί ωστόσο ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι στο τέλος του ποιήματός του ο Γ. Αθάνας αναφέρει ότι, όταν έπαψαν να έρχονται οι ναυτικοί στην εκκλησία, κάτι το ουσιώδες έλειψε από τη λατρευτική ζωή της. Και αυτό προφανώς ήταν η άκρα ταπεινότητά τους ή ίσως η αμεσότητα των εκδηλώσεών τους. Με το να επισημαίνει πάντως τις συνέπειες μιας τέτοιας απουσίας, δείχνει πως έχει συνειδητοποιήσει ότι αυτό που χρειάζεται ο εκκλησιαστικός βίος δεν είναι το συμβατικό ηθικό φρόνημα αλλά η απλότητα των γνήσιων εξομολογήσεων.[9]

---

9. Βλ. «Οι τρεις λαμπάδες», *Τίμια Δώρα*, σ. 156-159. Πβ. Χρ. Γιανναρά, *Η ελευθερία του ήθους*, σ. 66-84.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε καταλήγουμε στις ακόλουθες τρεις διαπιστώσεις:

Πρώτον, ο Γ. Αθάνας αποτελεί μια τυπική περίπτωση του τρόπου με τον οποίο η νεοελληνική λογοτεχνία έχει αφομοιώσει και έχει εκφράσει γόνιμα το λαϊκό ήθος της ελληνικής κοινωνίας κατά τις συνθετικές των στοιχείων του παρουσίες του. Δεν απομονώνει ένα στοιχείο, αλλά τα προσεγγίζει όλα ή σχεδόν όλα κατά την αμοιβαία συνάφειά τους.

Δεύτερον, επιμένει ιδιαιτέρως —κάτι που προσδιορίζεται φυσικά και από τη λογοτεχνική ιδιότητά του— στην αισθητική διάσταση των πραγμάτων που αναδύεται μέσα από τη χριστιανική διδασκαλία. Προβάλλει λοιπόν όχι έναν στερεότυπα άκαμπτο κόσμο, αλλά έναν κόσμο που προκαλεί σε μια αισθητική απόλαυση τον άνθρωπο. Έτσι διαμορφώνει μια ευχάριστη ψυχική διάθεση και μια πεποίθηση ότι ο κόσμος της εμπειρίας αποτελεί έναν χώρο μέσα στον οποίο ο άνθρωπος, ατομικά και συλλογικά, μπορεί να ανακαλύψει ή να εκδηλώσει τα μύχια της ύπαρξής του.

Τρίτον, ερμηνεύει σωστά το χριστιανικό ήθος και το συνάπτει λειτουργικά —αν όχι άμεσα, τουλάχιστον εμφανώς για τον υποψιασμένο αναγνώστη— με τη δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας. Υπό την προϋπόθεση αυτή θα μπορούσαμε να επισημάνουμε την παρουσία στα πέντα ποιήματα που εξετάσαμε όχι θρησκευτικών αλλά θεολογικών στοιχείων. Και αυτό με την έννοια ότι με τον όρο «Θεολογία» αναφερόμαστε στη συγκεκριμένη εκδήλωση του Θεού προς τον κόσμο και στη βίωσή της εκ μέρους του ανθρώπου και όχι στη διατύπωση κάποιων άκαμπτων και εξ υποκειμένου προσδιοριζόμενων θρησκευτικών αρχών ή αξιών. Πιστεύουμε ότι στα εν λόγω ποιήματα του Γ. Αθάνα το στοιχείο της Θεοφάνειας καθιστά σαφή την παρουσία του ως αναπλαστικό του φυσικού περιβάλλοντος και της ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι, είναι κάτι περισσότερο από αναμφισβήτητο ότι αίρεται οποιαδήποτε διατομή ανάμεσα στο μεταφυσικό Εκείθεν και στο φυσικό Εντεύθεν και ότι ο άνθρωπος εξοικειώνεται με τις υπερβατικές σφαίρες.

SUMMARY

THE RELIGIOUS ELEMENT IN THE POETRY OF G. ATHANA

In the poetry of G. Athana, the religious element is mainly limited. However, in some of his texts, we see unedited religious topics. This is mainly seen in five of the poems of his selection: «*Honest gifts*» (*Τίμια Δώρα*). Here, he shows that he has realised the way with which the Christianism of the East formed its religious teaching. Moreover, he supports that the dialectic relation of the human with the God is achieved in the functional place of the Church while he also considers matters relevant to the views of the Christianism for the physical environment and the human existence.

CHRISTOS TEREZIS

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ (1925-1995)

i

Ὁ Γεώργιος Ἀθανασιάδης-Νόβας (1893-1987), γνωστότερος στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους ὡς Γιῶργος Ἀθάνας, πρέπει νὰ ὑπῆρξε γενικὰ ἕνας εὐτυχισμένος ἄνθρωπος. Πετυχημένος πολιτικός, πέρασε ἀπὸ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς κοινοβουλευτικῆς ἱεραρχίας: βουλευτής, α΄ ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς, ὑπουργός, Πρόεδρος τῆς Βουλῆς, Πρωθυπουργός. Πετυχημένος καὶ στὸν στίβο τῶν γραμμάτων, μὲ ἀρκετὲς δημοσιογραφικὲς ἀνταποκρίσεις, συλλογὲς ποιημάτων καὶ διηγημάτων, δοκίμια καὶ μελέτες, εὐτύχησε νὰ ἀκούσει πολλὰ ποιήματά του νὰ τραγουδιοῦνται καὶ γεύθηκε τὴ χαρὰ τῆς πνευματικῆς καταξίωσης μὲ τὴν ἐκλογή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν —καὶ μάλιστα ἀπέναντι σὲ ἕναν ἀξιολογότατο συνδιεκδικητή, τὸν Στράτη Μυριβήλη. Ὑπῆρξε, ὅμως, καὶ ἀπὸ τοὺς σχετικὰ λίγους νεότερους ποιητές μας ποὺ ἔνοιωσαν τὴ χαρὰ νὰ δοῦν ἐν ζωῇ ἕναν σημαντικὸ ἀριθμὸ κειμένων τους νὰ περιλαμβάνονται στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικά.

Στὴν ἀνακοίνωση αὐτὴ πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ὅσα ποιήματα τοῦ Γιώργου Ἀθάνα ἐντοπίσαμε σὲ *Ἀναγνωστικὰ* τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, σὲ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα* καὶ σὲ *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Λυκείου. Ἡ ἔρευνά μας ἐκτείνεται στὰ σχετικὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια τῶν τελευταίων ἑβδομήντα χρόνων, ἤτοι ἀπὸ τὸ 1925 ἕως τὸ 1995. Προσπαθήσαμε νὰ ἔχουμε αὐτοψία ὅσων περισσότερων σχολικῶν ἀναγνωστικῶν γινόταν, χωρὶς νὰ κατορθώσουμε νὰ καλύψουμε τὸ σύνολό τους. Αὐτό, ἄλλωστε, θὰ ἦταν κάτι πάρα πολὺ δύσκολο,

ἀφοῦ δὲν γνωρίζουμε νὰ ὑπάρχει κάποια βιβλιοθήκη ποὺ νὰ τὰ ἔχει συγκεντρωμένα ὅλα. Ἡ σχετικὴ συλλογὴ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος φαίνεται ἀρκετὰ ἱκανοποιητική, ἂν καὶ δὲν συγκαταλέγονται στὶς δελτιοθῆκες μὲ τὴν ἔνδειξη *Ἀναγνωσματάρια - Ἀναγνωστικὰ - Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα* ὅλα τὰ ἐγχειρίδια αὐτῆς τῆς φύσης, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἐντούτοις, εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν στὴν ἐν λόγῳ Βιβλιοθήκη κάτω ἀπὸ ἄλλες ἐνδείξεις, π.χ. τὸ ὄνομα τῶν συντακτῶν τους. Πρέπει, πάντως, σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ παροῦσα ἀνακοίνωση θὰ ἦταν ἐλλιπὴς κατὰ πολύ, χωρὶς τὴ συνδρομὴ τοῦ κ. Δημητρίου Φούρλα, ἐπίτιμου Ἐπιθεωρητῆ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μᾶς ἐμπιστευθεῖ ἕναν κατάλογο μὲ «ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα στὰ ἀναγνωστικὰ τοῦ δημοτικοῦ καὶ στὰ Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα τοῦ Γυμνασίου (1933-1973)», οἱ ἐνδείξεις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξαν ἀκριβεῖς καὶ καίριες στὴν πορεία τῶν ἐρευνῶν μας. Τοῦ ὀφείλουμε τὶς θερμότερες εὐχαριστίες μας. Εὐχαριστοῦμε ἀκόμη τὸν κ. Ἀπόστολο Ζορμπᾶ, δ.Φ., γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς ἔθεσε ὑπόψιν σχετικὰ μὲ πρώϊμες δημοσιεύσεις ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα σὲ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα*. Ὀφείλουμε δὲ νὰ τονίσουμε ὅτι τὰ συμπεράσματα, στὰ ὁποῖα εἴχαμε ἀρχικὰ καταλήξει, ἐμπλουτίσθηκαν κατά τι, ἀφοῦ λάβαμε ὑπόψιν κάποιες ἀπὸ τὶς ἐπισημάνσεις τῶν συνέδρων κατὰ τὴ συζήτηση ποὺ ἐπακολούθησε τῆς προφορικῆς ἀνακοίνωσής μας. Στὸ τέλος τῆς ἀνακοίνωσης παρατίθενται κατάλογος τῶν ἐντύπων τῶν ὁποίων εἴχαμε αὐτοψία, καθὼς καὶ ὅσα ποιήματα τοῦ Ἀθάνα ἐπισημάναμε σὲ σχολικὰ ἀναγνώσματα.

ii

Στὴ χρονικὴ περίοδο 1925-1995 ἐντοπίσαμε εἴκοσι τέσσερα συνολικὰ ποιήματα τοῦ Γιώργου Ἀθάνα, δημοσιευμένα σὲ σχολικὰ ἀναγνωστικά. Ἀπὸ τὶς πρῶτες τέτοιες δημοσιεύσεις ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα εἶναι ἐκεῖνες στὰ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα* τοῦ Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ (τότε καθηγητῆ τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς) γιὰ τὰ παιδιὰ ὅλων σχεδὸν τῶν τάξεων τῶν Γυμνασίων, Λυκείων καὶ «λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως», στὸ διάστημα 1925-1930 περίπου. Ὁ Σαρῆς δείχνει νὰ τρέφει ἰδιαίτερη ἐκτίμηση γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Ἀθάνα, ἀφοῦ μέσα σὲ ἕνα πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα προλαβαίνει νὰ συμπεριλάβει στὰ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματά* του δεκατρία ποιήματα τοῦ Ναυπάκτιου ποιητῆ. Βέβαια, τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ δημοσιεύθηκαν σὲ σχολικὰ ἀναγνώσματα μόνο ἀπὸ αὐτόν («Χρυσὲς ζυγαριές», «Νῦν Ἀπολύεις...», «Σιβρὶ-Χισσάρ»,

«Θαλασσινὸ μοιρολόϊ», «Ὁ σαλπιγχτής», «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη», «Πατρικοὶ καημοί», «Οἱ τάφοι», «Ρεμβασμοὶ προσφύγων», «Μὲ τῆς ψυχῆς τὸ φεγγαρίσιο φῶς»), ἐνῶ κάποια («Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή», «Ἄϊ-Δημήτρης», «Γράμμα») ἐπανεκδίδονται ἀρκετὲς φορὲς ἀπὸ τοὺς ἑκάστοτε συντάκτες τέτοιων ἐγχειριδίων. Ὁ Σαρῆς, σὲ γενικὲς γραμμές, σέβεται τὸ κείμενο τῆς πρώτης δημοσίευσης τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα καὶ ἐπεμβαίνει διορθωτικὰ κυρίως στὴ στίξη καὶ γιὰ νὰ ἐνοποιήσει τὴν ὀρθογραφία, σύμφωνα μὲ τὴν τότε ἐπίσημη γραμματική. Παραταῦτα, γιὰ λόγους «παιδαγωγικοὺς» δὲν ἀποφεύγει τὸν πειρασμὸ νὰ διορθώσει τὸ διαλεκτικὸ *ἀγκουμπῶ* σὲ *ἀκουμπῶ* στὸ ποίημα «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη» ἢ νὰ ἀλλάξει στὸ ποίημα «Χρυσὲς ζυγαριὲς» τὸν στίχο *κι' ὅλο μὲ πειὸ τίμια πίστη ὑπομονεύουν* (οἱ γυναικοῦλες) μὲ τὸ «χριστιανικότερον» ἢ «ἠθικότερον» *κι' ὅλο μὲ στοργὴ κι' ἀγάπη ὑπομονεύουν.*

Στὰ 1930, προστίθενται δύο ἀκόμη ποιήματα τοῦ Ἀθάνα στὰ μέχρι τότε δημοσιευμένα κείμενά του σὲ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα*· πρόκειται γιὰ τὰ ποιήματα «Ἡ Νιόβη» καὶ «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα», τὰ ὁποῖα οἱ Κώστας Παρορίτης καὶ Ἀλκ. Ἀργυρόπουλος περιλαμβάνουν στὸ σχετικὸ ἐγχειρίδιό τους «διὰ τὴν τετάρτην τάξιν τῶν Γυμνασίων Θηλέων». Ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε, μάλιστα, τὰ ποιήματα αὐτὰ δὲν περιελήφθησαν σὲ ἄλλα βιβλία αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἀνθολόγοι μένουν ἀρκετὰ πιστοὶ στὸ κείμενο τοῦ πρωτοτύπου, χωρὶς νὰ ἀποφεύγουν, ὡστόσο, τὶς μικροεπεμβάσεις στὸ λεξιλόγιο καὶ στὴ στίξη· δὲν ἔχουν, ἀκόμη, περιληφθεῖ στὴν παροῦσα ἀνθολόγηση οἱ τέσσερεις τελευταῖοι στίχοι τοῦ ποιήματος «Ἡ Νιόβη».

Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ περιέλαβε ποιήματα τοῦ Ἀθάνα σὲ σχολικὰ ἀναγνώσματα γιὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου (καὶ συγκεκριμένα στὸ Ἀναγνωστικὸ τῆς Ε΄ Δημοτικοῦ *Ὁ Μωριὰς* [1933]) ὑπῆρξε ὁ λογοτέχνης καὶ λαογράφος Δημ. Κοντογιάννης (1875-1950), μιὰ πολὺ ζωντανὴ παρουσία ἰδίως «στὴν πορεία τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως, στὰ πρῶτα σαράντα χρόνια τοῦ αἰώνα μας» (Δημ. Σταμέλος, λῆμμα γιὰ τὸν Δημήτριο Κοντογιάννη [στό:] Χάρη Πάτση, *Μεγάλη ἐγκυκλοπαίδεια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. (Ἀπὸ τὸν 10ο αἰώνα μ.Χ. μέχρι σήμερα).* Τόμος ὄγδοος, Ἀθῆναι: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Χάρη Πάτση Ε.Π.Ε. [1970], σσ. 581-582 [:582]). Κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ὁ γεννημένος στὴ Βετολίστα (Τερψιθέα) Ναυπακτίας Κοντογιάννης συμπεριέλαβε ἀπὸ τοὺς πρώτους τὸν Ἀθάνα στὰ ἀναγνωστικὰ ποὺ συνέταξε. Κατὰ κάποιο τρόπο τὸν «ἐπέβαλε» καὶ στοὺς ἄλλους ἀνθολόγους τέτοιων βιβλίων, ἀφοῦ σὲ

ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια ποὺ περιλαμβάνουν ποίηση τοῦ Ἀθάνα, ἐμφανίζεται ὁ συμπατριώτης του Κοντογιάννης ὡς συντάκτης —μόνος του ἢ μαζὶ μὲ ἄλλους. Ἕνα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ συνδέει —πέρα ἀπὸ τὴν κοινὴ καταγωγὴ— τοὺς δύο αὐτοὺς πνευματικοὺς ἄνδρες εἶναι ὅτι ὁ μὲν Κοντογιάννης ὑπῆρξε ὑπέρμαχος τῆς καθιέρωσης τῆς δημοτικῆς στὴν ἐκπαίδευση ἐνῶ ὁ Ἀθάνας, ἐπηρεασμένος ἄμεσα ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, τὶς λαϊκὲς παραδόσεις καὶ συνήθειες καὶ τὴ γλώσσα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, μᾶς ἔδωσε ποιήματα γραμμένα στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ.

Τὰ πιὸ πολυδημοσιευμένα ποιήματα τοῦ Ἀθάνα σὲ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ εἶναι «Οἱ χωριανοὶ» καὶ ὁ «Ἄϊ-Δημήτρης». Ἀκολουθοῦν οἱ «Ψαράδες», «Γράμμα στὸ Μέτωπο», «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή», ἐνῶ λιγότερο ἐμφανίζονται ὁ «Ὕμνος στὴ Μητέρα», ἡ «Σελήνη», ἡ «Προσευχή», ἡ «Ἀγροτικὴ νοσταλγία», τὸ «Γλυκιά μου Ἑλλάδα», τὸ «Ἕνας πελαργὸς» καὶ τὸ «Νυχτερινὴ σιγαλιά», καθὼς καὶ ὅσα ποιήματα προαναφέραμε ὅτι δημοσίευσαν στὰ ἀναγνώσματά τους μόνο ὁ Ἀλέξανδρος Σαρῆς καὶ οἱ Κώστας Παρορίτης - Ἀλκ. Ἀργυρόπουλος.

Ἡ πιὸ ἀγαπημένη συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα γιὰ τὸν Σαρῆ εἶναι ὁ *Εἰρμός*. Ἐννέα ἀπὸ τὰ δεκατρία ποιήματα τοῦ Ἀθάνα ποὺ ἀνθολογεῖ ὁ Σαρῆς ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴ συλλογὴ («Νῦν Ἀπολύεις...», «Σιβρὶ-Χισσάρ», «Θαλασσινὸ μοιρολόϊ», «Ὁ σαλπιγχτής», «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη», «Πατρικοὶ καημοί», «Οἱ τάφοι», «Ρεμβασμοὶ προσφύγων», «Μὲ τῆς ψυχῆς τὸ φεγγαρίσιο φῶς»). Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὰ ποιήματα αὐτὰ περιλαμβάνονται στὰ σχολικὰ ἀναγνώσματα σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν πρώτη δημοσίευσή τους στὸν *Εἰρμό*, στὰ 1929. Τὸ γεγονὸς δὲ αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν ἄμεση ἀνταπόκριση ποὺ βρῆκε ἡ συγκεκριμένη συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα στὶς προτιμήσεις τοῦ διακεκριμένου αὐτοῦ πρώϊμου συντάκτη *Νεοελληνικῶν Ἀναγνωσμάτων* γιὰ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση. (Ἂς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι τὰ ποιήματα «Σιβρὶ-Χισσάρ», «Ὁ σαλπιγχτής», «Οἱ τάφοι» καὶ «Ρεμβασμοὶ προσφύγων» δημοσιεύονται καὶ στὴν ὕστερη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα *Αἶνος καὶ Θρῆνος*.) Ἀκολουθοῦν στὶς προτιμήσεις τοῦ Σαρῆ οἱ συλλογὲς *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα* ποὺ ἀντιπροσωπεύεται μὲ τρία ποιήματα («Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή», «Ἄϊ-Δημήτρης», «Χρυσὲς ζυγαριὲς») καὶ *Καιρὸς Πολέμου* ποὺ ἐκπροσωπεῖται μὲ τὸ ποίημα «Γράμμα». Στὴ συλλογὴ *Εἰρμὸς* ἀνήκουν καὶ τὰ ποιήματα «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα» καὶ «Ἡ Νιόβη», τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνθολογήσει σὲ σχολικό τους ἐγχειρίδιο οἱ Κώστας Παρορίτης καὶ Ἀλκ. Ἀργυρόπουλος.

Ἡ πιὸ ἀγαπημένη συλλογὴ τῶν ὑπόλοιπων ἀνθολόγων τοῦ Ἀθάνα

εἶναι τὸ *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα*: πέντε ἀπὸ τὰ ποιήματα ποὺ περιλαμβάνονται σὲ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ («Προσευχή», «Ἄϊ-Δημήτρης», «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή», «Σελήνη» [= «Ξόμπλια τοῦ φεγγαριοῦ»] καὶ «Οἱ χωριανοὶ») ἀνήκουν στὴν πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Ναυαπάκτιου ποιητῆ. Τὸ ποίημα «Γράμμα στὸ Μέτωπο» [= «Γράμμα 1915»] ἀνήκει, ὅπως εἴπαμε, στὴ συλλογὴ *Καιρὸς Πολέμου. Ποιήματα 1918-1919*, τὸ ποίημα «Νυχτερινὴ σιγαλιὰ» εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ βιβλίο *Εἰρμός. Ποιήματα*, ἐνῶ οἱ ἀνθολόγοι ἐμφανίζονται νὰ ἔχουν ἁλιεύσει τὸ ποίημα «Ψαράδες» ἀπὸ τὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1929* (περιλαμβάνεται καὶ στὴ συλλογὴ *Δροσεροὶ καϋμοί*), τὸ ποίημα «Ἀγροτικὴ νοσταλγία» ἐπίσης ἀπὸ τὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1926* (λίγο ἀργότερα δημοσιεύθηκε στὸν *Εἰρμό*), τὸ «Γλυκιά μου Ἑλλάδα» ἀπὸ τὴν *Παιδικὴ Ἀνθολογία* (προφανῶς τῆς Ἀντιγόνης Μεταξᾶ, ἂν καὶ δὲν δηλώνεται) καὶ τὸ «Ὕμνος στὴ Μητέρα» ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Πρωΐα* (χωρὶς ἄλλη ἔνδειξη) —τὰ δύο τελευταία ποιήματα ἔχουν δημοσιευθεῖ καὶ στὴ συλλογὴ *Εὐδοκία*, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ποίημα «Ἕνας πελαργός».

Οἱ συντάκτες τῶν σχολικῶν ἀναγνωστικῶν, ἀρκετὲς φορές, δὲν σεβάσθηκαν τὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξη τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα στὸ πρωτότυπο, ἐνῶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ἐπιχείρησαν (ὑποθέτει κανεὶς γιὰ «παιδαγωγικοὺς» σκοποὺς ἢ γιὰ νὰ συμβαδίσουν μὲ τὰ γλωσσικὰ-γραμματικοσυντακτικὰ δεδομένα τοῦ καιροῦ τους καὶ νὰ προσαρμοσθοῦν στὰ κοινολεκτούμενα κάθε ἐποχῆς) ἕναν γλωσσικὸ «καθαρισμὸ» ἢ «εὐπρεπισμὸ» τῶν ποιημάτων καὶ μιὰ σχετικὴ «σμίκρυνσή» τους —εὐτυχῶς σὲ περιορισμένο βαθμό. Παρατίθενται ἐνδεικτικὰ κάποιες χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις.

Τὸ ποίημα «Οἱ χωριανοὶ» (πέντε τετράστιχες στροφὲς ἢ εἴκοσι στίχοι) δημοσιεύεται πάντοτε ὁλόκληρο, φέροντας τὸν τίτλο τοῦ πρωτοτύπου. Περιλαμβάνεται, τὶς περισσότερες φορές, στὴν ἑνότητα *Οἰκογενειακὸς καὶ κοινωνικὸς βίος* ἢ *Ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ* ἢ *Κοινωνικὸς βίος*. Στὴν ἔκδοση τοῦ ποιήματος στὰ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα Γ΄ Γυμνασίου* τὸ 1969, οἱ ἀνθολόγοι ἐκδίδουν *ἄλλο* ἀντὶ *ἄλλον, καθὼς* ἀντὶ *καθείς, ἀέρα* ἀντὶ *ἀγέρα, ἐξώπορτες* ἀντὶ *ὀξώπορτες, τρύπα* ἀντὶ *τρούπα, καθημερινὴ* ἀντὶ *καθημερνή*. Ὁ Κοντογιάννης, στὰ 1933 (Ε΄ Δημοτικοῦ), γράφει *μικρὰ* ἀντὶ *ἀνήλικα, βάλωμε* ἀντὶ *βάλουμε, μοιράζομε* ἀντὶ *μοιράζουμε, ποτίζομε* ἀντὶ *ποτίζουμε, ἔχομε* ἀντὶ *ἔχουμε*. Ὁ Βασ. Φάβης, στὰ 1934 (Ε΄ Δημοτικοῦ), γράφει *ἀνοίγει* ἀντὶ *ἀνοῖ, στρωμένον* ἀντὶ *στρωμένο*. Ὁ Κοντογιάννης κ.ἄ., στὰ 1947 (Ε΄ Δημοτικοῦ), ἐπαναλαμβάνει τὶς πε-

ρισσότερες ἀπὸ τὶς διορθώσεις ποὺ ἐπέφερε στὰ 1933 καὶ προσθέτει: *λύπη* ἀντὶ *θλίψη*. Ὁ Κοντόπουλος κ.ἄ., στὰ 1949 (Ε΄ Δημοτικοῦ), ἐκδίδει *δὲν* ἀντὶ *δὲ* καὶ στὰ 1952 (Ε΄ Δημοτικοῦ) *ὁ ἕνας* ἀντὶ *ἕνας*. Ὁ Γ. Καλαματιανὸς κ.ἄ., στὰ 1954 (Ε΄ Δημοτικοῦ), γράφει, μεταξὺ ἄλλων, *τρανοῦ* ἀντὶ *φτωχοῦ*.

Τὸ ποίημα «Ἀϊ-Δημήτρης» (καὶ αὐτὸ πέντε τετράστιχες στροφὲς) τὶς περισσότερες φορὲς δὲν δημοσιεύεται ὁλόκληρο, ἐνῶ πάντοτε φέρει τὸν τίτλο τοῦ πρωτοτύπου. Συνήθως ἐντάσσεται στὴν ἑνότητα *Σχετικὰ πρὸς τὴν Θρησκείαν καὶ τὸν Θεὸν* ἢ *Ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ* καὶ ἐκδίδονται οἱ πρῶτες τέσσερεις στροφές του. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους «σχολικοὺς» ἐκδότες του, ὁ Δημ. Κοντογιάννης (1933, Ε΄ Δημοτικοῦ) γράφει *ἀφῆκαν* ἀντὶ *ἀφῆσαν*, *ἀνάβομε* ἀντὶ *ἀνάβουμε*, *σπιθᾶ* ἀντὶ *σπιθάει*, *ἄλλην* ἀντὶ *ἄλλη* (τὶς ἴδιες, περίπου, διοθρώσεις ἐπιφέρει καὶ στὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Ε΄ Δημοτικοῦ στὰ 1947). Ὁ ἴδιος πάλι, στὰ 1948 (Α΄ Γυμνασίου) ἐκδίδει *ὁμορφότερο* ἀντὶ *ὁμορφήτερο*, *φτιασμένο* ἀντὶ *φκιασμένο*, *κρυσταλλένια* ἀντὶ *κρουσταλλένια*, *πάντα* ἀντὶ *ἀλήθεια*, *ἀνάβουνε* ἀντὶ *ἀνάβουμε*, *δὲν* ἀντὶ *δέ*, *γελάσωμε* ἀντὶ *γελάσουμε*, *σωπάσωμε* ἀντὶ *σωπάσουμε*, *γυρεύομε* ἀντὶ *γυρεύουμε*, ἐνῶ παραδίδει καὶ τὶς πέντε στροφὲς τοῦ ποιήματος. Ὁ Ν. Κοντόπουλος κ.ἄ., στὰ 1949 (ΣΤ΄ Δημοτικοῦ), ἐκδίδει, μεταξὺ ἄλλων, *γονεῖς* ἀντὶ *γονιοί*. Ὁ Γ. Καλαματιανὸς κ.ἄ., στὰ 1954 (Ε΄ Δημοτικοῦ), ἐκδίδει, μεταξὺ ἄλλων, *πτωχικά* ἀντὶ *φτωχικά*, *βάνει* ἀντὶ *πιάνει*, ἐνῶ δὲν δημοσιεύει —ἐκτὸς τῆς τελευταίας πέμπτης— οὔτε τὴν τέταρτη στροφὴ τοῦ ποιήματος. Ὁ Εὐαγγ. Π. Φωτιάδης κ.ἄ., στὰ 1954 (ΣΤ΄ Δημοτικοῦ), μεταξὺ ἄλλων, γράφει *κολυμβήθρα* ἀντὶ *κολυμπήθρα* καὶ στὸ ἀντίτυπο ποὺ προορίζεται «ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολείων» (1955) γράφει *φτιαγμένο* ἀντὶ *φκιασμένο*. Τὰ ἀντίτυπα τόσο τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς Ε΄ Δημοτικοῦ ὅσο καὶ ἐκείνου τῆς ΣΤ΄ Δημοτικοῦ (1955) ποὺ προορίζονται «ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Ἑλλάδι Μουσουλμανικῶν Σχολείων» δὲν περιλαμβάνουν τὸ συγκεκριμένο ποίημα, προφανῶς γιὰ λόγους θρησκευτικούς.

Τὸ ποίημα «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ» (στίχοι 28) καὶ αὐτὸ τὶς περισσότερες φορὲς δὲν δημοσιεύεται ὁλόκληρο, ἐνῶ συχνὸ εἶναι τὸ φαινόμενο νὰ παραδίδεται μὲ ἀλλαγμένο τὸν τίτλο. Πάντα ἐντάσσεται στὴν ἑνότητα *Σχετικὰ πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς οἰκογενείας* ἢ *Ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ* ἢ *Οἰκογενειακὸς βίος*. Ὁ Ἀλ. Γ. Σαρῆς (1925, Γ΄ Ἑλληνικῶν Σχολείων) τὸ παραθέτει ὁλόκληρο σεβόμενος ἀπόλυτα τὴ γραφὴ καὶ τὴ στίξη τοῦ Ἀθάνα καὶ διορθώνοντας, σὲ λιγοστὲς περιπτώ-

σεις, μόνο τὴν ὀρθογραφία. Ὁ Ν. Α. Κοντόπουλος κ.ἄ. (1947, Γ΄ Γυμνασίου) ἐπίσης τὸ παραθέτει ὁλόκληρο, σέβεται τὸ κείμενο σὲ γενικὲς γραμμές, ἀλλὰ δὲν ἀποφεύγει τὸν πειρασμὸ νὰ γράψει *τάγισε* ἀντὶ *ταΐσε*. Ἀντίθετα ὁ Χ. Δημητρακόπουλος κ.ἄ. (1956, 1963, 1966, 1976, Α΄ Γυμνασίου) δημοσιεύει, μὲ τὸν τίτλο «Τὸ σπίτι μου», τοὺς στίχους 1-7, 11-14, 22-28 τοῦ ἐν λόγῳ ποιήματος.

Τὰ ποιήματα «Προσευχὴ» καὶ «Σελήνη» δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν Ν. Κοντόπουλο κ.ἄ. στὸ ἴδιο ἐγχειρίδιο στὰ 1950 (Δ΄ Γυμνασίου) κάτω ἀπὸ τὴν ἑνότητα *Ἀπὸ τοὺς ἑλληνικοὺς τόπους*. Τὸ πρῶτο («Προσευχή», στίχοι 16) παρουσιάζει μικροδιαφορὲς σὲ σύγκριση μὲ τὸ πρωτότυπο, μὲ σημαντικότερη τὸ *πηγῆς χαρὰ* ἀντὶ *πηγὴ χαρᾶς*. Τὸ δεύτερο («Σελήνη») φέρει στὸ πρωτότυπο τὸν τίτλο «Ξόμπλια τοῦ φεγγαριοῦ» (στίχοι 40 ἢ πέντε ὀκτάστιχες στροφές). Ἡ δημοσίευσή του στὸ σχολικὸ ἀνάγνωσμα εἶναι ἀποσπασματική: μόνο 16 ἀπὸ τοὺς 40 συνολικὰ στίχους δημοσιεύονται ἐδῶ (στίχοι 1-8 καὶ 33-40), ἐνῶ παρατηροῦνται καὶ λογιότερες παραλλαγές, ὅπως *φλωριὰ* ἀντὶ *φλουριὰ* (διορθώνει, ὅμως, τὸ *κυρὰν* σὲ *κυρά*).

Τὸ ποίημα «Γράμμα στὸ Μέτωπο» (στίχοι 12) φέρει στὸ πρωτότυπο τὸν τίτλο «Γράμμα 1915». Συνήθως περιλαμβάνεται στὴν ἑνότητα *Σχετικὰ πρὸς τὴν οἰκογένειαν ἢ Ἀπὸ τὴ νέα ἐθνική μας ζωὴ ἢ Πρόσφατον ἐθνικὸν παρελθόν*. Οἱ Δ. Ζήσης καὶ Κ. Ρωμαῖος (1949, Δ΄ Δημοτικοῦ) σέβονται σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ κείμενο. Μόνο στὸν τελευταῖο στίχο ἐκδίδουν *γγιάζουν* ἀντὶ *γγιάξουν*. Ὁ Χ. Δημητρακόπουλος κ.ἄ (1956, 1963, 1966, 1976, Α΄ Γυμνασίου) ἐκδίδουν *κοιτᾶν* ἀντὶ *κυτοῦν*, *μονάχα* ἀντὶ *μοναχά*, *εἰκόνισμα* ἀντὶ *κόνισμα*, *καὶ* ἀντὶ *κι*.

Τὸ ποίημα «Ἀγροτικὴ νοσταλγία» πρωτοδημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1926* (σσ. 449-450, στροφὲς 11, στίχοι 44) καὶ τρία χρόνια ἀργότερα περιελήφθη στὴ συλλογὴ *Εἰρμός*, μὲ τὸν τίτλο «Νοσταλγία τῆς γῆς». Τὴν πρώτη του δημοσίευση στὰ 1926 περιλαμβάνουν οἱ Νικ. Κοντόπουλος, Γ. Καλαματιανός, Μελὴς Νικολαΐδης κ.ἄ. στὰ *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματά* τους (ΣΤ΄ Γυμνασίου, 1947, στὴν ἑνότητα *Λυρικά*)· δὲν ἀποφεύγουν καὶ αὐτοὶ τὶς μικροεπεμβάσεις στὴ στίξη καὶ τὴν ὀρθογραφία τοῦ κειμένου, ἐνῶ δὲν διστάζουν νὰ ἀπαλείψουν ἀπὸ τὴν ἔκδοσή τους τὴ δεύτερη καὶ τὴν τρίτη στροφὴ τοῦ ποιήματος.

Τὸ ποίημα «Ψαράδες» ἔχει ἁλιευθεῖ, ὅπως εἰπώθηκε, ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευσή του στὸ *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1929* (σσ. 383-384, στροφὲς 7, στίχοι 28). Συνήθως δημοσιεύεται συντομευμένο καὶ ἐντάσσεται στὴν ἑνότητα *Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φύσιν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ζωὴν ἢ*

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φύσιν καὶ τὰς ἀσχολίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Γιὰ παράδειγμα ὁ Ν. Α. Κοντόπουλος κ.ἄ. (1947, Γ΄ Γυμνασίου) δημοσιεύει τοὺς 24 ἀπὸ τοὺς 28 στίχους (λείπει ἡ τελευταία στροφή, προφανῶς γιὰ λόγους «ἠθικοπλαστικοὺς») ἐνῶ ἐκδίδει —ἐπὶ τὸ λογιότερον— *τὰ πλούσια μας τὰ πιάτα ἀντὶ τὴν πλούσια μας πινιάτα, χορταίνωμε, ἀντὶ χορταίνουμε, ράβωμε ἀντὶ ράβουμε*. Πιὸ πρίν, ὁ Δημ. Κοντογιάννης (1933, Ε΄ Δημοτικοῦ) ἔχει ἐκδώσει 20 ἀπὸ τοὺς 28 στίχους (λείπει ἡ τέταρτη καὶ ἕβδομη στροφή), ὅπως πράττει καὶ ὁ Γ. Καλαματιανὸς κ.ἄ. (1954, Ε΄ Δημοτικοῦ), ὁ ὁποῖος ὅμως γράφει *ἡμερονύκτια* ἀντὶ *μερονύχτια* καὶ *πτωχὲς* ἀντὶ *φτωχὲς* γιὰ νὰ τὰ διορθώσει στὴν ἔκδοση τοῦ 1965 ἐπὶ τὸ δημοτικότερον, μιᾶς καὶ ἤδη ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐπικρατεῖ ἕνα νέο πνεῦμα στὴν ἐκπαίδευση. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ ἔχει ξαναδημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀθάνα στὴ συλλογὴ *Δροσεροὶ καϋμοί*, μὲ ἐντελῶς ἀλλαγμένη τὴν τέταρτη στροφή, ἤτοι τοὺς στίχους 13-16.

Τὸ αὐτό, ὅπως εἴδαμε, ἰσχύει γιὰ τὰ ποιήματα «Γλυκιά μου Ἑλλάδα» καὶ «Ὕμνος στὴ Μητέρα». Οἱ μὲν Ν. Κοντόπουλος καὶ Θ. Παπακωνσταντίνου (1950, ΣΤ΄ Γυμνασίου) σέβονται ἀπολύτως τὸ κείμενο τοῦ πρώτου ποιήματος, ὅπως αὐτὸ παραδίδεται στὴ *Νέα Παιδικὴ Ἀνθολογία* τῆς Ἀντιγόνης Μεταξᾶ (α΄ ἔκδοση 1948), ἐνῶ ἐλάχιστες εἶναι οἱ διαφορὲς μὲ τὴ δεύτερη δημοσίευσή του ἀπὸ τὸν Ἀθάνα στὴν ποιητικὴ συλλογή του *Εὐδοκία*. Ὁ «Ὕμνος στὴ Μητέρα», πρωτοδημοσιευμένος κατὰ τὰ φαινόμενα στὴν ἐφημερίδα *Πρωΐα*, ὑπάρχει καὶ αὐτὸς στὴν *Εὐδοκία*. Τὸν δημοσιεύει ὁ Γ. Καλαματιανὸς κ.ἄ. (1956, 1969, Γ΄ Γυμνασίου) στὴν ἑνότητα *Οἰκογενειακὸς βίος* καὶ παρουσιάζει σημαντικὲς διαφορὲς ὡς πρὸς τὸ κείμενο ποὺ παραδίδεται στὴν *Εὐδοκία*. Δυστυχῶς, δὲν στάθηκε δυνατὸν νὰ ἀνεύρουμε τὴν πρώτη δημοσίευση τοῦ ποιήματος στὴν *Πρωΐα*, ὥστε νὰ προχωρήσουμε σὲ ἐπιμέρους παρατηρήσεις. Παραταῦτα, οἱ τελευταῖες περιπτώσεις μᾶς ὁδηγοῦν σὲ μιὰ φιλολογικῆς-ἐκδοτικῆς φύσεως παρατήρηση: Μήπως θὰ ἔπρεπε νὰ συγκεντρωθοῦν σὲ ἕναν ἢ περισσότερους τόμους τὰ ποιήματα τοῦ Ἀθάνα ὅπου θὰ ἐκδοθοῦν ὅλες οἱ παραλλαγὲς-μορφὲς αὐτῶν; Ἕνα μέρος τους εἶναι σκορπισμένο σὲ διάφορα ἔντυπα καὶ μένει νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ ἐκδοθοῦν γιὰ νὰ μελετηθοῦν ἀσφαλέστερα.

Τέλος, γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ ποιήματος «Νυχτερινὴ σιγαλιά», θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι οἱ ἀνθολόγοι, ποὺ τὸ περιλαμβάνουν στὰ *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* (1995, Α΄ Γυμνασίου), στὴν ἑνότητα *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύση*, σέβονται ἀπόλυτα τὸ ἀρχικὸ κείμενο τὸ ὁποῖο ἔχει πρωτοδημοσιευθεῖ στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀθάνα *Εἱρμός*. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ

τὸ ποίημα «Ἕνας πελαργὸς» (ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Εὐδοκία*), τὸ ὁποῖο ἔχει περιληφθεῖ στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου *Ἀνθολόγιο γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ* (γιὰ τὴν τρίτη καὶ τετάρτη τάξη).

Αὐτὰ τὰ δύο παραδείγματα καταδεικνύουν, μεταξὺ ἄλλων, τὴ διαφορετικὴ ἀντίληψη τῶν νεότερων ἀνθολόγων σὲ σχέση μὲ τοὺς παλαιότερους, ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ λογοτεχνικοῦ κειμένου: ὄχι ὅτι σήμερα λείπουν ἐντελῶς τέτοιες παρεμβάσεις· ὅμως, σαφέστατα οἱ πρόσφατες ἀνθολογήσεις ἐμφανίζονται νὰ σέβονται τὰ κείμενα τῶν πρωτοτύπων περισσότερο ἀπὸ τὶς προγενέστερες. Αὐτὸ πού, πάντως, δὲν γνωρίζουμε εἶναι ἐὰν ὑπῆρχε προγενέστερη ἐπαφὴ καὶ συνεννόηση τῶν ἀνθολόγων μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ἀθάνα, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ σύμφωνη γνώμη του γιὰ τὶς ὅποιες ἀλλαγὲς στὰ ποιήματά του. Κάτι τέτοιο φαντάζει δύσκολο, ἂν καὶ ὄχι ἀπίθανο. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀθάνα γιὰ τὰ παιδιὰ ἦταν δεδομένο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος φιλοδοξοῦσε νὰ καταρτίσει αὐτοτελῆ συλλογὴ ποὺ θὰ ἀπευθυνόταν σὲ αὐτά. Ἐξάλλου, ἡ ὅποια ἀνθολόγηση καὶ σύνταξη τέτοιων ἐγχειριδίων, ἰδίως παλαιότερα, γινόταν σύμφωνα μὲ ρητὲς ὁδηγίες τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, τὸ ὁποῖο, φυσικά, ἀναπαρήγαγε μὲ τὴ σειρά του τὴν ἰδεολογία τῆς ἑκάστοτε ἐξουσίας, ἀπὸ τὴν ὁποία —ἀναπότρεπτα— ἐμποτίζονται καὶ τὰ ἀναγνωστικά. Αὐτὸ πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δύσκολα ἐξηγεῖ κανεὶς εἶναι τὸ γιατί οἱ συντάκτες τῶν σχολικῶν ἀναγνωσμάτων ἐπιλέγουν νὰ διατηρήσουν πολλοὺς ἰδιωματισμοὺς τῆς γλώσσας τῶν ποιημάτων καὶ παρεμβαίνουν σὲ ἄλλες, σαφῶς πιὸ «ἀνώδυνες», περιπτώσεις.

Συμπληρωματικά, ἂς σημειωθεῖ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὅτι τὸ βιογραφικὸ σημείωμα γιὰ τὸν Ἀθάνα ποὺ παρατίθεται συνήθως στὸ τέλος τῶν *Νεοελληνικῶν Ἀναγνωσμάτων* εἶναι πάνω κάτω τὸ ἴδιο, μὲ μικρὲς προσθαφαιρέσεις κάθε φορὰ καὶ μὲ ἀλλαγὴ τῆς γλώσσας στὴν ὁποία εἶναι γραμμένο, ἀνάλογα μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ συμφραζόμενα κάθε περιόδου (ἄλλες φορὲς σὲ δημοτικὴ καὶ ἄλλοτε σὲ καθαρεύουσα). Μόνο ποὺ κάποιες φορές, δίνεται ὡς ἔτος γέννησης τοῦ ποιητῆ τὸ 1894 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1893 τὸ ὁποῖο παρατίθεται ἀλλοῦ.

iii

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθεῖ: Ἔχουν, πραγματικά, περιληφθεῖ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς ποίησης τοῦ Ἀθάνα στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικά; Κατὰ πόσον ἡ ἐπιλογὴ τῶν συγκεκριμένων ποιημάτων ἀνταποκρινόταν στὰ αἰσθητικὰ πρότυπα καὶ —ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Hans Robert Jauss— στὸν *ὁρίζοντα τῆς προσδοκίας* διδασκόντων καὶ διδασκομένων στὰ

τελευταῖα ἑβδομήντα χρόνια; Μήπως οἱ κοινωνικὲς συμβάσεις καὶ τὸ ἰδεολογικοπολιτικὸ κλῖμα ἐπέβαλαν, ὡς ἕνα σημεῖο, κάποιες ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπιλογές; Κατὰ πόσο συνετέλεσε ἡ πολιτική, κοινωνικὴ καὶ «ἀκαδημαϊκὴ» ἐπιφάνεια τοῦ Ἀθάνα στὸ νὰ συμπεριληφθεῖ στὰ ἀναγνωστικά; Ποιοί λόγοι ὁδήγησαν στὸν «παραγκωνισμὸ» τῆς ποίησής του ἀπὸ τὰ σημερινὰ *Ἀνθολόγια* καὶ *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*; Αὐτὰ εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα στὰ ὁποῖα καλεῖται ὁ μελετητὴς ὄχι νὰ δώσει τελεσίδικες ἀπαντήσεις ἀλλὰ νὰ διατυπώσει κάποιες σκέψεις ποὺ μποροῦν, ἐνδεχομένως, νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση γιὰ παραπέρα γόνιμο προβληματισμό.

Κρίνοντας ἀπὸ τὸ ἐν γένει ποιητικὸ ἔργο τοῦ Ναυπάκτιου ποιητῆ, θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διατυπώσει τὴ θέση πώς, πράγματι, ἡ πλειονότητα τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα ποὺ περιλαμβάνονται στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ δείγματα τοῦ ποιητικοῦ του λόγου. Ἐννοοῦμε τοῦ ποιητικοῦ λόγου τοῦ Ἀθάνα στὶς ἀρκετὰ καλές του στιγμές, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ ἀξιολογότερα ποιήματά του γιὰ νὰ ἐπιλεγοῦν. Τὰ ποιήματα τοῦ Ἀθάνα ποὺ ἔχουν περιληφθεῖ στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ διαβάζονται εὐχάριστα καί, μὲ τὴ σωστὴ διδασκαλία τους, μποροῦν καὶ νὰ εὐχαριστήσουν καὶ νὰ διδάξουν τὰ παιδιά. Αὐτὸ ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐγγυηθεῖ γιὰ τὰ συγκεκριμένα ποιήματα εἶναι ὅτι, ἔστω καὶ μὲ τὴ σωστὴ διδασκαλία τους, θὰ ἀποτελέσουν γιὰ τοὺς μαθητὲς πρότυπο λόγου ποιητικοῦ ὥστε νὰ στεριώσει ὁ Ἀθάνας στὴ συνείδησή τους ὡς ἕνας μεγάλος ποιητής, ὅπως λ.χ. ὁ Σολωμὸς ἢ ὁ Καβάφης. Ἂς μὴ γελιόμαστε ὅμως. Τέτοια σύγκριση δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνει. Ἂς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι καὶ ἡ μελοποίηση κάποιων ποιημάτων τοῦ Ἀθάνα στηρίχθηκε ὄχι στὸ κείμενο τοῦ πρωτοτύπου ἀλλὰ σὲ αὐτὸ ποὺ μᾶς παραδίδουν οἱ ἀνθολόγοι τῶν ἀναγνωστικῶν.

Ἐξάλλου, τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ποιήματα συνέπιπταν γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα μὲ τὴ θεματικὴ τῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας, ἀφοῦ ἡ μορφὴ τῶν στίχων τοῦ Ἀθάνα εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὰ παραδοσιακὰ μετρικὰ σχήματα καὶ τὴ γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Εἶναι ποιήματα ποὺ εὔκολα μποροῦσαν νὰ μαθευτοῦν ἀπὸ στήθους, ἐνῶ τὸ περιεχόμενό τους ἦταν πολὺ κοντὰ στὰ κοινωνικά, θρησκευτικά, πατριωτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ πρότυπα παλαιότερων ἰδίως ἐποχῶν: ὁ ὕμνος τῆς ἑλληνικῆς φύσης, τοῦ χωριοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων του, τῆς μικρῆς του ἐκκλησούλας, τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ, τοῦ καθημερινοῦ μόχθου τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων, τοῦ Θείου, τῆς Πατρίδας, τῆς Μητέρας ἀποτέλεσε τὴ ραχοκοκκαλιὰ τῆς ἀγωγῆς τῶν ἑλληνοπαίδων —ὅπως ἔλεγαν οἱ παλαιότε-

ροι— γιὰ δεκαετίες. Πῶς, λοιπόν, νὰ μὴ τύχουν φιλοξενίας τέτοια ποιήματα τοῦ Ἀθάνα —καὶ ὅποιου ἄλλου ἀνάλογου ποιητῆ— στὰ ἐπίσημα σχολικὰ ἐγχειρίδια;

Εἶναι, στ' ἀλήθεια, τὰ τότε αἰσθητικὰ κριτήρια, οἱ κοινωνικὲς συμβάσεις καὶ τὸ ἰδεολογικοπολιτικὸ κλῖμα ποὺ ἐπέβαλαν τέτοια ποιήματα ὄχι μόνο στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ ἀλλὰ καὶ γενικότερα. Ἴσως νὰ μὴ γινόταν καὶ ἀλλοιῶς τότε. Αὐτὴ ἦταν ἡ ροὴ τῶν πραγμάτων. Καὶ αὐτὸς μᾶς φαίνεται ὁ κυριότερος λόγος γιὰ τὴν καθιέρωση τοῦ Ἀθάνα σὲ τέτοιου εἴδους βιβλία. Κάποιος θὰ μποροῦσε νὰ θεωρήσει ὡς στοιχεῖο ἐνισχυτικὸ γιὰ μιὰ τέτοια ἔνταξη σὲ ἐπίσημα ἀναγνωστικά, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀθάνας ὑπῆρξε γνωστὸς πολιτικὸς καὶ ἀκαδημαϊκός. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀποκλείσει. Ὅμως αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε, κατὰ πρῶτο λόγο, περισσότερο ὑποψία παρὰ στοιχεῖο ἀπόλυτα τεκμηριωμένο, ἀπὸ τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ ἡ πρώτη —ἐξακριβωμένη ἀπὸ ἐμᾶς τουλάχιστον— ἔνταξή του σὲ ἀναγνωστικὰ (1925) προηγήθηκε τῆς ἐκλογῆς του σὲ βουλευτὴ (1926). Τὸ ὅτι ἐπέδρασε τὸ κοσμοθεωρητικό του πιστεύω στὴν ποίησή του καὶ ὅτι αὐτὸ συμβάδιζε μὲ τὰ αἰσθητικὰ καὶ κοινωνικὰ συμφραζόμενα τῆς ἐποχῆς στὴν Ἑλλάδα εἶναι κάτι πιὸ χειροπιαστό. Εἴπαμε: Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφει ὁ Ἀθάνας καὶ ὁ τρόπος ποὺ τὰ συνθέτει ταιριάζουν ἀπόλυτα μὲ αὐτὸ ποὺ ἐπιζητᾶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ-διδακτικὸ μοντέλο τῆς ἐποχῆς.

Σήμερα τὰ πράγματα ἔχουν ἀλλάξει σὲ σημαντικὸ βαθμό. Στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικὰ περιλαμβάνονται, πλέον, ποιήματα λογοτεχνῶν ποὺ ἔχουν περάσει στὸν λεγόμενο *λογοτεχνικὸ κανόνα*. Περισσότερη σημασία δίνεται στὴν ἀντιπροσωπευτικότερη ἐκπροσώπηση τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας στὴν ἱστορική της διαδρομὴ μὲ ἔμφαση στὴ μοντέρνα ποίηση. Στὰ χαρτιὰ τουλάχιστον, ἡ παλαιότερη διδαχὴ καὶ ὁ φρονηματισμὸς μέσῳ τῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας ἐμφανίζονται νὰ ἔχουν παραχωρήσει τὴ θέση τους στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς μαγείας ποὺ κρύβει ὁ ποιητικὸς λόγος. Ἡ ποίηση τοῦ Ἀθάνα δὲν φαίνεται νὰ χωράει πλήρως σὲ αὐτὰ τὰ πρότυπα —τουλάχιστον στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὸ συνέβαινε παλαιότερα. Κάποιοι ἴσως θὰ σκεφθοῦν καὶ τὶς πολιτικὲς συγκυρίες ὡς ἕνα λόγο «παραγκωνισμοῦ» του. Πάντως, ὄχι ὁλοκληρωτικοῦ «παραγκωνισμοῦ». Γιατὶ καὶ ὁ Ἀθάνας, σὲ κάποιες κορυφώσεις τοῦ ποιητικοῦ του λόγου, δικαιώνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα οἱ σημερινοὶ ἀνθολόγοι ἐπιλέγουν τὰ ποιήματα γιὰ τὰ *Ἀνθολόγια* καὶ τὰ *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*:

Κοιμᾶται ἡ πλάση. Μὰ βαθιά,
στὰ μαῦρα χώματά της,
ξύπνια κι ἀθάνατα στοιχειὰ
γονεύουν τὰ σπαρτά της.

Πάψε, ἀηδονάκι τῆς φραγῆς
καὶ τῆς λυγιᾶς τριζόνι,
ν' ἀκούσω ὁ σπόρος μὲς στὴ γῆς
πῶς σκάει καὶ πῶς ριζώνει!

Εἴπαμε στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνακοίνωσής μας ὅτι ὁ 'Αθάνας θὰ πρέπει νὰ αἰσθανόταν εὐτυχὴς ποὺ ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ποιημάτων του πέρασε στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικά. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἄλλωστε βλέπουμε νὰ διακηρύττει ὁ ἴδιος στὴ γιορτὴ ποὺ ὀργάνωσε πρὸς τιμήν του ὁ Σύλλογος τῶν 'Αποφοίτων τῆς Μαρασλείου Παιδαγωγικῆς 'Ακαδημίας, κατακλείοντας τὸν σύντομο χαιρετισμό του:

Θέλω νὰ ἐξομολογηθῶ ὅτι, δυὸ πράγματα ἱκανοποιοῦν ἀπόλυτα τὴ μετριόφρονη ποιητική μου φιλοδοξία. Τὸ ἕνα, ποὺ κάποια τραγούδια μου μελοποιημένα στάθηκαν τυχερὰ νὰ τραγουδιῶνται ἀπὸ πολλοὺς σὰν παλιὰ τάχα λαϊκὰ τραγούδια καὶ λίγοι νὰ ξέρουν πῶς οἱ στίχοι τους εἶναι δικοί μου. Τὸ ἄλλο, πῶς κάποια ποιήματά μου ἄλλα, εὐτύχησαν νὰ μεταφυτευτοῦν καὶ νὰ ριζώσουν στὰ βιβλία τῶν σχολείων μας, στὰ διδακτικά μας βιβλία, γιὰ ν' ἀνθοβολοῦν ἀπ' τὶς σελίδες τους ἀνθρώπινο αἴσθημα καὶ φρόνημα ἐθνικὸ στὶς τρυφερὲς ψυχὲς τῶν νέων παιδιῶν τῆς 'Ελλάδας. Μεγαλύτερη τιμὴ δὲν ὀνειροπόλησα νὰ προσδοκήσω. Καὶ αὐτῆς τῆς μεγάλης τιμῆς τὴν ἀξία, μοῦ διατρανώνετε ἀπόψε τόσο φιλόφρονα καὶ τόσο πανηγυρικά.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΘΗΚΑΝ

1. 'Αλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ 'Αναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Γ΄ τάξεως τῶν 'Ελληνικῶν Σχολείων καὶ τῆς ἀντιστοίχου τάξεως τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης 'Εκπαιδεύσεως. Μετ' εἰκόνων καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν συγγραφέων.* 'Έκδοσις τρίτη, 'Εν 'Αθήναις: Βιβλιοπωλεῖον 'Ιωάννου Ν. Σιδέρη 1925.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. 'Αθάνα «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ» (σ. 210) καὶ «Αϊ-Δημήτρης» (σ. 226: λείπει ἡ στρ. 5), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 245).]

2. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Β΄ τάξεως τῶν τετραταξίων Γυμνασίων καὶ τῆς ἀντιστοίχου τάξεως τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Μετ' εἰκόνων καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν συγγραφέων.* Ἔκδοσις Γ΄, Ἐν Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1927.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα» (σσ. 158-159) καὶ «Χρυσὲς ζυγαριὲς» (σσ. 159-160).]

3. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Γ΄ τάξεως τῶν ἑξαταξίων Γυμνασίων καὶ τῆς ἀντιστοίχου τάξεως τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Μετ' εἰκόνων καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν συγγραφέων.* Ἔκδοσις Ε΄, Ἐν Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1930.

4. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Δ΄ τάξεως τῶν Γυμνασίων καὶ τῆς ἀντιστοίχου τάξεως τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως*, Ἐν Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1930.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Νῦν ἀπολύεις...» (σσ. 166-167), «Γράμμα» (σσ. 172-173) καὶ «Χρυσὲς ζυγαριὲς» (σσ. 173-174), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 225).]

5. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Ε΄ τάξεως τῶν Γυμνασίων καὶ Λυκείων. Μετ' εἰκόνων καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν συγγραφέων*, Ἐν Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1930.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Σιβρὶ-Χισσὰρ» (σ. 165), «Θαλασσινὸ μοιρολόϊ» (σσ. 169-170), «Ὁ σαλπιγχτὴς» (σσ. 175-176) καὶ «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη» (σ. 186), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 269) καὶ σχόλια περὶ τῶν ποιημάτων «Σιβρὶ-Χισσὰρ» (σ. 303) καὶ «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη» (σ. 304).]

6. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς 6ης τάξεως τῶν Γυμνασίων καὶ Λυκείων. Μετ' εἰκόνων καὶ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν συγγραφέων*, Ἐν Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1930.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Πατρικοὶ κανμοὶ» (σσ. 197-198), «Οἱ τάφοι» (σσ. 221-222), «Ρεμβασμοὶ προσφύγων» (σσ. 222-223) καὶ «Μὲ τῆς ψυχῆς τὸ φεγγαρίσιο φῶς» (σσ. 225-226), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 331).]

6α. Κώστα Παρορίτη - Ἀλκ. Ἀργυρόπουλου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν τετάρτην τάξιν τῶν Γυμνασίων Θηλέων*, Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημ. Τζάκα, Στεφ. Δελαγραμμάτικα & Σίας 1930.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Ἀθάνα «Ἡ Νιόβη» (σσ. 174-175) καὶ «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα» (σσ. 176-177) μαζὶ μὲ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 190).]

7. Δημ. Ι. Κοντογιάννη, *Ὁ Μωριάς. Ἀναγνωστικὸ Ε΄ Δημοτικοῦ*. Ἔκδοση Γ΄, Ἀθῆναι: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητράκου Α.Ε. 1933.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 301-302), «Ἄϊ-Δημήτρης» (σ. 302: λείπει ἡ στρ. 5) καὶ «Οἱ ψαράδες» (σσ. 307-308: λείπουν οἱ στρ. 4, 7).]

8. Βασ. Φάβη, *Ἑλληνικὴ Ψυχή. Ἀναγνωστικὸν Καθαρευούσης. Διὰ τοὺς*

μαθητὰς τῆς πέμπτης τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Ἔκδοσις Β΄, Ἀθῆναι: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Δημητράκου Α.Ε. 1933.

9. Βασ. Φάβη, *Ἀναγνωστικόν. Πέμπτης Δημοτικοῦ.* Ἔκδοσις Πρώτη 1934, Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδόται: Ἰωάννης Δ. Κολλάρος & Σία - Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» 1934.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 53-54).]

10. Νικολάου Κοντόπουλου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα ἐγκριθέντα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Β΄ τάξεως τῶν ἑξαταξίων Γυμνασίων καὶ τῆς ἀντιστοίχου τῶν λοιπῶν σχολείων τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως.* Ἔκδοσις Ἑβδόμη, Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδότης Ἠλίας Ν. Δικαῖος 1937.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Ἀθάνα «Ἄη Δημήτρης» (σ. 141) μαζὶ μὲ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 187).]

11. Δημ. Κοντογιάννη - Νικ. Κοντόπουλου - Μιχαὴλ Οἰκονόμου - Κων. Ἀθ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν Β΄ τάξιν τῶν ὀκταξίων Γυμνασίων, πενταξίων Προγυμνασίων καὶ Ἀστικῶν Σχολείων,* Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1938.

12. Ἀλέξανδρου Γ. Σαρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα ἐγκεκριμένα διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς Δ΄ τάξεως τῶν Γυμνασίων,* Ἐν Ἀθήναις: Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἰωάννου Ν. Σιδέρη 1938.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα του Γ. Ἀθάνα «Νῦν ἀπολύεις...» (σ. 140), «Γράμμα» (σσ. 154-155) καὶ «Χρυσὲς ζυγαριὲς» (σσ. 155-156), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 202).]

13. Γεωργίου Μέγα κ.ἄ., *Ἀναγνωστικὸ γιὰ τὴν τετάρτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου,* Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

14. Δημ. Κοντογιάννη - Γεωργίου Μέγα - Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση κ.ἄ., *Ἀναγνωστικὸ γιὰ τὴν πέμπτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου,* Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 71-72) καὶ «Ἄϊ Δημήτρης» (σ. 110: λείπει ἡ στρ. 5).]

15. Δημ. Κοντογιάννη - Νικ. Κοντόπουλου - Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση κ.ἄ., *Ἀναγνωστικὸ γιὰ τὴν ἕκτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου,* Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

16. Ν. Α. Κοντόπουλου - Μ. Χ. Οἰκονόμου - Θ. Μακρόπουλου κ.ἄ., *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν Γ΄ τάξιν τῶν Γυμνασίων καὶ τὴν Α΄ τάξιν τῶν Ἀστικῶν Σχολείων,* Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ» (σσ. 79-80) καὶ «Ψαράδες» (σσ. 151-152: λείπει ἡ στρ. 7), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 181).]

17. Ν. Α. Κοντόπουλου - Μ. Χ. Οἰκονόμου - Ἀθ. Διάφα - Δημ. Ζήση κ.ἄ.,

Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν Δ΄ τάξιν τῶν Γυμνασίων Παλαιοῦ Τύπου, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

18. Ν. Κοντόπουλου - Μ. Οἰκονόμου - Ἀ. Βεκιαρέλη - Δ. Ζήση κ.ἄ., *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν Δ΄ τάξιν τῶν Γυμνασίων καὶ τὴν Β΄ τάξιν τῶν Ἀστικῶν Σχολείων*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

19. Νικ. Κοντόπουλου - Γ. Καλαματιανοῦ - Μελῆ Νικολαΐδη κ.ἄ., *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν ΣΤ΄ τάξιν Γυμνασίων Παλαιοῦ Τύπου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1947.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Ἀθάνα «Ἀγροτικὴ νοσταλγία» (σσ. 175-176) μαζὶ μὲ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 232).]

20. Παύλου Νιρβάνα - Δημ. Γ. Ζήση κ.ἄ., *Ἑλληνόπουλα. Ἀναγνωστικὸ γιὰ τὴν τρίτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1948.

21. Δ. Κοντογιάννη - Ν. Κοντόπουλου - Μ. Οἰκονόμου - Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Διὰ τὴν Α΄ τάξιν τῶν Γυμνασίων*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1948.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ἀϊ-Δημήτρης» (σσ. 18-19), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 206).]

22. Δ. Ζήση - Κ. Ρωμαίου, *Ἀναγνωστικὸ τῆς Δ΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1949.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα στὸ μέτωπο» (σ. 122).]

23. Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη καὶ Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν τῆς πέμπτης τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1949.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 133-134).]

24. Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη - Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Θ. Μακρόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν ἕκτης Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1949.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ὁ Ἀϊ-Δημήτρης» (σ. 185: λείπει ἡ στρ. 5).]

25. Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη καὶ Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν τῆς πέμπτης τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1950.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 133-134).]

26. Ν. Κοντόπουλου - Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Γυμνασίου*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1950.

[Περιέχει τὸ ποίημα τοῦ Ἀθάνα «Ἀϊ-Δημήτρης» (σ. 172), μαζὶ μὲ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 287).]

27. Ν. Κοντόπουλου - Π. Σαμαρᾶ - Χ. Δημητρακόπουλου, *Νεοελληνικὰ*

Ἀναγνώσματα. Β΄ Γυμνασίου, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1950.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 156) καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 225).]

28. Ν. Κοντόπουλου - Δ. Πετρόπουλου - Γ. Σπυριδάκη, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα διὰ τὴν 4ην τάξιν τῶν Γυμνασίων*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1950.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Προσευχὴ» (σ. 210) καὶ «Σελήνη» (σ. 235: ἀποσπασματικά), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 279).]

29. Ν. Κοντόπουλου - Θ. Παπακωνσταντίνου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα ΣΤ΄ τάξεως*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1950.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γλυκειά μου Ἑλλάδα» (σ. 221), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 293).]

30. Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη καὶ Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν τῆς πέμπτης τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1952.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 133-134).]

31. Βασιλ. Γ. Οἰκονομίδου, *Ἀναγνωστικὸν Β΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1954.

32. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1954.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 71), «Ψαράδες» (σ. 123: λείπουν οἱ στρ. 4, 7) καὶ «Ἀϊ-Δημήτρης» (σ. 179: λείπουν οἱ στρ. 4, 5) καθὼς καὶ τὸ πεζὸ «Ἡ Ἀραπίτσα» (σσ. 124-132).]

33. Εὐαγγ. Π. Φωτιάδου - Ἠλία Π. Μηνιάτη - Γ. Μέγα - Δ. Οἰκονομίδου -Θ. Παρασκευόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν ΣΤ΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1954.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ἀϊ-Δημήτρης» (σ. 32: λείπει ἡ στρ. 5).]

34. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1955.

[Ἀντίτυπα «προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολείων». Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 31), «Ψαράδες» (σ. 73: λείπουν οἱ στρ. 4, 7) καὶ «Ἀϊ-Δημήτρης» (σ. 107: λείπουν οἱ στρ. 4, 5) καθὼς καὶ τὸ πεζὸ «Ἡ Ἀραπίτσα» (σσ. 77-84).]

35. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1955.

[Ἀντίτυπα «προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Ἑλλάδι Μουσουλμανικῶν σχολείων». Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 59) καὶ «Ψαράδες» (σ. 113: λείπουν οἱ στρ. 4, 7), καθὼς καὶ τὸ πεζὸ «Ἡ Ἀραπίτσα» (σσ. 114-121).]

36. Εὐαγγ. Π. Φωτιάδου - Ἠλία Π. Μηνιάτη - Γ. Μέγα - Δ. Οἰκονομίδου -Θ. Παρασκευόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν ΣΤ΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1955.

[Ἀντίτυπα «προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολείων». Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ἄϊ-Δημήτρης» (σ. 124: λείπει ἡ στρ. 5).]

37. Εὐαγγ. Π. Φωτιάδου - Ἠλία Π. Μηνιάτη - Γ. Μέγα - Δ. Οἰκονομίδου -Θ. Παρασκευόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν ΣΤ΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1955.

[Ἀντίτυπα «προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Ἑλλάδι Μουσουλμανικῶν σχολείων».]

38. Χ. Δημητρακόπουλου - Θ. Παρασκευόπουλου - Κ. Ρωμαίου - Στ. Σπεράντσα - Σ. Δουφεξῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1956.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα στὸ μέτωπο» (σ. 36) καὶ «Τὸ σπίτι μου» (σ. 53: ἀποσπασματικά), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 301).]

39. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Μακρόπουλου - Ν. Κοντόπουλου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Γ΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1956.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ὕμνος στὴ μητέρα» (σ. 101: ἀποσπασματικά) καὶ «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 213), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 347).]

40. Λ. Βρανούση - Β. Σφυρόερα - Γ. Καλαματιανοῦ - Κ. Ρωμαίου - Π. Παρρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Δ΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1956.

41. Γ. Καλαματιανοῦ - Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη - Ν. Κοντόπουλου - Εὐ. Φωτιάδου - Ἠλ. Μηνιάτη, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Ε΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1956.

42. Γ. Καλαματιανοῦ - Ἠ. Λάγιου - Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. ΣΤ΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1956.

43. Στ. Σπεράντσα - Στ. Δουφεξῆ - Λ. Βρανούση - Β. Σφυρόερα - Θ. Μακρόπουλου - Κ. Ρωμαίου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Β΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1957.

44. Λ. Βρανούση - Β. Σφυρόερα - Γ. Καλαματιανοῦ - Κ. Ρωμαίου - Π. Παρρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Δ΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1957.

45. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου, *Ἀναγνωστικὸν Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1959.

[Ἀντίτυπα «προοριζόμενα ἀποκλειστικῶς διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολείων». Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 31), «Ψαράδες» (σ. 73: λείπουν οἱ στρ. 4,

7) καὶ «Ἄϊ-Δημήτρης» (σ. 107: λείπουν οἱ στρ. 4, 5), καθὼς καὶ τὸ πεζὸ «Ἡ Ἀραπίτσα» (σσ. 77-84).]

46. Χ. Δημητρακόπουλου - Θ. Παρασκευόπουλου - Κ. Ρωμαίου - Στ. Σπεράντσα - Σ. Δουφεξῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων 1963.

[Ἔκδοσις Γ΄. Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα στὸ μέτωπο» (σ. 30) καὶ «Τὸ σπίτι μου» (σ. 45: ἀποσπασματικά), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 277).]

47. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη - Α. Ταμπακόπουλου - Γ. Ξενόπουλου - Α. Κουρτίδη - Γ. Μέγα - Γ. Κονιδάρη - Π. Νιρβάνα - Δ. Ζήση, *Ἀναγνωστικὸ Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1965.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 129) καὶ «Ψαράδες» (σ. 230: λείπουν οἱ στρ. 4, 7), καθὼς καὶ τὸ πεζὸ «Ἡ Ἀραπίτσα» (σσ. 231-238).]

48. Ε. Φωτιάδη - Ἠ. Μηνιάτη - Γ. Μέγα - Δ. Οἰκονομίδη - Θ. Παρασκευόπουλου - Π. Νιρβάνα - Δ. Ζήση - Δ. Δαμασκηνοῦ - Ἰ. Συκώκη - Κ. Πασαγιάννη - Π. Δημητράτου - Α. Στρατηγόπουλου, *Ἀναγνωστικὸ ΣΤ΄ Δημοτικοῦ*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1965.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ἄϊ-Δημήτρης» (σ. 39: λείπει ἡ στρ. 5).]

49. Χ. Δημητρακόπουλου - Θ. Παρασκευόπουλου - Κ. Ρωμαίου - Στ. Σπεράντσα - Σ. Δουφεξῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1966.

[Ἔκδοσις Ζ΄. Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα στὸ μέτωπο» (σ. 30) καὶ «Τὸ σπίτι μου» (σ. 45: ἀποσπασματικά), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 269).]

50. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Μακρόπουλου - Ν. Κοντόπουλου, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Γ΄ Γυμνασίου*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1969.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ὕμνος στὴ μητέρα» (σσ. 95-96: ἀποσπασματικὰ) καὶ «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 202-203), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 335).]

51. Β. Πετρούνια - Φ. Κολοβοῦ - Σ. Σπεράντσα - Α. Μεταλλινοῦ, *Ἀναγνωστικόν. Γ΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1970.

52. Γ. Καλαματιανοῦ - Θ. Γιαννόπουλου - Δ. Δούκα - Δ. Δεληπέτρου - Ν. Κοντόπουλου - Δ. Κοντογιάννη - Α. Ταμπακόπουλου - Γ. Ξενόπουλου - Α. Κουρτίδη - Γ. Μέγα - Γ. Κονιδάρη - Π. Νιρβάνα - Δ. Ζήση, *Ἀναγνωστικὸ Ε΄ Δημοτικοῦ*, Ἀθῆναι: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1976.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Οἱ χωριανοὶ» (σ. 131).]

53. Χ. Δημητρακόπουλου - Θ. Παρασκευόπουλου - Κ. Ρωμαίου - Στ. Σπεράντσα - Σ. Δουφεξῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Γυμνασίου*, Ἐν Ἀθήναις: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1976.

[Περιέχονται τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γράμμα στὸ μέτωπο» (σ. 39) καὶ «Τὸ σπίτι μου» (σ. 53: ἀποσπασματικά), καθὼς καὶ σύντομο βιοεργογραφικὸ σημείωμα περὶ τοῦ ποιητῆ (σ. 287), μεταγλωττισμένο «ἀπὸ τὸ φιλόλογο Α. Μπεκιάρη, Ἐπιθεωρητὴ Μέσης Ἐκπαιδεύσεως».]

54. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Β΄ Γυμνασίου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [1]1977, [9]1985.

55. Λ. Βρανούση - Β. Σφυρόερα - Γ. Καλαματιανοῦ - Κ. Ρωμαίου - Π. Παρρῆ, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Α΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1979.

56. Γ. Καλαματιανοῦ - Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη - Ν. Κοντόπουλου - Εὐ. Φωτιάδου - Ἠλ. Μηνιάτη, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Β΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [18]1980.

57. Γ. Καλαματιανοῦ - Ἠ. Λάγιου - Μ. Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη, *Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα. Γ΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων 1981.

58. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός, Γ. Παπακώστας, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Β΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [2]1983, [7][1988], [14]1994.

59. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Α΄ Γυμνασίου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [8]1984.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Νυχτερινὴ σιγαλιά» (σ. 11), μὲ σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα, ἐρωτήσεις, βιοεργογραφικὸ σημείωμα καὶ γλωσσάριο.]

60. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Α΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [7]1987.

61. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός - Γ. Παπακώστας, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Γ΄ Λυκείου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [7]1988.

62. *Ἀνθολόγιο γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ*. Μέρος πρῶτο, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [19]1993.

63. *Ἀνθολόγιο γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ*. Μέρος δεύτερο, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [19]1993.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Ἕνας πελαργὸς» (σ. 109).]

64. *Ἀνθολόγιο γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ*. Μέρος τρίτο, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [19]1993.

65. Ν. Γρηγοριάδης - Δ. Καρβέλης - Χ. Μηλιώνης - Κ. Μπαλάσκας - Γ. Παγανός, *Κείμενα Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας. Α΄ Γυμνασίου*, Ἀθήνα: Ὀργανισμὸς Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [12]1993.

[Περιέχεται τὸ ποίημα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Νυχτερινὴ σιγαλιά» (σ. 11), μὲ σύντομο εἰσαγωγικὸ σημείωμα, ἐρωτήσεις, βιοεργογραφικὸ σημείωμα καὶ γλωσσάριο.]

ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΠΟΥ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΘΗΚΑΝ

1. Γ. Ἀθάνα, *Πρωϊνὸ Ξεκίνημα. Ποιήματα*, [Ἀθήνα:] 1919.

[Περιέχονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ποιήματα «Προσευχὴ» (σ. 10), «Ἄϊ-Δημήτρης» (σ. 13-14), «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή» (σσ. 18-19), «Χρυσὲς ζυγαριὲς» (σσ. 20-21), «Ξόμπλια τοῦ φεγγαριοῦ» (σσ. 39-41) καὶ «Οἱ χωριανοὶ» (σσ. 66-67).]

2. Γ. Ἀθάνας, *Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο. Τραγούδια 1918-1921*, Ἀθῆναι: Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης 1922.

3. Γ. Ἀθάνας, *Καιρὸς Πολέμου. Ποιήματα 1918-1919.* Πρῶτο Βραβεῖο Φιλαδελφείου Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ, Ἀθῆναι: Ἐκδότης: Ι. Ν. Σιδέρης, ἄ.ἔ.

[Περιέχεται, μεταξὺ ἄλλων, τὸ ποίημα «Γράμμα 1915» (σ. 24).]

4. Γ. Ἀθάνας, «Ἀγροτικὴ νοσταλγία», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι: Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης 1926, σσ. 449-450.

[Μὲ τὴν ἔνδειξη στὴ σ. 450: *Ναύπακτος* καὶ ὑπογραφή: Γ. ΑΘΑΝΑΣ]

5. Γ. Ἀθάνας, *Εἰρμός. Ποιήματα —Καλοὶ Καιροί, Μαύρη Μοίρα, Νέο Ἄνθισμα—*, Ἐν Ἀθήναις: Τύποις «Πυρσοῦ» Α.Ε. 1929.

[Περιέχονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ποιήματα «Πατρικοὶ καημοὶ» (σ. 21), «Νῦν ἀπολύοις...» (σ. 49), «Μὲ τῆς ψυχῆς τὸ φεγγαρίσιο φῶς» (σσ. 60-62), «Σιβρὶ-Χισσὰρ» (σ. 76), «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα» (σσ. 89-91), «Ἡ Νιόβη» (σσ. 103-104), «Οἱ τάφοι» (σ. 105), «Ὁ σαλπιγχτὴς» (σ. 117), «Ρεμβασμοὶ προσφύγων» (σσ. 177-178), «Νοσταλγία τῆς γῆς» (σσ. 185-187), «Θαλασσινὸ μοιρολόϊ» (σσ. 190-191), «Νυχτερινὴ σιγαλιὰ» (σ. 195), «Στοχασμοὶ τοῦ ἀγρότη» (σ. 198).]

6. Γ. Ἀθάνας, «Ψαράδες», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι: Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης 1929, σσ. 383-384.

[Μὲ τὴν ἔνδειξη στὴ σ. 384: *Ναύπακτος* καὶ ὑπογραφή: Γ. ΑΘΑΝΑΣ.]

7. Γ. Ἀθάνας, *Δροσεροὶ Καϋμοί. Χρυσὴ Κορνίζα - Μικρὲς Τρέλλες - Εἰδύλλιο - Κοσμικὸς Κύκλος - Πικρὴ Ἀντίδραση - Μυστικὲς Ὧρες - Γλυκὸς Δεσμός*, Ἀθῆναι 1938.

[Περιέχεται, μεταξὺ ἄλλων, τὸ ποίημα «Ψαράδες» (σσ. 98-99).]

8. Γ. Ἀθάνας, *Εὐδοκία*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη 1955.

[Περιλαμβάνονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ποιήματα «Γλυκιά μου Ἑλλάδα» (σ. 15), «Ὕμνος στὴ Μητέρα» (σσ. 19-20), «Ἕνας πελαργὸς» (σ. 135).]

9. Ἀντιγόνης Μεταξᾶ, *Ἡ Νέα Παιδικὴ Ἀνθολογία*. Πέμπτη ἔκδοση συμπληρωμένη, Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις: Μ. Πεχλιβανίδης & Σία Α.Ε. [1965].

[Α΄ ἔκδοση 1948. Περιέχονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Γλυκιά μου Ἑλλάδα» (σ. 11), «Ὁ λιποτάχτης» (σ. 53), «Προσευχὴ» (σ. 134), «Ἄι-Δημήτρης» (σ. 163), «Ταπεινό μου ἐρημοκλήσι» (σ. 166), «Ὁ μικρὸς Χριστὸς» (σ. 166), «Τὸ καλὸ φεγγάρι» (σ. 198), «Ψαράδες» (σ. 249), «Σελήνη» (σ. 294), «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ» (σ. 306), «Παραμυθάκι» (σ. 313).]

10. Γ. Ἀθάνας, *Τραγούδια τῶν Βουνῶν. Σειρὰ Πρώτη*, [Ἀθήνα:] Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη [1953].

11. Γ. Ἀθάνας, *Τίμια Δῶρα. Ποιήματα*, Ἀθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» 1969.

12. Γ. Ἀθάνας, *Ἀστέγνωτο Δάκρυ*, Ἀθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» 1971.

13. Γ. Ἀθάνας, *Αἶνος καὶ Θρῆνος*, Ἀθήνα: Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» ἄ.ἔ.

[Περιέχονται, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα «Σιβρὶ-Χισσὰρ» (σ. 151), «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα» (σσ. 166-168), «Ἡ Νιόβη» (σσ. 181-183), «Οἱ τάφοι» (σ. 184), «Ὁ Σαλπιγχτὴς» (σ. 195), «Ρεμβασμοὶ προσφύγων» (σσ. 196-197).]

14. Γ. Ἀθάνας, *Μονοκοντυλιές*, Ἀθήνα 1975.

15. Giorgio Athanas, *Quadretti Italiani* a cura di F. M. Pontani, Padova MCMLXXIX [= 1979] [Italograeca 7].

16. Γ. Ἀθάνας, *Τραγούδια τῶν Βουνῶν. Σειρὰ Δεύτερη*, Ἀθήνα: Ι. Σιδέρης 1980.

17. Γ. Ἀθάνας, *Ἀνὰ τὸν Θερισμένον Ἀγρόν*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Τάσος Πιτσιλὸς 1982.

18. Γ. Ἀθάνας, *Μυθογραφήματα τοῦ Καιροῦ μας. Ποιήματα*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Τ. Πιτσιλὸς 1987.

[Στὸ ἐξώφυλλο: Γ. Ἀθάνας, *Μυθο-γραφήματα τοῦ Καιροῦ μας. Ποιήματα*, Ἀθήνα: Τάσος Πιτσιλὸς 1986.]

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΣΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ

[Ἀναδημοσιεύονται, ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκδόσεις τους, ὅσα ποιήματα τοῦ Γ. Ἀθάνα περιλαμβάνονται στὰ σχολικὰ ἀναγνωστικά. Καταγράφονται, ἀκόμη, τὸ ποίημα «Ἀγροτικὴ νοσταλγία» [= «Νοσταλγία τῆς γῆς»] ἀπὸ τοὺς ἀριθ. 4, 5, τὰ ποιήματα «Σιβρὶ-Χισσάρ», «Ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα», «Ἡ Νιόβη», «Οἱ τάφοι», «Ὁ Σαλπιγχτής», «Ρεμβασμοὶ προσφύγων» ἀπὸ τοὺς ἀριθ. 5, 13, ἡ πρώτη δημοσίευση καὶ ἡ παραλλαγὴ τοῦ ποιήματος «Ψαράδες» στοὺς ἀριθ. 6, 7, τὸ ποίημα «Γλυκειά μου Ἑλλάδα» ἀπὸ τοὺς ἀριθ. 8, 9 καὶ τὸ «Ὕμνος στὴ Μητέρα» ἀπὸ τὸν ἀριθ. 8 καὶ τὴν ἔκδοσή του στὸ σχολικὸ ἀναγνωστικὸ τῆς Γ΄ Γυμνασίου (1969, σσ. 95-96), ἀφοῦ δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἐντοπίσω τὴν πρώτη δημοσίευσή του στὴν ἐφημερίδα *Πρωΐα*. Τὰ ποιήματα δίνονται ἐδῶ κατὰ τάξη χρονολογικὴ καὶ ἀκολουθεῖται ἡ σειρὰ τῆς πρώτης δημοσίευσής τους (πρβλ. τὴν ἑνότητα «Ποιητικὲς συλλογὲς τοῦ Γ. Ἀθάνα ποὺ ἀποδελτιώθηκαν»). Ἡ τωρινὴ ἀναδημοσίευσή τους διατηρεῖ τὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξη τοῦ πρωτοτύπου. Διορθώνονται μόνο κάποιες ἐλάχιστες τυπογραφικὲς ἀβλεψίες.]

ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Μικρό μου κι' ὄμορφο χωριό, δέξου τὴν προσευχή μου!
Στὴ ζέστα τῆς ἀγκάλης σου μεγάλωσε ἡ ψυχή μου.
Ἐσὺ τὴν καλομοίρανες καὶ ριζικό της ἔχει
Κάτι ἀπ' τῶν δέντρων τὴν κορφὴ κι' ἀπ' τὸ νερὸ ποῦ τρέχει!

Εἶμ' ἕνας μάγος! Κάθε τί δικό σου ὅταν ἀγγίξω
Δίκρουνη βρύση δύναμης, πηγὴ χαρᾶς θ' ἀνοίξω.
Μπρὸς στοῦ σπιτιοῦ μου ἀνοίγονται τὸ ἴσο σταυροδρόμι
Τῆς ἀρετῆς οἱ ἀνήφοροι, τῆς εὐτυχίας οἱ δρόμοι.

Ὅλα γιὰ μένα χαίρονται στὴν πράσινη ἀγκαλιά σου
Ἀπ' τὴν κορφὴ τοῦ Κάστρου σου - ὡς τὴν ἀκρογιαλιά σου.
Κι' αὐτὰ τὰ κυπαρίσια σου μαυρίζουν πρὸς τὰ ὕψη
Σὰν καλογέροι ποῦ ξορκοῦν, θλιμένοι αὐτοί, τὴ θλίψη.

Δὲ λησμονῶ τί σοῦ χρωστῶ κι' εἶμαι ὅλο εὐχὲς νὰ σώσω
Χίλιες φορὲς ἂν γίνεται νὰ σοῦ τὸ ξεπληρώσω!
Μὰ ἡ πειὸ μεγάλη πληρωμὴ ποῦ θέλω νὰ σοῦ κάνω
Εἶνε νά 'ρθῶ στὸ χῶμα σου μιὰ μέρα νὰ πεθάνω.

Α῾Ι῾-ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Στὸ χωριό μας, ποῦ δὲν εἶνε κι' ὁμορφήτερο στὴν πλάση,
Μᾶς ἀφῆσαν οἱ γονιοί μας μιὰ γερόντισα ἐκκλησιά.
Δὲν τῆς ἔχουμε φκιασμένο μαρμαρένιο εἰκονοστάσι,
Τὰ καντήλια της δὲν εἶνε κρουσταλλένια καὶ χρυσᾶ.

Φτωχικὰ ντυμένους ἔχει καὶ τοὺς γέρους της παπάδες.
Ταπεινοὶ κ' οἱ δυό της ψάλτες εἶνε, ἀλήθεια, ἐργατικοί.
Στὰ μανάλια της μεγάλες δὲν ἀνάβουμε λαμπάδες·
Τὸν Ἀφέντη Ἅϊ-Δημήτρη τὸ μικρὸ κεράκι ἀρκεῖ!

Κι' ὅμως στὸ μικρό της χῶρο{ς}, ποῦ ὅλους κι' ὅλους δὲ μᾶς πιάνει,
Τοῦ Θεοῦ τὸ μεγαλεῖο τὸ αἰσθανόμαστε τρανό!
Πουθενὰ πειὸ μυρωμένα δὲν καπνίζει τὸ λιβάνι -
Πουθενὰ τὸ καντηλάκι δὲ σπιθάει πειὸ φωτεινό.

Τὴν καλή μας ἐκκλησούλα!... Ὅλοι μας ἐκεῖ στὴ μέση
Χριστιανοὶ στὴν κολυμπήθρα γίναμε κλαψαριστά.
Θὰ γελάσουμε μιὰ μέρα καὶ γαμπροὶ στὴν ἴδια θέση -
Θὰ σωπάσουμε μιὰν ἄλλη μὲ τὰ μάτια μας κλειστά...

Καὶ στὸν Ἅδη, ποῦ ἡ ψυχή μας φτερωτὴ θὰ περιτρέχῃ,
Θὰ γυρεύουμε νὰ ἰδοῦμε τοὺς Ἁγίους τοὺς σεβαστοὺς
Ἀπαράλλαχτους, ἀλήθεια, ἔτσι ὅπως αὐτὴ τοὺς ἔχει
Στὶς ξυλένιες της εἰκόνες φτωχικὰ ζωγραφιστούς!

ΣΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ ΜΟΥ ΤΗΝ ΑΥΛΗ

Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Τὸ κοινότερο χορτάρι
Γίνεται τὸ πειὸ ὄμορφο
Τοῦ Μαγιοῦ λουλοῦδι!
Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Τὸ χειρότερο πουλὶ
Λέει τὸ πειὸ γλυκὸ τραγοῦδι!

Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Τοῦ ἡλιοῦ κάθε φιλὶ
Γίνεται κι' ἀπῶνα θάμα.
Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Καὶ τοῦ φεγγαριοῦ τὰ χάδια
Μάγισες τὴς κάνουνε
Τὴς γρηὲς μουριὲς τὰ βράδια!

Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Τ' ἀγρι[ο]βόρι τοῦ Γεννάρη
Τσουχτερὸ δὲν τῶνοιωσα,
Πάντα μαλακώνει...
Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Σὰ νυφιάτικη στολὴ
Πέφτει ἀργὰ καὶ ποῦ τὸ χιόνι.

Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Μιὰ βρυσούλα μοῦ μιλεῖ
Γιὰ δροσιές, γιὰ δίψες.
Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλὴ
Τὴν ἀγάπη κάποιο χέρι
Ἔσπειρε καὶ τάϊσε
Τῆς ψυχῆς τὸ περιστέρι!

ΧΡΥΣΕΣ ΖΥΓΑΡΙΕΣ

Στὰ παληὰ τ' ἀμπέλια τὰ ξεθυμασμένα,
Ποῦ τοὺς κόπους πειὰ δὲν τοὺς πληρώνουν,
Σκύβουν οἱ ξωμάχοι ὅλη μέρα
Καὶ τελεύονται καὶ δὲν ἀπολαβαίνουν.

Στὰ μικρὰ σπιτάκια —πάντα εὐλογημένα—
Τὰ καλὰ κορίτσια, ποὺ τὰ ἰσκιώνουν,
Ξέρουν τὸν ἀγῶνα τοῦ πατέρα
Κι' οἱ γλυκοί τους τρόποι πειὸ πολὺ γλυκαίνουν.

Κάτου στὸ παζάρι —χλαλοὴ καὶ ζάλη—
Μέσ' στὴν μπαραγκούλα τὴν ξυλένια
Ὁ μπαλωματὴς σκυμμένος στέκει
Καὶ τὰ χοντροπάπουτσα μερεμετίζει.

Στὸ μικρὸ σπιτάκι νὰ τὸν βγάλῃ
Δὲ μπορεῖ ἡ μανούλ' ἀπὸ τὴν ἔννοια
Κι' ὅσο τὴ χοντρὴ φανέλλα πλέκει
Τόσο εὐχὲς καὶ ξόρκια σιγομουρμουρίζει.

Πέρα στ' ἀκρωτήρια τὰ φουρτουνιασμένα
Γεύονται κακὴ θαλασσοφάγια
Οἱ ψαράδες μέσα στὶς τρατοῦλες,
Ποὺ σὰν καρυδότσουφλα χαροπαλεύουν.

Στὰ μικρὰ σπιτάκια, ποὺ σὰν κουρασμένα
Ἀκουμποῦν στοῦ κάστρου τὰ μουράγια,
Τὸ θυμοῦνται πάντα οἱ γυναικοῦλες
Κι' ὅλο μὲ πειὸ τίμια πίστη ὑπομονεύουν.

Στὸ μακρὺ τὸ κάρο, ποὺ βαρὺ περνάει
Καὶ τραντάζει τὰ στενὰ σοκάκια,
Ὅλη μέρα μὲ ἄκοπη τὴ μέση
Ὁ ξανθὸς λεβέντης τὸ ταῖνι βγάζει.

Στὸ μικρὸ σπιτάκι, ποῦ μοσκοβολάει
Μὲ τὰ στολιστὰ παραθυράκια,
Ὁ πατέρας ποὺ ἔχει καταπέση
Τἄχει ὅλα στὰ χέρια κι' ὅλο εὐχὲς μοιράζει.

ΞΟΜΠΛΙΑ ΤΟΥ ΦΕΓΓΑΡΙΟΥ

Θάμα κι' αὐτὸ τ' ἀποψινό!
Στὸ περιβόλι τὸ πυκνὸ
Καθὼς κοιμότουν σκοτεινὸ
Μπῆκε ἡ κυρά-Σελήνη
Καὶ ξύπνησε γιὰ μιὰ στιγμὴ

Τ' ἀηδόνι καὶ τὸ γιασεμὶ
Καὶ τὴ μουντὴ νεροσυρμὴ
Ποῦ ὁλόχρυση ἔχει γίνῃ!

Θάμα κι' αὐτὸ τ' ἀποψινό!
Σ' ἕνα σπιτάκι χωριανὸ
Μὲ κἄποιον τρόπο ταπεινὸ
Μπῆκε ἡ κυρὰ Σελήνη
Κι' ἁπλώθηκε χρυσῆ-χρυσῆ
Μὲ μιὰν ἀγάπη περισσὴ
— Ὄνειρα πῶβλεπες ἐσύ!
Στοῦ κοριτσιοῦ τὴν κλίνη!

Θάμα κι' αὐτὸ τ' ἀποψινό!
Στὸ κοιμητῆρι τ' ἀκρινὸ
Μὲ φῶς κομένο καὶ σπινὸ
Μπῆκε ἡ κυρά-Σελήνη.
Κι' ὡς φωτιστῆκαν οἱ σταυροὶ
Τοὺς ἔψαχνε κἄτι νὰ βρῆ
Μὲ τόση φρίκη, ποῦ οἱ νεκροὶ
Φρικιάσανε κι' ἐκεῖνοι!

Θάμα κι' αὐτὸ τ' ἀποψινό!
Μέσα στὸ Κάστρο τὸ τρανό,
Ποῦ στεφανώνει τὸ βουνό,
Μπῆκε ἡ κυρά-Σελήνη
Κι' ἀμέτρητοι πολεμιστὲς
Μὲ μιᾶς χαθῆκαν σὰ σκιὲς
Ἔτσι ὅπως σάλπιγγες γλυκειὲς
Νὰ σήμαναν εἰρήνη!

Θάμα κι' αὐτὸ τ' ἀποψινό!
Τ' ἄστρα ψηλὰ στὸν οὐρανὸ
Χορεύουν καλαματιανὸ
Μὲ τὴν κυρά-Σελήνη
Κ' ἡ θάλασσα μουρμουριστὰ
Τὸν ἦχο τάχα τοὺς βαστᾶ
Καὶ τὴν κυρὰν εὐχαριστᾶ
Κι' αὐτὴ φλουριὰ τῆς δίνει!

ΟΙ ΧΩΡΙΑΝΟΙ

Ὅλοι μας γνωριζόμαστε ἀπὸ ἀνήλικα παιδιά.
Μὲ τὸ μικρό του τὄνομα ἕνας τὸν ἄλλον κράζει
Στὰ μυστικά μας δὲ μπορεῖ νὰ βάλουμε κλειδιά,
Ξέρει καθένας στ' ἀλλουνοῦ τὰ μάτια νὰ διαβάζῃ.

Σὰν ὅπως τὰ τρεχούμενα μοιράζουμε νερὰ
Καὶ τὰ σπαρτὰ ποτίζουμε καθεὶς μὲ τὴν ἀράδα,
Ἔτσι τὴς μοιραζόμαστε καὶ θλίψη καὶ χαρά.
Γιὰ βρέχη σ' ὅλο τὸ χωριὸ γιὰ σ' ὅλο εἶνε λιακάδα!

Γάμος; Ἀστράφτει ἀπὸ χαρὰ καὶ γέλιο τὸ χωριὸ
Κι' ἀντιλαλεῖ τὸ νυφικὸ τραγοῦδι πέρα ὡς πέρα.
Θάνατος; Ὅλοι θλιβεροὶ κι' ἀπ' τὸ καμπαναριὸ
Κατάμαυρο ἡ καμπάνα μας τὸν βάφει τὸν ἀγέρα.

Διάπλατα τὴς ὀξώπορτες ἡ καλωσύνη ἀνοῖ
Καὶ στὸ παλάτι τοῦ τρανοῦ καὶ στοῦ φτωχοῦ τὴν τρούπα,
Κι' ὅποιος περάσῃ κι' ὅποιος μπῇ, γιορτή-καθημερνή,
Θὰ βρῇ στρωμένο καναπέ, θὰ βρῇ γλυκὸ στὴν κούπα.

Χώρια ἀπ' τὴς ἔγνοιες τῆς ζωῆς, τοὺς χάρους τοὺς πικροὺς
Μέσ' τὴς καρδιές μας ἔχουμε παντοτεινὸν Ἀπρίλη —
Κι' ὅσες τσουκνίδες βγαίνουνε μονάχες στοὺς ἀγροὺς
Ἐκεῖ ξεμοναχιάζονται πνιχτὲς στὸ χαμομῆλι...

ΓΡΑΜΜΑ
1915

«Καλέ μου, οἱ Ἁϊ-Δημήτρηδες ἔχουν ἀνθίσῃ ὅλοι
Κι' ἀσπρολογᾶ, σὰ νἄπεσε χιόνι, τὸ περιβόλι.

Ὅσοι περνοῦν στὴ γειτονιὰ κι' ὅσοι τοὺς ἀντικρύζουν
Ὅλοι τοὺς καμαρώνουνε καὶ τοὺς καλοτυχίζουν.

Περνοῦνε τἄγουρα παιδιὰ κι' ἀνθὸ κυτοῦν νὰ κλέψουν
Ἔρχονται οἱ νειὲς καὶ μοῦ ζητοῦν κλωνάρι νὰ φυτέψουν.

Μὰ ἐγὼ δὲ δίνω κανενός! Καὶ μοναχὰ στεφάνι
Γιὰ τ' Ἁϊ-Δημήτρη, κάτασπρο, τὸ κόνισμα εἶχα κάνει.

Ἀνήμερα τῆς χάρης του τὸ πῆγα μοναχή μου
Καὶ τὸν ἐπαρακάλεσα θερμὰ στὴν προσευχή μου,

—Ποὖεινε στρατιώτης σὰν κ' ἐσέ— οἱ φλόγες τοῦ πολέμου
Νὰ μὴ σοῦ γγιάξουν οὔτε μιὰ τριχούλα σου, καλέ μου!»

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ (1926)

Τοῦ κάκου ἀναζητῶ σ' ἐσᾶς, προγόνοι,
Τ' ὄνομα τοῦ φτωχοῦ τῆς γῆς ἐργάτη,
Ποὺ εὐλαβικὰ τὴ χερολάβα ἐκράτει
Κ' ἡ μοναχὴ χαρά του ἦταν νὰ ὀργώνῃ!

Αἱματόχαροι ἐσεῖς πολεμιστάδες,
Πυργωμένοι στῶν Κραββάρων τὰ ὄρη,
Ξενιτεμένοι Ζαγορίσιοι ἐμπόροι
Μὲ τὰ πολλὰ φλουριὰ στοὺς μπεζαχτάδες,

Τὰ σταυρωτὰ αἵματά σας ρέουν ἐντός μου
Κι' ἄλλον παρ' ἄλλον στὴ ζωὴ μὲ ὑψώνουν —
Οἱ κοφτερές σας πάλες δὲ μὲ ζώνουν
Τὰ πλούτη σας δὲν εἶνε ὁ θησαυρός μου!

Πρόγονε ταπεινέ, ποὺ τὸ καυχιέμαι
Πὼς μὲ τ' ἀλέτρι σου ἔζησες μονάχα,
Ἀπ' τὴ δική σου ἐγὼ τὴ ρίζα τάχα
Ὁλόϊσα, κορφινὸ κλαδί, κρατιέμαι.

Δὲν ξέρω τ' ὄνομά σου, καὶ τὸν τόπο
Πῶχυσες τὸν ἱδρό σου δὲν ὁρίζω,
Μὰ βαθιά μου κυττῶ καὶ σ' ἀντικρύζω
Μιὰν ἀρχοντιὰ νὰ ὑψώνῃς μὲ τὸν κόπο.

Τὰ ὠργωμένα χωράφια εἶνε γιὰ μένα
Ὁ σεβαστός σου τάφος — ἀλλαργεύω

'Απ' τὸν κόσμο κ' ἐκεῖ σὲ μνημονεύω
Μὲ καθαρὴ καρδιά, ξάστερη φρένα.

Ὅπου τῆς γῆς τὰ στέρνα ἔχουν φτωχήνη
'Απ' τὴς σπορὲς — δικό σου τρόπαιο!.. κι' ὅπου
Δὲν ἔχει στάξη ἀκόμα ἱδρὸς ἀνθρώπου,
Κληρονομιά σου εἶνε γιὰ μένα ἐκείνη!

Στ' ἀξεχέρσωτ' ἀγρίδια ὅταν πλανιέμαι,
Θαρρῶ πὼς μὲ βαραίνει μιὰ κατάρα,
'Αλλ' ἄκου τῆς καρδιᾶς μου τὴ λαχτάρα,
Τὸν κακὸ κληρονόμο σχώρεσέ με!

Δὲ μπορῶ ναὔρω πιὰ τὸ μονοπάτι,
Ποὺ στὰ παρθενοτόπια θὰ μὲ βγάλη
Κι' ὁλόϊσα θὰ μὲ φέρη στὴ μεγάλη
Χαρὰ τοῦ ταπεινοῦ τῆς γῆς ἐργάτη.

Τοὺς κάμπους τοῦ χαρτιοῦ καθὼς ὀργώνω,
Κολλῆγος τάχα δύστυχος, δὲν ἔχω
Ἄλλη ἐλπίδα ποὺ κοντά της νὰ τρέχω
Καὶ τῆς καρδιᾶς τοὺς πόνους ν' ἀλαφρώνω

Παρὰ νὰ ἰδῶ μιὰ μέρα ὁ πρῶτος γυιός μου
Περήφανα τὴ μάννα γῆ νὰ ὀργώνη
Καὶ σόϊ ἀρχοντικὸ νὰ θεμελιώνη
Στὴ δίκαιη τάξη ἑνὸς καινούργιου κόσμου!

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ (1929)

Τοῦ κάκου ἀναζητῶ σ' ἐσᾶς προγόνοι
Τ' ὄνομα τοῦ φτωχοῦ τῆς γῆς ἐργάτη.
Ποῦ εὐλαβικὰ τὴ χερολάβα ἐκράτει
Κ' ἡ μοναχὴ χαρά του ἦταν νὰ ὀργώνη!

Ξενητεμένοι Ζαγορίσιοι ἐμπόροι
Μὲ τὰ πολλὰ φλουριὰ στοὺς μπεζαχτάδες

Κ' αἱματόχαροι ἐσεῖς πολεμιστάδες
Πυργωμένοι στῶν Κραββάρων τὰ ὄρη

Τὰ σταυρωτὰ αἵματά σας ρέουν ἐντός μου
Κι' ἄλλον παρ' ἄλλον στὴ ζωὴ μὲ ὑψώνουν.
Οἱ κοφτερές σας πάλες δὲ μὲ ζώνουν,
Τὰ πλούτη σας δὲν εἶνε ὁ θησαυρός μου!

Πρόγονε ταπεινέ, ποῦ τὸ καυχιέμαι
Πῶς μὲ τ' ἀλέτρι σου ἔζησες μονάχα,
'Απ' τὸ δικό σου ἐγὼ τὸ γένος τάχα
'Ολόϊσα, κορφινὸ κλαδί, κρατιέμαι.

Δὲν ξέρω τ' ὄνομά σου καὶ τὸν τόπο,
Πῶχυσες τὸν ἱδρό σου, δὲν ὁρίζω,
Μὰ βαθιά μου κυτῶ καὶ σ' ἀντικρύζω
Μιὰν ἀρχοντιὰ νὰ ὑψώνῃς μὲ τὸν κόπο.

Τὰ ὀργανωμένα χωράφια εἶνε γιὰ μένα
'Ο σεβαστός σου τάφος. — 'Αλλαργεύω
'Απ' τὸν κόσμο κ' ἐκεῖ σὲ μνημονεύω
Μὲ καθαρὴ καρδιά, ξάστερη φρένα.

'Οπου τῆς γῆς τὰ σπλάχνα ἔχουν φτωχήνη
'Απ' τὴς σπορές — δικό σου τρόπαιο! Κι' ὅπου
Δὲν ἔχει στάξη ἀκόμα ἱδρὸς ἀνθρώπου
— Κληρονομιά σου εἶνε γιὰ μένα ἐκείνη!

Στ' ἀξεχέρσωτ' ἀγρίδια ὅταν πλανιέμαι
Θαρρῶ πὼς μὲ βαραίνει μιὰ κατάρα.
'Αλλ' ἄκου τῆς καρδιᾶς μου τὴ λαχτάρα
Τὸν κακὸ κληρονόμο σχώρεσέ με.

Δὲ μπορῶ νἄβρω πειὰ τὸ μονοπάτι,
Ποῦ στὰ παρθενοτόπια θὰ μὲ βγάλῃ
Κι' ὁλόϊσα θὰ μὲ φέρῃ στὴ μεγάλη
Χαρὰ τοῦ ταπεινοῦ τῆς γῆς ἐργάτη!

Τοὺς κάμπους τοῦ χαρτιοῦ καθὼς ὀργώνω,
Κολλήγος τάχα δύστυχος, δὲν ἔχω
Ἄλλη ἐλπίδα, ποῦ κοντά της νὰ τρέχω
Καὶ τῆς καρδιᾶς τοὺς πόνους ν' ἀλαφρώνω,

Παρὰ νὰ ἰδῶ μιὰ μέρα ὁ πρῶτος γυιός μου
Περήφανα τὴ μάννα γῆς νὰ ὀργώνῃ
Καὶ σόϊ ἀρχοντικὸ νὰ θεμελιώνῃ
Στὴ δίκαιη τάξη ἑνὸς καινούργιου κόσμου!

ΠΑΤΡΙΚΟΙ ΚΑΗΜΟΙ

Ὤ νὰ μ' ἀξίωνε ὁ Θεὸς κ' ἐμένα
Νὰ βγάλω ἀπὸ τὸ σπίτι μου μιὰ μέρα
Σὰν καλὸς νοικοκύρης, τιμημένα,
Τὴν ἀκριβὴ μοναχοθυγατέρα!

Νὰ τὴν ταιριάσω μ' ἕνα παλληκάρι
Καλὸ στὸ θῶρι, στὴν καρδιά, στὸ ἔχει
Ἁρμονικὸ νὰ πλέξουνε ζευγάρι
Κι' ἄγρυπνα ἡ Παναγιὰ νὰ τὸ προσέχῃ.

Νὰ ζοῦν μὲ ἀγάπη πάντα καὶ μὲ ὁμόνοια
Ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλονε κ' οἱ δυό τους
Γιὰ τὰ μικρά μου —ὤ, νὰ χαρῶ!— τ' ἀγγόνια
Ποῦ θὰ παιζογελοῦν στὸ σπιτικό τους.

Τί περηφάνεια θἄχω στὴν καρδιά μου
Στοῦ κόσμου τὸ κατώφλι ὅταν θὰ φτάσῃ
Τ' ἀγγόνι, ποὺ θὰ πάρῃ τ' ὄνομά μου,
Καὶ σ' ὅλα του, ἐκ Θεοῦ, θὰ μὤχει μοιάσῃ!

Ὤ νὰ μ' ἀξίωνε ὁ Θεός, ποῦ βλέπει,
Νὰ πλερωθῶ γιὰ τοὺς καλούς μου κόπους
Νὰ δώσω τὸ κορίτσι μου ὅπως πρέπει
Καὶ στὴ ζωὴ ν' ἀφήσω νέους ἀνθρώπους!

ΝΥΝ ΑΠΟΛΥΟΙΣ...

Ἥσυχα, τίμια, ταπεινὰ ἔχω ζήση
Παρόμοια θέλω τώρα νὰ πεθάνω.
Κανείς, παιδιά μου, ἀγγόνια δὲ θὰ χύση
Ψεύτικο δάκρυ στὸ νεκρό μου ἀπάνω.

Στὴ σάλα τοῦ σπιτιοῦ θὰ μὲ ξαπλώσουν.
Σἄμπως νἄεινε γιορτὴ θἄχω τὸ θῶρι.
Τὴν κάσα μου θὰ τρέξουν νὰ σηκώσουν
Τέσσεροι συντεχνῖτες μου μαστόροι.

Θἄεινε ἀλαφρὴ στὸ φιλικό τους νῶμο
Γιατὶ ὡς τὴ[ν] ὥρα ποῦ θὰ μ' εὕρη ὁ χάρος
Στῆς χωριανῆς μας τῆς ζωῆς τὸ δρόμο
Ποτὲ δὲ θὰ τοὺς ἔχω γίνη βάρος.

Στὴ γέρικη ἐκκλησιά μας θὰ μὲ ψάλλουν
Μὲ τὴν ἁπλῆ, συνειθισμένη τάξη.
Κ' ἔπειτα θὰ μὲ πᾶνε νὰ μὲ βάλουν
Στὸν τόπο, ποῦ ἡ γενιά μου ἔχει φυλάξη. —

Ἥσυχα, τίμια, ταπεινὰ ἔχω ζήση
Παρόμοια θέλω τώρα νὰ πεθάνω.
Κ' εἴθε ἡ ψυχή μου τόσο νὰ εὐτυχήση
Ὅσο εὐτύχησα μόνο κ' ἐδῶ ἀπάνω!

ΜΕ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΤΟ ΦΕΓΓΑΡΙΣΙΟ ΦΩΣ

I

Τοῦ κάκου ἐδῶ πυκνώνεται τὸ βράδυ!
Γλυκύτατ' ἀποδιώχνει τὸ σκοτάδι
Κἄποιο χλωμὸ φεγγάρι, μυστικό —
Τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ τὸ εἰκονοστάσι
Στὴν ἅγια κώχη ὁπῶχει καθαγιάση
Τὸ λογισμό μου ὑψώνει εὐλαβικό.

Ἅγιες μορφές, θαμπὲς ἀπ' τὰ λιβάνια,
Καὶ κάτω οἱ θῆκες μὲ παληὰ στεφάνια
Πατέρων καὶ προγόνων, τὰ ἱερά —
Τὶς θρῆσκες βλέπω τάχα ἐμπρός μου νόνες
Νὰ στένουν τὶς παληές, χρυσὲς εἰκόνες
Στὸ εἰκονοστάσι αὐτὸ κάθε φορά.

Μὲ συνταράζει ἀσύχαστη λαχτάρα
Νὰ διώξω θέλω τὴν παληὰ κατάρα,
Νὰ πάρω θέλω μιὰ καινούργια εὐχή.
Τὴν πίστη λαχταρῶ καὶ τὴν ἀγνότη,
Κληρονομιὰ ποὖειχε ἡ μικρή μου νειότη
Χαρῆ στὴν τρυφερή της τὴν ψυχή!

II

Ἀνιστορῶ τὴν πεθαμένη Νόνα
Στῆς σάλας καθιστὴ τὴν πολυθρόνα
Τὴν Κυριακή, μετὰ τὴν ἐκκλησιά.
Μπροστά της τ' ἀνοιχτὸ Κυριακοδρόμι
Καὶ δυὸ ψυχοῦλες ἄπλαστες ἀκόμη
Λουσμένες στοῦ Βαγγέλιου τὴ δροσιά.

Κι' ἀνιστορῶ τῆς γιορτινὲς λαμπράδες
Τοῦ Πάσχα τὴς χαρὲς καὶ τὶς λαμπάδες,
Τὴν κοινωνιὰ στὴν Ἅγια Πύλη ἐμπρός...
Τῶν προσευχῶν τὰ λόγια θέλω πάλι
Νὰ θυμηθῶ κι' ἀπόψε ἀγάλι-ἀγάλι
Νὰ τὰ ψευδίσω ἀγνὰ καθὼς μικρός.

Στὸ σκοταδάκι ἐκεῖνο ἂς ἐπιστρέψω!
Νὰ μάθω δὲ διψῶ, μὰ νὰ πιστέψω.
Ἄπιστος ψαχουλιάρης ὁ σοφός —
Ἥλιος τῆς γνώσης ἄλλοτε ἂς μὴ φέξη
Ἀπάνω ἀπ' τὴ ζωή μου, κι' ὅλη ἂς τρέξη
Μὲ τῆς ψυχῆς τὸ φεγγαρίσιο φῶς!

III

Τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ μου ὡραῖο βράδυ,
Πνίγομαι!... Δὲ μὲ πνίγει τὸ σκοτάδι
Τοῦ νοῦ μὲ πνίγουν, φίδια, οἱ ἀστραπές.
Ποιά χάρη θὰ βρεθῆ νὰ μὲ λυτρώση
Τὰ φλογισμένα φίδια νὰ σκοτώση
Στὶς ὧρες νὰ μ' ἀφήση τὶς θαμπές;

Τίνος Θεοῦ εὐδοκία σ' ἔχει στείλη,
Μανούλα μου, ν' ἀνάψης τὸ καντῆλι
Τὴν ὥρα ἐτούτη τοῦ ψυχοδαρμοῦ;
Μόνο στὸ θυμιατῆρι, ποῦ γυρίζεις
Κι' ὅλο τὸ σπίτι ἀπόψε λιβανίζεις,
Λάμπει μιὰ σπίθα ἐλπίδας λυτρωμοῦ!

ΣΙΒΡΙ-ΧΙΣΣΑΡ (1929)

Στῶν σουβλερῶν του βράχων τὴν ἀγκάλη
Ἔρημα τοῦ Σιβρί-Χισσὰρ τὰ σπίτια.
Ὀρθάνοιχτα παράθυρα καὶ πόρτες.
Ἐδῶ ἔχει ὁ Τοῦρκος ὅλους ξεκληρίση
Ὅσους ἡ πίστη ὁδήγαε στὴ μεγάλη
Ἀρμένικη ἐκκλησιά, ποῦ ἀπάνω στέκει.
Καὶ μόνο σ' ἕνα σπίτι ἔχει ἀπομείνη
Σὰν ξεχασμένη ἀπὸ ζωὴ καὶ χάρο,
Ἀπὸ ζωὴ καὶ χάρο μιὰ γρηούλα!
Δὲν βλέπει, δὲν ἀκούει, δὲν ξεφωνίζει.
Στῆς πόρτας τὸ κατόφλι καθισμένη
Κλαίει καὶ βουβὰ τὰ δάκρυα της σταλάζουν
Ἀπὸ ἐρυθρὰ καὶ πονεμένα μάτια
Στὰ βαθουλὰ τὰ ὀργώματα τῆς ὄψης.
Κλαῖγε, ρημαδιακὸ κουφάρι ἀνθρώπου!
Στερνὴ εὐτυχία γιὰ σὲ μένει τὸ κλάμα —
Ἀλλοίμονό σου ἂν κἄποτε στερφέψη
Καὶ ζήσης δυὸ στιγμὲς περσότερό του...

ΣΙΒΡΙ - ΧΙΣΣΑΡ (ἄ.ἔ.)

Στῶν σουβλερῶν του βράχων τὴν ἀγκάλη
ἔρημα τοῦ Σιβρί-Χισσὰρ τὰ σπίτια.
Ὀρθάνοιχτα παράθυρα καὶ πόρτες.
Ἐδῶ ἔχει ὁ Τοῦρκος ὅλους ξεκληρίσει
ὅσους ἡ πίστη ὁδήγαε στὴ μεγάλη
Ἀρμένικη ἐκκλησιά, ποὺ ἀπάνω στέκει.
Καὶ μόνο σ' ἕνα σπίτι ἔχει ἀπομείνει
σὰν ξεχασμένη ἀπὸ ζωὴ καὶ χάρο,
ἀπὸ ζωὴ καὶ χάρο μιὰ γριούλα!
Δὲ βλέπει, δὲν ἀκούει, δὲν ξεφωνίζει.
Στῆς πόρτας τὸ κατώφλι καθισμένη
κλαίει καὶ βουβὰ τὰ δάκρυα της σταλάζουν
ἀπὸ ἐρυθρὰ καὶ πονεμένα μάτια
στὰ βαθουλὰ τὰ ὀργώματα τῆς ὄψης.
Κλαῖγε, ρημαδιακὸ κουφάρι ἀνθρώπου!
Στερνὴ εὐτυχία γιὰ σὲ μένει τὸ κλάμα —
Ἀλίμονό σου ἂν κάποτε στερφέψη
καὶ ζήσης δυὸ στιγμὲς περσότερό του...

Η ΠΡΙΓΚΗΠΙΣΣΑ ΕΙΡΗΝΟΥΣΑ (1929)

Στὸν κ. Νῖκο Καρβούνη.

1.

Στὴ Νακολέα, —Τὸ Σεϊντὴ Γαζή—,
Στῶν Δερβισῶν τὸ Μοναστῆρι μέσα,
Μὲ κάποιον Τοῦρκο στρατηγὸ μαζὶ
Κοιμότουν μιὰ παληά μας πριγκηπέσσα.

Κοιμότουν τὸν αἰώνιο ὕπνο γλυκὰ—
Στὸ τούρκικο, ποῦ ἀχνόφεγγε, καντῆλι
Φαντάσματα θροοῦσαν φιλικὰ
Δικέφαλοι ἀετοί, πανάρχαιοι θρύλοι....

Ξάφνου μιὰ μέρα Βασιληᾶς τρανὸς
Μ' ἑλληνικὰ προσπέρασε λεφούσα
—Ἴσαυρος νἄνε τάχα ἢ Κομνηνός;—
Καὶ ξύπνησε ἡ Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα.

Ἀγγέλου ξεφυτρώσανε φτερὰ
Στὸ χάλκινο μοναστικὸ σαντάλι,
Ποῦ ἐκεῖ κρεμότουν—Πέταξε ἀλαφρὰ
Κ' εἶδε βυζαντινοὺς θριάμβους πάλι.

Δορύλαιο, Νακολέα, Ἀκροϊνὸ
Κοτύαιο, Νίκαια καὶ Τημένου Θύρες
Ἀντιλαλοῦν ἀπὸ εὐχολόϊ χριστιανὸ
Κι' ἀπὸ βασιλικὲς λάμπουν πορφύρες.

Οἶστροι τὴ συνεπαίρνουν φτερωτοὶ
Ζωντανεμένοι τὴν πλανοῦνε θρύλοι
Καὶ πάει καὶ πάει πρώτη ν' ἀνοίξη αὐτὴ
Τοῦ Ρωμανοῦ τὴ στοιχειωμένη Πύλη....

2.

....Ἀλλοίμονο, δὲν ἤτανε γραφτό!
Δὲν εἶχε ἀληθινὰ σημάν' ἡ ὥρα!
Καὶ πίσω ἀπ' τῆς φυγῆς τὸ συρφετὸ
Ἕρμη ἀπομένει τῆς Ἀσίας ἡ χώρα.

Στὸ Ἐσκῆ-Σεχήρ, στὸ Σεϊντή, στ' Ἀφιὸν
Στὸ Οὐσὰκ καὶ στὴν Κιουτάχεια καὶ τὴν Προῦσα
Κανεὶς δὲ μένει χριστιανὸς ἐξὸν
Ἐξὸν ἀπ' τὴν Πριγκήπισσα Εἰρηνοῦσα.

Χωρὶς φτεροῦγες, μὲ τὰ ὀστᾶ γυμνά,
Κροτῶντας τὸ σαντάλι—ἀλλοὶ σὲ δαΰτη!—
Πλανιέται στὰ αἱματόβαφα βουνὰ
Καὶ στοὺς τάφους, ποὺ ἀφήσαμε, σκοντάφτει.

Μὲ μιὰ κραυγή, ποῦ ἀκούγεται φριχτὴ
Ἀπ' τὴ Σμύρνη ὡς τὴς ἄκρες τῆς Ἐρήμου

—«Γιατὶ νὰ μὲ ξυπνῆστε, λέει, γιατὶ
'Αφοῦ θὰ φεύγατ' ἔτσι, ὦ ἀδερφοί μου;

Στὸν πρωτινό μου τάφο δὲ χωρῶ!
Ὡς καὶ τὸ τούρκικο ἔσβυσε καντῆλι
Φίδι φωλιάζει ἐντός του γλυστερὸ—
Πᾶνε οἱ χρυσοί μου ἀετοὶ καὶ πᾶνε οἱ θρύλοι!

Ὅμως δὲ φεύγω,—κράζει στοὺς νεκροὺς—
Μ' ἐσᾶς θὰ μείνω!... Ἂς πᾶνε, ἂς πᾶνε οἱ ἄλλοι.
'Εσεῖς νᾶστε πιστοὶ καὶ μὲ καιροὺς
Οἱ ζωντανοὶ θὰ μᾶς ξανάρθουν πάλι!»

Η ΠΡΙΓΚΙΠΙΣΣΑ ΕΙΡΗΝΟΥΣΑ (ἄ.ἔ.)

1

Στὴ Νακολία — τὸ Σεϊντὴ Γαζὴ —
στῶν Δερβισῶν τὸ Μοναστήρι μέσα,
μὲ κάποιον Τοῦρκο στρατηγὸ μαζί,
κοιμόταν μιὰ παλιά μας πριγκιπέσσα.

Κοιμόταν τὸν αἰώνιο ὕπνο γλυκὰ —
Στὸ τούρκικο, ποὺ ἀχνόφεγγε, καντήλι
φαντάσματα θροοῦσαν φιλικὰ
δικέφαλοι ἀετοί, πανάρχαιοι θρύλοι...

Ξάφνου μιὰ μέρα Βασιλιὰς τρανὸς
μ' ἑλληνικὰ προσπέρασε λεφούσα
— Ἴσαυρος νά 'ναι τάχα ἢ Κομνηνός; —
καὶ ξύπνησε ἡ Πριγκίπισσα Εἰρηνοῦσα.

'Αγγέλου ξεφυτρώσανε φτερὰ
στὸ χάλκινο μοναστικὸ σαντάλι,
ποὺ ἐκεῖ κρεμόταν — πέταξε ἀλαφρὰ
κ' εἶδε βυζαντινοὺς θριάμβους πάλι.

Δορύλαιο, Νακολία, 'Ακροϊνὸ
Κοτύαιο, Νίκαια καὶ Τημένου Θύρες
ἀντιλαλοῦν ἀπὸ εὐχολόϊ χριστιανὸ
κι ἀπὸ βασιλικὲς λάμπουν πορφύρες.

Οἶστροι τὴ συνεπαίρνουν φτερωτοὶ
ζωντανεμένοι τὴν πλανοῦνε θρύλοι
καὶ πάει καὶ πάει πρώτη ν' ἀνοίξη αὐτὴ
τοῦ Ρωμανοῦ τὴ στοιχειωμένη Πύλη...

... 'Αλίμονο, δὲν ἤτανε γραφτό!
Δὲν εἶχε ἀληθινὰ σημάνει ἡ ὥρα!
Καὶ πίσω ἀπ' τῆς φυγῆς τὸ συρφετὸ
ἔρμη ἀπομένει τῆς 'Ασίας ἡ χώρα.

Στὸ 'Εσκῆ-Σεχήρ, στὸ Σεϊντή, στ' 'Αφιὸν
στὸ Οὐσὰκ καὶ στὴν Κιουτάχεια καὶ στὴν Προῦσα
κανεὶς δὲ μένει χριστιανὸς ἐξὸν
ἐξὸν ἀπ' τὴν Πριγκίπισσα Εἰρηνοῦσα.

Χωρὶς φτεροῦγες, μὲ τὰ ὀστᾶ γυμνά,
κροτώντας τὸ σαντάλι — ἀλὶ σὲ δαύτη! —
πλανιέται στὰ αἱματόβαφα βουνὰ
καὶ στοὺς τάφους, ποὺ ἀφήσαμε, σκοντάφτει.

Μὲ μιὰ κραυγή, ποὺ ἀκούγεται φριχτὴ
ἀπ' τὴ Σμύρνη ὡς τὶς ἄκρες τῆς 'Ερήμου,
— Γιατί νὰ μὲ ξυπνῆστε, λέει, γιατί
ἀφοῦ θὰ φεύγατ' ἔτσι, ὦ ἀδερφοί μου;

«Στὸν πρωτινό μου τάφο δὲ χωρῶ!
ὡς καὶ τὸ τούρκικο ἔσβησε καντήλι...
Φίδι φωλιάζει ἐντός του γλυστερὸ —
πᾶνε οἱ χρυσοί μου ἀετοὶ καὶ πᾶνε οἱ θρύλοι!

«Ὅμως δὲ φεύγω! — κράζει στοὺς νεκροὺς —
Μ' ἐσᾶς θὰ μείνω! Ἂς πᾶνε, ἂς πᾶνε οἱ ἄλλοι.
'Εσεῖς νά 'στε πιστοὶ καὶ μὲ καιροὺς
οἱ ζωντανοὶ θὰ μᾶς ξανάρθουν πάλι!»

Η ΝΙΟΒΗ (1929)

Μαρμαρωμένη ἐζοῦσα στοῦ Σιπύλου
Τοὺς βράχους ἀπ' τὴ μαύρη ἐκείνη μέρα,
Ποῦ τῆς Λητὼς οἱ γυιοὶ μοῦ θανατῶσαν
Τὰ ἑφτὰ παιδιά μου καὶ τὰ ἑφτὰ κορίτσια.
Μὰ ὁ μέγας Δίας, ποῦ βασιλεύει ἀπάνω
Στοῦ 'Ολύμπου τὴς κορφὲς κι' ὡς τῆς Φρυγίας
Τὰ κορφοβούνια κεραυνοὺς τινάζει,
Θέλησε ἡ γῆ σπασμὸ χαρᾶς νὰ νοιώση
Καὶ σείστηκεν ἡ γῆ κι' ἀπὸ τὰ βάθη
Τῆς ἱστορίας καὶ τῶν αἰώνων ἤρθε
Ἄνοιξη τέτοια, ποῦ ἔλαμψαν οἱ χῶρες
Τῆς 'Ιωνίας καὶ τῆς Λυδίας καὶ πέρα
Τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς Τρανῆς Φρυγίας!
Χαρᾶς ἀστροπελέκι στοῦ Σιπύλου
Τοὺς γυμνωμένους βράχους πέφτει ἀπάνω
Κ' εἶνε τόσο βορύ, ποῦ μὲ ἀποσπάζει,
Τραντάζει τὰ ὁλοπέτρινά μου σπλάχνα
Νικάει τὸ μητρικό μου αἰώνιο πόνο
Καὶ πάλι στὴ ζωὴ μὲ ξαναφέρνει!
—Παιδιὰ κι' ἀγγόνια τῶν 'Ελλήνων, ἴτε!
Στὴς παροχθιὲς τοῦ Ἕρμου δάφνες κόβω
Νὰ στεφανώσω πρώτη τ' ἅρματά σας
Γιατ' εἶνε ὡς ν' ἀνασταίνονται μαζί σας
Τὰ ἑφτὰ παιδιά μου καὶ τὰ ἑφτὰ κορίτσια.
Καὶ μόνο ἐγώ, σὰν πομενένη μάνα,
Μπορῶ νὰ νοιώσω ὁλάκερο τὸν πόνο
Τῆς σκλαβωμένης πρώτης σας πατρίδος,
Ποῦ ξαναβλέπει Λευτεριᾶς ἡλιόφως!
Παιδιὰ κι' ἀγγόνια τῶν 'Ελλήνων, ἴτε!,
Στὴς παροχθιὲς τοῦ Ἕρμου, τοῦ Καΰστρου
Καὶ τοῦ Μαιάνδρου καὶ τοῦ Θύμβρη πέρα
Δάφνες, μυρσῖνες, σέλινα θὰ κόψω
Καὶ στερνὴ νὰ στολίσω τ' ἅρματά σας
Γιατ' εἶμαι ἡ Νιόβη, ἡ πονεμένη μάνα!

. . . . . .

.....
....Δὲν εἶμαι, τάχα, Κόρη τοῦ Ταντάλου;
Πλειότερο κι' ἀπ' τὴ μέρα, ποῦ ὁ 'Απόλλων
Μαζί του κ' ἡ 'Αρτέμιδα μὲ βέλη
Φαρμακερὰ μοῦ ἐσκότωσαν τοὺς γυιούς μου,
Πλειότερο, Δία πατέρα, ἔχω πονέση
Τὴν ὥρα τούτη, ποῦ θωρῶ νὰ φεύγουν
Οἱ τιμημένοι λόχοι τῶν 'Ελλήνων,
Πετῶντας τ' ἅρματά τους ἀπ' τὰ χέρια,
'Απ' τὴν ψυχὴ τὴν ἔγνοια τῆς πατρίδας
Κι' ἀπ' τὴν καρδιὰ τ' ἀντρίκειο ρυθμοκόπι!
Πλειότερο, Δία πατέρα, ἔχω πονέση
Τὴν ὥρα τούτη, ποῦ θωρῶ μὲ φρίκη,
Νὰ ξερριζώνεται ἡ Φυλὴ ἀπ' τοὺς κήπους,
Ποῦ βλάστησε στὸ διάβα τῶν αἰώνων
Τόσα χλωρὰ κλαδιὰ κι' ὡραῖα λουλούδια!»
.....
.....
Εἶπε. Καὶ πέσαν στῆς 'Ασίας τὸ χῶμα
Πέτρινοι κόμποι! Νἄηταν τὰ δάκρυά της;
Τάχα ξαναμαρμάρωσε καὶ πάλι;
Τάχα ἕνας κεραυνὸς βαθειᾶς ὀδύνης
Τὴν ἔχει ἀπολιθώση ὅπως καὶ πρῶτα
Στὸ Σίπυλο;..
Κανείς μας δὲν τὸ ξέρει!

Η ΝΙΟΒΗ (ἄ.ἔ.)

— Μαρμαρωμένη ἐζοῦσα στοῦ Σιπύλου
τοὺς βράχους ἀπ' τὴ μαύρη ἐκείνη μέρα,
ποὺ τῆς Λητὼς οἱ γιοὶ μοῦ θανατῶσαν
τὰ ἑφτὰ παιδιά μου καὶ τὰ ἑφτὰ κορίτσια.
Μὰ ὁ μέγας Δίας, ποὺ βασιλεύει ἀπάνω
στοῦ 'Ολύμπου τὶς κορφὲς κι ὡς μὲ τοῦ 'Αργαίου
τὰ κορφοβούνια κεραυνοὺς τινάζει,
θέλησε ἡ γῆ σπασμὸ χαρᾶς νὰ νιώση.

Καὶ σείστηκεν ἡ γῆ κι ἀπὸ τὰ βάθη
τῆς ἱστορίας καὶ τῶν αἰώνων ἦρθε
ἄνοιξη τέτοια ποὺ ἔλαμψαν οἱ χῶρες
τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Λυδίας καὶ πέρα
τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς τρανῆς Φρυγίας!
Χαρᾶς ἀστροπελέκι στοῦ Σιπύλου
τοὺς γυμνωμένους βράχους πέφτει ἀπάνω
κ' εἶναι τόσο βαρὺ ποὺ μὲ ἀποσπάζει,
τραντάζει τὰ ὁλοπέτρινά μου σπλάχνα,
νικάει τὸν μητρικό μου αἰώνιο πόνο
καὶ πάλι στὴ ζωὴ μὲ ξαναφέρνει!
— Παιδιὰ κι ἀγγόνια τῶν Ἑλλήνων, ἴτε!
Στὶς παροχθιὲς τοῦ Ἕρμου δάφνες κόβω
νὰ στεφανώσω πρώτη τ' ἅρματά σας
γιατ' εἶναι ὡς ν' ἀναστένονται μαζί σας
τὰ ἑφτὰ παιδιά μου καὶ τὰ ἑφτὰ κορίτσια.
Καὶ μόνο ἐγώ, σὰν πονεμένη μάνα,
μπορῶ νὰ νιώσω ὁλάκερο τὸν πόνο
τῆς σκλαβωμένης πρώτης σας πατρίδας,
ποὺ ξαναβλέπει Λευτεριᾶς ἡλιόφως!
Παιδιὰ κι ἀγγόνια τῶν Ἑλλήνων, ἴτε!
Στὶς παροχθὲς τοῦ Ἕρμου, τοῦ Καΰστρου
καὶ τοῦ Μαιάνδρου καὶ τοῦ Θύμβρη πέρα
δάφνες, μυρσίνες, σέλινα θὰ κόψω
καὶ στερνὴ νὰ στολίσω τ' ἅρματά σας.
Γιατ' εἶμαι ἡ Νιόβη, ἡ πονεμένη μάνα!

. . . . . .

...Δὲν εἶμαι, τάχα, κόρη τοῦ Ταντάλου;
Πλιότερο κι ἀπ' τὴ μέρα, ποὺ ὁ Ἀπόλλων
μαζί του κ' ἡ Ἀρτέμιδα μὲ βέλη
φαρμακερὰ μοῦ ἐσκότωσαν τοὺς γιούς μου,
πλιότερο, Δία πατέρα, ἔχω πονέσει
τὴν ὥρα τούτη ποὺ θωρῶ νὰ φεύγουν
οἱ τιμημένοι λόχοι τῶν Ἑλλήνων!
Πλιότερο, Δία πατέρα, ἔχω πονέσει
τὴν ὥρα τούτη ποὺ θωρῶ μὲ φρίκη
νὰ ξεριζώνεται ἡ Φυλὴ ἀπ' τοὺς κήπους

ποὺ βλάστησε στὸ διάβα τῶν αἰώνων
τόσα χλωρὰ κλαδιὰ κι ὡραῖα λουλούδια!
.....
Εἶπε. Καὶ πέσαν στῆς 'Ασίας τὸ χῶμα
πέτρινοι κόμποι! Νὰ ἦταν τὰ δάκρυά της;
Τάχα ξαναμαρμάρωσε καὶ πάλι;
Τάχα ἕνας κεραυνὸς βαθιᾶς ὀδύνης
τὴν ἔχει ἀπολιθώσει ὅπως καὶ πρῶτα
στὸ Σίπυλο;
Κανείς μας δὲν τὸ ξέρει!

ΟΙ ΤΑΦΟΙ (1929)

Εἶνε κι' αὐτὸ κατόρθωμα: Ν' ἀνοίξης
Μεγάλους τάφους στοὺς ἱερούς σου τόπους
Καὶ στὰ σπλάχνα τῆς μάνας γῆς νὰ ρίξης
Πολλοὺς νὰ ρίξης προσφιλεῖς σου ἀνθρώπους.

Κι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς καστροπολεμίτες
Νὰ τοὺς καλοδεχτοῦν ἀναστημένοι
Δομέστικοι καὶ Μάγιστροι κι' 'Ακρίτες
Στὸν ἴδιο τὸν βωμὸ θυσιασμένοι.

Στῶν τάφων τοῦ 'Ενβανλὰρ τὴ μέση ἐχτίστη
Μιὰ γαλανόλευκη ἐκκλησούλα, τόση.
Στὸ νοῦ τὴ φέρνω πάντα μ' ἅγια πίστη
Τί κι' ἂν τὴν ἔχη ὁ Τοῦρκος βεβηλώση;

"Αν φύγαμε ἀπ' ὁλοῦθε ντροπιασμένα
Κανεὶς δὲ θὰ μᾶς διώξη κι' ἀπ' τὰ ἐδάφη,
Ποῦ τὰ κρατοῦν γερὰ καὶ τιμημένα,
Χωρὶς κανόνια καὶ τουφέκια, οἱ τάφοι.

Δὲ δειλιάζουν, δὲ φεύγουν, δὲ πεθαίνουν.
Τὴ βία πολεμοῦν μὲ τὴ γαλήνη,
Αἰῶνες πολεμοῦν νικοῦν καὶ μένουν
Οἱ τάφοι — καὶ μᾶς κυβερνοῦν ἐκεῖνοι!

ΟΙ ΤΑΦΟΙ (ἄ.ἔ.)

Εἶναι κι αὐτὸ κατόρθωμα: Ν' ἀνοίξῃς
μεγάλους τάφους στοὺς ἱερούς σου τόπους
καὶ στὰ σπλάχνα τῆς μάνας γῆς νὰ ρίξῃς —
πολλοὺς νὰ ρίξῃς προσφιλεῖς σου ἀνθρώπους.

Κι ὅλους αὐτοὺς τοὺς καστροπολεμίτες
νὰ τοὺς καλοδεχτοῦν, ἀναστημένοι,
Δομέστικοι καὶ Μάγιστροι κι 'Ακρίτες
στὸν ἴδιο τὸν βωμὸ θυσιασμένοι.

Στῶν τάφων τοῦ 'Ενβανλὰρ τὴ μέση ἐχτίστη
μιὰ γαλανόλευκη ἐκκλησούλα, τόση.
Στὸ νοῦ τὴ φέρνω πάντα μ' ἅγια πίστη.
Τί κι ἂν ὁ ἐχθρὸς τὴν ἔχῃ βεβηλώσει;

Ἂν φύγαμε ἀπ' τὰ κάστρα μας βιασμένα,
κανεὶς δὲ θὰ μᾶς διώξῃ κι ἀπ' τὰ ἐδάφη
ποὺ τὰ κρατοῦν γερὰ καὶ τιμημένα,
χωρὶς κανόνια καὶ τουφέκια, οἱ τάφοι!

Δὲ φεύγουν, δὲ δειλιάζουν, δὲν πεθαίνουν.
Τὴ βία πολεμοῦν μὲ τὴ γαλήνη.
Αἰῶνες πολεμοῦν, νικοῦν καὶ μένουν
οἱ τάφοι — καὶ μᾶς κυβερνοῦν ἐκεῖνοι!

Ο ΣΑΛΠΙΓΧΤΗΣ (1929)

Στερνὸς ἀπ' ὅλους δούπησε κι' ὁ σαλπιγχτὴς στὸ χῶμα.
Τῆς σάλπιγκάς του ὁ ἀντίλαλος δὲν εἶχε σβύσῃ ἀκόμα.
Τῆς Μικρασίας ξετρέχοντας τὰ πλάτη πέρα ὡς πέρα
Πότε ἀντηχοῦσε σὰ λυγμὸς καὶ πότε σὰ φοβέρα.

Ἄθαφτος λυώνει ὁ σαλπιγχτὴς μέσ' στὴς βροχές. Παρέκει
Ἡ σκουριασμένη σάλπιγκα πιστὰ τοῦ παραστέκει.
Μὲ τοῦ χιονιοῦ τὸ σάβανο τοὺς σκέπασε ὁ χειμῶνας
Κ' ἦταν βαρὺς σὰν κόλαση, μεγάλος σὰν αἰῶνας.

Μὰ τί κι' ἂν ἤρθε ἡ ἄνοιξη; Μέσα στὸ νέο χορτάρι
Δὲ φαίνεται οὔτε σάλπιγκα, οὔτε σκεβρὸ κουφάρι.
Μόνο ἀπὸ νύχτα σὲ νυχτιὰ βγαίνει τὸ φάντασμά του
Καὶ ψάχνει στὰ χαμόκλαδα νὰ βρῆ τὴ σάλπιγκά του...

— Μὴν ἀποκάμης, Σαλπιγχτή, καὶ μὴ λογοπιστήσης!
Χιλιάδες νύχτες θὰ διαβοῦν, νύχτες σιγῆς καὶ φρίκης.
Μὰ θἄρθη, θἄρθη ἕνα πρωΐ ποῦ ἐσὺ θὰ τούς χτυπήσης
Μὲ τὴν παληά σου σάλπιγκα τοὺς νέους σκοποὺς τῆς
Νίκης!

Ο ΣΑΛΠΙΓΧΤΗΣ (ἀ.ἔ.)

Στερνὸς ἀπ' ὅλους δούπησε κι ὁ σαλπιγχτὴς στὸ χῶμα·
τῆς σάλπιγγάς του ὁ ἀντίλαλος δὲν εἶχε σβήσει ἀκόμα
τῆς Μικρασίας ξετρέχοντας τὰ πλάτη πέρα ὡς πέρα
πότε ἀντηχοῦσε σὰ λυγμὸς καὶ πότε σὰ φοβέρα.

Ἄθαφτος λυώνει ὁ σαλπιγχτὴς μὲς στὶς βροχές. Παρέκει
ἡ σκουριασμένη σάλπιγγα πιστὰ τοῦ παραστέκει.
Μὲ τοῦ χιονιοῦ τὸ σάβανο τοὺς σκέπασε ὁ χειμώνας.
Κ' ἦταν βαρὺς σὰν κόλαση, μεγάλος σὰν αἰώνας.

Μὰ τί κι ἂν ἤρθε ἡ ἄνοιξη; Μέσα στὸ νέο χορτάρι
δὲ φαίνεται οὔτε σάλπιγγα, οὔτε σκεβρὸ κουφάρι.
Μόνο ἀπὸ νύχτα σὲ νυχτιὰ βγαίνει τὸ φάντασμά του
καὶ ψάχνει στὰ χαμόκλαδα νὰ βρῆ τὴ σάλπιγγά του...

— Μὴν ἀποκάμης, Σαλπιγχτή, καὶ μὴ λιγοπιστήσης!
Χιλιάδες νύχτες θὰ διαβοῦν, νύχτες σιγῆς καὶ φρίκης·
μὰ θά 'ρθη, θά 'ρθη ἕνα πρωΐ, ποὺ ἐσὺ θὰ τοὺς χτυπήσης
μὲ τὴν παλιά σου σάλπιγγα τοὺς νέους σκοποὺς τῆς
Νίκης!

ΡΕΜΒΑΣΜΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ (1929)

1

Τὸ φτωχικὸ σπιτάκι μας πρὸς τοῦ βουνοῦ τὴ ράχη, ἐκεῖ
Ποῦ κάθε βράδυ ὁ ἕσπερος τὸ πρῶτο φῶς θ' ἀνάψῃ,
Πάντα ἡ ψυχή μου κι' ἀπὸ δῶ ποὺ βρίσκομαι τὸ κατοικεῖ,
Δὲ θέλω νὰ τὸ γκρέμισαν μηδὲ νὰ τῶχουν κάψει!

Καλύτερα μιὰ Τούρκικη νὰ μπῆκε μέσα φαμελιὰ
Κι' ὅλα νὰ χαίρεται ὅσα ἐμεῖς δὲ θὰ ξαναχαροῦμε
Κι' ἀκόμα πειὸ καλύτερα τὸ σπίτι, ὁ κῆπος, ἡ μηλιὰ
Νὰ ξεγελιῶνται καὶ νὰ λὲν ποῦ ἐμεῖς τὰ κατοικοῦμε...

2

Ποτὲ ἂς μὴν ξανακοιμηθῶ κάτω ἀπ' τὴ στέγη τὴν παληά,
Ποῦ μὲ πρωτόειδε ὡς ὄνειρο κι' ὡς πόθο τοῦ πατέρα
Κι' ἂς μὴν ξανακαθίσω πειὰ μὲ τὴν φτωχή μου φαμελιὰ
Στὴν ἀναμένη μας φωτιὰ μιὰ εὐτυχισμένη ἑσπέρα.

Ποτὲ ἂς μὴ ζήσω τώρα πειὰ στὸν τόπο ἐκεῖνο ποὺ ἀγαπῶ,
Στὸ χῶμα ἐκεῖνο πῶχυσα δάκρυ κι' ἱδρῶτ' ἀπάνω.
Μὰ ὤ καὶ νἄηταν τρόπος κἄποτε... —τὸ νοιώθετε κι' ἂν
δὲν τὸ πῶ—
Στὸν τάφο τοῦ πατέρα μου νὰ πάω καὶ νὰ πεθάνω!

3

Κρύψε μου τὸ παληὸ χωριὸ σὲ μαῦρα σύννεφα οὐρανέ,
Μὴ φύγῃς ἀπὸ πάνω του ποτέ, βαρὺ χειμῶνα.
Τοῦ πατρικοῦ μου τοῦ σπιτιοῦ τὴ στέγη χτύπα, κεραυνέ,
Καὶ μέσ' στὸ εἰκονοστάσι του κάψε τὴν ἅγια εἰκόνα!

Ὅμως ἂν κάποτε, ἄνοιξη, θελήσῃς γιὰ νὰ ξαναπᾶς,
Στ' ἀγαπημένα χώματα σὰν πρῶτα ὁλανθισμένη,
Φύλαξε τὰ λουλούδια σου καὶ πουθενὰ μὴν τὰ σκορπᾶς
Ἀλλοῦ ἀπ' τὸν τάφο τῆς μικρῆς, ποὖειχ' ἀρρεβωνιασμένη!

4

Ὅσο κι' ἂν ἄνοιξα σ' αὐτὴ τὴ γῆ χωράφι καρπερὸ
Καὶ δένδρα φύτεψα κι' ἀνθοὺς ἔσπειρα στὸ ἴδιο χῶμα,
Ἀκόμα ὅσο κι' ἂν ἔχτισα καινούργιο σπίτι τυχερὸ
Ξένος ἀπὸ μακρυὰ ἦρθα ἐδῶ καὶ ξένος μένω ἀκόμα!

Μὰ ὁ χάρος ἦρθε σύγκαιρα γιὰ νὰ μοῦ ἀνοίξη ἄλλη πληγή.
Ἔκλεισα τὰ ματάκια σου, σὲ φίλησα ὁ θλιμένος,
Εἶδα ποὺ σ' ἔθαβαν βαθειὰ σ' αὐτή, σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ γῆ
Καὶ τώρα πειά, Μανούλα μου, τώρα δὲν εἶμαι ξένος!

ΡΕΜΒΑΣΜΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ (ἀ.ἔ.)

1

Τὸ φτωχικὸ σπιτάκι μας πρὸς τοῦ βουνοῦ τὴ ράχη, ἐκεῖ
ποὺ κάθε βράδυ ὁ ἕσπερος τὸ πρῶτο φῶς θ' ἀνάψη,
πάντα ἡ ψυχή μου κι ἀπὸ 'δῶ ποὺ βρίσκομαι τὸ κατοικεῖ...
Δὲ θέλω νὰ τὸ γκρέμισαν μηδὲ νὰ τό 'χουν κάψει!

Καλύτερα μιὰ τούρκικη νὰ μπῆκε μέσα φαμελιὰ
κι ὅλα νὰ χαίρεται ὅσα ἐμεῖς δὲ θὰ ξαναχαροῦμε.
Κι ἀκόμα πιὸ καλύτερα τὸ σπίτι, ὁ κῆπος, ἡ μηλιὰ
νὰ ξεγελιῶνται καὶ νὰ λὲν ποὺ ἐμεῖς τὰ κατοικοῦμε...

2

Ποτὲ ἂς μὴν ξανακοιμηθῶ κάτω ἀπ' τὴ στέγη τὴν παλιά,
ποὺ μὲ πρωτόειδε ὡς ὄνειρο κι ὡς πόθο τοῦ πατέρα,
κι ἂς μὴν ξανακαθίσω πιὰ μὲ τὴ φτωχή μου φαμελιὰ
στὴν ἀναμμένη μας φωτιὰ μιὰ εὐτυχισμένη ἑσπέρα.

Ποτὲ ἂς μὴ ζήσω οὔτε στιγμὴ στὸν τόπο ἐκεῖνο ποὺ ἀγα-
πῶ,
στὸ χῶμα ἐκεῖνο πῶχυσα δάκρυα κ' ἱδρῶτ' ἀπάνω.
Μὰ ὦ καὶ νὰ ἦταν τρόπος κάποτε —τὸ νιώθετε κι ἂν δὲν
τὸ 'πῶ—
στὸν τάφο τοῦ πατέρα μου νὰ πάω καὶ νὰ πεθάνω!

3

Κρύψε μου τὸ παλιὸ χωριὸ σὲ μαῦρα σύννεφα, οὐρανέ,
μὴ φύγης ἀπὸ πάνω του ποτέ, βαρὺ χειμώνα.
Τοῦ πατρικοῦ μου τοῦ σπιτιοῦ τὴν πόρτα χτύπα, κεραυνέ,
καὶ μὲς στὸ εἰκονοστάσι του κάψε τὴν ἅγια εἰκόνα!

Ὅμως ἂν κάποτε, Ἄνοιξη, θελήσης γιὰ νὰ ξαναπᾶς
στ' ἀγαπημένα χώματα σὰν πρῶτα ὁλανθισμένη,
φύλαξε τὰ λουλούδια σου καὶ πουθενὰ μὴν τὰ σκορπᾶς
ἀλλοῦ ἀπ' τὸν τάφο τῆς μικρῆς, πού εἶχ' ἀρρεβωνιασμένη!

4

Ὅσο κι ἂν ἄνοιξα σ' αὐτὴ τὴ γῆ χωράφι καρπερὸ
καὶ δέντρα φύτεψα κι' ἀνθοὺς ἔσπειρα ὡραίους στὸ χῶμα,
ἀκόμα ὅσο κι ἂν ἔχτισα καινούργιο σπίτι τυχερό,
ξένος ἀπὸ μακριὰ ἤρθα ἐδῶ καὶ ξένος μένω ἀκόμα!

Μὰ ὁ χάρος ἤρθε σύγκαιρα γιὰ νὰ μοῦ ἀνοίξη ἄλλη πληγή.
Ἔκλεισα τὰ ματάκια σου, σὲ φίλησα ὁ θλιμμένος,
εἶδα ποὺ σ' ἔβαλαν βαθιὰ σ' αὐτή, σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ γῆ
καὶ τώρα πιά, Μανούλα μου, τώρα δὲν εἶμαι ξένος!

ΘΑΛΑΣΣΙΝΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

Σήκω, πατέρα, ν' ἀγναντέψης
Τὸ πέλαγο καὶ τὴ στεριὰ
Νὰ ἰδῆς ἂν εἶν' καλοκαιριὰ
Καλοκαιριὰ νὰ ταξιδέψης
Νὰ πᾶς ἀντίκρυ στὸ Μωριᾶ
Σήκω, πατέρα, ν' ἀγναντέψης
Τὸ πέλαγο καὶ τὴ στεριά!

Γιατί δὲ θέλεις νὰ μπαρκάρης;
Πῶς ἄξαφνα ἔχεις φοβηθῆ;
Μὰ εἶνε ἡ βαρκούλα μας γοργὴ
Καὶ ξέρεις νὰ τὴν κουμαντάρης.

Πάντα ὁ 'Αϊ-Νικόλας σὲ βοηθεῖ.
Γιατί δὲ θέλεις νὰ μπαρκάρης;
Πῶς ἄξαφνα ἔχεις φοβηθῆ;

Οὔτε μ' ἀκοῦς, οὔτε σαλεύεις!
Καινούργια βάρκα κυβερνᾶς
Κάβο σὲ κάβο προσπερνᾶς
Σὲ μαῦρο κῦμα ταξιδεύεις
Καὶ πᾶς καὶ πᾶς καὶ δὲ γυρνᾶς.
Οὔτε μ' ἀκοῦς, οὔτε σαλεύεις!
Καινούργια βάρκα κυβερνᾶς...

Τοῦ κάκου θὰ σὲ περιμένω
Νὰ ρθῆς κι' ἀπ' τὸ ταξίδι αὐτὸ
Κι' ὅλο στὸν κάβο θὰ κυτῶ!
'Ωϊμέ, πανάκι ἀγαπημένο
Δὲν ξαναβλέπω πει[ὰ] ἀνοιχτό!
Τοῦ κάκου θὰ σὲ περιμένω
Νά ρθῆς κι' ἀπ' τὸ ταξίδι αὐτό...

Μὰ ποῦ, μὰ ποῦ τὴν ὀρφανούλα
Ποῦ τὴν ἀφίνης μοναχή;
"Ας εἶνε ἀχώρετη, ρηχή,
Μέσα στοῦ χάρου τὴ βαρκούλα
Πάρε κ' ἐμένα τὴ φτωχή.
Πατέρα, ποῦ τὴν ὀρφανούλα
Ποῦ θὰ μ' ἀφήσης μοναχή;

Σήκω, πατέρα, ν' ἀγναντέψης
Πρῖμα φυσάει· δὲ σὲ γελῶ.
Πάρε τὴ βάρκα μας γιαλὸ
Γιαλό-γιαλὸ νὰ ταξιδέψης
Νὰ πᾶς, πατέρα, στὸ καλό!
Δὲ θέλω μέσ' στὴ γῆ νὰ ρέψης
Θέλω νὰ πᾶς γιαλό-γιαλό!

ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΣΙΓΑΛΙΑ

Κοιμᾶται ἡ πλάση. Μὰ βαθειὰ
Στὰ μαῦρα χώματά της
Ξύπνια κι' ἀθάνατα Στοιχειὰ
Γονεύουν τὰ σπαρτά της.

Πάψε, ἀηδονάκι τῆς φραγῆς
Καὶ τῆς λιγιᾶς τριζόνι,
Ν' ἀκούσω ὁ σπόρος μέσ' στὴ γῆς
Πῶς σκάει καὶ πῶς ριζώνει!

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΗ

Τὸ πατρικὸ χωράφι μου στὴ γῆ τὴν ποθητὴ
Κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο ἁπλώνεται σὰν ἀρχοντιᾶς κιτάπι
Κι' ἄλλη καμμιὰ δὲ ζήλεψα περγαμηνὴ ἀπ' αὐτή,
Ποὺ τὴν ξηγῶ μὲ τ' ὄργωμα καὶ μὲ τὸ σκαλοτσάπι.

Μέσ' στῆς δουλειᾶς μου τὴ σειρὰ μοῦ ἀρέσει νὰ θωρῶ,
Κι' ὅταν οἱ μπλάνες τρίβονται κι' ὅταν θροοῦν τὰ στάρια,
Τῆς χαμηλῆς μου τῆς γενιᾶς τὸν τιμημένο ἱδρό,
Τῶν ταπεινῶν προγόνων μου τὰ κουρασμένα χνάρια.

Καὶ δὲ φιλοδοξῶ παρὰ τὴν ὄμορφη αὐγινή,
Ποῦ κελαϊδοῦνε τὰ πουλιὰ κι' ἀνθοῦν οἱ ματζουράνες
Ἐγὼ νὰ μπήχνω μέσ' στὴ γῆ βαθύτερα τὸ ὑνὶ
Καὶ πέρα ὡς πέρα νὰ τραβῶ ἴσες - ὁλόϊσες δράνες.

Στὴ χειρολάβα τοῦ ἀλετριοῦ περήφαν' ἀγκουμπῶ,
Κάθε φορὰ ποῦ τὸ πλατὺ χωράφι μου ξακρίζω
Καὶ νοιώθω ἕνα λαχτάρισμα μεγάλο καὶ κρυφὸ
Συντελειωμένο τὸ ἔργο μου μπροστά μου ὡς ἀντικρύζω.

Στὴ ρίζα γέρνω τῆς ἐληᾶς κι' ἄθελα πάει ὁ νοῦς
Στὸ σπίτι καὶ στὴ φαμελιὰ καὶ στὸ χωριὸ κι' ἀκόμα.
Σ' ὅλη τὴ χώρα μας καὶ στοὺς ποῦ κυβερνοῦν τρανοὺς
Καὶ λέω πῶς θἄπρεπε κι' αὐτοὶ νὰ ὀργώνουνε τὸ χῶμα!

ΨΑΡΑΔΕΣ (1929)

Τώρα ποὺ φυσοῦν βοριάδες
Καὶ τὸ κῦμα εἶνε ψηλό,
Ἄχ! ἂς εἴμαστε ψαράδες
Μέρα-νύχτα στὸ γιαλό!

Τ' ἄσπρο κῦμα νὰ μᾶς λούζη
Σκάζοντας στὴν κουπαστή,
Τ' ἀγριοβόρι νὰ μᾶς τσούζη,
Κι' ὅμως νά μαστε ζεστοί.

Νὰ μᾶς χαιρετοῦν οἱ γλάροι
Μὲ ζηλιάρικη κραξιά,
Νὰ μὴ φεύγη οὔτ' ἕνα ψάρι
Ἀπ' τὴν κάθε μας ριξιά.

Κάθε ποὺ ἀποσταίν' ἡ τράτα,
Μεσημέρι-ἀποβραδύ,
Ἀπ' τὴν πλούσια μας πινιάτα
Νὰ χορταίνουμε φαγί.

Ὅταν ράβουμε τὰ δίχτυα
Σ' ἀκρογιάλι ἀμμουδερὸ
Νὰ περνοῦν τὰ μερονύχτια
Μὲ τραγούδια καὶ χορό,

Κι' ὅταν μᾶς κρατοῦν οἱ μπόρες
Μέσ' στὶς λιμανοφωλιές,
Νὰ περνοῦμε λίγες ὧρες
Στὶς φτωχές μας φαμελιές.

Τὴ σκεπτὴ θὰ σειοῦν βοριάδες,
Μὰ στὴν πιὸ ζεστὴ γωνιὰ
Θὰ γονεύουμε οἱ ψαράδες
Τῶν ψαράδων τὴ γενιά!

ΨΑΡΑΔΕΣ (1938)

Τώρα ποὺ φυσοῦν βοριάδες
Καὶ τὸ κῦμα εἶνε ψηλὸ
Ἄχ! ἂς εἴμαστε ψαράδες
Νύχτα-μέρα στὸ γιαλό.

Τ' ἄσπρο κῦμα νὰ μᾶς λούζη
Σκάζοντας στὴν κουπαστὴ
Τ' ἀγριοβόρι νὰ μᾶς τσούζη
Κι' ὅμως νἄμαστε ζεστοί.

Νὰ μᾶς χαιρετοῦν οἱ γλάροι
Μὲ ζηλιάρικη κραξιὰ
Νὰ μὴ φεύγη οὔτ' ἕνα ψάρι
'Απ' τὴν κάθε μας ριξιά.

Σὰν ἀδειάζουμε λιγάκι
Γιόμα, δειλινὸ μὲ βιὰ
Νὰ χορταίνουμε φαγάκι
'Απ' τὴν πλούσια κακαβιά.

Ὅταν ράβουμε τὰ δίχτυα
Σ' ἀκρογιάλι ἀμμουδερὸ
Νὰ κυλοῦν τὰ μερονύχτια
Μὲ τραγούδια καὶ χορό.

Κι' ὅταν μᾶς κρατοῦν οἱ μπόρες
Μέσ' στὶς λιμανοφωλιές,
Νὰ περνοῦμε λίγες ὧρες
Στὶς φτωχές μας φαμελιές.

Τὴ σκεπὴ θὰ σειοῦν βοριάδες
Μὰ στὴν πειὸ ζεστὴ γωνιὰ
Νὰ γονεύουμε οἱ ψαράδες
Τῶν ψαράδων τὴ γενιά!

ΓΛΥΚΙΑ ΜΟΥ ΕΛΛΑΔΑ (1948)

Αρματ' ἂν σοῦ λείπουν καὶ κανόνια
σοῦ περσεύει ἡ πίστη κι ἡ καρδιά.
Τρεῖς χιλιάδες ἔνδοξα ὅλα χρόνια
τὴ χρυσή σου ἀγιάζουν Λευτεριά.

Κι εἶναι κάθε χρόνος, καθ' αἰώνας
ἕνας στέφος ἄϋλο, ἕνας στρατός.
Ἄνισος στὰ σίδερα ὁ ἀγώνας,
ἄνισος καὶ στὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

Μὲ τ' ἀστραφτερό σου ὁπλίσου δίκιο,
χτύπησε τὴ βία θαρρετή!
Κάλλιο νἄχης θάνατον ἀντρίκειο
παρὰ νἄζειες δίχως ἀρετή.

Μά, γλυκειά μου Ἑλλάδα, δὲν πεθαίνεις,
ὅπως δὲν ἐπέθανες ποτέ!
Ζεῖς αἰώνια κι ὅλους ἀνασταίνεις,
ὅταν ξαναλές: «Μολὼν λαβέ!»

ΓΛΥΚΙΑ ΜΟΥ ΕΛΛΑΔΑ (1955)

Ἄρματ' ἂν σοῦ λείπουν καὶ κανόνια,
σοῦ περσεύει ἡ πίστη κ' ἡ καρδιά!
Τρεῖς χιλιάδες ἔνδοξα ὅλα χρόνια
τὴ χρυσή σου ἀγιάζουν Λευτεριά.

Κ' εἶναι κάθε χρόνος, καθ' αἰώνας
ἕνα στῖφος ἄϋλο, ἕνας στρατός —
Ἄνισος στὰ σίδερα ὁ ἀγώνας,
ἄνισος καὶ στὰ ὅπλα τοῦ φωτός!

Μὲ τὸ ἀστραφτερό σου ὁπλίσου δίκιο,
χτύπησε τὴ βία θαρρετή:
κάλλιο νά 'χης θάνατον ἀντρίκειο
παρὰ νά 'ζηες δίχως ἀρετή!

Μά, γλυκιά μου Ἑλλάδα, δὲν πεθαίνεις,
ὅπως δὲν ἐπέθανες ποτέ!
Ζῆς αἰώνια, κι ὅλους ἀνασταίνεις
ὅταν ξαναλὲς «Μολὼν λαβέ!»

Ρώμη, 28.10.1940

ΥΜΝΟΣ ΣΤΗ ΜΗΤΕΡΑ (1955)

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο κλάψιμο,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο γέλιο—
Ἐσύ 'σαι τὸ θεμέλιο
ποὺ χτίζεται ἡ ζωή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο φίλημα,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο χάδι—
Ἐσύ 'σαι τ' ἄϋλο ὑφάδι
ποὺ ὑφαίνεται ἡ ψυχή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο μίλημα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη κρίση—
Ἐσύ 'σαι ἡ θεία βρύση
ποὺ ἁγιάζεται ἡ ζωή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο βάδισμα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη ἀγκάλη—
Ἐσύ 'σαι τὸ ἀναγάλλι
ποὺ θέλγει τὴν ψυχή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο τάξιμο,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο δῶρο—
Ἐσύ 'σαι δίχως κόρο,
μονάχα, στὴ ζωή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο πάλεμα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη νίκη—
Ἐσύ 'σαι τὸ τσελίκι
ποὺ ὁπλίζεται ἡ ψυχή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο δάκρυσμα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη ὀδύνη—
Ἐσύ 'σαι ἡ εὐχὴ ποὺ δίνει
ἀξία στὴ ζωή!

Γιὰ σὲ ἀνανέωση ὁ θάνατος,
γιὰ σὲ πιστρόφια ὁ χρόνος—
Ἐσύ 'σαι ὁ αἰώνιος θρόνος
ποὺ ὑψώνεται ἡ ψυχή!

ΥΜΝΟΣ ΣΤΗ ΜΗΤΕΡΑ (1969)

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο κλάψιμο,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο γέλιο—
ἐσύ 'σαι τὸ θεμέλιο,
ποὺ χτίζεται ἡ ζωή.

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο φίλημα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη κρίσι—
ἐσύ 'σαι ἡ θεία βρύσι,
ποὺ λούζεται ἡ ψυχή.

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο φίλημα,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο χάδι—
ἐσύ 'σαι τ' ἅγιο ὑφάδι,
ποὺ ὑφαίνεται ἡ ζωή!

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο βάδισμα,
γιὰ σένα ἡ πρώτη ἀγκάλη—
ἐσύ 'σαι ὁ ἥλιος πάλι,
ποὺ λάμπει στὴν ψυχή.

Γιὰ σὲ τὸ πρῶτο τάξιμο,
γιὰ σὲ τὸ πρῶτο δῶσμα
ἐσ' εἶσαι τ' ἅγιο κλῶσμα,
ποὺ κλώθεται ἡ ζωή.

ΕΝΑΣ ΠΕΛΑΡΓΟΣ

Ἕνας πελαργὸς
εἶχε μείνει ἀργός,

καὶ στὸ μπουχαρὶ
βγῆκε νὰ χαρῇ,

πάνω ἀπ' τὴ φωλιά,
τὴ χρυσὴ ἀντηλιά.

Σὰ μικρὸς θεός,
στό 'να πόδι ὀρθός,

ὧρες θὰ σκεφτῇ
ποιός τὸ ξέρει τί!

Σημείωση

'Αποσπάσματα ποιημάτων τοῦ 'Αθάνα συναντᾶ κανεὶς στὰ σύγχρονα ἐγχειρίδια γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο. Πιὸ συγκεκριμένα, στὸ βιβλίο *Ἡ Γλώσσα μου. Γιὰ τὴ Β΄ Δημοτικοῦ*. Τέταρτο μέρος, 'Αθήνα: 'Οργανισμὸς 'Εκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [9]1991, σ. 58, ὑπάρχει τὸ «ποίημα-ἀπόσπασμα» «'Ο μικρὸς Χριστός», παρμένο ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Εὐδοκία*, 'Αθήνα: 'Εκδόσεις «"Αλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη 1995. Στὸ βιβλίο *'Η Γλώσσα μου. Γιὰ τὴν τετάρτη Δημοτικοῦ*. Πρῶτο μέρος, 'Αθήνα: 'Οργανισμὸς 'Εκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων [11]1994, σ. 90, ξανασυναντᾶμε τὸ ποίημα «Στοῦ σπιτιοῦ μου τὴν αὐλή», ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον «σχολικὰ» ποιήματα τοῦ 'Αθάνα· καὶ ἐδῶ δίνεται ἀποσπασματικὰ (ἤτοι οἱ 21 ἀπὸ τοὺς 28 στίχους του) ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Πρωϊνὸ ξεκίνημα*, 'Αθήνα: Ι. Ν. Σιδέρης [2]1923. 'Η ἀνθολόγηση τῶν δύο πιὸ πάνω ποιημάτων, ἀκόμη καὶ σὲ ἐγχειρίδια ποὺ δὲν εἶναι ἀναγνωστικὰ μὲ τὴν κλασσικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, ἐνισχύει τὸ ἐπιχείρημα, ποὺ ἤδη διατυπώθηκε, ὅτι ὁ 'Αθάνας δὲν ἔχει «παραγκωνιστεῖ» ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς συντάκτες τῶν σημερινῶν σχολικῶν βιβλίων. 'Η ὕπαρξη αὐτῶν τῶν ποιημάτων στὰ ἐν χρήσει βιβλία γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο δὲν μεταβάλλει τὴν εἰκόνα ποὺ μᾶς δόθηκε γιὰ τὴν ποίηση τοῦ 'Αθάνα στὰ ἄλλα σχολικὰ ἀναγνώσματα· ἁπλῶς τὴ συμπληρώνει. Γιὰ τοῦτο καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὰ ἐπισημάνουμε, ἔστω καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἕνεκα τεχνικῶν δυσκολιῶν.

SUMMARY

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ (1925-1995)

A number of poems written by George Athanas have been included in school textbooks for young Greeks. This paper examines the way in which these poems were treated by the anthologists of the school textbooks. It also ascertains the reasons which led to the selection of these specific poems in relation to the social environment and educational standards of the last seventy years in Greece. An annotated bibliography of the school textbooks examined, accompanied by a list of Athanas's poetical volumes considered, as well as his poems anthologised in the school books, are given at the end of this article.

GEORGE ANDREIOMENOS

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΤΡΙΨΙΑΝΟΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ

Ο Κωστής Παλαμάς στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης της πρώτης ποιητικής συλλογής του Γιώργου Αθάνα «Πρωϊνό ξεκίνημα» (1-6-1922) επισήμαινε: «*Ο ποιητής του "Πρωϊνού ξεκινήματος" ευτύχησε το εγώ του να το συνταιριάση αξεχώριστα μ' ένα κόσμο. [...] Ο κόσμος του ποιητή μου είναι η επαρχία. Κάτι που στέκεται μεταξύ του αγροτικού ειδυλλιακού χωριού και της πολύτυρβης αστικής πολιτείας. Γι' αυτό και η ποίηση στο "Πρωϊνό ξεκίνημα" στέκεται ανάμεσα από το καθαρό δημοτικό τραγούδι, ακόμα κι από το στίχο των έντεχνα στην ιστορία μας συνεχιστών του δημοτικού τραγουδιού, — και από τους μεγαλότολμους λυρισμούς που πετούν αχαλίνωτοι και χαλινωμένοι στη ράχη μεγαλόφτερων μανιακών Πηγάσων. Είναι, όχι η απλοϊκή ανυποψία του χωριάτη, αλλά η πονηρεμένη αφέλεια του επαρχιώτη μπροστά στον ανυπόφορο συχνά πρωτευουσιάνο*».[1]

Με αφορμή τον προαναφερόμενο πρόλογο του Παλαμά και το ποίημα *Διαμάντω* από το *Πρωϊνό ξεκίνημα*, ο κριτικός Ανδρέας Καραντώνης σε διαλεξή του για τον ποιητή Γ. Αθάνα στην Εστία Νέας Σμύρνης (1977) τόνιζε: «[...] *Μ' αυτή τη γνήσια, την αυθεντική ελληνική, τη βαθύτερα λαϊκή και δημοτική φωνή* [δηλ. της Διαμάντως] *κάλεσε ο Αθάνας στις δέκα ποιητικές του συλλογές τα αμέτρητα πνεύματα και θέματα του εσω-*

---

1. Γ. Αθάνα, *Πρωϊνό Ξεκίνημα*, έκδοσις δευτέρα μετά προλόγου Κωστή Παλαμά, εκδότης Ιωάννης Ν. Σιδέρης, Αθήναι [1922], σσ. δ' και ε'.

τερικού του κόσμου κι άλλα τόσα από τον εξωτερικό κόσμο, τον ελληνικό χώρο της εποχής του, με τη φύση του, το χωριό του, την πόλη του, την επαρχία του και τους πολέμους του για την εθνική του υπόσταση και επιβίωση. Λυράρης των λαϊκών πανηγυριών, μαθητής του Μπαταριά, βιολιτζής, αυλητής των βουνών της Ρούμελης μα και περίτεχνος, πολιτισμένος τραγουδιστής και εγκωμιαστής, στα σαλόνια, των κυριών, υμνωδός της ελληνικής νικηφόρας ξιφολόγχης, και θρηνωδός επάνω από τα κάψαλα και τα ερείπια της Ιωνίας. Συνδυάζοντας όλες αυτές τις ιδιότητες διαμόρφωσε έναν ιδιόρρυθμο τύπο νεοέλληνα παραδοσιακού ποιητή, που μπορεί άξαφνα, από "τζίτζικας τραγουδιστής" να μεταμορφωθεί σε ελεγειακό βάρδο ή σε λεπτό λυρικό στοχαστή. Είναι ένας ποιητής που είτε από τα βουνά της Ρούμελης κατεβαίνει είτε βγαίνει από το πλούσιο αρχοντικό του στη Ναύπακτο είτε μεστός πια σε χρόνια, ποίηση και σοφία, μπαίνει ή βγαίνει από το πρωθυπουργικό του αυτοκίνητο για να πάει στην Ακαδημία, πάντα έ ρ χ ε τ α ι από την Ε λ λ ά δ α. Πάντα γυρίζει προς την Ελλάδα. Μια Ελλάδα απλή, ουσιαστική, αξιόπρεπη, χωρίς ρητορισμούς, με τα προβλήματά της, τους ιστορικούς της πόνους και τους ανθρώπινους καημούς της. Η Ελλάδα, δεν μένει στην ποίηση αυτή μια ωραία αφηρημένη ιδεολογική έννοια. Παρουσιάζεται σαν ένας τόπος συγκεκριμένος και ένα ορισμένο ή θ ο ς. Κι έχει πολλή ηθογραφία καλά ψυχολογημένη από την άποψη του ρωμιού, και μετουσιωμένη σε ποίηση που κατάγεται γνήσια από το δημοτικό τραγούδι. Με ζωηρά χρώματα μας το εικονογραφούν οι λεβέντικοι χορευτικοί ρυθμοί των "Τραγουδιών του Βουνού". [...] Αν ο Γ. Αθάνας είχε γεννηθεί διακόσα χρόνια πριν, θα ήταν ένας από τους πιο λαμπρούς ανώνυμους δημιουργούς του δημοτικού τραγουδιού. Σε κανενός άλλου μεταπαλαμικού ποιητή μας δεν τρέχει μέσα στο αίμα του τόσο δημοτικό τραγούδι. Αν ο Κρυστάλλης το ανάστησε το δημοτικό τραγούδι στην εποχή του και του έδωσε μια δυνατή ποιμενική πνοή, ο Αθάνας, διδαγμένος από τον Παλαμά και το Μαλακάση, τους δυο μεγάλους συμπατριώτες του, το αστικοποίησε το δημοτικό τραγούδι χωρίς να του νοθέψει τα αρχέγονα στοιχεία. Διατήρησε το γλωσσικό του πλούτο και τον εκμεταλλεύθηκε αποδοτικά. [...]».[2]

---

2. Ανδρέα Καραντώνη, «Για τον ποιητή Γ. Αθάνα» (Διάλεξη που έγινε στην Εστία Νέας Σμύρνης στα 1977), στον τόμο *Κριτικά* (Απόψεις για πρόσωπα και θέματα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα [1981], σσ. 324 και 325.

Ο Γιώργος Αθάνας «*Με τη γεμάτη λαϊκή θυμοσοφία και αδόλους λυρικούς χυμούς ποίησή του [...] ανανέωσε τη βουκολική παράδοση, έπλεξε με τέχνη το λαϊκό και το λόγιο, κι έβαλε τα ιδανικά της χριστιανικής Ορθοδοξίας και της Ελληνικής παράδοσης ως επί κεφαλήν γωνία στη δημιουργία του*», όπως τονίζει ο συντοπίτης μας, ομότεχνός του στην ποίηση και δοκιμιογράφος Θανάσης Παπαθανασόπουλος στη μελέτη για *τα διηγήματα του Γ. Αθάνα*.[3] Ο ίδιος σε παλιότερη μελέτη του με τίτλο *Ναυπάκτιοι λογοτέχνες* επισημαίνει: «*Αν θέλαμε να χαρακτηρίσουμε με μια φράση το ουσιαστικό μέρος της ποιητικής προσφοράς του Γιώργου Αθάνα, θα λέγαμε: ανανεωμένος βουκολισμός και επαρχιακός αστισμός. Κι όταν λέω ουσιαστικό μέρος, εννοώ αυτό που θέλει να μας πει η ποίηση τούτη, έξω από λυρισμούς, στιχουργικές φροντίδες και αισθητικές καλλιέπειες*». Και συνεχίζει: «*Ο Αθάνας κατά βάση δεν είναι βουκολικός ποιητής. Υπάρχει βέβαια ο βουκολισμός σαν κλίμα ψυχής στην ποίησή του, μα είναι τόσο ελαφρά διάχυτος σ' ολόκληρο το έργο και τόσο διακριτικά τονισμένος, ώστε παύει να έχει τον πρώτο ειδοποιό λόγο*». Επίσης παρακάτω με αφορμή την πρώτη ποιητική συλλογή του Γ. Αθάνα *Πρωϊνό Ξεκίνημα* και την αποδοχή της από την κριτική της εποχής αναφέρει ο Θ. Παπαθανασόπουλος: «*Χαρακτηρίζεται σαν βουκολικός, σαν τραγουδιστής των τσοπάνων, ένα είδος νεόκοπου Κρυστάλλη. Όμως δεν ήταν έτσι. Ο Αθάνας τραγούδησε τον κόσμο και την ψυχή της επαρχίας μας, αλλά στη νέα μεταμόρφωσή της, την αστική*».[4]

Οι ανωτέρω επισημάνσεις των κριτικών περί της ουσίας της ποιήσεως του Γιώργου Αθάνα μπορούν να λειτουργήσουν ως θεωρητικό πλαίσιο για την ανίχνευση της σχέσεως του ποιητή με τη λαϊκή παράδοση, όπως αυτή καταγράφεται σε πολλά ποιήματά του, με τη μορφή μεμονωμένων, αλλά σχετικών με το θέμα των ποιημάτων, λαογραφικών αναφορών. Αυτές οι αναφορές, τα λαογραφικά στοιχεία που αναζητούμε, δεν εξαντλούν τη

---

3. Θανάση Παπαθανασόπουλου, «Τα διηγήματα του Γιώργου Αθάνα», ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά της Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών*, τόμ. ΣΤ' (1992-93), Αθήνα 1994, σ. 831.

4. Του ιδίου, «Ο λυρικός κόσμος του Γ. Αθάνα», έκδοση «Παπαχαραλάμπειος» Δημοσία Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, Ναύπακτος 1991, σσ. 13 και 14 [= «Ναυπάκτιοι Λογοτέχνες», ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά* της Ε.ΝΑ.Μ., τόμ. Γ' (1986-87), Αθήνα, σσ. 190 και 191.

συνάντηση Αθάνα και ελληνικής λαϊκής παράδοσης, αφού και η θεματολογία πολλών ποιητικών, αλλά και πεζών κειμένων του, αντλείται από την πλούσια βρυσομάνα του λαϊκού πολιτισμού. Ο Γ. Αθάνας γεννημένος το 1893 στον Έπαχτο ανατράφηκε με τα ήθη, τα έθιμα και γενικά με τον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής σε μία μεταβατική περίοδο για τη μετάλλαξη της επαρχιακής κοινωνίας της πόλης σε ημιαστική. Ταυτόχρονα, χάρη στην καταγωγή της μητέρας του από τη Ναυπακτιακή ενδοχώρα και μάλιστα την ορεινή, γνώρισε τη λαϊκή παράδοση στην πιο καθαρή και ανόθευτη μορφή της, όπως και τις οικογενειακές ιστορικές παραδόσεις. Αργότερα, οι πολιτικές περιοδείες του στη Ναυπακτία του έδωσαν τη δυνατότητα να ενισχύσει τα παιδικά παραδοσιακά βιώματα και να ανακαλύψει τυχόν μεταβολές στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού. Τέλος, ως φυσικό επακόλουθο, προέκυψε η ανάγκη εμφύτευσης των λαϊκών στοιχείων στη δημιουργική ποιητική του φαντασία.

Ενδεικτικό στοιχείο της στροφής του Αθάνα στη λαϊκή παράδοση των πατέρων αποτελεί το (2)[5] ποίημα της συλλογής *Τραγούδια των βουνών - σειρά δεύτερη*:

Καινούργια είναι τάργανα, καινούργιοι κ' οι νηχοί τους.
Μουϊδέ που θέλω να τ' αϊκώ, μουϊδέ και να τα μάθω.
Των πατεράδων τους νηχούς — να χαίρεται η ψυχή τους —
αυτούς λαλώ, ξαναλαλώ κι άλλο κακό μην πάθω!

Αυτοί μου ανάβουν τους καημούς και φλετουράει η καρδιά μου.
Από βαθιά έρχεται ο νηχός κι από χιλιάδες χρόνια...
Γιατί ν' αλλάξω εγώ σκοπό; ν' αλλάξω το χαβά μου;
Μην κι άλλαξαν οι πέρδικες; μην κι' άλλαξαν τ' αηδόνια;

Στα πλαίσια αυτής της ανακοίνωσης, θα εξετάσουμε τη σχέση του ποιητή με το λαϊκό πολιτισμό, περιοριζόμενοι κυρίως σε δύο από τις μεγαλύτερες ποιητικές συλλογές του Γιώργου Αθάνα, τα *Τραγούδια των βουνών — σειρά πρώτη*: [Εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη (Αθήνα 1953)] και τα *Τραγούδια των βουνών — σειρά δεύτερη* [Εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1980].

5. Οι αριθμοί σε παρενθέσεις δηλώνουν τους αύξοντες αριθμούς των ποιημάτων στις ποιητικές συλλογές του Γιώργου Αθάνα.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ *Σειρά πρώτη*

Στην ποιητική συλλογή *Τραγούδια των βουνών — Σειρά πρώτη* του Γ. Αθάνα περιλαμβάνονται 297 οκτάστιχα ποιήματα, χωρισμένα σε δύο στροφές, για τα οποία ο ποιητής αναφέρει στο εσώφυλλο της έκδοσης ότι: «*Αφιερώνονται στην Ιερή Μνήμη της Μητέρας μου ΕΥΔΟΚΙΑΣ που, γεννημένη στα ψηλά βουνά, έχει σταλάξει στην καρδιά μου την αγάπη τους*».

Τα ογδόντα πέντε τραγούδια της συλλογής περιλαμβάνουν στοιχεία του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, ποσοστό δηλαδή επί του συνόλου των *Τραγουδιών των βουνών* τριάντα τοις εκατό περίπου. Και στα υπόλοιπα όμως ποιήματα της συλλογής ανιχνεύουμε διακριτικά την αγάπη του Γιώργου Αθάνα για τα ψηλά βουνά και τη λαϊκή παράδοση.

Σε δεκαέξι από τα προαναφερόμενα τραγούδια, που είναι συγκεντρωμένα στο τέλος της δεύτερης «ενότητας» ποιημάτων της συλλογής, με αριθμούς (134) έως και (149), επισημαίνονται απηχήσεις και επιδράσεις από δημοτικά τραγούδια της δυτικής Ρούμελης με αντίστοιχο θεματικό περιεχόμενο. Το τραγούδι (134) αναφέρεται στον Αντρούτσο και το Διάκο, ενώ το (135) στον αρματολό της Ναυπακτίας Καπετάν Κώστα Σισμάνη που επαναστάτησε το 1770 κατά τα Ορλωφικά και σκοτώθηκε στη Ζηλίστα (Κυδωνιά) Ναυπακτίας μεταξύ 1770 και 1801. Ο Κώστας Σισμάνης υπήρξε πρόγονος του ποιητή από την πλευρά της μητέρας του Ευδοκίας.[6] Το ποίημα με αριθμό (136) έχει ως θέμα του το θάνατο του αρματολού του Ζυγού και των Κραβάρων Σφαλτού, το (137) αναφέρεται στη σύλληψη του Κατσαντώνη, το (138) στον Πατρο-Κοσμά τον Αιτωλό, τον Άγιο των σκλάβων, ενώ το τραγούδι (139) μνημονεύει τον Καπετάν Ίσκο και τους Στραταίους του Βάλτου κατά την προετοιμασία τους για να αντιμετωπίσουν τον Κουρτ-πασά. Στους Καπεταναίους των Κλεφτών Σιαφάκα και Γιολντάση αναφέρεται το τραγούδι υπ' αριθμόν (140), ενώ το (141) στους Μαυροματαίους, στους Γριβαίους και στο Γώγο Μπακόλα, Κλεφταρματολούς του Βάλτου και του Ξηρομέρου. Ο έρωτας των δύο βουνών, Οξυάς και Βαρδουσιών, η Σιτίστα (Γραμμένη Οξυά) και η Αρτοτίνα με το «Μο-

6. Βλ. Χ. Δ. Χ[αραλαμπόπουλου], «Οι Σισμαναίοι στην ποίηση του Γιώργου Αθάνα», στα Ναυπακτιακά Σύμμικτα, ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά*, τόμ. Γ' (1986-87) της Ε.ΝΑ.Μ., Αθήνα 1988, σσ. 534-536.

ναστήρι τ' Αϊ Γιαννιού και του Θανάση Διάκου» αποτελούν θέμα του ποιήματος (142), ενώ ο Γιωργάκης Βαρνακιώτης και ο θάνατός του «στην Πρέβεζα και στου Πασά τα χέρια» είναι το θεματικό κέντρο του τραγουδιού με αριθμό (143). Τα ποιήματα (144) - (147) αναφέρονται στη Β' Πολιορκία και στην ηρωϊκή 'Εξοδο του Μεσολογγίου. Οι Καπεταναίοι των Κλεφτών Γερο-Τσόγκας, Λεπενιώτης, Γρηγόρης Λιακατάς πρωταγωνιστούν στο (144), ο Καραϊσκάκης και οι δυσκολίες εφοδιασμού από στεριά και θάλασσα είναι το θέμα του (145), ο Καπετάν - Στουρνάρης που σκοτώθηκε στο Μεσολόγγι εμπνέει τον ποιητή στο (146), ενώ στο τραγούδι (147) αναπαριστάνεται η 'Εξοδος της φρουράς του Μεσολογγίου. Θέμα του ποιήματος με αριθμό (148) είναι η αρρώστια του Καραϊσκάκη και η περίθαλψή του στο μοναστήρι της Παναγιάς της Μπρουσιώτισσας. Η ομάδα των 16 τραγουδιών που σχετίζονται με αντίστοιχα δημοτικά τραγούδια τελειώνει με τον καημό του Γερο-Νότη Μπότσαρη «στου Επάχτου το μιντένι» πως θα πεθάνει στη Ρούμελη, χωρίς να δει ξανά το Σούλι ελεύθερο (149). 'Ετσι, η ομάδα τραγουδιών που μας απασχολεί περιλαμβάνει δύο ποιήματα σχετικά με τη Ναύπακτο και την περιοχή της, το (135) και το (149).

Δύο ακόμη τραγούδια των βουνών ελκύουν το ενδιαφέρον μας, γιατί έχουν σχέση με το δημοτικό τραγούδι. Πρόκειται για το ποίημα υπ' αριθμό (129), ένα νανούρισμα του ποιητή που μιμείται τον τύπο των αντίστοιχων λαϊκών δημιουργημάτων και το (119) το οποίο αναφέρεται στα παραδοσιακά όργανα νταούλι και καραμούζα, καθώς και στους λαϊκούς οργανοπαίχτες Καραφάνταλο από το Καρπενήσι και Φουσκομπούκα απ' την Ποδολοβίτσα: *Ροδάνι η νταουλόβεργα κι αηδόνι η καραμούζα...*

Σε έντεκα ποιήματα της πρώτης σειράς των *Τραγουδιών των Βουνών* ανιχνεύουμε τις πλατιά διαδεδομένες λαϊκές παραδόσεις για Δράκους, Στοιχειά και Νεράιδες. Πρόκειται για τα ακόλουθα αποσπάσματα τραγουδιών:

- *Σαράντα Δράκων Θησαυρό κι αν εύρης μην τον πάρης —* (7)
- *[...] ν' ανέβω στ' άγρια τα βουνά, τα στοιχειωμένα κάστρα,*
  κι οπόβρω την Πεντάμορφη, του Δράκου ναν την κλέψω! (16)
- *Νύχτωσε ο τόπος, νύχτωσε, και τα τσακάλια ουρλιάζουν,*
  οί δράκοι συναρίζονται να βγούνε στην παγάνα [...] (39)
- *[...] με τους ανέμους μάχομαι, με τις βροχές μαλώνω,*
  να γίνω αφέντης των στοιχειών, των δράκων καπετάνος! (42)

- *[...] να πάρω το κοπάδι μου να βγω στο νυχτοσκάρι,*
  να πλανεθώ σαν άλαλο στοιχειό στα βουνοπλάγια.

  [...] χρυσές κ' οι νεραϊδόβρυσες φλουρί θα με κερνάνε [...] (53)
- *Δρακόντους έχω βλάμηδες, Νεράϊδες φιλενάδες·*
  ποτέ στοιχειό, ποτέ ζορμπάς δε μόφραξαν τη στράτα — (72)
- *Τη νύχτα βγήκε ο 'Αστερας, μου σήκωσε τα φρένα*
  και πήρα τα βουνά μπλαστρί, τα κορφοβούνια ράμα,
  με δέκα δράκους πάλεψα, τους ξέκαμα ως τον ένα
  κ' έφτασα στην Αγόριανη κατά που τό ειχα τάμα! (86)
- *Εγώ το θέλω το βουνό του Δράκου μετερίζι*
  ναν το πατώ με κίντυνο, με ιδρώτα ναν το βρέχω [...] (87)
- *Αδειά σαν έχω κάθομαι χαζεύω στο ποτάμι*
  με το νερό που βιάζεται ν' αφρίση και να φύγη,
  να προσπεράση τη στεριά, στη θάλασσα να δράμη —
  θαρρείς οι δράκοι του βουνού το πήραν στο κυνήγι! (131)
- *Την ανεράϊδα πόπιασα στο λόγγο χαραμέρι*
  την έδεσα με αγράμπελη, τη ζάλισα με σφλόμο·
  κρυφά την αποτράβηξα σ' απόδιαβο λημέρι
  με της αγάπης το βαρύ να τη δικάσω νόμο! (182)
- *Αλώνι, νεραϊδάλωνο, που στοίχειωσες τη ράχη,*
  στον ασημένιο δίσκο σου και στο χρυσό του κόθρο
  νεράϊδες αλωνίζουνε του Φεγγαριού τ' αστάχυ
  ως να λαλήση ο κόκορας, να πάη ο παπάς στον 'Οθρο!

  Εκείνες αρατίζονται κ' εγώ αρχινώ τον έργο:
  Ατράνταχτος ο στρύγερας κι ο βλάγκος μου αραβάνι!
  Χίλια κουβέλια καρτερώ, λιγότερα δε στέργω —
  Πάρτε, Νεράϊδες, τ' άγανο κι άφήστε μου την ψάνη! (248)

Είκοσι τραγούδια των βουνών αναφέρονται σε ασχολίες και επαγγέλματα της παραδοσιακής κοινωνίας. Από αυτά τα επτά έχουν ως θέμα τους εικόνες από την ποιμενική ζωή:

- *οι αριές που ισκιώνουν τα πλεχτά τσοπάνικα τσατούρια*
  κι οι γεροπλάτανοι που παν τα πρότα για το στάλο [...] (9)
- *Τα γίδια ερχόντας για νερό στο δέντρινο κορύτο*
  κανταριασμένα ξεκινάν, σουρτάτα καταντάνε·

σα σκολαρούδια σμπρώχνονται, το δεύτερο το τρίτο,
οσμίζουν τα μουσούδια τους, τα κέρατα κουντράνε.

Βροντάει το τραγοτσόκανο, παραμεράνε τ' άλλα,
κι ο Τράγος αργοπάτητος στον ποτιστή παγαίνει,
ρουφάει, γυρίζει στο λαό τα μάτια τα μεγάλα
και δείχνει τις νεροσταλιές που του τιμάν το γένι! (17)
- *Μεγάλο γιόμα σύναξη θα βρης μικρούς τσοπάνους,*
χαριτωμένη συντροφιά που ξεμεσημεριάζει.

Άλλος αγκλίτσα πελεκά κι άλλος λαλεί φλογέρα,
δυο-τρεις διαλέν ροκόφυλλα τσιγάρια ναν τα δέσουν [...] (24)
- *Μικρό πού είναι το Νιόκαστρο, μεγάλο που φαντάζει*
το Μάη μήνα πόρχονται ξεκαλοκαίριο οι βλάχοι!
Ποιος τραγουδεί, ποιος ντουφεκά, ποιος σκούζει, ποιος χουγιάζει,
λες πανηγύρι γίνεται, λες γάμος, λες αμάχη!

Γίδια βοσκάν στ' ανάπλαγο και πρόβατα στις βάθες·
περνάν οι φίλοι ψένουμε ζυγούρια και μηλιόρια,
περνάει κ' ένας φυγόδικος με τα φυσέκια αρμάθες,
μαρμάρα δευτερόγεννη διαλέει και ψένει αχώρια... (27)
- *Ο βλάχος, στο καλύβι του, ξανάειπε «χιονοπώριασε!»*
κι ανασκιράει τα σέα του ξεχειμαδιό να πιάση. (36)
- *Με λένε ξεροτσόπανο, που βγαίνω στα λιβάδια*
χωρίς να σέρνω πρόβατα, χωρίς να τσοπανεύω!
Μονάχα τη φλογέρα μου λαλώ, κι απ' τα κοπάδια
ν' αϊκώ τα κυπροκούδουνα μ' αρέει, και ν' αλαργεύω... (84)
- *Αν τσοπανεύω πρόβατα κι αν παίζω τη φλογέρα,*
μουϊδέ η φκιασιά μου τσέλιγκας, μουϊδέ σκουτέργης μοιάζω!
Τα πρόβατα είναι αφεντικά κ' εγώ είμαι με την πλέρα,
για έχα δε σκοτίζομαι, για γκαίνιση δε γνοιάζω!

Θέλεις τά 'χει καιρούσικα, θέλεις ανοχεμένα,
εγώ τραβώ τη ρόγα μου, τραβώ την ποδεσιά μου· [...] (121)

Τρία ακόμη ποιήματα αναφέρονται στη γεωργία και στις καλλιέργειες:

- *Δεν έσπειρα ασπροβέλιτσα, δεν έσπειρα αρναούτι...*

Φτωχιά, πού νά βρω, κι αρφανή, τον τρόπο γι' άλλο σπόρο;
Ξαθέρι σπέρνω σύνηθο και τη χρονιά μου ετούτη, [...]

Σαν έμπω στο πρωταύλακο, τέλια Μαγιού, για θέρο,
χουφτώσω το χερόβουλο κι αδράξω το δρεπάνι,
τότες θα ιδώ τα κόπια μου, την πλέρα μου θα ξέρω —
Μα όπως και νά ειναι άλλη χρονιά θα σπείρω μαυραγάνι! (58)

- *Ήθελα νά ειχα, μ' έφταναν, δυο στρέμματα ζερβίλες,*
πέντ-έξι σοϊλίτικες μαρτίνες για το γάλα,
να κάνω δυο μηνών ψωμί, τυρί άλλες δυο τσαντίλες — [...] (117)
- *Ας δούμε κι από γέννημα πώς πήγε γύρα ο τόπος:*
Σταράκι έγινε λιγοστό, διψούσε τον Απρίλη!
Το καλαμπόκι τ' όψιμο, κι αυτό χαμένος κόπος!
Δεν είχες γαλαζόπετρα; μην καρτεράς σταφύλι!

Τι μοναχά, περίσσεψαν τα ξερικά ρεβίθια
και τα φασόλια κ' οι φακές που μ' ένα χούχλο βράζουν!
Το πράμα; Λεν που ανόχεψε — μα τό 'χουν και συνήθεια
οι βλάχοι το μαξούλι τους λιψό να λογαριάζουν. (120)

Άλλες παραδοσιακές ασχολίες και επαγγέλματα αποτελούν αντικείμενο σε πέντε τραγούδια των βουνών:

- *Θα σηκωθώ χαράζοντας και θά βγω στο κυνήγι*
με σύνεργα, με αξόβεργες, με δίχτυα, με σκαντάλια. (15)
- *Δε θέλω νά ειμαι αμπελουργός, δε θέλω νά ειμαι βλάχος,*
μόν' θέλω νά ειμαι μυλωνάς και νά 'χω εδώ το μύλο
που κάνει γόνα ο πόταμος, που βγάνει αγκώνα ο βράχος,
νά 'χω το απάγκειο μπράτιμο και το βιράγγι φίλο.

Πανάρι νά 'χω ακούραστο, καματερά μαντάνια,
να ερχόνται οι απαλέτες μου με σιγουριά μεγάλη:
θα φέρνουν σγαντζαρόσκουτα να παίρνουνε τουλπάνια,
θα φέρνουν αραπόσταρο να παίρνουν σιμιγδάλι! (105)
- *Κι άλλο μελίσσι μόφυγε — χαϊμός μου — απ' το κουβέλι.*
Τι πάθαν φέτο τ' άσογα, τα ζαλοταραμένα;
Για τήρα το πώς σκόρπισε στον κήπο και στ' αμπέλι!

Να το μαυλίσω θα βαλθώ με λόγια μαγεμένα... (107)

- *[...] μάθε καλάθια νά 'πλεκες κ' εγώ να φκιάνω μύλους*
  να πάρουμε τα τρίστρατα να ζήσουμε σα γύφτοι! (114)
- *Θ' ανοίξω ασβεστοκάμινο πολύ να βγάλω ασβέστη*
  ν' ασπρίσω το καλύβι μου παλάτι να το κάμω, [...]

Θα κόψω κορυδόλογγο να κάψω το καμίνι,
θα σπάσω μαρμαρόβραχο τις πέτρες να σωριάσω, [...] (123)

Τα πέντε τελευταία ποιήματα αυτής της ομάδας αναφέρονται ειδικά στις γυναικείες ασχολίες:

- *[...]κι αν πας στη βρύση θα ξεβγώ για να σε καμαρώσω*
  βλαχούλα με τη στάμνα σου την ώρα που γυρίζεις... (11)
- *[...] Ήθελα νά ημαν μαναχός, μα βρήκα εκεί ένα διάτανο*
  π' άρμεγε την τουλούπα του και γιόμιζε τ' αδράχτι (37)
- *Οληερίς παιδεύομαι, ζυμώνω, υφαίνω, σκάβω·*
  στα καλαμπόκια ολονυχτίς χουγιάζω το ζουλάπι [...] (103)
- *Αυγή στο λόγγο σκόρπισαν να τσεκουρίσουν ξύλα*
  κι απέ ξαναμαζώχτηκαν στο ξέφωτο για ζάλο· [...] (111)
- *Όλα τα μαγειρέματα της γυναικός ταιριάνε:*
  βασίλειο της είναι η φωτιά, την πυροστιά έχει θρόνο,
  ταψί, τηγάνι, τέντζερη, τα κάνει κελαηδάνε...
  Όμως τ' αρνιού το ψήσιμο ταιριάει στον άντρα μόνο!

Με χάρη ανασκουμπώνεται να σφάξη και να γδάρη
το συγυρίζει στο σουβλί, το αλατοπιπερίζει,
ατός του ανάβει τη φωτιά κι ατός του με καμάρι
το ψένει σαν αρματολός, σαν κλέφτης το λιανίζει! (235)

Σε έξι ακόμη ποιήματα της συλλογής ανιχνεύουμε λαϊκές αντιλήψεις. Πρόκειται για τις επόμενες δοξασίες:

- Για το χρόνο·
  Αναδιπλώνει ο πόνος μου σίντα θυμάμαι τώρα
  πως, όταν σ' είχα, ξέχανα μια μέρα θα σε χάσω
  Κι' έτσι ποτέ δεν έκαμα εξάημερο την ώρα
  και την ημέρα εξάμηνο να σε γλυκοχορτάσω! [Μάνα] (52)

- Για τον Πατέρα, τη Μάνα, τη σύζυγο και την οικογένεια·
  Αφόγκρο δίνε ταπεινό στη γνώμη του Πατέρα,
  προσκύνα σαν εικόνισμα της Μάνας σου τη ρόκα,
  αγάπα τη συγκόρμισσα κι όχι άλλη παραπέρα,
  του κόσμου γλέντα τη χαρά χορεύοντας το γιόκα! (64)

- Για τη Μοίρα·
  [...] Αν δεν γκρεμοτσακίστηκα θα ειπή καλή μου τύχη,
  θα ειπή στ' αδράχτι η Μοίρα μου μακρίδι έχει και κλώθει! (71)

- Για τα μικρά χωριά·
  Τα λίγα σπίτια είναι κακό χωριό — ναν το λυπάστε!
  Παπά δεν έχουν, δάσκαλο, μουϊδέ και γύφτο ακόμα·
  άψαλτος πάει ποιος πέθανε κι αλί από μας που ειμάστε:
  στραβάδια μένουν τα παιδιά, και τα τσαπιά με στόμα!... (97)

- Και για το Χάρο και τη μελλούμενη ζωή·
  Κανείς δεν ξέρει τι μπορεί τον εύρη απ' ώρα σ' ώρα·
  παραμονεύει ο Χάροντας κ' είναι η ζωή μας μπόσκη! (118)

  [...] θέλω να ζήσω αλάνταβα — ο Χάρος σα μ' αρπάξη,
  αν η μελλούμενη ζωή δεν είναι παραμύθια,
  θα βαρεθώ τη σιγουριά, την αναιώνια τάξη! (126)

Τέσσερα τραγούδια των βουνών έχουν ως περιεχόμενο παράνομες πράξεις και την αντιμετώπισή τους σύμφωνα με το εθιμικό, αλλά και το γραπτό δίκαιο:

- *Κείθε το Βάλτο ρίχνομαι, τον κλέφτη παρασταίνω,*
  αράδα παίρνω τα χωριά, τις βλαχομάντρες σβάρνα,
  αρνάκια ψένω στον Πλατό και, για να ξαμαρταίνω,
  στ' Αρέθα τάζω λαγιαρνί, δαμάλι στην Τατάρνα! (89)

- (για έναν αλογο-γελαδο-γιδοκλέφτη)
  Πλέρω μονάχα τις ζημιές απόκαμες, ειδ' άλλως
  κι αφοροχάρτι θα σου βγη, κι ο Νόμος θα σε πιάση! (98)

- (για τον απατεώνα νεροφόρο)
  Εκεί που θέλεις δυο φορές ανοίγεις τον καρνόχο,

παραραδίζει ο λάλας σου και δευτεροποτίζει,
ζυγάρι κλέβει το νερό κι αλί από εμέ που τό 'χω! (100)

- *Χαϊμός μου! μες στο γιούρτι μου τα ερμαδιακά του γείτονα! [...]*

Τα χέρια νίβω, γείτονα!... Σόκρηνα, σου ματάκρηνα!...
Κράζω τον αγροφύλακα σου κόβω ποδοκόπια!
Δεν είν' δική σου η κάλεσια; δεν είν' δική σου η βάκρινα; (101)

Μία σειρά από εννέα ποιήματα περιέχουν στοιχεία λαϊκής θεραπευτικής, μαντικής και μαγείας. Ειδικότερα, πρόκειται για τα ακόλουθα αποσπάσματα:

- *Πολλά και δεν της έζησε, τόσα παιδιά, κανένα!*
  Του κάκου πήγε σε γιάτρισσες και σε γιατρούς κοιτάχτη...
  Στον Αι-Γιάννη τάζεται για την καινούρια γέννα:
  — Ετούτο να της πρόκοβε κι όλο το βιος της στάχτη!

Λυκοχαβιές και χαϊμαλιά, δαιμονικό συντέλειο,
ευκές, ξορκολογήματα, παπά καλοπλερώνει...
Στην εκκλησιά το πέταξε την ώρα στο Βαγγέλιο,
το σήκωσα, το βάφτισα και τό είπα Πολυχρόνη! (25)

- *Θα σε ξορκίσω μπρος μεριά να μη σε πιάση μάτι, [...]* (32)

- (πρόληψη)
  Άϊκουσα κούκο νηστικός πριχού καλοφωτίση,
  βουβά νυχτοβαδίζοντα με του βοσκού τ' αστέρι,
  κ' έχω ένα φόβο στην καρδιά μήπως και με πατήση
  απάνω που θ' ανταμωθώ με το καλό μου ιταίρι... (54)
- *[...] Στην άκρη λίγο απήγανο, του αβασκαμού βοτάνι!* (55)
- *[...] Παθούς μαθούς αρώτησα να σε γιατροκομίσω:*
  αθέριγο κι αμάλαγο θα σε ταγίσω ανθέμι,
  αμίλητο, αναχέριγο νερό θα σε ποτίσω!

Της εκκλησιάς τη διάλυσα θα πάρω να σου κάνω
τα ξόρκια και τα βάσκανα: στο χώμα θαν τη χώσω,
σαράντα τέσσερις φορές θα σε περάσω απάνω,
κι αν έχω τύχη, γίδα μου, μπορεί να σε γλιτώσω! (56)

- (σπλαχνοσκοπία)
  Στη Σάπια Βρύση ψήσαμε να φάμε και να πιούμε.
  Πήρε ο Γιωργούλας Κολοβός και διάβασε την πλάτη.
  Συννέφιασαν τα μάτια του, τι βλέπει τον ρωτούμε —
  Ποιος δεν πιστεύει κόκαλα; Τ' ακούσαμε εξ νομάτοι:

  «Παιδιά μου, βλέπω φονικό! ...Παιδιά μου, βλέπω μνήμα!
  Και Ταχτικό!... Και Κλεφτουριά!... Μακάρι νά 'βγω ψεύτης!
  Μα εδώ το γράφει καθαρά — δικό μου είναι το κρίμα!...»
  Πολύς καιρός δεν πέρασε, βγήκε ο Γιωργούλας κλέφτης. (59)
- *Πού νά 'βρισκα μια Μάγισσα να κάτσω να μου μάθη*
  όλα τα μαγιοβότανα κι όλα τα γιατροσόφια
  τα θεραπεύουνε πληγές, παρηγοράνε πάθη:
  τριβόλια, λαγοκοιμηθιές, φλισκούνια, σαρκοτρόφια...

  Κι αν της αγάπης τύχαινε μού μάθη το βοτάνι,
  «που τρων τ' αλάφια και ψοφούν, τ' αρκούδια κ' ημερεύουν»,
  σ' όλη τη γης θα τό 'σπερνα, μποστάνι σε μποστάνι,
  για να το βρίσκουν εύκολα τα νια και να θεριεύουν! (150)
- *Θα ξορκιστώ μ' απήγανο, κάτι έχω πάθει, όχι άλλο [...]* (188)
- *Μακριά τους δίνω την ευκή κι αλάργα τα φιλεύω*
  λιόκρινο για τη φάγουσα, παντζχέρι για το μάτι. (215)

Τρία ακόμη τραγούδια του Γιώργου Αθάνα περιέχουν στοιχεία λαϊκής μετεωρολογίας και αστρολογίας σχετικά με τα αστέρια, το φεγγάρι και τις δρίμες (πρώτες μέρες του Μάρτη και του Αυγούστου, που από επήρεια των άστρων βλάπτουν τα ρούχα ή τα ξύλα):

- *[...] για να σου δείξω, δάσκαλος σοφός, όλα τ' αστέρια,*
  από τη Μάρω αρχίζοντας, τη Μάρω και το Γιάννο.

  — Εκείνο εκεί με την ουρά; — Το λένε Αλετροπόδα!
  — Αυτό που μοιάζει εφτάφωτο καντήλι; — Αυτό είναι η
  Πούλια! (14)
- *Φεγγάρι γλέπω χαμπηλά, μελίχλωρο φεγγάρι·*
  τσαντίλα μοιάζει με τυρί, που τό 'πηξα μονάχος
  κι απέ το ψηλοκρέμασα στο γέρικο πουρνάρι —
  Βρε κι όντας φεγγαριάζεται ο βλάχος πάντα βλάχος! (48)

- *Νά ημαν βοσκός, αστροβοσκός, και τ' ουρανού σκουτέρης,*
  στη Μάρω να σταλίζωμαι, στο Γιάννο να σκαρίζω,
  νά 'χω την αγγελόστανη στην Πούλια, κι αξιοχέρης
  δροσιά ν' αρμέω τα σύννεφα και κρούσταλλα να πήζω!

  Να σέρνω τα κοπάδια μου κατά πώς παν οι δρίμες [...] (77)

Σε τέσσερα ποιήματα της συλλογής *Τραγούδια των βουνών* εντοπίζονται λαογραφικές ενδείξεις για την ενδυμασία, τα κοσμήματα και τον καλλωπισμό:

- *Στη ράχη αντίκρυ του βουνού θε νά βγη το Φεγγάρι*
  σα βλαχοπούλα που φορεί χρυσόϋφαντο τσεμπέρι
  κ' έχει γιορντάνι στο λαιμό κουκί το κεχριμπάρι
  βαριά φλουριά βενέτικα βραχιόλι έχει στο χέρι. (13)
- *Μωρές Παλουκοβίτισσες με τ' άσπρα σας μαντίλια,*
  με τη σκουτένια σας ποδιά, τ' αδρύ σας κοντοκάπι [...] (33)
- *Ψηλός, την ασπρομάλλινη καμάρωνε σεγκούνα:*
  καμιά δεν είχε πλιότερα κεντίδια και λαγγιόλια!
  — Τον χάσαμε τον Τσέλιγκα! ... μου λέει μια καραγκούνα
  σκουπίζοντας τα δάκρυα της με τη βαμμένη ομπόλια... (88)
- *Για τα μαλλιά χοντρόλαδο, για το μουστάκι ξίγκι,*
  τσιτσέκι στην κοντόσα του, χαντζάρι στο ζουνάρι·
  τεζάρει τις βλαχόκαλτσες, τις καλτσοδέτες σφίγγει,
  τσαρούχια, φούντες τρίζουνε ν' απ' το πολύ καμάρι! (113)

Δύο τραγούδια των βουνών αναφέρονται στο γάμο (προξενιά, ψίκι, δηλαδή πομπή του γαμπρού) και ένα στα βαφτίσια:

- *Διάλεξε, νιέ μ' το ιταίρι σου τώρα στο πανηγύρι,*
  κι ας παν οι γέροι να τα πουν πίσω από τ' Άγιο Βήμα.
  Λίγες κουβέντες όμορφες κ' η προξενιά χαζίρι:
  τόσα κεφάλια πρόβατα, τόσες ζαγάδες χτήμα... (62)
- *Σελώνω το γριβάλογο, φορώ τη φέρμελή μου,*
  χαρμπί κι ασημοκούμπουρο στολίζω το σελάχι,
  στο γάμο πάω συμπέθερος και μίνια είναι η βουλή μου:
  μη λάχη μείνω δεύτερος, να ντροπιαστώ μη λάχη!

Περήφανο το φλάμπουρο, πασίχαρο το ψίκι· [...] (116)
- *Ζουρνάδες απ' την Κατοχή, φωτίκια απ' το Βραχώρι:*
νουνός, κουμπάρος γίνομαι σε πίσημα βαφτίσια!

Βαφτίζω αγόρι στο Βλοχό, με βλάχους συγγενεύω,
κουμπάρο κάνω τσέλιγκα κι από μεγάλη φάρα. (51)

Σε λαϊκά λατρευτικά βιώματα (πανηγύρι Αϊ-Γιαννιού, ποιμενικές γιορτές Χριστουγέννων, Αϊ-Γιώργη, Λαμπρής, Αϊ-Λιος, Αγια-Μαρίνας, Ανάληψης) και στο γεωργικό έθιμο των νυχτεριών κατά το ξεφλούδισμα του καλαμποκιού αναφέρονται τα ακόλουθα ποιήματα:

- *Κοντοζυγώνει τ' Αϊ-Γιαννιού κινάει ο Μπάρμπα-Πάνος*
στο Μοναστήρι ν' ανεβή και τα κελλιά να φκιάση.
Παραμονή κι ανήμερα κοσμάκης νυχτοπλάνος
αναπορεύεται το Σκα τη χάρη Του να φτάση.

Στα λόγγια τον ανήφορο κι ανάκρεμα στις σάρες
άλλος λαδάκι κουβαλεί κι άλλος λαμπάδα μπόϊ... (31)
- *Οι βλάχοι το γιορτάζουμε πέντ' εξ βολές το χρόνο:*
Χριστού κι 'Αϊ-Γιώργη και Λαμπρή κι Αϊ-Λιος κι Αγια-Μαρίνας.
Όσο για της Ανάληψης πολύ το καμαρώνω
ξενούρα νά 'ρθη στο μαντρί ν' αφήση γεια τής πείνας!

Τα καρδαμπίκια μου αδειανά και το τραπέζι πλήθιο!
Κοσμάρια θά 'ρθουν τηγανιές και πίτες γυριστάρια!
Ατός μου εγώ θα συνταρχώ — παλιό μας το συνήθειο —
να ροδοψένη ο μπιστικός στη σούβλα τα παχάρια! (132)
- *Θαλάπωσε, σουρούπωσε κ' η νύχτα κοντοφτάνει·*
έχει τα σύννεφα πολλά και λίγα έχει τ' αστέρια.
Πάρτε δαυλί να φέγγουμε, δαυλί και πυροφάνι,
να πάμε στις παρακαλιές, να πάμε στα νυχτέρια.

Το καλαμπόκι ξεφυλλάν — κάθε βραδιά και σπίτι —
με μύθους και με χώρατα και με τραγούδια ζώνα·
σωρός η φάκνα των βοδιών, σωρός το αραποσίτι...
— Καλό κρασί κεράστε με να ειπώ καλόν χειμώνα! (258)

Δύο ακόμα τραγούδια της συλλογής περιέχουν αναφορές στη λαϊκή αρχιτεκτονική:

- *[...] κ' είναι το δέμα, θά 'λεγες, τη γης που αναβολιάζει*
  χτισμένο από τραγούδισμα κι όχι από ξερολίθι! (22)
- *Μεγάλη πήρα απόφαση: καινούριο χτίζω σπίτι.*
  Κάνω σταυρό στην Παναγιά, κερί της πάω κι ανάμα.
  Με το Λιακώνη τα μιλώ, Πάνω-Λομποτιανίτη,
  καλφάδες φέρνει δώδεκα, σφυρί, μυστρί και ράμα!

  Πέτρα την πέτρα χαίρομαι, ντουβάρι το ντουβάρι,
  και κάτου τη μεσόπορτα κι απάνου το μπαλκόνι...
  Τσιτσέκια βλέπω στη σκεπή, μαντίλια στο κοντάρι,
  κερνώ τον πρωτομάστορα φλουρί ναπολεόνι! (232)

Μάλιστα, στο δεύτερο ο ποιητής αναφέρει και τον πρωτομάστορα Λιακώνη, Πάνω-Λομποτιανίτη, δηλαδή από τη σημερινή Άνω Χώρα Ναυπακτίας, με παράδοση στις συντεχνίες των χτιστάδων.

Τέλος, ένα ποίημα αφιερώνεται από το Γιώργο Αθάνα στη λαϊκή ξυλογλυπτική:

- *Τι κάθομαι δεν πελεκώ μια κ' έχω το κοπίδι,*
  δεν πελεκώ τ' αφρόξυλο, τον πύξο δε σκαλίζω,...
  Χουλιάρια φκιάνω από βαγιά και γκλίτσες αγριλίδι,
  τις ρόκες από καρυδιά πλουμί-πλουμί σταφνίζω.

  Τις γκλίτσες δίνω χάρισμα σε κάθε μακαντάση
  και τα χουλιάρια στις γριες να τρώνε μπιρμπιλόνι...
  Μά ειναι το διάφορο γλυκό — και τ' όμορφο κοράσι
  τη ρόκα που λιμπίζεται την ακριβοπληρώνει! (61)

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ *Σειρά δεύτερη*

Στην ποιητική συλλογή του Γ. Αθάνα *Τραγούδια των βουνών* (β' σειρά), περιλαμβάνονται 331 ποιήματα αποτελούμενα το καθένα από δύο στροφές, το ποίημα *Ελάτου σάρκα* από τη συλλογή *Τίμια δώρα, Αντί για πρόλογο*, από πέντε στροφές, ένας *ποιητικός Επίλογος*, από έξι στροφές και ένα ποίημα με τίτλο *Απόηχος*, αποτελούμενο από μία στροφή.

Λαογραφικά στοιχεία, υπό την ευρύτατη έννοιά τους, έχουν ενσωματωθεί από τον ποιητή στα 62 από τα 331 αριθμημένα ποιήματα της συλλογής, δηλαδή στο 1/5 περίπου των Τραγουδιών των βουνών. Αντίθετα από ό,τι υποβάλλει ο τίτλος της μεγάλης αυτής ποιητικής συλλογής σχετικά με το περιεχόμενό της, ο βουκολικός και λαογραφικός χαρακτήρας είναι διακριτικός και όχι έντονος, όπως άλλωστε επισημάναμε και στην εισαγωγή της ανακοίνωσής μας.

Είκοσι δύο από τα εξήντα δύο τραγούδια με τις έντονες λαϊκές μνήμες και αναφορές, αποτελούν χωριστή ενότητα στη συλλογή, που ορίζεται από δύο σχέδια του Κώστα Γραμματόπουλου. Στα ποιήματα αυτά με αριθμούς (129) έως και (150) ανιχνεύουμε στίχους και αναφορές σε γνωστά δημοτικά τραγούδια της περιοχής Ναυπακτίας. Μάλιστα, στα ποιήματα (131), (141), (143), (149) και (150) ο Αθάνας μεταφέρει ολόκληρους στίχους ή ημιστίχια από τα αντίστοιχα θεματολογικά δημοτικά τραγούδια. Επίσης ως προς το θέμα των ποιημάτων παρατηρούμε ότι τα (129), (130), (131), (132), (133) και (134) συστοιχούν προς τα δημοτικά τραγούδια των Σισμαναίων, αρχοντικής οικογένειας των Κραβάρων, που υπέστη διωγμούς από τον Αλή πασά, και από την οποία καταγόταν η μητέρα του ποιητή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι οικογενειακές ιστορικές μνήμες συναντούν τη λαϊκή παράδοση, όπως εκφράστηκε στα δημοτικά τραγούδια της Ναυπακτιακής γης.[7] Το ίδιο συμβαίνει και στο ποίημα (135), το οποίο είναι αντίστοιχο με τα δημοτικά τραγούδια Των Ληστών και Σισμαναίων, που αναφέρονται στην εξόντωση των ληστών Κωνσταντέλλου, Σπαθιά και Θανασούλα από την οικογένεια των Σισμαναίων το 1870 στην Αράχοβα Ναυπακτίας.[8] Το ποίημα (146) αναφέρεται στους Καναβαίους και Σωτηραίους, αρχοντικές οικογένειες από την Τρανή Λομποτινά (Άνω Χώρα) Ναυπακτίας, καθώς και στη μακροχρόνια έχθρα τους, αλλά και στη μεγάλη προσφορά τους στον Αγώνα του '21. Το ποίημα είναι απήχηση των δημοτικών τραγουδιών της Ναυπακτίας για τους Καναβαίους και Σωτη-

---

7. Βλ. Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, «Η Ναυπακτία, άνθρωποι και τόποι στο δημοτικό τραγούδι», ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά*, τόμ. Α' (1983) της Ε.ΝΑ.Μ., Αθήνα, σσ. 146-153 και Χ. Δ. Χ., ό.π., σσ. 536-537.

8. Βλ. Ευγ. Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, *ό.π.*, σσ. 168-173 και Μαρίας Ανδρουλάκη, «Το τραγούδι του Κωσταντέλλου», ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά*, τόμ. ΣΤ' (1992-93) της Ε.ΝΑ.Μ., Αθήνα 1994, σ. 740.

ραίους.[9] Στο ποίημα (147) ανιχνεύουμε θεματική αντιστοιχία με τα δημοτικά τραγούδια της Πέπως Γ. Καναβού, που αναφέρονται στην απαγωγή της Καναβοπούλας Δέσπως με τη θέλησή της από τον Γιάννη Π. Φαρμάκη-Κραβαρίτη, οπλαρχηγό, το 1831.[10] Τα ποιήματα (149) και (150), τελευταία αυτής της ιδιότυπης ενότητας των Τραγουδιών των βουνών, αναφέρονται στην ακούσια απαγωγή της Χρυσής, Παναγιώταινας Νόβα (της Νόβαινας δηλαδή), και της κόρης της, από τη συμμορία των αρχιληστών Ρουπακιά και Χουσάδα το 1835. Στα ποιήματα ανιχνεύονται επιρροές από τα δημοτικά τραγούδια της Νόβαινας με το ίδιο θεματικό κέντρο.[11] Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η ενότητα ποιημάτων (129) - (150) κλείνει με 2 ποιήματα για τη Νόβαινα, όπως ανοίγει με 7 ποιήματα για τους Σισμαναίους, ολοκληρώνοντας έτσι έναν κύκλο αναφορών στην οικογενειακή παράδοση του Γιώργου Αθάνα. Στους Σισμαναίους όμως αναφέρονται και τα τραγούδια (185) και (190).[12]

Στίχους όμως από δημοτικά τραγούδια ενσωματώνει ο ποιητής μας και σε δύο ακόμα τραγούδια των βουνών, στο (210) το στίχο «*Ποιος είδε τον αμάραντο σε τι γκρεμό φυτρώνει;*» κοινό, διαδεδομένο, και στο (260) τους στίχους «*Σαράντα δυο Τουρκόπουλα τη Λάμπρω κυνηγάνε*», «*Αφέντη Αϊ-Γιώργη, βόηθά με!...*». Οι στίχοι αυτοί περιέχονται σε εισαγωγικά και δείχνουν την οικείωση του Αθάνα με την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού.

Σε ένα σημαντικό αριθμό από τα τραγούδια των βουνών, συγκεκριμένα σε 14 ποιήματα, συναντάμε απηχήσεις από τις λαϊκές παραδόσεις για τις Νεράιδες, τα Στοιχειά, τους Δράκους, το Κάστρο της Ωριάς, την κυρά-Καλή και το βασιλιά Ανήλιαγο. Στο σημείο αυτό, αξίζει νομίζω να επισημανθεί, ότι στο ειδικά επιλεγμένο από τον ποιητή ποίημα *Ελάτου σάρκα* από τη συλλογή *Τίμια δώρα*, το οποίο αναδημοσιεύεται στην αρχή της συλλογής «Τραγούδια των βουνών» *Αντί για πρόλογο* υπάρχουν δύο στίχοι-αναφορές στις Νεράϊδες και στα Στοιχειά. Πιο συγκεκριμένα στον 3ο στίχο της 2ης στροφής, όπου μιλά ο Αθάνας για τη μητέρα του και τονίζει «*Τις Ανεράιδες έκραζε ψυχαδερφές, ...* (εν. η Μητέρα μου)». Επίσης στο 2ο

9. Βλ. Ευγ. Καραγιάννη-Χαραλαμπούλου, *ό.π.*, σσ. 155-159.
10. *Ό.π.*, σσ. 179-180.
11. *Ό.π.*, σσ. 165-168.
12. Βλ. Χ. Δ. Χ., *ό.π.*, σσ. 535 και 539.

στίχο της 3ης στροφής «*Της πλάσης τα στοιχειά γιοί του και κόρες του...* (εν. του Γερο-Μύθου)». Κατ' αυτό τον τρόπο αποδεικνύεται ότι η επιλογή του συγκεκριμένου προλογικού ποιήματος δεν έγινε τυχαία, αλλά είναι ενδεικτική των πηγών έμπνευσης του Γιώργου Αθάνα στη σύνθεση των Τραγουδιών των βουνών, όπου οι λαϊκές παραδόσεις για τα Στοιχειά και τις Νεράϊδες, όπως τις άκουσε μικρός από τη μητέρα του, παίζουν πρωταρχικό ρόλο. Ας αφήσουμε όμως τον ίδιο τον ποιητή να μιλήσει γι' αυτές τις παραδόσεις μέσα από τα 14 τραγούδια των βουνών:

- *τα νεραϊδοχαρούμενα του λόγγου μονοπάτια* (7)
- *Κιοτεύεις και μαυρόμαλλα Στοιχειά σε κατατρέχουν* (32)
- *Ο Δράκοντας κατόχεψε κ' η δρακομάνα η Λάμια*
  τις νύχτες πήρε μάκρινε και κόντινε τις μέρες... (34)
- *Δεν είσ' εσύ που φύτεσαι κ' εσύ που κιτρινίζεις*
  μον' είμ' εγώ που στοίχειωσα κι έχω ένα Δέντρο γίνει (35)
- *Άγνωρος κόσμος μυστικός γεμάτος παραμύθι*
  γεμάτος δράκους και στοιχειά, βραχνά κι ανατριχίλα [...] (36)
- *Το Λόγγο παρακάλεσε, κι ο Λόγγος θα σου ανοίξη*
  των ήλιων τις χρυσόπορτες στων ίσκιων τα παλάτια·
  Θα σε γνωρίση με Στοιχειά, Νεράϊδες θα σου δείξη,
  να ξαναϊδής την ομορφιά του κόσμου μ' άλλα μάτια [...] (49)
- *[...] θα πιάσω τη Βασιλική, κρυφά να σκαρφαλώσω*
  πού ηταν το Κάστρο της Ωριάς και μείναν τα θεμέλια [...]

  Όλη τη νύχτα θ' αργαστώ και θαν το ξαναχτίσω
  μ' όλες του τις χρυσόπορτες κι όλο του το βασίλειο,
  Κι ακόμα την Κυρά-Καλή πριν φέξη θ' αναστήσω
  για να πεθάνουμε μαζί κοιτάζοντας τον ήλιο! (159)
- *Το ξέρω απ' τον προσπάππο μου, που κυνηγούσε αλάφια:*
  Στο Ελληνικό, στα Μάρμαρα, στις ρίζες απ' τα ζόχια
  πιθάρια υπάρχουν με φλουριά, λεβέτια με γιουλιάφια,
  κι όποιος μπορέση να τα βρη θ' αφήση γεια στη φτώχεια.
  (Ελληνικό Βελβίνας - Μολυκρείου)
  ... Κακό Στοιχειό έχουν φύλακα. Το ξαγοράζεις μόνο
  μεσάνυχτα, πισώχερα, μαύρο δαμάλι αν σφάξης:
  θ' ανοίξ' η γης, θα μπης, θα βγης σε μιας ανάσας χρόνο
  κι αν δε χαθής, χαλάλι σου τα πλούτη που θ' αρπάξης! (168)

- *Να παντρευτώ Ηλιογέννητη, να μου παιδοκομήση*
  μου κάμει Δράκο πρωτογιό, Νεράϊδα θυγατήρι! (174)
- *Καθώς έχει τη βρύση του κι έχει την εκκλησιά του*
  έτσι έχει κάθενα χωριό και το Στοιχειό του αχώρια.
  Όλη τη νύχτα ξαγρυπνάει, φυλάει τα σύνορά του
  μην τα πατήση άλλο Στοιχειό ν' απ' τα γειτονοχώρια...

  Ντάβρ' είναι της Αράχωβας — του Νεχωριού Βουβάλι.
  Μες στ' «Αλογάκι» σμίγουνε κι όλο χτυπιώνται ακόμα...
  Μού το 'λεγε η Μανούλα μου χωρίς ν' αναθιβάλη
  και πώς να μην το πίστευα ν' απ' το δικό της στόμα;! (186)[13]
- *Τ' απεικαστά σαν παίξουμε τους φίλους θα ρωτήσω*
  ποιος ξέρει τ' είναι ο Ανήλιαγος — κανείς δε θαν το ξέρει!
  (βρύση στην Οξυά, 205)
- *Αχ! θα γκρεμιστή η καψούρα! Κι αχ! αλί στα νιάτα της*
  νιόνυφη, δεν έχει μήνα πώβαλε στεφάνι!

  Χώρια που, αν το πάθη τούτο, θα στοιχειώση, αλίμονο!
  και θα σκούζη από τη σάρα την καρδιά να σκίζη
  πότε ντάλα καλοκαίρι, πότε μεσοχείμωνο... (257)
- *Λεβεντονιός δεν πίστευε, κι αλί, ωχ αλί, πιστεύει!*
  Συκιά, καταμεσήμερο, στον ίσκιο της πλαγιάζει:
  Νεράϊδα βγαίνει τον φιλεί, Νεράϊδα τον χαϊδεύει
  Όπου το χάδι παίρνεται, κι όπου φιλί ξυλιάζει!

  Μαϊδέ τα μάγια πίστευεν έν' άλλο παλληκάρι,
  Με της αραπομάγισσας παιζογελάει την κλήρα.
  Τον αμποδέν' η Παγανή και σπαρταράει σαν ψάρι
  κάτου απ' το παραθύρι της κι απόξω από τη θύρα! (274)

- *Στην τύχη δεν ξεχώρισε το μονοδέντρι απ' τ' άλλα*
  και φύτρωσε κατάρραχα και μοναχό του εστάθη.

---

13. Πρβλ. «Ναυπακτιακές παραδόσεις — Της Βονόρτας» στα Ναυπακτιακά Σύμμικτα, ανάτυπο από τα *Ναυπακτιακά*, τόμ. Γ' (1986-87) της Ε.ΝΑ.Μ., Αθήνα 1988, σ. 506.

Διπλό στοιχειό κατοίκεψε στην άδεια του κουφάλα
Ποιος το πιστεύει αν δεν το ιδή, μα κι αν το ιδή αν δεν πάθη;

Αρσενικεύει το Στοιχειό βουρλίζει τα κοπάδια
στις προβατίνες ρίχνεται κι απαρατάν τ' αρνιά τους!
Μα σύντα θηλυκεύεται δεν πάει στα κουρεμάδια:
μαυλίζει τσοπανόπουλα και χάνουν τα λοϊκά τους! (317)

Σε 8 ακόμη τραγούδια των βουνών εντοπίζονται στοιχεία από τη λαϊκή παράδοση για το Χάρο, τον Κάτω Κόσμο και τους νεκρούς. Πρόκειται συγκεκριμένα για τους ακόλουθους στίχους:

Για το Χάρο·

- *Πέρασε ο Χάρος πέρασε στον Πόλεμο καβάλλα·*
  Αγουροθέρισε ψυχές, θρυψάλιασε κορμάκια·
  Στράγγιξε το αίμα των αντρών, των γυναικών το γάλα·
  Τα περιστέρια σκότωσε να θρέψη τα κοράκια... (58)
- *Εγώ το Χάρο νόμιζα πως είναι παλληκάρι,*
  πως καβαλλάρης έρχεται και πολεμάει αντρίκεια.
  Δεν πάντεχα, λεβέντη μου, τη νύχτα να σε πάρη
  κρυφά, σαν το γιδόχαρο που κλέβει τα κατσίκια! (93)
- *Εάν είχα δύναμη πολλή γιατ' είχα λίγα χρόνια*
  το Χάρο δε λογάριαζα, τον έλεγα και φίλο.
  Πολλές φορές σκεφτόμουνα χαμπέρι να του στείλω
  να βγη να πολεμήσουμε στα μαρμαρένια αλώνια!

  Τώρα που πήρα γέρασα και βλέπω λίγο-λίγο
  του καντηλιού της ζήσης μου να σώνεται το λάδι,
  δεν του μιλώ, του κρύβομαι, ζητώ να του ξεφύγω!
  Ζητώ να πάω εθελοντής από άλλη οδό στον Άδη! (325)

Για τον Κάτω Κόσμο·

- *Μπακάλης στον Παράδεισο ταΐνι δε θα βγάνω:*
  Δεν καλοπίνουν, καλοτρών ποτέ τους οι αγιασμένοι!
  Κάλλιο να πάω στην Κόλαση χρυσές δουλειές να κάνω
  ως θα πεινάν κι ως θα διψάν αιώνια οι κολασμένοι! (102)

Για τους νεκρούς·

- *Σε ποιον δεν έκαμε κακό κι εγώ ναν το γλιτώσω;...*
  Μονάχα οπού δε μπόρεσε να με ξεθεμελιώση!
  Θα πάω να τον ανασπαστώ σα Χριστιανός! ωστόσο
  φοβάμαι μήπως κουνηθή και με νεκροδαγκώση! (64)
- *Καθώς αϊκώ πολλές φορές από τους χωριανούς μου,*
  βρυκολακιάζουν οι κακοί και νυχτοσεργιανάνε:.. [...]

  Γιατί να μη στοιχειώνουνε κι αυτοί πού ηταν αθέρας
  και νά 'ρχουνται να μας βλογάν και να μας ορμηνεύουν; [...] (100)
- *Τ' Απάνου Κόσμου απόδιωχτος, του Κάτου Κόσμου ξένος,*
  τους ζωντανούς οχτρεύομαι και τους νεκρούς ζηλεύω
  γιατ' είμαι ο κακοθάνατος, ο αδικοσκοτωμένος.
  Σαπίζω μισοζώντανος, να δικιωθώ χαλεύω!

  Βρουχιέμαι σα βρυκόλακας, μουγκρίζω σα σφαχτάρι
  εδώ που με ψωμόφαγε μπαμπέσικο μαχαίρι...
  Τρέμει ο φονιάς σαν κίπερι στον κρύο αποβροχάρη
  Δικιώστε με, η ψυχούλα μου να πάη να βρή λημέρι! (109)

Επίσης για τα έθιμα του Ψυχοσάββατου·

- *Σήμερα Ψυχοσάββατο, που ανάβουν τ' αγιοκέρια*
  και παν στους τάφους κόλυβα, στα μνήματα λιβάνι.
  Με το κοιλάρφανο παιδί στα τενιασμένα χέρια
  του κάκου τάφο αναζητεί συλλείτουργο να κάνη! (287)

Σε 2 ποιήματα ανιχνεύουμε τη λαϊκή πρόληψη για το κόμπωμα από τον κούκο το Μάρτη: • *Ας έρθη, ας τον ακούσωμε κι αν τύχη ας μας κομπώση!* (41)
και την κοινή παράδοση για τον αντρειωμένο και την ουρά του:

- *Κατακόρφα στην Κλόκοβα, στα «Δέντρα του Δεσπότη»,*
  αντρειωμένος έζησε, τ' όνομα Ριστοπάνος.

  Είχε μια σπιθαμή νουρά, παράτρεχε τ' αλάφια,
  ρουπάκια ν' εξερίζωνε, δώδεκα οργιές πηδούσε,

Κ' οί Τούρκοι όντας ξεμύτηζαν στου Κάκκου τα χωράφια
χίλιοι κι αν ήταν, μαναχός αυτός τους κυνηγούσε! (157)

Μία σειρά από 5 τραγούδια των βουνών απηχούν λαϊκές παραδοσιακές αντιλήψεις:

- *Για την τιμή·*
  Ντροπές!.. ξετομαριάστηκα — ν' ανοίξ' η γης και να 'μπω! —
  μ' αυτό το λυσσοθήλυκο, που δυχατέρα το 'χω!
  Έδωσε νάϊμι στα βουνά και φούμιση στον κάμπο!
  Σε ποιο κλαρί θα κρεμαστή να της τραβώ το βρόχο!

  — Βομπίρα, τι κουκούνιαξες; τι λάλησες, κουρούνα;
  Κι άλλες τα κάνουν, άχαρη, ξέρουν να τα κουκλώσουν...
  Εσύ, μωρή, τα διαλαλείς με δίγλωσση κουδούνα
  μπας και ξεμείνουν χωριανοί που δε σε καμαρώσουν! (94)

- Για τα νιάτα και τη Μοίρα·
  Μου φύγανε τα νιάτα μου... «χαριτωμένα νιάτα!»
  Τρέχω κοντά, τα κυνηγώ και ξεφωνίζω: Νάτα!
  — Γυρίστε πίσω, νιάτα μου! τα προσκαλώ με πόνο.
  Μα εκείνα πού ν' αφουγκραστούν! Πουλήθηκαν στο χρόνο!

  Τι κρίμα! Δεν τα γλέντησαν ούτε ψυχή, ούτε σώμα!
  Σαν τά 'χα εντός μου άπειρος ήμουνα νιός ακόμα!
  Τώρα που θα τα γλένταγα με γνώση και με πείρα
  μου φεύγουν! Μητριά κακή στέκεσαι σ' όλους, Μοίρα! (125)

- Επίσης για τη Μοίρα·
  Εδώ στη γης τη Μοίρα του έχει το κάθε πλάσμα
  Άνθρωπος, ζούμπερο, πουλί, δέντρο, βουνό και ρέμα [...] (142)

- Για τη φιλία·
  Νά ειναι μπιστός στους φίλους του τρανή τιμή στον άντρα.
  Εγώ είμαι κόκκαλο παλιό και δεν αλλάζω χούγια [...] (170)

- Ακόμα για το τάμα στην Παναγία·
  Μπρουσοταμένος βρέθηκα σε Μάνας παρακάλια [...]

Εσύ που καλογύρισες [από τη μάχη], *μη λησμονάς το τάμα!* (289)

Το θέμα της προίκας εμφανίζεται σε δύο ποιήματα της συλλογής:

- *Κ' η Δημητρούλα η λυγερή, της Βομποκούς στολίδι,*
  θα ράξη με την προίκα της στην πλάτη ζαλωμένη
  με το κιλίμι το παχύ τετράδιπλο στρωσίδι,
  με τη βελέντζα σκέπασμα την πολυκεντημένη... (4)

όπου περιγράφεται ένα τμήμα της προίκας της γυναίκας, που θα αποτελέσει κλινοστρωμή για τον ποιητή και

- *[...] Παιδεύεται ο κοψογονής κι ως να μη φτάνη εκείνο*
  πρέπει να πάη την τσούπα του με προίκες στο μαρκάλο!

  Να κόψη γιδοπρόβατα, χωράφι να χωρίση
  και πανωπροίκι χρήματα καμμιά φορά να τάξη!
  Χεράκια χάνει της δουλειάς κι αντίς ναν του χαρίση
  πλερώνει κιόλας το γαμπρό την πούλα του να σφάξη! (288)

στο οποίο ο Αθάνας αναφέρεται στο θεσμό της προίκας.

Άλλα λαογραφικά στοιχεία τα οποία εντοπίζονται στα «Τραγούδια των βουνών — σειρά δεύτερη» είναι:

- Για τους μυλωνάδες και τους μύλους τους:
  Όπου πλατάνια σμίγουνται κι όπου ποτάμια τρέχουν
  με του νερού την κρέμαση στο ξύλινο καλάνι
  πάππου-προσπάππου πάσπαλη και δύναμη κατέχουν
  δερβεναγάδες του ψωμιού, της πείνας καστελάνοι! (92)

- Για την τσαγγαροδουλειά·
  Πού νά 'βρω αριά δασιόφυλλη στη ρίζα της να ισκιώσω
  να βγάλω το σελάχι μου να ειπώ πως ξαποσταίνω,
  να βγάλω το τσαρούχι μου να το ψιλομπαλώσω,
  τσαγγαροσούφλι έχω μαζί και σπάγγο κερωμένο... (107)

- Για την επεξεργασία του μαλλιού·
  Μαλλάκι μου, στον κούρο σου βαριό ηταν το ψαλίδι...

Μαλλάκι μου, όντας σ' έπλενα κρυγιό ηταν το ποτάμι...
Τότες που σε λανάριζα το πέρασα παιχνίδι...
Σα σ' έγνεθα στη ρόκα μου σεργιάνια πού ειχα κάμει!

Διασίδι όντα σε διάζομαν γλυκά σε τραγουδούσα...
Στον αργαλειό που σ' ύφαινα νειρεύομαν στεφάνι...
Τώρα, που βρήκα ιταίρι μου καθώς τ' αποθυμούσα,
εσύ το κρεβατάκι μας, μαλλάκι έχεις ζεστάνει! (279)

- Για τραγούδια και χορούς·
Στην τάβλα μερακώνουνται, βαρύ τραγούδι αρχίζουν
για την Κυρά-Βασιλική, για την Κυρά-Φροσύνη.
Και για την Πενταγιώτισσα τις πίπιζες βουρλίζουν:
Δε γίνεται λεβέντικος χορός χωρίς εκείνη! (91)

- Για το πανηγύρι των βλάχων την ημέρα της Ανάληψης·
Τη μέρα της Ανάληψης πανηγυράν οι βλάχοι!
Πάμε να βρούμε τσέλιγγα, πάμε να βρούμε στάνη.
Και ποιος δε θά 'χη αρνί ψητό, χλωρόπιτες δε θά 'χη
να 'ρθούν οι μουσαφίρηδες κορόνα να τους βάνη!

— Γειά σας, χαρά σας, βλαχουριά! Καλώς τους χωραΐτες!
— Πώς τά 'χετε τα πράματα; Με του Θεού τη χάρη!
— Καλό το κοκορέτσι σας, καλύτερες οι πίτες
κι ακόμα πιο καλύτερο το κλωνιαστό κουσμάρι! (155)

- Τέλος, για τα κάλαντα του Λαζάρου και τις Λαζαρίνες·
Μας ήρθανε οι Σκαλιώτισσες το Λάζαρη να ειπούνε.
Χαρώ λιγνές κορμοστασιές, χαρώ σγουρές κοτσίδες!
Καλάθια με τριαντάφυλλα στην αγκαλιά κρατούνε
κι ανεμοσιούν βαγιόκλαδα, τινάζουν τσιτσιμίδες...

Ήρθαν να ειπούν το Λάζαρη... μού ρίξαν το μαντήλι [...] (278)

Όπως φάνηκε και από την παράθεση των ποιημάτων, η δημιουργική σχέση του Γιώργου Αθάνα με τη λαϊκή παράδοση έχει και τη διάσταση της χρήσης ιδιωματικών λέξεων, ιδιαίτερα της ορεινής Ναυπακτίας, όπως τις είχε ακούσει από τα παιδικά του χρόνια ακόμα και τις είχε διαφυλάξει στη

μνήμη του. Τα γλωσσάρια στις δύο σειρές τραγουδιών των βουνών, για παράδειγμα, κατακλύζονται από τέτοιους γλωσσολογικούς θησαυρούς και θα ήταν ευχής έργον η σύνταξη ενός συγκεντρωτικού γλωσσαρίου ιδιωματικών λέξεων όλων των έργων του Αθάνα, ποιητικών και πεζών (αχάλαγες τις έλεγε ο ίδιος αυτές τις λέξεις).[14]

Η δεύτερη σειρά των τραγουδιών των βουνών δεν εξαντλεί τη σχέση του Νόβα με τον παραδοσιακό πολιτισμό, αφού και σε άλλες ποιητικές συλλογές του μπορούν να ανιχνευθούν λαογραφικά στοιχεία. Σημειώνουμε ενδεικτικά μερικά παραδείγματα. Από την *Αγάπη στον Έπαχτο* τα ποιήματα (45) και (104) αναφέρονται στο έθιμο του Κλήδονα, ανήμερα τ' Αι-Γιαννιού του Ριγανά και σε δράκους που παίρνουν τη μιλιά των ανθρώπων αντίστοιχα. Στην ποιητική συλλογή *Καιρός πολέμου* το ποίημα με τίτλο «Χορός», περιέχει στίχους από το γνωστό δημοτικό τραγούδι «*Παπάκι πάει την ποταμιά*». Τέλος, από τα *Τίμια δώρα* λαογραφικά στοιχεία ανιχνεύονται στα ποιήματα «Ελάτου σάρκα», το οποίο ο Γ. Αθάνας περιλαμβάνει αντί για πρόλογο στη δεύτερη σειρά των τραγουδιών των Βουνών, και «Αντιλικό».

14. Βλ. Θαν. Παπαθανασόπουλου, «Ο λυρικός κόσμος του Αθάνα», *ό.π.*, σ. 30 [= «Ναυπάκτιοι Λογοτέχνες», *ό.π.*, σ. 198] και «Τα διηγήματα του Γιώργου Αθάνα», *ό.π.*, σ. 835.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ποιήματα του Γ. Αθάνα με επιρροές από το δημοτικό τραγούδι

Τραγούδια των βουνών - Σειρά πρώτη

129

— Κοιμήσου στη Σαράνταινα, κοιμήσου στα Βελούχια,
οπού είναι ο αγέρας αλαφρύς, γλυκό το υπνοβοτάνι!
Κοιμήσου και παράγγειλα στα Γιάννενα τσαρούχια,
στη Σαλονίκη φέρμελη, στην Πόλη γιαταγάνι!

Κοιμήσου που γεννήθηκες Σαββάτο με την πάνα
κ' είσαι της καλομοίρας γιος, χαϊδόπαιδο της τύχης!
Κοιμήσου, και το διάβασε στ' αστέρια μια τσιγγάνα:
Θα γίνης λιμοξίφτερο, θα γίνης αετονύχης!

134

Εσάς, βουνά μου, προσκυνώ, εσάς και τα έλατά σας.
Ανάσα παίρνω τρίσβαθη να γιάνω τα πνεμόνια,
να θυμηθώ την κλεφτουριά κι όλη τη λεβεντιά σας,
τους δοξασμένους τους καιρούς και τα καλά τα χρόνια...

Λιάκουρα, πού ειναι ο Αντρούτσος σου; Βαρδούσια, πού ειναι ο
πού ειναι τ' αρματολίκια τους και τα καπιτανάτα; ... [Διάκος;
Της έγνοιας μου τα σύννεφα και της καρδιάς μου ο λάκκος
ψήλου και βάθου γιόμισαν θυμητικά μαντάτα!

135

Ραγιάδες, ήρθε ο Μόσκοβος· αδράχτε τα ντουφέκια,
ριχτήτε απάνω στην Τουρκιά τούτο το καλοκαίρι!
Κώστας Σουσμάνης τ' άϊκουσε, σταυρώνει τα κουστέκια
και διασελώνει την Οξυά με διαλεμένο ασκέρι.

Ας όψεται ο Παπάζογλους που τάζει και δε φτάνει!
Ανάθεμά τον κι ο Λουρής που ρόγιασε Αρβανίτες!
Μες στη Ζηλίστα σκότωσαν τον καπετάν Σουσμάνη —
Τον έκλαψε όλη η Ρούμελη κι αχώρια οι Κραββαρίτες!

136

Γέρο-Σφαλτός ψυχομαχεί και τραγουδεί και λέει...
Σφραγίδα δίνει του Μακρή κι αρματωσιά του Σκίπη.
Όλο τ' αρματολίκι του με μαύρα δάκρυα κλαίει
κι ο Ταρκαζίκης ο φονιάς τον τρώει το καρδιοχτύπι!

«Ανάθεμα της μπαμπεσιάς κι ανάθεμα του Χάρου!
Ογδόντα χρόνια στο κλαρί, δε μόφυγε απ' τα χέρια
τ' αρματολίκι του Ζυγού κ' εκείνο του Κραββάρου
γιατί είχα ασκέρι διαλεχτό, κλεφτόπουλα ξεφτέρια!...»

137

Καταχνιαστήκαν τ' Άγραφα, κ' η Φούρκα συννεφιάζει,
οι λόγγοι αναστενάζουνε κ' οι λαγκαδιές βογκάνε.
Και μια σπηλιά, κρυφοσπηλιά, πονετικά ρεκάζει:
— Τον Κασταντώνη πιάσανε, στα σίδερα τον πάνε!

Πανάθεμά σε, λοιμική! βλογιά, πανάθεμά σε!
Τους αντρειωμένους πελεκάς, τσακάς τα παλληκάρια...
Αντώνη μου, ήσαν άρρωστος, σε βρήκαν να κοιμάσαι,
αλλιώς η Φούρκα λιάπικα θα γιόμιζε κουφάρια!

138

Στερνό ήταν θάμα του Χριστού, κι όχι μικρότερό του,
να μείνη κ' ένας ζωντανός από τους Αποστόλους,
ν' αντιλαλή το Λόγο Του, να σέρνη το Σταυρό Του
στους άπραγους ανάμεσα ξωμάχους και βουκόλους.

Στο Μέγα Δέντρο ξεκινά, στο Καλοντάσι αγιάζει,
χτίζει σκολειά, χτίζει εκκλησιές, χτίζει τη Ρομιοσύνη!

Πάτερ Κοσμά, σα νά ηταν χτες το κήρυγμά σου αχάζει
στη Ρούμελη, στην Ήπειρο, στην απεραντοσύνη!

139

Απόκουρο και Κάρλελι, την έχε γεια σ' αφήνω!
Περνώ τον Άσπρο, η Λεπενού· περνώ το Ρίβιο, η Στάνου...
Μα εγώ δεν πάω στη θάλασσα κοπέλι της να γίνω·
της στέλνω χαιρετήματα και κόβω καταπάνου.

Στου Βάλτου μπαίνω τα χωριά, στου Ίσκου τα λημέρια,
πάω να φορέσω ντουλαμά, κρεμάσω γιαταγάνι...
Στραταίοι τροχάνε τ' άρματα, συνάζουνε τ' ασκέρια —
Σιμά-κοντά είναι ο Κούρτ-πασας κι ώρα την ώρα φτάνει!

140

Πήρε φωτιά λαμπάδιασε της Ρούμελης η φτέρη·
Σιαφάκας πιάνει την Οξυά, Γιολντάσης τα Κοκάλια,
από Ζητούνι σ' Έπαχτο πάει του πασά τ' ασκέρι:
Ποιος είδε τέτοιο χαλασμό, ποιος είδε τόση αφάλια!

Του σ:λάβου το αγκομάχημα και του ραγιά η ανάσα
βογκάνε ανεμοσίφουνας, γκρεμίζουνε Σουλτάνο...
Κλεφτόπουλα που χάνεστε, δεν πάτε τώρα θράσα:
Γλεντάνε αδέρφια λεύτερα στον τάφο σας απάνω!

141

Στο Βάλτο, στο Ξερόμερο, στης Βόνιτσας τα κάστρα
Μαυροματαίοι ακούγονται, Γριβαίοι καπετανεύουν,
Γώγο-Μπακόλας προσκυνά, φοβάται τη χαλάστρα,
τ' ασκέρια είναι ξαρμάτωτα κ' οι Τούρκοι γειτονεύουν...

Άσε να πάρη η άνοιξη, να 'ρθή το καλοκαίρι,
να λελουδίση η κουτσουπιά, να κελαηδίση ο φλώρος,
να βγουν οι κλέφτες στο βουνό, να μετρηθή τ' ασκέρι,
χιλιάδες γκέκικα κορμιά να φάη το Μακρυνόρος!

142

Κραίνει η Οξυά των Βαρδουσιών, κ' εκείνα απιλογιώνται.
Τα δυο βουνά ερωτεύονται σαν ομορφούλια οπού 'ναι,
με τις οξυές χαϊδεύονται, τους έλατους φιλιώνται
και μες στην κατσιφάρα τους αγκαλιασμένα σμούνε...

Σαδώ η Σιτίστα η ταπεινή, σακείθε η Αρτοτίνα,
ο Φίδαρις ανάμεσα — τη νερομάνα του άκου!
Αντίκρυ μη λοξοδρομάς, μόν' έμπα και προσκύνα
στο Μαναστήρι τ' Αϊ-Γιαννιού και του Θανάση Διάκου!

143

Ανάθεμα στον άδικο που θα σε ειπή προδότη!
θα σκούξη το Ξηρόμερο κι ο Βάλτος θα βογκήξη!
Το τιμημένο σου όνομα, Γιωργάκη Βαρνακιώτη,
δεν το μολεύει διαβολή, σκουριά δε θαν τ' αγγίξη!

Που βρέθηκες στην Πρέβεζα και στου Πασά τα χέρια,
είχες γραφές κ' υπογραφές να κάμης το καπάκι...
Ρεέμι πέθανες, κι αντί σου ανάψουν αγιοκέρια
κ' εκείνοι που σε στείλανε σε λεν Τουρκογιωργάκη!

144

Το Ξηρομέρου ντούχνισε κι ο Μπούμστος ανταριάζει:
οι Κλέφτες έχουν μάζωξη κι όλοι οι Καπεταναίοι.
Ο Γέρο-Τσόγκας γνοιάζεται, το Λεπενιώτη κράζει
και στο Γρηγόρη Λιακατά συλλογισμένα λέει:

Στο χέρι δέσε το σπαθί και τα μουστάκια πίσου,
μη σ' αμποδάν στον πόλεμο δυο πιθαμές που τά 'χεις·
το Μισολόγγι στέριωσε, στ' Αντιλικό κρατήσου
και στο Ντολμά ξεψύχησε παρά διαβή Κιουτάχης!

145

Μπραΐμ Αράπης έσφιξε, Καραϊσκάκης σταίνει
συναϊκουσμού στρατόπεδο στα μέρη του Πλατάνου.
Το Ξεροβούνι μίλησε, στους Ανεμίτες κραίνει:
— Βάλε τη βίγλα σου ψηλά στο Μισολόγγι απάνου!

Βάλε τη βίγλα σου ψηλά, διπλό το καραούλι·
μικρή η βοήθεια της στεριάς, της θάλασσας μεγάλη.
Πες μας αν βλέπης νά 'ρχωνται καράβια του Μιαούλη;
Αγγέλους βλέπω τ' ουρανού... στη μέση τον Καψάλη!

146

Ψηλά στον Ασπροπόταμο και στους Σαρακατσάνους
τ' αρματολίκια είναι βαριά, βαριά τα τσελιγκάτα.
Των τσελιγκάδων τσέλιγκας, κορφή στους καπετάνους,
Γέρο-Στουρνάρης δόξασε την άσπρη του φλοκάτα.

Πώς σβιέται ο Ασπροπόταμος, χιμώντας καβαλάρης
στης θάλασσας το χόχλασμα και το κυματοβόγκι,
έτσι έσβησε ολοσώματος κι ο Καπετάν-Στουρνάρης
στης δόξας τ' αρτσιπέλαγο, το λένε Μισολόγγι!

147

Στη μέση πόρτα ο Γούμενος, στην όξω οι καλογέροι,
το Μαναστήρι ορθάνοιχτο και τα κελλιά γεμάτα·
διαβαίνει του Μισολογγιού το δοξασμένο ασκέρι,
Αι-Γιάννης βγαίνει αντίμπροστα και του βλογάει τη στράτα.

Γιοφύρια ρίχνει στους γκρεμούς για να διαβούνε πέρα,
αντάρα ρίχνει στα βουνά που οι Τούρκοι να τους χάσουν...
Η Λευτεριά δίνει φτερά κ' η Πίστη δίνει αγέρα.
στο Παλαμήδι τ' Αναπλιού πάλε φρουρά θα πιάσουν!

148

Καραϊσκάκης άρρωστος Μπρουσό νοσοκομιέται·
τον παραστέκει ο Γούμενος, σαράντα καλογέροι,
κ' η Παναγιά η Μπρουσιώτισσα σιμά του ξενυχτιέται
να του σκουπίζη τον ιδρό με το χρυσό της χέρι...

Πόνος θεού ας μας λυπηθή το γλήγορο να γιάνη:
τον καρτεράν η Αράχωβα, το Δίστομο, η Λεψίνα...
Έτσι από φλάτο, αδόξαστα, μη δώση και πεθάνη,
μόνε από βόλι ας σκοτωθή κι απόξω απ' την Αθήνα!

149

Ο Γέρο-Νότης κάθεται στου Επάχτου το μιντένι
και βάνει βίγλα στο βοριά, στη δύση καραούλι,
μαλώνει με την Κλόκοβα που δε χαμοκονταίνει,
να ιδή της Κιάφας τα βουνά, να ιδή το Κακοσούλι!

Φιλεί το καριοφίλι του, φιλεί το γιαταγάνι:
πολλά κάστρα λευτέρωσαν, το Κούγκι του όχι ακόμα...
Δεν κλαίει πού 'ρθαν γεράματα, δεν κλαίει πως θα πεθάνη,
μόν' κλαίει θ' αφήση το κορμί στης Ρούμελης το χώμα!

Τραγούδια των βουνών - Σειρά δεύτερη

129

Δεν είναι κρίμα κι άδικο να σβηώνται, να χαλιώνται
σαν τέτοιες αρχοντογενιές, πού ειναι στον τόπο αρβάλες,
που παραστέκουν στο φτωχό, στον Τούρκο αντιστεκόνται
και στο Βεζύρ Αλή-Πασά κάνουν ζημιές μεγάλες!

Είναι και κρίμα κι άδικο κι ουδέ ο Θεός το θέλει.
Δίνει το θάμα του τρανό: σταγόνα αιμάτου μένει!
Πόσες, μου τα μολόγησες, φορές, γλυκά σα μέλι
τα πάθη της φαμίλιας σου, μανούλα μου καημένη...

130

Άρχοντα και κοτζάμπαση κι αφέντη Νικολάκη,
μη δίνεις μπέσα στον Πασά και στους Ντερβεναγάδες!
Ντερβέναγας προσκάλεσε ν' ανέβης στο κονάκι
στη σκάλα σε προσδέχτηκε με χίλιους τεμενάδες.

Μα την πιστόλα κράταγε πισώπλατα στο χέρι:
Φωτιά σου αστράφτει και φωτιά του αστράφτεις μάνι-μάνι...
Κλαίει η Κοζίτσα το χωριό, σχωράν οι καλογέροι·
Σχωράνε το Ντερβέναγα και κλαίνε το Σουσμάνη!

131

Τους Σουσμαναίους Αλήπασας βουλή να ξεσβελιάση·
Πέντε ώς τώρα σκότωσε, Γιωργούλας μένει ακόμα.
Διαβαίνει στο Ξερόμερο τα Εφτάνησα να πιάση
τι Κράββαρι κι Απόκουρο δεν τον βαστάει το χώμα.

Στο Θιάκι αναμερίζεται, τσασίτης καταφτάνει
«Το τίνος είναι το κορμί στο πέλαγο ριγμένο»;
Δεν είναι το από μάλαμα μόν' είναι του Σουσμάνη!
Στην ξενιτιά της θάλασσας το σόϊ ξεκληρισμένο!

132

Γλυκοχαράζουν τα βουνά, λαλάνε τα μπιρμπίλια,
Πάνε τα Σουσμανόπουλα να πούνε το σπολάτι.
Ο Μήτσος φέρνει τα φλουριά κι ο Γιάννης τα σοφίλια
Αλή-Πασάς τους φίλησε κι έκραξε το Τζελάτη!

Κυρά-Κιακιάνα, μη ζητάς σημάδι απ' τα παιδιά σου!
Κακά μαντάτα φτάσανε, κακά θα μολογήσω:
Αμπάρωσε την κούλια σου και σφίξε την καρδιά σου...
Ποιον έκραξαν στα Γιάννενα κι έχει γυρίσει πίσω;

133

Μα εσύ Κυρά-Γεωργούλαινα, Κυρά-Παρασκευούλα,
οχτώ ημερών μαυρόνυφη, 'κοσδυό χρονώνε χήρα,
έλαχ' εσύ και κράτησες, με του Θεού τη βούλα,
στα βλογημένα σπλάχνα σου τη Σισμανέϊκη κλήρα!

Μοιρολογάει και θρήνεται βαριά η Κυρά-Κιακιάνα
στο νυχτωμένο αρχοντικό, που δεν ολπίζει φέξη...
Μα εσύ της φέρνεις άγγονα στο σπίτι, καλομάνα,
κι ο άγγονάς της έξι γιους και τσούπες άλλες έξι!

134

Λομποτιανίτης άρχοντας Σουσμανοπούλα παίρνει·
Κι ο γιος τους ο λιοντόκαρδος κι ο καστροπολεμίτης
παλληκαριά κι αξιάδα του στο Μεσολόγγι φέρνει
ξεφτέρι του καριοφυλιού, του λαγουμιού τεχνίτης!

Στην Κλείσοβα είναι ο Αρχηγός κι αλί της Αραπίνας:
Σημάδι βάνει τον Πασά, τον ρίχνει με την πρώτη!
Μα ήταν γραφτό του να χαθή στο Κάστρο της Αθήνας...
— Εσένα, Σωτηρόπουλε, δοξάζω, Παναγιώτη!

135

Γλυκοξημέρωνε Αϊ-Γιωργιού, στεφάνωμα του Απρίλη,
Στην Κούλια της Αράχωβας μεγάλο πανηγύρι!
Γιορτάζει τ' Αρχοντόπουλο, συνάχτηκαν οι φίλοι.
Ποιον νά 'χη τάχα στον οντά κρυφό του μουσαφίρη;

Τ' είν' το κακό που γίνεται κι ο σαματάς που ακούμε;
Οι Κλέφτες απ' του Κοκκινιά φωνάζουν τη ραχούλα:
— Για φεύγεστε να φεύγουμε στο Τούρκικο να μπούμε!
Τον Κωσταντέλλο βάρεσαν, Σπαθιά και Θανασούλα!

138

Στα Κουτουλίστια εδώ μεριά παλιό ηταν Μαναστήρι
που ασκήτευεν ο Δαμιανός απάνω στην κολόνα.
Κρυφά μαζεύει τ' άρματα και τους γραικούς διαγείρει
τ' έχει απ' τους πρώτους ορκιστή για το Μεγάλο Αγώνα.

Σήμανε η ώρα, σήμανε κι ανοίξαν τα επουράνια!
Κατέβ' απ' την κολόνα σου, Καλόγερε και Κλέφτη!
Το κομποσκοίνι απαρατά κι αδράχνει γιαταγάνια,
Στο Μεσολόγγι ακούγεται, στο Μεσολόγγι πέφτει!

139

Βενέτικο και Κράββαρι ποιον έχουν καπετάνο
να βγη να μάση τ' άρματα ν' ασκώση μπαϊράκι,
να πολεμήση την Τουρκιά και το Μαχμούτ Σουλτάνο,
του Σκαλτσοδήμου σύντροφος και του Καραϊσκάκη;

Οι προεστοί έχουν σύναξη κι όλ' οι δημογερόντοι
σε μιαν ομάλια της Οξυάς, κατάχαμα στη λάκκα.
Μα είναι η βουλή τους εύκολη: Ψηφίζουν μονοβρόντι
να δώσουν το μορασιλέ στον Καπετάν Σιαφάκα!

140

— Τ' έχεις, καημένο Κράββαρι, και βαρυσυνεφιάζεις
φορείς κατσούλα στην Οξυά, κατσούλα στο Ρηγάνι;
— ...Δεν είναι ο Κιουταχή-Πασάς, μουϊδέ ο Ταχήρ Αμπάζης
Τα πόστα του Μεσολογγιού Μπραΐμ-Αράπης πιάνει.

Είχα τα παλληκάρια μου ξεδιαλεγμένα στείλει...
Άλλα το βόλι τά φαγεν, άλλα θερίζ' η πείνα.
Κι όσα είναι τυχερώτερα να ξαναϊδούν Απρίλη
Λαζάρου θά 'ρθη και Βαγιών να δοξαστούν κι εκείνα!

141

Μαυροκορδάτος πρίντζιπας, σπαθί και καλαμάρι,
το Μισολόγγι κυβερνά, πολλή Τουρκιά πλακώνει.
Τους καπετάνιους συγκαλεί τη γνώμη τους να πάρη·
Λογομαχούνε τ' άρματα μα εκείνος ξεσπαθώνει.

«Εγώ θα μείνω, λέει, εδώ, να ζήσω ή να πεθάνω!»
Άλλο δεν ήθελε η Φρουρά, στο λόγο του εσυντάχτη.
Και χρυσοθεμελιώθηκε στο λόγο εκείνο απάνω
η στοιχειωμένη δύναμη του δοξασμένου Φράχτη!

142

Εδώ στη γης τη Μοίρα του έχει το κάθε πλάσμα
Άνθρωπος, ζούμπερο, πουλί, δέντρο, βουνό και ρέμα...
Άλλα διαβαίνουν άκριτα κι άλλα με δόξα κι άσμα...
Ολούθε πρέπει νά 'τρεξε στα όρη ετούτα αίμα!

Γιατί απ' ολούθε πέρασε της Λευτεριάς η φλόγα!
Γιουρούσι εδώ, χωσάδα εκεί, μα η πιο μεγάλη μάχη
που δόξασε τούτ' τα βουνά — έτσι ο Θεός ευλόγα! —
έγινε για τη Λευτεριά στης Παπαδιάς τη ράχη!

143

Στη Σκάλα του Μαυρομματιού, καθώς τ' ανιστοράνε,
χάλασε ο Καπετάν-Μακρής τους Τούρκους στο Εικοσιένα
Εκατό χρόνια πέρασαν — τι γρήγορα περνάνε!...
Χωριό ήταν μέγα και τρανό, σημάδι του κανένα!

«Ο δρόμος πάγαινε ψηλά...», με κόπο ανηφορίζω.
Λόγγωσε ο τόπος κι άγριεψε, που το κιτάπι γράφει.
Στις ρίζες βρίσκω θέμελα, το παλιοχώρι ορίζω:
Μοιάζουν τα σκοίνα μνήματα και τα πουρνάρια τάφοι!

144

Στεριάς πελάγου τό 'ζωσαν το Κάστρο οι πολεμάρχοι·
Μα έχει τις ντάπιες του ψηλές, ζυγά έχει τα μεντένια.
Κανένας δεν το πάτησεν απ' τον καιρό που υπάρχει
Κι εσύ, Πάνο Βενέτικε, μη βάνεις τέτοιαν έγνοια!

Ο Λόρδος το λιμπίζεται μα ο Χάρος τού το αρνιέται!
Όλα τα κάστρα πέσανε δεν πέφτει μόνο εκείνο!
Σαν τουρκονήσι ατούρκευτο χρόνους οχτώ κρατιέται
και στέλνει απάνω στους οχτώ κλειδί στον Αυγουστίνο!

145

Μες στα στουρνάρια ξυπολιάς, ξεσκλιάς μες στα πουρνάρια,
βοσκάω το κοπαδάκι μου και παίζω το καλάμι.
Στερφά ειναι τα πλεισότερα, τα λιγοστά γαλάρια,
Τη φτώχεια έχω συντρόφισσα, τον παιδεμό έχω βλάμη...

Με τον αγέρα του βουνού την πείνα μου χορταίνω.
Δε βάνω πίκρες στην καρδιά, φαρμάκια στη μασίνα...
Λεβέντης έμαθα να ζω και σκλάβος δεν πεθαίνω!
Εγώ ημουνα στον Κόλικο κι εγώ στην Τρεμπεσίνα!

146

Οι Καναβαίοι στρατηγοί μα οι Σωτηραίοι κι εκείνοι
με τό 'να χέρι σφάζονταν συναναμεταξύ τους
με τ' άλλο πολεμούσανε κ' οι δυο μαζί τον Τούρκο.
Ο Λογοθέτης Καναβός, κορφή μες στις κορφάδες,

μα ο Παναγιώτης, φρούραρχος της Κλείσοβας γενναίος,
του Ιμπραήμ το γαμπρουλά σημάδεψε στο αστέρι.
Κίτσος Τζαβέλας έφτασε με λιγοστό του ασκέρι
κ' οι Αραπάδες σκόρπισαν κι ο Κιουταχής γελούσε...

147

Καπεταναίοι με τ' άρματα για ρίξτε δυο καβούλια
να κατακάτση ο πόλεμος, ο τόπος να ησυχάση.
Τα σιδεροπορτόφυλλα ν' ανοίξουνε στην Κούλια
να βγουν οι Καναβόνυφες να παν στον Αϊ-Θανάση!

Να λάμψουν οι Λομποτινές από την ομορφιά τους,
Και να ζηλέψ' η Βοϊτσά, Γρηγόρι να ζηλέψη.
Νά 'ρθη ο Φαρμάκης σαν αϊτός και μες απ' την ποδιά τους
την Πέπω, που του αρνήθηκαν, ατός του να την κλέψη!

148

Τ' είν' το κακό που γίνεται στην Παπαδιά στη ράχη;
Βροχή τα βόλια πέφτουνε, χαλάζ' οι μπαλαρμάδες.
Οι κλέφτες έστησαν χωσιά, Σιαφάκας πιάνει αμάχη·
η Λιαπουριά ξαφνιάζεται, σαστίζουν οι πασάδες!

Απαρατάνε τ' άρματα κι όλον τον τζεπχανέ τους
Κρεμάνε στη Λεφτοκαρυά, λακάν στο Τσακαλάκι...
Τέτοιο κακό στο Κράββαρι δεν τό 'παθαν ποτέ τους!
Γειά σου, Αναγνώστη Καναβέ και Καπετάν Φαρμάκη!

149

Το Κάστρο λευτερώθηκε δεν πάνε χρόνια δέκα
κι «ο Ρουπακιάς το πάτησε με το γερο-Χουσάδα!
Πήραν του Νόβα τα παιδιά, του Νόβα τη γυναίκα...»
Παγάνες τους κυνήγησαν και ντουφεκιώνται αράδα...

Περνάν το Μόρνο σύθαμπα, μα σαν γλυκοχαράζει
αγνάντια στη Βαρνάκοβα το Ταχτικό τους ζώνει.
Καβάλλα η Κυρά-Νόβαινα: «λαβώθηκα!» φωνάζει.
Κάνει πως πέφτει απ' τ' άλογο και τη σκλαβιά γλιτώνει!

150

«Δε με βαραίνουν τα φλουριά, δε με βαραίν' η φούντα
μόν' με βαραίνει το παιδί, που τ' άφησα στην κούνια!»
Έτσι της κυρά-Νόβαινας — τα χρόνια εκείνα πού 'ν' τα! —
τελειώνει ο τσάμικος χορός στου Επάχτου τα καντούνια.

Όσα φλουριά κι αν κλέψανε το αρχοντικό κρατιέται,
έχει τις πόρτες του ανοιχτές και την τιμή κορόνα.
Κ' ήσουν της κούνιας το παιδί, που χιλιοτραγουδιέται,
εσύ, Κυρά Βασιλική, εσύ, σοφή μου Νόνα!

SUMMARY

ELEMENTS OF HELLENIC POPULAR TRADITION
IN THE POETRY OF GEORGE ATHANAS

George Athanasiadis-Novas (1893-1987) was known especially as a poet. This article is a short presentation of popular traditional elements, which had an influence on his poetry, especially on «The songs of the mountains» (*Τραγούδια των Βουνών*), first and second series. Efforts have been made to present these elements of Hellenic Folklore into categories, as songs, traditions, Fables, customs and habits of people.

NIKOLAOS M. TRIPSIANOS

ΜΑΡΙΑ Α. ΔΗΜΑΚΗ

Η ΑΚΥΚΛΟΦΟΡΗΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΟΥ Γ. ΑΘΑΝΑ «ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΜΑΚΕΤΤΕΣ» ΚΑΙ Η ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΔΟΒΑ

Την ποίηση και γενικότερα το λογοτεχνικό έργο του Γιώργου Αθάνα χαρακτηρίζει, αναμφισβήτητα, η αγάπη για τη γραφική ζωή της ελληνικής επαρχίας και κυρίως της ιδιαίτερης πατρίδας του, καθώς και η διάθεση εξύμνησης του ελληνικού φυσικού περιβάλλοντος. Καθαρά ελληνοκεντρική η λογοτεχνική δημιουργία του Αθάνα εμφανίζεται άλλοτε ως αντανάκλαση του απλού και αυθεντικού χώρου της επαρχίας, άλλοτε ως απόηχος του ζωντανού παλμού της ελληνικής ιστορίας και άλλοτε σαν μια φωνή που αναβρύζει απευθείας από τις διαυγείς πηγές της Ρουμελιώτικης γης και υμνεί την απλότητα, τη χάρη, την ομορφιά και τη δύναμη των ανθρώπων της.

Ωστόσο, ο ποιητής που τραγούδησε τα βουνά της ελληνικής γης και αγάπησε με πάθος τον τόπο του, δε στάθηκε φειδωλός σε συναισθήματα θαυμασμού και για μια ξένη χώρα, την Ιταλία. Οι δεσμοί του μαζί της παρέμειναν ζωντανοί εξαιτίας των συχνότατων εκεί επισκέψεών του, ιδιαίτερα μετά το γάμο του με την ελληνικής καταγωγής Maria Bulgari, το 1936. Η έκρηξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου διέκοψε, όπως ήταν φυσικό, την άμεση επαφή του ποιητή με την Ιταλία, για περισσότερο από μια δεκαετία. Μετά τον πόλεμο, όμως, συνεισέφερε και πάλι στην αναζωπύρωση των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας με τα συχνά ταξίδια του εκεί και τη συμμετοχή του σε ποικίλες πολιτιστικές εκδηλώ-

σεις, αλλά και με τη δραστηριότητα που ανέπτυξε στην Αθήνα ως Πρόεδρος του Ελληνο-ιταλικού Συνδέσμου από το 1954 κ.ε.

Απόσταγμα των πολυάριθμων ταξιδιών του Αθάνα στην Ιταλία και των έντονων εντυπώσεων που αποκόμισε από τη χώρα αυτή, υπήρξε η σύνθεση 100 σύντομων λυρικών ποιημάτων που ο ίδιος ο ποιητής αποκάλεσε *Ιταλικές Μακέττες*. Ως προς την τεχνοτροπία και τη θεματική τους θυμίζουν τη συλλογή *Le città del silenzio* του Gabriele D'Annunzio (1863-1938), που τα ποιήματά της αναφέρονται σε 25 ιταλικές πόλεις.

Τα ποιήματα του Αθάνα άρχισαν να γράφονται ήδη από τα προπολεμικά χρόνια, αφού το 1939 βρίσκονται δημοσιευμένα επτά από αυτά στο περιοδικό *Επιθεώρησις ελληνο-ιταλικής πνευματικής επικοινωνίας*,[1] και τον επόμενο χρόνο —λίγο πριν την έκρηξη του πολέμου— φιλοξενούνται αυτόθι άλλα εννέα.[2] Στο ίδιο επίσης περιοδικό δημοσιεύτηκαν στα ιταλικά δέκα «Μακέττες», μεταφρασμένες από τον Filippo Maria Pontani, καθηγητή αργότερα της Νεοελληνικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Padova. Ο Pontani προέταξε των μεταφράσεων αυτών ένα δισέλιδο εισαγωγικό σημείωμα το οποίο αναφερόταν στη γενικότερη λογοτεχνική παραγωγή του Αθάνα και κυρίως στα ποιήματά του για την Ιταλία που ο ίδιος ο Pontani είχε πιθανώς διαβάσει σε χειρόγραφη μορφή.[3]

Μετά από 10 χρόνια, το 1950, δημοσιεύθηκαν έξι ακόμη «Ιταλικές Μακέττες», μεταφρασμένες από τον ίδιο Ιταλό νεοελληνιστή στο περιοδικό *Rivista di critica*.[4] Ωστόσο, η πλήρης συλλογή δεν δημοσιεύθηκε παρά μόνον μετά από τρεις σχεδόν δεκαετίες. Ώς τότε ο Αθάνας επεξεργαζόταν εκ νέου τα ποιήματα που είχε ήδη γράψει προπολεμικά, επιφέροντας βελτιώσεις στο περιεχόμενο και στη μορφή τους, αλλά και αυξάνοντας τον αριθμό τους με νέες «Μακέττες».

Έτσι, το 1979, παρουσιάστηκε η δίγλωσση έκδοση ολόκληρης της συλλογής ως έβδομος τόμος της σειράς *Italo-graeca* του Πανεπιστημίου της Padova. Η συλλογή, στην οριστική αυτή μορφή, τιτλοφορήθηκε από τον

---

1. «Ιταλικὲς Μακέττες», *Επιθεώρησις ελληνο-ιταλικής πνευματικής επικοινωνίας*, έτος Β', τεύχ. 4, Απρίλιος 1939, σσ. 103-104.

2. «Ιταλικές Μακέττες», *ό.π.*, έτος Γ', τεύχ. 10, Οκτώβριος 1940, σσ. 619-620.

3. F. M. Pontani, «Un poeta neogreco e l'Italia», *ό.π.*, σσ. 670-671, και «Dai *Quadretti* di G. Athanas», *ό.π.*, σσ. 672-673.

4. F. M. Pontani, «G. Athanas: Massina, Bologna, Siena, Santa Croce, Sorrento, Via Appia Antica», *Rivista di Critica*, τόμ. I/6 (1950), σ. 76.

Ιταλό μεταφραστή ως *Quadretti italiani* και περιλαμβάνει 100 τετράστιχα γραμμένα σε ιαμβικό 15σύλλαβο με πλεκτή ομοιοκαταληξία, καθώς επίσης και τις έμμετρες ιταλικές μεταφράσεις τους σε ενδεκασυλλάβους στίχους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έκδοση αυτή, εξαιτίας της πολυγραφημένης μορφής της, κυκλοφόρησε σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων.

Μολονότι η συλλογή αυτή συναρμολογήθηκε από επιμέρους ψηφίδες, μικρές δηλαδή ομάδες τετράστιχων που γράφτηκαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές (κυρίως πριν αλλά και μετά τον Πόλεμο), ο Αθάνας θέλησε να της δώσει —κατά την τελική επεξεργασία της— τη μορφή ενός ενιαίου οδοιπορικού. Έτσι μας δίνει τη δυνατότητα να ακολουθήσουμε νοερά τα βήματά του που ξεκινούν από το Ν.Α. άκρο της Ιταλικής Χερσονήσου, κατευθύνονται νότια προς τη Σικελία, και κατόπιν ανηφορίζουν προς το Βορρά, από την πλευρά του Τυρρηνικού πελάγους.

Τα δύο πρώτα τετράστιχα τιτλοφορούνται «Ιταλία» και αναφέρονται καθολικά στη χώρα, υμνώντας την ομορφιά και τον πολιτισμό της. Τα περισσότερα από τα ποιήματα που ακολουθούν είναι αφιερωμένα σε πόλεις της Ιταλίας, ενώ τα υπόλοιπα είναι εμπνευσμένα από αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία. Μόνο δύο παίρνουν τον τίτλο τους από ονόματα προσώπων («Goethe» και «Garibaldi», συγκεκριμένα), οι αναφορές όμως σε γνωστές ιστορικές προσωπικότητες είναι συχνές σε πολλά τετράστιχα. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο ποιητής αρέσκεται να αναζητά τα χνάρια μυθικών και ιστορικών προσώπων της Ελλάδας που κάποτε πέρασαν από την Ιταλία.

Περιπλανιέται, λοιπόν, σε μικρές και μεγάλες πόλεις, σε μουσεία, σε palazzi, σε αρχαιολογικούς χώρους και σε μοναστήρια που τα τυλίγει η αχλύ των αιώνων και το μυστήριο του δέους. Συγκεκριμένα, ο Αθάνας στο ποιητικό του οδοιπορικό επισκέπτεται 53 ιταλικές πόλεις, με την ονομασία των οποίων τιτλοφορεί 68 συνολικά τετράστιχα, ενώ λιγότερα είναι όσα αναφέρονται σε συγκεκριμένα μνημεία των πόλεων αυτών ή σε εκτεταμένες περιοχές. Η ευαίσθητη ματιά του λογοτέχνη αγκαλιάζει με την ίδια στοργή και απαθανατίζει σε στίχους με τον ίδιο πηγαίο λυρισμό τη φυσική ομορφιά και τις χάρες των μεγάλων αλλά και των μικρών πόλεων. Σε ορισμένες μάλιστα αφιερώνει δύο ή και περισσότερα τετράστιχα· η έμπνευσή του ανάλογα με τα ερεθίσματα που του έδινε η κάθε πόλη και τα προσωπικά του βιώματα, εμφανίζεται πιο πλούσια και ζωντανή αναφορικά με τη Φλωρεντία, το Παλέρμο, τη Βενετία, την Αγκόνα και άλλες πόλεις. Η προτίμησή του όμως κλίνει εμφανώς υπέρ της Αιωνίας Πόλεως,

όπου και διέμενε τον περισσότερο καιρό όταν μετέβαινε στην Ιταλία. Σε αυτή δεν έχει αφιερώσει μόνο το τετράστιχο το τιτλοφορούμενο «Ρώμη», αλλά και πολλά άλλα, αναφερόμενα σε μνημεία και αξιοθέατά της, όπως το San Pietro, η Trinita' dei Monti, ο Παλατίνος Λόφος κ.ά.

Εκείνο που φαίνεται ότι περισσότερο ενδιέφερε και σαγήνευε τον ποιητή Αθάνα, κατά τους περιπάτους του στους πλακόστρωτους ιταλικούς δρόμους, ήταν η ανίχνευση της ιστορικής μνήμης. Στα περισσότερα τετράστιχα γίνονται αναφορές σε πρόσωπα και μνημεία που αντιπροσωπεύουν το ιστορικό παρελθόν κάθε τόπου, χωρίς να χάνεται παράλληλα ο λυρισμός της αποτύπωσης των προσωπικών συναισθημάτων του ποιητή.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αναφορά έργων τέχνης και μεγαλοπρεπών κτισμάτων, ενώ πολύ συχνά γίνεται λόγος και για τις φυσικές καλλονές του τοπίου, που η θέα τους γεμίζει την ψυχή του ποιητή με αγαλλίαση και ηρεμία. Οι εικόνες που ο ίδιος αντίκρυσε στην περιήγησή του παίρνουν σάρκα και οστά μέσα στον τραγουδιστό 15σύλλαβο στίχο του και μεταφέρουν στον αναγνώστη σχεδόν ατόφια την πρωταρχική εντύπωση. Γράφει χαρακτηριστικά για το Frosinone:

Ο κάμπος όλος θά 'λεγες στο λόφο σου ανεβαίνει
ακολουθώντας δυο σειρές από δασιά πλατάνια,
και φτάνει ώς με τα κάγκελλα και πάλι κατεβαίνει
για να σε ζώση ολόγυρα με πράσινα στεφάνια

και για το Sorrento παρατηρεί:

Λευκανθισμένες λεμονιές κι' ελιές ασημοφύλλες
στα ορθοκομμένα σταματούν ψηλά των βράχων χείλια,

ενώ για το γραφικό Fiuggi σημειώνει:

Ψηλόκορμες, δασύφυλλες και σύμπυκνες φαντάζουν
οι λυγερές σου καστανιές, θάμα σιμά στο θάμα.

Ο Έρωτας κάνει κι αυτός την εμφάνισή του στα τετράστιχα των *Ιταλικών Μακεττών*. Στο πρώτο τετράστιχο για τη Νάπολη μάλιστα, εμφανίζεται ως κυρίαρχος, καταλυτής κάθε νόμου:

Μα εδώ ποιος Νόμος άνθεξε; Κ' εκείνος του Πολέμου
μπροστά στης Λαίδης Χάμιλτον συντρίφτηκε τα κάλλη.

Στη Βερόνα, ο Γιώργος Αθάνας προσπερνά τον πλούτο και τα μεγαλειώδη μνημεία για να επισκεφθεί τον τάφο του Ρωμαίου και της Ιουλιέττας και να αποθέσει λουλούδια στο μνημείο της Τέχνης, της αγνότητας και του Έρωτα:

Σας προσπερνῶ Σκαλίγκεροι και τ' άνθη μου πηγαίνω
στον άγιο τάφο του Ρωμαίου και της Ιουλιέττας.

Όμως και το θρησκευτικὸ συναίσθημα του ποιητή εύκολα επισημαίνεται μέσα στη συλλογή αυτή. Με δέος επισκέπτεται τον μεγαλοπρεπή ναό του Αγίου Πέτρου στη Ρώμη και με ταπεινοφροσύνη υψώνει το βλέμμα του προς την ελληνική επιγραφή που κοσμεί τον υπερμεγέθη τρούλο του. Με θρησκευτική κατάνυξη και βαθιά πίστη κατεβαίνει να προσκυνήσει στις Κατακόμβες, αναφωνώντας:

στα βάθη σου δράμα η ζωή μα ο θάνατος ειδύλλιο.

Σε άλλα τετράστιχά του, που αφιερώνει στην πόλη της Assisi, με πολλές παρηχήσεις και επαναλήψεις, με ένα παιχνίδι λέξεων, ο ποιητής υμνεί τη χάρη, την αγνότητα, την καλοσύνη και τη γλυκύτητα του Αγίου Φραγκσίκου:

Χάρη τη δύναμη έκανες, τον πλούτο ελεημοσύνη,
τον έρωτα λευκής ψυχής λευκότερη λαχτάρα.

Στον ίδιο τον ποιητή χαρά και συγκίνηση προκαλούσαν οι περιηγήσεις σε μέρη κατάφορτα από αρχαιοελληνικές μνήμες. Περνώντας από τη Messina γράφει:

Χωρίς του θρύλου θάμπωμα, του μύθου ανατριχίλα
τον Οδυσσέα αντίκρυσα μες στου στενού την άχνα
να πολεμάη τη Χάρυβδη και να νικάη τη Σκύλλα.

Στη Siracusa θυμάται τον μύθο της Νύμφης Αρέθουσας που, καταδιωκόμενη από τον ποταμό Αλφειό, μεταμορφώθηκε σε κρήνη και ανέβρυσε

κοντά στην πόλη αυτή, αλλ' όμως αρνείται να παραδεχθεί ότι στον τόπο αυτόν κάποτε ηττήθηκαν οι αρχαίοι Αθηναίοι και αντιπροτείνει τη δική του διαχρονική ιστορική αλήθεια: πραγματικοί νικητές είναι ο Σοφοκλής και ο Αισχύλος, η αθάνατη κλασική τέχνη, που θραύοντας τα φράγματα του χώρου και του χρόνου «νικά» ακόμη και σήμερα, καθώς διατρανώνεται η δύναμή της μέσα στο αρχαίο θέατρο των Συρακουσών. Όταν πάλι επισκέπτεται την Pisa, θυμάται πως η πόλη αυτή χτίστηκε ως αποικία της Πίσης που βρισκόταν στην αρχαία Ήλιδα, κοντά στην Ολυμπία:

Έρχομαι απ' την Πισάτιδα κ' είναι η γαλήνη σου όμοια.
Χάρη απ' το ειδύλλιο του Αλφειού κυλάει στην ποταμιά σου.

Αλλά και στο τετράστιχο για το Fiesole εκφράζει τη συγκίνησή του, καθώς βλέπει στο Αρχαιολογικό Μουσείο μια σαρκοφάγο με παραστάσεις από το κυνήγι του Καλυδονίου κάπρου, και στο Μουσείο Bandini μια Μαντόνα Βρεφοκρατούσα, έργο αποδιδόμενο στον Κρητικό Ανδρέα Ρίκο:

Μα ω! πόσο με συγκίνησαν ανάκρεμα στους τοίχους
του Κρητικού μου η Παναγιά, του Μελεάγρου ο θρύλος.

Οι απόηχοι του βυζαντινού παρελθόντος κάνουν επίσης έντονη την εμφάνισή τους μέσα στα τετράστιχα των *Ιταλικών Μακεττών*: στο δεύτερο ήδη από αυτά, το τιτλοφορούμενο «Ιταλία», υπενθυμίζει ότι ο πολιτισμός της χώρας αυτής οφείλει πολλά στη βυζαντινή παράδοση:

Η δύση ενός πολιτισμού κ' η χαραυγή ενός άλλου
σου δίνουν τις αχτίδες τους και φως δικό σου πλάθεις.

Περνώντας από την ελληνόρρυθμη μονή της Grottaferrata ο ποιητής θυμάται τον προστάτη Καρδινάλιό της, τον Βησσαρίωνα,[5] ενώ στα δρομάκια της πόλης του Anagni αναζητά μια παλαιά βασιλική του 11ου αιώνα, με βυζαντινά μωσαϊκά.[6] Στη Santa Maria Novella της Φλωρεντίας θυμάται

5. Η μονή της Grottaferrata (Κρυπτοφέρρης) ιδρύθηκε από τον Άγιο Νείλο το 1004 και ακολουθεί το βυζαντινό τυπικό (ελληνόρρυθμη). Ο Πάπας Πίος Β', το 1462, ανέθεσε την εποπτεία της μονής στον Καρδινάλιο Βησσαρίωνα, ως «protectorem».

6. Η βυζαντινή τέχνη είναι εμφανής όχι μόνο στα δάπεδα αλλά και στις τοιχογραφίες της Κρύπτης της Μητρόπολης του Anagni.

τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ (1416-1439)[7] που έχει ταφεί εκεί και σημειώνει χαρακτηριστικά:

Έχεις και κάποιον Άρχοντα βυζαντινό θαμμένο.
Κ' είναι σα να με σταματά και σα να μου θυμίζη
πως το Βυζάντιο δεύτερη φορά ήταν πεθαμένο
ο Τσιμαμπούε σαν άρχισεν εδώ να ζωγραφίζη.

Τόσο μακραίωνη ήταν η ιστορία του Βυζαντίου που ήδη δυο φορές είχε αλωθεί, όταν στη Δύση πρωτοξεκινούσε η Αναγέννηση. Γι' αυτό και ο ποιητής φτάνοντας στη Ραβέννα, που την αποκαλεί «*πολύχρωμο αντιφέγγισμα του Βυζαντίου στη Δύση*», προσκυνά μεν τον τάφο του Δάντη αλλά μένει εκστατικός μπροστά στα γνωστά ψηφιδωτά του Αγίου Βιταλίου που αναπαριστούν τις μορφές του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας. Κι όταν η περιήγησή του τον οδηγεί στη Βενετία συνθέτει για την εκκλησία του Αγίου Μάρκου ένα τετράστιχο, στο οποίο επισημαίνονται και πάλι οι οφειλές προς το Βυζάντιο:

Ψηφί-ψηφί, ρηγί-ρηγί, χρυσάφι το χρυσάφι
σε γέννησε η Ανατολή, σ' ανάστησεν η Δύση.

Σε άλλα μέρη ο ποιητής αναζητεί ίχνη της πιο πρόσφατης Ελληνικής Ιστορίας, όπως στην Ancona. Γράφει:

Δεν ψέλνει ορθόδοξος παπάς και δεν χτυπάει καμπάνα.
Μα ξέροντας μια βάφτιση γύρεψα μες στη λήθη
και σ' ένα στενορύμι σου βρήκα την Άγιαν Άννα
όπου κι ο Παλαιών Πατρών κάποτε θα εδεήθη.[8]

Όμοιος τόνος επικρατεί και στο τετράστιχο που συνέθεσε για την Pisa:

---

7. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωσήφ έφθασε στη Φλωρεντία για τη Σύνοδο του 1439, αλλά πέθανε αιφνίδια κατά τον επόμενο χρόνο και θάφτηκε εκεί, στη Santa Maria Novella.

8. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός βρέθηκε στην Ancona αναζητώντας βοήθεια από τη Δύση για τον μεγάλο ξεσηκωμό.

Στη γη σου χνάρια μείνανε του κάθε κοσμοπλάνου·
του Ιγνατίου ξανοίγω εγώ και του Μαυροκορδάτου.[9]

Αντικρύζοντας το άγαλμα του Garibaldi στο Gianicolo, ο ποιητής υμνεί τον ήρωα, ενώ ο νους του με συγκίνηση ανατρέχει στο ματωμένο Δρίσκο της Ηπείρου, όπου τον Νοέμβριο του 1912 βρήκε ένδοξο θάνατο μια ομάδα γαριβαλδινών φιλελλήνων αγωνιστών (μεταξύ τους ήταν και ο επτανήσιος ποιητής Λορέντζος Μαβίλης):

Της Λευτεριάς πολεμιστή και της Πατρίδας χτίστη,
μαρμαρωμένη ή μπρούτζινη την ιαχή σου βρίσκω
όπου αν βρεθώ, όπου αν σταθώ. Την αντηχώ με πίστη
κι ο αντίλαλός μου ξεψυχά στο ματωμένο Δρίσκο.

Όταν πια τα βήματά του φέρνουν τον ποιητή στο Παλέρμο, δεν παραλείπει να επισκεφθεί τον τάφο του Κωνσταντίνου Α', που πέθανε εκεί εξόριστος το 1923.

Από την άλλη πλευρά όμως ο ελληνολάτρης ποιητής, βιώνοντας ως πραγματικός δημιουργός τον οικουμενικό χαρακτήρα της ποιητικής τέχνης, καταργεί νοερά τα σύνορα μεταξύ λαών και αναπτύσσει συγγενικούς δεσμούς με τους ξένους ομοτέχνους του και διαλογική σχέση με τα έργα τους. Ακολουθώντας τα βήματα της περιήγησής του, με οδηγό πάντοτε τις «Ιταλικές Μακέττες» του, ξαφνιαζόμαστε βλέποντας με πόση στοργή και συγκίνηση σταματά για να προσκυνήσει τους τάφους γνωστών ποιητών ή για να σταθεί μπροστά σε αγάλματα και προτομές αποτίοντας φόρο τιμής σ' εκείνους που υπηρέτησαν με πάθος την Τέχνη. Στο τετράστιχο που επιγράφεται «Γκαίτε» ο ποιητής θυμάται τον μεγάλο δημιουργό καθώς αντικρύζει το μνημείο που έχει ανεγερθεί γι' αυτόν στη Villa Borghese στη Ρώμη. Σε άλλο τετράστιχο, που επιγράφεται «Caio Cestio», εξομολογείται πως προσκύνησε τους τάφους του John Keats και του Percy Bysshe Shelley στο Cimitero Acattolico της Ρώμης, γιατί κι αυτούς τους ένιωθε σαν δικούς του ανθρώπου:

---

9. Ο Ιγνάτιος (1765-1827), ως εξόριστος στην Pisa, ανέπτυξε εκεί μεγάλη θρησκευτική, λογοτεχνική και πολιτική δραστηριότητα. Στην πόλη αυτή πέθανε και τάφηκε.

Ανθοκομούν οι αγαπητοί της φαμελιάς μας τάφοι.
Μα κι άλλους δυο αν θα φρόντιζα, δικοί μου είναι κ' εκείνοι.[10]

Στη Santa Croce της Φλωρεντίας ο ποιητής αποθέτει λουλούδια στον τάφο του Ugo Foscolo, ενώ όταν μεταβαίνει στην Pistoia επισκέπτεται τον τάφο του ποιητή Cino da Pistoia, φίλου του Δάντη. Φτάνοντας στο Λιβόρνο έχει μοναδική έγνοια να αφήσει «*ένα χλωμό δαφνόκλαδο*», όπως γράφει, στον τάφο της Αγγελικής Πάλλη Bartolomei,[11] ποιήτριας ελληνικής καταγωγής, που έζησε και πέθανε στο Λιβόρνο. Στη Μπολόνια επισκέπτεται το σπίτι όπου ο Giosuè Carducci έζησε από το 1890 ώς το θάνατό του και γράφει:

Σ' ευχαριστώ, που μου άνοιξες το θαμπερό σου σπίτι,
Καρντούτσι, και με κράτησες ώρες πολλές κοντά σου.

Στο τετράστιχο για την πόλη του Rapallo ο ποιητής θυμάται τον Νομπελίστα δραματουργό Gerhart Hauptmann (1862-1946) που πήγαινε συχνά εκεί πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ στη La Spezia αισθάνεται ότι βλέπει ζωντανό μπροστά του τον Shelley. Αθάνατο χαρακτηρίζει τον Gabriele D'Annunzio στο τετράστιχο για το Gardone, την πόλη όπου βρίσκεται ο τάφος του ποιητή.

Σιγά τ' αστέρια λάμπουνε. Και μες στη σιγαλιά σου
με κοσμοβόητο αντίλαλο οι αθάνατοι πεθαίνουν.

Αυτή είναι, λοιπόν, η πεποίθηση του ποιητή για τους θεράποντες της Τέχνης, αυτούς που μένουν αθάνατοι μέσα από την απήχηση του έργου τους αλλά και μέσα από τη βίωση της μυστικής επαφής με την αναλλοίωτη ιδέα του Ωραίου.

---

10. Βλ. σχετικά Μαρίας Α. Δημάκη, «Έλληνες λογοτέχνες μπροστά στους τάφους του Keats και του Shelley, *Νέα Εστία*, τόμ. 136 (1994), σσ. 1504-1511.

11. Για την ποιήτρια αυτή και τον τάφο της στο Livorno βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ηπειρωτικαί αναμνήσεις από το Λιβόρνον και ο τάφος της Αγγελικής Παν. Πάλλη-Βαρθολομαίη», *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον*, τόμ. 1 (1979), σσ. 11-16 (= Του ίδιου, *Νεοελληνικά, Δοκίμια και μελέται*, τόμ. Β': *Σολωμός - Κάλβος - Κοραής - Παπαδιαμάντης και άλλοι*, Εν Αθήναις 1983, σσ. 182-187).

Αθάνατη όμως στην ψυχή και στη συνείδηση του Αθάνα ήταν και η ανάμνηση της ιδιαίτερης πατρίδας του. Αυτό φαίνεται ακόμη και μέσα από τούτη τη συλλογή, που είναι αφιερωμένη σε μια ξένη χώρα, την Ιταλία. Σε τέσσερα από τα τετράστιχα κάνει έντονη την εμφάνισή του ο αγαπημένος Έπαχτος του ποιητή. Στους στίχους που εμπνέεται από το μικρό χωριό Marino, κοντά στη Ρώμη, αναφέρει:

Θαρρείς πως κάθε βρύση σου κρασάκι ακράτο τρέχει.
Μονάχα μια στάζει δροσιά κι αιώνα τον αιώνα
τις δάφνες τις αμάραντες βρέχει και ξαναβρέχει,
οπού στου Επάχτου τα νερά θησαύρισε ο Κολόννα.

Πρόκειται για τον Marcantonio Colonna που έλαβε μέρος στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571). Στο Μαρίνο, πατρίδα των Colonna, υπάρχει η Piazza Lepanto και η κρήνη dei Mori, στην οποία αναφέρεται ο ποιητής και που κατασκευάστηκε σε ανάμνηση της Ναυμαχίας. Και στην Πίζα ο ποιητής ανακαλύπτει στοιχεία που του θυμίζουν την πατρίδα του. Συγκεκριμένα, στην εκκλησία του Αγίου Στεφάνου των Ιπποτών αντικρύζει μια σημαία που πάρθηκε ως λάφυρο από τους Τούρκους κατά τη διάρκεια της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και φυλάσσεται εκεί:

Φέραν οι Καβαλιέροι σου στολίδι του Αι-Στεφάνου
κάποιες σημαίες που ανέμισαν στον Έπαχτο αποκάτου.

Σε ένα άλλο τετράστιχο ο ποιητής φαντάζεται τον εαυτό του σαν εντολοδόχο της αγαπημένης του πατρίδας, επιφορτισμένο να μεταφέρει την ευγνωμοσύνη της στον νικητή της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, τον Andrea Doria. Τέλος, στο τετράστιχο για το Palazzo Ducale της Βενετίας, ο ποιητής αφήνει να ξεχειλίσει όλη η αγάπη και ο θαυμασμός για την πόλη του. Εκμυστηρεύεται πως όλες οι ομορφιές και ο πλούτος του παλατιού φαντάζουν στα μάτια του απλώς και μόνο σαν κορνίζα που περιστοιχίζει το πιο τρανό στολίδι, τον πίνακα δηλαδή του Andrea Vicentino που απεικονίζει τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου.[12]

12. Για το ίδιο αυτό ιστορικό γεγονός, που από τα παιδικά του χρόνια εντυπωσίαζε τον ποιητή, ο Αθάνας, έκανε ειδική εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο Convegno di studio

Οι σάλες σου κ' οι θρόνοι σου, των Δόγηδών σου η φρίζα,
κάθε στολίδι κι ομορφιά του θρυλικού σου κόσμου
στα μάτια μου φαντάζουνε σαν πελωρία κορνίζα
στου Βιτσεντίνο το ταμπλώ που λάμπει ο Έπαχτός μου.

Είναι σίγουρο ότι ο αναγνώστης, κατά τη νοερή περιδιάβαση που κάνει στην Ιταλία —μέσα από τις σελίδες των *Μακεττών*—, αποκομίζει πλήθος εντυπώσεων. Διατρέχει μαζί με τον ποιητή όλη την ιταλική χερσόνησο, από τη Σικελία ώς τις Άλπεις, και θαυμάζει μεγαλοπρεπή μνημεία που υποβάλλουν το δέος με τον όγκο τους και την ιστορία τους, επισκέπτεται μικρές εκκλησίες που ανακαλούν μνήμες βυζαντινές, ή καταφεύγει σε χωριά πνιγμένα στο πράσινο και σε παραθαλάσσια θέρετρα, προσκυνάει μνήματα ποιητών και περνάει το κατώφλι παλατιών που κάποτε ανήκαν σε Δόγηδες και Καρδιναλίους.

Υπάρχουν και στιγμές που ο ίδιος ο ποιητής εκφράζει την επιθυμία του να ζητήσει μια απλή και όμορφη ζωή σε κάποια από τις μαγευτικές πόλεις που περιδιαβάζει. Έτσι στο τετράστιχό του για την Umbria γράφει:

Στην πράσινη Ούμπρια θά 'θελα νά 'χω ένα εχτάρι τόπο.
Απ' την κοιλάδα γραφικά στο λόφο ν' ανεβαίνη,
να μου παιδεύη το κορμί με καρποφόρο πόνο
και την ψυχή μου αποβραδύς στο ξάγναντο να ευφραίνη.

Αλλά και στο παραθαλάσσιο Portofino παρατηρεί:

Μα σαν την άρμη ερωτευτώ, φτωχός ψαράς σαν γίνω,
μικρούλα λιμανοφωλιά, βαρκάκι εσύ χτισμένο,
άλλους γιαλούς θ' απαρνηθώ να ρθώ στο Πορτοφίνο.

Οι εντυπώσεις του ποιητή διαπεραιώνονται στον αναγνώστη μέσα από έναν 15σύλλαβο στίχο που πολλές φορές με τη χάρη και τη μελωδικότητά του μοιάζει με πηγαίο κι αυθόρμητο τραγούδι. Αυτό το επιτυγχάνει ο Αθάνας με τη μοναδική ικανότητά του να προσεγγίζει μορφικά και υφολο-

---

«Il mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto», που έγινε στη Βενετία από τις 8 ώς τις 10 Οκτωβρίου 1971. Η εισήγησή του, μεταφρασμένη στα ελληνικά, δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία*, τόμ. 90 (1971), σσ. 1325-1337.

γικά τα μνημεία της δημοτικής μας ποίησης. Μπορούμε μάλιστα, όπως και σε όλες σχεδόν τις ποιητικές του συλλογές, να επισημάνουμε και εδώ ατόφιους δημοτικούς στίχους.

Η χρήση σύνθετων λέξεων, αντιθέσεων και παρηχήσεων είναι συχνή στις *Ιταλικές Μακέττες* και συμβάλλει αποτελεσματικά στην εναργέστερη απόδοση των εικόνων αλλά και στη μετάδοση των συναισθημάτων του ποιητή. Ωστόσο κυρίαρχη, ανάμεσα σ' αυτές τις συναισθηματικές καταστάσεις —και πέρα από το θαυμασμό για τη φύση και τον πολιτισμό της Ιταλίας— προβάλλει η βαθύτερη νοσταλγία του ποιητή για τον τόπο του, και κυρίως για την ιδιαίτερη πατρίδα του. Είναι, νομίζουμε, χαρακτηριστικό πάνω σ' αυτό ένα ποίημα του Αθάνα, γραμμένο στη Ρώμη το 1939,[13] αλλά αθησαύριστο, αφού δεν συγκαταλέχθηκε ούτε στις ομόθεμες τετράστιχες *Ιταλικές Μακέττες* —εξαιτίας προφανώς της διαφορετικής και εκτενέστερης μορφικής του δομής—, ούτε και σε κάποια άλλη συλλογή του. Γράφει σε μια στροφή του ο ποιητής:

Σκλάβος της πόλης της τρανής, που στων πιστών τα πλήθη
μεγαλοφώναχτα λαλεί την πιο ένδοξη ιστορία,
του απόμερου νοστάλγησα χωριού το παραμύθι,
που σιγολέν τα έλατα και τα νερά τα κρύα.

Επίμετρο
Ανθολόγηση από τις *Ἰταλικές Μακέττες*

[4] ΜΠΡΙΝΤΙΖΙ

Σκαλὶ καὶ μαρμαρόσκαλο στῆς Δύσης τὸ παλάτι,
ἀνατολίτης σὲ πατεῖ, διπλὸς εἶναι ὁ καημός του.
Μὲς στὴν καρδιά του δένουνε σφιχτὴ θηλειὰ φιογκάτη
ἡ πίκρα τοῦ ξενητεμοῦ κι ὁ γλυκασμὸς τοῦ νόστου.

[15] ΝΑΠΟΛΙ

Τὰ κύματα τοῦ κόλπου σου χορεύουν ταραντέλλα.
Βουνὰ καὶ στήθη ἀνθρώπινα ὅμοια ξεχύνουν λάβα.

13. Γ. Αθάνα, «Στροφές», *Επιθεώρησις ελληνο-ιταλικής πνευματικής επικοινωνίας*, έτος Γ΄, τεύχ. 2, Φεβρουάριος 1940, σσ. 73-74.

Μὲ ποιά χαρὰ στὴν κόκκινη παλιά σου ἀκουαρέλλα
βλέπω νὰ ζωγραφίζεται καὶ τὸ δικό μου διάβα...

[19] ΡΩΜΗ

Μὲ τὴν Ἀθήνα στάθηκες πατρίδα στὶς πατρίδες.
Τὸ βάρος δὲ σὲ κούρασε ποτὲ τῆς Ἱστορίας.
Στιγμὲς γιὰ σέ, θαρρεῖς, μετροῦν οἱ χιλιετηρίδες,
κι ὅλο σὲ φλέγει ὁ πυρετὸς τῆς κοσμοκρατορίας.

[28] ΒΙΑ ΑΠΠΙΑ ΑΝΤΙΚΑ

Πόσοι ποιητὲς τὸν οἶστρο σου ζητοῦν νὰ μεταγγίσουν!
Στὴν ὀμορφιά σου νὰ μυηθοῦν πόσοι ποθοῦν ζωγράφοι!
Μὰ τὸ κρυφό σου θέλγητρο δὲν ἠμποροῦν ν' ἀγγίσουν.
Μόνο τὰ πεῦκα σου τὸ λὲν κ' οἱ ἐρειπωμένοι τάφοι.

[55] ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ

Τοσκάνα ἐσὺ Βασίλισσα, τὸ στέμμα σου φαντάζει
ἀπὸ ψηλὰ ὀμορφότερο! Γιὰ ἰδές· μπροστὰ σ' ἐκεῖνο
τ' Ἀπέννινα γονυπετοῦν κι ὁ Ἄρνος λὲς σχεδιάζει
στὴν πράσινη κοιλάδα σου τὸ ἐραλδικό σου κρίνο.

[74] ΤΖΕΝΟΒΑ

Ἀνατολίτη Ἁϊ-Γιώργη μου κι ἄσπρε μου καβαλλάρη,
κρίνεται ἡ δόξα τοῦ Σταυροῦ, τοῦ κόσμου ἡ τύχη παίζει.
Ἀψιὰ ξεχύνεται ἡ Τουρκιὰ τὴν Πόλη μας νὰ πάρη
κι ὅλοι κυττοῦν στὸ πέλαγο. «Θὰ ρθοῦν οἱ Γενοβέζοι;»

[80] ΣΑΝ ΡΕΜΟ

Μὲ τῶν φοινίκων τὶς πλατιὲς χειρονομίες στὸν μπάτη
ἀπὸ τῆς γῆς τὰ πέρατα φίλους καλεῖς καὶ φίλες.
Ἄλλους φιλεύεις ἤρεμη γαλήνη, ἀνθοὺς γεμάτη,
ἄλλους τοῦ πάθους τὶς χαρὲς καὶ τὶς ἀνατριχίλες.

[83] ΜΙΛΑΝΟ

Στὸ φλογερό σου πυρετὸ καὶ στὸ σφοδρὸ σφυγμό σου
ὅπλα πολλὰ φανίζονται κι ὅλα θωροῦν μεγάλα.
Μὰ δὲ φοβᾶσαι σύγκριση καὶ μέτρο εἶναι δικό σου
ὁ γοτθικός σου Παρθενὼν κ' ἡ ἀπολλώνια Σκάλα.

[90] ΒΕΝΕΤΙΑ

Κανάλιασες τὰ πέλαγα καὶ τὶς στεριὲς ἀντάμα.
Εἶναι ἡ στεριά σου θάλασσα κ' ἡ θάλασσα στεριά σου.
Δαντέλλα καὶ τὸ μάρμαρο, δαντέλλα καὶ τὸ ράμα,
δαντέλλα καὶ τ' ἀπόκρυφα σκοινιὰ τῆς πονηριᾶς σου.

[94] ΠΑΝΤΟΒΑ

Μέσα στὶς γέρικες Σχολὲς τὴ γνώση ἔχουν πυκνώσει
τῆς διδαχῆς οἱ ἀντίλαλοι καὶ τῆς σοφίας οἱ τόμοι.
Μὰ ἡ ἐπιστήμη ἂν τράνεψε κι ἂν γίνη κι ἄλλη τόση,
Ἅγιε μου Ἀντώνη, πιὸ τρανὴ θὰ μέν' ἡ Πίστη ἀκόμη.

RIASSUNTO

LA RACCOLTA DI POESIE INEDITA IN GRECIA DI G. ATHANAS *QUADRETTI ITALIANI* E LA SUA PUBBLICAZIONE A PADOVA

Essenza dei numerosi viaggi di Athanas in Italia e delle profonde impressioni tratte da questo paese fu la composizione di 100 brevi poesie liriche, che il poeta stesso intitolo' *Quadretti italiani.* Queste poesie cominciarono a scriversi gia' nell'anteguerra, mentre solo nel 1979 fu presentata l'edizione bilingue di tutta la collezione, come settimo volume della serie Italo-graeca dell'Universita' di Padova. In questa forma definitiva, la collezione comprende 100 quartine scritte in decapentasillabi con rima alternata, come pure le loro traduzioni metriche italiane in endecasillabi Vale la pena notare che di questa edizione, a causa della sua forma poligrafica, ne circolo' un numero limitato di copie.

Dalle quartine di Athanas il lettore si arricchisce di una moltitudine di impressione e sentimenti, cosi' come la sua mente percorre insieme al poeta la penisola italiana, dalla Sicilia fino alle Alpi, per ammirare imponenti monumenti, ma anche piccole chiese bizantine, paesi montani e localita' litoranee, abitazioni di poeti o palazzi di dogi e di cardinali. Le impressioni del poeta si scolpiscono nel lettore attraverso il decapentasyllabo che, con la sua grazia e la sua melodia, assomiglia spesso ad un canto sorgivo e spontaneo. L'uso di parole composte, di contrasti ed allitterazioni e' frequente nei *Quadretti italiani* e contribuisce decisamente ad una piu' efficace riproduzione delle immagini, ma anche dei sentimenti del poeta.

MARIA DIMAKI

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ — ΣΥΖΗΤΗΣΗ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε τον πατέρα Ειρηναίο, διότι μας έδωσε μιαν άλλη πτυχή των δραστηριοτήτων του Γεωργίου Αθανασιάδη Νόβα. Και καλούμε τον δεύτερο ομιλητή, τον συνάδελφο κύριο Χρήστο Τερέζη, ο οποίος θα μας μιλήσει για το θρησκευτικό στοιχείο στην ποίηση του Γιώργου Αθάνα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Τερέζης, μας έδωσε άλλες διαστάσεις σχετικά με την θρησκευτικότητα και την εν γένει εκκλησιαστική παιδεία του ποιητή τον οποίο τιμούμε. Και τον ευχαριστούμε. Να έρθει τώρα ο κύριος Γιώργος Ανδρειωμένος, ο οποίος θα μας μιλήσει για την ποίηση του Γιώργου Αθάνα στα σχολικά αναγνωστικά. Κύριε Ανδρειωμένε, έχετε το λόγο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε, τον κύριο Ανδρειωμένο, για την ενδιαφέρουσα, για την πληρότητά της ανακοίνωσή του, που είναι καρπός ερευνητικής προσπάθειας.

Στη συζήτηση που θα ακολουθήσει, μετά τους δύο επόμενους ομιλητές, θα έχουν την ευκαιρία να μιλήσουν όσοι επιθύμούν να συνεισφέρουν σε αυτήν την εργασία. Ας έρθει τώρα ο κύριος Τριψιάνος, ο οποίος έχει αναλάβει —όπως και πέρυσι με τον Βλαχογιάννη— να μιλήσει για τα λαογραφικά στοιχεία του ποιητικού έργου του Γεωργίου Αθάνα. Κύριε Τριψιάνο έχετε τον λόγο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Καρπός έρευνας και η σημερινή ανακοίνωση του κυρίου Τριψιάνου, του γενικού γραμματέα της «Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών», ενός εργατικότατου αλλά αθόρυβου μέλους της «Εταιρείας», στον οποίο και τα συνέδρια οφείλουν πολλά. Τον ευχαριστούμε. Καλείται η τελευταία ομιλήτρια, η υποψηφία διδάκτωρ Μαρία Δημάκη, η οποία, θα μας μιλήσει για μια ποιητική συλλογή, τις «Ιταλικές μακέτες» του Γεωργίου Αθάνα και την έκδοση της συλλογής αυτής, η οποία δεν έγινε στην Ελλάδα, αλλά έγινε, με παράλληλη ιταλική μετάφραση, στην Πάδοβα της Ιταλίας, από τον αείμνηστο καθηγητή, Φιλίππο Μαρία Ποντάνι. Την ακούμε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Η Μαρία Δημάκη μας έδωσε μια άλλη πλευρά της ποίησης του Αθάνα. Ήταν μέσα στα χρονικά όρια, αλλά δεν ξέρω γιατί βιαζόταν τόσο πολύ. Ίσως διότι, είναι λίγες οι εμφανίσεις που έχει κάνει, επί του παρόντος. Λοιπόν, κυρίες και κύριοι, τελειώσαμε τη σειρά των ανακοινώσεων του συνεδρίου και, όπως προβλέπει το πρόγραμμα μπορούν, γι' αυτές τις σημερινές ανακοινώσεις, να υπάρξουν παρεμβάσεις και να επακολουθήσει η συζήτηση. Έχουμε χρόνο, έτσι ώστε

και ο κύριος Χαραλαμπόπουλος κατόπιν να μιλήσει και εγώ να συνοψίσω. Λοιπόν, ποιος θέλει να λάβει το λόγο;

Άλλος, άλλη; Ο κύριος Κραβαρτόγιαννος μου ενεποίησε φόβον, γιατί και εγώ θέλω να μιλήσω, αν δεν καλυφθώ, γι' αυτό, «χρώμενος ή καταχρώμενος τη δυνάμει» που μου παρέχει εδώ η προεδρία, θα μου επιτρέψετε λοιπόν, να κάνω μερικές παρατηρήσεις, για να μην με προλάβουν οι άλλοι... Και, βεβαίως, καταργώντας την ευγένεια, η οποία σε άλλες περιπτώσεις, μέχρι τώρα, με διέκρινε. Λοιπόν, να συγχαρώ τον Γιώργο τον Ανδρειωμένο για την ανακοίνωσή του, η οποία προσανατολίζεται προς τα νέα καθήκοντά του, ως λέκτορος στο παιδαγωγικό τμήμα που είναι στην πόλη που βρίσκεται απέναντί μας, στην Πάτρα. Και να του πω, ότι θα πρέπει να επεκτείνει, ενδεχομένως, την έρευνά του και προς την συλλογή των σχολικών εγχειριδίων, την οποία με τη μεθοδικότητα και τη νοικοκυροσύνη που τον διέκρινε, συγκέντρωνε ο δάσκαλός μας, καθηγητής Γεώργιος Ζώρας. Αυτά τα βιβλία, δεν ξέρω αν τα είδες Γιώργο, πρέπει να μεταφέρθηκαν στο νυν σπουδαστήριο, στην πανεπιστημιούπολη, διότι εκείνος φρόντιζε να υπάρχουν όλα τα σχολικά εγχειρίδια. Έτσι, θα μπορούσες, ενδεχομένως, να βρεις και μερικά που σου λείπουν, ή, τέλος πάντων, να δεις και αυτήν τη συλλογή. Μια δεύτερη παρατήρηση που ήθελα να κάνω για την ανακοίνωσή σου, είναι για τα κακοπαθήματα αυτά που έπαθαν τα ποιήματα των ποιητών, με τα πετσοκομμένα κείμενα, που εμφανίστηκαν πολλές φορές στα αναγνωστικά, «ελαφρά τη καρδία» των ανθολόγων, για τα οποία μίλησε πέρυσι, σε ό,τι αφορά τον Βλαχογιάννη, ο κύριος Κραβαρτόγιαννος (για τις παρεμβάσεις δηλαδή, κτλ.). Και ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος έχει μιλήσει, για τον Παπαδιαμάντη, αλλά και για άλλους, για διάφορα κείμενα όπως πέρασαν στα αναγνωστικά. Δεν ξέρω από τι κινούμενοι αυτοί οι κύριοι, προχωρούν σε τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Δηλαδή δεν δίνουν ατόφια τα κείμενα, αλλά, ίσως διότι νομίζουν ότι κάποια στοιχεία δεν ταιριάζουν προς ό,τι λέμε σήμερα (προς ό,τι κοινολεκτείται), αφαιρούν ή παραποιούν λέξεις και φράσεις, ή δεν δίνουν ολόκληρα τα κείμενα, νομίζοντας ότι έτσι εξυπηρετούν τη μαθητιώσα νεολαία, κάνοντας «εύπεπτη» την τροφή της. Ενώ η μαθητιώσα νεολαία θα έπρεπε να διαβάζει ατόφια τα κείμενα και ας έχουν δυσκολίες, μερικές φορές, έτσι ώστε να μαθαίνει και κάποιες λέξεις που δεν κοινολεκτούνται. Δεν ξέρω αν μόνο αυτά είναι τα αίτια, για τα οποία προχωρούν, ορισμένοι τουλάχιστον από τους ανθολόγους, σε τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Ίσως στα νεότερα κείμενα αποφεύγεται αυτό. Δηλαδή στα σύγχρονα νεοελληνικά. Ίσως. Δεν συμβαίνει το κακό, πάντως, που συνέβαινε παλιότερα. Έχει περιορισθεί. Ή συμβαίνει αλλά όχι όπως παλαιότερα. Έτσι νομίζω. Λοιπόν, μπορεί να αναζητήσεις και εκεί τα αίτια κύριε Ανδρειωμένε και να βρεις ενδεχομένως και τέτοιες διαστάσεις. Αυτά, επί του παρόντος, από μένα. Δεν ξέρω, αν πήρα τη μερίδα του λέοντος, αν δεν την πήρα, θα επανέλθω... Ο κύριος Μαντάς, για τον κύριο Τερέζη και τον κύριο Ανδρειωμένο. Οι κύριοι ομιλητές, που έκαναν τις ανακοινώσεις, θα απαντήσουν, αφού ακούσουν τους παρεμβαί-

νοντες, θα συγκεντρώσουν τις απαντήσεις και θα τους δώσω τον λόγο, να απαντήσουν από του Βήματος. Λοιπόν θέλετε κύριε Μαντά, να έλθετε στο βήμα;
ΜΑΝΤΑΣ: Αν ακούγεται από εδώ.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Το μοναστήρι έχει ραδιοφωνικό σταθμό και μεταδίδει όσα λέγονται εδώ. Δεν ξέρω, λοιπόν, αν μιλώντας από τη θέση σας θα σας «πιάνει» ο σταθμός αυτός.
ΜΑΝΤΑΣ: Ήθελα να ξεκινήσω, μάλλον, παίρνω αφορμή...
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Μαντάς, είναι εκπαιδευτικός και διδάκτωρ φιλολογίας και κάτι περιμένουμε να μας πει σχετικώς.
ΜΑΝΤΑΣ: ...από την πολύ εύστοχη και τόσο γλαφυρά διατυπωμένη παρατήρηση του φίλου Χρήστου Τερέζη, για το κατά πόσο ο Αθάνας απέστη, αποστασιοποιήθηκε, ηθελημένα πιστεύω και συνειδητά, από το ευσεβιστικό κλίμα, που ήταν σχεδόν περιρρέουσα ατμόσφαιρα την εποχή του. Θα ήθελα, λοιπόν, πηγαίνοντας εγώ στην άλλη πλευρά του εκκρεμούς, να διαπιστώσω ότι αυτή...
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Πάλι ο Φουκώ, κύριε Μαντά; Πάλι ο Φουκώ; Με το εκκρεμές;
ΜΑΝΤΑΣ: Α, δεν κατάλαβα, συγγνώμη, ναι. Η οποία, άλλη άκρη, συνήθως είναι μια καθαρά αισθητίστικου χαρακτήρα ένταξη κάποιων θρησκευτικών στοιχείων στη λογοτεχνία και ιδίως αυτήν την, ας πούμε, νοσταλγική, όχι βουκολική, ειδυλλιακή και αρκαδική ποίηση. Θα ήθελα να παρατηρήσω, λοιπόν, ότι δεν ξέρω αν μπορούμε να δώσουμε όλους αυτούς τους χαρακτηρισμούς, ίσως θα έπρεπε να μας απασχολήσει και αυτό το θέμα, να μας απασχολήσουν και τέτοια θέματα στο συνέδριο. Εν πάση περιπτώσει, σε αυτήν την νοσταλγική, ας πούμε, ποίηση, βλέπουμε ότι το θρησκευτικό στοιχείο δεν εντάσσεται απλώς σαν ένα στοιχείο φολκλόρ, καθαρά αισθητικού χαρακτήρα, όπως π.χ., θα μπορούσαμε να δούμε στον Δροσίνη. Αλλά ότι βρίσκει τρόπο ο Γιώργος Αθάνας να περάσει στην ποίησή του γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης εκκλησιαστικής εμπειρίας. Αυτό για την ανακοίνωση του κυρίου Τερέζη. Για την ανακοίνωση του κυρίου Ανδρειωμένου θα είχα να προτείνω το εξής: Δεν ξέρω αν είναι εφικτό αυτό, δηλαδή από την ποσότητα των ποιημάτων που υπάρχουν ανθολογημένα, γιατί δεν παρακολούθησα, ίσως από απροσεξία μου, πόσα ποιήματα υπάρχουν ανθολογημένα κατά καιρούς. Παράλληλα, με την εξέταση που έκανε πολύ εύστοχα ο κύριος Ανδρειωμένος των παρεμβάσεων, που κατά καιρούς γίνονταν στα ποιήματα αυτά, στο γλωσσικό υφολογικό επίπεδο, για λόγους που σχετίζονταν με το κυρίαρχο πνεύμα της παιδείας κτλ. Παράλληλα με αυτήν την συνεξέταση, μήπως θα μπορούσε να γίνει μια εξέταση του βαθμού της ανθολόγησης. Δηλαδή, πόσα ανθολογούνται κάθε φορά, πόσα αποκλείονται, ποια αποκλείονται κτλ., σε συνάρτηση, και πάλι, με την επίσημη εκπαιδευτική ιδεολογία και την πολιτική κατάσταση. Γιατί έχουν μια μακρά περίοδο, ας πούμε, κατά την οποία, ανθολογούνται τα ποιήματα αυτά.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Στατιστική, λοιπόν, συχνότητα εμφανίσεως.
ΜΑΝΤΑΣ: Περίπου. Και ερμηνευτική ταυτόχρονα εργασία, που να δείχνει πότε

αποκλείστηκε, ποιο και γιατί. Ήθελα επίσης να ρωτήσω, αν αυτός ο λόγος ανθολόγησης, ο τόσο σοβαρός, ο φρονηματιστικός ας πούμε στόχος, συνοδευότανε και από κάποιον στόχο αισθητικής καλλιέργειας, μέσα στα αισθητικά δεδομένα της εποχής εκείνης. Και αν υπάρχουν ποιήματα, καθαρά, ας πούμε, αισθητικού χαρακτήρα. Δηλαδή ποιήματα που δεν έχουν φρονηματιστικό χαρακτήρα, αλλά έχουν καθαρά χαρακτήρα καλλιέργειας της ευαισθησίας των μαθητών, με τα αισθητικά δεδομένα και τις προσδοκίες, στον ορίζοντα προσδοκίας, όπως μας είπε ο Γιάους. Και να ρωτήσω, τελικά, αν έχει υπόψη του ο κύριος Ανδρειωμένος αν υπήρξαν ποιήματα από αυτά τα ανθολογημένα, τα οποία γράφτηκαν, με πρόθεση του ποιητή να ανθολογηθούν. Γράφτηκαν, για να ανθολογηθούν, σε σχολικά βιβλία. Αν υπάρχει κάτι τέτοιο. Αυτά. Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ, κύριε Μαντά. Ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, παρακαλώ.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Δύο εισηγήσεις και του κυρίου Τερέζη, για τον οποίο δεν δήλωσα, και του κυρίου Ανδρειωμένου, νομίζω ότι θα σήκωναν μια συζήτηση, τουλάχιστον μιάμισης ώρας. Συνεπώς, παραιτούμαι από τα ουσιώδη θέματα, τα οποία θέτουν και θέλω μονάχα δύο πράγματα να ζητήσω ως χάρη: Από τον κύριο Ανδρειωμένο να παραθέσει στο τέλος, στη γραπτή μορφή της εισήγησής του, που θα πάει στα Πρακτικά, όλα τα ποιήματα του Αθάνα, όχι όπως δημοσιεύονται, φυσικά, στα σχολικά αναγνωστικά, αλλά όπως είναι στις συλλογές του Αθάνα. Θα μας βοηθούσε πολύ, να δούμε το πρωτότυπο, γιατί τώρα πού να ψάξουμε να τα βρούμε σε επιμέρους συλλογές.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ένα ανθολόγιο, λοιπόν.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι. Όλα αυτά, που έχουν μπει στα σχολικά αναγνωστικά, αλλά παρμένα από τις συλλογές του Αθάνα. Και για τον κύριο Τριψιάνο: Εξέφρασε την ευχή να γίνει ένα συγκεντρωτικό γλωσσάριο, όλων των έργων του Αθάνα. Αυτό το πράγμα, βέβαια, έχει πια γίνει desideratum για όλους σχεδόν τους συγγραφείς. Αλλά δεν βλέπω ποιος άλλος θα το κάνει, παρά ο ίδιος ο κύριος Τριψιάνος. Ποιος άλλος θα το κάνει; Και, συνεπώς, ας μπει από τώρα στη δουλειά και σε ένα από τα Πρακτικά, όχι εννοείται της επόμενης χρονιάς, αλλά, δεν ξέρω, σε κάποιο τοπικό περιοδικό, να μπει αυτό το πράγμα, για να βοηθηθούμε όλοι.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Στα «Ναυπακτιακά».

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Το αρχείο, όπως ξέρετε, το «Ιστορικό Λεξικό», είναι ακόμα που είναι κάπου εκεί στο Δ. Συνεπώς, εμείς πελαγώνουμε, και ευτυχώς που υπάρχει και το γλωσσάριο ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς του κυρίου Παπαθανασόπουλου και μας ξελασπώνει κατά καιρούς. Αλλά, δεν μπορούμε πάντοτε, να βασιστούμε μόνο σε αυτά. Λοιπόν, ας το κάνει ο κύριος Τριψιάνος.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Τελειώσατε, κύριε Τριανταφυλλόπουλε;

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: Πριν απαντήσει, μια μικρή δική μου...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Βεβαίως, όπως εσείς καλύτερα γνωρίζετε, μπορεί το «Ιστορικό Λε-

ξικό» της Ακαδημίας Αθηνών να έχει φθάσει εκεί που έχει φθάσει, αλλά υπάρχουν τα «λήμματα». Και αυτά που υπάρχουν στις δελτιοθήκες του «Ιστορικού Λεξικού», τουλάχιστον από ό,τι εγώ έχω ερευνήσει, αναφέρονται σε όλο το φάσμα των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Δηλαδή, αν υπάρχει μια λέξη που δεν μπορούμε να την βρούμε στους ήδη εκδεδομένους τόμους του «Λεξικού», μπορούμε να την βρούμε σε κάποιο δελτίο του αρχείου του της Ακαδημίας. Τώρα, πότε θα εκδοθούν αυτά, όπως και εσείς είπατε, ο Θεός ξέρει. Λοιπόν, ο κύριος Κραβαρτόγιαννος.

ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ: Στο ένα σημείο, που ήθελα να αναφερθώ στον κύριο Ανδρειωμένο, με κάλυψε, εν μέρει, ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος. Θα ήθελα, τα ίδια να προτείνω για το τέλος της εργασίας του. Από την άλλη μεριά, επειδή γνωρίζω ότι ο Γιώργος Ανδρειωμένος, ο φίλος και ικανός ερευνητής, είναι και παθιασμένος στον τομέα αυτό, θα ήθελα να τον παρακαλέσω να ψάξει, γιατί δυστυχώς είναι και δύσκολα όλα αυτά τα πράγματα σήμερα. Να ψάξει να βρει, αν η ανθολόγηση των έργων του Αθάνα, που έγινε για τα σχολικά βιβλία, ήτανε με την έγκριση του ποιητή. Θα του δώσω εγώ ένα στοιχείο, και θα το δώσω και στους κυρίους ακροατές, όσον αφορά στις σχέσεις του Αθάνα με τον Δημήτρη Κοντογιάννη, ο οποίος υπήρξε ανάδοχός μου, νονός μου, δηλαδή. Ο Δημήτριος Κοντογιάννης ήταν φίλος του Αθάνα, ίσως και μαθητής του. Ο Δημήτρης Κοντογιάννης ήταν δάσκαλος και μετά επιθεωρητής στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και συγγραφέας, έχει γράψει ένα ωραιότατο περιηγητικό, τα «Μικροτάξιδα», εξαντλημένο σήμερα, βέβαια, δεν ξέρω αν το έχετε υπόψη σας και αν το έχει η βιβλιοθήκη της Ναυπάκτου. Είναι πιθανές τρεις περιπτώσεις: Όταν έκανε την ανθολόγηση των βιβλίων του Αθάνα ο Κοντογιάννης, να τον ερώτησε ο ποιητής αν ήθελε να παραλείψει ή να αλλάξει αυτήν τη λέξη. Πάντως, σεβόταν πάντα το κείμενο ο Κοντογιάννης, αυτό το θυμάμαι καλά. Η δεύτερη περίπτωση είναι να μην τον ρώτησε. Και, λόγω φιλίας, να τον άφησε με την εντύπωση αυτήν, ότι δεν θα τον παρεξηγήσει ο Κοντογιάννης. Και η τρίτη είναι να του είπε ο Αθάνας: Μήτσο κάνε ό,τι θέλεις, σε αφήνω εν λευκώ να κάνεις ό,τι θέλεις. Γιατί είναι και τιμή να μπαίνει στα αναγνωστικά κάποιος ποιητής, που θα τον διαβάζει όλη η Ελλάδα. Υπάρχει και αυτή η περίπτωση. Πάντως, αυτό που πρέπει να ερευνηθεί, είναι πώς γινότανε την εποχή εκείνη η ανθολόγηση. Εκείνο που ξέρω εγώ, θα μπορέσει ίσως και ο κύριος Φούρλας, ως επιθεωρητής και αυτός της δημοτικής εκπαιδεύσεως, να μας πει αν έχει υπόψη του κάτι, πώς γινότανε η ανθολόγηση την εποχή εκείνη. Γινόταν διαγωνισμός, αυτό το ήξερα από τον Μήτσο τον Κοντογιάννη, τον νονό μου. Γινόταν διαγωνισμός και προκρινόντουσαν οι διάφορες συλλογές. Δηλαδή ο Κοντογιάννης, πρότεινε μια συλλογή από 10 διηγήματα και ποιήματα μαζί. Καμιά φορά είχε και δικό του, άλλη φορά δεν είχε και δικό του. Πάντως τον ενδιέφερε περισσότερο, όπως ακούστηκε, όχι τόσο το νόημα που είχε κάτι, όσο η ωραιότητα που είχε ένα ποίημα. Η αισθητική ακριβώς αξία.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Δεν έπεισε όμως το βαπτιστικό του, να γίνει φιλόλογος!
ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ: Όχι, ήταν άλλη υπόθεση αυτή. Αυτά είχα να πω για το θέμα της σχολικής ανθολόγησης. Εάν ξέρει τώρα ο κύριος Ανδρειωμένος, γιατί δεν το συζητήσαμε προηγουμένως, να μας πει, εάν έχει ερευνήσει το θέμα αυτό, για τον τρόπο που γινόταν, η ανθολόγηση. Και αν υπάρχει κάποιος τρόπος, να ερευνηθεί, δηλαδή.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Αν υιοθέτησε ο ποιητής άλλες γραφές. Διότι, τον φορτώνουμε με πολλά, τον κ. Ανδρειωμένο.
ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ: Και τώρα θα φορτώσουμε και τον κύριο Τριψιάνο.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Είναι βέβαια, ανδρειωμένος ο Γιώργος. Αλλά, από την άλλη μεριά, δεν ξέρω αν ο Νόβας διόρθωνε εύκολα, αν ήταν από τους «διορθούντες». Όπως παλαιότερα συνέβαινε με τον Παναγιώτη Σούτσο και τον «Οδοιπόρο» του, ή όπως έκανε πρόσφατα ο Σκαρίμπας, ο οποίος μόλις έπαιρνε τα νεοεκδομένα βιβλία του και πήγαινες να σου αφιερώσει κάτι, σου άλλαζε ολόκληρη τη συλλογή με παρασελίδιους νέους στίχους. Έχω εγώ —φαντάζομαι κι άλλοι φίλοι του— τέτοιες συλλογές, με ιδιόχειρες διορθώσεις του Σκαρίμπα πάνω στα μόλις κυκλοφορήσαντα βιβλία του.
ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ: Και στα κείμενα διορθώσεις έκανε και το ίδιο γράμμα έγραφε σε πολλούς, αλλάζοντάς το...
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Είναι σωστό. Συνέβαινε, μάλιστα, να δίνει σε περισσότερους από έναν εκδότες το δικαίωμα να προχωρούν σε δεύτερες εκδόσεις του αρχικά εκδοθέντος βιβλίου... Αλλά ήταν τόσες πολλές οι διορθώσεις, που δεν ξέρω αν πέρασαν όλες στις επόμενες εκδόσεις των έργων του.
ΚΡΑΒΑΡΤΟΓΙΑΝΝΟΣ: Ναι. Τώρα θέλω, για τον κύριο Τριψιάνο, να πω κάτι. Θαυμάζω τον άνθρωπο αυτόν για την ικανότητά του και για την εργατικότητά του. Και βλέπω ότι πολλά θα μας προσφέρει, στο μέλλον. Εκείνο που θα ήθελα να τον ρωτήσω, είναι εάν έχει υπόψη του, επειδή ανέφερε για τα στοιχειά, το στοιχείο των «στοιχειών», που αναφέρει ο Αθάνας. Και λέει πως στα διάφορα γειτονικά χωριά τα «στοιχειά» μάλωναν, τσακώνονταν, μεταξύ τους. Εγώ ξέρω από την Άμφισα, από τα Σάλωνα, που τσακώνονταν τα «στοιχειά» από γειτονικές ή διαφορετικές συνοικίες.
ΦΟΥΡΛΑΣ: ...Κατ' ιδίαν συζήτηση. Μάλιστα με ρώτησε ακριβώς για τα ποιήματά του που είναι στα αναγνωστικά του σχολείου. Πώς τα βλέπουν τα παιδιά, πώς τα αισθάνονται κλπ. Και είχε εκφράσει την επιθυμία και την πρόθεση να συγκεντρώσει όλα τα παιδικά του ποιήματα. Τα ποιήματα που ενόμιζε ότι είναι κατάλληλα για παιδιά, να τα εκδώσει σε μιαν αυτοτελή συλλογή. Δεν ξέρω, αν στα κατάλοιπά του υπάρχει τέτοια συλλογή ή κάποιο σχέδιο μιας συλλογής απ' τον ίδιον.
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Δεύτερον.
ΦΟΥΡΛΑΣ: Δεύτερο σημείο, το έθιξε και ο κύριος Ανδρειωμένος. Οι λόγοι, που συνέβαλαν, ώστε τα ποιήματα του Αθάνα να μπούνε μέσα στα αναγνωστικά του

δημοτικού. Πρώτα πρώτα, η απλοϊκότητα των ποιημάτων του, ο εύρυθμος στίχος και βέβαια η ιδεολογία, που είναι παραδοσιακή και είναι σύμφωνη με τα κρατούντα, γενικώς, στην κοινωνία. Ένας λόγος αυτός. Ο δεύτερος λόγος ήτο η γνωριμία του με τον Κοντογιάννη. Φαίνεται δε, ότι με τον Κοντογιάννη είχανε πνευματική συγγένεια. Ο Κοντογιάννης ο οποίος, μέχρι το 1954, είχε αναγνωστικά του της 5ης και της 6ης δημοτικού, δεν παρέλειπε να βάζει μέσα τα ποιήματα του Αθάνα. Ιδίως τον «Άη Δημήτρη» και το «Οι χωριανοί». Και ένας τρίτος λόγος, μετά από το '46, είναι ότι ο Αθάνας χρημάτισε κατά καιρούς Υπουργός Παιδείας. Και, οπωσδήποτε, υπήρχε κάποιος επηρεασμός στους συγγραφείς ή στους συλλογείς αναγνωστικών βιβλίων, να βάζουν τα ποιήματά του μέσα. Και έρχομαι στο τρίτο σημείο, το οποίο θίξατε και εσείς, κύριε Πρόεδρε, ως προς τις αλλοιώσεις, τις τροποποιήσεις κλπ. Αυτές οφείλονται, πρώτα πρώτα, στους ίδιους συλλογείς-συγγραφείς αναγνωστικών βιβλίων. Δηλαδή μικροπαραλείψεις και μικροτροποποιήσεις αυθαίρετες, τις οποίες νομίζουν οι συγγραφείς ότι πρέπει να τις επιφέρουν στα ποιήματα ή και στα πεζογραφήματα. Ειδικώς, τώρα, στον Αθάνα. Το εντοπίζω στο ποίημά του «Οι Ψαράδες». Εκεί, υπάρχει μια ιδιωματική λέξη, *πινιάτα*.

Κι όταν σταματάει η τράτα μεσημέρι αποβραδύ,
από την πλούσια πινιάτα, να χορταίνουμε φαγί.

Εκείνο το *πινιάτα* το ιδιωματικό, οι συλλογείς, το έκαναν *πιάτα*.

Από τα πλούσιά μας τα πιάτα, να χορταίνουμε φαγί.

Δεν υπάρχει, ουσιαστική διαφορά και αλλοίωση. Ίσως και ο ίδιος ο ποιητής, σε μια νεώτερη συλλογή του, να το τροποποιούσε αυτό, ή σε μια παιδική ανθολογία. Επίσης στους «Ψαράδες», παραλείπουν οι συλλογείς την τελευταία στροφή, για παιδαγωγικούς λόγους. Διότι, ενώ είναι ωραίο ποίημα παιδικό κλπ., στο τέλος προσθέτει μια στροφή ο ποιητής, της οποίας η κεντρική ιδέα είναι το «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε». Αυτό δεν μπορούσε να μπει, αυτή η στροφή μέσα σε αναγνωστικό του δημοτικού σχολείου.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα.

ΦΟΥΡΛΑΣ: *Κοιμούνται οι ψαράδες με τις νοικοκυρές* κλπ. Κάπως έτσι...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ, κύριε Φούρλα.

ΦΟΥΡΛΑΣ: Λοιπόν και κάτι άλλο.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Τελικώς κάνετε ανακοίνωση!

ΦΟΥΡΛΑΣ: Εκτός από τους συγγραφείς, έχουμε το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο με προκηρύξεις, καθορίζει επακριβώς, ιδίως ως προς το γλωσσικό μέρος, τι θέλει

από τους συγγραφείς, από τους συλλογείς των ποιημάτων και των πεζογραφημάτων, τα οποία μπαίνουνε στα αναγνωστικά. Αναφέρομαι, συγκεκριμένως, σε αναγνωστικά του 1954. Τα αναγνωστικά του δημοτικού. Και στα νεοελληνικά αναγνώσματα του 1956. Η γραμμή του Υπουργείου Παιδείας ήταν ιστορική ορθογραφία. Παράδειγμα: Κράσι, περισπωμένη και το σι με γιώτα. Από την πρώτη δημοτικού μέχρι την έκτη γυμνασίου. Θα θυμάστε το αλφαβητάριο πάλι, τα συμφωνητικά συμπλέγματα της καθαρεύουσας. Αντί χτ, κτ - φτ, πτ. Έλεγε το αλφαβητάριο. *Ώρα οκτώ, καληνύκτα, Κτυπά το ωρολόγι.* Ήταν γραμμή του Υπουργείου. Και το *χτυπά* και το *χτύπος* και το *ρολόι*, έγιναν *κτυπά*. Γι' αυτό ακριβώς και στα ποιήματα του Αθάνα, τα *ημερονύχτια*, έγιναν *ημερονύκτια*. Ήταν η γραμμή του Υπουργείου. Και τα *δίχτια*, έγιναν *δίκτυα*. Τώρα, το *δίκτυα* πώς ταιριάζει μετρικά, είναι άλλο θέμα. Πάντως, το Υπουργείο Παιδείας, με τις προκηρύξεις του, είναι αποφασιστικός παράγων, ιδίως στο θέμα το γλωσσικό. Στα αναγνωστικά αυτά το '65, μετά την μεταρρύθμιση Παπανδρέου-Παπανούτσου, τροποποιήθηκαν, ή μάλλον προσαρμόστηκαν με την γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Και μάλιστα το δεύτερο μέρος των αναγνωστικών...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Κοντεύετε 10 λεπτά, κύριε Φούρλα.

ΦΟΥΡΛΑΣ: Τετάρτης, πέμπτης και έκτης δημοτικού αφαιρέθηκε, διότι ήταν στην καθαρεύουσα και προστέθηκαν...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Και άλλα, κύριε Φούρλα. Και πλείστα άλλα. Λοιπόν. Συγγνώμη, αλλά πρέπει να προχωρήσουμε. 1.00; Να πάμε 1.15; Δεν ξέρω, Άγιε Ηγούμενε.

ΦΟΥΡΛΑΣ: Αυτά είχα να πω· πάντως, το θέμα του Υπουργείου Παιδείας είναι βασικό σε αυτά και μην τα βάζουμε με τους συλλογείς. Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μία παρέμβαση από τον κ. Ζορμπά, αλλά παρακαλώ να είσθε σύντομος.

ΖΟΡΜΠΑΣ: Το ζήτημα των επεμβάσεων σε λογοτεχνικά κείμενα τα οποία ανθολογούνται για τα σχολικά Νεοελληνικά Αναγνώσματα είναι πράγματι πολύ μεγάλο. Εγώ θα σταθώ σε ένα σημείο που συζητήθηκε λίγο πρωτύτερα: στην αντικατάσταση της λέξεως «πινιάτα». Ο στίχος

απ' την πλούσια μας πινιάτα

έγινε, από τους ανθολόγους υποθέτω:

απ' τα πλούσιά μας τα πιάτα

όπως μας είπε ο κ. Ανδρειωμένος. Νομίζω ότι το νόημα εδώ προδίδεται. Στο *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσης* ο Ιω. Σταματάκος ερμηνεύει: «πινιάτα, η: είδος μεγάλης χύτρας εκ χαλκού ή λευκοσιδήρου (ιταλ. pignata)». Τα Λεξικά των Ν. Ανδριώτη (*Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*), Ζάχου (*Λεξικό της*

πιάτσας), Δ. Σκαρλάτου του Βυζαντίου (*Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής διαλέκτου*) δεν περιέχουν την λέξη. Ούτε και ο Γ. Χατζιδάκις την αναφέρει στο δίτομο έργο του *Γλωσσολογικαί Έρευναι*. Όμως, εξ όσων μπορώ να κρίνω, ενθυμούμενος και τον παππού μου που την χρησιμοποιούσε, στο χωριό μου, το Καταφύγιο Ναυπακτίας, η λέξη δεν σημαίνει την χύτρα αλλά το μεγάλο πιάτο-γαβάθα, όπου συνήθως έκοβαν τις σαλάτες. Είναι, δηλαδή, σκεύος ομαδικής, θα λέγαμε, χρήσεως σε αντίθεση με το πιάτο που είναι ατομικής. Από το πιάτο δηλαδή κανονικά τρώει μόνο ένας. Επομένως η λέξη «πινιάτα» παραπέμπει στο κοινό τραπέζι — είτε της οικογένειας είτε όπως εδώ του προσωπικού της τράτας. Και μάλιστα στο κοινό πιάτο, την πινιάτα, που το γέμισε ο μόχθος της: τα ψάρια που ψάρεψαν. Αντίθετα το πιάτο παραπέμπει πιο πολύ σε κατά μόνας ή πάντως προσωπικό φαγητό. Λείπει δηλαδή το κλίμα που υπάρχει στην πρώτη περίπτωση, της πινιάτας. (Ούτε μπορεί να διανοηθεί κανείς ότι το πλήρωμα του ψαροκάικου είχε και τα πιάτα του μαζί του. Ούτε, ασφαλώς, προσθέτει στην σκέψη ή την ευαισθησία των μαθητών κάτι περισσότερο η λέξη «πιάτα»). Άρα εδώ η επέμβαση εκτός του ότι στέλνει μια εξελληνισμένη λέξη στην χωματερή αλλοιώνει και το νόημα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κύριος Παπαθανασόπουλος, για την κυρία Δημάκη.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Θέλω να πω ότι η συλλογή αυτή είναι πολυγραφημένη, δεν ξέρω αν το είπε η ομιλήτρια πριν, κυκλοφόρησε με το σταγονόμετρο, από τον Αθάνα, σε πολύ λίγα αντίτυπα, ελάχιστοι την έχουν. Εκείνο που θέλω να προσθέσω, διότι τα είπε τόσο ωραία, δεν υπάρχει θέμα, είναι ότι τα ιταλικά τετράστιχα ήταν εν γνώσει και του Ρίτσου, ο οποίος έγραψε το «Ιταλικό τρίπτυχο» και του Βρεττάκου, ο οποίος έγραψε τα «Σικελικά ποιήματα», που κυκλοφόρησαν προ διετίας από τις εκδόσεις της «Ευθύνης». Όπως έλεγε ο Βρεττάκος, δεν τα είχε σε εκτίμηση, αλλά, κατά την μαρτυρία του Βρεττάκου, ο Ρίτσος τα είχε σε μεγάλη εκτίμηση, τα ιταλικά τετράστιχα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Πάντως δεν εκδόθηκαν.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Εκδόθηκαν. Ό,τι του έδωσε ο Ποντάνι.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Τα πολυγραφημένα είναι άλλο πράγμα και άλλο η έκδοση.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι, δεν κυκλοφόρησαν, όχι. Έχουμε αυτό το αντίτυπο, που έδωσε τότε ο Αθάνας. Τώρα, για τους άλλους που ασχολούνται με τα αναγνωστικά, ξέρω ότι στον Βόλο υπάρχει ο κύριος Χαρίτος, ο οποίος μου είπε, ότι η σχετική πανεπιστημιακή σχολή του Βόλου έχει τα πάντα, δεν της λείπει κανένα αναγνωστικό και κανένα νεοελληνικό ανάγνωσμα, του γυμνασίου και του δημοτικού. Πλήρης σειρά. Επίσης, καλή σειρά μου έλεγε ο Κοκκίνης, ότι υπάρχει στο Υπουργείο Παιδείας. Είναι αδύνατον το Υπουργείο Παιδείας...

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Θα πάτε και στον Βόλο, κύριε Ανδρειωμένε, και στο Υπουργείο

Παιδείας. Ο κ. Παπαθανασόπουλος εννοεί τη Βιβλιοθήκη του «Παιδαγωγικού Ινστιτούτου».

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι, μισό λεπτό. Επίσης, το γλωσσάρι όλης της πεζογραφίας του Αθάνα ήδη δημοσιεύτηκε στον ΣΤ' (1992-93) τόμο των «Ναυπακτιακών». Το συνέταξα εγώ ο ίδιος.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Έχετε ανάτυπο; Το θέλω και εγώ.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Ναι. Και πήγα και ετοίμασα και μια συλλογή με την έγκρισή του. Μάλιστα και ο ίδιος ο Αθάνας έκανε μια ανθολογία των ποιημάτων του. Συνέπεσαν τα γούστα μας, λίγο πολύ προώθησε μερικά που ήθελε ο Αθάνας, παραδόθηκε στον Κολλάρο. Δεν έχει εκδοθεί ακόμα. Πήγα σε άλλον εκδότη, του λέω να σου κάνω μια ανθολογία παιδικών ποιημάτων; Και μου απαντάει, δεν χρειάζεται, διότι όλα τα ποιήματα του Αθάνα είναι παιδικά. Αυτές είναι οι προσθήκες.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Ευχαριστώ, κύριε Παπαθανασόπουλε. Λοιπόν, ο κύριος Σιαμαντάς. Να είμαστε σύντομοι, σας παρακαλώ.

ΣΙΑΜΑΝΤΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ: Ευχαριστώ, κύριε Πρόεδρε, θα είμαι πολύ σύντομος. Το συμπόσιο αυτό είναι λογοτεχνικό, αλλά είναι και συμπόσιο μνήμης. Είμαι Ναυπάκτιος και έχω ζήσει από κοντά τους αδελφούς Αθανασιάδη-Νόβα. Και ορισμένα γεγονότα έχουν μείνει στη μνήμη μας, ανεξίτηλα. Σε ένα από αυτά θέλω να αναφερθώ, που αφορά την ταχύτητα και την ευχέρεια που έγραφε ο Γιώργος Αθανασιάδης-Νόβας τα ποιήματα. Ήταν καλοκαίρι, κατά το τέλος της δεκαετίας του '50. Γινόταν το λογοτεχνικό μνημόσυνο του Γιάννη Βλαχογιάννη. Γινόταν μπροστά στο Νοβέικο σπίτι, κάπου εκεί που είναι τώρα η πισίνα. Κεντρικοί ομιλητές ήταν ο Γεώργιος Νόβας και ο Σπύρος ο Μελάς. Πρώτος, μίλησε ο Γεώργιος Νόβας, ο οποίος είπε μια ομιλία θαυμάσια, λυρικότατη και είχε μέσα και στίχους, που αφορούσαν τον Γιάννη Βλαχογιάννη, που κατέβαινε στον Άδη. Και έλεγε, αν θυμάμαι έπειτα από τόσα χρόνια καλά, ότι ζήταγε, μέσα στον χώρο αυτόν του Άδη, τους Σουλιώτες, τους Μποτσαραίους και Τζαβελαίους, τον Μακρυγιάννη. Αλλά, ζήταγε να βρει και τον Κασομούλη. Και τελειώνοντας, λέει, δεν θυμάμαι, δυστυχώς όλους τους στίχους, αλλά νομίζω ότι θα είναι γραμμένοι στα γραπτά του Αθανασιάδη-Νόβα:

Το μάτι φέρνει γυροβολιά
*να βρει τον Κασομούλη.**

Τελείωσε την ομιλία του, και ήρθε η σειρά να ομιλήσει ο Σπύρος ο Μελάς. Απευθύνθηκε προς το κοινό και τους λέει, τι να πω εγώ τώρα, ύστερα από την

* ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ, 7, σ. 430.

ομιλία του Αθανασιάδη-Νόβα. Θα σας παρακαλέσω, να με κρίνετε επιεικώς. Άρχισε να μιλάει ο Σπύρος ο Μελάς και κάποια στιγμή πήρε ένα χαρτί ο Γιώργος Αθανασιάδης-Νόβας και άρχισε να γράφει. Δίπλα του, ήταν ο Νίκος Βέης, ο ιστορικός και καθηγητής. Ασφαλώς, κάτι έγραψε... και συνέχισε, να γράφει. Όταν τελείωσε ο Μελάς, ανέβηκε στο βήμα και είπε ένα δίστιχο που έγραψε εκείνην τη στιγμή και με το οποίο σκιαγραφούσε το πορτραίτο του Μελά. Δεν το θυμάμαι ολόκληρο, θυμάμαι μονάχα το τέλος, την τελευταία στροφή. Ήταν δίστιχο:

Μας σπύρωσες, μας μέλωσες,
σαν Σπύρος, σαν Μελάς.

Ευχαριστώ πολύ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Πολύ ωραίο. Σας ευχαριστούμε. Μάλλον δεν θα είπε τίποτα ο Μελάς και με το δίστιχο αυτό τον ξελάσπωσε! Όπως συνήθιζε, άλλωστε, ο Αθάνας με την ευρηματικότητά του και τους αυτοσχεδιασμούς του. Λοιπόν, τελευταία παρεμβαίνουσα η κυρία Τσουρουκίδη.

ΤΣΟΥΡΟΥΚΙΔΗ: Είναι η δεύτερη φορά που παίρνω μέρος στο συνέδριο, συγχαίρω ιδιαίτερα τους διοργανωτές και τους ομιλητές, οι οποίοι, από τη δική τους ο καθένας σκοπιά, ανέπτυξαν τα θέματα. Και μάλιστα, μάθαμε πάρα πολλά που ήτανε άγνωστα σε πολλούς από εμάς. Έτυχε να τον γνωρίζω τον αείμνηστο Νόβα, σε ένα χωριό που υπηρετούσα, και πράγματι, μέσα στο καφενείο (δεν ανέβαινε σε έδρες και εξέδρες για να μιλήσει).

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Τά 'χε χορτάσει από την Βουλή και από την Ακαδημία όλα αυτά.

ΤΣΟΥΡΟΥΚΙΔΗ: Ναι. Έπειτα από όλα αυτά, που άκουσα από πολλούς κλπ., πραγματικά όλοι σχηματίσαμε την εντύπωση ότι ήτανε ένας πληθωρικός λογοτέχνης, ποιητής, κλπ. Και πληθωρικός πολιτικός. Και συμφωνώ, με μια πρόταση που έκανε κάποιος ομιλητής χθες, πραγματικά του αξίζει να στηθεί ένας ανδριάντας εδώ στη Ναύπακτο. Και κάπου αλλού, ακόμη.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστούμε πολύ. Είναι μια πρόταση. Λοιπόν, κύριε Τερέζη, θέλετε να απαντήσετε;

ΤΕΡΕΖΗΣ: Όπως είπα και στην ανακοίνωσή μου, γνώσεις ουσιαστικές του Αθάνα δεν έχω, πιστεύω, όμως, ότι σε πολλά σημεία, όπως τονίστηκε από τον ερωτώντα, τον κύριο Μαντά, υπάρχει έτσι μια διάθεσή του να διαρρήξει τον «ευσεβισμό». Εγώ προσωπικά έκανα μια ερμηνευτική, χωρίς το γνωριζόμενο αντικείμενο, και αυτό ήταν και το τίμημα της εισήγησής μου.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ναι, ήταν μια έκπληξη, κ. Τερέζη.

ΤΕΡΕΖΗΣ: Ναι, το είπα αυτό το πράγμα. Πιστεύω όμως ότι αξίζει να ασχοληθεί

κάποιος, με τη στάση του Αθάνα την εποχή εκείνη, απέναντι στα θρησκευτικά ή γενικότερα, στη θεολογική κατάσταση της εποχής μας. Ευχαριστώ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Λοιπόν, η Μαρία Δημάκη θέλει τίποτα να απαντήσει; Ένα λεπτό.

ΔΗΜΑΚΗ: Θέλω να συμφωνήσω με τον κύριο Παπαθανασόπουλο, για την πολυγραφημένη μορφή, με την οποία έχει δημοσιευθεί, έχουν εκδοθεί οι «Ιταλικές μακέτες». Και, βέβαια, για τα περιορισμένα αντίτυπα, όπως και ο ίδιος είπε: Να το δείξω το βιβλίο, βέβαια, τώρα ίσως δεν το βλέπετε καλά. Μέσα, βέβαια, τα στοιχεία φαίνονται καθαρά, συγκριτικά με τα στοιχεία που είναι τυπωμένα, ότι έχει αναπαραχθεί, με την μέθοδο πολυγράφου. Όσον αφορά στις πληροφορίες, σχετικά με την εκτίμηση, από την πλευρά του Ρίτσου και την μη εκτίμηση από την πλευρά του Βρεττάκου, ευχαριστώ τον κύριο Παπαθανασόπουλο.

ΒΑΡΔΑΚΟΥΛΑΣ: Κύριε Πρόεδρε, σχετικά με την προσωρινή μετοίκηση του Γ. Αθάνα στην Ιταλία υπενθυμίζω τα εξής: Τις πρώτες μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο βουλευτικές εκλογές, ο Γεώργιος Αθανασιάδης Νόβας, καίτοι ιδεολογικά αντίθετος στο εαμικό κίνημα, που κήρυξε αποχή από τις εκλογές, και πικραμένος από την πυρπόληση του πατρικού του, απέσχε από τις εκλογές, ακολουθώντας την πολιτική γραμμή του Προοδευτικού Κόμματος του Γεωργίου Καφαντάρη και, προαισθανόμενος ίσως τον επερχόμενο εμφύλιο πόλεμο, έφυγε στην Ιταλία, απ' όπου επέστρεψε λίγο πριν τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1950.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μάλιστα. Ευχαριστώ και εγώ. Ο κύριος Τριψιάνος και μετά ο κύριος Ανδρειωμένος. Έχει, πιο πολλές ερωτήσεις.

ΤΡΙΨΙΑΝΟΣ: Στον κύριο Τριανταφυλλόπουλο, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου κατ' αρχήν. Και δεύτερον, να επισημάνω ότι εξέφρασα την ευχή αυτή, διότι υπάρχουν αρμοδιότεροι εμού και μεταξύ αυτών ο κύριος Παπαθανασόπουλος, ο οποίος ήδη έχει συντάξει, ως ανέφερε, το γλωσσάριο των πεζών κειμένων. Και επομένως, είναι ο πλέον αρμόδιος να συντάξει και το γλωσσάριο των ποιητικών κειμένων. Για τον κύριο Κραβαρτόγιαννο, να επισημάνω ότι πάλη «στοιχειών» γειτονικών χωριών υπάρχει σε πολλές λαϊκές παραδόσεις της Ναυπακτίας. Θα σας διαβάσω και μια πολύ σύντομη. Πιθανότατα, η αιτιολογία είναι ότι υπήρχε πρόβλημα οριοθέτησης των γειτονικών χωριών και έτσι επινοήθηκε η παράδοση της πάλης των «στοιχειών». Διαβάζω μια, που προέρχεται από τη Βονόρτα, τον Κάτω Πλάτανο, δηλαδή. Είναι από τα σύμμεικτα του Γ' τόμου των *Ναυπακτιακών*, όπου έχουν συγκεντρωθεί οι ναυπακτιακές παραδόσεις από τον κύριο Χαραλαμπόπουλο: «*Κάθε χωριό έχει και το στοιχειό του. Το στοιχειό της Βονόρτας παλεύει χρόνια με το στοιχειό του Πλατάνου. Το δεύτερο νικάει πάντα το πρώτο. Η πάλη γίνεται στο δαιμονόλογγο, μια τοποθεσία κοντά στα δύο*

χωριά». Το ίδιο νομίζω ότι συμβαίνει και στο τραγούδι των βουνών που σας διάβασα, όπου τα αντίπαλα χωριά είναι η Αράχοβα και το Νεχώρι και η τοποθεσία είναι η τοποθεσία «Αλογάκι», που υπάρχει μάλιστα και μέσα σε εισαγωγικά, από τον Αθάνα. Ευχαριστώ πολύ.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Λοιπόν, κύριε Ανδρειωμένε.

ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ: Κατ' αρχήν, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς όλους τους ερωτώντες. Για τον καθηγητή κύριο Μαστροδημήτρη θα είχα να απαντήσω πως, ως προς το ότι ο αείμνηστος Γ. Θ. Ζώρας μάζευε τα αναγνωστικά, δεν το ήξερα πραγματικά, άρα δεν τα έχω δει. Θα πάω, όμως, στο σπουδαστήριο της Νεοελληνικής Φιλολογίας και θα το δω και σας ευχαριστώ. Στον κύριο Κραβαρτόγιαννο, αν γινότανε η ανθολόγηση με την έγκριση του Αθάνα ή όχι, δεν το γνωρίζω. Όμως εχθές, ο κύριος Γ. Γ. Ζώρας μας έδωσε ένα στοιχείο πολύτιμο, νομίζω, από την αλληλογραφία του Αθάνα με τον πατέρα του. Σε κάποιο σημείο του γράφει ο Αθάνας, ότι τα ποιήματά του είχαν κακοπάθει από τους τυπογράφους. Μπορεί, ακριβώς, να μην οφείλεται σε επέμβαση των ανθολόγων, να είναι λάθος, ή, αν το θέλετε, επέμβαση των τυπογράφων. Τον ευχαριστώ για τα στοιχεία που μας έδωσε, για την συνεννόηση Αθάνα - Κοντογιάννη. Ως προς το πώς γινόταν τότε η ανθολόγηση, νομίζω ότι ένας ασφαλής τρόπος, είναι να πάμε μέσω των οδηγιών του Υπουργείου, για να δούμε τι καθόριζε και πώς συμμορφώνονταν οι ανθολόγοι στις οδηγίες του Υπουργείου. Είναι όμως, ένα θέμα το οποίο, οφείλω να ομολογήσω, ότι προς το παρόν, δεν το έχω ερευνήσει. Ως προς τις δεύτερες διορθώσεις, δεν διόρθωνε ο Αθάνας από τα αναγνωστικά, αλλά διόρθωνε μόνος του. Άλλαζε στροφές κ.λπ.· το φιλολογικό πρόβλημα είναι, νομίζω, σε αυτήν την περίπτωση, αρκετά σημαντικό. Για τον κύριο Φούρλα, στον οποίον οφείλω πολλά ως προς την ανακοίνωση, νομίζω ότι τα τρία σημεία που έθιξε, είναι σημεία τα οποία έθιξα και εγώ στην ανακοίνωσή μου. Είναι πολύτιμη η μαρτυρία, ότι ο ίδιος ο Αθάνας φιλοδοξούσε να εκδώσει μια αυτοτελή συλλογή για παιδιά. Δεν το γνώριζα μέχρι σήμερα.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Μα το ρωτάει και αυτός. Το ρωτάει.

ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΣ: Ναι, ναι. Ως προς το δεύτερο σημείο, για τη σχέση του Υπουργείου με τους ανθολόγους, νομίζω αναφέρθηκα προηγουμένως, απαντώντας στον κύριο Μαντά και στον κύριο Κραβαρτόγιαννο. Θα ήθελα μόνο να επισημάνω, ότι ας μην ξεχνάμε πως το κάθε Υπουργείο είναι φορέας αναπαραγωγής μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας. Και ως προς το τρίτο σημείο, θα είχα να κάνω την εξής παρατήρηση, ως προς το αν οι ίδιοι οι συγγραφείς ή οι συντάκτες ή οι ανθολόγοι των αναγνωστικών, για λόγους παιδαγωγικούς, ήταν αναγκασμένοι μερικές φορές να αλλάξουνε κάποιες ιδιωματικές λέξεις. Γιατί όμως το έκαναν αυτό για κάποιες

ιδιωματικές λέξεις, ενώ για κάποιες άλλες δεν το έκαναν και τις περνούσαν στα γλωσσάρια; Γιατί, δηλαδή, αυτή η επιλογή, μεταξύ της μιας ιδιωματικής λέξης και της άλλης ιδιωματικής λέξης; Αυτά, θα είχα να απαντήσω.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ, τον κύριο Ανδρειωμένο. Ήθελα κάτι ακόμη να πω, από τα όσα ερεθιστικά είπες. Βέβαια, εδώ υπάρχουν και εκπρόσωποι των διαφόρων λογοτεχνικών εταιρειών της Αθήνας, ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, ο κύριος Σαρδελής και άλλοι. Το πράγμα θα λυθεί, όταν οι συγγραφείς, ιδίως δια των εταιρειών στις οποίες είναι ενταγμένοι, θα απαγορεύσουν στο Υπουργείο να κάνει οποιαδήποτε επέμβαση στα κείμενά τους. Λοιπόν, δεν μπορεί να κάνει το Υπουργείο, κάθε φορά που έχουμε μεταρρύθμιση, ό,τι θέλει και να παραποιεί τα κείμενα. Πάντως είμαι σίγουρος, ότι ο κύριος Τριανταφυλλόπουλος, ως λογοτέχνης-συγγραφέας θα αρνηθεί να συμπεριληφθεί κείμενό του παραποιημένο και δεν θα δελεασθεί, όπως δελεάζονται οι περισσότεροι λογοτέχνες, οι οποίοι καμαρώνουν επειδή κάποιο κείμενό τους μπήκε στην ανθολογία, στα νεοελληνικά αναγνώσματα. Αυτό, βεβαίως, ως κατακλείδα των παρατηρήσεων, επεμβάσεων, έστω και αν δεν το εξέφρασα όσο θα ήθελα χαριτωμένα, «ηδυσμένω λόγω», δηλαδή. Τώρα, ο κύριος Χαραλαμπόπουλος θα έρθει να διαβάσει ένα κείμενό του, με τον τίτλο «Συνθετική εικόνα των αδελφών λογοτεχνών Γ. Αθάνα και Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα». Θα είναι ένας καταληκτικός χαιρετισμός. Θα διαβάσει έναν καταληκτικό χαιρετισμό.

ΧΑΡΑΛ. Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ Γ. ΑΘΑΝΑ ΚΑΙ ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΟΣ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Είναι αναμφισβήτητη αλήθεια ότι υπάρχουν κάποια γεγονότα που σημαδεύουν οριστικά τον άνθρωπο και συντελούν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του.

Μόλις 6 μηνών στις 23 Αυγ. 1893, επέτειο της Παναγίας της Προυσιώτισσας, ο Γιώργος Θεμ. Αθανασιάδης,[1] ο κατοπινός Αθάνας, δεν μπορούσε ν' αντιληφθεί τη συμφορά που βρήκε το σπίτι του, αφού ο μόλις 44 χρονών πατέρας του Θεμιστοκλής Γ. Αθανασιάδης, διακεκριμένος φιλόλογος στη Ναύπακτο, έφυγε για το αιώνιο ταξίδι.

Ο άλλος αδελφός ο Θεμιστοκλής ήλθε στη ζωή 4 μήνες μετά το θάνατο του πατέρα. «Κοιλάρφανος», λοιπόν, πήρε τ' όνομά του.

Τα δυο αδέλφια μίγμα ηπειρώτικων καταβολών, αφού οι Αθανασιάδηδες και οι Νοβαίοι κατάγονταν από τα Ζαγοροχώρια, και Κραβαρίτικων, μια και η μητέρα τους, η Ευδοκία Ν. Σισμάνη, καταγόταν από την πολύ-

---

1. Γεννήθηκε στη Ναύπακτο (10.2.1893).

παθη αρχοντοκαπεταναίικη γενιά των Σισμαναίων, προέρχονταν από γερό βιολογικό δυναμάρι, άντεξαν και πρόκοψαν... Τούτο το οφείλουν κυρίως στη νεαρή μητέρα τους, που αφοσιώθηκε μ' αυτοθυσία στη σωστή ανατροφή των δυο ορφανών παιδιών της. Ακόμα το οφείλουν στην αυστηρών αρχών γιαγιά τους Βασιλική, κόρη του μεγαλέμπορου Παναγή Νόβα, στον καλόκαρδο θείο τους, αδελφό του πατέρα τους Πάνο, τον κατοπινό Κοινοτάρχη της Ναυπάκτου, και στους θείους τους Βουλευτές και Δημάρχους Σισμαναίους, αδελφούς της μητέρας τους.

Και τα «έχα» του Νοβαίικου οίκου ήταν αρκετά ανθηρά και έτσι τα δύο ορφανά μπορούσαν να ζήσουν χωρίς στερήσεις και να σπουδάσουν, όπου επιθυμούσαν.

Ο Γ. Αθάνας σε μια αυτοβιογραφική ποιητική συλλογή,[2] που έγραψε σε αρχαΐζουσα γλώσσα, αναφέρει για τα παιδικά του χρόνια:

Διῆγον τὰς ἀτέρμονας ἡμέρας μου ὀλβίως,
τὸ θάλπος εὐφραινόμενος τῶν μητρικῶν φροντίδων.[3]

Και αλλού:

Ὦ πόσον ἦσαν εὐτυχῆ τὰ ἔτη μου ἐκεῖνα!
Ἄνθος καὶ ἄσμα ὡράιζον τὸν παιδικόν μου βίον...[4]

Η έλλειψη όμως του πατέρα είναι εμφανής:

Νήπιον ἔτι ὠρφάνευσα, πρὶν ἢ τὰς συμβουλάς του,
πρὶν ἢ τὰς παραινέσεις του ἀκούσω διὰ ζώσης...[5]

---

2. Ανωνύμου, *Δοκίμια*, Στίχοι, Αθῆναι 1971.
3. Ό.π., σ. 42, ποίημα *Ὁ ἐφηβικός μου βίος*, 2η στρ., 2ο δίστ.
4. Ό.π., σ. 52, ποίημα *Ἄνθος καὶ ἄσμα*, 3η στρ., 2ο δίστ.
5. Ό.π., σ. 43, ποίημα *Εἰς παλαιὰ χειρόγραφα*, 2η στρ., 1ο δίστ. Πβ. ποίημα από τη συλλογή *Πρωινό ξεκίνημα*

Ἀντίλαλοι μυστηριακοί
τῆς χωριανῆς καμπάνας,
μὲ τὰ γλυκὰ χαϊδόλογα
δὲν μοιάζετε τῆς μάνας.

Οι στίχοι αυτοί αποπνέουν μεγάλη πικρία για τη στέρηση.

Η γιαγιά Βασιλική, απόφοιτος της Σχολής Χιλλ της Αθήνας, έμαθε τα εγγόνια της να διαβάζουν, προτού πάνε στο Σχολειό, χρησιμοποιώντας το «Κυριακοδρόμιο» του Νικηφόρου Θεοτόκη και τις εφημερίδες της εποχής.

Φαίνεται ότι η λογοτεχνική τάση των δυο παιδιών από τα μαθητικά θρανία, που υποθαλπόταν από το σπίτι, είχε και κληρονομικές αιτίες. Ο φιλόλογος πατέρας έγραψε ποιήματα στην καθαρεύουσα, ενώ ο θείος τους Δημήτρης, αδελφός του πατέρα τους, που πέθανε μόλις 20 χρονών όντας φοιτητής, έγραψε μυθιστόρημα, κι αυτός στην καθαρεύουσα, με τον τίτλο «Ποιμενίς»

Ἐρωτικὸν εἰδύλλιον εἶχεν ὑπόθεσίν του,
μυρίπνους ἐξεχείλιζεν περιπαθείας πόνος,[6]

περιγράφει ο Αθάνας. Ο Γιώργος «*παιδίον ἔτι, μαθητὴς καί... τῶν Μουσῶν θεράπων*»,[7] έγραψε την πρώτη χειρόγραφη ποιητική συλλογή την *Ἐθνικὴ Μοῦσα*, όπως την υπέγραφε.

Για τη συλλογή αυτή ασπρομάλλης πια γέρων ο Αθάνας γράφει:

καὶ στιχουργὸς ἀδέξιος ἐξ ἀπορρήτων ἤμην,
κρύπτων ὑπὸ ψευδώνυμον τὰς πρώτας μου ἀνεμώνας...[8]

Και το περιεχόμενο της συλλογής;

Ἦτο ἀφελὴς ἡ προσφορὰ τῶν πρωτολείων ἐκείνων
ὑπὲρ Πατρίδος καὶ Μητρὸς καί τινος κορασίδος...[9]

Τάχα πῶς εἶστε σκέφτηκα,
θυμᾶμαι μιὰν ἑσπέρα,
τὰ λόγια ποὺ δὲν ἄκουσα
τοῦ ἀγνώριστου πατέρα.

6. Ανωνύμου, ό.π., σ. 44, ποίημα *Τομίδιον...*, 3η στρ., 1ο δίστ.
7. Ό.π., σ. 47, ποίημα *Ἐωθινὰ σκιρτήματα*, 1η στρ., 2ος στίχ.
8. Ό.π., σ. 9, ποίημα *Ἀνθοῦν ἐκ νέου*, 1η στρ., 2ο δίστ.
9. Ό.π., 2η στρ., 1ο δίστ. Πβ. ποίημα *Ἐωθινὰ σκιρτήματα*, σ. 47.

Μαθητής του Ελληνικού Σχολείου ο Γιώργος, με Σχολάρχη τον σοφό δάσκαλο Δημ. Λαούρδα, εξέδιδε χειρόγραφη εφημερίδα, γραμμένη στ' αχνάρια των αθηναϊκών εφημερίδων με χρονογράφημα, μυθιστόρημα και ειδήσεις επί του πιεστηρίου.

Ταυτόχρονα ο Μίστος έγραφε κι αυτός τη δική του εφημερίδα που αντιπολιτευόταν την πρώτη.

Από το 1907 ο Γιώργος έγραφε ενυπόγραφες ανταποκρίσεις στην «Ελλάδα» του Ποταμιάνου, όπως στη συνέχεια και ο Θεμιστοκλής.

Μαθητές και οι δύο στο Β' Γυμνάσιο Πατρών συνέχιζαν δημοσιογραφούντες και λογοτεχνούντες.

Σπούδασαν και οι δύο στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και κατά τη διάρκεια των σπουδών τους εμαθήτευσαν στην «Ακρόπολη» του Γαβριηλίδη, που αποτελούσε εκείνη την εποχή αληθινή δημοσιογραφική σχολή. Εκεί ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου διασκέδαζε σκιτσάροντας πρόχειρα τα δυο αδέλφια, τη μια μορφή κοντά στην άλλη-προφίλ. Έβαζε ολόγυρα το κάστρο του Επάχτου και από κάτω την επιγραφή:

«*Τὸ Ἀδελφᾶτο τῶν Ναυπακτίων*».[10]

Η δημοσιογραφία, η ποίηση, το διήγημα, το δοκίμιο είναι ο κοινός στίβος των δυο αδελφών. Ο Γιώργος διακρίθηκε ως πολεμικός ανταποκριτής κατά τους βαλκανικούς πολέμους και τη μικρασιατική εκστρατεία, διετέλεσε Αντιπρόεδρος της Ένωσης Συντακτών το 1926 και Συνδιευθυντής της εφημ. «Νέος Κόσμος» (1933-1936).

Ο Θεμιστοκλής άφησε εποχή με την αρθρογραφία του και τις δημοσιογραφικές αποστολές του στο εξωτερικό.

Ο Γιώργος ήταν κυρίως ποιητής, και είναι αρκετά μεγάλη η ποιητική του παραγωγή. Ο Θεμιστοκλής μόνο μια ποιητική συλλογή εξέδωσε. Όμως τα πεζογραφήματά του, ταξιδιωτικά και άλλα, αποπνέουν ποίηση. Ο δοκιμιακός λόγος και των δύο ήταν ουσιαστικός, καθαρός, πιο λυρικός του πρώτου, πιο εγκεφαλικός του δεύτερου. Όμως έχουν και τις ιδιαιτερότητές τους. Ο Θεμιστοκλής ασχολήθηκε με την κριτική γενικά της τέχνης. Όμως διέπρεψε στη θεατρική κριτική. «Η Αθηναϊκὴ δραματουργία», όπου περιέχονται οι θεατρικές κριτικές του, αποτελεί υπόδειγμα ορθού, αμερόληπτου και καθαρού λόγου.

---

10. Βλ. πρόλογο ποιητικής συλλογής *Ἀστέγνωτο Δάκρυ*, σ. 8.

Ο Γιώργος ιδιαίτερα για το ποιητικό έργο έγινε Ακαδημαϊκός.[11] Πολλά λοιπόν τα κοινά στη λογοτεχνική πορεία μεταξύ των δυο αδελφών.

Διακρίνονται όμως στον χαρακτήρα.

Ὁ Μίστος ἦταν «ἐσωστρεφής», ἐκλεκτικὸς σὲ ὅλα — καὶ στὶς φιλίες. Ἦταν ἀριστοκράτης. Ὁ Γιῶργος ἦταν «ἐξωστρεφής», ἀνοιχτόκαρδος, παραδομένος ὁλόψυχα στὴν ἀγάπη τοῦ κοινοῦ - δημοκράτης.[12]

Ο Μίστος, ίσως λόγω του χαρακτήρα του, σταδιοδρόμησε στη Διοίκηση, όπου υπηρέτησε επί σειράν ετών ως Νομάρχης σε διάφορες Νομαρχίες και απεχώρησε από την υπηρεσία ως Γενικός Επιθεωρητής Νομαρχών. Ο Γιώργος ασχολήθηκε με την πολιτική. Δεν είναι βέβαιο ότι θα γινόταν καλύτερος ποιητής, εάν αφοσιωνόταν αποκλειστικά στην ποίηση. Αμφιβάλλουμε, εάν θα μπορούσε να γράψει τα ανεπανάληπτα *Τραγούδια των Βουνών*, χωρίς να επισκεφθεί τα απρόσιτα χωριά και βλαχοκόνακα, κυνηγώντας την ψήφο.

Γνωστή είναι η σταδιοδρομία του στην πολιτική και δεν θ' αναφερθούμε. Άλλωστε το Συμπόσιό μας σκοπό έχει να αναδείξει το λογοτεχνικό έργο του Γ. Αθάνα και του αδελφού του Θεμιστοκλή, να το αξιολογήσει και να το οριοθετήσει μέσα στη Νεοελληνική Γραμματεία.

Τον πολιτικό Γεώργιο Αθανασιάδη-Νόβα θα τον κρίνει η αδέκαστη ιστορία με τη νηφαλιότητα των αποστάσεων και είναι νωρίς ακόμα να μιλήσει. Το ίδιο μπορεί να αναφερθεί σε μικρότερη βεβαίως κλίμακα για τον Νομάρχη Θεμιστοκλή. Εκείνο όμως που μπορεί να λεχθεί ως γενικός κανόνας είναι: Η εξουδετέρωση του πολιτικού αντιπάλου με μεθόδους που έχουν ως στόχο την προσωπική του ζωή ή το πνευματικό του έργο, είναι δείγμα παρακμής και υποχώρησης των πνευματικών και ηθικών αξιών. Το λογοτεχνικό, μουσικό ή καλλιτεχνικό έργο θα πρέπει να αξιολογείται αυθύπαρκτα και όχι σε συνάρτηση με πολιτικές σκοπιμότητες.

Και όταν η επίθεση κατά του πνευματικού έργου γίνεται με ανέντιμα και ψευδή στοιχεία, τότε η ενέργεια αυτή που ξεπερνάει τους κανόνες,

---

11. 28 Απρ. 1955. Μνημειώδης και βαθυστόχαστη υπήρξε η ομιλία του *Ἡ Λυρικὴ Ποίηση* κατά την υποδοχή του στην Ολομέλεια της Ακαδημίας (Έκτακτη συνεδρία, 3 Δεκ. 1955).

12. Ό.π., *Ἀστέγνωτο Δάκρυ*.

καταδικάζεται από την συντριπτική πλειοψηφία των ορθώς σκεπτόμενων πολιτών και εισέρχεται στη δικαιοδοσία του ποινικού δικαίου.

Από την τριήμερη αυτή διαδικασία έχει πιστεύουμε αναφανεί η αξία του λογοτεχνικού έργου των δύο αδελφών. Είναι ένα έργο πολύμορφο, που δείχνει το μέγεθος της προσφοράς των δυο λογοτεχνών και σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να αμαυρωθεί από ποικίλες σκοπιμότητες και στείρους φανατισμούς.

☆

Σε λίγα λεπτά τελειώνει το Συμπόσιό μας που ανέλυσε και αξιολόγησε πλήρως το έργο των δύο αδελφών συμπατριωτών μας λογοτεχνών.

Ευχαριστούμε για μια ακόμα φορά τον Πρόεδρο του Συμποσίου μας καθηγητή κ. Παναγ. Μαστροδημήτρη και τους εισηγητές που συνέβαλαν αποφασιστικά στην επίτευξη των σκοπών του, τα προεδρεία, τους συνέδρους και τους πολυάριθμους παρατηρητές μας. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε το Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα για τη σημαντική χορηγία του, που μας επέτρεψε να οργανώσουμε αυτό το Συμπόσιο και ελπίζουμε σε μελλοντική βοήθεια για την γρήγορη έκδοση των πρακτικών.

Ειδική μνεία κάνουμε στη Μικτή Χορωδία, που είναι το πολιτιστικό Σωματείο για το οποίο η πόλη μας πρέπει να είναι υπερήφανη, και θερμά την ευχαριστούμε για την ωραία βραδιά που μας χάρισε ερμηνεύοντας μελοποιημένα ποιήματα των δυο λογοτεχνών και άλλα τραγούδια.

Ακόμα ευχαριστούμε το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, τον ΕΟΤ και το Υπουργείο Υγείας για την οικονομική τους ενίσχυση. Ευγνώμονες ευχαριστίες απευθύνουμε στους μόνιμους φίλους και συμπαραστάτες μας τον Δήμαρχο κ. Ν. Ρέππα και τις υπηρεσίες του Δήμου, τον Πανοσιολογιότατο Καθηγούμενο της Ι. Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος π. Σπυρίδωνα και την Μοναστική Αδελφότητα, που σήμερα μας φιλοξενούν στους άνετους χώρους της Μονής, ως και τον Διευθυντή της Παπαχαραλαμπείου Βιβλιοθήκης Γιάννη Χαλάτση και το προσωπικό της Βιβλιοθήκης για την πολυποίκιλη συνδρομή τους.

Με τόσους, λοιπόν, ανιδιοτελείς φίλους, παίρνουμε δύναμη για να συνεχίσουμε.

Τελειώνοντας, παρακαλώ κ. Πρόεδρε να κηρύξετε τη λήξη των εργασιών του Συμποσίου μας, αφού πρώτα συνοψίσετε τα συμπεράσματα που εξάγονται από την τριήμερη διαδικασία.

Π. Δ. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Κυρίες και Κύριοι, η συνόψιση των πορισμάτων είναι το πιο δύσκολο πράγμα σε ένα Συμπόσιο-Συνέδριο. Επομένως η δική μου αναφορά και έκθεση πολύ απέχει από αυτό που θα έπρεπε να γίνει, αν είχα τον χρόνο και αν μπορούσα να καθήσω και να εργασθώ στο ξενοδοχείο ή όπου αλλού, για να κάνω αυτή τη δουλειά. Έχω, όμως, κρατήσει κάποιες σημειώσεις, που θα θελήσω να σας τις ανακοινώσω, για να δούμε τί εκάλυψαν οι ανακοινώσεις και ποια θέματα εξαντλήθηκαν, έτσι ώστε, σε ένα δεύτερο συνέδριο για τους δυο αδελφούς, η έρευνα να στραφεί και προς άλλα θέματα, τα οποία δεν εξαντλήθηκαν στο συνέδριο αυτό. Προσωπικά πιστεύω ότι σε πέντε χρόνια θα μπορούσε να ξαναγίνει και ένα δεύτερο συνέδριο, όπως είχα πει και για τον Βλαχογιάννη παλαιότερα.

Οι εργασίες του συνεδρίου συμπεριέλαβαν, όπως θα διαπίστωσαν και όσοι τακτικά παρακολούθησαν τις εργασίες του αυτές, ποικίλα θέματα. Ιδιαίτερα θα έλεγα ότι οι ανακοινώσεις που έγιναν για τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα, όπως ήταν φυσικό να συμβαίνει, ήταν λιγότερες αριθμητικά και ότι περισσότερες αφιερώθηκαν στον Γεώργιο Αθάνα. Μερικές, είναι μεικτές (αναφέρθηκαν και στους δύο αδελφούς).

Θα έλεγα ότι πρέπει να αρχίσω από αυτές, του γενικού περιεχομένου, που μας έδωσαν π.χ. ο κύριος Βαρδακουλάς για το «Ίδρυμα Νόβα —Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα—, ο οποίος μας εισήγαγε στα σχετικά με την οργάνωση και τις δραστηριότητες του Ιδρύματος, έτσι ώστε να μην έχουμε απορίες. Ενώ άλλοι που έλαβαν μέρος στο Συνέδριο φρόντισαν ώστε να ενημερωθούμε για τα γενεαλογικά —το γενεαλογικό δέντρο, δη-

λαδή, των Νοβαίων—, όπως ήταν η ανακοίνωση του κυρίου Παναγιωτόπουλου, ο οποίος συσχέτισε αυτά τα γενεαλογικά με στίχους από δημοτικά τραγούδια και από ποιήματα του Γεωργίου Αθάνα.

Ο σοφός νομικός κύριος Κώστας Τριανταφύλλου θέλησε να μας δώσει τις σχέσεις των Νοβαίων με την Πάτρα και, βεβαίως, μας αποκάλυψε πτυχές άγνωστες έως τώρα, σε όσους ασχολούνται με τον βίο και το έργο των δύο αδελφών.

Γενικού περιεχομένου ήταν και κάποιες άλλες εργασίες του συνεδρίου. Οικογενειακές μνήμες μελών της οικογένειας Νόβα, σε λυρικό μάλιστα τόνο, μας έδωσε η κυρία Κοντράρου, ενώ άλλοι μελετητές ασχολήθηκαν με παρατηρήσεις γενικού ενδιαφέροντος που έγιναν περισσότερο αναφορικά με το έργο του Γιώργου Αθάνα. Και θα ανέφερα εδώ τις εύστοχες παρεμβάσεις του κυρίου Σταφυλά για το έργο του Γεωργίου Αθάνα, με αποσπάσματα που μας διάβασε από κείμενα του ίδιου. Όπως επίσης και την ανακοίνωση του κυρίου Λαμνάτου, που έδωσε και αυτός χαρακτηριστικά στοιχεία της ποίησης του Γιώργου Αθάνα. Συνδυάζοντας τις ορειβατικές ποιητικές διαθέσεις του Αθάνα με μνήμες από το κλέφτικο τραγούδι και με στίχους Βαλαωριτικούς ή του Κρυστάλλη, ο κύριος Φούρλας, με συγκίνηση και πάθος, μας έδωσε μια λαμπρή σχετικά με το θέμα ανακοίνωση.

Καλύφθηκαν επίσης, σε ό,τι αφορά το έργο του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα, του Γιώργου Αθάνα, πολλές πλευρές, όπως π.χ. η πλευρά του επιστολογράφου, με τα όσα μας είπε ο κύριος Γ. Γ. Ζώρας. Η ανακοίνωση αυτή, αφορούσε και τον Θεμιστοκλή, ιδιαίτερα με την ενδιαφέρουσα επιστολή, μέρος της οποίας και μας διάβασε. Η επιστολή αυτή είναι χαρακτηριστική της προσπάθειας ενός ανθρώπου να εκπορθήσει το φρούριο της «Νέας Εστίας», με τον τότε δύσκολο διευθυντή του. Ενδιαφέροντα βέβαια, από όσο γνωρίζω, είναι και τα άλλα —ιδιωτικού περιεχομένου— περιεχόμενα της επιστολής, τα οποία δεν μας διάβασε ο κ. Ζώρας, και τα οποία θα τα διαβάσουμε στα Πρακτικά του Συνεδρίου. Ο επιστολογράφος, λοιπόν, Γιώργος Αθάνας.

Κάποιοι άλλοι σύνεδροι, με τις ανακοινώσεις τους, εξάντλησαν άλλες πτυχές, διαστάσεις θα τις έλεγα, του έργου του Γιώργου Αθανασιάδη-Νόβα, και θα ήθελα εδώ να πω ότι ήταν πάρα πολύ ενημερωτικοί στις ανακοινώσεις τους και ο κύριος Σπύρος Λάμπρου —με την εργασία του για τη μουσική επένδυση των ποιημάτων του Γιώργου Αθάνα (ποια έργα που μελοποιήθηκαν και πόσο κατά την άποψή του σωστά μελοποιήθηκαν)— και ο κύριος Ηλίας Νικολάου, που μας έδωσε τις διαστάσεις του Γιώργου

Αθανασιάδη-Νόβα ως ιστορικού-γνώστη της περιοχής. Ο κ. Νικολάου μας μίλησε για τρεις ανακοινώσεις του Νόβα επί τοπικών ιστορικών θεμάτων και έδωσε περισσότερη έμφαση στην ανακοίνωση που είχε ως θέμα της τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571).

Για τη θρησκευτικότητα του ποιητή μας μίλησε επαρκώς ο κύριος Τερέζης. Ο Πατήρ Ειρηναίος, για μια άλλη πτυχή των δραστηριοτήτων του Γ. Αθάνα, όπως είναι το χτίσιμο ναού στον χώρο όπου έχουν ταφεί οι πρόγονοι και μέλη της οικογένειας των Νοβαίων.

Για τα σχολικά βιβλία και τον Γιώργο Αθάνα ακούσαμε πολλά —και στη συζήτηση που ακολούθησε— από τον κύριο Ανδρειωμένο.

Ο κύριος Τριψιάνος μας μίλησε για τον λαογράφο Γιώργο Αθάνα.

Θα ήθελα να επιμείνω περισσότερο στις ανακοινώσεις αυτών που μας μίλησαν για τις ποιητικές συλλογές του Γ. Αθάνα και για τις συλλογές διηγημάτων του ίδιου. Διότι στις ανακοινώσεις αυτές παρουσιάστηκαν κατά τρόπον εξαντλητικό ορισμένα κεφάλαια της ποίησης ή της πεζογραφίας του Αθάνα. Εδώ, πάντως, βλέπω να υπάρχει χώρος όπου θα κινηθεί η θεματολογία ενός μελλοντικού συνεδρίου. Χρειάζεται να μνημονεύσω, σχετικά, την εργασία της κυρίας Βάρσου, για το *Πρωινό Ξεκίνημα*, η οποία κινήθηκε ανάμεσα στα παραδοσιακά και στα μοντέρνα μεθοδολογικά συστήματα ανάλυσης. Ακόμη, τον κύριο Ντίνο Μακρυγιάννη, ο οποίος μας έδωσε επίσης αναλυτική αναφορά του περιεχομένου της συλλογής *Αστέγνωτο Δάκρυ*. Η ανακοίνωση αυτή, επομένως, αφορά και τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα, αφού σε αυτόν αναφέρεται. Η κυρία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου μας μίλησε για τα «Δοκίμια ανωνύμου», με μια ανακοίνωση τη μεθοδολογία της οποίας επαινέσαμε όλοι, διότι μας έδωσε τη διάσταση του έργου του Γιώργου Αθανασιάδη-Νόβα, του Γ. Αθάνα, ως καθαρευουσιάνου ποιητή, επηρεασμένου πιθανώς από τους ρομαντικούς ομοτέχνους του των Αθηνών. Ενός ποιητή που θέλησε να βγει έξω από το γλωσσικό περιεχόμενο άλλων συλλογών του και να δείξει ότι και στον χώρο αυτόν τα κατάφερνε καλά. Με εξαντλητικές και άκρως ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις η Δέσποινα Δούκα μας μίλησε για τη συλλογή *Αίνος και Θρήνος*, συνδυάζοντας τη συλλογή αυτή και με πρωϊμότερες μορφές της ή με τις εμπειρίες του Γιώργου Αθανασιάδη-Νόβα ως δημοσιογράφου στο Μικρασιατικό μέτωπο κατά την περίοδο του έτους 1921. Στις συλλογές, επίσης, εντάσσεται και η ανακοίνωση της Μαρίας Δημάκη. Οι *Ιταλικές Μακέτες*, στο περιεχόμενο των οποίων αναφέρθηκε λεπτομερώς η δεσποινίδα Δημάκη, εμφανίζουν, κατά την άποψή της, τον ευαίσθητο ποιητή, ο

οποίος δεν συγκινήθηκε μόνο από τον ελληνικό χώρο αλλά και από τον ιταλικό, τον χώρο δηλαδή καταγωγής της συζύγου του, τον οποίο επίσης εγνώριζε άριστα. Ωστόσο, όπως η Ζάκυνθος τον Ανδρέα Κάλβο, έτσι και η Ναύπακτος ακολουθεί τον ποιητή μας στους στίχους των *Ιταλικών Μακετών*. Στο *Πρωινό ξεκίνημα*, αναφέρθηκε και ο διδάκτωρ φιλολογίας, Ναυπάκτιος κύριος Απόστολος Ζορμπάς, εκπαιδευτικός που και αυτός εργάζεται στον χώρο της ιστορίας, της γλώσσας και της λογοτεχνίας της περιοχής σας.

Δεν ξεχνώ βέβαια τον Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα, με τον οποίον, θα κλείσω τη σύντομη αυτή αναδρομή. Θα αναφερθώ στην εργασία του κυρίου Τριανταφυλλίδη, ενός συναδέλφου με μεγάλη ευαισθησία, σε ό,τι αφορά τα νεοελληνικά κείμενα και τις ιδέες των κειμένων αυτών, ο οποίος προσπάθησε, σε μια σύνθεση, να μας δώσει τα στοιχεία εκείνα που μας προσφέρουν τη συνισταμένη της λογοτεχνικής σχολής της Ρούμελης. Θα έλεγα ότι με επιτυχία ενέταξε σε αυτήν τη σχολή και τον ένα και τον άλλο από τους δύο αδελφούς. Και θα τον παρακαλούσα, αφού δεν μπορώ να κάνω συστάσεις σε ωρίμους συναδέλφους, να επεκταθεί περισσότερο σε αυτό το κεφάλαιο, διότι ο Βαλέτας, π.χ., υπερηφανευόταν ότι ανακάλυψε πολλές νέες λογοτεχνικές σχολές, των Σποράδων, της Λέσβου κ.ο.κ., για τις οποίες έγραψε αρκετά. Γιατί ο κ. Τριανταφυλλίδης να μην κάνει κάτι συστηματικότερο, συνθετικότερο και εκτενέστερο, προσφέροντάς μας τη λογοτεχνική σχολή της Ρούμελης; Οι προϋποθέσεις υπάρχουν. Ο κ. Τριανταφυλλόπουλος αξιολόγησε θετικά το δοκίμιο κριτικής του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα για τον Παπαδιαμάντη. Πρόσεξε, ως ειδικός Παπαδιαμαντολόγος, μερικές λέξεις και χαρακτηρισμούς του κειμένου, που εμείς οι άλλοι, ως κοινοί αναγνώστες, ίσως να ξεπερνούσαμε. Εκείνος, ξέρει πάντοτε, να εκτιμά τί γράφεται εύστοχα για τον Παπαδιαμάντη και να βγαίνει από τα ρούχα του, όταν γράφονται άστοχα πράγματα για τον μεγάλο Σκιαθίτη διηγηματογράφο. Ο κ. Κάρτερ μας μίλησε για την θεατρική κριτική του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα, με τρόπο που προκάλεσε τα θαυμαστικά σχόλιά μας, για το ύφος της ομιλίας του και για τη γενικότερη παιδεία του. Ανάλογες πτυχές είχε και η ανακοίνωση του κυρίου Παπαθανασόπουλου, ο οποίος μας μίλησε για την πνευματική αδιαλλαξία του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα. Και παραβάλλοντάς την προς όσα ένας ομότεχνος του Νόβα, ο Φώτος Πολίτης, είχε πραγματώσει, θέλησε να βρει στα κείμενα του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα ορισμένα στοιχεία που τον κάνουν (τον κ. Παπαθανασόπουλο) να προτιμά την κριτική του

συμπατριώτη σας από εκείνην του Φ. Πολίτη. Ο Κώστας Σαρδελής αναφέρθηκε κριτικά στα λαμπρά για την εποχή του και για την εποχή μας ταξιδιωτικά κείμενα του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα. Βέβαια και κάποιοι άλλοι ομιλητές έκαναν —παρεμπιπτόντως— ανάλογες παρατηρήσεις, στα κείμενα ταξιδιωτικού περιεχομένου του Θεμιστοκλή Αθανασιάδη-Νόβα.

Παρ' ολίγο να ξεχάσω τον κύριο Άνθη Βέργη, ο οποίος μας μίλησε για μια άλλη πτυχή του Αθάνα ως διηγηματογράφου και, βεβαίως, με παρατηρήσεις αισθητικού περιεχομένου, τις οποίες έκαμε και που προκάλεσαν κάποιες προσθήκες του ακροατηρίου.

Ο δημοσιογράφος Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας εξαντλήθηκε, θα έλεγα, με την λεπτομερειακή αναδρομή που μας έκανε ο κύριος Ρέππας, ο οποίος μας έδωσε το σχετικό πορτραίτο του Γιώργου Αθανασιάδη-Νόβα. Αποτίμησε, δηλαδή, τις ιδιότητές του ως δημοσιογράφου, δίνοντάς μας, μέρα με την ημέρα, τις ανταποκρίσεις του και το περιεχόμενο κάθε ανταπόκρισης. Η εργασία αυτή θα μπορούσε να τυπωθεί στα Πρακτικά, μαζί με όσα ο κύριος Ρέππας δεν μπόρεσε να μας διαβάσει.

Ελπίζω ότι δεν παρέλειψα κάποιον. Όλα όσα εξέθεσα δείχνουν ότι έγινε μια αναλυτική αναδρομή στο έργο των αδελφών Αθανασιάδη-Νόβα. Πλουτίσαμε τις γνώσεις μας —εγώ τουλάχιστον—, είδαμε ότι το έργο τους αντέχει στην κριτική, αλλά δεν μπορέσαμε να καλύψουμε όλα τα θέματα. Αυτό θα γίνει στο μέλλον, όπως είπα.

Να συγχαρώ και εγώ, από την πλευρά μου, τους διοργανωτές, τους ευεργέτες της περιοχής, τη Μονή του Σωτήρος, το «Ίδρυμα Αθανασιάδη-Νόβα».

Να ευχαριστήσω, ακόμη, για τη φιλοξενία τους, όλους τους άλλους και ιδιαίτερα τον κύριο Δήμαρχο, αλλά και τους πολιτικούς και τους ανθρώπους των γραμμάτων, που μας πλαισίωσαν και από εδώ και από την Πάτρα και από την περιοχή, στο τριήμερο αυτό, που είχαμε την ευκαιρία, για δεύτερη φορά, να ζήσουμε στην Ναύπακτο.

Θα ξαναρθούμε, διότι η πατρίδα σας μας προκαλεί με τις ομορφιές της, αλλά και με την πνευματικότητα που έχει να επιδείξει, κάτι που για μένα ήταν πρωτοφανές, τόσο στην Παπαχαραλάμπειο αίθουσα όσο κι εδώ σήμερα.

Σε μεγάλες, πολύ μεγαλύτερες, πολυπληθέστερες επαρχιακές πόλεις,

δεν βλέπει κανείς αυτήν την προσέλευση που είδαμε εμείς αυτές τις μέρες.

Σας αξίζουν συγχαρητήρια.

Λοιπόν, ο Πανοσιολογιώτατος, ο Καθηγούμενος της Μονής, παρακαλώ να μας δώσει την «ευλογία» του.

Σας ευχαριστώ!

ΜΝΗΜΕΣ Γ. ΑΘΑΝΑ

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΟΣ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ π. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗ

Κλείνοντας αυτό το ωραιότατο συνέδριο, θα ήθελα να σας ανακοινώσω κάτι που βέβαια δεν μπόρεσαν να το ανακοινώσουν οι εισηγηταί, άλλωστε δεν ήταν στο θέμα τους. Όμως πιστεύω, ότι θα συμβάλλω, με αυτό που θα πω.

Πρέπει να σας πω ότι ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας ήταν στενός φίλος του μοναστηριού μας και τα τελευταία χρόνια του, που μπορούσε να σταθεί στα πόδια του, ερχόταν και πέρναγε τα απογεύματά του, πολλές φορές, εδώ στο μοναστήρι. Είτε, όταν ήταν καλοκαίρι, έξω στον κήπο, που του άρεσε πάρα πολύ, είτε μέσα, το χειμώνα. Συζητούσαμε πολλά πολλά πράγματα και για λογοτεχνία αλλά και, περισσότερο, για πνευματικά πράγματα, πνευματικά θέματα.

Και το αναφέρω αυτό, για να στηρίξω τις ερμηνείες που έδωσε ο κύριος Τερέζης προηγουμένως στα ποιήματά του. Και να πω ότι, δεν ξέρω αν τον γνώρισε από κοντά, όμως αυτά που είπε, ήταν σαν να τον είχε γνωρίσει από κοντά και σαν να τον είχε ζήσει, τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια, τα οποία έζησε κοντά μας.

Πράγματι, ήταν άνθρωπος αληθινής πνευματικότητος, ορθοδόξου ουσίας και όχι άνθρωπος των τύπων και τους ευσεβισμού, τον οποίον ωραία μας παρουσίασε ο εισηγητής. Πράγματι, και εδώ στο μοναστήρι, αλλά και όταν κατάπεσε πλέον στο κρεβάτι και ήμουν πολλές-πολλές βραδιές κοντά του, για να του κρατώ συντροφιά, μιλούσαμε για τα ίδια θέματα. Και όταν πια δεν μπορούσε να ακουστεί, γιατί μιλούσε πολύ σιγά και αγωνιζόσουν να τον ακούσεις, θυμόμουνα το παρελθόν των συζητήσεων και ήξερα τι μου έλεγε. Επιδιώκοντας να ομολογεί αδιάκοπα την πίστη του, στην ορθοδοξία και στον ελληνισμό, και ιδιαιτέρως στην ουσία της και όχι στις επιφάνειες και στις υποκρισίες.

Το δεύτερο που θέλω να ανακοινώσω, είναι ότι ο Γεώργιος Αθανασιά-

δης-Νόβας δεν έχτισε μόνο τα εκκλησάκια που ανέφερε ο πατήρ Ειρηναίος, αλλά είναι και ένας από τους κτίτορες αυτού του μοναστηριού. Γιατί, κάθε τόσο με καλούσε στο σπίτι του, με δική του πρωτοβουλία και κάνοντας δωρεά εν ζωή, να κόβει ένα κομμάτι από τη σύνταξή του, όπως μου έλεγε, και μέσα στον φάκελο, να μου το προσφέρει, για να συνεχιστεί αυτό το μοναστήρι, στο οποίο πραγματικά και προφητικά ήλπιζε ότι θα γίνει ένας αληθινός πνευματικός φάρος, όπως αδιάκοπα γίνεται και εξελίσσεται. Και το αναφέρω αυτό, εις μνημόσυνόν του, διότι πράγματι είναι ένας από εκείνους που συνέβαλαν στην ανέγερση αυτού του μοναστηριού. Και το τρίτο, τελειώνοντας, θέλω να σας πω ότι μου άφησε μια κληρονομιά. Όχι υλική κληρονομιά. Δεν ήμουνα, ούτε εγώ, ούτε το μοναστήρι, μέσα στην υλική του κληρονομιά και διαθήκη. Αλλά μου άφησε μια πνευματική κληρονομιά.

Πολλές φορές οι πνευματικές κληρονομιές αξίζουν πολύ περισσότερο από τις υλικές και κατ' επανάληψιν με παρεκάλεσε και μου ευχήθηκε να επιτύχω ένα σκοπό.

Να προβάλλω, σε ολόκληρο τον κόσμο, την Παναγιά την Ναυπακτιώτισσα, για την οποία αγωνίστηκε να βρει τις βάσεις, τις αρχές της, έκανε ανακοινώσεις σε συνέδρια για την Παναγία την Ναυπακτιώτισσα και, πριν πεθάνει, μαζί με την παράκλησή του, μου έδωσε και την ευχή του να προβληθεί η Παναγιά μας.

Αυτό μου έλεγε, με τα σβησμένα λόγια του. Να προβληθεί η Παναγιά μας. Έπειτα εξομολογήθηκε, κοινώνησε, το έκαμε αρκετές φορές στα τελευταία του χρόνια, και έφυγε, σίγουρα για τον ουρανό, μαζί με τους εκλεκτούς του Θεού. Πιστεύω, ότι αυτά άξιζε να τα ανακοινώσω, γιατί δεν θα τα ανακοίνωνε κανένας σε εσάς.

Τώρα, εμείς σαν μοναστήρι, θα προσφέρουμε το σημερινό γεύμα, το οποίο είναι έτοιμο και μας περιμένει εις μνήμην του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα και συγχαίροντας όλους όσοι οργάνωσαν αυτό το συνέδριο. Όλους όσοι εισηγήθηκαν τις εισηγήσεις τους και όλους εσάς που είστε παρόντες, σε αυτήν την εξαιρετική και επιτυχημένη, πνευματική υπόθεση.

Και σας εύχομαι και πάλι και πάλι, πολλές φορές, να συναντηθούμε, για πνευματικά θέματα και, γιατί όχι, για τους δύο αδελφούς Νόβα.

Συγχαρητήρια, ο Θεός μαζί σας, καλή αντάμωση και πάλι.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ (Π. ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ): Ξεχάσαμε νομίζω, τον παριστάμενο κύριο Σισμάνη, ανηψιό των μακαριτών Γεωργίου και Θεμιστοκλή

Αθανασιάδη-Νόβα, να τον ευχαριστήσουμε και ως παράγοντα του «Ἱδρύματος», αλλά και για την φιλοξενία που μας χάρισε στο αρχοντικό του των Νοβαίων.

Γιώργος Αθάνας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1
ΟΙ ΑΔΕΛΦΟΙ ΝΟΒΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

1

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

Στὸν ἀδερφό μοῦ Γ. Αθάνα

Τόσο μικρὲς καὶ τόσο ἀγαπημένες,
ποὺ μὲς στὸ ἴδιο σου κ' οἱ τρεῖς τραγούδι
νὰ χωρᾶνε,
σὲ βραδινὸ περίπατο ξεκλέφτηκαν
καὶ πᾶνε
στὸ δρόμο μὲ τοῦ φεγγαριοῦ τὸ φῶς —
χειροπιασμένες.

Τὸ στόμα, ἀνήμπορο νὰ πῆ ὅσα θέλει,
σφαλισμένο —
βαθιὰ ἂς λαλῆ ἡ καρδούλα τους
ποὺ τάχα δε γρικιέται —
κι ἂχ ὅσο νά 'ρθη ὁ ὄμορφος
ποὺ ἀλίμονο δέ 'ρχιέται
θὰ λιώνουν σ' ἕναν ἔρωτα χωρὶς ἀγαπημένο.

Κ' ἐσὺ ἡ καρδιά σου βολικὴ
κι ὁ νοῦς σου δίχως ταῖρι —
παιδὶ ποὺ ἀγάπη τραγουδᾶς
χωρὶς νὰ τὴν κατέχης,
ἀπόψε μὲς στὸ βλέμμα σου καθὼς διαβαίνεις τί ἔχεις;

κάνεις νὰ τρέμουν οἱ καρδιές —
μὴν εἶναι αὐτός; ποιός ξέρει!

Γλυκιὰ ἱστορία, τοῦ παλιοῦ χειμώνα
ἁπλὸ λουλούδι!
Αὐτὲς στὸ σπίτι ἐγύρισαν
μὲ τ' ὄνειρου τὴν τρέλα.
Κ' ἐσύ, πολὺ ρομαντικὲ καὶ πολυστόχαστε, ἔλα
νὰ γράψης τὸ καθημερινὸ
ποὺ θὰ δοῦν, τραγούδι.

ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

2
ΠΑΛΙΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ

Στὸν ἀδερφό μου

Δὲν εἶναι ἕνας, εἶναι πολλοί.
Ἡ ἀπόσταση κ' ἡ ὁμοιότητα
τοὺς κάνουν ἕνα. Πολλοὶ χειμῶνες. Παλιοὶ
χειμῶνες: νιάτα, ποίηση, ζωή.

Ἕνα ποίημα τὸ πρωί...
Ἕνα τριαντάφυλλο τὴ μέρα.
Παράθυρο χειμωνιάτικο. Οἱ ξερὲς λεῦκες.
(Εὔκολοι ποιητικοὶ συμβολισμοί.)

Ἕνα ποίημα τὸ πρωί. Ἕνας περίπατος
τὸ μεσημέρι. Καὶ λουλούδια. Πολλὰ λουλούδια.
Τὰ κορίτσια ὅραμα καὶ συγκίνηση...
Φαντασία, ὄνειρο καὶ ποίηση.

— Θυμᾶσαι ἕνα φθινόπωρο;...
— Πάλι στὴν πατρίδα· μὲ μαγεύει...
— Γράφαμε χωριστά, ἀλλὰ ἦταν
σὰ νὰ γράφαμε μαζί. Ὄχι ποιήματα,

ἀλλὰ ποίηση. Ἐργαστήρι!...
—Ἡ «Ἑλλάδα», ὁ «Παρνασσός». Σᾶς ἀγαπῶ!
—Ἔτσι καθὼς τὰ εἶδα σὰν πρῶτο βιβλίο...
— Τὸ πρῶτο βιβλίο εἶναι τὸ τελευταῖο τετράδιο...

Χριστούγεννα!
Ὁ Γέρο-Νόβας μὲ τὰ ζουμπούλια
καὶ τὶς μοσκιές. Ποιητὴς χωρὶς στίχους.
Ἡ Μητέρα με τὸ λιβάνισμα.*

ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

* Σχεδίασμα ἀνεκδότου ποιήματος(;) Σύμφωνα μὲ δική του τότε πληροφορία ἀποτελοῦσε τὸ πλάνο διηγήματος ποὺ σκόπευε νὰ γράψη.

3
ΣΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΑΘΑΝΑ

Ὅταν λιμάζω λεβεντιὰ κι' ὅταν θυμιέμαι ἄντρες,
— Μιᾶς λύρας γένηκα χορδὴ κι' ἀχάω στὶς ραχοῦλες —
Τηράω τραγίσο ξωτικό, ποὺ σεργιανάει στὶς μάντρες
Καὶ ζευγαρώνει ἀχόρταγα, μὲ τροφαντὲς βλαχοῦλες.

Στὸ στόμα σου ἡ βοσκολαλιά, ξετίμωτο πετράδι,
Παιχνίδι καλοσούσουμο τοῦ λόγγου τὸ ζουλάπι.
Κι' ὄντας θὰ γείρη ὁ Ἄρχοντας καὶ πέσει τὸ σκοτάδι,
Τσολιᾶς ἐσύ, ἀπὸ τσολιὰ φιλέψου τὴν ἀγάπη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΞΕΠΟΥΛΙΑΣ
1978

4
ΔΟΞΑ 'ΣΟΙ ΚΥΡΙΕ

Στὸν Γ. Ἀθάνα

Κι' εἴταν τραγούδι στὰ νερὰ τοῦ Παναχαϊκοῦ,
'κεῖνο τ' ὄμορφο δειλινὸ

στὸν ποιητὴ τῆς χαρᾶς καὶ τοῦ ἔρωτα
Κι' εἴταν ἕνα χαμόγελο
μέσ' στῆς ζωῆς τὸ στρόβυλο.
Κι' εἴταν δροσιὰ τῆς αὔρας τὰ λόγια του.
Ἔτσι ἁπλὰ καὶ βαθειά,
σὰν ἀπόηχος μακρινῆς στράτας

Κι' εἴταν ὁλόκληρος ὁ Παρνασὸς
μὲ τὶς ναζιάρικες δαντέλλες του, σὲ ἥλιου ἄπλωμα,
καὶ τὶς ἐρωτεμένες ψηλοκορφές του.
Κι' εἴταν ὁ ἄρχοντας
στὴ μέση τοῦ Κάστρου του
Κ' εἴταν ὁλόκληρη ἡ Ναύπακτος,
ποὺ μεγαλώνει καὶ πλαταίνει
στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Λεχαίου.
Καράβια καλοτάξειδα
πηγαινοέρχονταν στὰ φωτοβόλα μάτια του
Κι' ἐμεῖς ἁρμενίζαμε ξέγνοιαστα
μὲ τὶς μικρές γαλέρες μας
νὰ μαζέψουμε τ' ἄνθια του.
Μιὰ ἀγκαλιὰ τριαντάφυλλα
στὴ μεγάλη ψυχή του μαράθηκαν,
γιατὶ μέσα του ζωντανεμένα κρίνα
ὁμορφαίνουν τὸ εἶναι του.
Κι' ὅλα τοῦτα μᾶς συντρόφευαν
στὸ μακρινό μας ταξίδι
Κι' ὅλα τοῦτα μᾶς τραγουδοῦσαν.
Καὶ τὸ ὡραῖο μιλοῦσε μέσα μας.
Κι ὅλα τοῦτα μᾶς ἀνέβαζαν
στὸ Θεό.

Δόξα 'Σοι Κύριε.

ΑΜΑΡΥΛΛΙΔΑ (ΕΛ. ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ)

5
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΘΑΝΑΣ

Γιῶργος Ἀθάνας καρτερεῖ στὸν Ἔπαχτο τὸ χάρο.
Κι ἂν τὰ ἐνενηντατέσσερα πατάει, ἀστράφτει ὁ νοῦς του
κι ἀνθοφορεῖ ἡ καρδούλα του χαρᾶς ποὺ ρίχνει σμπάρο
στὸ πανηγύρι τῆς ζωῆς, ρουφώντας τοὺς χυμούς του.

Κι ὅπως τὴ θάλασσα κοιτάει ποὺ σήμερα τὸν θλίβει
καὶ τὸ ξερὸ τοῦ κήπου του ἀγναντεύει κυπαρίσσι,
ὡς νὰ κοπιάσει ὁ χάροντας, χερώνει τὸ μολύβι
κι ἕνα τραγούδι, τὸ στερνό, γράφει ἡ στερνὴ πνοή του.

Ἀθήνα 12-10-1988 ΘΑΝ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

6
ΣΤΟΝ ΓΙΩΡΓΟ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ-ΝΟΒΑ ἢ ΑΘΑΝΑ

Τοῦ Γιώργου Νόβα δυὸ πηγὲς τὴ Ναύπακτο ὑδρεύουν.
Ἡ μία εἶναι δωρεὰ γιὰ ἵδρυση Ξενία.
Ἡ ἄλλη τὰ ποιήματα ποὺ θέλγουν, σαγηνεύουν.
Φρονηματίζουν τὸ λαὸ καὶ τρέφουν τὴν παιδεία.

Πηγὲς τοῦ Νόβα ὑδροδοτοῦν τὴν πόλη τῆς Ναυπάκτου
καὶ τὰ περίχωρα αὐτῆς Χειμώνα-Καλοκαίρι
καὶ τὸ περίσσευμα νεροῦ γνωστοῦ ὑδατοφράκτου
ἀνανεώνει θάλασσα, νέα νερὰ τῆς φέρει.

Στὸ οἰκόπεδό του χτίστηκε Ναυπάκτου τὸ Ξενία
στὴν ἄκρη τῆς ἀκρογιαλιᾶς, στὸ κέντρο τοῦ Γριμπόβου·
Ἀθάνας τὸ ἐδώρισε ἀπὸ σωστὴ λατρεία
στὸν Ἔπαχτο ποὺ ὕμνησε κι' ἤθελε τὸ καλό του.

Ἀγνώμονες οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης τῶν γραμμάτων
Ἀθάνα δὲν ἐτίμησαν μὲ προτομὴ ἐπάξια
στὸ χῶρο τοῦ Ξενία καὶ τῶν πολλῶν ὑδάτων
ν' ἀνταποδώσουν ὀφειλὴ κι' εὐγνωμοσύνη ἰσάξια.

Ποιήματά του ἔγιναν γνωστὰ στὸ πανελλήνιο
κι' ἡ Ναύπακτος ὑμνήθηκε ὡς πρώτη μὲς τὴ Πλάση
γι' ὁμορφιὰ τῆς φύσης της, ἀληθινὸ μυστήριο,
μὲ φρούριό της γίγαντα, π' ἀφέντες ἔχ' ἀλλάξει.

Τῆς Ναυπακτίας τὰ χωριά, τοὺς ντόπιους της ἀνθρώπους
μὲ τὰ «ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ», «ΤΑ ΤΙΜΙΑ ΤΑ ΔΩΡΑ»
τὰ πιὸ πολλὰ τῶν ἔργων του, ποιητικούς του κόπους,
«ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ»,[1] «ΓΝΩΜΕΣ»[2] καὶ «ΕΙΡΜΟΥΣ» τοὺς δόξασε στὴ Χώρα.

Ποιητικὴ μετατροπὴ τῶν «ΓΝΩΜΙΚΩΝ» καὶ «ΜΥΘΩΝ»
ὁμολογοῦν κατάσταση συγχρόνου Κοινωνίας,
τὴν εὐφυΐα 'Αθάνα στὸ χειρισμὸ τῶν στίχων
γιὰ ἔμμεσα διδάγματα πρὸς ὄφελος παιδείας.

«Ο ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΘΡΗΝΟΣ ΤΟΥ» γιὰ τὴ Μικρὰν 'Ασία
(Ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἔσμιξε καθὼς τὸ χρόνο ἐκεῖνο)
ποὺ εἶδε τοὺς στρατιῶτες μας νὰ φεύγουν μὲ τὴ βία
καὶ δάκρυσε καὶ ταύτισε τὸν αἶνο μὲ τὸ θρῆνο.

Καὶ τὸ μικρότερο ἀδερφὸ σὰν εἶδε πεθαμένο
«μ' ΑΣΤΕΓΝΩΤΟ ΤΟ ΔΑΚΡΥ ΤΟΥ» θὰ τὸν μοιρολογήσει
μέχρι τὴν ἄκρη τῆς ζωῆς κρατεῖ ζωντανεμένο
καὶ μὲ καλὰ ποιήματα θὰ τὸν ὑμνολογήσει.

Ἔγραψε γιὰ τὸ ἄγραφο ρομάντζο τοῦ ἔρωτά του (ΔΡΟΣΕΡΟΙ ΚΑΫΜΟΙ)
ποὺ τὸ ἀγνότερο σ' αὐτὸν ἐσφράγισε φιλί.
Κι' ἔνοιωθε πανευτυχὴς γιὰ τὸ κατόρθωμά του
καὶ τὴν ἀγάπησε πολὺ μ' ὅλη του τὴν ψυχή.

Πιὸ περισσότερο στὴ γῆ ἀγάπησε «ΤΗ ΜΑΝΝΑ»
καὶ στὸ ΞΕΝΙΑ δώρισε τόνομα Εὐδοκία,
ποὺ ζωοδόχος καὶ πηγὴ ἦταν γιὰ τὸν 'Αθάνα
ἡ μάννα ποὺ τὸν γέννησε καὶ τοὔδωσε παιδεία.

Ναυπάκτιοι τὸν ἐψήφιζαν, τὸν εἶχαν βουλευτή τους.
Καμάρωναν τὸν Ἄρχοντα μὲ τὴν καλὴ ψυχή του.

Στὸ πρόσωπό του εὕρισκαν τὸν ἄξιο ποιητή τους
ποὺ τοὺς συμπαραστέκετο μ' ὅλη τὴ θέλησή του.

'Ακαδημία 'Αθήνας μέλος τὸν προσλαμβάνει
γιὰ τὰ λαμπρὰ ποιήματα ποὺ εἶχεν ὑποβάλλει
Σ' 'Υπουργικὰ καθήκοντα ἄριστα εἶχε πάρει.
Πρωθυπουργὸς ἀπέτυχε στὸ σχέδιο ποὖχε κάνει.

'Αθανασιάδης γράφεται κι' 'Αθάνας ἔχει μείνει.
'Αθάνατος κηρύχθηκε, γνωστὸς ὡς Νόβας[3] εἶναι.
Μεγάλος γιὰ τὸν Ἔπαχτο, τὸ ἔργο του δὲν σβήνει.
Διάβασε τὰ βιβλία του καὶ τότε μόνον κρίνε.

Πηγὲς τοῦ Νόβα ὑδροδοτοῦν τὴν πόλη τῆς Ναυπάκτου.
Οἰκόπεδό του δώρισε γι' ἀνέγερση Ξενία.
Ναυπάκτιους τραγούδησε μὲ τὰ ποιήματά του
κι' ἡ πέννα του ἐνίσχυσεν ἑλληνικὴ παιδεία.

Τοῦ Ἄϊ Δημήτρη ἡ εὐχὴ καὶ τ' Ἄϊ Γιαννιοῦ εὐλογία
ἡ αὔρα τοῦ Πατραϊκοῦ, τὸ στήριγμα στὸ κάστρο
κι' ἀγάπη τῶν Ναυπάκτιων ἀληθινὴ λατρεία
τ' 'Αθάνα προστατεύουνε τὸ φωτεινό του ἄστρο.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΙΩΑΝ. ΣΤΥΛΙΑΡΑΣ
'Επίτιμος γενικὸς διευθυντὴς Παιδαγ. 'Ακαδημίας

1. Στὴν ποιητικὴ συλλογή: «ΜΥΘΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ» πλάθει ποιητικοὺς μύθους γιὰ νὰ δώσει λύση στὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ Ἵδρυμα 'Αθάνα γιὰ διάδοση τῶν μυθογραφημάτων αὐτῶν εὐκταῖον θὰ ἦταν, νὰ διένειμε στὶς βιβλιοθῆκες τῶν σχολείων ἀπὸ ἓν ἀντίτυπο.

2. Στὶς ποιητικὲς συλλογές του: «ΑΝΑ ΤΟΝ ΘΕΡΙΣΜΕΝΟΝ ΑΓΡΟΝ» καὶ «ΜΟΝΟΚΟΝΤΥΛΙΕΣ» μετατρέπει τὰ γνωμικὰ σὲ ποιήματα.

3. Ἔχει γράψει ποιήματα μὲ ὅλα τὰ εἴδη τῶν στίχων. Τὰ θέματά του ἀπ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς. Οἱ ποιητικὲς συλλογές του γράφτηκαν σὲ καθαρόαιμη δημοτικὴ γλῶσσα. Μόνο μιὰ συλλογὴ εἶναι σὲ καθαρεύουσα. Ἔγραψε διηγήματα, νουβέλλες...

7
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΝΟΒΑΣ

Στὴν πρώτη θέση τοῦ 'Εθνικοῦ —πρεμιέρα πάλι ἀπόψε —
στοχαστικὸς κι ἀνήσυχος σὰν κάτι νὰ προσμένεις.
Τῆς κριτικῆς μπὰς σὲ πλαντᾶ τὸ ράψε καὶ τὸ κόψε,
ἢ τ' ὄνειρό σου σὲ πονᾶ ποὺ ὑφαίνεις καὶ ξεφαίνεις;

Τὸ βλέμμα σου, τὸ ἀδέρφι σου ψάχνει, τὸ Γιῶργο 'Αθάνα,
ἡ σιγουριά του σ' ὅμορφο νὰ σ' ἀπιθώσει μέρος.
Καὶ νά, στὴ θύρα ἐφάνηκε — στὸ πέτο ἡ ματζουράνα
κι ἐντός σου ὅλα ἐπαχτίτικο τώρα εὐωδιάζουν θέρος.

'Αθήνα 15-10-1988 ΘΑΝ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΦΩΝ ΝΟΒΑ

ΑΠΟΣΤ. Β. ΖΟΡΜΠΑΣ, δ.φ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Γ. ΑΘΑΝΑ (1893-1987)
ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Αὐτὴ ἡ Βιβλιογραφία δὲν γράφτηκε μὲ τὴν φιλοδοξία νὰ ἔχει τὴν ἀρετὴ τῆς πληρότητας —στὸν βαθμὸ ποὺ μπορεῖ, βεβαίως, μία Βιβλιογραφία νὰ ἔχει αὐτὴν τὴν ἀρετή— ἀλλὰ νὰ ἀποτελέσει τὸ πρῶτο ὑλικὸ γιὰ τὴν κατάρτιση πιὸ ὁλοκληρωμένης Βιβλιογραφίας ἀφ' ἑνὸς ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει ὁ μελετητὴς σὲ συγκεντρωμένο καὶ κάπως ἀρκετὸ ὑλικὸ ἀφ' ἑτέρου.

Στὴν Ἐργογραφία παραθέτουμε τὰ αὐτοτελῶς ἐκδεδομένα ἔργα τοῦ Ἀθάνα σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ποίηση καὶ τὴν πεζογραφία ἐνῶ στὰ δοκίμια καὶ ἄλλα κείμενά του παραθέτουμε κἀι σκόρπια δημοσιεύματα. Βεβαίως ἐδῶ καὶ στὴν παροῦσα φάση τῆς ἐργασίας μας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ παραθέσουμε τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις ἔργων τοῦ Ἀθάνα οὔτε τὸ ποιά περιοδικὰ ἀποδελτιώσαμε οὔτε καὶ ὅλα τὰ βιβλιογραφικὰ λήμματα. Ἀρκεστήκαμε

Δὲν σκόπευα, λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου, νὰ καταρτίσω Βιβλιογραφίες γιὰ τὸν Γ. Ἀθάνα καὶ τὸν ἀδελφό του Θεμ. Ἀθανασιάδη. Ὅμως ἡ σχεδὸν πιεστικὴ παραίνεση τοῦ φίλου προέδρου τῆς Ἑταιρείας Ναυπακτιακῶν Μελετῶν Χαρ. Χαραλαμπόπουλου καθὼς καὶ τὰ καλὰ σχόλια ποὺ ἔγιναν γιὰ τὴν Βιβλιογραφία Γ. Βλαχογιάννη καὶ τὸ ἀπαραίτητο τῆς παρουσίας μιᾶς Βιβλιογραφίας σὲ ἕναν ἀφιερωματικὸ τόμο μὲ ἔκαναν νὰ ἀναλάβω τὸ ἐγχείρημα.

σὲ μιὰ ἐνδεικτικὴ πρώτη καταγραφὴ ποὺ νὰ καλύπτει ὅλη τὴν χρονικὴ περίοδο τῆς λογοτεχνικῆς ζωῆς του καὶ νὰ εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος της σχετικῶς προσιτή.

Ὅταν τὸ ἔδαφος σχετικὰ μὲ τὰ κείμενα τοῦ Ἀθάνα γίνει στερεώτερο καὶ ὁλοκληρωθεῖ ἡ καταγραφὴ τῶν σχετικῶν βιβλιογραφικῶν στοιχείων, τότε θὰ προβοῦμε σὲ πληρέστερη ἔκδοση τῆς Βιβλιογραφίας ὅπου θὰ παρατίθενται καὶ οἱ πρῶτες δημοσιεύσεις τῶν γνωστῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἀθησαύριστων ἕως σήμερα κειμένων του.

Ὅσους μὲ βοήθησαν καὶ ξεχωριστὰ τὸν σεβαστὸ κ. Κ. Ν. Τριανταφύλλου ποὺ πρόθυμα μοῦ ὑπέδειξε ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῶν Πατρῶν, τὸν Χαρ. Χαραλαμπόπουλο ποὺ δὲν ἀρκέστηκε στὶς παραινέσεις, τοὺς εὐχαριστῶ θερμά.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Ε.Κ.Π.Ε. = *Ἑλληνικὸ Κέντρο Πολιτικῶν Ἐρευνῶν (Παντείου Πανεπιστημίου).*

ΝΕΣ = *Νέα Ἑστία.*

Ὅπου δὲν σημειώνεται τόπος ἐκδόσεως, αὐτὸς εἶναι ἡ Ἀθήνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Γ. ΑΘΑΝΑ

Ι. ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. **Γ. Ἀθάνα,** *Πρωϊνὸ ξεκίνημα.* Ποιήματα. Ἔκδοσις δευτέρα. Μετὰ προλόγου Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης [1919], σσ. 124.
2. **Γ. Ἀθάνα,** *Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο. Τραγούδια 1918-1921.* Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, 1922, σσ. 120.
3. **Γ. Ἀθάνα**, *Καιρὸς πολέμου. Ποιήματα 1918-1919.* Πρῶτο βραβεῖο Φιλαδελφείου Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ. Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, [1924], σσ. 96.
4. **Γ. Ἀθάνα,** *Εἰρμός.* Ποιήματα «Καλοὶ καιροί», «Μαύρη μοίρα», «Νέο ἄνθισμα». Τύποις «Πυρσοῦ» Α.Ε., 1929, σσ. 216.
5. **Γ. Ἀθάνα,** «Δροσεροὶ καϋμοί», «Χρυσὴ κορνίζα», «Μικρὲς τρέλλες», «Εἰδύλλιο», «Κοσμικὸς κύκλος», «Πικρὴ ἀντίδραση», «Μυστικὲς ὧρες», «Γλυκὸς δεσμός», 1938, σσ. 190. [Σημείωση στὸ ὀπισθό-

φυλλο: «Τὰ ποιήματα ἐγράφησαν ἀπὸ τὸ 1923 ἕως τὸ 1935»].

6. **Γ. Ἀθάνα,** *Τραγούδια τῶν βουνῶν.* Σειρὰ πρώτη. Ἐκδόσεις «Ἄλφα», Ι. Μ. Σκαζίκη, [1953], σσ. 334.
7. **Γ. Ἀθάνα,** *Εὐδοκία.* Ἐκδόσεις «Ἄλφα», Ι. Μ. Σκαζίκη, 1955, σσ. 196.
8. **Γ. Ἀθάνα,** *Τίμια Δῶρα.* Ποιήματα. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [1969], σσ. 226.
9. **Γ. Ἀθάνα,** *Ἀστέγνωτο δάκρυ*, 1971. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», σσ. 166.
10. **Γ. Ἀθάνα,** *Αἶνος καὶ Θρῆνος.* Ἀφιέρωμα στὰ πενῆντα χρόνια τοῦ ξεριζωμοῦ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», [1972], σσ. 216.
11. **Ἀνωνύμου [Γ. Ἀθάνα],** Δοκίμια. Στίχοι 1971, σσ. 213.
12. **Γ. Ἀθάνα,** *Μονοκοντυλιές* 1975, σσ. 164.
13. **Γ. Ἀθάνα,** *Τραγούδια τῶν βουνῶν.* Σειρὰ δεύτερη. Ι. Σιδέρης, 1980, σσ. 378.
14. **Γ. Ἀθάνα,** *Ἀνὰ τὸν θερισμένον ἀγρόν.* Ἀθήνα 1982. Ἐκδόσεις Τάσος Πιτσιλός, σσ. 336.
15. **Γ. Ἀθάνα,** *Μυθογραφήματα τοῦ καιροῦ μας.* Ποιήματα, 1987. [Στὸ ἐξώφυλλο ὅμως ἔχει 1986]. Ἐκδόσεις Τ. Πιτσιλός, σσ. 149.

Β. ΠΕΖΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

16. **Γ. Ἀθάνα,** *Τὸ πράσινο καπέλλο.* Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης (χ.χ.), σσ. 148. [Στὴν σ. 148 ὑποσελιδίως γράφει: «Γράφηκε τὸ 1917, δημοσιεύτηκε στὴν *Ἀκρόπολι* τὸ 1918». Ἀλλοῦ —π.χ. στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου *Μονοκοντυλιές*— τὸ πεζογράφημα χαρακτηρίζεται «νουβέλα»].
17. **Γ. Ἀθάνα,** *Δέκα ἔρωτες.* Διηγήματα «Πέπω», «Σὰν ἕνας περήφανος ἄντρας», «Καλούδα», «Κακόπαιδο», «Ἤσουν ἐρωτευμένη», «Ὅταν πολεμούσαμε στὴν Ἀνατολή», «Ἡ χρυσὴ κάσα», «Χωριάτης», «Ἡ δεύτερη γνώση», «Στὰ βουνά μας». Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, (χ.χ.), σσ. 176.
18. **Γ. Ἀθάνα,** *Ἁπλοϊκὲς ψυχές.* Διηγήματα «Ὁ γυρισμός του», «Ὁ τέταρτος ἄντρας», «Λοχαγὸς ἀπόστρατος», «Ὁ Ντουρῆς ξέρει τὸ παχνί του», «Ἦταν ἡ Βαγγελή», «Οἱ δυὸ καπετάνιοι», «Στὸν Καστανόλογγο», «Ἡ Λάμια ποὺ βγαίνει στὴν Κουβαρότρυπα». Ἐκδότης Ι. Ν. Σιδέρης, (χ.χ.), σσ. 164.
19. **Γ. Ἀθάνα,** *Βαθειὲς ρίζες.* Ἑστία, (χ.χ.), σσ. 365.

Γ. ΑΛΛΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ (Δοκίμια, διαλέξεις κ.λπ.)

20. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἡ λυρικὴ ποίηση». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 30 (1955), σσ. 438-461].
21. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἡ ψυχὴ τοῦ Γένους». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 33 (1958), σσ. 22].
22. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Τὰ φτερὰ τῆς Νίκης». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 34 (1959), σσ. 319-329].
23. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** *Τὰ φυλλοκάρδια τῆς Ρούμελης.* Ἔκδοση Ἑνώσεως Ρουμελιωτῶν Βορείου Ἑλλάδος. Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 22.
24. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** *Τὸ θέμα τῆς Ἐπαρχίας.* Ἀθῆναι 1961, σσ. 90+4 ἐπιλογικὲς ποὺ περιέχουν «Ἀπανθίσματα» ἐκ τῶν ἀγορεύσεών του στὴ Βουλή). Εἰσαγωγὴ-ἔκδοση: Δημοκρατικὴ Φιλελευθέρα Νεολαία Ναυπακτίας. Τυπογραφεῖον: Γεωργίου Α. Ριγανᾶ, Χαλκοκονδύλη 24.
25. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἀνεξύμνητον ἔναυσμα». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 39 (1964), σσ. 127-143].
26. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἡ μοίρα τῶν ἀψύχων (Τὸ Κάστρο τῆς Ναυπάκτου)». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 40 (1965), σσ. 168-192].
27. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ὁμιλία ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς 700ὴς ἐπετείου ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Dante Alighieri». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 40 (1965), σσ. 533-544].
28. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ποιητικὸς Λόγος». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 40 (1965), σσ. 564-577].
29. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 44 (1969), σσ. 105-137].
30. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ποιητικὸν χρέος». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 45 (1970), σσ. 132-153].
31. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571). Δύο λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐν Βενετίᾳ καὶ Ἀθήναις». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 46 (1971), σσ. 165-188 ἡ πρώτη ὁμιλία καὶ σσ. 3-21 ἡ δεύτερη.
32. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ὁ Λόρδος Βύρων σὰν πολιτικός». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 49 (1974), σσ. 133-153].

33. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Δοξαστικὸ τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 51 (1976), σσ. 104-117].
34. **Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα,** «Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 200 ἐτῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Οὔγου Φώσκολου». [Ἀνάτυπον ἐκ τῶν *Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 53 (1978), σσ. 320-341].

II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

35. **Π. Νιρβάνας,** «Πρωϊνὸ Ξεκίνημα». Ἐφημ. *Ἑστία*, 6.10.1919.
36. **Κ. Παλαμάς,** «Ποίησις ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν». [Γιὰ τὸ «Πρωϊνὸ Ξεκίνημα» τοῦ Γ. Ἀθάνα]. Ἐφημ. *Ἔμπρός*, 13.10.1919.
37. **[Ἀνυπόγραφο], Γ. Ἀθάνα,** «Πρωϊνὸ Ξεκίνημα». Περ. *Ὁ Νουμᾶς*, 19.10.1919, σσ. 696-697.
38. **Δημ. Καραχάλιος (Λάμπρος Ἀστέρης),** [Κρίσις τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς Ἑλλανοδίκου Ἐπιτροπῆς τοῦ Φιλαδελφείου λυρικοῦ διαγωνισμοῦ]. Στό: Γ. Ἀθάνα, *Καιρὸς πολέμου*, Ι. Ν. Σιδέρης, σ. 9-12.
39. **[Γ.] Ἀθάνας,** Εἰσαγωγὴ - πρόλογος στὴν ποιητικὴ συλλογή του *Καιρὸς πολέμου*, Ι. Ν. Σιδέρης, [1924], σ. [7].
40. **Ι. Συκουτρῆς,** Γ. Ἀθάνα, «Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο». [Ἄρθρο τῆς 6.12.1922]. Περ. *Ἀντί*, περ. Β, τεῦχ. 560, 23.9.1994, σ. 102-109. [Ἀνακοίνωση μὲ βραχεία εἰσαγωγὴ τοῦ Γ. Χριστοδούλου.]
41. **Κ. Παλαμᾶς,** *Γ. Ἀθάνας, Πρωϊνὸ ξεκίνημα».* Ποιήματα. Ι. Ν. Σιδέρης [1922] γ-η. Ὁ πρόλογος φέρει χρονολογία 1.6.1922. [Ἅπαντα, τ. ΙΔ΄, σσ. 469-476].
42. **[Ἀνυπόγραφο], Γ. Ἀθάνα,** «Τὸ πράσινο καπέλλο». Ἀθῆναι. Περ. *Ὁ Νουμᾶς*, Μάρτιος 1923, σσ. 230-231.
43. **Τ. Ἄγρας,** «Δέκα ἔρωτες». Περ. *Ἡ Εἰκονογραφημένη τῆς Ἑλλάδος»*, Ἀπρίλιος 1925, σ. 24.
44. **Ν. Λούβαρις,** [Πρόλογος εἰς τὸν *Εἰρμόν*, Τυπ. Πυρσοῦ 1929].
45. **Κλ. Παράσχος,** «Εἰρμός». Περ. *Ἑλληνικὰ Γράμματα*, 1929, σ. 433.
46. **Π. [Π. Χάρης],** Γ. Ἀθάνα, «Εἰρμός». *ΝΕΣ*, 5 (1929), σσ. 392-394.
47. **Π. Χ. [Π. Χάρης],** «Γ. Ἀθάνα, Ἁπλοϊκὲς ψυχές». *ΝΕΣ*, 10 (1931), σσ. 889-891.
48. **Φ. Πολίτης,** «Ἁπλοϊκὲς ψυχές». Ἐφημ. *Πρωΐα*, 29.7.1931.

49. **Α. Καραντώνης,** «Ένας χαρακτηρισμὸς διὰ τὸ ἔργον τοῦ Γ. Ἀθάνα». Ἐφημ. *Νέος Κόσμος*, 28.1.1934.
50. **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος,** «Τὰ γράμματα καὶ ἡ τέχνη». Ἐφημ. *Πρωΐα*, 15.12.1938.
51. **Ν. Σφυρόερας,** «Γ. Ἀθάνας». Περ. *Νεοελληνικὰ Γράμματα*, 6.8.1938.
52. **Αἰμ. Χουρμούζιος,** «Δροσεροὶ καημοί». Ἐφημ. *Ἡ Καθημερινή*, 19.12.1938.
53. **Α. Καραντώνης,** «Ἡ ρουμελιώτικη ποίηση». Περ. *Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση*», Ἰαν.-Φεβρ. 1946, σσ. 11-12.
54. **Νέστ. Μάτσας,** «Οἱ λογοτέχνες μας ἀπὸ πολὺ κοντὰ (Γ. Ἀθάνας)». *ΝΕΣ*, 49 (1951), σσ. 823-825.
55. **Δ. Σταμέλος,** «Γ. Ἀθάνας». Ἐφημ. *Ἡ Φωνὴ τῆς Ρούμελης*, 15.8, 1.9, 1.10 καὶ 15.10.1953.
56. **Θ. Ξύδης,** «Γ. Ἀθάνα, Τραγούδια τῶν βουνῶν». (Σειρὰ πρώτη). Ἐκδόσεις «Ἄλφα», Ι. Μ. Σκαζίκη 1953. Στὸ περιοδικὸ *Παιδεία καὶ Ζωή*, 3 (1954), σσ. 287-288.
57. **Εὔα [Γιώτα Παπαγγελούτσου],** «Μιὰ βραδιά». [Χρονογράφημα ποὺ ἀναφέρεται στὸν ποιητή]. Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 12.1.1955, σ. 1].
58. **Ε. Π. Παπανούτσος,** «Ὁ νέος Ἀκαδημαϊκός». Περ. *Παιδεία καὶ Ζωή*, 4 (1955), σ. 159.
59. **Α. Καραντώνης,** «Τὰ τραγούδια τῶν βουνῶν». Περ. *Ραδιοπρόγραμμα*, 10-16 Ἀπρ. 1955, σ. 33.
60. **Μπ. Κλάρας,** «Εὐδοκία». Ἐφημ. *Ἡ Βραδυνή*, 4.5.1955.
61. **Κ. Θ. Δημαρᾶς,** «Ὁ νέος Ἀκαδημαϊκός». Ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 6.5.1955.
62. **Α. Καραντώνης,** «Ὁ νέος Ἀκαδημαϊκός», *ΝΕΣ*, 57 (1955), σ. 682-683.
63. **Π. Σπανδωνίδης,** «Γ. Ἀθάνας». Περ. *Νέα Πορεία*, Δεκ. 1955, σσ. 353-357.
64. **Κ. Θ. Δημαρᾶς,** «Πηγὴ λυρισμοῦ». Ἐφημ. *Τὸ Βῆμα*, 16.12.1955.
65. **Γ. Ἰωακείμογλου,** «Χαιρετισμὸς ἐπὶ τῇ εἰσδοχῇ τοῦ κ. Γ. Ἀθάνα». *Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 30 (1955), σσ. 433-434.
66. **Δ. Γιάκος,** «Γ. Ἀθάνας». Περ. *Ρουμελιώτικα Γράμματα*, Ἀπρ. 1956, σσ. 34-35.

67. **Χρ. Ριζόπουλος,** «Μεταφυσικὴ ἄρνηση στὸν Γ. Ἀθάνα». Περ. *Ἰλισσός*, Ὀκτ. 1956, σσ. 195-202.
68. **Δ. Γιάκος,** *Λυρικοὶ τῆς Ρούμελης*, 1958, σσ. 206-217.
69. **[Ἀνυπόγραφο],** «Το Δημοτικὸ τραγούδι: Ροδόσταμο τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς». Ἀπὸ τὴν διάλεξιν τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γεωργ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 31.3.1959, σ. 3.
70. **[Ἀνυπόγραφο],** «Γιῶργος Ἀθάνας» (Στὰ σαράντα του χρόνια). Περ. *Στερεοελλαδική Ἑστία*, 1 Μάρτ. 1960, σσ. 70-73. (Προφανῶς τῆς συντάξεως. Διευθυντὴς συντάξεως-ὑπεύθυνος: Νίκος Κ. Θάνος).
71. **[Ἀνυπόγραφο],** «Ἀρετῶν κατακύρωσις» [Κύριο ἄρθρο, ἔκτακτο-δεύτερο τῆς ἐφημερίδας γιὰ τὸν Ἀθάνα]. Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 12.3.1961, σ. 1.
72. **[Ἀνυπόγραφο],** «Οἱ κορυφαῖοι σύγχρονοι Ἕλληνες. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Ἀθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος». Περ. *Πάνθεον*, 19.12.1962.
73. **Γ. Γαϊτάνης,** «Γ. Ἀθάνας». Ἐφημ. *Ἡ Βραδυνή*, 14.1.1963.
74. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** «Γ. Ἀθάνας». Ἐφημ. *Ρουμελιώτικη Τέχνη*, 15.5.1963.
75. **Λούλα Δ. Κοτσέτσου,** «Γ. Ἀθάνας». Περ. *Παναθήναια*, Αὔγ. 1964, σ. 121.
76. **Τ. Φ. Χριστόπουλος,** «Ἀθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος». *Αἰτωλοακαρνανικὴ καὶ Εὐρυτανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Α΄, (1964), σσ. 251-255.
77. **Κ. Ζαφειρόπουλος,** «Βαθειὲς ρίζες». Ἐφημ. *Ἐλεύθερος Κόσμος*, 29.12.1968.
78. **Κ. Ν. Τριανταφύλλου,** «Γ. Ἀθάνα. "Βαθειὲς ρίζες"». Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 21.1.1969, σ. 3.
79. **Δ. Σταμέλος,** «Γεώργιος Ἀθάνας (1893-)». Στο: Δ. Σταμέλου, *Ρουμελιώτικη πεζογραφία. Ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη ὡς σήμερα. 1829-1969.* Τόμος πρῶτος, 1829-1900. 1969, σσ. 122-124.
80. **Γ. Χατζίνης,** «Βαθειὲς ρίζες». *ΝΕΣ*, 85 (1969), σσ. 137-139.
81. **Δ. Γιάκος,** «Ἀθάνας Γεώργιος». Χάρη Πάτση, *Μεγάλη Ἐγκυκλοπαίδεια Νεοελλ. Λογοτεχνίας*, τ. 1, σσ. 153-157.
82. **Β. Βαρίκας,** «Ὁ τελευταῖος τῆς ἠθογραφίας. Γ. Ἀθάνα "Βαθειὲς Ρίζες"». Ἐφημ. *Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 23.3.1969. Τώρα στὸ βιβλίο του: *Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*, Γ΄ (1969-1971), Ἑρμῆς 1987, σσ. 260-263.

83. **Β. Βαρίκας,** «Οἱ τελευταῖοι τῆς παράδοσης. Γ. Ἀθάνα "Τίμια δῶρα"». Ἐφημ. *Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 22.2.1970. Τώρα στὸ βιβλίο: *Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*, Γ΄ (1969-1971), Ἑρμῆς 1987, σσ. 133-135.
84. **Δημ. Κ. Παπακωνσταντίνου,** «Γ. Ἀθάνας: Τίμια Δῶρα». Ἐφημ. *Τὰ Σημερινά*, 4.4.1970. Τώρα στὸ βιβλίο του: *Κριτικὴ τοῦ βιβλίου*. Σειρὰ δεύτερη. Φιλιππότης 1980, σσ. 11-13.
85. **Σ. Α. [**= Σαπφώ Ἀναστασιάδη], [Πρόλογος στὸ *Ἀστέγνωτο δάκρυ*]. Στὸ βιβλίο: Γ. Ἀθάνα, *Ἀστέγνωτο δάκρυ*, Ἑστία 1971.
86. **Κώστας Μιχ. Σταμάτης,**«Γιῶργος Ἀθάνας ὁ βουκολικός». [Ἀνάτυπον ἀπὸ τὴ *Βουκολικὴ Ποίηση*, τ. Γ΄, 1976], 1976, σσ. 20.
87. **Πὼλ Νόρ,** «Ποιός τὰ γαργάλαγε!» [Ποίημα]. (Ὑπέρτιτλος: Τεκμήριο γιὰ τὰ *Γαργάλα τα*. Σὲ ὑποσελίδια σημείωση ὁ Ρ. Ἀποστολίδης σημειώνει ὅτι τὸ ποίημα τοῦ τὸ ἔστειλε στὶς 16.11.1976). Περ. *Τετράμηνα*, [Ἄμφισσα], τεῦχ. 12 (Χειμ.-Ἄνοιξη τοῦ '77), σ. 889.
88. **Α. Καραντώνης,** «Λυρικὴ πορεία τοῦ Γ. Ἀθάνα». Στό: Α. Καραντώνης, *Ποιητικά*. (Κριτικὰ κείμενα), 1977, σσ. 165-182. Α΄ «Τίμια Δῶρα» (1970), σσ. 165-168. Β΄ «Ἀστέγνωτο Δάκρυ» (1971), σσ. 168-174. Γ΄ «Αἶνος καὶ Θρῆνος» (1973), σσ. 174-178. Δ΄ «Μονοκοντυλιὲς» (1976), σσ. 179-182.
89. **Ἄλκης Θρύλος,** «Τὸ Ἑλληνικὸ θέατρο». Δ΄ τόμος, 1945-1948. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. *Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Ουράνη*. [6], 1978, σ. 147. [Κείμενο τῆς 15.1.1946].
90. **Ἄλκης Θρύλος,** «Το Ἑλληνικὸ θέατρο». Η΄ τόμος, 1956-1961. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. *Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Ουράνη*. [12], 1980, σ. 19. [Κείμενο τῆς 1.2.1959].
91. **Κ. Τριανταφύλλου,** *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*. Πάτρα 1980, σ. 31.
92. **Α. Καραντώνης,** «Κριτικά». (Ἀπόψεις γιὰ πρόσωπα καὶ θέματα τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας), [1981], σσ. 319-328.
93. **Ν. Ε. Πολίτης,** *Χρονικὸ τοῦ Πατραϊκοῦ Τύπου 1840-1940*. Πάτρα 1984, σσ. 193-194, 211, 297.
94. **Κ. Στεργιόπουλος,** «Ἀθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος». Ἐγκυκλοπαίδεια *Πάπυρος Λαροὺς Μπριτάννικα*, τ. 3, χ.χ., σ. 240.
95. **Χαραλ. Δ. Χαραλαμπόπουλος,** «Γ. Ἀθάνα: Μυθογραφήματα τοῦ καιροῦ μας (ποιήματα)», Ἀθήνα 1986, σ. 152. Ἐφημ. *Ναυπακτιακή*, φ. 23, Νοέμ.-Δεκ. 1986.

96. **Ἀντ. Δελώνης,** *Ἑλληνικὴ παιδικὴ Λογοτεχνία 1835-1985. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες μέχρι σήμερα.* Ἡράκλειτος 1986, σ. 138.
97. **Χ.Δ.Χ. [Χαρ. Δ. Χαραλαμπόπουλος],** «Οἱ Σισμαναῖοι στὴν ποίηση τοῦ Γιώργου Ἀθάνα». *Ναυπακτιακά*, 3 (1986-87), σσ. 534-539.
98. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** «Ναυπάκτιοι Λογοτέχνες». *Ναυπακτιακά*, 3 (1986-1987), σσ. 189-199.
99. **[Κ. Ν. Τριανταφύλλου;],** «Μυθογραφήματα τοῦ καιροῦ μας, τοῦ Γεωργίου Ἀθάνα». Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 13.1.1987, σ. 7.
100. **Μιχ. Σταφυλᾶς,** «Γιῶργος Ἀθάνας. Ἡ Πολιτικὴ πού, ἄκριτα, ὑποβάθμισε τὸ λογοτέχνη». Περ. *Στερεὰ Ἑλλάς*, τεῦχ. 218-219 (Αὔγ.-Σεπτ. 1987), σσ. 3/227-5/229. [Τώρα καὶ στὸ βιβλίο: *Μιχάλης Σταφυλᾶς, Ὁμόκεντρες ἀνομοιογένειες. Μικρὰ δοκίμια γιὰ δημιουργοὺς μὲ διαφορετικοὺς στόχους καὶ ἀντιλήψεις.* (Κ. Πολίτης - Κ. Στούρνας - Γ. Βαλέτας - Γ. Ἀθάνας - Θ. Πετσάλης - Λ. Νάκου - Α. Μυστακίδης - Α. Πανσέληνος - Φ. Γιοφύλλης - Π. Χάρης). 1989. Περιοδικὸ «Πνευματικὴ Ζωή». Νεοελληνικὰ Ἀφιερώματα — 9.
101. **Κ. Τριανταφύλλου,** «Ὁ Ἐπιτάφιος στὸ Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα». Περ. *Στερεὰ Ἑλλάς*, τεῦχ. 218-219 (Αὔγ.-Σεπτ. 1987), σ. 5/229.
102. **Δ. Νικορέτζος,** [Πορτραῖτα]. «Γεώργιος Ἀθάνας. Ὁ ποιητὴς τῆς ἤρεμης ἐπαρχιακῆς ζωῆς». Α΄ Στό: *Σύγχρονη Σκέψη.* Μηνιαία περιοδικὴ ἔκδοση Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν. Ἀριθ. φύλ. 130. Αὔγ. 1987, σ. 3. Β΄: Σεπτ. 1987. Γ΄: Ὀκτ. 1987. Δ΄: Νοέμ. 1987. Ε΄: Δεκ. 1987.
103. **Κ. Ν. Τριανταφύλλου,** «Πατρινὲς μνῆμες Γ. Ἀθανασιάδη-Νόβα». *ΝΕΣ*, 125 (1989), σσ. 39-41.
104. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** «Ἓξι ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Γ. Ἀθάνα». *ΝΕΣ*, 130 (1991), σ. 1121.
105. **Γ. Ἀνδρικόπουλος,** «Ἡ Πάτρα στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία». *ΝΕΣ*, 130 (1991), σ. 1252.
106. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** *Ὁ λυρικὸς κόσμος τοῦ Γ. Ἀθάνα.* Ἔκδοση «Παπαχαραλάμπειος» Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου. Ναύπακτος 1991.
107. **Ἀθανάσιος Παπαθανασόπουλος,** «Τὰ διηγήματα τοῦ Γιώργου Ἀθάνα». [Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Ναυπακτιακά*, τ. ΣΤ΄ (1992-1993), 831-848.

108. **Γερ. Ζώρας,** *Ἰταλικοὶ ἀντικατοπτρισμοί. Ἡ Ἰταλία σὲ κείμενα Νεοελλήνων λογοτεχνῶν.* Προλογικὸ σημείωμα Τάσου Ἀθανασιάδη. Δόμος 1994, σ. 57.

109. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** «Ὁ Ἀθάνας γιὰ τὸν Βλαχογιάννη». Στό: *Γιάννης Βλαχογιάννης. Α΄ Συμπόσιο Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας.* Ναύπακτος 18-19-20 Νοεμβρίου 1994. Ἑταιρεία Ναυπακτιακῶν Μελετῶν. Ἀθήνα 1995, σσ. 387-394.

110. **Θαν. Παπαθανασόπουλος,** «Ἡ Εὐρυτανία στὸ ἔργο τοῦ Γ. Ἀθάνα». Στὸν τόμο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κέντρου Πολιτικῶν Ἐρευνῶν Παντείου Πανεπιστημίου: *Ἡ Εὐρυτανία κατὰ τοὺς ἐπαναστατικοὺς καὶ μετεπαναστατικοὺς χρόνους. 170 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.* Ἐπιστημονικὴ Βιβλιοθήκη Ε.Κ.Π.Ε. 1995, σσ. 373-380.

111. **Ε. Ν. Μόσχος,** «Η ποίηση τοῦ Γ. Ἀθάνα. Εἰρμοὶ καὶ καϋμοί». Στὸ βιβλίο του: *Ὁράματα καὶ θεωρήσεις.* Λογοτεχνικὰ δοκίμια. Ἄγγ. Σικελιανὸς - Γ. Ἀθάνας - Παντ. Πρεβελάκης - Δ. Π. Παπαδίτσας -Γ. Θεοτοκᾶς - Στρ. Μυριβήλης - Νικηφ. Βρεττάκος - Γ. Κοτσίρας -Τ. Βαρβιτσιώτης - Ἰωάννα Τσάτσου - Γ. Βερίτης - Πην. Σ. Δέλτα -Ν. Καζαντζάκης - Παν. Κανελλόπουλος - Κων. Τσάτσος - Π. Πικρός. Ἐκδόσεις Τ. Πιτσιλὸς 1995, σσ. 29-38.

112. **Ντ. Μακρυγιάννης,** «Ἡ Ναυπακτία μέσα ἀπὸ τὰ "Τραγούδια τῶν βουνῶν" τοῦ Γ. Ἀθάνα». Δάφνη Ναυπακτίας. Στό: *Ἡ Δάφνη,* 3 (1996), σσ. 25-27.

113. **Μ. Μεντζᾶς,** «Ὁ Νόβας καὶ τὸ Μοναστήρι τῆς Βομβοκοῦς». *Ἡ Δάφνη,* 3 (1996), σσ. 7-16.

114. **Δρ. Κραβαρτόγιαννος,** «Τετραμηνιαῖα». [Σχόλια γιὰ τὸ ποίημα «Γαργάλατα» καὶ τὸ πῶς ἀποδόθηκε στὸν Γ. Ἀθάνα. Προαναγγέλλει ἐκτενέστερη ἀναφορά]. Περ. *Τετράμηνα,* [Ἄμφισσα], τεῦχ. 56-58, Χειμ. '95-'96, σσ. 4362-4363.

115. **Δρ. Κραβαρτόγιαννος,** Β΄ Συμπόσιο Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας. Παρουσίαση. Περ. *Τετράμηνα,* [Ἄμφισσα], τεῦχ. 56-58, Χειμ. '95-'96, σσ. 4283-4290.

116. **Δημ. Γιάκος,** «Ποιοί φαμπρικάρησαν τὸ "Γαργάλα τα" τοῦ Ἀθάνα». Ἐφημ. *Μαχητής,* 1425/20.3.1996. [Ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται καὶ σὲ δύο ἄλλα σχετικὰ ἄρθρα του: Τὸ πρῶτο μὲ τίτλο: «Μνήμη Γ. Ἀθάνα» στὸν *Μαχητὴ* τῆς 11.10.1992. Τὸ δεύτερο στὸ περιοδικὸ *Νέα Σκέψη,* τεῦχ. 332, Νοέμ. 1992. Σχολιάζει δὲ καὶ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Δρ. Κραβαρτόγιαννου (βλ. ὑπ' ἀριθμ. 111 λῆμμα).

117. **Γερ. Γ. Ζώρας,** «Γιὰ τὴν ποίηση. Ἀπόψεις λογοτεχνῶν γιὰ τὴν ποιητικὴ δημιουργία». Προλογικὸ σημείωμα Μιχ. Δ. Στασινόπουλος. Δόμος 1996, σσ. 9-10.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Κείμενα τοῦ Γ. Ἀθάνα ἔχουν μεταφρασθεῖ σὲ διάφορες γλῶσσες. Συγκεκριμένα, μετεφρασμένα κείμενά του βρίσκονται στὶς ἑπόμενες Ἀνθολογίες:

118. *Modern greek poems.* Selected and rendered into English by Theodore Ph. Stephanides and George C. Katsimbalis. London 1269. 76 p.
119. *Poems from modern Greece.* Translated by Jack Gaist. Nicosia, Cyprus, Pnevmatiki Kypros, 1976, 42 p.
120. *Pernot Hubert La Grece actuelle dans ses poetes.* Paris, Librairie Garnier Freres, 1921, 208 p.
121. *Grece. Poetes contemporains.* Trabuits par Dimitri Yanoukakis. Athenes 1959.
122. *Nouvelles grecqes.* 29 recits de 23 auters Grecs contemporains. Traduit par Octave Merlier. Parjs, Klincsieck, 1972.
123. *Neugriechische Lyriker.* Ausgewahlt und ubertragen von K. Dieterich mit einem Geleitwort von Gerhart Hauptmann. Hamburg 1931. 112 **π.**
124. *Gendai girisha tanpen shosetsu senshu.* Tr. Sekimoto. Keisuisha, Hiroshima 1980. 257 p.
125. *Arodafnusa.* 32 poeti Neogreci (1880-1940). Traduzione di Bruno Lavagnini. Atene, Edizione dell Istituto Italiano, 1957. 328 p.
126. *Poeci nowej Grecji. Wybral, przelozyl, wstepen i komentarzami opatrzyl Janysz Strasburger. Czytelnik, Warszawa 1972. 219 p.*
127. *Besdechi St., Anthologia poeziei grecesti 1800-1930.* Cluz, Tipographia «Cartea Romaneasca», 1939. 186 p.
128. *Athanas Giorgio Quadretti italiani.* A cura di F. M. Pontani, Padova 1979.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Β. ΖΟΡΜΠΑΣ, δ.φ.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Β. ΝΤΑΛΤΑΓΙΑΝΝΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ (1894-1961)
ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Καὶ γιὰ τούτη τὴν Βιβλιογραφία ἰσχύουν ὅσα γράψαμε στὴν μικρὴ εἰσαγωγὴ τῆς Βιβλιογραφίας Γ. Ἀθάνα. Ἔτσι φαίνεται νὰ τὸν ἀδικοῦμε ἀλλὰ πρέπει μᾶλλον νὰ δεχτοῦμε ὅτι γενικῶς σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ὁ Θεμ. Ἀθανασιάδης «ἀδικήθηκε» ὡς λογοτέχνης καὶ ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων ἀπὸ τὴν λογοτεχνικὴ παρουσία τοῦ μεγαλύτερου ἀδερφοῦ.

Εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν πολύτιμη ἀρωγή τους τοὺς σεβαστοὺς κ.κ. Μεν. Παρλαμᾶ καὶ Κωνστ. Τριανταφύλλου, τὸν Χαρ. Χαραλαμπόπουλο καὶ ὅλους ὅσοι μὲ βοήθησαν.

Τέλος θέλω νὰ δηλώσω καὶ τὴν χαρά μου ποὺ ἀνέλαβε τὴν Ἐργογραφία ἡ μαθήτριά μου καὶ εὔελπις φιλόλογος Ἀναστασία Β. Νταλταγιάννη.

Α. Ζ.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΝΕΣ = Νέα Ἑστία.
Στὴν Βιβλιογραφία ὅπου δὲν δηλώνεται τόπος ἐκδόσεως, αὐτὸς εἶναι ἡ Ἀθήνα.

Ι. ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. *Πρώτη Ἄνοιξη.* Ποιήματα. Ἀθήνα 1970. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», σελ. 115, σχ. 14x21.

Πρόλογος (Οὐράνα Διοματάρη), σελ. 7-19. Ποίημα «Νοσταλγία», Ναύπακτος 1913-

14, σελ. 20. Α. «Λουλούδια στὰ μαλλιά της» (παλιά λυρικά) σελ. 22-36. Β. «Mens animi!», σελ. 38-46. Γ. «Ἐφηβικὰ - Νεανικά», σελ. 48-84. Δ. «Μεταφράσεις», σελ. 86-103. Κρίσεις γιὰ τὸν συγγραφέα (σελ. 105-110): Γιάννης Χατζίνης, Στ. Ἀρτεμάκης, Ἄγγ. Φουργιώτης, Εὔα Παπαγγελούτσου, Μ. Γ. Παρλαμᾶς, Ἔφη Αἰλιανοῦ, Κ. Καλιόρης, Κ. Τριανταφύλλου, Γ. Καραλῆς, Θωμ. Π. Λαλαπάνος, Μαν. Πράτσικας. Β. Ἐπιστολές

Ὁ καθηγητὴς Ν. Κ. Λοῦρος (Ἀκαδημαϊκός), Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Ὁ Γεώργιος Κάρτερ, Ὁ Στάθης Σπηλιοτόπουλος, Ὁ Φῶτος Γιοφύλλης, Ὁ Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Ἡ Μαργαρίτα Δαλμάτη, Ἡ Ἔφη Αἰλιανοῦ, Ὁ Πέτρος Γλέζος, Ἡ Οὐρανία Μερούση.

Β. ΠΕΖΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

2. *Διηγήματα καὶ Πεζογραφήματα.* Ἀθήνα 1972. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», σελ. 185, σχ. 14 x 21.

Πρόλογος (σελ. 7-16), Οὐράνα Διοματάρη. Α. «Διηγήματα» (νεανικά), σελ. 19-47. Β. «Πεζογραφήματα» (νεανικά), σελ. 51-63. Γ. «Μεταφράσεις», σελ. 67-167. Περιεχόμενα σελ. 169-170. Κρίσεις γιὰ τὸν συγγραφέα.

Α. Δημοσιεύματα

Ὁ Γιάννης Χατζίνης, Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης, Ὁ Μπάμπης Κλάρας, Ἡ Εὔα Παπαγγελούτσου, Ὁ Ι. Μ. Χατζηφώτης, Ὁ Μ. Γ. Παρλαμᾶς, Ὁ Κώστας Δάφνης, Ὁ Δημήτρης Σταμέλος, Ὁ Κώστας Τριανταφύλλου, Ὁ Χρυσόστομος Ζήσης.

Γ. ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ

3. *Ἕνα μήνα στὸν Βόρειο Πόλο.* «Νορβηγικὰ φιόρδ», «Λαπωνία», «Φαιρόαι νῆσοι», «Ἰσλανδία», «Σπιτεβέργη», «Βόρειος Πόλος». Δεύτερη ἔκδοση, Ἀθήνα ²1966, σελ. 152, σχ. 14 x 21. Πρωτοτυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ Γενάρη τοῦ 1932. Copyright 1962.

Αφιέρωση: Στὸ ἐξαίσιο ἄνθος ἑνὸς εὐγενεστάτου πολιτισμοῦ, τὴν Φραϊκεν Ἔλσα Μαργαρίτα Βέτσμπεργκ, μακρινὴ φίλη μου. Πρόλογος σελ. 11-13.

4. *Περιπλανήσεις.* Ἀθήνα 1964, σελ. 524, σχ. 21 x 14.

Πρόλογος (Οὐράνα Διοματάρη), σελ. 7-24. Ι. «Ἱερουσαλήμ», σελ. 27-50. ΙΙ. «Τουρκία», σελ. 53-147. ΙΙΙ. «Ἰταλία», σελ. 151-227. IV. «Αὐστρία», σελ. 231-305. V. «Σουηδία», σελ. 309-374. VI. «Ἑλβετία», σελ. 377-396. VII. «Γερμανία» (1922), σελ. 399-421. «Γερμανία» (1927), σελ. 422-459. VIII. «Γιουγκοσλαβία», σελ. 463-473. IX. «Ἑλλάδα», σελ. 477-518

Παροράματα

Σελ. 90 στ. 6ος, στὴ Ρέϊμς, νὰ διαβαστεῖ: στὴ Ρένς. Σελ. 91 στ. 11ος, τό, νὰ διαβαστεῖ: τῶν. Σελ. 91 στ. 18ος, σεϊχισλάμηδες, νὰ διαβαστεῖ: σεϊχουλισλάμηδες.

5. *Στὴν Τουρκία μὲ δημοσιογραφικὸ φακό· 1925-1926.* Ἀθήνα 1967. Copyright 1966. Σελ. 299, σχ. 14x21.

Πρόλογος (σελ. 7-19) Οὐράνα Διοματάρη. Περιεχόμενα σελ. 295-299. Κρίσεις γιὰ τὸ συγγραφέα, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἐξωφύλλου: Ἀγλαΐα Μητροπούλου, Πέτρος Χάρης, Ἀνδρέας Καραντώνης, Γιῶργος Κάρτερ, Κώστας Τριανταφύλλου, Στέφανος Χρυσός.

Δ. ΔΟΚΙΜΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΑ

6. *Ψυχάρης. Ὁ ἔνοπλος προφήτης τοῦ δημοτικισμοῦ.* Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 22, σχ. 14,5x21,5.

7. *Κωστῆς Παλαμᾶς*, Ποιητὴς ἐλέῳ Θεοῦ. Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 42, σχ. 14,5x21,5.

Επιμνημόσυνη ὁμιλία στὸ Μεσολόγγι, 1943 [Ἡ ὁμιλία ἔχει ἐπαναληφθεῖ στὴν Ἀθήνα (αἴθουσα «Παρνασσοῦ»), στὴν Πάτρα, στὴ Θεσσαλονίκη, στὸ Βόλο].

8. *Μιλτιάδης Μαλακάσης*, Ὁ πρῶτος μετὰ τὸν ἕνα. Ἐκδόσεις «Ἄλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 35, σχ. 14,5x21,5

9. *Ἀθηναϊκὴ δραματουργία*, Κριτικὴ τοῦ Θεάτρου. Ἀθήνα [1956], σελ. 339, σχ. 14x21.

Πρόλογος 1955 (Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας), σελ. α-δ, 1-16. Ἡ «Τελευταία ὥρα» τοῦ Θεάτρου, σελ. 17-23. «Παιδικὸ Θέατρο», σελ. 23-26. «Ἀγαμέμνων», σελ. 26-33. «Ρουλέττα», σελ. 33-35. «Ἰούλιος Καῖσαρ», σελ. 35-38. Ὁ «Γυρισμὸς» τοῦ Ο' Νήλ, σελ. 38-41. Καὶ πάλι «Ἰούλιος Καῖσαρ», σελ. 42-45. «Βαβυλωνία», σελ. 46-49. «Τὸ ἐπάγγελμα τῆς Κας Γουῶρρεν», σελ. 49-52, «Ὁ Ἀγαπητικὸς τῆς Βοσκοπούλας», σελ. 53-56. Μεριμὲ καὶ Ὀστρόβσκυ, σελ. 56-59. Τὸ «Ἰταλικὸ Θέατρο» τοῦ Σίλβιο ντ' Ἀμίκο, σελ. 59-64. Τσέχωφ: «Οἱ τρεῖς ἀδερφές», σελ. 65-68. Τσέχωφ: «Ὁ γλάρος», σελ. 69-72. «Τὰ ἄρρωστα νιάτα», σελ. 73-76. «Σολομονὲξ» — «Κλὸ Κλό», σελ. 76-78. «Ὁ τετραγωνισμὸς τοῦ κύκλου», σελ. 78-80. «Κοσμικὴ Κίνησις», σελ. 81-83. «Μαρία ντὲλ Κάρμεν», σελ. 83-85. «Ἡ Ἀγοράστρια», σελ. 85-89. Τὸ Ἐθνικὸ καὶ οἱ ξένοι, σελ. 89-92. «Ἡ κόρη τοῦ Γιόριο», σελ. 92-97. «Τὸ Φυντανάκι», σελ. 97-101. Ζοζεφίνα Μπαῖκερ, σελ. 102-103, «Ἡ παλιογυναῖκα», σελ. 103-107. Mise au point, σελ. 107-111. «Λόρδος Βύρων», σελ. 111-115. «Ὁ παλιάτσος», σελ. 116-119. «Ἔρως χωρὶς λόγια», σελ. 119-121. «Ὁ Ἀρχοντοχωριάτης», σελ. 121-124. «Ἡ Λοκαντιέρα», σελ. 125-128. Δοστογιέφσκι, σελ. 128-132. Ὑποκρισία ἢ αἴσθημα; σελ. 132-136. Οἱ «Πέρσαι» στὸ Ἐθνικό, σελ. 136-138. Οἱ «Πέρσαι» στὸ Θέατρο Ἡρώδου, σελ. 138-142. «Αὐτὸς εἶμαι», σελ. 142-145. «Μάνια Βιτρόβα», σελ. 145-148. «Μαρία Στούαρτ», σελ. 148-150. «Ὁ Μπέμπης θέλει παντρειά», σελ. 150-152. Ἡ ξανθὴ φαντασμαγορία, σελ. 152-156. «Ἰουλιέττες χωρὶς Ρωμαίους», σελ. 156-

158. Ρεαλισμὸς τῆς ὀθόνης, σελ. 158-161. «Τοῦ φτωχοῦ τ' ἀρνί», σελ. 161-164. Παλαμᾶς ὑπὲρ Τσβάϊχ, σελ. 164-168. Πολιτισμένοι καὶ βάρβαροι, σελ. 169-173. Ἡ θεία γυναῖκα, σελ. 173-177. Ἑλληνικὸ Θέατρο 1933, σελ. 177-182. Γκρέτα Γκάρμπο καὶ Δοῦζε, σελ. 182-186. «Δὸν Κάρλος», τοῦ Σίλλερ, σελ. 187-192. Φῶτος Πολίτης, σελ. 192-195. Σκηνοθεσία, σελ. 196-201. «Οἱ Φοιτηταί», σελ. 201-204. Θέατρο Ἀλίκης, σελ. 204-206. Λαϊκὴ Σκηνή, σελ. 206-209. Ἀπὸ τὸν Μπενεντέτι στὸν Τολστόϊ, σελ. 209-215. «Τὸ παραμύθι τῆς εὐτυχίας», σελ. 215-217. «Ὁ Βασιλικός», σελ. 217-221. «Μούβιτον», σελ. 221-223. «Λίλιομ», σελ. 223-228. Νικοντέμι, σελ. 226-232. «Ἐνδύσατε τοὺς γυμνούς», σελ. 232-239. 40 χρόνια κινηματογράφος, 239-242. Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης, κριτικὸς τοῦ θεάτρου, σελ. 243-246. «Τὸ τέλος τῆς Κυρίας Τσάνεϋ», σελ. 246-250. «Οἰδίπους Τύραννος», σελ. 250-251. Ὁ Ντ' Ἀννούντσιο καὶ οἱ ἀρχαῖοι τραγικοί, σελ. 255-261. Ὁ «Μπάρμπα-Γκολντόνι», σελ. 261-269. Ἐδουάρδο ντὲ Φιλίππο, σελ. 269-281. Τὸ Ἀρχαῖο Δρᾶμα, σελ. 281-285. Ἑρμέτε Τζακόνι, σελ. 285-297. Alfred Kerr, σελ. 298-300. Κάτω τὰ χέρια ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Τραγωδία, σελ. 304-308. Ποίηση καὶ ἀπαγγελία, σελ. 308-312. Ἀπολογία τοῦ ἐλαφροῦ θεάτρου, σελ. 312-318. Τὸ θέατρο τοῦ Σπυρίδωνος Βασιλειάδη, σελ. 318-323. Ἐπιστολὴ πρὸς Κατερίνα, σελ. 323-325.

Ἔργα - Ὀνόματα - Ὅροι, σελ. 327-337. Περιεχόμενα, σελ. 337-339. Παροράματα, σελ. 339. Σελίδα 64, στ. 13, Λούτσιο ντ' Ἄρμπα, νὰ διαβαστεῖ: Λούτσιο ντ' Ἄμπρα. Σελ. 90, στ. 26, 16ος αἰ. π.Χ., νὰ διαβαστεῖ: 16ος αἰ. μ.Χ. Σελ. 96, στ. 29, τὸν ἀποδώση, νὰ διαβαστεῖ: τὴν ἀποδώση. Σελ. 118, στ. 1, «Ταβάριτς», νὰ διαβαστεῖ: «Τοβάριτς». Σελ. 271, στ. 10, Τουρκοάτο Τάσσο, νὰ διαβαστεῖ: Τορκουάτο Τάσσο. Σελ. 284, στ. 35, ἑλληνικὴ κωμωδία, νὰ διαβαστεῖ: ἑλληνικὴ τραγωδία. Σελ. 315, στ. 27, Γουΐντερ, νὰ διαβαστεῖ: Γουάϊλντερ.

10. *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, Τὸ Πάσχα τῆς Λογοτεχνίας μας. Προτάσσεται ἐπιμνημόσυνη ὁμιλία τοῦ κ. Κλέωνος Παράσχου. Ἀθῆναι [1962;], σελ. 72 [41-72]. Σχ. 15x21,5.

11. *Θεατρικὰ Μελετήματα*, Ἀθήνα 1963, σελ. 250, σχ. 14x21.

Πρόλογος (σελ. 7-15) Οὐράνα Διοματάρη. Ἐπιγραμματισμοί, σελ. 17-27. «Θέατρο», σελ. 31-179. «Ἄνθρωποι τοῦ Θεάτρου», σελ. 183-234. «Θεατρικὰ Θέματα», σελ. 237-271. «Κριτική», σελ. 275-321. «Μελέτες - Ἐργασίες», σελ. 325-334. Ἔργα - Ὀνόματα - Ὅροι, σελ. 335-347. Περιεχόμενα, σελ. 349-350. Παροράματα: (σελ. «351») ἔνθετο φύλλο. Σελίδα 127, στ. 2 «Μεσεγγυούχους τῆς Ἀλτόνα», νὰ διαβαστεῖ: «Ἐγκλείστους τῆς Ἀλτόνα». Σελίδα 138, στ. 6, «Κανδώλος», νὰ διαβαστεῖ: «Κανδαύλης».

12. *Ἡ Τέταρτη Ἐξουσία*. Ἀθήνα 1966, σελ. 154, σχ. 14x21.

Πρόλογος (σελ. 7-16) Οὐράνα Διοματάρη. «Στοχασμοί», σελ. 17-20. «Ὁ Δημοσιογράφος γεννιέται ἢ γίνεται», σελ. 21-27. «Σχολὲς δημοσιογράφων», σελ. 28-33. «Ὁ δημοσιογράφος, ἡ ἐφημερίδα, τὸ κοινόν», σελ. 34-38. «Ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου», σελ.

39-43. «Οἱ Σουηδοὶ καὶ ὁ Τύπος», σελ. 44-50. «Ὁ Λόρδος Βύρων καὶ ὁ Τύπος», σελ. 51-56. «Ὁ Τύπος καὶ τὰ σκάνδαλα», σελ. 57-60. «Μιὰ περίοδος ἱστορικὴ κλείνει», σελ. 61-65. «Ὁ Οὐναμοῦνο καὶ ὁ γαλλικὸς Τύπος», σελ. 66-70. «Τὰ προνόμια τοῦ Τύπου», σελ. 71-75. «Ὁ Φερδινάνδος Λασσάλ καὶ ὁ Τύπος», σελ. 76-80. «Νομικὰ Συνέδρια περὶ Τύπου», σελ. 81-86. «Ὁ Κώδικας τιμῆς τοῦ δημοσιογράφου», σελ. 87-92. «Οἱ πρῶτοι συνδικαλιστὲς δημοσιογράφοι», σελ. 93-97. «Ἡ παγκόσμια δημοσιογραφικὴ κίνηση», σελ. 98-115. «Ἡ Βουλὴ καὶ ὁ Τύπος», σελ. 116-122. "Ὁ Τύπος τῶν Μπολσεβίκων», σελ. 123-128. «Ἡ μόδα τῆς ἐπιφυλλίδας», σελ. 129-136. «Ὁ Ἑλβετικὸς Τύπος», σελ. 137-144. «Ἡ πρώτη Διεθνὴς Ἔκθεση Τύπου», σελ. 145-152.

Στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ ἐξωφύλλου, κρίσεις γιὰ τὸν συγγραφέα: Πάνος Α. Παπαχρῆστος, Εὔα Παπαγγελούτσου, Πάνος Ν. Παναγιωτούνης, Μανώλης Πράτσικας, Γιάννης Καραλῆς.

13. *Προσωπογραφίες.* Ἀθήνα 1966, σελ. 252, σχ. 14x21.

Πρόλογος (Οὐρ. Διοματάρη), σελ. 7-20. «Ὁ Πατέρας Οὐγκό», σελ. 23-24. «Χάινε, ὁ ποιητὴς ποὺ γελᾶ καὶ πεθαίνει», σελ. 29-37. «Ράϊνερ Μαρία Ρίλκε», σελ. 41-50. «Βάλτερ Φὸν Ντὲρ Φογκελβάϊντε, ὁ τροβαδοῦρος τῶν Σταυροφόρων», σελ. 53-61. «Ἀχμὲτ Χασίμ, ὁ Βερλαὶν τῆς Τουρκίας», σελ. 65-72. «Ὄσβαλτ Σπένγκλερ», σελ. 75-82. «Γκαῖτε, ὁ Θεὸς τοῦ Βάϊμαρ», σελ. 85-90. «Ὁ Γκαῖτε καὶ ἡ ἐποχή μας», σελ. 90-95. «Ὁ Γκαῖτε καὶ οἱ γυναῖκες», σελ. 96-100. «Προσκύνημα στὸ Σίλλερ», σελ. 103-109. «Βλαδισλὰβ Ρέμοντ», σελ. 113-119. «Ἀλφρέδος-Ράσσελ Οὐάλλας», σελ. 123-127. «Φρειδερίκος Μιστράλ», σελ. 131-135. «Γουλιέλμος Νταῖρπφελντ», σελ. 139-143. «Παναΐτ Ἰστράτι», σελ. 147-151. «Τζιοβάννι Πασκόλι», σελ. 155-160. «Ἐνρίκο Καροῦζο», σελ. 163-167. «Ριχάρδα Οὔχ», σελ. 171-175, «Σέλμα Λάγκερλεφ», σελ. 179-186. «Γαλλίδες ποιήτριες: Κόμισσα Ἄννα Ντὲ Νοάϊγ, Λουκία Ντελαρὺ-Μαρτνρύ, Ζεράρ ντ' Οὐβίλ, Μαρσὲλ Τιναίρ», σελ. 189-200. «Ὁ μεγάλοι ρήτορες τῆς Ἀγγλίας», σελ. 203-210. «Γιαλμὰρ Μπράντινγκ», σελ. 213-218. «Φρειδερίκος Ἔμπερτ», σελ. 221-226. «Θωμᾶς Μαζαρύκ», σελ. 229-234. «Μπενίτο Μουσσολίνι», σελ. 237-242. «Ἀλέξανδρος Μπισσόν», σελ. 243-248.

14. *Ἥρωες.* Ἀθήνα [1969], Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», σελ. 221, σχ. 14x21.

Πρόλογος, σελ. 7-23. Ἥρωες τοῦ Πνεύματος: «Διονύσιος Σολωμός», σελ. 29-46. «Παπαδιαμάντης», σελ. 49-70. «Κωστῆς Παλαμᾶς», σελ. 73-106. «Μιλτιάδης Μαλακάσης», σελ. 109-137. «Ψυχάρης», σελ. 141-156. Ἥρωες τοῦ πολέμου καὶ τῆς ζωῆς: «Μεσολόγγι - Ἀθανάσιος Διάκος», σελ. 161-178. «Ἡ ψυχὴ τῆς Ρούμελης», σελ. 181-197. «Χίος, τὸ νησὶ τῶν γλυκῶν καὶ τῶν μύρων», σελ. 201-220.

15. *Διοίκησις καὶ Λογοτεχνία.* Ἀθήνα 1976, Ι. Σιδέρης, σχ. 14,5x21,5, σελ. 351.

Πρόλογος, σελ. 7-26, Οὐράνα Διοματάρη. Διαλογισμοὶ σελ. 27-41. Α. Χίος, σελ.

45-192. Β. Πάτρα, σελ. 45-192. Γ. Θεσσαλονίκη, σελ. 211-229. Δ. Βόλος, σελ. 233-280. Ε. Σάμος, σελ. 283-311. ΣΤ. Ἐπιστολές, σελ. 315—347. Περιεχόμενα, σελ. 349-351.

Τυπώθηκε στὸ Ἐργοστάσιο Γραφικῶν Τεχνῶν Κ. Μιχαλὰς Α.Ε., Βλαχάκη 44, Ν. Ψυχικό, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῆς Οὐράνας Διοματάρη, τὸ Χειμώνα τοῦ 1976.

16. *Ἀνάλεκτα.* Ἐκδόσεις «Ι. Σιδέρης». Ἀθῆναι, σελ. 375, σχ. 14 x 21.

Πρόλογος, Οὐράνα Διοματάρη, σελ. 7-20. Σκέψεις καὶ ἐξομολογήσεις, σελ. 21-25.

I. Αἰσθητικὰ καὶ Λογοτεχνικά: «Μυστικὸς δεῖπνος», σελ. 29-41. «Χριστουγεννιάτικα κὰρτ-Ποστάλ», σελ. 42-48. «Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ», σελ. 49-55. «Ἡ νεώτερη ἑλληνικὴ τέχνη», σελ. 56-63. «Ἡ παγκόσμια διανόηση», σελ. 64-66. «Γερμανία», σελ. 66-68. «Ἀγγλία», σελ. 68-70. «Ἀμερική», σελ. 70-71. «Γαλλία», σελ. 72-74. «Ἰταλία», σελ. 74-76. «Ὁ Φροϋδισμὸς στὴ γυναικεία ποίηση», σελ. 87-92. «Φασισμὸς καὶ διανοούμενοι», σελ. 87-92. «Ὁ δημοτικισμὸς σὰν γλῶσσα καὶ σὰν ἰδέα», σελ. 93-102. «Ἡ Μυτιλήνη σὰν πνευματικὴ μορφὴ ζωῆς», σελ. 103-104. «Ἡ μουσικὴ στὴ ζωή μας», σελ. 109-122. «Ἡ νεώτατη γερμανικὴ ποίηση», σελ. 123-124. «Ἰμπρεσσιονισμὸς καὶ συμβολισμός», σελ. 124-128. «Πέρα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ», σελ. 128-134. «Ἐξπρεσσιονισμός», σελ. 134-138. «Μπαρόκ», σελ. 139-144. «Ντανταϊσμός», σελ. 145-150. «Ἡ τέχνη τῆς Καλωσύνης», σελ. 150-154. «Τὰ μεγάλα ρεύματα», σελ. 155-159. «Τὸ ἀρχαῖο πνεῦμα», σελ. 160-163. «Αἰσθητικὴ καὶ ἔρωτας», σελ. 164-168. «Ἡ φωλιὰ τοῦ ἀετοῦ», σελ. 169-172. «Τὸ καλοκαῖρι στὴ Ναύπακτο», σελ. 173-176. «Τὰ ταξίδια στὰ χρόνια τὰ παλιά», σελ. 177-183. «Σωκράτης», σελ. 184-192. «Ἡ σύγχρονη Ἰταλικὴ λογοτεχνία», σελ. 193-202.

II. Βιβλιοκρισία καὶ Τεχνοκριτική: «Ἕνας ἀσάλευτος ποιητής», σελ. 213-223. «Οἱ Ἀνθολογίες», σελ. 224-231. «Ἀναρχία», σελ. 232-237. «Ἡ Ρομαντικὴ δυναστεία», σελ. 238-247. «Ἐκ βαθέων», σελ. 248-253. «Τὰ μεγάλα ζητήματα», σελ. 254-260. «Ἡ ἀγωγὴ τοῦ πολίτου», σελ. 261-264. «Τὸ γλυκοχάραμα τοῦ Χριστιανισμοῦ», σελ. 265-270. «Τὸ βιβλίο τοῦ Κάϊζερ», σελ. 271-277. «Ὁ Ἐξπρεσσιονισμὸς καὶ οἱ δύο τολμηροὶ καλλιαέχνες μας», σελ. 278-282. «Ἡ ἔκθεση τοῦ Ἀντώνη Σώχου», σελ. 283-288. «Ἡ ἔκθεση Δοῦκα», σελ. 289-291. «Ὁ Νεώτερος τῶν Κερκυραίων», σελ. 292-293. «Ἡ ἔκθεση Μαλέα», σελ. 294-295.

III. Μικρὰ κριτικά: «Πότε θὰ γίνουν μεγάλοι οἱ λογοτέχνες», σελ. 299-302. «Ποιά ἀπὸ τὶς τρεῖς;», σελ. 303-306, «Οἱ ξένοι κι ἐμεῖς», σελ. 307-311. «Ὁ Φώσκολος ἦταν Ἰταλὸς ἢ Ἕλληνας;», σελ. 312-315. «Πάλι γιὰ τὸ Φώσκολο», σελ. 315-317. «Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Ντουζέ», σελ. 318-319. «Πῶς δὲν εἶδα τὸν Ἀϊνστάιν», σελ. 320-323. «Οἱ Ἰταλοὶ καὶ ὁ ἐθνικός μας ὕμνος», σελ. 324-328. «Οἱ ξένοι γιὰ τοὺς ποιητές μας», σελ. 329-331. «Ἡ Παργιανὴ ἡρωίδα», σελ. 332-334.

IV. Ατέλειωτα κείμενα: «Ἡ ἔκδοση τῶν ἱερῶν μας κειμένων», σελ. 337-345. «Δημοψήφισμα γιὰ τὴν ποίηση», σελ. 345-346. «Γράμμα στὴ "Νέα Ἑστία"», σελ. 347-348. «Δύο μῆλα δὲν κάνουν μιὰ ἐποποιΐα», σελ. 349-350. «Σαββατοκύριακο στὴ Σελήνη», σελ. 351-354. «Περὶ Νίκου Καζαντζάκη», σελ. 355-366. «Σχέδια μυθιστορημάτων καὶ θεμάτων λογοτεχνικῶν», σελ. 367-369

ΙΙ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

17. Γ. Χατζίνης, Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: «Διονύσιος Σολωμός», ἠθικὴ μεγαλοφυΐα, «Κωστῆς Παλαμᾶς», ποιητὴς ἐλέῳ Θεοῦ, «Μιλτιάδης Μαλακάσης», ὁ πρῶτος μετὰ τὸν ἕνα. *ΝΕΣ*, 55 (1954), σ. 834-835.
18. Γ. Χατζίνης, Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: «Ψυχάρης», ὁ ἔνοπλος προφήτης τοῦ δημοτικισμοῦ. *ΝΕΣ*, 57 (1955), σ. 415.
19. Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, Πρόλογος στὸ βιβλίο: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, «Ἀθηναϊκὴ Δραματουργία. Κριτικὴ τοῦ θέατρου». 1956, σ. α-δ, 1-16.
20. Εὔα [= Γιώτα Παπαγγελούτσου], «Γιὰ τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο» [Χρονογράφημα γιὰ τὸν Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα]. Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 18.5.1961.
21. [Ἀνυπόγραφο], «Ἐν μέσῳ πανδήμου πένθους ἡ Ναύπακτος ἐκήδευσε χθὲς τὸν Θεμιστοκλὴ Ἀθανασιάδην-Νόβαν. Οἱ ἐκφωνηθέντες ἐπικήδειοι λόγοι». [Παρατίθενται ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν Κ. Τριανταφύλλου, Τ. Κούμπιου καὶ Δημ. Τσακανίκα]. Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 18.5.1961.
22. Τ. Χριστόπουλος, «Ἀποχαιρετιστήριος λόγος εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Θεμιστοκλῆ Νόβα». Ἐφημ. *Πελοπόννησος* 19.5.1961, σ. 3, 4.
23. Χρ. Κ. Καψάλης, «Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας». Περ. *Στερεοελλαδικὴ Ἑστία*, τ. 9-10, Ἰούν.-Αὔγ. 1961, σ. 213.
24. Π. Χάρης, «Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας». *ΝΕΣ* (1961), σ. 761-763.
25. Δημ. Γιάκος, «Θέμος Ἀθανασιάδης-Νόβας». Περ. *Στερεοελλαδικὴ Ἑστία*, τ. 13-14, Ἰαν.-Ἀπρ. 1962, σ. 27-28.
26. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: *Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα*, Θεατρικὰ Μελετήματα. 1963, σ. 7-15.
27. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: *Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, Περιπλανήσεις*. 1964, σ. 7-24.
28. Τ. Φ. Χριστόπουλος, «Ἀθανασιάδης-Νόβας Θεμιστοκλῆς. *Αἰτωλοακαρνανικὴ καὶ Εὐρυτανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. Α′ (1964), σ. 255-259.
29. Γιάννης Χατζίνης, Θεμ. Ἀθανασιάδη Νόβα: «Περιπλανήσεις». *ΝΕΣ*, 77 (1965), σ. 417.
30. Κ. Τριανταφύλλου, «Τὰ ἔργα τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα». Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 5.1.1966, σ. 1.

31. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: *Προσωπογραφίες*. 1966, σ. 7-20.
32. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ἡ τέταρτη ἐξουσία*. 1966, σ. 7-16.
33. Ο[ὐράνα] Δ[ιοματάρη], Πρόλογος στὸ βιβλίο: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Ἕνα μήνα στὸν Βόρειο Πόλο*. 1966, σ. 11-13.
34. Κώστας Δαφνῆς, «Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας. Τὸ τελευταῖο ταξίδι στὸ "Νησὶ τῶν γυρισμῶν". Πέντε χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του». *ΝΕΣ*, 79 (1966), σ. 809-811.
35. Οὐράνα Διοματάρη, «Ὁ Θεμ. Ἀθανασιάδης-Νόβας — Νομάρχης». *ΝΕΣ*, 79 (1966), σ. 811-814.
36. [Ἀνυπόγραφο] «Μνημόσυνον τοῦ Θεμ. Νόβα. [Εἴδηση περὶ τελέσεως μνημοσύνου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει πενταετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου του. Τὴν παραμονὴ ἐτελέσθη φιλολογικὸ μνημόσυνο στὴν Παπαχαραλάμπειο αἴθουσα μὲ ὁμιλητὴ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀπ. Δασκαλάκη]». Ἐφημ. *Ναυπακτιακὸς Λόγος* 51/31.5.1966.
37. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, Θεμ. Ἀθανασιάδη Νόβα: «Ἡ τέταρτη ἐξουσία». Ἀθήνα 1966. Τοῦ αὐτοῦ: «Προσωπογραφίες», Ἀθήνα 1966 (μεταθανάτιες ἐκδόσεις μὲ ἐπιμέλεια Οὐράνας Διοματάρη). *ΝΕΣ*, 81 (1967), σ. 270-271.
38. Κ.Δ.-ς [= Κ. Δαφνῆς], «Στοργὴ καὶ αὐτοθυσία. Μνήμη Θ. Ἀθανασιάδη Νόβα. Τὸ τελευταῖο βιβλίο του». [Πρόκειται γιὰ τό: Στὴν Τουρκία μὲ δημοσιογραφικὸ φακὸ 1925-1926]. Ἐφημ. *Κερκυραϊκὰ Νέα*, 15.1.1968, σ. 1.
39. Μαν. Πράτσικας, «Στὴν Τουρκία μὲ δημοσιογραφικὸ φακό. Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα», Ἐφημ. *Ἐθνικὸς Κῆρυξ* (Πατρῶν), 15.1.1968, σ. 6.
40. Γ. Χατζίνης, Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: «Στὴν Τουρκία μὲ δημοσιογραφικὸ φακό. 1925-1926». *ΝΕΣ*, 83 (1968), σ. 137-138.
41. Μεν. Παρλαμᾶς, «Ταξιδιωτικὴ Βιβλιογραφία. Θεμιστοκλῆ Ἀθανασιάδη Νόβα: "Περιπλανήσεις"». Ἐφημ. *Μεσόγειος (Ἡρακλείου), 5.4.1968.*
42. *Πέτρος Χάρης, «Ἕλληνες πεζογράφοι. Παῦλος Καλλιγᾶς - Γεώργιος Βιζυηνὸς - Σπύρος Μελᾶς - Διον. Α. Κόκκινος - Θεμ. Ἀθανασιάδης Νόβας - Μ. Καραγάτσης - Θράσος Καστανάκης - Πέτρος Πικρός». Τρίτος τόμος. Ἑστία* 1968, σ. 107-126.
43. Γιάννης Καραλῆς, «Θ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Στὴν Τουρκία μὲ δημοσι-

ογραφικὸ φακό». Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 2.6.1968, σ. 2.
44. Δημ. Σταμέλος, «Ρουμελιώτικη πεζογραφία. Ἀπὸ τὸν Μακρυγιάννη ὡς σήμερα. 1829-1900», [1969], σ. 139-142.
45. Οὐράνα Διοματάρη, «Ἀθανασιάδης Νόβας Θεμιστοκλῆς». Χάρη Πάτση, *Μεγάλη Ἐγκυκλοπαίδεια Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, τ. 1, 1969, σ. 203-206.
46. Οὐράνα Διοματάρη. Πρόλογος στὸ βιβλίο: «Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, Ἥρωες». *Ἑστία* 1969, σ. 7-23.
47. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, «Ἥρωες» Θεμ. Ἀθανασιάδη- Νόβα. Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 21.1.1970, σ. 3.
48. Μαν. Πράτσικας, «Ἥρωες» τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Ἐφημ. *Νεολόγος Πατρῶν*, 30.1.1970, σ. 2.
49. Θωμᾶς Λαλαπάνος, «Ἥρωες» τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 3.2.1970, σ. 3.
50. Εὔα [= Γιώτα Παπαγγελούτσου] «Ἥρωες» Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 4.2.1970, σ. 1.
51. Μ. Γ. Παρλαμᾶς, «Τὰ παραμύθια κυβερνοῦν...». Ἐφημ. *Μεσόγειος* (Ἡρακλείου), 13.3.1970. [Βιβλιοκρισία τοῦ βιβλίου τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: «Ἥρωες»].
52. Γ. Καραλῆς, Ἔργα πνοῆς. «Ἥρωες». Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. *Ἐφημ. Πελοπόννησος*, 8.4.1970, σ. 2.
53. Κ. Τριανταφύλλου, «Θεμιστοκλῆς Ἀθανασιάδης-Νόβας». Περ. *Στερεὰ Ἑλλάς*, Ἰούν.-Ἰούλ. 1970, σ. 2-3.
54. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: «Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα. Πρώτη ἄνοιξη». Ποιήματα. *Ἑστία* 1970, σ. 7-19.
55. Κ. Ν. Τριανταφύλλου, «Τὰ ποιήματα τοῦ Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα». Ἐφημ. *Ἡ Ἡμέρα τῶν Πατρῶν*, 9.1.1971, σ. 4.
56. Μ. Γ. Παρλαμᾶς, «Ἀπὸ τὴν "παλιὰ" ποίηση. Θεμιστοκλῆ Νόβα: Ἡ πρώτη Ἄνοιξη». Ἐφημ. *Μεσόγειος* (Ἡρακλείου) 6.2.1971.
57. [Ἀνυπόγραφο. Κ. Δαφνῆς;], [Ἀναφορὰ στὴν ποιητικὴ συλλογὴ «Πρώτη Ἄνοιξη»]. Ἐφημ. *Κερκυραϊκὰ Νέα*, 15.2.1971, σ. 1, 4.
58. Εὔα [= Γιώτα Παπαγγελούτσου], «Γιὰ τὸν Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα». Ἐφημ. *Πελοπόννησος*, 18.5.1971, σ. 1.
59. Χρυσ. Ε. Ζήσης, Δοκίμια ἀξιώσεων. (Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα: «Ἥρωες». Ἀθήνα 1969, σελ. 221, Ἔκδοσις Ἑστίας. Ἐφημ. *Ἔρευνα* (Τρικάλων), 1.10.1971, σ. 2, 4.

60. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Διηγήματα καὶ πεζογραφήματα*. Ἑστία 1972, σ. 7-16.
61. Οὐράνα Διοματάρη, Πρόλογος στὸ βιβλίο: Θεμ. Ἀθανασιάδη-Νόβα, *Διοίκησις καὶ Λογοτεχνία*. Ι. Σιδέρης 1976, σ. 7-26.
62. Ἀπόστ. Σαχίνης, *Ἡ σύγχρονη πεζογραφία μας. Τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις. Τὸ πολεμικὸ μυθιστόρημα*. Τέταρτη ἔκδοση διορθωμένη. Ἑστία, σ. 76, 129-132.
63. Ἄλκης Θρύλος, *Τὸ Ἑλληνικὸ θέατρο*. ΙΒ΄ τόμος 1970-1971. Παράρτημα μὲ κριτικὲς Γρηγορίου Ξενοπούλου καὶ Πέτρου Χάρη (1929-1968). Ἀκαδ. Ἀθηνῶν. Ἵδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη [16] 1981, σ. 420-421.
64. Νίκος Πολίτης, *Χρονικὸ τοῦ πατραϊκοῦ Τύπου. 1840-1940*. Πάτρα 1984, σ. 178.
65. Κ. Γεωργουσόπουλος, «Ἀθανασιάδης-Νόβας Θεμιστοκλῆς». *Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα*, τ. 3, χ.χ., σ. 240-241.
66. Θαν. Παπαθανασόπουλος, «Θέμος Νόβας». *Ναυπακτιακά*, 3 (1986-1987), σ. 199-210.
67. Β. Βαρίκας, *Συγγραφεῖς καὶ κείμενα*, τ. Γ΄ (1969-1971), Ἑρμῆς 1987, σ. 11-15. [Πρόκειται γιὰ βιβλιοκρισία τοῦ βιβλίου τοῦ Πέτρου Χάρη: Ἕλληνες πεζογράφοι. Τόμος τρίτος. Ἑστία 1968. Πρώτη δημοσίευση: *Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς*, 19.1.1969].
68. Θαν. Παπαθανασόπουλος, «Ἡ ἑλληνικὴ πεζογραφία καὶ οἱ Ἕλληνες πεζογράφοι» τοῦ Πέτρου Χάρη. *ΝΕΣ*, 124 (1988), σ. 1444.
69. Γ. Ἀνδρικόπουλος, «Ἡ Πάτρα στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία». *ΝΕΣ*, 130 (1991), σ. 1252.
70. Δρ. Κραβαρτόγιαννος, «Β΄ Συμπόσιο Ναυπακτιακῆς Λογοτεχνίας». Παρουσίαση. Περ. *Τετράμηνα* [Ἀμφισσα], τευχ. 56, Χειμ. '95-'96, σ. 4283-4290.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3
ΓΛΩΣΣΑΡΙΑ ΠΟΙΗΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ Γ. ΑΘΑΝΑ

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΔΟΚΙΜΙΑ*

ἄγρωστις, ἡ το βότανο «αγριάδα» // χλόη (46)*
ἀγυιά, ἡ οδός, λεωφόρος (144)
ἀγχιβαθής, ἐς ο βαθύς μέχρι την άκρη της ακτής (35)
ἀδυσώπητος, ον άκαμπτος, σκληρός (144)
ἀδιόρατος, ον δυσδιάκριτος (109)
αἰγείρα, ἡ (αἴγειρος, ἡ) υψηλή λεύκα, «καβάκι» (23)
αἰδήμων, ον ντροπαλός, σεμνός (118)
αἰθάλη, ἡ καπνιά (24, 165)
αἶνος, ὁ έπαινος, εξύμνηση (34)
αἰπήεσσα, ἡ υψηλός, κρημνώδης (αἰπηέσσας ρύμας = κακομονόπατα) (183)
αἰπόλος, ὁ αιγοβοσκός (108)
αἴρομαι εξυψώνομαι, ανέρχομαι, εγείρομαι (81)
αἴσακος, ὁ κλάδος μυρτιάς ή δάφνης (15)
αἰώρα, ἡ κούνια (83)
ἀκκισμός, ὁ προσποίηση αδιαφορίας, σεμνοτυφία, κάμωμα, νάζι (23, 176)
ἀκροποδητὶ στα δάκτυλα των ποδιών, ελαφρώς, αθορύβως (193)
ἀκύθηρος, ον ο στερούμενος θελγήτρων (72)
ἀλγηδὼν ἡ άλγος, πόνος // οδύνη, θλίψη, λύπη (50)
ἀλέα, ἡ δενδροστοιχία (52)
ἄληστος, ον αλησμόνητος, αξέχαστος (128)
ἀλήτης χρόνος πλάνητας, ὁ «ρέων» ἀδιακόπως (116)
ἁλιδίνη, ἡ το σύνολο των ενόργανων μορφών που επιπλέουν στη θάλασσα σε φυσική κατάσταση (35)

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στις σελίδες των συλλογών και όχι στα ποιήματα.

ἁλίδονος, ον ο δονούμενος ή φερόμενος «τῆδε κακεῖσε» από τη θάλασσα (98)
ἀλκίμαχος, ον ο γενναίως μαχόμενος (173)
ἄλκιμος, ον ισχυρός, γενναίος, εύρωστος (43)
ἀλόη, ἡ θάμνος του οποίου το γαλάκτωμα χρησιμοποιείται ως καθαρτικόν (21)
ἁλουργίς, ἡ πορφύρα // εδώ πορφυρό πλοίο (74)
ἀλωή, ἡ εδώ: φυτεία (63)
ἄλως, ἡ φωτεινό στεφάνι (115)
ἄλως ἡλίου φωτεινό στεφάνι γύρω από τον ήλιο (139)
ἀμάλγαμα, τὸ μείγμα, σύμφυρμα (29)
ἀμητός, ὁ συγκομιδή, θησαυρός, άφθονία (173, 175)
ἀμοιρῶ (-έω) δεν έχω κλήρο ή μερίδιο, στερούμαι (34)
ἀμφιλαφής, ὲς πυκνόκλαδος, υπερμεγέθης (23)
ἀμφιλύκη, ἡ λυκόφως (παρακμή) // λυκαυγές (χάραμα, αρχή) (9, 180)
ἀμώμως ἀμέμπτως, αψόγως (18)
ἀναθρώσκω αναπηδώ, αναβαίνω // ανυψώνομαι (43)
ἀνακυκῶ (-άω) ανακινώ, ανακατώνω (119)
ἀναμιμνήσκομαι ανακαλώ στη μνήμη μου, ενθυμούμαι (47)
ἀνανεύω κινώ το κεφάλι (143)
ἀνάντης, ες ανηφορικός (156)
ἀναπαλμός, ὁ ἀναπήδηση, ἀνασκίρτηση, ἀνατίναγμα (51, 57)
ἀνάπτερος, ον ο έχων τα πτερά ανοικτά, με ελπίδα και θάρρος (179)
ἀναρρέω ρέω προς τα οπίσω ή προς τα άνω (185)
ἄνδηρον, τὸ επίπεδος στέγη οικοδομήματος, ταράτσα, λιακωτό, δώμα (58, 105)
ἀνέρπω σύρομαι προς τα άνω (183)
ἀνηβῶ ξανανιώνω (11)
ἀνθοσμίας, ὁ ευωδιαστός, μοσχάτος (181)
ἀνθρωπή, ἡ ανθρώπινο δέρμα // ανθρωπιά (139)
ἀνοικτιρμόνως ανηλεώς, ασπλάγχνως, απόνως (55)
ἀπαίρω αποπλέω, σηκώνω άγκυρα, σαλπάρω (202)
ἀπαρέσκομαι δυσαρεστοῦμαι (136)
ἀπειροστή, ἡ ἀμέτρητη (195)
ἀπεκδέχομαι περιμένω κάτι με πόθο, προσδοκώ (17)
ἀποδυσπετῶ αποθαρρύνομαι, απελπίζομαι (148)
ἀπόζω αναδίνω κακοσμία (40)
ἀποσκορακίζω (ἀπεσκορακισμένη) απορρίπτω, αποκηρύττω, εκδιώκω (183)
ἁρμοστῶς καταλλήλως (18)
ἀρύομαι αντλώ (202)
ἀσπαίρω (ἀσπαῖρον) ασθμαίνω με αγωνία, τινάσσομαι σπασμωδικά, σπαρταρώ (167)

ἀσχάλλω λυπούμαι, στενοχωρούμαι, αγανακτώ (79, 129)
ἀτιτάλλω τρέφω, εκτρέφω, ανατρέφω // περιποιούμαι, περιθάλπω (159)
ἄτμητος, ον ἀδιαίρετος (115)
ἄτρυτος, ον ἀκατάβλητος, ἀκούραστος // ἀδιάκοπος // επίπονος (175)
αὐδή, ἡ λαλιά, ομιλία // λόγος, φήμη // άσμα, ύμνος (181, 182)
αὐθέκαστος, ον ειλικρινής, σαφής, αληθής (181)
αὐθιγενής, ἐς ιθαγενής, αυτόχθων, ντόπιος (39)
αὐτάγαθος, ον εκείνος που έχει την αγαθότητα μέσα του, ο ιδεωδώς αγαθός, ο φύσει αγαθός (83)
αὐτάγγελτος, ον αυτός που αυτοαναγγέλλεται, άγγελος προσωπικών ειδήσεων και μηνυμάτων (61)
αὐτμή, ἡ (ἀυτμή) αναπνοή, πνοή, οσμή (182)
αὐχμηρός, ά, ὸν ξηρός, ἄνυδρος, τραχύς (121)
ἀχειροποίητος, ον όποιος δεν φτιάχνεται με τα χέρια // πνευματικός, άυλος (11)
ἀχήν, ὁ πτωχός, ενδεής, ακτήμων (130)
ἀχλύς, ἡ σκότος // ομίχλη (24)
ἀψόρρους, ουν αστείρευτος (11)

βαθυσκαφής, ὲς βαθύσκαπτος (38)
βαττολογῶ φλυαρῶ, μωρολογώ (ο π. γράφει βατολογῶ) (69)
βαυκαλάω-βαυκαλίζω -ομαι καθησυχάζω με απατηλές υποσχέσεις // αποκοιμίζω (212, 213)
βδελύττομαι απεχθάνομαι, σιχαίνομαι (129)
βλάττη, ἡ κατσαρίδα (33)
βροτός, ὸν θνητός, φθαρτός // άνθρωπος (54)· (ο π. γρ. βρωτός)

γαστὴρ ἡ κοιλιά (58)
γεωχαρής, ὲς ο έχων έρποντες στο έδαφος βλαστούς (106)
γηθόσυνος -ύνη -ον χαρούμενος, φαιδρός (20)
γεραίρω τιμώ, δοξάζω, βραβεύω (40)
γλεῦκος, τὸ μούστος // γλυκύγευστον (181)
γλίσχρος, α, ον μικρός, λίγος, ευτελής (7)
γόος, ὁ θρήνος, οδυρμός (21, 206)
γυναικοθοίνας, ὁ (γυναικο + θοῖνα = συμπόσιον, ευτυχία // διασκέδαση) ο τρεφόμενος από γυναίκες (109)

δειπνολόχος, ον όποιος επιζητεί πρόσκληση σε δείπνο, παράσιτος (107)
δέρκομαι βλέπω, παρατηρώ (21)
διαθρύπτω καμαρώνω, κολακεύω (186)

διαπορῶ απορώ, αμφιβάλλω (198)
διαπυνθάνομαι ερωτώ επιμόνως, πληροφορούμαι, αναζητώ, ερευνώ // διερωτώμαι // ανακαλύπτω, ανευρίσκω (13, 137)
διευτυχῶ είμαι πάντοτε ευτυχής (157)
δράσιμον, τὸ δραστηριότητα, ενέργεια, πράξη (171)
δρῦς ἀρία, ἡ (ο π. γρ. ἀρεία) το δ. αριά (73)
δυσκρασία, ἡ κακή κατάσταση // καχεξία (126)
δυσωπῶ ικετεύω // ενοχλώ (21)

ἐάω, ἐῶ (ἔασον) αφίνω, επιτρέπω (18)
ἐγγύθεν εκ του πλησίον, εγγύς, κοντά (133)
ἐγκάθειρκτος, ον φυλακισμένος (29)
ἔδνον, τὸ γαμήλιο δώρο (104)
ἑδραῖος, α, ον σταθερός, ασάλευτος (64, 104, 151, 170)
ἔθου (β΄ πρ. αόρ. β του ρ. τίθημι: ἐθέμην, ἔθου, ἔθετο). Ο ποιητής θέτει τις λ. «ὅριον ἔθου» εντός εισαγ. μια και υπάρχει ασυνταξία· το ορθόν: «ὅριον ἔθετο» (78)
εἰδεχθής, ἐς αποκρουστικός (130)
εἰκαῖος, α, ον άσκοπος, μάταιος, απερίσκεπτος (69)
εἰκαιόψογος, ον (εἰκαῖος + ψόγος) ἀπερίσκεπτη κατάκριση (69)
ἑλίγδην περιστροφικά (27)· ό.π. γρ. εἰλίγδην
εἰλυφάζω περιτυλίσσω // συστρέφομαι, περιδινούμαι (23)
εἴποθι εάν κάπου, αν πουθενά (138)
εἰρκτή, ἡ φυλακή (58)
ἐκδέχομαι αναλαμβάνω, παίρνω επάνω μου (99)
ἐλαύνομαι οδηγούμαι (112)
ἔμπλεως, ων πλήρης, γεμάτος (192)
ἐναβρύνομαι σεμνύνομαι, υπερηφανεύομαι (180)
ἐνάμιλλος, ον εφάμιλλος, ισάξιος (177)
ἐνηής, ἐς ευγενής, προσηνής, πράος (176)
ἐνηχοῦμαι ακούω μέσα μου ήχους (21)
ἐνήχως με μουσικούς ήχους (81)
ἔνθους, ουν ένθεος, θεόπνευστος // πλήρης ενθουσιασμού (31)
ἐνιαυτός, ὁ χρόνος, έτος (70, 203)
ἐνωτίζομαι ακούω με προσοχή (22)
ἐπαμπέχω επικαλύπτω (178)
ἐπανθῶ (-έω) στολίζω, κοσμώ // βρίσκομαι στην επιφάνεια, φαίνομαι καθαρά (70)
ἐπιγηθέω επιχαίρω, είμαι πολύ ευχαριστημένος, αγάλλομαι, ευφραίνομαι (161)

ἐπιλανθάνομαι (ἐπελάθετο) λησμονώ, προσποιούμαι ότι δεν ενθυμούμαι κάτι (41)
ἐπιμαίομαι αγωνίζομαι να φθάσω κάτι, να επιτύχω, αποβλέπω σε κάτι (169)
ἐπιμήδομαι σχεδιάζω, μηχανῶμαι, ἐπιβουλεύομαι (152)
ἐπινέμομαι μοιράζομαι (95)
ἐπιπάσσω πασπαλίζω (24)
ἐπίχαρις -ι ευχάριστος, ευάρεστος (94)
ἐρατεινός - ή - ὸν αξιέραστος, αγαπημένος, θελκτικός (51, 111)
ἔρεβος, τὸ βαθὺ σκότος (12)
ἕρμα, τὸ ἐρεισμα, υποστήριγμα, βάση (25, 30, 154)
ἕρση, ἡ δροσιά (24)
ἐρῶμαι ἐρωτεύομαι, αγαπώ (111)
ἐπινεφρίδια, τὰ οι δύο ενδοκρινείς αδένες των νεφρών (23)
ἐτήτυμος -ον αληθής, ειλικρινής (109)
εὔαθλος -ον νικητής σε αγώνες (35)
εὐδία, ἡ καλοκαιρία, εὐτυχία // μτφρ. ηρεμία, ησυχία, γαλήνη // ευημερία (24, 117, 160, 166, 213)
εὔδροσος -ον δροσερός (23)
εὐμολπώτερον, τὸ μελωδικότερον (29)
εὔποτμος, ον καλότυχος, ευτυχής (167)
εὑρεσιέπεια, ἡ ευφράδεια (181)
εὐσχήμων, ῆμον κομψός, χαριτωμένος, ευπρεπής, ωραίος (34)
εὖχος, τὸ πράγμα που εύχεται κάποιος να αποκτήσει, ευχή, τάξιμο (160)
ἐφαγιστεύω επιτελώ τα καθιερωμένα (93)
ἐφανδάνω αρέσκω, ευχαριστώ (186)
ἔφυ (γ΄ εν. αορ. β΄ του ρ. **φύομαι**) γεννήθηκε, βλάστησε, φύτρωσε (70)
ἐχέθυμος, ον εγκρατής, σώφρων (173)
ἐχθαίρω μισώ, εχθρεύομαι (88)
ἕως, ἡ αυγή, ανατολή (122, 126)

ζέρεθρον, τὸ υπόγειο ρεύμα ποταμού (75)
ζωοφόρος, ον ο φέρων ζωή (63)

ἡδέως ευχαρίστως (35, 46, 47, 48, 188)
ἥδυμος, ον ευχάριστος (65)
ἡδυπάθεια, ἡ ηδονική ζωή, πολυτέλεια (110)
ἡδύς, εῖα, ὺ γλυκός, ευχάριστος (53, 108)
ἠλακάτη, ἡ ρόκα (163)
ἠράνθεμον, τὸ το φυτόν «ἀνθεμίς» (= χαμόμηλο) (52, 118)
ἠῶθεν από πρωίας, από την αυγή· εδώ «ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων», λίαν ενωρίς (57)

θαλέθω ανθώ, ακμάζω (118)
θαλίαι, αἱ εορτές, πανηγύρια, συμπόσια (107)
θάλπος, τὸ θερμότητα, ζέστη // θαλπωρή (42)
θάμβος, ἡ, ὀν θολός, θαμπός, μη διαυγής (203)
θεῶμαι θαυμάζω, παρατηρώ, κοιτάζω (35)
θλῶ σπάζω (19)
θρυγανῶ κτυπώ, κρούω (178)
θύλαξ, ὁ θυλάκιο, πορτοφόλι (198)
θυμαλγής, ὲς ο θλίβων την ψυχή, ο επιφέρων πόνο (21)
θυμαλγικός, ή, ον γεμάτος στενοχώρια, ψυχικό άλγος ή αθυμία (77)

ἰατταταί (ο π. γρ. **ἰαταταί**) αλίμονο (194)
ἰδιόμελον, τὸ εκκλ. τροπάριο που ψάλλεται σε ιδιαίτερο μέλος // εδώ προσωπικά ποιητικά δημιουργήματα (61)
ἰθύνω κατευθύνω, οδηγώ ευθέως (125)
ἰθυπορῶ πορεύομαι κατευθείαν, κατευθύνομαι (19)
ἰλύς, ἡ λάσπη, βούρκος (179)
ἵμερος, ὁ σφοδρή επιθυμία, πόθος // έρως (9, 78, 109, 115, 190, 202, 206, 213)
ἰριδισμός, ὁ το φαινόμενο να παρουσιάζουν κάποια σώματα τα χρώματα της ίριδας (208)
ἴσχνασις, ἡ λέπτυνση, αδυνάτισμα (130)
ἰταμῶς βιαστικώς, αυθαδώς, αναισχύντως (178)
ἴφθιμος, ον ισχυρός, δυνατός· επὶ γυναικών: ευπρεπής, χρηστή, κομψή χαρίεσσα· εδώ η δεύτερη σημασία (162)
ἰχανῶ επιζητώ κάτι μετά πόθου (77)
ἰωχμός, ὁ πάταγος μάχης // καταδίωξη (96)

καθεύδω κοιμούμαι // πλαγιάζω // απρακτώ (35)
καθηδύνω προκαλώ ηδονή, ευφραίνω (110)
καπυρός, ά, ὀν υπέρθερμος (65)
καρφαλέος, α, ον κατάξηρος (63)
καταλήθομαι λησμονώ (177)
κατάντης -ες κατηφορικός, επικλινής, απότομος (156)
καταπεπτωκώς, ὁ (καταπίπτω) εκείνος που έχει καταρρεύσει, έχει χάσει το θάρρος του ή το ηθικό του (49)
καταπίστευμα, τὸ κληροδότημα (25)
κηδόσυνος, ον ανήσυχος, στενοχωρημένος (59)
κλέος, τὸ δόξα, φήμη (51)
κομπορρήμων, ον καυχηματίας, κομπαστής (144)
κορέννυμαι υπερπληρώ, χορταίνω, ικανοποιούμαι (64, 161)

κόρος, ὁ χορτασμός, κορεσμὸς // το αηδιαστικὸ συναίσθημα της χορταστικής υπερβολής (144)
κύδιμος, ον ένδοξος, φημισμένος (95)
κυκεών, ὁ άτακτο σύμφυρμα ανομοίων πραγμάτων, ταραχή, ανακατωσούρα (32)
κυλινδοῦμαι κυλίομαι (136)
κύλιξ, ὁ κρασοπότηρο (190)
κύπειρος, ὁ ελώδες ποώδες φυτό (179)

λεληθότως ασυναισθήτως // κρυφίως, μυστικά (70)
λευχειμονῶ φορώ λευκά ενδύματα (47)
λῆρος, ὁ κενή επίδειξη, ανοητολογία, φλυαρία (195)
λιλαίομαι επιθυμώ, ποθώ σφοδρά (115)
λόχμη, ἡ πυκνό μέρος δάσους (46)
λύμη, ἡ υβριστική μεταχείριση, προσβολή, ονειδισμός // βλάβη, καταστροφή (114, 173)

μαντιπόλος, ον εμπνευσμένος, προφητικός (17)
μαρμαρυγή, ἡ λάμψη, ακτινοβολία (175, 208)
μάχλος, ον λάγνος, ασελγής, ακόλαστος (110)
μέθυ, τὸ οίνος // μεθύσι, ζάλη // εσωτερική έλξη (70, 118, 167, 199)
μελάγχρους, ουν μαυρειδερός, μελαχροινός· **μελάγχρουν κύμα** = σκοτεινό, μελανό (50)
μέλπω ψάλλω, τραγουδώ (61)
μετάρσιος, ον μετέωρος, ο αιωρούμενος στον αέρα // εκστασιασμένος (109)
μήγαρ μήπως (171)
μηνύω φανερώνω, αποκαλύπτω // γνωστοποιώ (54)
μινύρομαι και μινυρίζω (ο π. γρ. **μινύρω**) κελαηδώ ήρεμα και γλυκά (161)
μολπή, ἡ άσμα, τραγούδι, γλυκὸς μουσικὸς ήχος (47)
μόρος, ὁ το πεπρωμένον // κακή μοίρα, ολέθρια τύχη (152)
μουσοπόλος, ον ποιητικός // αοιδός, ποιητής (61, 194)
μυριανθής, ὲς ολάνθιστος, γεμάτος άνθη (51)
μυρίπνους, ουν ευωδιαστός (44)
μυχός, ὁ το εσώτατον, το βάθος, τα μύχια (59, 150, 167, 186)

νάπη, η δασώδης κοιλάδα ή φαράγγι (25)
νασμός, ὁ ρεύμα, ρυάκι // πηγή (206)
νεοσσιά, ἡ φωλιά πουλιών με τους νεοσσούς // ομάδα νεοσσών (56)
νεοχμός, ὸν νεοφανής, καινούργιος (25)

νηκερδής, ὲς χωρίς κέρδος, ανωφελής (190)
νῆστις, ὁ νηστικός (64, 197)
νῖκος, τὸ νίκη (25)
νουνεχής, ὲς εχέφρων, φρόνιμος, συνετὸς (102)
νυνδὶ αυτὴ τη στιγμή (197)
νύξις νυγμός // υπαινιγμός (17, 20)

ὄζω αποπνέω οσμή, μυρίζω (57, 190)
ὀθνεῖος, ον ξένος // παράδοξος· εδώ η 2η σημασία (183)
ὄθομαι (ὄθου) φροντίζω, μεριμνώ, προσέχω (177)
οἴμοι αλίμονον (49)
οἴχομαι φεύγω, αποχωρώ, απέρχομαι (99)
ὄλυνθος (ο π. γρ. **ὄλινθος**) χειμωνιάτικο σύκο (56)
ὁλκάς, ἡ φορτηγό ιστιοφόρο πλοίο (35)
ὄμβρος, ὁ διαρκής βροχή (55, 168)
ὁμφὴ ἡ θεία φωνή (126)
οἶομαι νομίζω, πιστεύω (19)
ὀπός, ὁ χυμός, γαλακτώδες υγρό φυτών (181, 182)
ὀπτός, ὁ ψημένος, παρασκευασμένος σε καμίνι (56)
ὀργῶ κατέχομαι από οργασμό // αναπτύσσομαι (51, 162)
ὀρρωδῶ φοβούμαι, διστάζω (87, 97, 140)
ὀρφνός, ή, ὸν σκοτεινόχρωμος (50, 79)
ὀρχοῦμαι χορεύω (46)
ὄτοβος, ὁ δυνατός κρότος (161)
οὖλος, η, ον σγουρός (26)
οὑτωσεὶ κατ' αυτόν τον τρόπο (101)

παιδιά, ἡ παιχνίδι (176)
πανθυμαδὸν ολόψυχα και με θυμό (97)
πάννυχα όλη τη νύκτα (152)
παννυχίς, ἡ αγρυπνία, ολονύκτια γιορτή (116, 167)
παραγναθίδες, οἱ φαβορίτες (184)
παρενείρω παρεισάγω, παρεμβάλλω, παρενθέτω (46, 87)
πάροιθεν έμπροσθεν, ενώπιον (8) (ο π. γρ. πάροιθε)
πάτινα, ἡ όρφνωση, θάμπωμα, μούντωμα (200)
παυσίλυπος -ον ο παύων τη λύπη (50)
περιχειρίς, ἡ χειρόκτιον, γάντι (67)
πήρα, ἡ σάκκα, ταγάρι // εδώ πορτοφόλι, κουμπαράς, χρηματοκιβώτιο (60)
πλησμονή, ἡ υπερπλήρωση // αφθονία (144)
πνευστιῶ ασθμαίνω, λαχανιάζω (193)

ποθεινῶς περιποθήτως, με πολύν πόθο (112)
πολιός, ά, ὸν υπόλευκος, ψαρός (184)
πολύπλαγκτος, ον πολυπλάνητος, πολυπαθής (26)
πολύτυρβος, ον πολυτάραχος (24)
προβεβηκότες, οἱ ηλικιωμένοι (προβεβηκότες γέροντες = υπέργηροι, εσχατόγηροι) (91)
προσήγορος, ον φιλικός, παρηγορητικός (149)
προσηνῶς με προσήνεια, με καταδεκτικότητα, με ευπροσηγορία (73)
προσηνής, ὲς πράος, καταδεκτικός, ευπρόσιτος (175)
πρόφρων, ον πρόθυμος, ευχάριστος (212)
πτολίεθρον, το η πόλη (24)
πυρεῖον, τὸ σπίρτο (109)

ραστώνη, ἡ ανάπαυση, ευκολία // ραθυμία, νωχέλεια (166)
ρεῖθρον, τὸ ρυάκι, αυλάκι (125)
ρηγί, τὸ λειασμένο και γιαλιστερό ποταμίσιο ασπροχάλικο (185)
ρικνοῦμαι ζαρώνω, ρυτιδώνομαι (72)
ρίψασπις, ὁ δειλός, φυγόμαχος (72)
ρόχθος, ὁ ρογχώδης ήχος, βοή, πάταγος (96)
ρύβδην δαψιλώς, αφθόνως (189)
ρυάχετος, ὁ άστατος, θορυβώδης (32)
ρύμη, ἡ στενή οδός, στενωπός, σοκάκι, μονοπάτι (183)

σάλος, ὁ ταραχή // σάλεμα νου (107, 205)
σαπρία, ἡ σαπίλα // διαφθορά· εδώ ως επιθ. **σαπρία σάρκα** αντί σαπρά σάρκα (σαπρός -ά -όν) (57)
σηκός, ὁ άδυτον (142)
σκεδάζω διαλύω, διασκορπίζω (24)
σκεθρός, ά, όν προσεκτικός, επιμελής (199)
σκιαδερός, ά, ὸν σκιερός, σκοτεινός (51)
σπάργος, τὸ σφρίγος, οργίασμα ανάπτυξης (46, 162)
στεγνῶς ερμητικώς καλύπτω (13)
στερρότερον σταθερότερον (141)
συβήνη, ἡ θήκη αυλού (23)
συγκιρνῶ συμμειγνύω, αναμειγνύω, ανακατώνω (148, 181)
συγκλήρωσις συνένωση (137)
συγκρητιδοῦμαι συνενώνομαι με αντιφερόμενους (92)
συγκρητίζω (συγκρήτισον) συνασπίζω (159)
συμφύρω -ομαι αναμειγνύω (33, 109, 148, 161)
συναιρῶ περιστέλλω, συμμαζεύω, περιορίζω (65)

σύνευνος, ὁ, ἡ σύζυγος (163)
συνονθυλεύομαι συσσωρεύομαι (174)
συντήκω -ομαι συγχωνεύω // χάνομαι, εξαφανίζομαι (10, 92)
συρρίκνως συμμαζεμένα // περιορισμένα σε μέγεθος και έκταση (179)

τηλόθι μακράν (106)
τίλλω μαδώ, ξεφτίζω (65)
τλήμων, ον άθλιος, ταλαίπωρος (34)
τολύπη, ἡ τολούπα, τούφα μαλλιού // ό,τι μοιάζει μ' αυτή (50)
τριβακός, ή, όν τετριμμένος, παλαιωμένος, πεπειραμένος (18)
τρίβος, ἡ δημόσιος δρόμος (161)
τριποδητεὶ με τα τρία πόδια, με τριποδισμό, με καλπασμό (116)
τρόπις, ἡ καρίνα πλοίου (74, 155)
τυννός, ή, όν μικρούτσικος, ολίγος (205)
τύπτω - τύπτομαι κτυπώ - κτυπιέμαι (55, 140)

ὑετός, ὁ ραγδαία βροχή, καταρρακτώδης βροχή, μπόρα (55)
ὕθλος, ὁ μωρολογία, φληνάφημα (39)
ὑθλῶ λέγω ύθλους, ανοηταίνω, φλυαρώ (84)
ὑπείκω υπακούω, υποτάσσομαι, πειθαρχώ (163)· ο π. γρ. ὑπείκου που προϋποθέτει τον αμάρτυρο τύπο ὑπείκομαι
ὑπολαμβάνω υποθέτω, θεωρώ, νομίζω, φαντάζομαι (198)
ὑπόπτερος, ον πτερωτός, υπερευκίνητος (70)
ὕπτιος, ία, ον ο ξαπλωμένος ανάσκελα (73)

φάσμα, τὸ φάντασμα (74)
φθινύθω φθείρω, καταστρέφω, κατεξαντλώ (103)
φθίνυλλα, ἡ στρίγγλα
φιλαυτία, ἡ υπέρμετρος εγωισμός (103)
φιλεταίρως φιλικά (173)
φόρμιγξ, ἡ μουσικό όργανο παρόμοιο προς την άρπα (47)
φύστις, ἡ γενεά, απόγονοι (160)

χαραμὶς ἡ χαραματιά (199)
χαῦνος, ον νωθρός, άτονος, αποκοιμισμένος (73)
χθαμαλός, ή, όν χαμηλός // ασήμαντος (109, 121)
χρησμεῖον, τὸ μαντείον, χρησμοδοτείον (63)

ψόφος, ὁ ήχος άναρθρος, κρότος υπόκωφος (127)

ᾠα, ἡ περιθώριο βιβλίου (122)· (ο π. γρ. ὤα).

ὤλεσα (ὄλλυμι - ὀλλύω) κατέστρεψα, ἀφάνισα (22, 41)
ὠνητός, ή, όν αγοραστός (151)

Αρχαιοπρεπείς και εκκλησιαστικές εκφράσεις

ἄκων ἑκὼν (153)
ἐν γούνασι θανάτου (195)
ἐξ ἀπίνης (122)
θαύματος δεῖ τὸ πλῆθος (32)
θείας προνοίας (171)
καρδίας ἐτάζω καὶ νεφρούς (58)
κατ' εἰκόνα ὁ Θεὸς κι' ὁμοίωσιν (124)
κέκτηνται τὸ δικαίωμα (19)
λάλον ὕδωρ (183)
νὰ συγκομίσωμεν ἀκάνθας καὶ τριβόλους (187)
ὁ λόγος τοῦ Κυρίου (154)
οὐδὲν κρυπτὸν ὃ οὐκ ἐφανερώθη (210)
οὔσης ὀψίας (11)
πνοὴ ἐκ πνοῆς (54)
προϊούσης δείλης (186)
πτερόεντα ἔπη (14)
τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον (202)
τροπούμενος τὰ ἐρέβη (12)
ὑδατίνη μάστιγξ (55)
χοῦς ἐκ χοὸς (54)
χριστιανὰ τὰ τέλη (170)
ὥρα ἐλήλυθεν (124)

ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ-ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΠΡΩΪΝΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ*

σκεπή, η στέγη (1)
πεζούλι, το χαμηλή μάντρα (2)
ντενεκούλης, ο μικρός τενεκές (2)
οπούθε από οποιοδήποτε τμήμα (2)
φτερωτή, η τμήμα του νερόμυλου με πτερύγια (2)
διάνα, η εγερτήριο (7)
ζακόνι, το συνήθεια (8)
τσεμπέρι, το μαντίλι (8)
μανάλι, το μεγάλο κηροπήγιο (9)
σπιθάω φωτίζω, λάμπω (10)
κλαψαριστά με κλάματα (10)
αμποδώ εμποδίζω (12)
λεφούσι πλήθος ανθρώπων (13)
τελεύομαι εξουθενώνομαι (16)
χλαλοή μεγάλος θόρυβος από ομιλίες (16)
μερεμετίζω επιδιορθώνω (16)
ταΐνι σιτηρέσιο, μερίδα τροφής (17)
καλοπιτυχαίνω καλοπιάνω (18)
σταλώ σταλάζω (18)
βελέσι, το είδος γυναικείου φορέματος (19)
σειρήτι, το επίρραμμα (19)
ποδένω βάζω παπούτσια σε κάποιον (20)
χαζίρι έτοιμος (20)
ντούπια, η είδος φλωριού (20)
πεσκέσι, το δώρο (20)
τάπια, η προμαχώνας (21)
ξόμπλι, το κέντημα, στολίδι σχεδιασμένο (21)

παίνια, η έπαινος (21)
κρυφούλια κρυφά (23)
καρτέρι, το αναμονή, ενέδρα (23)
πανέρι, το κάνιστρο (23)
σιάζω ισάζω (23), (84)
αντάμα μαζί, συγχρόνως (24)
στρατόνι, το μονοπάτι (25)
συρμή, η αυλάκι που σχηματίζεται από συρόμενο αντικείμενο (25)
πολυτρίχι, το είδος φυτού (26)
κιόσκι, το περίπτερο (26)
αλησμονιέμαι ξεχνιέμαι (26)
ανταμώνω συναντιέμαι με κάποιον (27)
σεργιανίζω πάω εκδρομή (28)
μπουγαρίνι, το είδος λουλουδιού (28)
μπουγαρίνι, το είδος λουλουδιού (28)
ξεσυνερίζομαι ανταγωνίζομαι με ζηλοτυπία (28)
φυσκοβάζω βάζω λόγια, συκοφαντώ (28)
αγραμάδα, η χαραμάδα, ρωγμή (29)
απαντέχω υπομένω (31)
ακονώ ακονίζω (31)
κεμέρι, το πέτσινο ζουνάρι όπου κρύβουν οι οδοιπόροι τα χρήματά τους (31)
μουντός, ή, ό σκοτεινός, θολός (35)
νεροσυρμή, η νεραύλακο (35)
σπινός, ή, ό λιγοστός (36)
ντένομαι ντύνομαι (38)
κιαφολόγα, η ψεκαστήρας θειαφιού (39)
κενώνω (φαγιά) σερβίρω (φαγητά) (40)
αστάχι, το στάχυ (41)
λαβώνω τραυματίζω (41)
αγρατιά, η εργατιά (41)
γνεύω κάνω νεύμα (41)
λαύρα, η φλόγα, τρομερή ζέστη (41)
κοχλάζω βράζω (41)
νώμος, ο ώμος (41)
ρόζος, ο σκλήρωμα της επιδερμίδας (42)
χασταλεύω χάνω τον καιρό μου παίζοντας (42)
ντάλα ακριβώς (43)
ανασασμιά, η ανάσα (43)
σκότι, το συκώτι (43)
ψένω ψήνω (44)

μπουζουρεύω παραχορταίνω, στοιβάζω άτακτα (44)
ρεμέντι, το θεραπεία (44)
ταχιά αύριο (44)
σχωρώ συγχωρώ (44)
ξάγναντο, το περίοπτο μέρος (45)
ξέγνοιαστα χωρίς φροντίδες (45)
έρμος, η, ο έρημος (46)
κερόζωσμα, το ζώσιμο με κεριά αναμμένα (46)
λόγγος, ο δυσκολοπέραστο δάσος, ρουμάνι (47)
τσοκάρι, το βράχος (47)
έμασα - να μάσω (αορ.) μάζεψα (47)
αγγειό, το δοχείο (48)
μονορούφι μεμιάς (48)
μαστάρι, το μαστός (48)
ζουλάπι, το άγριο ζώο (48)
απαγγιασμένος, η, ο προφυλαγμένος από τον άνεμο· εδώ μεταφ. (48)
κάλφας, ο μαθητευόμενος τεχνίτης (50)
σιμά κοντά (50) (91)
στένω στήνω (50)
κάνε όμως (53)
αγριοβόρι, το δυνατός βοριάς (54)
χινόπωρο, το φθινόπωρο (55)
γητεμένος, η, ο μαγεμένος (56)
αναλιγώνω ανακατεύω (56)
παραγώνι, το τζάκι (58)
συμπώ (τη φωτιά) σκαλίζω (58)
προσάναμα, το εύφλεκτο υλικό για το άναμμα της φωτιάς (59)
κλαμούρα, η κλαδί δένδρου (59)
κρουστός, ή, ο με πέτσα (60)
μπελντές, ο τοματοπολτός (60)
κράζω φωνάζω (62)
ανοιώ (ανοί γ΄ εν.) ανοίγω (63)
τρούπα, η τρύπα (63)
καθημερνή, η καθημερινή, εργάσιμη μέρα (63)
ερμαδιακός, ή, ό έρημος (64)
φόσσα, η πύργος (64)
σεργιάνι, το εκδρομή, περίπατος (65)
ζαμάνι, το χρόνος, καιρός (66)
τουμάνι, το άνεμος (66)
παπαρουνίζω κοκκινίζω, είμαι κόκκινος (66)

γουλάς, ο πύργος (66)
βιγλίζω παρατηρώ (66)
μιντέρι, το είδος χαμηλού καναπέ (66)
ρεύω εξαντλούμαι· εδώ φθείρομαι (68)
πάλε πάλι (71)
κατεβατό, το σελίδα (76)
απλάδα ξαπλωτά (77)
διαλέτα, η βιολέτα (77)
αποκούμπι, το στήριγμα (78)
μεσοδρομής στα μισά του δρόμου (78)
τρανεύω μεγαλώνω (78)
χαμοβλεπούσα, η αυτή που κοιτάζει χαμηλά, προς τα κάτω, συνεσταλμένη (79)
αγάλι-αγάλι σιγά-σιγά (79)
κουτούλια κουταμάρες (83)
λιγουρεύω προκαλώ (εδώ ερωτικά) (85)
ντορός, ο ίχνος πατήματος (89)
αλαφροπόδης, α με πόδια ελαφρά, γρήγορος (89)
πούειντο πού είναι; (90)
τώκιασε (οκιάζω) το τελείωσε (90)
κλειέμαι κλείνομαι (90)
λιγιά, η λυγαριά (93)
κρουνί, το βρύση (94)
απόσκιο, το σκιερό μέρος (95)
σκαφτιάς, ο αυτός που σκάβει (95)
στράτα, η δρόμος (95)
ξυλένιος, α, ο ξύλινος (96)
ρίμα, η ομοιοκαταληξία (98)
μαρμαρυγή, η παλμική ακτινοβολία (98)
πλάτια, τα τα πλάτη του ορίζοντα (98)
άσωστος, η, ο ατέλειωτος (99)
νειόφαντος, η, ο καινούριος, πρωτοφανέρωτος (99)
αγλαντινιά, η είδος δασικού δέντρου (100)
φλύκι, το είδος θάμνου (100)
γουστερίτσα, η μικρή σαύρα ((100)
τσιμουδιά σιωπή (100)
βάβα, η γιαγιά, ηλικιωμένη γυναίκα (100)
χουγιάζω φωνάζω (101)
όχτος, ο όχθη, άκρη (101)
κουμπουρέλι, το μικρός στρογγυλός καρπός θάμνου (101)

πλανταγμένος, η, ο σκασμένος (102)
συγνεφιά, η συννεφιά (103)
αντάρα, η ομίχλη (104)
μπόρα, η καταρρακτώδης βροχή, καταιγίδα (104)
απόγιομα, το απόγευμα (105)
αγκελώνομαι αγκυλώνομαι, κεντρίζομαι (108)
λιαστός, ή, ό λιασμένος (108)
χουχουλίζω ζεσταίνω με την εκπνοή μου (109)
μπάζω εισάγω (109)
ζυγώνω πλησιάζω (109)
ταιριάω ταιριάζω (110)
άρμη αρμύρα (112)
ορέγομαι επιθυμώ (113)
καταλαλώ κατηγορώ (119)

ΣΥΛΛΟΓΗ: ΑΓΑΠΗ ΣΤΟΝ ΕΠΑΧΤΟ

αράδα, η σειρά (5)
μεδούλι, το μυαλό των οστών (8)
πλαντάζω σκάζω (10)
πολυτρίχι, το είδος φυτού (11)
φκιάνω φτιάχνω (11)
μπάζω εισάγω (11)
καπότα, η μανδύας (16)
σεγκούνα, η ζακέτα βλάχας (16)
αχάλαγος, η, ο αγνός (16)
λαγαρός, ή, ό καθαρός (16)
απανεμίζω προφυλάγομαι από τον άνεμο (18)
ατσάραντος, ο είδος ωδικού πουλιού (18)
ντένω ντύνω (21)
αναβρώ αναβρύζω, αναβλύζω (24)
χλωρασιά, η χλόη (25)
τάχατε τάχα (25)
κοτσομπόλα, η κουτσομπόλα (26)
αβασκαίνομαι ματιάζομαι (26)
μεσοδρομής στα μισά του δρόμου (28)
αρρεβωνίσια, τα αρραβωνιάσματα (31)
πόμελο, το βελόνι πλεξίματος (32)
σάρπα, η εσάρπα (34)

καταλαλιά, η κακολογία (34)
δρέπω κόβω (35)
αφρόμηλο, το αφράτο μήλο, εκλεκτό (35)
ρημάζομαι ερημώνομαι, καταστρέφομαι (37)
ξιπάζω εκπλήσσω, τρομάζω (38)
δασκαλεύω διδάσκω (40)
εθίματα, τα έθιμα (43)
κιλίμι, το είδος χαλιού (44)
σκουτί, το ύφασμα, ρούχο (44)
περκαλένιος, α, ο από λεπτό βαμβακερό ύφασμα (44)
συχνοτηρώ συχνοβλέπω (48)
ριζικάρια, τα μαντεύματα της τύχης και της μοίρας (49)
ριζικάρισα, η μάντισσα της τύχης και της μοίρας (49)
ξανεμίδι, το αυτό που παίρνει ο άνεμος (50)
αμπώνω «δένω» μαγικά (50)
συρμή, η αυλάκι από συρόμενο αντικείμενο (50)
σαλαγώ οδηγώ το κοπάδι με φωνές (51)
δασιό, το (επιθ.) πυκνό (51)
μετερίζι, το προμαχώνας (53)
χατήρι, χατηράκι εύνοια, χάρη (56)
σαλαπλάδι είδος υφάσματος (62)
διασίδι, το έτοιμο στημόνι στον αργαλειό για ύφανση (62)
πουντιάζω κρυολογώ (63)
απαγγιάζω καταφεύγω σε μέρος απάνεμο (63)
νυχτέρι, το νυχτερινή εργασία (64)
παραγώνι, το τζάκι (64)
σάν όταν (66)
σκιάζομαι φοβάμαι (67)
ξεχειμαδιό, το μέρος για το χειμώνα (ποιμενικό κατάλυμα) (69)
βάβα, η γιαγιά, γριά (69)
αδράχτι, το εξάρτημα ρόκας (69)
μποναμάς, ο πρωτοχρονιάτικο δώρο (71)
σκαλτσουνόξυλο, το ξύλο για την ύφανση καλτσών (72)
ηλάκης, ο αδύνατος ήλιος (74)
ξαστεριά, η νυχτερινή αιθρία (75)
φρενιάζω θυμώνω, νευριάζω (75)
ονείρατα, τα όνειρα (77)
μοναξός, ή, ό μόνος, μοναχός (77)
φελί, το τεμάχιο πίτας (78)
τσαπράζι, το ασημένιο στολίδι του σταυρωτού γιλέκου (78)

φέρμελη, η κεντητό γιλέκο (78)
πεσλί, το κεντητό πουκάμισο (78)
ξαλαφρώνω ελαφρώνομαι, ανακουφίζομαι (84)
απίκραντος, η, ο χωρίς πίκρα (84)
ταντελλένιος, α, ο δαντελένιος, με δαντέλα (87)
φλώρος, α, ο λευκός, άσπρος (89)
γνοιαστικός, ή, ὸ φρόνιμος, σώφρων (89)
βατουλιά, η βάτος (90)
κλειώ κλείνω (91)
αρμαθιάζω συνδέω, συνενώνω, συνθέτω (92)
σκαλόνι, το σκαλοπάτι, βαθμίδα (93)
μουσαφίρης, ο επισκέπτης (93)
καναβιδιά, η χοντρό σχοινί (95)
μοσκιά, η αρωματικό φυτό (97)
σκοτείνια, η σκοτάδι (98)
ανατριχάδι, το αυτό που προκαλεί ανατριχίλα (98)
καλιάζω επινοώ, δημιουργώ (100)
στεναξιά, η στεναγμός (100)
γιαίνω κάνω κάποιον καλά, γιατρεύω, θεραπεύω (101)
ξορκίστρα, η αυτή που κάνει ευχές, ξόρκια για το κακό μάτι (101)
αρκώ φτάνω, είμαι αρκετός (101)
αξάδα, η αξία (103)
ξεχάνω ξεχνώ (103)
βουβαίνομαι σιωπώ (104)
νογώ καταλαβαίνω (106)
λελουδικό, το λουλούδι (106)
προχώρει (προστ.) προχώρα (108)
μεσοφόρι γυναικείο εσώρουχο (108)
λάλος, η, ο φλύαρος, ομιλητικός (108)
ξαλλάζω αλλάζω, μεταβάλλω (109)
μπεσίκι, το ξύλινη παιδική κούνια (109)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΚΑΙΡΟΣ ΠΟΛΕΜΟΥ*

αρφανός, ο ορφανός (15)
δροσόβροχο, το πρωινή δροσιά (18)
βόλι, το βλήμα, σφαίρα (18)
αχός, ο βοή, ήχος (21)

σβώ σβήνω (21)
κλειώ κλείνω (22)
ζεστούλια ζεστά (υποκορ.) (22)
ανοιώ ανοίγω (23)
ασπρολογώ ασπρίζω (24)
γγιάζω αγγίζω (24)
ασωτεύω σπαταλώ (26)
σφαλώ κλείνω (27)
γερτός, ή, ό σκυφτός (28)
παραγώνι, το τζάκι (30)
ονείρατα, τα όνειρα (31)
φκιάνω φτιάχνω (31)
ρόκα, η ηλακάτη (31)
γνέμα, το νήμα (31)
έπια (αόρ.) ήπια (32)
θυμησούλα, η μακρινή θύμηση (34)
νογώ καταλαβαίνω (34)
τρανήτερος, η, ο μεγαλύτερος, σπουδαιότερος (37)
θα μάσω θα μαζέψω (38)
θράκα, η αναμμένα κάρβουνα (39)
φεγγίτης, ο φωταγωγός (39)
απαγγιάζω καταφεύγω σε απάνεμο μέρος (40)
απογιομίζω γεμίζω εντελώς (41)
λάγγερος, η, ο καθαρός (43)
τρανός, ή, ο μεγάλος, σπουδαίος (44)
στέργω ανέχομαι (44)
άτι, το άλογο (45)
κοσεύω περιπλανιέμαι, τριγυρίζω (45)
αντίδερο, το αντίδωρο (46)
αμόλυση, η απόλυση (46)
αρχινή, η αρχή (47)
λαγγεύω ευφραίνομαι, χαίρομαι (48)
πισπιλώ πασπαλίζω (49)
ασταμάτηγος, η, ο ασταμάτητος (51)
σειώ κουνώ (53)
σταλιά, μια λίγο, ελάχιστα (57)
γύρα γύρω (57)
πριχού πριν (58)
χνάρι, το υποδιαίρεση της οκάς (60)
χαλιάς, ο πετρώδες μονοπάτι (60)

σκέπη, η μαντίλι (61)
αχρόνιαγος, η, ο που δε συμπλήρωσε το πρώτο έτος της ηλικίας (61)
καψερός, ή, ό δυστυχισμένος (61)
λαγουμίζω σκάβω υπόγειο δρόμο, υπόνομο (64)
λοτόμος, ο υλοτόμος, ξυλοκόπος (64)
αναπαμός, ο ανάπαυση (70)
διάσελο, το πέρασμα κορυφογραμμής (70)
συρίμι, το στενό μονοπάτι (71)
κατσάβραχα, τα απότομοι βράχοι (71)
ξεχάνω ξεχνώ (72)
σκιάζομαι φοβάμαι (75)
ξεδίπλι, το ξεδίπλωμα (78)
δαύτος, η, ο αυτός εδώ (81)
ζουλάπι, το άγριο ζώο (84)
δρολάπι, το παγερός άνεμος, ανεμόβροχο (84)
αρμώνομαι προσαρμόζομαι (84)
διάνα, η εγερτήριο (85)
αλλοιά αλίμονο (85)
ανανογιέμαι συνειδητοποιώ, ξανασκέπτομαι (87)
μνημόνεμα, το ανάμνηση, απομνημόνευμα (87)
θράσος, α, ο ωμός, άνοστος, σκληρός εδώ (87)
ορνίθι, το κοκόρι (89)
σεφέρι ταξίδι (90)
σπιθηρίζω λάμπω (90)
χινόπωρο, το φθινόπωρο (91)
ανεμοτάραχος, η, ο αυτός που ταράζει τον αέρα, τον σχίζει (91)
μπουχτίζω χορταίνω (91)
πασπαλίζω επιστρώνω (91)
σγαρλίζω ανακατεύω, ερεθίζω (92)
αναλυώνω ανακατεύω (92)
χρεμετίζω χλιμιντρώ (92)
ξαμώνω απλώνω τα χέρια (92)
ανάλλαγος, η, ο αναλλοίωτος, απαράλλαχτος, αμετάβλητος

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΕΙΡΜΟΣ*

ανάσα, η αναπνοή (11)
τσιτσέκι, το είδος φυτού (13)
τζοβαϊρικά, τα χρυσαφικά (14)

τεφαρίκι, το πράγμα εκλεκτό (14)
κεντιά, η κέντημα, ερεθισμός (15)
(το) σηκώνω εξεγείρομαι (20)
θώρι, το όψη (21)
χαμοκέλα, η καλύβι, χαμόσπιτο (22)
ξαμώνω απλώνω τα χέρια, χειρονομώ απειλητικά (24)
συρμή, η αυλάκι που σχηματίζεται από συρόμενο αντικείμενο (25)
λατσούδι, το κλαδί ελάτου (25)
λασποκύλια, τα κυλίσματα στη λάσπη (27)
ογρατίζω βαριέμαι, ταλαιπωρούμαι, υποφέρω (29)
ρεμόνι, το μεγάλο τενεκεδένιο κόσκινο για το τελευταίο ξεκαθάρισμα του σιταριού στο αλώνι (29)
χασομερώ αργοπορώ, χάνω χρόνο (29)
νισάφι, το έλεος, οίκτος (29) (64)
μπεζερίζω αποκάμνω, βαριέμαι (29)
βαργεστώ βαριέμαι, κουράζομαι (29)
αθάρι, το πρόσωπο μορφή (30)
αχώ ηχώ, αντηχώ (30)
δρολάπι, το παγερός άνεμος, ανεμόβροχο (32)
ρογκιάζω μισθώνω (37)
ομπυάζω βγάζω πύο (39)
σπαρμωδιά, η σπορά, σπαρμένο χωράφι (42)
κοσιά, η γεωργικό εργαλείο για θερισμό (42)
βαβούλα, η γριούλα, γιαγιούλα (46)
παίνια, η έπαινος (47)
ντρισέκι, το στενό σοκάκι (50)
ίτσια, τα είδος αγριολούλουδου (50)
τέλι, το σύρμα (50)
ανασταίνω αναθρέφω παιδιά (63)
καρσί αντίκρυ, απέναντι (68)
αλοή, η είδος φυτού (68)
σεφέρι, το ταξίδι (69)
τουράς, ο σουλτανικό μονόγραμμα (72)
φαγανός, ή, ό αυτός που τρώει πολύ (79)
μπουχός, ο σκόνη, εξαφάνιση (μτφ.) (79)
σωροβολιάζομαι σωριάζομαι, πέφτω (80)
λακκίζω φεύγω τρέχοντας (81)
βακίζω τεμαχίζω (81)
τενιασμένος, η, ο κουρασμένος, εξουθενωμένος (85)
τελεμένος, η, ο τελειωμένος, ολοκληρωμένος (85)

φτερακίζω φτερουγίζω, πετώ (116)
κλήρα, η κληρονόμος, παιδί (126)
γούπατο, το κοιλότητα του εδάφους, γούβα (153)
τσάφι, το παγωνιά (159)
δράνα, η κληματαριά (159)
σκαλοτσάπι το σκάλισμα του κήπου με το τσαπί (159)
αμποδώ εμποδίζω (167)
μεροφάϊ καθημερινό φαγητό (168)
ντρέτος, α, ο ίσιος (175)
κρεατοκόπι, το όργανο κοπής κρέατος (181)
χερολάβα, η λαβή του αλετριού (185)
αγρίδια, τα άγουρα (φρούτα) (187)
ρέβω αδυνατίζω πολύ (191)
συγκράτι ασταμάτητα (192)
βροχαλίδα, η είδος σαύρας που εμφανίζεται όταν βρέχει, σαλαμάνδρα (192)
γονεύω παράγω απογόνους, γεννώ (198)
μπλάνα, η σβώλος χώματος (198)
ξακρίζω κόβω τις άκρες (198)
σαλμή, η είδος σάλτσας (203)
μπουσουλάω περπατώ με τα χέρια και τα πόδια (205)
χαρδακίζω γελώ, ξεκαρδίζομαι στα γέλια (208)
μαντέμι, το μετάλλευμα (209)
καζάντι το κέρδος (212)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΔΡΟΣΕΡΟΙ ΚΑΎΜΟΙ*

ξαφνίζω ξαφνιάζω, τρομάζω (7)
άπραγος, η, ο άπειρος (8)
ολημερίς όλη την ημέρα (10)
ζήση, η ζωή (12)
νώμος, ο ώμος (12)
αμπώχνω σπρώχνω (12)
ρέπιο, το ερείπιο (14)
μπιρμπιλός, ή, ό λαμπρός (16)
λίμα, η μεγάλη πείνα (18)
γητεύω γιατρεύω με μαγικά μέσα, μαγεύω (19)
ντύμα, το επένδυση (19)
δαγκάνω δαγκώνω (21)
αγρίδια, τα χωράφια (24)

απαυδώ κουράζομαι, αποκάνω, αποσταίνω, αποθαρρύνομαι από την κούραση (24)
τριβόλι, το είδος αγκαθωτού ζιζανίου (24)
σκότι, το συκώτι (24)
συχάζω ησυχάζω (25)
συχώριο συγχώρεση, συγγνώμη (26)
νειρεύομαι ονειρεύομαι (31)
αμποδώ εμποδίζω (39)
ανατριχάδι, το ανατριχίλα (40)
άφαντα κρυφά, μυστικά (41)
σκέπη, η μαντίλι (48)
αργοπλανώ περιφέρω αργά (50)
ξεπεταρούδι, το νεοσσός που αρχίζει να πετά (51)
αντιπετώ ανταποδίδω, στέλνω (55)
ροβολώ εφορμώ (56)
βουνοπλάγι, το πλαγιά βουνού (56)
βολά, η φορά (56)
ξετσίποτος, η, ο αδιάντροπος (56)
ξαμώνω απλώνω τα χέρια (61)
αψύς, ιά, ύ ορμητικός, δριμύς (61)
πλανεύω παρασύρω, αποπλανώ, παραπλανώ (61)
τσούπα, η κορίτσι (63)
ζωριό, το κάτω τμήμα του νερόμυλου (63)
βάβα, η γριά, γιαγιά (63)
τσουράπι, το κάλτσα (63)
σιγανοπαπαδιά, η πονηρή γυναίκα (63)
τσιτσέκι, το είδος λουλουδιού (63)
θάμα, το θαύμα (63)
ντένω ντύνω (65) (115)
λουφάζω (μτβ.) αναγκάζω κάποιον να μη μιλά από φόβο (67)
βουβαίνω (μτβ.) κάνω κάποιον να σιωπά (67)
απαντοχή, η ελπίδα, αναμονή κάποιου καλού (68)
αποστομώνω αφήνω κάποιον άναυδο, έκπληκτο, αμήχανο (70)
χλιβά θλιμμένα (72)
σύντα όταν, εάν, εφόσον (72)
ομορφονειός, ο ωραίος νέος (75)
κατάντια, η κατάντημα, κατάληξη (76)
φωτογώνι, το τζάκι, γωνιά (83)
παραγώνι, το χώρος κοντά στο τζάκι (83)
ποστιάζω τοποθετώ, βάζω, αποθέτω (84)

καψερός, ή, ό δυστυχισμένος (85)
μπουχτίζω χορταίνω (85)
δρασκελίζω βαδίζω με μεγάλα βήματα (85)
έχω ξεθωριάνη έχω ξεθωριάσει, έχω χάσει το χρώμα μου (85)
τριζοβολώ τρίζω έντονα (87)
αχός, ο ήχος, αντήχηση (87)
συνειθάω συνηθίζω (87)
μαργώνω κρυώνω, μουδιάζω (87)
χερούκλα, η μεγάλο χέρι (90)
ανθοκλώνι, το ανθισμένο κλαδί (91)
σκούζω φωνάζω δυνατά (92)
ρυάζομαι ωρύομαι, κραυγάζω (92)
θεραπειά, η θεραπεία (95)
κραξιά, η κραυγή (98)
γιόμα, η μεσημέρι (99)
κακαβιά, η μαγείρεμα ψαριού στο κακάβι (χύτρα) (99)
γονεύω παράγω απογόνους, γεννώ (99)
αλλαργεύω απομακρύνω (101)
γυρβωλιά, η γυροβολιά· εδώ γύρω-γύρω (102)
χολιάζω κακιώνω (108)
αρρεβώνας, ο αρραβώνας (108)
γύρου-τριγύρου γύρω-τριγύρω (113)
λόγγος, ο δυσκολοπέραστο δάσος, ρουμάνι (115)
δρόλαπας, ο παγερός άνεμος, ανεμόβροχο (116)
αλυχτώ λακτώ, γαυγίζω (117)
ντουνιάς, ο κόσμος (119)
κλειδωνιά, η κλειδαριά (119)
ρεύω εξαντλούμαι (121)
φκιαστός, ή, ό φτιαχτός (122)
ψένω ψήνω (124)
ζουλάπι, το άγριο ζώο (125)
σίγαλος, η, ο σιγανός (127)
αψύς, -υά, ύ δριμύς, ορμητικός (133)
φίνος, α, ο λεπτός (133)
χάϊδι, το χάδι (133)
καλοφκιασμένος, η, ο καλοφτιαγμένος (134)
αστάχυ, το στάχυ (144)
άραχλος, η, ο αραχνιασμένος (147)
βαλαντώνω στενοχωριέμαι (147)
ασταμάτηγος, η, ο ασταμάτητος (149)

ντορός, ο ίχνος πατήματος (151)
τάσι, το κύπελλο (155)
άκρηα, η άκρη (156)
σβυέμαι σβήνομαι (157)
άλικος, η, ο βαθυκόκκινος (157)
αχώ ηχώ, αντηχώ (169)
ριζιμιό, το πλαγιά (184)
αρρεβωνίζω αρραβωνιάζομαι (184)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΕΥΔΟΚΙΑ*

χαλάστρα, η τρύπα, ζημιά (12)
σκαμνιά, η μουριά (12)
κρεβατίνα, η κληματαριά (12)
ντρισέκι, το καμπή, γωνία δρόμου, σοκακιού (13)
φκιάνω φτιάχνω (18) (56)
τσελίκι, το ατσάλι, χάλυβας (20)
πιστρόφια, τα επιστρόφια, γεύμα την 8η μέρα μετά το γάμο των νεονύμφων (20)
πλανερός, ή, ό πλανεμένος, χαμένος (21)
δρολάπι, το παγερός άνεμος, ανεμόβροχο (26)
ογρίλα, η υγρασία (26)
αχνάρι, το ίχνος (32)
τσουπί, το κοριτσάκι (35)
φερτικός, ή, ό φερτός από μακριά (36)
συρίμι, το στενό μονοπάτι για τα γίδια (36)
απάρθενος, η, ο παρθένος, παρθενικός (36)
πλερωτός, ή, ό αυτός που πληρώνεται, αμείβεται (36)
λάτρα, η υπηρεσία (38)
βάβα, η γιαγιά (40)
γόνα, το γόνατο (41)
κορίτσα, τα κορίτσια (42) (81)
αδίκιωτος, η, ο αδικαίωτος, άδικος (43)
αγγόνι, το εγγόνι (44)
αθάρι, το πρόσωπο, μορφή (44)
σπολάτη, το ευχαριστία (45)
στη φέξη και στη χάση πολύ αραιά, σπάνια (45)
αναθυμιός, ά, ο νοσταλγικός (47)
αγάντα κουράγιο (48)

κουβέλι, το κοίλος κορμός δέντρου, κυψέλη (49)
ρούγα, η δρόμος (51)
ακράτος, η, ο ανόθευτος (51)
μαγκούφης, α, ι έρημος (52)
ντουλαμάς επιχιτώνιο (σαν τον ευζωνικό μανδύα) (52)
τελατίνι, το κατεργασμένο δέρμα μοσχαριού (52)
μωρές (επιφών.) μωρέ (54)
ζωριός, ά, ό από το νερόμυλο, εδώ καθαρός (56)
αγρικώ βλέπω, παρατηρώ (56) (112)
φουσκί, το κοπριά (57)
αϊκούω-αϊκώ ακούω (57) (88)
ούλος, η, ο όλος (57)
αργιώ αργώ (57)
ορμώνω προσαρμόζω, ταιριάζω, τακτοποιώ (58)
νίλα, η ζημιά, καταστροφή (58)
μαρτίνα, η κατσίκα οικιακή (58)
καλούλια σχετικά καλά (58)
αλύχτα, η σκυλόσπιτο (58)
ανασκώνω ανασηκώνω (59)
ψένω ψήνω (59)
κλειτσινάρι, το κόκαλο της κνήμης του αρνιού (59)
αξάδα, η δύναμη, αξιά (60)
ταμάμ ακριβώς (61)
φουρκίζομαι συγχύζομαι, θυμώνω (62)
μουσταλευριά, η γλύκισμα από μούστο και αλεύρι (64)
αποκρέμαι αποκρίνομαι, απαντώ (64)
κόρα, η φλούδα ψωμιού (64)
αρέω αρέσω (65)
μπολογούρι χοντραλεσμένο σιτάρι (65)
γιόμα, το μεσημεριανό (65)
παπάρα, η ψωμόσουπα, ψωμί μουσκεμένο στο ζουμί (65)
τσαμπουνώ (-άω) λέω πράγματα άσχετα και ανόητα (65)
χουλιάρι, το κουτάλι (65)
νταηλίκι, το παλικαριά (65)
χαμοκέλα, η καλύβι, χαμόσπιτο (66)
ξαποσταίνω ξεκουράζομαι (66)
λόγγος, ο δυσκολοπέραστο δάσος, ρουμάνι (67)
απαυδώ εξαντλώ την υπομονή μου, κουράζομαι, αποκάνω (67)
ρουμάνι, το δάσος (67) (124)
σκαρώνω σχεδιάζω (68)

σκεβρωμένος, η, ο καμπουριασμένος· εδώ μεταφορικά (69)
σοροπάτος, η, ο γλυκός (71)
ντρίτα ίσια (72)
λαγιάζω κρύβομαι κάπου ακίνητος (74)
ζούδι, το ζώο, ζωάκι (74)
ογραίνω υγραίνω (76)
στέρια στέρεα (76)
χιλιοπόνετος, η, ο πολύ επιθυμητή (85)
καβαλίκα πάνω, καβάλα (86)
κουτσομύλι, το εξάρτημα του μύλου, μικρός μύλος (86)
ερμιά, η ερημιά (87)
αδειά, η ευκαιρία (87)
χερολάβα, η λαβή του αλετριού (89)
βοϊδοτριχιά, η χοντρό σχοινί που δένουν τα βόδια (89)
τσάφι, το παγωνιά (89)
ξώπετσα επιφανειακά (89)
ανοιώ ανοίγω (89) (157)
παραφωτιά, η χώρος κοντά στο τζάκι (90)
λιγουλάκι πολύ λίγο (91)
κοκόνα, η κυρά (91)
ντουβάρι, το τοίχος (92)
τ' αψήλου (επιρ.) ψηλά (98) (186)
νυχτοσκάρι, το νυχτερινή βοσκή (99)
αναδαρτός, ή, ό έντονος (99)
χαραμέρι, το αυγή, χάραμα (100)
ειδή, η μορφή (100)
αναχαράζω μηρυκάζω (100)
στάλος, ο σταυλισμός προβάτων στη σκιά (101)
σπαρμωδιά, η σπαρμένο χωράφι, σπορά (101)
ποδοκόπι, το πρόστιμο για αγροτική ζημιά (101)
χαϊμός, ο χαμός, καταστροφή, θάνατος (101)
προκάνω προλαβαίνω (101)
τυραγνώ τυραννώ, βασανίζω (102)
νώμος, ο ώμος (102)
βεργολυγερός, ή, ό λυγερός, κομψός, ίσιος (103)
περσότερο περισσότερο (104)
μελιχρός, ή, ό γλυκός σαν μέλι (104)
φευγατίζω φυγαδεύω, διευκολύνω τη φυγή (107)
πλιότερο περισσότερο (109)
λελουδολόϊ, το το σύνολο τῶν λουλουδιών (110)

ελάτι, το έλατο (110)
αχός, ο ήχος, ηχώ, αντήχηση (112)
αποθυμώ επιθυμώ (113)
σχαρήκια, τα συγχαρητήρια (113)
χαμογέλιο, το χαμόγελο (114)
καλλιγοσφύρι, το σφυρί για το πετάλωμα του αλόγου (118)
νυχτοκέρι, το κερί για φωτισμό, της νύχτας (119)
κοτσύφω, η θηλυκό κοτσύφι (122)
κελάδι, το κελάηδημα (122)
ζαλιά, η φόρτωμα (122)
ξεχάνω ξεχνώ (123)
γιοφύρι, το γεφύρι (124)
γνέμα, το νήμα (124)
δράμω τρέχω, σπεύδω (124)
λουφάζω δε μιλώ από φόβο ή βία· εδώ μεταφορικά (125)
κεροδεσιά κεριά, λαμπάδες (126) (141)
λουμίνι, το φιτίλι καντηλιού (126)
οργώ επιποθώ (128)
άκρια, η άκρο, άκρη (130)
πλεξούδι, το πλεξούδα (131)
κρικέλι, το κρίκος μικρός (132)
ανασαιμιά, η ανάσα, αναπνοή (132)
αχείλι, το χείλος (132)
λιχνιστής, ο αυτός που ανατινάσσει στο αλώνι τα σιτηρά (134)
λαχαίνω τυχαίνω (134)
μασιά, η τσιμπίδα της φωτιάς (134)
μπουχαρί, το καπνοδόχος (135)
αντηλιά, η ακτινοβολία ηλιακού φωτός και θερμότητας (135)
σπάρτο, το είδος φυτού (136)
σφαλάχτι, το ασπάλαθος (136)
κατοχή, η εισόδημα (136)
δεκατώ παίρνω το 1/10 (136)
ξεφαίνομαι εμφανίζομαι (137)
ανεμοστήθα, η με στήθος τον άνεμο (138)
ανθρακιά, η στάχτη (138)
έχα, η περιουσία, βιός (139)
καταμεσίς στη μέση (139)
απλάδι (επιρ.) άπλετο (139)
ξεκουπώνω βγάζω το κάλυμμα (140)
περβόλι, το περιβόλι (141)

γρικώ εννοώ (142)
ανεδαφούσα, η άυλη (143)
κώχη, η κόγχη (143)
ζούμπερο, το έντομο (144)
λούρα, η βέργα (146)
ραγοβύζι, το ρώγα του μαστού, θήλαστρο (148)
φέξη, η λάμψη (150)
αρχινώ αρχίζω (150)
κοτσαρίδας, ο κουτσός (151)
σορόκος, ο σιρόκος (151)
μάινα (προστακτ.) υπόστειλε (151)
σκότα, η σκοινί που τεντώνει τα πανιά του πλοίου (151)
συμπαίρνω παρασύρω (151)
σκούνα, η είδος πλοίου (151)
αραξοβόλι, το αγκυροβόλιο (152)
φάτσα (επιρ.) κατάμουτρα (152)
αμπώνω σπρώχνω (152)
πριμάτσα, η πρύμνη (152)
ξεφρενιασμένος, η, ο πολύ θυμωμένος (152)
κλωθογυρνώ τριγυρίζω, περιπλανιέμαι (152)
σημερνός, ή, ό σημερινός (153) (170)
χοχλαστός, ή, το βραστός (154)
αχνοσαλεύω αργοσαλεύω, κινούμαι αργά (155)
αγερικό, το εξωτικό, δαιμόνιο (155)
ολάκερος, η, ο ολόκληρος (155)
κρουνί, το βρύση (155)
αίματο, το αίμα (155)
τρίστα, η παιχνίδι με 3 πέτρες, τρίλιζα (155)
απαγκιασμένος, η, ο προστατευμένος από τον άνεμο (167)
ολούθενε από παντού (167)
νταραβερίζομαι έχω δοσοληψίες (168)
γνεύω κάνω νόημα (168)
βολά, η φορά (169)
αντάμη μαζί, συγχρόνως (171)
κομποθιάζομαι γίνομαι κόμπος (171)
κλώθος, ο γύρος (172)
ημερομήνι, το μια από τις πρώτες ημέρες του Αυγούστου, που αντιστοιχεί σε ένα μήνα του χρόνου (173)
φορτί, το φορτίο (175)
πυροστιά, η πυρόμαχος (179)

ξαμώνω απλώνω τα χέρια (179)
κουρκούτι, το χυλός αλευριού (180)
ζουμπλιάζω συμπιέζω, συνθλίβω, ζυμώνω (180)
κλειώ κλείνω (180)
πλιό περισσότερο (180)
αψύς, ιά, ύ ορμητικός, δριμύς (180)
εκειός, ά, ό εκείνος (181)
κουβαρνταλίκι, το γενναιοδωρία (182)
βάνω βάζω (185)
γομάρι, το γάϊδαρος (186)
ανάβρα, η πηγή (188)
αγκούσα, η δύσπνοια (191)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΤΙΜΙΑ ΔΩΡΑ*

ηράνθεμα, τα αγριολούλουδα που φυτρώνουν ανάμεσα στα σιτηρά, αίρα (9)
οπώρα, η φρούτο (9)
θαλπερός, ή, ό θερμαντικός, παρήγορος (10)
απαγκιάζω καταφεύγω σε μέρος απάνεμο (12)
δρολάπι, το παγερός άνεμος, ανεμόβροχο (13)
καταλαγιάζω ηρεμώ, ησυχάζω, καταπραΰνομαι (13)
ψυχαδερφή, η ετεροθαλής, θετή αδελφή (14)
ορθοτομώ ερμηνεύω σωστά (15)
αλαργινά (επιρ.) μακριά (15)
αποσταλάζω ρίχνω κατά σταγόνες (17)
κατώφλι, το είσοδος, κάτω μέρος θύρας (18)
σκεβρωμένος, η, ο καμπουριασμένος· εδώ μεταφορικά (18)
δρασκελώ περνώ με μεγάλα βήματα (19)
απόκοτα (επιρ.) τολμηρά (20)
βολεύομαι βρίσκω την άνεσή μου, διευκολύνομαι (20)
φαμελιά, η οικογένεια (20) (157)
θραύω σπάω (22) (168)
θρύψαλο, το σπασμένο κομμάτι (22)
αστρολάβος, ο αστρονομικό όργανο (22)
χάρμη, η ευχαρίστηση των αισθήσεων (22)
ήλος, ο καρφί (23)
εκτόπλασμα, το κακό πνεύμα (23)
κυβέρνια, η εξουσία, διοίκηση (24)

αναδρομάρης, ο αρχαιοδίφης, ερευνητής (24)
μυλωθρός, ο μυλωνάς (24)
ξάι ποσότητα σιταριού που παίρνει ο μυλωνάς για αλεστικά (24)
διανεύω φωνάζω (25)
φερτικός, ή, ό φερμένος (28)
ανοχεύω δεν έχω (σε περίπτωση αποβολής) (28)
κοράσι, το κορίτσι (28)
βίζιτα, η επίσκεψη (30)
αλλοτινός, ή, ό προηγούμενος, παλιός, παρελθοντικός (30)
μπερντές, ο κουρτίνα, παραπέτασμα (31)
κομός, ο ντουλάπι, σιφονιέρα (31)
εταζέρα, η βιτρίνα, σερβάντα (31)
σαμοβάρι, το μεταλλική τεϊοδόχη, τσαγιέρα (31)
μαγκάλι, το θερμάστρα με αναμμένα κάρβουνα (31)
πλιό (επιρ.) περισσότερο (31)
φιόρο, το λουλούδι (31)
χάσκω παρουσιάζω άνοιγμα (32)
άναυδος, η, ο άλαλος (32)
σεργιανίζω περιπατώ, περιδιαβάζω (32)
διακονεύω επαιτώ, ζητιανεύω (32)
ψωμοζήτης, ο επαίτης, ζητιάνος (32)
ψυχούδι, το νεκρόψωμο (32)
τζάμφι, το είδος πολύτιμου υφάσματος (32)
βέβηλος, η, ο ανίερος (33)
φαρφουριά, η πορσελάνη (33)
τσίτι, το είδος υφάσματος (33)
νήδυμα (επιρ.) γλυκά (33)
φτερουγάω φτερουγίζω, πετώ (33)
ανασκαλεύω ανασκάπτω, ανερευνώ (33) (198)
μνήμονος, η, ο αυτός που θυμάται (33) (148)
ανεπίστροφος, η, ο χωρίς ἐπιστροφή (33)
οίστρος, ο παράφορος ενθουσιασμός (34)
πρεβάζι, το πλαίσιο θύρας, παραθύρου (35)
μνεία, η μνημόνευση, υπόμνηση (36)
ρείθρο, το αυλάκι, κράσπεδο πεζοδρομίου (36)
λύθρα, τα απόνερα (36)
αξαίνω μεγαλώνω, πληθαίνω (37) (47)
μυχός, ο εσωτερικό (πλοίου, λιμανιού, κλπ.) (38)
οτρηρός, ή, ό εργατικός, φίλεργος (39)
τάχος, το ταχύτητα (39)

απέριττος, η, ο απλός (40)
παγκάρι, το πάγκος ναού (40)
δρομίζω τρέχω (41)
απαντέχω αναμένω, ελπίζω (41)
οκνά (επιρ.) νωθρά, τεμπέλικα, αργά (42) (43)
ανάερος, η, ο μετέωρος, άυλος, εναέριος, ελαφρότατος (43)
ζόφος, ο βαθύ σκοτάδι (43)
αναζώ ξαναζώ (43)
κατάντης, ο (επιθ.) κατηφορικός (45)
τριότα παιχνίδι με τρεις πέτρες, τρίλιζα (46)
ζήλεψη, η ζήλεια (46)
κανενού, του (γεν.) κανενός (46)
μολπάδα, η γλύκα, πραότητα (46)
ανάμα, το κρασί για τη θεία ευχαριστία (47)
αντάμα (επιρ.) μαζί, συγχρόνως (47)
ευσταλής, ές ευκίνητος, ευλύγιστος, ευμελής, λεβεντόκορμος (48)
ανάφτερος, η, ο φτερωτός, πετούμενος (48)
πέτομαι πετώ (48)
βιγλίζω παρατηρώ (49)
καραούλι, το παρατηρητήριο (49)
καριοφίλι, το τουφέκι (49)
μπαταριά, η ομοβροντία (49)
απά (επίρ.) επάνω (49)
αντένα, η κεραία πλοίου (53)
ματαγνώνω μετανιώνω (53)
ανάβρα, η μικρός πίδακας (54)
κοινωνιά, η μετάληψη (54)
νουνεχής, ές συνετός, γνωστικός (55)
εδραίος, α, ο σταθερός, στερεός (55)
ψυχαναδεύομαι ανακινούμαι ψυχικά (55)
αμφιλύκη, η ημίφως της αυγής (56)
σέπομαι σαπίζω (56)
τόμου (επιρ.) ακριβώς, αφού (57)
φανφάρα μελωδία πανηγυρική με σάλπιγγες (57)
αέναος, η, ο ανεξάντλητος, διαρκής (58)
λόγγος, ο δυσκολοπέραστο δάσος, ρουμάνι (60)
επιστητό, το ό,τι μπορούμε να μάθουμε επιστημονικά (60)
κείθενε από εκεί και πέρα (60)
ευδόκηση, η ευχαρίστηση, εύνοια (61)
νυχτοπάτης, ο νυχτοπερπατητής, ωδικό πουλί (61)

βακτηρία, η ραβδί (61)
έρεισμα, το στήριγμα (61)
ειδέναι, το γνώση (61)
μύστης, ο βαθύς γνώστης επιστήμης ή τέχνης (61)
ατόφια (επιρ.) γνήσια (61)
αχανός, ή, ό άπειρος, ατελείωτος (63)
αχαμνός, ή, ό αδύνατος, άπαχος (63)
συρμός, ο μόδα (64)
[**επίσταμαι** γνωρίζω καλά, άριστα] (64)
θα επιστούν θα έρθουν (64)
νείρομαι ονειρεύομαι (65)
πλαντάζω σκάζω (65)
θροώ ηχώ (66)
ρωγμή, η επίμηκες άνοιγμα, σχισμή (67)
στατός, ή, ό ακίνητος (67)
χρονοσταλιά, η σταγόνα του χρόνου, χρονικό σημείο (67)
φθορεύς, ο καταστροφέας (68)
αληξιάρχητα (επιρ.) χωρίς εγγραφή στο ληξιαρχικό βιβλίο (69)
ημερομήνια οι πρώτες 12 ημέρες του Αυγούστου, που αντιστοιχούν στους 12 μήνες (69)
αενάως διαρκώς (69)
αναθρεφτός, ή, ό αναθρεμμένος, ανατρεφόμενος (70)
άραχλος, η, ο αραχνιασμένος (72) (148)
απέθαντος, η, ο αθάνατος (72)
φυντάνι, το νέο φυτό, βλαστάρι (72)
κήδος, το φροντίδα (72)
έμφοβος, η, ο φοβισμένος, τρομαγμένος (72)
νηχός, ο ήχος, ηχώ, αντίλαλος (73)
τερετίζω παρατείνω την ψαλμωδία (73)
ανέμη, η όργανο για το τύλιγμα του νήματος (74)
κλωθογυρνώ στριφογυρίζω (74)
κλωνά, η κλωστή (74)
άοκνος, η, ο ακούραστος (75)
ανατείνομαι ανυψώνομαι (75)
χαμοπετώ πετώ χαμηλά (75)
εσθλός, ή, ό λαμπρός (76)
στέργω ανέχομαι (76)
λόχμη, η τοποθεσία γεμάτη θάμνους (77)
πασπατεύω χαϊδεύω, μαλάσσω (77) (94)
εσωτικός, ή, ό εσωτερικός (78)

εξώτερος, η, ο πιο εξωτερικός (78)
αναδεύομαι ανακινούμαι (78)
αναβρώ αναβρύζω, αναβλύζω, πηγάζω (79) (147)
αν βολής αν μπορείς (79)
πρωτόλουβος, η, ο πρώιμος (80)
άγουρος, η, ο ανωρίμαστος (80)
απαύγασμα, το ακτινοβολία (82)
μεστώνομαι αναπτύσσομαι, ωριμάζω (82)
άθροος, η, ο αθόρυβος, ήσυχος (82)
ζωησμένος, η, ο πολυζώητος, πολύχρονος (83)
ζούμενο, το ζωντανό, ζώο (83)
ρόπτρο, το πλήκτρο εξώθυρας, κόρακας (84)
φωτόχαρος, η, ο φωτόλουστος, φωτεινός (84)
υμέναιος, ο γάμος (84)
δίσεχτος, η, ο κακός, ανάποδος (85)
χθόνιος, α, ο της γης, γήινος (85)
στέριος, α, ο στερεός (85)
επωάζω κλωσσώ, προετοιμάζω (85)
καραδοκώ περιμένω κατάλληλη ευκαιρία (85)
φωταδερός, ή, ό φωτεινός (86)
απηλιώτης, ο ανατολικός άνεμος (88)
αναδεύω αναμιγνύω (88)
έρμα, το σαβούρα, ηθικές αρχές (μεταφορικά) (89)
διαφορεύω διαφοροποιώ, μεταβάλλω (89)
μπαίγνιο, το παιχνίδι (89)
χαρμολύπη, η χαρά και λύπη μαζί (90)
ψαχουλεύω ψηλαφώ (92)
σπλάχνος, το οίκτος (95)
χλεύη, η εμπαιγμός (95)
αγρικώ εννοώ, καταλαβαίνω (97)
τρυφή, η ηδυπάθεια, μαλθακότητα (99)
ανάερος, η, ο μετέωρος, άυλος, εναέριος (99)
ίμερος, ο πάθος (100)
ανώι, το ανώγειο (102)
αγριμολόϊ σύνολο αγριμιών (102)
κυματοθρόϊ παφλασμὸς κυμάτων (102)
αστρόϊ άστρα (102)
ρεύω αδυνατίζω πολύ (103)
ανασκιρώ αναπηδώ, ανατινάσσομαι (104)
αποκαΐδι, το υπόλειμμα ατελούς καύσεως (104)

λογιάζω βάζω με το νου μου (105)
νυγμός, ο κέντρισμα (από πόνο), υπαινιγμός (105)
μονοπάτι, το στενή αγροτική ή ορεινή οδός (107)
φτίλι, το φιτίλι (107)
φείδομαι αφήνω απείρακτο (109)
ακάματος, η, ο άοκνος, ακατάβλητος (110)
παλιδρομώ επανέρχομαι (111)
ατός, ή, ό εαυτός (111)
νικητικός, ή, ό νικηφόρος, νικητήριος (111)
επίστεψη, η στεφάνωση, επιβράβευση (111)
μπομπότα, η ψωμί από καλαμπόκι (112)
πιτσιλίζω ψεκάζω (112)
ειδή, η μορφή (113)
λούκι, το αγωγός, αυλάκι (113)
καβούκι, το όστρακο (113)
αλείαντος, η, ο τραχύς, άγριος στην αφή (114)
νήδυμος, η, ο γλυκός (116)
νηνεμία, η έλλειψη ανέμου (116)
ρούφουλας, ο ανεμοστρόβιλος, αναταραχή (116)
αγάλια (επιρ.) σιγά (116)
ηχοφιλώ φιλώ με ήχο (116)
ρόχθος, ο ήχος κυμάτων, καταρράκτη κλπ. (116)
σβελάδα, η απότομο άκρο (116)
ιβάρι, το πρόχειρο ιχθυοτροφείο (117)
πελάδα, η αχυρένια καλύβα χτισμένη πάνω σε πασσάλους (117)
χαύνος, η, ο πλαδαρός, χαλαρός, νωθρός (117)
τεναγώδης, ες βαλτώδης, ελώδης (117)
αλίπεδο, το αμμώδης πεδιάδα κοντά στη θάλασα (117)
πριάρι, το ψαρόβαρκα λίμνης (117)
σταλίκι, το κοντάρι (117)
μούτελη, η λασπερό κατακάθι (117)
πλαγκτό, το μικροοργανισμοί της επιφάνειας της θάλασσας (117)
νήχομαι κολυμπώ, πλέω (117)
κόπελα, τα παιδιά (αγόρια), τσιράκια (117)
ανάπλους, ο πλους προς τα πάνω (118)
βαρδιάνος, ο φρουρός (118)
άμβαρο, το αμπάρι, αποθήκη, κύτος πλοίου (119)
φάος, το φως (119)
πούσι, το ομίχλη (119)
αρά, η κατάρα, ανάθεμα (119)

καρέλι, το καρούλι (119)
τρίλλια, η τερέτισμα (124)
αναμπιστευτά (επιρ.) εμπιστευτικά (127)
σεργιανιστής, ο περιπατητής, περιηγητής (127)
φύκινος, η, ο από φύκια (130)
πλοκαμός, ο πλέγμα κόμης, κόμμωση (131)
κορέλλα, η κοράλλι (132)
εχέμυθος, η, ο έμπιστος (132)
πρανής, ές κατηφορικός, επικλινής (133)
μουντός, ή, ό θολός, σκοτεινόχρωμος (134)
γαζί, το είδος ραφής (137) (185)
άρμη, η αρμύρα (137)
σφαλάχτι, το ασπάλαθος (138)
αγκαθερός, ή, ό αγκαθωτός (138)
φράχτι, το φράχτης (138)
παρδαλός, ή, ό ποικιλόχρωμος (138)
τσώνης, ο είδος πουλιού, σπίνος (138)
χαραμέρι, το αυγή, χάραμα (139)
χάρμα, το ό,τι ευχαριστεί πολύ τις αισθήσεις (139)
φαρί, το άλογο (ιππασίας) (140)
στένω στήνω (140)
γιαίνω (μτβ.) θεραπεύω κάποιον (141)
αναδρομάρης, ο αυτός που τρέχει πάνω κάτω (142)
δοξάρι, το τόξο βιολιού (142)
ανεβασιά, η ανέβασμα, άνοδος (144)
συμφυρμός, ο συγκεχυμένη ανάμιξη (145)
αρμός, ο άρθρωση, κόμπος (145)
γερεύω ανακτώ δυνάμεις (από ασθένεια), αναλαμβάνω (147)
ακέριος, α, ο ακέραιος, ολόκληρος (147)
σποδός, η τέφρα από την καύση νεκρού (147)
σκέλεθρο, το κάτισχνος, σκελετός (148)
δυσωπώ ντροπιάζω (148)
θάλπος, το ζεστασιά (148)
άγλαμπρος, η, ο εξαίσιος (148)
κανοναρχώ βοηθώ τον ψάλτη, εισηγούμαι (149)
παντέρμος, η, ο εντελώς εγκαταλειμμένος στην τύχη του (149)
μπουχαρί, το καπνοδόχος (150)
μελιχρός, ή, ό ωχρός, κίτρινος (151)
σουρντίνα, η εργαλείο για ελάττωση της έντασης του ήχου σε μουσικά όργανα (151)

λαχαίνει συμβαίνει κατά τύχη, τυχαίνει (151)
σπαρμωδιά, η σπαρμένο χωράφι (153)
λαγκαδιά ρεματιά (153)
νεροτριβιά, η υδροτριβή για κατεργασία υφασμάτων (153)
κυκλαμιά, η κυκλάμινο (155)
ντορός, ο ίχνος πατήματος (155)
θωριά, η όψη (157)
ξαμώνω απλώνω τα χέρια (158)
μπουνατσαρίζω γαληνεύω (158)
σοροκάδα, η δυνατός νοτιοανατολικός άνεμος (158)
πρύμα-πλώρα πέρα πέρα (159)
άχροος, η, ο αχρωμάτιστος (159)
μπάζω εισάγω (160)
αθρόα (επιρ.) ραγδαία, κατά μεγάλες ποσότητες (160)
ολούθε (επιρ.) από παντού (161)
λεγένι, το λεκάνη νιψίματος (161)
μπουχτίζω χορταίνω (161) (210)
ξετελεύομαι εξαντλούμαι (161)
λουφάζω σιωπώ, φοβάμαι (161)
θάμπος, το θολούρα (163)
έρεβος, το βαθύ σκοτάδι (163)
όμβρος, ο βροχή ραγδαία (163)
νυετός, ο βροχή (163)
νωθρά (επιρ.) αργά, νωχελικά (163)
ράζω εμφανίζομαι, γίνομαι ορατός (164)
ατόφιος, α, ο γνήσιος (165)
γαϊτανώνω κεντώ, ξομπλιάζω (165)
ανασέρνω τραβώ προς τα πάνω, ανεβάζω (166)
θαλάμι, το φωλιά χταποδιού (167)
αθώρητος, η, ο κρυφός (167)
οργώ επιποθώ, είμαι σε οργασμό (167)
ωρυγή, η κραυγή, υλακή (168)
θαμά (επιρ.) ανέλπιστα, αναπάντεχα (168)
σαθρός, ή, ό μη στέρεος (168)
ζουλάπι, το άγριο ζώο (168)
θρός, ο ψίθυρος (168)
ελλοχεύω ενεδρεύω, παραφυλάω, παραμονεύω (169)
έναυλος, η, ο αυτός που αντηχεί ακόμη στην ακοή (169)
τύρβη, η θόρυβος, βοή (169)
αναγάλλια, η μεγάλη χαρά, ευφροσύνη (170)

φρυγμένος, η, ο ψημένος, καβουρδισμένος (170)
πλανεσιάρης, ο περιπλανώμενος (170)
αναδεύω ανακατεύω (170) (177)
ογρός, ή, ό υγρός (170)
μνήσκω απομένω (170)
αδερφοποιτός, ο θετός αδερφός, βλάμης, σταυραδελφός (171)
ανεργιά, η οκνηρία, τεμπελιά (171)
κοντοζυγώνω πλησιάζω, προσεγγίζω (171)
αξαίνω αυξάνομαι (172)
στελέχι, το βλαστός φυτού (172)
πιθαμή, η σπιθαμή (πρόχειρο μέτρο) (172)
ρούμπαλο, το καρπός καλαμποκιού (173)
αθροφικός, ή, ό μη αναπτυγμένος, αδύναμος, ασθενικός (173)
ανάριος, α, ο αραιός, σποραδικός (173)
φιλεύω φιλοδωρώ, κερνώ (173) (218)
σμάρι, το πλήθος, σμήνος (176)
φλοισβίζω βγάζω ήχο (για τα κύματα) (176)
αγέρι, το άνεμος (177)
γνεύω κάνω νόημα (178)
πάστρα, η καθαριότητα (180)
σφαλώ κλείνω, σφαλίζω (181)
περιπλοκάδι, το περικοκλάδα, αναρριχητικὸ φυτὸ (181)
σίκλος, ο κουβάς (181)
χαγιάτι, το μπαλκόνι στενόμακρο, σκεπασμένο (182)
λογγομένος, η, ο δασωμένος· εδώ πυκνός (182)
μάνι-μάνι (επιρ.) γρήγορα (183)
θαμποβραδιάζει αρχίζει να σκοτεινιάζει, σουρουπώνει (183)
λαμπιόνι, το λάμπα (183)
βουλή, η βούληση, απόφαση, θέληση (184)
προσδιαβαίνω προσπερνώ (184)
τρυπώνω ράβω πρόχειρα καὶ αραιά (185)
απολησμονιά πλήρης λήθη, αποξέχασμα (187)
σγουροδασωμένος, η, ο πυκνοδασωμένος, πυκνοφυτεμένος (187)
βραχοθέμελος, η, ο θεμελιωμένος σε βράχους (187)
αναλυωμένος, η, ο λιωμένος, διαλυμένος (187)
φάσα, η φασιανός, αγριόκοτα (187)
αείροος, η, ο αυτός που ρέει πάντα, αιώνια (187)
φαλάγγι, το είδος αράχνης· παίρνω φαλάγγι = ακολουθώ (188)
φέρμελη, η κεντητό γιλέκο (189)
πεσλί, το κεντητό πουκάμισο (189)

λεφούσι, το πλήθος ανθρώπων (190)
σαματάς, ο θόρυβος (190)
γιουρούσι, το έφοδος (190)
Γόρης, ο Γρηγόρης (190)
βρόχι, το μικρή θηλιά για κρέμασμα (192)
περισσός, ή, ό άφθονος, περιττός (192)
καραούλι, το παρατηρητήριο, παρατηρητής (192)
αμάχη, η έχθρα (193)
κονεύω διανυκτερεύω· εδώ μεταφορικά (193)
ξαφνίζω ξαφνιάζω, τρομάζω (194)
πιέτα, η πτυχή (194)
πήε (αόρ.) πήγε (196)
κεμέρι, το πέτσινο ζωνάρι όπου κρύβουν τα χρήματα (196)
οβολός, ο μικρό νόμισμα, μικρή συνδρομή (196)
αραδιάζω παρατάσσω στη σειρά (196)
ξεδιαλώ αποσαφηνίζω, επαληθεύω (197)
συρίμι στενό μονοπάτι (197)
πληθύς, η πλήθος (198)
ακράδαντα (επιρ.) σταθερά, επίμονα (198)
κοτσιλάω αποπατώ (για πουλιά) (200)
λάθια, τα λάθη (202)
γύρα, η κύκλος, γύρος, βόλτα, περίπατος (203)
νισάφι, το έλεος (203)
τσιρίζω σφυρίζω, στριγγίζω (203)
σεβντάς, ο έρωτας (203)
τσιγαρίζω ψήνω, γιαχνίζω, κοκκινίζω (φαγητό) (203)
στυφός, ή, ό πικρός (203)
ντέρτι, το καημός (203)
οσφύς, η μέση (204)
συμπαίρνω συμπαρασύρω (204)
μελαψός, ή, ό μελαχροινός (204)
αθάρι, το πρόσωπο, μορφή (204), (212)
αθράκι, το καρβουνάκι (204)
πληθωρεύω αφθονώ (205)
τσαντήρι, το σκηνή (205)
μολόημα, το ομολογία, ομιλία (206)
ταρακουνώ συγκλονίζω (206)
γαμπρουλάς, ο γαμπρός (ειρωνικά) (206)
αγλαντινιά, η είδος δασικού δένδρου (208)
κοπίδι, το εργαλείο ξυλογλύπτη (208)

πιάστρα, η λαβίδα (208)
περπατάρι-περπατάρι περπατώντας, περπατητά (209)
μαράζι, το φθίση (209)
σεργιάνι, το περίπατος, εκδρομή (209)
πεντανεύρι, το είδος βοτάνου (209)
σαρκοτρόφι, το είδος βοτάνου (209)
βρετίκια, τα εύρετρα, ευρήματα (209)
τάγκα-τάγκα (επιρ.) αμέσως (209)
ροβολάω (-ώ) εφορμώ (209)
τσεμπέρι, το γυναικείος κεφαλόδεσμος, μαντίλι (209)
βερεσέδια, τα χρέη (209)
χασές, ο άσπρο βαμβακερό ύφασμα (209)
σαϊλός, ή, ό χαζός, κουτός (210)
φουμέρνω καπνίζω (210)
ορμώνω προσαρμόζω, ταιριάζω, τακτοποιώ (210)
νέμομαι εκμεταλλεύομαι, επικαρπούμαι, αντλώ κέρδη (211)
ανεμοσώ ταρακουνώ (212)
σύγκορμα (επιρ.) ολόσωμα, συνολικά (212)
λατσούδι, το κλαδί ελάτου (213)
πελέκι, το τσεκούρι (213)
αχώ ηχώ, αντηχώ (213)
πολυτρίχι, το είδος φυτού (213)
βλύζω αναβλύζω, εκπηγάζω (213)
πάνδημος, η, ο γενικός, παλλαϊκός (213)
βερβερίτσα, η σκίουρος (213)
ανάφτερος, η, ο με ανασηκωμένα φτερά (213)
ηδύπαθος, η, ο φιλήδονος αισθησιακός (214)
εντεριώνη, η το εσώτερο μέρος του βλαστού, ψίχα (214)
γνέφαλο, το απόμαλλο, υπόλειμμα μαλλιού μετά το κλώσιμο (215)
θημωνιά, η σωρός δεμάτων σιτηρών (215)
στρόγυρας, το στύλος στη μέση του αλωνιού για το άλογο (215)
θεοζώναρο, το θεϊκό ζωνάρι, ουράνιο τόξο (216)
Αλετροπόδι, το αστερισμός του Ωρίωνος (216)
πεφτάστρι, το διάττον αστέρι, αστροβολίδα (216)
ξάι, το ποσότητα σιταριού που παίρνει ο μυλωνάς για αλεστικά (216)
ύψωμα, το τμήμα του προσφόρου με τη σφραγίδα (216)
έχα, η το έχειν, περιουσία (216)
ζώπυρο, το προσάναμμα, έναυσμα (217)
ζεστοκομώ ζεσταίνω, θερμαίνω (217)
δαψιλός, ή, ό άφθονος, γενναιόδωρος (218)

ικμάδα, η ζωτικότητα (218)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΑΣΤΕΓΝΩΤΟ ΔΑΚΡΥ*

φαρί, το άλογο (ιππασίας) (18)
φραγή, η φράχτης, εμπόδιο (19)
συρμή, η αυλάκι από συρόμενο αντικείμενο (23)
θράψη, η μεγάλη καταστροφή (25)
δράμω τρέχω, σπεύδω (26)
άβολος, η, ο μη άνετος, αντίξοος, δύσχρηστος (27)
εμπατή, η είσοδος (55)
φώλος, ο αυγό που αφήνεται πάντοτε στη φωλιά (58)
βιρός, ο τέλμα (59)
κάνε (επιρ.) τουλάχιστο (65)
χαρδακίζω κάνω γελαστές χαρές σαν μικρό παιδί (71)
αχώ ηχώ, αντηχώ (73)
άτα, η (νηπιακή λέξη) βόλτα, περίπατος (80)
πλεμάτι, το δίχτυ (81)
ειδή, η μορφή (94)
ψηλάθε (επιρ.) από ψηλά (95)
στάλα, η σταγόνα (105)
πανωτίμι, το προσαύξηση, επιπλέον (113)
αθάρι, το πρόσωπο, μορφή (115)
νε-νε (συνδ.) ούτε-ούτε (116)
αναχαράζω μηρυκάζω (118)
μισεύω αναχωρώ, μεταναστεύω (120)
καζαντίζω κερδίζω (120)
ξόδι, το κηδεία (122)
χασομερώ καθυστερώ, περιφέρομαι άσκοπα, χάνω χρόνο (123)
βάβα, η γιαγιά (151)
προσβάβα, η προγιαγιά (151)
ψυχούδια, τα νεκρόψωμα (152)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΑΙΝΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΝΟΣ* ΜΕΡΟΣ Α΄

μαγιά, η προζύμι (23)
δράμω τρέχω· εδώ περνώ (24)

χρισολογώ δικάζω, εκδίδω ετυμηγορία, απόφαση (25)
αθάρι, το πρόσωπο, μορφή (31)
ειδίσματα, τα είδη, καρποί, περιουσιακά αντικείμενα (38)
πατημασιά, η πάτημα, βήμα, ίχνος (43)
ξόδι, το κηδεία (52)
λείψανο, το πτώμα (52)
φώλος, ο αυγό που αφήνεται πάντοτε στη φωλιά (57)
αγαλιανά (επιρ.) ψιθυριστά (58)
άχνα, η πνοή (59)
παντούθε (επιρ.) παντού (61)
μακρυάθε (επιρ.) από μακριά (62)
συναγρικιώμαι συνεννοούμαι (62)
ολούθε (επιρ.) από παντού (63)
πασπαλιάρης, ο βοηθός του μυλωνά που δεκατεύει το άλεσμα (64)
μπουχαρί, το καπνοδόχος (77)
αντίκρυτα (επιρ.) από απέναντι (78)
λυκόρνιο, το γύπας ο μοναχός, μαύρο όρνιο (93)
έχα, η το έχειν, η περιουσία (93)
στασιό, το στάση, σταμάτημα, ακινησία (97)
ντρισέκι, το καμπή, γωνία δρόμου (98)
σεμπαπλής, ο γείτονας (98)
παπαντάν, ο, η, το πατροπαράδοτος, παραδοσιακός (98)
κιβούρι, το κάσα για νεκρό, τάφος (98)
λαχαίνει τυχαίνει, συμβαίνει τυχαία (101)
θρος, ο ψίθυρος (103)
παλαμοδέρνω περιπλανιέμαι (104)
ρηγί-ρηγί ψηφί-ψηφί (Τραγούδια των Βουνών, Α, 3), χαλίκι το χαλίκι, πετρούλα την πετρούλα (105)
θεούθε (επιρ.) από το Θεό, με την άδεια του Θεού (126)
αμποδώ εμποδίζω (132)
αρτσιπέλαγο, το αρχιπέλαγος, κλειστή θάλασσα με πολλά νησιά (132)
σουσούμι, το χαρακτηριστικό του προσώπου (133)
πασούμι, το είδος γυναικείου παπουτσιού, ιδιότητα (133)
νυφοστόλι, το νυφικά, στολή της νύφης (134)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΜΟΝΟΚΟΝΤΥΛΙΕΣ*

ειδή, η μορφή (9)
φρένα, η νους, μυαλό (9)

αναιώνιος, α, ο αιώνιος, αέναος, αΐδιος (10)
κλώθω γνέθω· εδώ μεταφορικά (12)
κλήρα, η κληρονόμος, μοίρα, απόγονος (12)
αδειά, η ευκαιρία (12)
πλειότερος, η, ο περισσότερος (17)
έχα, η το έχειν, η περιουσία (20)
φεγγίτης, ο θυρίδα, παραθυράκι, φωταγωγός (20)
ψίχα, η εσωτερικό, εντεριώνη, καρδιά (23)
τσουγγράνα, η είδος μεταλλικού γεωργικού εργαλείου σαν χτένα (43)
γράνα, η επίπεδο χωράφι, αγρός (43)
πάστρα, η καθαριότητα (43)
σειρήτι, το κορδόνι· εδώ μεταφορικά (45)
μουσκουφός, ή, ό κρυφοπόνηρος, κουτοπόνηρος (45)
γρασίδι, το χλόη (49)
τσίφι (τσάφι), το παγωνιά, πάχνη (56)
χαλεύω ζητώ, ψάχνω (65)
απόχη, η θηρευτικό, αλιευτικό δίχτυ (73)
τσιτσέκι, το είδος καλλωπιστικού φυτού (75)
τσιτάκι, το είδος υφάσματος (υποκοριστικό) (76)
ντορός, ο ίχνος πατήματος (96)
νε στο γέλιο νε στο δάκρυ ούτε στο γέλιο ούτε στο δάκρυ (97)
νογώ καταλαβαίνω (98)
γόνος, ο σπέρμα, γέννημα (101)
πυτιά, η ζυμάση τυροκόμων (127)
χούγι, το συνήθεια, ιδίως κακή (130)
αβασκαίνω ματιάζω (143)
μπονώρα (επιρ.) νωρίς (144)
δεκανίκι, το βακτηρία, πατερίτσα (147)
χολεύω δυσανασχετώ, πικραίνομαι, θυμώνω (151)
φουκαράς, ο φτωχός (152)
πουρί, το πωρόλιθος, λεβητόλιθος (156)
βιός, το περιουσία (159)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΑΝΑ ΤΟΝ ΘΕΡΙΣΜΕΝΟΝ ΑΓΡΟΝ*

αχάλαγος, η, ο αγνός (13)
αντάμα (επιρ.) συγχρόνως (13)
μαίνομαι λυσσώ (14)
εντρυφώ καταγίνομαι με κάτι ιδιαίτερα ευχάριστο (15)

πελέκι, το τσεκούρι (16)
άθυμος, η, ο αδιάθετος, άκεφος (17)
οιχτρός, -η, -οαξιολύπητος, ελεεινός (17)
ανθοβόλι, το ανθοβολία, αποβολή ή πτώση των ανθέων (18)
αναρροφώ ρουφώ προς τα πάνω, τραβώ (20)
τύρβη, η θόρυβος, βοή, βουητό (22)
απάρθενος, η, ο παρθενικός (22)
λογιάζω βάζω με το νου μου, κάνω τη σκέψη (23)
νογώ (-άω) καταλαβαίνω (25)
κοντεύω'είμαι κοντά, πλησιάζω (26)
χείρων, χείρον χειρότερος (26)
αξιά, η δύναμη, αξία (26)
κλώνος, ο κλαδί (26)
ασύνειδος, η, ο ασυνείδητος, ανεπίγνωστος, ασυναίσθητος (27)
νυχτομάχος, α, ο αυτός που μάχεται με τη νύχτα, νυχτερινός (28)
αίρα, η είδος φυτού, ζιζανίου, παρασίτου (29)
πλιότερο (επίρ.) περισσότερο (29)
απόλογος, ο απολογισμός, λογοδοσία (31)
ολημεριάζω περνώ όλη τη μέρα (31)
βαργιεστισμένος, η, ο απαυδισμένος (32)
σύννους, ο (επιθ.) συλλογισμένος, σκεφτικός (33)
μπάλσαμο, το βάλσαμο, άρωμα, ό,τι ευχαριστεί πολύ τις αισθήσεις (33)
μαντζούνι, το αλοιφή, φάρμακο (33)
αμόλα, η ελευθερία, χαλάρωση (34)
υφάδι, το όργανο ύφανσης, διάστρα, διαστήρι (34)
στημόνι, το όργανο ύφανσης, διασίδι, διάσμα (34)
αίρω βαστάζω (35)
ευμάρεια, η υλική, οικονομική ευεξία, ευημερία, ευπορία (36)
βολή, η ευκολία (36)
αμείλιχτα (επιρ.) άσπλαχνα, σκληρά (37)
φτουράω (-ώ) επαρκώ, κυρίως για φαγητά (38)
τάπια, η προμαχώνας (39)
μεντένι, το φυλάκιο (39)
κατάκοιτος, η, ο κλινήρης, κρεβατωμένος (39)
στομώνω αποστομώνομαι, αμβλύνω την κόψη (39)
ξεματώνω βγάζω αίμα (40)
θαραπαή, η θεραπεία, γιατρειά (41)
φεγγίτης, ο θυρίδα, παραθυράκι, φωταγωγός (44)
αθάρι, το πρόσωπο, μορφή (48)
ψυχούδι, το νεκρόψωμο (49)

νερούσα, η το ίχνος που αφήνουν τα πλοία σχίζοντας τη θάλασσα (54)
χλαλοή, η μεγάλος θόρυβος από ομιλίες (55)
συρίμι, το στενό μονοπάτι για τα γίδια (57)
μπρισίμι, το μεταξωτή κλωστή (57)
αναιώνιος, α, ο αιώνιος, αέναος, αΐδιος (57)
παίνια, η έπαινος (59)
σβω σβήνω (60)
καρσί (επιρ.) αντίκρυ (71)
αλλού κοντά (επιρ.) ύστερα πάλι (100)
λάλος, ο φλυαρία, πολυλογία (109)
συρμή, η αυλάκι από συρόμενο αντικείμενο (113)
ζώισμα, το ζωή (114)
χολοπαθώ θρηνολογώ, κλαίω, βασανίζομαι (128)
ματιάζω αβασκαίνω (129)
μονέδα, η νόμισμα (134)
ρέβω αδυνατίζω πολύ (136)
σπώ σπάζω (138)
θυμώ θυμίζω (138)
τσοπέλλα, η είδος σύκου (161)
φόρα, η ορμή (165)
σκλίδα, η σκελίδα, τμήμα (173)
ροΐ, το επιτραπέζιο δοχείο λαδιού (176)
μονόβολα (επιρ.) μεμιάς, με την πρώτη φορά (194)
σταυροβελονιά, η είδος βελονιάς, κεντήματος (203)
ασπροκέντι, το είδος κεντήματος (203)
γκριτσόπι, το τόπος πετρώδης, κακοτράχαλος (209)
ανοχή, η υπομονή, καρτερία, ψυχική αντοχή (222)
μαναξός, ή, ό μονάχος, ξεμοναχιασμένος (227)
χαμοπολύς, λλή, λύ πολύς, αρκετός (233)
ριζά, τα υπώρειες, πλαγιές (237)
χωραφιά, η χωράφι, αγρός καλλιεργήσιμος (260)
αυτιάζομαι τεντώνω τα αυτιά μου, στυλώνω τα αυτιά (260)
κλάρα, η κλαδί, κλώνος (261)
καψάλα, η μισοκαμένος κορμός δέντρου ή καμένη δασική έκταση (261)
σαρίδι, το σκουπίδι (265)
αρκουδοβατσιά, η βάτος, αγκαθερός αναρριχητικός θάμνος (267)
αστάρι, το εσώντυμα (277)
πούσι, το ομίχλη (285)
νοτερός, ή, ό υγρός, βρεγμένος (303)
νταμαχιάρης, α, ικο πλεονέκτης (309)

ΣΥΛΛΟΓΗ: *ΜΥΘΟΓΡΑΦΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ*

μεδούλι, το μυαλό των οστών (9)
σκιώ σκίζω (11)
στέρφος, α, ο στείρος· εδώ άγονος (20)
περασιά, η πέρασμα, πόρος, δίοδος (23)
ξυώ ξύνω (29)
οϊδίζω ομοιάζω, ταιριάζω (40)
τρεμοσώ κουνώ ελαφρά, τρεμουλιάζω, τινάζω (48)
λούμπα, η ποτίστρα ζώων (54)
ζαϊρές, ο προμήθεια σε τρόφιμα (57)
χλεμπόνα, η κιτρινιάρα, ωχρή (58)
καστραβέτσι, το αγγούρι (60)
μπουχός, ο σκόνη, καπνός (μεταφορικά) (62)
καταλώ-καταλνώ καταλύω, καταργώ (63)
μόρα, η εφιάλτης (64)
κλαμούρα, η γυμνή κλάρα δέντρου (66)
λυκοχαβιά, η το δέρμα του λύκου γύρω από το στόμα, το στόμα του λύκου (82)
σκαντζίνα, η κόπρανα, κοπριά αλόγου (89)
γυρβολίγκα, η στροφή επί τόπου 360 μοιρών (104)
κωλώνω υποχωρώ (107)
ραχάτι, το ανάπαυση (143)
βερεσέ (επιρ.) με πίστωση (144)
μπερντάχι, το μάθημα, μάλωμα, επιτίμιο (146)
μπαγόρδα, η καλοπέραση (146)

Σημείωση: Τα γλωσσάρια των ποιητικών συλλογών του Γιώργου Αθάνα που δημοσιεύονται εδώ, εκτός εκείνου της συλλογής «Ανωνύμου Δοκίμια», επιμελήθηκαν οι Δ. Φούρλας, Χ. Δ. Χαραλαμπόπουλος και Ν. Τριψιάνος. Το γλωσσάριο της συλλογής «Ανωνύμου Δοκίμια» επιμελήθηκε η Ευγ. Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου.

Στα γλωσσάρια που δημοσιεύονται στο παράρτημα αυτό δεν περιλαμβάνονται εκείνα των συλλογών «Τραγούδια των βουνών» - Σειρές Α′ και Β′. Ειδικότερα βλέπε τα γλωσσάρια που εκπόνησε ο ποιητής και περιλήφθηκαν στις εκδόσεις των συλλογών [Δεκέμβριος 1953 και Χειμώνας 1980].

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4
ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΝΟΒΑΙΝΑΣ (1835)

ΜΑΡΙΑ Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ
Ερευνήτρια - Μουσικός του Κέντρου Ερεύνης
της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνῶν

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΝΟΒΑΙΝΑΣ[1]

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η μουσική παραλλαγής από τη Ναυπακτία[2] του τραγουδιού που αναφέρεται στη λεηλασία της Ναυπάκτου το 1835 από τους ληστές Ρουπακιά και Χουσιάδα και στην αιχμαλωσία της Νόβαινας, συζύγου του εμπόρου Παναγή Νόβα.[3]

Κατά την επεξεργασία του θέματός μας δίδεται η μουσική καταγραφή του υπό εξέταση τραγουδιού και διακρίνονται τα εξής κεφάλαια: *1. Δομή*

---

1. Η αφορμή για τη συγγραφή αυτής της μελέτης μου δόθηκε όταν ο κ. Χ. Χαραλαμπόπουλος μου ζήτησε να καταγράψω τη μελωδία του τραγουδιού για να δημοσιευθεί στα «Ναυπακτιακά».

2. Η υπό εξέταση μουσική παραλλαγή προέρχεται από το Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

3. Βλ. σχετικά Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, Η Ναυπακτία, «Ἄνθρωποι και Τόποι, στο Δημοτικό Τραγούδι», *Ναυπακτιακά*, τόμ. Α' (1983), σσ. 167-168· Χαρ. Χαραλαμποπούλου, «Ιστοριολαογραφικά Ναυπακτίας», *Ναυπακτιακά Μελετήματα Β'*· Γιάννη Π. Φαρμάκη-Κραβαρίτη, *Πολεμικά πρακτικά (Πολεμικές σημειώσεις)*, Αθήνα 1983, σσ. 15-18 και Θωμά Παναγιωτόπουλου, «Προγονικές ρίζες» στον παρόντα τόμο.

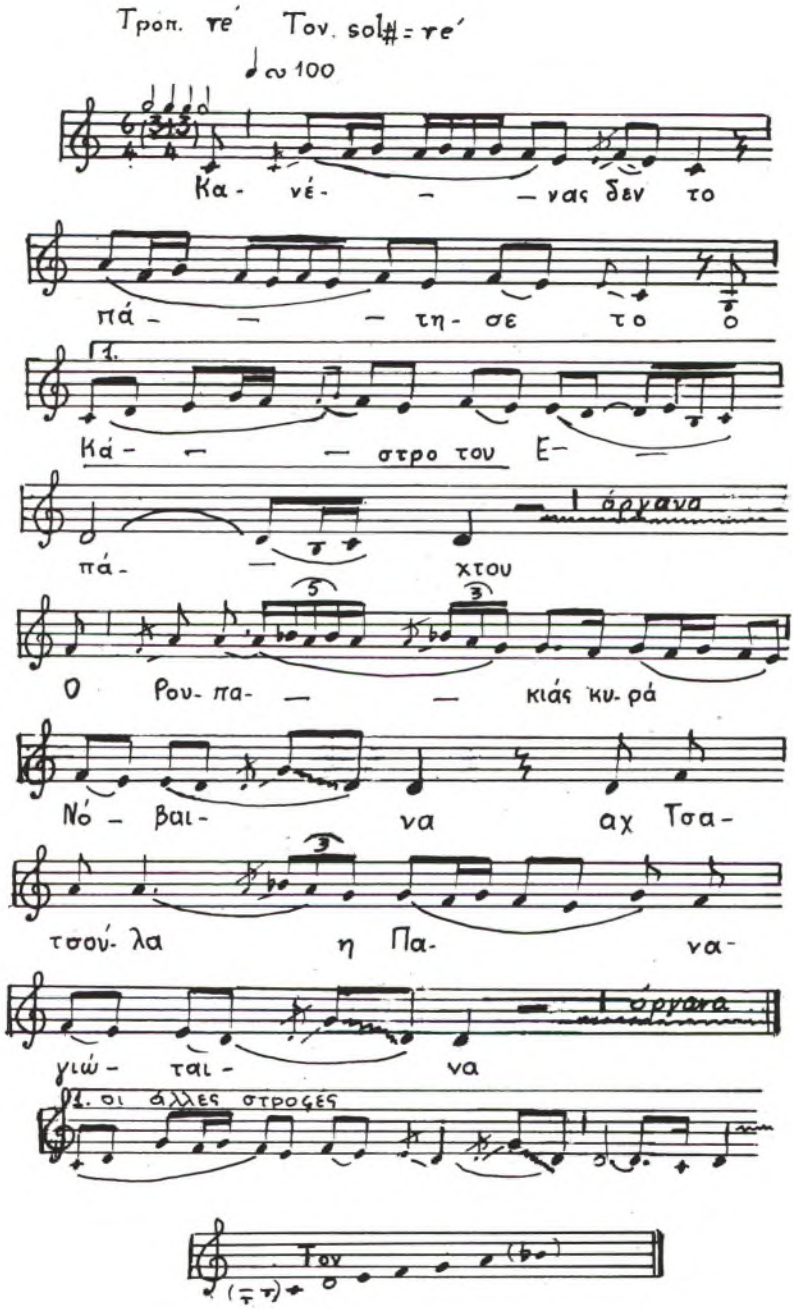
Τροπ. re' Τον. sol# = re'
♩ ω 100
Κα- νέ- — νας δεν το
πά- — — τη- σε το ο
1.
Κά- — — στρο του Ε-
πά- — χτου
όργανα
Ο Ρου- πα- — — κιάς κυ- ρά
Νό- βαι- να αχ Τσα-
τσού- λα η Πα- να-
γιώ- ται- να
όργανα
1. οι άλλες στροφές
Τον

της μουσικής στροφής. 2. Δομή του μουσικού στίχου και 3. Σκέψεις και συμπεράσματα.

Μουσική Καταγραφή

Τραγ. : Σπύρος Ξαρλής (58)
Οργαν.: Νικ. Σκαλτσάς (κλαρίνο)
Σπύρος Ξαρλής (βιολί)
Γεωρ. Κωστός (σαντούρι)
Νικ. Παπαγεωργίου (κιθάρα)
Δημ. Χαραλαμπόπουλος (κιθάρα).

Κανένας δεν το πάτησε το Κάστρο του Επάχτου·
ο Ρουπακιάς, *κυρά-Νόβαινα, αχ, Τσατσούλα,*[4] *η Παναγιώταινα.*
Ο Ρουπακιάς το πάτησε με το γέρο-Χουσιάδα·
πήραν άσπρα, *κυρά-Νόβαινα, αχ, πήραν άσπρα, πήραν φλουριά.*
Πήραν άσπρα, πήραν φλουριά, πήραν μαργαριτάρια[5]
πήραν την κυ-, κυρά Νόβαινα, *αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα.*
Πήραν την κυ-, *κυρά Νόβαινα,* πρώτη κουτσαμπασίνα[6]

ΚΛ. (= Κέντρο Λαογραφίας), αρ. εισ. μουσικής 2130, αρ. ταινίας $134A_2$, χφ. (= χειρόγραφο) αρ. 2258, σ. 7 (συλλ. Σπ. Περιστέρη, Ναυπακτία, 1957).

---

4. Τσατσούλα = κυρά, μοσχοαναθρεμμένη (βλ. Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ό.π., σ. 167).

5. Στίχος, ο οποίος είναι γνωστός και από άλλα τραγούδια με παρόμοιο περιεχόμενο. Βλ. Γ.Κ. Σπυριδάκη, Γ. Α. Μέγα, Δ. Α. Πετροπούλου, *Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγούδια (ἐκλογή)*, Ἐν Ἀθήναις 1962. Ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σ. 270, όπου:

Πατήσανε τὰ Βέρβαινα, τὰ κάμανε μπεργιάνι·
πῆραν ἄσπρα, πῆραν φλωριά, πῆραν μαργαριτάρια,
. . . . . .

6. *χ.φ: άλλο κείμενο δεν εγνώριζε ο τραγουδιστής.*

Δομή της μουσικής στροφής

		α	β
Α	1.	Κανένας δεν το πάτησε το	κάστρο του Επάχτου
	2.	Ο Ρουπακιάς το πάτησε με το	γερο-Χουσιάδα
	3.	Πήραν άσπρα,πήραν φλουριά,πή-	ραν μαργαριτάρια
	4.	Πήραν την κυρά Νόβαινα,πρώ-	τη Κουτσαμπασίνα

		γ	δ
Β	1.	Ο Ρουπακιάς,κυρά Νόβαινα,	αχ,Τσατσούλα η Παναγιώταινα
	2.	Πήραν άσπρα,κυρά Νόβαινα,	αχ,πήραν άσπρα,πήραν φλουριά
	3.	Πήραν την κυ-κυρά Νόβαινα,	αχ,Τσατσούλα η Παναγιώταινα

1. Δομή της μουσικής στροφής

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τραγούδι αυτό το οποίο έχει το ρυθμό του τσάμικου χορού, αλλά η μουσική του στροφή παρουσιάζει την τριημίστιχη μορφή της μουσικής στροφής του ελεύθερου κλέφτικου τραγουδιού, όπου, ως γνωστόν, έχομε επανάληψη του πρώτου ημιστίχιου του στίχου, μια φορά στο τέλος της μουσικής στροφής, όπου λειτουργεί ως τρίτο ημιστίχιο και μια φορά στην αρχή της επόμενης στροφής, όπου είναι το πρώτο ημιστίχιο.[7]

Εξετάζοντας τη δομή της μουσικής στροφής του υπό εξέταση τραγουδιού παρατηρούμε ότι αποτελείται από ένα μέρος **Α** το οποίο περιλαμβάνει έναν ολόκληρο δεκαπεντασύλλαβο στίχο, χωρίς το χαρακτηριστικό για τον τσάμικο χορό τσάκισμα μετά την τέταρτη συλλαβή[8] και ένα μέρος **Β** το οποίο περιλαμβάνει το τρίτο ημιστίχιο ή πρώτο ημιστίχιο του επόμενου στίχου.

Στον πιο πάνω πίνακα παρουσιάζεται η δομή της μουσικής στροφής του τραγουδιού. Τα κεφαλαία γράμματα Α και Β αριστερά του πίνακα δηλώνουν το Α και Β μέρος της μουσικής στροφής του τραγουδιού, οι δε αριθμοί 1, 2 κ.λπ. δηλώνουν τον αριθμό της μουσικής στροφής. Τα μικρά γράμματα α, β κ.λπ. δηλώνουν τις μικρότερες μουσικές φράσεις, στις οποίες χωρίζεται η μουσική φράση κάθε μέρους της μουσικής στροφής.

Ορισμένες ιδιαιτερότητες είναι δυνατόν να παρατηρηθούν στο **Β** μέρος, όπου υπάρχουν πολλά τσακίσματα για τα οποία γίνεται λόγος στη συνέχεια.

Έτσι λοιπόν στην πρώτη μουσική στροφή του τραγουδιού το **Β** μέρος δεν περιλαμβάνει ολόκληρο το τρίτο ημιστίχιο, αλλά μέρος αυτού, μέχρι την τέταρτη συλλαβή, συμπληρώνεται δε μετά την τέταρτη συλλαβή με ένα τσάκισμα, προσφώνηση του προσώπου στο οποίο αναφέρεται το τρα-

---

7. Βλ. Samuel Baud-Bovy. *Études sur la chanson cleftique*, Athènes 1958, σσ. 19-21 και Μαρίας Γ. Ανδρουλάκη, «Το Τραγούδι του Κωσταντέλλου», *Ναυπακτιακά*, τόμ. ΣΤ' (1992-1993), Αθήνα 1994, σ. 775.

8. Βλ. σχετικά Sam. Chianis, *The Vocal and Instrumental Tsamiko of Roumeli and the Peloponnesus*, Los Angeles 1967, σ. 181.

γούδι, «*κυρὰ Νόβαινα*». Ακολουθεί δεύτερο τσάκισμα, πάλι προσφώνηση του ίδιου προσώπου, μαζί με το επιφώνημα *αχ*: «*αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα*». Το τελευταίο αυτό τσάκισμα λειτουργεί ως επέκταση του τρίτου ημιστίχιου για να δημιουργηθεί ο μουσικός στίχος.

Στη δεύτερη μουσική στροφή του τραγουδιού το **Β** μέρος περιλαμβάνει το τρίτο ημιστίχιο, το οποίο διακόπτεται με την προσθήκη του τσακίσματος-προσφώνησης μετά την τέταρτη συλλαβή, στη συνέχεια δε έχομε ολόκληρο το τρίτο ημιστίχιο με την επανάληψη και των τεσσάρων πρώτων συλλαβών. Έτσι το **Β** μέρος της δεύτερης μουσικής στροφής παρουσιάζει την συνήθη μορφή του **Α** μέρους του τσάμικου χορού, όπου έχομε τσάκισμα μετά την τέταρτη συλλαβή του πρώτου ημιστίχιου και στη συνέχεια ολόκληρο το πρώτο ημιστίχιο.[9] Επομένως ο μουσικός στίχος «*Πήραν άσπρα, κυρά Νόβαινα, αχ, πήραν άσπρα, πήραν φλουριά*» του **Β** μέρους της δεύτερης μουσικής στροφής του υπό εξέταση τραγουδιού θα μπορούσε να αποτελέσει το **Α** μέρος της μουσικής στροφής ενός συνηθισμένου τσάμικου χορού.

Στην τρίτη μουσική στροφή το **Β** μέρος περιλαμβάνει ολόκληρο το τρίτο ημιστίχιο, επιμηκύνεται δε με ένα τσάκισμα όμοιο με το τσάκισμα-επέκταση που συναντήσαμε στο **Β** μέρος της πρώτης μουσικής στροφής: «*αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα*». Ολόκληρος δε ο μουσικός στίχος του **Β** μέρους της τρίτης μουσικής στροφής διαμορφώνεται ως ακολούθως:

«*Πήραν την κυ-, κυρά Νόβαινα, αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα*»

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι το πρόσωπο «*κυρά Νόβαινα*» δεν είναι τσάκισμα όπως στις προηγούμενες μουσικές στροφές, αλλά στοιχείο του τραγουδιού, αντικείμενο του ρήματος «*πήραν*». Στο σημείο αυτό παρουσιάζεται το φαινόμενο της διαμόρφωσης και της παραλλαγής ενός ποιητικού στίχου κατά το τραγούδημα του τραγουδιού. Έτσι από την επίδραση του τσακίσματος «*κυρά Νόβαινα*» της πρώτης και δεύτερης μουσικής στροφής διαμορφώθηκε και ο τελευταίος ποιητικός στίχος: «*πήραν την κυρά Νόβαινα...*». Σ' αυτή τη σκέψη οδηγούμαστε και από το γεγονός ότι οι πλείστες των γνωστών παραλλαγών του τραγουδιού[10] αναφέρουν: «*πήραν του Νόβα*

---

9. ό.π.

10. Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Γ. Α. Μέγα, Δ. Α. Πετροπούλου, ό.π., σ. 269· Θανάση Παπαθανασοπούλου, «Δημοτικά Τραγούδια τῆς Ρούμελης», Λαογρ. (= Λαογραφία), τόμ. 20 (1962), αρ. 134, σ. 252· Εἰρήνης Σπανδωνίδη, *Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασσοῦ)*, Ἀθῆναι 1939, σ. 38, 39· Μιχαήλ Λελέκου, *Ἐπιδόρριον*, Ἀθῆναι 1888,

τα παιδιά, του Νόβα τη γυναίκα»,[11] αντί «*πήραν την κυρά Νόβαινα*». Επομένως είναι φανερός ο ρόλος του τσακίσματος στη διαμόρφωση του ημιστίχιου αυτού.

2. Δομή του μουσικού στίχου

Εισερχόμενοι στο κεφάλαιο της δομής του μουσικού στίχου παρατηρούμε ότι το **Α** μέρος περιλαμβάνει έναν ολόκληρο δεκαπεντασύλλαβο στίχο, χωρίς τσακίσματα το δε **Β** μέρος ακολουθεί το εξής σχήμα με βάση τον αριθμό των συλλαβών[12] του ποιητικού στίχου:

1-4, τσάκισμα, 1-8

ή παραλλαγές του σχήματος αυτού, τις οποίες περιγράφουμε στη συνέχεια.

Έτσι με βάση το σχήμα αυτό στην πρώτη μουσική στροφή, στο **Β** μέρος έχομε μουσικό στίχο με τσάκισμα μετά την τέταρτη συλλαβή, στη συνέχεια δε άλλο τσάκισμα αποτελούμενο από οκτώ συλλαβές: «*Ο Ρουπακιάς, κυρά Νόβαινα, αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα*».

Στη δεύτερη μουσική στροφή ο μουσικός στίχος του **Β** μέρους ανταποκρίνεται στο σχήμα, που αναφέραμε πιο πάνω, όπου μετά την τέταρτη συλλαβή υπάρχει τσάκισμα, ακολουθεί δε επανάληψη ολόκληρου του ημιστίχιου: «*Πήραν άσπρα, κυρά Νόβαινα, αχ, πήραν άσπρα, πήραν φλουριά*».

Στην τρίτη μουσική στροφή στο **Β** μέρος, ο μουσικός στίχος αναδιπλώνει την τέταρτη συλλαβή δημιουργώντας έτσι την τομή μετά την τέταρτη συλλαβή, στη συνέχεια δε ολοκληρώνει το ημιστίχιο, χωρίς τσάκισμα. Αι-

---

σ. 45 και Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ό.π., σσ. 165-168 όπου είναι συγκεντρωμένες οι πιο πάνω παραλλαγές.

11. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι το ημιστίχιο «*Πήραν του Νόβα τα παιδιά*» δεν αποδίδει την αλήθεια, διότι η σύζυγος του Νόβα είχε απαχθεί μαζί με την κόρη της ή ανεψιά της μόνο (βλ. σχετικά Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ό.π., σ. 168).

12. Το επίφώνημα «αχ» δεν το έχω συμπεριλάβει στα τσακίσματα και δεν το έχω συνυπολογίσει στον αριθμό των συλλαβών του μουσικού στίχου, διότι δεν αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο αυτού. Θα μπορούσε να αντικατασταθεί από την αντίστοιχη παύση, χωρίς ν' αλλάξει τίποτε στη δομή του στίχου. Εδώ χρησιμοποιείται για τις ανάγκες του χορού, για να συμπέσει δηλαδή το πάτημα του ποδιού με τονισμένη συλλαβή, δεδομένου ότι έχει ήδη προηγηθεί μία παύση τετάρτου και δεν συντρέχουν λόγοι αναπνοής, όπως στο αντίστοιχο μέρος του δεύτερου μουσικού μέτρου του τραγουδιού.

τία της απουσίας τσακίσματος από το μέρος αυτό είναι η εντύπωση τσακίσματος που δημιουργείται από το όνομα «*κυρά Νόβαινα*», το οποίο, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στον αντίστοιχο μουσικό στίχο της πρώτης και δεύτερης μουσικής στροφής λειτουργεί ως τσάκισμα. Ο μουσικός στίχος και εδώ ολοκληρώνεται με την προσθήκη του τσακίσματος-επέκτασης, όπως και στην πρώτη μουσική στροφή: «*Πήραν την κυ-, κυρά Νόβαινα, αχ, Τσατσούλα, η Παναγιώταινα*».

Συνοψίζοντας όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, θεωρούμε χρήσιμο να επαναλάβουμε ότι ο μουσικός στίχος του **Β** μέρους της μουσικής στροφής της υπό εξέταση παραλλαγής, με βάση τον αριθμό των συλλαβών του ποιητικού στίχου είναι:

1η στροφή: 1-4, τσάκισμα (κυρά Νόβαινα), τσάκισμα 8 συλλαβών
2η στροφή: 1-4, τσάκισμα (κυρά Νόβαινα), 1-8
3η στροφή: 1-4, 4-8 (κυρά Νόβαινα), τσάκισμα 8 συλλαβών

Νομίζω ότι η σχέση των σχημάτων αυτών εἶναι φανερή. Πρόκειται δε για παραλλαγές ενός αρχικού σχήματος:

1-4, 1-8

το οποίο είναι σύνηθες στα κλέφτικα τραγούδια της τάβλας (ελευθέρου ρυθμού). Ενδεικτικά αναφέρομε:

«*Μήπως διψάς, μήπως διψάς για αίματα*»[13]
«*Και με τον ή- και με τον ήλιο μάλωνε*»[14]

Με την παρεμβολή τσακισμάτων στο σχήμα αυτό προκύπτει ποικιλία μουσικών στίχων, όπως:

«*Να γένω μια, να γένω μια, Ρήνα μ', τριανταφυλλιά*»[15]

όπου το βασικό σχήμα είναι:

1-4, 1-4, τσάκισμα, 5-8

ή με μετάθεση του τσακίσματος:

«*Πήραν άσπρα, κυρά Νόβαινα, αχ, πήραν άσπρα, πήραν φλουριά*»

---

13. Βλ. Samuel Baud-Bovy, ό.π., σσ. 67-68.
14. Ό.π.
15. Ό.π., σσ. 71-72.

στην υπό εξέταση παραλλαγή, όπου το βασικό σχήμα είναι:

1-4, τσάκισμα, 1-8 (= 1-4 και 5-8)

3. Σκέψεις και συμπεράσματα

Όπως έχουμε και αλλού επισημάνει[16] υπάρχει στενή σχέση μεταξύ του τσάμικου χορού και των τραγουδιών ελευθέρου ρυθμού. Η σχέση αυτή συνοψίζεται στα εξής:

Η μουσική στροφή και των δύο ρυθμών χαρακτηρίζεται από την επανάληψη του πρώτου ημιστίχιου. Τα τραγούδια ελευθέρου ρυθμού διαφοροποιούνται από τα τραγούδια σε ρυθμό τσάμικου χορού κατά το ότι η μουσική τους στροφή περιλαμβάνει ενάμισυ στίχο, ενώ στον συνήθη τσάμικο η μουσική στροφή περιλαμβάνει δύο ημιστίχια.[17] Και στις δύο περιπτώσεις όμως έχομε επανάληψη του πρώτου ημιστίχιου.

Η υπό εξέταση παραλλαγή του τραγουδιού της Νόβαινας αφήνει ορισμένα ερωτηματικά σχετικά με την αρχική μορφή του τραγουδιού, διότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, πρόκειται για τραγούδι, που, ενώ έχει την τριημίστιχη στροφή του ελεύθερου τραγουδιού, τραγουδιέται σε ρυθμό τσάμικου χορού. Το πιθανότερο είναι ότι το τραγούδι αυτό αρχικά ήταν ελευθέρου ρυθμού, όπως είναι και η πλειοψηφία των τραγουδιών που αφηγούνται κάποιο ιστορικό γεγονός. Για τις ανάγκες όμως της ψυχαγωγίας και τραγουδισμένο από τα τοπικά συγκροτήματα προσάρμοσε τη μουσική του στροφή σε μία ήδη διαμορφωμένη μελωδία τσάμικου χορού.[18] Αποτελεί μάλιστα το τραγούδι αυτό άριστο δείγμα του τρόπου, κατά τον οποίο γίνεται η προσαρμογή στον νέο ρυθμό και η μετάβαση από την τριημίστιχη στροφή στην στροφή του τσάμικου χορού. Χαρακτηριστικό είναι ότι το τραγούδι τελειώνει με την τελευταία του στροφή ελλιπή· περιλαμβάνει μόνο το **Α** μέρος της τριημίστιχης δομής, δηλαδή το πρώτο και δεύτερο ημιστίχιο. Επομένως καθίσταται σαφές ότι το τραγούδι έχει πλέον εντα-

16. Βλ. Μαρίας Γ. Ανδρουλάκη, ό.π., σ. 779.

17. Πρβλ. Sam. Chianis, ό.π., σ. 31 κ.ε.

18. Θα την ονομάζαμε μελωδία προσομοιακή, μελωδία δηλ. σύμφωνα με την οποία τραγουδιώνται και άλλα τσάμικα (βλ. Μέλπως Μερλιέ, *Τραγούδια της Ρούμελης*, Αθήνα 1981², σ. κθ' και Δ. Γ. Παναγιωτοπούλου, *Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθῆναι 1968⁴, σ. 134.

χθεί στη δομή του τσάμικου χορού, όπου το **Α** μέρος αποτελείται από το πρώτο ημιστίχιο με τσάκισμα μετά την τέταρτη συλλαβή, το δε **Β** μέρος αποτελείται από δύο ημιστίχια χωρίς τσάκισμα, οπότε η νέα δομή διαμορφώνεται ως ακολούθως:

Α= α ημιστίχιο, (τσάκισμα μετά την τέταρτη συλλαβή)
Β= α και β ημιστίχιο

Επομένως το τραγούδι τελειώνει με ολοκληρωμένη τη μουσική στροφή του τσάμικου χορού. Η μουσική του στροφή, ενώ αρχικά ήταν τριημίστιχη, κατέληξε να έχει τη μορφή της στροφής του τσάμικου χορού. Η εξέλιξη αυτή του τραγουδιού είναι περισσότερο σαφής στην κάτωθι παραλλαγή του:

Κανένας δε, γειά σου Νόβαινα, Τσατσούλα Παναγιώταινα.
Κανένας δεν το πάτησε το κάστρο του Επάχτου.
Ο Ρουπακιάς, γειά σου Νόβαινα, Τσατσούλα Παναγιώταινα,
Ο Ρουπακιάς το πάτησε με όλο του τ' ασκέρι.[19]

Στην παραλλαγή αυτή, στην οποία καταγράφεται ο μουσικός και όχι ο ποιητικός στίχος του τραγουδιού, είναι σαφής η μουσική στροφή του τσάμικου χορού, η οποία περιλαμβάνει δύο ημιστίχια του ποιητικού κειμένου, το πρώτο και το δεύτερο, έχει δε τη δομή που περιγράψαμε αμέσως πιο πάνω. Αποτελεί δε η παραλλαγή αυτή το τελικό στάδιο μιας εξελικτικής πορείας από τον ελεύθερο ρυθμό στο ρυθμό του τσάμικου χορού.

Έτσι από τη δομή του ελεύθερου τραγουδιού φθάσαμε με εξέλιξη της δομής αυτής στη συνήθη μορφή του τσάμικου χορού. Το κοινό σημείο και των δύο ρυθμών, το πρώτο ημιστίχιο που επαναλαμβάνεται, αποτέλεσε το σημείο στο οποίο στηρίχτηκε η εξέλιξη του ελεύθερου ρυθμού σε τσάμικο, όπως φαίνεται στο σχεδιάγραμμα που ακολουθεί.

---

19. Βλ. Δημητρίου Γρ. Ντούζου, *Λαογραφικά Ὀρεινῆς Ναυπακτίας (Κραβάρων)*, Ἀθῆναι 1961, σ. 24, σημ. 2 και Ευγενίας Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, ό.π., σ. 167.

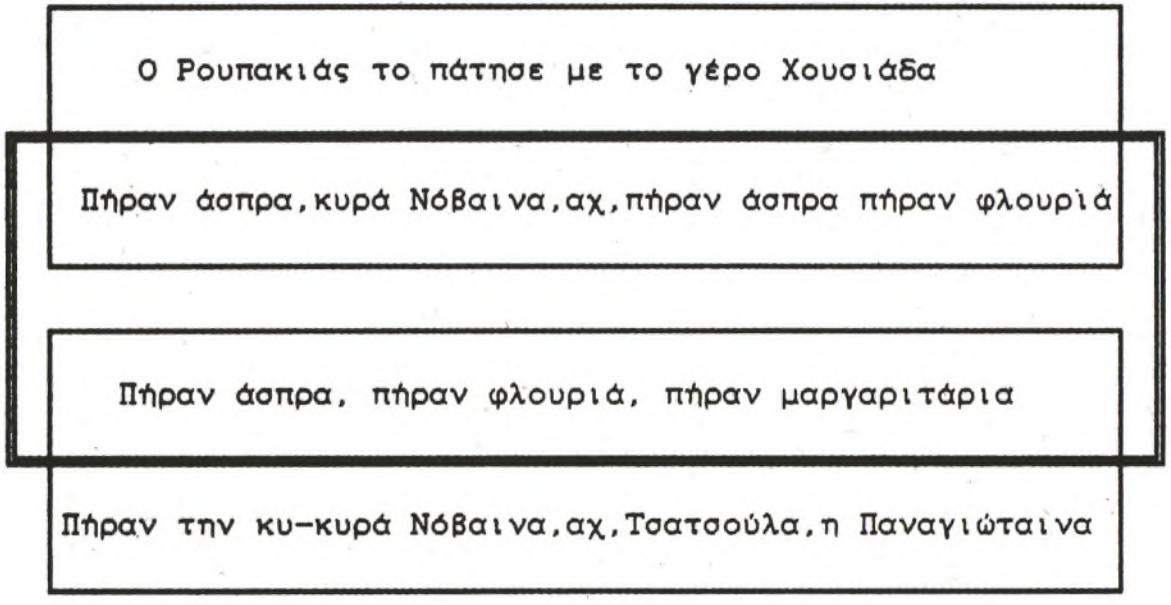

Μεταβολή της στροφής του ελεύθερου ρυθμού, σε στροφή τσάμικου χορού. (Μέσα στο διπλό πλαίσιο είναι η μουσική στροφή του τσάμικου χορού)

Στο πιο πάνω σχεδιάγραμμα φαίνεται η μετακίνηση του **Β** μέρους της μουσικής στροφής του ελεύθερου τραγουδιού στην θέση του **Α** μέρους της μουσικής στροφής του τσάμικου χορού. Η μετακίνηση αυτή στην υπό εξέταση παραλλαγή ευνοήθηκε θα λέγαμε και από το γεγονός ότι μεταξύ των μερών **Α** και **Β** υπάρχει οργανική επωδός. Αυτό έχει ως συνέπεια να υφίσταται διαχωρισμός όχι ανάμεσα στις στροφές, αλλά ανάμεσα στα μέρη των στροφών με αποτέλεσμα να δημιουργείται σύγχυση για το πού αρχίζει και πού τελειώνει η μουσική στροφή. Αποτέλεσμα της σύγχυσης αυτής είναι η σύμπτωση του τέλους του τραγουδιού μας με το **Α** μέρος της αρχικής τριημίστιχης μορφής και όχι με το **Β** όπως θα ήταν και το αναμενόμενο. Έτσι το τραγούδι μας φαίνεται στο τελείωμά του ότι έχει ενταχθεί ήδη στη δομή του τσάμικου χορού. Το **Α** μέρος του ελεύθερου ρυθμού, λειτουργεί ως **Β** μέρος του τσάμικου ρυθμού.

Σε παλαιότερα τραγούδια ελευθέρου ρυθμού πιθανόν να οφείλεται και η τριημίστιχη στροφή που απαντάμε και σε άλλα τσάμικα. Ενδεικτικά αναφέρομε:

Εσείς βουνά της Άγγερας και της Μικράς Ασίας
ποτέ να μη, άι μαύρα παιδιά, ποτέ να μη, να μην ανθίσετε[20]

Από όσα αναφέρθηκαν, νομίζομε γίνεται φανερό ότι η υπό εξέταση μελωδία αρχικά ήταν ελευθέρου ρυθμού, σιγά-σιγά όμως προσαρμόστηκε στη στροφή του τσάμικου χορού. Αυτή η προσαρμογή έγινε πιθανόν για τις ανάγκες της ψυχαγωγίας και του χορού της συγκεκριμένης πληθυσμιακής μονάδας, η οποία ήταν συνυφασμένη με το τραγούδι αυτό. Θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε σε πιο σταθερά συμπεράσματα, αν είχαμε στη διάθεσή μας περισσότερες ηχογραφήσεις του αυτού τραγουδιού, από διαφορετικούς τόπους και σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η έρευνα βέβαια πρέπει να συνεχισθεί και με άλλα τραγούδια, έτσι ώστε να οδηγηθούμε σε πιο ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την προέλευση του ονομαζόμενου «τσάμικου» χορού, ο οποίος εδώ παρουσιάζεται ως λαϊκή δημιουργία, παραλλαγή του ελεύθερου κλέφτικου τραγουδιού.

20. Βλ. Sam. Chianis, ό.π., σ. 73.

RÉSUMÉ

LA CHANSON DE LA FEMME DE NOVAS

Cette chanson est une analyse de la musique de la chanson, qui s'en rapportant au pillage de Nafpaktos en 1835, par les brigands Roupakias et Choussiadas, cite la captivité de la femme de Novas.

Notre analyse est basée à une chanson du Centre de Recherches du Folklore Hellénique de l'Akadémie d'Athènes, enregistrée à Nafpaktos en 1957 par le musicologue Spyridon Peristeris.

De point de vue musical, la chanson en question se rencontre sous le rythme de la danse «tsamikos». Mais ce qui constitue un élement essentiel dans cette chanson c'est sa strophe, qui correspond à un vers et demi du text poétique. Cette forme strophique, qui caracterise les chansons non dansées, est surtout presentée dans la chanson cleftique de table.

On voit ici une adaptation de la forme strophique, citée ci-dessus, à la danse qui s'appelle tsamikos, qui selon l'auteur est une création populaire, une variation de la chanson cleftique libre.

MARIA G. ANDROULAKI

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ
(Από το Αρχείο Γερασ. Γ. Ζώρα)

Γ. Αθάνας - Μαρία Αθανασιάδη Νόβα
Γεωργία Ζώρα - Βάσω Μελανίτη

Γεώργιος Ζώρας - Γεωργία Ζώρα - Γ. Αθάνας - Bruno Lavagnini (καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Παλέρμο)

Κωνσταντίνος Μερεντίτης - Γεώργιος Ζώρας - Νικόλαος Κοντολέων -
Σπυρίδων Μαρινάτος - Γ. Αθάνας - Mario Conti - Cianciolo - Γεώργιος Κόλλιας

Mario Conti - Cianciolo

Γ. Αθάνας - Γεωργία Ζώρα

Γεώργιος Ζώρας - Laura Oliveti (νεοελληνίστρια) - Γ. Αθάνας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6
ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΠΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Η ΑΦΙΞΙΣ ΤΟΥ κ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Σήμερον ἀφικνεῖται ὁ λαοφιλὴς πολιτευτὴς Ναυπακτίας, τὸ καύχημα κάθε Ναυπακτιακῆς ψυχῆς, ὁ ἀγαπητὸς φίλος κ. Ἀθανασιάδης Νέβας.

Ὁ κ. Νέβας, κατῆλθε ἀπὸ προχθὲς εἰς Πάτρας ὁμιλήσας τὴν Κυριακὴν τὸ ἀπόγευμα εἰς τὴν φιλολογικὴν ἑορτὴν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ὁμιλίας του ὑπῆρξε πρωτοφανής. Ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Πατρῶν ἐχειροκρότησε τὸν γλαφυρότατον ὁμιλητήν. Ἡ συνάδελφος «Νεολόγος» τῶν Πατρῶν γράφει :

«...μὲ ὁμιλητὴν τὸν Γ. Ἀθανασιάδην-Νόβαν ἐσημείωσεν ἐπιτυχίαν ἄνευ προηγουμένου διὰ τὰς Πάτρας. Ὁλόκληρος ὁ χῶρος εἶχε κατακληφθῆ μέχρις ἀσφυξίας ὑπὸ κόσμου ἀμφοτέρων τῶν φύλων ὅστις ἐδοκίμασε μίαν σπανίαν ἀπόλαυσιν ἐκ τῆς θαυμασίας ὁμιλίας τοῦ κ. Ἀθανασιάδη—Νόβα, ὅστις καταλέγεται μεταξὺ τῶν κορυφαίων παραγόντων τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως...».

«ΦΩΝΗ» 70/10.2.1932

Ο κ. Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ ΝΟΒΑΣ

Ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς μακρᾶς περιοδείας του ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν, Θράκην καὶ Θεσσαλίαν, ὁπόθεν εἰς σειρὰν ἄρθρων του περιέγραψε τὴν ἐν γένει κατάστασιν διὰ τῶν στηλῶν τῆς ἐφημερίδος «Πολιτεία» τῶν Ἀθηνῶν, ὁ συμπολίτης μᾶς δημοσιογράφος καὶ πολιτευτὴς κ. Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας, ὅστις καὶ ἀνεχώρησε πρὸς παραθερισμὸν εἰς Ναύπακτον.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ» 9/Ιούλ. 1925

ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΗ 46/18.5.1955

Ο κ. Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ ΕΞΕΛΕΓΗ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ

Τὴν 28ην Ἀπριλίου ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἡ ἐκλογὴ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ, πρὸς πλήρωσιν κενῆς θέσεως εἰς τὴν Ἕδραν Γραμμάτων. Κατ' αὐτὴν ὑπῆρξεν ὑποψήφιος καὶ ὁ ἐκλεκτός μας ποιητὴς κ. Γ. Ἀθάνας, περισσότερον γνωστὸς ὡς πολιτικὸς κ. Νέβας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας τῶν Ἀκαδημαϊκῶν ὑπῆρξεν τιμητικὸν διὰ τὴν Ναυπακτίαν, διότι διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἐξελέγη νέος Ἀκαδημαϊκὸς ὁ συμπολίτης μας κ. Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας (Γ. Ἀθάνας).

Τὸ ποιητικὸν καὶ λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ νέου Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Ἀθάνα εἶναι πολὺ πλούσιον, ἐνσυνειδήτως ἀνεγνωρισμένον καὶ εὐρύτατα γνωστόν. Διαπνέεται δὲ τοῦτο καὶ διακρίνεται χαρακτηριστικῶς διὰ τὴν μεγάλην ἀγάπην τοῦ συνθέτη πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν φύσιν καὶ τὰ ἰδανικὰ τῆς Πατρίδος. Ἔτσι ὁ κ. Νόβας στὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του ἔργα, ὅπως εἶναι ἡ «Ἀγάπη στὸν Ἔπαχτο», τὸ «Πρωϊνὸ Ξεκίνημα», τὰ «Τραγούδια τῶν Βουνῶν», ἡ «Εὐδοκία» κ.λ.π., σκορπάει τραγουδῶντας περίσσια τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴ πτωχειὰ γενέτειρά του.

Ὁ κ. Γ. Ἀθάνας θὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς μιὰ μεγάλη λογοτεχνικὴ δόξα τῆς Ἑλλάδος — δημιούργημα μόνον τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του — περγαμηνή, πρὸς τὴν ὁποίαν πᾶς καλόβουλος Ναυπάκτιος, ἀνεξαρτήτως πολιτικῶν πεποιθήσεων, ὑποκλίνεται εὐσεβῶς καὶ εὐγνώμων διὰ τὴν αἴγλην τῆς Ναυπακτιακῆς τιμῆς.

Ἡ «Ναυπακτιακὴ» συγχαίρουσα ὁλοψύχως τὸν νέον Ἀκαδημαϊκὸν συμπολίτην της, διαδηλοῖ τὰ ἀνωτέρω αἰσθήματα πρὸς τὸν πνευματικὸν δημιουργόν.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΗ» 46/18.5.1955

Ο Κ^ος Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ - ΝΟΒΑΣ

ΑΠΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΑΟΝ ΤΗΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΕΞΗΓΕΙ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΤΗΣ ΑΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΕΚ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

Μὲ ἤρεμη συνείδηση ὅτι ἔπραξα τίμια καὶ πιστὰ τὸ πατριωτικό μου καθῆκον σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐθνικῆς μας δοκιμασίας ἀπὸ τὸ 1940 ἔως σήμερα χωρὶς νὰ γνοιαστῶ οὔτε κόπους, οὔτε κινδύνους, οὔτε θυσίες, παρὰ μόνο τὸ καλὸ καὶ τὴ δόξα τῆς Πατρίδος μας, ἀπευθύνω πρὸς τὸ Λαὸ τῆς Αἰτωλοακαρνίας καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἐπαρχίας Ναυπακτίας, ἐγκάρδια χαιρετισμὸ γεμάτον θλίψι νὰ τὸ παρὸν γεμάτον αἰσιοδοξία καὶ πίστη γιὰ τὸ μέλλον.

Περάσαμε μαζὶ μερικὲς ἡμέρες δόξας στὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο, ὅπου ἀξιώθηκα νὰ γίνω πνευματικὸς χρονογράφος τῆς πολεμικῆς ἀνδρείας τῶν νεωτέρων σας, περάσαμε μαζὶ ὅλα τὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς στὴν ἐπαρχία, ὅπου ἀξιώθηκα νὰ γίνω ἐμψυχωτὴς τοῦ ἡρωϊκοῦ πνεύματος τῆς ἐθνικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῶν κατακτητῶν ποὺ κυριαρχοῦσε στὶς ψυχὲς ὅλων σας.

Κανεὶς πολιτικὸς τοῦ Νομοῦ μας δὲ ζυμώθηκε περισσότερο μαζί σας στὸ αἷμα, στὸ δάκρυ καὶ στὴ στάχτη τῆς σκλαβιᾶς. Αἰσθάνομαι ὅτι ἕνας δεσμὸς ἀκατάλυτος ἔχει σφυρηλατηθῆ μεταξύ μας. Δὲν τὸν ἐπικαλοῦμαι γιὰ νὰ ζητήσω ἀπὸ σᾶς τὰ ὠφέλη του. Τὸν ἐπικαλοῦμαι γιὰ νὰ ἀνανεώσω τὸ ἰδικό μου πρὸς σᾶς χρέος. Τὸ χρέος τιμῆς ποὺ ἔχω νὰ σᾶς παράσχω μέχρι τέλους τὶς ὑπηρεσίες μου. Ἂν παραμέρισα τὴ φορὰ αὐτή, ἀπὸ τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀρχηγοῦ μου, ποῦ ὁλόψυχα εἶχα ἐγκρίνη, δὲν ἀρνήθηκα μὲ αὐτὸ τὶς ὑπηρεσίες μου ἀλλ' ἀπεναντίας τὶς πρόσφερα ὁλοκληρωτικὰ μὲ τὴ σφραγίδα καὶ μιᾶς ἀκόμη ἀτομικῆς θυσίας.

Μπορεῖτε νὰ μαντέψετε, ἀγαπητοί μου συμπατριῶτες, πόσο σκληρὴ δοκιμασία ἦταν γιὰ μένα νὰ βρεθῶ τὶς ἡμέρες αὐτὲς μακρυά σας καὶ ν' ἀρνηθῶ ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ ζητήσω τὴν ἐντολή σας, ποὺ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ μοῦ τὴν ἐδίδατε πρόθυμα καὶ ἱκανοποιητικὰ ὅπως πάντα.

Δυνᾶμαι, εἶναι ἀλήθεια, ποῦ διάκυψα προσωρινὰ τὴν πολιτική μου προσπάθεια γιὰ τὴ καλυτέρεψη τῶν ὅρων ζωῆς τοῦ τόπου μας, προσπάθεια ποῦ πιστεύω ὅτι ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ ὅλους σας γιατὶ ἐκδηλώθηκε μὲ σειρὰ θετικῶν ἔργων κοινῆς ὠφελείας, ἰδίως κατὰ τὸ διάστημα ποῦ διατέλεσα ὑπουργὸς τῆς Ποιδείας. Τὰ γενικώτερα ὅμως συμφέροντα τῆς Πατρίδος μας ἐπιθυμῶ νὰ βεβαιωθῆτε ὅτι τὰ ἐξυπηρέτησα πιστότερα μὲ τὴν ἀποχή μου ἀπὸ τῆς μονόπλευρες αὐτὲς ἐπλογές.

Γιατὶ οἱ ἐκλογὲς αὐτὲς ἔπρεπε νὰ ἐνώσουν στενώτερα καὶ ὄχι νὰ διχοτομήσουν βαθύτερα τὸ Ἔθνος.

Οἱ ἐκλογὲς αὐτὲς ἔπρεπε νὰ φέρουν τὴ γαλήνη κι' ὄχι νὰ δημιουργήσουν νέες τριτυμίες στὸν τόπο.

Οἱ ἐκλογὲς αὐτὲς ἔπρεπε νὰ τερματίσουν τὸ κακὸ παρελθὸν καὶ ὄχι νὰ ἀνοζωογονήσουν ὅλες τὶς ἀταίσιες συνθῆκες του.

Οἱ ἐκλογὲς αὐτὲς ἔπρεπε νὰ χαράξουν μιὰ εὐθεῖα γραμμὴ γιὰ τὴν ἀναδημιουργία τῆς χώρας καὶ ὄχι νὰ τὴν ξαναγυρίσουν στὸν ἀδιέξοδο λαβύρινθο τοῦ πειὸ βλαβεροῦ φατριασμοῦ.

Ἐγὼ πρῶτος ἐθεμελίωσα πέρυσι ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν τὴν ὀργάνωσι τῶν ἐκλογῶν μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ διεξαχθοῦν μιὰ μέρα τίμια καὶ γνήσια γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὸ πραγματικὸ φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ νὰ ὁδηγή-

σουν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας σὲ ἀσφαλὲς λιμάνι. Δυστυχῶς οἱ φανατισμοὶ τῶν δύο ἄκρων παρατάξεων δὲν τὸ ἐπιτρέψανε. Καὶ ἀντὶ νὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ λιμάνι τῆς γαλήνης καὶ τῆς περισυλλογῆς, θεώρατα κύματα μᾶς ξαναρίχνουν πάλι στὸ σκοτεινὸ πέλαγος τῆς ἀναμαλίας.

Παλεύω εἰκοσιπέντε χρόνια ἐναντίον τῆς ἀχαλίνωτης πολιτικῆς ἐμπαθείας καὶ τοῦ ἐμφυλίου μίσους, ποὺ προκαλεῖ αὐτὴ καὶ φουντώνει. Ἐκήρυξα πάντοτε τὴν ἐθνικὴ ἀνάγκη τῆς καλόπιστης διαμάχης μεταξὺ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῆς διατηρήσεως ἑνὸς σιγεροῦ κρίκου κοινῆς των συνειδήσεως, ἑνὸς τῶν γενικωτέρων ἐθνικῶν συμφερόντων. Κατακολέμησα πάντοτε τὴ μονοπώλησι τοῦ πατριωτισμοῦ εἴτε ἀπὸ τὴ μιὰ μερίδα εἴτε ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, σήμερα ποὺ κινδυνεύουμε νὰ χάσουμε τοὺς καρποὺς τῶν θυσιῶν μας καὶ τῆς νίκης μας, σήμερα, ποὺ κρίνεται πνριολεκτικὰ ἡ τύχη μας μέσα στὸν μεταπολεμικὸ κόσμο, σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ ἡ κοινὴ συνείδησις ἔπρεπε νὰ κυριαρχήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς συνεργασίας χάριν τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἔθνους μας.

Ἀντὶ τούτου τὴ μονοπώλησι τοῦ δήθεν πατριωτισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἀριστερὴ παράταξι διεδέχεται ἡ μονοπώλησί του ἀπὸ τὴν Δεξιὰ καὶ ὁ ξεχαρβαλωτικὸς ρυθμὸς τοῦ πολιτικοῦ μας βίου συνεχίζεται εἰς βάρος τῆς Πατρίδος μας καὶ τοῦ Λαοῦ μας.

Ὅταν στὶς λεῖες στιγμὲς τοῦ ἀγῶνα μας γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἔλεγα τὴν ἀλήθεια στὴν ἐκτροχιοδρομοῦσα Ἀριστερά, ἐγινόμουν τόσο δυσάρεστος ὥστε τὸ ὑποσυνείδητο τὴν πλέον ἀχαρακτήριστη ἐπίθεση καὶ τὴν πλέον ἄδικη ὕβρι. Τὸ πατρικό μου σπίτι, ἱστορικὸ μεμήλιο καὶ βωμὸς λατρείας τοῦ τόπου μας, ἔγινε παρεπάλεμπο τῆς φωτιᾶς! Καὶ μοῦ μὲ αὐτὸ ὅτι πολυτιμώτερο ἀγαθὸ εἶχα; Ἡ ἀνένδοτη πνευματική μου ἐργασία. Ὅσο κι' ἂν πόνεσα δὲν ἔγινα ἔρμαιο τοῦ πόνου μου. Ἐθυσίασα καὶ τὴ ψυχή μου στὴν ἰδέα τῆς γαληνιότητος καὶ τῆς συμφιλιώσεως τοῦ τόπου χάριν τῶν μελλουσῶν γενεῶν, χάριν τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος.

Τώρα, σὲ στιγμὲς κρίσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωσι τῆς Φυλῆς μας καὶ τὴν ἀνασυγκρότησι τῆς Πολιτείας μας, λέγω καὶ πάλι τὴν ἀλήθεια στὴν παραπαίουσα Δεξιά, πεῦ μὲ τὰ μονοπωλῆ τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὰ ἰδιοποιεῖται τὸ Κράτος καὶ τὰ τρομοκρατῇ τοὺς ἀντιφρονοῦντας καὶ νὰ καταπολῇ τὴν Ἐλευθερία, νομίζει ὅτι καταπολεμᾶ τὸν Κομμουνισμὸ ἐνῷ, ἀντίθετα, τὸν ὑποβοηθεῖ καὶ τὸν δυναμώνει. Ἡ ἐφαρμογὴ μιᾶς τέτοιας πολιτικῆς θὰ ἦταν χωρὶς ὑπερβολὴ καταστρεπτικὴ γιὰ τὴν πατρίδα μας.

Εὐτυχῶς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων ἀνεφάρμοστη. Καὶ προβλέπω ὅτι, ἀφοῦ προξενήσῃ πολλὲς ζημίες στὸν τόπο, θὰ ταναγήσῃ οἰκτρὰ πρωτοῦ μπορέσῃ νὰ συμπαρασύρῃ στὸ γκρεμνὸ τὰ πάντα. Τότε θὰ καταφανῇ ξεκάθαρα πόσο φρόνιμη καὶ πατριωτικὴ ἦταν ἡ πολιτικὴ τοῦ Κέντρου, ποὺ ἀκολούθησα καὶ ἐνίσχυσα μὲ ὅλη μου τὴ μικρὴ δύναμι.

Ἀγαπητοὶ συμπατριῶτες

Σέρω ὅτι καὶ ἀπορήσατε καὶ λυπηθήκατε γιατὶ ἐθυσίασα μία σίγουρη ἐκλογικὴ ἐπιτυχία. Ὅσοι πιστεύετε σ' ἐνένα παρακαλῶ νὰ εἶσθε βέβαιοι ὅτι ἡ θυσία αὐτὴ ἔγινε γιὰ τὸ καλὸ τῆς Πατρίδος καὶ θὰ φέρῃ γρήγορα τοὺς καρπούς της.

Σᾶς εὐχαριστῶ ὅλους γιὰ τὰ αἰσθήματά σας καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ μὲ ἀκολούθησανε στὴν ἀπόχη. Θὰ συναντηθοῦμε πολὺ γρήγορα.

Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΜΑΣ ΕΝ ΟΨΕΙ ΤΟΥ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΟΣ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ὁ ἡγέτης τῆς ἐν τῷ Νομῷ μας Δημοκρατικῆς παρατάξεως κ. Γ. Ἀφανασιάδης—Νόβας εὑρισκόμενος ὡς γνωστὸν ἀπὸ μηνὸς εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀπέστειλε τὴν κάτωθι προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ναυπακτίας.

Ἀγαπητοὶ συμπατριῶτες

Λόγοι ὑγείας καὶ ἄλλοι οἰκογενειακοὶ μὲ ἀναγκάζουν νὰ παρατείνω ἀθέλητα τὴ διαμονή μου στὸ ἐξωτερικό. Ἡ σκέψι μου ὅμως δὲν ἀπομακούνεται οὔτε στιγμὴ ἀπὸ τὴν Πατρίδα. Παρακολουθῶ μὲ ἀγωνία τὴν κρίσι τῶν ἐθνικῶν μας ζητημάτων στὸ Συνέδριο τῆς Εἰρήνης καὶ μὲ ἄλλη τόση ἀγωνία τὴν ἐξέλιξι τῆς ἐσωτερικῆς μας καταστάσεως.

Εἶναι ἀπερίγραπτη ἡ ψυχική μου ὀδύνη ὅταν πληροφοροῦμαι τὴ συνέχεσι, καὶ μάλιστα μὲ νέαν ἔντασι, τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ.

Καὶ ἂν ὅλες οἱ δίκαιες ἀξιώσεις τῆς Ἑλλάδος ἱκανοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς, ὅπως τὸ ἐλπίζομε, τὸ κέρδος θὰ εἶναι ἀνύπαρκτο ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ἡ στυγερὴ ἀδελφοκτονία!

Ποτὲ δὲν θὰ ἀπολαύσωμε τοὺς καρποὺς τῶν θυσιῶν μας καὶ τῆς Νίκης μας ἂν δὲν ἀποκαταστήσωμε τὴν εἰρήνη καὶ τὴ γαλήνη στὴν Πατρίδα μας!

Τὴν καταφάνερη αὐτὴ ἀλήθεια κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῇ καὶ ὅλοι τὴν ὁμολογοῦμε. Ἀλλὰ δὲν ἐπιδιώκουμε τὴν πραγματοποίησι τῶν ἐπιταγῶν της μὲ τίμια σκέψι καὶ θέλησι ὥστε νὰ βροῦμε τὸν ἀποτελεσματικὸ τρόπο ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ ἀλάθευτα στὸ σκοπό...

Ἐπίστεψα καὶ πιστεύω ὅτι τὴ λήθη τοῦ κακοῦ παρελθόντος, τὴν καταπράϋνσι τῶν φονικῶν παθῶν μὲ πλήρη ἀπόδοσι Δικαιοσύνης, τὴν ἐξέντλησι τοῦ φατριαστικοῦ πνεύματος, τὸν ἐξευγενισμὸ τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν, τὴ φωτεινὴ συνειδητοποίησι τῶν νέων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν, θεωριῶν καὶ συστημάτων, τὴ θετικὴ ἱκανοποίησι τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὴ γόνιμη καλλιέργεια τῶν ζωντανῶν στοιχείων τοῦ πατρόπαραδότου πολιτισμοῦ μας καὶ γενικὰ τὴν πνευματική, πολιτικὴ καὶ οἰκονομική μας ἀναδημιουργία, ἐπίστεψα καὶ πιστεύω ὅτι τὰ ἐξασφαλίζει μόνον ἡ καθιέρωσι τῆς **ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.**

Μιᾶς Δημοκρατίας ἀγνῆς, ἀληθινῆς, τίμιας ὅπου ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀδελφωσύνη τοῦ λαοῦ δὲν θὰ εἶνε κούφια λόγια ἀλλὰ πραγματικὲς καταστάσεις ἀχτινοβόλες καὶ ζωογόνες.

Μιᾶς Δημοκρατίας ἀνταξίας των ἀπεράντων αἱματηρῶν θυσιῶν ὅλων τῶν εὐγενῶν λαῶν τοῦ κόσμου εἰς δύο τρομεροὺς ἀλλεπαλλήλους πολέμους.

Ὁ σκοπὸς τῆς θυσίας καὶ τὸ σύμβολο τῆς Νίκης ἦταν ἡ Δημοκρατία!

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦμε καὶ νὰ τὴν ποδοπατήσουμε;

Τὸ κύριο καὶ μοναδικὸ ἐπιχείρημα τῶν ἐθρῶν τῆς Δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα (Κοιτίδα της! Καὶ Μητέρα της!) εἶναι ὅτι «θὰ μᾶς φέρῃ τὸν Κομμουνισμό!».

Πῶς θὰ μᾶς τὸν φέρῃ;

Μὲ τὴν ἐλεύθερη μήπως θέλησι τῆς πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ;

Ὅλοι ξέρουμε πὼς ἡ ἰδιοσυγκρασία καὶ ἡ παράδοσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ὅλη συγκρότησι τῆς ἰδιωτικῆς του οἰκονομίας, εἶναι τέτοιες ὥστε ποτὲ δὲν θὰ προτιμήσῃ μὲ ἐλεύθερη σκέψι καὶ ἀπόφασι τὸ κομμουνιστικὸ σύστημα—ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐξετάσεις ποὺ ἔδωσε τὸ 1944!..

Θὰ μᾶς τὸ φέρῃ ἄραγε μὲ τὴ βίαιη, δυναμικὴ ἐπικράτησι τῆς κομμουνιστικῆς μειοψηφίας;

Αὐτὸ εἶναι ποὺ ἀποκλείεται νὰ γίνῃ ποτὲ ἐφ' ὅσον τὸ νόμιμο πολίτευμα τῆς Χώρας θὰ εἶναι ἡ Δημοκρατία!

Διότι ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἐπιβουλευθῇ μία πραγματικὴ Δημοκρατία θὰ εἶναι κατ[illegible]στος καὶ αὐταπόδεικτος προδότης τοῦ λαϊκοῦ συμφέροντος, θὰ εἶναι κατάφωρος καὶ ἀσυγχώρητος παραβιαστὴς τοῦ ἱεροῦ συμβολαίου ὅλων τῶν Ἐθνῶν τῆς γῆς ποὺ ἐθυσιάσθησαν γι' αὐτὴν τὴ Δημοκρατία!

Ὁ ἐπιβουλευτὴς αὐτὸς (ποὺ δὲν θὰ ἔχῃ καμμιὰ πρόφασι νιὰ τὴν πρᾶξι του ὅπως θὰ εἶχε χίλιες ἂν ἦταν Βασιλεία) θὰ χτυπηθῇ ἀμείλιχτα καὶ τὸ χτύπημά του θὰ ἔχῃ τὴν ἐπιδοκιμασία ὅλων τῶν Δημοκρατικῶν Λαῶν.

Ἀπὸ ποίους θὰ χτυπηθῇ;

Ἀπὸ τὴ μεγάλη δημοκρατικὴ παμψηφία ὅλων ἡμῶν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ποὺ τὴ δύναμί μας ὡς συνόλου θὰ τὴν ἐνσαρκώνῃ τὸ Δημοκρατικό μας Κράτος—καὶ θὰ εἶναι δύναμι ἁγία καὶ ἀπαρεξήνητη ὅσο δὲν θὰ εἶναι τοτὲ ἡ δύναμι τῆς Βασιλείας...

Ἀγαπητοὶ συμπ[illegible]ίτες

Λυπᾶμαι ποὺ βρίσκομαι μακρυὰ καὶ δὲν θὰ μπορέσω νὰ γυρίσω ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ γιὰ νὰ σᾶς ἀναπτύξω εὐρύτερα μὲ τὸν προφορικὸ λόγο τὶς πεποιθήσεις μου ὄχι γιὰ τὴν ἀνώτερη θεωρητικὴ ἀξία τῆς Δημοκρατίας (ποὺ κανεὶς ἀνεξαιρέτως δὲν τὴν ἀμφιοβητεῖ) ἀλλὰ γιὰ τὴ μεγαλύτερη πρακτική της ἀνάγκη στὴ σημερινή μας Ἑλλάδα.

Λυπᾶμαι περισσότερο ποὺ τὸ Δημοψήφισμα πρόκειται νὰ γίνῃ μὲ συνθῆκες κάθε ἄλλο παρὰ τίμιες καὶ ὁμαλὲς ὥστε νὰ εἶναι ἐγγυημένη, ὅπως ἔπρεπεν, ἡ γνησιότης του.

Παρ' ὅλα ταῦτα, ἐφ' ὅσον θὰ μπορέσετε νὰ προσέλθετε στὶς κάλπες, σᾶς στρατιστῶ καὶ σᾶς ἐξορκίζω νὰ ψηφίσετε ἀδίσταχτα τὴ Δημοκρατία μὲ τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι ἔτσι μόνον ἐξασφαλίζετε τὴ γαλήνη τοῦ σπιτιοῦ σας, τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν σας, τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος μας!

Ρώμη 3 Αὐγούστου 1946

Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ-ΝΟΒΑΣ

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ» 32/23.8.1946

ΒΗΜΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΑΝΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΚΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΑΛΛΙΑΜΒΑΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΕΤΟΣ Β' | ΕΝ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΩ ΤΗ 10 ΙΟΥΛΙΟΥ 1916 | ΑΡΙΘΜΟΣ 42.

ΝΕΑΡΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Εἰς τὴν χορείαν τῶν Ναυπακτίων ἐπιστημόνων προστίθεται νεαρὸς ἐπιστήμων μὲ ὅλως ἐξαιρετικὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, ὁ κ. **Θεμιστοκλῆς Θ. Ἀθανασιάδης**, ὁ ὁποῖος ἀνηγορεύθη ἐσχάτως Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς μετ' ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις καὶ τὰς ὁποίας ἐπέδειξε βαθεῖαν νομικὴν σκέψιν καὶ εὐρείας ἐπιστημονικὰς γνώσεις.

Ὁ κ. Ἀθανασιάδης ἔχει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας φοιτήσει εἰς τὸ Δημοσιογραφικὸν Σχολεῖον τῆς «Ἀκροπόλεως» τῶν Ἀθηνῶν, ἀποκομίσας ἐκεῖθεν εὐρεῖαν ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν καὶ βαθεῖαν πεῖραν τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, ἀσχοληθεὶς δὲ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν μελέτην τῶν βιολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ζητημάτων, ἀποδύεται ἤδη εἰς τὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα πάνοπλος καὶ ρωμαλέος πνευματικῶς.

Τὸ «Βῆμα» μετὰ χαρᾶς χαιρετίζον τὸν νεαρὸν πατριώτην ἐπιστήμονα εὔχεται εἰς αὐτὸν καὶ λαμπρὰν πρακτικὴν εὐδοκίμησιν, ἀνταξίαν τῆς τε οἰκογενειακῆς του παραδόσεως καὶ τῶν προσωπικῶν του χαρισμάτων.

Ο κ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ - ΝΟΒΑΣ

Ἀφίκετο ἐκ Πατρῶν καὶ ἀνέλαβε καθήκοντα Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Νομαρχιῶν παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Ἐσωτερικῶν ὁ μέχρι τοῦδε Νομάρχης Ἀχαΐας κ. Θεμ. Ἀθανασιάδης - Νόβας.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ» 25/21.3.1946

Ο κ ΘΕΜ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ —ΝΟΒΑΣ

Ἀναχωρεῖ τὴν 26ην λήγοντος ἀεροπορικῶς διὰ Ρώμην ὁ συμπολίτης μας λογοτέχνης — Δημοσιογράφος κ. Θεμ. Ἀθανασιάδης — Νόβας ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Πανελληνίου Ἑνώσεως Συντακτῶν ἵνα μελετήσῃ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ ζητήματα Τύπου.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ» 40/16.2.1947

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΝΑΥΠΑΚΤΙΩΝ

Τὴν 27)1)47 εἰς τὴν αἴθουσαν «Παρνασσοῦ» ἐνώπιον ἐκλεκτοῦ καὶ πολυπληθεστάτου ἀκροατηρίου ἐδόθη ὑπὸ τοῦ συμπολίτου μας Λογοτέχνου κ, Θεμ. Ἀθανασιάδη—Νόβα διάλεξις διὰ τὸ "Ἔργον τοῦ Μαλακάση".

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ» 47/22.7.1947

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΟΥ ΘΕΜ. ΝΟΒΑ

Τήν 17ην Μαΐου ἐτελέσθη εἰς τήν πόλιν μας θρησκευτικόν καί φιλολογικόν μνημόσυνον ἐπί τῇ συμπληρώσει ἑτίας ἀπό τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Θεμ. Νόβα.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ» 40Α/20.6.1964

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΘΕΜΟΥ ΝΟΒΑ

Εἰς τήν Παπαχαραλάμπειον αἴθουσαν ἐτελέσθη τό ἐτήσιον φιλολογικόν μνημόσυνον τοῦ λογοτέχνου καί κριτικοῦ ΘΕΜΟΥ ΝΟΒΑ.

Τήν προσωπικότητα καί τό μεστό ἔργο τοῦ ἐπαχτίτη λογοτέχνη ἀνέλυσεν ἐπιτυχῶς μέ σαφήνειαν καί περιγραφική δεξιοτεχνίαν ὁ καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου κ. Δασκαλάκης.

Λογοτεχνικά κείμενα τοῦ τιμωμένου ἐρμήνευσαν μέ ἄκραν ἐπιτυχίαν αἱ μαθήτριες τοῦ Γυμνασίου μας Σοφία Παπαδημητρίου καί Κωστία Σταυρογιαννοπούλου.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΟΣ ΛΟΓΟΣ» 51/31.5.1966

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΤΟΥ ΘΕΜ. ΝΟΒΑ

Τήν παρελθοῦσαν Κυριακήν ἐτελέσθη εἰς τόν Μητροπολιτικόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς πόλεώς μας μνημόσυνον ἐπί τῇ συμπληρώσει 5ετίας ἀπό τοῦ θανάτου τοῦ Θεμιστοκλῆ Νόβα. Τήν παραμονήν ἐτελέσθη καί φιλολογικόν μνημόσυνον τοῦ ἰδίου εἰς τήν Παπαχαραλάμπειον αἴθουσαν, ὅπου ὁ καθηγητής κ. Ἀπ. Δασκαλάκης ὡμίλησε διά τήν ζωήν καί τό ἔργον τοῦ ἐκλιπόντος ἐκλεκτοῦ λογοτέχνου.

«ΝΑΥΠΑΚΤΙΔΑ» 5/25.5.1966

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7
ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

• ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

Στις 23.7.1996 πλήρης ημερών, απεβίωσε στην Αθήνα ο Βασίλης Βαλαώρας (Περίστα Ναυπακτίας), ομότιμος καθηγητής Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπήρξε πολυγραφότατος και ιδιαίτερα ασχολήθηκε με την υγιεινή του χωριού, ως και την δημογραφία. Ενδιαφέρουσες είναι οι ιστορικές και λαογραφικές εργασίες του για την γενέτειρά του Περίστα. Αιωνία του η μνήμη.

• ΕΚΔΟΣΕΙΣ

— Τον Οκτώβρη 1995 εκδόθηκε ο Ζ΄ τόμος ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ με τα πρακτικά του Α΄ Συμποσίου Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας (Ναύπακτος 18 - 19 - 20 Νοεμ. 1994) για τον *Γιάννη Βλαχογιάννη*.

— Τέλη 1996 εκδόθηκε ο παρών Η΄ τόμος ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ με τα πρακτικά του Β΄ Συμποσίου Ναυπακτιακής Λογοτεχνίας (Ναύπακτος 13 - 14 - 15 Οκτ. 1995) για τους Αφούς *Γιώργο Αθάνα και Θεμ. Αθανασιάδη-Νόβα*.

• ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

— Στις 12 Μαΐου 1996 στο συνεδριακό Κέντρο Μονής Μεταμορφώσεως Σωτήρος στη Σκάλα Ναυπακτίας, πραγματοποιήθηκε η Α΄ Ναυπακτιακή Πολιτιστική Συνάντηση με θέμα: *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, ο μεγάλος και πρώτος Αντιστασιακός*.

— Στις 15 - 12 Ιουνίου 1996 στην Άνω Χώρα Ναυπακτίας πραγματοποιήθηκε η Β΄ Ναυπακτιακή Πολιτιστική Συνάντηση με θέμα: *90 χρόνια Ναυπακτιακού Τύπου*.

• ΟΜΙΛΙΕΣ

— Στις 30 Ιαν. 1996 στη Ναύπακτο και στο πλαίσιο της εορταστικής εκδήλωσης για τους Τρεις Ιεράρχες του Συλλόγου Δασκάλων και Νηπιαγωγών, ο Πρόεδρος της Ε.ΝΑ.Μ Χαράλ. Χαραλαμπόπουλος και ο Εταίρος Γιάννης Βαρδακουλάς, στους οποίους επιδόθηκε και Τιμητική Διάκριση, μίλησαν για το Δάσκαλο και το έργο του.

— Στις 18 Αυγ. 1996 στη Δορβιτσά Ναυπακτίας κατά την διάρκεια του Μνημοσύνου, που ετέλεσε ο Σύλλογος Δορβιτσωτών προς τιμήν του Μακαριστού Μητροπολίτη Φθιώτιδος κυρού Δαμασκηνού Παπαχρήστου, ο Πρόεδρος της Ε.ΝΑ.Μ. εκφώνησε την επιμνημόσυνη ομιλία.

— Στις 23 Αυγ. 1996 στον Πλάτανο Ναυπακτίας στο πλαίσιο των τιμητικών εκδηλώσεων για τους Πλατανιώτες εκπαιδευτικούς, που οργανώθηκαν από την Κοινότητα, ο Πρόεδρος της Εταιρείας μίλησε για τον αποθανόντα Εταίρο Γιώργο Παπανικολάου Γυμνασιάρχη-Συγγραφέα και ο Λογοτέχνης Γιάννης Κουφός για τον επίσης αποθανόντα Εταίρο Γιώργο Κόκκα Διευθυντή Πολυθ. Δημοτ. Σχολείου - Συγγραφέα.

• ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΝΙΣΧΥΣΗ

Την Ε.ΝΑ.Μ. για την έκδοση των τόμων του επιστημονικού περιοδικού της ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΚΑ, την οργάνωση Συνεδρίων-Συμποσίων και Πολιτιστικών Συναντήσεων και γενικά για την πολιτιστική της δράση ενίσχυσαν οικονομικά:

ΕΠΙΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ (1995)

— Ίδρυμα Γεωργίου και Μαρίας Αθανασιάδη-Νόβα (Συμπ.)	750.000
— Υπουργείο Πολιτισμού (ΔΙ.ΛΑ.Π.)	800.000
— Υπουργείο Υγείας - Πρόνοιας	300.000
— Δήμος Ναυπάκτου, Μονή Σωτήρος (από ένα γεύμα στο Β' Συμπόσιο)	

ΕΠΙΧΟΡΗΓΗΣΕΙΣ (1996)

— Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη	500.000
— Ίδρυμα «ΒΙΟΧΑΛΚΟ»	250.000
— Εθνική Τράπεζα Ελλάδος	250.000
— Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος (αγορά 20 τόμων «Βλαχογιάννης»)	100.000

— Υπουργείο Πολιτισμού (Τμ. Συνεδρ.) 500.000
— Μονή Σωτήρος (ένα γεύμα στην Α' Συνάντηση)
— Κοινότητα 'Ανω Χώρας, Συμβούλιο Περιοχής (από ένα γεύμα στη Β' Συνάντηση).

Ευχαριστούμε θερμά!

• ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Αγγελάκης Κώστας	Οδοντίατρος
Αδαμόπουλος Παναγιώτης	Αστυνομικός - Λογοτέχνης
Αποστολόπουλος Δ. Γεώργιος	'Εμπορος
Αποστολόπουλος Β. Δημήτριος	Τμηματάρχης Βουλής
Ασημακόπουλος Ν. Ανδρέας	Ιδιωτικός Υπάλληλος
† Βαλαώρας Βασίλειος	Ιατρός - Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου
Βαρδακουλάς Ιωάννης	τ. Ανωτ. Υπάλ. ΟΤΕ - Συγγραφέας
Βλάχος Παύλος	Ιατρός - Αμ. Επίκουρος Καθηγ. Παν/μίου
Γαϊτάνης Γιάννης	Δημοσιογράφος - Λογοτέχνης
Γαλανόπουλος Γεώργιος	Δικηγόρος
Γερονικολού Ευτυχία	Φιλόλογος
Γεωργούσης Παναγιώτης	Καθηγητής ΣΕΛΕΤΕ - Λέκτορας
Γιαννακοπούλου Ελένη	Ιστορικός - Σχολ. Σύμβουλος Φιλολόγων
Δημητρακόπουλος Δ. Γεώργιος	Οφθαλμίατρος
† Ζαμπάρας Ιωάννης	Γεωπόνος - Επίτ. Δ/ντής Υπουρ. Γεωργίας
Ζιαμπάρα Μαρία	Φιλόλογος
Ζορμπάς Απόστολος	Δρ Φιλολογίας
† Θωμόπουλος Κων/νος	Δικηγόρος
Καραγιάννη Ευγενία	Καθηγήτρια Φιλόλογος - Συγγραφέας
Καραθανάσης Γεώργιος	π. Διευθ. ΟΛΠ - Ιστοριοδίφης
Καρανικόλας Δ. Θεόδωρος	Βιομήχανος
Κατσαρού-Ζαμπάρα 'Αννα	Καθηγήτρια Αγγλικής Φιλολογίας
† Κόκκας Γεώργιος	Συνταξ. Διευθ. Δημ. Σχολ.
† Κονίδας Χρίστος	Δικηγόρος - Δ/ντής Διοικητικού Βουλής
Κουτσογιάννης Ειρηναίος	Αρχιμανδρίτης - Ιεροκήρυκας
Κουτσουβέλης Δ. Γεώργιος	Δικηγόρος - Οικονομολόγος
Κωλέττας Λεωνίδας	Διευθυντής Δημ. Σχολείου
Κωνσταντόπουλος Δημήτριος	Δικηγόρος
Κωστάκης Νικόλαος	Δικηγόρος

	Λόης Δημήτριος	Υπάλληλος ΔΕΗ
	Λουκόπουλος Λάμπρος	Συνταξ. υπάλ. ΕΛΤΑ - Δημοσιογράφος
†	Μακρυγιάννης Γ. Κων/νος	τ. Δήμαρχος Ναυπάκτου
	Μακρυγιάννης Ν. Ντίνος	Τμημ/χης Βουλής-Λογ/χνης-Ιστοριοδίφης
	Μανδαλίδου Αρτέμιδα-Βεατρίκη	Ιδιωτική Υπάλληλος
	Μάντης Κώστας	Δημόσιος Υπάλληλος
	Μεντζάς Μάρκος	Καθηγητής Φυσικός - Λογοτέχνης
	Μιχαλόπουλος Γεώργιος	Δικηγόρος - π. Νομάρχης
	Μιχαλόπουλος Ιωάννης	Δικηγόρος
	Μούρτος Γεράσιμος	Υπάλληλος ΓΕΑ
	Μουχτούρης Κώστας	Οφθαλμίατρος
†	Μπίτας Κων/νος	Υπάλληλος Γ.Α.Κ.
	Μπουλούκης Γρηγόριος	Αρχιμανδρίτης - Θεολόγος
	Μποσινάκος Γεώργιος	Συντ. Δ/ντής Δημοτ. Σχολ. - Συγγραφέας
	Μπούρμπουλας Ι. Βασίλειος	Καθηγητής Κοινωνιολογίας - Λυκειάρχης
	Νικολάου Ηλίας	Δρ Φιλολογίας
†	Νούλας Γ. Ιωάννης	Τμημαράρχης Βιβλιοθ. Βουλής
	Νούλας Γ. Ν. Κων/νος	Αξιωματικός Αστυνομίας
	Νταουσάνης Δημήτριος	π. Υπάλληλος Βουλής
	Ξύδη Ασπασία	Λογοτέχνης
†	Οικονόμου Κων/νος	Δ/ντής Παπαχαραλάμπειας Βιβλιοθήκης
	Παλαιογιάννης Νικόλαος	Πλοιοκτήτης
	Παναγιωτόπουλος Δημ.	Υπάλληλος Βουλής - Λογοτέχνης
	Παναγιωτόπουλος Θωμάς	Δάσκαλος
	Πανταζής Νίκος	Δικηγόρος - π. Δήμαρχος
	Παπαγεωργίου Ιωάν.	Βιοτέχνης
	Παπαθανασίου Λεωνίδας	Διευθυντής Βουλής
	Παπαθανασόπουλος Θανάσης	Εφέτης - Λογοτέχνης - Λαογράφος
	Παπαϊωάννου Γεωργία	Φιλόλογος
	Παπαϊωάννου Γεώργιος	Τυπογράφος
†	Παπανικολάου Γεώργιος	Επίτιμος Γυμνασιάρχης - Συγγραφέας
	Ράικος Κώστας	π. Δ/ντής Εθν. Τυπογραφείου
	Ραμπαούνης Ι. Βασίλειος	Καθηγητής Φυσικός
	Ραμπαούνης Β. Ηλίας	Οικονομολόγος
	Ριγανάς Γεώργιος	Βιοτέχνης Τυπογράφος
	Σαββίδης Αλέξης	Ιστορικός Βυζαντινολόγος
	Σερέτης Κώστας	Ιδιωτ. Υπάλληλος
	Σιάχος Ι. Δημήτριος	Οικονομολόγος - Επιχειρηματίας
	Σπηλιώτης Χρ.	Αξιωματικός Αστυνομίας ε.α.

Σταθόπουλος Γεώργιος	Αρχαιολόγος
Σταμάτης Παναγιώτης	Τελωνειακός - Εκδότης Εφημερίδας
Στραβοδήμος Δημ.	Συντ. ΟΤΕ
Σωτηρόπουλος Παναγιώτης	Υπάλληλος Ταμείου Εμπόρων
Τριανταφυλλίδης Κώστας	Λυκειάρχης
Τρίφτης Θεοφάνης	Υπάλληλος Υπουργ. Δημοσίων Έργων
Τριψιάνος Νικόλαος	Φιλόλογος
Τσατσάνης Μ. Γεώργιος	Δικηγόρος - Λογοτέχνης - Ιστοριοδίφης
Τσουκνίδας Γεώργιος	Γλωσσολόγος
Τσουμής Π. Αριστείδης	Δικηγόρος
Τσώτας Ιωάννης	Δάσκαλος
Τσώτσος Τάκης	Δικηγόρος
† Φινινής Ιωάννης	Διπλ. Πολιτικός Μηχανικός
Φλώρος Αλέξανδρος	Επίτ. Αντεισαγγελέας Α.Π. - π. Υπουργός
Φούρλας Β. Δημήτριος	π. Επιθ/τής Δημ. Εκπ/σης - Λαογράφος
Χαλάτσης Γιάννης	Δ/ντής Παπαχαραλ. Βιβλιοθήκης
Χαραλαμπόπουλος Γ. Χαράλ.	Υπάλληλος ΟΤΕ
Χαραλαμπόπουλος Δ. Χαράλ.	Δικηγόρος - Ιστοριοδίφης
Χαντζής Γεώργ.	Ιδ. Υπάλληλος
Χατζής Δημήτριος	Δικαστής Καναδά

• ΕΓΓΡΑΦΗ ΜΕΛΩΝ

Όσοι ενδιαφέρονται για την πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη της Ναυπακτίας μπορούν να εγγραφούν ως μέλη της Εταιρείας μας, αφού συνεννοηθούν με τον Πρόεδρο ή τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.ΝΑ.Μ.

• ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Όσοι επιθυμούν να δημοσιεύσουν στον Θ' τόμο ανέκδοτες μελέτες τους γύρω από τα Ναυπακτιακά πράγματα ή και γενικότερες με κέντρο αναφοράς όμως τη Ναυπακτία να μας τις στείλουν το ταχύτερο (τηλ. Προέδρου 68.16.844).

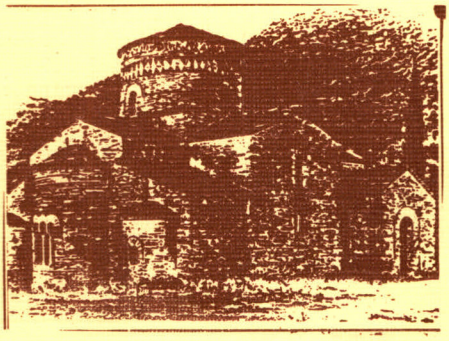

ISSN 1105-770X